

MAGYAR NYELVŐR.

MEGINDÍTOTTA

SZARVAS GÁBOR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBÍZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XXXIII. KÖTET.

A M. T. AKADÉMIA
SZÓTÁRI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM IRODALMI ÉS NYOMDAI R.-T. KÖNYVNYOMDÁJA.

1904.

A Kysvlelalományi Intézet
Könyvtára

Leltári szám:

F 5916/77

Lelt.
1980.

A Magyar Nyelvőr 1904. évi dolgozótársai és gyűjtői.

Ádám Imre	35	Fiók Károly	Kropf Lajos
Ágai Adolf		Gábor Ignác	70 Kulcsár Endre
Akka		Gálos Rezső	Kun Kálmán
Ásbóth Oszkár		Ghímessy János	Lágler Sándor
5 Badinyi Mátyás		Glaser Kurt	László Géza
Balassa József	40	Gondán Feliczian	Laukó Albert
Balogh Jenő		Gönczi Ferencz	75 Löw Emánuel
Baloghy Dezső		Gönczi Miklós	Magyar Nemzet
Barabás Ilona		Gősy Géza	Mahler Ede
10 Baranyai Zoltán		Győri János	Marczali Pál
Barcsa János	45	Haag Károly	Matolcsy László
Baros Gyula		Herrmann Antal	80 Melich János
Beke Ödön		Hevesi János	Mészáros Kálmán
Belányi Tivadar		Hodács Ágost	Mikszáth Kálmán
15 Benkőczy Emil		Horger Antal	Miskolczy Gusztáv
Beőthy Zsolt	50	Horváth Kálmán	Misteli Ferencz
Bércei Fülöp		Jeszenszky Lajos	85 Molecz Béla
Berze Nagy Lajos		Joannovics György	Nádai Pál
Borbás Vincze		Kalmár Elek	Nagy József
20 Borsodi László		Kelemen Béla	Nagy Zoltán
Budapesti Hírlap		Kerekes Sándor	Nagymáté Istvánné
Szeremlei Császár	55	Kertész Manó	90 Nagyszigethy K.
Lóránd		Keszthelyi Miklós	Némédi Dezső
Csefkó Gyula		Ketskés Győző	Oldal János
Csokán Pál		Zsigmond	Ősz János
25 Demek Győző		Kicska Emil	P. I.
Domonkos István	60	Kimnach Ödön	95 Paal Gyula
Egyetértés		Kiss Ernő	Pálfi Márton
Egyházi Közlöny		Kollarik Kálmán	Patyi István
Endrei Gerzson		Komoróczy Miklós	Peres Sándor
30 Erdélyi Lajos		Koritsánszky Ottó	Pongrácz Sándor
Erdős Dezső	65	Kovách Aladár	100 Pordán Manó
Esti Újság		Kovács Dezső	Prónai Antal
Farkas Sándor		Kovács Márton	Pruzsinszky János
Fekete József		Kriza Sándor	Radó Antal

	Réger Béla	Szabó Ignác	Tóth Béla
105	Rényi Ignác	120 Szabó József	135 Tóth István
	Révész Ernő	Szabó Károly	Tóth Károly
	Rezner Tibold	Szamosfalvy G.	Tömörkény István
	Rovó Lajos	Székely Ábrahám	Török István
	Rubinyi Mózes	Székely Artúr	Valló Albert
110	Salgó Tarján	125 Szemkő Aladár	140 Vázsonyi Izidor
	Scherer Sándor	Szilasi Móricz	Vértessy Dezső
	Schön József	Szily Kálmán	Veszprémi Bódog
	Sebestyén Károly	Szinnyei József	Waldapfel János
	Simai Ödön	Sztrokay Lajos	Wiklund K. B.
115	Simonyi Zsigmond	130 Szűcs István	145 Winkler József
	Sipőtz Pál	Teleky István	Záborszky Lajos
	Somssich Sándor	Thury József	Zolnai Gyula
	Stoll Ernő	Tolnai Vilmos	

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

MAGYAR NYELVMŰVÉSZEK.

Kármán József.

Nagy írók műveiből a kor lelke szól. A kinek nincs ereje új küzdelmekre, az meg sem érti; a kit meg ellenszegülés nélkül sodor magával, mindig túl veti a célon. Faludi nyelvújításával is így jártunk. Egy sereg írón nem fogott a példaadás, sokat meg túlságba ragadott. A nagy forrongás idején csak néhányan sejtették, hogy minek kell a régiből vesznie s kevesen tudták, meddig terjedhet az újítás határa.

Ez utóbbiak közé tartozott Kármán is. Józan mérsékletével rendületlenül megállott a divatos áramlatnak közepette. Minden sora, minden műve ritka meggondoltságról tanúskodik. Feltűnő ez abban a korban, mikor az emberiség szellemi vezéreinek sajátos mámor vett erőt. A tudományok egyetemes emelkedése, a szépművészetek iránt való ideges fogékonyosság s az emberi méltóság ébredő tudata kábító hatásával lenyűgözött minden »szép lelket« s egyik végletből a másikba hajtotta a tehetségek legjavát. Annyi őszinteség és annyi szemfényvesztés, annyi fény és annyi szenny, szóval annyi fenség és annyi aljasság talán sohasem ütközött nagyobb erővel egymásba, mint a XVIII. század végén. Forradalom volt ez, a legdicsőségesebbek közül való.

Az államférfit, a legtöbb író és művészt az újítás láza futotta el. Nálunk is sokan minden újat egyszersmind jónak tartottak s minden mulasztást egyszerre akartak pótolni, sőt még olyat is, a mit csak annak képzeltek. A nyugoti nyelvek szóbeli gazdagsága irigységgel töltötte el az ifjú írói nemzedéket. Nyelvünknek alaki fejlettségét még nem méltatták eléggé, sőt szókincsét sem ismerték kellően. Közkönyvtárak híján s a közlekedés nehézségei miatt csak bajjal férhettek ahhoz is, a mi nem volt rejtve a hozzáértők előtt. De mind e fogyatkozások és akadályok ellenére a korszellem ellenállhatatlan erővel hatott. Új eszmék a haladásnak új, járatlan utait jelezték. Míg azonban másutt az

eszméknek csak jelentőségük vált bizonyos zavaroknak forrásává, terjesztésük módja épen nem okozott gondot, nálunk újság volt mind a kettő. Latinos műveltségünk már akkor merő alakisággá süllyedt volt s mégis féltékenyen őrizték üres kereteit; a nemzeti öntudat pedig csak egyoldalú kiválóságban gyökerezett, mégse gondoskodtak alkalmas új erő fejlesztéséről.

A politika terén észrevették a roppant közt, mely a kiváltságos osztályt minden tekintetben elválasztotta a jobbágyságtól. Érezték a két alkotó résznek olynemű erőbeli különbözőségét, mely válságos időben a nemzetre nézve csak veszedelemmel járhat. De a hatalmasok egyelőre nem a jogok és kötelességek igazságos megosztását tartották ajánlatosnak, hanem a köznépnek a jövőendő változtatásokra való lassú nevelését. A nemesség előtt ugyan a saját gyöngesége kétségtelen volt, de a magára hagyott jobbágyság tehetetlensége is. Az újítástól s a rázkódástól való félelmében tehát jó szemmel nézte Martinovicsnak és társainak pusztulását. Ám ezzel a korszellem nyomása alól nem menekült meg. Az újjáteremtő nagy mozgalom azonban más, biztosabb útra szorult, melyet jó ösztönével maga a nemesség sietett meggyengíteni. Az az út volt ez, melyet a műveltség általánosítására még Faludi jelölt meg.

A nagy munkából Kármán is derekasan kivette a részét. A középosztály számára írt, melynek keveslette a műveltségét; de a főnemesség is érthetett belőle, melyen csak máza csillogott az előkelőségnek. Céljához képest tehát eszköze a választékos irodalmi nyelv, melyet a réginek javából maga teremtett magának. Keveset írt ugyan, mert kevés ideig élt; de nagy érdeme, hogy annyi tétovázó közt egyedül vágott a legeggyenesebb útnak. Teljes meggyőződéssel valljuk meg ma, hogy akkor az ő útja helyesebb volt, mint a többieké.

Mai szemmel s magában nézve, Kármán nem látszik valami nagy nyelv művésznek, de kortársaival összevetve, a kötetlen beszédben óriásilag kimagaslik.

Épen azzal legnagyobb, a mit a többiek kicsinyeltek. Szókincs tekintetében járt úton halad s nem bukkan kátyúra, melyben kortársai lépten-nyomon elakadtak. Mikor sokan azt hitték, hogy minden apró-cseprő új ismeretnek okvetetlen új alakot is kell teremteni, akkor ő neki teljesen elég a régi, meggyökeresedett szókincs. Nem találja nyelvünket nagyon szegénynek, hanem a nyelvújítók fejét igen is üresnek. Hirdeti is, hogy veszedelmes

tudatlanság feláldozni a szónak, formának és héjnak a dolog velejét és belsejét. Alig találunk azóta irodalmunkban nemesebb és erősebb bíráló hangot, mint a minővel ő sújtja a nyelvújító féltudósokat. »Homály és tömérdek felleg fekszik — úgymond — némelyeknek írásain. Visszás, a nyelv és értelem szent törvényeivel ellenkező, idétlen és erőltetett faragás volt sokaknak szüleménye; elrontották, megszeplősítették szűzi nyelvünket és mivel mindig csak követtek, mindig csak emlékeztek, soha se formáltak, soha se gondolkoztak, kivették eredeti erejéből, szívós és velős természetéből nyelvünk egész alkotását és ha így új, megcsonkított, megrútított szókból összeraktak egy visszásan hangzó éretlen koros verset, azt hitték, hogy a Helicontól egyenesen szakadtak és a Pegazus habjaitól részegek.« Vessük jól emlékezetünkbe, hogy mindig csak követtek, mindig csak emlékeztek, soha se formáltak, soha se gondolkoztak! Azaz a legvakmerőbb nyelvújítók a legsilányabb tehetségű íróhadból kerültek ki. Ismerjük műveiket. Kármán igazat mondott.

Munkálkodásukat nem tartotta nyereségnek. Ha rajta állott volna, még a tollat is kiverte volna kezükből. Mégis eltanult tőlük egyetmást. Írásaiban itt-ott megakad szemünk egy-egy szolgailag fordított szón, melyben híre-hamva sincs a magyar észjárásnak. Még némelyiknek az ízléstelensége is bánt. Mindez azonban jelentéktelen folt Kármán nyelvén. Ezeknek egy részétől is tisztán maradhatott volna, ha kíméletlenül és igazságtalanul nem üldözi a tájszókat.

A vidékiességet egyáltalában nem szenvedheti. Csudálatos, hogy mennyire képes ezért megvetni kortársait. Szerencsénkre az idő nem neki adott igazat. Mai nap már inkább azt mondhatjuk, hogy a nyelvújítóknak egyedüli megtámadhatatlan érdemük éppen a tájszók általánosításában van.

Kármán álláspontját is értjük. A római remekirodalom az ő példaképe. Ott nem talált tájszavakat, annál több kölcsönzést a görögből. Azért vagdalkozik a nyelvtisztítók ellen; azért bátorítja íróársait az idegen szó átvételére. A ki nem ismeri a nyelvnek teljes szókinsét s szegénységről panaszkodik, vagy nem méltatja a tájszó jogát s homályossággal vádol, az ma is az ő tanácsával él. Korában kevesen szegődtek hozzá s még azokat se bírta teljesen meghódítani, de legalább a nyelvújítók féktelenségéről meggyőzte híveit s harci riadója nem hangzott el hiába. Követőinek örökül hagyja a gúny fegyverét, melynek for-

gatásában maga is következetlen. Leteszi, mihelyt eszébe jut a nyelvmívelés kötelessége s elkomorodik, ha a nyugati nyelvek szóbeli gazdagságáról kell vallomást tennie. Pedig őtet nem akasztja meg a kifejezés. Ismeretes alkotórészekből, bár itt-ott nehézkesen, előteremti az új műszót. Így czáfolja meg a szegénységre nézve maga magát s tettel mutat példát a nyelvmívelés helyes módjára. Sőt az idegen szóban se leli kedvét annyira mint a hogy megokolt ajánlásából következtetni lehetne. Akárhányszor körülírással él, mikor egyetlenegy idegen szó is megtenné. Sokkal jobban őrizte hát nyelvének tisztaságát, mintsem hirdette. Csak a népies szólásmódoktól idegenkedik következetesen; meg is mondja, hogy miért. »Teljesek könyveink — úgy mond — az illetlen tropusokkal, mocskos allusiókkal, melyeket mi szépségeknek gondoltunk; némelyek befogadták a példabeszédek minden különbség nélkül és azokat mind ugyanannyi gyöngyszemeknek lenni állították, ha szinte mely időtlenek, illetlenek és jelentés nélkül valók voltak is. A száraz, életlen elmésség, a mely sokaknál uralkodik, a sok provincialismusok, localismusok mind ugyanannyi bizonyági még nem csinosodott ízlésünknek.« Ily mereven mondja ki lesújtó ítéletét azokra, kiknek műveiben megsokalta a póriasságot. Nincs mindenben igaza. A nyelv művészetét csak a saját tárgyköréből tekinti. Emlegeti ugyan a jó ízlést, de nem veszi észre s nem is sejtí azt a kört, melyben a népies, gúnyos szólásokat semmi mesterkedés se pótolhatja. Fanyar bölcselkedésének nyúgében aztán méltatlan kárhoztatásra fakad. Kíméletlensége azért meglepő, mert különben Faludi hatása az ő nyelvművészetén is meglátszik. Tanúlt tőle valamelyest, de a népnyelvnek színbeli gazdagságát nem ismeri. Komoly czikkeinek kifejezései inkább a bibliára emlékeztetnek, gúnnya pedig egyedül a tartalom furcsaságával hat. A mi alak tekintetében is a nagy magyar nyelvművészek közé emelné, annak híjával van. Készületlen művész, ki — úgy látszik — többet tanúlt idegen remekíróktól, mint a mennyi magyar sajtóságot észrevett. De nyelvérzéke megóvta a botránkoztató barbárságoktól. Kevés gáncs érheti.

A névmásokkal, szórenddel nem bántik itt-ott magyarosan. Féli beszédét a homályosságtól s németessé teszi a mutató névmás szükségtelen használatával; helylyel-közzel latin rendbe szedi a mondatrészeket, hogy a nehézkesség miatt szinte vánszorognak a mondatai.

Ily gyér foltok mellett megvan az a jó tulajdonsága, hogy a szemléletességet nem erőlteti. Megelégszik kopott, homályos metaforákkal, a minők a kötetlen beszédhez illők. Újat csak ritkán alkot, annak főrészét azonban korának divatos eszmeköréből veszi. Az indulatkeltés eszközeire, mivel többnyire oktatni akar, nem sokat ad. Egyedül a nemzet csinosodásáról szóló értekezésében alkalmazza sűrűbben a kérdés meg felkiáltás alakzatait s Fanni hagyományaiban ezekkel együtt az ellentétet és fokozást. A legnagyobbak mellé sorakozik abban, hogy sohasem ad sekélyes tartalomnak megvesztegető alakot; mindig akkor ragad meg kifejezésének művészetével, a mikor legtöbb mondanivalója van. Nála is együtt fordul elő két-három alakzat s oly művészileg egybeszerkesztve, hogy hatásuk elmaradhatatlan.

Szépség tekintetében legjellemzőbb rá nézve nyelvének takarossága. Ebben a régieknek legjelesebbjei is alig vetekedhetnek vele. Pázmány gyakorta telhetetlen a jelzőkben, Mikes pongyola, Faludi meg itt-ott fukarúl eresztí a szót, csak Kármán érzi és érti, mit ér minden szó a maga helyén. Még Fanni érzelmi áradásainak festésében is megtartja a kellő mértéket. Semmi híja pl. a remek XXV. fejezetben a seregestül tolongó indulatok kifejezésének és semmi fölösleg való a különféle ismétlésekben.

Tudományos értekezéseiben a takarosságon kívül egyébbel nem igen törődik, de elbeszéléseiben feltűnő gonddal ügyel a gördülőkenységre, arányos mondatszerkesztésre s a hullámzatos-ságra. Tárgyfestése kivált Fanni hagyományaiban tanúságos, míg a Fejvesztésében hatástalan mesterkedés. Itt a mű személyeit a XVI. század nyelvén beszélteti. Vajjon mi célja volt evvel? Nem gondolt-e arra, hogy olvasóinak nyelvérzéke és ízlése viszo-logni fog a régiességek halmazától? De talán érdekesnek talál-tak darabos szükszavúságában s újszerűnek szokatlan tisztasága miatt. Kármán azonban félben hagyta e művét s irodalmunk nem károsodott.

Csak ez a két műve mutatja a XVIII. század újító szelle-mének különösebb nyomait. S mind a kettő tele van kicsinyes-ke déssel, épen mint a nyelvújítók művei. Mind a kettő tele van magyartalan érzélgéssel, akár darabos ódon nyelven nyilatkozik, mint a Fejvesztésében, akár divatos símasággal, mint a Fanni hagyományaiban. Férfias, magyaros kifejezésmódjának, melylyel többi művében kitűnt, hosszú ideig nem akadt méltó folytatója. Jobban kedvelték, sőt elméletben is követelték a kicsinyeskedést

az aprólékos színezést úgy, a hogy kivált Fanni hagyományaiban érvényesül. Ez felelt meg ama kor iskolás ízlésének. Immár divatját múlta; de a régi hagyományokon fejlődött s nem ide-oda kapkodó s nem kiváltságos nyelv művészet a maga őszerejével s keresetlen eszközeivel mindenha gyökeres és egyetemes hatású marad. S ennek az ápolásában Kármánnak is nagy érdeme van.

KULCSÁR ENDRE.

BÉCS VAGY WIEN?

Megütközéssel értesültünk a legújabb nemzeti vívmányról: hogy a magyar delegáció magyarul fogalmazott határozatai most nem Bécsből, hanem *Wien*ből vannak keltezve. Igenis nemzeti vívmány, annak tartja némely ember, különösen a Magyar földrajzi társaság vezéreibei. Ők nagy beadványban kérték az oktatásügyi kormányt, változtassa meg a nemrég kiadott hivatalos helyesírásnak az idegen nevekre vonatkozó szabályait, irtsa ki az iskolából a külföldi városoknak »elrontott« magyar neveit, s rendelje el, hogy »a latin betűkkel író nemzetek helyneveit az illető országok hivatalos gyakorlata szerint kell leírni és a nálunk egészen népszerű, másként hangzó helyneveket átmenetileg legfőlőbb csak zárójelben szabad csatolni, p. *Wien* (Bécs), *Breslau* (Boroszló), *Leipzig* (Lipce), *Venezia* (Velence) stb.«. Azt mondják, csak így fognak a németek is ráállni, hogy a mi helységneveinket ki ne forgassák magyar voltukból.

Reméljük, oktatásügyi kormányunk óvakodni fog a túlzó általánosítástól, melyre a Magyar Földrajzi Társaságot ragadta az ő hazafias buzgalma. A társaság arra hivatkozik, hogy a berni földrajzi nagygyűlés határozata szerint »valamennyi latin betűvel író nemzet országaiban az illető ország hivatalos helynévtára irányadó a térképek helyneveire nézve.* Tehát a térképekre nézve s ezenfölül legfőlőbb a tudományos földrajzi munkákra nézve; és gyakorlati czélból ide tartoznak a nemzetközi használatra szánt (statisztikai, közlekedési stb.) nyomtatványok s a nemzetközi levelezések és külföldre szóló levélczímzések. De már az iskolai földrajzokban visszas dolog ~~Bécs~~ *Wien*nek nevezni. S a történelmi és irodalmi oktatásban teljességgel lehetetlen így beszélnünk: Mátyás *Wien* előtt, Nagy Lajos *Napoliban*, *augsburgi*

* Nevezetes dolog, hogy a M. f. t. félreértette a francia szöveget. Az eredeti tkp. csak ennyit kíván: »Azon országokban, melyekben latin betűkkel írnak, a térképeken is ezzel az írással kell jelölni a földrajzi neveket [tehát nem csak a helységneveket]. — *Dans tout pays ayant une écriture avec caractères latins, on emploiera cette écriture pour la désignation sur les cartes des noms géographiques.*« (Comptes rendus 112. Erre Riedl Frigyes figyelmeztetett, mikor az Orsz. Közokt. Tanács tárgyalta a kérdést.)

hitvallás, leipzig-i ütközet. Nem javíthatjuk ki klasszikus költeményeinket s nem szólhatunk Lajos királynak *prahai* (vagy *pragi*) kalandjáról; nem szavalhatunk így: Nyögte Mátyás bús hadát *Wiennnek* büszke vára, s nem mondhatjuk Arany Rákóczinéjával: Jobban ismered te *Wient* nálamnál, hitszegővel alkuba mért állanál? Közmondásaink se fognak megváltozni holmi diplomaciai tekintetek miatt: Magyarak Pécs, németek *Wien*! Kinek lova nincsen, *Wienben* is gyalog jár! Egyáltalán ha magyar emberhez szólunk, valóságos nyelvrontás és bántó idegenszerűség az ilyen beszéd, a minőt a M. földr. társaság kíván: »a *wieni* Katonai Földrajzi Intézet«, »az idén *Wienben* tartandó geologiai kongresszus«. Tehát a M. f. társ. mindnyájunktól azt követeli, hogy *prahai sonkát* és *wieni hurkát* együnk, hogy Belgrádot ezentúl *Beogradnak* nevezzük, Bukarestet *Bucureşcinék*, Drinápoly helyett azt mondjuk *Edirne*, Kopenhága helyett *Kjöbenhavn* stb. (s úgy látszik azt is, hogy Vezüv h. *Vesuviot*, Rajna h. *Rheint*, Visztula h. *Wistát* írjunk stb., »a Vesuvio Napoli mellett van«). Tehát e híres történeti helyeket, melyeknek a világtörténetben s nagyrészt épen a mi történetünkben való szereplésüknél fogva fejlődött ki magyar nevük, olyan nevekkal illessük, a melyek még műveltjeinkre nézve is teljesen ismeretlenek! Ez a változtatás nemcsak a magyar nyelvérzéknek, hanem a történeti érzéknek is hiányára vallana. A *Bécs* szó magyar szó, a magyar nyelvnek ősrégi tulajdona s annak a városnak ezer év óta magyar neve, és mitőlünk vették át ugyanezt a nevet a horvátok, szerbek, törökök: ők azért nevezik Bécsnek, mert folyvást ezt a nevet hallották a magyaroktól. A szó maga fennmaradt több magyar városban és faluban mint egyes külső helység-részek neve, és mindenütt névelővel mondják, tehát látszik, hogy valaha köznévvolt s úgy vált idővel tulajdonnévvé. Így pl. Makónak egyik külvárosa *Czigánybécs*, s azt mondják: N. N. kint lakik a Czigánybécsen, kimék a Czigánybécsbe. Török-Szt.-Miklós mellett a szőlőkertek dülője *Bécs*; a kapás azt mondja: mék a Bécsbe v. a Bécsibe. Tolna megyében Tamási helységben a nyugati faluvége a *Bécs*: eredj vizért a Bécsbe v. a Bécsre. Végre Aszaló abaujvármegyei városkában az alvéget híják Bécsnek: a Bécsen lakik; gyerünk a Bécs felé stb. (L. Ethnographia 1892. Olvasóink talán még több efféle helynévről is tudnának hírt adni.) — A *bécs* szó eredetileg vagy szélső részt, véghelyet jelentett — s akkor Bécsét mint a magyar birodalomnak nyugati véghelyét nevezték így — vagy talán várat jelentett (a csagataj nyelvben *bičîn*, citadelle*).

* A moldvai csángóknál *bécs* 'boros pincze' < oláh *beciü* (*běc*) 'pincze, földalatti üreg'. Talán eredetileg földvárat jelentett s az oláh szó is belőle ered, l. Sainean: *L'influence orientale sur la langue et la civilisation roumaines* I: 6. — Kuun Géza gr. a Codex Cumanicus szójegyzékében azt mondja: »*beci el*, urbs munita, castellum« (300), de nem tudom, ezt a magyarázatot honnan vette, mert magában a kéziratban csak ennyi van: »*beci el* huffe hauz« [tanya, ház]. Radloff se tudta e kifejezést megmagyarázni s a kún kódexről szóló munkájában csak kérdőjelet tett melléje. (Vö. még Ny. 19: 408).

Hogy milyen természetellenes dolog ezt a várost magyar beszédben *Wiennek* nevezni, bizonyítja az az egyszerű tény, hogy maga a M. f. társaság a saját hivatalos tudományos folyóiratában is folyvást *Bécs*et mond, p. »a *bécsiek* mint felfedezők«, »a *bécsi* tudományos akadémia« (Földrajzi Közlemények 1901. márcz., 86. l.), »a *bécsi* katonai földrajzi intézet« (uo. 1902. máj., 250. l.), »*Bécs* 1902. április 24-én« (uo. 251), »a *bécsi* egyetem« (uo. 1903. febr., 75. l.). Szintúgy használ más ilyen magyar neveket, p. »a német geographusok *boroszlói* összejövétele« (1902. ápr., 136. l.), »*Szt.-Pétervárról* küldött értesítés« (1903. 36, 35 stb.).

Ezek az idézetek azt is bizonyítják, hogy magában a M. földrajzi társaságban sincs még eléggé megérelve a dolog. És csakugyan még sok más kérdés is eldöntésre vár itt, sok olyan kérdés, a melyre még alig gondoltak, a melylyel legalább nem foglalkoztak még tüzetesen. Vajjon a csehországi és galicziai helységeket csehül, lengyelül vagy németül nevezzük-e: *Praha* v. *Prag*? *Lwow* v. *Lemberg*? *Krakow* v. *Krakau*? A horvátországi és szlavóniai neveknek horvát v. magyar formáját használjuk-e: *Zágráb* v. *Zagreb*? *Eszék* v. *Ossiek*? *Zimony* v. *Zemun*? *Verőcze* v. *Virovitica*? *Nizzát* *Nice*-nek írjuk és mondjuk-e, mivel most Franciaországhoz tartozik? Továbbá *Genf* v. *Genève* stb. stb.?

Aztán meg ellenmondás van a nem-latin betűs nevek írására nézve a berni határozat és a M. f. társaság javaslata közt. A berni nagygyűlés határozata szerint ezeket a párizsi földrajzi társaságtól alkalmazott írásmód szerint kellene írni (Földr. Közl. 1891, 439*), tehát: *Tientsin*, *Yang-tse-kiang*, *Jémen*, *Tchad*-tó, *Choumen*, *Stamboul*, *Pojarevats* (?). Ellenben a M. f. társaság most azt kívánja, hogy kiejtésük szerint magyarosan írjuk, »ne pedig idegen (angol, német v. *francia*) átírással«, tehát: *Tiencin*, *Jang-ce-kjang*, *Jémen*, *Csad*-tó (semmi esetre se *Tsad*-tó, mint a társaság folyóirata írja 1903, 35), *Sumen*, *Sztambul*, *Pozsarevác* stb.

A mi iskolai könyveinkben okvetetlen magyarosan kell írunk az ilyen neveket, mert különben tanítványaink és olvasóink hibás kiejtéshez szoknának (*Sztambul* helyett azt mondanák *Stambul* stb.). De nemzetközi használatra való könyveinkben alkalmazni előbb-utóbb a nemzetközi átírás fog érvényesülni. Íme tehát: iskolai könyveink és tudományos szakmunkáink közt e tekintetben nagy különbség lesz s ezt alig fogjuk elkerülhetni. De akár-miképp fog ez a kérdés eldőlni, megmarad a másik különbség, hogy t. i. a közhasználatban ragaszkodnunk kell ama nevezetesebb külföldi helységeknél a magyar nevéhez. Ha ettől eltérnénk, valóságos nyelvrontást követnénk el, támadást intéznénk nyelvünk szókincse ellen, megfosztanánk nyelvünket sok száz éves, történeti fontosságú szavaitól (különös, hogy ezek a M. f. társaság beadványa

* Az eredeti szöveg tkp. az írástudatlan népek helyneveiről szól: »Pour les pays qui n'ont pas d'écriture on adoptera le système proposé par la Société de géographie de Paris.«

szerint »helytelen magyar elnevezések«; de akkor helytelen a *zsandár* is e helyett *gensdarme*, az *angyal* e h. *angelus*, a *malaszt* e h. *miloszt*, a *barát* e h. *brat* stb. stb.). Az iskolában még földrajzi könyveinkben s térképeinken is meg kell tartanunk e magyar neveket s csak melljük tehetjük a hivatalos idegen neveket, p. így: *Bécs* (*Wien*), *Varsó* (*Warszawa*), vagy legföllebb megfordítva így: *Wien* (*Bécs*), *Warszawa* (*Varsó*). Semmikép se helyes, hogy p. az elemi iskolai tanuló a m. földrajzi intézet újabb térképein hiába keresi Bécset, nem találja, ott csak Wient talál, ennek pedig hírét se hallotta s így nem tudja, hogy az Bécs városa.

Az én nézetem mellett fölhozhatnám a legújabb német hivatalos helyesírást, mert az is csak a meghonosult népszerű alakokat használja: *Venedig*, *Neapel*, *Mailand*, *Brüssel* stb., nem pedig *Venezia*, *Napoli*, *Milano*, *Bruxelles*. De fölhozhatom p. a legújabb s legtekintélyesebb külföldi iskolai földrajzokat és más szakmunkákat is, hogy lássuk, a külföldi szakemberek is mily kevésbé gondolnak a közszokás megváltoztatására:

1. Deckert Emil (*Grundzüge der Handels- und Verkehrsgeographie* 3. kiad. 1902) azt írja *Budapest*, de aztán: *Stuhlweissenburg*, *Fünfkirchen*, *Grosswardein*, *Schomlau*.

2. Zehden-Sieger (*Handelsgeographie* 1903) a magyar városok fölsorolásában azt írja *Budapest*, de aztán: »*Neusohl* (*Beszterczébánya*)», *Pressburg* (*Pozsony*), *Raab* (*Győr*)«, a tárgyalásban pedig csakis a német neveket említi: *Pressburg*, *Kaschau*, *Kronstadt* stb.

3. Egli-Zollinger (*Handelsgeographie* 7. kiad. 1899, 80. l.) csak a német neveket ismeri: *Ofen*, *Erlau*, *Tokay*, *Ödenburg*, *Kremnitz*, *Schemnitz*.

4. Scobel A. (*Geogr. Handbuch zu Andrees Handatlas* 4. kiad. 1902), az Ausztriáról s Magyarországról szóló (Sophus Ruge szerkesztette) részben csak ilyen nevek vannak: *Kronstadt*, *Hermannstadt*, *Klausenburg*, *Steinamanger* stb.

5. Kerp (*Methodische Erdkunde* 1900): *Debreczin*, *Fünfkirchen*, *Stuhlweissenburg*, *Maria-Theresiopel*, *Klausenburg* stb. — *Genua*, *Venedig*, *Mailand* stb.

6. Dubois-Kergomard francia földrajzíró (*Précis de géogr. économique* 1903) a nagyobb német városokat így nevezi: *Munich*, *Mayence*, *Brême*, *Cologne*, *Dresde*, *Francofort-sur-le-Main*, *Magdebourg* stb.

7. The Statesman's Yearbook 1903. (a legismertebb angol statisztikai évkönyv): *Munich*, *Cologne*, *Nuremberg*, *Brunswick* (Braunschweig), *Copenhagen*, *Lisbon* stb.

Minálunk iskolai szempontból semmikép se okozhat zavart a meghonosult nevek használata, mert hisz voltaképen csak mintegy húsz-harmincz ilyen név van általános használatban, ezeket pedig, mivel híres nagy városokra vonatkoznak, igen könnyű a megfelelő eredeti nevekkal azonosítani (hogy t. i. *Párizs* a. m.

Paris, Szentpétervár a. m. *Sanktpetersburg, Lipcse: Leipzig, Drezda: Dresden* stb. — A középkorban s a kurucz korban sokkal több ilyen magyarosított forma dívott: *Nándorfehérvár* e h. *Belgrád, Bodony: Viddin, Ilvó: Lemberg,* Berény: Brünn, Danczka: Danzig* stb.).

A dolognak politikai hasznát és fontosságát nyilván szerfölött túlozták. *Budapest* neve máris ebben az alakban terjedt el a külföldön. (Még az *Allgemeiner Deutscher Sprachverein* folyóirata is *Budapest*-re címezve érkezik hozzám!) Többi hazai városunkra nézve csak a hivatalos használatban s az iskolai könyvekben kell következetesen megkövetelni a hivatalos név használatát, akkor lassanként úgyis visszaszorulnak a német nevek. Igen sokat várhatunk e tekintetben attól az újítástól is, hogy legolvasottabb budapesti német lapjaink most már a magyar neveket használják s elterjesztik őket nemcsak a hazai német olvasók körében, hanem a külföldön is.

Javaslataimat a következőkben foglalom össze:

1. Az iskolai helyesírás szabályait nem kellene változtatni, mert elvi tekintetben elég jó tájékozást adnak.

2. Az iskolában a hazai helységeknek hivatalos nevét kell használni, de a nagyobb városok neve mellett magyarázatul a német, tót, szerb vagy oláh nevet is megemlíthetni (a nemzetiségi iskolák könyveiben).

3. Legjobb földrajzi tankönyvíróink közül valakit meg kellene bízni, hogy állítson össze *egy kis szótárt*, mely irányadó lenne hazánk s az egész világ fontosabb földrajzi neveinek írására nézve. A szerzőt egy kis bizottság támogathatná, melyben egy-két földrajzi írón kívül részt venne egy-egy szakember, ki a világtörténettel s a magyar nyelvészettel foglalkozik.**

SIMONYI ZSIGMOND.

EGY ABAUJMEGYEI ÖZÖ NYELVJÁRÁS.

(Hangtani és alaktani vázlat.)

A tárgyalandó nyelvjárásról — tudtommal — eddig nem jelent meg semmiféle tanulmány.*** Pedig megérdemli, hogy foglalkozunk vele, különösen azon sajátosságánál fogva, hogy míg a kör-

* *Lengyelül Lwów* (tkp. oroszlanys, *Lemberg = Löwenberg*).

** Vö. Simonyi Jenő: Három új fali térkép, *Budapesti Szemle* 74:127; erre válasz Bróziktól és viszonzválasz 314—5. — Simonyi J. Újabb térképeink és a földrajzi helynevek, uo. 78:258; erre válasz és viszonzválasz 480.—493. l. (1894.)

*** Csak röviden tesz róla említést a Magyarország vármegyéi és városai cz. gyűjteményes munkának Abauj vármegyét ism. I. kötete (vö. Nyk. 27:104). Az utóbbi években ketten is foglalkoztak evvel az érdekes nyelvjárással, Gerevich Tibor és Komjáthy Sándor. Reméljük, ők is közlést tesznek megfigyeléseiket.

A szerk.

nyéken csupán a tót nyelv vagy a palócz és felsőtiszavidéki kevert nyelvjárás uralkodik, e vidék valóságos nyelvsziget, még pedig öző. Nyelvjárásunk vidéke Abauj megyében, Kassától délkeletre terül el a füzéri járásban, ott, hol a Hernád felé siető Ósya folyócska balparti völgye az Eperjes-tokaji hegyláncz emelkedéseivel találkozik. A falvak, melyekben e nyelvjárás sajátosságait észleltem, a következők: Nagy-Szaláncz, Kis-Szaláncz, Rákos, Garbócz-Bogdány, Györke, Pető-Szinnye, Bód. A nyelvjárás legészakibb pontja Bód. Észleléseim délen Nagy-Szalánczig terjedtek. A füzéri járásnak többi magyar nyelvű részén is körülbelül ezzel a nyelvjárással él a lakosság, de legerősebben mutatkoznak a jellemző sajátosságok azon a vidéken, melyen én gyűjtöttem. A két határfalu néhány jövevénycsalád kivételével tiszta magyar, a többi falu lakossága nagyobb Tészenben magyar, kivéve az egy Pető-Szinnyét, hol a lakosság nagyobb része tót. A magyarság jóformán kivétel nélkül református e vidéken, ellentétben a római katolikus tótsággal. A vidék reformálása még a 16. században történhetett.

Mindenesetre vallása mentette meg e vidék lakosságát az eltótosodástól; mert csak nyugaton függ össze magyar nyelvtérü-ttel, különben pedig tótság övezi. A lakosság a lelkészeket, tanítókat Sárospatakról kapja. A természetes érintkezésen kívül ez is megérteti e nyelvjárás sok közösségét a zemplénivel, a bodroghözivel. A nagyarányú palócz hatást a közelség, a nyelvhatárok érintkezése magyarázza, meg talán a Forgách grófoknak már háromszázados urasága e vidéken, kik annak idején nógrádi jobbágyaik egy részét áttelepíthették nyelvjárásunk területére.

Az özés nem oly általános, mint pl. a szegedvidékiben, de annyira mégis el van terjedve, hogy gondolkozóba ejtsen, nem alföldi telepítés-e e vidék lakossága. Erre nézve magától a néptől is kérdezősködtem, de egy épenséggel nem megbízható értesülés kivételével, mely szerint ők »Rákóczi darabantjainak az onokái« — nem találtam semmi, e nép multjára vonatkozó hagyományt. Talán levéltári, a grófi család, a ref. egyház vagy a közösségek írásai között eszközözendő kutatás nyomra vezetne; azonban ehhez nem jutottam hozzá mind ez ideig.

Nyelvjárási adataimat első sorban a személyes tapasztalat és a visszaemlékezés nyújtotta. Jól ismerem a fent leírt környéket; gyermekkoromban gyakran bejártam, azonkívül 1902. nyarán egyenesen adatgyűjtés végett felkerestem Bódot, Györkét, Pető-Szinnyét. — A mi a forrásmunkákat illeti, nagy hasznát vettem Bartha József 1893-ban megjelent füzetének (A palócz nyelvjárás), egyben-másban László Géza 1899-ben megjelent s a Nyr.-tól jutalmat nyert pályamunkájának is (A zilahvidéki nyelvjárás). Segítségemre voltak azonkívül a nagy-szalánczi ev. ref. lelkésznek, Idrányi Barna úrnak szíves felvilágosításai.

I. Hangtani sajátosságok.

1. A hangok képzése.

E tekintetben nyelvjárásunk — némely feltűnőbb sajáttságot mellőzve — nem igen különbözik a köznyelvtől.

Magánhangzók. A rövid *a* mint a köznyelvben; az *á* hang ismeretlen.

A rövid *e* rendes ejtésű; mondják oly szóokban is, melyekben a zártabb *ē* h. *ö*-t nem ejtenek. — Az *ē* hang ismeretlen.

A nyílt *ê*-t néhány szóban hallottam pótlónyujtásban: *mêre, êre, ênye.*

A hosszú *á* rendes ejtésű; az ajakhangú hosszú *â* ebben a szóban: *âra* v. *âre* (arra); bár ez is némelykor *á*, így: *âra* v. *âre.*

Az *é* hang egyféle e nyelvjárás területén.

A rövid *o* és *ö* ejtésében se találtam semmi különöset. Azonban az oly szóokban, melyeknek *ó*-ja v. *ő*-je *ú* *ü* helyett áll, vagy a hol pótlónyujtás történt, hallhatni egy szélesebb ejtésű, alacsonyabb nyelvvállású *ô* v. *õt*: *bosszóság, tanól, föld, öröl, bót, tótól.*

Mássalhangzók. Az *ly*-et nem ismerik, helyette mindig *j*-t mondanak: *kiráj, jány, bėjög, gaj* stb. — Megjegyzem még, hogy a *h* hangot szó végén is hallhatóan mondják.

2. Minőségi hangváltozások.

A) Zártabb hang áll nyíltabb helyett: *e* h. *i*: *igenösen, messzi, külés, teli, eriggy, repiszt, eriszt, lepidő, diák* (latin); továbbá magashangú főnevek 3. személyű birtokos személyragja helyett, pl.: *eszi, végi, tenyeri, kerti, feji* stb.

é h. *i*: *gürind* (görény); s az előbb említett főnevek ragozott alakjában: *eszit, kezit, fejibe, kertihez* stb.; — *é* h. *i*: *giga* (gége). — *ö* h. *ü*: *üllö* (ölyv), *gyün, üsztöke, csütörtök*; — *ö* h. *ü*: *hetfü, бүр, düт* (dönt, dőt); — *o* h. *u*: *buru, csuda, ujan.*

a h. *o*: *vosárnep, toszint, vocsora, magos, bokancs, bogjos, osztég, borozda, morek* (v. -ék), *mog, zsojtár, kojiba, sarogja, boszont*; sok szó kötőhangzója rag előtt *o*-nak hangzik, midőn a köznyelv *a*-t mond, pl.: *lábót, hátót, hátom, újjod, ódalod, lábótok, fákot, házunkot, házodot* stb.

B) Nyíltabb hang áll zártabb helyett: *ē* h. *e* áll minden esetben, midőn az *ē* hang helyett *ö*-t nem használ nyelvjárásunk; pl.: *nem, tesz, lesz, kell, reggel, esz(ik), vesz, meg, híves* stb.; — *i* h. *e*: *gebecs, Emri* (Imre); — *i* h. *é*: *éz, késért, még, kénlód, vakét, (mindég).*

ü h. *ö*: *kertyök, fejöк, tehenök, szemök, kenyerek*; a birt. személyragok többes 3. sz-e mindig *ö*-vel van nyelvjárásunkban.

ü h. *ö*. Az *-ül* igeképző, valamint az ugyanily hangzású határozórag *-öl*-nek hangzik: *teröl, meröl, szépöl, perdöl*; *mögöl, fölö*; hasonlóképen a *-stül* rag: *gyerekestöl, mindenestöl*. Ilyenek

még: *gyűsző, gyűrő, tű, hedegő, keserő*; az -ü melléknév-képző helyett is *ő-t* mondanak: *nagy fejő, ép kező* stb.

u h. o: *almárium, pádimentom, onoka, komper, kojimáz*; az -uk *juk* birt. személyrag u-ja helyett o-t mondanak: *kalapjok, házok, magok* stb.

ú h. ó: *ámól, tanól, buról, mozdól, alól, rosszól, tótól (tótul), bírónól, hátról (hátul)*, — egyáltalán -ól-nak hangzik az -ül ige-képző és a hasonló névrag. Ilyenek még: *kócs, koszoró, váló, hosszú, tanóság, bosszóság*.

o h. a: *alló, talu, palaczka (poloska), pajác, halyagcseresnye* (ó h. aj diftongussal: *sajtalan*).

C) **Elülső hang hátsó helyett**: u h. ü: *Ühej* (S.-A.-Ujhely); — o h. i: *lapis* (lapos), *hasigat, ispitáj*; — o h. e: *másszer, hatszer, háromszer*, — *pejva, Cseternya* (l. a tájszók közt), *cserba, kunyerál*; — a h. i: *sipka, birke, címóca, mutisd*; — a h. e: *birke, Cseternya, csenál* (v. csanál), *elig, filegória*; továbbá: *onnen* (v. onned), *honnen* (honned), *hamarebb, áre*.

D) **Hátsó hang elülső helyett**: i h. o: *ortani, ortás, ortó kapa, oskola, borondza (brindza)*; — i h. a: *kavacs, vacsít*; — é h. á: *vónák, látnák, innák, tudnák* (volnék stb.); a feltételes mód 1. személye).

E) **Ajakhangzó nem ajakhangzó helyett**: ë h. ö. Ez a hangváltozás nyelvjárásunk legáltalánosabb, egyszersmind legjellemzőbb sajátága. Mint már említettem, használata kevésbé elterjedett, mint némely alföldi nyelvjárásban. Általában mondhatni, hogy tőszókban ritkábban fordul elő, mint a ragozott, képzős alakokban. Ha valamely ragnak v. képzőnek labiálisan illeszkedő alakja is van, e nyelvjárásban az járul általában minden magashangú tőhöz. Pl. *végéhöz, mentők, néztők, kezőtők, lépődös, ingörköd, vereköd* stb. A ragok és képzők kötőhangzója magashangú szókban ë helyett (s néha e h. szintén) ö: *hírös, kényös, vérös, igenös, remög, pörög, tégöd, engöm, vélötök, eszöd, lelköd, kezöd; vereböt, epröt, cserepöt, kertöt, ökö, ectöt, eszök, viszök, nézöm, teszöm, veszöm, leszök; ezök, tehenök, öregök* stb. Magában a tőszóban: *embör, szöd, szödörnye, röpöl, sörét, tengör, tőpörtő, szömet, bötü* stb. Ugyanaz a személy ugyanazt a szót néha e-vel, néha ö-vel ejti; ez az özés ingadozó voltát mutatja. Úgy vettem észre, hogy úri emberrel, különösen idegennel való beszéd közben lehetőleg kerülik a sok ő-t, s ennek használatáról az iskolában is leszoktatják őket. Legsűrűbben az öregek használják.

i h. ö: *ösmer, öröz, örzöttem*; — e h. ő-t hallottam néha tiszta ü v. ö hangú igék felszólító módjának többes 3 személyében: *küggyőnek, főzzőnek, fűtsőnek* stb.

F) **Nem ajakhangzó ajakhangzó helyett**: ü h. i, ü h. í: *idnep* (üdnep is), *fil, fige, rih, siket, meghível, hívös, bikk, ficfa*; — ö h. e: *fékető* v. *fejkető, genge, pergel, keménmag*; — ö h. é: *fékető, szülém*; — ö h. i: *girind*; — ü h. e: *kível, meghível*.

Mássalhangzók. A) A hangképzés módját illető változások. 1. Zöngé hangok zöngések helyett: *j* h. *ny*: *bornyú, sarnyú, varnyú, pernye, szödörnye*; — *gy* h. *ny*: *menyők, menyünek*.

2. Zöngés hangok zöngé nélküliek helyett: *t* h. *d*: *mind* (mint), *pünkösöd, gombóda* (palóc *gombóta*), *reszke, viszke, fódóz* (foltoz); — *s* h. *zs*: *zsajtár, pünkösöd*; — *sz* h. *z*: *kaparáz, csöcsöréz*; — *k* h. *g*: *agác, góró, grajcár, gréta, garájis* (kláris), *ganóc, galicka, pergel*.

4. Zöngés hangok zöngék helyett: *l* h. *j*: *kojimáz, pájinka, kojiba, tajiga*; — *ly* h. *j*: minden *ly*-et *j*-nek ejtenek.

5. Zöngé nélküli zöngés helyett: *z* h. *zs*: *szug*; — *dz* és *z* h. *c*: *bocfa* (bodzafa), *ficfa*; — *v* h. *f*: *körfe* (körte, körtve).

6. Zöngé hangok egymás helyett: *l* h. *n*: *tanál, danol*; — *ly* h. *ny*: *vőfény*; — *r* h. *n*: *mán*.

B) A hangképzés helyével összefüggő változások. 1. Torokhang ínyhang helyett: *gy* h. *g*: *genge, igenősen*.

2. Ínyhang foghang helyett: *n* h. *ny*: *Kálmány, Istvány, Ivány, nyő(-jik), vászony, menyők, idegeny, keszkenyő, ködmöny, nyöstény, orgonyista*; — *d* h. *gy*: *térgy, térgyepel*; — *z* h. *zs*: *csizsma, zsacskó*; — *sz* h. *s*: *cseresnye, tarisnya, secska*.

3. Ínyhang ajakhang helyett: *m* h. *ny*: *citrony*.

4. Foghang ínyhang helyett: *ly* h. *n*: *mihent*; — *ly* h. *l*: *váló* (vályu), *üllő* (ölyü); *ny* h. *n*: *menetke*.

5. Foghangok egymás helyett: *sz* h. *c*: *cikra, cimóca, recepice*.

3. Mennyiségi hangváltozások.

A) Időmértéki változások. 1. Hosszú hang áll rövid h.: Magánhangzók. E tekintetben nyelvjárásom egyezik a felsőtiszai-val, kétes helyeken a hosszabb kiejtést választja. Ilyenek tőszótagokban: *kút, nyúl, út, szűz, tűz, tűz(ni), ír, ár, tíz, hús, szív, búsól, ház, gyúr, szúr, rúd, gúnár, gyűrő, váló, üllő, kél, sikárkózik, csúsz; vidék, kívül, tudós, híves, bíró, éngöm, néköd, bíró, csúnya, hívatal; gyűsző, hajdú, kódús, ágyú, ocsú, sarkantyú, görbencsü* (bábaszilva), *sarnyú, bornyú, varnyú, tetü* stb. Mint látjuk, a magánhangzó hosszú ejtése szó elején és végén egyaránt gyakori. — Ragos és képzős alakokban is gyakran találjuk a hosszú hangzókat. Az *-ú ü* képző (melyet gyakran *-ó ó*-nek ejtenek) mindig hosszú: *nagy fejű, vékon belül* (v. *-ő*), *pájinka-büző, pöske hajú* stb. Hosszan ejtik az *-ít* igeképzőt is: *tanít, lehurít, kerít* stb. *-ül ül* h. *-ól öl*, l. 2. B).

Mássalhangzók. Ezek hosszú ejtése ritkább, csupán egyes esetekre szorítkozik. Pl. *üllő, esső, mezző, peddig, hammar, minnél, szagga, mijjen* (inkább *minő*), *sokká, zsebbem, bosszant, bosszóság, rivallani*.

2. Rövid hang áll hosszú helyett: Magánhangzók. Szó elején ritkább a rövidülés. Pl. *gebecs* (gébics), *agác, arpa, ma* (már; pl.: *Ír' ma', Bandi!*). Szó végén gyakoribb. Nagy szerepe van a hang-

rövidülésnek az ú. n. hangrövidítő töveknél, épen úgy, mint a palócz nyelvjárásban. Ilyenek: *cserep, eger, egyeb, fazek* (szuszek h. *szuszek*), *födel, fenek, fonal, gyöker, kerek* (*szeker-kerek*), *keves, kötel, level, madar(ka), menet(ke), nehez, szeker, szömet, tehen, tereny (tenyer), vereb*. — Egy másik palóczos sajáttság a befejezett cselekvés 2. személyében észlelhető, t. i. az -l személyrag előtti hangzó megrövidülése. Ritkábban fordul elő e sajáttság, mint a palócz nyelvjárásban; mélyhangú igékben ugyanis nem hallottam. Pl. *nyertel, kértel, ettel, vittel, vettel, törtel*.

Mássalhangzók. Kevés esetben hallottam valamely köznyelvi hosszú mássalhangzó rövid ejtését (részben tótos beszéd hatása lehet, mi e vidéken elég gyakori). Általában rövid mássalhangzóval hallhatók a következők szók: *ál, álmás, fűg, halod, halitok, talu, var, varogat, menyi, enyi, anyi, bokancs, veszekel!* (vesszek el! [esküforma]).

B) Szorosan vett mennyiségi változások. 1. Bővült alakok: Magánhangzók. Magánhangzóval bővült néhány idegen szó, mely mássalhangzócsoporton kezdődött: *ispitály, oskola, Istvány v. Estvány, istrásza; borondza, garádics, palánta, kolompér* (v. *komper, kompéra*).

Szó közepén magánhangzóval bővültek: *tekenő, harakáj*.

Szó végén bővültek: *talu, vára* (várj), *fürje*, a már említett *kompéra*.

A hiátust többnyire j-vel töltik ki: *há jez is? jó-je? má jén...*

2. Hiányos alakok. Magánhangzók estek ki: *jány, alsz* (v. *alud*), *keszkenke, Vargestók* (Varga Estók). Kiesett még a magánhangzóval végződő helynevek véghangzója az -i képző előtt; pl.: *kassi, kalsi, szépsi, somodi*. — Az igék jelen idejének alanyi ragozásában a többes szám 3. személyének -nak nek ragja előtt ki szokott esni a kötőhangzó, valamint sokszor a tárgyrag előtt is, olyankor, midőn a köznyelv kötőhangzós alakot ismer. Pl. *hordnak, játsznak, rontnak, ortnak; várt, tehent, darázst, számárt, levelt* stb.

Mássalhangzó esett ki a következő szókban: *fére, dére* (délre, félre), *ászló* (zászló), *maj, má* (v. *ma, mán*), *mer* (v. *merd*), *mos* (majd, már, mert, most), *toszingál, hajingál, támaszgat, repiszget; fartó!* (fartolj helyett), *bánd* (bántsd). A -ban ben rag n-je, az -ért rag t-je állandóan hiányzik; pl.: *vótál a bótba sójér?*

Gyakori az olyan eset is, midőn az elveszett mássalhangzó pótlónyujtást hagy maga után: *hód, hónap, szóga, vót, hót, tód, fód, fót, bót, kódás, ót, kéne, kócs, küd, nyóc, köt* (költ), *felköt* (felkelt), *ócsó, búcsú* (bölcös), *ódal, ód, töt, vögy, tögy* (tölgy), *zöd, böcs, dógoz, (bódog)*. Mindezekben l esett ki. A következő néhány példából j v. r esett ki pótlónyujtással: *nyút, böt, gyüt, gyút, énye, ára v. ára, néha âre, amâra* stb., *êre*.

3. Hangáttevés. *Keleb, tereny, garájis, feteke, laksa, garréj, korela, karaláb, hedegő, csanál v. csenál, kanál*.

II. Alaktani sajátságok.

1. Szóösszetétel.

Kevés eltérő alakot ismer e téren nyelvjárásunk. A birto-
kos összetett szók közül sokat feloldva használ: *ajtó sarka, tem-
plom tornya, szekér rúdja, eke szarva, harang kötele* stb.

E két szóban: *fejsü* és *üdnep* (üdnep), az összetétel tagjai
még világosabban megkülönböztethetők, mint köznyelvi alakjuk-
ban. Viszont a már említett *Ühely* (Ujhely) helynévben és a
nanya (nagyanya) szóban nem igen él már az összetétel tudata.
Néhány különösebb összetett szó: *kecskeláb, fenkö, istenbogárka,
komperlaksa, ördögmotóla, ortókapa, fűcstej, tehenalma* (hitvány
almafaj), *rosszbetegség* (epilepsia), *szárazbetegség* (sorvadás), *vak-
szem, nyaktekercs; alantföd* (a domb tövéénél levő föld); *tavalyelőtt*.

Ikerszók: *diribes-darabos, idres-bodros, dirmeg-dörmög, tityeg-
totyog, kúsz-mász, együtt-ment, csiga-biga, telis-teli, hinta-balinta*.

2. Szóképzés.

A) Igeképzés igéből. Mozzanatos *-ant, -int, -ít* képző:
*hörpent, rikkant, trüsszent; toszint, hajint, (puhint); vacsít, vir-
nyít, vicsorít.*

Gyakorító *-ál* képző és összetételei: *adál, vetél, kunyerál,
hombál; — nyulkál, túrkál, fűjkál, nyirkál, kikkál* (csiklandoz);
— *jajkál* [vö. tót *jajkat*]; — *hívogcsál, farigcsál; — futosgál,
szödögél, hajingál, toszingál, gurigál, birizgál.*

-d képző: *tapod, játszod, látszod.*

-kod *ked* köd képzővel: *viszked, reszked, feltüdzköd, küszköd.*

*-z: vacsítóz, virnyítóz, hancúroz; — -áz éz: kaparáz, kar-
moláz, hajkuráz.*

-s: futos, ugros, döglös (döglődik).

-g: poszog, nyavajog, hömbörög; — -ng képző nyoma van
a *Villongó* szóban (községi földbirtok Nagy-Szalánczon); — *-gat*
get: toszingat, hasigat, teringet.

Kezdő igék: *kondól, fordól, perdöl.*

Műveltető igék: *fürdet, jártat, fájtat; — dütt, hajt* (hajít); —
játszít (gyereket).

Visszaható igék: *ütöd, felfújód* (iktelenek); — *hütődzik,
fütődzik, keredzik* (iktelenül is); — *gyarapól, telepöl.*

B) Névszóból való igeképzés: *gépel, húkol* (lehel), *gucsmol*
(szid), *türköl; meghível; — hibáz* (hiányzik), *ágyaz.* — Az *-ól* *öl*
képzős igék annál gyakoribbak, mivel e nyelvjárás sokszor a
köznyelvi *-od* *öd* *öd* képzős igék helyett is *-ól* *öl* képzőseket hasz-
nál: *megbetegöl* (halálra betegöl), *megrészegöl, gazdagól, öregöl.*

C) Igéből való névszóképzés. Az *-ás* és képző a cselekvés
eredményét jelenti ki ezekben a szókban: *ortás* (v. *ortvány: irtá-
sos föld), kilés, vágás* (kivágott erdő helye), *húllás* (istálló-padló).

-ság *ség*: *temetség* (temetés); — *-ék*: *jácek* e h. játék; — *vány*: *ortvány* (ortás).

Az *-ál él* képző rövid hangzóval ismeretes a *halál* szó kivételével minden *-ál él* képzős szóban: *fonal*, *fedel*, *kötél*, *level*.

-óka öke: *állóka*, *ülőke* (a miben a gyermeket állni, ülni tanítják).

Igenevek: *-ó ö*: *forgó* (bokréta), *abárló* (mosogató dézsa), *csúszó* (kígyó), *csöngő* (csengetyű), *fütyölő*, *süvötő* (síp), *kifutó* (lapdajáték), *vakaró* (vakarcs, tésztamaradékból gyúrt kis lángos). Eszköznevekben *-ü ü-vé* sohasem lesz, kivéve: *fejsü* (fésű); — A szenvedő értelmű *-ható hető* képzős igenevet a *lehet* igével, az *-andó endő* képzőset a *kell* ige segítségével oldják föl.

A *-ni* képzős igenevet sohasé személyragozzák. Pl. El kell neki is gyünni. — A *-va ve* és *-ván vén* közül csak az elsőt ismerik.

Igéből való melléknév *-i* képzővel: *táti* (táti szájú). — Itt említém az *állí*, *jári*, *tánci* szokat, melyekkel a kicsinyeket dédelgetve nógatják; pl. állí baba! Jári Pestucska!

D) **Névszóból való névszóképzés.** Nyelvjárásunknak szintén egyik palóczos sajátága, hogy a több birtokot jelző *-it* a birtokos névmás *-é-je* után nem ismeri. Pl.: Tietek ezek a ludak? Mijénk ezek a könyvek? Ezek a tyúkok nem a tiéd. Nem, az övék (v. övéké). Másrészt főnevekben gyakran hallottam a többes *-i-t* a megelőző *-a* v. *-e* nélkül. Pl. *szomszéditok*, *barátidot*, *gyermökim*, *gyermökidet* stb.

A kicsinyítő képzők gyakorisága és sokfélesége tót hatás következménye lehet; különösen a gyerek- és asszonynép él sűrűn a kicsinyítő képzőkkel.

Igen gyakori a *-ka ke* képző: *ujanka*, *ijenke*, *útka* (gyalogút), *kútka*, *inaska*, *cselédke*, *bürke*, *húrka*, *fiatalka* (a madárfiók), *szekerke*, *tehenke*, *hombika*, *menetke*, *szánka* (sohasem *szán*), *csipetke*, *lipityánka*; *pajtika*, *pántlika*; — *-csa cse*: *gyermökcse*, *patakcsa*, *kercse* (kert), *köcse*, *höcse* (hegyecske), *verebcse*; — *-csi*: *akkorácsi*—*mikorácsi*; — *-is us*: *Andris*, *Boris*, *Julis*, *Maris*; *cikus*, *csikus* (malacz édesgető neve); továbbá: *Andriska*, *Erzsuska* v. *Erzsucska*, *Marcuska* v. *Marcsucska*. — Az *-u* is gyakori: *Erzsu*, *Marcsu*, *Pestü*, *Jancsu*, *kutyu*, *libu*, *csidu* (csikó). — Az *-i* képző személynevekhez járul: *Emri*, *Peti*, *Pisti*, *Juli*, *Hanyi* stb.

A *-né* képzőt akkor is alkalmazzák, mikor a köznyelv *nőt* mond. Pl. bábáné, postamesterné, barátné (v. jánybarát); egyszerűsmind: papné asszony, tanítóné asszony.

Az *-ék* képzős alak ritka. Inkább így mondják pl.: Tisztartónál gyövek; Czikónál menyök.

3. Szóragozás.

A) **A szótövek.** A szótövek alakjaiban nyelvjárásunk meglehetősen egyezik a palóczczal. Eredetibb alakok: *odú*, *ocsú*, *gyűszű*

v. *ocsó, gyűszű, gyűrű* v. *gyűrő, váló, talu, üllő* (ölyv), *keserő, szomoró*. Régies még a *sajtalan* szó *j*-je. Vannak aztán oly szótók is, melyeknek mai alakja a köznyelvinél újabb fejlődést mutat. Ide tartoznak a már (a hangtanban) említett hangzórövidítő tövek, ezeknek rövid hangzója ragozás közben is megmarad. A folyékony mássalhangzón végződő hangrövidítők a tárgyrag előtt nem kapnak kötőhangzót, pl.: *födelt, szekert*. Az *ész* szó ragozás közben megrövidül: *eszre* vettem, *eszbe* gyűtt. A *v* tövű főnevek sok esetben ragozás közben sem kapják meg *v*-jüket: *tók, köt, tója, hót* (havat), *hamuja*. Az *-u*-tövék pedig ragozás közben sem vesztik el *u*-jokat: *bornyúk, talus, gyapjúja, fattyúk*.

A *v*-tövék igéknek ilyen alakjaik vannak: *híjom, szíjod, löjik, ríjik, híj, szíj* (3. szem.).

Nevezetes, hogy *esküszik, alkuszik, feküszik, aluszik* h. a *d*-hangú tőt használják, még pedig iktelenül: *esküd, alkud, feküd, alud* (v. *alsz*)!

B) Igeragozás. A jelentő módon általános a jelen és a múlt idő. Hallható olykor a jövő is, úgy látszik leginkább fenyegetésszerű mondatokban, pl.: *maj' fogsz még ríni utánam!* A felszólító módban egy idő, a jelen, a feltételesben pedig a jelen és múlt ismeretes. A módjelek és változásai a köznyelvekkel egyezők; annyi mégis megjegyzendő, hogy a feltételes mód egyes első személyében az alanyi ragozásban, ha mélyhangú az ige, mindig *-ná* a módjel: *vónák, látnák* stb.

Alanyi ragozás. Jellemző az ikes igék ragozásában a tökéletes szabálytalanság. Szinte kicsúfolásai az irodalmi nyelv szokásnak az ilyen igealakok: *álmod, alkud, alsz* v. *alud, esküd, iszok, esz, meggazdagod, tör* (az edény); másrészt: *ménik, gyűjjék, nyőjik, agyál, mondol, fogol* stb.

Az 1. sz. ragja az alanyi ragozásban *-k m*; *-m* csak a bef. cselekvésben. Tehát: *nézök, lépök, írjak, lakok, szoknék, néztem*. — A 2. sz. ragja *-sz* és *-l*. Az ikes igék irodalmi szabályát itt is áthágja e nyelvjárás, mert ilyeneket hallunk: *adól, szeretől, látol, kössél* (v. *kössel*), *nézzél*. De gyakori az *-sz* is, különösen folyékony mássalhangzóval végződő ige-tövek mellett: *nyúlsz, halsz, törsz, kérsz*.

A felszólító mód jelen idejének egyes 2. sz.-e *-l*-lel vagy anélkül fordul elő: *kérj* v. *kérjél, zavarj* v. *zavarjál, mongy* v. *mongyál*. Érdekes alak *vára* (várj; vára éngöm is!). A *csútt!* indulatszónak van többes 2. személye is: *csússatok!* Sőt egyes számban is hallottam így: *csüss* mán!

A 3. sz. ragjai közül ismerik az összes köznyelveket. Az *-ik* ragot többnyire épen az ikes igék nem veszik fel, helyette néha ikteleneket lát el nyelvjárásunk e raggal. A szórványosan előforduló *gyűjjék, járják* stb. alakok palócz sajátságként jelentkeznek. — A bef. cs. egyes 3. sz.-ben a *d*-vel végződő tövek mindig kötőhangzóval bővülnek az időjel előtt: *szaladott, maradt, elfáradott*. — A feltétes módban minden ige iktelen: *gyönne*,

ütne, kapaszkodna, feküdne, jáczodna. (Az 1. szem. *vónák, innák*, 1. fönt.) A *kell* igéből *kéne*. Ugyanezen igének van egy sajátos jövő idei alakja: *kell lesz*; úgy vélem, tót hatás nyilvánul itt, nem egyéb ez, mint a *treba buže* fordítása.

A jelentő mód többes 1. személye gyakran azonos a felszólító módéval. Pl.: Mink máma vendégöket várjunk. Elvigyük a bornyúcskát a kassi vásárra. A Hőcseparton jácoggyunk.

Ime egy ikes és egy iktelen ige alanyi ragozása:

szökök	mondok	szöktem	montam
szököl	mondol	szöktel	montal (v. -tál)
szök	mond	szökött	mondott
szökjünk	mongyunk	szöktünk	montunk
szöktök	montok	szöktetök	montatok
szöknek.	mondnak.	szöktek.	montak.

szökjek	mongyak	szöknék	mondnák
szökjél	mongy (v. -ál)	szöknél	mondnál
szökjön	mongyon	szökne	mondna
szökjünk	mongyunk	szöknénk	mondnánk
szökJetök	mongyatok	szöknétök	mondnátok
szökJenek.	mongyanak.	szöknének.	mondnának.

Tárgyas ragozás. A *-ja játok ják* jelentő módbeli személyragok e nyelvjárásban így hangzanak: *-i itok ik: mondom, monddod, mondi, mongyuk, mondítok, mondik.* A többes 1. személy itt is gyakran egyezik a felszólító módéval: A disznóolt tavaszra felépítsük. A szöget a falba üssük.

A felszólító mód 2. személye ritkán hallható módjel nélkül; tehát *írd* h. gyakoribb az *írdjad, mondd* h. *mongyad* stb. — A feltehetőes mód: *mondnám, mondnád, mondná, mondánk, mondátok, mondánk.* — A 2. személyre von. tárgyas alak: *mondalak.*

C) *Névragozás.* 1. A tárgyrág előtt gyakran hiányzik a kötőhangzó: *várt, nyúlt, tejt, szekert, vonalt, fővent, magost, pirost*; általában a legtöbb olyan szótónél, mely nem végződik zárhangon. Gyakori a személyragozott szók tárgyrágjának elmaradása. Pl.: Nem látta kentök az ángyom'? Felgyútották a házunk'.

Megismétlik a tárgyragot ezekben a névmásokban: *ötet* (éngömöt, tégödöt), *asztat, eztöt.* A *mind* is előfordul tárgyraggal. Pl.: *Mindet* megettétök. *Mindet* láttuk.

2. A határozó ragok. A *-ban ben* rag *n*-je mindig elmarad. A *-hoz hez höz* h. általános a *-nál* rag ilyen mondatokban: *Hardánál viszik a Vargestök gépjét. Nálunk gyűsz?* stb. A *-tól töl* rag helyett a palóczos *-nól nöl* is hallható. *A tanétónól gyűvök. Kónyánól hozott magának asszont.* (Magashangú alakjában nem hallottam e ragot.) A *-ról röl* rag *hol* kérdésre felel ebben: *hátról* (v. *-rül*), *hátrólsó.* Az *-ért* elveszti a *t*-jét, de teljesebb alakjához járulnak a személyragok: *érettem* stb. Az *-ért* és az *-ig* előtt rövid

marad a tövégi magánhangzó, különösen a 3. személyragban, pl. Mennyit fizettek ezér a zsák almajér? Egy grajcárt se adnák a ken házajér. Elkísértette a patakcsaig. — A *-val vel* rag *-v*-je mássalhangzókhoz nem hasonúl: *botval, fejvel, embörökvel. Hírvel* se olyan! (közel se). — A *-szer* rag még nem hasonúlt mélyhangú szók után, de a labiális illeszkedés már megtörtént. Így mondják: *másszer, háromszer, haccer, öccör, nyóccer.*

Határozó szók: *honned (-n), onned (v. n); otthol; ide, oda* h. gyakoribb az erősített *emide, amoda*, valamint az *itt, ott* h. az *emitt, amott; onned* h. is gyakran hallható *amonnen (v. -d); másünnen, másüvé.* A *szerte* h. *szervel*-t mondanak. A *hol* kérdésre is felelnek: *odale, odafel, odabe, odaki. Kint* h. *kível, ottkível* is. *Megint* h. így is: *megintelen.* Az *alig* hat. szót megkettőzik: *elígség-elig.*

Előfordúl a ragismétlés és határozószók ragozása is: *nálamnál, tölemtől, nálunknál; azótától, miótától, innedtől-onnadtól, hozzája, rája, beléje, hozzátokig* stb.

3. Birtokos személyragok kötőhangzója, mint már említettem, gyakran zártabb a köznyelvinél: *házom, lábom, várom* (és *házomot, ágyomot, lábomot*) stb.

A 3. sz. *-j*-je gyakran fordul elő ott is, a hol a köznyelv nem ismeri: *föggye, bérje, kárja, testvérje, kője.* E rag magashangú alakja helyett gyakori az *-i* is, különösen egytagú tők után: *eszi, kezi, mejji, feji, végi;* ragozás közben többtaguaknál is: *kelebibe, tenyerít, teheninek.*

4. Névmasók. A személynévmasók tárgyesetükkel a következők: *én — éngöm(-öt), te — tégöd(-öt), ő — ötet; mink — minkö, tük — titököt v. tíktököt, ők — ökö.* A visszaható névmás elé többnyire a megfelelő személynévmas járúl: *én magam, te magad* stb. Egy alkalommal ezt az érdekes egyeztetést hallottam Bődben: *magam marhám.*

A vonatkozó névmást illetőleg emlitem, hogy az *amely* névmást nyelvjárásunk nem ismeri, helyette *amejik, ami, aki* névmások fordulnak elő. Pl.: Láttam aszt a tehenet, *amejiket* apám uram meg akart venni. Há' mán eltörtétök a fazekat, akit Kasáról hoztam.

Eredményképen a következőket mondhatjuk ki e nyelvjárás minéműségére nézve: Fő megkülönböztető jele a meglehető általános *özés.* Ennek eredetét ezideig nem sikerült megfejtenem, de további kutatások talán nyomra fognak vezetni. A hangok ki ejtését, képzését illetőleg a felsőtiszavidéki nyelvjárás abauj-zempléni ágához húz, de egyes palóczos hangváltozásokkal. Nevezetes az *ikes* igék iktelensége a 3. személyben. Sok a palócz hatás az alaktanban is, ugyanezt mutatja a szókincs.

Szógyűjtemény.

Abárló: mosogató dézsa.
ablakos a kalász, melyből néhány szem kihullott.
aci, acide: add ide.
adál: adogat.
agác: ákác.
ágyaz: ágyat vet.
alantföd: a domb tövénél lévő szántóföld.
állóka: kis eszköz, melyben a gyermekket állni szoktatják.
arpa: árpa.
ászló: zászló.
bábáné: bábaasszony.
bakfing: bukfenc.
berzencei szilva: besztercei szilva.
bikkfa: bükkfa.
bitang: zshivány.
bocfa: bodzafa.
bokancs: bakkanacs.
bordahaj: a szövöszék része.
bornyú: borjú.
borondza: brindza.
borozda: barázda (ritkán).
búgat: sertést közösít.
buról: borúl.
buru: boru.
bücső: bölcso.
cibere: korpára töltött víz, melybe kovászt tesznek s levesnek eszik.
cikra: szikra.
cimóca: számóca.
cúlák: oszlop.
csámpás: ügyetlen.
cselédke: gyereklány.
csenál v. csanál: csalán.
cserba: csorba.
cserje: száraz falevél.
cserpák (tót): rúdra erősített dézsa-féle faedény, melylyel a vizet a jószág számára a vízgyűjtő medenczéből az itató-váluba kicserpálják, kimeregetik.

Cseternya: csatorna, egyik urasági földterület neve.
csicsóka: napraforgó-féle növény; gumóit eszik (*Helianthus tub.*).
csidu: kis csikó.
csikus, cikis: kis malac.
csipce: csipkebokor.
csipetke: kézzel szaggatott tészta.
csiss! csissatok!: csitt! csendben legyetek!
csombók, csimbók: bog, csomó.
csupasz: meztelen.
csúszó: kigyó.
dencel: hancúz.
dob: sütő a takaréktűzhely oldalán.
döglös: döglődik.
dzsubál: turkál.
eger: egér.
éjaj!: indulatszó a méltatlankodás kifejezésére.
elbandzsalod: elmereng.
Emri: Imre.
elbágyad: elájul.
elhagy: elveszt.
emse: fias koca.
ép: egészen (ép Mándokig mentem).
esköm-besköm: tréfás esküforma.
eriszt: ereszt.
eszterhaj: ereszalj.
éz: íz.
fartol a ló, szarvasmarha, ha oldalvást megy hátrafelé.
fejfa, fajfa, fajfok: eszköz, melyre szövés előtt a fonalat fölgombolyítják [MTsz. *fajfa*].
fejsű: fésű.
fenek: fenék.
fenkő: kaszaélesítő kő.
feteke: fekete.
fícfá: fűzfá.
filegória: filagória.
fajosó: orbánc.
fonal: fonál.
forgó: bokréta.
formáz: hasonlít.

fotózsén: petróleum.
főcstej, frőcstej: megborjazott te-
 hén teje; *gujasztrának* is hívják.
frungó: gyermekjáték; egy gomb
 két likába madzagot huzuak,
 azt két végén összekötik, meg-
 forgatják, hogy a madzag össze-
 sodródjék, aztán szerte huzi-
 gálják, miközben a forgó gomb
frung, bűgő hangot ad.
futosgál: futkározik.
fütődz(ik): melegedik.
fütyölő: sip.
gadnár: két párhuzamos gerendá-
 ból alkotott emelvény a pincé-
 ben, a hordók számára.
gagó: kampó, horog.
gajz: petróleum.
galand: vékony szalag.
galicka: kalitka
ganaj: ganéj.
garádics: lépcső.
gang: folyosó.
ganóc, kanorc: kanócz.
garaguja: faláb.
garájis: kláris.
garréj: gallér.
gebecs: gébics.
gépelni: géppel csépelni.
gíga: gége.
girind: görény.
gombóda: reszelt tészta.
görbencsű: bábaszilva.
grajcár: krajcár.
gréta: kréta.
guga: golyva.
guriga: karika.
gurigál: guritgat.
gyöker: gyökér.
há!: hát, hogyne! de igen!
hadol: megjátsszik valamit a hege-
 dűn (tót).
haj: héj.
hajint: hajít.
hajszen, hajsz, haszen: hiszen.
hajtványos: nyújtott tészta meg-
 zsírozva és összehajtva két rétre.
halyagcseresnye: hólyagcseresnye.

hambár: hombár.
hane: hacsak... nem (nisi).
harakáj: harkály.
hasigat: hasogat.
ház: szoba, — *első ház*: az utca
 felőli szoba, *más ház*: a kert
 felőli szoba.
hedegő: hegedű.
hetfü: hétfő.
hibáz: hiányzik.
hideg töri: hideglelése van.
hídlás: istálló-padló.
híj: hív, hi.
hivogcsál: hívogat.
hombi, hombika: hinta.
hömbörgöz: hempereg.
húkol: lehel.
hütődzik: hűsöl.
idnep: ünnep.
ijesztő, ijeszgető: kísértet.
ingváll: rövid női ing.
inaska: kis fiú.
inned: innét.
írni: festeni (kül. hímes-tojást).
istenbogárka: katicabogár.
jácék: játék.
Jancsu: Jancsi.
jobban: inkább.
kabát: szoknya (felső).
kabola: a kemence szája fölött
 épített, cserépből való meleg-
 fogó.
karaj: karéj.
karik kenyér: karikára vágott ke-
 nyérdarab.
kavacs: kavics.
kecskeláb: két X alakra egymás-
 hoz illesztett lécpár, melyeket
 egy ötödik lécz köt össze egy-
 mással; erre helyezik az elfű-
 részlendő fatuskót.
keleb: kebel.
kelep: kereplő.
ken: kend.
kényős: gögös, büszke.
kép: arc.
kepe: részért való aratás.
kepés: aki részért arat.

kerít: terel.
kéttestvérgyerekek: unokatestvér.
keves: kevés.
kifutó: hosszú méta.
kilés: kelés.
kísért: kísér.
kível: kívül.
kócs: kulcs.
kocska kező: béna kezű.
kobjiba: kunyhó.
komper, kompéra, kolompér: burgonya.
kondás: kanász.
kopp (kinek kopp!?): tréfás ki-nálgató szó.
kótis: fakalapács különféle hús-félék puhítására.
kölyü v. külyü: kender törő.
körtve, körfe: körte.
kötő: kötény.
kucik: a tűzhely mögötti hely, ahol a fázós gyerek *fütődzik*. Így nevezik azonban a pállott száj betegségét is (*megkucikosodott*).
kukuk: kakuk.
kunyerál: kéreget.
kuperta: levélboríték.
kürtő: füstvezető cső, kémény.
kútka: forrás kútfeje.
lábtó: létra.
laksa: lepény (*komperlaksa*).
lángos: lepény kenyértésztából (*kenyerlángos*).
lapis: lapos.
lecske: kockára vágott levesbe való tészta.
lecsedék: konyhahulladék.
legucsmol: leszid.
lepetke: lepke.
lipityánka: könnyű kis női kabát.
macálni: megnézni, lesz-e a tyúknak tojása; annyit is jelent, mint *csöcsörézni*.
máma: ma.
masina: takaréktűzhely.
másszer: máskor (*másszer is elgyere!*)

más: másik (*gyün a más*).
megbetegöl: megbetegszik.
meghível: meghívesedik.
megintelen: megint.
megsóz: eltalál a lapdával.
mejjeszt: koppaszt (madarat).
menetke: menyét.
mihent: mihelyt.
mocsoja: pocsolya; kül. kender-áztató.
mog, mogo: mag.
morványka: pogácsa-féle sütemény.
motóla: ölnyi hosszúságú vékony pálca, a két végén keresztbe tett fácskával, melyre a megfehérítendő fonalat tekerik fel.
murcos: piszkos.
murcos haluska: lekváros haluska.
muti: mutasd.
muzsika: hegedű.
nanya: nagymama.
nyü: a kender kiszaggatni a földből.
nyő, nyőjik: nő.
onoka: unoka.
onned: onnét.
ortani: irtani.
ortás, ortvány: irtásos hely.
ortókapa: csákányforma kapa; alkalmas a gyökerek, kövek kiszedésére.
osztég, osztég, oszteng: azután.
otthol: otthon.
öcsöt: gereben.
összve: össze.
ördögmotóla: gyermekjáték (ördög-hinta MTsz.).
pad: padlás.
pádimentom: szobapadló.
pájinka: pálinka.
palacka: poloska.
pántlika: szalag.
párgol: gőz felé tart, gőzöl.
part: domb (*Cikópartocsk*: a Cikó földje melletti emelkedés).
pászka: macesz.
patics: paszulykaró.
pecérke: csiperke gomba.

pejva: polyva.
pergel: pörköl.
perhács: denevér.
pernye: perje.
pille: bőr a felforralt tején.
pinke: pintyőke.
posatt: savanykás.
pucc meg! kutyát uszító mondás.
ramasz: fatuskó, melyből dongát készítenek.
recepice: recepisz.
rěj, rėjik: sir.
rívás: sírás.
rosszbetegség: epilepszia.
rózan: józan.
rozmaring: rozmarin.
sajtalan: sótalan.
sarnyú: sarjú.
serke: fejtetű petéje.
sikárkózní: jégen csuszkálni.
sipka: sapka.
skárpa v. *kárpa*: kökerítés.
sop: fészér.
sómörög: kicserepesedett bőr.
surc: kötény.
süvötő: sip.
szárazbetegség: sorvadás.
szátva: szövőszék.
szattying: pamutszalag.
szék: pad (iskola-, templompad).
szereda: szerda.
szervel: szerte.
szervijánka: rövid, ujjas női kabát.
szítik: süt (a nap, hold).
szotykos: a túlérrett, ütődött gyümölcs.
szoszna: fenyő.
szödörnye: szeder.
szög: szeg.
szömet: szemét.
zug: zug, szöglet.
szuszok: nagy láda gabonaneműek részére.
tag: egy darab birtok.

talám: talán.
talu: toll.
tapod: tapos.
tavalyelőtt: harmadéve.
tekenő: teknő.
temetség: temetés.
tér: fér (nem tér: nem fér).
tereny: tenyér.
testvér: nővér.
tülő: eszköz, mellyel a kendert megszabadítják a pozdorjától.
topoja: jegenyefa.
toszint: taszit.
tőke: tuskó (*vágd föl azt a tőkét*).
tömpe: tompa.
tőri az árát: alkuszik.
tőrisk: tövis.
tulipánt: tulipán.
türköl: tülköl.
tyúkesség: tyúkszem.
tyutyu: a tyúk édesgető neve.
ügy: igen.
útka: gyalogút.
üdnep: ünnep.
ülőke: kis gyermekek ülőhelye.
üllő: ölyv.
üstőke: kis vaslapát, mellyel az ekéről a ráragadt sarat levákarják.
vacsít: visít.
vakaró: vakarcs; sütemény a maradéktésztaiból.
vakondok: vakond.
vakszem: halánték.
váló: válu.
varnyú: varjú.
veszekel!: esküforma (vesszek el!)
viaksz: viasz.
vidla: villa.
virnyít, virnyítóz: bög, ordítóz.
vocsora: vacsora.
vosárnap: vasárnap.
vőfény: vőfély.
zsojtár: sajtár.

SZEMKŐ ALADÁR.

VERSEGHY.

»... Franciscus Versegius, Musicus, Poeta, Historicus, Philosophus et quocunque nomine alio ipse a suis admiratoribus vocari optat, ...« — mondja róla Révai. (Gramm. Elab. 2 : 978.) — Egy másik kortársa, a széphalmi »írófejedelem« még fájóbban gúnyolja: »Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni s grammaticát ad s lexicont... Felhozata lexicona articulusait, melyeket apró papirosszeletekre irkálva, egy zsákba vetve tart!... Hogy nyugalomban maradjunk, arra kérem, hogy énekelgessen. Azt jobban tudja, mint a nyelv dolgait.« (Kazinczy: Pályám emlékezete, Abafi 166—67. l. még u. o. 332. l.) — Mai irodalmi életünknek egyik legmélyebb lelkű kutatója, Riedl Frigyes, azt mondta róla 24 évvel ezelőtt: »Verseghy műveiben egy igazán nemes, minden szép dologért rajongó ember gondolatait olvassuk. A mult század német íróinak humanitási ideálja ragyog át lapjain; életének és műveinek jelszava egyaránt: Elj és írd, hogy az emberséget nemesítsd! Ennélfogva lelkes barátja a haladásnak...« Legújabb méltatója meg, Császár Elemér, 377 lapos könyvet írt róla * s elkísérvén Verseghyt életének minden fordulataiba, végigmenvén egész irodalmi munkásságán, szintén irodalmunk legkiválóbb alakjaihoz sorolja.

Valóban, megújuló irodalmunk tudományos munkásai között kevés van olyan, kinek életében és munkásságában annyi sajátos mozzanat, annyi érdekes vonás és annyi szinte érthetetlen ellentét volna, mint a Verseghyében. Igazán felületes és értéktelen kapkodó volt, mint Kazinczyék hitték? Valóban szabadelvű volt, a ki kétszer — 14 és 21 éves korában — levetette egyházi köntösét s a ki öreg napjaira lett csak erkölcsös, de akkor meg a tudományba is bevitte a felekezetieskedést és az egész nyelvújítást protestáns törekvésnek bélyegze meg? Katolikus pap, a ki lelke nagy örömeiben sírva fakad Voltaire Henriade-jának olvasásakor (Császár 33.). Kitűnő egyházi szónok, a kit lelkesen hallgat ájtatos közönsége Budán s a kit szélében, sőt hivatalosan is azzal vádolnak, hogy »szüzeket, anyákat akart megrontani« s a kinek szerelmes leveleit el is fogja felettes hatósága. Szerzetes, a ki szabadkőműves körökkel igen barátkozott, hiszen a Martinovits-féle ártatlan szövetségben ő is részt vesz és csaknem kilencz évig raboskodik miatta. Tudós, a ki mély járattú esztétikai munkákat ír, ügyes és képzett zenész, kiváló költő és nagyon tartalmas nyelvész. Minket ez az utolsó tulajdonsága érdekel.

Császár, kinek könyvéhez akarjuk ezúttal gondolatainkat kapcsolni, lelkiismeretes gondossággal felkutatta és összeállította Verseghy életrajzi és írói adatait. E könyv nagy munka ered-

* Verseghy Ferencz élete és művei 1903. Kiadta a Magy. Tud. Akadémia. Ára 6 kor.

ménye, de nagy eredmény is. Egy rendszeresen művelt irodalomtörténetíró szól hozzánk e lapokon, a ki igen jól ért írók irodalomtörténeti ismertetéséhez. Csak azt sajnáljuk, hogy pontosságban, részletességben sokszor túlzott a törekvése.

* *

Pedig szép példa volt előtte. Bánóczi Révaija egyszersmindkorra megmutatta azt az utat, a melyen az ilyen részletesen kidolgozott irodalmi arcképek haladjanak. (Itt a könyvnek csak szerkezetét értjük s nem ítéleti tartalmát.) Nem szabad elvesznünk a részletekben, hanem haladjunk enemű fejtegetéseinkben a Taine szellemében; egyetemes törvényeket keressünk, hiszen a Taine életének is ez a tartalma (Alexander, Bud. Szemle 316: 1—35. l.). A ki részletekbe vesz, azt a Csaplár Benedek* óriási adathalmazának sorsa fenyegeti; el fogják mellőzni a megfelelő ítélőképességgel összeállított rövidebb, de jellemzőbb életrajz mellett.

Mikor a Császár könyvét a kezembe vettem, bizony féltetem őt e sorsától. Örömmre szolgál, hogy nagyon sok okom nem volt erre, bár elég gyakran elvész ő is a felesleges részletekben. Valami kínos részletesség üti fel a fejét igen gyakran e könyvben. Verseghynek pesti prédikátor korában 45 könyve volt és tükör lógott a czellája falán (17. l.). Megható részletességgel olvassuk a 141. lapon ama szoba bútorzatát, a melyikbe Verseghy 1794-ben el volt csukva. Kínos látni, mint vergődik Császár is — mint a hőse — a szerelmes szerzetes érzelmeinek részletes igazolásában (117).

És még egy szempontból érdemes lett volna e könyv szerzőjének a Bánóczi Révai-életrajzával behatóan foglalkoznia. Császár ugyanis feladatának azt a részét, a melyik a költő, esztétikus, zenész Verseghyt jellemzi, valóban jelesen készítette el. Látszik, hogy Császár ez irányban forrástanulmányokat végzett és e fejezetek valóban dicsőségére szolgálhatnak. Összehasonlító és forrásokat kutató fel bennök, igen helyesen, hiszen történeti fejlődésen épülő összehasonlítás ma már minden irodalomtudománynak módszere.

De nyelvészettörténeti kérdések tárgyalására megfelelő tartalmu nyelvtudományi nézőpont szükséges. Egy író életadatainak, munkái külső történetének, tartalmának ismerete talán elég a mai irodalomtörténetírásnak, de vajmi kevés ahhoz, hogy nyelvtudománytörténeti ítéletet mondhassunk. Ahhoz mindez adatokat viszonyítanunk kell előre meghatározott szempontok szerint, a tudós fejlődéséhez, forrásaihoz; nem szabad melegelednünk a megstilizált, kivonatolással. Vannak meghatározott nyelvtudománytörténeti kérdések — igyekeztem ezeket *Grimm és Révai* című

* Révai M. élete. Bpest 1881—89.

munkámban összeállítani — s ezeket kell megoldanunk a jellemzendő tudós munkáiból. Csak e módszerrel kaphatunk a nyelvtudomány mai színvonalának megfelelő képet egy nyelvtudós törekvéseiről, csak így alkothatunk helyes ítéletet magunknak róla, még régi, megkövesedett ítéletekkel szemben is.

* *

Verseghy egész nyelvtudományi működése negatív alapokon áll. A Révai álláspontjának czáfolása ad tüzet, tartalmat, élelet az ő nyelvtudományi törekvéseinek megítélésében. Révaihoz való viszonya a döntő bíró.

Révai szerint a régi nyelv »unica magistra tutissima«. (Antiquitates, az -*odik*, -*odik* végű igékről szoltában. 269. l.) Vele szemben Verseghyről, az első magyar nyelvőről (Riedl, Nyr. 9: 501) azt szokták megemlíteni, hogy ő az élő nyelv álláspontján van, hogy ő az élő nyelvnek nyelvtudományi fontosságát már jól ismeri. Nem egészen így van a dolog. Elméletben ugyan igaz ez, de az elmélet gyakorlati kivitelében, mint Révai, Verseghy is megczáfolja önmagát. Verseghy, élete betetőző munkájában, a Feleletben hibáknak bélyegzi ama nyelvjárási alakjainkat, a melyek a köznyelvi »analogiáktól« elütnek. (Császár 347, Felelet 207.)

De, hogy az a régiséget, ez az élő nyelvet tartotta a nyelv-helyesség legfőbb bírójának, hogy egész nyelvtudományuk nyelv-helyességi okokon és czélokért épült, az ma már iskolás tételünk, a melynek bővebb fejtegetése felesleges. Ez ismétléseknél szebb feladat várt volna itt Császárra. Nem azt kellett volna kutatnia, hogy vitakérdéseikben melyiknek volt »igaza«. Hiszen egyiknek sem lehetett igaza (ámbar, természetesen, Császár Verseghynek adhatja »a mai nyelvtudománnyal« az »igazat«). Helyes történeti módszerrel forrásaikat kellett volna egybevetni s ezekhez való viszonyukat megállapítani.

Életrajzi munkáknak állandó hibája az életrajzi túlzás. A meleg lelkű író bizony könnyen beleszeret a saját hősébe. Évek hosszatt foglalkozunk vele s ha egyéniségében annyi a kedves, a modern elem s ellenfelében annyi a kellemetlen nyomorgás szülte zord vonás, nem csoda, ha — Verseghyt a Révai rovására magasztaljuk. A ki ebből a könyvből ismeri meg Révait, az valami gonosz, hiú, irigy papot ismer meg, s nem --- Révait.

Verseghynek sokat használt kedves, csiszolt egyénisége, Révainak sokat ártott beteges, zord idegessége. De a történetírónak felül kell emelkednie eme csak a kortársak igazságtalanságát fejlesztő szempontokon.

Császár hosszan és sokat jellemzi Révait. De kevés új adatot talál, új szempontot meg egyáltalán nem e munkájában. Ismétli róla a régi és talán már elavult tévedéseket. Révai felfedezte szerinte a történeti módszert (204. l.) és először alkalmazta az összehasonlító. »A mit Schlegel 1808-ban, Grimm 1819-ben hir-

detett, azt ő együtt követte már 1803-ban«. Azt hiszszük, ma már felesleges e kérdésnek részletes tárgyalásával foglalkoznunk. — De a Verseghy megvilágításához felesleges is volt e tévedésekbe esni.

Szegény Révairól kisül, hogy egyáltalában nem tudott magyarul, de sőt latinul sem. E tekintetben ajánljuk Császár figyelmébe Révainak azt a cikkét, a melylyel ujságírói működését megkezdte Pozsonyban, (l. Hírmondó 1784. 1—10.; közölve jó része Bánóczinál, 97. l.) s azt is, hogy ha valakinek óriási latin munkáiból efféle alakokat böngészhetünk ki, mint *nomen mei* és *multus piscis*, ebből legföllebb botlásra szabad következtetnünk s nem arra, hogy az illető »még a latin nyelvet is megtanította, ha szüksége volt rá«. Amde nem is botlott Révai, hanem csak a magyar kifejezőmódot akarta itt a latinnal utánozni és értelmezni (*nev-em, sok hal*).

Császár feltűnő sokat idéz Révai megítélésénél ama bizonyos három védő és támadó iratból, sokkal kevesebbet nagy munkáiból a Grammaticából és az Antiquitatesból. Pedig első sorban ezek méltók Révainak, a nyelvtudósnak képviselésére s nem ama heves vitairatok, a melyekről még teljes bizonyossággal be sincs bizonyítva, — csak valószínűvé tette e gondolatot Bánóczi — hogy kizárólag a Révai munkái.

Bánóczit idézi Császár, mikor kimondja Révairól (186), hogy »csak ember volt, gyöngé, hibás ember«, de Császár elfelejti ama szép szavakat, melyeket ugyancsak Bánóczi idéz Kazinczytól, ama sorok folytatásakép: »Hol vagyon az megírva, hogy az igazán nagyokat azért, hogy erőtlenségek ő benne is találtaknak, tiszteletünkre méltóknak nem kell tartanunk?« És végül, ama szelíd végső akkordnak okát, a melylyel a Verseghy-Révai háború befejeződött, én nem a Verseghy nemes nagyságában keresem. A becsületében találom, a mely azt súgta neki, hogy önmagánál alaposabb, mélyebb lelkű, erősebb meggyőződésű tudóssal áll szemben. A félig-meddig nyelvmívelő tette itt le kardját a nyelvtudós lábaihoz.

Mind a ketten gondolkoztak a nyelvről, de az ő nyelvfilozófiájuk, — a hogy egy kis túlzással nevezhetnők ethikai alapból kiinduló, tehát nyelvtudományi szempontból hasznavehetetlen elvonásaikat, — az ő nyelvfilozófiájuk nem egyéb, mint a nyelvhelyesség elmélete, a mint egész nyelvtudományuk is a nyelvhelyesség körül forog.

Ezek a nyelvfilozófusok ha beszélnek is a nyelvnek történeti fejlődéséről, még egyáltalán nem tudják, mint is kell a nyelvnek történeti életét értenünk. Ez a történeti nyelvtudomány egy-egy szép, de tartalmatlan hasonlatban nyilatkozik meg. Révai is korszakokra osztja a nyelv fejlődését, Verseghy is. Mind a ketten az emberi élethez hasonlítják a nyelvet, csak hogy Révai négy kort különböztet meg, s a nyelv »férfikorát« a Pázmány korában siratja — Verseghy szerint a »most« vagyunk e korban. Csakhogy

ezt a metaforás nyelvtudományt Révai néhány esztendővel hamarabb kifejtette Verseghynél. E megokolatlan metaforai váz, a melybe különben ezek a nyelvfilozófusok egész rendszerüket be tudták gyömöszölni, nem nálunk keletkezett. A középkori héberes nyelvhasználat szülte s évszázadokon át Európa-szerte ebből indult ki a régi nyelvtudomány. Nagy hibákra vezetett ez az alaknak látszó jelenség, mert sokáig gátolta amaz igazság érvényesülését, hogy a nyelvnek nincsen külön élete, hogy a nyelv az emberi lélek terméke.

* *

A nyelvtudomány történetének egyik igen fontos feladata a forrástanulmány. E nélkül csak adathalmazt adhatunk, meg kivonatot. Ítéletünk nélküle megokolatlan, vagy a legjobb esetben is ismétlés.

Kiktől és mit tanult Verseghy nyelvtudományi elveinek kialakulásában? Igen szép kérdés ez s alapos kifejtésével Császár nagy szolgálatot tett volna nyelvtudományunk történetének. De bizony ezt könyvében nem találjuk meg. Régibb munkákhoz kell visszanyúlnunk ezért. Riedl már említett és még ma is olvasásra igen érdemes kis tanulmányában — lesz még róla szó — Verseghy főforrásául Herdert említi. Ki is fejti (Nyr. 9:434, 35, és 499—500) Herder néhány gondolatának a Verseghy fejlődésére való hatását. Nem sok az, a mit ott kettejük viszonyáról tanulunk, de annál mégis több, mint a mennyit Császár (41, 198 és 207. l.) mond el róla.

Verseghy másik forrása Adelung, ez a híres német nyelvtudós, a ki minden akkori magyar nyelvtudományi törekvésre rányomta bélyegét. Ismerjük már Adelungnak Révaira tett nagy hatását és érdekes volna most már Adelungnak a mi Verseghynkhez való viszonyát kifejteni. Az, a mit Császár a 190—191. lapon említ, nem meríti ki a Révai felfogását a nyelvről s a nyelv eredetéről, de az nem is a Révai felfogása, hanem az Adelungé. Bizony az a néhány sornyi általános beszéd (207), a melyekben Császár Verseghynek Adelunghoz és Herderhez való viszonyát tárgyalja s a melynek az az eredménye, hogy »Herder megkönnyítette Verseghynek azt a munkáját, a melynek eredménye az ő »evolutionista« nyelvtudományi felfogása volt, de Verseghynek Herder nélkül is ugyanez lett volna fölfogása a nyelvről« — ez a néhány sor e könyv leggyengébb részeihez tartozik.

Nem ez a forrástanulmány. A ki Verseghy nyelvtudományi törekvéseiről megokolt és alapos ítéletet akar mondani, annak kötelessége Adelung és Herder ez irányú törekvéseinek rendszeres átkutatása. Annak be kell számolnia mindama hatásokról, melyeket Verseghy olvasmányai, tanulmányai révén elszenvedett. Ez igazságos történeti forrástanulmány megszünteti az idegen tollakkal való ékeskedést, a mire nem szorultunk rá száz évvel ezelőtt sem.

Az új életrajz megszerkesztésénél jó szolgálatot tett Sághy-

nak Verseghy F. maradványai és élete című munkája. De a nyelvtudományi részre vonatkozólag igen szép előmunkálat volt a Riedl munkája (a melyről nemcsak »mondhatni«, hogy nyelvészeti mű: Császár 102. jegyz.) Riedl felette áll ez új életrajznak abban, hogy legalább bizonyos elvek szerint csoportosítja Verseghy nyelvtudományi törekvéseit, ámbár e szempontok roppant különböző értékű és fontosságú nyelvtudományi gondolatokat foglalnak össze. Ezután teszi csak azt, a mi Császárnak főgondja: egy függelékben elsorolja Verseghy nyelvtudományi munkáit és röviden elmondja fejtegetésük menetét. Császár helyesen cselekedett, midőn Verseghy nyelvtudományi törekvéseinek irányait egészen Riedl után sorolja fel, de azt már nem teszi helyesen, hogy Riedl-lel vitatkozik olyankor, mikor arra nincsen ok. Riedl sehol sem állítja azt, hogy »Verseghy az *é* képző voltát nem vette észre« (Császár 198. 2. jegyz.) Legfeljebb csak azt lehet következtetni a Nyr. 9: 444. l. elmondottakból, hogy Riedl azt hitte, hogy Verseghy az *é*-nek képző-voltát nem használta fel, midőn azt bizonygatta, »hogy az *é* nem genitivus«. Azt se mondja Riedl sehol, hogy a »jotta és ypszilon« küzdelme helyesírási vita volt. Ő csak akkor hibázott, a mikor a »Verseghy mint helyesíró« című fejezetben fejtett ki egyes kérdéseket. De ebből legalább azt látjuk, hogy Riedl bizonyos szempontok szerint tárgyalta Verseghynek összes nyelvtudományi munkásságát.

* *

Tudománytörténeti jelenségeknek nincsen abszolút mértékük. A tudományok élete folytonos változás, s ha a tudományos múlt emlékeiről ítéletet akarunk alkotni, azt csak úgy tehetjük, ha a múlt emlékeit a jelen elfogadott eredményeihez viszonyítjuk. Ehhez azonban az illető tudomány jelenének színvonalán kell állanunk.

Császár többször ismétlésekbe esve fejti ki, hogy a régi nyelvben igenis volt ikes ragozás s az nem tótos (pl. 196.). Mindannyiszor feleslegesen ismételi. »A mai nyelvhasználat határozottan az iktelen alak mellett szól«. Tévedés. A dolog mai állapotára vonatkozólag elég lesz, ha Simonyi Helyes Magyarságának 88. lapjára s különösen a változó és állandó ikéseknek érdekes s a kérdés jelenét megoldó csoportjaira figyelmeztetjük Császárt.

Hitem szerint hibásan javítja Császár Balassát is, a ki a TMNy.-ban (1: 209) azt írja, hogy »az *adja, látja, hallja* alakok írása volt egyik főtárgya annak a nyelvészeti vitának, mely Révai és Verseghy közt hosszú időn át folyt«. Verseghyéknél e kérdésnek tudományos jellege tényleg főnyomaték volt a vitában. A helyesírás a főkérdésük és ezen nincs se csodálni, se szégyelni való. Abban a korban vagyunk, a mikor még az Orthographia minden tudományos nyelvtannak éppen olyan főrésze volt, mint a Syntaxis. — Nem Verseghy volt az első, a ki a nyelvjárásokat

megpróbálta osztályozni (208). A magyar szórendről az első elfogadható tudományos véleményt nem Kicska Emil adta (208). Az ő és mások — első sorban Molecz Béla — munkássága figyelembevételével Simonyi állította össze először szórendünk szabályait tudományosan (Nyr. 1902. és NyF. 1. sz.) — A szófejtés Császár szerint »még ma is ingatag alapon áll«. Annál, a kinél. — Ethikai czélok pedig magas ethikai színvonalra emelhetnek nyelvtudományi munkákat (355); de az ilyen munkáknak — nyelvtudományi színvonala süllyed ijesztő módon.

A nyelvtudománytörténeti feladatoknak van végül olyan oldala is, a melyet bátran lehetne irodalomtörténetinek nevezni. Nincs elszigetelt nyelvtudományi élet s igen fontos a nyelvtudományi törekvéseknek irodalmi háttérét is megismernünk. Verseghy-nél különösen fontos ez. Az ő egész élete amolyan tipikus irodalmi élet és őt csak kora helyes megvilágításában érthetjük meg. De mint a festményénél az aláfestés, itt is fontos, hogy túlságos sok kitérést ne tegyünk, mert képünkön mihamar kipattogzik a sok felesleges aláfestés.

Császár ért a korrajzolóhoz, hiszen mondanunk sem kell rá, ki oly lelkiismeretesen végezte feladatát, hogy a Verseghy korát teljesen ismeri. A Rikóti korfestése vagy Ferencz korának jellemzése igen szép lapok, csak az a kár, hogy terjedelmük megakasztja a könyv tulajdonképpeni tárgyának kifejtését. Császár egyáltalán igen szeret jellemezni. A mint irodalmunknak egy jelesebb embere szóba kerül, mindjárt megjellemezi. A legnagyobb része e jellemzéseknek felesleges ismételgetése már rég megállapított irodalmi tételeknek. Midőn Verseghynek a nyelvújításhoz való viszonyát tárgyalja, természetesen szóba kerül Kazinczy is (325. l.).

»Kazinczy!«

Folytatja, magányosan sorra téve e szót. »Hányszor találkoztunk már nevével ezen életrajz fonalán.« És ekkor megjellemezi részletesen ezt az »irodalmi diktátort«. Ez persze csak amolyan irodalomtörténeti kifejezés, mint pl. »az irodalom királysága«. Különben kár Kazinczyt olyan túlságosan hiúnak tartanunk (325), csak azért, hogy Verseghy nem neki köszönhetette élete legszebb emlékeit.

Az a hevülő, nemes hang, a mely végig kíséri e könyvben Verseghy összes törekvéseit, igen jól esik nekünk. Csak az a baj, hogy e hangulat néha közhelyekkel való elmélkedésekbe ragadja Császárt. Verseghy más volt 1803 után, mint jóval annakelőtte, hiszen »az idő senki fölött sem vonul el nyomtalanul s ha az ember átlépte férfikorának delét, minden év leszakít egy-egy virágot az emlékezet és érdeklődés fájáról«. Ez azt jelenti, hogy Verseghy ekkor egészen ráadta magát a tudományokra.

Ezekkel is érte el életének legszebb eredményeit. A költészet története sok értékes elemet találhat verseiben, de tudományos törekvései a legmélyebb járatúak. Valószínű, hogy korá-

nak színvonalán állott. Ez az expaulinus korának legtöbb oldalú magyar tudósa és örökös ellenségével Révaival, az expiaristával az új magyar nyelvtudomány megalapítója. Ezt ugyan nem Császár-tól tanultuk, de derék, lelkiismeretes, nagy munkájáért mégis hála és elismerés illeti meg, hiszen korántsem áll ama színvonal alatt, a meddig mai irodalomtörté-netírásunk eljutott. Az irodalomtörténetíró feladatát kitünően megoldotta, s mi külön is hálával tartozunk neki.

RUBINYI MÓZES.

MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TÁRSASÁG.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1903. december hó 19-én tartotta meg alakuló közgyűlését a M. Tud. Akadémia heti üléstermében. Az előkészítő bizottság nevében Szily Kálmán, a M. Tud. Akadémia főtítkára üdvözölte a nagy számban megjelenteket s következő beszédében adta elő a M. Nyelvt. Társaság célját és megalakulásának szükséges voltát.

»Tisztelt közgyűlés! A meghívót, melyet e gyűlésre kapni méltóztattak s talán a napilapokban is olvastak, a tervezett Magyar Nyelvtudományi Társaság előkészítő bizottsága bocsátotta ki és küldötte szét. Mint e bizottság egyik tagja s fájdalom, egyik legidősebb tagja, szabadjon e díszes helyet, főleg az utóbbi jogcímen elfoglalnom s a hívásunkra megjelenteket szívünk-ből üdvözölve, összejövetelünk tárgyát röviden előadnom.

Engedjék meg, hogy először is a Magyar Nyelvtudományi Társaság eddigi történetét — különösnek tetszhetik, hogy még meg sincs s máris van története — elmondhassam.

Két évvel ezelőtt egy magánkörű értekezleten több szak-társunk azt indítványozta: alakítsunk egy új társaságot népryelvi s népköltészeti adatok gyűjtésére s a magyar nyelvjárások tanulmányozására. A megindult eszmecseréből kitűnt, hogy az indítványozók úgy képzelik a társaság fennállhatását, hogy az állam s az Akadémia anyagi segélyben fogja majd részesíteni. Többen voltunk az említett értekezleten, kik az ilyen szándék ellen érelyesen felszólaltunk. Szégyenletesnek tartottuk volna, hogy itt Magyarországon a magyar nyelv művelésére alakult társaság összekéregetett segélyekből éldegéljen. Az én meggyőződése-m szerint az olyan társaságnak, mely nem a társadalom talajából nő fel, nincs létjogosultsága. Ilyen társaságra a magyar nyelvtudománynak csakugyan nincs szüksége.

Herman Ottó több munkájában csodálattal szól a magyar gazdálkodók, pásztorok, halászok rendkívül finom megfigyeléseiről a természeti jelenségek körében. Egyszerű emberektől, kiknek fogalmuk sincs zoológiáról, biológiáról, oly helyes és oly finom észrevételeket hallott a madarak, a halak életmódjáról, a melyek

bármely zoologusnak is becsületére váltak volna. Ilyesmit tapasztalunk a nyelvi jelenségek, a nyelvtények megfigyelése körül is. Bizonyára mindegyikünk tapasztalta már, hogy társaságban, mikor a beszélgetés nyelvi kérdésekre terelődik, sokszor mily meglepően helyes, mily finom észrevételeket hallunk olyan laikusoktól, kiknek nyelvtörténetről, összehasonlító nyelvészetről, phonetikáról sejtelmük sincs. Szinte sajnálja az ember, hogy ugyanaz, a ki az imént ama helyes, finom észrevételeket tette, nem marad tovább is megfigyelésénél, hanem áticsap a magyarázat, a szófejtés terére és egyszerre a legbadarabb, a legdélihábosabb állításokat koczkáztatja meg. Egyfelől éles megfigyelő tehetség, másfelől teljes járatlanság a magyar nyelvtudomány legelemiebb eredményeinek ismeretében!

Az első tulajdonságot nyelvtudományunk érdekében fölhasználni, a másodikról pedig lassanként leszoktatni a közönséget — ez legyen a Magyar Nyelvtudományi Társaság főcélja. Keltsük föl a közönségben az érdeklődést a magyar nyelvtudomány eredményei iránt, tárjuk fel előtte az eredményeket népszerű nyelven s vonjuk bele az ő romlatlan nyelvérzékét, finom megfigyelő képességét a nyelvművelés munkájába. Új, eddig nyugvó erőket csatolhatunk így a magunkéhoz. Ezekből válnak azután, minthogy a nép között élnek, nyelvén beszélni tudnak, igazi jó gyűjtők a tájszókra s a nyelvjárások leírására. Eleven érintkezést kell létesítenünk a szaktudomány és a romlatlan nyelvérzék emberei között, s ezt csakis az egyesülés, a társulás útján érhetjük el. Ez legyen, ismétlen, a Nyelvtudományi Társaság főcélja.

A fölhívás, mely harminczunk aláírásával a napilapokban és a Nyelvőrben megjelent, ezt a czélt tűzte a Társaság elé. Szolgálni akarja a közönséget, remélve, hogy a közönség viszont támogatni fogja törekvéseit. Fogja-e támogatni? El fogja-e a Társaság találni azt a hangot, melyen a közönséghez szólnia kell s fog-e szava bizalmat kelteni? Ezt a jövő fogja megmutatni. Egy azonban már most is bizonyos. Nem szabad hangos phrasisokkal a hazafiságra, az áldozatkészségre appellálnia. Társaságunkat a *do, ut des* elvére kell alapítanunk. Ez az egyetlen egészséges alap — mint már Széchenyi megmondotta — melyre társaságot állítani lehet. A tagdíjért egyenértékű olvasmányt kell adni a közönség kezébe. Folyóirat nélkül, ha csak már a múltból nincs elegendő vagyona, egy társaság sem folytathat sikeres működést.

A Nyelvtudományi Társaságnak is kell tehát, mihelyt ereje engedi, folyóiratot indítani. Most, mikor még csak száz vagy százötven tagja van, nem teheti ugyan, de azért most se kívánjon a közönségtől áldozatot. Adja a tagdíjért, csereértékül, a Magyar Nyelvőrt, melynek programja sokban különbözik ugyan a miénktől, de mégis legközelebb áll hozzá. Ideiglenes intézkedés ez, mely nyomban megszűnhetik, mihelyt Társaságunknak 5—600 tagja lesz.

Bizalommal fordulok, t. uraim, Önökhöz, kik az előkészítő bizottság meghívására szívesek voltak megjelenésükkel érdeklődésüket tanúsítani. Legyenek a Társaság ügyének szószólói ismerőseik körében s igyekezzenek mentül többeket megnyerni törekvéseink támogatására. — Ennek reményében a közgyűlést megnyitottnak nyilvánítom.»

Az általános tetszéssel fogadott megnyitó beszéd után a közgyűlés kimondta a M. Nyelvt. Társaság megalakulását, mint-hogy már az első felhívásra is másfélszáz tag jelentkezett, köztük ötven alapítóul. Ezután pontonként megvitatta és végleg megállapította az alapszabályokat; mielőtt a belügyminiszter ezeket megerősíti, a társaság megtartja tisztválasztó közgyűlését és megkezdi működését. Egyelőre a Magyar Nyelvőr szerkesztője fogadja a jelentkezéseket s az esetleg már beküldött tagdíjakat is. — Az alapszabályokból megemlítjük, hogy lesznek pártoló tagok is (évi négy korona tagdíjjal), kik nem a folyóiratot fogják kapni, hanem a társaságnak évkönyvét.

KÖZMONDÁSAINK TÖRTÉNETÉHEZ.

Vagy kétszázötven eredeti magyar közmondásra akadtam Wagner Ferencz jezsuita papnak jeles Phraseológiájában (1775, Nagyszombat).^{*} Érdeemesnek találtam őket kiírni. Két csoportot állítva föl, az első csoportba azokat állítom össze, a melyek a ma közszájon forgóktól némi eltérést mutatnak; a második csoportban azok vannak egybeállítva, a melyek ma már nagyobbrészt ismeretlenek. A ma is használt közmondásokat, a melyek már akkor is ugyanolyan alakban megvoltak, egészen elhagyom.

I. *Minden embernek behajulnak az ujjai* (1269), a saját javát, hasznát kereső emberre mondják. Ma: Minden szentnek maga felé hajlik a keze. — *Minden agnó regét elhiszen* (1183) mai alakja: minden mesét elhisz. — *A falra borsót hinteni* (1136), ennek egy másik változata: *hiába hintesz borsót a falra, mert reá nem ragad* (305); ma már nem hintenek, hanem hányják a borsót, s még így is hiába. — A midőn valakire ráczáfoltak, hát befalatták vele a sípot (1051), ma az olyan bekapja a legyet.^{**} — *Kinek isten a barátja, könnyen üdvözül* (992); ma teljesen elváltozott alakban van meg e mondás: *Kinek Krisztus a barátja, nem kárhozik el soha.* — *Addig hántsd a fát, míg meg nem hámlik* (872), ezzel egyértelműek: *Addig hajlitsd a fát, míg fiatal és Addig üsd a vasat, míg meleg.* — *Az ökör csak ökör,*

^{*} Első kiadása uo. 1750. L. e szótár ismertetését Ny. 17:307, 22:459 stb. és Irodalomtört. Közl. 1:51. — Vö. Viszota Gy. Régi m. közmondások, Nyr. 27:505.

^{**} A kit pedig jól lehoradtak, az bekapta a darazsat (Pozsony megye).
T. V.

ha Bécsbe hajtják is (830); ehhez hasonló: A számár számár marad, még ha oroszánbörbe bújik is. — Keveset változott az idők folyamán a következő: *A némának az anyja sem érti a szavát* (831); ma úgy mondják: néma gyereknek az anyja sem érti a szavát. — Kissé vaskos a következő: *Nem mind hors, a mit a kalmár ebe hullat* (794); a mai az aranyt használja föl: *Nem mind arany, a mi fénylik.* — A régiek még azt mondták: *Messze veti a nyárfasulykot* (794), ez különben nem is valami nehéz, mert a nyárfa a könnyű fák közé tartozik. Ezzel aztán azt is kifejezték egyúttal, hogy hű-hót csinál csekélységgel. Ma már mindegy, akárminő sulykot: messze, vagy elveti a sulykot. — A mai a vén kecske is megnyalja a söt'-féle közmondást a mi páterünk még úgy ismerte: *Az öreg kecske is nyalja a söt* (733). — *Szemérmes koldusnak üres a táskája* (638); ma már csak tarisznyája van a koldusnak és az az üres. — Ma ismert mondás: annyit ért hozzá, mint tyúk az ábéczéhez; száz évvel ezelőtt ez így hangzott: *Annyit tud a törvényhez, mint a tyúk a regéhez* (631), így is mondták: *Annyit tud hozzá, mint a bagoly az Ave Máriához* (uo.). — *Küetszik a szavából, téhen-e vagy fülemile* (468), ma madarat hangjáról, embert barátjáról felel meg a réginek. — Úgy látszik, a mi derék kefekötőink akkor még nem voltak oly iszákosak, hogy példabeszédbe foglalják őket, mint ma: *Úgy iszik, mint a kefekötő.* Abban az időben ezt úgy mondták: *Úgy iszik, mint a perényi török* (433). — *Úgy vannak, mint az ebek és a kutyák* (401); ennek megfelel: *Úgy élnek, mint a kutya és macska.* — Gyakorlat teszi a mestert, mondják ma, de akkor szűkiben voltak a megfelelő szavaknak s így fejezték ki: *A gyakor tapasztalás okossá teszi az embert* (400). — *Számár hátára bársony nyereg* (338), ma: Nem illik téhenre a gatyá. — Közli a Phras. a következőt is: *Nem illik dísznő órába arany perecz* (uo.), de ez Salamon király példabeszédeiből való s kételkedem, hogy közszájon forgott-e. — *Nem lesz az ebből szalonna* (305), ma: kutyából. — *Minden botnak a végén a feje* (236); a mai érthetőbb, a midőn azt mondja: végén csattan az ostor. — Kevés az eltérés a következőkben: *Könnyebb egy hazugot, hogy sem egy sánta ebet elérni* (222). — *A maga malmára folytatja a vizet* (362) és *A maga malmára tereli a vizet* (535). — *Kőfalba nem verem a fejem* (368). — *Az ördög sem oly rút, a mint írják* (528). — *Körmünkre ég vala a munka* (503). — *A mely tyúk sokat kodácsol* (ma: kárál), *keveset tojik* (567). — *A ki másnak árkot ás* (ma: vermet), *maga esik bele* (552). — *A szélnek fordítja a palástot* (ma: a köpenyegét, 550). — *Kiki magának szerez jó szerencsét* (549); ma: Kiki a maga szerencséjének kovácsa. — *Reá húzatta az ebek harminczadjára* (538), azaz a deresre, mint ma mondják. — *Addig viszik a kancsót* (ma: korsót) *a kútra, míg el nem törik* (611). — *A bagoly is bíró házában* (718); ma: A kakas is úr a maga szemétdombján. — *Kontyot feltevő férfi* (= uxorius 1272); ebből keletkezett a mai föltette a kontyot-féle szólás, a mely uraskodást jelent, míg a régi a papucshóst jelentette. — *Ott is terem gazember, a hol nem vetik* (1253), ma szelidítve csak egyszerűen gazt emlegetnek. —

Legörhedt (ma: görnyedt) *vén ember vagyok már* (1109). — *Ebrudon követni* (1054); ma: ebrudon kihányják. — Régen *tormát törtek az orra alá* (833), a kinek bosszúságot akartak okozni, ma már a borsot használják erre a célra. — Az ágról szakadt ember ma szegény embert jelent; itt *fától szakadt ember* (610) azt jelenti, alant jár az elméje, er ist ein Mensch von einem verächtlichen Gemüt. — *Hítvány madár, mely a maga fészket megrúttja* (845), ma: berondítja. — *Úgy jár a nyelve, mint a szélmalom* (1261); ma: mint a kerepelő. (CzF.) — *Megégette a kása a száját, ez rövidített alakja a következőnek: A kinek a kása megégette a száját, máskor ne felejtse el fűni a tarhóját* (407). — *A hol malacot ígérnek, zsákod legyen hozzá, hogy el ne szalaszd* (528); ma: A hol malacot ígérnek, zsákkal forgolódjál.

II. Ma nem használatosak: *A félig elnyelt malacot kiokádtattam vele* (104): das gute Vertrauen hemmen, mondja Wagner, tehát a biztosnak véltet elűzni a kezéről valakinek. — *Pita az idén a kenyérnek a neve* (172), azaz drágaság van. [L. CzF. pita és pepe alatt. A szerk.] — Ugyanilyen a *szűk az idő, drága esztendő-fele* mondás (uo.). — *A ki nyertes akar lenni, viaskodjék* (186): wer siegen will, muss streiten. — *Megütötte az eb orrát* (232): er hat seine Frechheit bezähmet; ugyanilyen értelműek: *hátrább állította az agarakkal és letörte a szarvát* (uo.). — *Megegyez a szája a kezével* (244), németül: Wort und Werk kommen wohl übereins. — Németben gyakran hallható: Wie er singt, muss er tanzen; a Phraseologia ezt úgy fejezi ki: *A mint ő dúdol, ez úgy tánczol* (254), de németre Wagner így fordítja ezt: er befeisset sich in seinen Willen zu schicken. — *Légy magadnak bátya* (281). — *Jobb a bölcsesség a káposztás koncznál* (284), úgy magyarázza, hogy: Megvetik mostan a szép tudományokat, és csak a zsiros konyhára, eszem-iszomra viselnek gondot. — Vesztegetésre vonatkozik a következő három mondás: *Eszét vesztette a pénz a bírónak és Az aranynak fényessége megártott a bíró szemének* (306), *Arany írral örömet megkeneti a tenyerét.* — *A mit a vámon nyert vala, a harminczadon elvesztette* (306); ezt így magyarázza: vitézségével nagy dicsőséget szerzett ugyan magának, de a fösvényesség minden fényét meghomályosította. — *A vörös gyurkó ütött le téged az inadról* (330); magyarázatul írja: a bor-ital emésztette meg a te erődet. Németre így fordítja: Das Luder-Leben hat dich schwach gemacht. — *Kiütötte a járomszeget* (343), azaz lerázta az igát magáról. — *Szép vagy, mint a régi Markalf* (346) értelme: mostohán bánt veled a természet. — *A saskeselyű holló fiat nemzett* (347) értelme világos. — *Forró vízzel leöntötte az ebet* (361), annyi mint *leütötte a szarvát* (uo.). — *Más vállát terhelni a maga táskájával* (362), másra kenni a saját baját, hibáját. — *Reá tartja magát, mint a kompódi nemes asszony* (443); változata: *Czifrán fel volt öltözve, mint a kompódi nemes asszony*, item: *mintha Csicsóba készülne* (988), mind a három a czifraságra s a czifrázkodásra vonatkozik. — *A ki sokat farag, sok forgácsa vagy* (480); mai megfelelője: Gyakorlat teszi a mestert. Demosthenes ist durch stete Übung ein so vortrefflicher Redner geworden, így magyarázza. —

Egy jelentésűek: *Úgy megszidta, hogy ugyan füstölgött* (471) és *Úgy megszidta, hogy egy pénz ára emberséget sem hagyott rajta.* — *Vitézséggel jár a nyereség* (505), azaz a ki mer az nyer. — *Király fia, Kis Miklós beszéde* (506). a mesebeszéd, költemény, azaz költött dolog jelzésére használták. — *Fáradtságot, kimerültséget jelentett: Fáradt lónak a farka is nehéz* (520). — *Szaladj farkas, inadban az igazság* (560), minden magyarázat nélkül áll fugio ige alatt. — *Pénz nélkül szokott kereskedni* (564) értelme: lopással tartja életét. — *A torok sokat küld másvilágra* (588), azaz: viele bringt ihre Gefrässigkeit um. — *Ne adj eszedben, csak adj pénzedben* (602); e közmondást a következőképen írja körül: A szegénység gátolja az utat, hogy feljebb való méltóságra ne léphessenek, mert azt mondják most: ne adj eszedben, csak adj pénzedben. — *Nem csoda, ha megbotlik a vak ló,* azaz: Nem csoda, hogy gyakorta hibáz, vétkezik, a kinek ily nagy a tudatlansága (618). — *Nem bolondság az uraság* (631): az uraskodás, a másnak való parancsolás igen nehéz dolog. — *Nyertes voltam benne, mint Bertók a csikban* (763); azaz hogy semmi haszna sem volt benne, sőt kára volt. — *Farkában törjük a kést* (775) jelentése: rossz vége lett a dolgoknak. — *Más ember rétébe vágta a kaszát* (803), a ki a más dolgába, ügyébe ártja magát. — *Nincs a víznek rakoncúja* (836), azaz: hajótörést szenvedett, nem sikerült a dolga. — *Nem tud hova lenni, mint a tökke esett egér* (592): nem tud mit tenni, mihez fogni; más alakja e mondásnak: *Úgy vagyok már, mint a tökke esett egér* (453), azaz: annyira jutott a dolog, hogy már csaknem oda vagyok. — *Fölületességet jelentettek: Csak kordéra bántam vele; menőfélben vittem véghez; mosdatlan kézzel nyúltam hozzá* (861). — *Feldöntöttem a szerdékes fazekat* (879) azt jelenti, hogy kiestem a kedvéből. — *Nem vitéz, a ki bolondul vész;* más szóval: *A ki nem szerencsételteti magát, nem vitéz* (880). — *Nem lehet tiszta a puha élet,* németül: Aus dem rauhen Leben muss die Keuschheit entspringen (894). — *Eb-szűjjal kötött erszényed vagyom neked* (903), fösvényiségre, zsugoriságra mutat. — Szegénységre vonatkozik: *Hátán lúza, a kebelében szobája* (913). — *Nem volna jobb madár a disznónál, ha szárnya volna* (961); érdekes ennek zsidó-német változata: Wenn des Chaser Herner hätte, hätte de Welt ka Kijem (ha a disznónak szárva volna, nem lenne a világnak nyugta); tehát épen az ellenkező, mint a magyarban, s mégis mind a kettő egyet fejez ki, a mit ma úgy mondunk: ha a volna nem volna, minden máskép volna. — *Azon bakot nyúzni, azon regét dúdolni* (1062), azaz folyton ugyanazt ismételteti. — Magyarázat nélkül közli a következőt: *Rezi, Tátika tánczot jár, Sümegh is utána lejtőt jár* (1086). — *Nem kerestem tölgyet a szarvok között* (1090), mondotta az. a ki okosságával, bölcsességével dicsekedett. — *Kimutatja a majom menyasszonyságát* (530), azaz kimutatja a foga fehérét. — Tréfás példaszó a következő, a melynek vége az első részt czáfolja: *Szabad a gazda a maga házánál, ha mindjárt a gazba bujik is* (1133). — *Nem arra való, hogy posztóba varrják a fejét* (1149) annak, a ki buta. Ma azonban bebádogoztatják a fejét, vagy abroncsot tesznek

a fejére, hogy az okosság szét ne repessze. — Bolondra vonatkoznak: *Bolondnak a kovács se tudna észet kohlolni* (1155); *Bolondnak fapénz is jó, ha elveszti se kár* (1158); *Bolond, a ki egy zab-szemért a ló s...íbe bújik* (1154). Ide tartozik még: *Elfogta az orbáncz az eszedet* (1154), oly nagy ostobaságot követél el. — Könnyenhívőségre vonatkozik: *Nem nézi tök-e vagy tőrös étek* (1183); *Minden aggnő regét elhiszen* (uo.). — A ki a saját hasznát kereste, csak arra mondták: *A maga fazeka mellé szítja a tüzet* (1269) vagy *ő is csak a maga fazeka mellé szít* (396). — A papucshős neve *Simon bíró és Anda-Pál hadába való* (1272).

A következő már használatból kikerült példaszók önként is érthetők, és így csak egyszerűen felsorolom azokat. *Jó a sör, de mégis bor az anyja* (1147). — *Fogas ebnek való a csontrágás* (386). — *A ki sokat lát, sokat hall, sokat tanul* (400). — *Komor kedvet mutat hozzá, mint a verembe esett farkas* (405). — *Nem mindjárt barátod, ha rád mosolyodik* (410). — *Bojtorjános farkú csikóból is jó paripa válik* (456). — Az irigységre s a nyelveskedésre vonatkozik: *Az irígy nyelv bika alá is borjút tehet* (528), így is: *a nyelv bika alá is borjút tehet* (1254) és *a nyelv ökör alá is borjút tehet* (1185). — *Ne piszkáld a ganéjt, ha büzt nem tűrheted* (543). — *A ki nem tűr, nem uralkodik* (702). — *Bocskorbőr az orczája* (637), ma: nincs bőr a pofáján. — *Jó a tréfa, de nem mind holtig* (855). — *Ha nem borja, nem nyalja* (903). — *A körmetlen macskának nehéz fára hágni* (1094). — *Kemény ember, mint hajdan Kálmán király* (1118). — *Az öreg szolgának és az agg kutyanak egy a fizetése* (1117). — *Az időnek hosszasága enyhíti a fájdalmat* (760). — *Hórikorgas nagy inas, sátorfának való* (760). — *Habahurgya — enczenbenz* (745), Wagner szerint egyértelmű a következő szólásokkal: állhatatlan, szeles, sehonnai, gézengúz ember.

A harmadfél száz közmondásból ezeket tartottam érdemesnek kiírni.

RÉNYI IGNÁCZ.

IRODALOM.

Régi Magyar Könyvtár.

Ebben a becses gyűjteményben, melyet Heinrich Gusztáv szerkeszt s a Franklin-társulat ad ki, 1903-ban két kötet jelent meg: *Protestáns iskoladrámák*. Kiadta Bernáth Lajos. (Ára 4 K. Régi Magyar Könyvtár XXI. kötet.) E fontos kötet tizennégy iskoladrámát foglal magában, mely protestáns szerzőktől protestáns iskolák növendékei számára készült és protestáns intézetekben került színre. Komolyak és tréfások, néha csintalanok, sokszor igazi költői részletekkel, művelődéstörténeti szempontból pedig mindig érdekesek és tanulságosak. Eddigelé ismeretlenek voltak, most egészen új világot vet a magyar iskoladráma történetére, melyet a kiadó egy

41 lapra terjedő beható és érdekes bevezetésben külön tárgyal. Itt kimutatja a szerző, hogy a színi előadások a protestáns iskolákban folytonosak a 16-ik század közepétől egészen a 19-ik század elejéig; hogy az előadások nyelve (a latin mellett) mindig a magyar volt; hogy ez a magyar iskoladráma kétségtelenül a németnek hatása alatt jött létre, de már korán magán hordja a magyar nemzeti szellem bélyegét. Bernáth kötete eddigelé e téren a legfontosabb gyűjtemény, mely a magyar iskoladráma körül elterjedt helytelen vagy legalább ferde nézeteket helyre fogja igazítani. — A kötetnek nyelvtörténeti értékét eléggé föltűnteti az a mutató, melyet Bernáth Lajos közölt a Nyrben: Adalék a kecskeméti nyelvjárás multjához, 1. 32 : 22.

Kazinczy Ferencz. Tövises és Virágok. Kiadta Balassa József. (Ára 1 K. Régi Magyar Könyvtár XX.) A magyar nyelvújítás történetében fontos mozzanat Kazinczy Ferencznek ez epigrammagyűjteménye, mely a korabeli irodalomnak egész állapotát és eltérő irányait föltűnteti. De nemcsak irodalomtörténeti, hanem esztétikai szempontból is igen értékes e kötet, méltán állítható a Goethe-Schiller-féle híres Xeniaiak mellé. Balassa a terjedelmes bevezetésben érdekesen írja meg ez epigrammák történetét, a jegyzetekben pedig nagy tájékozottsággal összehord mindent, a mi helyes fölfogásukat elősegíti és rejtett célzásait megfejt. Nagyon emeli e kiadás értékét a függelék, a hol Kazinczy rendkívül érdekes bevezetését veszszük a Tövises és virágok tervezett második kiadásához és a kortársaknak legfontosabb bírálatait (Kis János-, Rummy Károly- és Szemere Páltól). Az egész kötet ilyformán a nyelvújítás egyik legfontosabb mozzanatának minden oldalú rajza, mely egyúttal lehetővé teszi, hogy a mai olvasó önálló ítéletet is alkothasson mind Kazinczy Ferencznek és barátjainak, mind pedig ellenfeleinek álláspontjáról.

KOVÁCS MÁRTON.

Székely adomák.

Csulak József, brassói állami tanító, jó tollú író, sok jóízű székely adomát gyűjtött össze és adott ki Góbéságok és székely adomák címmel. A jó adomáról mondja az olasz: *si non e vero, e ben trovato*. Az igazi jó adoma jellemzőbb az igazi történetnél, mert ez lehet történetes is, azaz csak véletlen s a tipustól elütő eset. Az ethnikus adomák, a *blasonok* stb. a folklóre szempontjából igen érdekesek; ha a nép szájáról tájészolásban vannak feljegyezve, a mire a sok szólás-mód stb. miatt igen alkalmasak, nyelvjárás tekintetében is értékesek lehetnek. Csulak adomái közt azonban aránylag kevés a néprajzilag igazán jellemző. A tájészolási idézeteket nem mindig az eredeti nyelven adja. Pedig a mi a népnyelvi közlésekben nem hű és szabatos, az hamisítás. Vegyük pl. a *kerülő szókkal* című adoma végét (közli a Világkrónika, 1903. 135. l.): »Jajj eédös anyám!

Aszongya vala Gyuri bátyám, hogy tám beszélte volna ángyom, mintha hallotta volna a sóguramtól, hogy az alszegben úgy hallatszodnék, mintha tám Kajcsa Juli hazajött volna Bukarestből!« Ugyan honnan kerülhettek ezek a *kerülő szók*, melyeket egy falusi székely kislány szájába csempész Osulak kolléga? — A saját előadásának nyelve is meg van néha vesztegetve. Pl. ugyancsak a *kerülő szókkal* című adomában ilyen kerülő szókkal beszél ő maga: »Abban az időben ez igen nagy feltűnést keltő esemény volt. Sokáig képezte beszéd tárgyát Juli a falunak«. Hiszen maga az esemény volt az, a mi feltűnt, az aztán kelthetett csodálkozást vagy megbotránkozást, de feltűnést csak abban az esetben, ha pl. valami más, szintén feltűnő eseményt okozott volna (persze németül így mondják: *Aufsehen machen, erregen*). — A második mondat szerint azt lehetne gondolni, hogy Julinak valami olyan képzőintézete volt, a melyben beszéd-tárgyakat képzett a falu számára (*bildete den Gesprächsstoff*). A magyar ember talán így mondaná: sokáig beszéltek Juliról a faluban, sok szóbeszéd esett róla, még soká volt a falu nyelvén stb.

HERRMANN ANTAL.

Könyvészet.

Pázmány P. összes munkái. A bpesti k. m. tudomány-egyetem megbízásából sajtó alá rendezi ua. egy. hittud. kara. — Magyar sorozat VI. k. 1. rész: Predikációk. Az 1. kiadás u. sajtó alá r. Kanyurszky Gy. (1903.)

Bárdos Gy. J. Szent Brigitta 15 imádsága kódexeinkben. (Bpest, Stephaneum, 1903.)

Finnisch-ugrische Forschungen III. k. 1903. 1.—2. füzet. — Tartalma: Bibliographie der f.-u. Sprach- und Volkskunde für 1901.

NYELVMŰVELÉS.

Mondattani hibák.* Eredetiségre, *szébb* stílusra, sőt rövidségekre való törekvés szülte azt a sok visszaélést a *hogy* kötőszó használatával, a mi újságokban és több neves írónál is lépten-nyomon előfordul. Megmosolyogni való az a szertelen kínlódás, mit irodalmi emberek véghezvisznek, hogy a *hogy* kötőszót valamiképen elkerülhessék. Hányféle furfanggal járnak el, hogy céljokat elérjék! Az egyik egyszerűen elhagyja és így ír: *kérte, tegye meg*, vagy *kérte: tegye meg*; a másik az utána következő igét a helyénvaló jelentő mód helyett érthetetlen feltételes módba teszi: *kérte, tenné meg*; a harmadik már érzi

* Ezt a fejtegetést a szerző — ki most 1903. nov. 17-én idő előtt, 24 éves korában elhunyt — még 1901 végén küldte be Münchenből. Sajtó alatt van hátrahagyott munkája: Az »alanytalan« mondatok alanya. (Nyelvészeti Füzetek 12. sz.) — A szerk.

valamennyire, hogy így egyenesen a feltételes mód mégsem helyes, s egyszersmind sejtven, hogy a feltételes mód kérdve-kívánó formába inkább való, még cifrábban oldja meg a csomót: *kérte, nem tenné-e meg?* holott pedig a *hogy* így is érezhetőleg hiányzik. Ezeket a verejtékes csűrös-csavarásokon mindig nevetnem kell. Pedig szomorzkodni volna okom, mikor látom, hogy már egészen általánossá vált az a vélemény mind az íróknál — csakis kivételek vannak — mind a közönség körében, hogy a *hogy* pusztítandó, mert több belőle csúnya. Nagyobb erőszakot nyelven nem követhet el senki annál, a ki ahelyett hogy így írna: megkértem, hogy végezze el a dolgomat, hogy magamnak ne kelljen odautaznom, ilyesmire vetemedik: megkértem, végeznél a dolgomat: magamnak ne kelljen odautaznom.*

Meg kell figyelni, hogy mi mindenre nem képesek az irkáló emberek, ha erőnek erejével röviden s nem a magyar nép rendes eszejárása szerint akarnak valamit kifejezni. Sehol sem szembeötlőbb ez a rövidségahajzás, mint a mutató névmással való bánásmódban. A mutató névmást egyszerűen bele akarják csömöszölni a névelőbe, hogy ne kelljen kétszer egymásután ugyanazt a szót leírni. *Az ember, a ki itt volt,* a helyett hogy »az az ember, a ki itt volt«; *a könyv, mely* »az a könyv, a mely« helyett szinte szabálylává vált már a magyar irodalmi nyelvben. Pedig illet a néptől senki sem hallhat. Igen, a német mondhatja, hogy *der Mensch, den ich*.. mert neki a névelő még mutató névmás gyanánt is megáll, de arról, hogy a magyar névelő mikor szakadt ki a mutatónévmásból, mert abból szakadt ki, nemcsak a legöregebb magyar, hanem még a legrégebb nyelvemlék sem tud. Nem hiszem, hogy valahonnan ki lehessen mutatni, hogy *a könyv, mely*.. *az ember, ki*..-fajta mondatszerkesztés valamikor a magyar nyelvet tökéletesen ismerő ember szájából hangzott volna el.

— A magyar beszédmód egyik sajátsága, hogy nagyon határozottan tagad. Én ezt kemény karakter megnyilvánulásának tulajdonítom. De a tova vágató évek farkához kötött újságírók és idegbajos ifjú írócskák hanyatthomlok rohantokban nem érnek rá ilyen haszontalan időtöltésre. Minek az a túlságos határozottság? Kétszeresen *nemet* mondani, mikor az is elég volna ebben a nagy sietségben, ha az ember a fejével intene. A nép? az ráér minden szót megnyomni, az ököre nem szalad el az ekével. »*Megtiltottam* neki, hogy *ne* tegye.« Minek a *ne*, ha megtiltottam? »*Semmi* ok *nélkül*.« »*Semmi* szándék *nélkül*.« Ha már ott a *nélkül*, minek a *semmi*? Vagy nem többet mond az, hogy *minden* ok *nélkül*, *minden* szándék *nélkül*? Lám a németnek is van esze, mégis azt mondja, hogy *ohne jede Ursache*. — Az a bolond szokása pedig a magyar-nak, hogy ott is *nemet* mond, a hol nem kéne, valósággal érthetetlen a németül felvágott nyelvű urak gondolkozása szerint: Mi mindent *nem* tud! Mit *nem* beszél! De régen *nem* láttam! Legalább is időpazarlás.

* Vö. A magyar kötőszók 2: 127 stb. és Helyes Magyarság 43—4. A szerk.

— *Ezért csak dicsérhetem.* Lépten-nyomon hallható értelmes emberektől is ez a hanyag gondolkodás szülte rossz germanizmus, a mit olyan emberek telepítettek meg nálunk, a kik se magyarul, se németül nem tudtak tökéletesen. A 'rossz germanizmus' itt korántsem pleonazmus: már a németben is hibás a csak-nak ez a használata. *Ich kann es nur loben (also nicht belohnen); ich kann es nur missbilligen (also nicht strafen).* Ezekkel a szavakkal mutat rá erre a német hibára Schopenhauer, Parerga u. Paralip. II. 283. §-ban. Itt tehát olyan magyar irodalmi hibával állunk szemben, a mi a rossz idegennek meggondolatlanul való utánzása. A budapesti közbeszédben már nagyon is el van terjedve, s ellentmondás nélkül becsúszott a magyar nyelvbe. T. i. helyes az, hogy »csak jót mondhatok felőle«, azaz csupa jót, semmi rosszat sem. A ki most már hirtelenében és felületesen ítél, az nem talál különbséget e kettő között: »csak dicséreteset mondhatok róla« és »csak dicsérhetem«. Pedig világos, hogy míg amavval csupa jót mondok, emebbe már a kicsinylés valamelyes árnyalata vegyül. — Ha így haladunk, félszázad alatt az a furcsa helyzet áll elő, hogy a magát hamisítatlan magyarsággal kifejező szittyára a többiek olyan gúnyosan és sanda szemmel fognak tekinteni, mint a Sántaországba tévedt éplábúra a bennszülöttek.

SZÉKELY ÁBRAHÁM.

A mai irodalom.* Természetesen a szecesszió az uralkodó plánetája. A különös van divatban, nem a szép. Kificzamodott alakok perverz érzésekkel. Az igaznak a helyére is a különös lép, ibolyaszínű szántóföldek és hupikék levelek a fákon. Az emberek lába a vállapoczkájukból kezdődik. A régi rend megfordulása, majdnem a gyerekvész szerint:

Benéztem az ajtón,
Bementem az ablakon,
Szoba volt az asztalon,
Székek ültek urakon.

A melyik szem így lát, az a modern szem. Az ilyen szem fölveszi a fej értékét is. Az olyan fej, a melyikben ilyen szem van, nagy koponya.

Egyéb ezenkívül nem szükséges, se fantázia, se megfigyelés, se humor, se poézis. Hiszen jó, ha épen megvan, de nem szükséges. Még helyesírás se kell; majd kijavítja a korrektor. Sőt magyarul sem kell tudni jól, csak inkább különösen, csak épen úgy, a hogy a lipótvárosi negyedben beszélnek.

Így esik meg aztán az a furcsaság, hogy a míg a nemzet abban erőlködik, hogy a magyar nyelvet a hadseregbe is bevigye, a magyar nyelv fogja magát és az irodalomból is kezd kiköltözködni.

Vagy legalább is egyre kopottabb, színtelenebb, ősi formái átváltoznak, zamatja vész a germanizmusok nyüge alatt, fönséges

* Mikszáth Kálmán előszavából az 1904-i Almanachban.

plasztikája összehuppan, a szófűzés elandalító muzsikája szétesik, a törölmetszett czirádák, ékességek leválnak róla, szóval: vedlik mint a medvebőr, ha nem a medve viseli.

... Fölnyitok egy könyvet s azt olvasom benne, hogy egy lopót fogtak el a rendőrök. Én hébert értek a lopó alatt, az író tolvajt. Leteszem bosszankodva. Ez az úr nem tud magyarul. Egy másik könyvbe mélyedek el. Ez se különb, egy hajjal se az előbbi-től. Azaz egy hajszaínyt kellett mondanom, de a könyvben »hajjal« van, tehát ez az író úr se tud magyarul.

Hát biz ez keserű dolog s csak az az egy vígasztaló még, hogy a nép nem olvas nálunk könyveket. A népnél tehát mégis megmaradhat a magyar nyelv friss pompájában, lilium tisztaságában, teljes édességében jobb időkre és egy szép napon diadalmasan visszavihetjük újra az irodalomba, ha majd a magyar kritika erősebb lesz — és talán egyszer a hadseregbe is, ha majd a magyar király gyengébb lesz.

MIKSZÁTH KÁLMÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Arany Toldijához. Lehr Albert az ő Toldi-magyarázatában sok mindent összehord, de gyakran éppen a legfontosabb dolgokat nem tudja, a mik Arany egyes kifejezéseinek eredetére vagy értelmére világot vetnek. Lássunk egy pár példát.

1:14. »Toldi meg nagy *búsan* haza felé ballag... Mint a sérített *vadkan* fű veszett dühében.« Vö. Gyöngy: MV. 3:99: Mint a *búsult vadkan* sebeket osztana. — Ennyi egyezésből nem következne ugyan bizonyosan, hogy itt Gyöngyösi helyét utánozta; ámde Arany magyarázójának tudnia kellene, hogy Gyöngyösi rendkívül nagy hatással volt Aranynak kifejezése módjára (ezt a hatást érdemes volna vkinek külön tanulmány tárgyává tenni), s azért itt is bizvást feltehetjük, hogy Gyöngyösit követte.

2:3. »Tán megúnta gyászos özvegysége ágyát, s másnak adta élte fonnyadó virágát?« Vö. Kisf. S. Csobáncz 22. vsz.: »Reményl-vén [Varjas]... hogy Rózsa elfelejti távollevő mátkáját, s utóbb mégis néki adja szüzessége pártáját.«

2:11. »Add ki, bátya tüstént, a mi engem illet; add ki a jussomat: *pénzt, paripát, fegyvert.*« Magyarázónk tudhatta volna, hogy ezt a szép alliterációs kifejezést Arany egy régi lakodalmi versből vette:

Pipa, dohányzsacskó, farmatring, heveder,
Szüleinktől marad *pénz, paripa, fegyver*;
De jó feleséget Istentől nyer ember,
Mint a házi bunda, nem mindenütt hever.

Erd: Népd. 1:133.

(Kovács József értesítése szerint ma is így mondják Szilágy-Csehen, csekély változtatással: farmatring h. farmetring, marad h. maradt, s az utolsó sor: Valamint a bunda...)

4:1. »Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére
És ezerjófűvet tépni a sebére...
Az ezerjófűvet írul sem találja...
Úgyhogy még aléltabb most az istenadta:
Úgy bolyonga Miklós...
Szíve a mellében akkép hánykolódék.«

A magyarázó megmondja, hogy ennek a hasonlatnak legelső forrása a 42. zsoltár; ámde ennyit mindenki tud. A ki Aranyt magyarázza, annak azt is kellett volna tudni, hogy Arany hasonlatának közvetetlen forrása Gyöngyösi Murányi Vénusa (2:251—2):

»Mint a nyilas járván vadászó helyeket,
A mely szarvason ejt halálos sebeket,
Lehel megbágyadván, óhajt kútfejeket,
Orvoslásra keres diktamus füveket:
Úgy én...
Cupidótól érted sebhedvén szívemben
Nyughatatlanzkodtam s fáradtam sebemben.«

Ha e két idézetet összehasonlítjuk, s ha tudjuk, hogy *dictamus* éppen az ezerjófű latin neve, nem kételkedhetünk benne, hogy Arany itt csakugyan Gyöngyösi hasonlatát dolgozta át. Érdekes, hogy Gyöngyösi forrása viszont a Zrinyiász (melyet Waldapfel J. IrodKözl. 12:62 Arany közvetetlen forrásának tart, de legfőleg Gyöngyösi-vel együtt lehetett a forrása, mert csak Gyöngyösinél és Aranynál találjuk egy képbe egyesítve a szarvast, a forrást és az ezerjófűvet). Zr. 12. én.

22. vsz. Ő is, mint szarvas gém, futkos az erőkben,
Kinek nyíllal csinált vadász sebet mellyben —

34. vsz. Akkor eszeveszettek bujdosnak világon,
Mint nyíllal lőtt medve vándorol barlangon,
Mely *diktamust nem talál*...

Zrinyi forrása végül Balassa Bálint lehetett. Ő nyilván a zsoltárnak azt a költői fordítását utánozta, a mely Balassa Bálint istenes énekei közt jelent meg (Szilády kiad. 131. l.):

»Mint a szomju szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeken völgyeken széllyel mind kergetett,
Rí, léh, s alig vehet szegény lélekzetet,
Keres kútfejeket:
Úgy keres úristen, lelkem most tégedet.«

A vadász rettentésével s a szarvas lelkendezésével Balassa költői képzelete tette teljesebbé a képet; mert az eredetiben csak ennyi van: Miként áhítozik a szarvas a vizeknek forrására, ugyan áhítozik én lelkem te hozzád (az ÉrsC. ford. szerint), vagy: A mint kívánczik a szarvas a vizek kútfejéhez: úgy kívánczik a lelkem tehozzád Isten (Haller: HHist. 2: 260).

3: 9. »György haragja pedig lészen rendkívüli,
Mert vitéz szolgáját *igen keserüli*.«

A magyarázó idézi a *keserüli* kifejezést Balassából s a *megkeserüli* ígét az újabb népies nyelvből, csak azt nem látja, a mi az orra előtt van: hogy ez a szerkezet Ilosvaiból van véve, mert ott éppen evvel a jelenettel kapcsolatban fordul elő:

»Miklósrá öcscsére nagy haragja vala,
Szerető szolgáját mert megölte vala.
Kíért réten nádton Miklós búdosik vala.
Igen keserüli Miklóst az ő anyja.«

Nem hallatlan könnyüvérvés — még Ilosvait se nézni meg, mikor Arany Toldiját magyarazzuk? —

A hasonlóságnál fogva eszembe jut itt Vörösmarty egy kifejezésének eredete. »Hol vagyon, a ki merész *ajakát* hadi *dalnak eresztvén*...« Gyulai Pál, valahányszor szóba kerül Vörösmarty nyelv-művészete, mindig ezt a kifejezést említi annak a bizonyítására, minő művészettel alakítja meg V. a költői szólásokat. Amde ezt a szólást nem V. alkotta, hanem csekély módosítással Baróti SzD-től vette át. A Paraszti Majorságban olvassuk: »És rekedett *torkát* faragatlan *dalnak eresztvén*.. (2. kiad. 41; az 1. kiad. 28. l. még így hangzik a megfelelő mondat: Rosdás *torkát énekre szalaszsa*.)«

VESZPRÉMI BÓDOG.

Ország-halom szumér szó?** Néhány magyar szó és a szumér nyelv némely szava hangzásának hasonlósága alapján legújab-

* Gyulai Pál kritikus létére oly kevés kritikával adta ki Vörösmarty újonnan fölfüzdött epigrammait (BSz. 1904. jan.), hogy elsőnek egy hété-méretű hatméretűt közöl s egy szótányi szövegkritikai megjegyzést se tesz rá: »E' poha | rat míg | vígan ü | ritjük e | gyütt, im | elfoly az | élet.« A *vígan* szót nyilván utólag szúrta közbe a költő s az *együtt* szót ki akarta húzni, de ott feledte. Helyesen tehát így fogjuk olvasni: E' poharat míg vígan ürítjük, im elfoly az élet (rövid *im*-mel; viszont az első fogalmazásban a *míg* volt rövid). V. B.

** A múlt nyáron kitűnt, hogy Somogyi Ede könyve a szumér-magyar rokonságról a legenyhébb kritikát se bírja el. De a szerző nem riadt vissza az előtte tornyosuló nehézségektől, hazafias buzgalommal folytatta az önkép-zést s a minap a kolozsváriaknak tartott előadást a szumér kérdésről. Ott a napilapok közlése szerint a szumér-magyar nyelvrokonság bizonyítására diadalmasan idézte azt az újonnan fölfüzdött tényt, hogy a szumér »*Harszág-kalam*« helynév a magyarul nem tudó német tudósok szerint is a. m. »Lands-berg«, tehát *ország-halom*! — Mivel azonban kritika nélkül a legörvendete-sebb fölfüzdést se szoktuk fogadni, s mivel szerencsére nem csak újságírók, hanem tudósok is foglalkoznak a szumér kérdéssel, egyik ilyen tudósunkhoz

ban nemcsak a magyar és szumér nyelv közötti kapcsolatot keresték, hanem e két nyelv legszorosabb rokonságát bebizonyított ténynek tüntették föl. Ez az ősrégi műveltségi nyelv beható vizsgálata tudományos szempontból bizonyára a legnagyobb érdeklődésre tarthat számot, sőt az az érzésem és meggyőződésem, hogy nagyon is illetékes részről eredő ellenvetések daczára a szumérek és az ural-altaji nyelvcsaládhoz tartozó népek művelődési elemei, kivált pedig nyelvük között van bizonyos viszony. Ebből azonban még nem következik az, hogy a magyar nyelv mint ural-altaji nyelv a legszorosabb rokonságban volna a szumér nyelvvel, és még kevésbé az, hogy a szumér nyelv a magyar nyelv őse. A ki ilyen következtetéssel áll elő, az nagyon is túllőtt a czélon. Két olyan nyelvet, mint a magyar és szumér nyelv, a melyeknek formái sok ezredévnnyire vannak egymástól, nem lehet pusztán egyes szók hangzása alapján egymással összehasonlítani. E következtetések értékét a legjobban bizonyítja a szumér *ḫaršag-kalam* szó, a melyben — minthogy németül *Landesberg*, magyarul tehát *Országhegy* vagyis *országhalom* — a legbiztosabb bizonyítékát látták, hogy a magyar és szumér nép egymással nyelvileg rokon. Az a *ḫaršag-kalam* magyarul csakugyan országhalom, de nem azért, mintha a szumér *ḫaršag* magyarul ország és a szumér *kalam* magyarul halom volna. A szumér *ḫaršag* ugyanis hegyet tesz, a szumér *kalam* pedig országot! Minthogy a szumér nyelvben a jelző a jelzett szó után áll, a magyarban pedig épen megfordítva, a *ḫaršag* *hegy* és *kalam* *ország* szavakból az összetett *ḫaršag-kalam* szó keletkezik, mely németül *Berg des Landes* v. *Landesberg*, magyarul pedig országhalom vagy jobban országhegy. — Számtalan példa bizonyítja, hogy a szumér nyelvben a jelző és a jelzett szó viszonyára nézve csakugyan az a szabály érvényes, a melyet említettünk. A templomot pl., melyet mesterséges magaslaton szoktak építeni, *i-kur*-nak, hegyháznak nevezték, *i* = ház, *kur* = hegy. A *ki-nig-šig-ga* szóban, melynek jelentése kegyelemhely (gnadenort), *ki* = hely és *nig-šig-ga* = kegyelem. — De nemcsak összetett szavakban látjuk ezt a törvényt, hanem általános szabály volt, hogy a jelző a jelzett szavat követi. P.:

1. <i>Dingir Ninrag,</i>	Ninrag isten,
<i>dumu dingir En-lil-la.</i>	En-lil-la isten fia.
2. <i>Sag dingir Ninrag.</i>	Ninrag isten szíve.
3. <i>Ur-šag ḫar-šag-ga.</i>	A hegység hőse.
4. <i>Garza dingir Utu.</i>	Utu isten parancsolata.
Vagy 5. <i>dingir gal.</i>	A nagy isten.
6. <i>lu-gal.</i>	A nagy férfi (király).
7. <i>i-gal.</i>	A nagy ház (palota).
8. <i>i-ku.</i>	Gabonaház, tárház. Stb.

fordultunk fölvilágosításért, s íme — most a kolozsvári hallgatóság is megítélheti ama fölfödés értékét! — Megjegyezzük, hogy füzetünk zárta előtt hasonló fölvilágosítást vettünk Tittel Lajos gimn. tanár úrtól Lőcséről (megjelent Az Ujságban I. 15). — Az a mocskolódás, melyet ép most közölt a Magyar Szóban S. E., csak magát a mocskolódót mocskolja be, nem pedig a bírálót!

A szerk.

Ily körülmények között tehát a szumér *ḫaršag-kalam* szó (nem *Harszág-kalam*) a magyar *ország* szóval a hangzat hasonlóságán kívül semmiféle nyelvi rokonságban nem áll. — Az itt elmondottaknak még erősebb bizonyosságául a következőt kell emlitenünk: Az ország fogalmának megjelölésére a szumér nyelvnek három szava van: *kur*, *kalam*, *ki*; nekik a sémi-babiloni nyelvben a *mātu* szó felel meg. A hegy fogalmára, mely a sémi-babiloni nyelvben *šadû*, a szumér nyelvnek két kifejezése volt: *ḫaršag* és *kur*. A míg tehát *kur* nemcsak az országot, hanem a hegyet is jelölheti, a mennyiben a kétnyelvű szövegekben a szumér *kurnak* mind a *mātu* (ország), mind a *šadû* (hegy) szó megfelel, addig a *kalam* és *ḫaršag* szavaknak csakis egy jelentésük van. Egyetlenegy kétnyelvű szövegben sem találjuk ott, ahol a szumér *kalam* szó előfordul, a sémi *šadû* (hegy) szót, hanem mindig a sémi *mātu* (ország) szó felel meg neki. Ugyanaz áll a szumér *ḫaršag* szóról, melynek sémi-babiloni fordítása mindig csak *šadû*, hegy.* Ebből minden kétséget kizáró módon következik, hogy *ḫaršag* = hegy és *kalam* = ország, és hogy *ḫaršag* a magyar *országgal* és *kalam* a magyar *halommal* ugyanolyan rokonságban áll, mint a *Carthago* szó a magyar *kard-hágó*-val.

MAHLER EDE.

Adámi Mihály nyelvtanáról. Adámi Mihály *Ungarische Sprachkunst*-jának két kiadását ösmerjük: 1760 és 1763. Második kiadása arról nevezetes, hogy a hozzája függesztett szótárban találjuk első tudatos kísérletét a szótövek kikövetkeztetésének. Ennek a kikövetkeztetésnek tulajdonképpen nem az volt a célja, hogy a talált szótöveket önálló szavakként használtassa, a hogy később a nyelvújítók tettek, hanem hogy a magyarul tanuló az adott tövel és a függelékekben közlött képzőkkel a leírt szabályok szerint tetszése szerint képezhesse a szükséges szavakat. Ez alkalommal azonban nem szándékom evvel a rég ösmert dologgal foglalkoznom, hanem inkább a két kiadás könyvészeti sajátosságaira rámutatnom. Pontos összevetésük tudniillik azt mutatja, hogy *nem két külön* kiadással van dolgunk, hanem *egy* műnek egy csonka meg egy teljes alakjával. Az első kiadásnak 224 lapja ugyanis teljesen változatlanul átment a második kiadásba, sőt egész biztossággal megállapíthatjuk, hogy mind a két kiadásnak ez a 224 lapja egyszeri nyomtatásnak terméke, mert nemcsak a szövegnek elosztása az egyes lapokon egyezik, hanem a sajtóhibák is mind egytől egyig (jegyzékük a M. T. Akadémia könyvtárának példányán, a hátsó könyvtáblára van ragasztva), sőt még a nyomtatás közben esett apró pecsétek és foltok is. A dolog magyarázata azt hiszem igen egyszerű. Adámi a bevezetés szerint ebben az időben a bécsi katonai akadémiában magyar nyelvet tanított (ezt Szinnyei a Magyar Írókban nem említi); rendes tanító volt-e vagy sem, nem tudom, de mindenesetre hosszabb ideig lehetett meg ez a

* Tehát maga S. E. könyvében helyesen fordítja (228): *kalama*, ország, de már hibás okoskodással (225): »*harszak*, hegy, ország«. A szerk.

hivatala. A tanítás tette szükségessé, hogy ezt a nyelvtant megírja, mert a Bél- (Meliboeus)-féle nyelvtan nem elégítette ki. Annyira kellett már a kézikönyv, hogy meg sem várta az egésznek elkészülését, hanem a meglévő tizennégy ívnek egy részét bekötötte és kiadta. A bevezetésben egészen világosan mondja, hogy nem készült el az egészszel s hogy egyelőre művének első három részét adja közzé. A második, 1763-i kiadásban a tizennégy íven túl, 225-től folytatódik a lapszámozás 304-ig. a szótár s a hozzáfűggesztett szóképzés azonban 1-től 93-ig terjedő önálló számozással van hozzája kötve. Az első kiadás bevezetése szerint a szótárt már eleve külön, második kötetnek tervezte a beszélgetésekkel együtt. Különbözik továbbá a két kiadás címlapja, az elsőn a nyomtatás helye és ideje: »Wien gedruckt bey den Schilgischen Erben, 1760.«, a másodikon: »... bey Johann Jacob Jahn, Univ. Buchdr. 1763«. Az elsőben van egy négy levélnyi, Károly főherceghez intézett ajánlás, (Hogy a nyelvtan valóban a főherceg számára készült, mint Szinnyei állítja, nem valószínű, mert az ajánlás szerint a főherceg már akkor tudott magyarul, legalább is »in ihrer Landessprache« mondott vagy olvasott beszédet »an die treugehorsamsten ungarischen Stände«). Ez az ajánlás az 1763-i kiadásban nincs meg, s az előszó is más szedésű, szövegében azonban alig tér el az elsőtől. A szótár is más betűmintájú, míg az előző tizenkilencz ív betűi teljesen egyeznek. Tehát csak az új címlap, előszó és a szótár való a Jahn-féle nyomdából, míg a nyelvtan maga Schilg örököseinek műhelyéből került ki. Mindebből az következik, hogy a második kiadás nyelvtani része egészen pontosan idézhető 1760-as évszámmal, bátran még az *Anhang* beszélgetései is, míg a szótárt mindenesetre már 1763-mal kell idéznünk.

TOLNAI VILMOS.

A magyar géniusz történetéhez. (Vö. Nyr. 32:576.)

A nemzeti géniuszt s a nyelv géniuszát Kazinczy is több ízben említi leveleiben. Horvát Ádámhoz így ír 1806 július 15-én: »Nyer e ezen nyelv és szóllás elváltoztatásával a literatura és a Nemzeti Génius vagy nem, az nem lehet kérdés«. (Kazinczy levelezése 4:207.) Cserey Miklós pedig az egyes nyelvek géniuszának különbözőségét fejtegeti 1813 ápr. 18-án kelt levelében. »A Magyar nyelv Geniussa nagyon különbözö a Németétől: soha se felejsük el, hogy e Napkeleti plánta. — — A Francia Nyelv Geniussa közelebbecske jár a Magyaréhoz, de azt sem igen jó buzgón követni.« (Uo. 10:328.) Kazinczy és Szentmiklóssy között egész levélváltás keletkezett a nyelv géniuszáról. S e levelek megjelentek a Muzáronban (III. k. 307. l. 1829). »Uram Öcsém — írja Kazinczy — főbírónak a nyelv ügyében a mint látom a *Nyelv Géniuszát* teszi«. Egy másik levelében megkérdi Szentmiklóssytól, hogy mit nevez ő Nyelv Géniuszának? Erre Sz. így felel:

»Mi a nyelvgéniusz? A nyelvnek azon különös éltető ereje, mely annak egyes részeit harmóniai összeköttetésben tartván, azt egy kellemesen összehangzó egészszé olvasztja s minden más nyelvektől

megkülönbözteti. E szerint a Géníusz az a nyelvben, mi a vegetatio a növényben vagy inkább a mi a lélek az élő testben. S valamint azon része a testnek, melyre a léleknek ereje ki nem hat, holt-tetemnek mondatik: úgy viszont azon szó, melyet a Nyelvgéníusz az egészszel össze nem köt, s összehangzásba nem hoz, méltán holt szónak neveztetethetik, s az egy nyelvből sem sír ki annyira, mint a miénkből, minthogy ennek remekalkotványa legtöbb étellel, legtöbb harmóniával bír. Kitetszik ezekből, hogy a Géníusz ellen véteni annyit tenne, mint a nyelvet rútítani.«

BALASSA JÓZSEF.

Nyíl és béka (Nyr. 32:508). Érdekes, hogy a *nyíl* neve még a lapp nyelvben is majdnem ugyanazt jelentheti, mint a ló patájának a *nyíla* v. *nyíra* (*nüölla*, l. Luleappisches Wörterbuch 79).

WIKLUND K. B.

Békába vágódott a nyíl. A lónak két békája is van. Az egyik a pata közepén levő puha, szarunemű anyag. A másik béka az alsó lábszáron a térd alatt dudorodik ki, ez is keményes szarunemű anyag, akkora, mint egy galambtojás. Egy tekintetre csakugyan úgy tetszik, mintha valami kisebb béka kuporodott volna a ló lábaszárára. (Van még egy béka ezeken kívül. De ennek csak lába jelentkezik, csakis a gyermekek tündöklő ábrázatán. Már megint lógg a béka lába az orrodból. Montam ugye, né igyá annyi vizet, mert béka (vagy nád) teröm a zórodba, de nem hágatsz a szóra, mindig virbityósz. — Baranya m.)

ÁDÁM IMRE.

Békának nevezik általánosan a lovak *talpának* a köröm alatt levő és fehéres szürke színű, puhább szarunemű részét, a melyen a ló a körömön kívül közvetlenül járni szokott. Ez rendszeresen nő, s azért patkoláskor vésővel vagy más hasonló kovács-szerszámmal mindig kitisztítják, kinyesik, vagy mint nálunk mondják: kivájják. Nem lehet azonban az egész köröm alját üregszerűen kivájni, mert a középponton keményebb és eleven rész van, a mely megmaradva, kígyónyelv alakjában kiemelkedik. *Ez a kiemelkedő rész a tulajdonképeni béka*, mert a kiszedett rész nem érzékeny eleven anyag, csak olyan, mint az emberi megnőtt köröm. (Nagykunság.)

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

Pajzán. Gvadányi Falusi nótáriusában két helyt is előfordul ez a szó: *pajzán*. A *Magyar Könyvtárban* Kardos Albert bocsátja közre a Peleskei nótáriust s ezt a megjegyzést fűzi a *pajzán* szóhoz (MKt. 79. sz. 42. lap): »A pajzán szót Gvadányi más értelemben használja, mint a mai nyelv, de hogy milyenben.... nem tűnik ki világosan«. En úgy vélem, hogy a mai jelentés mellett is van értelmük az illető soroknak. — A Peleskei nótárius VI. részének 13. versében olvassuk ezt a sort: »Gavalért *pajzányan* szolga öltöztette«.

A Nyr. 31:273 és 526. szerint ,csintalan, szabados, csalfa, hamiskás' jelentése van a *pajzán* szónak; tehát azt jelentheti idézett helyünk, hogy nem elég komoly, nem templomba való ruhába bújtatták a gavallérokat, mert hisz' épen arról szól itt a nótárius, a mit a barátok templomában látott. A VIII. rész 15. versében meg ez a sor van: Illik, ha katona mutat kevés *pajzánt*. Nálunk járja ez a kifejezés: *pajzán föld* s jelent műveletlen, kisebb darab földet, melyet fölver a gaz, különösen azokat a pusztá helyeket értik rajta, hol a szőlők közt s egyebütt is utak jönnek össze s ezáltal képződnek ilyen *pajzán földek*. Ilyen pusztá hely illik ha kevés van a katona ruháján, s így a föntebbi sor odavág, hova a Toldibeli »dolmányán a szobó *parasztot* nem hagyott«. AKKA.

Tacska: hosszú pólyakendő, melylyel a kis gyermekeket a karon hordozva a nők magukhoz szorítják (Barkóság Nyr. 32:525). A szó eredetét Komoróczy Miklós, a közlő tévesen magyarázza, midőn azt állítja, hogy »eredete a *ta*; így mondják a kis gyerekek, ha valahová viszik. *Ta* megyünk; jössz-e *ta*?«. — Ez a *ta* szócska különben nem egyéb, mint a tót *ta*: oda, dorthin, dahin (Loos) határozó szó. A gyermeknyelvnek ez a szólása: *ta megyünk*, szintén egyszerű átvétele a tót *pojđeme*, *ideme ta*-féle szólásoknak, mert ezek a tótban köznyelvek, a magyarban pedig csak legfőllebb vegyesajkú vidékeken járatosak. A gyermekek hordozásának szóbanforgó módja is tótos, magyar vidékeken azt nem látni. — De a czimbeli szónak semmi köze sincs a *ta* szóhoz. A *tacska* a tót *točít*: forgat, csavar, teker, frequent. *otáčat*: forgat, körülvesz, bekerít (Loos) igékkel függ össze. Az utóbbi alakból szabályos képzéssel *otáčka* alakot nyerünk. Él-e ez az alak a tót népnelyvben, azt a kezem között levő Loos-féle szótárból meg nem állapíthatom, mert ez mellőzött benne »minden elavult, elferdített és tájszót«. Valószínű, hogy él* (talán **táčka*, *tačka* alakban is, a rokonértelmű *trak*, diminut. *tračka*: Tragband (Loos) hatása alatt. Ez esetben egyszerű átvételről volna szó). — *Otáčka*-ból a magyarban is elveszhetett a szókezdő *o* a gyöngé hang-súly miatt. Van ilyen analógiánk a Borsod megyéből (Nyr. 24:432) közölt *patríl*: gondoskodik valakiről szóban is, a mely a tót *opatrit*: gondját viseli, eltart, ellát (Loos) igének átvétele. — A *tacska* szónak a *točít*, *otáčat* igékkel való rokonítását megerősíti az a körülmény is, hogy a szóbanforgó pólyakendőt más tót vidékeken, pl. Zólyom, Bars, Turócz megyékben *odiečka*-nak hívják, ez a szó a hecsavar, beteker igékkel rokonértelmű *odievadlo*: takaró, *odievat*: öltöztet, betakar (Loos) szókkal függ össze. Képzése olyan, mint *obliečka*: cziha, takaró az *obliečt*: felhúz (Loos) igéből.

VALLÓ ALBERT.

Rendellenes hangzöilleszkedés. A vasmegyei Acsádon figyeltem meg a következő rendellenes hangzöilleszkedést a ragozásban:

* Jancsovcics és Bernolák szótárában *otačka* szalmatekerics. — *A szerk.*

Ott vótam réggel az *izéná* ién is. Egísz ijjel ott mulattak a *Plék-liná*. Az *öregékná* j^uó sorom vót. *Fókel'ésná* (fólkelésnél) nincs mindig ott. — Egy helyt meg ezt hallottam: Hova mégy, kis lányom? Gotteszmannékhez. Éppen így: Menj el Tomcsejékhez. — Nem tudom, van-e valami köze a komáromi *dërok*-nak (*derék*, a testrészt) ehhez.

SZTROKAY LAJOS.

A *dërek* szónak ragozása: *dërekat*, *dërekam* stb., ez mutatja, hogy a szó eredetileg mélyhangu volt. A székelyek többnyire most is így ejtik: *darék*. A *darékam* és *dërekam* alakból illeszkedéssel is válhatott **darokam* és *dërokam*, s innen válhatott ki a székely *darak* mellékalak s a Csallóközből és Nyitrából is közlött *dërok* (MTsz). Vö. *fazék* : *fazokat* : *fazok*.

A SZERKESZTŐSÉG.

Tájszókról. *Jófájú*. A *csalfa* szó fejtegetésében 32:354 a többek között ez van mondva: »*Jófájú*: jól megtermett ember Nyr. 15:47 alkalmasint így olvasandó: *jófaju*«. — A Nyr. ezt a szót Kunszentmiklósról közölte, a Nyelvörből átvette a MTsz. is, de egyebünnen nem ismeri. *Jófájú* az egész Székelységben ismeretes és közkeletű, jelentése: jól teremőzött, jókötésű, jótermetű, jóállású. Hasonszerű: *szépfájú*: széptermetű, szépnövésű, *nagyfájú*: nagytermetű, jól megtermett, *kicsifájú*: kistermetű, kicsontú, *gyengefájú*: gyengekötésű, fejletlen csontszerkezete van. Itten nagyon gyakran használt szólásokban élnek azok a kifejezések is, a melyekből a fennebb felsorolt melléknevek lettek: *jó fája* van annak a legénkének: jó termete, *szép fája* van ennek a leánkának: szép növése, *nagy fája* van annak az ökörnek: nagycsontú, *kicsi fája* van ennek a borjunak: kicsontú, kishövésű, *gyenge fája* van annak a csikónak: fejletlen csontszerkezete van, nagy a tulok, de *formátlan a fája*, sovány a ló, de *szép a fája*. — Ez adatok vallomása után talán nem lehet kétséges, hogy amaz a székelységgel azonos jelentésű kúnági *jófájú*, a mely a *csalfa* szó fejtegetésében van említve, csakugyan *jófaju*-nak s nem *jófaju*-nak olvasandó.

Szőnye (felelet a Nyr. 32:295 közöltem *szőnye* szó után vetett kérdőjelre): e szóval olyan juhok neveznek, a melynek f a k ó-s z ü r k e színű gyapja van. Ez a szín-név rendesen csak juhra, meg a juh hátáról lekerült gyapjura használatos.

(Maros-Vásárhely.)

PAAL GYULA.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Velál. Kapuvárott (Sopron m.) a 40-es években, de már a 18. században is, a község kebelében volt egy külön bérlő-község, a mely együttesen bérelt az uraságtól egy *Hidász* nevű pusztát. Ehhez a községhez tartozók külön bíró, esküdtek és jegyző vezetése alatt állottak. Egy 1845. évi írásuk így kezdődik: »*Veláli* végzés«

vagyis a hidászi közönség határozata. Miféle szó lehet ez a *veláli*? Egy kartársam azt állítja, hogy Ung megyében hallotta, hogy a rutén a községet *válál*-nak mondja. Megjegyzem még, hogy e községbeliek az uraság halászhajói és rákászhajói voltak s utódaik közt van sok szláv nevű. — Hevesi János.

F. Valál v. velál elavult szó, községet és falut jelentett, így p. egy 1597-i oklevélben: »Tott János: Az Chyordos haza az *Velall földön* falwoll [falvúl, faluul, azaz a falu nevében, költségén] epetettek.« És odább ugyanott: »Chyordos Thámás házát: Az *köz földön* falwoll epetettek« (id. OklSz. a *csordás, csordós* cikkben). Tehát *velál-föld* = község földje. A NySz. is sok adatot idéz a *valál* szónak 'község, helység, falu' jelentésére, de legrégibb jelentése, mint több kódex bizonyítja: birtok, possessio; p. Ada kö esnek [kőesőnek, jégesőnek] ő barmokat es valalokat tűznek (AporC. 37.): et tradidit grandini iumenta eorum, et possessionem eorum igni stb. — Budenz a birtoklást jelentő régi *vall* igéből magyarázta (Nyr. 3:291 és MUgSz.), de aligha Arany Jánosnak nincs igaza, mikor a *val-* (*valni, való, van*) létige származékának tartja (Nyr. 8:322): *Val* = est: *valál* tehát oly valami, a mi *est*: tehát *vagyon*, birtok.« — A rutének a magyarból vették e szót, de megvan a tótság keleti részein is *valal* alakban, Nyr. 3:291. Azonfölül fönnmaradt egy pár helység nevében. (*Volál* Háromszékben, *Valár v. Velár* Hunyad m.? (Vö. még Szarvas G. Nyr. 21:28.))

Kaptány. »Tisztelt Szerkesztő ur! Sikerült két *-tányi*-képzős szót felfedeznem. Egyiket a Nyr. tartalomjegyzékében (32:585): »*netányi* indítványok«; de ez sajnálatomra mindjárt sajtóhibának bizonyult, mert az illető helyen csak a rendes *netáni* melléknévről van szó. Azonban a másik példa már kétségtelen, ámbár a *-tányi* benne mint főnévben az *-i* melléknévképző elhagyásával csak *-tány* alakjában jelenik meg. A MTszban ugyanis azt olvassuk: »*Kaptány*: két összezapódó félkör alakú vaslemezből álló fogótör (patkány, görény, róka elfogására) (Csallóköz, Komárom vid. Csaplár Benedek; Erdély, Székelyföld MTsz.)« — CzF. szótára meg is magyarázta már: »Gyöke a fogást, megragadást jelentő *kap*.« Ennélfogva képzője *-tány*.

F. Csalódás! Az egészből csak annyi igaz, hogy *kaptány* a *kap* ige származéka. De nem a magyarban, hanem valamelyik töröktatár nyelvben keletkezett a *kap-(mak), kap(ni), megfog(ni)* igéből a *kapkan* 'csapda' szó (megvan p. a csagatajban NyK. 13:332) a közönséges deverbális *-kan* képzővel (p. kazáni tatár *ab-kan* vág-ás, *jarat-kan* szeret-ő, l. Bálint G. Kaz. tatár nyt. 29). A *kaptány* tehát nyilván török jövevényszó, csak a kiejtése változott egy kissé a magyar ajakon. Ugyanez a szó a törökségből átment az oroszba és ruténba (*kap-kan*) s a moldvai oláhok nyelvbe is (*capcană*, vö. Saineau: L'influence orientale sur la langue et la civ. roum. 16).

Ámde mondunk mi külön két példát a *-tány tény* főnévképzőre. Egyik a *jövötény v. inkább gyövötény, gyövötény, gyötény* dtüli

tájszó, mely kúszó növényt, folyókát, szulákot jelent; nagy elterjedtségéből azt következtethetni, hogy régi szó (először SzD. emliti *gyötény* alakban). A másik *növetény*, a. m. növény, először (a NyUSz. szerint) Molnár Jánosnál a 18. században, aztán Dugonics Gyöngyösi-kiadásában; egy régibb Gyöngyösi-kézirat megfelelő helyén: *nötevény*, l. PhilKözl. 28:38, emígy Kármán Józsefnél is. Ebben a -t-képző műveltető értékű lehetett (v. vmi más módon került bele a szóba, úgy mint a székely *szótemény*be v. ezekbe: *tétemény*, *tételm*- EhrC., *ótalom*). *Növetény*nyé a *jövötény* mintájára alakították át. Hogy maga ez a *jövötény* hogy keletkezett, egyelőre nem tudjuk megmagyarázni (a NySzban *gyüvőfű* is van és *jövés* 'hajtás' értelmében). De abból, hogy vmely szóvég egy-két szóban képzőnek látszik, még nem következik, hogy valóságos képző, mert hisz akkor volna -*ta te* képzőnk is: *Kádár-ta*, *elő-te*, *hab-i-ta* (nádtörök, melyet a hullám partra vet), volna -*ács és*: *forgács* (*farag*), *szőjács*, vagy -*ias* képző: *daliás*, *kaczkias*, *lázsiás* stb.

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

Magyaren, Ungarn. Magyarellenes írásokban még ma is meg szeretik különböztetni Magyarország magyar és nem magyar anyanyelvű lakosait oly módon, hogy az ország egész lakosságát *Ungarn* névvel jelölik, a magyar anyanyelvűeket pedig külön, nem ritkán gúnyos és lenéző árnyalattal *Magyaren* névvel. Ezt a megkülönböztetést tudtommal legelőször egy álnevű horvát iratkában találjuk: *Sollen wir Magyaren werden? Sechs Briefe geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theiss, von D. H. Dritte verbesserte und verbesserte Auflage. Karlstadt, Gedruckt bei Johann N. Prettnner. 1833. Kis 8-rét, VIII+102.* Az előszó szerint a levelek kiadója Domoljub Horvátović. Első kiadását nem láttam még e füzetnek. Az első levél első jegyzete (1. l.) így szól: »Der Verfasser dieser Briefe sah sich genöthigt der Präcision wegen zwischen *Magyaren* und *Ungarn*, zwischen *magyarisch* und *ungarisch* zu unterscheiden: wenn er daher *die Ungarn* nennt, so versteht er darunter alle das Land und Königreich Ungarn bewohnenden Völker; *Magyaren* hingegen sind ihm die Arpader.« Ezt a *finom* megkülönböztetést tíz-húsz évvel ezelőtt különösen a német Schulverein szolgáltatában álló német sajtó szerette megtenni és magyaráztatni.

TOLNAI VILMOS.

Egy adat a káromkodás történetéhez. Zsigmond királynak meghitt embere, Eberhart Windecke beszéli, hogy ő egy ízben kezességet vállalt az urának egy adósságáért, potom 18.000 koronáért az akkori érték szerint, Brüggeben egy kalmárnál és várva várta a fizetést, de pénz nem jött. A kalmár engedelmével tehát elment végre Konstanczba, hol Zsigmond éppen akkor tartózkodott a zsinat

alkalmával és sürgette az adósság kiegyenlítését. Mint maga beszéli, oly sokszor és oly nyomatékkal sürgette a fizetést, hogy végre a király haragra lobbant és elkáromkodta magát. Az eredeti német szöveg szerint. »Ich . . . lag dem konige an als oft und also vil ob das er zornig wart und sprach er wolt mir min mutter serten.« A *serten* ige a. m. a mai német *notzüchtigen*. Tehát Zsigmond király valószínűleg magyarul káromkodott, mert tudtommal ilyenféle káromkodás nincsen a németben.* Másrészt azonban nem kizárólag magyar különlegesség, mert magam is hallottam szlávok közt, egy angol ismerősöm szerint pedig a mai tatároknál is használatos, mert többször hallotta a Kaukaszban. Vö. *Eberhart Windeckes Denkwürdigkeiten* herausgegeben von Dr. Wilhelm Altmann Berlin, 1893. p. 81.

KROPF LAJOS.

Az olvashatatlan recept. Vénynek nevezik sokan magyarul a receptet, de a mennyire rossz szó a neve, olyan rossz írással írják föl az orvosok rendszeren az orvosságot. A gyógyszereszeknek gyakran nem kis fejtörést okoz, míg feje-egy recept hieroglifáit kibetűzik, pedig a legkisebb félreértés nagy veszedelmet okozhat a betegnek. Ausztriában most a belügyminiszter rendelettel intézkedik, hogy az orvosok olvashatóan írják a receptet. A rendelet szerint a receptet minden részében tisztán és olvashatóan kell megírni. Olvashatatlan vagy nem tisztán feljegyzett receptre a patikus nem adhat orvosságot. Minden receptre azonfölül rá kell írni annak a nevét és címét, a kinek készült.

(1903. XII. 30.)

ESTI ÚJSÁG.

Exlex. A Neue Freie Presse érdekes közleményt kapott Reiter Szigfrid prágai professzortól az *exlex* kifejezés eredetéről és jelentéséről. Nem a politikus, hanem a filológus nézőpontjából akarja — úgymond Reiter — ezt az újabban oly sokszor használt kifejezést tárgyalni. Magyarországból kiindulva, meglehetősen népszerűsége jutott ez a kifejezés, és többszörönként lehetett olvasni, hogy a törvény nélkül való állapotot a magyarok bár bár latinságával *ex-lex* állapotnak mondják. Az volna a barbárság, hogy *ex-lex* annyit jelent mint *lex ex est*, a törvénynek vége van, vagy mi több, az *ex-lex* *ex lege* = *extra legem* helyett áll. Csakhogy az *ex lege* azt jelenti: a törvény szerint, a törvény értelmében, — sohasem törvényen kívül, — tehát épen az ellentétét annak, — amit az *exlex* fejez ki. Nem a magyar föld termékével van dolgunk; e szónak alkotói »szeszélyes és hibás barbár« kifejezésükkel sokkal jobb társaságba tartoznak. Csak egybe kell írni ezt a két hibásan elválasztott szót s megkapjuk a tiszta latin *exlex* (*exlegis*) melléknevet, a mely azt jelöli, a ki a törvénynek nem engedelmeskedik.

* De Lexer idéz a középfőlnémet irodalomból ilyen káromkodásokat: *ich sirt dirs weib, die mutter* stb. (Mittelhochd. Handwb. *serten* alatt.)

A szónak erre a jelentésére a Kr. előtti első és második század költészetéből és prózájából elég példát idézhetünk; előfordul Horatius *Ars poeticájában* is (224. v.), a hol a drámai előadások szemléltője, a ki féktelen mulató kedvében nem törődik a törvénnyel, az *exlex* szóval van megjelölve. Szóval, ezt a kifejezést az ú. n. helyes latinságban elég gyakran használták, s hogy a közép- és újkori latinságból sem halt ki, arról is könnyen meggyőződhetünk, csak egy pillantást kell vetnünk az illető glosszáriumokba. Csak ezután nem elválasztva, hanem mint szabályos összetételt egy szóba kell írunk.

(Utólag értesülünk, hogy Pruzsinszky János már 1903. VI. 11-én az *exlex*nek hasonló igazolását közölte a Budapesti Hírlapban s a Pester Lloydban.)

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesterszók.

A szélmalom és az eke részei.

A helyes magyar nyelv bizony csak ott van a népnél, a ki máshol keresi, nem találja meg. Szép szavai vannak, szinte ismeretlenek, pedig némelyik oly beszédes. Például az apa halála után született gyermek neve: *anyagász*. Van-e még egy nyelv a világon, mely ezt így ki tudja mondani? Hány pantallós ember tudja megmondani az országban, hogy mi az a *vezérhús*? Mi a *karszügy*? Mi a *záp*? (Nem záptojás, hanem kocsi-rács.) Mi a *tabakos*? (Nem dohánykereskedő, hanem asszonylábakra dolgozó finomtimár.) A *tor-turó*? (Temetés után való étel.) A *csök*? (Keresztelés után való lakoma.) A *dudacserép*, a *tökka-lap*, a *lasáp*, az *anyagjég*, a *virághét*, a *táritopp*, a *vezérirok* [?], a *selyemcsorda*, a *kenetlány*, a *káposztahasáb*, a *csószszöllő*, a *csizmadiazongora*, a *verébdeszka*, a *markellenző*, a *halomás*, a *jön*, a *szigöny*, az *anyalevél*, a *juhszél*, a *mozgóbetegség*, a *kalapcsizma*, a *kispálanynya*, a *csatlósülés*, a *gusztony*? [Hát ezek vajjon mit jelentenek? — A szerk.]

A télen dolgom akadt volna egy helyen, kint a pusztaszélen, de nem sokra haladtunk, mert tátorjános volt a szél, s nem állta a munkás. Abba kellett hagynis egy darabig. A közelben forgott bolondul egy szélmalom — örömében, hogy nekivaló idő akadt — oda-mentem addig: no, szélmolnár barátom, mutassa meg a malom belsejét, ha nem esik terhire. Dehogy, dehogy; vállalta nagyon, csak némi vigyázatot ajánlott, hogy a mindenfélék közé ne essek, mert most borzasztó forog és csavarog benne minden.

Mutatni és mondani kezdte aztán fölülről. Négy emelete van a rendes szélmalomnak, azaz, hogy egy földszintje meg három emelete. Hát csak úgy sebtiben kezdte mondani, a hogy másztunk legfelülről lefelé: Ez a szelestengely a szép keresztággal, most nincsen ollóban, mert forog. Itt a két görbe-gerenda, ehhez csatolódik a ráma, a két

mitligerenda, meg a két szárfenyő, aztán jön a szeleskerék, a szelesdob, de meg csakugyan a bálvány, szinte a fargerenda, a lógerkerék, a fogókerék és a súlyrud. Egy emelettel lejjebb a futókerék, a dob, orsó, a dob járomban forog, a ringlioszlop, a medvegerenda. Megint egy emelettel lejjebb jönnek a kövek, a mik kétfélék: rakottkövek és tótkövek; a vellásvasak, a velláskorong, a kőben a keresztvas, meg a kőfölszödő daru. Legalul van az alsó kompvás, a vashíd, a szárító-sróf, a két ducgerenda, a malmon kívül a fordítófenyő, a fordítólánc, meg a gugorakocsi...

Éppen harminczhárom tárgyat nevezett a valódi nevén. Pedig se nem építőmester, se semmi. Pusztaszéli szélmolnár, a malmát maga csinálta. Némely rossz vasak vannak benne ugyan, de azonkívül fából van az egész. —

A mult század közepe tájáról való írásokban duskálva, verset is találtam köztük. Az a czime, hogy: Az Eke' részei. Honoratior ember írta a verset. mint versnek érdeme nincsen, de érdeme az, hogy egybeszedte mindazokat a szavakat, a miken a nép az eke darabjait nevezi. Az, a ki csinálta, már hatvan évvel ezelőtt a jó nyomon járt: a népnél kezdett keresgélni. S a mit talált, hogy el ne vesszen, versebe foglalta össze. Így mondja el, hogy mik az eke részei:

Eke két szarva talpastul. Szántóvas reáütve, Czimer, czimerszeg és fa-szeg. Kődök 's éke béütve. — Tengely, nagyobb s kisebb kerék, Göröndő és kakasszeg. Váltó, váltószeg 's csoroszlya, Császárszeg, ragasztószeg. — Patying, kormány, farék, bakra, Üsztöke, csáगत्यus tézsla. Ennek ragasztószege; Járom 's ennek vasszege. — Járombeli fa a' hozzá Tartozandó bélfával, Bélfá szege, a szükséges Csikojtóval s al-fával.

Ebben is van valami harmincz darab, néven nevezett tárgy. S még csak a malomnál és az ekénél vagyunk. Hol a többi? A pásztorélet, tanyásélet, csőszélet, hajósélet, halászelet? Hiszen csak maguknak a szíjcsatoknak van vagy húsz különféle neve; csak a zsinórkötés szavai meghaladják a negyvenet, s nem is az egész karikásostornak, hanem csak tisztán a szíjának a fonása módja szerint, van vagy tiz különböző neve. A pantallósok nem értik meg. De az egyik paraszt meg a másik paraszt megérti.

Mert ezeknek az embereknek, a kik, mint mondani szokás, ötszáz szón beszélnek, sok jobb és magyarább szavuk van, mint nekünk.

(Pesti Napló 1903. VI. 7.)

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

Hajós műszók.

iszkába: hajószög.

timony: kormány.

orradzó: kormánylapát.

színvessző: vékony deszka a hajóépítésnél.

dángobál, rostokol: vesztegel (a hajó).

piszke: hegyes végű csáklya.

bulák: lapos végű csáklya.

- domentát*: deszka, melyen a kor-
mányos áll.
bókony: a hajó bordája.
palamár: hajókötel.
kukázó macska: a hajó vontatá-
sára szolgáló macska.
anya-macska: a hajó lehorgonyo-
zására szolgáló macska.
szenes: elzárt hely, hol a köte-
leket őrzik.
guliba: a legénység lakóosztálya.
- fejlánc*: erre erősítik a macskát.
alaccság: vékony kötel ladikok
vontatására.
cönk: dokk.
paránka: csigán járó kötel, melyre
a lovaskötelet erősítik.
órfa: pózna, melyre a köteleket
erősítik a hajó vontatásakor.
lajfánt: régi kötelekből kitépett
kötélszálak (alighanem *Lein-*
faden-ből).

(Mohács.)

PORDÁN MANÓ.

Tajszók.*

- csér*: sáros idő (vö. MTsz.).
csizmacsúsztató: federweisz (Őr-
ség, Szalafő).
csód: ha az út csúszós (vö. *suvad*
MTsz.).
éles ügyekezeti: kasza.
kuka: süket (Balatonmente, Ke-
nese; Somogyban néma).
kurugla: szénvonó.
lükött: köleskása.
másnap: tegnap.
megmenni: megérkezni (Kemenes-
alja).
megmotózik: megkergül a birka
(Kemenesalja).
megtünt: megbolondult (uo.).
megpállani: kiszakasztani a ko-
nyeret (vö. *megpállik* a gabona
a pálinkafőzéshez nagy pároló
szobákban, Dés; *pár*: kovász,
párszártító: kovászszárító, Tisza-
Dob; *pártűz*: parázs, Debre-
czen, P.-Ladány).
megvéttak: összevesztek.
megviszálkodni: megundorodni.
metszek vele? mit csináljak vele?
(Őrség, Kondorfa.)
ostoba: rest, lusta.
rempölni: gáncsolni vkit.
retye-rutyál: sokat beszél.
sékodik: kiabál.
sike-bóka: ügyetlen (Balatonm.
Kenesé).
szak: locs-pocs idő.
szűrés: szegezés.
udvarolni: kiszolgálni.
viaskodni: veszekedni (Somogy-
ban is).

Szólások: Bejön mint egy hétszáz forint (Somogyban: Ökör
gyütt bé kentekhő) — ha valaki sebesen jön be. — Megül mint egy
hétszáz forint — ha valaki nyugodtan ül, mikor mozogni kellene. —
Kihúzott mint hét krumplicsákban: kicsinosította magát. —
A kórság gerebülje ki! Apád üssön agyon! Jézus Mária pofoz-
zon meg!

BÍRÓ ERZSIKE gyűjtése alapján

MATOLCSY LÁSZLÓ.

* A hol más hely nincs megnevezve, Őri-Szt.-Péter Őrségi helyet kell
érteni.

Elbeszélések.

Meddig tartják a zözvegyi fogad^uómat.*

(Népi parabola Kemenesaljáról.)

— Aggyon Isten j^uó napot! J^uó beszígetíst! — Köszönnyük. Ríszé légyen benné. Üllön idé közibⁱénk. Hát hov van? — Köszönöm szípén. Csak mégvagyok. Ejnye nini! Csak mazs látom, hom maga is id van, János s^uógor! — Id biz ién. — Mikor gyütt? — Mazs dilután. A zasszoⁿ má egisz hⁱétén noszogat, hát iégýüttem. Ek kis dúgom akatt. — Hát hot tiszt^uóhetém? — Köszönöm, háló Isten egissigés vagyok. — Hát a Bábi (a felesége), még a gyerkék? — Azok is csak megvannak. — Hát a J^uózsef s^uógor? — Hát nem is tuggya? Má szegin egyy esztendejé müt, hom megh^uót, ippen div^uó-verisbe. A Juli (a hátramaradt özvegy) mazs mént firh^e a Laci Kovács^{ho}. Ippen kⁱét heté v^uót a lakodalom. — Ö^ujnye! Hát megh^uót szegin s^uógor? Szegin s^uógor! Hát osztán firh^e mént a Juli? — Firh^e bizoⁿ. — Es s^e gondútam v^uóna. Hát nem jobb lett v^uóna neki ugy? (t. i. özvegyen.) — Aszt ú tuggya. — No hát ién firh^e nem menniék mⁱég écc^er ez iér a nav világⁱér! — Ném, ném. — Má bizon ném. Hom mⁱég écc^er nyakamba végyem a nyügöt? Ollan nincs. Ölig az écc^er is! — Nono! Tuggya-e az écc^eri asszoⁿ törtinettyit? No majd iémondom?

Uv v^uót, hov v^uót kⁱét j^uó koma. Mindéggyik felesigé fogatta a zuránok iégre, f^uódre, hoh ha özvegyén marannánok, soha s^e m^enⁿinek többet firh^e. Húj^ujek marannánok az iés^uó urukho. A zasszonyok maguk közbe még aszt mondogatták, hot többet firh^e ném menniék, mer hot többet a nyakukba ném v^ennik a kölöncöt. A zeggyik asszonnak ném is köllött mégporóbányi, mer megh^uót. De az iér a kⁱét koma j^uóba maratt egymáss^uó. Écc^er osztán a zözvegy koma gondút éggyet. Azon törtö a fejit, hom megházosodik. iÉv^eszⁱ a f^uös^uó szomsziggyánok a felesigit, akinek a zura megh^uót. iÉm^uonta eszt a komájánok, aki csak a fejit csavargatta rá. Mer aszongya:

— Hát éggy ollan özvegyasszoⁿ is firh^e menné? — Mⁱér né? — Sz^uót má neki? — Hát sz^uótam. — Mit mondott? — Hát iszén mⁱég nem kírtem meg. Csak up pⁱéldáll^uóztam előttö. Ném monta, hon ném. — No hát az ién felesigém még ném tenni, hom mⁱég écc^er firh^e menné! — Dehonném menné. Ném tuggya, ho gya zasszonnak ném k^uő hinnyi, ameddig ek karajcár áro sáfránt iébir. — No a zenyim ném! Ah hű maranno h^uótig az iés^uó uráho. — iEn kítⁱékédem benné. — Ném hiszi? Fogaggyunk.

Fogattak. De hogyaⁿ tuggyák még? Hát ub beszítik még, hogyesⁱére vacsora után ut téteti magát a felesigés koma, miⁿha rosszú l^enné. Ágybo fekszik, mindig nagyobbakat nyög, osztán minha még-

* Eddig nem ösmert változata a világszerte elterjedt *ephesusi matrónának*; vö. Egyet. Phil. Közlöny 1:136; 2:406; 19:253; 20:470, 902. A szerk.

h^uóna, h^uódoklik, még íéhaggya magát. A zözvegy koma nevit is emlégeti. Akkor osztán a zasszoⁿ majd íéhivattya a zözvegy komát. A többi a zözvegy koma dúga. J^uó vaⁿ. Este vacsora után csak rosszú lessz ám a zembër. Csakuv vertë összö a fogát. »Të asszoⁿ! íÉn igën-igën rosszú íérzëm magam. íÉn léfekszék.« — »No idës aptyok, mi bajja?»

Avv^uó futott ágyot bontanyi. A zembër léfekütt. A zasszoⁿ od vérrasztott mellettë. A zembër mindig rosszabbú lett. Aszoⁿgya:

»Jaj, idës ann yok. ollan rosszú vagyok, taláⁿ mégis halok!«

A zasszoⁿ íerita magát.

»Jaj, idës aptyok, në mongyon illent!« »Hát, idës ann yok, amiⁿ nëm lehet segitteni, azoⁿ nëm lehet. Csak éggyet mondok, ha íén mëghalok, hát mënny firhë. Látod, nëm j^uó a zasszonnak magábo inyi. A zasszoⁿ csak asszoⁿ. No még a világ nyíévé (nyelve)!«

A zasszoⁿ mîég jobban íerita magát, osztán átkozul^uódott, hoh ha ú firhë mëgy. Nëm termëtt ollan gyönyörüsígës szíp embër, akihë ú mîégëccër firhë mënnë. — A zembër mëgmëg nyögött nagyokat, mëg íékezdëtt csuklanyi, tátogatnyi, minha h^uódok^uóna (haldokolna). Közbe a koma nevit emlégettë. A zasszoⁿ hama íéfuttatott a komá-jíér. Aztán ollan rivást vitt víghë, hocs csak uh harsogott. Ráburút a zuráro, hogy aszongya: »Në haggy itt, ne haggy itt, mer íén is mëghalok«. Belípëtt a koma. De mîég hogy íerivákotta magát a zasszoⁿ.

»Jâj, komám uram, nizzë haldoklik a zuram!«

Oda mëgy a koma a zágyh^uó, j^uóll a szëmë közíé passogat a zembërnek, hot továbbot is illen j^uóll csinállo, osztán aszongya:

»Lëgyën csöndessen, komám asszoⁿ. Ennek ik k^üö mëgtörtinnyi. Ezën nëm lehet másittanyi.«

De a zasszoⁿ anná jobban bömbút. A zembër mëg a zágybo éggyet-kett^uót mozdút, osztán vígë v^uót. Ucs csinátó. Ráburút a zasszoⁿ, ur rit, hom mast mi lessz übelüllö. A koma mëg lëüt a kanapíéra (vésövel kicifrázott fapad), onnâjd beszígetëtt.

»Komám asszoⁿ, në rijja agyoⁿ magát. Lásso ippen mozs köll hogy íé në vesszë a fejít. íÉhiszëm, hos sajnállo, íén is. Mindig j^uó komám v^uót. De nizzë: ha mozs maga un neki aggya magát a busulásnok, mi lessz magáv^uó? Ha ittész (így tesz), hát akkor mi lessz belüllö? Lásso ezën us së tud segitteni, nasz szomorúságábo së feletkëzzik mëg arrú, hoh hogyan lessz ezután.«

A zasszoⁿ kezdëtt csöndesünyi. — »Üllön csak idë lë komám-asszoⁿ. Osztán beszíllük mëg, mi lessz, hogyan lessz. Mer mos tënnyi is köll.«

A zasszoⁿ lëül. Hüppög, mëg a szëmit törügeti a kötinnivíé.

»Nizzë, komámasszoⁿ! Ami mëgvan, mëgvan. Maga er^üös, egísígës, fíjatal is, szíp is, j^uó is. Az illen asszoⁿ ne busulla íé magát. A j^uó Isten mëgsegílli. Bizonyossan mëg. Në fillën sëmmit.«

A zasszoⁿ kezdëtt h^uógatnyi. De a koma csak beszít.

»íÉn is uv v^uótam. Lásso nekëm mëg mëgh^uót a felesígëm. íÉn is busútam. De látom, hogy ugýis mindëggy. Belenyugottam.«

A zasszoⁿ má csak ^uókor hüppentëtt.

»Osztán lássó, av van a biblijábo, hogy — ill^üőnek ill^üő, h^uótt-nak h^uótt a baráttyo. Ha má maga ill^üő, a komám még itt hatta, hát mⁱér n^e választhatna magának ill^üőt (élőt). Annyi szíp, derik emb^{er} van.« — »ⁱEn n^em m^en^ek fírh^e!¹« — »De nizz^e! Mos még aszongya. Hát isz^en uv van a zemb^{er}. N^em tuggya écc^{er}re a v^uótát íefelennyi. De lássó, ami v^uót, av v^uót. Am má n^em l^essz többet. ⁱEn is aszontam, n^em házasodom még többet soha, mikor sz^egín annyukomat íetemettem. De masma máskíppen gondúodom. Bizoⁿ mégházasonnám, ha illen szíp, d^erik, j^uó asszont kapnik, miⁿ komám-asszon.«

Csakugyan örút a zasszonnak a lölkő ettú a beszídtú. »Láttyo komámasszoⁿ. A ^zIsten akarta így. Mer mégmondom, mos má szabad, hogy ⁱén mindig szerettem komámasszont. De hát máskíppen csinyáto a sors, n^em l^ehettünk idáig ^egymásⁱ. Mast asztán csak komám-asszonyon áll, hogy ^egymásⁱé l^ehessünk. Akargya-^e?« — »N^em tudom.« — »Igaz! N^em v^ennim soha a lölkömr^e. Pedig de nagyon szeret^em, még szerettem is mindig komámasszont. Mⁱégis még k^uó mondanom, ha m^egv^et is íért^e. Nek^em ^ekkis hibám van.«

A komaasszoⁿ a kötín alú oda kacsintott a komáro.

»Mégmondom, mer n^em akarok zsákbo macskát árúnyi. Lássó, komámasszoⁿ, ⁱén mind^en íjji^e oda vizell^ek a helemre.«

M^egsz^uóllát a zasszoⁿ: »An n^em baj. A ^zén uram még — a ^zIsten nyugosztalla sz^egínt — mⁱég oda is rutított.«

ⁱÉre a hazugságro a h^uót s^e birta tovább a fekist (fekvést), még a h^uógatást. Écc^{er}re íg^en meleg^e lett. Kiugrott a zágybú. V^uót a zasszonnak mit hallanyi.

— Láttyo s^uógorasszoⁿ, illen a zasszon fogadáso, hom mⁱég écc^{er} n^em m^enn^e fírh^e!

SZTROKAY LAJOS.

Nyelvsajátságok.

(Tardoskeddi szójárás.)

Tardoskedd 4000 lelket számláló község Nyitra megyében, Érsekújvártól 2 órányira. Szép hangzású nevét az ott lakók közül tíz ember se mondja ki tisztán, hanem elferdítve Taroskegynek ejtik ki. Hová való? Taroskegygyi.*

Ha tardoskeddi emberrel vagy asszonynyal beszédbe elegyedünk, akkor az első, a mi fülünknek szokatlanul hangzik, a *csak* szócska. Különösen az asszonynép únos-untalan használja; utána pedig a beszédben szünetet, egy kis pihenőt tart. Pl. Ténnap, hogy begyütt

* Sok helység van ám olyan, a melynek lakosai saját falujok vagy városuk nevét annyira elferdítik, hogy alig tudunk ráismerni. Pl. ki gondolná, hogy Birinyen az oly szépen hangzó Jászberényt kell érteni. Vagy a lévavidéki gyerkőcz, ha kérdezzük, hova mégy? azt feleli: Megyek Lívába, a patyikába, ídes anyám fekszik heftyikába. De a *Batyi* sem rossz. Hová néne? Batyiba. Melyik Batyiba? Hát Szombatyiba. De hát melyik Szombatyiba? Ejnye, hát Rimaszombatyiba no!

hozzánk a pási: — csak — ékezdgi a rigi nótát, csak: — no lánka, hát még sē gondótad még magad, csak: — pegy' bē jó járná, éhihedd, nincs nála különb cseléd a faluba, csak: — van ott mindē; két tehenye a zistálóba, malacos gyisznó a zóba, csak: — fēfērtā főd a zerdő mellett. Nincs rajta kivetnyi való sēmmi, nem pákosztos mind a többi, csak: — jóravaló, bēcsületes a csalárgya (család) is. Nem ojjan tumók (bárgyú), nem ojjan tápé (hülye), mind a Gánforek Józsija, csak: — stb.

A másik, a mi figyelmünket el nem kerülheti, az, hogy a csodálkozás, meglepetés, az ijedség, szóval a számtalan indulatszó náluk ez egyetlen egyben csúcsosodik ki: Ó a nehéz vas! A kis gyerektől az aggastyánig, a kis leánytól kezdve a vén anyókaig — természetesen csak szóval — a nehéz vasat használja.

Még csak egy évtizeddel ezelőtt is nagyon divott köztük az osztályrendszer. A *gazda* és *zsellér* majdnem az *úr* és *szolga* fogalmával volt azonos. Még az elszegényedett gazda is idegenkedett attól, hogy fia a nálánál módosabb zsellér leányát vegye feleségül, vagy leányát *rangon alul* adja férjhez. A házasulandók kihirdetésekor elmaradhatatlan volt annak megemlézése, vajjon gazdának v. zsellérnek fia v. leánya lép-e házasságra. S ha történetesen a gazda-legény zsellér-leányt vett feleségül, vagy a zsellér-legény gazda leánynyal kötött házasságot: a hívek csendes moraja kísérte a *mésalliance* hírét.

Kukoricza- v. tollfosztáskor és sok egyéb közös munkánál vagy összejövetelnél kedves multságuk a *Megy a kosár* című társasjáték, mely abból áll, hogy egy pörgő nyelvű leány sorra hirdeti ki az ott levő hajadonokat a nekik udvarló legényekkel, mint házasságra lépőket. Pl.:

Megy a kosár! Mi van benne? kérdi a másik. Egy arany óma, egy arany pohár, nekéd adom a Balogh Jancsit.

Most következik a kihirdetés:

Bēcsületēs ifjú legény: Balogh János, István gazda (az apa) és Vörös Sára fia, vēszi magának házastársul Bálint Rúzsit, János gazda és Boros Kati bēcsületes hajadon leányát, hirdettetnek először, — másodszor, — harmadszor.

Nagyon sok közöttük a Balogh, Boross, Csányi, Bogdány, Tóth, Rontó, Bogyó stb. nevű, ezek mind *gyükerek*. A beköltözötteknek *gyütt-mēnt* a nevük.

Hogy a 30—40 egyenlő vezetéknevű között eligazodhassunk, kell, hogy az illetőnek mellék- v. gúnynevét is ismerjük.

Pákosztosnak a kötekedő, izgága, duhaj legényt nevezik; a leg-pákosztosabbnak — a falu rosszának — *velág huncuttya* a neve. A gúnynevek között akad: ökör, tinó, isten-diszna stb. nevű. Hogy mikép ragad valakire a gúnynév, csak egy példát említek:

Egy fehérbe öltözött leányka a tükör előtt tetszelegve így kiált föl: »Jaj idēs anyám! ojjan vagyok, mind a hab-angyal.« Magától értetődik, hogy a kis leánynak dédunokái is habangyalok lesznek.

Nagyon sok szónak megváltozott náluk a hangzása, pl. karanyú e h. kanyarul, kumpri e h. krumpli, alaj: olaj, alló: olló, kětíny: kötény, tópol: pótol, bocsora: vacsora, rózm: józan, séró [Így? — A szerk.]: sérv.

Az ozsonának harmad-ebíd a neve. Azt kėrdik: hány csalárgya van? e. h. hány tagból áll a családja?

A z hangot egyszerűen elvetik a főnevek elöl; így azután lesz: ab: zab, abla: zabla, ubbony: zubbony, acskó: zacskó.

Használják a többes számot kettőzve, pl. ólakok, búrokok.*

A napszámban dolgozók azt kėrdezik a botos ispántól: Mikor fognak bennünket falezónyi? ** E h. mikor jegyzik v. írják be a nevünket?

Csányi: csalni, hányi: halni, meg akart hányi e h. majd meghalt.

A tardoskeddi emberben megvan a magyar paraszt minden furfangja; észrevételeik, megjegyzéseik igen sokszor találók, talpraesettek. Íme egy példa: a tardoskeddi asszony így szól: „O bė aranyos kis baba: fíjűcska v. lėjányka?“ „Leány.“ „Tudom örűnek neki a tėns úr is, mēg a tėns asszony is.“ „Örűlni örűlűnk, de mēg jobban örűlűnk, ha fíű volna.“ „Hja, a mit vetűnk, azt aratunk, kėrėm alássan!“

GHIMESSY JÁNOS.

Az állatok hangadása Dugonics szerint.

(Az Expediatio Argonautica kézírata borítékának belső lapján. N. Múzeum levéltára.)

A ló — nyerít, a kutya — ugat, a bika — bög, a farkas, a szamár — ordít, a macska — mākog, a kecske — mekeg, az egér — czinczog, a kakas — kukorikol, a tyúk — kodácsol, a fecske — fecseg, a veréb — csiripel, a gunár — gágog, a kácsa — hákog, a disznó — hörög, a malacz — sikojt, a mēh — dong, a bėka — kuruttyol, a bagoly — huhog, a kánya — sivit, a medve — bömböl, a kancza — röhög, a kigyó — süvölt, a borz — morog, a madár — énekel, a varjú — krākog, a fűrj — pittypalattyol, a gerlicze — nyög, a szajkó — csácsog, a galamb — bulikkol, a snef — cseveg, a rigó — süvölt, a pacsirta — cseveg, a liba — piszeg, dömmög, a patkány — dörömböl, az oroszleány — barczagol, a pókafi — pipel, a füleműle — ver [die Nachtigall *schlāgt*. — A szerk.].

PRÓNAI ANTAL.

* Azt is hallottam egy 3—4 éves kis lánytól: Nini! mi az ott, fész? e h. fészek, ugyanattól ezt is: piszk, e h. piszok.

** Valószínűleg csak helyiérdekű szó, a melyet másfelé nem használnak. [Katonai magyarság, a német *verlesen*. — A szerk.] Ennél jobbat hallottam Naszvaodon, Komárom megyében, hol a krumplilevest kocsverdának, a faragószéket nagyfejű ő kémének híják.

Növénynevek.

Hódmezővásárhely vidékén az alább felsorolt növényeket e különös néven ismeri a nép:

A mezei boglárka (*Ranunculus arvensis*) neve *kefefű*. Valószínűleg azért, mert a magja az ellipsis alakú lóisztító keféhez hasonlít. — A pásztortáska (*Capsella bursa p.*) neve *kalánlopó*. Gyümölcse a régi divatú fakanálra emlékeztet; e füvel, mikor a termés már jól kifejlett, a kis gyerekek kalánlopósdit játszanak; a melyik fiú v. leány rá tudja venni a társát, hogy az a hosszú nyelvű magból leszakajt, így csúfolja a leszakajtot: elloptad az anyád kanalát. elloptad anyádtól a kanalat.* — A *Bidens tripartita* *kűdüstetű*, onnan, hogy igen apró gyümölcse, érett állapotban, ha az ember ruhájához ér, a mennyi. mind oda tapad, olyan erősen beleragad, hogy dolgot ad a kiszedése. — A maszlag (*Datura Stram.*) neve *bariska*; ugyane szóval beczézzetik a kis bárányt is. A gyermek talán kezébe véve a maszlag tojásdad gyümölcsét, a bárányra gondolva, bariskának nevezte, végre ez elnevezés általánosan elterjedt.** — A ragadványfű (*Galium aparine*) neve *szurokfű*, mert a növényt borító horgas tüskéknél fogva a mihez hozzá ér, mint az olvasztott szurok, bele is ragad. De míg a *kűdüstetűnek* csak a gyümölcse, az is érett állapotban, a szurokfűnek levele, szára, minden porczikája, s már a legfiatalabb korban is.

CSOKÁN PÁL.

Helynevek.

Lócsi határrészek nevei: Dobolló, Ortovány, Osztály, Árvák, Bajcsa, Petehída, Csiktók, Magyalók, Rekettyés, Meggyes, Hosszak, Hatvanyos, Érföld, Kelemente, Göbécse, Körvélyes [így], Ereszvény, Kisasszonyrét, Boglyaszeg, Ampalok, Szegek, Szemeskuta, Török szőlő, Nemeshegy, Tejkut, Piroskörte, Csánig, Tölös.

Pinnyei határrészek nevei: Érkörül, Égés, Borsószeg, Dudás, Sebesmellék, Hadasó. [Így. A szerk.]

Kövesdi határ: Vízálló, Langos, Rókalyukak, Pusztarend, Czigánytő, Magtillos, Ládony, Langató.

Vitnyédi határ: Selyem, Biróság, Berekalja, Bodzás, Sóvágó, Semegye.

(Fejes, Sopron m.)

BALOGH JENŐ.

* Alkalmasint népetimológia ebből: *kalán-lapu*.

A szerk.

** Aradban csakugyan így játszanak a gyerekek a maszlag éretlen termésével; kis malacznak, riskának, tüskés disznónak mondják.

Tolnai Vilmos.

IZENETEK.

B. u. é. k. minden dolgozótársunknak és olvasónknak!

Kérelem. Kérjük olvasóinkat, ha lapokban vagy folyóiratokban olyan közleményeket látnak, melyek megérdemlik a Nyr. figyelmét, szíveskedjenek bennünket figyelmeztetni!

G. I. Azokat a kérdéseket a Nyrben már többször tárgyaltuk. Az eredmény most röviden össze van foglalva a Helyes Magyarság cz. könyv 71. és 33—34. lapján.

K. L. — Arany Elv. Alkotm. 1. énekében a *szamuka* szó kis mocsárt jelent. Ilyen alakban nincs ugyan meg szótárainkban, de megvan a MTszban Szatmárból ilyen formában: *szamoga*, *szomoga*. — Abban igaza van, hogy legalább jelesebb íróinknak ilyen kifejezései méltán számba jöhetnek a hiteles népnyelvi adatok sorában. (Vö. Tájszó-tarlózat, Nyr. 22., 23., 24. k. több helyén.)

N. D. *Szabadjon, szabadna* rég meghonosult kifejezésmód. Igaz, hogy szabályosabb így: *szabad legyen, szabad volna*. L. Helyes Magy. 65. v. Nyr. 11:329, 7:493.

Sz. J. A *lenne* és *volna* használatáról csak nemrég szoltunk bőven Nyr. 32:335. (Helyes Magy. 90.)

Beküldött kéziratok. Bélteky K. Az *-ncz* képző. — Csefkó Gy. Nincs kész stb. — Ányos Mari. Találós kérdések. — Szabó J. Németességek. Kütyü, sefüsefa. — Bérczi F. Kokó. Elvonás. — Tolnai V. Adatok az elvonás történetéhez. Adatok a nyelvújítás szótárához. A 12. órában, kapuzárás előtt. — Füredi I. Kérdések. — Sztrokay L. Hogy importál és expedial a m. nép. — Schön J. Új szók stb. — Szmodics Sz. Pásztorjáték. — K. B. Méltó. — Badinyi M. A Körös tót kiejtése. — Csokán P. A főnév fokozása stb. — Kovács D. Háztűznézni. — Hegedüs I. Kókonya. — Kollarik K. Borzalmas leánynevek.

Válaszokat küldtek: Belányi, Bérczi, Borsodi, Csokán, Csefkó, Paal, Sztrokay, Horváth K., Kovács D., Kunkálmán Árpád, Nagy József, Mészáros K., Erdélyi L., Teleky, Révész E., Záborszky L., Beke Ö.

Beküldött könyvek. Sebestyén Gy. Egyetemes történet a középk. fels. oszt. I. k. 3 K. II. k. 3:50. (Franklin.) — Bajza J. Összegyűjtött munkái. Sajtó alá rend. Badics F. (Hat k. 25 K. Franklin.) — Bárd M. Versek (1902). Bárd M. Bacsó Pál és egyéb versek (1904. 2 K. A B. H. ujságvállalata.) — Ókori lexikon 30. füz.

Wodianer F. kiadványai: Hankó V. Universum. — Tábori R. Álomvilág, meseország. — Kipling meséi. — Grimm meséi. — Smiles: A boldogulás útja. — Radó A. Robinzon. — Cooper: Útmutató. — B.-Bajza Lenke: Leányok tükre (nagy magyar nők élete). — Tóth S. Szöcske kisasszony.

Új hetilap: Görög katolikus hírlap. Szerk. Demkó K. és Prodán J. (Egész évre 12 K.)

* *

A M. Nyelvörben használt rövidítések: Nyr. = Magyar Nyelvör. — Nyk. = Nyelvtudományi Közlemények. — NyF. = Nyelvészeti Füzetek. — MTsz. = Magyar Tájszótár. — NySz. = Nyelvtörténeti Szótár. — NyUSz. = A Magyar Nyelvújítás Szótára (Szily Kálmán). — TMNy. = Tüzetes Magyar Nyelvtan (Simonyi és Balassa). — Két egymásból fejlődött hang v. kifejezés közt a nyílhegyek (> és <) a fejlődés irányát jelölik.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRRÓL.

(Első válasz Ballagi Aladár könyvére: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. I. kötet első fele.)

Ignotos fallit.

Mozdulatlanul, néma ajakkal áll Szarvas Gábor szobra. Nyugodt tekintettel néz alá a köznapi élet változó tisztaságu hullámaira. Nem felel a vádakra, melyek a szomszédból hangzanak feléje. Ő megtette, a mit tehetett, ő íerotta, a mivel a hazának s a tudománynak tartozott. — Nem szorul ő a mi védelmünkre sem. Nemcsak mi tanultunk tőle lelkesedni és dolgozni, tanultak százan meg százan. S a kik szobrot emeltek neki, tudják mindnyájan, ki volt Szarvas Gábor. — Én sem védelmére fogtam tollat, és — szokásom ellenére büszkén mondom — magamat sem kell védenem harmincz éves tudományos pályám után, mikor tanítványaim serege is bizonyosságot tehet lelkiismeretes munkásságomról. De vannak sokan tájékozatlanok s vannak ezek között olyanok is, a kik szívesen veszik a fölvilágosítást, az okulást. Ő hozzájuk fordulok, őket akarom fölvilágosítani, hogy meg ne téveszsze őket a bosszu és vak düh sugallta irányzatos bírálata!

* *

Sötét kép tárul elénk, sötét komor, mint a korzikai *vendetta*: 1881-ben Szarvas Gábor 'Ballagi Mór és a magyar nyelv' cz. nagy tanulmányát ezekkel a szavakkal fejezte be (10:543):

»Világosan beszélő adatok! Azt vallják, hogy Ballagi Mór számtalan kifecszamodott, gyakorta épen haszontalan s egyáltalában szükségtelen, azonkívül egy nagy rakás német kaptára vert szónak első kodifikátora s meghonosítója volt. S ha ehhez hozzávesszük ama nyilatkozatát, melyet az akadémiában a nyelvtudományi osztály 1875. ápr. 19-iki ülésén mondott, hogy »csináltunk mindnyájan, magam is csináltam sok jó és rossz szót«, kimondhatjuk ítéletünket, hogy Ballagi Mór az ő német-magyar szótárával többet ártott nyelvünk ügyének, mint a

kontár szófaragók egész hada együttesen, mert az ő szótára segítségével készítették meg a finánczok, jogászok, természet-tudósok s a német-magyar fordítók számunkra azt a nyelvet, mely eredetiségéből kiforgatva maga hirdeti a világnak: meghódoltam, egy idegen észjárás rabszolgája vagyok.»

S íme most, 23 év multán, azt olvassuk Ballagi Aladár könyvében:

».. Azon jelszót kapták föl, hogy megsértettem a Szarvas Gábor iránti kegyeletet... De nem vetnek számot azzal, hogy én kinek a fia vagyok? Ha már kegyeletet emlegetnek, annyit csak tudhatnának, hogy a fiu első sorban atyja iránt tartozik kegyelettel, nem pedig atyja minősített ellenfele iránt, kivel szemben kegyeletet vagyis gyöngédséget emlegetni a képtelenség netovábbja azért is, mert Szarvas Gábor egész élete a magyar nemzet igazi *grand siècle*-je, a Széchenyiek korának minden tekintélye elleni duhaj támadásokban folyt le.« (12. l.)

Hagyjuk hát mi is a kegyeletet, keressük pusztán és szigoruan a tudományos igazságot, s lássuk, mennyi tárgyi igazság lehet olyan könyvben, melynek szerzője maga megvallja, hogy munkája a bosszu műve és eszköze!

Ballagi A. könyve voltaképpen a nyelvújítás százéves harczának utolsó hullám-gyűrűje, — utolsó, mert a Nyelvújítás és orthologia cz. nagy szakasznak gyöngé elméleti fejtegetéseit aligha fogja bármelyik orthologus czáfolatra méltatni, noha vannak e szakasznak ténybeli részei között olyanok, a mikkel hálás dolog volna foglalkozni.*

De nem akarunk most efféle apróságokkal foglalkozni, hanem csak a legfőbb szempontokkal, melyekből a vitás ügyet meg kell ítélni, azokkal is egyelőre csak röviden.

* *

* Egy kitérésben p. bőven elmondja, hogy Molnár Albert szótárának 1708-i kiadásában a német fordítás mindvégig hibás, mert a kitől származik, nem tudott magyarul; de bírálónk elhallgatja, hogy én már régen megírtam ezt az Akadémiai Értesítőben (18:198): »A német fordítás, melylyel M.A. későbbi kiadásai bővültek, teljesen hasznavehetetlen, mert csak a latin szót fordítja, úgyhogy legtöbbször elüt a magyar szó jelentésétől«. — Mulatságos példákat is említ bírálónk, hogy p. a *gözü* ott így van fordítva: »gurgulio, Lufttröhrendeckel«, mert a latin *gurgulio* nyeldeklet is jelent. De bírálónk elfelejtette, hogy Szarvas rég megmagyarázta a Nyelvőrben, hogy még a Ballagi-féle szótárak is közlik ama régi rossz szótárakból ezeket a furcsa értelmezéseket: »*Gözü*: das Luftloch.« »Luftloch: szelelő-lyuk, gözü.« »*Gözü*: lyuk, nyílás, melyen a gőz, pára kimegy; átv. ért. légeső, lélekező lyuk.« Rég kimutattuk a Nyelvőrben azt is, hogy ugyanilyen okból

nb.

Bírálnok az első kötetben a Ny. Szótárnak hiányairól, hézagairól beszél, még pedig egyelőre főleg arról, hogy igen sok szónak nem idéztük első előfordulását, nem idéztünk kódexből, hanem csak nyomtatványból. Ezúttal tehát magunk is erre a tárgyra szorítkozunk. De már ebben az első válaszukban ki fogjuk mutatni, hogy bírálónk nemcsak igazságtalan, hanem bárhogy erőlködik is, teljesen tájékozatlan. Munkájában, melynek első látszatra olyan imponáló a tartalma, csak itt-ott uszkál egy-egy hasznavehető adat, a többi csupa lim-lom. Azonfölül akárhány határozottan hangoztatott vádja nemcsak hogy félreértésen alapszik, hanem — egyszerűen valótlanság!

A Nyelvtörténeti Szótárnak hiányait első sorban a gyűjtés hiányossága okozta. Mikor a gyűjtők első lelkes csapatja összeállt, hogy minden anyagi haszon nélkül idő és munkát áldozzon a nemzeti nyelv oltárán, mindnyájan tájékoztatlanok voltak az efféle szótári munkában, sőt egyenesen utasításul kapták, hogy csak a fontosabb és ritkább kifejezéseket kell gyűjteni, hogy ezekkel kiegészítsük nyelvünknek ismeretes szóanyagát.* Így történt, hogy a kódexek földolgozása sok tekintetben hézagos maradt, mert a közönséges, mindennapi kifejezéseket néha még legavatottabb gyűjtőink is elmellőzték. Budenz József pl., ki a Bod-kódexet dolgozta föl, nem írta ki ezeket a szókat: *engesztelés, felköt*, Volf György nem írta ki a Peer-kódexből ezeket: *árvaság, bajvívás, darázs*, s a Weszprémy-kódexből: *bevádolás, bizonyágtévő*, Szarvas nem írta ki az Ehrenfeld-kódexnek ilyen szavait: *beesik, bíróság, böjtölés* stb. Budenznél, Szarvasnál, Volfnál jobb nyelvészeink még akkor, sajnos, nem voltak. (Magamról nem szólok, én húszéves fiu voltam, mikor rám bízták a Müncheni-kódex földolgozását.) — A gyűjtők azonban csakhamar belefáradtak munkájukba,** csak egy-kettő dolgozott tovább fize-

fordítja Ballagi a régi *kukrejt* (sőt szerinte *kuk-rejt*) szót Schlupfwinkel-nek, holott zsályaszószót jelent. (L. Nyr. 18:136, 19:177, 278, 470.)

* Néhány lelkes hazafi vállalta és igérte a munkát, de nem dolgozott semmit. Ilyenek voltak a többi között Bodnár Zsigmond, Lehr Albert, Margalits Ede. — A bíráló azt hiteti el olvasóival, hogy nekünk 16 éven át 46 gyűjtő volt rendelkezésünkre (96. l.). Pedig: a legtöbb gyűjtő csak egy-egy nyelvemlék földolgozására vállalkozott, csak egynéhányan dolgoztak föl nagyobb számú munkát s utóbb egy-két évig csak egyetlenegy gyűjtő dolgozott. Az egész gyűjtés öt évig tartott.

** A latin oklevelek s a krónikák földolgozásáról szó se volt, ezt akkor nyilván a nyelvészekről megoldhatatlan feladatnak tartották, csak törté-

nb!

→ Könnye N.

tésért, ezek közül pedig az egyik lelkiismeretlenül végezte dolgát. A NySz. ügyét akkor egy külön akadémiai bizottság intézte, három tagja volt: Budenz József, Szarvas Gábor, Szilády Áron. Ők adták ki, mint ujságíróink mondják, a szótári munkát »albérltetbe«. Megjegyzem, hogy Szarvas Gábor a gyűjtés idejének második felében nagybeteg volt.

NB. Mikor engem Szarvassal együtt megbíztak a szótárnak megszerkesztésével, az anyaggyűjtést befejezettnek tekintették. Mink azonnal tapasztaltuk a sok hiányt, a gyűjtőket tovább is foglalkoztatni akartuk, de ettől határozottan tiltottak bennünket, azt mondták, a gyűjtésre nincs több pénz, szorítkozzunk a meglevő anyag összeállítására. Mit volt mit tennünk? a gyűjtést részint saját költségünkön folytattuk (kivált Szarvas költött rá sokat), részint pedig magunk munka közben, többfélekép kiesztelt módon gyarapítottuk, úgyhogy már Szarvas bátran állíthatta, hogy a kinyomtatott szótár anyagának harmadrészét magunk szereztük össze a szerkesztés munkája közben.*

De még ebben is akadályoztak bennünket a szerkesztésnek iszonyu sürgetésével s a szó szoros értelmében kényszerítettek, hogy hét év alatt (ennyi ideig tartott a tulajdonképi szerkesztés, nem 16 évig) — hogy hét év alatt végezzünk olyan munkát, mely a nyugati nemzeteknél mindenütt évtizedekig tart és csakugyan óriási összegekbe, százazrekbe kerül. (A mi szótárunk nemcsak hogy aránytalanul kevésbe került, hanem — ki fogom mutatni — félíg ingyen adtuk oda munkánkat, erőnket és időnket.) A siettetésbe is bele kellett nyugodnunk,** sőt mindinkább

nettudósoktól lehetett várni. Szarvas föl is kérte őket több ízben, hogy támogassanak bennünket, de csak az egy Nagy Gyulától kaptunk becses anyagot és Szilády Á. bocsátotta rendelkezésünkre az oklevéltárakból szedgetett adatait. Az Anonymust magam próbáltam egykor földolgozni, a Váradi regestrumot is; Knauz oklevéltárát szerkesztés közben bűngésztettem. Kézait senki se dolgoztá föl. (Azt mondja B., hogy Endlicher Monumenta Arpadianait is földolgoztuk. Mink ezt sehol se állítottuk. Endlichernek csak azért vettük föl a források jegyzékébe, mert itt-ott idéztük s az olvasóknak meg kellett mondanunk, mi az az Endlicher.) De mind e hiányon igyekeztünk később segíteni az Oklevélszótárral, mely »a M. Nyelvtört. Sz. pótléka«; erről még szólunk a szövegben.

* Megczáfolhatatlan bizonyítékokkal fogjuk lerontani bírálónknak azt a véríg sértő, vakmerő gyanúsítását, hogy mink az összegyűjtött adatokat elsiszkasztottuk!

** Már csak azért is, mert a gyanúsításnak nálunk dívó szokása szerint azzal vádoltak volna, hogy csak tovább is húzni akarjuk az évi fizetést.

átláttuk, hogy a dolognak gyorsítása csakugyan legfőbb érdekünk, mert nyelvtudományunk egy lépést is alig tudott tenni, csupa tapogatódzás vagy délibábosság volt a nyelvtörténeti adatok nélkül, — s a főczél érdekében lemondtunk minden pontoskodásról és aprólékos melléktekintetről. Mi mint nyelvészek átláttuk, hogy a takarékosan gyűjtött anyagot teljes, hiánytalan szótárrá csekély eszközeinkkel úgyse bővíthetjük. Arról meg nem is álmodtunk, hogy majd jönnek egyoldalú és elfogult műkedvelők, kik munkánkat ez apró hiányok nagyításával fogják elítélni. Eszközeinkhez és elérendő célunkhoz szabtuk eljárásunkat. A magától érthető és föltehető összetételt és származékot igen sokszor mellőztük, az idézeteket csak akkor ellenőriztük a forrásokban, ha valami gyanusat láttunk bennük, — mert hisz ha minden idézetet újra meg akartunk volna nézni a forrásban, akkor máig se készült volna el a szótár! De ebből nem következik, hogy a valóban fontos adatokra ne fordítottunk volna elég gondot. Néha egy-egy ritkább vagy fontosabb szó előfordulását a legfáradtságosabb utánajárással nyomoztuk, néha e végett egy-egy irodalmi műnek összes kiadásait végig kutattuk (l. pl. az *esd* vagy az *api-nál* cikket).

Ámde ha maradt is sok hiány (s ennek mint láttuk leküzdhetetlen *vis maior* volt az oka), az a sok ezer »első adat«, a melyet bírálónk a kódexekből idéz, s a mely rengeteg tömegével minden avatatlant megdöbbsent és megtéveszt, nagyrészt olyan természetű, hogy sem mivel se növelte volna a szótár értékét s nem gyarapította volna nyelvünk történetéről való ismereteinket. Ezúttal csak egy pár példát említek ennek az állításomnak a megértetésére.

Azt mondja bírálónk, hogy az *aratás*, *egyébként*, *elragadoz*, *foszlat*, *gerenda*, *gyönyörködtet*, *ivó*, *jövetel*, *megmér*, *méltatlankodik* stb. stb. szókat csak a Müncheni-kódexből, a *beereszt*, *bevisz*, *kölyök*, *könnyezet*, *mögé*, *megostoroztat*, *megváltozik*, *vénség*, *veréb*, *veterneyei*, *vétkezet* stb. szókat pedig csak az Apor-kódexből idézzük, holott már a Bécsi-kódexben előfordulnak, továbbá hogy az *elvész*, *kifarag*, *könyörül* stb. szókat csak az Apor-kódexből idézzük, pedig már a Müncheniben előfordul. Ámde tudnivaló, hogy ez a három kódex valamennyi egy és ugyanazon bibliafordításnak három töredéke, tehát ezek teljesen egykoru szövegek, csak anyyiban különböző koruak, hogy a fennmaradt másolatok közül a Müncheni-kódex tán néhány évvel később íródott mint a Bécsi,

s az Apor-kódex később mint a Müncheni. — De valamint ezek a kódexek egymáshoz, épúgy viszonylik mind a három együtt az Ehrenfeld-kódexhez. Mindezek a szövegek a XV. század első feléből valók, az Ehrenfeld-kódex valamivel korábbi másolatban maradt fenn, mint amazok, de a bennök megőrzött nyelv egy és ugyanazon kor nyelve. Ha tehát Ballagi lelkiismeretlenséget lát abban, hogy mink az *adás, állhatatos, állhatatosság, általvisz, baromi, betakar, betesz, bocsánat* stb. stb. szokat csak a bibliából idézzük, holott már az Ehrenfeld-kódexben megvannak (a melyet Szarvas G. dolgozott föl olyan »botrányosan« !): akkor vagy annyira tudatlan, hogy még nyelvemlékeink koráról se tájékozódott, vagy pedig tudva megtéveszti könnyen hívó olvasóit. — Ezzel egyúttal szétfoszlik egy pár száz szemrehányása, mint teljesen alaptalan és jogosulatlan!

Ámde bírálónk különben is képtelen megítélni, mi fontos, mi nem. Ő, a ki tájékoztatlanságában gúnynyal emlegeti a hangtant, ő maga a szónak csak a hangzását nézi (sőt néha még ennél is kevesebbet, csak az írást) s nem a jelentését. Ezúttal csak egy-két példán fogom ezt megmutatni: Szótárunk azt mondja: »*alsó-rész*: [anus; hinterteil]. Bár fájt alsó részünk, de mégis lódultunk« (Gvad: RP. 96). Tehát csak mint összetételt, mint ennek a testrésznek nevét idéztük. Bírálónk megbotráncozik, hogy mi ezt az összetételt csak Gvadányiból idézzük, holott már a kódexekben előfordul. De hogyan fordul elő? A Festetich-kódex 30. lapján, a melyet idéz, nem alfelet jelent ám az *alsó rész*, mert ott ezt olvassuk: »Beel mennek feldnek alsorezeben«, 'azaz bemennek a földnek alsó részébe. A Nagyszombati-kódex 322. lapján pedig ez van: »Pokolnac az also reze«. (A harmadik idézte helyről vitatkozni lehetne, azt ne bántuk!) Íme tehát, bírálónk még a nyelvtannak az ábéczejét se tudja: neki mindegy a *kisasszony* s a *kis asszony*, a *nagyfejedelem* s a *nagy fejedelem*; ő nem tudja megkülönböztetni az összetett szót a közönséges jelzős kifejezéstől! — Egy másik példa. Szótárunknak egyik czikke így szól: »*Csepegő*: guttans, stillans C. MA. [triefend, träufelnd]. Tsepegő-szemű: lippus; orra-tsepegő nátha: distillatio PPBl. Vénec avagy csepegő szeműec (MA:..) Szemcsepegő csipás-ság: lippitudo (Com:..). Bírálónk megró, hogy legrégebbi forrásunk csak Calepinus és Molnár Albert egy munkája, holott már az Apor-kódexben megvan »czepegő czeppenetek«, sőt ezt az egész kifejezést ezen módon kiírtuk mindjárt alább a *cseppenet* cikk-

ben. Tehát nincs annyi ítélete, hogy meglátná, miért vette föl Szarvas a *csepegőt* külön czímszónak: csak azért, hogy abban a néhány idézetben e szónak azt a különösebb alkalmazását föltüntesse. Hiszen különben a közönséges igenevet nem veszi föl egy szótár se mint igéjétől külön szót (az igéje, *csepeg*, ott van a Bécsi s az Apor-kódexből idézve), ezt a mi szótári utasításunk határozottan fölsílegesenek mondja, sőt megtiltja. Az utasításnak 3. pontja így kezdődik:

»A NySz. számára gyűjtött szókincsből, minthogy a teljesség azzal csorbát nem szenved, ki kell rekeszteni a) az oly képzéseket, melyek alapszavukból a ragozáshoz hasonlóan mind alakra, mind jelentésre nézve maguktól következnek, nevezetesen a melléknévi igeneveket, a *jártomban*, *alattomban*-féle főneveket, s az -*ű* *ű* képzős melléknéveket, kivéve ha az eredetitől valamenynyire eltérő jelentést fejlesztettek.«

De bírálónk figyelme csak magára a szónak hangzására, a a betűjére tapad, a jelentéséről, a lelkéről rendesen megfigyelik. Azért követeli p. (könyvének 345. lapján), hogy vegyük föl külön czikknek azt az igenevet:

»*Győzt*: győzött. Az nywl.. kezdé fwtny.. az czel fele.. ees mykoron ot latna a bekat, nagy pironkodással giewzte hagyta magát (Pesti: Fab. 85)« [azaz: győztte hagyá magát].

Nem lévén nyelvész, nem tudja, hogy ez egyszerűen a győz igéhez tartozó igenév, tehát a *győz* czímszó alá tartozik, ott pedig csakugyan megvan ez a szólás: *győzötté hagyja magát* (azaz megadja magát), még pedig régibb forrásból, az Érdy-kódexből (bizonyára azért mellőzte Szarvas a Pestiből való idézetet), de még a *hagy* ige alatt is megvan a szólások között, Molnár Albertnek egy munkájából: »Órömet győzötté hagyom magam«. (S ugyanott a vele rokon szólások: bünössé hagyom magamat, mentté hagyja, semmivé hagyta, szabaddá hagyá.) Tehát nemcsak a szótárnak szerkesztése módjáról nincs fogalma, hanem még arról sincs, mit hol kell keresni benne. — De még egyebütt is megvan az a szólás, a hol helye van, t. i. mondattani pályamunkámban a -*vá vé* rag tárgyalásában, más hasonló szólásokkal együtt, minők *büntetlenne hagyini*, *árvává hagyini*, *károssá hagyini magát*, *semmissé hagyini* (kinullázni; lásd A magyar határozók 1. kötet 317. lapján). De bírálónk mindezt nem tudja, nyelvünknek igazi történetét nem ismeri, csak a szavakon, azoknak is csak a hangzásán tapad.

Azért nem tudja, hogy az a *győzté* nem külön szó, hanem egyrészt az illető szólásmódnak elválhatatlan alkotórésze, másrészt pedig alakítani a dat az *-ott ött*-féle igenévnnek régi rövidített alakjához. Ha ezt meg tudná ítélni, s ha ismerné a magyar nyelvtudomány irodalmát, akkor végtére meg is találta volna az ő idézetét, még pedig ott, a hol igazán éppen erre az idézetre van szükség: Tüzetes M. Nyelvtanomnak a *-tt* igenévképzőről szóló szakaszában (507. l.):

»... A XV.—XVII. századokban ezekből a formákból gyakran kiesett a kötőhangzó, s azt mondták: *az úr átkoztai, az átkoztak* stb. Sőt néha ilyeneket is találunk:

Átkozt már a föld az te munkádban, *átkozt* te éretted (RMK. 2:200). Kigyó, ezt tötted, azért *átkozt* vagy az földi vadak közt (uo.). Nagy pironkodással *gyewzte* hagyta magát (Pesti: Fab. 85 b) = *győztté* vagyis *győzötté* hagyta magát.« [Világos, hogy mégis csak kiírtam a keresett adatot!]

Íme tehát négy helyen találhatott volna bírálónk fölvilágosítást az ő *győztté hagyá*-féle idézetéről: ott, a hol a *győz* ige használata van tárgyalva, ott a hol a *hagy* ige szólásai vannak idézve, ott a hol e szólásoknak mondattani természete van magyarázva, s végre ott a hol a *győztté* igenévnnek a formája van tárgyalva. De ő annyira tájékozatlan mindenben, a mi nyelvészet, hogy a négy hely közül egyikről se volt sejtelve, hanem vak dühében csak azt látja, hogy Pesti Gábor *győzt*-e nincsen meg a NySz. címszavai közt, noha a lelkiismeretlen Simonyi azt állítja, hogy földolgozta Pesti Gábor fabuláit!

Soká időztem e részletnél, mert rendkívül tanulságos! — Siessünk már most ez ideiglenes válasznak többi dolgára!

* *

A szótári utasításnak imént idézett szakasza rávezet bennünket egyik legfontosabb körülményre. Mindinkább meggyőződünk róla, hogy helykímélés végett az ott említett alakokon kívül még bátran mellőzhetünk több olyan szóalakot is, melyet a ragos alakokhoz hasonlóan minden igéből vagy névszóból megalkothatunk, így különösen sok igekötős igét és sok összetett névszót, sok *-ás és és -ság ség* képzős főnevet, ha csak nincs valami különösebb értelmi árnyalatuk. Minek is pazaroljuk a helyet és költséget ilyen szókra: *eláradás, elaprítás, eláztatás, elcsendesítés, elcsorgás* stb.? mikor úgyis ott van az ige: *elárad,*

elaprit, eláltat, elcsendesít, elcsorog stb. Bírálónk négy fényesen, költségkímélés nélkül nyomtatott lapon (390—394) mintegy nyolczvan ilyen főnevet sorol föl, melyet Molnár Albert szavai közül lelkiismeretlenül elhagytunk, s nem veszi észre, hogy valamennyi idézett főnév *el, ellene, elő, elől* igekötőkkel összetett igéből *-ás* és *-sel* képezett főnév! Ha ezeket mind fölvettük volna, mondhatnám, megannyi haszontalan gazzal és szeméttel töltöttük volna meg a szótárt.* Azonban azt mondja, egészen hasonló alkotású szókat mégis fölvettünk, p. *elaratás, elhordozkodás* stb., tehát következtelenek, elvtelenek voltunk. Ámde ezeket itt-ott azért vettük föl, mert magára az igére is (*elarat, elhordozkodik*) csak egy vagy két adatunk volt. De különben is szeretném azt a szótárszerkesztőt látni, a ki az ilyenekben mindvégig következetes tudna maradni. Ketten Szarvassal beszélgettünk néha erről, mégis némileg eltérő eljárást követtünk: ő többet meghagyott, én többet elhagytam, ő megtartotta p. ezeket: *ellene-szólás, ellene-tusakodás, ellent-tartás*, én mellőztem ezeket: *ellene-kiáltás, ellene-morgás, ellenkező-mondás*. Szarvas külön czímszókul fölvette az ilyeneket: *el-belép, el-berekeszt, el-beszáll* (s még hat *el-be*), *el-fölcselleg, el-fölgyógyít* (s még hét *el-föl*), *el-kibocsát, el-kibucszutat* (s még 16 *el-ki*), én pedig elégnék tartottam, hogy egy helyen, az *el* szó tárgyalásában tüntessem föl ezt a használatot.

Ballagi könyvében legtöbb helyet — kétszázhetvenöt fényesen nyomtatott, költségkímélés nélkül nyomtatott lapot — foglal el a nagy *bűnlajstrom*. Ebben a középkori kódexekből 1475 olyan szót mutat ki, a melyet mink csak »új és legújabbkori írók« műveiből mutatunk ki. Ez csak világosan bizonyítja Szarvas és Simonyi lelkiismeretlenségét, erkölcstelenségét, szélahámosságát! Azonban csak nézzük egy kissé közelebből a dolgot! Tegyük föl először, hogy a fölhordott 1475 szó mind megannyi nagy mulasztást, öreg hibát bizonyít. Hogy még ez esetben is elejét vegyük a rosszakarók vádjainak, eleve tiltakoztunk, mikor mindjárt az első füzet előszavában (az *A* betűn kezdődő cikkek megjelenésekor) elmondtuk, a mi itt következik:

»Ilynemű mulasztásokért tehát kötelességbeli pontatlanság vádja a szerkesztőket nem illetheti, valamint más, még jövőben fölfedezhető, tudtunkon és tisztünk körén

* Az ilyen szóknak jó részét maguk a szótárírók faragták. P. Molnár Albert képezte az *eláradás* v. az *abraki* szót, hogy egy szóval fordíthassa a latin *redundatio*-t és *pubularis*-t.

kívül eső fogyasztások miatt is el kell háritanunk magunkról minden felelősséget. Annyit adunk, s adjuk mindazt, a mennyit s a mit átvettünk; sőt adunk jóval többet. A szerkesztés munkája közben is tőlünk telhetőleg folytattuk az anyaggyűjtést...

Noha azonban a szerkesztők erejükhöz képest minden lehető elkövettek, hogy e fogyasztások száma mennél csekélyebbre apadjon le, mégsem állhatnak jót érte, hogy minden hézag pótolva van; sőt a napról-napra szaporodó példák nagy számából mindinkább meggyőződtek róla, hogy a hiányok teljes pótlása s minden lehető tévedés megigazítása a rendelkezésünkre álló idő rövideje miatt merőben kivihetetlen. Hogy mily nehézséggel kellett a szerkesztésnek munkálkodása közben megküzdenie, élő tanúi neki ama tények, a melyekből csak néhányat említünk meg ez alkalommal...»

Mikor ez a nyilatkozatunk s ez az előzetes tiltakozásunk megjelent, még lehetett volna segíteni a »bajon«, el lehetett volna rendelni az anyaggyűjtésnek újra-fölvételét, az anyagnak teljes kiegészítését. De nem! nyelvtudományunknak akkor még élő jelesei, Hunfalvy, Budenz, Volf, semmi kifogást nem tettek a mi figyelmeztetésünk és fönntartásunk ellen, egészen természetesnek tartották a dolgot, sőt Volf György, ki legjobban ismerte szótárunk anyagát (mert egy évig maga is részt vett a szerkesztésben) s ki igen szigorú kritikus volt, azt írta: »Bátran merjük állítani, hogy e füzet megjelenése nemzeti nyelvünk ismeretének történetében új korszakot jelöl... A NySz. nagyon alkalmas arra, hogy tenger sok érdekesebbnél érdekesebb adatával és becsesebbnél-becsesebb fölvilágosításával mély, buzgó érdeklődést keltsen legdrágább kincsünk, szép nemzeti nyelvünk iránt«. (Tan. Közl. 22:150.)

S ki vállalkozott rá, hogy egy Volf György ítéletét fölülbírálja? Ballagi Aladár! — Lássuk, hogyan.

Hát először is: annak a nagy bűnlajstromnak csak igen kis része mutat ki egy-egy lényeges hiányt. Arról nem is beszélek sokat, hogy a kódexekből való idézéssel gyakran alig is nyertünk volna valamit az illető szóknak a korára nézve. Nagy baj is az, hogy mink a válasz-t csak 1588-ból ismerjük, holott ő már 1537-ből idézi! (357.) hogy a beküld ígét csak 1539-ből idézzük, holott már 1519-ben előfordul, vagy hogy az arany-szín nálunk szintén csak 1539-ből van idézve, pedig már 1512-ben megvan! Az efféle szóknak első adataiban ennyi időbeli különbség semmi különbséget se tesz, az ilyen csak ott fontos, a hol vagy műveltségtörténeti fontosságú szóval van dolgunk, vagy p. a nyelvújítás szavaival, a melyeknek a megalkotóját is iparkodunk kifürkészni. De bírálónknak eljárása olyan gépies, olyan ítélet nélkül való, hogy azt hiszi, a beküld

vagy *aranyszín* első előfordulása époly fontos, mint az *ágyulövésé* vagy a *gözgépe*. Azt amúgy is tudjuk, hogy már 1519-ben mondták *beküld* s már 1512-ben *arany-szín*, hiszen szótárunkban a *küld* igét már 1508-ból s 1517-ből idézzük, az *arany* szót már 1450 tájáról (sőt az *aranyos* szót 1075-ből és 1124-ből!), a *szín* szót pedig különféle jelentéseivel már a Halotti Beszédből, aztán 1506-ból stb.

Már pedig abban a szemfényvesztő bűnlajstromban jobbra harmad-negyedrendű adatokat találunk, jobbra olyan képzéseket és összetételeket, a mik semmi újat nem bizonyítanak, a mikre a szótárban nincs is szükség. A *választott* igenévre, (melyről valótlannul állítja, hogy mink nem idéztünk kódexbeli adatot, holott igenis idéztünk!) ő mintegy kétszáz kódexbeli helyet sorol föl, egy egész lapon végig, minden haszon nélkül, mert soha senki se fogja ennek hasznát venni. Hiszen azt mindenki tudja, hogy a *választott* száz meg száz helyen előfordul a kódexekben. Nevetséges tévedés azt hinni, hogy ennek a lapszám halmaznak a legcsekélyebb értéke is volna. Ilyen, teljesen szükségtelen igenévi adatok azok, a miket az *alkotó*, *cselekedő*... *viselő*, *visszavonó*, *visszálkodó* és sok más czímszó alatt összehord. Továbbá más olyan képzések és összetételek, a minőket mi — mint mondtam — sokszor szándékosan egészen mellőztünk, sőt a kész szótári kéziratból sajtó alá adáskor tömegesen töröltünk, hogy a szótár terjedelmét s a nyomtatás költségét szükség nélkül ne szaporítsuk; ilyenféle jelentéktelen adatok azok, a miket bírálónk az *általmenés*, *átkozódás*, *bajlódás*, *elvonás*, *megostorozás*, *tevés*, *ártalmasság*, *bölcsvolta*, *bennevaló*, *messzevaló*, *visszaváló*, *változhatatlanul*, *vakon*, *megoldoztat*, *megtiltat* szókról idéz és sok száz meg száz más adat! — Ép oly keveset nyerünk száz meg száz magától érthető összetétel és jelzős kifejezés felsorolásából: *angyali-természet*, *arany-kupa*, *arany-vessző*, *réz-pleh*, *vas-rostély*, *vas-szerszám* stb. stb. — Jellemző, hogy a 375 lapnyi felsorolásban kb. ötven lapot foglalnak el az *igekötős* összetételek: *által-esik*, *által-fú*, *által-hord*, *alá-küld*, *alá-visz*, *be-küld* stb. stb. Mindezek a kódex-adatok semmivel se gyarapítják nyelvtörténeti ismereteinket, mert hisz az alapszavaikat (*esik*, *fú*, *hord*, *küld*, *visz* stb.) már a szótár is idézte a kódexekből! Viszont bűnül rója föl, hogy nem idéztük kódexből a *dagadni* vagy az *aggni* igét, holott igenis idéztük kódexekből. »Ez atkozot nelv ol' igõn meg *dagada*.. (Guary-kódex 12). ...Nemynemew ffe

dagadott chomok.. (Érdy-kódex 404). Az farkas meg *aggvan* meghala (Ehrenfeld-kódex 153). Ördög abbinben *elaggott* (Guary-kódex 20). Ezek úgys világosan, czáfolhatatlanul tanuskodnak róla, hogy az egyszerű *dagadni* és *aggni* ige is megvolt a kódexek korában.

De ha vitatkozni lehetne is az ilyen harmad-negyedrendű »első adatok« szükséges voltáról, minket a teljesség elérésében — mint már említettem — gátoltak a körülmények. Erre rá is mutat a szótári utasítás 2. szakasza, mely így hangzik:

»A M. Nyt. Szótárnak a kijelölt határok közt a) a szókra, b) főalakjuk változataira, c) mindenféle jelentésükre és különböző használatukra nézve teljességre, — valamint d) első előfordulásuk biztos megállapítására kell törekednie; de hogy megjelenését *túl-ságosan* ne késleltesse, meg kell elégednie az ez idő szerint elérhetővel.«

A nagy összehordott számhalmazzal czélzatosan azt akarja elhíttetni, hogy nekünk kötelességünk lett volna pl. a *választott* szó használatára az összes kódexek helyeit százával idézni (mint valami bibliai concordantiában). Ő tudja jól, hogy olvasóinak kilencz tizedrésze nem tud a dologról ítélni s elhisz neki mindent vakon. Viszont minden hozzáértő tudja, hogy ez nekünk se föladatunk, se szándékunk nem volt, fölösleges és káros, sőt végzetes lett volna, és hogy mi avval a nyolcz-tíz adattal, a mit idéztünk, teljesen elértük a kitűzött czélt. Az utasítás, mint az imént láttuk, czélul tűzte ki, hogy a szóalakokat és jelentéseiket mind megemlítsük, de nem, hogy az összes helyeket idézzük!

* *

Azonban a bűnlajstromban fölhalmozott sok lim-lom között, alighogy egy pár pillantást vetettem bele, mindjárt különös dolgokat tapasztaltam. Lássunk csak egy-két példát! Bírálónk azt mondja, a *hetedik* szót csak nyomtatványokból idézzük, holott »már« a Müncheneri-kódex 55. lapján előfordul (a Müncheneri-kódexet az erkölcstelen Simonyi dolgozta föl, ki még a gyűjtés bűneiben is, mint B. mondja, *hors concours* áll). De nem igazam! ha megnézzük magunk a Müncheneri-kódex 55. lapját, ott nem *hetedik* van, hanem *heted*: »a masic es a harmadic mend *hetediglen*«! Ez az adat pedig szótárunkban kétszer is idézve van: a *heted* cikkben és a *harmadik* címszó alatt! Hát így vagyunk, Uram? Hát végig keresgéljük-e mind a 6544 adatát, hogy nincs-e benne megtevésztő félreértés vagy *valótlanság*? — — —

Úgy-e bár ilyen tapasztalat után meg fogja engedni, hogy annyira irányzatos bírálatában ezentúl azt a 6544 adatot egytől egyig gyanus szemmel tekintsük mindaddig, míg az idézett nyelvemléknek idézett lapját a magunk két szemével meg nem néztük! — — Ám tegyük föl, hogy maga a *heted* szó se volna kódexből idézve! Mit vesztenénk evvel? Akkor talán azt hinnénk, hogy a kódexek korában még nem volt meg a *heted*? Igenis azt hinné, a kinek sejtelve sincs az igazi, az egész magyar nyelvtörténetről! De a ki csak egy keveset is konyít hozzá, az biztosan tudja, hogy ez a szó megvolt a magyarban, mióta csak van a világon magyar nyelv, mióta a magyarok ősei kiváltak abból a népből, a melyben még együtt éltek és beszéltek a vogulok, osztjákok őseivel: ezt csalhatatlanul bizonyítja a *heted(ik)*et jelentő vogul *sātit* szó és társai! valamint pl. a *harmad*, *negyed*, *ötöd*, *hatod* ősi voltát bizonyítja a vogul *χūrmit*, *nīlit*, *ātīt*, *χgtīt*. Egyre megy tehát, akár régiebb, akár újabb nyelvemlékekből mutathatjuk ki ezeket.

Azt olvassuk bírálónknál: »*Búz*; szerintük csak Melius: Sz. Jób könyve és a Kopaszság dicséretében, — holott már Érdy-kódex 455«. Vagyis Szarvas Gábor elsikkasztotta az Érdy-kódex adatát tartalmazó czédulát, hogy ne kelljen a magyarázatával bajlódnia. Hihető-e ez? Hisz az Érdy-kódexnek e ritka szóra vonatkozó adata nem hogy szaporította volna munkáját, hanem megkönnyítette volna, mert nem kellett volna Kolozsvárra írnia, hogy a Kopaszság dicséretének ott őrzött egyetlen eredeti példányából írják ki neki bővebben azt a mondatot (mint ő maga elmondta egy két lapra terjedő czikkében, mely mutatja, mennyire érdekelte és foglalkoztatta e szó, l. Nyr. 17:124). Mikor a szótárnak *búz* czikkje régen ki volt nyomtatva, mikor Szarvas a *fű-szál* czikk szerkesztésével foglalkozott, akkor akadt a harmadik adatra s erről így adott számot (Nyelvőr 20:32):

»Nem régiben, a hiányos adatok kiegészítése közben egy újabb, még régibb forrásban bukkantam rá e ritka szóra. E régibb forrás az Érdy-kódex, s a hely, a melyben előfordul, így hangzik: ,Yme az nagy hew hoban mykoron myndden fyw zalak meeg gyökerekből ees ky aznak nagy buzna myatta, azon zent Jacob hawanak ewtöd napyaan ew nagy hatalmassagaat nagy hydegh honak esseseewel akara meg mwtathny' (455 b).«

Íme, Szarvas fődözte föl a harmadik adatot, s nyilván ő tőle vette a mi tudós bírálónk, — ki húsz év óta vizsgálja és lesi a Nyelvőrnek minden egyes szavát erkölcsbírói szigorúsággal

(teljességgel ki van zárva, hogy Szarvasnak azt a két czikkét ne olvasta volna), — de a forrását nem nevezi meg. Tehát idegen tollakkal ékeskedünk? még pedig az ellenségével? — No de így is megkésett a bíráló, ő diadallal idézi az 1526-i adatot, de én mondok neki még régibbet, 1508-ból: »Felsegnek ereie aríekoz teged az az meg hyveit teged zent leleknek aríekaban hog foganasnak kivanatos bvziaban ne retten« (Döbrentei-kódex 508). — Íme bírálónknak nyelvészeti tájékoztatlansága egész meztelenségében: ő földolgozta bírálata céljára az egész Döbrentei-kódexet, kiírta belőle az olyan közönséges, útszéli szavakat, mint p. *általszökök, aprószentek-napja, bennevaló, bevesz, cédrus, ciprus* stb. stb., és ezt a ritka ősi *buz* szót nem volt képes fölismerni! — Pedig Mátyás Flórián már 1865-ben közzétette és megmagyarázta mind a két kódexbeli adatot NyK. 4:205! (Szintúgy nem tudta B. fölismerni és megérteni a 214. lapon olvasható *kvač* szót se, nem is fogja megmagyarázni mások segítségével; persze nem is olyan egyszerű, mint a nála 113—4. lapon olvasható gyerekjáték: hogy a Horvát-kódexben *kevlezes* tollhiba e h. *kötelezés*, hogy u. o. *halan emberek* h. ezt kell olvasni: *halandó emberek* stb.)

De sok más adatával is megkésett a mi bírálónk: Azt írja: »*Bikkfa*; legrégibb forrásuk csak Uj Magyar Múzeum VII. — holott már Ehrenfeld-kódex 42«. Az olvasók tudják, hogy az Uj Magyar Múzeum csak 19. századbeli folyóirat, és bírálónk nagy ravaszul azt hiteti el velük, hogy mink a bikkfát csak a 19. századból ismerjük! Pedig az az adat, a melyet mink az Uj M. Múzeum VII. k. 467. lapjáról idéztünk, mint a szótárban világosan kitettük, egy 1499-i okiratból való! — No de bírálónk tud egy adatot 1450 tájáról. Azonban evvel is későn jön, mert most már van nekünk tizenöt adatunk, mely sokkal régibb az övénél, a következő évekből: 1193, 1243, 1252, 1257, 1259, 1299 stb. egész 1376-ig, még pedig régi oklevelekből. Mink ugyanis nem vártuk be Ballagi szíves pótlásait, hanem avval a becsületes törekvéssel, hogy a legrégibb kútfők fontos anyagával kiegészítsük a Nyelvtörténeti Szótárt, rávettük (Sebestyén Gyula dr. szíves segítségével) néhai jeles történetbúvárunkat, Szamota Istvánt, hogy gyűjtse össze a régi latinnyelvű oklevelek és krónikák magyar szókincsét. És ámbár Szamota meghalt, mielőtt bámulatos gyűjteményét teljessé tehetné volna, az összegyűjtött anyagnak már nagyobbik fele Zolnai Gyula gondos szerkesztésében megjelent és

közkézen forog a következő című munkában: »Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz. — Magyar Oklevélszótár«. Ebben aztán mindenki megtalálhatja a Kézai *kerecset-jét*, *Könyves* Kálmánját és sok mást, a mit bírálónk keres, de ő neki persze nincs tudomása a Nyelvtörténeti Szótárnak erről a fontos Pótlékról!

Természetes, hogy ebben a pár napban, mióta bírálónk könyve megjelent, még semmikép se vizsgálhattam át adatait. De alig tekintettem bele itt-ott, máris arra a meggyőződésre jutottam, hogy a bírálat **számos valótlan-ságot állít! Íme mindjárt egy csomó:**

B. azt állítja a 27. lapon, hogy kihagytuk a *birka* szót. — Nem igaz, mert ott van a maga helyén a szótárban is, a szómutatóban is.

B. azt állítja a 99. lapon, hogy Anonymus *havas* szava nálunk nincs meg. — Nem igaz, megvan, még pedig Anonymusból is megvan!

B. azt állítja a 104. lapon, hogy nem ismerjük Anonymusnak ezt a fontos szavát: *Erdeuelu*, — pedig megvan (összes társaival együtt a maga helyén az *,elv, elü, el'* cikkekben).

B. azt állítja a 110. lapon, hogy nincs meg nálunk az Endlicher 611. lapján előforduló *mázsa*, — pedig megvan, ugyanarról a lapról idézve: »De masa vel centenario kupri...« stb.

B. azt állítja a 111. lapon, hogy elsikasztották a Várad regestrum *tolvaj* szavát. — Nem igaz, nálunk a *tolvaj* szóra a leges-legelső adat éppen a Várad regestrumból való!

Ugyanott azt állítja B., hogy nem idéztük a Várad reg. *unoka* szavát. — Nem igaz, nálunk az *unoka* cikk első három adata mind a Várad regestrumból van idézve!

A 307. lapon azt állítja B. hogy a *választott* szó használatára legrégibb forrásunk csak Heltai, kódexből nem ismerjük, — pedig nem igaz, mert legelső adatunk a Virginia-kódexből való.

A 407. lapon azt állítja B., hogy a Wagner-féle Phraseológiából nem vettük föl az érdekes *csudatékony* szót, — pedig nem igaz, mert igenis fölvevük a Phraseológiából!

U. o. azt állítja B., hogy a Phraseologia *finczározás* szava nincs benne a szótárban, — pedig benne van, a Phraseológiából idézve!

U. o. azt állítja B., hogy nem idéztük a Phraseológiából

a *böcsületlen* szót, holott mint B. fölfödözte, »Pázmánynál is megvan!« — Pedig mink idéztük ezt a szót a *Phraseologiából* is, *Pázmányból* is, sőt azonfelül Károlyi bibliájából, Decsi Prédikációiból, Monoszlai Apológiájából, tehát régibb forrásokból is!

Eddig legföllebb száz adatát hasonlítottam össze s ezek közt már is tíz (vagy az említett *heted* szóval együtt tizenegy) bizonyult valótlannak, tehát minden kilenczedik-tizedik állítása!

Nevezetes, hogy mink sokszor régibb adatokat idéztünk, mint a melyeket bírálónk kíván, pedig ő minden egyes adatát olyannak tünteti föl, hogy régibb voltánál fogva kellett volna idéznünk! Ilyenkor az ő adatára semmi szükség nem volt, s nemhogy kötelességet mulasztottunk volna a mellőzésével, hanem czélzatosan is mellőzhettük mint fölöslegest. A 100. lapon megró a bíráló, hogy nem vettük föl Anonymus *Almás* folyóját, pedig mi régibb forrásokból idéztük az *Almás* nevet. A 101. lapon hibáztatja, hogy nem idézzük Anonymus *Ursuur* személynevéből az állítólag benne foglalt *úr* szót, holott nálunk már 1093-ból van az *úr* szóra sokkal biztosabb adat az *Úrkuta* helynévben. U. o. megrója Anonymus *jobbágyának* elhagyását, pedig mi nekünk már 1082-i idézetünk van. Anonymus *körtvélye* helyett (103) már 1158-ból, Anonymus *tója* helyett már 1145-ből van nekünk adatunk, az ő *sárja* helyett (B. 104) már 1075-ből, az ő *erdője* helyett már 1095-ből van idézetünk. — A 109. lapon fölrója, hogy nem idézzük Kézaiból, tehát 1282-ből, az *erdő*, *fő*, *híd*, *sebes*, *száz*, *halom*, *völgy* szokat, pedig mi mindezeket régibb forrásokból idézzük: *erdő* 1093., *fő* 1055., *híd* 1138., *sebes* 1252., *száz* 1217., *halom* 1075., *völgy* 1208. évből! — A 407. lapon megrója, hogy a *beléavott* szót nem idéztük a 18. századból, pedig mink a 16. s 17. századból is idéztük! U. o. hibáztatja, hogy nem vettük föl a Wagner-féle *Phraseologiából* a *hamarkodó*, *húzonos*, *ízellen* szokat, pedig mindezeket régibb forrásból idéztük. És így tovább!

Hogyne imponált volna ez a bűnlajstrom a laikusoknak, mikor még a szakértők is megdöbbenek az iszonyu vádanyag láttára? Hogy gondolhatták volna, hogy ebben annyi a lim-lom? s hogy gondolhattak volna olyan vakmerőségre, hogy egy ilyen gyanúsító s elítélő vádirat valótlanságokkal lesz megspékelve? Magam is alig akartam hinni szememnek, mikor észre-

vettem ezeket a turpisságokat. Hogy férnek ezek össze az erkölcs törvényeivel, Széchenyi szellemével? hogy férnek össze bírálónk állítólagos idealizmusával?

* *

— Ime bírálónk tizenkét-évi nyelvészeti munkásságának eredménye! Vannak munkájában hallatlan tudatlanságra valló adatok is,* de ezeket egyelőre mellőznünk kell, rájuk kerül még a sor. Egyes más körülményekről is bővebb fölvilágosítással fogunk még szolgálni. Ezúttal csak a következők megállapítására szorítunk:

1. Kezdetben, míg a kódexek voltak a földolgozás tárgyai, esziünk ágában se volt, hogy teljes nyelvtörténeti szótárt alkossunk. Később csak egy-két gyűjtőre szorult a munka, s azok igen gyarlón végezték a dolgukat. Az egész gyűjtést aránytalanul rövid idő (öt év) alatt végezték, s a gyűjtésnek folytatását elháríthatatlan akadályok gátolták. Ezek a körülmények okozták jobbjára, a mi hézag és hiba maradt a szótárban.

2. A gyűjtésnek rendkívüli gyorsasága és hézagossága daczára a szerkesztésre átvett anyagból — ezt bizton-bátran állíthatjuk — olyan munkát alkottunk, a melyet a nyelvtudomány művelői örömmel üdvözöltek s a melynek hatásai máris szemmel láthatók, mert a Nyelvtörténeti Szótár egész nyelvészetünket átalakította, megtermékenyítette, történetibb és valóságosabb alapra helyezte.

Hogy egyben-másban tévedtünk, hibáztunk, az nem fog szégyenünkre válni, én legalább nem szégyenlem, sőt dicsőségemnek tartom, hogy Szarvassal együtt tévedhettem. De abból a hézagos anyagból, a melyet kezünkbe adtak, megalkottuk azt a dús tartalmú és nagyhatású szótárt, a melyre tudományunknak első sorban volt szüksége, — ezt lesz alkalmunk tüzetesen bebizonyítani.

SIMONYI ZSIGMOND.

* Egyet-kettőt ízelítől. A 157. lapon azt állítja, hogy a régiek *bevenni*, helyett azt is mondták *bevegyni* és *beveszni*! A nyelvemlékek adatainak hallatlan félreértése! A 408. lapon ilyen igenévi alakot akar velünk elhítenni: *nehezen-hisző*!! A 100. lapon azt állítja, hogy *vér* és *ér* »mindkettő ugyan-egyét jelent«. — A 84. lap szerint a török *orman* szó a. m. felemelkedő, felálló! — A *krónikák magyar szavait* történetbúvár létére el se tudja olvasni!! Stb. stb.

RÉVAI A NYELVTISZTASÁGRÓL.

A Magyar Nemzeti Múzeumban ¹³⁰⁹ Quart. Hung. I., II., III. jelzés alatt érdekes kéziratot őriznek. Révainak A magyar deákság című, irodalmi hagyatékában talált munkája ez. Valóban csodálatos, hogy e tartalmas és Révai összes nyelvtudományi törekvéseit magyar nyelven összefoglaló munkát eddig oly kevés figyelemre méltattuk.* Igaz, hogy a második és harmadik, főleg retorikai és poétikai megstiliztikai kérdéseket tárgyaló kötet főképp Adelungból való fordítás s csak az első tulajdonképpeni nyelvtudományi és eredeti munka. De Révai szolgái fordítást nem adott ki kezéből. Adelung rendszerét elfogadta retorikai, poétikai és stilisztikai gondolatainak összeállításában, de mindaz, a mit e fejezetekben mond, mindig a magyar viszonyokból indul ki s a magyar viszonyokra tér vissza.

Azok a részek pedig, a melyekben a nyelvészt is érdeklő nyelvhelyességi gondolatait fejezi ki, teljesen eredetiek. Nem egy lap van e kéziratban, a mely csodálatos módon mai nyelvtudományi elveinket fejezi ki. Alapfelfogásában ilyen az a rész, a melyben a nyelvtisztaságról szól (II. 24). Mai nyelvhelyességi törekvéseinket bizonyynyal csak erősíteni és lelkesíteni fogja e résznek közlése, e biztató és önértzetet adó hang a múltból. Rubinyi Mózés.

I. §. A tisztaságnak magyarázatja.

Tisztának mondjuk mind azt, a' mi idegen nemű részekkel el nem keveredett. Idegen neműek a' nyelvben a' más nyelvből való szavak; azután a' szavaknak más nyelvnek tulajdonsága szerint való összeköttetésök. Ide számláltatnak a' kiavult szavak is. A' *tisztaság* tehát a' nyelvnek, idegen szavakkal és idegen szókötésekkel el nem keveredése. Latánul *puritás* a neve.

II. §. A tisztaságnak igaz volta.

A' mi nyelvünkre nézve kettőt kíván a tisztaság. Először, hogy Magyar eredetű szavakkal éljünk írásainkban, 's beszédeinkben; 's e' leszen a' *tiszta Magyarság*, Azután, hogy a' Magyar eredetű szavakat ugyan a' Magyar Szóllásnak tulajdonsága szerint kössük össze; 's e' leszen az *igaz Magyarság*.

III. §. A tisztaságnak sérelmei.

Sértik a' tisztaságot az idegen szavak, és az idegen Szókötések. Ezeknek közönséges nevek *vadság*, *barbarismus*. Azonban az idegen szókötésekre inkább illik az *idegenség*, *peregrini-*

* Csak az első részt adta ki Horvát István (Tud. Gyűjt. 1833 II. kötet 49—91. l.) Egyáltalán nincs igaza, mikor a kiadás alá vetett jegyzetében oly igen mentegeti e munka gyarlóságát. Annál kevésbé szabad ezt tenni, mert e részben Révai semmi újat sem mondott. Rövid összefoglalása ez Révai ama nyelv- és irodalomtudományi elveinek, melyekkel a Grammaticában és az Antiquitatesben találkoztunk már.

tas; legalább sokan ezekre értik; és így, különbség kedvéért, az idegen szavakra marad a *vadság*. Mind a' kettőről külön kell szóllanunk.

A) Az idegen szavak.

Az idegen szavakat, kiváltképen a' Latánokat, a' mi nemzetünk is, a' többieknek példájokra, igen bele keverte mind beszédébe, mind írásába. De sokan még e' napiglan is azont tselekszik. Oka ennek a' keveréknek részént az írónak magát kémellése, vagy is inkább restsége, hogy sokáig ne törje fejét a' dologhoz illő jó kiejtésen; részént az annyai nyelvnek bővségében járatlan tudatlansága; részént magát hányó vető hívsága, hogy tanultnak láttassék idegen szavakat előhozásával; részént pedig, sőt kiváltképen a' jó ízlésnek fogyatkozása, melyly miatt nem érzi az ilyen zagyválásnak illetlenségét.

1. Elvetni valók.

Kerülnünk kell minden vad szavakat: a' mellyek helyett vagynak már saját jó szavaink; vagy a' fenmaradott gyökerekből, nyelvünk hasonlósága szerént, alkalmasakat származtathatunk.

Vagynak pedig számtalan saját jó szavaink, a' mellyeket tsak tudatlanságunk fogat el tőlünk. Sok forog a' köz népnek nyelvén. Sok rejtezik a' kézírásokban és kinyomatott könyvekben. Mindennemű tudományokra meg vagyon benne töretve az út. A' törvényes dolgokban leginkább vadaskodunk még most is, holott ezekre is már régen előnkbe adta a' tiszta kiejtéseket a' Magyar- és Erdélyországnak Törvénykönyve. (Debretzenben 1611).

Nem elegendő mentség az, ha ki azt mondja: hogy az idegen szót nem lehet azon egy Magyar szóval kimondanunk, a' mellyel ama' helyett élhetnénk minden esetben. De bátran vessük egybe a' kiékesült nyelveket: annyi közül vallyon mellyikben találjuk ezt a' teljes egyenlőséget? Vagyon azonban a' másik nyelvben, vagyon bizonynyal a' miénkben is, jó számmal minden esetre, annak helyébe illő, különös, tulajdon szó.

A' Latán nyelvből eredett Európai új nyelveket sem lehet például vennünk; a' mellyek még most is részént onnét bővülnek: mert ezek az ilyen esetekben első kútfejekre térnek vissza. A' Magyar nyelv ebből nem meríthet: magától kell gazdagulnia magával kihozott bővségéből. Vagy bizony, ha nem elég magának, ez is inkább felmehet, nem ugyan első kútfejére, melyly elbuvék, mint Nilusnak kútfeje, hanem a' többi tágas szakadékokra, az atyafiságos, napkeleti és éjszaki nyelvekre.

A' *tzirkalom* szó a' Latán *circulus* szóból magyarosodott; noha nem szűkölködünk nélküle. Megvagyon Pápai Páris Ferentznél a' *kög* azon jelentéssel, *circulus*. Megegyez ebben velünk, egyéb tudományokon kívül, a' földmérésben is járatos Arabs nemzet: él azzal ige képében is. Miért nem vehetnők fel saját

szavunkat ezen egyező szokásból? Lehetne ebből, nyelvünk hasonlósága szerint, saját igéket is egyéb szavakkal származtatnunk: p. o. *kögzöni*, *kögzölni*; *kögzés*, *kögzet*, *kögzös*. Jól vette Molnár János is napkeletről a' *gúlya* szót pyramis helyett.

2. Megmaradhatók.

Megtartjuk azonban az olyan idegen szavakat: a' mellyek már nagy időtől fogva béhozattak, megmagyarosodtak, 's közönségesen mindnyájunktól megértetnek. Megtartjuk pedig azon képökben, a' mellyben már közönségesen esméretesek, 's közönségesen értelmesek. Ezt a' képet megadta nekik a' mi nemzetünk: a' mikor azokat, ajakira vévén, könnyebb kiejtésével, többire mind megváltoztatta, 's egészen megmagyarosította. Úgy tartjuk meg tovább az ilyeneket: hogy a' szóhajtogatás is mind Magyar benne; egyéb szavakat is a' Magyar hasonlóság szerint származtatunk belőlök.

A' mi eleink napkeletről beütvén Európának ezen boldogabb tartományába, a' hol azután megállapodott országunk, sok szavakat kaptak fel az itt lakozó nemzetektől: a' Tótoktól, Rátzoktól, Horvátoktól, 's a' szomszéd Lengyelektől. Ezekkel való elkeveredésök, a' közönséges életnek nevekdedő simulása 's a' keresztyénségnek felvétele, sok új dolgoknak itt hallatott neveiket felvetette veleik. Némelleyeket pedig, noha megvoltak már nálók is az ő saját nyelvökön, az itt elhatalmazott szokás után fogadtak el, 's a' magokékat elhagyván, a' feledékenységnak botsátották. Ebben az elkeveredésben az is megtörtént viszontag: hogy ezek a' nemzetek sokat vettek fel a' mi szavainkból. Azért az ilyen közös szavakban okos megválasztást kell tennünk. Megáltalkodott részrehajlás, vagy éktelen tudatlanság volna, általán fogva azt állatnunk: hogy azokat a' szavakat, a' mellyekben megegyezünk ezekkel a nemzetekkel, együl egyig mind ötőlök vettük; vagy megfordítva ők vették a' mi tőlünk. Pedig vagynak elegenden, a' kik ebben így botlanak.

Már tovább, a' tudományokban való nevekedésünk 's társalkodó ékesülésünk, mivel először a Római volt, azután Olasz, Német, és Frantz: ezen nemzetektől is, a' sok új képzetekre, 's új tudalmakra, az ő idegen szavaik jöttek szokásba. Terjedő megesmerkedésünk más országokban termett új dolgokat, 's új rendtartásokat adott előnkbe; ezeknek is bevettük sok idegen neveiket. Mind ezeket, mivel régtől fogva szokásban vagynak már, 's közönségesen mindenektől megértetnek, meg kell szükségképen tartanunk; ha tsak azokra már saját nevezeteink nintsenek, 's ugyan olyanokat nem könnyen találhatunk: a' mellyek a' dolgokkal támadó képzeteket teljesen felérnék. Az ilyen szükséges idegen szavak úgy nem sértik a' nyelvnek tisztaságát; valamint nem sértik az idegen nyelvekből elfogadott tulajdon neveket, *nomina propria*.

Tzitzeró a' régen szokásba vétetett tudománybéli szavakról igen is engedelmesen szóll: *A' melly szavakkal, a' régieknek rendelésökből, Latán szavak gyanánt élünk, úgy mint ezekkel: philosophia, rhetorica, dialectica, grammatica, geometria, musica; noha ezeket Latánul ejthettük volna; mégis, mivel már szokásban vagynak, tartsuk mieinknek (Cicero de Finibus Libr. III., Cap. II.).* De más esetekben gondosban szaggat már a' tisztaságra, 's inkább környülrásokkal él, ha más módját nem ejtheti. Szokásom ugyan, a' mit a' Görögök egy szóval mondanak, ha másképen nem tehetem, azont több szavakkal kitennem. — Tudod, hogy Görögül nem többet szoktam a' Latán beszédben szóllani, mint a' Görögben Latánul. (Ugyanott Libr. III. Cap. I. és Initio Quest. Tuscul.).

Követhetjük szép példáját, sőt többre is mehetünk, valamint a' Németek, kik még a' tudománybéli nevezeteket is már Németül ejtegetik. Illyen törekedéssel annyiival is kevesebbek lehetnek nyelvünkben az idegen szavak, annak nagyobb tisztaságára; ha már lehetetlen a' tökéletes tisztaság. Egy nyelvet sem találunk széles e' világon illy boldog állapotban. Ha azokat nem alatsonyítják a' szükséges idegen szavak; tehát a' miénket sem

B) Az idegen szókötések.

De már a' szókötéseket, 's elhelyeztetéseket, idegen szokások szerint teljességgel el-nem fogadhatjuk. A' nyelvnek lételehez való egyik fő tulajdonsága, a' gondolatoknak elhelyeztetésök, és összeköttetésök módján állapik: e' jelenti, és mintegy lehelli a' nemzetnek lelkét; mert annak különös saját tulajdonságiból állott szöve. Ezt tehát éktelen és szembe tűnő vadság nélkül fel nem lehet egyéb idegen móddal tserélnünk.

Az idegen szókötéseknek vadságaik a' nemzetektől veszik nevezetöket, kiknek szóllások után vesztegetjük a' miénknek igaz tulajdonságát: *Latánosság, Németesség, Frantzosság, Olaszosság; Latinismus, Germanismus, Gallicismus, Italismus.*

Ezeket az idegenségeket kiváltképen szaporítják a' tudatlan fordítók: kik, minek előtte jól megtanulnák a' Magyar Nyelvet, a' Magyar szóllásnak tulajdonságait, az élő és megholt Magyarokkal, a' jelesebb írókkal való hosszasb társalkodásokban: bele kapnak nagy mohón, ideje előtt, készületlenül, 's ugyan azért elég szerentsétlenül, a' legnehezebb munkába.

Megvagyon nálunk a' Magyarosság, *Hungarismus*, a' szóllásnak tulajdonsága; mellynek Latán neve *idiotismus*. A' szóllásnak tulajdonsága a' nyelvnek olly tulajdon módja a' szóllásban: hogy azt más nyelven azon szavakkal ki nem lehet ejteni.

Az afféle tulajdon kiejtések, mivel ékességül vagynak, közönségesen *virágoknak* neveztetnek, Latánul *flores*. A' *phrasis* tulajdonképen *szóllásnak módja*; de ez is igen azon értelemben vétetik.

A' Magyar tulajdonságnak egynehány szép példáit egybe szedte, a' Németeknek kedvökért Adámi Mihály az ő Nyelvtaní-

tásában: mellyeket azután mások is felkaptak. E féléket igyekezett kiírni jó számmal Szejtz Leó különösen, a' Magyar Tzitze-rónak, Pázmán Péternek munkáiból. Könyvetskéjének a' neve *Magyar Frázeologia*. Hasonló virágos gyűjteményben fáradozott Noszkó Alojzjus. Nagyobb készülettel közre bortsátotta Baróti Szabó Dávid a' Magyarság Virágit. A Latán nyelv nagyobbadára a' Görögből gazdagodott, 's annak hasonlósága után formálódott. Még is nyilván meghagyja Kvintilián (Libr. I. Cap. I.) a' fiatal tanulóknak: hogy a' Görög írásokat olvasásokkal el ne tsábittassanak, 's a' Római nyelvet Görög szókötésre ne fogják. Annival inkább nem élhetünk mi az Európai nyelveknek szól-lások módjaival a' mi Magyar nyelvünkben, mellynek szavai igen is különösen, 's éppen nem ezek után rendelődtek el.

C) A' *kiavúlt szavak*.

Minden élő nyelv mozgásban vagon, 's változik: a' mint a' nép, melly azon beszéll, nevededik, vagy fogy számosságában, símulásában, 's ízlésében. Azon közben elhagyatnak lassanként a' szavaknak első képeik, jelentéseik, sőt még magok a' szavak is. Ugyan ezeket jó falka idő után *kiavúlt képeknek, jelentések-nek, szavaknak* szoktuk nevezni; Latánul: *obsoleta, archaismi*.

A' símulásnak, 's ízlésnek öregbedésével elmaradtak lassan-ként az igékben a' régi hasadó képek: *irnáá, ennéik, tudnáik*; 's közép időbeli változások után *irnája, ennéjek, tudnájok*. Szép-hangú, öszve olvadással ilyenekké lettek: *irná, ennék, tudnók*. Úgy maradtak el az e' félék is: *halálnak, pokolnek, másodszer, harmadszer, késvel, kanálvel*; 's azoknak helyökbe a' széphan-gúak jöttek szokásba, *halálnak, pokolnak, másodszor, harmadszor, késsel, kanállal*. Nagyon vétene, mert a' tisztaságot sértené; ha most valaki a' kiavúltakkal élne.

Ugyan a' símulás, 's a' jó ízlés, a' tisztességes illendőségre nézve, elhagyat velünk egynehány szavakat az ő első ártatlan értelmökkel: mellyet a' szemtelen pajkosság idővel másra fordít-tott. Szilveszter János tulajdon értelemben ezt valaha jól ejtette az ő verseiben: *Krisztust mellybe gyakák*; Christum in pectore transfixerunt. Most azont botránkozás nélkül nem mondhatnók. Történt a' jó ízlésnek megfogyatkozása is; hogy a' mi eleink, zengőbb szóllásra való vágyódásokból, új származtatásokkal meg-bővült hosszabb szavakat választanának kiejtésekre; 's az egy-ügyüeket, rövideket, kitsiny első nevedekéssel serdülteket meg-vetnék, 's idővel egészen elfeledtetnék. Így múltak el a' régi jó szavak, *kegy, kegyed, üldet* gratia, gratia tua, persecutio; így a' régi jó igék *kegyed, irgat* gratiam facit, miseretur: minek utánna imezek tetszetek meg helyettök: *kegyelmed, üldözet, kegyelmez, irgalmaz*.

Némellyeket az ő tulajdon jelentésökkel, úgy tetszik, tsak gondatlanságunk miatt nyomtak el, más közel egyértelmű, sőt

általvitetett jelentésű szavak is: mint ezeket *kór*, *kórság*, morbidus, morbus; azután *vigaszlik*, *vigaszt* sanatur, sanat; ime, különböző szavak: *beteg*, *betegség*, aegrotus, aegrotatio; *gyógyul*, *gyógyít*, tulajdon képen melioratur, meliorat, mivel a' mássalhangzóknak megromlásokkal igazán ebből lett, *jobbúl*, *jobbít*.

RÉVAI MIKLÓS.

POR ÉS KORHAD.

Simonyi egy rövidke czikkében, melyben a *korhol*, *korhad*, *porhad* és *por* szócsoporthokról szól, egyebek közt azt mondja: »A *por* kétségkívül **porh* volt és szláv eredetű« l. Nyr. 32:416. Én e tétel első és második részét egyaránt igen kétségesnek tartom.

Az első kérdés, a melyet tisztáznunk kell, természetesen az, igazán **porh* volt-e *por* szavunk régibb alakja, mert a szó származását is biztosabb alapon kutathatjuk, ha valóban sikerül a szónak egy régibb alakját minden kétséget kizáró módon megállapítanunk; hiszen, hogy többet ne mondjak, nyomban halomra dől és említést sem érdemel már Budenznek a MUSz-ban. Balasának a TMNy-ben és Szinnyeinek még csak az imént a Magyar Nyelvhasználat második kiadásában (47. l. 18. sz.) megkísérlett magyarázata, ha a *por* »kétségkívül **porh* volt«. Nézzük S. bizonyítékait!

»Talán a *porhad* is, mondja, (melyet először SI. említ a *porhul* alakkal együtt) csak népetimológia útján keletkezett a *korhad* ige s a régibb *porhanyó(sodik)* és *porlik* összekeverésével: a porrá válás képzele könnyen hozzáfűződhetett a korhadás képzetéhez. Ilyen módon lett a porladékot, töreket jelentő háromszéki *korhadékból* is *porhadék*.«

Tehát a *porhad* lehet S. véleménye szerint a *korhad* hatása alatt keletkezett szó és akkor természetesen nem bizonyíthatja, hogy a *por* régibb alakja **porh* volt. Igaz S. megkísérli, hátha a *porhad* szóból mégis valamelyes vallomást ki lehetne csikarni, a mely a **porh* föltevésére jogosítana bennünket, de — eredménytelenül. »Ha azonban, mondja, ki lehetne mutatni, hogy a *porhad* ige régibb, akkor a *por* főnév eredeti **porh* alakjából származna.« Én azt hiszem, nem igen akad magyar nyelvész, a ki S.-nak ezt az állítását aláírná; lehet a *porhad* még olyan régi, mégis kimagyaríthatjuk a *por* alakból, nincs semmi szükségünk egy **porh* föltevésére.* A *porhad*-nak tehát még ilyen föltételhez kötött bizonyító erejét sem ismerhetjük el. Következik most már két,

* Szinnyeie a *porhad*, régi *elszélhed* (mai *elszélled*), s még egy pár igét egyenesen *-had* *-hed* képzővel képzetteknek tartja, l. MNyh² 78. l. 14. sz.; maga S. is régebben a *porhad* szó *h*-jában »igésítő képzőt« látott l. TMNy. 464.

föltételhez nem kötött bizonyíték, a mely S. hite szerint »a *por* főnév eredeti **porh*» alakjára vall:

»Ilyen eredeti alakra, elmékedik S., mutat ez a Márton József-nél előforduló származék is: aufharken, mit der Harke auflockern, a gereblyével *felporholni*. Továbbá a rég meghonosult *porhanyó*: vö. szerb *prhnuti*, *prnuti*, szlov. *sprhnoti* vermodern, kisorosz *perchnuti* moderig werden (Mikl. EtWb. vö. még, más hangfokon, óbolg. *prahnêti* zu Staub werden, *prahnên* adj., kisorosz *porochno* morsches Holz, lengy. *prochno* Moderstaub, *prochnieć* in Staub zerfallen).«

A 18. és 19. század mesgyéjén működő Márton József szótárírónál található, különben ismeretlen *felporholni* szót bizonyosan S. sem tekintette valami erős bizonyítéknak; ha minden más körülmény amellett szól, hogy a *por* szónak soha **porh* alakja nem volt, akkor csupán e szó kedvéért bizonyosan nem fogja állítását tovább is főntartani. Marad tehát mindössze a *porhanyó* szó.

Hát ezzel a *porhanyó* szóval nagyon furcsán vagyunk; S. vele akarja a *por* szó eredetibb **porh* alakját bizonyítani, pedig hát voltaképen mit tesz? Az idézett helyen egész világosan azt bizonyítgatja, hogy a *por* szónak soha a legkisebb köze sem volt a *porhanyó* szóhoz, hogy a két szó össze sem függ egymással, hogy a magyar nyelvésznek óvatosan el kell az egyiket a másiktól választania. A ki eddig azt hitte, hogy a *porhanyó* a *por*-ból képezett szó és hogy mint ilyen, talán világot vethetne a *por* eredetibb alakjára, az most azt hallja, hogy a *porhanyó* egyáltalában nem magyar képzés, a *por* szóval össze nem függ, hanem »rég meghonosult« szláv szó! Szláv szó tehát az egyik, szláv a másik is, külön-külön a szlávságból átvett, talán nem is egy és ugyanabból a szláv nyelvből való szó, más-más időben, helyen, más-más körülmények közt szívároghattak be nyelvünkbe, szóval olyan két szó, a melynek éppen S. véleménye szerint semmi érintő pontja nincs. Nem is tudom, min csodálkozzam jobban, azon-e, hogy S. nem vette nyomban észre, hogy azzal az állításával, hogy a *porhanyó* szó szláv, tökéletesen elmetszi e szót a *por* szótól, vagy azon, hogy a *porhanyó* szó szláv voltát nem bizonyította be előbb, mert az, hogy egy pár vele összeesengő szláv szót irt melléje, csak nem nevezendő bizonyítéknak. Hiszen még az idézett szláv szók csoportosítása is a szakértőre igen különös benyomást tesz: mindjárt első helyen ott áll, magyarázat nélkül, a szerb *prhnuti* — *prnuti*, a mely azt jelenti, hogy »flattern«, rebbenni! De hagyjuk most ezt a kérdést, ne szóljunk a *porhanyó* szónak az említett szláv szókhoz való viszonyáról, hanem fogadjuk el további vizsgálat nélkül a *por* és *porhanyó* szó összetartozását, hiszen nekünk, a kik nem hiszünk a *porhanyó* szó szláv voltában, ehhez van jogunk. Bizonyíthat-e egy ilyen, mondjuk *por*-ból régi időkben képezett, *porhanyó* szó amellett, hogy a *por* eredeti alakja **porh* volt? Azok szerint,

a miket S. fölhoz, úgy látszik nem, mert ő azt mondja, hogy: »A *porhanyó* szó végének alakulására hatással lehetett a **pirhanyó* (*pirhonyodik*, *pirhanyul* stb.), *verhenyő*, *derhenyő*-féle melléknevek alakja (vö. ezeknek analógiájára *sütős* h. *süthenyős* MTsz.)« — szóval a *porhanyó* alakulását elvégre S. is bizonyos kapcsolatba hozza más *-hanyó -henyő* végű melléknevekkel. A *h* tehát ő szerinte is egészen jól tartozhatnék a szó képzéséhez, tehát még akkor sem bizonyítana a *por* egy régibb **porh* alakja mellett, ha a *porhanyó*, úgy mint eddig hittük, a *por* szóval valamilyen kapcsolatban áll is és nem egészen külön álló idegenből került szó, a mint S. tanítja.

Kimerítettem S. bizonyítékait, az eredmény tisztára semmi, úgy hogy a nyomban rákövetkező állítás »a *por* maga kétségkívül **porh* volt«, vagy teljesen a levegőben lóg, vagy csupán abban leli magyarázatát, hogy S. a *por* szót a vele egyjelentésű óbolgár *prahū* szóval hozza kapcsolatba. Ha a *por* szó valóban szláv és az óbolg. *prahū* szóval valahogy összefügg, akkor igenis föltehetünk egy régibb **porh* alakot, a melynek föltevésére a magyar nyelv történetében semmi okot nem találtunk. Legfeljebb azon csodálkozhatnánk, hogy ennek a régibb alaknak sehol semmi biztos nyomára sem akadunk, pedig a *por* szó megvan már a HB-beszédben is. Elveszhet ugyanis a magyar szóban idővel a szó végén álló *-h*, de hogy még a legrégibb nyelvemlékekben sem maradt semmi nyoma, az meglepő, nem is tudok rá példát, hogy ilyen a szláváságból került *-h* nyomtalanul eltűnt volna már a legrégibb időben, a mióta megkerült a sokat vitatott *lapu* szónak is régibb *h*-s ejtése, l. Ethnographia 8:24 és vö. NyK. 24:73. S. még azt sem mondhatja, hogy a **porh* szóban a *-h* olyannyira kedvezőtlen kapcsolatban volt, hogy el kellett vesznie; hisz ő maga azt hiszi, hogy a háromszéki *korh* nem újabban elvont szó, hanem ősrégi maradvány, a mely azonosítható a szlovén *krh* szóval és a melyben a *korhol korhad* alapszava él még. Mi több, igen valószínű, hogy S. a **porh* szóban található kapcsolatot a *h*-ra nézve nem is tartja kedvezőtlenebbnek, mint akár a szláv eredetű *cseh*, *doh*, (anya-) *méh*, *moh*, *oláh*, *potroh* szókban vagy a szintén szláv *peleh*-ben, a mely jó ideig megőrizte a *h*-t, mielőtt belőle a mai *pele* lett — hisz mi tűrés-tagadás, a felsorolt szók ragozatlan alakjában csakúgy nem ejtjük a szó végén álló *h*-t, a mint nem ejtenők abban, a nemszakértő szemében talán szörnyű nehéznek látszó **porh* kapcsolatban. És azután miért kellett ennek a **porh* alaknak, ha ugyan megvolt valamikor nyelvünkben, nyomtalanul elvesznie a ragozott alakokban, a hol megőrzése semmi nehézségbe nem ütközött, vagy egészen egyszerű és nagyon gyakran használt képzésekben? Miért nem találjuk pl. sehol sem **porhos* alakot, a mint *eper*-rel szemben a tő régibb alakját megőrző *eperjes*-t? miért kellett a *h*-nak épen csak a *porhad* és *porhanyó* szókban megmaradnia, a melyeket olyan könnyű megmagyarázni a mai *por* alakból is?

De különben sem igen lehet a *por* szót óbolg. *prahŭ*, azaz egy régibb magyar **práh* **paráh* alakból kimagyarázni, a mit S. is bevall, mikor azt mondja, hogy »teljesen megfelelő alakot nem tudok ugyan kimutatni, de vö. óbolg. *prahŭ* *por* (kisorosz *poroch*, lengy. *proch* stb.)«; azt mondom nem lehet a *por* szót az óbolg. *prahŭ*-ból kimagyarázni, mert hōgy S. az óbolgár alak mellett még a kisoroszt és a lengyelt is említi, arra ügyet sem érdemes vetni. Mert a kisorosz *poroch*-ból, ha a kisorosz jelzőnél a mi ruténeinkre gondolunk, bizonyosan nem származott a *por* szó: ilyen természetű szó egy sem került a rutén nyelvből a mi nyelvünkbe, a rutén nyelv hatása egyáltalában csekély és csak különösen kedvező viszonyok közt terjedt el egy-egy rutén szó a legszűkebb határokon túl. Ha a kisorosz szó déli Oroszország nyelvére emlékeztet bennünket, akkor meg épen ingoványos talajra lépünk, a mint ezt más helyen jeleztem, l. NyK. 30:16. és Arch. f. sl. Phil. 22:451. Lengyel vagy épenséggel lauziczi szerb* hatásra bizonyosan S. sem gondolt, már pedig a többi szláv nyelvben egytől egyig *prach* vagy *prah* alakot találunk. Ha tehát meg lehet a magyar *por* szót a szlávból magyarázni, akkor bizony ebből a *prach-prah*-féle alakból, illetőleg egy régi magyar **práh*-ból kell magyarázni és nem szabad mondani, hogy »teljesen megfelelő [szláv] alakot nem tudok ugyan kimutatni, de ...« Ha S. ebből nem tudja egészen pontosan megmagyarázni a *por* fejlődését, föltevése, hogy a szó szláv eredetű, nagyon kétes értékű, a mint hát nem is alapúl máson, mint az egyenlő jelentésen és ehhez járuló némi külső hasonlatosságon, olyan hasonlatosságon, a mely mindenesetre jóval kisebb, mint a milyent akár a magyar *por*, HB.-beli *pur* és a franczia, szintén port jelentő *poudre* közt is találunk!

Teljesen független az eddig tárgyalt kérdéstől az a kérdés, szláv eredetű-e a székely *porka* szó vagy nem, csak azért szentelek neki is egy pár sort, mert még jobban mutatja, mint S. e cikkének föltűnő rövid volta, hogy csak gyorsan odavetett ötletek sorozata az egész. »Még ehhez a szócsaládhoz, mondja S., de külön átvett szó a *porka* ebben: *porka hó*, a földet vékonyan belepő friss hó, vagyis laza, omlós hó (vö. kisorosz *porchkyj*, *porochkyj* omlós, ilyen melléknév a déli szlávságban is lehetett).« Nem hiszem, hogy mindenki olyan biztosnak fogja venni, hogy a hóról mondott *porka* »vékony, friss« teljesen azonos jelentésre nézve a kisorosz *porchkyj* »mürbe«, omlós-sal, a mely különben tökéletesen megfelel a szlovén *prhki*-nek,** — de nem ezen fordul

* A lengyel *proch* után vetett »stb.« alig jelenthet más, mint utalást a lauz. szb. *proch*-ra.

** A kisor. *porochkyj* mellékalak, a melyben a második o később fejlődött csak (vö. a mit Ogonowski *Studien auf. d. Geb. d. ruth. Spr.* 53. l. az úgynevezett »Sekundärer Vollaute«-ról mond), félrevezette Miklosichot; így került a *porchkyj* is a *poroch* »por« mellé Et.Wb. 242, pedig mind a két alaknak csakis az előbbi lapon a szlovén *prhek* »mürbe« mellett volna helye, a melynek ú. n. összetett alakja a fönt említett *prhki*.

meg első sorban a kérdés, hanem azon, vajjon a *porka* egyáltalában melléknév-e, a melyet csak úgy könnyedén össze lehet fogni egy szláv melléknévvel. A rendelkezésemre álló adatok bizony azt vallják, hogy nem az, hanem főnév. A MTsz. azt mondja: »*Porka*: a földet vékonyan belepő friss hó (Székelyföld Tsz.; Háromszék m. MNy. VI. 346; Györffy Iván). — [Szólások]. *For-kára menni*: friss hónyomon vadászni menni (Székelyföld Tsz.)«. A *porka* főnévből, nem pedig melléknévből származott a *porkász* ige is: »friss hónyomon vadászik (Háromszék m. Vadr. 513 b; Györffy Iván)«. A MTsz. szerkesztője a *porka hó* kifejezésben sem tekinti a *porkát* melléknévnek, a mint az illető cikkből világosan kitűnik: »*porka-hó*: ~ (Székelyföld Andrassy Antal 1843; Háromszék m. Vadr.). *Porka-havak hulladoznak* (Udvarhely m. Homoród Vadr. 121) [vö. *por-hó*]«. Szinnyei tehát a *porka-hó*-ban olyan kifejezést lát, mint a *por-hó*-ban, nem is írja úgy, mintha a *porkát* melléknévnek nézné; a *por-hó* kifejezést pedig így magyarázza: »porszerű hó, a földet csak vékonyan belepő hó (Baranya m. Ormányság Nyr. VII. 525) [vö. *hó-por*, *porka-hó*]«. A *porka* tehát nyilván főnév és, ha csak nyomós okok nem szólnak ellene, alig magyarázható másnak, mint *por*-ból képzett kicsinyítőnek, a mely külön jelentést öltvén, tőszavától elszakadt. És most már igenis szabad a szláv nyelvekre is hivatkoznunk, de nem mintha csak a legkisebb okunk is volna szláv hatást szimatolni a *porkának* akár alakjában, akár jelentésében, hanem tisztán azért, mert tanulságos analógiával szolgálnak. Az orosz nyelvben ugyanis ugyancsak a *port* jelentő szóból fejlődött egy új szó, melynek jelentése meglepően emlékeztet a *porka* jelentésére: *poroch* a régi nyelvben »por« (ma »puska por«) > *poroša* »der erste Schnee im Herbst, frisch gefallener Schnee (in welchem die Hasenspuren sichtbar sind); der Spurschnee; vö. a *poroch*-ból képezett denominális igét is: *porošiti* »bestäuben, mit einem Pulver bestreuen; stäuben, Staub erregen 2. (vom Schnee) *sněg porošiti* es schneit etwas (langsam, fein)«.*

A mondottak után talán megnyugodhatunk abban, hogy sem a *por*, sem a *porka* nem szláv eredetű. Az utóbbinál ilyen föltevésre amúgy sem forgott fönn a legkisebb ok sem, az előbbi, igaz, szakasztott ugyanazt jelenti, mint az óbolg. *prahŭ*, de ebből alig magyarázható ki alakja, a mely a régi magyar nyelvben mindig csakis *por*, talán még régebben *pur* volt. Annak bebizonyítását, hogy a *porhanyó* szó nem képződött, nem képződhetett a *por* szóból, hanem »rég meghonosult« szláv szó, annál kíváncsiabban várom, mert így egy eddig, a mint látom, nem igen tisztázott kérdésre is világosság fog derülni, arra t. i., hogy a *porhanyó-verhenyő*-féle melléknevek mikép keletkeztek.

* Az orosz *poroša poroch*-ja-ból lett vö. *such* száraz *suša* szárazság — *ch* + *j* a szláv nyelvekben mindig *š*-sé lesz; ugyancsak *š*-sé lett a szláv *ch* i-vel kezdődő képző előtt is: *poroch*: *porošiti* = *such*: *sušiti* szárítani.

Másképp áll a dolog azzal a szócsoporttal, a melyet S. a *porporhaddal* kapcsolatban tárgyal. Nem tagadom, hogy a *korhol*, *korhad* stb. egytől egyig olyan tölt mutat, a mely pompásan látszik illeni a szláv nyelveken végigvonuló, *krüch-krüh* tőnek mind alakjához, mind jelentéséhez. Értem, hogy ez a nagy hasonlatosság újra meg újra izgatja a kutatót, hátha megtalálja a hidat, a mely az egyik nyelv szavaitól biztosan átvezet a másik nyelv szavaihoz, de kénytelen vagyok kijelenteni, hogy S. ezt a hidat nem találta meg. Fölhoz előbb egy pár adatot, a mely arra vall, hogy a *korhol*nak és a vele összefüggő igéknek eredeti jelentése a. m. dörgöl, horzsol, súrol, azután pedig így folytatja: »Háromszékben mindez igealakoknak az alapszava is él még: *korh* száraz takarmány, porladék, törekje (MTsz). Ezt azonosíthatjuk a törést, csorbát stb. jelentő szlovén *krh* szóval«. Nagyon föltűnő, hogy S., mikor a háromszéki *korh* szót olyan ősrégi maradványnak jelenti ki, a mely egyedül őrizte meg az országszerte ismert *korhol* és *korhad* igéknek régi alapszavát, megemlíti ugyan azt, hogy ugyancsak Háromszékben egy *korhollik* ige is járja, a mely azt jelenti, hogy porlad, törmelődzik, de a minek megemlítése sokkal fontosabb lett volna, azt elhallgatja, azt t. i., hogy nemcsak *korhot* használnak Háromszékben, hanem szakasztott ugyanabban a jelentésben *korhadék* szót is: »száraz takarmány roncsaléka, porladéka, törekje (MTsz. Háromszék m. Vadr.; Győrffy Iván)«. S., a ki a Nyr. utolsó füzetében megkezdte az elvonásról szóló nagy, anyagban és tanulságban egyaránt gazdag czikkét, bizonyosan nem tagadhatja, hogy a *korh*nak épen nem kell valami nagyon réginek lennie, lehet az egészen új elvonás a vele egyjelentésű *korhadékból*. Neki tehát legalább hozzá kellett volna ahhoz a nagyon is határozott »él még« kifejezéshez egy szerény talán-t tennie. Mondjuk tehát, hogy a háromszéki *korhban* talán él még a *korhad*, *korhol* igék alapszava. Vajjon ez a pusztá lehetőség nyere valószínűségben, ha a *korh* szót a szlovén *krh*-hel azonosítjuk? Nem, határozottan nem, sőt az a kis valószínűség is teljességgel szétfoszlik, a melylyel a *korhban* nem egy egészen új elvonást, hanem egy régi, az országnak csak egy kis zugában élő tőszót kerestünk. A magyar *korhot* ugyanis sehogy sem lehet a szlovén *krh*-hel azonosítani, nem lehet pedig két okból. Először is még sokkal több okunk van a szlovén *krh* régiségében kételkednünk, mint a háromszéki *korhéban*, pedig hát ennek az utóbbinak a régi voltát sem fogja senki sem, még S. maga sem, valami nagyon valószínűnek mondhatni. Már maga az a körülmény, hogy a szlovén *krh*nek semmiféle szláv nyelvben nincs párja, amellet szól, hogy nem régi, azonkívül ez a *krh* magában a szlovén szótárban is vajmi szerény helyecskét foglal el: »*krh*, *krha* [gen.] m. 1. der Anbruch, C.; die Scharte Z. — 2. der Bruch, das Zerwürfnis, C«. Ebből azt látjuk, hogy a legnagyobb szlovén szótár érdemes szerzője, Pletersnik, nem ismeri a szót sem az élő nyelvből, sem semmiféle irodalmi munkából, mindössze Caf »szó-

tári anyag«-ában találta és egy kéziratban maradt szlovén-német szótárban. Milyen más, eleven képet kapunk, ha a *krhati* »1. von einem spröden Gegenstande Stückchen losbrechen, losschlagen; — 2. schartig machen, abstumpfen stb.« vagy a *krhek*, *-hka* [fem] »spröde, zerbrechlich, brüchig, resch, mürbe« cikket vizsgálgatjuk; a *krhati koruzo* pl. azt jelenti, hogy »die Maiskolben abbrechen«, *krhati pero* »die Feder abnützen«, *krhati* annyit is jelent, hogy »verderben«, *to nič ne krha* »das macht nichts« stb.; a melléknév pedig mondják fáról, kenyérről, körtéről, vízről (*krhka voda* »hartes Wasser«), *krhko govoriti* a. m. »resch, deutlich sprechen«, *krhko udariti na zvon* »einen kurzen Glockenschlag geben« stb. Szóval a *krh* a szlovén nyelvben valóságos árnyék, a *krhati* ige meg a *krhek* melléknév ellenben csakúgy duzzadnak az élettől; ez is, az is könnyen életet adhatott annak a szegény *krhnek*, mert hát az »elvonás« természetesen nemcsak a magyar nyelvben működik olyan pazarul, a mint S. legújabbán annyi készültséggel kezdi kimutatni, hanem a szlovénben is folyton működő erő, a mire nekünk magyaroknak klasszikus például szolgálhat a magyar óriásból lett szlovén *orjaš* mellett használt *orjak*, a melyben Munkácsi éles szeme az Oroszországba jött normann *varjagok* emlékét vélte fölismerhetni, pedig hát *orjak* az *orjaš*-ból képezett *orjaški* melléknévből lett az analógia hatása alatt (vö. *junaški* hősi < *junak* hős), az *orjak* az *orjaški*-ből elvont főnév.

A mondottak alapján meglehetősen biztossággal állíthatjuk, hogy a szlovén *krh* új, alig-alig ismert szó, a melynek mását nem is találjuk egy szláv nyelvben sem. De ha találunk is, ha a szlovén *krh* is, a háromszéki *korh* is ősrégi szók volnának is, akkor sem azonosíthatnók, mert az *r* vokálisnak, a mely helyén az óbolgárban *-rū* írást, az élő bolgár nyelvben egy tompa hangzós elemmel induló *r*-t találunk, a magyarban nem *or*, hanem *ör-ör* felelne meg, a mint apróra kifejtettem a *Bürü* cikkemben (Nyr. 29:560 kk.) és ismétetem a *görbe* szó magyarázata közben (NyK. 33:216 k.). A mint a szlovén *grba* »Höcker, Buckel, Rücken« szóval szemben a magyarban *görbét* találunk, a szlovén *krč* (szb. *grč*) »Krampe« szóval szemben *görcsöt*, úgy felelne meg a szlovén *krhnek* is a magyarban *körh*; a háromszéki *korh* tehát már hangtani okoknál fogva sem azonosítható vele. Hogy mégis összefügg-e valahogy a magyar és a szláv szócsoporthoz, azt nem tudom. Nekem nem sikerült biztos szálat fölfedeznem, a melyek a szláv csoporttól átvetnének a magyarhoz, de érdemesnek tartom, hogy valaki, a ki hisz a kapcsolatban, tovább kutassa a dolgot, még ha hiába keresné is az összefüggést, becses tanulsággal gazdagodhatik, azzal ugyanis — hogy a külső látszat gyakran csal!

ÁSBÓTH OSZKÁR.

KAZINCZY FERENCZ LEVELEZÉSE.

Emerson mondja a jellemről írt tanulmányában, hogy vannak emberek, kiknek tetteiből vagy alkotásaiból nem vagyunk képesek megérteni egyéniségük nagy jelentőségét. Ezt az egyenlenséget az egyén értéke és tettei között abból magyarázza, hogy az ilyen férfiakban mindig van valami, a mi várákozást kelt, még pedig nagyobb, mint a milyenek tettei. Erejüknek legnagyobb része lappang. S ezt az így felhalmozott erőt, a mely csak közvetlenül, pusztán jelenlétével hat, nevezi ő jellemnek. A mit mások tehetségükkel vagy ékesszólással tudnak csak elérni, azt az ilyen egyén valami mágneses erő segítségével éri el. A rendkívüli egyéniségnek ez a jellemzése senkire sem illik jobban irodalmunk nagy alakjai közül, mint Kazinczyra. Több mint félszázadra terjedt írói működése, midőn élete vége felé munkáit összegyűjtve ki akarta adni, húsz kötetre hirdett előfizetést, s nagyszámú művei között még sincs egy sem, mely a nemzet közkincsévé lett volna. Ha munkásságát be kell mutatnunk, alig találunk egy-két költeményt, mely a mai olvasóban érdeklődést kelthet. S mégis, alig van írónk, a ki korára jobban tudott volna hatni, mint Kazinczy, a kinek egész működése mélyebb és állandóbb nyomot hagyott volna irodalmunk fejlődésében, mint Kazinczyé. E különös ellentétet csak Emerson szavaival magyarázhatjuk meg, hogy az ő erejének legnagyobb része szintén lappangott, s csak közvetlenül, pusztán jelenlétével hatott. Egyéniségének hatalmas erejével vonzotta maga köré író társait, kik vezérüknek tekintették, s még azok is híven ragaszkodtak hozzá, a kik nem mindenben helyeselték írói és nyelvművelő munkásságát. Csakhogy Kazinczyval ez a lappangó erő nem veszett el; felhalmozódott azokban a levelekben, melyeket barátaihoz, író társaihoz intézett s melyekben, mint az irodalom vezére, tanácssal, lelkesítéssel buzdítja őket a közös munkára, figyelemmel kíséri a politikai és a társas élet mozgalmait s irányító véleményével valóságos írói közszellemet teremt.

Levelezését, melyből eddig 13 kötet jelent meg, a M. T. Akadémia adja ki, mint összes munkáinak III. osztályát.*

* Kazinczy Ferencz összes művei. III. osztály. Levelezés. A M. T. Akadémia kiadása. I.—XIII. kötet. A leveleket a M. T. A. irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és a Kazinczy-bizottság támogatásával V á c z y J á n o s rendezi sajtó alá. Minden egyes kötet elé bevezetést ír, melyben tájékoztatja az olvasót a kötet fontosabb tartalmáról. A kötet végén pedig jegyzetekben magyarázza meg mindazt, a mi felvilágosításra szorul. Minden kötetben név- és tárgymutató is van. Kár, hogy e mutató terve nem alakult ki mindjárt a kiadás megkezdésekor, hanem csak később, munka közben bővült. Az első kötetek mutatója alig egyéb, mint az előforduló nevek és művek jegyzéke, s csak később kezd igazi tárgymutatóvá bővülni; így pl. a *nyelvújítás* című a IX. kötet mutatójában fordul elő először. Az is kár, hogy a levelekben tárgyalt szavakat, különösen a nyelvújítás szavait, nem vette fel a kiadó mindjárt kezdetben a mutatóba. Csak a X. kötetnél kezd pótolni ezt a hiányt. Ezt annál inkább sajnálhatjuk, mert a nyelvújítás történetére vonatkozó számtalan becses adat van e kötetekben elrejtve. Az eddig megjelent 13 kötet az 1816. évi terjedő leveleket foglalja magában.

Az első leveleket a gyermek Kazinczy írja szüleinek, s alig forgatjuk tovább az I. kötet lapjait, már kibontja szárnyait a leendő író, a ki 18 éves korában már felkeresi levelével Bessenyeit és Baróti Szabót; egy-két év múlva Gessnert és Millert, a Szigvárt szerzőjét. Levelezése azontúl mind élénkebbé válik s hú tükre lesz az ő írói törekvésének s az egész kor irodalmi fejlődésének. A fog-sága előtti időből 458 levél van a gyűjteményben; az öt év, melyet börtönben töltött, megakasztotta működését, s az a 24 levél, melyet ez idő alatt írt, jóformán csakis családi ügyekkel foglalkozik. Alig helyezkedik el ismét otthon, máris irodalmi terveinek megvalósításához fog. »Kérde, hogy mit dolgozom — írja Kis Jánosnak alig öt hónappal kiszabadulása után —. Kevés idő múlva megtudod. 2387 napig lévén megfosztva tintától, visszanyervén szabadságomat, mohón estem volna munkának: de ezer akadályok adták elő magukat.« Csakhamar legyőzi az akadályokat, összeköttetést keres az írókkal s szervezni kezdi a nyelvet és stílust újító munkásságát. Alig egy-két év múlva munkássága már nagyobb hullámokat ver s a meg-induló küzdelmet élessé teszi az arkádiai per, melybe a debreczeniekkel keveredett. (IV—V. k.) Majd a napoleoni háborúk foglalják el a kor érdeklődését, s Kazinczy levelei is gyakran szólnak a korziki hősről, kinek ő nagy bámulója volt. Az irodalomban Révai és Verseghy harcza osztja két csoportba az írókat; Kazinczy Révai híve, noha nem mindenben értenek egyet a nyelv fejlesztése kérdésében. (V—VI. k.) Ezalatt Kazinczy munkáinak kiadására készül s esztétikai epigrammákat ír, melyeket összegyűjtve ad ki a *Tövises és Virágokban*. E kis gyűjtemény s a Vitkovics-hoz írt episztola megjelenésével tör ki a nyelvújítási harcz (VIII—X. k.), melyet a *Mondolat* és a *Felelet* megjelenése tesz valóságos elkeseredett küzdelemmé; ekkor már a szenvedély szava vegyül az irodalmi elvek harc-zába s az izgalmas kor képe érdekesen bontakozik ki előttünk Kazinczynak és barátainak levelezésében. (XI—XIII k.)

S ha elmerülünk e levelek olvasásában, valósággal megleve-nedik előttünk Kazinczy nagy alakja. Az a lappangó erő szabaddá lesz s látjuk a nagy embert, s egyéniségének varázsát, melylyel magához vonzza korának minden tehetséges íróját. E levelek el fog-nak oszlatni sok tévedést, mely Kazinczy egyéniségének megítélésében még ma is elterjedt. Sokan szívtelennek, hiúnak és igazságtalannak tartják Kazinczyt, pedig e levelekből, melyek feltárják előttünk lel-két, mást látunk. Jósága és emberszeretete gyakran megnyilatkozik leveleiben. »Az én földi boldogságomnak nincs egyéb híja, hanem az, hogy erszényem nincs tele« — írja Cserey Farkasnak (6:56). Elmondja, mennyi gonddal kell küzdenie, mennyi pénz megy el-adósságának kamataira. »Azonfelül, hogy ez haszontalan mégyn ki kezeimből, mennyi baj, hogy sorsom nem javíthatom és jót nem tehetek.« Máskor meg Rumynak írja: »O Freunde, warum gab Festetics's Reichthum nicht ein guter Gott meinem Weibe und mir! wie würde so des Elends viel weniger werden.« (9:130.) — Egy más alkalommal Helmezynek ír vagyoni viszonyai

ról. »Öszve kell szorítanom magamat s kerülnöm kell mindazt, a mi erszényemet lapíthatja, s fogom. Nem azt sajnálom, hogy szeleket nem fogok csinálhatni — kevély vagyok s azt hiszem, hogy arra szükségem nincs — hanem hogy szép tetteket nem tehetek, hogy a legnemesb óhajtasokat nem fogom teljesíthetni, kivált az első esztendőkből.« (10:331.) S hogy ez nála nemcsak tettettett jóság, kitűnik abból, hogy ő, a ki folyton anyagi bajokkal és gondokkal küzd, a *Tövises és Virágok* eladásából begyűlt 100 forintot a szükséggel küzdő Virág Benedeknek ajándékozza (9:335) s még egy hordó tokaji bort is küld neki. Többi borát is elajándékozza, úgyhogy házi szükségletére csak egy hordó bora marad. »Dies mag unklug genannt werden, — írja Rumnak — aber kluge Leute sind nicht immer meine Leute. Ich wünsche ihnen nicht zu gleichen.« (9:295.) Megható az a szeretet is, mely őt családjához és barátaihoz fűzi. Családi élete a sok anyagi gond mellett is boldog, s ezt még a testvéreivel és anyjával folytatott vagyoni viszály sem zavarja meg. »Férji és atyai boldogságaid nékem is boldogságaim — írja Berzsényinek —. Nékem a jutalmazni szerető égy anygali lelkű asszonyban adta meg a bért, a ki nékem annál becsesebb, mivel az idegen meg fogná ugyan szeretni első tekintettel, de nem keresné benne azt a kultúrát, a melyet kapott, oly annyira ellensége minden affektationak, a mi mostani asszonyaink közönséges vétkeknek s férjeink közönséges poklának.« (6:225.) Barátaihoz mindig a legnagyobb boldogság hangján ír feleségéről és gyermekeiről, kiknek tanításával, nevelésével maga foglalkozik (l. 9:307). A baráti érzés melegsége is folyton megnyilatkozik Kis Jánoshoz, Rummy Györgyhöz, Berzsényihez és többi barátjához írt leveleiben; s a nyelvészeti vitatkozás, nézeteik eltérése sem zavarja meg köztük a baráti viszonyt, mint a Révaival, Szentgyörggyivel, Horváth Ádámmal, Beregszászival folytatott levelezése bizonyítja. A legállandóbb és legbesebb barátság Kis Jánoshoz fűzi. »Az én lelkem elválhatatlanul össze van szöve a Tiéddele együtt érzi veled mind örömidet, mind a csapásokat.« (6:122.) S egy hozzá intézett levél végén ezt az utóiratot olvassuk: »Midőn ezen leveletem olvasnám, nyílik az ajtó s az én kedves Sophiem lyányi szép növésében belép s kiterjesztett karral szalad felém s összeölel. Nem szóllottam semmit, de szemeim elnedvesedtek. Was weinst du? kérdé Sophie. — Den Kis zum Freunde, dich zum Weibe, Sophie! felelék.« (4:479.) Megható az a gyengéd szeretet is, melylyel az ifjú Wesselényi Miklóst fogadja, ki 1814 novemberében meglátogatta őt Széphalmon, barátjával Pataky Mózzel. Barátainak elbeszéli e látogatást s legjobban jellemzi őt Berzsényi válasza: »Wesselényivel való mulatásodat és grófnéd karakterét oly szép színekkle fested, hogy én irigyed kezdek lenni. Én oly boldog mint Te sohasem voltam s nem is lehetek. Te érzéseidre nézve most is gyermek vagy. S mely boldogság gyermeki szívvle s megérett észszel élni.« (12:259.)

Kazinczy gondolkozása módjának jellemzésére még csak egy-két sort idézek Musiczky Luczián szerb költőhöz írt leveléből (9:276): »Az én patriotismusom nem ellenkezik a cosmopolitismussal s midőn

a magyar nyelvnek virágzását óhajtom, midőn azt a mennyire tölem kitelik, elősegélni igyekszem, nem könyörgök azért az egeknek, hogy más nyelveknek károkkal virágozzék az én nyelvem. — — — Vedd berekesztésül vallomásomat: Az igazság minden nemzettel, minden felekezettel közös s a jók s bölcsek fellelik egymást különböző feleken is. Jaj annak a nyomorultnak, kinek szemei felakadnak a ruhán és a hangzaton. Szeressük egymást tisztelt férjfiú, mert érezzük, hogy az igazság gyermekei vagyunk.« Érdekes világot vet lelkére az a magasabb rendű erkölcsi felfogás is, melyet a vallás dolgában követ. Berzsenyi kérdi tőle, hogy neveli gyermekeit a religióban. Ez nála nagy kérdés, feleli, mert leányai katolikusok, fia kálvinista. »Sem ennek, sem amazoknak nem fogom megengedni, hogy kis korukban a vallás dolgait feszegezzék. Menjenek a járt úton. Csak arra fogok vigyázni, hogy a vallás tanulása sok idejeket el ne lopja, el ne ölje; tanulják vallásuknak történetét, mint történetet, kételkedés nélkül is, de rettegés nélkül is. Religion des Herzens werde ich ihnen in hohem Grade beibringen, s mivel az ember az Istent nem ismerheti, azt tanulják tőlem, hogy a tökéletességeknek Inbegriffje az a mi Isten. Így neveltetvén *nabunt sine cortice*.« (9 : 372.)

Íme mint világítja meg Kazinczynak egy-egy nyilatkozata egész lelki világát, nemes gondolkozásmódját. Még erősebb fényt vetnek a levelek Kazinczyra, az íróra s tiszta világításban állítják eléink egész működését. Leveleiből megértjük az ő nagy hatását s látjuk, hogy mi az, a mi őt kora többi írójától megkülönböztette. Ő igazán író volt, a kinek alig van egyéb gondja, mint a magyar irodalom, nyelv és ízlés fejlesztése. Nem földbirtokos ő, a ki szabad óráiban költészettel is foglalkozik s a közügyek iránt érdeklődve, az irodalom ügyeivel is törődik; ő mindent a magyar irodalom szempontjából néz s ifjú korától egész haláláig minden idejét az irodalom ügye foglalja le. S írói törekvéseiben is határozott czélt és elveket követett. Nem ingadozott elvek és irányok között, nem helyeselte mindenkinek eljárását, a ki a magyar irodalmat művelte; az ő szemében csak azoknak a működése válik az irodalom javára, a kikben van ízlés és tehetség s a kik a klasszikus példák mintájára művelik a költészetet. »A széptudományok és ízlés dolgában annál tökéletesebb a miv, minél közelebb járunk a Classicusok példájához: annál szenvedhetetlenebb, minél távolabbra tévedtünk tőlük.« (Levele Cserey Farkashoz, 5:7.) Ez az ő elve, mely kortársainak megítélésében vezette. Nem elég ha valaki írni akar s hazafiságból műveli az irodalmat. »Régen megjöttem én azon tévedésemből, hogy versnek s poemának tartsam, a mi csak rímára szedett csínatlan próza« — írja Kis Jánosnak (5:155). Máskor meg így ír Ferenczynek: »Mindenekelőtt azt jegyzem meg, hogy a ki írni akar, annak érteni kell a nyelvet, még pedig nem vulgariter«. (4:22.) S hogyan buzdítja az ifjú Kölcsy, hogy szigorú bírálattal javítsa verseit, s a maga példájára hivatkozik, a ki munkáin folyton javít, töröl. »Addig kell próbálni, míg valami első. Gyakorolja kedves öcsém uram a Goethe

intése szerint eszét, szemét és kezét s mind addig gyakorolja, míg valami tökélettest nyújt. A nagy Pászthory azokat az ifjakat, a kik körülte kezdték szolgálataikat, az elkeseredésig kínoztta. Csak akkor van jól valami munka, mikor már jobb nem lehet. Ezt kiáltozta nekik mindig.« (6:36.)

S a ki ilyen szigorú volt másokkal szemben, a maga művei iránt sem volt elnéző. »Verseim felől annyi jót mondasz, — írja Kis Jánosnak — hogy hamiskodás s tettetett szerénység nélkül mondhatom, ezen dicséret alatt reá nem ismerek verseimre. 82 esztendő kivánsz azért is, hogy verseket írassak. Annyi időt én nem érek, de talán az is rövid idő volna arra, hogy magamnak eleget tegyek. Csak elevenséget sejdítek verseimben: de felcsapást nem látok, pedig tebegni szeretnék. Mert midőn a vácsi templom porticusában véletlenül egy óriási magasságú s testességű oszlop mellett megállván s magamat összehasonlítván, semminek érzem magamat, úgy érzem semmiségemet, midőn Horácz és Goethe s néked némely darabjaid az álmélkodásig ragadnak.« (9:363.) Annál jobban bántja a tehetségtelen írók elbizakodottsága és termékenysége. »Ez az Édes Gergely — írja egy más alkalommal Kis Jánosnak — ime 8, 9 vagy 10 kötet verseket írt ugyanynyi esztendő alatt: én pedig annyi igyekezet után alig mutathatok valamit, s úgy holtam volna meg, a ki akart ugyan, de semmit nem tudta tenni. Szomorú sorsa az embereknek!« (9:116.)

 Ep ily szigorú elvek vezették őt abban a nagyfontosságú munkásságban, melynek czélja a magyar nyelv fejlesztése, javítása és bővítése volt. Kazinczy írói működésének első korszakában még igen szűk korlátok közé akarta szorítani az új szók alkotását. Barczafalvi Szigvárt-fordításáról írt bírálatában (1788) pontosan megállapítja elveit: »En a szószerzést átaljában tilalmasnak nem állítom, de azt kívánám meg: 1. hogy az újonnan talált szó azt, a mit jelenteni akar, alkalmasint kinyomja; — 2. hogy bizonyos gyökértől jöjjön; — 3. hogy magyar hangzású legyen és a nyelvnek analogiájához alkalmaztassék; — 4. hogy az ilyenek félénken és igen ritkán hordattassanak elé«. (Magyar Museum, 1:185.) Ezeket az irányelveket a legszigorúbb orthologus is elfogadhatja. Mindamellett már ekkor is szükségesnek tartja a nyelv szépítését, fejlesztését s bosszankodással látja azoknak írását, a kik a régiek nehézkes stílusán mit sem akarnak változtatni. »Igazságod van benne, hogy némely új írók írásait a sok magyar szókkal telt német és frantz szólások miatt olvasni nem lehet — írja Arankának 1791-ben —; de nekem is igazságom van abban, hogy ha mindég a régi mellett maradunk, úgy oly gyönyörű praefatióink lesznek mindég, mint a melyet Péczeli irogat Pálffynak, Hadiknak és Kaunitzknak, kit *felsőes herczegnek* nevez a kegyelmes herczeg helyett, úgy minden írásaink cathedrai stylussal lesznek írva és bizonyosságai lesznek az ekkoráig le nem vetkezett ostobaságnak. — — — Miattam írhat minden a hogy akar, de midőn én egészen tolerans vagyok, én is megkívánom, hogy erántam is minden toleráns legyen: egyéb eránt nemcsak meghagyom mindennek

azt a szabadságát, hogy hibáimat hibáknak nevezze, hanem hogy annál bátrabban nevezhesse, azoknak példát is adok, mert én az övét annak kiáltom Recensióimban, melyek Orpheusomat majd el fogják tölteni.» (2:186.)

Fogságából kiszabadulva nagyobb erővel és nagyobb merész-séggel fogott nagy céljának megvalósításához. Stílusának merész-sége és újsága meglepte legjobb barátait is és újításait védenie kellett velük szemben is. 1804-ben és 1805-ben írt leveleiben gyakran magyarázza a nyelv és stílus újításának szükségét még Kis János, Szentgyörgyi és Cserey Farkas előtt is. »Az új szók és az új constructiók v. solecismusok — írja Kis János — nékem nagyobb részént tetszenek. Általában szükségesnek tartom az efféle újításokat vagy inkább a nyelvnek ilyen gazdagítását és csinosítását, de attól tartok, hogy az újítástól e részben is iktató magyarok előtt nem találnak kedvet,« (3:146.) Erre K. így felel: »Az a kérdés, mi ígér több előmenetelt a nyelvnek, az e, ha úgy beszélünk, a mint atyáink beszéltek s nyelvünkől eltiltunk minden új szólást, mintha nyelvünk kiholt nyelv és annak kincses tárja abgeschlossen volna? vagy az, ha megismerkedvén a szomszéd nemzetek literatúrájával, s azt a szépséget, a melyet az ő nyelveknek az ő íróik adtak, mi is igyekezünk megadni a magunkénak. — — — Ki nem érzi, mennyire szegény a mi nyelvünk, ha valaha az idegen nemzeteknek valamely classicusát akarta fordítani? Egy helyt álljunk-e hát mindég? Hát a német egy helyt áll-e mindég? Hát Goethe, a kit én leginkább kedvellek a németek írói között, ha talán a hidegebb tisztelet mást illet is, úgy ír-e, mint ezelőtt 40—50 esztendővel írtak?« (3:159.) Különösen Szentgyörgyivel szemben kell folyton védeni eljárását, a ki nem tudja megszokni újításait, s többször említi, »hogy kivált az idegen szóktól meg nem tompított hallású pallérozott füleknek mégis kedvetlen érzést szereznek mindazok [az új szók és mondások], melyek nyelvünk philológiáján kívül vagy éppen ellenire lesznek«. (3:167.) Pedig Kazinczy most már egész határozottan szabja meg az elveket, melyeket írásaiban követ: »Minden crudelitást (Härte) elkerülni, — az újításokat nem halmozva, hanem félénken béhozni, hogy az írás egészen tarka ne legyen — s az újítás kedvetlenségeit két úton pótolni ki: 1) hogy az olvasó érezze, hogy arra szükség volt, 2) hogy az újítás édes legyen, legalább ne kedvetlen — ezek az én törvényeim«. (3:153.) »Az aestheticus írónak nem azt kell kérdeni: szólának-e így és szólott-e már így más? (ez a kérdés csak a kiholt nyelvekre való), hanem ezt: lehet-e nekem így szólani, hogy szólásom elegáns, energicus, új zengésű szólás legyen?« (Cserey Farkashoz, 3:303). Ez idézetekből is láthajuk, hogy Kazinczy nem a szócsinálást tartotta legfontosabbnak, hanem az új kifejezéseket, szólásokat. »Én éppen nem vagyok ellensége az új szavak csinálásának. Az efféle szabadság sokszor szükséges is: de vele csak ott kell élnünk, a hol elmúlhatatlanná teszi a kénytelenség.« (4:126.) Mindamellet még a rossz írótól is elfogadja a szerencsésen alkotott szót. »Nékem nincs nagy ellenemre, ha tekintet nélkül való ember

ír hibásan vagy éppen rosszul. Sokszor az ő tótágoskodások s bakfittyek is használ a nagy célra. Volt-e a világon nevetségesebb író, mint Szabó Dávid, a Pataki? Én ugyan sok rossz író ismerek, de rosszabbat, nevetségesebbet nem, csak egyet is. És mégis nem köszönhetünk-e neki is egynehány új kohlású szót, melyet a vélelés már jóvá tett. Ilyen példának okáért ez: *cím* (titulus) és *lap* (pagina). Ő előtte ezt: Titelblatt ki nem tudánk mondani: most már a *címlap* igen jól van mondva. — — — Egy szóval, a szükséges és szenvedhető hangzású szók faragása köszönetet, nem kinevetést érdemel. De *belőrmészeket* (gardista), *írásnagot* (orthographia) etc. etc. csak Szabó Dávidok fognak faragni.« (4:564.)

Hiába igyekszik elveit pontosan megállapítani, hiába hivatkozik az idegen nyelvek, különösen a német és latin példájára, s arra, hogy az író kénytelen új szavakat használni, ha gondolatait ki akarja fejezni. még legjobb barátai sem értik meg s folyton vitakoznia kell velük. különösen Horváth Ádámmal és Desseffy Józseffel. Az utóbbi nem ellensége feltétlenül az új szók alkotásának, de csak a legritkább esetben akar velük élni. »Mindezekből csak az következik. hogy vagy érezni vagy élesen meg kéne határozni, hogy mikor és hol kívántatik valósággal egy új magyar eredetű szó a görög vagy a deák helyében. — — Ha azt kérdené valaki, hogy kik kohljanak magyar eredetű új szavakat, azt felelném: Kazinczy, Verseggy, nem pedig Perecsényi Nagy László.« (4:403—4.) — Annál nagyobb az ellentét Kazinczy és Horváth Ádám felfogása között, mert ez sehogy sem tudott megbarátkozni K. stílusával. »Én sem mondom azt, édes barátom, — írja Kazinczynak — hogy böggünk vagy vakogjunk, mint valaha, mikor a vad ember szólni kezdett, vagy a kis gyermek beszélni tanult; de ne is menjünk a culturában anynyira. hogy sziszegjünk, mint a kígyó vagy madárka módra pityeregjünk! Ha pedig nektek úgy tetszik. ha jó a szomszéd idiotizmusokat behozni. ha jó új szókat csinálni, új grammaticai törvényeket szabni — isten hírével; de úgy én szólót jegyzem, én védelmezem az én édes magyar nyelvemet, ha magam maradok is s nem hagyom a tetteket magyarnak nevezni; legyen nyelv, legyen szép nyelv, de adjatok neki más nevet.« (4:205—6) »Mindenben ellenkezőkép gondolkoznak — feleli e levélre Kazinczy —. Organumainknak kelle megromlani. A tiednek-e, az enyémnek-e? vagy mindkettőnkének? azt a felsőbb hatalmasságok tudják. Kiki a maga szemével lát s nekem úgy tetszik. hogy én jól látok.« (4:207.) Az ő újításainak lényegét így magyarázza meg Szentmiklóssy Alajoshoz írt levelében: »A mit iskoláink tanítanak, hogy a nyelvbéli vizsgálatokban az etymologia, az euphonia, az usus a törvényszabó, vagy ha úgy tetszik a törvényszéket tevő bírák, azt én kitoldottam az ízléssel és a nyelvek ideáljával. Uram öcsém főbírónak a nyelv ügyében, a mint látom, a nyelv géniuszát teszi«. (10:261.) S Kazinczy folytatja tovább a küzdelmet leveleiben és munkáiban egyaránt azzal a biztos meggyőződéssel hogy »a szépírónak szabad a szokást megelőzni s vezetni, a helyett, hogy azt mindig követné«. (8:3.) Lassan-

ként szaporodnak hívei is, a kik hallgatnak a mester szavára s tőle várnak útbaigazítást és irányítást. »Hogy a szükséges magyar szók csinálására összeállottatok, az szent gondolat volt — írja Kis János 1811-ben —. Senki sem lehet jobban meggyőződve, mint én, hogy van szükségünk sok nem existáló szókra. Szemere kérdése: miket szabad, miket nem újítani? ezen tekintetben felette szükséges. A te kiszélesítésed még szebbé teszi a kérdést, de alkalmasint oly nehezzé is, hogy íróink közül senki sem fog reá felelhetni.« (9:101—2.) Kazinczy Dayka és Báróczy életrajzában fejti ki részletesen elveit a nyelvújításról s ezentúl leveleiben is főleg e két dolgozatára hivatkozik s várja barátainak véleményét s kéri támogatásukat. »Recenziódban szeretném, ha e kérdést fejtegetvén: reá vihet-e a tágíthatatlan szükség, hogy szokat teremtsünk? olvasóidat meggyőznéd a felől, hogy nem boldogulhatunk e nélkül« — írja Kisnek 1813-ban (10:280).

A Mondolat megjelenésével a harc mind szenvedélyesebb és kíméletlenebb lett, de Kazinczy ettől sem félt. »Üldözzenek, bántsanak — írja Dessewffynek 1814-ben — az mind semmi. Avagy azért írok-e én, hogy engem csudáljanak, javalljanak? A jónak akkor van való érdeme, mikor érte nincs jutalom. Béres szolga én nem voltam. Az mindazonáltal fáj, hogy sokan azt hitték el magukkal és másokkal, hogy characteremben malignitás, erkölcsimben durvaság, szivemben epe van.« (12:201.) Ugyanily hangon ír Horvát Istvánnak is: »Bizvást bánthatnak! Így letörődik, a mi rajtam darabos, szegletes, s én a közjót keresem, nem azt az üres hangot, a mi a jobbak magasztalásaik által úgy is nem tarthat sokáig. Mert hogy a jobbak bizonyosan előjönnek és hogy általam is előhíva, elősegélve jönnek elő, — azt erős hittel hiszem.« (12:217.) Nem fél ő nyelvrontó névtől sem, »mert én a nevet nem rettegem — írja Beregszászinak —. Igenis, én nyelvrontó akarok lenni, s tudva vagyok az, hogy a nyelvet építhessem. Vannak nyelvrontók, azt tagadni nem lehet; Barczafalvi is az volt, de Barczafalvi néha épített is s én ugyan áldást mondok fejére, a hol ezt tevő. Dugonics is ronta. De a puristák egész seregében nincs tiszteletesebb név, mint a jó öregé s ezer botlásáért elég pótolék tíz nem botlása.« (13:164.)

A nyelvújítás története még megírójára vár, addig is Kazinczy leveleiből ismerjük meg a vezér lelkes munkásságát és törekvésének tisztaságát. S ez a lelkes munkásság, elveinek szilárdsága, s az ügyjóságában való rendíthetetlen bizalma vonzotta körébe a fiatalabb írókat, a kik feltétlenül csatlakoztak hozzá s támogatták harczaiban és munkájában. Meghatóan nyilatkozik ez a tisztelet és ragaszkodás Szemere Pálnak egyik levelében. »Bár az ég Uram Bátyám után még egy másik Kazinczyt adna nyelvünknek. Azt nem fog adni, nem adhat. Ismerem ifjainkat. Ki az, ki ezt a reményt nyujthatná? Uram Bátyám első ifjúságában, apród éveiben is a nyelv és írók felett volt. Melyikünkrol lehetne ezt most mondani? Gyakran mondogattam Kölcsynek, hogy nyelvünk az Uram Bátyám megállapodásával fog megállapodni. S bár ne teljesednék jövőndölésem egész

mértékben! De ezt méltán gyaníthatván, Uram Bátyámnak valóban tisztében áll minden alkalmat használni. Nyelvünk most is Kazinczy-nak mive, s az lesz jövőendőben, az örökre. Ért engem Uram Bátyám, hogy ez inkább barátságos és hálás következtetés, mint csapodárság.« (12:334.) S a legszenvedélyesebb harcok között is nyugodt lélekkel tekinthetett vissza Kazinczy élete munkájára s mutathatott rá az elért sikerre. »Tekints vissza azon időre, a melyben én nemzetünk írói közt felléptem, — írja Bölöni Farkas Sándornak 1815. okt. 22-én — s látni fogod mi volt akkor a nyelv és mi most, nekem nem épen kis tekintetű fáradozásaim után és által. Elsiketültem minden láрма eránt, nem gondoltam semmi bántásokkal s mentem, a merre istenem vitt. — — — A nyelv már most nem az, a mi 40 eszt. előtt volt; törve az út, a Hercyniai erdő ki van irtva, nektek ifjabbaknak nem kell többé irtanotok, ti tenyészthetitek a virágokat.« (13:240.)

Azonban Kazinczy küzdelme ekkor még nem volt befejezve s leveleinek ezentúl megjelenendő köteteiben kell a további harcok történetét keresnünk. Egyénisége már így is elég tisztán áll előttünk, hogy szeressük jóságát, tiszteljük akaraterejét s becsüljük munkájának eredményét, akármilyen véleménynyel vagyunk a nyelv fejlesztésének és bővítésének módjai és eszközei felől.

BALASSA JÓZSEF.

JELENTÉSTANI JEGYZETEK DESSEWFFY JÓZSEF GRÓF MUNKÁIBAN.

Kazinczynak abból az elvéből indulva ki, hogy a »nyelv célja az, hogy gondolatainkat legtestetlenebb hanyatlékaiban (*nuances*) is fesse«* — Dessewffy nagy gondot fordított irataiban mind az egyes szók jelentésének pontos meghatározására, mind a rokonértelműek és rokonalakúak különbségeinek feltüntetésére. Ez irányú törekvése jellemző Kazinczyhoz írt levele (1808 május 6-ról), melyben a *zabgyermek* és *fattyúgyermek*, továbbá a *zsémbelődés*, *vesződés*, *veszekedés* és *vetekedés* közti különbségről óhajt felvilágosítást kapni. Ugyanekkor maga is megpróbálkozik egy pár szó jelentésének meghatározásával. — A *zérzur* Páriz Pápainál *fragor*, *strepitus*, de a *fragor* szó jelentése: *harsogás*, *csattogás*, *ropogás*, »már most tanuljon valaki belőle magyarul« — mondja Dess. Az ő véleménye szerint *zérzur* = a *zörgésnek* olyan neve, mely mindenkor valamely zavarral, homlással történik. Arra nézve is felvilágosítást kér, hogy van-e különbség a *zörgetni* és *megzördíteni* szók között. Neki úgy tetszik, hogy a *zördítés* úgy viszonylik a *zörgetés*hez, mint valaminek kezdete a folytatáshoz. A *zeke* szóról azt hiszi, hogy őseink a *sagum*** jelölésére használták. A *zörögdőgél*ni ígéről nem tudja biztosan,

* Kaz. Dess.-hez 1816. okt. 11.

** Finály: *Sagum* = vastag posztóból készült hadi köpeny.

hogy frequentativum-e vagy diminutivum. Érdekes ugyanitt a hangutánzó szókra vonatkozó megjegyzése; ideiktatjuk egészen: »A hangnak legalább is annyi nevei vannak a természetben, mint a színeknek. Ha pengetem a hárfa húrjait, minden pengetéssel bizonyos reszkető s nyúló hang veregeti a levegőt és tartván egy ideig, még akkor is hallik, mikor már a pengés megszűnni látszatott. Mikor ez az utánhangzás vékony, éles, azt mondjuk, hogy *cseng*, mikor vastag, hogy *bong*, *dong*, mikor a kettő közt terjed, akkor *zeng*, *zengedez*, mikor szaporul, *zúgás*nak hívjuk, és a többi.« Kazinczy a kérdésekre így felel: * »*Fattyúgyermek* szóval megbántás nélkül nem lehet élni. *Zabgyermek* szóval félig csintalan, félig megvető értelemben élhetünk.« A *zsémbelődés* szerinte = lármas, véget nem érő dorgálás. *Vetelkedni*, *veszekedni* nem lehet egyedül. *Vesződik* az, a ki valamivel hasztalanul bajoskodik. *Zörgetni* — K. szerint — frequentativum, *zördíteni* = inchoativum. A *zeké*-ről azt tudja, hogy Erdélyben gyászposztót jelent. *Zörögdőgel* = leniter frequentativum, non diminutivum.

Sokat vesződik Dess. a *nem*, *ne* és *sem*, *se* közti különbség megállapításával is. Erre nézve is Kazinczyhoz fordul felvilágosításért s K. a szóban forgó tagadó szócskák használatára ezt a szabályt állítja fel: »Valamikor imperativus jó a *sem* vagy *nem* után, akkor mindig *m* nélkül marad a tiltó *se* vagy *ne*: Ne sírj, ne állj, ne adj, ne törj, ne vágj, ne döfj. De ha ezek előtt áll a *sem*, akkor mindég megkivánja ez a *sem* az *m* betűt, mert ez itt nem prohibeal, hanem csak negal, tudniillik: sem ne sírj, sem ne állj; sem ott ne légy, sem itt ne. Nem jól van mondva: se ott ne légy, se itt ne. Még így sem volna jól mondva: se nekem ne tulajdonítsd, se másnak; itt jól így szóllok: sem nekem ne tulajdonítsd, sem másnak.« ** A *sem* és *se* tagadó és tiltó szók használatában D. úgy jár el, hogy a magánhangzóval kezdődő szók előtt *sem*-et, a mássalhangzóval kezdődők előtt *se* szócskát ír, s megjegyzi azonban, hogy a negativum és prohibitivum közti különbség nem egészen világos előtte e szókban.*** Egyébiránt az idevonatkozó szabályt nem is tartja valami nagyon fontosnak, mert az értelelem úgyis világosan mutatja, hogy tiltó-e vagy tagadó a beszéd. A *sem* és *se* összetett voltára mutat rá Kazinczy 1815 december 14-én kelt levelében, † a hol ezeket olvassuk: *Nem*, *ne* és *sem*, *se* azonegyek, csakhogy a *sem*, *se*-ben megvan az *is* (auch, etiam) ideája, mert a *sem* sem nem több, sem nem kevesebb, mint az *is ne* vagy *ne is*. Mondhatod-e: *ne* volt ott? e helyett: nem volt ott? Miért mondod, ott *se* volt?« E szók használatára nézve kér felvilágosítást D. még Barczafalvi Szabó Dávidhoz (1816-ban) †† és Kazinczyhoz írott későbbi leveleiben (pl. 1816 január 20.). — Azonban a legvilágosabb, de egy-

* L. Dess. levelezése. (Kaz. Gábor kiadása.) 1:37.

** Kaz. Dess.-hez, 1815. febr. 4.

*** Dess. Kaz.-hoz, 1815. okt. 30.

† L. Kazinczy Gábor: Dess. Lev. 2. k.

†† L. Ferenczy: Dess. Levelei 3:20.

szersmind legkíméletlenebb magyarázatot Dessewffy Bajzától kapja. Bajza ugyanis, Dessewffynek az orthographiáról szóló értekezését bírálva, miután előrebocsátotta, hogy a *se* tilalomnál, a *sem* pedig tagadásnál használandó, ezzel a példával teszi világosabbá magyarázatát: »ha gróf Dessewffy sem grammatikát, sem aesthetikát nem tanult, se ne grammatikázzon, se ne aesthetikázzon.« *

A *szinte* és *szintén* használatára vonatkozik Dessewffy »Bártfai Levelek« (Sárospatak, 1818) című munkájának egyik jegyzete: »A *szinte* és *szintén*nel — mondja D. — közösen élünk és váltva, hol azt tesszük ki, a mit másszor így mondunk: *éppen az*, hol pedig azt: *majd hogy nem az*. Nem lenne hát talán balgatagság a *szintével* az első, a *szintén*nel pedig a másikat kijelenteni; és így én ekképp fordítanám e frantzia kitélt: »Il est presque defendu de rendre avec les mêmes mots des idées si contraires« = *szintén* el nagyon tiltva, *szinte* oly szókkal előadni oly ellenkező ideákat. A kik folyó beszédünk tökéletesítésén iparkodnak, nem fogják mindég az efféle észrevételeket aprólékosságnak tartani.« (53. l.). Újabban e szókra vonatkozólag az a felfogás van elterjedve, hogy az eredetibb alak a *szinte*, melyhez idővel egy enklitikus *n* járult (TMNy. 673); az alaki különbség mellett aztánnémi jelentésbeli módosulás is fejlődött, melynek alapján ma a *szintén* rendesen = *is*,** a *szinte* pedig legtöbbször azt jelenti: *majdnem*, *csaknem*, de néha *szintén* helyett is használják.*** [*Szinte* oly helyett pedig azt írjuk: *szintoly*.]

A Bártfai levelek egy másik helyén (52. l.) a *költ* ige jelentésbeli különbségeit Dess. az írásban is jelölni óhajtja, noha erre semmi szükség sincs, mert az összefüggésből úgyis kitűnik a valódi értelem. Szerinte: *költi* a tyúk a tojást, *költi* a poéta a verseket, *kóti* a tékozló a papiros pénzt.« † Ehhez hasonló törekvést látunk még a B. L. 136. lapján, hol a pirámist Baróti Szabó Dávid után †† *gulyának* írja, de hozzát teszi, hogy készakarva nyújtotta meg az első szótagot, hogy össze ne téveszszék a tehén-gulyákkal.

Az említett mű 50-ik lapjáról való ez az érdekes jegyzet: „*Elő* nem vitethetnék talán a múlt, hanem akár az idő, akár a területről legyen szó, csak a jelen s előttünk valóra és a jövőre. P. o. *előállítom*, *előlátom*, *előmegyek*, *megelőzők*, és így talán nem rossz az *előv' idő* vagy *előbb idő*, ha folyó beszédünkben a Magyar hathatóssághoz, de módjával s igen mértékletesen, ne hogy azt megromsuk, egy kevés pontszabást (précision) is akarunk olykor olykor ragasztani. *Előttem állott* s *előttem élt* ugyan azon egy szóval két éppen ellenkező helyzetet jelent. Meg kellene hát mutatni, ha mind a két kitélt helyesnek tartjuk, hogy elménk természeté

* Bajza: Észrevételek gr. D. J. ellen. Összes munkái. Pest, 1863.

** Simonyi: Magy. nyelvtan. Bp. 1891. 134. l. [MKötőszók 1: 90.]

*** Kresznericsnél: *szinte* = *prorsus*, *penitus*, *utique*, *plane*, *mere*, *M. A.*; *szintén* = *prorsus*, *penitus*, *plane* *M. A.* — Ballagi: *szinte* = *fast*, *beinahe*.

† A *költ* ige e — D.-től jelzett — jelentésbeli különbségei ma is megvannak, sőt a kiejtésben igen sokszor jelöljük is — írásban azonban soha.

†† Tképen Molnár János (1760) után, vö. NyÚSz.

szerint személyünk helyeztetéséhez képpest az idő hosszát mindég előlről hátra felé, a terület hosszát pedig hátulról előre kezdjük mérni; a mit talán meg is lehet mutatni, s a mit méltónak tartanék a szorossabb vizsgálatra, ha ráérnék. Nem tudhatom, mire ütne ki? mert a kereső nem leli meg azt mindég, a mit keres, hanem olykor többet, olykor kevesebbet: néha pedig semmit, vagy egészen mást talál, mint keresett.* — Döbrenteinek nem tetszik az *eleve idők*, szerinte szebben hangzik: *hajdankor*,** erre Dessewffy azt feleli: »*hajdankor*: fortius, *elev' idők*: dulcius.« ***

A francia *éloquence* szót *szószóllásnak* fordítván, így okolja meg a szokott alak (*ékeszszóllás*) mellőzését: »Nem lehet jó szószóllónak lenni ékes szóllás nélkül, de valamivel több s fontos'bb kell még az ékes szóllásnál a szószólláshoz; legalább a fő bélyegét a dolognak, ha nem lehet azt egészen kijelelni és kimeríteni, kell megütni a honni születésű mesterszókban.† Az *éloquence* mai megfelelője *ékeszszóllás*; a *szószóllás* (bár Ballagiban még megvan) ma már nem használatos. A *szószólló* helyett is gyakoribb a *pártfogó*.

A *contraste* D. szerint magyarul *ellenet*. Hogy miért fordítja ő a francia szót így, arról ismét a jegyzet világosít fel: »*Contradiction* = ellenkezés, s így lehet szót tsinálni a kontrasztnak; mert hogy fordítanánk p. o. Delilbül »les contradictions ne sont pas des contrastes«? A kontraszt a Frantziáknál is ebből van formálva *contre*, úgy mint nálunk az ellenség az *ellen*-bül. Az össze nem illőségnél több az *ellenet*, az *ellenkezés*nél pedig kevesebb. A *contrariété* (*ellenezés*) egészen más. Egyébiránt meg lehetne tartanunk a *kontrasztot* is, mert van *-aszt*-ba végződő szónk, p. o. *haraszt*, *paraszt*. Ezt a jegyzést a tisztások számára tevém«.†† Erre az okoskodásra csak annyit jegyzünk meg, hogy az *ellenet* hibás képzés; a *contraste* mai megfelelője: *ellentét*. (Vö. Sim.-Balassa.)

A 'tisztások' számára írja Dessewffy a 'Bártfai Levelek' 44. lapján olvasható sorokat is. Itt a *promenade*-t *sétáltatónak* mondja s a szó új lévén, így magyarázza: »*sétáló* az, a ki sétál. Nem árt a *sétálót* az helytül, a melyben sétál, megkülönböztetni, a *promenadét* tehát vagy *sétálló*-nak két l-lel írni vagy *sétáltatónak* mondani (mert valóban *sétáltat* a *promenadé*), nem tarthattam képtelenségnek.« A túlságos pontosságra való törekvés ez esetben is fölösleges volt D. részéről. A *sétáló hely* sem újabb kifejezés (Kresznerics szerint már Molnár Albertnél megvan) s ha ezt kifogásoljuk, nem szabad megtünnünk a hasonló képzésű *szántóföld*, *ivóvíz* stb. jelzős kitéte-

* A jegyzet erre a mondatra vonatkozik: »Be sok hasznosrul, széprül emlékeze ő az *elev' idők*ből«.

** Döbr. Dess.-hez, 1818. szept. 8.

*** Dess. Döbr.-hez 1818. okt. 10. Az *elev-re* nézve vö. még Dess. Kaz.-hoz 1806. nov. 23.

† Bártfai levelek, 90. l. Ehhez a mondathoz: »...nehéz lesz a gróf úrnak minden langesze s szószóllása (*éloquence*) mellett azt megmutatni, hogy a szerentsejátékok idvességes mulatságai az ifjúságnak«.

†† B. L. 19. l. Ehhez a mondathoz: »ez a lakosok és lakjaik közt szembe-tűnő s össze nem illő *ellenet* (*contraste*) valóban rettentő (*frappant*)«.

leket sem, pedig ezeknek kiküszöbölését talán Dessewffy is sajnálta volna.

Érdekes a *frappant* magyar megfelelőjére vonatkozó vita is. Dessewffy a Bártfai levelekben (19. l.) a Kazinczy alkotta *rezzentő*vel* teszi ki, mire Döbrentei azt jegyzi meg, hogy »a *rezzentő* igen közel van az *effrayant*-hoz. A *frappant* helyett inkább *feltetsző*« (L. Döbr. Dess.-hez 1818 szept. 8.). Erre D. így felel: »*Feltetsző* kevesebb mint *frappant*. Ha a *rezzentő* több, nem volna rossz: *dobbantó* vagy *döbbszentő* vagy *megdöbbszentő*« (Dess. Döbr.-hez 1818 október 10.). Kazinczy szerint: »*Rezzentő* bizonyosan nem rossz. *Döbbszentő* excellens. Mind a kettővel szabad és kell élni. *Döbbszentő* sokkal több, mint amaz.« **

A *coquette* szó lefordításával is sokat vesződnek. Kazinczy egy helyütt: *kaczérkák*nak mondja. Dessewffy szerint azonban »a *coquettes* nem *kaczérkák*, mert gyakran épen ellenkezők, hanem *tetszőskék*, *kellőskék*, vagy, a mint már igen szerencsésen kitevéd Marmontel fordításában: *begyeskedők*«.***

A *proportió*t D. *arán-* vagy *aránt*-nak fordítja (B. L. 63, 149. l.) és ezt a jegyzetet írja hozzá: »*Arán* vagy *aránt* (proportio) talán bé lehetne venni, mert más az *idom*, más ismét az *arány*. Annál gazdagabb valamely nyelv, mennél több szomszédértelmű szókkal (synonyma) bővítködik; „non enim reperiantur perfecta synonyma“, »keine lebende Sprache ist geschlossen« (63. l.). Az *arán* és *aránt* szökon kívül még a *számmérték*et is használja D. a *proportio* helyett (v. ö. Kaz.-hoz írt lev. 1808 junius 8.).

Az orthographia D.-nél magyarul = *betűírás*.† Egyesek, mint Jankovics Miklós is, kifogásolják ezt az elnevezést, mire Dessewffy azt veti ellen, hogy neki úgy tetszik — egy kevésbé nevetséges lenne, ha azt mondaná Szemere Pálnak: »az ír *helyesírása* helytelen.« Más helyen *betűzésnek* mondja az orthographiát.††

A *falnyílás*nak fordított *niche* szó is keltett egy kis vitát. Döbrentei szerint a *falnyílás* hamar repedésre is emlékeztet. A *niche* inkább *falüreg*.††† Dessewffy 1818 október 10.-én írt feleletében tagadja, hogy a *falnyílás* repedésre is emlékeztet; az *üreg* nem tetszik neki. Kazinczy is beleszól a vitába. Az ő véleménye az, hogy »a *niche* nagyon szerencsésen van kiteve Döbrentei által: *fal-üreg*«.§ Dessewffy válasza, hogy: »A *niche*t nem lehet semmi tekintetben *üregnek* mondani. Kérdezd meg feleségedet, és meglátod, hogy igazam van. Az *üreg* mindig valami sejtésnek és homálynak ideáját is magában foglalja. Több a *hasítéknál*, a *repedésnél* az ajtó

* Hogy a *rezzentő* csakugyan Kazinczy alkotása, mutatja ez az idézet: »A *frappant* sem tetszik mindenknek, mert jól emlékeznek más helyen gyönyörű kitételekre. P. o. *rezzentő* látat«. (Vö. Dess. Kaz.-hoz, 1817. decz. 27.)

** A *frappant* mai megfelelője: meglepő, csattanós, feltűnő, szembeötölő. Vö. Simonyi-Balassa: ném.-magy. szt. Bp. 1899. és Tolnai: Magyarító szt.

*** L. Dess. Kaz.-hoz, 1818. febr. 8. Ma *koquett*: *kaczér*.

† Vö. Dess. Kaz.-hoz, 1818. jan. 20. és Fejér Györgyhöz, 1818. decz. 27.

†† L. Ferenczy: Dess. Levelezése, 3: 29.

††† Döbr. Dess.-hez, 1818. szept. 8.

§ Kaz. Dess.-hez, 1818. okt. 27.

nyílása. Meg fogjátok látni, hogy e kitétel *falnyílás* tetszeni fog. Nem mondom, hogy tökéletes, de nagyon hasonlít ahhoz, a mit ki akartam tenni.«*

A szók jelentés-árnyalatainak megállapítására való törekvését bizonyítja az a néhány sor is, melyekkel Kéry Mózeshez írt levelében (1819 július 24.) a *villány* és *villomány* szókat kíséri; »A villány vagy villomány (Licht, lumière, lux). Szégyen, gyalázat lenne, ha nem volna helyes szónk az egész természet, sőt talán az egész teremtés legfelségesebb tárgya kifejezésére; mert *világ* azt teszi: Welt, és így kettős értelmű; *világosság* pedig, kivált a költeményben, olykor sesquipedale forma és nem is azt teszi: das Licht, hanem: die Lichte.«**

Jellemző D. felfogására a *isolirt* és *modestus* szókra vonatkozó rövid fejtegetése. A Kazinczyhoz írt levélből (1820 február 26.) kiszakított sorok így hangzanak: »A nyelvek gyéniosza változik, nem természetök; azonban a magyar nyelv természete sem mindég az, a mire grammatikoszaink szorítani akarnák, szólásokra nézve pedig a nagyon szoros követés vagy utánozás vagy inkább majmozás és mímelés még érdeklőbb. Hogy egészen felfoghasd ideámat azon különbségre nézve, melyet valamely nyelv természete és gyéniosza közt látok, íme egy példa: *elszigetelt*, *isolé* helyett, a magyarnál nem olyan szerencsés kitétel, mint a francziánál, mert mi nem küldjük szigetekre a bűnösöket. *Elszigetelni* = szigetek körül tenni (a francia gyéniosz szerint pedig = magánmaradás valamely tül-tengeri távoleső szigeten); ha csak sziget vesz körül valakit, még nem értetődik, hogy maga van azon a szigeten. Tűrhető az etymologiaizálás valamikor nem a szók, hanem az ideák gyenealogiájára vezet. Én tehát azt merem gondolni, hogy mind nyelvünk gyéniosza, mind pedig természete szerint ez a szólás p. o. ich stehe isolirt da = *magántított* állók itt.«

Az idézett levél egy másik része a *modestus* szóra vonatkozik: »A szoros általtételek valamely nyelvből nem mindég szerencsések; *modestus*, *modeste* p. o. nem azt teszi latin és francia nyelven, hogy valaki módot tart vagy szép szerrel viseli magát; mert ez inkább *ingenuus*, *ingénu*, *ártatlan*, *nemes erkölcsű*, hanem azt teszi, hogy el nem bizza magát, hogy *vakmerőtlen*, hogy *szégyellős*, hogy *pirulatos*; még akkor is tehát ezen szókkal kellene élni a *szerény* szó helyett, ha bizonyos lenne, hogy *szerény* szebb mint amazok. *Szerény* szép szó, jó szó, de azt teszi: *régulier*, *ordentlich*, nem pedig *modeste*.«

Végül, bár nem tartozik szorosan ide, lássuk Dessewffynek a megszólítás módjára vonatkozó fejtegetéseit. Idevágó nézetei Helmezy Mihályhoz írott levelében (1837 szeptember 27.) olvashatók, de megjelentek a pesti »Társalkodó«-ban is. Az ön,*** *kegyed*, *maga* megszólítási formákról lesz szó. — Dessewffyt Vörösmarty, Kunoss

* Dess. Kaz.-hoz, 1818. nov. 20. Ma: niche = fülke.

** Ma: das Licht és lux = világosság, világ, fény.

*** Az ön-t elvonás útján Széchenyi alkotta. Vö. Nyr. 25:306.

és bizonyos Hideg nevű úr megjegyzései készítették, hogy gondolatait a nyilvánossággal is közölje. Vörösmarty ugyanis — mint Dess.-nél olvassuk — az Athenaeum 1837 szeptember 7-diki számában Csató Pál egy fordítását bírálván, így szól: »Csupán a sok *kegyed* ellen van kifogásunk. Nem veszik-e észre írónk, hogy szintűgy czim, mint nagyságod, méltóságod s németül Euer Gnaden? s ezzel akarják-e a társalkodást egyenlőségi lábra állítani? A *kegyed* megmaradhat, midőn valakit czímezni akarunk, de egyenlő conversatio-ban az *ön* hasonlíthatlanul jobb.« Kunoss szerint az *ön* nem bizalmas körbe való, mert a hidegségnek s rangkülönbségnek bélyegét hordja magán. Ott azonban, a hol ezt kitüntetni szükséges, sokkal helyesebben alkalmaztatik, mint a *kegyed* szócska, mely nyersebb hangon bizonyos gyengédséget gyaníttat.« Végre az ismeretlen Hideg úr egy szójátékkal (»a *kegyed* — beszéd közben — kegyetlennek is juthatna«) akarja neveltségessé tenni e megszólítási formát.

Dessewffynek Vörösmartyval szemben az a véleménye, hogy nem egészen bizonyos a *kegyed* szónak a német *Euer Gnaden*nel való egyértelműsége; mert *Gnade* = *kegyelem* (*kegy-eleme*, fons, elementum favorum). »A *kegy* azt teszi, mit a franczia *grace*-nak nevez, olykor erkölcsi, máskor testi értelemben, s egyedül theologiaiban és jogiban *kegyelem* ő nála a *grace* szó.« Vörösmarty tiszteletesebb beszélgetésre, Kunoss úr pedig barátságosabbra óhajtaná szorítani a *kegyed* szót, de D.-nek az a nézete, hogy a művelt társalgásban nem a czímezés, hanem a gondolatok és érzelmek előadása módja szokta megadni a beszélgetés savát. A mi *kegyed*ünket sokkal »szívlete-sebb« és kevésbbé neveltséges kitételnek tartja a franczia *vous* s az angol *you* névmásoknál, melyekkel egyes személyhez többes második személyben szólnak. »Nyelvünkben írja tovább D. — a *maga* sajátul ezt jelenti: solus, selbst. *Ő* = ille, *ön* = ipse, önség tehát vagy enség, önzés, vagy magamosság azt teszi Selbstsucht és ez — ha szabad barbár rómaisággal beszélni — ipseismust, egoismust, solismust teszen.« Mellőzendőnek tartja tehát az olyan megszólítási módot, mely az ideák rokonságánál fogva az önzést és önkényt juttatja eszünkbe. Különben az *ön* használata már azért is fölösleges, mert nyelvünk úgyis eléggé bővelkedik a czímezés és megszólítás árnyalatiban.« *

* Dessewffy ezeket sorolja fel: »Szent-atya, felséged, fenséged, kegyelmességed, kegyelmes úr v. uram, magasságod, herczegséged, excellenciád, nagyságod, nagyméltóságod, méltóságod, princz, dük, marchese, gróf, al-gróf azaz vicomte, báró, tanácsnok, főtisztelendő, tisztelendő, tiszteletes, tekintetes, nagytekintetű, nemzeti és vitézlő, bizodalmas úr, kegyed v. úr magában, úrfi, uraságod, uram, kigyelmed, kelmed, kend, kéd, kéd, maga, te. Hát a rövidítmények: nagyság, méltóság, tens. — A szép nemre nézve pedig: asszony, asszonyom, asszonyságod, kisasszony, leányasszony, leányka asszony. Atyafiságos körben: uram atyám, atyám uram, asszony anyám, anyám asszony, asszony néném, néném asszony, húgom asszony, húgom, húgocskám, uram bátyám, bátyám uram, uram öcsém, öcsém uram, bátyám öcsém (!). *Öcsikém*, mely tiszteletreméltó megkülönböztetések még a dús német nyelvben sincsenek. Hozzávehetjük a szerelem szíves szózatjait, p. o. édes mindenem, lelkem,

»A *kegyed* szó nyelvünkön azt érteti, mit a régi görög kharisznak mondott, noha kharisz nála gráciát is tett személyző (így!) értelemben« (t. i. a három Gratiát). Ha a *kegyed* hosszúnak látszik, — mondja D. tovább — vegyük be a *kéd*-et vagy *kéd*-et. A *kéd* nem lenne megvetendő, ha feledni tudnók, hogy őseinknél a *kend* vagy *kéd* vagy *kéd* valakit kevésbe vevő megszólításnak tartatott. Befejezésül még egyszer rámutatva a *kegyed* megszólításban rejlő szépségre és melegségre (az *ön*-nel szemben), fejtegetését azzal a jóslattal végzi, hogy »a társalkodási egyenlőség elébb-utóbb a társaságit húzza maga után.« *

Az *ön*, *kegyed*, *maga* használata ma körülbelül olyan, a milyennek Kunoss Endre mondta (l. Nyr. 26:163).

BAROS GYULA.

NYELVMŰVELÉS.

Realizmus. »Bármily magyar szót keresünk is helyébe, sohasem leszünk képesek egyetlen egy magyar szóval a realizmus fogalmát kimeríteni, mert hiszen eredetileg a realizmus sem volt bonyolult és sokoldalú, csak utóbb fejlődött olyanná, míg ellenben az ujdonsült s bármily elmésen kieszelt magyar szó, minthogy nem ment keresztül** a történelmi fejlődésen: mindig csak egyet fog jelenteni és sohasem fogja pótolhatni a realizmust... Ha (tehát) összekeressük is mindazokat a szokat és megjelöléseket, melyekkel a realizmus fogalmát kimeríthetjük: ezzel még korántsem értük el a czélt... Ha például realizmus helyett a következő megjelöléseket használom: *valószínűség*, *életűség*, *igazság*, *életrevalóság*, *elevenség*, *kendőzetlenség* stb., akkor csak részletes formában, elaprózva vetettem föl újra a kérdést, mely ilyenformán kimeríthető és megoldható...« (Hevesi Sándor dr., Tanulmányok a realizmusról. Magyar Szemle 1903. évf. 28. sz.)

Közli HODÁCS ÁGOST.

Az idegen szók védelmezőinek rendes kifogása, hogy a magyar kifejezés nem foglalja magában mindazt együtt, a mi idő folytán az idegen szóhoz tapadt. Mink erre mindig csak azt felelhetjük, hogy az idegen szó ellen éppen az az általános, határozatlan jelentése szól, ellenben a magyar szók részint határozottan kifejezik a fogalomnak velejét (p. itt a *valószínűség*), részint pedig lehetővé teszik az árnya-

szívem, kincsem, vérem, kedvesem, angyalom, galambom, rózsám, tubiczám, babám stb., melyek szintűgy nem címzetek, hanem meg- s felszólítások.

* Az *ön*, *kegyed*, *maga* kérdése előfordul D.-nek egy Orosz Józsefhez írt levelében is (1839. szept. 17). L. Ferenczy: Dess. Lev. 3:264. Itt Vörösmarty válaszat ismerteti, mely szerint sajnos »semmi sem fér többé a vén fejekbe«. Udvariasabb formában Bajzánál is ezt olvassuk. Vö. Észrevételek gr. D. J. ellen.

** Igaz, hogy még nem ment keresztül, de keresztül fog menni. H. Á.

latok pontos megkülönböztetését (mint itt *igazság*, *elevenység* stb.; — az *életlenség* németes összetétel).

A SZERK.

Mostkori. Már többször olvastam ezt a szót (legutóbb Keller dr. A tenger élete cz. művében), p. mostkori tudományosság. Azt hiszem, ennek a szónak nincs még meg a létjogosultsága. Van nekünk ennek a kifejezésére jobb szavunk is, csak éljünk vele. Ott van pl. *mostani*, vagy *mai* s nem épen rossz a *jelenkori* v. *jelenlegi* sem. A négy közül bármelyiket jobbnak tartom, mint a *mostkorit*.

Közelfekvővé tenni a kérdést. Ez is olyan kísértő a folyóiratokban; valaki fölkezdte s új idegenszerűségénél fogva megragadta a figyelmet s most meglehetősen sűrűn alkalmazták. Pedig mennyivel magyarosabb: vele kapcsolatos az a kérdés is; vagy: ebből következik aztán az is; vagy: ez arra a kérdésre vezet stb. A *közelfekvőt* a Helyes Magyarság is megrója: »† *közelfekvő* (föltevés stb.): kínálkozó«. Nyilván a német *naheliegend* utánzása, és *közelfekvővé tenni* = *nahelegen*.

KUN KÁLMÁN.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Lehr népnyelvi csudái.* Távolról mérges hadakozás nesze hallik a Nyelvőr csöndes tája felé. Lehr Albert tusakodik körme szakadtáig, kése hegyéig a MTsz. szerkesztőjével a B.Sz.-ben. Személyeskedő támadása, melyhez a nyelvtudománynak ugyan már már édes kevés köze van, a kettejük dolga, de a miket a támadásával véd, ámulatkeltő népnyelvi ismertetései, másé is.

Elmondhatom Lehrről: ignotos — még azokat is, a kik tudják, hogy messziről jött ember azt mond, a mit akar — fallit, de nekem: derisui — *van*. Mert csakugyan bajos egy kicsit minden nyelvésznek megcselekednie azt, a mit Lehr a MTsz. szerkesztőjétől megkövetel, hogy Sárszentlőrinczen is szülessék, meg Némediben is nyaraljon, hogy ekként északi Tolnamegye minden népnyelvi ritkaságát ismerhesse. Én ilyen kedveltje vagyok a szerencsének. Itt, ezen a tájon születtem, a nép fiai közt nevelődtem, e vidék nyelvének minden csínját-bínját, a legkritkább szólásformáját, értelem-árnyalatát, egyes emberek sajátos kifejezéseit is töviről hegyire ismerem. Még pedig, mint Lehr kívánja, bizony nem könyvekből, hanem a néppel való mindennapos érintkezésből. Ezért el merem mondani, hogy Lehr hírhedt képzőinek, ott, a honnan ő állítólag szedte őket, Némediben se hírük se hamvuk. Mindennap beszélek azokkal az emberekkel, a kiket

* E közlemény tartalmaért természetesen a beküldő felelős első sorban. Mi habozás nélkül kiadtuk, mert Némedi Dezső régi, megbízható dolgozó-társunk. Talán van még Tolna megyében több olvasónk is, a ki hozzászólhatna a dologhoz, akár mellette, akár ellene.

A szerk.

ő csudabogaraí szerzőiként névszerint is megnevez, azóta is megpróbáltam ráterelni a beszédet arra, hogy csak egy *-si* vagy *-tányi tényi* képzős szót, csak egyetlen egy ragozott névutót is vakkantsanak ki: hasztalan. És mikor végül megmondtam nekik, hogy miféle szók elkövetését fogja rájuk valaki, olyik fejcsóválással, olyik nevetve hallgatta a neki tulajdonított furcsaságot.

A *-si* végződésű szavak közül az egyebütt is használatos *falusi* meg *idevalósi* említhetők. Használják a *-si* képzőt gúnynevek alkotására, p. *buksi, vaksi, töksi* (Nyr. 31:249), de ez az egész garmada *si-n* végződő szó, a mit Lehr északi Tolnamegyéből valónak mond, teljesen ismeretlen itt. A *-tányi tényi* képző pedig, mely a Lehr példázatában oly válogatás nélkül járul igékhez, névszókhoz: kész nevetség. Ilyen furcsaságokkal: *sujttányi* átok, *rítányi* gyerek, *dög-tényi* bűdös udvar, *sántányi* ló, ne csúfítsa Lehr az én kis falumat! Hallottam már ilyent: nincs *jártányi* ereje, nem mégy egy *toppányit* sem, de ezekben csak nem akar valaki *-tányi* meg *-pányi* képzőt keresni!

Még ezeknél is csudálatosabb dolgokat említ és tanusít azonban Lehr némedi emberekkel a Budapesti Szemle januári számában. Azt, hogy erre mifelénk egészen közönséges dolog a névutóknak *-l* igeképzővel való igévé tétele. P. föntül = virraszt, lentül = leszól, mögöttül = hátul jár, átul = átmegy. Egyiket-másikat ezek közül meg tudom a följegyző félreértéséből magyarázni. Mert — teszem — bizonyos az, hogy Ócsagék mikor virrasztottak, nem *föntültek*, hanem fönt ültek. Azt is tudom, hogy Kovács János a miszlai vásárt, a melyről az a szólás járja, hogy fele áll, fele mén, nem *lentülte*, hanem *renfűlte* (*renfül*, Nyr. 33: 57 *rempöl*, a. m. ócsárol, gyaláz *), de legtöbbjét hasztalan keresem a tolnamegyei akár kölesdi, akár némedi nép nyelvében. Egy dolog igaz: az *-l* képzős igének használata mifelénk sokkal gyakrabbi, mint a köznyelvben. A *kicsinyel, helyesel* igék mintájára hallani ilyent: *nagyul, vastagul, erősül*, ebben az értelemben: nagynak, vastagnak, erősnek tart. Csakhogy látni való, hogy ezekben mindig *melléknévhez* járul az igeképző, de *névutókhöz* sohasem.

Végül Lehrnek még egy tolnamegyei népnyelvi különlegességről kell szólnom. Ez az *enyh* szó. Lehr a Budapesti Szemlében valóságos *enyh-tant* ad elő. Elmondja: hogyan használatos ez a szó mint főnév, melléknév, határozó, mik a származékai stb. Maga az *enyh* szó teljesen ismeretlen, pedig Lehr azt is állítja, hogy hallható *h*-val mondják Némediben. Ez nem jelentene egyebet, mint hogy az egész falu heptikás. Az *enyhely*, mint talán országszerte, itt is használatos szó. Ennek előtagjából a *-he* szótag nyilván az utótag azonos hangzása miatt kopott el. Az *enyhe* melléknévet hallani, de *enyhen, enyhes, enyszer*-féleket stb. bizony bizony soha.

Szó a mi szó: gondolkodóba ejtett, hogy Lehr, a ki igazán

* Sőt ugyanilyen jelentéssel *rentyöl* is van a MTsz.-ban, s ezt még könnyebben össze lehet tévesztetni a *lentül* alakkal.

A szerk.

kérdés nélkül, méltán magasztalja önmagát a Budapesti Szemlében, mint a népnyelvnek gondos megfigyelőjét és régi, alapos ismerőjét, honnan vehette ezeket az adatokat. El se is hiszem, hogy egy-egy nyári szünetben ő maga jegyezte föl ezeket a képtelenségeket, azoknak az embereknek a beszéde után, a kiktől én ilyen esztendőök során át, mindennapos érintkezésben soha nem hallottam. Nincs is máskép, mint hogy valaki más, avatatlan ember közléseit a maga megfigyeléseiként mondja el. Ez lehet jóhiszemű eljárás, de hogy milyen hasznára vált a népnyelv megismerésének: tragikómikus példája a *-si* meg a *-tányi tényi*.

Bár azt tudnánk mind összegyűjteni, a mi sajátsága a népnyelvnek megvan, nemhogy olyant fabrikáljunk, a mi nincs.

NÉMEDI DEZSŐ.

Konstanczinápoly. A Bécs és Wien kérdéséről s a megmagyarosodott külföldi városnevekről olvasva, eszembe jut ez a régente oly gyakran használt magyaros forma: *Konstanczinápoly*. Honnan vette magát a *cz t* helyett? Én így gondolom: Konstantinápoly városát Magyarországon leggyakrabban emlegethették a 15. század eleje óta, kivált mióta 1422-ben II. Murád hadisarczra kényszerítette a görögök gazdag fővárosát. Ámde éppen akkortájban, 1414-ben történt egy rendkívüli emlékeztetre méltó esemény, a *konstanczi zsinat*, a hová Zsigmond király nagy és fényes magyar kísérettel ment el. Nyilván ennek az egyidejűségnek tulajdoníthatjuk, hogy a *Konstancz* név mintájára a másikat is *cz*-vel ejtették: *Konstanczinápoly*.

BEÖTHY ZSOLT.

Ez a rendkívül elmés és szerencsés magyarázat rávezet bennünket még valamire. Hiszen tulajdonkép így kellett hangzani e névnek: *Konstantinopoly*, és színtűgy *Drinopoly*, a későbbi *Drindápoly*, mert eredetileg *Constantinopolis* és *Hadrianopolis* (vö. horvátul *Drinopolje*). Ezekbe még nyilván belemagyarázta a magyar kiejtés a történetünkben oly hírhedt *Nápoly* nevet, s ezt aztán támogathatta a szintén Zsigmond idejében esett emlékezetes *nikápolyi* ütközet hatása.

A SZERKESZTŐSÉG.

Safarina. E szó történetével már Szarvas Gábor foglalkozott (Nyr. 18:367). Az ő fejtegetésének rövid foglalata az, hogy a *safarina*, »a mai irodalomban s az élő beszédben is teljesen ismeretlen szó«, a régi szótárakban, Calepinust kivéve, nem fordul elő, bár a régi irodalom a 16. század közepétől kezdve elég gyakran él vele, azonban már a 17. század második felén túl, úgy látszik, kiment a forgalomból. A szó Szarvas szerint német eredetű, a »gazdasszony, kulcsárné« jelentésű újf. *schafferin* mása, a melyet valószínűleg német egyetemeken tanult protestáns írók honosítottak meg, azonban náluuk a »pellex« értelmét vette föl.

A szó történetét az azóta napfényre került adatok alapján ma másképen kell megállapítanunk. Először is megjegyzem, hogy a *safarina* a mai élőbeszédben nem teljesen ismeretlen. Már Czuczor-Fogarasiék azt mondják róla: »ma már jobbra csak Erdélyben divatozó szó« (1870, NSzót. V. k.), azóta pedig az új Tájszótár szerzője egy tiszafüredi adattal is igazolja divatban létét.

Az eredet kérdését is másképen látjuk. A *safarina* hangtani okoknál fogva nem lehet egyenesen az újf. *schafferin* mása, közvetlen forrását egyebütt kell keresnünk, a magyarországi latinságban. Erre nézve ugyanis Szamota István jegyzetei közt két fontos idézetet találunk. Az egyik egy 1491-diki oklevélből kiegészítéssel így hangzik: »Item Benedicto cohabitatori meo lego duas scrophas femellas. Item famulo Petro de bonis meis medium florenum. Item *Sapharine* mee vnam vaccam et quatuor scrophas femellas« (OL. D. 19702). A másik 1507-ből. Szamota szerint: »Olim *Safarina* Sigismundi« (uo. 26124, I. OklSz.).

Ezekből két dolog világos. Egyik, hogy a magyarországi latinságban volt egy *safarina* szó is. (Bartal nem ismeri, Du Cangebán és Diefenbachban szintén ismeretlen.) A másik, hogy e latin szónak nem »pellex«, hanem »schafferin, gazdasszony, sáfárnő« a jelentése, hiszen oklevelekben pellexekről nem emlékeznének meg.

Ez a 15. században mutatkozó konyhalatin *safarina* nem lehet egyéb, mint az azonos jelentésű középfőlnémet *schaffaerinne* szónak (l. Lexer) latinositott alakja, s hozzá hasonló eredetű latin szót a közép- és újkorban nálunk és külföldön számosat találunk. (Vö. éppen a *schafferin* alapszavából: *schafferus*, *schafferius* Bartalnál.) Az sem szenved kétséget, hogy a Calepinusnál »pellex« jelentéssel föllépő s e jelentését mai napig megőrzött magyar *safarina* a konyhalatinság tisztas *safarinájának* az utódja. Jelentésének erkölcsi súlyedését a 16—17. századi protestáns világ gúnyos szelleme magyarázza meg, a mely a katolikus papokkal együtt az ő sáfárnőiket, gazdasszonyaikat is pellengérré állította s a *safarina* szónak 15. századi tisztas értelmét egyszer s mindenkorra megváltoztatta.

ZOLNAI GYULA.

A tizenkettedik órában, kapuzárás előtt. Mind a két szólást akkor használjuk, mikor a cselekvésre való időnek utolsó pillanatát akarjuk kifejezni: »még éppen jókor, éppen az utolsó pillanatban«. Az első különösen a közvetlenül fenyegető, már-már bekövetkező veszély vagy válság megjelölésére alkalmazzuk; míg a másodikat akkor, ha az utolsó, kellő pillanat elmulasztásával valami dolog bekövetkezésének, megtörténésének lehetősége szűnnék meg: »A tizenkettedik órában jött a segítség, már azt hittük, hogy el kell vesznünk«. »Ép kapuzárás előtt jöttél, holnap már nem jutott volna neked belőle.« A *tizenkettedik órában* szólás helyett a németek ezt mondják: a *tizenegyedik órában*, in *elfter Stunde*. a válság, döntés bekövetkezését ugyanis a tizenkettedikben várják. Borchardt (*Die sprichwörtlichen Redensarten*, Leipzig, Brockhaus) a szólás

eredetét az új szövetségnek ama példázatában keresi, mely a szállómunkásokról szól, Máté ev. 20, 1—16; itt a bért a tizenkettedik órában fizetik, és a kik a napnak csak tizenegyedik órájában is munkába állottak, éppen annyit kapnak, mint azok a napszámosok, a kik kora reggeltől fogva dolgoztak. — Azt hiszem, nem tévedek, hogy a szólásnak nálunk való meghonosulását Széchenyinek kell tulajdonítanunk. Mikor tudniillik a lánczíd már befejezése felé közeledett, 1848 július 18-án délelőtt a budai oldalon az utolsó lánczdarab felhúzás közben elszakadt és a Dunába zuhant; Széchenyi, ki izgatottan várta a munkának ezt az utolsó nehéz részét és befejezéséhez mintegy jóslatszerű várakozásokat fűzött az ország politikai jövőjére nézve, maga is nagy veszélyben forgott. Mikor délután a különben nem nagyon jelentékeny balesetről beszélgettek vele, csüggedten ezt mondta: »Így fog ez velünk is menni, *tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden*, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, *a tizenkettedik órában törik össze minden*.« (Kovács Lajos, Gróf Széchenyi István közéletének három utolsó éve 1846—1848. Franklin, 1889. 2:270.) Ez a jóslat akkor szájról-szájra járt. Tudtommal előtte nem fordul elő irodalmunkban, azóta pedig, különösen országgyűlési beszédekben és lapok vezércikkeiben igen gyakran emlegetett mondas. Nem tartom valószínűtlennek, hogy Széchenyi a bibliai példázatra való emlékezés nélkül, pusztán a megtörtént baleset körülményeiből merítette mondását, annál inkább, minthogy a német *tizenegyedik órát* mond, de meg aztán sokkal ritkábban is él a szólással.

A *kapuzárás* előtt nálunk igen fiatal, még pedig németből került jövevény szólás. Abból az időből ered, mikor a városokat még körfal vette körül s a kapukat minden este bezárták; a ki kapuzárás után jött, vagy a kintmaradásra jogosító igazolványt mutatta föl, vagy kapupénzt fizetett, különben kintrekeedt. Ezt a kapupénzt például Lipcsében 1824-ig szedték. Innen ered a szólás. Nálunk megkönnyítette a szólás meghonosodását, hogy bizonyos időn túl nekünk is kell kapupénzt fizetnünk, persze nem a város kapusának, hanem házi Cerberusunknak.

TOLNAI VILMOS.

Csináló, mēnő stb. (Nyr. 31:413). Miskolczy G. különbséget tesz a *takarodj* és *takarodjál* használata közt. Elfogadom magyarázatát. De hogy ennek a megkülönböztetésnek hatása folytán mondanának a kis gyermekeknek »mintegy szelid szemrehányással« ilyeneket: Mit *csináló* édes fiam? Hát mégis *elmēnő*? Ejnye! de rossz *vagyó*! — az már nem valószínű. A közölte alakokat magam is számtalanszor hallottam s meg is szaporíthatom egy párral: Mit *látó*? Mēr nem *járó* igényessen? Ha szépen *kérő*, kapsz belüle. Ezek az alakok valóban a gyermeknyelvben divatosak, bár — bizonyára annak példájára — szórványosan egyik-másik előfordul a felnőttek nyelvében is. Hogy a gyermeknyelvben miért oly gyakoriak, azt az *észő* (eszél), *jáccó* (játszol), *iszó* (fszol) stb. hatása eléggé megmagyarázza.

CSEFKÓ GYULA.

Tájszókról. *Kókó* (Nyr. 32:417, 577). A tojást jelentő *kókóval* összetartozhatik a Keszthelyen járatos *kókázni* kifejezés. Húsvétkor szoktunk *kókázni* a piros tojásokkal. Ez a kókázás pedig abból állt, hogy a piros tojást kiki a kezében fogva hozzáütötte a másikéhoz; a kinek aztán a tojása megrepedezett, azét közösen megettük. Megtörténik gyakran, hogy ketten is egyszerre hajolnak le azért, hogy a leesett tárgyat gyorsan felvegyék. Ha ilyenkor összeütik a fejüket, nevetve ezt szokták mondani: *kókáztunk*. (Vö. *kókáz* és *kókál* MTsz.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Kütyü. Egy erzsébetkörúti borbélynál hallottam ezt a szót, a cigarettapapir *Mundstück*-je értelmében; a fiú veszprémi s azt mondja, hogy ott is és az Alföldön is hallotta sokszor: *kütyüs* cigaretta; van *kütyüje* a cigarettádnak? — Utólag azt hallottam, hogy Veszprém-ben *gügyü*: az a darab (bodza)fa, melybe az enyves madárfogólépeket dugják; a *gügyüt* viszont a *sefüsefára* tűzik, a puha bélésénél fogva. A megfogott madarat, enyves lábát aztán homokban vagy porban fűrésztik.

SZABÓ JÓZSEF.

A MTsz.-ban is két balatonvidéki adat bizonyítja, hogy *kütyü* a. m. gyümölcs hüvelye, tokja, makk csészéje. 1900-ban a szintén balatonvidéki Vadnay Andornak A Tiszamellékről cz. könyve 28-ik lapján olvastuk: »A munkások... sohasem a valódi bajjal állanak elő, hanem vmi általánosabb... bajokat sorolnak föl. A ténybeli bajt, vagy éppen annak okát úgy kell az embernek gonddal kihámozni, mint szűrés *kütyüjéből* a gesztenyét.« — Akkor kérdést tettünk e szóról a Nyrben s akkor két veszprémi s két zalamegyei olvasónk közölte velünk, hogy náluk *kütyü* a makk csészealakú kupakja, a gesztenye s a dió zöld burka, a hüvelyes vetemények hüvelye s általában minden maghüvely, egy közlő szerint pedig Somogyban a búza toklásza.

A SZERKESZTŐSÉG.

Magyarok istene. Thury Józsefnek Török nyelvemlékek a 14. század végéig cz. értekezésében a következő érdekes megfigyelést olvassuk: »A Kül-Tegin síremlékén levő (732. évi, uigur nyelvű) feliratnak egyik helyére akarom felhíni a figyelmet, hol azt olvashatjuk, hogy mikor egy időben a sínai császár azt mondta, hogy a török népet meg fogja semmisíteni és kiirtja a föld színéről, ekkor a magasságban »*Türk tengrisi*, türk íduk jeri subî anča temiş: Türk budun jok bolmasun, budun bolčun tejin,« azaz a *törökök istene*, a törökök hazájának védőszelleme, így szólt: a török népnek nem szabad elpusztúlnia, a népnek meg kell maradnia, ezt mondom. E sorok olvasásakor kinek nem jutna eszébe a *magyarok istene*, a ki, mint pogány őseinknek külön, nemzeti istene, az ő fel-fogásuk és hitük szerint, éppen ilyen pártfogója és fenntartója volt az ő magyar népének az idegen népekkel folytatott küzdelmeiben!«

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Igeképzés. A Székelyföldön nagyon elterjedt igék: *kérendzik*: kéredezkedik és *elkérendzik*: elkéredezkedik, engedelmet kér, hogy vhová mehessen. Milyen képzőkből keletkezhettek az itt jelentkező *-ndz* képzőbokor? — Milyen természetű képző az *-l* az ilyen igékben: *rejlik*, *fejlik*, *váslik*, *koplik*, *fójlík*: fulladoz, *fújlik*: felfúvódik stb.? Eleget forgattam a TMNy.-t, de nem tudtam határozott véleményt alkotni. Gyakorító képző volna? De a TMNy. 396—97. l. egyetlenegy ilyen ikes ige sincsen felsorolva.

F. *Kérendzik* nyilván csak újabb módosulás az ismert régi *kérendzik* igéből, még pedig alkalmasint valami rokonértelmű szó, pl. a székely *kérincsel* ige hatása alatt bővülhetett az *-n* hanggal. — A *fojlik*, *fejlik*, *rejlik* igéket az *-l* képző pusztán tárgyatlan igékké tette, mert mindezek a *fojt*, *fejt*, *rejt* igékből keletkeztek a 17., 18. század óta (sőt *rejlik* csak 1857 óta van kimutatva), még pedig régibb ilyen párok analógiájára, minők *hajt*: *hajlik*, *oszt*: *oszlík*, *ont*: *omlik* (még régebben *hajol*, *oszol*, *omol*). Ezekben a régi *l*-es igékben az *-l* alig lehetett más, mint gyakorító képző, mert hiszen *osz-t*, *haj-t*, *om-t* nyilván műveltető képzések, tehát már maga az alaprészt, *osz-*, *haj-*, *om-* oszlást, hajlást és omlást jelentett. Az *l*-nek gyakorító értéke azonban rég elhalványult. (L. ezekről TMNy. 426.) — A *váslik*, *koplik* *l*-jének is gyakorító értéke lehetett valamikor. — A *fújlik* szó 'felfúvódik'-féle értelmezése nem tévedés? Ez tán csak a *fojlík* változata, mint van *fujtani* és *fojtani*.

Régi szók. Mit jelent a köv. három szó, melyet régi debreczeni kéziratokban találtam: »Pap F. úrnak *karasiája*« (napidíj- és úti számlák közt, 1696). »Révészeknek adtam *bibaléra*« (azt hiszem, borraivaló). »A piacra álljon vele, s ott *közveséggel* el ne adhassa [tán egészben], — hanem negyedenkenth athassa« (városi statútum, 16. száz.).

F. *Karasia* a 16. s 17. században valami posztószövet neve volt; megvan a NySz.-ban. — A *bibale* csakugyan borraivaló; a magyar latinság szava volt, megvan Bartal szótárában. — *Közveséggel*, ez talán csak látszat, talán megfakult az írás, a statútumok jegyzője talán ezt írta: *közönséggel*. (Vö. »Közönséggel mindnyajan es egyenkent-is ő neki tagjai, közősi es reszesi« NySz.) Vagy hogy tollhiba volt, a *közönséggel* és *özszveséggel* szók összezavarásával.

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

A legifjabb bíróság megszólalt és ítéletet mondott. — Vagy nem tudják önök, melyik az a *legifjabb bíróság*? Látszik, hogy nem rég olvassák a Magyar Nyelvőrt, mert a kik már 1891-ben is olvasták a Szarvas Gábor folyóiratát, azoknak feledhetetlen kedves emlék az a mulatságos ismertetés, a mely a 20. évfolyam 86. lapján jelent meg evvel a fölírással: *A legifjabb bíróság*. Mai olvasóink épülésére és szórakozására ide tesszük az elejét (l. Nyr. 20:86):

»Őszintén bevallom, hogy magam is jó soká bámultam a címbeli kifejezésre, pedig a rébuszok megfejtésében ismerőseim körében jó hírnévre tettem szert. Hiszem is, hogy ha a rébuszok szokott helyén látom, nyomban kitalálom az értelmét. De mikor egy komoly könyvben olvasom, a hol ilyet álmában se keresne az ember! A Győrött 1888-ban megjelent »Egyetemes Könyvtár« III. füzetében, melynek címe: ,Rousseau. Carrière (helyesen: Carriere) után Ferenczy József', ki, azt hiszem, az Országos Közoktatási Tanács íródiákja, jegyzője s a többi közt ennek az Egyetemes Könyvtárnak is szerkesztője. A füzetben lapozgatván, szerencsétlenségemre mindjárt a 6. lapon a *legifjabb bíróság* üti meg szememet. Nézem, nézem, soká nézem. 'A legifjabb bíróság' — mi lehet ez? 'A legifjabb bíróság ítélete hangozzék, mikor akar.' Egyszerre csak, nem tudom miért, hogyan, eszembe jut Claquehutes Frigyes s világosság támad elmémben. *A legifjabb bíróság* = ,das jüngste gericht', a mit mi többien ,utolsó ítéletnek' szoktunk mondani. Különben ide iktatom teljes összefüggésében a helyet: *Carriere*: ,Die *posaune des jüngsten gericht's* erschalle wann sie wolle; mit diesem Buch in der hand will ich mich vor den Weltrichter stellen' — [azaz: Bármikor harsan is meg a végítélet trombitája, kész vagyok kezemben e könyvvel a világbíró elé állani]. *Ferenczy*: ,*A legifjabb bíróság ítélete hangozzék, mikor akar; e könyvvel kezemben akarok világbíráim elé állni*.'»

S most, 1904-ben, újfent megszólalt a legifjabb bíróság ítélete, s a *legifjabb bíró*, *Ferenczy József*, azt írja a M. N. jan. 28-i számában:

»Egy ledőltszobor. — A mult héten a M. T. Akadémia kiadásában egy ötfélszáz lapra terjedő vaskos könyv jelent meg. Címe: Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár; írta Balagi Aladár. I. k. Ez a könyv dinamitbomba, mely az Akadémia palotája előtti kis parkban elhelyezett Szarvas Gábor szobrot nemcsak ledöntötte, hanem törmelékké is zúzta... De B. könyve súlyos vádirat a M. T. Akadémia, főleg annak nyelvtudományi osztálya ellen is, mely 30 év óta nézi el, sőt óriási összegekkel támogatta azt a nyelvtudományi üzleti munkásságot, melynek fő korifeusai Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond.« — Így ítél a legifjabb bíróság.

Az évad halála. 1879-ben diadalmasan kiáltott Lehr Albert (Nyr. 8:29): »Letaszítottuk a fattyu *idényt* bitorlott trónusáról és visszahelyeztük ... az *évad-ivadot*... Lehet-e ennél józanabb, igazabb eljárás? A nyelvre nem kötöttünk semmit, mert az *évad* épen olyan törvényes szülötte, mint akár az *idő*«. — Most pedig, 1904-ben, Ballagi Aladár hirdeti ép oly diadalmasan, hogy letaszítja bitorlott trónusáról és mindjárt ki is végezi az *evadot*, hogy visszahelyezze régi fényébe az *idényt*. A világ persze csak az utolsó kiáltást hallja, s azt mondja rá (B. H. 1904. II. 9): »A Ballagi bizonyítása a napnál világosabbá teszi, hogy az *évad* sohasem jelentett *évszakot*, *saisont*, hanem setét, vad éjtszakát, az éjtszakának a derekát. De éppen, mert ennyire igaza van, kár annyi puskaport akkora robajjal elpuffogatni. Az igazság magában is annyira meggyőző, hogy a nagy lárma, az öblös hang csak gyöngítheti, nem pedig izmosítja«. — Igazán, kíváncsian várjuk a viaskodás végét: vajjon melyik fog valóban diadalmaskodni e páros viaskodásban, Lehr-e vagy Ballagi. (Minden esetre a farsangi évadhoz méltó multság volt olyan vad dolgokat — s mégsem újakat — tálalni egy akadémiai ülés hallgatósága elé.)

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Népetimológia.

Bakos temploma. Felpécz györmegyei községben hallottam. János bácsi nem igen szerette a templomot, inkább a kocsmát. Mikor vasárnap a hívőserég a templomba tartott, János bácsi mindig betért egy kis szíverősítőre a kocsmába, onnét aztán vajmi ritkán folytatta tovább útját az istenházába. Úgy történt, hogy istentisztelet alatt valami kis esemény történt. Délután a házak előtt összeverődött a népség. Az egyik csoportban ott volt János bácsi, én is. A beszéd során szóba jött az istentiszteleten lejátszódott kis esemény. János bácsi szörnyen kérdezősködött róla s én, nem ismerve előbb említett tulajdonságát, megkérdeztem: Hát János bácsi nem is tudja? Talán nem volt a templomban? — János bácsi nem szólt semmit, de az egyik mellettem álló gonoszul megjegyezte: Dehogyan nem! A Bakos templomába. — Hol? — Hát Bakos templomába. — Micsoda az? — Ejnye, hát nem is tudja? A kocsmába. — Hát mért mondják azt maguk Bakos templomának? — Én nem tudom. De iszen az urak mondják annak. — Talán Bacchus templomának? — Az az! De hát már mi csak Bakos templomának mondjuk. Mink így jobban ki tudjuk mondani. No meg szegény megboldogult Bakos bátyánk is a kocsmát tartotta templomának.

SZTROKAY LAJOS.

Szólások.

Mikor alkalmoszerű dalra gyűjt: *Hogy neki szóljunk*: »Voltam csikós, voltam gulyás« stb. — *Neki tanyáztunk* a pálinkának: neki huzalkodtunk.

Kicsámborgott a fejemből a pálinka: kijózanodtam.

Forgó kóró: napraforgó.

Burgyé: földbe épített ház.

Cak-pak meszelésig én csináltam.

Tubus: kúpalakú magtár.

Beleborongatják: beleszórják.

Nagy fekvése volt ennek a grófnak: birtoka.

Na csak azt bírom mondani!

Segedelmezzén: segítsen.

Ópe: fuccs, ópre vettem pl. a kártyát: fuccsra vettem.

Felkoporcolódtam: felkuperodtam.

Elkellemez: elszeret.

Szemet kap a liba: gégejébe megy a szem.

Hogyha Debrecenbe meg nem csálnak, Bősörménybe meg nem lopnak, Nánáson meg nem rontnak: elmehetsz az egész világon.

Pócsi búcsú, nádi bál, disznódi nagy vásár, amelyik lány el nem kél, az biztosan vén lány marad.

(Hajdu-Dorog.)

STOLL ERNŐ.

Nem azért mentem fírhő, hogy a kikyit-zöggýt horgyam az uramnak: üssön-verjen.

Olyan medvemenő lovat vett: czammogó-forma.

Hamar nekem türküli a vellát: nekem szegzi.

Jól türküdsz le a csizmád szárát: túrd le.

Az bizony könnyen párosította a ménkűt fenyévé: kiczifrázza.

Az ebéggye mindig ojjan özvegy forma: egy tál, — vagy leves, vagy más.

Harsányosan szól az orgonya: tiszta, erős hangon.

Ezt is nem soká zsebgýibe teszi a mester: fölveszi utána a bucsuztató temetés-pénzt.

Sokszor níztem kívül a házot, mikor mírges vót az uram: kiveret a házból.

Barom embér a maga almát piszkította: feleségére szól.

Karrót ütött elejbém a feleségem: megakadályozott.

Nekivicsorodott a tánczok: ugyan tördeli a sokaságot: erővel esetten tánczol.

De formázza ez a gyerek az annyát! (Felelet:) Minden gyereknek megvan a maga formája.

(Dőr, Sopron m.)

DOMONKOS ISTVÁN.

IZENETEK.

A M. Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak miniszteri megerősítését most várjuk.

Sz. M. H. úrnak. A *Bécs vagy Wien* kérdéséről szólva, azt írtuk, hogy a *Bécs*-féle neveket elhagyva »megfosztanánk nyelvünket sok száz éves, történeti fontosságú szavaitól«, továbbá hogy az »semmikép se helyes«, hogyha a tanuló a térképen csak *Wient* talál, »ennek pedig hírét se hallotta«. — Uraságod beküldött cikkében kioktat bennünket, hogy *megfosztanók* helyett *megfosztanánk* és *sem* helyett *se* »otromba« nyelvtani hiba. Nyilván azt hiszi, hogy mink ezt a bölcsességet még sohase hallottuk, s el *se* tudja képzelni, hogy hátha szántszándékkal írjuk úgy. — No hát egyebet nem izenhetünk, mint hogy elég világosan elmondtuk már, mit kell tartani az effélékről. Hogy hol mondtuk el, azt megtudhatja akárkítől, a ki valamicskével is többet tud nyelvünk irodalmáról, mint Kegyed.

Gy. V. Kapuvár. — A *létére* használatáról bővebben szoltunk Nyr. 14: 323, 511, 15: 345 (röviden Helyes magy. 161).

A válaszok hely szűke miatt a jövő számra maradtak.

K. Á. Hasmánt ismeretes kifejezés s az irodalomban is elégszer találkoznunk vele.

K. Gy. Zs. Kegyed azt fejtegeti, hogy ez a két szó: *jellemtelen* és *jellemes* teljesen hibás, mert képtelenséget fejez ki, mert jelleme (mint Lindner-Klamarik lélektana 3. kiad. 87. §-ából bizonyítja) minden embernek van, ha más nem, hát csúnya v. rossz jelleme. De ilyen okoskodás szerint senkit sem mondhatnánk *szemtelennek*, *orczátlannak*, *fejtelennek*, se *szemesnek*, *nyakasnak*, *hasasnak*, mert hisz mindenkinek van szeme, arcza, feje, nyaka és hasa, és végre minden ember *kezes*, nemcsak az, a ki aláírja a váltót.

Néhány közlemény ki van már szedve, de hely szűke miatt a jövő hónapra maradt.

Beküldött kéziratok. Sz. Maszák H. Bécs és Wien. — Kiss E. Béka és egér. — Baloghy D. Nyil. — Szabó K. Tájszók. — Sipőtz P. Válaszok. — Komjáthy S. Megjegyzések a bödi nyelvjárásra. — Szmodics S. Pásztorjáték. — Szabó J. A m. háztartás bűnlajstroma. Báli keresztnevek. — Pruzsinszky J. Exlex. — Némedi D. Válaszok. — Baranyai Z. A szegedi nyelvjárás az irodalomban. A kettős tárgyrág. Válaszok. Föntülni. — Bélteky K. Lelencz stb. — Szabó J. Egyveleg. — Ketskés Gy. Zs. Válaszok. Jellemtelen.

Beküldött könyvek. Thury J. Török nyelvemlékek a 14. sz. végéig. (Akadémia, 1903. 1 K.) — Művészeti Könyvtár, szerk. K. Lippich E. I. Michelangelo, írta Meller S. II. Donatello, írta Éber L. III. Budapest művészete a török hódoltság előtt, írta Divald K. (Díszk. 10—10 K. Wodianer, 1903.) — Sebők Zs. Pusztai élet. Elbesz. (3 K. Singer és W.) Tóth B. Magyar anekdotakincs VI. (480 K. Singer és W.) — Magyar könyvtár 365—8: Jókai M. Úti rajzok. Wilkie Collins: Párba az erdőben. Petőfi S. Tigris és hiéna.

Értesítők 1902—3. A kaposvári áll., brassói és sátorajaujhelyi kath. és hajdunánási ref. gimn. és a pécsi reáliskola ért.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 16-án
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

LAIKUSOK ÉVADA.

(A Nyelvtörténeti Szótár bírálatáról.)

Sehol sincs a l a i k u s »tudós«-nak olyan meg nem érdemlett tekintélye, mint nálunk. A tudósok váltig bizonyítják, hogy a k o p o n y á r ó l, mely 1849-ben levált törzséről és húsos része »p u r e s c h o m u v«-vá lett, félszázad múlva meg nem állapítható anthropológiailag, kinek a törzsét díszítette egykor. A laikusok hada e pozitív tényre azt mondja, hogy »mesebeszéd, a j ó z a n é s z itt tovább és többet lát«.

A régi magyar nyelv és írás történetét pozitív módszerrel kutató tudósok azt mondják, nem igaz az etruszk és a rovásírás kapcsolata, hamisítás a Karacsay-kódex stb. A hamisított hagyomány leleplezője hazaárulóvá lesz, mert a hetedik hatalom alattvalóinak azt súgja a természetes, józan ész, hogy hiszen a latinbetűs írás előtt is kellett lenni valaminek, miért ne lett volna az é p a r o v á s í r á s?

A kritikán nevelkedett ész ismeri a magyarság történetét a 9. század közepéig, tudja, hogy azóta mennyi változáson, fejlődésen ment keresztül nyelve, kulturája. A 9. század előtről azonban csak azt a pozitív tényt tudja, hogy az ez előtti időről semmit se tud. Jön a józan ész, s két öklére támaszkodva elmélkedik, hogy hiszen azelőtt is kellett valaminek lenni, s elkalandozik Szumérián, Asszirián, Országhalmán, s mi örülhetünk, ha ez útjában nemzetünk múltját a Krisztus előtti 2-dik évezrednél régiebb időre vissza nem vezeti.

A másik az időbeli távolság helyett a térbelit választja, üres kobakkal és tarisznyával útnak ered, feledve, hogy a föld gömbölyű s ha J a p á n t ó l még keletebbre megy, egyszer csak kiinduló pontját éri el megint; ez a lelkes hazafi nyelvrokonságot keres Japánban, s a miről idehaza bármely egyetemi nyelvészprofesszor felvilágosította volna, józan eszére hallgatva azt hitte, hogy a kérdést a helyszínén jobban megoldhatja.

Természetes ész vezette azt is, a ki az *évadban* az *éj-nek* a *vadját* kereste, bár a nyelvtudománytól félrevezetett elme azt mondja, hogy a fejtegetés (középkori terminologia szerint: éjfelekortól tikszókorig) a legsötétebb éjtszakában botorkált.

A józan ész hatalmát s a szakszerűségnek (természetesen csak a nyelvtudományban) butító hatását az Akadémia kiadásában legújabban megjelent könyvek közül a következő című óhajtja bebizonyítani: »Régi magyar nyelvünk és a Nyelvtörténeti Szótár. Írta Ballagi Aladár. Első kötet első fele. Budapest. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia 1904«.

Az a felfogás, a mely e könyvben a »tárgyilagosság«-ról, Spencerről, az »agg evolutionistáról«, a Bodnár-féle rozsdás Hegel-elmélet szerint magyarázott orthologiáról és neologiáról van mondván, ezúttal nem érdekel minket. Minket csak az érdekel, hogy a bíráló szerint a nyelvtudós egyetlen biztos fegyvere, tévedésektől való megóvója: a hangtan, tulajdonképp csak »hangpengetés«... »s a szakszerű hangművesek csak alárendelt segédmunkások lehetnek a nyelv megítélésében« (8. l.). Dehát mi a legfontosabb bíró a nyelv tényeinek megítélésében? A könyvnek több helyén megtaláljuk a feleletet: A »józan ész« (89. l.).

Hogy a hangtantól elrugaskodott józan ész mire képes, azt olyan oldalról akarjuk kimutatni, a mely a bírálónak, mint historikusnak legerősebb oldala kell hogy legyen: ez pedig a magyar történet ismerete s a történeti kútfők megértése. Ezúttal tehát csakis arról fogunk szólni, a mit a bíráló műve 96—111. lapján részletesen tárgyal; e lapokon elmondja, hogy mit hagytak el a NySz. szerkesztői Anonymusból, Kézaiból, a »Leges«-ekből, valamint a »Regestrum de Várad«-ból. Lássuk hát Anonymust!

* *

I. 100. l.: »-i: »fluuium Thyscie [az eredetiben *thýscie*]* in portu *Lucy* [az eredetiben: *lucý*], transnauigauerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tisza)lúci révénél, de általában a Nyt. Sz.-ból is végképp kifejejtették.«

Nem vitázok arról, mennyiben tárgyalandók a képzők külön szók gyanánt, s ezt a -nek ragra is vonatkoztatom (vö. a mű 99. l.), csupán azt bizonyítom be, hogy a szerző az »in portu *lucý*« felől nagy tévedésben van, mikor azt hiszi, hogy itt az -y a magyar -i melléknévképző. Anonymus ugyanis szó végén a magyar c hangot

* A szögletes zárójel közt álló helyesbítések az én megjegyzéseim.

-cy-nal írja; íme az adatok: 1) 37. fej.: »omnia castra... quorum nomina hec sunt... Stum-tej. Colgoucy. Trufun. Blundus. et Bana«. Világos, hogy itt nem a *galgóc* várról, hanem Galgóc váráról van szó. — 2) 31. fej.: »dedit... terram magnam... que nunc uocatur *miscoucy* et dedit ei castrum, quod dicitur *geuru*«. Ebben az adatban sincs szó a (diós)győri várról, a mint nincs szó *miskóc* földről se. A *miscoucy* adat *miskouc*-nak olvasandó (a HFK.* 427. lapja szerint egy 1245-i oklevélben is *Miscoucy* olvasható). — 3) 42. fej.: »terram *ra-cy* subiugauerunt«; 57. fej.: »usque ad terram *racy*«; a 45. fejezetben: »ufque ad terram *rachy*« áll. A »terra *racy*, *rachy*« se lehet *ráci* föld, hanem csak *Rácföld*, *rácok* földje. — 4) 45. fej.: ad castrum *sceredu-cy*«. Ez a »castrum *scereducy*« ma Szófia városa Bolgárországban, melynek bolgár neve *Szradec* és *Sredce*; latinul *Serdica*-nak (vö. Jireček, Sitzungsber. CXXXVI. XI. 4, a HFK. 444. lapja szerint *Sardica* is) nevezték. Ezt az adatot se lehet *szeredőci* várnak mondani, hanem csakis *Szeredőc* várának.

A legkétségtelenebb bizonyíték azonban, hogy »in portu *lucy*«-ban az -y nem a mai -i melléknévképző, a 40. s a 28. 29. fejezetben olvasható; a 40.-ben ez áll: »ethe filius oundu... fecit inter castrum olpar et portum *beuldu* edificari castrum fortissimum de terra, quod nominauerunt... *furungrad*«; a 28. és 29.-ben: »in portu *drugma* ... portum *drugma*«. A *böldi* rév Szentés és Csongrád közt ma is megvan (vö. HFK. 437), úgyszintén a *dorogmai* (Borsod m.); az Anonymus írása szerint -u van vagy semmi sincs a végén, pedig a bíráló következtetései szerint itt is -y-nek kellene állani. Anonymus szó belsejében a c hangot ce-vel írja (vö. 50. fej.: *rabuceam*, acc. ma *Rábca*, 31. fej.: a fluio *topulucea*, mai nyelven Tapolca volna). Ha tehát tisztán csak Anonymus jelölése módját figyeljük meg, akkor se lehet »in portu *lucy*«-ban az -y az -i képző.

* *

II. 100. 1. »*hómosó*(ér): a siluis Nyr [helyesen: *nýr*] usque ad Humusouer« (c. 22., az eredeti kéziratban voltaképp »umufouer«, jegyzi meg a bíráló, de akkor miért idézi *h*-val?); »iuxta quendam fluuium nomine Humusouer«. (c. 28., [helyesen: *hu-* | *musouer*, a »pontokodás«-ra szükség van, lásd a bírálót a *havas* szónál].) Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! — »ér v. vér: Humufouer (c. 22, 28). A vér szerintem ép oly helyes, mint az ér; mindkettő ugyanegyét jelent.«

* A magyar honfoglalás kútfői.

A hány mondás van ebben az idézetben, annyi érthetetlen-ség. Először helytelen az idézet, mert a szó egyszer *umu/ouer*-nek van írva, egyszer meg *hu-mu/ouer*-nek, pedig a bíráló az *ér* v. *vér*-nél úgy tünteti fel a dolgot, mintha mind a kétszer *h*-val fordulna elő a szó. Magyarázatot nem ad a szóról, de jellemző, hogy *hómosó ér* (vagy *hómosó vér!*)-nek olvassa; ha ezt szaknyelvész teszi vala, bizonyára a bíráló lett volna az első, a ki azt kérdezi, mióta mossa a havat a magyar, s mióta van neki erre a privát passziójára (más nemzetek t. i. aligha ismerik e specialitást) külön folyórendszere.

Hogy mi a rejtelmes szó, arra a következőket felelhetjük: A HFK. 420., 421. lapján ezt olvassuk: »*Umusouer* alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Ér*nek nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika szerint (Font. Dom. II. 196) Kapolcs kún vezér Szent László korában »..depopulata terra transilvana transiens venit ad Byhor et circa flumen *Vmsoer* aliquantis diebus permoratus est.« Ez az *Vmsoer* adat egyszerre megvilágítja a szót. Először is biztos, hogy összetett szó, s utótagja *ér*. *Vér* a szó nem lehet bár *Vérke* erecske van Beregszásznál, mert Anonymus *umu/ou er* és a Kép. Krón. *vm/fo er* adata ugyanazt mutatja, a mit összes -ó végű szavaink jelölése története, t. i. a mai szóvégi -ó-k egy része a 11. században -*au*-val (vö. 1055: *munorau*: mogyoró, *gisnav*: disznó), a 12. században és a 13. század első felében -*ou*-val (vö. 1266: *gesnov*, 1267: *gyznou*, 1364: *gyzno*; 1195: *moinnerrovkerek*, 1267: *monorofa* stb.), míg a 13. század vége felé, s a 14. 15. században -*o*-val volt jelölve. Anonymus adatában tehát az -*ou* mai nyelven -ó (vö. Anonymusnál: *Souyou* Kép. Kr. *Sojo*: *Heuyou*, *Morout* Marót, *Purozlou*: Poroszló stb). A Képes Krónika *Vm/øer* adata az -ó írásbeli történetét fényesen igazolja. Ámde a Képes Krónika adata mást is vall; Anonymus »*umu/ou er*« adatában a második szótagban *u* áll, míg a Képes Krónikában ez az *u* kiesett, mert ott a szó *Vm/fo er*. Szaknyelvészekon kívül historikusok is tudják,* hogy az egykori szóvégi hangzók eltűnésével bizonyos szóbelseji, nyílt szótagban álló rövid hangzók a mai nyelvből szintén kivesztek. Anonymusnál a mai baranyamegyei *Szekcső* (47. fej.) *Zecu/œu*-nek van írva

* L. Karácsonyi fejtegetését a Tuhutum névről Turul 12 : 96 : »a Tuhutum névben a második *u* betű csak olyan kisegítő, csakhamar elkopó ajakszellet volt, mint a Halotti beszéd *isemucut* szavában az első *u*, vagy mint a *Solumus* (ma Solymos) helynévben«.

(1267-ben *zekche*, 1295-en *zeckchu*, HFK. 448., Csánki 2:459. l.), ugyanó nála *Tuhutum* egyszer (20. fej.) *tuhtum*-nak is van írva (ma *Tétény* vö. Turul 12:96), a mai *Torbágy* nála *turobag* (49. fej.; 1429-ben *Torbaagh*, Csánki 1:16), *Rábeza* nála *rabuceam* (accus., 50. fej.), *Takta* folyó nála *tucota* (17. fej.) stb. Teljesen ilyen szabályos alak az *umufouer*-hez a későbbi *vmfoer* is. -- S ha már most kérdezzük, hogy lehetséges-e most ez a szó: *hómosó* ér, azt kell felelnünk, hogy nem. Egyébiránt Anonymus a hosszú szóközépi *ó*-t is *ou*-val írta, *humufouer*-ből Anonymus helyesírása szerint se lehet kihozni a tisztán »józan ész által diktált« *hómosó*-eret. Azonban nekünk módunkban van, hogy a szót helyesen tudjuk olvasni. Pesty Frigyes Magyarország helynevei cz. művében olvassuk: »*Omsós*, patak és erdős bércz, Eresztevény falu, Háromszékben« (237. l.). Azonfölül onnan messze is van egy *Omsós* nevű pusztá, Bereg megyében (vö. Helységnévtár) s *Omsas* alakban 1299-ből Zemplénben (vö. Czinár, *Omsas locus ad Liszka-Olaszy*, CD. VI. 2, 220; olv. *Omsás*?). Ez az *Omsós* összefügg a magy. *ont*, régi magyar *om-t*, *omlik* igékkel (vö. *omlás* = örvény, MTsz.: *nt*: *mt*-re vö. *szánt*: *számlik*, *bont*: *bomlik*, *ront*: *romlik*, *hint*: *himlő* stb.), s ép olyan gyakorító képzés, a milyen a *lépeső*: *lépcső*, *hágosó*: *hágcsó* stb.

A NySz. szerkesztői jól tették, hogy az *umusou er*-et nem iktatták be a *hómosó* alá, mert ezzel tanujelét adták annak, hogy tudományukban nem »czuczor-fogarasiskodtak«.

* *

III. 100. l. »*esk-üllő*»: »in loco illo qui dicitur *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], fidem cum iuramento firmauerunt, et [az eredetiben *Et* előtt pont áll, vö. HFK. 424] a die [illo kimaradt] locus ille nuncupatus est *Esculeu* [helyesen: *esculeu*], eo quod ibi iurauerunt (c. 27). Mint ősi népetymologia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök úgy az *esk(ü)*, mint az *üllő*-höz.«

Csodálatos, hogy a bíráló a népetimológiákat fel akarja vettetni a szótárba, még csodálatosabb, hogy azt hiszi, hogy itt a népetimológia az *esculeu* bírálónk által tagolt két tagjára *esk(ü)* és *uleu*-re vonatkozik. Az etimologizálás itt nyelvtörténeti okokból csakis az *esc*-re vonatkozhatik, még pedig a következő okokból:

α) Anonymus idejében a magyar »ünnepet *üllni*« még *üdleni*, *idleni* alakú volt, a mint *-dl-* volt a mai hosszú *-ll-* a *hallani* (vö. HB. *hadlaua*), *vallani* (vö. hazai szlov. *vadlŭvanye*: *vallás*, tót *vodlŭvat*: *vallani*), *elleni* (vö. 1181: *Edlelmes coniunx*) zavakban is. Ha tehát lehetséges volna a népetimológia az *-uleu*

= üllő szóra, ez csak akkor volna megengedhető, ha *esc-udleu* volna az írás.

β) Nagyobb baj azonban az, hogy se Anonymus idejében, se a mai napig egyetlen egyszer se »üllt« (ünnepest) a magyar esküt, mert a magyar nyelv szerint csak ünnepet lehet üdleni: *üllni* (így, id, üd: szent, vö. egyház).

γ) A legnagyobb baj azonban az, hogy az *eskü* alatt fel se lehetett említeni a szót a NySz.-ban, mert hiszen az *eskü* — eddigi tudomásunk szerint — neologiai alkotás, a mely még a 18. században se volt meg nyelvünkben.

A bíráló tehát Anonymus szójátékát és a magyar nyelv hangtörténetét félreértette, mikor azt követelte, hogy ez a szó az *eskü* és az *üllő* alatt felsorolandó. Szakembernek nem szabad ezt megtenni. Ha valahol, hát a *küllő* (lásd NySz. 2:484: »2. küllő: meer- oder seeschwalbe, fetske, méh évő madár«) névnel kell felemlíteni azért, mert, mint ezt egyik kiváló történettudósunk megírta (vö. HFK. 424. jegyz. és Karácsonyi: A honfoglalás és Erdély 14—15. l.: »Nagyon jól ismerem III. Béla király Névtelen jegyzőjének ékes és részletes előadását az *Esküllőnél* történt békekötésről.... De azt is tudom, hogy ezt komolyan venni, valódi történeti eseménynek tartani nemcsak a hivatásos történetbúvárnak, hanem a történelmi bírálat vívmányait ismerő művelt magyar embernek sem szabad«... U. o. »a Névtelen *eskü lön*-ből származtat« stb.), — az *Esküllő* név a századoknál ma is *Schwalbendorf*. Ha a szász *Neumarkt* megfelel Maros-Vásárhelynek, vagy Székes-*fehervár Stuhlweissenburg*-nak, véletlen találkozás tán e pontos egyezés? Szaknyelvész, de történettudós is a szót a *küllő*-nél és az *es* (= *ös*) szónál veszi fel, csak a bíráló jár el műkedvelő módjára.

* *

IV. 100. l.: »*istáros*: »a fluuio *Ystorof* [eredetiben: *ystorof*] usque ad castrum *Purozlou* [eredetiben: *purozlou*] (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében, »Istár« szónál.«

Azt a folyócskát, melyről itt szó van, ma is az *Ostoros* községen keresztül folyó (Borsod m.) *ostorosi* pataknak mondják, Poroszló táján van, s Szabó K. is, Fejérpataky is megjegyzi, hogy ma is *Ostoros* (vö. HFK. 428). A bíráló azt akarja bebizonyítani, hogy ez *Istáros*. Teljes képtelenség azok előtt, a kik a régi írásokból és egyebekből a következőket tudják:

α) Anonymus »fluuius *yftoros*«-a ott fekszik, a hol ma az összes térképek Ostoros patakot ismernek.

β) Anonymus korában a hosszú magy. *á*-t nem jelölték *o*-val, ellenben az *os*-t jelölték *-is*, *ys*-sel (olv. *is* vagy *os*). A régi magy. *á*-nak jelöléséről lejjebb szólok a *vájás* szónál; az *-is*, *yf:os*-ra felemlítem *Morisius*, *Morisiium*, *Morisio* (11., 44. fejj., így a V. S. Ger.-ban is), másutt *Morus* (vö. 11., 44. fejj.), ma a folyó *Maros*; 1055-ben *mortis*, ma a hely *Martos*, 1255: *Lois*, 14. században *Lays*, ma a név *Lajos*, 1001-ben *baluuanis*, ma a hely *Bálványos*. Ezek után még csak kíváncsiak se lehetünk, hogy a bíráló mikép hozza ki, hogy a mai *Ostoros*-t (Anon. *yftoro*/) tulajdonkép Istárosnak kellene (?) mondani.

* *

V. 101. l.: »*törzsök*: ultra silvam *Tursoc* [helyesen: filuam *turfoc*] castra metati sunt, iuxta fluuium Sytua« (c. 35., [helyesen: *ſytua*]); »ufque ad filuam *Tursoc*« ([c. 57., teljesen hibás idézet, mert a hely a 37. fejezetben található, s ott tollhibával ez áll: ad fil *turfoc*]).

A *turfoc* nevet Szabó K. Törzsöknek magyarázza, a HFK. 873. lapja megkérdőjelezi, s okosan, mert a HFK. tudós szerkesztője tudta, hogy a *turfoc* írásból Anonymus helyesírása szerint lehetetlen a *törzsök* alakot kiolvasni a következő okokból: Anonymusnál a mai *ö* kivétel nélkül *u*-val van írva, ellenben az *ő* *o* betűje az *o*-n kívül a mai nyelvben *a*-nak felel meg (vö. 14. fejj. *Turfol*, 15., 16.: *Turzol* = *Tarcal*). Teljes lehetetlenség azonban, hogy a mai *-ök* *-ok* a 11., 12. században másképp mint *uc*-, *uk*-, *uch*-kal vagy *-cu*-, *-ku*-, *-chu*-val legyen írva (vö. Anonymusnál: 46: ultra *ſurcu*/ar ma *Soroksár*; más adatokból vö. 1055: *aruk*, *humuk*, lásd OklSz., 1086: *theluch* stb.). Helyesírásbeli lehetetlenség, hogy a *tursoc* = *törzsök*.

* *

VI. 101.: »*vájás*: iuxta fluuium *Uoyos*« (c. 41; [helyesen: *uojo*/]).

Nem akarom azt a dilettáns magyarázatot kiírni, a mit e névről a bíráló mond; kiemelem azonban, hogy a szónak a bíráló szerint »a *váj* származékai közt lett volna a helye, *vájás* alapszó alatt«.

Sajátságos, hogy annyi körültekintés nincs a bírálóban, hogy a HFK. 437., 438. lapján elolvassa a historikusok által vallott következő nézetet: »A Vajas (*uoyos*) vize alatt a

Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába — jegyzi meg Szabó Károly — tehát nem a kalocsai Vajas-ér.« S ha megtekinti a Dunavölgy szabályozásának térképét, a mely pontos felvétel (vö. A Dunavölgy vízszabályozási átnézeti térképe 3. lp.), ott most is *Vajas* nevű patakot talál. Az ország más részein is van Vajas nevű erecske. Ámde rendkívül sajátságos, hogy a bíráló Anonymus *o* és *os* jegyét *á*-nak és *ás*-nak olvassa. Nem vitázok erről a kérdéstről, mert lehetetlen vitázni róla; figyelmébe ajánlom azonban a hosszú *á*-ra Anonymus *arpad*, *olpar*, *almus* adatait, míg a mai *-ás* Anonymus-féle írására jó lesz megnézni az *áldomás* (16. fej.: *aldamas*, 22: *aldumas*), *Almás* (26. fej.: *ad fluuium almas*), *Tormás* (vö. 35. fej.: *ad riuulum turmas*) és más efféle szokat. Soha latin betűkkel a magyar *-ás* képzőt *-of*-nak nem írták. *Vájás* tehát minden tekintetben helytelen és képtelen adat.

* *

VII. 102. l. »*lop*: Quadam autem die Romanj [az eredetiben: romanj] fugiendo latenter fluuium, qui est in confinio Pannonie [kis *p*-vel az eredeti] et Theotonicorum [eredeti kis *t*-vel] transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris [eredetiben kis *h*-val] uocatus *Loponsu* [eredetiben: *loponfu*], eo quod Romani [eredetiben kis *r*-rel] propter metum Hungarorum [eredetiben kis *h*-val] latenter transnatauerunt.« (c. 48); »fluuium *Loponsu* [eredetiben: *loponfu*] latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponfu*, egybevetve nem egyéb, mint magyar szójáték.«

Mi, a kik ilyen szójátékokat a legutóbbi időben is akadémiai felolvasásban hallottunk komoly igazságként hirdetni, azt mondjuk, hogy a bíráló ismét tájékoztatlanságának adta tanujelét. Ha elolvassa a HFK. 449. lapján azt, hogy a *Lapincs* »a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul«; ha megnézi *Zahn földrajzi oklevélszótárát*, vagy *Umlauft művét* (Geogr. Namenbuch von Oest.-Ung.), a hol adatokat talál arra, hogy a folyó nevét minden időben csakis *a*-val írták (tehát *Labenza* stb.), nem kockáztatta volna meg, hogy ez a *lop* szónál megemlítendő a NySz.-ban. Ha mindehhez hozzávette volna azt, a mit Szinnyi az Árpádok korabeli magyar nyelvről kétségtelenül megállapított, akkor látta volna, hogy a *Loponfu* első *o*-ját a szó eredete miatt épűgy *a*-val kell olvasni, mint a hogy Anonymus *bolotunját* (49. fej.), mely az 1055-iki tihanyi oklevélben *bolatin* és *balatin*-nak van írva s a szláv *blato*-val függvén össze, sohase hangozhatott *o*-val, helyesen csakis *balaton*-nak lehet olvasni.

Kétségtelen ezek után, hogy ha valamire szójátékot csinált Anonymus, ez csak a *lappangani* lehetett, illetőleg az a *lappancs* főnév, mely ma a székely nyelvjárásokban a csapóajtót s a csapdának lecsapódó födelét jelenti, de nyilván jelenthetett lappangó helyet, rejtett helyet általában.

* *

VIII. 102. l. »*mocsony*: »ultra lutum *Musun*« c. 57 [eredetiben: *mufun*].«

Nem kérdezem, hogy ezt a *mocsár*-hoz kívánja-e a bíráló felvételni — pedig világos, hogy a *lutum*-ot félreértette, nem tudván, hogy Fertőnek eredetileg más tavat híttak nálunk t. i. a velenczeit, — csak felháborodásomnak adok kifejezést, hogy egy historikus Anonymus ezen adatában »ultra lutum *mufun* collocavit etiam *bissenos*« a *mufun*-t *mocsony*-nak (mért nem *Mocsony*?) olvassa, pedig közismert dolog, hogy *Mosony* vidékén voltak bessenyő telepek (vö. HFK. 462), közismert dolog az is, hogy *Mosony*-nak neve 12. századi oklevelekben *musun*, valamint hogy *Miesenburc* alakban (vö. Lachmann 1317) már a Nibelung-énekben is előfordul. Végül közismert dolog, hogy *cs* hang sohase volt a szóban.

* *

IX. 102, l.: »*bors*: Borsu . . . uero collecta multitudine rusticorum iuxta fluuium Buldua castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit (c. 18).«

A bíráló azután a Borsod magyarázatára lenyomat két véleményt. Az egyik ez:

»Engel J. Keresztély szerint, — a ki nagy tudós volt, de alig tudott valamit magyarul, — Borsod várának elnevezésére: forte occasionem dedit vox: Borsó, pisum (Erbsen).«

E laikus magyarázatra a bírálónak semmi megjegyzése sincs. Ezután lenyomatja Cornides véleményét, ki a Borsod-ban a *-d*-t kicsinyítésnek tartja. Jellemző, hogy [Cornides tudósabb fejtegetésére a bíráló ezt jegyzi meg:

»Ezt az érvelést nem fogadhatom el:

1., mert a *d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-ragnak tartom;

2., mert nézetem szerint Anonymus szokása szerint itt ismét szójátékot csinál. Midőn elmondja, hogy a pór-nép kicsinysége miatt nevezte Borsod várának a boldvamelléki erősséget: kétségkívül arra a maig élő közmondásra czéloz, mely szerint »kicsiny a bors, de erős«. Ez a közmondás ősrégi.«

A bírálónak zavaros gondolkodását mutatja, hogy szerinte Anonymus a fűszer nevéből származtatja Borsod vára nevét, holott Anonymus világosan megmondja, hogy Borsod várát Borsu vezér építette, tehát a vár nevét nyilván a vezér nevéből származtatja s az utolsó mondattal csak a névnek kicsinyítő alakját akarja megmagyarázni. Jellemző a bírálónak a nyelvekben való járatlanságára, hogy szerinte a magyarban »kicsinyító-*ragok*« vannak. Mint historikusra azonban elszomorító, hogy nem tudja, hogy a magyar helynevek nagy része személynévekből keletkezett (vö. Karácsonyi János fejtegetését *Tétény*, *Ajtony*, *Gyécsa*, *Bua* és *Bucna* nevekről, Csánki czikkét *Kézáról* stb.). A személynévek közt pedig mindég volt és lesz egy sereg, a melynek kicsinyített alakja is él. Így a mai *Bonyhád* helynév kicsinyített alakja az Anonymusnál előforduló *Bucna* (tulajdonkép *Buchna*, *Buhna*) személynévének; kicsinyített alak az *Abád* is, a melynek *Oba* személynév az alapja. Ilyen *Csanád*, *Borsod* s egy egész sereg. Akkor, a mikor a magyar személynévek mint személynévek éltek, élő képző volt a *-d* kicsinyítő képző is. Ezt nem csak Anonymusból tudjuk, a ki érezte, hogy Borsod kicsinyítés, de tudjuk Kézaiából is, a hol ezt olvashatjuk (bírálónál a 107. lapon): »(Bela) migravit ex hoc seculo, in suoque monasterio, dicto *Sceugzard* sepelitur. hic enim *caluus* erat, et colore *brunus*, propter quod suum monasterium *diminutive*, sicut erat ipse corpore dispositus, sic uocari iussit.« Idővel a magyar személynévek kimentek a divatból, elavult a *-d* képző is, s ma csak helynevekben van maradványa, de azért itt a *-d*-ben nincs semmi eredetileg helyet jelentő értelem, mint már Jerney is, majd Szilády Áron 1873-ban (Nyr. 2:11, 104, 200) s újabban mások is szépen megírták.

* *

X. 103. l.: »*szék* és *székső*: »Et in loco illo Eudu [helyesen: *eudu*], edificavit castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu*, eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit« (c. 47).«

A bíráló olvasni se tud régi szövegeket, mint minden sorából kitűnik; hogy azonban ő itt *székső* címzést vesz fel, mutatja, hogy historikus társaitól nem tanulta meg, hogy e helyen a baranyamegyei *Szekcső*-ről van szó (vö. Kaposszekcső), mely kéttagú alakjában mindég *cs*-vel hangzott (vö. HFK. 448: 1267-ben: *Zekche*; Csánki II. 459: 1259: *zeckchu*, 1341: *zuckchu*, 1348: *zeckheu* stb.).

* *

XI. 104. l.: Nagy hibául rója fel a bíráló, hogy a *szerencse* című cikkben a NySz.-ből kimaradt az az érdekes népetimológia, a mely Anonymusnál *Szerencs* városa nevének eredetéről olvasható.

Hogy a jövőendő szótárszerkesztők hasonló hibába többé ne essenek, a latin szerkesztőknek ajánlom, hogy a *deus* szónál meg ne feledkezzenek, mint érdekes népetimológiáról *Dés*, *Dézs* városa nevérol, a *laus* szónál okvetetlen bevegység, hogy a középkori barát ezt a szót látta Sanctus *Ladislaus* nevében; a magyar szótárírók meg Lik Istvánt (Lichtenstein) a lyuk szó *lik* változatánál okvetetlenül megemlítsék.

* *

XII. 105. l.: »*Meszes kapu* (Anon. XXII. XXVI. Kr.)«.

Meszes kapu Anonymusnál! Honnan vették? Felelet: Kresznericsből, a mint a sor végére vetett »Kr.« tanúsítja, Kresznericsből vett idézetük első adata, Anonymus XXII. fejezetében már csak azért sem lehet *Meszes kapu*, mert *partes Mezesinae*-ről szól, *pars* pedig tudtommal nem a. m. *porta*!

Először: a NySz. a *Meszes kapu* adatot a »meszes« szó alatt közli, s itt mondja, hogy Anonymusnál a 22., 26. fejezetben a *meszes* szó előfordul, ellenben a *kapu* alatt szó sincs arról, hogy Anonymusnál a *kapu* előfordul. Másodszor: a 22. fejezetben csakugyan előfordul a *meszes kapu* is, mert a latinban ez van: »Mane autem facto ... constituerunt ut meta regni ducis arpad esset in porta *mezefina*«. Ez pedig minden historikus szerint *Meszes kapu*-nak fordítandó (vö. Szabó K. fordítását, továbbá Karácsonyi, A honfoglalás és Erdély 8. l.).

Azonban a *Meszes kapu*-féle szándékos ferdítés nagyon megbosszúlja magát, mert a bíráló folytatólag a következő tudatlanságot írja:

»Hol a *Meszes kapu*? Ha a *porta Mezesina* mint *Meszes kapu* szerepelhet a szótárban: époly joggal ott lehetne a *Császár kapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42., *porta Wacil*, c. 45, 57) értelmére nézve kétségkívül a. m. *Ἀἰ τοῦ βασιλέως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεύς*-nak nevezték (l. Du Cange).«

Lám — lám a bíráló sok egyéb középkori terminus technikus közt nem veszi észre, hogy a *Wazil*, *Wacil* magyar hangalakú személynév, s mint ilyen Anonymusnál ragozatlan. S hogy a *Wazil*, *Wacil* személynév, azt egy historikusnak azért kell tudnia, mert a HFK. 439. lapján olvashatja a következőket: »A porta Wazil, a keresztések Clastra Sancti Basili-je, az ókor

Succi nevű balkáni Trajánkapuja (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 92. l.)«: * S a ki tudja, hogy *Basilius* személynévnek magyar alakja *Vaszoly* (írva *Wazil*, *Wacil* és *Wazul*), az rögtön tudni fogja, hogy a »porta Wazil, Wacil« nem lehet császár-kapu (vö. a bizanci császár címe Anonymusnál: *imperator*, 20. fej.), hanem középkori műnyelven — vagy a hogy a bíráló művében többször kifejezi, mindent a maga korába beál-lítva, — Szent *Vaszoly* kapuja.

* *

Sem időm, sem kedvem ahhoz, hogy gyöngysorba fűzzem azt a sok »józan ész« sugallotta dolgot, a mit még ezeken kívül a bíráló — gyakran hihetetlen naivsággal — az Akadémia kiadványában egész komolyan állít Kézaiából, a Legesekből, valamint a Váradi regestromból. Minden sora elárulja a következőket:

1. A bíráló a régi írott, a maitól kissé eltérő hangalakkal bíró adatokat képtelen helyesen elolvasni; íme néhány példa a sok közül: Anonymus »*teteuetlen*«-e (38. fej., ma *Tetétlen*) szerinte *tetevetlen*-nek olvasandó (102. l.), a Váradi regestrom *Odus*-a szerinte *adós* (nem tudja, hogy az -ós-t a 12., 13. században -ous-nak írták, vö. 1109: *Sorlous* stb.), ugyanitt a *Bokc* szerinte *bak* (e falunak mai neve *Bojt*), *Cece* nála *cseke* (a falu mai neve *Czécze*), *Kahas* szerinte *Kakas* (a falut ma *Ér-Kávás*-nak hívják, *Kakas* szó egyébiránt az egész regestromban elő se fordul), *Kaluz* szerinte *Kalóz* (a bíráló feledi, hogy a mai *Kálozd* helynév régen *Kaluzd*-nak volt írva, 1171-i okl.), *Lengeij* szerinte *Lengő*, *Lescu* pedig *leső* (a bírálónak halvány sejtelve sincs, hogy a magyar helyesírásban az *sc sz*-et és nem *s*-et jelölt) stb. stb. Ilyen olvasatok alkalmával aztán a bíráló gyakran megereszti képzelete szárnyát s a Váradi regestrom *Neuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* nevét *neveletlen*-nek olvassa, a jámbor *Vilalmus* (Vilelmus, Vilma, Vilman, Vilmos) névből *villám*-ot csinál; így tesz a bíráló a *szenező*, *szőke*, *Isten* szavakkal (110—111. l.). Könnyű a bírálónak e neveket ily könnyen értelmezni, mikor a »józan ész« által vezetve autodidaktaságában vakon hisz.

* Wir kommen nun an die antiken Succi Einige Belehrung schöpfen wir nun aus den Berichten der Kreuzfahrer, welche diese Pässe unter dem Namen claustra oder clausurae, clusae sancti *Basilii* beschreiben. Dabei ist weder an ein Kloster, noch an Eremiten zu denken. Der auffallende Name entstand durch ein Missverständniss aus der griechischen Βασιλική κλεισούρα, *Vasiliki* klisura, Kaiserpass.. Bei den Bulgaren.. *Vasilica*, .. *Vaselica*«.

2. Nem tud azonban a bíráló régi szövegeket hűen idézni se; a fontosat megtartani, a kevésbé használhatót elvetni, ehhez bírálónk nem ért. A lat. *v* hangot, a mely Anonymusnál *u*-val van jelölve, egyszer *v*-vel, másszor *u*-val adja vissza (vö. 101. l.: törzsök szónál: *silvam* és *siluam*); a kódexekben levő pontot, a mely a főmondatot elválasztja mellékmondatától, hol vesszővel, hol ponttal adja vissza. A pont után egyszer kis betűt ír (vö. Szegszárdnál 107. l. *hic enim caluus* előtt), máskor nagy betűt használ ott, a hol a kéziratban kis betű van. Csak egyben következetes, a tulajdonneveket az idézés alkalmával állandóan nagy betűvel írja, míg ellenben akkor, mikor az olvasót meg akarja tévesztetni, hogy az azt higgye, hogy a szó mint közszo maradt ki a szótárból, állandóan kis betűvel írja. Latin rövidítéseket egyszer fölbont (p. Anonymus *-um*, *-orum*, *-re*, *-ro* rövidítéseit), másszor meg felbontatlanul hagy (pl. 106. l. *et kötőszócska girofalcus*-nál *s* alakkal) stb.

3. A szerzőnek sejtelve sincs a magyar nyelv szókincese történeti fejlődéséről. A Várad regestromnál (111. l.) állítja, hogy ebben az emlékből előfordúl a *pintér* szó. A szaknyelvészek tudják, hogy a 13. század legelején a magyar nyelvben még nem voltak osztrák-bajor eredetű szavak; olyan szavak tehát, mint *pintér*, *perecz*, *pék*, sós *kifli* (németül nem *Salz-Küeffl*!) stb., a 14. század vége óta kerültek bele a magyar nyelvbe. Amde ha megnézzük a Várad regestromot, ott nincs szó *pintérről*, hanem *Penter*-ről, a hely ez: »Ciues castri de Nougrad de villa Sembur, scilicet: Chepanus, *Penter*, Rodus, Pousa« stb.

Volnának még más elvi jelentőségű megjegyzéseim, de ezek csoportosításától, megbeszélésétől elállok.

S most, mikor ez egyetlen egy fejezet ismertetése végére érek, mikor hálát adok az Istennek, hogy Anonymus, Kézai, a Legesek és a Várad regestrom feldolgozása alkalmával Szarvas és Simonyi nem kértek tanácsot a bírálótól (bár nem hiszem, hogy egyetlen egy esetben is félre tudta volna vezetni őket), tisztelettel kérdem a nagytekintetű Akadémiától: mikor fogja szakbírálat nélkül kiadni valamely III. osztálybeli tagjának értekezését a lágy aspirátákról az ó-zendben, vagy egy I. osztálybelinek a drótnélküli telegráfózás akadályairól? Pedig az ilyen kiadványokra el lehetünk készülve a közel jövőben, hiszen a laikusok évadát éljük ma, ez az évad még nem telt le, ennek az évadnak hasztalan várjuk halálát.

MELICH JÁNOS.

AZ ELVONÁSRÓL.*

Igék elvonása.

Érdekes, hogy míg a gyökelvonás révén sok s nagyon fölkapott névszóra tettünk szert (*kapa, csuszka, kina, vizsga, strapa, pör, parázs, varázs, parancs, érdek, csend, pir* — a *kapál, csuszkál, csendes, piros* szóból stb. stb.): igék aránylag igen ritkán keletkeztek ilyen elemző szóalkotással. Lássuk sorra az ilyen módon magyarázható igéinket.

1. Elvonások -z-képzős gyakorító igékből:

Fold, foldani. Lehetséges, hogy a *foldoz* ige csak a *foltoz* ige kiejtésbeli módosulása, még pedig a rokonértelmű *toldoz, toldoz-foltoz* igék hatása alatt (vö. *told-fold* is NySz.), s akkor a *fold* ige a *foldoz* igéből való elvonás volna az *old* és *oldoz, kérd* és *kérdez, küld* és *küldöz-félék* analógiájára. Ámde a NySz. adataiból úgy látszik, hogy a *foldoz* és *fold* alak a régiségben szokottabb volt, mint a *foltoz* alak, sőt most a Gyöngyösi szótártöredékben jóval régibb adatunk is van a *foldani* igére.** Ez tehát kétséssé teszi az elvonást és inkább arra mutat, hogy *fol*t és *fold* közös **fol*- alapszóból származik (vö. Szarvas magyarázatát Nyr. 20:531).

Ingad székely szó MTsz., előfordul Baróti SzDnál is (1779. Par. maj. 17, a 2. kiadásban is 31). Mivel olyan szűkkörű a használata, lehet hogy elvonás az *ingadozik* igéből, ilyen minták szerint: *fárad: fáradozik, szakad: szakadozik, görnyed: görnyedezik* stb. De lehet régi továbbképzés az *ing* igéből, mint *csügg: csügged, él: éled* stb. (vö. *ingadogál* 18. száz. NySz.).

Az *ugrándani* igét szintén a székely SzD. használja (Par. maj. 1. én.), az *ugrándozik* igéből lehet elvonva, de lehet, hogy csakugyan ennek az alapszava volt, mert ugyancsak a székelységben találjuk ezt a hasonló képzést: *sikolándik* 'csuszkál' MTsz. (vö. még *csiklánd* NySz.: *csiklik* MTsz.).

Üld < *üldöz*, l. alább.

Ritkábbak: *ömlenni, ömlenedzni*, l. *omladni, omladozni** 1808. SI.; *ömlődöz* 1793. Kaz.: Diogenes IV., *ömlendezés* és *ömlö-*

* L. ez értekezésnek első részeit az 1900-i Nyr. nov. és az 1903-i Nyr. nov. és decz. számában. Az egész együtt a Nyelvészeti Füzetek 11. számában.

** A NySz.-ban hibásan *foltozónak* van idézve Calepinusnak következő adata: *»sarcinatrix: foldozo varro azzony«*.

dőzés 1803. Kaz.: Lev. 3:34, 48; * — *réved* < *révedez*. (»Tekintetem belerévedt a róna magányába s lassanként egybeolvadt előtte minden kép, minden vonal.« Endrődi S. Egyetértés 14:65.)

Más gyakorító képzők lehámlását még sokkal ritkábban észlelhetjük. *Eger* „lót-fut, csavarog; esenkedik“ (Dtúl, MTsz.) lehetne a keresgélést és leselkedést jelentő *egerész* igéből kikövetkeztetve. Ámde ennek a szónak az egérfogást jelentő *egerész*-től külön eredete is lehet: erre mutat a székely *egercsél*, *egercsel* ige, mely a. m. lassan-lassan előre halad, böngészget (s aztán egy adat szerint a. m. egeret fog MTsz., talán csak a hasonló hangzás miatt).

Magaszt, *fölmagasztani*; a nyelvújítók vonták el a *magasztal* igéből — anal. *maraszt*: *marasztal*, *nyugoszt*: *nyugosztal* — anélkül hogy tudtak volna a kódexek *magaszt* szaváról (Verseghy hibáztatja TM. 69).

A mozzanatos *illan* igéből vonhatta el SzD. az *ill(ani)* igét (vö. *rogy*: *roggyan*, *bukik*: *bukkan* stb.). Kisfaludy S. versben is írja: *Illjunk* innen! (Gyula szer. X:60.) *Illni* készen (Megbosz. hitsz. 61). És Lisznyai: »*Illok* én galambom hozzád talácára« (Palóc dalok 58). A mai nyelv csak mnvi igenevét használja: *illó* volatilis (Fog. 1845.).

2. Műveltető igékből való elvonásra is kevés példánk van. *Rángatódzik* h. *ráng*, tehát mintegy a *rángat* alapszava, mint *ingat*: *ing*, *kongat*: *kong* (vö. Bugát megokolását 1833. NyUSz.).** — *Ringatódzik* h. *ring* (*ringani* és *ringadozni* 1857. Ball., *ringat* e h. *renget* először SzD.) Vö. palóc *ringó*, *ringő*: padocska, és Aranyánál *rengő*: »Ágyak, puha székek, drága rengők helyett Medvebőrös lóczák álltak a fal mellett« (Toldi est. V:3). *Ringat*-ból *ringál*, *ringáz*, l. alább. — *Riasztgat* > *riogat* > *riog* (ez először Kassai Szókönyvében, az újabb irodalomban is ritka, vö. TMNy. 413).*** — *Illeg*: sich selbstgefällig bewegen Ball. < *illetget*; emez nyilván az *illetget* igéből rövidült (*illet* régente a. m. *illeszt*, emez csak SzD.-nál először), úgy mint

* »Szükségtelennek tartja a hatalmas a lassan ömledő forrást bedugni: die leise Quelle zu verstopfen« (Szenvey: Messzinai hölgy 29).

** Többnyire csak a főnevét használták: »*rángás*, antea *rángatódzás*« (Bugát). De az ige is előkerül néha: »Téged mosolygva üdvözölt a reggel, ő *rángva* ébredt — most bukik talán!« (Egyetértés 15:57, tárcza).

*** A férfiak ugráltak keresztül a tűzön vad örömrögással (Jók.: Erd. ar. 2. k. 1. fej.).

hitet: hiteget, mutat: mutogat stb. TMNy. 420.* — Ritkább, alkalmi képzések, versben: »Dicsfényben *melengő* szent arczát« < *melenget* (Vajda J. Kisebb költ. 125). »Róka! eszes voltál, nem *csippen* a farkad« = nem *csippentik* el a farkadat (Ar. BH. X:110). — *Szerkesztet* > *szerkeszt* nem elvonásból, hanem félreértésből keletkezett az *-eszt* végű igék mintájára, l. Nyr. 31:255.

3. Visszaható igékből való elvonások: *elmél*, *speculatur philosophice*, *elmélet*: *theoremata* 1815. Barczafalvi, l. NyUSz. < *elmélkedik* (mint *gondol: gondolkodik, hálál: hálálkodik* stb.); *elmél* Vörösmartynál is A romban, de 1872-ben a régi nyelvből is előkerült a Szabács viadalában; — *bölcsel*, *philosophatur*, *bölcsélet*, *bölcselő* 1847. NyUSz., < *bölcselkedik* NySz. — *bíbel* < *bíbelődik*; gyümölcsfáim közt bíbelek (Arany: Kertben); multjába tér emlékivel, mialatt könyvével bíbel (Tóth Endre, Athenaeum 1874. 1173. hasáb).**

4. Főnevekből elvont ige nagyon kevés van. Egy népnyelvi szó tartozhatik ide: a csángó *sér-ik, sér-ik* ige, az ősrégi *sérés, sérvés* főnévből, mely ép úgy viszonylik a régi rendes *sér-szik* igealakhoz, mint *alás, feksés* (a régi nyelvben s ma is egyes vidékeken) és *alvás, fekvés* az *alszik, fekszik* igéhez. Gyöngyösi-nél is előkerül két helyen a *sér* ige, ő is ugyanúgy vonhatta el. (Az elvonás azért valószínű, mert ez az ige annyira ritka; de persze nem lehetetlen, hogy e *sér-ik* igében a *sérés, sérelem, sért* szónak ősi alapszava van megőrizve, vö. az *árt* igének a csángóknál fennmaradt alapszavát [?]: *ár-ik*: romlik, rothad.) — A HB. *ildetvitl* szavából és a gyakorító *üldöz* igéből vonták el az *üld* igét (vö. Révai: Ant.) s ezt aztán alkalmazták is a költői nyelvben.***

5. Az igenevekből elvont igékről szoltunk már Nyr. 32:549.

* A kis legénynek úgy jár a lába s a kis eladó úgy illeg hozzá, hogy tánczuk mindenkit bámulatra fakaszt (Tömörkény, OrszHirl. 1898. VII. 17). Így Csiky G.

** Fiam 8 éves korában azt mondta: »Csak a lábát *kapasztja* bele a hintába« < *kapaszkodik* = *akaszt: akaszkodik, ereszt: ereszkedik*.

*** Üld Caesar engem, Brutust kedveli (Vör.: JCaes. 2. szín). Hol rám jajdúl, úgy képelem, üldő mult, fájó szerelem (Szász K. Ford. 1:336). Ébren, alva üldött a kép és nem engedett pihennem (Vajda J. Kisebb költ. 60). Eredj csak Milford révbe s ne leld, kit üldesz (Rákosi: Shak. Cymb. 3:5). — Üldeni: verfolgen Ball. 1857. — Dugonics az *üldöz* igét denom. képzésnek nézte s az *üld* szót használta főnévül, l. Simai: Dug. mint nyelvújító.

Elvonás és vele járó összetétel.

Vannak olyan eszközneveink, melyek két-két főnévből vannak összetéve, de értelmük olyan, mintha előtagjuk egy-egy ige-név volna, p. *akó-fa* = *akóló-fa*, *köszörü-kő* = *köszörülő-kő*, *próba-kő* = *próbáló-kő*, *könyök-fal* = *könyöklő-fal*. Az ilyenek hasonlóságára egyes új összetett eszköznevek úgy keletkeztek, hogy az előtagot egy-egy *l*-végű igéből vagy *-l-ó l-ő* végű ige-névből következtették ki s az így elvont szót nyomban az össze-tételben alkalmazták:

kereszt-víz (már a kódexekben) < *keresztelő-víz* (ez is előfordul, l. NySz); a jelentéséből gondolhatjuk, hogy ebből van kikövetkeztetve a *keresztvíz*, nem pedig egyszerűen a *kereszt* névével való összetétel (ámbar nem lehetetlen, hogy olyan szláv kifejezésből van átalakítva, minő a horvát *krstna voda*).

kereszt-apa, *-atya*, *-anya*, *-koma*, *-név*, *-levél* < **keresztelő-apa* stb. (vagy szláv *krstni kum*, *krstno ime* stb. átalakítása).

bérma-olaj, *-út*, *-apa*, *-atya*, *-anya* < *bérmáló-olaj*, *bérmáló-út*, **bérmáló-apa* (ezek csak néhány évtized óta keletkeztek: *bérma-olaj* Ball. M.-n. 1872, *bérma-atya* és *-anya* Ball. A m. ny. teljes sz. 1873, *bérma-út* Ball. M.-n. 1890.)

sikár-fü, *sikár-kefe* < *sikárló-fü*, *sikárló-kefe*; l. fönt az egyszerű *sikárt*.

babra-munka (először 1861. Háromszékből MNyszet 6:317), < *babráló munka* (l. az egyszerű *babra* szót).

csisza-kő: fenékö Tsz. 1838. < *csiszáló-kő* (Budenz Alakt. 199 az *a*-ban képzőt lát, ámde vö. *csiszál* és horv. *česati*, vakar, kártol, gyarat, óbolg. *česati* fésül stb.).

aba-lé, *abár-lé* MTsz. < *abáló-lé*, *abárló-lé* MTsz. (*aba-kása*: abalével főzött kása MTsz., *abár-zsír*, *abár-szalonna* és *abár*: zsíros lé, Nagy S. Váci nyelvj. 22., »*abár*: faeculentum jus« Otrokoci: OrigHung. 1:460); *abál*, *abáll* az *abárol* összevonása, ez pedig = szlov. *oboriti*, tót *obariť*, *ob-variti* leforráz, óbg. *variti* főzni (az *abár* lehetne a tót *obvar*, *obar* főnév átvétele is, de az *aba*- minden esetre magyar elvonás).

kína-tál: a másodszor körülhordott tál Nyr. 9:526 < *kínáló-tál* (l. az egyszerű *kína* szót).

dú-méh: »tolvaj-méh«, vad méh, mely a szelíd méhtől a mézet elrabolja, »a kast földúlja« (Komárom, Borsod, Barkóság, Székelység, l. Kreszn. és Nyr. 32:514, 578) úgy látszik csakugyan

a. m. *dúló-méh*, mint már Kresznerics magyarázta; ennek a min-tájára csinálták az irodalmi *dúvadat*, l. NyUSz. és Nyr. 4:407, 32:578.

károm-szó: káromkodás, Alföld Nyr. 14:95 < *káromló-szó*? (vö. »*parancs-szó*: Kommandowort« Mondolat 1813.* < *parancsoló-szó*, mert az egyszerű *parancs* akkor még szokatlan volt; — vö. még *pirong-szó* MTsz., talán inkább *piron-szó*: *pirongat* = *szégyen*: *szégyenget* NySz.).

írom-járó: »íromba járó ló« MNyszet 6:332., gyorsan járó, poroszkáló ló < *iromló* u. a. Székelység (MTsz. *íram* és *iramló* alatt); az utóbbi az *iramlik* igeneve, de a nyelvérzék a *ló* összetételének is elemezhetette: *irom-ló*.

pérzs-büz < *perzselés büze*; l. az egyszerű *perzset*.

fércz-munka < *férczelő-munka* (vö. az egyszerű *férczet*).

bölöm[b]-bika < *bölömbőlő-bika*? vö. Nyr. 25:466.

Így keletkeztek a nyelvújítás korában: *sétál* > *séta-hely* 1801. (l. NyUSz., *séta* 1808. SI.); *szemlél* > *szemle-cső* Barczafalvi (az egyszerű *szemle* csak 1834., l. NyUSz.); *bonczol* > *boncz-kés* Bugát 1833. stb.

Az eddig felsoroltak mind -l végű (*l*-képzősnek látszó) igékből vannak kikövetkeztetve; másnemű példát sokkal kevesebbet találunk.

-z-végű igékből nyelvújítók alkotásai: *emlékezik* (**emlék-kez-ik*) > *emlék-írás* 1804. Dug., *emlék-kő* 1807. Kaz. Lev. 5:159. (1808. Dug.), *emlék-könyv* 1808. Kaz. (az egyszerű *emlék* először 1813. Mond., aztán 1815. Kaz., de már 1807-ben van *emlékes*); — *rögzik* > *rög-eszme* (előbb *rögzött képzelet* és *rög-eszme*, l. NyUSz.).

-od-ik, -ül ül és -ít végű igékből: *hengeredik* > *hengerbóc*, *hengerbuczkáz*, *hengerbógáz* (népnyelvi; az egyszerű *henger* a nyelvújítás szava); — *csucsorodik*, *csucsorít* > *csucsor-ajk* MTsz. — Irodalmi elvonás: *tanul*, *tanít* > *tanhely* 1808. SI. (az egyszerű *tan* csak később); — *gyógyító-szer* > *gyógyszer* 1828., *indító-ok* > *ind-ok* 1831., vö. NyUSz. — *könyörül* > *könyör-adomány* 1860. (csak ebben s a *könyörtelenben* maradt fenn a *könyör* szó, mely egyszerűen már Versegghynél s Kazinczynál megvan).

Gyak. -g és mozz. -an en: *csurog* > »*csurvíz* vagyok:

* A NyUSz. csak 1833-ból idézi.

permadeo* MA. (de van azonkívül egyszerű *csor*, *csurig*). — *kopp*an attól a szemed > *kopp-semmi* 'nagy semmi' Szék. (l. az egyszerű *kopp*ot is, *éh-kopp*).

Műv. -t, de csak -*aszt eszt* végű igékből (vö. az egyszerű névszók közt a 10. pontban *vigasz* stb.): *permeszt* 'gerjeszt, gyújt' > *permesz-tűz*, elalvó tűz, de olyan, hogy még lángra lehet gerjeszteni, Szék. — *riaszt* > *riasz-módra*: riadva, ijesztőleg, Szék. MTsz. — *választ* > *Válasz-út*, helynév; — *pöffeszt* > *pöffesz-pulyka* Jók: Fek. gyém.¹ 29. — Így a nyelvújítóknál *válasz-fal*, *tenyész-állat*, *tenyész-ló*.*

s-képzős melléknévből: *szorgos* > *szorog-hétre* hagyni a dolgot (a hét végére, Szék. MTsz.).

Elvonás és egyúttal továbbképzés.

Néha egy-egy képzőt elhagyunk a szó végéről, de ezt nyomban kiegészítjük valami más képzővel, p. *ringat* mellett előfordul *ringál* (tehát -*gat* h. -*gál*), *csikorog* mellett *csikordul* (tehát -*og* h. -*dul*). Ilyen képzőcserét kétfélét különböztethetünk meg: vagy rokonértelmű képzők váltják föl egymást, vagy pedig olyan képzők, melyek bizonyos szópárokban párhuzamosan szoktak előfordulni s azért fejlődött köztük bizonyos jelentésbeli viszony.

I. Rokonértelmű képzők cseréje:

Minthogy -*gat* és -*gál* majdnem egyértékű képzők s néha ugyanahhoz az alapszóhoz is akármelyiket hozzáfűggeszthetjük (*kapargál*, *keresgél* v. *kapargat*, *keresget*), azért néha egy-egy rég megállapodott gyakorító igéből is elmarad a képző és rokon párja kerül helyébe, legalább egyik-másik nyelvjárásban. Példát igen sokat találhatnánk s érdemes is volna nagyobb számmal összegyűjteni és vizsgálat alá venni, de itt csak egynehányat említünk. *Ringat* a régi *rénget* helyett csak a 18. század végén kerül elő, tehát csak azóta lett belőle a -*gat* helyettesítésével *ringál* (Torontálban MTsz.). Így lett a *tisztogat* igéből egy-két vidéken *tisztogál*, viszont *taszigál* helyett *taszigat* (Faludinál és ma Miskolcson). *Szopogat* h. néhol *szopogál* (MNyszet 6:350), továbbá *szopikál*, *szopicskál*, *szopicsgál*, *szopicskol* MTsz. *Rongál* h. *rongol* Csíokban és *rongáz* Somogyban MTsz. *Somfordál* h. *somforkál*

* Érdekes, hogy a nyelvújítóknak sok merész elvonása éppen csak egyes összetételekben maradt meg, mert ezekben az utótag támogatta az előtagot, p. *sápkór*, *támpont*, *tévhit*, *tévtan*, *tévút*, *fegyház*, *dicsfény*, *dicsvágy*, *dombormű*. (Vö. NyUSz.)

Zalában, *hajol* h. *hajdokol* 'hajlong' a Székelyföldön. *Locsog* h. *locskál* Faludinál és *locskotol* a Székelységben, *sustorog* h. *sustorékol* Csokonainál (A lélek halh.), *csepeg* és *csepereg* h. *csepellérezik* Biharban, *hahotál* h. *hahog* Gömörben. *Markol* és *markolás* helyett (noha eredetileg nem a *-kol* a képzője) *maricskol*, *maricskál*, *marizsgat* stb. a palóczoknál és Csallóközben (*maricskol* már a Balassi árultatásáról való komédiában). Néha a denominális *-l* vagy *-z* marad el (mintha gyakorító *-l* vagy *-z* volna) s gyakorító képző helyettesíti: *mázol* h. *mázgál*, *csókol* h. *csókdos*, *bilingez* h. *bilingérez*.

Néha a visszaható képző gyakorító mellékjelentést vett föl, p. *hálálkodik*, *készülődik* stb. Innen magyarázhatjuk, hogy egyikről-másikról a *-kodik* leválk s átengedi helyét a gyak. *-g*-nek. Ez leginkább *-n l r* után történik, úgyhogy ezáltal a különben is kedvelt gyakorító *-ng lg rg (-log rog)* szóvégek keletkeznek. Vö. *versenkedik*: *verseng* (mind a kettő NySz., valószínűleg az első a régiebb),* *bosszonkodás*: *bosszongás* (egy 17. századi adat, NySz.), *böstörködik*: *böstörög* (Zala, Baranya), *szívárkodik* és *szívárkozik*: *szívárogo* NySz., *agyarkodik* NySz.: *agyarog* MTsz. (de *agyargat* már Pázm.), *incselkedik* NySz.: *incseleg* MTsz. (de csak egy adat). Ezt a példát igen gyakran követte a nyelvvújítás, p. *eszenkedik* (Kónyi, SzD., MTsz.): *eseng* 1831., l. Kassai; kivált *l-hangu* igékben, p. *hízkelkedik*: *hízeleg*, *tisztelkedik*: *tiszteleg* (több példa NyUSz. 389).

Élemedett h. *élemült* kort ír Arany J. (Hamlet¹ 128; vö. *élemetes* stb. NySz.), mert épígy felel meg egymásnak *elvetemedett* és *elvetemült*, *bonyolódott* és *bonyolult* stb. (Jókai is írja: »El-élemülve azon kegyet kérte magának...« Vadon virágai¹ 1:157.)

A *szekál* és *szekíroz*-féle páros igék közül egyik a latinból, a másik a németből van átvéve (*secare*, *sekieren*), de példájuk újabban átragadt neim-latin eredetű igékre is, p. *telegrafíroz* h. *telegrafál*, *angazsíroz* h. *angazsál*, *tetovíroz* h. *tetová*l (»tätová« Jókai: A világlátott fiu).

Ezekben s talán az előbbieken nagy részében is alig szólhatunk már elvonásról, hanem inkább arány-analógia folytán beálló képzőcseréről, p. *kapargat*: *kapargál* = *ringat*: *ringál*. Sőt néha határozottan rámutathatunk arra a rokonértelmű szóra,

* Néha nem tudjuk eldönteni, melyik a régiebb, p. *pironkodik*: *pirong*, *szorunkodik*: *szorong* NySz., *feszenkedik* MTsz.: *feszeng* NySz.

melylyel való képzettársulás adott alkalmat a változásra. Ha p. az Alföldön több helyt *ringat* helyett azt mondják *ringáz*, ezt nyilván a hasonló értelmű *hintáz* v. *lóbáz* hatása okozta. Pázmány-nál és Gvadányinál előkerül ez a gyakorító ige: *iddogat*, pedig sem *idd-* alapszó, sem *-dogat* képző nincsen. E szó tehát csakis az *iddogál* átalakítása lehet (mely úgy van képezve mint *irdogál* stb.), úgyhogy ennek a *-gál* képzőjét a rokonértelmű *kortyogat*, *hörpöget*, *köppöget* igék képzője szorította ki.* — Szintűgy lett a *firkál* igéből némely vidéken *firogat* az *irogat* analógiájára, továbbá a *kóborol* igéből *kóbolyog* a *tébolyog* miatt. — Az *ijedetes*-ből talán azért lett *ijenetes* (egy-két kódexben), mert rokonértelmű volt a *rettenetessel*, s bizonyosan ilyen okból írt Kazinczy a *borzadás* helyett *borzanatot* (Munk. 6:101.). — *Szégyenkedik* és *szégyenít* helyett a régieknél itt-ott *szégyeng* és *szégyenget* van, nyilván a *pirong* és *pirongat* példájára (l. NySz.). — Az *aggat* és *faggat* igéknek *aggaszt* és *faggaszt* alakjuk is fejlődött az *akaszt* és *fakaszt* belekeverésével. Viszont *szakaszt* v. *szakajt* helyett *szakat* is előkerül a *szaggat* hatása folytán (l. NySz.). — *Fagylatni* és *készletni* a *fagylal* és *készlel* mellékalakjai a rendes műveltető képzésű *fagyat* és *készlet* hatása folytán.**

II. Párhuzamos képzők cseréje:

Párhuzamosak p. a gyakorító képzők a kezdő igék képzőivel, mint *forog*: *fordul*, *mozog*: *mozdul* és *forгат*: *fordít*, *mozgat*: *mozdít*, sok esetben a műveltető képzők a visszahatókkal, p. *borít*: *borul*, *kerít*: *kerül* és *oszt*: *oszlík*, *hajlik*: *hajt*. Az ilyen minták szerint időről időre keletkeznek új szó párok. P. az első csoport mintájára *csikorog*-ból *csikordul*, *nyikorog*: *nyikordul*, *pityereg*: *elpityerdül* (egyes újabb íróknál, az idézeteket l. TMNy. 424), továbbá *rángat* helyett *rándít* már a 16. században, viszont *sajdít* mellett *sajgat* csak egy helyt Geleji Katonánál. — Gyakorító helyett *mozzanatos* képző, p. *firkál*: *firkant*, *piszkál* h. *piszkint* (Szék., MTsz.). — Régóta voltak olyan igepárok, mint *kesorít*: *kesorget*, *szomorít*: *szomorgat*, *nyomorít*: *nyomorgat*, *háborít*: *háborgat*, *emelít*: *emelget*, *tisztít*: *tisztogat* (**tisztogtat*), *merít* (*mer*): *mereget*; ezek szerint aztán más *-ít* képzős igékből is úgy képezték a gyakorítót, hogy az *-ít*-et előbb elhagyták, p. *édesít*:

* *Verdegel* h. is van *verdeget* a BodCben, de csak egy helyen s így tollhiba lehet (*t l* helyett).

** Ezekről és sok más ilyen szóalakról l. Szókombinálás és szóképzés cz. tanulmányomat NyK. 24. k.

édesget, ékesít: ékesget, csinosít: csinosgat, hímesít: hímesget, üresít: üresget (ezek mind NySz.), *párosít: párosgat* (MTsz.), *szelidít: szelídgat* (NySz.), *szaporít: szaporgat* (NySz.), *bátorít: bátorgat* (SzD.), *egyenít: egyenget* és *bizonyít: bizonygat* (NySz.).*

A *borít: borul, ficzamít: ficzamedik*-féle párok analógiájára keletkezett *szakít* mellett *szakul* (MTsz., írónál is, l. TMNy 449), *csitít: csitul* (*elcsitul* Ar., NyUSz.), *uszít: feluszult* sereg Czuczor (TMNy.); — viszont *vetemedik* mellett *vetemít* (*projicere* SI.),** *iramodik: iramít, uszít, kerget* (Heves m., Nagy József ért.), *tévelyedik: tévelyít* (NySz., Arany J.), *kászolódik: kászolít, föl-készít* (Félegyháza, Dongó O. ért.), *örül, örjül: örít, örjít* (Papoly bölcselmet és öríts meg avval, 1867. Arany: János kir. 3. fv. 3. szín. Örne el [a vihar] szépen, dicsón, míg nem örjít meg a némaság 1858. Vajda J. Hajótöröttek). — Végre az *ont: omlík, hajt: hajlik*-féle igepárok mintájára keletkezett a *fojt* ige mellé a *fojlik* (alkalmasint a 17. században, mert *fojlódik* van már abból a korból NySz., előbb csak *fül, fülad*),*** az *önt* ige mellé *ömlík* (18. száz., Kaz.), *fejt: fejlik* 1808. SI. (foszlik és feslik értelmében MTsz. is), *rejt: rejlik* (a NyUSz. csak 1857-ből mutatja ki), *sejt* (1784. SzD.; NySz. *sajdít*, csak Mikesből *sejdt*): *sejlik* (néha újabb írónál); *olt, ojt, ót: ojlík, ólik* (MTsz.).†

A melléknévképzők közül megfelel egymásnak az *-s* és a fosztó képző, *erős* és *erőtlen, páros* és *páratlan* stb. Így aztán egy-egy *s*-végű melléknévnek szokatlan alapszavához is hozzájárul a fosztó képző. A gyermeknyelvben *p.* az *éhes* és *édes* ellentéte néha így hangzik: *éhetlen, édetlen*.†† A *szeles* ellentéte *széltelen* a WinklCben, a *kellemetesé kellemetlen* a CornCben (később Benyáknál is 1783. *kellemetlenít*, aztán *kellemetlen* a 19. száz.-ban a *kellem* szóból, melyet Kazinczy vont el a *kellemes*-ből). Az *idős* ellentéte *időtlen, üdőtlen, fiatal* értelmében Göcsejben MTsz.

* *Szépeget, gyorsogat* (NySz.) és *lapogat* (MTsz.) olyan régi kiejtésbeli rövidítés lehet, minők *tiszto(jt)gat, simo(jt)gat*, tehát **szépějtgat, gyorsójtgat*.

** Kazinczynál 1788-ban: Különössége új szóknak faragására vetemítette (MMuseum 1: 185).

*** *Fojlik, fojlad* stb. Szék. MTsz., *fujlik* Vas m. *fujtón* van a kötél, szorosan; »nyakára fujlott a nyakló« (Baksay: GyÖ. 2: 282).

† Szily K. NyUSz. 269. a *sujtani* igéhez tartozó *sujlani*-t emleget, a MTsz. így írja: *sulylik*, s ez valószínűbb magyarázat, mert van *p. sullyonkodik* is, szintén »nehezkedik« értelmében.

†† A MTsz. hibázott, mikor azt fölvette, mert az idézte helyen szintén csak egy gyermek beszédéből van ellesve.

Sok főnévből *s*-es melléknevet és *l*-es igét használunk: *piszkos* a ki *bepiszkolja* magát, *vasas* a mit *megvasalnak* stb. Néha aztán az *l*-es igéből csak mintegy kikövetkezteti a nyelvérzék az alapszót s megalkotja hozzá a melléknevet. Így nevezhették el Veszprémben a *csaholót* vagyis csacsogót *csahosnak*, s ha nem csalódom, a *zabáló* helyett is hallottam *zabást* s a *pásszoló* h. *pásszost*. Így keletkezhetett a *becsmérel* igéből Csík megyében »*becsméres* (ember): drágás« (tkp. a ki becsméreli a vevő ígéretét? másképp magyarázta Szinnyi NyK. 26:5). Így lett a *zsörtöl* (MTsz.) és *zsörtölődik* igéből *zsörtös* (MTsz.; Kovács Pál Farsangi kalandjában is, az utolsó szakaszban: Őt is a zálog história tette oly zsörtössé). *Bonczos*: kócos, fésületlen (haj, MTsz.), vö. »*bonczol*: összekuszál« Balaton vid. Tud. Gyűjtemény 1839. 12:17), mintegy szétbonczolt. A *puhatol* igéből való a SzD.-nál (Paraszi majorság 1. kiad. II. k. szójegyz.) előforduló »*puhatos*: lágy, puha«, mert *puhatol* eredetileg a. m. puhítgat, tapogat.* S így alkotta Barczafalvi a *magasztos* szót a *magasztal* igéből. — A gyomláló munkást *gyomlásnak* mondják (Hevesben és Dtúl; »tíz gyomlásunk van«), mint a kapálót kapásnak stb.**

Kérdés, vajjon hasonló módon alakult-e a *szoros*, *feszes* és *fitos* a *szorít*, *feszít* és *fitít* igéből (mind a három régi, I. NySz.). Vö. még *zuhos* eső, záporosó MTsz. < *zuhog*.

Megfordítva néha az *-s* végű névszó mellé keletkezik az *-s* elhagyása után egy-egy megfelelő *-l* vagy *-z* képzős ige, p. a *mészáros* és *mészárol* példájára *hentesből* »*hentel*: disznót öl«

* Ezt az igét már Kresznerics a *puha* családjába állítja és így értelmezi: »molliter explorat, sensim perquirat«. Kassai J. erre azt mondja, hogy Kr. »nagyot botlék« s hogy »a ki *puha* szóból akarná származtatni *puhatol* igét, az csak úgy tudna a származtatáshoz, mint hajdu a harangöntéshez«. CzF. szótára, noha legtöbbször vakon követi Kassait, mégis visszatér a Kr. nézetére s azt mondja: »E szó átvitt értelmű a *puha* törzsoktól, mennyiben a *puhatol* úgy teszi a tudandó dolgokkal, mintha tapogatná s gyöngéden érintgetné, nyomogatná«. Ezt bizonyítja most SzD. *puhatos* szava, mely székel tájzso lehetett, noha egy szótárunkban sincs meg.

** Fiam négy éves korában, mielőtt még a *parancs* szót ismerte volna, azt mondta: »Nekem szót fogad ez a kocsi, mert én vagyok a *parancsossa*«, azaz parancsolója. Íme így nevezhette volna el a romlatlan nyelvérzék a *parancsnokot*! — A *fujkál* igéből képzettnek látszik »*fujkásan*: fuvalkodva, pöffeszkedő hangon« (Nyr. 1:381; de lehetne népetim. e h. *pulykásan*). A MTszbeli *kavillás* a *kavillál* ige származéka lehet. — Itt említjük még ezt a *skandál* igéből képezett fosztó melléknevet: »*scandátlan* versek« Tud. Gyűjt. 1821. 3:98.

(Gömörben), *korcsmárosból korcsmárol és korcsmároz* (NySz., a többi szótárban nincsenek meg; »iparszerű korcsmárlás« azaz italmérés, Bp. Hírl. 1894. VI. 5:7); *borzas: borzol, fölborzazza* a haját (Veszprém; *borzazni és felborzazni* először 1835. Tudós Társ. Zsebsz., *borzolni* Ball. 1848., előbb csak *borzaszt, borzogot, borzongat*); *eszelős: eszelőz* vmit (csak egy írónál a 17. szban NySz.); *likacsos: meglíkacsozik* (szintén).

Vannak aztán ritkább-fajta, részben nehezen magyarázható képzőcserék, ezek közül csak egyes példákat említünk. *Rimánkodás v. reménkedés* (az előbbi csak 1784 óta van kimutatva NyUSz.): *rimánság* Borsod m., *reménség* Csáng. (MTsz.) — *Farag: faradék* (a 17. század óta). *Ürít, ürül, üreg: üredék, üreg, üresedés* (Szlav., Somogy). *Kerít, kerül: keredék, keríték, körület* (Háromszék m.). — *Hólyag: főhójad, főhólyagzik* (Baranya). *Döccen: döccös, döcczenős* MTsz. *Firkál: firkász, zúgfirkász. Pingál: pingász* »piktor, a festész analógiájára« (Veszprém, Nyr. 7:381). *Martalóc* (török, szlov. *martolos* stb., l. NyK. 6:309): *martalék?* *Bitang* (< ném. *beutung*): *bitság?* (l. Szarvas Nyr. 16:294 és Lumtzer-Melich: *Deutsche Lehnw. bitol* alatt.)*

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR KÖTŐSZÓKRÓL.**

I.

A magyar kötőszókat tárgyaló körülbelül 700-lapos munka csaknem kimerítő*** feleletet ad egy már évekkel ezelőtt kitűzött

* Más nyelvekben is előfordulnak ilyen különös, szabálytalan képzőcserék; vö. ném. *Kritik: kritteln*; *Petschaft, Petschat* (a szláv *pečat*-ból): *petschieren* (már 1429-ben *pitzscheren* Philol. Közl. 15:19); fr. *pudibond: pudibard, dessinateur: dessinandier, faisanderie: faisandier* (l. Darmesteter: *Création de mots nouveaux* 88).

** A nemrég elhunyt jeles baseli nyelvtudós, ki egyetemes nyelvtudományi munkásságában folyton figyelemmel volt nyelvünkre, az ismert Steintal-féle *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* 17. kötetében írta ezt a (25 lapra terjedő) rendkívül tartalmas tanulmányt a magyar kötőszókról. Tulajdonképp egy magyar munkának ismertetése: *Simonyi Zs. A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete*. I. k. A mellérendelendő kötőszók. II. és III. k. Az alárendelendő kötőszók. — Szándékunk Mistelinek a magyar nyelvre vonatkozó nézeteit ismertetni. Addig is fordításban közöljük ezt az érdekes tanulmányt, mert eddig csak rövid kivonata jelent meg a Budapesti Szemlében. (Külföldi nyilatkozat egy magyar nyelvtudományi munkáról, B. Sz. 50. k.) A fordító.

*** A szerző maga mondja: »Ha valahol, ebben a cikkben éreztem, milyen hézagos az az anyag, melyet egy ember képes összegyűjteni« (3:49) [Misteli jegyzete].

akadémiai pályakérdésre. A kérdés azt kívánta, hogy »fejtessék ki a magyar nyelv egész életében észlelhető használat alapján a magyar kötőszók jelentése és alkalmazása«. A szerző anyagának elosztásában, mint művének címéből is láthatjuk, mondattani módszerrel járt el, nevezetesen úgy, hogy az egyes kötőszók külön fejezeteket kaptak s így tárgyalásuk nem oszlott el különböző nyelvi használatuk szerint különböző részekbe. Ez elrendezésben a kötőszó tárgyalásának helyét legfontosabb alkalmazása határozza meg; a *pedig* kötőszót pl. az ellentétes kötőszók között találjuk, holott magyarázó mondatokat is kapcsol. Ebben különbözik itt a szerző beosztása attól, a melyet magyar nyelvtanában (520—565. §. 174—196. l. 1883³) alkalmaz, a hol a *hoggy*-on az 540. s köv. és az 554. s köv. szakasz osztozkodik. Különben ez a természetesen sokkal rövidebb s könnyen áttekinthető nyelvtani rész jó előkészítő a szóban forgó nagy munkához. Tárgyával a használatos nyelvtanok jobbadán néhány lapon* végeznek. Sőt, néhány folyóiratbeli czíken kívül tudományos előmunkálatot sem találhatott a szerző, jóformán semmit. Rája várt az a feladat, hogy az anyagot összegyűjtse, megmagyarázza, elrendezze és stilisztikai szempontból is megítélje, egyszóval, hogy mindent maga végezzen el. Elvitathatatlan érdeme a szerzőnek, hogy véges végig újat adott; tette pedig ezt olyan téren, a hol valami különös eredményt még várni sem lehetett. Az a nyelvcsoporthoz, a melyikhez a magyar tartozik, mindenről nevezetes, csak éppen kötőszóbeli gazdagságáról s művészi mondatszerkesztéseiről nem. S íme e mű szerzője 700-lapos munkát nyújt, olyat, a mely csupán csak anyanyelvének kötőszavaival foglalkozik. S ha ezt a nagy terjedelmet részben megmagyarázza is az a körülmény, hogy a szerző rendkívül gazdag, szinte teljes példagyűjteményeket ad, mégis a feldolgozott anyag terjedelme és sokoldalúsága valóban meglepő. Indogermán népeknek szomszédsága s rég művelt nyelvekkel való érintkezések egyenlő erővel hatottak a tőlük oly elütően alakult magyar nyelvre, hogy egyenes fejlődése irányától eltérítsék. Mert hogy a magyar nyelv — épúgy mint rokonai — nem igen tűri az összetettebb mondatokat, az nyilván következik abból a tulajdonságából, hogy benne igen bőségesen alakulnak cselekvő, szenvedő, tárgyatlan, műveltető, gyakorító igealakokból *-ús és, -at et* végű főnevek, s ezek

* Töpler nyelvtanában három lapot se szentel neki, Riedl — igaz — tizennégyet.

mellékmondatokat helyettesítenek: »többféle-sorsú személyekkel társalkodásom közben«; * »vétkeztem istennek tíz parancsolatját *nem-tartatomba*«. Erre vall továbbá a »gerundium«-nak s az ige-neveknek használata. Ezeknek erősen névszói színezetük van s gyakran elvesztik időkülönbségeket jelölő igei tulajdonságukat. Így e szavaknak: adhuc eo loquente (ecce Judas venit) a magyar-ban ez felel meg: *még ő szólván, ő szoltába, beszéd közben; a nap-kelte-kor* kifejezést hasonlítsuk össze *a nap kelt* kifejezés-sel. A mellékmondatok pótlására szolgálnak továbbá a személy-ragokkal ellátott főnévi igenevek. Ezek azonban a mai nyelvhasználatban ritkábban fordulnak elő. Pl. érdekes *látunk* e h. érdekes, *ha* látjuk; nem illett volna engem *szidogatnod* e h. *ha* engem szidogattál volna.** Az ilyen névszói felfogás akadályozhatja is az igazi igealakoknak s egyúttal a tagolt mondat szerkezeteknek elterjedését.

A magyar mondat szerkesztésre hatással volt a latin nyelv (különösen a biblia-fordításokban s a régi egyházi irodalomban). A német inkább újabb időben hatott, de annál erősebb mértékben (a magyar szókincsbe is sok elem behatolt a német nyelvből). Érdekes, hogy a szlávnak e tekintetben egyáltalán semmi szerepe sincsen,** ámbár rendkívül sok szót adott a magyarnak a legrégibb időkben. Egyéb modern nyelvek, mint pl. a francia, csak fordításokba nyomták bele mondat tanuk bélyegeit.

Ama szerkezeteket, a melyeket a szerző tárgyalás közben német eredetűeknek jelez, itt az áttekintés kedvéért összeállítom: *és ugyan (und zwar)* e h. *még pedig*, pl. »tekintettel erre, következő alább kifejtett alapítványokat teszek, és ugyan..« (már egy 1815. oklevélben); — *és mégis (und doch) pedig* helyett pl. Ha N. most látna! El fogna tőlem borzadni. *És mégis* sokért nem akarnám, hogy miattam egy bús órája legyen. Kaz. Bácsm.; — *mindennek daczára (trotz allem), ennek daczára (trotzdem), daczára annak, hogy (trotzdem dass)*, ezekben már maga a *dacz* is német; — *x úgy mint z (x sowie z)*, ahelyett hogy *úgy x mint z*, pl. anyagi úgy mint erkölcsi érdekedben; sőt az *úgy x mint z* e h. *mint z úgy x* a szóknak németes elhelyezését mutatja,

* Misteli e példamondatokat német olvasóinak németre fordítja.

** Mellékmondatban: »Ide tartoznak amaz elliptikus szólások is, a melyekről elég annyit megjegyeznünk, hogy stb.«, e h. a melyekről elég, ha annyit megjegyezzünk..

M.

*** Ne feledjük, hogy 17 évvel ezelőtt írta Misteli ezeket. A ford.

helyesen így van: *mint* erkölcsi, *úgy* anyagi érdekek, illetőleg az összefüggés szerint *mint* anyagi, *úgy* erkölcsi érdekek; — *nem annyira, mint inkább* (*nicht so fast, als vielmehr*) e h.: *nem annyira mint*, pl. *nem annyira haszonlesésből, mint (inkább) becsvágyból*; — *ha különben, ha egyébiránt, ha máskép* (*wenn sonst, wenn anders*) e h. *ha ugyan*, itt az utánzásnak terjengőssége is feltűnő, effélékre emlékeztet: *sintemalen, alldieweil, wasmassen*; — *is* megengedő értelmű vonatk. mondatokban, pl. »*a milyen* zsvajt és feleselést fog *is* talán kijelentése a mi politikai discusszióinkban előidézni és *ha* a kormány táborában a legvadabb indiánus tánczra kerekednének is, mi teljes nyugalommal mondhatjuk, hogy...« Egyetértés 13:288 vcz.; — *de, azonban, pedig* ellentétes kötőszavak vonatkozó mondatokban, pl. »hat kila gesztenye, *de melyet* magamnak kell sütnöm« Kaz. Regék 63. A szerző e két utóbbit *németes* szerkezetnek nevezi, de nem meri germanizmusnak megbélyegezni; (1: 213 és 2: 11); — *úgy (so)* utómondatokban (de feltételes, állapothatározó és módhatározó mondatokban helyén van); ebben tehát: »A mi a horvát mozgalmat illeti, *úgy* az csillapulni látszik« az *úgy* felesleges; — az *alig—hoggy (kaum—als)*-féle »nem éppen megszokott szerkezet mai hírlapi nyelvünkben kétségkívül e német példa hatása alatt terjedt el annyira«, mégse tartja a szerző idegenszerűségnek, hiszen megvan a latinban is s a francziában is; *nem oly hamar — mint a hoggy (nicht so bald als)*; a magyaros kifejezés mellérendelendő: még el sem készültem a levéllel, ő már visszajött; — a főnévi igenév nem mozgást jelentő igék után, pl.: »hoggy, szerencsédet *bekoronázni*, házasság által valamely gazdag házzal fond össze magadat« Kaz. Munk. 5:101 (dass du dich, um dein Glück zu krönen, durch Heirat.); — A főnévi igenév főnevek után: »magányomból a vágy ránta ki, látni még egyszer a hajdan ismert földet« e h. a vágy, hogy látláthassam még egyszer... — E szólások részint német eredetűek, részint olyanok, a melyeknek fejlődésére a megfelelő német szólások hatással voltak. Újabb fejlődés valamennyi.

Ellenben a latin hatás csak a régi irodalomban nyilvánul s a mai irodalmi nyelv csak egynehány régiességet őrzött meg; megint összeszedem a szerzőnek elszórt adatait. Latinosságok: Szorosabb kapcsolatot jelentő vonatkozó névmás a mutató helyett a mondat elején, pl. »*Ki* *hoggy* némely leány látott volna« (*quem cum vidisset ancilla quaedam*); vagy éppen: »a gyermek uralkodik az öregeken, *mennél mi* lehet nagyobb visszafordultság« (*quo*

quid potest esse perversius)? — Vonatkozó névmás az *arra* *hogy*-féle szerkezet helyett a *méltó*, *nem méltó* (*méltatlan*) melléknév után, pl. »ha a büntetést meg is érdemeled, *én méltatlan ki téged megbüntesselek*« (*ego non dignus sum, qui te poena afficiam*). — Vonatkozó névmás *oly* után, pl. *oly* dolgot nem kérek, *ki miatt* [rendesen *hogy*] kisebbülj te híredben nevedben; a szerző kérdezi, hogy nem latin hatás alatt alakult-e ez. — *Ne hogy* és *hogy ne* a félést jelentő igék után (a népnél szokatlan szerkezet) »félvén, hogy meg ne ismertetnék« (*ne agnosceretur*) vagy »nehogy megismertessék«, helyesen: »félvén, hogy megismerik« (mint a németben). De a *nehogynak* ilyen használatára nézve a magyar nyelvészek nincsenek egy véleményen (2:149). — *Mert*, ritkábban *mivel* (*weil*) a kijelentő igék után szó szerint való fordítása a Vulgatabeli *quia*-nak és *quoniam*-nak: »mondom kedég ti nektek, mert.. nem mehettek be mennyeknek országába« MünchC. Máté 5:20 (*dico enim vobis, quia... non intrabitis in regnum caelorum*); ellenben a szintén így alkalmazott *hogy mivel* aligha tartozik ide, mert a célhatározó mondatokban való használata a *quia*-éval egyáltalán nem vág össze. — A tárgygyal egybekapcsolt főnévi igenév (acc. cum inf.) kijelentő igék után is (de csak *-nak nek* állítmányi kiegészítővel). »Nekik megmondotta vala zsidónak ő magát lenni« BécsiC. (*Dixerat eis se esse Judaeum, Ester 3:4*). — Az alanygyal egybekapcsolt főnévi igenév (nom. cum inf.): »hogy az isten mondatik valakit másnál inkább szeretni« TihC. 135 (*deus dicitur alium alio plus amare*). — A perf. főnévi igenévnek kivételesen előforduló sajátságos utánzása: »*akarni vala* is elég« (*et voluisse sat est*). — A feltétes, *na-ne*-vel képzett igealaknak mintegy a mellékidők s a felszólító *ja-je*-vel képzett igealaknak mintegy a főidők kötőmódszerű alakjaiul való használata a mellékmondatok összes fajaiban. E hiba különösen a biblia-fordításokban gyakori. A főmondatokban ugyanis *írna* megfelel a latin *scriberet*-nek, *írjon* a *scribat*-nak s ezt a viszonyt gépiesen átviszik a mellékmondatokra, pedig az *írjon* alak felszólító s az *írna* alak feltétes jelentését sohasem vesztheti el. Vakmerő támadás ez a magyar nyelv szelleme ellen s bizony a legújabb időkben is előfordul. Ebben a mondatban: »de tegyük, (hogy) te volnál az a szerencsés«, helyén van a feltétes mód *hogy*-gyal is, a nélkül is. De az előbb említett mondatban »megmondta vala nekik, *hogy ő zsidó volna*« ez a módhasználat helytelen, még ha Károli alkalmazza is. Olyan mellékmondatokban, a melyekben a német is jelentő módot

alkalmaz, pl. következményes mellékmondatokban, még inkább érezzük a nyelvi vétséget. Pl. ez evangéliumi mondatot: *sic enim Deus dilexit mundum, ut filium unigenitum daret* (Ján. 3:16), helyes németséggel így mondjuk: »also hat Gott die Welt geliebt, dass er seinen einigen Sohn für sie gab«. De magyarul így találjuk: »azért az isten úgy szerette ez világot, hogy az ő egy-született fiát *adná* érlette« (Félegyh.: Tan. 301). Az *adna* a *daret* születtje. — Példa a másik módra. E mondatot »*quis est iste et cujus potentiae, ut haec audeat facere*« (Eszter 7:5) a BécsiC. így fordítja: »ki ez és minemű hatalmú, hogy ezeket *merészje* tenni?« A németben e mondat mást jelentene »*dass er... wage*« szerkezettel s mást »*dass er... wagt*« szerkezettel. Ha meggondoljuk, hogy milyen sajtáságos a latin conjunctivus alkalmazása s ez alkalmazás mennyire el van terjedve a különféle mellékmondatokban, akkor elképzelhetjük, hogy a szolgálai utánzás mennyire eltorzít-hatja a fordítást. Valóban a szerző is csaknem hússzor visszatér e jelenség megbeszélésére. Felesleges volna mindezeket egyenként itt letárgyalni; csak annyit jegyzünk még meg, hogy a latin mód-használtnak ez a majmolása közvetlen latin minta nélkül is csúfítja a régi stílust, sőt *mikor*-ral és *míg*-gel kapcsolt időhatározó-mondatokban még a székel mesék nyelvbe is behatolt (3:38, 95).

Már e latinosság fejlődését némiképp a német nyelvhasználat támogatta. De egy másik idegenszerűség fejlődésére mind a két nyelv hatással volt. A magyar *míg*-gel kapcsolt mondatban tagadó főmondat után okvetetlenül tagadást várunk. E tagadás azonban a latin *donec* s a német *bis* szerkezetek analógiájára elmaradt. »Non cognoscebat eam, *donec peperit* filium suum« (Máté ev. 1:25), JordC.: »Nem ismeré meg őtet, míglen szüle ő fiát«. Végül nem állhatom, hogy gyanumat ki ne fejezzem, hogy *hová* és *míg** fokozásbeli hasonlításban, 16. és 17. századbeli íróknál és kódexekben (3:21, 97) csak azért fordulhat elő, mert a latin *quo*-t félreértették. Pl. »myg gyakrabban égetik, anne-wal inkább megtisztul szépül« ÉrdyC. 465 b; mert különben a nyelv e viszonyt egészen más alakokkal és szellemben fejezi ki. A német és latin nyelvtől való függés — s ezt e példák talán eléggé megvilágították — meglehetősen valószínűvé teszi azt, hogy összetett mondatoknak rendszeres szerkesztése s a kötő-

* A *míg* szónak, ámbár csaknem mindig időhatározásra szolgál, helyi jelentése valószínűleg nem egészen lehetetlen, sőt talán ez volt éppen az eredeti jelentés.

szavaknak megfelelő alkalmazása csak indogermán nyelvek segítségével sikerülhetett. Ama stilisztikai feladat helyes megoldását, a mely ezeket az átvett szerkezeteket az öröklött nyelvkincscsel kellő viszonyba akarja helyezni, de úgy, hogy a nyelv értelmetlen utánzástól, de beteges eredetieskedéstől is ment lehessen, a szerző munkája történelmi álláspontjával igen előmozdítja. E stilisztikai feladat megoldása Magyarországon igen komoly és praktikus természetű munka, hiszen összefügg a nemzeti nyelv és romlatlan népiesség fenntartásával. Csak azt kifogásolhatnók, hogy szerzőnk jogos buzgalmában, a melylyel itt-ott szőrszálhasogató vagy esztetizáló nyelvtanosok ellen küzd, leszállítja a jelen nyelvérzékének értékét. Pedig ezt a történelmi adatok csak irányíthatják és igazolhatják, de nem helyettesíthetik. Hiszen ő maga is jónak látja (3:91) azt, hogy egy nehéz kérdést a mai nyelvérzék, tehát saját nyelvérzéke szerint ítéljen meg s néhány lappal előbb a Lehr Albert »finom« nyelvérzékét dicsérje.

Nem számítva a nyelvjárási és stilisztikai változatokat, hetven kötőszót tárgyal szerzőnk könyvében. Ezek, már a cím szerint is mellérendelőkre és alárendelőkre oszlanak. Egyszerű és jogos ez a beosztás, bár maga Simonyi is belátja, hogy élesebb megfigyelés után a mellék- és főmondatok határa eltűnik. Legelőbb is, ha a kötőszavakat egészen figyelmen kívül hagyjuk, megkülönbözteti a szerző a tiszta mellérendelést és a kötőszó nélkül való alárendelést. Enépdal: *a)* esik eső, látom én azt; *b)* sár lesz abból, tudom én azt; *c)* ajtóm nyílik, hallom én azt; *d)* galambom jön, tudom én azt — nyolcz mellérendelt mondatocskából áll, s ezeknek összefüggését páronként és együttesen az olvasónak kell kitalálnia. Tökéletes egyenletességük megkönnyíti azt a feladatunkat, hogy logikai kapcsolatukat megtaláljuk. A mint *a)*-nak hallásából *b)*-re következtetek, épúgy *c)*-nek hallásából *d)*-re következtetek. »Alig tarthatja már lelke-met én testem, annyira megfáradott« Balassa B. 192. Itt könnyű a következményt megérezni. »Szerelem, ihless meg utólszor engem, éltem hattyúdálát lezengem s dal lesz enyészete« Tompa 1:103. Itt meg a cél. Érdekes, hogy a mellérendelés különösen a magasabb költői nyelvnek és a közönséges népnyelvnek jellemző saját-sága. Némely kötőszót (pl. *mielőtt*, 3:69) már egyáltalán nem ismer a nép. De nyilvánvaló az alárendelés, pedig hiányoznak a kötőszavak, ezekben: »Valld meg barátom, szívemnek hűsége veszedelmes próbára volt kitéve« Kaz. Szalam. 77. És: »Kívánom,

sok esztendőig isten kegyelmedet éltesse». Itt az iskolás szabály *hogy*-ot kívánna. Szerzőnk nem elégszik meg azzal, hogy munkája második kötetében, a mely csaknem kizárólag a *hogy* kötőszóval foglalkozik, számtalan alkalmazását felsorolja és adatokkal igazolja, hanem tárgyalja azokat az eseteket is, a melyekben *hogy* állhatna, de hiányzik. (A 161. lapon kezdi a tiszta mellérendelés eseteit, a 177.-en a kötőszó nélkül való alárendelés eseteit tárgyalni.) De maga Simonyi sem titkolja, mennyi nehézség állja útját a következetes megkülönböztetésnek. Kétségtelen, hogy kötőszó nélkül való alárendeléssel van dolgunk az érzést és kijelentést kifejező igéknél (*verba sentiendi et declarandi*), a melyek mindenesetre tárgyat kívánnak, ha mondatkezdők; de ha a mondat végén állanak, valószínűbb az egyszerű mellérendelés, a mint az »esik eső, látom én azt« kezdetű dalban láttuk. Ha meg közbeszúródnak (pl. »hallo*d hiszem* mit mond a te mestered Tel. Fel. 115«; »a büntetést, *látom*, el nem kerülhetted Dug. Szer. 48«) akkor a mondat éppen nem rendeli magát alájuk, hiszen igen gyakran *úgy látszik*-féle, a mondat jelentését csak árnyaló, módosító partikulákká süllyednek. Gyakran külön szócskák is mutatják a mellérendelést: »állj félre barátom, *hadd* én is beszéljek«. Ha külső jelek nem állanak rendelkezésünkre, csak a hangsúly vagy a nyelvérzék döntheti el a kérdést — ha ugyan biztos döntés egyáltalán lehetséges.

MISTELI FERENCZ.

MI HASZNÁT VETTÜK A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRNAK?*

I.

Erre a kérdésre nem tudnék kimerítő feleletet adni, mert a fejem nem káptalan, hogy hiánytalanul megőrizze annak a sok-sok jó szolgálatnak kedves emlékét. Nyugodt lélekkel állíthatom ugyanis, hogy kevés ember van, a ki annyit köszönhetne neki,

* Minden személyes tekintetet mellőzve magának a NySz.-nak mint tudományos segédeszköznek pozitív hasznát és hatását az avatatlanoknak is érthető világos példákban megmagyaráznunk mindnyájunknak kötelességünk (ezt hangsúlyozta Szilasi M. is az Ujság III. 2-i számában). A kik a NySz.-t ismerik és használják, azok úgyis csak elismeréssel emlegetik a belőle merített sok tanulságért, de rosszakaró bírálók és botrányhajhászó újságírók annyira félrevezethetnek olvasóink közül is egyes kevésbé jártasakat, hogy a fölvilágosítás semmikép se lesz fölösleges. A hozzánk érkezett levelek és cikkek közül egyelőre ezt a kettőt közöljük. A levelek közül János i G u s z t á v kanonok és cz. püspök buzdító sorait fogadtuk a legnagyobb hálával és büszkeséggel.

A szerk.

mint én. De hogy mit tanultam belőle tegnap délután, azt a keveset szívesen elmondom.

Csík megyéből származó nyelvjárási jegyzeteim feldolgozásával foglalkoztam. Kezembe kerül egy czédula, a melyen ezeket olvasom: *teténke*: korcsolya (Kászon-Altiz), *teténke-pácza*: szeges végű pácza, a melylyel a korcsolyázó tovább-tovább löki magát a jégen (uo.). — Miféle szó lehet ez a *teténke*? Megnézem a MTszt: nem ismeri. Megnézem a NySzt: ez sem ismeri ugyan, de tudtomra adja, hogy a régebben, csont' jelentésű *tetem* szó a 16. század közepéig *tetém*-nek hangzott. Mivel tudom, hogy a *k* előtt álló *m* a magyar nyelvtörténet folyamán gyakran *n*-né változik (pl. *semki* > *senki*, *káromkodik* > szék. *kárinkodik* stb.), s tudom, hogy az emberek régente ló- vagy marhacsonton korcsolyáztak: meg van fejtve a rejtvény. A *teténke* a Székelyföldön pazarul alkalmazott *-ka ke* kicsinyítő képzővel tulajdonképen a. m. csontocska. — De azért a NySz. mégis csak hasznavehetetlen. Mert hátha Ballagi valahol megtalálta a régiségben a *tetem*, *tetém* szónak kicsinyítő képzős alakját is, a mely a NySz. gyűjtőinek figyelmét elkerülte!

Ismét más czédula után nyúlok. *Mëkkantéroz*: megbabonáz (Szentimre). Hát ez miféle szerzet lehet? Megnézem a Magyar Tájszótárt: nem ismeri. Minthogy a szónak olyan idegenszerű a külseje, talán oláh lehetne. Megnézem Cihacot, de ott se kapok felvilágosítást. Most a NySzhöz fordulok. A Szómutatóban nincsen meg se *kantéroz*, se *mëgkantéroz*, de néhány sorral feljebb megakad a szemem a *kantaírézett* szón. Nézzük meg mi lehet. Síme a NySznak *kantaírézett*, *kantaíres* és *kanta-ír* alatt olvasható adatai kifogástalanul megmagyarázzák a csíki *mëkkantéroz* szót. — De azért a NySz. mégis tűzrevaló. Mert hátha Ballagi nemcsak a *kantaírézett* igenévre, hanem az alapjául szolgáló *kantaíréz* igére is tud idézni példát?

Egy darab idő múlva a *tös* szóra kerül a sor, a mely meggyeszte valamely fehérszínű ehető répafajt jelent. Megnézem először is, hogy ismeri-e a MTsz? Ismeri, többi között Csík megye területéről is, és a köznyelvi *töves* szó változataként közli. S miközben elgondolkozom azon, hogy milyen különös észjárás egy répafajt 'töves'-nek mondani, eszembe jut, hogy ezt a répát németül 'Steckrübe'-nek mondják. A 'Steckrübe' révén eszembe jut a 'Stecknadel' s ekkor hirtelenül eszembe jut, hogy Szarvas Gábor a *tü* szót és ugyancsak a Székelyföldön ma is élő eredetibb *tő* alakját egy 'szúr' jelentésű **töv* igéből magyarázta. S habár a NySz. nemcsak ezt a **töv* igét, hanem még a reflexív *tövik* igét sem ismeri magában, csak *be-tövik*, *belé-tövik* igekötős alakjait, az ezek alatt, valamint *tüdösik*, *mëg-tüdös*, *tödz*, *töz*, *tüz*, *tökéll*, *tökít* és *töteszt* alatt közölt adatokból mégis kétségtelenül megállapíthatom először is azt, hogy Szinnyi tévedett, a mikor a *tös* tájszót a *töves* címszó alá sorozta (talán őt is lelkiismeretlen és tudatlan üzletembernek kellene ezért kijelentenünk!),

másodszor pedig azt, hogy a *tűs *tövös*-ből rövidült s tulajdonképpen olyan répát jelent, a melyet földbe szúrni, elültetni szoktak. — S mégis a sajtosnak adjam el a Nyelvtörténeti Szótárt, az én kedves segítő társamat és tanító mesteremet?

Nem, olyan háládatlan nem leszek. S mert táblája vászna, háta bőre is már jócskán megkopott a sűrű használatban, stíluszerűen mondhatom Béranger-val:

Mon vieil ami, ne nous séparons pas!

Brassó 1904. febr. 20.

HORGER ANTAL.

II.

Vannak, a kik a Nyelvtörténeti Szótárt abból a szempontból vizsgálják, vajjon csakugyan feltétlenül megbízhatóan adja-e tudtunkra, hogy ez vagy az a szó melyik esztendőben fordul elő legelőször írásban vagy nyomtatásban. Nem vitázok velök; nem akarom eldönteni, csakugyan olyan nagyfontosságú-e annak a megállapítása, hogy egy-egy frázisnak első példájára 1520-ból vagy 1550-ből való munkában akadunk-e? Hiszen bizonyos különös esetekben ennek is meglehet a maga jelentősége, bár talán nem akkora, mint némelyek hiszik; mert hát — tekintve a tömérdek elveszett nyomtatást és írást — abból, hogy valami először csak 1520-ból van „dokumentálva”, senki sem merheti következtetni, hogy nem fordult-e az elő már félszázaddal korábban is? De hát, ismétlem, erről vitázzanak mások. Én most mint íróember szólok a NySz.-ról, nem mint nyelvész, mint íróember, a ki hasznát vettem a könyvnek, a ki tanultam belőle sokat, s a ki hálás vagyok azoknak, a kik megcsinálták. Mert azt csak senki sem fogja tagadhatni, hogy a Szarvas-Simonyi három főlíansa valóságos kincsesbányája azoknak a magyar szavaknak és szólásoknak, melyek idők multáyai kikoptak a használatból, de a melyeknek igen nagy részét ismét bele lehet plántálni nyelvünk virágos kertjébe! Azt csak nem fogja tagadni senki, hogy ennél a szótárnál tanulságosabb magyar szólás gyűjtemény nem képzelhető. Mondhatom, kevés könyvet forgattam és használtam annyi szeretettel és gyönyörűséggel, mint ezt a monumentális munkát, melynek — a mikor füzetekint kaptam — olyan érdeklődéssel, sőt mohósággal vártam a folytatását, mint a legnaivabb regényolvasó egy-egy bűnügyi regény kibonyolítását. Akkortájt jobbra Ariostofordításommal bibelődtem és sokszor ugyancsak meg voltam akadva a sok régi módi csatározás annyiféle műszava dolgában. Milyen öröömöm telt benne, ha valamit, a mire azt hittem, holmi új szót kell faricskálnom, ott találtam készen, idézve egy-egy régi író könyvéből! Éppen Ariostónál helyén valónak láttam egy-egy régies fordulatot is beleszőni a versbe; hány ilyenre rávittek a NySz. legtöbb cikkének végére iktatott frázis-gyűjtemények! Firdúsi tolmácsolásában is ropant hasznomra vált ez a könyv, melyet

akkor pihenő óráimban is annyit, de annyit betűzgettem, mint rajta kívül csak Arany Jánost.

Azért hát az én szeretetemet a NySz. iránt nem fogják megapasztani, ha még annyi ezer szóra mutatják ki, hogy előbb is, másutt is megvan, nemcsak ott, a hol Szarvas és Simonyi adatgyűjtői jelzik. S azért most is egész nyugodtan mondom minden fiatal verselőnek, a mint eddig is mondtam sokaknak: »Olvassátok a Nyelvtörténeti Szótárt, és vegyétek hasznát a benne elraktározott kincsnek!« Elvégre ezt a szótárt talán egy kicsit nekünk íróknak is csinálták, és minket egy cöppet sem bánt, ha százezer szebbnél-szebb szó és frázis mellett, a mely megvan benne, fölfedeznek tízezret, a mely majd csak az újabb kiadásban lesz meg! Hajh, hogy örültek volna a taliánok, ha a *Crusca* első kiadásának csak annyi fogyatkozása lett volna, mint a NySz.-nak!...

Budapest 1904. febr. 22.

RADÓ ANTAL.

A MAGYAR NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.

I. Kisfaludy Károly nincs a NyUSz. forrásai között. Pedig belőle is lehet adatokat meríteni. Az Irénével és a Szécsi Máriával foglalkozva (mind a kettő 1820-ból), érdemesnek találtam a következőket kijegyezni (csillaggal jelöltem azokat, melyek eddig egy szótárban sincsenek meg):

botlékony: Mi az akarat, mi a nagyság? melyet egy botlékony érzés vezérel (Szécsi M.). A NyUSz.-ban nincs meg.

csalítos (Szécsi M.). Vö. NyUSz.: *csalít*.

dicső: Azok vagyunk mindnyájan, és azok Maradunk, s örök dicsődet eszközöljük (Iréne). *Dicsőség* helyett; az ő elvonása.

**eltökéllet* és tovább képezve: *eltökélletség*. (Szécsi M.)

**élelgni*: melly fertelem között | *Élelgsz* (Iréne).

emlékjel: Ez már nem a mi földünk, csak Nagyságunk bus emlékjele (Iréne). A NyUSz. 1834-ből idézi.

fogékony (Szécsi M.). A NyUSz. 1828-ból idézi.

**férjfiúsodni*: Hogy férjfiúsodjál, hogy fegyverhez szokjál, azért vettelek váramba. (Szécsi M.) [*Férjfiúsodik* Ball.]

gyámangyal (Iréne) és *védangyal* (Szécsi M.) nincsenek a NyUSz.-ban.

**hadinézés* (hadiszemle' Szécsi M.).

igényezni (Iréne). A NyUSz. 1835-ből idézi.

**leendőség* (Szécsi M.).

méltánylani (Iréne). A NyUSz. 1831-ből idézi.

mérsék (Szécsi M.). A NyUSz. 1831-ből idézi.

**rémzet*: egy álnok rémzet hozzá készttet, s vissza tartoztat (Szécsi M.). Vö. NyUSz. 270.

színezés: erő, buzgóság é az, a mi őt illy szokatlan tettekre vezérli, vagy csalóka színezés s fényvagyás. (Szécsi M.) Vö. NyUSz. 309.

végezet: A végezet kezedbe adta sorsokat (Iréne). A NyUSz. szerint *fatum* jelentése csak 1831-ből való.

véradó (Szécsi M.). A NyUSz.-ban nincs meg.

II. Fáy András egy kései művéből (*Elszegényedések*, Bpest, 1862.) a következőket közlöm a NyUSz. pótlásául:

államgazdász: A legnagyobb államférfiak, államgazdászok minden erejüket kimerítették az e végre szolgáló eszközök feltalálásában. (25. lap.)

dologház, dolgozó-ház (35). Kolozsvárt *dolgozó-ház* már a 40-es években volt.

eladósulás: Könnyen fülig sülyedhetnek nagy kamatu törlesztetlen eladósulásokban. (23.)

ellenőrség: Ez káros hatású még akkor is, ha szoros ellenőrség mellett gyakoroltatik (23).

eszmerokonság (39). A NyUSz. 1864-ből idézi.

gyűlpont (102). — *honpolgár* (4). — *kórjelenség* (11).

kiállítvány [készítmény]: Ha a fényűzés ... a honi ipar kiállítványaira szorítkozik, nem nagy veszély (18). CzF.: kiállítmány.

rovatlap, kimutató-tábla: statisztikai ív (85).

magántanító: a gazdagok ... *magántanítók* által nyerhetnének a felsőbb tudományokban oktatást (35).

nyakkötő (collier, 58).

túlengedékeny (7).

vagyonság: Ne képzeljünk, ne tűzzünk ki magunknak rangot; hanem ezt és költségeinket vagyonságunk ereje szerint határozzuk meg (20). [Így Faludinál is.]

III. *Alkonylik*, Fábíán Gábor: Ossián énekei (I. 234). 1833: Vasán halál alkonylik. Csend volt az alkonyló halmon (uo. II. 156).

**anyakönyves*.

csavaros, Fábíán G. 1833. (Oss. én. I. 9.)

dobaj Vörösmarty szava (II. 441), Fábíánnál is 1833 (Oss. én. II. 7). Nála előfordul *nyögej* is (Oss. én. III. 174). A NyUSz. amazt Ballagitól jegyzi fel 1872-ből!

ellenkezéség, B. Farkas S. Utazás Észak-Amerikába. 1834.

elnézet (kilátás), B. Farkas S. 1834. (Ut. É.-A.)

elnököl, Fabchich József 1769. Elnököl a Levegőn Föcske, Pacsirta, Rigó. (Idézi Bartha J.: F. J. élete és munkái, Esztergom, 1899. 13.)

előidézés, már Fábíánnál 1833. (Oss. én. I. 30.)

emésztet, Domby Sám. Orvosi tanítás 1794. A téj sok emésztetet hágy a belekben (28. vö. NySz. Emésztés 3.)

emlékkő, már Fábíánnál 1833. (Oss. én. II. 96).*

* Már 1807. Döbrentei levelében Kaz. Lev. 5:159. és 1809. Dessewffy J. gr. levelében uo. 7:128.

- érdeklletes*, Fábíán 1833. (Oss. én. I. 33.)
érdem-pénz, Domby Sám. 1794. (Orv. tan., czímlap.)
evőház, B. Farkas S. 1834. (Ut. É.-Am.)
fagypont Dombynál 1794 fagylaló punctum (Orv. tan. 155).
fennkölt már Bárótzinál 1775. Ditsérem fen-költ elmélkedésedet (Erkölcsei levelek d. lap). A NyUSz.-ban idézettnél előbb megvan Fábíánnál is (1833., Oss. én. II. 25).
fénypont már Fábíánnál 1833. (Oss. én. II. 34.)
férjfi nemű, Domby S. 1794. (Orv. tan. 452.)
franciai még Dombynál is 1794. (Orv. tan. 377.)
gazdáskodás, Bárótzí, 1775. Jobbitani kívántam sorsomat; de a szorgalmatosság és gazdáskodás késő és unalmas módnak tettzett hozzája. (Erk. lev. 229.)
gőzszekér, B. Farkas S. 1834.
harc-fi, Fábíán G. 1833. (Oss. én. I. 11.)
hegyközi, Fábíán G. 1833. (Oss. én. II. 10.)
hintaszék, B. Farkas S.-nál (1834) *ringató ülések* = *Rocking chair's*. (Ut. É.-Am. 90.)
honosul, Fábíán G. 1833. (Oss. én. I. 26.)
hőmérő Dombynál (1794) még *melegség-mérő eszköz* (Orv. tan. 155).
hős-dal, Fábíán G. 1833. (Oss. én. I. 49.)
idomtalan már Fábíánnál 1833. (Oss. én. I. 26.)
**ingerledik*, Domby Sám. 1794. A veres himlő-méreg a vérrel öszve-egyveledik és ingerledik. (Orv. tan. 284.)
ipar még B. Farkasnál (1834) *kézügy*.
járvány-betegség, Domby Sám. 1794. (Orv. tan. 608.)
játszó-szín, P. Horváth Ádám 1787. Szokott nevezett ez a Szín a Magyaroknál, olly épületért, mellynek tsak fedele és oldalai vannak; így mondják: Kotsi Szín, Szekér Szín, Borszín, Temetőszín. Ezért nevezhetem a jádzó-helyet jádzó-Színnek-is. Így a Jádzó-hely jelent közönségesebben, a jádzó-szín egyenesebben, a Jádzó-tér pedig legszorosabban a Játékok el-rekesztett helyét határozza-meg. (*Magyar Muzsa*, 1787. 236. jegyzet.)
kétszíniség, Bárótzí, 1775. Nintsen a gonoszságnak fellyeb való mértéke, mint a kétszíniség. (Erk. lev. 20.)
környék: környezet, Bárótzí, 1775. Szüléit a mostoha környék megfosztván a nagy-világ-béli neveltetésnek módgyától, láttatott a rendelés számodra tartani a ditsőséget (Erk. lev., előbeszéd).
körület: környezet, B. Farkas S. 1834. (Ut. É.-Am. 60.)
légkör már Fábíánnál 1833. (Oss. én. III. 59.)
nőnemű Dombynál (1794): *aszszonyi nemű* (Orv. tan. 452).
őshajdan, Szentkláray Jenő 1900. Krassó vármegye őshajdana (mű czíme).
őskor már Fábíánnál 1833. (Oss. én. II. 23.)
rég-idő, Barótinál és Fábíánnál 1833. (Oss. én. III. 101.)
rémletes már Fábíánnál 1833. (Oss. én. I. 244.)

tárgylagos Fábíán 1833. (Oss. én. I. 30.) Nála: *személyleges* is (uo.) *alanyi* értelemmel.

újság már Domby Sám.-nél 1794. Meg-tettzik ... az hazai újságokban iktatott tudósításokból. (Orv. tanítás 210.)

utókor már Fábíánnál 1833. (Oss. én. II. 227.)

üdv, Amade László 1728. Csak hivalkodásokban, korhelységekben láttam üdvömött. (Irod tört. közl. 12:222.) [?]

KISS ERNŐ.

IV. A NyUSz.-hoz helyreigazítások, leginkább újabb szótárakból:*

Balga már Vör. Csongor és Tünde, 1829—30.

balvélekedés. Már 1789-ben: »Közönséges *bal-vélekedés* ez...« (Mindenes Gyűlytemény. 1789. 11 lap). Tehát nem Széchenyi szava, vö. Nyr. 32:278.

berendezkedni. Megvan Ujvári magyar-franczia szótárában 1898.

czimerlet nincs meg a NyUSz.-ban. »Ekkor nejére szállott a typographia birtoka ily czimerlettel« (firma, 1828—32. Vör. ÖM. 1884, 6:183). [A Bécsi és MünchC.-ben is.]

életképes, ellenindítvány, ellenpróba, elmeorvos, fölfogás, fölismerni, igazgatónő, kihallgatás, kormányhű (NyUSz. nincs), *közeli* (NyUSz. 397), *tapintatos, összefüggéstelen* (NyUSz. 394) mind megvan Ujvárinál.

előfizetés. Már 1789-ben a címűl írt alakban! »Minden Héten kétszer egy árkust küldünk öt forint *előfizetésért*.« (Mindenes Gyűlytemény 4. lap. Vö. Nyr. 32:161.)

föllelkeszt. Megvan Burián magyar-latin szótárában (1889) és Ujv.-ban is.

hazaft. 1789-ben: »Sok jó *Hazaft*eknek kérésekre...« (Mindenes Gyűlyt. 4. lap.) [L. Nyr. 32:439.]

írvágy. Vörösmarty egy költeményének a címe, melyet 1837-ben írt.

-i-as. *Állatias* Ujv. (NyUSz. 397. l.), *szűzies* Ujv.

lebonyolít Ujv. (a képes jelentéssel, régler les affaires).

napóra cikkhez. *Árnyékóra* megvan a NySz.-ban 2:1131.

BARANYAI ZOLTÁN.

V. *Köz* összetételei 1790—1863. — 1790: közbátorság (Nyr. 32:164); — 1796: közbirtokos (Szily); — 1792: közhaszon (Szily NyUSz.); — 1793: közigazgatás (Nyr. 30:289); — 1803: köz-társaság (Szily; más értelemben NySz); — 1807: középület (Szily); — 1829: közjó (Deák I. 6, 20, 21, 43). Előbb más ért. NySz.); — 1830: közipar, közvélemény (Széchenyi, Nyr. 32:279). Széchenyi munkái korszerű kivonatban I. 108, 109 stb.); — 1831: (köz-ség! Sz. I. 121₄), közgyarapodás (Sz. I. 123), köztisztelet (Sz. I. 126, Deák I. 37), közértelmesség (Sz. I. 104, K. 139, közintelligencia

* A mely szóról a NyUSz. azt mondja, hogy még eddig egy szótárunkban sincs meg, azoknak nagy része megvan a NyUSz.-ral egy időben megjelent Simonyi-Balassa-féle magyar-német szótárban. A szerk.

I. 135., közértelem D. I. 18, 89), közanyánk (Sz. I. 137); — 1833: köztelek (Szily), közmegegyezés (D. I. 7), akarat (12, 76), boldogság (16, 20 stb.), bizodalom (18, 20 stb., bizalom 58), erő (18), lelkesedés (18, 471), — elégedés (18), dolgaink (18), kívánság (19, 20), óhajtság (20), szükség (20, 66); — 1834: közcél (D. I. 69 Deák, Gondolatok 11, 22. Levelek 72), nyereség (D. I. 50), kár (63, 70, 85, 87), hivatalbeli (51), tapasztalás (69), adózás (70), teher (70), hírré tétel (78, 79), hitel (79), érdek (78, 471 Gondolat 40); — 1835: közintézkedés (Deák, Gond. 28), hatóság (24), tanácskozás (28, 52); — 1836: közcsendesség (Levelek 10), figyelem (37), művelődés (Gond. 45), állomány (41, 43, 69, 78), nevelés (43), tulajdon (43), egyetértés (40, 45); — 1837: köztárgyak (L. 43); — 1841 beszéd (D. I. 474), élet (475); — 1844: részvétel (Levelek 135); — 1845: intézet, hasznú intézete (Levelek 161); — 1855: köztartozás (Levelek 227); — 1863: nyomorúság (315). A Tájszótárban csak *közkötő* és *köztársaság*, de az első egy végrendeletből van idézve, a másakra is csak egy adat; csak a közbülső értelműek népies összetételek.

LÖW IMMÁNUEL.

IRODALOM.

Könyvészet.

Nyelvészeti Füzetek 11.—14. sz.

11. Simonyi Zs. Elvonás (elemző szóalkotás).

12. Székely Ábrahám: Alanytalan mondataink alanyáról.

13. Erdélyi Lajos, Horger Antal, Szemkő Aladár: Nyelvjárási tanulmányok.

14. Simai Ödön: Dugonics mint nyelvújító.

Szilasi M. Emlékbeszéd Halász Ignác fölért. (M. T. Akadémia.)

Ára 40 f.

Freckay J. Mesterségek szótára. 32. Molnármesterség. (Hornyánszky V. Ára 20 f.)

Borbás V. Gyászpíró népies székely orvosságfü. (Term. Közl. 35. k. 412. füz.) — A Balaton növényföldrajza. (Term. Közl. 66. pótfüz.)

Magyar Oklevélszótár. 8. füz. (*Kúta—Megye*).

Sófalvi K. Adalékok a magyardécsei nyelvjáráshoz.

Vozári Gy. Arany néhány költeményéről. (Munkácsi gimn. ért. 1902—3.)

Dézsi L. Adatok a mértékes verselés történetéhez. (Athenaeum. 50 f.)

A NySz. vitájához: Balassa J. Régi magyar nyelvünk és a NySz. (M. Nemzet II. 17.) — Horger A. A NySzról (Brassói Lapok II. 21. Nagyon szókimondó!) — Ballagi A. A m. nyelv barátaihoz. —

Szily K. Régi m. nyelvünk és a NySz. (BSzemle, márcz.) — Szilasi M. A NySz. ügye. (Az Ujság III. 2.)

Lehr A. Simonyi újabb kirohanása. (BSz. márcz.)

H. Schuchardt. Bericht über die auf Schaffung einer künstlerischen internationalen Hilfssprache gerichtete Bewegung. (Wien 1904.)

NYELVMŰVELÉS.

Helyes mondatszerkesztés. Simonyi Zsigmond ily című értekezésének két tételére vannak észrevételeim. Egyik tétele a tagadás kérdésére vonatkozik (Nyr. 32. köt. 298., 299.). Tisztelt barátom ott ezt mondja: »*Tagadást, tiltást, ellenzést, akadályozást jelentő igék után magyarosabb a tagadó, mint az állító alakú mellékmondat. Pl. Tagadja, hogy ő tette; jobb így: tagadja, hogy nem ő tette.*« *

Mindezekről már régebben elmondtam nézeteimet. (Nyr. Tagadás, kételkedés, tiltás stb. 29. köt. 404., 491., 30. köt. 86.) Itt a tagadás eseteire szorítkozva, egyszerűen hivatkozom az akkor elmondottakra, és állítom most is, hogy az ilyen mellékmondat nem lehet tagadó alakú; következésképen, nemhogy — mint Simonyi véli, — jobb volna az állító alakúnál, sőt határozottan rossz; mert épen ellenkezőjét mondja annak, a mit (tagadólag) ki kellene fejeznie, hogy t. i. *nem ő tette.*

A mikor a tagadás (nem állító, hanem) tagadó jelentésű előzményre vonatkozik, erre például: *nem vigyáztál rá, csak így felelhetek tagadólag: tagadom, hogy nem vigyáztam* (v. . . . *hogy ne vigyáztam volna*). Igen, de: *tagadom, hogy nem vigyáztam* — Sim. elmélete szerint a. m. *nem vigyáztam*. E szerint egyazon szerkezet egymással ellenkező két dolgot jelentene; ez pedig lehetetlen.**

A másik tételben t. barátom a határozó mondatokat tárgyalja, s a 303. lapon így szól:

»Okhatározó mondat helyett a *-ván vén* használata a magyar beszédből teljesen kiavult s azért az irodalmi használatát sem helyeselhetni stb.«

Ez alak, tudtomra, korántsem avult ki a magyar beszédből. Irodalmi használata sem szorítkozik — mint Sim. állítja — hivatalos írásokra; és a szépirodalomban sem alkalmazzák csak néha és csak tréfásan. — Én már évekkel ezelőtt (Nyr. 28. köt. Nyelv-művelés. 361.) megróttam épen ez alak elhanyagolását, és ennek

* Ezt az állító alakú mellékmondatot az Antibarbarus annak idején hibásnak tartotta; most, szerinte, csak kevésbé jó a másíknál. A fennforgó kérdésben, szerintem, az illető mondatszerkesztés vagy helyes, vagy helytelen; »tertium non datur«.

** Vö. Szigeti J. cikkrét, mely ezzel ellenkező nézetet fejt ki, Nyr. 31:306. A szerk.

kapcsán azt, hogy helyébe nem kevesen *-va ve* állapotjelzőt tesznek, a mikor ez éppen nem odavaló.

Rövidke czikkemben kiemeltém a két alak szereplése közt fennforgó különbséget. Az ott felsorolt hibás mondatok közül ezúttal a következőket idézem: »a katonatiszti fizetések fölemelése mellett tör lándsát, bizonyítva hogy stb.« (e h. bizonyítván) hogy ... állandó bizottságot szervezve, a munka folytonosságát biztosította (e h. szervezvén). — A függetlenségi párt estilapja, most elismerve, hogy a két frakció közt stb. (e h. elismervén).

A *-ván vén* itt egész mondatot intéz és magában foglalja mind a határozót, illetőleg kötőszót, mind az állítmányt (»midőn azt bizonyítja | hogy stb.« — »azzal, hogy állandó bizottságot szervezett; vagy: állandó bizottság szervezésével«) és így tovább.

Ez alak tehát két mondatot föltételez; a *-va ve* ellenben rendszerint csak állítmányegészítő egyazon szerkezetben; pl. »hogy a legfontosabb törvénykönyvet elhamarkodva bocsátjuk rájuk« (*elhamarkodólag*). — Fekve töltöd el az időt (*fekvőleg*) — mérve adja; kérve-kérlek; bízva-bizzál.

Gyakran együtt szerepel mind a kettő; és ekkor még szembezőköbb a különbség közöttük; pl. mindig fekvé olvasván, elrontotta a szemét. Többnyire állva írván, megszoktam az állva társalgást is. — Látni ezekből, hogy *-va ve* egyszerűen jelöli a cselekvést, szenvedést vagy állapotot minden megokolás vagy magyarázat nélkül, és nem intéz, — mint a *-ván vén*, — külön mondatot. De mind a kettő helyes — a maga helyén, vagyis okszerűen alkalmazva.

Szarvas Gábor, a kire Sim. hivatkozik, bátran szerkeszthette, a *-ván vén*-t kigúnyolva, az efféle mondatokat: »három napja nem ittam bort, az orvos szigorúan megtiltván.« — Így én sem szerkeszteném a mondatot. De így legalább meg lehet érteni; a következő pedig: »az orvos szigorúan megtiltva« — akár első, akár második mondatban — érthetetlen valóban.

Hogy a *-ván vén* a legjobb magyarságu művekben elég gyakran olvasható, arról bárki is meggyőződhetik. Ezen, természetesen, nem a régi műveket értem. Az itt felsorolandó írók mindegyikéből egy-két példát idézek, olyanokat, a melyekre hosszas keresés nélkül azonnal ráakadtam.

Salamon Ferencz. Bede Ádám; angolból fordítva — 2. l. Itt méregetésre lévén szükség stb. — 3. l. Ki fölemelvén az ajtót, ... falnak támasztá. Ádám pedig kételkedve és hunyorgó szemmel tekintvén oda, szól: stb. — 4. l. oda ugorván s az ajtót becsapván stb.

Csokonai. Nemzeti Könyvtár. Elegyes költemények. 8. Előbeszéd. Meghaljon, alig nyervén nevet szüleitől magának stb. — Vers. Galenus már Pestet lakja, | Szólván magyar nyelven 9. Azzal öntözvén egy igaz | Magyar hazafi porát. — Dorottya. Előbeszéd. 175. ... Vénus a dámáknak minden kívánságukat megígérvén, emezek (az ifjak) éránt megbékélteti.

Vas Gereben. — A nemzet napszámosai. 1. köt. 1864. 1. l. (a klarinét) összelótván futván a sok hangon. — 3. tarisznyát

akasztván nyakába, elballagott stb. — 4. tovább ki nem állván egy is a falubeli legénységnek vásottságát. — 5. zsebjében lévén a nagypecsétű levél. — Kállay Miklós, megfogadván a korcsmárost, nyugodt volt.

Szily Kálmán. Összegyűjtött dolgozatok. 12. Az Akadémia természettudományi működésétől nem remélvén sikert, a munkásabbak stb. — 15. Gyűjteményeit, nem birván érték a lakásbért fizetni, el kellett ajándékoznia. — 20. hogy ... négy tudományos kézikönyv készítettvén, stb. — 23. A társulat szellemi és anyagi ereje meg lévén szilárdulva stb.

Brassai Sámuel. Budapesti Szemle. 195. sz. »Audiatur et tertia pars.« — 450. Idézi Szarvas Gábornak következő szavait: »a M. T. Akadémia az anyaggyűjtést 1878. végén befejezettnek jelentve ki stb.«, és zárójelben *jelentvén* szóra igazítja ki. — 452. ... ha M. Ny. T. Szótárban bizonyos szót akarván meglelni, előbb egy más könyvben, a »Szómutató«-ban kell fölkeresnem.

Arany János. Toldi estéje. 1. ének, 8. vsz. Es utána nyalka, kolcsagos legények | Tombolván alattuk cifra nyergű ménék. — Toldi szerelme. 1. ének. Engem is a bánat megviselvén zordul | Vigaszért hő lelkem a multakba fordul. — 2. ének. Vánkos alatt a lyány ezt az írást lelvén, | Olvasá, de a szó fennakada nyelvén. Toldi pedig, mondom, Budán lévén lakos, | Király udvarában vala mindennapos. — A lovagok. (Arist. ford. 1. köt. 8. l. 30. v.) Legjobb tehát, így lévén a dolog, | Az istenek szobrához menekülni. — A magyar akadémiához intézett válasza Arist. fordítását illetőleg: Így azonban, híre menvén foglalkozásomnak stb. — Önéletrajza. Ar. J. hátrahagyott iratai és levelezése. 1. köt. Gyulai Pálnak szóló levél, Nagy-Kőrös, 1855. jún. 7. 35. »de megijedtem tőle, halva képzelvén magamat.« 36. »keresztelő-levelem az anyakönyvből kivonatván« stb. — nem lévén cseléd, vagy más lakó stb.« — És ez így foly tovább.

Mikszáth Kálmán. A tekintetes vármegye. 4. (Thököly Imre) szemügyre vévén a formás hajadont. 9. diurnumot fizetvén neki. 10. s megmutogatván az esketési és születési dokumentumokat. 19. (I. József.) ... oda sem hallgatva a Johanna beszédére. Ezt a va alakot, mint helyesen alkalmazottat emeltem ki, mindamellett is, hogy a *ván* is szabatosan állhatna itt. Az ilyen esetek sem ritkák. De ezúttal csak azt akartam kimutatni, hogy a *ván vén* a jó magyarságu művekben elég gyakran található.

Hogy egy idő óta ritkábban találkozunk vele, azt már öt évvel ezelőtt észleltem, valamint azt is, hogy leginkább a helytelenül alkalmazott *-va ve* szorítja háttérbe, úgy hogy a kötőszókkal való mondat-szerkesztés sem igen érvényesülhetett e miatt; pedig az ilyen szerkezet igen jó ellenszere a *-ván vén* fölötte gyakori használatának.

Az itt előadottakból kitűnik: először is az, hogy ez alak ki nem avúlt a magyar beszédből, és hogy használatát az irodalmi hagyomány egész' a legújabb időig folytonosan támogatja. Továbbá: Az ilyen mondat-szerkesztést helyteleníteni nem lehet. Módfölötti

alkalmazását — a mi szintén hiba, — megakadályozhatjuk kötőszó-intézte mondatlall, meg -va ve alakkal, de emennek nem azzal a kezeléével, a mely a beszédet izetlenné teszi.

JOANNOVICS GYÖRGY.

Méltó. A Nyr. 32 : 384—386. lapjain Sz. Á. nagyot üt azokon a »masina módra működő«, »németfűlű« újságírókon, a kik *szeretreméltó*-t, *dicséretreméltó*-t stb. írnak, mikor *szeretnivaló*-t, *dicsérnivaló*-t is írhatnának. Megvallom, ezt az egész támadást nem tartom valami szerencsésnek, sem pedig igazságosnak. Ma már határozottan anakronizmus, ha valaki úgy beszél a magyar napisajtóról, mintha az a nyelvrontás melegágya volna. Negyedszázad óta, mindenki tudja, óriási mértékben fejlődött újságírásunk s a fejlődés megvan nyelvében is. Nem is csoda, hiszen íróink színe-java a napilapok szolgálatában áll. Meg is várhatjuk tehát, hogy nyelvük ne csak könnyed, fordulatoss és színes, hanem magyarság tekintetében is kifogástalan legyen. Persze, hogy a napról-napra való gyors munkának akad elég lazája is. De ezt nem a »masinaszerűség« okozza. A ki masina módjára dolgozik, nem igazi újságíró. Gépiesen lehet működni a hivatalszobában, az irodában, még a katedrán is. Az újságírónak nem lehet. Az ő munkája folyton éber elmét, teljes odaadást, egész embert kíván. No de nem erről akarok én vitatkozni. Az a kérdés, szabad-e ezt írni: *szeretreméltó*, *dicséretreméltó*, vagy nem szabad?

Sz. Á. fejtegetése nem világos. A *méltó*-s kifejezések, véleménye szerint, egytől egyig germanizmusok. De azért mégsem kívánja, hogy kiirtsuk. Csak annyit óhajtott, hogy a »kellő helyen« éljünk velük. Mivel a *dicsérnivaló* és *dicséretreméltó* közt az a különbség, a mi a *laudandus* és a *laudabilis* közt, tehát a finomabb megkülönböztetés azt kívánja, hogy a *dicséretreméltó*-t »a kellő helyen használjuk, t. i. olyankor, a mikor nem kell éppen valamit — hanem lehet, ha akarunk — cselekedni«. E szerint a *dicséretreméltó*-t, a maga helyén, szabad használni. Ebben teljesen igazat adok neki. Lentebb azonban már azt mondja, hogy »*laudabilis* a magyarban csak *dicséretes*, *laudandus* csak *dicsérnivaló*«. Itt már egyáltalán nem esik szó a *dicséretreméltó*-ról. Tessék most ezen eligazodni!

Azt tartom, minden ép nyelvrékű magyar ember, különösen ha tollat is forgat, érzi a különbséget a *dicsérnivaló*, *dicséretreméltó* és *dicséretes* közt. Jelentésre közel rokonok, de egyszer az egyik, máskor a másik van inkább a helyén. Nem hiszem, hogy bármennyire pártolja is valaki a -*való*-s összetételeket, egy vendégszerető ház asszonyáról ezt mondaná: Háziasszonyunk ma igazán *szeretnivaló*. Viszont helyesen használta a -*való*-s összetételt az az úri ember, a ki a napokban így szólt: Isten tudja, én nem találok ezen a színészen semmi *dicsérnivaló*-t. A mint hogy a Független Magyarország 1904. jan. 5-iki tárczájában is ezt olvastam egy új drámáról: »Most, hogy az előadást is láttuk, egyáltalán alig találunk *dicsérnivaló*-t«. Szóval, Sz. Á. csak vádol, de nem bizonyít.

De még különösebb, a mi ezután következik. Teljesen elítéli

Sz. Á. a *méltó* nak ilyen összetételeit: *büntetésreméltó*, *megvetésreméltó*, mert »a *méltó* mint az *érdemes* rokona nem alkalmazható jelzőül rossz értelemben«. De hiszen akkor ilyet sem szabad mondani: *megérdemelted a büntetést*, mert a büntetéshez nem kell *érdem*! Régi dolog, hogy a logika és a nyelv nem járnak mindig egy úton. Itt aztán a német nyelvet is segítségül hívja Sz. Á. »*Verachtungswürdig* németül sem mondható *verächtlich* helyett.« Ámde akármelyik nagyobb szótárból megtudjuk, hogy a *verachtungswürdig* igenis járja a németben. Sachs-Villatte így fordítja francziára: »*verachtungswert*, *verachtungswürdig*: digne de mépris, méprisable«. Még nagyon sok hasonló összetétel van. Hamarjában a következőket írom ide Sanders szótárából: *bejammernswürdig*, *belachenswürdig*, *fluchwürdig*, *hassenswürdig*, *nichtswürdig*, *strafwürdig*, *tadelnswürdig*, *verabscheuungswürdig*, *verachtungswürdig*, *verfluchenswürdig*, *verdammenswürdig*.

K. B.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Lehr népnyelvi csodái.* Mikor az októberi füzetben olvastam a *-si* és *-tányi* képzőről, megírtam egy cikket azonnal, de óvatosságból nem küldtem el, hanem figyeltem és tudakozódtam. Némedi Dezső, — ki anyanyelvét ott szította magába, mikor Némediben a falu gyerekeivel a porban játszott, ifjúságát is ott éli leginkább, — megelőzött. Tehát most már én is előállhatok azzal a kevéssel, a mit tudok (igazabban nem tudok). Mint néprajzos a vármegye magyar ajku lakosainak települése viszonyait már régebben kikutattam a vármegye levéltári adataiból. A vármegye a kurucz idők letűntével egészen lakatlan volt, csak a Sárközben, a mai dunaföldvári járásban s a vármegye nyugoti felén néhány községben maradt meg összevissza alig 2—3 ezer lélekre tehető lakosság; a többi a 18. század folyamán vándorolt be. Már most ezeket a bevándorlásokat tudva tettem és teszem kirándulásaimat és gyűjtéseimet. Szekszárdot meg a Sárközt különösen ismerve írhatom, hogy itt egyetlen *-si* vagy *-tányi* képzős szót sem gyűjtöttem eddig. A vármegye délkeleti sarkában némettség közé ékelve fekszik Váralja, melynek magyar lakosai a Sárközhöz csatlakoznak; itt a mult évben házról-házra járva, három napon át a legkülönbözőbb néprajzi adatokat gyűjtöttem, szógyűjteményem is van szépen, de azokat a furcsa szókat nem hallottam. Innen menjünk át a vármegye másik felére; közbül egy széles elválasztó öv, a némettség öve van, s a magyarság csupán északon Pálfa, Simontornya és Némedi községekkel kapcsolódik össze a vármegye keleti és nyugoti feléről. A nyugoti felet két részre osztja a Koppány folyó. Döbrököz, Kocsola, Szakcs, Kónyi

* E kérdésről, míg füzetünk szedés alatt volt, még két közleményt kaptunk; jövőre közöljük.

A szerk.

a Koppány alsó felén mintegy a megye délnyugoti részének fő típusai, meglehetősen egyöntetű lakosaival önálló terület; itt is két héten át házanként járva gyűjtöttem, a mit csak tudtam; de azokra a bizonyos szavakra nem akadtam. A Koppány felső felén, vagyis az északnyugoti részen Tamási, Felsőiregh, Szokoly szintén körülbelül egyöntetű terület; innen sem írhatom, hogy hallottam volna. Visszafele a Kapos mellett, Regölyben két hetet töltöttem, de szógyűjteményemben a kérdéses szavak nincsenek, nem is hallottam, s a *föntül, bentül* alakok ismeretlenek. Hátra van már most néhány község közvetlen a németység szomszédságában, a Kapos mentén Simontornya, mellette Némedi, ezzel közvetlen határos Görbő, ezt pedig a Kapos hidja választja el Pinczehelytől; e községek lakosai a legkevertebb elemekből verődtek össze. *Némediről* írt Némedi Dezső, bizonyosan ismeri a szomszédos Görbőt és Pinczehelyt, bár Sárszentlőrinczen született, de ezen a vidéken nevelődött, de ő sem tud azokról a furcsa szokról. A múlt évben egy hetet töltöttem Görbőn, pinczehelyi meg görbői munkásokkal, naponként reggeltől estig együtt voltam velük és köztük a szabad ég alatt étkeztem, folyton beszélgettem és jegyeztem, de tőlük egyetlen olyan szót sem hallottam.

Mindamellett annyit mégis állithatok, hogy *-si* végű szót, de csak néhányat, ezen a területen csakugyan gyűjthettek valamikor. Ezt az állításomat nem közvetlen a helyszínéről, hanem családom köréből, — igaz, egyelőre csak egyetlen szóval, — de bizonyíthatom. Lehet vagy másfél éve, hogy feleségem az előszobába jövő cseléd-lányunkat így szólította meg: no te *szalmásiné*, hol jártál? Én a szobában meghallottam s kíváncsi voltam, hogy ki az a *Szalmásiné*? én szentül valakinek vezetéknévére gondoltam. Kérdeztem feleségemtől, hogy ki volt itt? Mondta hogy senki, a cselédnek mondta *szalmásiné*. Kérdeztem hogyan érti ezt; a magyarázat ez volt: »*Hát a haja tele van szalmával, úgy néz ki, mint olyan asszony, a kinek az ura szalmát hány a padlásra, aztán ő is kap belőle.*« Ezt a szót, meg magyarázatot egyszerűen feljegyeztem; most megint eszembe jutott ez a szó s vele kapcsolatban az is, hogy feleségem görbői születés, szülei (nálam tartózkodó napam is) Görbőn laktak, ott van Némedi meg Pinczehely egy-egy ugrásnyira, mivel pedig napam s így vele együtt feleségem öt éves korában Budapestre került, tehát nyilvánvaló, hogy ott Görbőn és közeli vidékén anyanyelvével szíta magába ezt az egyetlen szót és tartotta meg. A dologban aztán az a nevezetes, hogy felsoroltam a többi hasonló szót, de napam is, feleségem is egyszerűen vezetéknévekre gondoltak azoknál a szóknál, a melyek csakugyan vezetéknévek, mint *Almási, Komlósi, Diósi, Szénási* stb., ezekről a nevekről pedig tudjuk jól, hogy viselőik legalább is iparosok és egyéb kaputos osztálybeliek, s legtöbbjének eredete a hatvanas évek magyarosító idejére vezethető vissza; van belőlök elég furcsábbnál furcsább, csak a kiket én ismerek: *Fővényesi, Felhősi, Velősi, Mezősi* stb. A többi *si-s* szavakra, a miket felsoroltam: *póstási, levelesi, paprikási*, azt mondták, hogy nem ismerik.

A hogy az iménti három sort leírtam, hittak vacsorázni. Meg-

jegyzem, hogy feleségem nem tudta miről írok; vacsora után most folytatom írásomat és megírom a másik -si végű szót. A hogy az asztalnál ülünk, feleségem kis lányom ujjára néz és azt mondja: »Én nem tudom, miért olyan csontosak a Blanka ujjai.« A napam rá feleli: »Az ám, pedig ezelőtt néhány évvel, kicsiny korában, még olyan telt ujjai voltak.« Erre feleségem: »Hát olyan *csontososiné* lesz mint az apja.« — Természetes, hogy rögtön feltűnt a szó s mondom feleségemnek kérdőleg: »Ni ni, *csontososiné*? hát mégis csak Görbön tanultad ezeket a szókat.« »Dehogyan tanultam! — mondja ő, — mikor voltam én Görbön? Hát ezt így szokták mondani.« Mondom én: »De ha máshol nevelkedtél volna, így mondanád: *csontosné*.« »Hát így jobban jön ki: *csontosiné*, — válaszolja feleségem, — rá se gondoltam, csak úgy mondtam, hogy *csontososiné*, mert olyan csontosak az ujjai.« Erre aztán napamhoz fordultam: »Hát akkor azt is szokták mondani, hogy *libási*?« »Persze, — mondja napam, — olyan kis leányra, a ki libákat hajt vagy őriz: *kis libási* vagy *kis libásiné*.« »Hát mama, hol tanulta? nem Görbön?« kérdeztem. »Hát ott kellett, mondja napam, hát szokták mondani például, ha egy asszony a fején szalmát visz, *szalmásiné*, meg ilyenfélet ha úgy véletlenül előjön, mint most is az Irma a Blankának: *csontosiné*.«

Ebből tehát nyilván következik, hogy a hetvenes években Görbön ilyen szavakat alkalom adtán csakugyan használtak.

A *-tányi -tényi* képzőre nézve már nem vagyok ilyen szerencsés; igéből képzett szót ismerek néhányat: *jártányi* ereje sincs, ez a virág csak egy *nyíltányi*, — de ezek nem Tolna megyéből valók. Ilyen még: borom, búzám vagy kenyerem, szalonnám, zsirom *fogytányira* van. Csakhogy itt a képző nem *-tányi tényi*, hanem csak *nyi*, másodszer pedig *mennyiséget* kicsinyítő képző és hogy *t-betűs* legyen, hát íme néhány: *körömfeketényi* sincs belőle; szorítások legalább egy *fektényi* helyet; körtefáim bizony még csak *csemetényiek*; káposztám még igen *palántányi* volt, nem ültethettem ki idejében; vagyis: akkora sincs mint a körömfeketéje; akkorát csak, a mennyi fekvőhelynek éppen elég; akkorák még a körtefák, hogy csak csemete számba valók; a káposzta olyan kis palánta, hogy nem lehet ültetni, és így tovább; soha, de *soha se bővítik vagy nagyítják* így a mennyiséget vagy mértéket; ez a tiszta magyar értelme, vagy fogalomköre annak a képzőnek, a mit Lehr Albert erőnek erejével nagyító értelműnek akar a magyar nyelvbe belediktálni. Azután meg, hogy ezekből a *nyíltányi*, *fogytányi*, *jártányi*, *fektényi*, *körömfeketényi*, *csemetényi*, *palántányi* szavak képzőiből *-tányi tényi* képzőt böngészszén ki valaki, azt sohase hittem volna, nem biz' én! Végezetül pedig az ilyen szavakat soha világéletében nem hallja senki törzsökös magyartól; a nép nagy elvétve, ritkán és csak egy-kettővel él közülük. Ilyen szavakat bőségesebben csak olyan, urak közt forgolódott munkás ember használ, a ki urasan akar beszélni, hogy a többi közül olyan tudálékos beszédjével ki-tűnjön, hanem azért van annyi magába szitt magyar nyelvérzéke,

hogy a *fektényi* helyett nem mond *fektetényit*, *palántányi* helyett *palántatányi*-t.

A *bentül* és *föntül* szokat igenis mondják, de hála Isten nem úgy, mint a Budapesti Szemlében magyarázzák, mert az mindig *bent-ül* és *fönt-ül*; a barom vagy birka *bent-ül* a cserényben vagy akolban, mert az *ül* igének alapfogalma település, megszállás, megfekvés, pihenés, sőt foglalás is (*occupatio*). A mint a birka *bentül* az akolban, épp úgy *bentül* a köd a hegyek közt, már pedig se a birka, se a köd nem kerít elő gyalogszéket, hogy ráüljön, hanem a birka megpihen, elfekszik, letelepszik az akolban, a köd pedig a hegyek közt megszáll, telepedik, közéje, bele húzódik. Igenis *föntül*-nek, vagyis *fönt-ül*-nek éjtszaka, mikor virrasztanak, mert hát egész világon úgy van, hogy ébrenlétkor, virrasztáskor nem szoktak feküdni. Tárgyas alakban is él a magyar vele: *ejnye pajtás de föntülöd azt a fát* = legtetefjére mászott, oda telepedett; ugyancsak *föntüli* a lovát, *fönt-üli*, műszó a lovaglás módjára; *bentüli* = *bent-üli* a nyeret szintén lovaglásra való műszó a mély ülésnél. Határozottan állíthatom, hogy magyar ember helyhatározóból se Tolna megyében, se másutt nem csinált és nem is csinál igét, mert tud magyarul.*

Az *enyh*, *enyhe* szóra ismerem Szekszárd, Bába, Kisvejke községekből az *enyhely* szót; de *enyh-sarok* vagy hasonló összetételt még nem hallottam; másoktól is kérdeztem, de mások sem ismerik. Magára az *enyhely* szóra is írhatom, hogy Kisvejkén, hol két évig laktam, ez a szó annyira feltűnt, hogy mikor először hallottam, meg sem értettem, mert a *h* hangot is elnyelik a kiejtéskor s körülbelül így hangzik: *enyêly*, *enyêre* ment (az *e* hang teljesen nyílt és egy kissé hosszabban hangzik).

Mielőtt még e soraimat befejezném, a *-si* végű szókról kell egyetmást elmondanom, hogy ezt a tárgyat minden oldalról felvilágosíthassam; mert ha ma már nincsenek is, megvoltak, az bizonyos. Az ilyen szókkal azonban, mint napam mondja, általában soha sem éltek; mindig ötletszerű, alkalmadtán való volt. Rendkívül finom a megkülönböztetés, mert személyhez van kötve első sorban, vagyis azt a személyt, a kiről beszélgetés közben szó van, közelebbi ismertetőjellel ruházzák fel; például: No te kis *gazosi*, de megrakodtal (t. i. fűvel, gazzal), a személy jelen van; de azért a gazzsedőket nem mondták ám általában *gazosi*aknak! Ez tehát nem egyéb, mint egyszerűen valamely személyre ruházott melléknév, gúnynév, csúfnév, melyből én, az én nyelvérzékemmel úgy veszem észre, hogy sok tulajdonnév, vezetéknév lett pompás magyarsággal, és az ilyen vezetékevek mintájára készülhetett később a hatvanas években az a sok magyarosított vezetéknév, mely sohasem volt senkinek a mellékneve.

Szekszárd 1904. febr. 20.

KOVÁCH ALADÁR,

vm. allevéltárnok, múzeumi titkár.

* Egyes példákat mégis ismerünk: *messzelleni*, *messzilleni*, *messzinek tartani*, sokallani az utat (MTsz., de Aranyánál is, Próz. m. 506: ha messzil-

Szanszkrit-magyar, olasz-magyar, török-magyar nyelv-újítás. A NyUSz.-ban azt olvassuk: »*Várna*. Némelyek (Erdélyi János?) által fölvetett szó az idegen származású *kaste*, azaz zárt családtörzs vagy zárt osztály jelentésében — mondja CzF. — Először Ballaginál (1851) találom. Képzése érthetetlen; talán a Kiss Károly-féle *gát*na volt a mintakép. L. *tárna*.« — Már most a dolog így áll: a *kaszt* portugál szó (*casta*, innen a német *kaste*, s ebből a m. *kaszt*), a *várna* pedig a kasztnak szanszkrit neve. De ez az eset fölöttebb jellemző. A magyar nyelvújítókról föl lehetett tenni, hogy a *kaszt* fogalmára a *várból* alkotnak magyar szót -na képzővel! S ebben a föltevésben csakugyan nem volt semmi képtelenség.

Azt is olvassuk a NyUSz.-ban: »*Tálca*. A régi nyelvben (NySz.) *tálcsa*. Mai alakja először SI.-nál: *tálka, tálca, táca*.« — A *tálcsa* csak az ÉrdyC.-ben fordul elő, az pedig drávavidéki kódex; a drávavidéki és szlavóniai magyarok most is kedvelik ezeket a kicsinyítőket: *tálcsa, babcsa, tejcsé, borcsa, szappancsa, ángyomcsa* (TMNy. 549). De a mai irodalom *tálczája* csak véletlenül hasonlít ahhoz a *tálcsához*. SI. a *tálka* szót SzD.-ból vette s ez vezette arra, hogy a *táczából* is *tálca* szót csináljon. Pedig a *tácza* (melyet Szarvas helyesen külön vett föl a NySz.-ban, tehát nem zavarta össze a *tálcsával*) mindenestül olasz szó: *tazza*. Megvan a többi román nyelvben is (a németben is *tasse*, a szerbben és oláhban is megvan) s oda az arab *tassah*-ból került. — SI. *tálczája* tehát olasz-magyar nyelvújítás.*

A *kúp* szó alatt azt olvassuk a NyUSz.-ban: »Sokáig nevezték a ,kuppel' és ,dom'-ot is *kúpnak* ** Fog. (1836), s a kuglijátékot *kúp-játéknak*, ... a parabolát *kúpvonalnak* Tzs. (1838.) — *Kupolya* eredetileg ,ein krugförmiges flechtwerk'. U. o. és még CzF. is. — A *kupola*, *kupulának* írva, mai értelmében 1833 (Honművész 28).« — Itt három különböző eredetű szó van a hangzásbeli hasonlóság miatt összezavarva. A *kúp* és *kupacz* tkp. egyszerűen rakást jelent, s mind a kettő szlovén jövevényszó. A *kupolya* alföldi tájszó volt, s mint jelentése mutatja, semmi köze sincs a *kúphoz* (vö. *kupujka, kupujkó* MTsz.). Végre a *kupula* csak latinos formája a *kupolának* (vö. Bartal), a *kupola* maga pedig tősgyökeres — olasz szó (fölfordított csésze alakjáról, lat. *cupula* csésze, kehely). Ez tehát szintén olasz-magyar nyelvújítás volt.

Ballagi Aladár (Régi m. ny. 111) a többi közt avval vezeti félre olvasóit, hogy *kaplony* szót idéz a Várad Regestromból. Tudnivaló, hogy ott nem *kaplony* van, hanem *Cupolon*, ez pedig egy

jük az utat); *férelleyni*, félremenni, kiállni az útból (Göcsej, Tud. Gyűjt. 1838. 6: 31); — régi képzések: *aláz, előz, hátrál*, újabb irodalmi képzések: *föllebez, elodáz* stb. L. Budenz-Album 60. A szerk.

* Barczafalvi is ügyesen elhódította a görög *diadéma* szót: egyszerűen ráfogta, hogy *diad-éma* = *diad-almi* jel.

** Tholus: *kúpfedél, kepek fedél* Márton J. 1818. (Lex. Tril.); Kuppel: *kúptető, Kuppeldach: kúpfedél* Márton J. 1823.

nemzetségnek tulajdonneve. Ezt és az oklevelekben előforduló *Koplon*, *Kaplon* stb. helység- és nemzetségnevet azonosítják a mai *Kaplony* helynévvel, Jerney pedig már 1854-ben megjegyezte, hogy ez a név »jelenthetett hajdan tigrist, mint most a török nyelvben«. Ballagi tehát azt kívánja, hogy a NySz. vegye föl a *kaplont* vagy *kaplant* mint magyar köznevet tigris jelentéssel — azért, mert a törökből eredt *Kaplony* név a törökben tkp. tigrist jelentett. Ez éppen olyan szörnyű tudós eljárás, mintha azt venném föl a magyar szótárba, hogy *károly* a magyar nyelvben a. m. férfi, *berta* 'fényes', *istván* 'koszorú', *miklós* 'népgyőző' — azért, mert a német *Karl* valaha férfit, a *Berta* valaha fényeset jelentett, a görög *Στέφανος* pedig koszorút és *Νικόλαος* népgyőzőt. — Ámde a nyelvújítók komolyan vették a dolgot: az idegen eredetű *tigrist* ki akarták szorítani az ősi török *kaplan* szóval, Bugát ezt egyszerűen fölvette magyar szónak az ő Természettudományi Szóhalmazába (1843) s még a hatvanas években is így tanultuk természetrajzunkból a tigris nevét: *kaplan macska*! Sőt a Ballagi-féle szótárnak még legújabb kiadásában is benne van: »Kaplan, *fn.* (állatt.) der Tiger« (1890). — Mivel pedig Bugát azt is tudta, hogy az orosz lány neve törököül *arszlán*, magyarul is így nevezte el: *arszlánmacska*. De leginkább a *dandyt* vagy »*piperkőcz*«-öt mondták *arszlánnak*, mert francziául is *lionnak* hitták. — Ez tehát török-magyar nyelvújítás volt. (Ismeretes a lapp-magyar nyelvújítás példája: a lapp nyelvből átvett *minta* szó.)

SIMONYI ZSIGMOND.

Arany Toldijának szarvas-hasonlatához. (4. é. 1. versszak.)

A Budapesti Szemle legújabb füzetében említi Lehr Albert — hivatkozva egynehány nappal előbb folytatott beszélgetésünkre, — hogy a »szarvas«-hasonlat forrásának Zrínyi mellett Vergiliust is tartom. Csakugyan azt hiszem, hogy Arany, Gyöngyösi és Zrínyi közös forrása vagy helyesebben elődje, őse a hasonlat első részére nézve az Aeneisnek egy helye, melyre az Irodalomtörténeti Közlemények 12. évfolyamában »a Toldi 4. és a Zrínyiász 12. éneke« cz. a. közöltet (Nyr. 33:43 Veszprémi Bódogtól is említett) cikkem megjelenése után ismételten felhívták figyelmemet.

E hely (Aeneis 4: 68—73.) így hangzik:

uritur infelix Dido totaque vagatur
urbe furens qualis coniecta cerva sagitta,
quam procul incautam nemora inter Cresia fixit
pastor agens telis liquitque volatile ferrum
nescius, illa fuga silvas saltusque peragrat
Dictaeos, haeret lateri letalis harundo.

Lehr Albert egyszersmind felszólítja Simonyit, hogy intézze el velem a felmerült kérdést, Gyöngyösi vagy Zrínyi-e Arany közvetlen forrása. Hadd legyen szabad énnekem a kérdést elintéznem — nem Simonyival ugyan, kiről én csak annyit tudok, hogy veszprémi, de

nem azt, hogy Veszprémi, hanem — Veszprémi Bódoggal. Készséggel hozzájárulok ugyanis ahhoz, hogy csakugyan Gyöngyösi hasonlata mutat legtöbb megegyezést Aranyéval, mindjárt utána Zrínyié, azután pedig — a hasonlat első részére nézve — Vergiliusé. A bibliát és Balassát már azért is csak kevésbé lehet Arany forrásának tekinteni, mert — miként annak idején az Irodalomtört. Közleményekben is kiemeltem — a szarvasnak *sebzett*, nem pedig *szomjas* volta a tertium comparationis. A mi a hasonlat kezdetét illeti, melynek Lehr Albert nagy jelentőséget tulajdonít, az is sokkal jobban egyezik Aranynál és Zrínyinél, mint Aranynál és Balassánál.

Arany: Mint a hímszarvas, kit vadász sérte nyíllal,
Fut sötét erdőbe sajtó fájdalmival...

Zrínyi: Ó is, mint szarvasgim, futkos az erdőkben,
Kinek nyíllal csinált vadász sebet melyben.

Balassa: Mint a szomjú szarvas, kit vadász rettentett,
Hegyeiken völgyeken szélyel mind kergetett.

Hogy ily költői elemek forrását nehéz biztosan kimutatni, abban bizonyára igaza van Lehrnek. A »forrás« szónak itt — az is igaz — más az értelme, mint a mikor valamely mese vagy történeti adat forrásáról beszélünk. Ritkán lehet szó közvetlen, egészen tudatos vagy épen szándékos meritésről — hiszen még a mese vagy motívum átvétele sem történik mindig így — hanem nagyobbára csak félig tudatos vagy egészen öntudatlan reminiscentiákról. De ha valaki véletlen találkozást akarna feltenni akkor, midőn összetettebb hasonlatok több eleme megegyező, (mint pl. itt a szarvas, a nyíl, a seb, a futkosás az erdőben — majd a víz, az ezerjófű keresése), az aligha cselekednék észszerűen. Különben akár átvételről, akár véletlen találkozásról legyen szó, a megegyezés kimutatását mindig érdemes és irodalompsychologiai szempontból érdekes dolognak tartom. Ha átvételről van szó, akkor a történeti folytonosság megállapítása tanulságos. Fontos annak a tudása, hogy bizonyos hasonlatok, metaforák, fordulatok stb. évezredek át vándorolnak és épúgy hozzátartoznak a költészet, vagy esetleg csak az epikus költészet állandó tőkéjéhez, mint bizonyos mesemagvak vagy motívumok. Érdemes aztán az adatok kellő összegyűjtése után annak a kutatása is, mily jellegű hasonlatok stb. állandók annyi mulandóval szemben, és melyik lehet az az aesthetikai vagy psychologiai vagy művelődéstörténeti mozzanat, mely épen ezeknek és nem másoknak szerzi az örökkévalóságot vagy legalább hosszúéletűséget. Hogy valamely hasonlat, mint az itt szóbanforgó, Vergiliustól kezdve sok költőn át eljutott Aranyig — ez magában véve érdekes történeti tény, a maga nemében az emberi szellem történetének époly érdekes ténye, mint valamely szó vagy intézmény évezredek léte, és ily tények okainak és feltételeinek fejtegetése talán nem utolsó tudományos feladat. Hogy magára Aranyra is jellemző, kitől vett át képeket és fordulatokat, ez — az én felfogásom szerint — az előbbi általánosabb szemponthoz képest csak másodrendű jelentőségű.

De ha véletlen találkozásról van is szó, ennek a kimutatása is érdekes. Hogy korban és egyéb feltételekben is különböző két költő elméje ugyanazt a képet szüli, az épen a költői képzelet törvényszerűségének szempontjából érdekes.

A ki az ilyen megegyezések kimutatásától talán a költő, pl. itt Arany értékelését félti, annak buzgósága egy kissé naiv. A legnagyobb költők voltak a legnagyobb átvévők is. Ez régi tény, és senkisé tudta ezt jobban mint Arany. Nagy szellemi örökségek egyéni alakításában állott mindig a legnagyobb lángelmék munkája. Csak a kicsinyek erőlködtek a semmiből újat teremteni. Az utánzás vádjától nem kell a nagyokat, vagy épen Aranyt féltetni. Arany tudta, mennyi minden költőben az »utánzás«. Egy igen érdekes, hátrahagyott töredékében (Az ésszerű utánzásról a költészetben. Hátrahagyott iratai és levelezése. 2. kötet 523. l.) ezeket írja: »... A többi nevelés, képezés — s legyen szabad kimondanom, utánzás. A legegyszerűbb népdal sem fakad napjainkban egyenest a természetből; a névtelen költő, ki annak lételt ada, már nemcsak születve, képezve is volt: a népi dalok és dallamok egész tárháza állott rendelkezésére, honnan mintáit vevé. Utánzott.«

WALDAPFEL JÁNOS.

A vagy o? Hogy mondjuk: *Miatyánkat* v. *Miatyánkot*? Az én nyelvérzékem különbséget tesz a kettő között. Imádjuk Istent, a *mi Atyánkat*, úgy, hogy imádkozzuk a *Miatyánkot*. Okát is tudom adni, miért kívánja így az utóbbit a nyelvérzékem. Azért, mert egységes szónak veszi, egy imádság czimének, nem érzi benne a birtokviszonyt; előtte ez már egészen elszigetelődött, külön szó, tehát a végén az az *-nk* nem is birt. személyrag, csak olyan szóvég, mint *palánk*, *fullánk*, *fánk*, *falánk*, *nyalánk* stb. Ezeknek a tárgyragos alakja pedig *palánkot*, *fullánkot* stb., tehát *Miatyánkot*. Nem hiszem, hogy az a palóczos nyelvérzék mondatná így velem, a mely *atyánkat* h. is azt mondja: *atyánkot*; de annyi bizonyos, hogy nem mindenkinek a nyelvérzéke teszi meg ezt a különbséget, mert pl. Kardos Albert a Nyr. 31:459. lapján ezt írja: *Miatyánkat*. Tóth Béla már velem együtt *Miatyánkot* tanult (Nyr. 27:581). (A *Miatyánk* czím elszigetelődését az is mutatja, hogy a hangsúly a *mi-n* van.) Hasonló a különbség ezek közt is: Szeretem a *házánkat*, és: olvasom a *Hazánkot*. — A *Fővárosi Lapok*, Az *Én Ujságom* már sokkal világosabb a nyelvérzék előtt, több szóból is áll, nincs szoros egységbe forrva és elszigetelve, azért ezeket nem is ragozzuk a *fokot*, *tokot*, *komáromot*, *gyomot* mintájára.*

NAGY JÓZSEF.

Ne tessék haragunni! A Nyr. legutóbbi füzetében (33:81) Simonyi Zsigmond Ballagi Aladárnak szemére veti, hogy »ilyen igenévi alakot akar velünk elhitetni = *nehezen-hisző*!!« Bocsánat,

* Nagyon helyes; a *miatyánkra* nézve vö. TMNy. 281. A szerk.

itt roppant nagy tévedés forog fenn s fájdalom, az én kötelességem a Nyr. olvasóinak fölvilágosítással szolgálni, nehogy ártatlan szenvedjen helyettem. Nem Ballagi Aladár, hanem én voltam az, a ki a Nyelvőrben (17:312) nem elhítni akarta, hanem el is hitette, sőt be is bizonyította, hogy a *nehezen-hisző* mn. megvan Wagner Phraseológiájában (650. l.) az »incredulus« vezérszó alatt. A ki nem hiszi, nézzon utána! Mikor, tizenhat évvel ezelőtt, a Phraseológiában ezt a különös melléknévet megláttam, per analogiam eszembe jutott a *bornemisza*, *borisza*, *iszos*, vagy *iszós* (a *bor nem ivó*, *borivó*, *ivós* helyett), az *eszeget*, *iszogat* stb. (az *eveget*, *ivogat* stb. helyett), a *hiszékeny* (e h. *hivékeny*), *hiszeltet* (e h. *hitet*. Faludinál), s éppen ez analogiákra való tekintetből érdekesnek tartottam a *nehezen-hisző* alakot is kijegyezni a Nyr. számára. Azt gondoltam, nem cselekszem rosszat, s az akkori szerkesztő nem is haragudott meg érte. Most azonban per mopsz értésemre adják, hogy nagy hibát követtem el. Ne tessék haragunni, nem teszem többet!

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Én nem haragszom, ó dehogy! (Már csak azért se, hogy úgy ne járjak, mint a mesebeli János: levágták az orrát, ha haragudni mert.) Különbösen se haragra, hanem — emberi gyarlóság — inkább öröme ok, ha ellenséges pamfletben olyasmit talál az ember, a mi képtelenségnek látszik. Már pedig — bocsánat — én nem tudok egykönnyen hinni abban a *nehezenhisző*-ben. Az bizonyos, hogy ott van nyomtatva a Phraseológiában (jól láttam én a magam példányában is: »incredulus, hihetetlen, nem könnyen, *nehezenhisző*«), de époly bizonyos hogy sajtóhiba, — csak olyan sajtóhiba, mint Pesti Fabuláiban *baratrya* e h. *baratya*, *farkars* e h. *farkas*, *myndenestrewl* e h. *myndenestewl*, *zertetlen* e h. *zertelen* (Ballaginak ezek is nyelvtörténeti adatok, l. könyve 342. lapját). Egészen bizonyosra vehetjük, hogy a Phraseologia magyarítói vagy azt írták *nehezenhivó*, vagy pedig *nehezen hisz ő*, vagy éppen csak *nehezen hisz*, s ebből csak a szedő csinált *nehezenhisző*-t.* — Igaz, hogy vannak egyes ilyen ritkább, többnyire tréfás képzések: *eszeget*, *iszint*, *iszos*, (*iszós*? egyetlen adat szerint Nyr. 8:560, *iszókás* papiros, Halason, szintén egyetlen adat MTsz., *iszkányos*, *iszkarcos* MTsz.), irodalmi képzés a *hiszékeny* (1847), — mindezek csak a 19. század óta, »vmivel régiebb példánk csak egy van: *hiszeltet* persvadet, Faludinál« (mint már a TMNy. 259. lapján megjegyeztem). A *borissza*, *bornemissza* igaz hogy sokkal régiebb, de ez vagy kezdettől fogva tréfás összetétel volt a szabályos 3. személyű *iszsza* igealakból (azért a régiebb adatokban sokszor így van írva: *boriszja*, *bornemiszja*, l. OklSz.), vagy — s ez még valószínűbb — régi népetimológia a tkp. borzsákok jelentő *bor-iszák* szóból (l. erről Nyr. 6:102, 460). Mindezekből azonban nézetem szerint nem következik az, hogy valaha — s kívált már a 18. sz.

* A Phraseológiának Verseggy-féle kiadásában ez van: »incredulus.. nehéz hitű, a' ki nem könnyen hisz«..

közepén — ilyen igenevet használtak volna: *hisző, viszó, iszó, eszó, tesző, vesző, lesző* e h. *hivő, evő, tevő* stb. A nyugovó és öregedő-féle igenevek helyett se mondtak soha *nyugosztó* v. *öregszót*; csak Kazinczyéknál találkozunk ilyen önkényes formákkal: *öregsző, haragszani, melegszenél* (idéztam TMNy. 273., jegyz.), és a Ballagi-féle szótárakban: *nyugszani, menekszeni, törekszeni, veszezszeni, dicsekszeni, betegszeni, öregszeni, sérszeni, kevereszni*. — Tehát viszont bocsánatot kérek (ne tessék *haragszani*), ha nyomtatva látom is, nem tudok hinni abban a *nehezenhisző* igenévben.

SIMONYI ZSIGMOND.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 32:579.)

1. *Dívik*. Tolna megyében, Sár-Szent-Lőrinczen a *dívik* nem használatos, csak a *divat* főnév. Győri János. — Szintügy a tolnamegyei Némediben. Némedi Dezső. — És Győr vidékén. Kovács Dezső. — Hol nem volna manapság *divat*? Városon megvan az *uri*, falun a *paraszti divat*. És bár szokásban, viseletben egy-más falun is *divatozik*, nem hallottam, hogy valami *dívnék*, vagy hogy *dívik*. Szokásba gyűhet, szokásba kiméhet valami; ha úgygyűn a sor, föl is kaphatnak valamit. Így hát *dívó* sincs, de *dívó* (dió) az van, különösen karácsonykor szoktak rá kártyázni Kemenesalján. Sztrokay Lajos. — Pusztá-Meggyesen (Somogy m.) jegyeztem fel a következő népdalt:

Árokiparton szól a harismadár,
Nem süt engem többé a meleg nyár;
Mer' én divat-keszkenyőt viselek,
Barnapiros szép legént szeretek.

Maga a *dívik* ige nem hallható a népies paraszti beszédben; ellenben a *divatos*-t használják. Bérczi Fülöp. — Az öregek csupán a *divatot* és összetételeit, pl. *divatbolondja*, *divatmajom*, meg a *divatos* melléknevet, ellenben a fiatalok azokon kívül *dívik*, *dívót* is mondanak. (Hmvhely.) Csokán Pál. — A *dívik* ige a nép beszédében itt nem *dívik*. Ehelyett így szól a mi magyarunk: »az mán nem *divatos*«, »az mán kiment a *divatból*«. (Kun-Szent-Márton.) Nagy Zoltán. — A *dívik* szó nálunk ugyancsak *dívik*, származékait nem ismerik. (Nagy-Kunság.) Mészáros Kálmán. — *Divat*, *divatol*: cifrán jár, piperéskedik. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — A *dívik* nem *dívik*, de *divat*, *divatos*, *divatoz*. (Gömör m., Sajó-Gömör.) Záborszky Lajos. — A *dívik* a mátraalji és felsőborsodi palócok között ismeretlen; hanem *divatol*, *divatozik* közhasználatu: Még énnyi sē úgy észnek, mint azeleött; ma' abba' is *divatolnak*. Úgy *divatozik* a', mint akármellyik jaógazda (jómódu gazda.) Használatosak még a *divatba van*, *divatba gyött* germanizmusra valló igék.

(Eger.) Borsodi László. — *Dívik*-et a nép már vagy még nem mond. *Divat*-nak, *divatos*-nak mai köznyelvi jelentése most kezd terjedni, *divat* régi s ma is élő jelentése: valaminek, főképen valamely termény- vagy gyümölcsfajnak vagy ennivalónak a maga szokott idejében való bősége vagy általános használata, pl. most van a tejes törökbuza, dinnye, szilva, szőlő, ürmös-bor, kolbász *divatja*, azaz a maga ideje, bősége, általános használata, vagyis ivadja. Származékai: *divatlan*: a kellőnél többet evő, ivó, *divatlanul* eszik, iszik (de csak evvel a két igével): mértéktelenül, *divatlanság*: evésben, ivásban való mértéktelenség, *divatlankodik*: a kellőnél többet eszik, iszik, *divatlankodás*: evésben, ivásban való telhetetlenség. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Divat* *divatos* ritkábban járja Háromszéken az ifjabb nemzedéknél, de inkább a *módi*, *módis*, *czifra*, sőt *puccos* járja. Barabás Iluska.

2. *Részvét* és társai. Tolna m. Sár-Szt-Lőrinczen csak elvértve mondják: nem volt benne annyi *részvét*, hogy ément vóna a halotthó. *Betét*-et mondanak, mikor a hitelszövetkezetről van szó, s *betét* a majkón* az elütő színű díszítés. Egymásnak *hogylíte* felől is kérdezősködnék s a *jóltt* főnevet is használják. Győri János. — A *részvét* ismeretlen; a *tét*, *vét*, *betét*, *lét* szók közül csak a *betét* használatos, az is csak újabban. (Tolna m., Némedi.) Némedi Dezső. — *Részvét* szót az itteni néptől még nem hallottam, helyette: »Bizony komé sajnálottalak!» vagy »még sajnálottalak«. (Kaposvár.) Kunkálmán Árpád. — *Részvét*, *tét*, *vét* stb. a nép körében sehol sem hallottam; az elsőre a sajnálkozás, fájdalom és szeretet fogalmait írják körül, vagy legtöbbször a »*jól járt, szegény!*» kifejezés mutatja a részvétet. Belányi Tivadar. — A nép csak *szán* (sajnálkozik) és *vigasztal*. A gyászoló előtt részvétét így fejezi ki: Vigasztalja még a jaó Isten. Én is úgy szánom (t. i. a megholtat), akar a magam szülöttét, vagy magam testvérét stb. (Eger.) Borsodi László. — Acsádon (Vas vm.) hallani: *részvét*, *részvén* (részvény), *részvéntársossá*g. Különben itt hallottam először egy örömnép berekesztése alkalmával elnöklő lelkész szájából, hogy a megjelentek szíves *részvétét* köszönte meg. Megjegyzem, hogy semmi szánandó nem történt az ünnepeken és hogy a megjelenés, meg az ünnepeken való végigülés volt a *részvét*. Kemenesalján *szánokonnak* (szánakodnak) *más bajján*, *szánokonnak valakin*, *hommég még is sirattyák*, *uttekintik*, *mind a maguk bajját*, *mégesik rajt a szívő* stb. — A felsorolt elvont főnevek közül csak a *jóllét* ismerős, de az is az egyház és könyvek útján, meg rages alakban, pl. *Jólléttyibe asse tuggya*, *miccsinállon*. *Akinek jólléttyé van*, könnyű annak. Örüll a jólléttednek! Sztrokay Lajos. — A *részvét* szót Bajmokon (Bács m.) a nép nem ismeri. »*Részt vész* a más ember bájába« a jószívű, könyörületes ember, de »*részvétet*« nem érez. *Sajnákozik* a felebarátja báján, *sajnája* ütet, *sajnákozást* érez. A *jóllétet*, úgy rémlik, használják Bajmokon, a

* Kaczamajka MTsz.

többi kért szót nem: azokhoz hasonlót sem. A *jóllét* helyett is a *jómód* a használatosabb, vagy egyszerűen: *mód*. Révész Ernő. — Mondják: Nincs benne *részvét*, részvéttel van iránta. A *tét*, *betét* mint takaréki betét; *lét*, *hogylét*, *jólet*, sor (állapot), miben sor, jó sor értelemben főnévként igen, a többi nem használatos. (Hmvely.) Csokán Pál. — Szegeden hallottam: *kitét*, kirakat. Baranyai Zoltán. — A *részvét* szót a nép nem használja. Ezt a fogalmat így fejezi ki: »nagyon sajnállak, hogy így jártál«, »nagyon sajnálta a jó komáját«, »én is csak úgy meg vagyok ütődve mint te« stb. *Tét*, *vét*, *bevét*, *kivét*, *lét*, *hogylét* főnevek itt nem járnak, a *betét* ismeretes és használatos, a takarékpénztárak révén terjedt el. A *jólet* sűrűn hangzik, a módosabb gazda nagy jóletben van. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — A *részvét* szót mástól nem hallottam, csak úri embertől. A népnek nincs is e fogalomra önálló szava, hanem pótolja ilyenekkel: vigasztalás, szánakozás, szánandóság stb., vagy pl. a helyett, hogy nagyon megnyilatkozott a *részvét*, — azt mondja, — nagyon sok jó embere volt, vagy nagyon sokan megtisztelték. *Tét*, *vét*, *bevét*, *kivét* nem használatos, *betét* már inkább hallható, ellenben *hogylét*, *jólet*, *rosszullét*, *mibenlét* felkapottak. Pl. Megnézzük a dolog mibenlétét. (Nagykunság.) Mészáros Kálmán. — A *részvét* szót a tanyai nép, ha talán ismeri is, nem használja. A kinek *részvétét* akarja nyilvánítani, annak azt mondja: *sajnálom*; a gyászolóhoz: »sose sirassa, nénémasszony; jó hère tette azt mán az Isten! — aztán meg ussem segít magán azzâ!« *Betét* helyett azt mondja a nép: eleje (ruhaderék eleje). A szoknya alsó belését pedig úgy kéri: adjon az úr melléje még alá valót. *Tét*, *vét*, *bevét* stb. ismeretlen. (Orosháza.) Bérczi Fülöp. — *Betét* szabó-varró műszó ismeretes: réklibe, kabátba stb. díszítésnek *betett* más színű szövet. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — Ismerik a *részvét*, *betét*, *lét* és *jólet* főneveket. (Sajó-Gömör.) Záhorszky Lajos. — Van, a ki a *részvét* szót megérti, de a sokaság nem használja, ehelyett azt mondja, hogy felebarátját bajában, bűjében, bánatában, betegségében, fájdalmában, szenvedésében, kínjában, szomorúságában, szegénységében, nyomorúságában *sajnálja*, *szánja*, *fáj érte a lelke*, *megesik rajta a szíve*. *Tét*-et csak ebben a mondásban használja a nép: *Jólet* helyébe jót ne várj. (*Vét*-et csak a *húsvét* szóban mond, különben: *tett*, *vétel*, *bevétel*, *kivétel*, *betétel* használatos. *Lét* igen gyakori használatu az ilyen kifejezésekben: *honn létemben*, *ott létedben*, *otthon létem idején*, *távol létök alatt*, *közel létedben*, *hol létét nem említették*, *hogy létemről tudakozódtak*, *ki létét nem tudják*, *a dolog miben létét ismerem*. Közkeletű mondás: Pénz nem léte miatt sok jó vásár elmarad. A *létére* alakkal mint tekintethatározóval is igen sűrűn él a székely, pl. Okos ember *létére* hogy nem tudta meggondolni, hogy mit csinál! (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — A *részvét* Háromszéken a nép közt ismeretlen. Helyette: *megesett a szíve v. a lelke rajta* járatos. *Tét*, *vét*, *bevét*, *kivét*, *betét*, *lét*, *hogylét* nem használatosak; a *jólet* *jóllét* alakban járja. Erdélyi Lajos.

3. *Föntülni, hájfejú, kila.* — Tolna m., Sár-Szent-Lőrinczen a *kila* ürmérték, a. m. két mérő. Győri János. — Szintügy Tolna m., Némediben; itt a *hájfejú* a. m. tökfejú. *Föntülni* ismeretlen. Némedi Dezső. — *Hájfejú* a. m. buta. Így is: *hájfeje van.* *Kila* a. m. kiló, másként nem is hallottam. Néha falusiaktól lehet hallani: *kelő.* (Kaposvár.) Kunkálmán Árpád. — *Hájfejú:* buta, ostoba, a kinek egyik kereke hiányzik. — *Kila* = két mérő = négy mercze = nyolcz fölöntő. (Tördemicz, Zala m.) Sipőtz Pál. — *Hájfejú* = nehéz fölfogású, buta. *Kila:* kilogramm helyett lehet hallani néha. Keszthelyen egy kila 2 mércze. Bérczi Fülöp. — Kemenesalján *hájfejú* kétféle értelemben járja, ú. m. 1. zsíros fizetésű, gazdag úr, a ki több-kevesebb hatalommal bír mások felett, vagy mást (szegényt) semmibe sem vesz [vö. *nagyfejú, nagy marha*]. 2. buta, a kinek bedagadt a hájtól a feje, esze. *Kila* a. m. kilogramm. De úgy rémlik, más értelemben is hallottam valahol. A *föntülni* szót nem hallottam. Sztrókay Lajos. — A *kila* szót *kiló* h. használják. (Zenta és vidéke.) Teleky István. — *Föntül* a fán, föntül a kocsin. *Kila* a. m. kiló; »hogy kilája? hány kilát nyomott?« (Baja.) Horváth Kálmán. — *Föntül* a kocsin, föntül az úlön (a baromfi). *Hájfejú,* nagy kövérfej, kis sovány-ésszel, magyarán: buta. *Kila:* kilogramm. Legtöbbször csak *kiló*-t mondunk. (Hmvehely.) Csokán Pál. — *Föntülni* nem használatos. *Hájfejú* = nehéz felfogású. *Kila* = két véka. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — *Fönt-ülni,* átv. ért. bizonyos gögösséggel egybekötött jobb állapotot jelent. Pl. most nagyon föntül, meg sem látja a szegény ember fiát, de majd lesz még ő lejjebb is. A *hájfejú* szót a nép kétértelműen szereti használni. Úgy tesz, mintha minden sértő szándék nélkül akarná a kövér, nagyfejú embert *hájfejűnek* nevezni, pedig ott lappang a titkos értelem, hogy az illető nem egészen tökéletes, ügyefogyott, hóviz-eszű, vagy higvelejű. *Kiló* h. leginkább *kilát* mondanak. (Nagykunság.) Mészáros Kálmán. — *Hájfejú*-nek nevezik gúnyosan pl. a falusi kupaktanácsot (mint mi vaskalaposoknak), mert élemedett és jómódu gazdákból kerül ki, a kik már csak rendelkeznek a fiatalabb családtagok felett és így az egész életen át megszokott nehéz munka elhagyásával meghájasodnak. *Kila* régi gabna ürmérték, így is: kilás zsák, kilás föld (t. i. ennyi vagy annyi kila gabnát kell bele elvetni.) A *kila* = 2 *véka* (tehát 80 itcze); kétszerese a *köböl*. (Hatvan vidékén idősebbek közt még most is járja.) Jeszensky Lajos. — A palóczoknál *hájfejú* a. m. buta, bárgyu. *Kila* a régi pozsonyi mérő, két véka (míg a pesti mérőben három volt, s ezt nem is nevezte kilának még a palócz sem). Két *kila* egy *szaput* tett. Belányi Tivadar. — A palócz e szót: *föntülni,* nem ismeri. *Hájfejűnek* mondják a hajavesztett kopasz embert; olykor a nehéz felfogásút, az értetlent is. »Az a *hájfejú* (kopasz) vén pap is mindenbe belütyi az orrát.« »Az a *hájfejú* külyök meég az imács-ságot is elfelejtyi utólyára.« *Kila* = két véka. (Eger.) Borsodi László. — *Kila* = két véka = egy pozsonyi mérő. (Nógrád.) Ketskés Győző Zsigmond. — (Szintügy, Heves m.) Nagy

József. — (Csallóközben, Dél-Nyitrában is) Tolnai Vilmos. — *Fönnülni* a. m. *fönnmaradni, fönnlenni, virrasztani. Hájfejű, kila* itt ismeretlenek. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Fennül* = fenn van, mint odaül = oda van valahol, sokáig. *Hájfejű*: gyenge felfogású. *Kila* ismeretlen. (Háromszék.) Erdélyi Lajos.

4. *Kanász, megkanászdodik.* A *kanász* valamely uradalom sertéseit állandóan, évszámra a szabadban őrzi (pl. erdőn), gondozza, különösen a kanokat és a tenyésztést; a *kondás* a községi egyes gazdák sertéseit reggelenként kihajtja a legelőre és esténként haza. A *megkanászdodik*-ot *megjuhászdodik* helyett nem lehet használni, mert míg a megjuhászkodás akár emberre, akár kutyára vonatkoztatva bizonyos megszelidülés felét, elcsendesülést, megbékülést értenek, az *elkanászosodik* alatt az illető egyén eldurvulását, neveletlenülését, elgorombásodását értik. *Megkanászdodik*-ot különben sem hallottam soha. Általában a juhász szóhoz bizonyos kellemes, előnyös fogalom társul; a kanászéhoz inkább vad, a kondáséhoz meg éppen lenéző. (Hatvan vid.) Jeszensky Lajos. — Se *juhászdodik*, se *kanászdodik* v. *konászdodik*, csak *juhádzik*. (Hmvely.) Csokán Pál. — *Elkanászosodik*: elparasztosodik, neveletlen magaviseletre szokik. (Arad.) Tolnai Vilmos. — *Kanász*-t és *kondász*-t mondanak, de itten soha sem *konászdodik* meg, ha nem ha úgy esik, ő is *megjuhászdodik*. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — *Konász* nem járja Háromszéken, de igen: *kondász*. *Megkanászdodik* a jelzett értelemben Hszken is járja. Erdélyi Lajos.

5. *Az eső változatai: csöpörész*, ha nagyobb cseppekben kezd esni; *szítál*, ha sűrű és nagyon finom, apró szemekben esik; *szakad* a sűrű, bőséges, hirtelen záporosó; ha eközben ki-kisüt a nap, akkor »az ördög veri a feleségét«; az ilyen eső a *ragyás eső*; *szemetel*, ha majd rákezd, majd rövid időközönként abbahagyja. Bérczi Fülöp. — Tolna m., Sár-Szt.-Lőrinczen az eső *szemetel*, néha *permetez* v. *potyorog*. Győri János. — Az eső *szemetel*, *szítál*, *permetez*, *csöpörész*, *sutyorog*, *potyorász*, *csöpörög*; *zuhog*, *dül*, *szakad*. (Tolna m., Némédi.) Némédi Dezső. — »Esik az eső?« »Nem, csak *szemetű*!« Csak úgy *zuhog* az eső. *Csobogós* idő van; a. m. lucskos idő. (Ezt azonban alighanem Szolnokon hallottam.) *Hullik* az eső! *Düll* az eső, mintha vékábú öntenék! (Kaposvár.) Kunkálmán Árpád. — Az eső *szemetül*, *szítáll*, *csöpörög*, *szémzik*, *csöpög*, *locsog*, *folik*, *ömlik*, *dül*, *zuhog*, *lohog*. A finom permetezésszerű a *szemetülés*, a ritkább, de nagy csepp a *szémzés*. Azután van zápor *essűő*, *hetes essűő*, *ólmos essűő* (télen), *szeles essűő*, *melegessűő*, *hideg essűő*, *rátás essűő* (aki nem *ehuzomba* esik), *csöndes essűő*, *lassu essűő*, *hértelen* (hirtelen) *essűő* stb. Hozzá: *jeges essűő*, *borsós essűő*, *havas essűő* stb. Időszak szerint: *tavaszi*, *nyári*, *őszi*, *téli essűő*. (Kemenes-alján.) Sztrokay Lajos. — Rábaközben *csöpög* az eső; *szemetel*, *szítál*, *zuhog*, *folyik* az eső, *szakad* az eső. Kovács Dezső. — Baján a csendes eső *csöpörög*, *szemetül*, *szémkél*, *szítál*, a zápor úgy esik, mintha *dűtenék*, mintha *dézsábú öntenék*. Van *lassú* eső, és van

sebés eső. Csefkó Gyula. — *Csöpög, szitál, hulladoz* egy-két csöpp, *szakad* az eső. (Baja vid.) Horváth Kálmán. — Bajmokon (Bács m.) az *esső szitál, szemetől, csöpög, csöpörög, esik, ömlik, zuhog, szakad*. Révész Ernő. — *Esik, zuhog, szakad, szemel, lajhog, lajhál, csöpög, csöpörög, szitálódik*. (Zenta.) Teleky István. — Az eső *csipog, csöpög, pityörög, csöpörög, szöml, szitál, ködölódik, harmatozik, permetözik, csapkod, esik, zuhog, dül, szakad*. Ugy *esik* mint a *ragya*, v. mintha csöbörbűl dütenék; mint a parancsolat. Savanyán áll az idő szája = beborult, esőre fordult. Neki savanyodott, elkekerödött a. m. megeredt az eső. (Hmvely.) Csokán Pál. — *Szemetel, szitál, permetez, ködöl*. Erősebb eső: *esik, hull, szakad, ömlik, zuhog*. Az eső fajtái: I. reggeli, csendes, langyos, bugyborékos, zápor, felhő- (felleg)-szakadás, zivataros. II. *pásztás* (mikor egyik dűlőbe esik, a másikba nem, de a harmadikban már ismét), *ragya* (ha a nap is süt, esik is), szivárványos, olmos, jeges, jég, hideg, meleg, szeles, őszi, *túzokfogó* (ha esik és fagy). (Nagykunság.) Mészáros Kálmán. — Az eső *szitál, ködöl, permetezik, hull, szakad, dől, csepereg, lanyhál*. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — Az eső: 1. *Lajhál, szemetel, szitál, csöpörög*. 2. *Esik, csurog*. 3. *Szakad, zuhog, önt*. *Lajhál, szemetel, szitál* akkor, ha gyengén, apró szemekben, de sűrűn esik, pl. őszzel. (Hatvan vid.) Jeszensky Lajos. — A palóc a kezdődő, próbálkozó gyér esőzést *szemérgésnek*, a tartósabb, vékony esőt *szitálásnak* mondja; a *pérmeteg* esőt szintűgy ismeri a nyári futó jellegű eső képében. *Záporosó, folyhószakadás. Adtál Uram esőt, de nincs köszönet benne!* (átvitt értelemben is). Belányi Tivadar. — Az eső, ha csendesen esik: *szitál, lajhál, lajhog, szemzik, szémeőkél, csöpörög*; a záporosó *szakad, zuhog, tótózik*. (Eger.) Borsodi László. — *Csöpörög, lajhál*: hosszabb ideig esik, de vékonyan. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — *Lajhál*. (Gömör m.) Záborszky Lajos. — Az eső *szitál, permetél és permetez, szemérgél, csepeg, csepereg, megcseppen, megered, csordul, csorran, esik, hull, csorog, szakad, zuhog, ömlik, rogyázik, megszakad, csendesedik, eláll*. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula. — Az eső *pérmeteg* és *szitál*. (Háromszék.) Erdélyi Lajos.

6. Tájszók. *Burkulla magát* (v. mást), hogy meg ne fázzon; *derüre gyün a boru* (*derüre boru*) csupán így; a. m. vidámságra a baj; *ferde* = helyből megmozdított (ferde sarkú, lábú, fejű, farú stb.), *iszontalan* = iszonyatos, sőt evvel is: *iszonyatos iszontalan* = hatványozottan iszonyatos. — *Potor ember* talán *botor ember* (a könyvek útján) [= megkeveredett eszű]? Mert itt a botor »b«-jét valóban »p«-nek ejtik. Acsád (Vas vm.) vidékén hallani, valamint ezt is *rím* (rém) = a mi rémit. Egervár (Vas vm.) vidékén *tájéssz* a. m. körülnéz a határban, vidéken, tájékon, körültekint. Galsán (Zala vm.) *Gombár* vezetéknev. Sztrokay Lajos. — *Burkol* 1. betakar, bepótyulál, 2. befed, pl. az utat téglával v. egyébbe leburkolják, 3. rejt, titkol, titokban tart, valami eseményt a nyíl-

vánosság elől elzár. Ferde mint a mértanban. *Löböz*, ritka, könnyű női kabát. *Rém* 1. ijesztő, borzadályt keltő valami, 2 nagyon, igen, rémsok: nagyon v. igensok. *Szörny*, *szörnyeteg*: vad, durva és a mesékben élő csodaalakok. *Türem*, *türöm olaj*: türelem. *Tapacsol*, tapicskol, hígsárban kézzel, v. lábbal játszik. *Vád*: mint az irodalomban. *Zákányos* idő: lucskos, czafatos idő. (Hmvely.) Csokán Pál. — A mátraalji és felsőborsodi palócok csak a következőket használja: *burkol* (beburkol) = begöngyölget, betakargat. Jaó beburkol má' azt a kis gyermekét, hogy mën nē fázzék! A *ború* és *derü* kifejezéseket csak e két szólásban használja: *derüre-borúra* = összevissza, rendetlenül, mértéktelenül; és: *borúra derül* (derül). Másként a *ború* helyett *borulást*, *derü* helyett pedig *tisztulást* és *vidulást* mond. (Eger.) Borsodi László. — *Burkol*, *vád* (vádolás) köznyelvi jelentésben. *Kétedet* helyett *kétségedet* kivetheted, *szörmelék*: szór-hulladék. A kérdésbeli többi szó itt ismeretlen, noha van köztök néhány olyan, a melynek származékai itt is járatosak. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — N-Perkátán (Fehér m.) mondják a következőket: *burkúnyi* (burkolni, de inkább *be*-vel összetéve), *iszontalan* (Osztopánban, Somogy m. északkeleti részén) mondják. Jelentése: iszonyú), *ferde* (irod. jel.) Baranyai Zoltán. — *Boru* annyi mint borus idő. (Sár-Szt.-Lőrinczen.) Győri János. — Szolnokon hallottam: *eviczkel*, *öviczkel*, a. m. lubiczkolni. Uo. *iszonytalan* nagy, közönségesebb: *nagyon* nagy. Kunkálmán Árpád. — *Ferde* kb. a. m. görbe. (Tolna m.) Némedi Dezső. — Bajmokon (Bács m.) *ferde* a félre álló orr, a megdőlt épület, a kifizamodott láb. Révész Ernő. — A *ferde* szót mint melléknevet használják: ez a ház ferdén áll; a *srég* szót pedig mint főnevet; ez a ház srégba' van, mikor a ház egyik sarka az utcából kiugrik. (Zenta.) Teleky István. — *Ferde* h. inkább azt mondják: *részutos*. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — *Ferde* a boglya, ha felrakás után elhajlik, *ferde* az olyan ember teste, a kinek egyik válla magasabb, mint a másik; *ferde* növéssű; hasonló jelentőségű a *kajssa* szó. (Nagy-Kunság.) Mészáros Kálmán. — *Irontani*: jászági kifejezés; nagyot iront (csúszik) a jégen. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — *Irintani*, ritkán *irontani*: csuszkálni a jégen. Hova mentek? *Iringálni*. (Szarvas-Gede. Nógrád.) Ketskés Győző Zsigmond. — *Irintani*: egyet csúszni a jégen; az *irongálni* igének mozzanatos alakja. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — *Irontani* vagy *irantani*: a. m. jégen csuszkálni, még pedig korcsolya nélkül; mint főnevet *irongálás*-nak mondják, pl. Hatvan vidékén gyerekkoromban a csuszkálást ilyen értelemben sohasem lehetett hallani; csuszkál pl. olyan gyerek, a ki még nem bír járni. *Iszontalan*, nagyritkán hallottam, akkor is csak 1—2 gyerektől, körülbelül az iszonyú értelmében: Pl. *iszontalan* nagy; *iszontalan* csúnya. (Hatvan.) Jeszensky Lajos. — *Iszontalan*: szörnyű, borzasztó. (Tolna m., Sár-Szt.-Lőrincz.) Győri János. — *Iszonytó* v. *iszonytalan* nagy tűz vót. (Nagy-Kunság.) Mészáros Kálmán. — *Kétedet* kivetheted. Ez azt jelenti, mikor

már vége a reménynek, vagyis mikor kétes valami várt vagy ígért dolog, azt mondja a paraszt ember: Nem lesz abból semmi, én már rég kivettem kétemet. *Kók.* Újabb és olvasottabb családoknál a kók egy süteményfaj. Van habkók, gesztenyekók (piré) stb. *Lódám.* Gyakran hallani: »Beleüt, mint Lódámba a mennykő,« de biz' én sohasem hallottam magyarázatát. (Nagy-Kunság.) *Mészáros Kálmán.* — *Rém* = kísértet. Ujjan rémet láttunk. Rémet ámostam (félőset, kísértetiest.) (Tördemicz, Zala m.) *Sipőtz Pál.* — *Spekula* a nép szemében [De hol mondják? A szerk.] az olyan ember, a ki mindig valami új üzleten, vállalaton töri a fejét; ilyen értelemben is: ravasz, fortélyos. *Bérczi Fülöp.* *Tapacsol* kezével kisgyerek a vízbe. (Nagy-Kunság.) *Mészáros Kálmán.*

7. A *minthogy* helyett a palócz csupán a *mert* kötőszót használja (*t* nélkül!) az okhatározó mondatokban: Nem mégyünk av vásárra, *mer* nincs pénzünk. A göcseji ember pedig *minthogy* helyett a *mivel* kötőszót szereti használni okhatározó mondatokban: Nem sütt még a geszkénye, *mivel* kialutt a tűz alatta. *Belányi Tivadar.* — A *minthogy* helyett a nép csak *hogy*-ot mond; pl. hogy nem kaptam (találtam), hát ujat köllött vennem; ha pedig az okhatározó mondat nem kerül előre, akkor *mert* a kötőszava: nem jöhettem el, *mert* egyéb dögöm akadt. *Bérczi Fülöp.* — Mindig *mert*, *azért hogy*, *mert azért.* (Tolna m.) *Némédi Dezső.* — *Minthogy*-ot okadó mondatban sohasé mondanak. (Kemenesalja.) *Sztrokay Lajos.* — *Minthogy*-ot gyűjtésem közben egyszer hallottam Ugod községben (Veszprém m., pápai járás). Mikor valamit hosztam, mindig főhusztak kötélén az ablakig, *minthogy* a templom ablaktyai magossak. *Beke Ödön.* — *Bajmokon* (Bács m.) a *mivel*, *mivelhogy*, *mert*, *merthogy*, *amiért*, *amiérthogy* használatos. Hébe-korba a *minekutánna.* *Révész Ernő.* — *Minthogy* helyett *mer'hogy.* (Hmvely.) *Csokán Pál.* — A *minthogy* kötőszót a Jászságban és Kunságban egyáltalán nem használják. (Kunszentmárton.) *Nagy Zoltán.* — *Se Heves m.* (Gyöngyös-Halász.) *Nagy József.* — A *minthogy* szót főleg okhatározó mondatokban használják. Pl. *Minthogy* idejében nem jöttél, nem kapsz enni. *Minthogy* már nem soká élek, neked adok mindent. (Nagy-Kunság.) *Mészáros Kálmán.* — *Minthogy*-ot sohasem hallottam egyszerű paraszt embertől, csak újabban a tudákosok használják. (Hatvan.) *Jeszensky Lajos.* — Akárhányszor mond a nép is *minthogy*-os okhatározó mondatot, kivált elbeszéléseiben és mesemondásaiban. (Maros-Vásárhely.) *Paal Gyula.* — A *minthogy* helyett más kötőszókat használ Háromszéken a nép. (*Minekutánna*, *métt*, *azétt-hogy* stb.) *Erdélyi Lajos.* — A *minthogy* kötőszót a mátraalji palócz ilyen mondatokban használja: *Minthogy* magam', jószágom' sémmire tégyem, inkább itthon maradok. (Eger.) *Borsodi László.* —

8. *Tönkre tesz, tönkre megy* az elpusztulás, elpusztítás jelzésére mindenféle ismeretes. A göcseji különben a gomba szárát nevezi

tönk-nek. Belányi Tivadar. — Kemenesalján a *tönk* és *tönkö* ismeretlen, de: *tönkre tesz, tönkre megy, tönkre jut* általános, (értelme: kipusztul a gazdaságából, vagyonából, meg örökre elveszti testi, lelki egészségét.) Sztrokay Lajos. — *Tönk* 1. faderék darab (a fa töve = tuskó); 2. *tönkre jut, vagyonilag tönkre megy, v. tesz.* (Hmrvhely.) Csokán Pál. — *Tönkö* az a fatuskó, a melyiken a hentes és mészáros a húst felvágni szokta. (Nagykunság.) Mészáros Kálmán. — A *tönk* szónak a palócok Felsőborsodban ezt a synonymáját használják: *tünkő* = fatuskó; de ezt a mátraalji palócok között már nem hallottam. Ezek a szólások *tünkretész, tünkremegy, tünkrejut* közkeletűek. (Eger.) Borsodi László. — *Tönk*: a levágott nagy fa törzséből vagy derekából kivágott, rendszeren 3—4 ölnyi hosszú egy egész darab, a melyet télen bak-szánon [Kérjük leírását. A szerk.] visznek az erdőről haza s ekkor *vontató*-nak is nevezik. A deszkának meg tutajnak való nagy fenyőfák *tönkjét*, a melyet szintén télen és bakszánon hordanak össze a fűrészmalmokhoz v. tutajozható vizek partjára, már rendszeren *töké*-nek mondják, levágását és összehordását pedig *tökélés*-nek. *Tökélnek* az emberek. A *tönkre megy, jut, tesz* szólásokat közismeretű jelentésekben használja a nép is, de *tönkre van-t, tönkig van-t* sohasem mond. (Bethlenfalva, Zetelaka, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Tönk* = levágott fatörzs. *Tönkre tesz, megy, jut* mint az irod. nyelvben átvett értelemben. (*Tönkre v. tönkig van* nem járja! Háromszék.) Erdélyi Lajos. — *Tönkre megy, jut, tesz* a többi válasz szerint is a köznyelvi értelemben.

9. *Átvált, átvádol.* Az *átvádol* kifejezés a göcseji nép beszédében a vízen való átkelést jelenti, pl. kompon vagy dereglyén. Belányi Tivadar. — *Átvátottam* a szigetnek = a szigeten* át toronyirányban mentem haza. (Tolna m., Sár-Szt.-Lőrincz,) Győri János. — Az *átvádol-t* mondják Osztopánban (Somogy m.) ily értelemben: elődalog, ügyesen eltűnik a helyszínről, a mikor látja, hogy jobb neki ott nem lennie. Baranyai Zoltán. — Kemenesalján nem ismeretes. Ott még az *átpártulás* is ritka eset. Sztrokay Lajos. — Győr megyében mondják: átváltottam az erdőn, de így is: átváltottam az utca másik felére. Járatos ez is: nekiváltottam a falunak. Kovács Dezső. — *Átvádol* = átmege, de csak vízenjárásra vonatkozik. (Vö. Nyr. 31:109. Baja.) Csefkő Gyula. — *Átvált* és *átvádol*, „keresztül megy, átmege” értelemben, használják, de nem gyakran; nem mindennapi. (Hmrvhely.) Csokán Pál. — *Átvádol, átvált*: pusztán a kormánylapáttal lassan hajtja a csónakot a folyón, de úgy, hogy a csónak tengelye eközben a partokkal mindig párhuzamosan áll; rendszerint folyásirányában, ritkán ellenében. (Arad.) Tolnai Vilmos. — Hallható az *átvált* és *átvádol* szó néha, de ezek helyett inkább az *átpártol* szót használják. Pl. kend is a jobb párthoz pártol mán át? (Nagykunság.) Mészáros Kál-

* Tolnában a Sárvíz és a Duna közt fekvő réteket is szigetnek nevezik.

mán. — *Átvádol* csakis csónakkal vagy ladikkal a folyó egyik partjáról a másikra. (Kunszentmárton.) Nagy Zoltán. — A mátraalji palóczoknál *átvált* = átmegy közhasználatu; de csakis a vadról mondják; mikor ez egyik völgykatlanból vagy hegyoldalból, a bércz egyik megszokott pontján, *váltóján*, a bércz másik oldalára vagy a másik völgykatlanba átmegy, [ez valószínűleg idegen »erdészgyakornokok« révén a német vadásznyelvűből került: das Wild wechselte, der Wechsel = csapás, csapa. A szerk.] Az *átvádol* ismeretlen. (Eger.) Borsodi László.

10. *Percz*. Kemenesalján így ejtik: *pércz*. (Sztrokay Lajos.) — Szintúgy Zala m., Tördemicz (Sipőtz Pál), Rábaköz (Kovács Dezső), a palóczok s más vidékek népe is (Borsodi László), Heves m., Gyöngyös-Halász (Nagy József), Háromszék (Erdélyi Lajos). — A palócz zárt *ë*-vel, a göcseji pedig nyílt *e*-vel ejti. Belányi Tivadar. — *Pércz* Vaszar, *percz* Acsád, Takácsi, Görzsöny, Mezőlak, Pápa, Tevel, Ugod, Bödöge, Gyimót. (Veszprém m., pápai járás.) Beke Ödön. — Szentesen, Mindszenten, Mártélyon zárt *ë*-vel, Hódmezővásárhelyen nyílt *e*-vel ejtik. Csokán Pál. — *Percz* (Nyárádmelléke, Maros-Torda m.), *pörcz* (Bethlenfalva, Udvarhely m.), *pércz* (Sepsi-Szent-György, Háromszék m.) Paal Gyula. — Nyílt és zárt hanggal Sár-Szt.-Lőrincz, Tolna m. (Győri János.) — Nyílt *e*-vel Baja (Horváth Kálmán), Bajmok, Bács m. (Révész Ernő), Némedi, Tolna m. (Némedi Dezső), Fehér m. és Szeged (Baranyai Zoltán), Orosháza (Bérczi Fülöp), Sajó-Gömör (Záborszky Lajos). — A *percz* szót mindig nyílt *e*-vel ejti a nép. *Percznek* mondják a kéznek mozgékony csontjait, különösen az ujjakat: Fáznak a perceim. (Szarvasgede, Nógrád m.) Ketskés Győző Zsigmond. — Az időt jelentő *percz* szót a nép zárt *ë* hanggal is ejti, de többször nyílt *e*-vel; az ujjnak egyes ízeit is *pércznek* nevezi a nép, ezt azonban mindig zárt *ë* hanggal ejti. (Zenta.) Teleky István. — *Percz* értelmében *pörczenet* is hallottam. Ágai Adolf. — A *perczet* általában alig használja a paraszt nép, hanem helyette: *szempillantás*, *pillanat*, *minutum* stb. (Nagy-Kunság.) Mészáros Kálmán.

Pótló válaszok 32:398.:

Ták. Egy dálnoki (Háromszék) ifjútól hallottam a következő karácsonyi rigmust, melyet mint gyermek, ő maga is mondogatott:

Eljött a szép karácsony	Adjanak egy krajczárt,
Borzas szakállával,	Ha nem egy petákot.
Elszakadt a csizmám,	Hogy vettessek a csizmámra
Nem győzöm kapczával.	Egy nagy bolond tákot.

Csefkó Gyula.

8. Kora reggel helyett a nép azt mondja: *korán* reggel; aztán: *hajnalban*, *tavaszc elején*.

9. *Dolgozzék, üljék* alakok nem használatosak. *Hallik* fölszólító módja: *hallacczon* és *hallasson*, pl. csukd be az ajtót, ne *hallasson* (v. *hallacczon*) ki a láрма. A *látszik* fölszólító módja helyett pedig rendszeren más kifejezést használnak, pl. hogy lássák. Horváth Kálmán.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Hogy mondja a nép: én hoztam a legtöbb fát v. csak 'én hoztam legtöbb fát'? te etted a legtöbb kenyeret v. te ettél legtöbb kenyeret?

2. Mondja-e a nép: *legfelsőbb, legalsóbb, legszélsőbb(ik)* stb? vagy pedig csak *legfelső, legalsó, legszélső*?

3. Használják-e a *rozzan* igét? *lerozzan, megrozzan*?

4. Milyen értelemben s milyen névszókkal kapcsolatban a (meg-, el-) *züllik* v. *zürlük* igét?

5. Hol és minő jelentésben használják ezeket az igéket: *szabol, leszabol, kérengel, megvizsomlik, hasonlít, viszonyoz, iszteni, föltolni magát, riogni*?

6. Ikesen mondják-e vagy iktelenül: *gyülik* v. *gyül, fülük* v. *fül, hülik* v. *hül*? Mondják-e: *elvál, betel*?

7. Az *egercsél* ige jelent-e egérfogást is?

8. Hol használja a nép ezeket a főneveket: *cziczoma, csokréta, csór, csurimuri, irató, iszós, iszókás, remélség, ritak, ritok, verseny, viszonság, vita*?

9. Hol használják ezeket a melléneveket: *bikacs-néma* (Jókai egyik újabb elbeszélésében), *éber, éhü és szomju, méltó, nyugtalan, pukhas, riskó, üde gyerek, vígály, vígályos*?

Minden választ külön nyolczadivra tessék írni!

EGYVELEG.

Valótlanságok. Gonosz és együgyü tollak mostanában a napilapokban annyi valótlan-ságot és számárságot firkáltak a NySzról, hogy a folytonos czáfolgatás meggátolt volna fontosabb és kedvesebb kötelességeim teljesítésében. A sok gonosz ráfogás közül egyet mégis megemlítek mutatóba, hogy milyen fegyverekkel küzdenek minálunk! A legifjabb bíróság t. i. így felel multkori leleplezésünkre (a Magyarország II. 21-iki számában):

»A hiba az irogatni kezdő diákember munkájában is hiba, bár nem olyan hiba, mint a mikor az Akadémia oszlopos tudósa olyan hibákat ír a Nyelvtörténeti Szótárban, mint írt Simonyi Zsigmond, a midőn a pantallért »nyakon csörgő nadrág«-nak, vagy a görög-keleti püspököt = vladikát »ladikos«-nak, vagy a násfát

»homlokon lógó fülbevaló«-nak, vagy a vízi csirkét »kacsafá«-nak (entenbaum), vagy a kis baltát (valaska) »oláh«-nak, vagy a csusz-kondót »csontból és fából készült vaszipő«-nek írta s ezer és ezer ilyeneket írt.«

Mindez — a mennyiben a legifjabb bíróság én rám vonatkoztatja — egytől-egyig valótlanság (az itt említett félreértések közül csak egyet lehet némi vonatkozásba tenni az én munkámmal, de az is tisztára ferdtetés). Ez ezt a valótlanságot másnap szórul-szóra föltálalta a Pesti Hírlap olvasóinak is az Esti levelek jeles írója. — Íme ilyen szemenszedett valótlanságokból is meg tudnak élni az emberek.

SIMONYI ZSIGMOND.

Hogy importál és expedíál a nép? Kemenesalján furcsán, kétszeresen is furcsán. Ott az alkalmatlankodónak, lábatlankodónak, hetvenkedőnek nem *teszik ki a szűrét*, hanem *kimportítják*. A ki meg *mellikünyi* szeret, (mellékel = kerüli a dolgot), azt hamar *beexpediállak* az utczáról, udvarról. Pl. H^uógass ám, mer u *kimportítlak*, hogy a lábod sē iri a fűdöt! — Hát a ²a gyerek hun van má mégin? Iszē' csak a ²előbb v^uót itt? — Nem tom. — No nízđ csak, ott ugráll a ²árokba! Maj *beexpediállom* ién röktön!

SZTROKAY LAJOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Társzók.

ásózni: ásni.
 bekapott, benyakalt: részeg.
 bojtocska: százsorszép.
 bőrög: бүрök.
 cajg: élesztő.
 cimóca: számóca.
 csajtos: lompos, sáros.
 dosztig elég: nagyon elég.
 durmatt: mogorva.
 érdekes: érdemes; két lovat vett,
 de nem volt az é.: nem volt
 érdemes, keveset nyert rajta.
 famacska: egérfogó.
 figura: furcsa, szokatlan.
 furtunfurt: folytonosan.
 futóvásár: karácsonyt, húsvétot
 és pünkösdöt megelőző heti vásár.
 futóbab: karóbab.

gabona: rozs.
 gáz: petroleum.
 glócház: üvegház.
 gyalogbab: bokorbab.
 gyalogtök: guggon ülő tök.
 gyantusz: gyámoltalan.
 gyáva: ügyetlen.
 haj: héj (almahaj, kenyérhaj).
 hajag cseresznye: világos (Herz-
 kirschen).
 halni l. reáhalni.
 kaba: kánya.
 kehel: köhög.
 kacérozni: kaszinózni.
 kelevény: kelés.
 az ember kelevényes: vérmes, sok
 kelése van.
 kifundál: kitalálni.
 kilis: kelés.

komperahaj: burgonyahéj.
kötő: díszes, finom kötény (vö.
sure).

kutyálkodik: pajkoskodik, huncut-
 kodik.

lapu: levél, pl. káposztáé.

lúp, lúpot törni: levél (káposzta-,
 répalevél), a répa levelét le-
 szedni.

magol, szilvát magol: a szilva
 magját kiszedi.

*meggyőz, nem tudom magam m.,
 tessék meggyőződni*: nem tudok
 belényugodni, legyen nyugodt.

mord: mogorva.

muzsika: furcsa, szokatlan. *Jaj
 de muzsika!*: jaj de furcsa!

nébáncska: fájvirág.

nőni, kendert nőni: kendert nyüni.

odébbat: később.

oda van a tyukoknak! mondják,
 ha valaki kimerült (vége a
 tyukoknak).

olaszka: nyári ibolya.

oszték: aztán.

ősztvér: sovány (különösen a főtt
 hús).

pacérol: sétál.

pacéroz: áttör (passieren).

pecérke: csiperke.

perdol: felesel.

pingál: fest.

pléh: zár.

poshatt: savanyu.

posztátra esik: pásztás eső.

posztátra kapál: fordulatokkal k.

rajbol: kézzel ruhát mos.

reá hal, ez reá fog halni: reá hagyja
 vagyonát, reá fogja hagyni va-
 gyonát.

sarabol: utat tisztít.

somperdál: járkál.

surc: sima, vastag kötény.

szamuklál: szimatol.

szöszmötél: piszmozg.

szülés: takarmány.

szénke: szín.

táticska: oroszlánszáj.

tinorrú: úrigomba.

üllő: ölyv.

(Zsujta, Abauj-Torna m.)

NAGYMÁTÉ ISTVÁNNÉ.

Beküldött kéziratok. Szöllősi Imre népnyelvi gyűjtése. — Wekerle L. Az idegen szók helyesírása a magyarban. — Laukó A. Konstanczinápoly. Modern. — N. l. A ki nem tud arabusul. — Pap József. Közmondások, szó-
 lasok. — Csefkó Gy. A golyózás műszavaihoz. Suprika. — Badányi M. Francia
 eredetű magyar-tót szók. — Valló A. Tót jövevényszók. — Molecz B. és Kal-
 már E. A NySz.-ról. — Koritsánszky O. A -si és a -tányi képző. — Nádaí P.
 A györek tragédiája. — Kun Kálmán. Ültöncz. — Balassa J. Drugárfa. —
 Lágler S. Keresztnevekről. — Simai Ö. Baróti Sz.D. és a NyUSz. — Kovács
 Gy. Zs. Tájszók.

Beküldött könyvek. Ókori Lexikon 31. 32. füz. — Acsádi I. A magyar
 birodalom története 22.—33. füz. — Évkönyv. Kiadja az Izr. M. Ir. Társulat.
 Szerkeszti Bánóczi J. 1904. — Olcsó könyvtár 1308.—11. Shakspere: Romeo
 és Julia. 1312.—3. Pulszky F.: Deák F. — Valerius Cato költeményei.
 A latin szöveget megállapította s magyarra fordította László G. (Szekszárd.
 Ára 1 k. A szerző kiadása.) — Dézsi L. Az irodalomtörténet módszerei. I.
 (Ráth Mór. 2 k.) — Segédkönyvek a magyar nyelv és irodalom tanításához,
 szerk. Bán A. (Pozsony, Stampfel. Egy-egy füzet 50 f): 5. Balassi B. 6. Ba-
 lassi B. követői (Rimai, Beniczki, Koháry). 7. Pázmány három prédikációja.
 8. Gyöngyösi Murányi Venusa. 9. Egyházi énekek a vallási harcok korából.
 10. Dugonics: Etelka Karjelen. — Magyar könyvtár 369—372. Tóth R.
 Északafrikai kikötők. R. Bracco: A hűtelen. Gyöngyösi: Porából megéledett
 Phönix.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

VALÓTLANSÁG, FERDÍTÉS, TUDATLANSÁG.

(A NySz. bírálata — harmadik válasz.)

Ezúttal sem védekezünk (ezt egyáltalán nem tartjuk olyan sürgősnek, mint némely urak gondolják), ezúttal is támadni bátorkodunk. Folytatjuk annak a kimutatását, hogy bírálonk az igazságnak ellensége, hogy olvasóit szántszándékkal megtéveszti, holott nyelvtörténeti dolgokban neki magának semmi ítélete nincs, hogy tehát ő állhat úgy én előtt, »mint a lelkiismeretről való egész fölfogásomnak s a tudományról alkotott egész meggyőződésemenek feltétlen tagadása« (13).

1. Valótlanság — második sorozat.

Bírálonk könyvében föltűnően sok a valótlanság. Ments Isten, hogy ebben szándékosságot keressek vagy azt higgyem, hogy számított rá, hogy a rengeteg sok, pusztán lapszámmal idézett adatot úgyse fogja senki ellenőrizni. De akármi legyen az eredete e sok valótlanságnak, minden esetre alapos kétséget támasztanak a bírálónak szavahihetőségében.

Ezúttal nem mutathatom ki az egész könyvnek minden valótlanságát (ezt talán sohase végezhetem, annyi van benne), csak egy pár kirívót említek s aztán a könyvnek egy meghatározandó részét vizsgálom meg tüzetesen.

A 360. lapon azt állítja a bíráló: »A forrásjegyzék azon állítása, mely szerint Tinódit Simonyi dolgozta volna fel, valótlanság«. Miért? mert — mint ő állítja — a *Tin.* jelzésű adatokat nem lehet megtalálni az idézett lapokon, pl. *átkozódik* nincs Tinódi 142. lapján, *keserget* nincs a 235., *rútól* nincs a 191., *megrútól* a 238. lapon. Pedig, csodálatos, ő maga megmondja, tehát igen jól tudja, hogy a *Tin.* jelzés nem a régi kiadásokra vonatkozik, hanem a Régi Magyar Költők Tára 3. kötetét jelzi, s ez a forrásjegyzékben is világosan meg van mondva. Abban a

kiadásban pedig mind a négy adat ott van az idézett lapon, s ott van a *Tin.* jelzésű idézet valamennyi, akárki könnyen meggyőződhetik róla.*

A 111. s a 400. lapon ránk fogja, hogy földolgoztuk Endlichert és Pápai Páriz F. szótárát, holott igen jól látja és tudja, hogy forrásaink jegyzéke ezekről nem állítja, hogy valaki földolgozta volna (ép oly kevéssé, mint a Kr., Tsz., Jern. stb. jelzésű forrásainkról). De ő azért fogja ránk, hogy aztán a bennük foglalt adatokat egytől egyig számon kérhesse tőlünk!

A 342—3. lapon azt állítja, hogy az *anya* szónak megszólításul való használata »véggkép kimaradt a NySz.-ból«, holott igen jól tudja és látja, hogy az *anya* cikkben ott van ez a két idézet: »Anya atte kenyeret« (azaz: anya, adj te kenyeret, ÉrdyC. 101); »Ne csodállyad anya ezt az én cselekedetemet« (Prágai 462).

A 346. lapon azt állítja, hogy a NySz. szerint »a régi magyar nyelvben sohasem fordult elő« ez a kifejezés: *rakva*, és felsorol mintegy húsz idézetet, a melyet ő földözött föl a *rakva* szóra. Ámde nagyon jól tudhatja és láthatja, hogy ott van szótárunk 2:1363. hasábján mint a *Rak* cikk 3. pontja (vastagon nyomtatott 3-as), figyelmeztetésül dült betűkkel nyomva: *rakva van*, és hozzá tizenhat idézet, nagyrészt sokkal érdekesebbek s tanulságosabbak, mint az övéi.

Most pedig vegyük elő az ő nagy bűnlajstromának, a 158. laptól a 333-ig terjedő adathalmaznak egy részét (csak mintegy két ötödrészét, 176.—249. l., a *deákul* szótól a *lefügg* szóig). Ezen a hetvenhárom lapon a következő valótlanságokat találtuk:**

Dobverés. Azt mondja bírálónk, hogy mink csak a RMNy. 2:48. lapjáról idézzük, pedig ott nincs, ellenben nem idézzük a DebrC. 247. lapjáról, a hol megtalálta. — Mind a két állítás valótlanság: akárki meggyőződhetik róla, hogy a honnan mink

* Pl. ott van a *megmaradék* a 7. lapról idézve, *hasonlás* 8, *elindulat* 13, *iktat* 14, 34, (ez idő) *közt* 15, 22, *alföldi* 15, *ohít* 16, *megszállat* 20, *magvát szakasztá* 21, *kevesell* 43, *előjáróba jó* 45, *hullat* 47 stb. stb. még száznál jóval több adat (az imént idézettek mind Tin. első ötven lapjáról), de bírálónk ezt mind letagadja!

** E résznek átvizsgálásában szíves segítségükkel hálára köteleztek Horger Antal, Kalmár Elek, Kiss Ernő, Molecz Béla. — Hogy bírálónknak *Vczirspiel* cz. szakaszában is valótlanságok vannak, arra most figyelmeztet Bartha József (az Orsz. középisk. Tanáregy. Közlönyben), de azt a szakaszt még nem vizsgáltuk át.

idéztük, ott megvan a szó, a honnan pedig a bír. idézi, ott nincs meg!

Egészen hasonló eset a következő. A *külön* szóról azt mondja, hogy a RMNy. 2:42. lapján, a honnan mink idézzük, »nyoma sincs«, ő ellenben idézi az EhrC. 40. lapjáról. Pedig a dolog úgy áll, hogy az EhrC. 40. lapján e szónak nyoma sincs, ellenben a RMNy. 2:42. lapján, a honnan mink idéztük, ott van az egész idézet szórul szóra!

És még egy ilyen eset! A *könnyű* szót a RMNy. 2:41. lapjáról idéztük. Bír. azt mondja, hogy ott »nyoma sincs e szónak«; ellenben követeli tőlünk a SándorC. 11. lapjáról ezt az idézetet: »Az tanczhoz .. zűksegősök ... testnek zeep uolta, kyni volta...« [*könnyű-volta*], pedig ott van ez az idézet szórul szóra a NySz.-ban (3:965) a maga helyén! S ott van a *könnyű* a RMNy. 2:41. lapján, a honnan ő letagadja.

Egyféle: ő szerinte LányiC. 243. Pedig ott nincs.

Éhezés: ő szerinte PeerC. IX. Pedig a PeerC.-nek nincsen IX. lapja.

Elpalántál: ő szerinte a KulcsC. 200. lapján kétszer is előfordul. Pedig ott egyszer sincs.

Elválík: a többi közt idézi »GömC. 26«. Pedig ott nincs.

Előhoz: azt mondja, első forrásunk csak MA. Nem igaz, mert Calepinusból is idézzük.

Eltévelyedik: csak »Krisztina-leg. 7.« lapjáról idézi. Ott pedig nincsen.

Elzúlogostt »Pozsonyi-cod. 28«. Pedig ott nincs.

Fáradtságos: bír. szerint »Nagyszombati cod. 32. Gyöngyösi cod. 7«. Pedig se a NagyszC. 32., se a GyöngyC. 7. lapján nincs meg a szó.

Felrettent: bír. szerint NagyszC. 20. Pedig ott nincs, még csak a tájékán sincs, se előtte, se utána.

Holnapi-nap: bír. azt mondja, egyetlen forrásunk csak Bod Péter szótára. Pedig a NySz. 1:1475. hasábján (a *holnapi* czímszó alatt) idéztem a *holnapi* napot a MünchC.-ből, JordC.-ből, ÉrdyC.-ből és Pesti Gáborból.

Igazítás: a bír. szerint a PeerC. X. lapján. Pedig a PeerC.-nek nincs is X. lapja.

Isten-fia CornC. 204. Pedig ott nyoma sincs.

Járdogál: bír. szerint VirgC. 292. Pedig a VirgC.-nek csak 150 lapja vagyón.

Jeges-víz: bír. szerint egyetlen forrásunk csak Radv: Szakácsk. Pedig a *jeges* cikkben idéztük a *jeges* vizet az ÉrdyC.-ből és a VirgC. ugyanazon helyéről, melyet bír. idéz.

Jegyzés, jegyezés: bír. szerint a CornC. 249. lapján 'signatio', a BécsiC. 179. lapján pedig 'significatio' jelentéssel fordul elő. Ámde egyik helyen se fordul elő a szó, se 'signatio', se 'significatio' értelmében.

Kínoz: a többi közt »LobkC. 79«. De ott nincs.

Kínozó: bír. szerint CornC. 265, DebrC. 553. De egyik helyen sincs meg.

Kirág: »LobkC. 3«. Pedig ott nincs.

Királyi-út: »NagyszC. 2, DebrC. 331«. Egyik helyen sincs.

Kivirágozik: »KulcsárC. 336«. De ott nincs.

Kivisz: »GömöryC. 7«. De ott nincsen.

Kívül-való: »ÉrsC. 272«. Pedig ott nincs.

Koldus: »WinklerC. 305«. Pedig ott nincs.

Kőszál: bírálónk a WeszpC. 2. lapjáról idézi, ott azonban nyoma sincs.

Köszönt: bír. azt mondja, legrégibb forrásunk »csak Heltai Uj-Testamentoma«, tehát 1562. Pedig Pesti Fabuláiból is idéztük, tehát 1536-ból.

Kövecske »ÉrdyC. 246«. Ott azonban nyoma sincs!

Kövez »DöbrC. 294«. Ott azonban nyoma sincs!

Közbevetés »HorvC. 80«. Ott azonban nyoma sincs!

Középső »CornC. 214«. Ott azonban nyoma sincs!

Kulcsol »WinklerC. 114«. Ott azonban nyoma sincs!

Külömben: a bír. szerint legrégibb forrásunk »csak Heltai Uj-Testamentoma« (1562); pedig van egész csomó régibb idézetünk: ÉrdyC. (1526), Ozorai (1535), Pesti (1536), Heltai Bibl. I. (1551), Heltai VigK. (1553), LevT. (1560), Melius Préd. (1561)!

Külömbkülömbféle »TelekiC. 322«; ámde a TelekiC.-nek nincs 322-ik lapja.

Kürtölés »JordC. 855«, Ott azonban nyoma sincs!

Más lapokról: *Viaskodó* »Gömöry-C. 23«. Ámde ott nincsen!

Vigyázó »Bécsi-C. 138«. Holott a BécsiC.-nek nincs 138-ik lapja!

Világosító »Érs-C. 588«. Pedig az ÉrsC.-nek mindössze 584 lapja van csak!

Visszavonó »TelekiC. 381«. Ámde ott nincsen!

2. Ferdítés, megtévesztés.

Tulajdonkép bírálónknak egész könyve egy eleven ferdítés. Ferdén tünteti föl az egész szótárnak föladatát, elferdíti vagy a hol kell, agyonhallgatja a szótári utasítást, máskor meg — a mikor neki alkalmas — az utasítást szentírásnak tünteti föl, a melytől a legcsekélyebb dologban is eltérni bűn volt. A szerkesztőket olyan hamis világitásban tünteti föl, hogy ezzel hol kacajra, hol bosszankodásra indítja a dologhoz értőket, a kik ismerik munkáinkat, a kik ismerik ügyszeretetünket s a magyar nyelv ügyéért

való lelkesedésünket. Végre azzal is megtéveszti a tömeget (a melynek gonosz ösztönei támogatják az ő vállalkozását!), hogy szótárunkat nem állítja be a maga korába (bármennyire el akarja hitetni olvasóival). Nem tekinti, hogy a szerkesztő bizottságnak — Szarvasnak, Budenznek, Sziládynak — mikor a gyűjtést intézte, semmiféle tapasztalata nem volt még a dologban. S elhallgatja azt a fontos körülményt, hogy 1873-ban, mikor a kódexeket dolgoztuk föl, még a Nyelvemléktár meg se indult, tehát a kódexeket az eredeti kéziratokból (részben másolataikból vagy régibb, néha mai helyesírással átírt kiadásaikból) kellett földolgozni.* — Sok más dolgot is szántszándékkal elhallgat, a mit világosan kellett neki látnia és tudnia. Pl. a 339. lapon elhallgatja, holott jól látja, hogy csak Szarvas Gábor idéz Pesti Fabuláiból vett mondatokat a Toldy-féle kiadás szerint mai helyesírássra átírva, tehát nem az én gyűjtésemben volt a hiba. A szerkesztő bizottság a Toldy-féle kiadást dolgoztatta föl, mert Budapesten nem volt meg az eredeti kiadás. Én azonban nem voltam megelégedve e fontos nyelvemléknek átírt szövegével, azért — mikor már javában folyt a szerkesztés — Ábel Jenő közbenjárásával megszereztem Apponyi Lajos gróf példányát, de csak egy pár napra

* Tájékozatlanságában persze nem is sejtí bírálónk ennek a körülménynek sokoldalú fontosságát. Pl. a földolgozott kéziratok, s kivált másolatok és kiadások lapszámai nagyrészt eltértek a Nyelvemléktár lapszámaiktól. Mink iszonyú fáradtsággal kiigazítottuk e számokat, de persze sok helyen (de aránylag ritkán!) a szótárba is belekerült a czéduláról a régi szám. Egyik gyűjtőnk az arab lapszámmal nem jelölt nyomtatványok egy részét (az akadémiai könyvtár példányait) maga megszámozta (nem tudom, a szerk. bizottság meghagyásából-e). Ezeknek a kiigazítása lehetetlen volt. — Az itt elmondottak sok más dolgot is megmagyaráznak. A GuaryC.-et pl. Szarvas G. dolgozta föl az eredeti kéziratból s nekem semmi okom se volt kételkedni, mikor a kölcsönseg-ről szóló czédulán ezt találtam: »Čodalatos fizeťet, es el amelcodo kőčőnseg« (vő. bír. 124). Néha bizony a czédulának volt igaza a Nyelvemléktárral szemben. Pl. a VirgC. 100. lapján a NyET. ezt közli: *giaanyan*, Halász Ignác ellenben a czéduláján ezt írta: *gianayan*. Minthogy az adat fontos volt, megnéztem a kéziratot is, és ez Halász adatát igazolta. Így többször is, de erre talán még visszatérek. — Mindenki tudja, hogy a kódex-kiadások nem hibátlanok, de bír. még azokkal a sajtóhiba-javításokkal se törődik, a mik a kiadások függelékében vagy bevezetésében föl vannak sorolva, az ilyen pontoskodást ő a lenézett »szaknyelvészekre« bízta. Ő pl. az *eltép* ígére egyetlen egy régibb adatot tud nálunknál: JordC. 63. Ámde a JordC.-nek kéziratában nem *el typeek*, hanem *el cypyeek* van, ki is van javítva a sajtóhibák jegyzékében, és mink, a lenézett, »lelkiismeretlen« »szaknyelvészek« szépen kijavítva idéztük (az *olló* cikkkben).

kaptam meg s azért csak a fontosabb adatokat írtam ki. Így »tettem rá a kezemet« Pesti Fabuláira (tehát nem azért, mert kicsiny a könyv, mint beszámíthatatlan bírálónk gyanúsítva mondja), s eljárásom — úgy gondolom — csak lelkiismeretességemet bizonyítja.

Hogy bírálónknak eljárását és jóhiszeműségének mértékét minden olvasóm megítélhesse, felsorolok egy pár példát az ő részletferdítéseiből is (itt is jobbra csak a fönt említett lapokról: 176—249). Mellőzöm azokat, a melyeket már Melich János oly meglepő eredménnyel szétbonczolt.*

Bír. rendesen nem idézi a nyelvtörténeti adatokat, hanem csak így jelzi: »Ehrenfeld-cod. 88. 89. MünchC. 20. 68. 69. 71. 108. 115. 178.« stb. A ki ezt látja, a jámbor olvasó, nem is sejti, mennyi turpisság rejlik e számsorok mögött. Pl. számos helyet idéz, a melyen állítólag előfordul ez az összetétel: *isten-fia*. Ámde ha megkeressük kódexeinkben az illető helyeket, számos esetben (mintegy húsz esetben) nem *isten-fia* van ott, hanem *istennek fia*! Íme: a bír. idézi *isten-fiát* az EhrC. 88. és 89. lapjáról, pedig ott háromszor is csak ez van: *ystennek fya*. Idézi a MünchC. 68. lapjáról, pedig ott ez van: ha *istennec fia* vag. Ugyanez a kifejezés rejlik a következő helyeken, melyeket mind az *isten-fia* szóra idéz a mi bírálónk: MünchC. 69 (mind a kétszer), 115, FestC. 170, WinkC. 223, 281, 284, WeszpC. 135, DebrC. 226 (*az Istennek fyah*), 621, VitkC. 11, TelC. 73, 186 (négyyszer így), 229 (háromszor így), ErdyC. 461. Tehát kb. húsz ferdítés egy rakáson!

És ez a fogás a mi bírálónknál sokszor ismétlődik. Azt mondja pl.: »*isten-háza* BécsiC. 286. MünchC. 35. 74. DöbrC. 112«. A nagy adatból csak egy igaz, az utolsó; a többi három helyen nem *isten-háza* van, hanem *istennek háza*. — Azt mondja: »*kenyérhéj* PeerC. 13. ÉrsC. 550«. Pedig a PeerC.-ben ez van: *kényer heiaból*. — Azt mondja: »*kézvetés* már EhrC. 65« (több adatot e szóra nem is idéz). Pedig az EhrC.-ben ez van: »*keznek vetesebelől*«! — Azt mondja: »*vízforrás* BécsiC. 36«. Pedig ott ez van: »*megmosdikuala a riznec forrasan*«. — Azt mondja: »*vízmosás* JordC. 182«. Pedig a JordC.-ben ez van: »*vyznek mossassawal zenteltetyk meg*«! — És így tovább.

73!

* Mellőzöm egyelőre a »fából készült vasczipő« s a »nyakban csörgő nadrag«-féle ferdítéseket is.

Hasonló eset a következő. *Hozzávaló* a NySz.-ban a. m. »cognatus, domesticus; zugehörig, familienmitglied«. Bír. kifogásolja, hogy idézetünk csak 1732-ből való, »holott már m. é. [más értelemben] Virginia-cod. 53«. — Ámde ha megnézzük a VirgC.-et, ott ezt olvassuk: »zent ferencz... ez világi marhat gwytenie nem akara, de csak istennek *hozzaualo latasra* w magat hagyta«. Itt tehát nem *hozzaivaló* van mint külön összetétel, hanem *hozzaivaló-látás*. Ez a VirgC. nyelvszokása szerint a. m. gondviselés, rendesen csak így írja: *hozzálátás*, idéztük is e czímszó alatt a VirgC.-nek két helyét: »Hozzalatásból intessek istenek dichere-tyre«. »Az sororoknak hozza latasaban zorgalmatossaga neked hagyatyk.«

Bír. a 358. lapon — a hol azt tárgyalja, hogy én milyen hanyagul dolgoztam föl Pesti Fabuláit (erről az előbb már szóltam) — azt állítja, hogy a Pestiből fölvevett szöveg »tele minden képzelhető torzítással, hibával, saját találmányu betoldással, értelmetlenséggel, hibás idézettel stb.«. S mindezt egy példával bizonyítja: »Pl. a menyétről azt mondják, hogy az Egy choport liztbe *erezte* el magat, — holott az eredetiben ... lyztbe *enezte* el magat, a mi azt jelenti, hogy a lisztbe enyészte, vagyis rejté magát«. — A bíráló tehát nyilván szántsándékkal azt a látszatot kelti, hogy én nem értettem Pestinek ezt a helyét. Álnokul elhallgatja, hogy az a hibás idézet a *csoport* cikkben fordul elő, a melyet nem én szerkesztettem, hanem Szarvas Gábor, — de Szarvas se tehetett róla, ha az ő korrektora ott felejtette azt a sajtóhibát (ő maga nem korrigált, mert akkor már vak volt). Az *el-enyész*t cikket ellenben én szerkesztettem, s ott megvan ez a szó evvel a jelentéssel sok nyelvemlékből, a többi közt éppen Pesti Gábor új-testamentomából is. — Hasonlókép elhallgatja bír. (130), hogy a Gömör-kódexnek — melyet én dolgoztam föl — ez a mondata: »Tégedet fiu isten *angyal* választá« (*angyal* e h. *anyául*) Szarvas cikkében fordul elő, nem az enyimben, tehát szegény világtalan Szarvasnak korrektora hagyta ott ezt a sajtóhibát, — s azért hallgatja el, hogy az olvasó elhiggye, hogy én dolgoztam föl ilyen rosszul a Gömör-kódexet.

Íme ilyen fogásocskákkal dolgozik az erkölcs s a tudományos becsület bajnoka!

3. Tudatlanság, ítélethiány, baklövések.

Furcsa, de úgy van, hogy a száraz számok mögül, a melyekből bírálónk könyvének nagy része áll, számos leiterjakab vigyorg elő. Milyen biztosnak látszik a dolog, mikor a bíráló azt mondja: »*vigyorog* ÉrsC. 174«, — »*elválasztás* VirgC. 118«, — »*kivisz* ÉrdyC. 391« stb. stb. Olyan biztosnak, hogy a lapok — a Budapesti Szemléből a Magyar Hirlapig — azonnal megnyugodtak ebben a rengeteg tudományban. Ámde ha egy kissé megkaparjuk azokat a biztos számokat, furcsa dolgok kerülnek napfényre. — Ezelőtt a nyelvészek azt hitték, hogy Ballagi Aladár nagy történettudós, a történettudósok meg azt hitték, hogy nagy nyelvész. A nyelvészeket kiábrándította Melich bírálata, a történettudósokat talán kiábrándítják az itt következő mutatóványok.*

»*Vigyorog* Érsekújvári cod. 174.« Keressük meg az ÉrsC. 174. lapját, mi van ott? »Ne rekezyen bee Enghemeth az nagy meelseegh Ne őrwlyen bee nyelny enghem pokol *Ne wygyarghassa En ream* pokolbeely werem ő *zayath*.« Bírálónk ezt így olvasta: *vigyorg-hassa*, pedig a *h* betű itt nem jelöl külön hangot és száját nem lehet vigyorgogni, hanem csak *vigyorgatni*, tehát így kell olvasnunk: *ne vigyorgassa* én reám ő száját. (Szótárunkban is ott találja: »*száj vigyorgatás*: rictus C.«) — Máshol ismét, a hol csak lehetőségéről van szó, *-hat het* képzővel, ő a *h* betűt csak cifraságnak nézi, mert nem tudja értelmesen és »józan észszel« olvasni a kódex szövegét. Pl. a *könyörget* szóra idézi az ÉrdyC. 52. lapját, pedig a kódexben íme ez van írva:

»Harmad okert keel eedes halaakat adnwnk mert mynden teremttőt allatoknak felette nagyob byzodalmat es batorssagot engeddőt ew zent yrgalmanak zyne eleyben yarwlnwnk, es zabadsaggal zolhatnwnk awagy *kenyereghetnwnk* myndden nyawalyankban.«

— Vagy pl. a *vettet* szóra idézi a JordC. 384. és a KrisztLeg. 54. lapját, pedig mind a két helyen egészen más van, nem *vettet*, hanem *vethet* és *vettetik*:

»De ynkab azt feelyetek, ky mynd az lelket mynd az testet *vethety* az erek tyzre«: sed potius eum timete qui potest et

* Ezek is jobbára csak abból a hetvenhárom lapból vannak kiszemelve (176—249).

animum et corpus perdere in gehennam (Máté ev. 10:28, JordC.). — »Tiztoh meg [tisztíts meg] az zeplőkötől kyk ream vettetenek« (KrisztLeg.).

Ha ezekben a műveltető igét a lehetőség kifejezésével zavarta össze, viszont máskor a szenvedő igétől nem tudja megkülönböztetni. A *vontat* 'devehi curo' igénél hibáztatja, hogy nem idéztük a köv. kódexbeli helyeket: CornC. 336, DomC. 272, HorvC. 11. Már pedig *ezen* a *helyeken* sehol se találjuk a műveltető *vontat* igét, hanem csakis a *von* igének ezt a régi szenvedő alakját: *vontatik*. (Épúgy mondták: *győztetik*, *mostatik*, *fogatik*, *fútatik*, l. TMNy-omat; bír. persze ezt nem tudja, minek is ő neki az ilyen lenézett szakszerű tudás?)

Levn az kereztyeneknek nagy kemen jdezese. vgy hogy vontattnanak az baluanyoknak aldozatyara. es martyromsagnak coronayauul meg coronaztatnak vala (CornC. 336). Mykoron zent damancos atyanktvl vontatneek az evrdevg az capitulom hazban kezde az helt feelven el fvtny (DomC. 272). Hagyatol pokolba. mynden te meg maradekyddal. kytevl vontatot az byn. Ezeket haluan adam meg jyede (HorvC. 11).

Hasonló baklövés, mikor a *vonat* igére a PeerC.-ből hat helyet idéz, holott mind a hat helyen szenvedő alak van, nem pedig műveltető: ötször *wonattatek* és egyszer *wonattatal*. — *Veret*, *verettet* műveltető igét idéz.. »Krisztina-leg. 28. GömöryC. 102 (kétszer)«, pedig itt is mind a három helyen szenvedő van.

Kötöztet, erre a Krisztina-legenda 20. lapját idézi. Ámde ott mi van?

Az ő Att'a nem tŕruén az ő bozzontassáth: paranchola eg kereketh hozny: es zent christinath rea *kötöztetny*.

Nyilvánvaló, hogy nem azt parancsolta, hogy a kerékre *kötöztessék* Krisztinát, hanem hogy a kerékre kötözzék; így *kötöztetny* itt nem műveltető ige (épúgy mint nem az az ugyanitt később előforduló *kötöztetuén*), hanem a kötöz igének egyszerű szenvedő alakja.

Azt mondja bír.: »*Fútat*: facio flare; legrégibb forrásuk csak Heltai Bibliája I. — holott már Müncheni-cod. 180 (az eredetiben: vento magno flante)«. — A MünchC.-ben ez van: »A tenger kedeg tamadoz uala nag zellel futatuan«. Vagyis: a tenger fútatik, azaz fúvatik a nagy szélről. De bírálónk úgy értette, hogy a tenger fújtat valamit a nagy széllal. Ugyan mit fújtat?

A *faragtat* igére bír. ezeket idézi mint legrégibb példákat:

Mert ő faioc a' kouačtol galultatot meg es... *faragtattatanac.*
(»fabricata sunt«! BécsiC. 110.) Noe patriarcha... monda. Iduezlegy.
az en *teulem faraktatot* barkaban meg peldaztatot zvz. (HorvC. 183.)

Könyvének 41. lapján viszont szenvedő igéknek nézi s mint szenvedő igéket sorolja föl ezeket: *összveszövetkeztet, összveszerkesztet, összev csoportoztat, összevölődöztet!*

Hogy is dicsekszik bírálónk? Ő a szokat »minden oldalról s főleg kapcsolatukban vizsgálja«! (8. l.) Hát ez az az »egyetemes áttekintés«, mely a betűtől még egy szenvedő ige felismeréséig sem tud távozni?

»*Elválasztás* Virgínia-cod. 118.« Jó, keressük meg! »Hogikepen egymástól elualasztasunk [,] zent mate.. 13. rezebe meg mondatik... ki Iewnek az angialok es elualaztyak az gonozokat az igazak közül.« Tehát: hogy miképpen egymástól *elválasztasunk*, nem pedig *elválasztásunk*, mint bír. olvasta!

»*Kivisz* ÉrdyC. 391.« Mi van az ÉrdyC.-ben? »Mennyetek be az zoross kapwn, mert nagy ez kapw es zeelyes az wth *ky vyzen* ez erek vezedelemre... Az wth kedeeg zoroz es tőretlen *ky vyzen* az erek eeeltre.« (Az wth, *ky vyzen* = az út, mely viszen.) Ebben tehát a *ki* névmást nem tudja megismerni s igekötőnek nézi, mert nem tudja, hogy a *mely* névmást a *ki* is helyettesítheti!

Azt írja bír. a 233. lapon: »*Kíüül-belöl*; szerintők csak Pósházi Igazság Istápjában és Sándor István szótárában, holott már Ehrenfeld-cod. 53. Jordánszky-cod. 13a. 63. 76«. Mind a négy a data hibás és jellemző, de legmulatságosabb az első »De frater Rufen hogy zent ferencz kysertetnek zeret [szerét] zereuel [sorjában] mondyauala *kyuel belewl* es kyuewl erewssen gewtrettetuala: kezde syrnya«. (EhrC. 53.) Tehát bír. félreérti a *kyuel* = kivel szót és kívülnak olvassa!* Annál furesább a félreértése, mert észrevehette volna mindjárt utána a *kyuewl* szót, mely csakugyan = kívül. — A második példát a Csemez-töredékből kívánná: *mynd kyül belql* meg kennyed enywel. (JordC. 13a.) A JordC.-nek másik két példája, melyet bír. kíván, így hangzik: es tyzta arannyal megh aranyazzad hwteth [a szekrényt]

* Tehát csakugyan nem tudja, hogy a *ki* annyi is lehet mint *mely*? Vagy talán azt higgyük, hogy könyvének ezt a fő részét albérletben csináltatta szegény diákokkal?

mynd kyül belöl (63). Es vala ky kőztetők bölcz es twdos, yewyen el es zerezyen megh myndenth ky zykzeegh wr ystennek Satoranak eppwletyre *mynd kyül, belöl*. (76.) E három példában nem tartaná összetett szónak a *kívül belül*, ha csakugyan ismerné és értené egy kicsit »régi magyar nyelvünket«, melyet czégérül tett förmedvénye címlapjára. Akkor tudná, hogy az a *mind* ott kötőszó s hogy régi magyar nyelvünkben *mind kívül belül* = mind kívül, mind belül. Ezt megtanulhatta volna a NySz. *mind* cikéből vagy A magyar kötőszók című pályamunkából. Hisz az utolsó idézetben még vessző is van a *kívül* és *belül* közt, oly kevéssé összetétel. Ellenben a NySz. adata már átvitt értelmű: »A romai udvarnak csinnyát küvül belül jól tudta. (Pós.: Igazs. 381)«; itt már valóságos összetétellel van dolgunk.

A *kívválaló* és *közelvaló* szók példái közt ezeket idézi bír.:

Zent egyhazat nem tizteltem, mikor mellwle elmentem, tizte-seget neki nem twtem, benne valo kepeknek, erekleknek, oltarban, oltar kiwul valoknak es. (VirgC. 6.) *Hierusalemhez kevel valo* helyeket (CornC. 38). Ez nemes embernek *hazahoz közel valo* puztaba lakozik vala ég remete (BodC. 27).

Nyilvánvaló, hogy itt a *kívül való* és *közel való* nem külön kifejezés, hanem a megelőző főnévvel kapcsolatban kell érteni. Azt bír. nyilván nem tudja, hogy »régi magyar nyelvünkben« *oltár kívül* = oltáron kívül. Pedig erről alaposan meggyőződhetik a NySz. *kívül* cikkéből s A magyar határozók cz. pályamunkából. Meg is kell győződnie, mert különben az ő új Nyelvtörténeti Szótárában ilyen mulatságos cikkeket fogunk olvasni:

kívül-marad: Az ő sátora kívől maradjon (MA: Bibl. 1:101. — tehát a sátor fog kívül maradni, holott a Vulgata itt azt mondja: *maneant extra tabernaculum suum*).

kívül-lakó: Az gog annyat tesszen mint sátorban lakó, az mágog peniglen sátor kivel lakó (RMK. 2:106).

kívül-csetlő: Az ut küvöl tsetlő botló emberek (GKat. Titk. 102).

»*Király-udvara* DebrC. 340.« Hibásan olvasta, mert ott ez van: *királyi udvar*. (»Ha kyrál hol uagon az ő kyraly palotaya? hol uagon kyraly ága hol uagon kyraly vduara?«) Mint annyszor, itt sem törődött az egész mondatnak értelmével.

»*Könnyít*... ÉrdyC. 229.« Lássuk, mi van az ÉrdyC.-ben:

»Azt halwan zent pal be mene zent peterhez az temleczben es meg mondaa ew neky mykeppen ffe fogattia vona ew erette az

feyedelem fíyanak fífel tamasztasaat. Monda zent peter atyamfíya *nehéz dolgot* fogattal. De maga wr Jesusnak ereywel *kinnyeth*».

Tehát *könnyűt (kinnyé-t)* azaz könnyű dolgot. De bír. ezt a *könnyű* dolgot nem tudta megérteni, hanem igének nézte: *könnyűt*. Hogy a mondatnak így nincs értelme, azzal ő nem törődik, ő csak a betűket nézi s a »hangokat pengeti«.

A 261. lapon a *megmentés* szóra egyetlen egy kódexbeli adatot idéz: »Nagyszombati cod. 356«. Lássuk csak magát a kódexet! Ott a nyelvnek bűnei vannak felsorolva: »Karomlas.. Magamenthes.. Ragalmassag Hízelkődes... *Jozagoknak megmen-tese* Gonoz tanacz stb. No itt a józan ész megáll, ha a bűnök között szerepel a jószágoknak vagyis erényeknek megmentése. Hogy tudta bír. ezt elhinni? Annyira rabja ő a hangnak és a betűnek, hogy nem is keresi benne az értelmet? Pedig itt csak egy kis szövegkritika s a kódexek nyelvének némi ismerete kellett volna, akkor kitalálta volna a helyes olvasatot: *Jozagoknak megmeuetese* vagyis megmevetése, ma nevetése! A NádorC. 691. lapján megvan ugyanaz a bűnlajstrom, s ott csakugyan helyesen van írva: *Jozagnac meg móuetese*.

Nemcsak a »szaknyelvészet« módszerének, hanem a »józan észnek« is ellene mond az a mód, a hogy bír. a fordított szövegekben a szók jelentését megállapítja. Abból, hogy egy-egy egész magyar szólásmód megfelel valamely latin szólásnak, ő gépiesen — mint az iskolás gyerek — azt következteti, hogy az egyes magyar szók egyértékűek az egyes latin szókkal. Evvel az egyszerű módszerrel igazolja még Bugátnak a tévedését is, mely szerint *agy* = velő, cerebrum. Azt írja ugyanis (426):

»**Agy.** E szót Mátyás Flórián az eredetiből helyesen értelmezi s melléteszi a latin szöveget. Simonyi a Nyt. Sz. A betűjének szerkesztője helytelenül értelmezi, mert a latin eredetit sohasem látta, és, úgy látszik, Mátyás Flóriánból sem olvasta, amint ez a rovatos közlés tanúsítja:

Nyelvtörténeti Szótár I. 23.

Agy: cranium, caput. »Mintha csak magam agyátul gondoltam volna (Prág: Serk. Előb. 68).«

Mátyás Flórián: Pótlék, XII.

Agy: cerebrum. Mint ha csak magam agyátul gondoltam volna: quasi ex proprio illam cerebro confinxerim. Prágay: Előszó 68.«

Ilyen módszerrel azt is be lehetne bizonyítani, hogy *ember* = cerebrum, mert ott van Bod P. szótárában: »*putidum cere-*

brum: bolond ember«. Vagy hogy a *fej* = agyvelő, mert »*se creuser le cerveau* = törni a *fejét*«. — Különben a francziából is bebizonyíthatná bír., hogy az *agy* = velő, mert hiszen *brûler la cervelle à q.* = agyon löni vkit. Hisz ő még azt is kisütötte egyik idézetünknek latin szövegéből (291. l. jegyz.), hogy szólás = negotium!! »Kyre tereyczek my zolaswnkat: *quicum nobis est negotium*«, azaz: kivel van most dolgunk, ügyünk, tehát *szólás* = ügy, q. e. d. — Ezek szerint elkészülhetünk rá, hogy bír. új NySz.-ában ilyen cikkeket fogunk olvasni:

tér: habeo. Banatra nem terhetők: poenitentiam non habuistis (Félegyházi: Bibl. 1:36).

terem: scateo [wimmeln]. Férgec terménec benne es meg bűszhűvéc: scatere coepit vermibus atque computruit (Helt. Bibl. I. Kk 2).

általjár: contemplor [betrachten]. Ugyan által-járt szemével: acerrime me *oculis contemplatus est PPBl.

szakad: vertor [hangen]! Szíve szakad vki után: cor eius vertitur ad aliquem (MA: Bibl. 1:289) [sein Herz hängt an jm!].

Legnagyszerűbb, mikor bírálónk, ki annyira lenézi a »szaknyelvészetet«, maga is gramatizálni vagy etimologizálni kezd. Olyankor igazán csókolni való naivságot és minden szakszerűségtől ment elfogulatlanságot tanusít. Milyen mulatságos pl. a mit a 157. lapon ír:

»A ki akar menri attú zent életökre, be vezije [helyesen be vezýe] vtet attú fejedelmetök [helyesen feýedelmetök] (Nádor-cod. 407): Qui voluerit venire illic ad conuersionem, suscipit illum abbas vester?« (Vita Sanctae Evphrosynae Virginis in Vitis Patrum, Cap. VI).

Íme ez érdekes passzus, mely **beveszni**-t mond, ép úgy, mint teszem Geleji Katona **bevegyni**-t a mai bevenni helyén.«

Ezt a titokzatos okoskodást — a Pythia mondásai nem voltak homályosabbak — százat tesztek egy ellen, senki se értette az Akadémia II. osztályának tudós tagjai közül, s a nyelvtudományi osztályból is azt hiszem igen kevesen. Íme a magyarázat. A NádorC. azt kérdi: *beveszi-e* ütet a tü fejedelmetök? De mivel bír. a kódexeket nem tudja olvasni, ilyen badarságot olvasott ki belőle: *beveszje ütet* a tü fejedelmetök. Ebből a badarságból aztán azt a még nagyobb badarságot következtette, hogy a NádorC. írója így beszélt: *bevészni* e h. bevenni. De lám a Dubnici krónikában csakugyan az van hogy *yzzyw* (*iszjuk*) s az ÉrdyC. 142b. lapján *hyzyek* (*hiszjék*, azaz hiszszük), s következik-e ebből,

hogy valaha azt mondták *iszni*, *hiszni* vagy *iszó*, *hisző* e h. inni, hinni, ivó, hívó?

A másik fura infinitivust, a *bevegyni*-t bír. Geleji Katónának ebből a mondatából következtette ki: »Ne *hagyd* rajtam végeződni ezt a te kegyelmedet, áld-meg ez két unokáimat is, és *vegyd-bé* őket én velem« (Titkok titka 257). Persze *hagyd*: *hagyni*, tehát *vegyd*: *vegyni*. Ámde soha magyar embernek Ballagi előtt nem jutott eszébe ilyen infinitivus: *vegyni*, *tegyni*, *egyni*, *igyni*, ámbár Geleji Katona — mint minden »szaknyelvész« tudja — emezeknek is úgy írta a fölszólító alakját: *tegyd*, *egyed*, *igyd*. Geleji Katona így okoskodott: »*Hagyd*, *hányd*, *tegyd*, *egyed*, *vegyd*, *igyd*, *vigyed* etc. melyekben mind syncope vagyon, pro *hagyjad*, *hányjad*, *tegyed*, *vigyed* etc.« (I. Corpus Gramm. 302). Ez az ő etimologizáló helyesírásából folyik. De hogy következhetik ebből a Geleji Katona hallatlan *vegyd*-féle írásából a *vegyni*, mikor még a valóban meglevő *vegyed* alakból se következik?!

Egy helyt a szófejtéssel is megpróbálkozik. Azt mondja: »*Kövezés*: lapidatio, steinigung, steinwurf; szerintük csak MA. és Bod szótárában, — holott más értelemben már EhrC. 33« S a jegyzetben idézi és megmagyarázza: »zent fferencz sok *kewuezesekuel* monda: sanctus franciscus cum multis lachrymis dicebat (Speculum uite beati Fr. 1504. f. 88). Ez valószínűleg könnyezés ugyan, azonban vö. *kövekel*-lel«. Ezt persze senki meg nem érti, a míg nem segít rajta az az égetni való NySz. s meg nem mondja neki, hogy *kövekel* (vagy tán inkább *kövékel*, l. Nyr. 31:217) és *kövekelés* a kódexekben gyermeksírást jelent, de csakis gyermeksírást, úgy mint a megfelelő halasi *koákol* még mai napig (a NySz.-ban hét idézet, hozzájárul JordC. 110a, hol szintén kisedről van szó). Ellenben az EhrC.-ben szent Ferencz sír. Világos, hogy ennek a »kövezésnek« semmi köze a hangutánzó *kövékelés*-hez, hanem csak a kézirat tollhibája e helyett: *kewnuezes*. Hiszen a könnyezést az EhrC. mindig *könyvezésnek* mondja, mint más nyelvmemlékek is.

Ijedelem! Semmi se bizonyítja inkább bírálónk ítélet-hiányát és egyúttal »régi nyelvünkben« való járatlanságát, mint az, a mit az *ijedelem*-ről mond. Szemünkre hánnya, hogy e szóra egyetlen forrásunk csak Kresznerics szótára 1831-ből, »holott már PeerC. 361. WespriemiC. 23«. — Ne higgyünk vakon, nézzük meg magunk! A PeerC. 361. lapján Máriához intézett litániában olvassuk a többi között: »paradisomnak aythoia: ymagh

[imádj miértünk], Sysenek [szűzségnek] vyragya: ymagh,.. Bethgeknek segh[it]ssigh: ymagh, *Byneseknek yedelme*: ymagh, Thystassagnak genge [gyöngye]: ymagh«. Már itt a fejünket csóválhatjuk. Különös, különös! Szűz Máriát ilyen szép címek közt egyszerre így szólítani *bűnösöknek ijedelme!* holott máskor így könyörögnek hozzá: »Bynes nepnek remenseghe, Romlothaknak wygassaga« (pl. PozsC. 29). Bírálónk nyilván nem olvasta se a megelőző, se a következő sorokat, se más litániákat s nem törődik semmit a szöveg értelmével,* csak annak az egy szónak a betűit nézi. De azért azt mondja a maga csalhatatlansága érzetében (szórul szóra a 9. lapon): »**Az én megállapításaim megdönthetetlenül végérvényűek** [ilyet egy tudományos Akadémia kiadványában!] *a miatt, mert én mindenkor a tárgyból vagyis a tárgy megismerése alapján magyarázom a szót*«

De még cifrább a másik idézet. A WeszpC. 23. lapján, a passióban, Mária szól s azt mondja: »O en zerelmes azzonim menniönk ierusalembe lathassam a vagi csak egiczer *az en lőkemnek yedelmet*: mynek előtte a gonoz sidoctul meg illetessek!« Tehát Mária Jézust nevezi az ő lelke ijedelmének! A ki ezt képes elhinni, ezzel szegénységi bizonyítványt ad az ő ítélő képességéről. De egyúttal a kódexek nyelvében való járatlanságáról is, — noha húsz év óta gyűjti belőlük a szavakat. Szavakat? hisz a szavaknak értelmük is volna; de bírálónk csak értelmetlen betűcsoportokat gyűjt értelmes szavak helyett. Mert ha nem, akkor itt mindjárt tudta volna, mit kell olvasnia: *hiedelmet*, uram, *hiedelmet*, nem pedig *ijedelmet*! Ó, hiszen bírálónk kétségkívül sokszor belebotlott ebbe a szóba, de mivel az értelemmel, a tartalommal nem törődik, mindig abban a hiedelemben volt, hogy a mit ott olvas, az a ma is meglevő *hiedelem* vagyis hívés, hit. Pedig a kódexekben még többször előfordul a másik *hiedelem*, mely csak hangzására nézve hasonlít a mai szóhoz, de egészen mást jelent: *hűvösséget*, *hűsítést*, *üdülést*, *könnyebbülést*, *vigasztalást* (így is: *hiedelemség*, *hiedelmezet* stb.). Tessék csak megnézni abban az égetni való NySzban az 1:1428. lapot, ott van sorban mintegy húsz idézet, köztük egy magából a PeerC.-ből is.** Így aztán megértjük: Mária a bűnbánó bűnösök vigasztalása,

* Vagy csakugyan elhítte, hogy a szent szűzet a bűnösök ijedelmének szólítja a hívő? Ha katolikus volna, ilyesmit nem hihetne el bírálónk.

** A PeerC.-beli litániában is ennek kellett lenni: *refrigerium peccatorum* (a rendes »*refugium peccatorum*« olvasat helyett).

Jézus pedig Mária vigasztalása, öröme. Bírálónk persze másképp értelmezi, — és még azt írja (a 8. lapon):

»Bitorolt... helyzet reájok (a szaknyelvészekre)... a nyelv irányítása és értelmezése. Itt az idő hogy... visszaállítsuk a törvényhozói tisztbe a művelt magyar embert, különösen az... embertan és a múlt bűvárait.« »A szakszerűség és egyetemesség *ellentétes* irányai közül melyiknek van igaza? melyiknek nincs? e munka folyamán feltétlenül ki fog tűnni.«

— Tetszik tudni mi ez?

A tudatlanság orgiája.

1904. ápr. 5.

SIMONYI ZSIGMOND.

A MAGYAR KÖTŐSZÓKRÓL.

II. (Vége.)

Feltétes mondatokban is sokszor elmarad a kötőszó, s mint a *hogy* tárgyalásában tette volt a szerző, ez eseteket is a 3. kötetnek *ha* kötőszóról szóló fejezetében tárgyalja. Itt pótlásul szolgálnak: 1. a felszólító-parancsoló mód, 2. a feltétes-óhajtó mód, 3. a kérdő- * és 4. a kijelentő mondat.

Példák: »Lassan járj, tovább érsz.« »Fizessen vala csak jól, a perit meg-nyerte volna.« »Volna szárnyam, elröpülnek egy kies vidék felé.« Kisf. K. Aurora 1826. »Tőlem verset akarsz-e? szeress!« Vitk. 3:60. »Nevetnek-e? nevéss te is.« Pesti G. 95. meséje. »Későn indulsz, későn érsz.« »Kis ujjod mutatod, egész kezéd kéri.«

Itt is nehéz eldönteni, hogy hol van mellérendelés, s hol van alárendelés a *ha* nélkül való mondatok között. A szerző az 1. és 3. esetet, a hol a *ha*-val való kiegészítés lehetetlen, a mellérendelés eseteihez sorolja. S az olyan mondatokat, a melyeknek igéi a jelentőmódban vannak, ha a *ha* kötőszóval kezdődhetnek, alárendelteknek tekinti (l. 1:243, 3:114). A második esetről

* Hogy a kérdésnek s a feltétnek elcseréléséből mint következtetheti a szerző azt (2:182, 3:127), hogy az *-e* is eredetileg feltétes jelentésű, sőt talán éppen a *ha*-val azonos volt, azt nem tudom megérteni; azt meg, hogy a szerző az utóbb említett helyeken más nyelvekkel is bizonygatni akarja, hogy a kérdő alak a feltétes mondatot mint pótolhatja, éppen nem. Ez az *-e* olyan indulatszó lehet, mint a német »*he?*« A szerző maga is indulatszónak magyarázza a *noha* első tagját. A függő kérdés *ha-e* kapcsolata inkább az eredeti különbözőséget bizonyítja és, ha keverék-alaknak tekintjük, könnyen érthető.

nyilván bizonytalanságban van ő maga is, mert az egyik példát a *ha* nélkül való alárendelés eseteihez sorozza s a másikat közönseges mellérendelt mondatnak tekinti. Ezt az előmondatot mindenestre lehet önálló óhajtó mondatnak tekinteni. De ez az ok is elesik ennél az említett példák mellett felhozott mondatnál: »Szeretnélek rózsám, anyád ne volna« — ha ugyan a szerető nem akar nagyon is kegyetlennek mutatkozni. Háttha én éppen az olyan mondatot tartanám mellérendeltnek, a melyekben az egyszerűen állító jelentő mód helyettesíti a feltételező mondatot? (Hiszen az ilyen mondat csak hangsúlyával, tartalmával és tagjainak bizonyos arányosságával utal valami feltételre és éppen azért, mert semmire sem vonatkozik, mintegy könnyen megoldható rejtvényt ad föl a gondolkozónak, ellenben a parancsoló s a kérdő mondat mindig maga élesen rámutat saját kiegészülésére.) Nem tudom, a szerző hogy igazolná felfogását, hacsak nem azzal az alaptalan állítással, hogyhát a *ha* el van hagyva! Itt aztán olyan ponthoz érek, a mely határozottan gáncsol érdemel. A szerző ugyanis az egyszerű mellérendeléssel nem a kötőszó-nélküli alárendelést állítja szembe, ámbár alkalmazza e kifejezést (2:161); hanem az utóbbi eset példáit a kihagyások rovatába sorozza. E rovatban a *hogy*-nál és a *ha*-nál négy esetet különböztet meg: 1. a mellékmondatnak nincsen kötőszava; 2. a mellékmondat különben sem teljes; 3. a főmondat nem teljes; 4. a főmondat egészen hiányzik. Pedig a kötőszó »kihagyása«, mint a szerző maga is elismeri, fedi azt, a mit Jolly »az alárendelés legegyszerűbb alakjának« nevez, holott ennek már a neve is ellenkezik a szerző felfogásával. A kötőszó kihagyásával mindenütt olyan esetekben magyarázza az alakokat, a hol a nyelvszokás szerint a kötőszónak helye volna vagy lehetne, így pl. rendszeresen teszi ezt ama mondatoknál, a melyekben a *hogy* nélküli mondatra rámutatás van a főmondatban. Pl. »Őt addég kergeték, szökék Törökországba« (Tinódi, RMK. 3:94). Mintha a főmondatban nem lehetne rámutatás független mondatra is! Váltig ragaszkodik elméletéhez a nyelvtörténet adataival szemben is, hiszen ezt mondja: »Van néhány állandó kifejezés is, melyet ide sorolhatunk, legalább ha eredetüket tekintjük: jelentő mondatokkal a *hiszem* (v. *hiszen*, *hisz*, *iszen*, *isz*, *sz*) és *lám* (= *látom*) és kívánó mondatokkal a *hadil* (v. *hagy* = *hagyd*) ige; mind a három olyan régóta s olyan sűrűen használatos a *hogy* szócska nélkül, hogy hangalakjuk is elváltozott s mai nyelvérzékünkre nézve többé nem

is igék, hanem indulatszók«. Ezekhez tartoznának még *tom* (tudom) és *úgy látszik* is. Ezeket olvasva, bajos elnyomnunk a következő kérdést: honnan tudja a szerző, hogy ezek az alakok *hogy*-os kifejezésekből fejlődtek? Vagy tán mikor azt mondta, hogy »legalább ha eredetüket tekintjük«, azt akarta mondani, »hogy elméletünknek ellent ne mondjanak«?*

Különben figyelemre méltó dolog, hogy ő csak e két igen könnyed és elvont kötőszóval: a *hogy*-gyal s a *ha*-val kapcsolatban beszél kihagyásokról, különben mindenütt mellérendelésről beszél. Sőt 1:243. l. ezt mondja: »Néha azonban, s kivált közmondásokban, azzal a sajátságos szerkesztéssel is találkozunk, hogy a föltétel jelentő mondattal van kifejezve, mintha csak egyszerűen el volna hagyva a *ha* kötőszó. Efféle mondatokban: »Éppen delet harangoztak — tajtékzó lovakon érkeztünk meg« egyáltalán nem jut eszébe a *mikor*-ral való kiegészítés. Persze a kihagyással való magyarázásnak önkényessége különösen szembetűnő a testesebb kötőszóknál, nem is említve, hogy sokszor bajos megállapítani, vajjon *hogy* hiányzik-e vagy *ha*? Pl. »Kész volt minden eszközt alkalmazni, csak megszabadulhasson alkalmatlan fájdalomtól«. E mondatot (mely németül így is kezdődhetne: *damit er nur...*, de így is: *wenn er nur...*) a szerző csak francia eredetije (pour s'affranchir de ma douleur importune) miatt sorozta a célhatározók közé (de nem kötőszókihagyással magyarázza). Ha aztán a kötőszó nélkül való alárendeléshez nem fűzzük mindig hozzá a kötőszó elhagyásának gondolatát, semmi sem késztet bennünket arra, hogy azokban az esetekben, a melyeket a szerző nem a kötőszó kihagyásával magyaráz, mindig mellérendelést lássunk. Az imént említett »Éppen delet harangoztak« kezdetű mondatban az alárendelés nyilvánvaló. Az eddigiek eléggé bizonyítják, hogy kötőszó nélkül a főmondat és a mellékmondat közt a különbség eltűnik; kár a szerzőnek azért a sok fáradságáért, a melylyel ez ingadozó viszonyokat egy zárt rendszerbe akarta foglalni.

De a kötőszóval kezdődő mondatokat se lehet olyan pontosan fő- és mellékmondatokra osztani, mint az ember gondolná. Vannak mondatok, a melyek eredetileg főmondatok voltak s

* Misteli itt félreértette Simonyit. Az a kifejezés (»ha eredetüket tekintjük«) csak arra vonatkozik, hogy a *hiszen*, *lám*, *hadd* szócskák eredetileg igék voltak, tehát a rákövetkező kifejezéssel összetett mondatot alkottak.

fokozatosan mellékmondatokká süllyedtek; e középfokú mondatokat bajos egymástól élesen megkülönböztetni. Így a *jöllehet*-tel, *bár*-ral és *ám**bár*-ral kezdődő megengedő mondatokat. Ebben a mondatban: »Bár szemét rád a sors mosolyogva nyissa, bár feléd forduljon csalfa golyóbissa, bár nyájas karokkal kívánjon ölelni, ne higgy néki, ne higgy, mert sokan megesnek, mikor nála boldog életet keresnek« (Csokonai), a magyar *bár-nyissa*, *bár-forduljon*, *bár-kívánjon* kifejezéseknek mind a háromszor megfelel a német *wenn auch*, de szintoly jól a *mag auch* szerkezet is. Vagy ebben: »Jöllehet hogy a Krisztust testébe nem láttam legyen, de maga mikoron téged látlak, nem különb, mintha ötlet látnám« (TihC. 377) a magyar *jöllehet* éppen olyan kétértelmű, mint a német megfelelője, a *zugegeben dass...*-féle szerkezet. Való, hogy e szerkezetek a latin *licet* szerkezetére ütnek, mert felszólító módu igéjük a mai magyarságban helytelen alak s csak a latin *licet non spectaverim*-féle szerkezeteknek utánzása. E kötőszók eredete igazolja, hogy valaha tulajdonképen főmondatokat kezdettek. *Jöllehet* = es kann wohl sein (vö. ang. *all be it* = *albeit*); *bár* a *bátor*-ból (sicher, gewiss; mutig, kühn) lett, s a *bátor* szintén szerepelt kötőszóként; *ám* *adom*-ból, illetőleg **adom*-ból. L. egyébként a munka első kötetének megfelelő szakaszait. A hangfejlődés igazolására a szerző a *lám* < *látom*, *tom* < *tudom*, *talám* * < *találom* eseteire utal; a hangalaki és jelentésbeli megrövidülés s a jelentésbeli gyöngülés együtt jár (vö. Zeitschr. für Völkerps. 13:94). Lényegében ezekhez hasonló a német *zwar* < *ze wære* s az ang. *it is true* fejlődése. Kétségtelennek tüntetünk föl egy gondolatot, s ezzel mintegy elnézést kérünk a tüstént utána következő ellenvetésért. Csak az a különbség, hogy a magyar *bár*, *bátor* gyakran óhajtó mondatokat is kezd. E szerepre a német *zwar* alkalmatlan. Pl. »Bátor én haltam volna meg« Helt.: Krón. 41. Természetes, hogy e használat a megengedő jelentésű *bár*-ral kezdődő mondatoknak mindig bizonyos önállóságot adott.

Másrészről a *miért*, *mert* kötőszó gyakran mellérendelővé emelkedik: számos esetben a latin *nam*-nak, *enim*-nek, a német *denn*-nek felel meg. Önállósága gyakran már külsőleg is kifejezésre jut, mert előtte pontosvessző, pont vagy kérdőjel is állhat. Pl. »Hol vagyon, ki született, zsidóknak királya? mert látók ő

* Emellett még vö. *talán*-t, *tán*-t és az összetett *talán-tán*-t; *talám* és *talán* *hiszemre* és *hiszenre* emlékeztet.

csillagát«. MünchC. 16, JordC. 358. És hogy nem szabad e szó-
nak eredeti kérdő jelentésére hivatkozni, azt az is igazolja, hogy
utána kérdő mondat is következhetik: »Először meg kell gon-
dolnod a mire jöttél és miért jöttél. Mert miért jöttél? nem
egyebért, hanem istenért...« HorvC. 221. A *mert*-et itt németre
csak *denn*-nel fordíthatjuk és sok magyar nyelvтанos a *mert*-et
valóban mellérendelő kötőszónak tartja s e tekintetben bizo-
nyára a nyelvérzék vezeti őket. A szerző mégis helyesen cseleke-
dett, midőn *jöllehet*-et, *bár*-t, *ámbar*-t eredeti jelentésük szerint a
mellérendelő, *mert*-et az alárendelő kötőszókhöz osztotta be s a
hozzájuk tartozó szavaktól nem szakította el.

Végül, mint már jeleztük, a nyelvtani fő- és mellékmonda-
tok viszonya meg is fordulhat. A főmondat is egyszerű határozóvá
zsugorodhatik össze. Így *mi haszna (hogy) a mire, minek* szere-
pét játssza ebben a mondatban: »mi haszna (hogy) szereted, ha
el nem nyerheted?« De teljes jelentésében van e mondatban
használva: »Mi haszna a mellverésnek, ha belülről semmit sem
érezel?« Viszont *mihaszna ember* = haszontalan, semmire-való.
Az *esztendeje van hogy elment* kifejezésben időhatározót helyet-
tesít a főmondat. A *van hogy* elmaradásával az *esztendeje* hatá-
rozóvá lesz s a mondat végére is kerülhet: »nem láttam már
esztendeje«. A *hadd* a fölszólító mód előtt mintegy módhatározó
szócskává lesz s kötőszó után is következhetik: »kérte, *hogy hadd*
mehessen utána«. Gyakori eset, hogy a főmondatnak csak egy
része marad meg, mert általános tartalma könnyen kiegészülhet,
úgyhogy a kötőszó, mely a mellékmondatot kezdette, a főmondat
maradékával viszonzószóvá olvad össze. Pl. a »vágjad vágjad a
buzát, csakhogy kezed el ne vágd« mondatban a *csakhogy* jelen-
tése: csak (nur) stb. Ezt a németben nem lehet utánozni, mert
a *nur dass* mellékmondathoz való szórendet követel. Ennek meg-
felelőleg a *csak hogy nem* jelentése: 'fast'. Pl. »Az emberek dühö-
sek voltak, s csak hogy bele nem dobták a tűzbe«. E mondatban:
»Elig-elig hogy a vízfény fehérelik, alig-alig hogy a folyamzúgás
hallik« a *hogy* csak jelentés nélkül való függelék.* Úgy látszik,

* A szerző szerint (3:62) csak az időhatározó *alighogy* különbözik az
egyszerű *alig*-tól mondatának szórendjében, összetett igékkel kapcsolatban.
»Alig hogy elkészültem«, de: »alig készültem el«. [Nemcsak ez, hanem a
másik *alighogy* is, 2:144. — A fordító.] Ennek az esetnek (a szerző nem
világítja meg teljesen) nem lehet semmi köze ahhoz a német nyelvi tulaj-
donsághoz, hogy más a mellékmondatnak s más a főmondatnak szórendje.

hogy az *aligha* s az *alig-ha-nem* ama *csakhogy*, *alighogy* szerkezetekhez tartozik, melyekben *csak* és *alig* után az állapotnak s a történésnek általános kifejezését lehet pótolni; de elemzésük mégis igen nehéz, mert olyan határozókká lettek, melyeknél semmi sem utal már bennünket *ha*-val kezdődő mellékmondatokra. Pl.: »Többet nem láttam, több *aligha is* van«.*

A fő- és mellékmondatok megkülönböztetése egy nyelvre vonatkozólag sem válik be, mert e különbség lassan fejlődött és folyvást fejlődik. Helyeselnünk kell azonban a szerzőnek azt az állítását (3:59), hogy legelőször a vonatkozó mondat keletkezett alárendelő kötőszókat. Ezeknek legnagyobb része a magyarban is vonatkozó névmásból keletkezett és e körülmény teljesen igazolja tudományosan is Simonyinak gyakorlati szempontból ajánlatos beosztását. Öt ilyen vonatkozó névmási fő van: *ki*, *mi*, *mely*, *med* (*mez*), *ho*. Ezek közül *ho* már csak határozó kötőszókból van meg: *hol*, *hová*, *honnan*, *hogy*, *ha*; *ki*, személyekre vonatkoztatva kötőszót nem fejleszt s ez azt gyaníthatná, hogy a régi nyelvben előforduló, élettelen dolgokra való vonatkoztatása latinosság, csakhogy e jelentéstágulás a népnyelvben is el van terjedve; *mi*-ből fejlődtek: *míg*, *mint*, *mivel*, *mire*, *mióta* stb.; *mely*-ből vagy *med*-ből: *merre*, *merről*, *meddig*, *mennyi* (vö. *eddig*, *addig*, *ennyi* *annyi*, *ez*, *az* (*ed*, *ad*-ból), *melyre*, *merre*). E vonatkozók kérdőként is szerepelhetnek, mind a latinban, csak az *a* névelőt kell elibük helyezni, hogy a vonatkozó értelmet különösen kiemeljük. E pótlás nélkül az értelem kétséges lehet. Pl. (1:39): »Ki számlálhatna meg a tenger fővénnyét, az megszámlálhatna Szulimánnak népét«. Az első mondatban a *meg* igekötőnek az igétől való elválasztása mutatja, hogy a főhangsúly nem az igére esik, hanem vagy a *ki*-re — s akkor kérdő mondatból volna dolgunk s a kérdő mondatban az igekötő (itt: *meg*) valóban követi az igét — vagy a tárgyra (*a tenger fővénnyét*), de ez nem valószínű, mert *számlálhatna* mind a kétszer a tárgy előtt van. Itt tehát a

Hiszen akkor német hatásra kellene gondolni. A dolog úgy áll, hogy az *alighogynál* az *igén* van a hangsúly, az *alig*-nál e szócskán s így általános tételként megállapíthatjuk, hogy a viszonyzó (itt *el*, igekötő) elválik az igétől, ha a hangsúly nem az igére, hanem más szóra esik, de vele marad, ha a hangsúly az igére esik. (Vö. Töpler nyelvtanát 1871, 262. l., s a Riedlét, 1858, 287. l.) A német szórenddel való megegyezés véletlen találkozás. Ezt más mellékmondatokkal való összevetéssel igazolhatjuk.

* Az *alig* eredetéről igen érdekes vélemény Kallós Zsigmondé Nyr. 28:307.

A fordító.

ki-t kérdőnek fogjuk fel s a két tárgyat nem állítjuk egymással szembe, hanem inkább az igéknek juttatunk némi hangsúlyt: »*Ki számlálhatná meg a tenger fővénvét? Az megszámlálhatná*« stb. »*Az is írhatná meg roppant seregeket*«, folytatja az írás, s az *az*-nak erősebb hangsúlyozása okozza, hogy a *meg* elválik igéjétől (mint a *ki*-vel kezdődő fentebbi mondatban) a nélkül, hogy így az ige minden nyomaték nélkül maradna. Sőt az *az* helyzete és tartalma a számlálás és leírás ellentétére s mind a kettőnek a pusztá csodálkozással való ellentétére utal. Ez az elemzés (melynek egy kérdőjel az eredménye) jó szemléltetője a kérdő és vonatkozó mondatok egymásba való átmenetének. A *ki*-vel kezdődő mondat hangsúlytalan *ki*-vel vonatkozó volna.

A mellérendelő kötőszókat a szerző kapcsoló, választó, ellentétes, következtető és magyarázó kötőszókra osztja, s e nagyobb csoportokat tovább is osztályozza; az alárendelőket 1. a *hogy* és a kérdő *-e* csoportjára s 2. a többiekre, a vonatkozó mondatokat nem véve ide, mert ezek feladatán kívül esnek; nekik öt lapot szentel a szerző, azt is csak a teljesség kedvéért (ezekkel vö. nyelvtanának 544. és 545. §§). E beosztás a nyelv alkatából következik s ezért igen találó. Úgy látszik, a *hogy* és *-e* kötőszavak jelentésük elmosódása miatt a cselekvésnek csak az alárendeltségét jelölik meg, a módját nem. Ezekkel ellentétben a vonatkozó mondatok személyek és tárgyak számát, viszonyait (eseteit) és különbségét jelölik meg, a többi kötőszó pedig hely-, idő-, feltét-, megengedés-, mód-, ok- és célviszonyokat jelölő mellékmondatokat kapcsol. E kötőszavak ama viszonyokat részint anyagi (szó-)jelentésükkel fejezik ki (pl. *mikor*, *mikép*), részint ragokkal (*mivel*, *mint*, *hol*), részint névutókkal (*miután*, *mielőtt*, *miért* stb.). Az sem lep meg bennünket, hogy ez elkülönített szerepű kötőszók mellett a *hogy* mint az általános alárendelés kötőszava felesen szerepel: *mivel* ugyanazt jelenti mint *mivelhogy*, *mert* mint *merthogy*, *ha* mint *hahogy* (ez pontosabban = wofern, si forte). *mint* és *minthogy* (az utóbbinak külön jelentése is van: quoniam). De azt hiszem, kétséges helyességű e beosztásnak olyanforma megokolása, hogy a szerző a *hogy*-os és *-e*-s mondatokat főnévi, a vonatkozó mondatokat melléknévi, a többit határozói mondatnak nevezi. Ez nem könnyíti meg a nyelv belső életébe való betekintést és csak amolyan logikai-esztétikai megnyugtató szolgálhat. Lehet-e e közmondásban »a ki másnak vermet ás, maga esik bele« az első mondatot melléknévi mondatnak tekin-

teni? Hiszen azt a mondatot »a másnak vermet ás« alakban is kifejezhetjük (»Graber einer Grube für einen andern«). A *ki*, *mi* kérdőszavak jelölik meg legbiztosabban egy szónak főnévi voltát; ha tehát azt látjuk, hogy a magyarban a vonatkozó névmások egészen bizonyosan a kérdő névmásokból fejlődtek s hogy a *ki* és *mi* szók vonatkozó névmások szerepét játsszák, akkor hogy vesztetik el mindenütt főnévi természetüket, hogy aztán a vonatkozó mondatnak s a melléknévi meghatározásnak szerepe összeessen? Avagy arra az *a(z)*-ra alapítja elméletét a szerző, mely a vonatkozó névmásnak első tagja? Hiszen ez sokszor el is maradhat s ilyen nagy változást nem okozhat. Nyelvtanának 544. §-ában az afféle mondatokat, mint »a ki másnak vermet ás, maga esik bele« igen helyesen alanyi mondatoknak és pedig — úgy gondolom — főnévieknek nevezi, de hozzáteszi a következőt: »... de a mondatot így lehetne kiegészíteni: az olyan ember, a ki másnak..., s akkor a kérdéses mondat jelző mondat«. Itt, úgy látszik, a rendszerező kedv ártalmára volt a természetes felfogásnak. Másrészt azonban nem sikerül neki, mert meg se kísérli, annak bebizonyítása, hogy az összes *hoggy*-os mondatok főnévi mondatok; pedig az után, a mit 2:7 mond, ezt várnók. A harmadik kötet címének »A határozó mondatok kötőszavai« a második kötetben ez felel meg: »A *hoggy* és *-e* kötőszók«. A tartalomjegyzékben, igaz, így nevezi ezeket: »A főnévi mellékmondatok kötőszavai«, de a tárgyalásban megkülönbözteti a főnévi mellékmondat *hoggy* kötőszavától a célhatározó, a hasonlító, következményes, időhatározó, okhatározó mondatok *hoggy*-át; nyelvtanában meg az utóbbiakat a határozó mondatok közt tárgyalja. Az általános főnévi *hoggy*, illetőleg a főnévi mondatok *hoggy* kötőszava csak arra jó, hogy szépen különváljon a jelző-vonatkozó és a határozó mondatoktól, s így a háromság megalakulhasson, de ha vele, mint alapfogalommal a *hoggy*-os mondatok egyes fajait össze akarjuk foglalni, akkor kiséül, hogy bizony csak tartalmatlan váz. Jól tudja a szerző, jobban nálamnál, hogy a *hoggy* eredetileg és még ma is mint-et jelent és csak egyes, de nagy alkalmazási körű fordulatokban lett belőle elvontan alárendelő kötőszó, különben eredeti, mint' jelentését megtartotta s csak kicsit változtatott rajta — jól tudja ezt a szerző, mondom, nálamnál jobban, s mégsem látta be, hogy a főnevesítő erő (minő a német *dass*, latin *quod*, gör. *ὅτι*-é) alapjelentésével ellenkezik s csak legutóbbi elvont fejlődésének tekinthető. Jellemző a nyelvre, hogy éppen legegyszerűbb mellékmon-

datainak, az alanyi és tárgyi mondatoknak nincsen eredetileg olyan kötőszava, a mely az említett indogermán kötőszavaknak megfelelne s a viszonyt közvetlenül megjelölné [(a)mi-nek, illetőleg (a)mit-nek kellett volna hangzania]; hanem csak a határozói *hogy* (,mint') jelentésgyöngyülése által keletkeztetett valamelyes helyettese. Hogy indogermán nyelvekben is helyettesítheti a *mint* a *hogy*-ot, az semmit sem változtat a dolgon. Nyilvánvaló, hogy a nyelvnek eredetileg nincsen hajlama összetett mondatok alkotására. Főnévi igenevek és *-ás és*-sel képzett főnevek mindenkör helyettesíthették az alanyi és tárgyi mellékmondatokat. Az alanyi mellékmondatok helyettesítésére példa e fejtegetések elején: »Nem illett volna engem szidogatnod«; a tárgyiakra pedig ez: »A te országodban örökké érdemlem lakoztomat« (= érdemlem, hogy örökké a te országodban lakozzam).

Csak a *hogy* ,mint' kötőszónak lehetett olyan tág körű használata, mert általában megfelelést jelöl. Épp az imént említettem, hogy ez a ,mint' az indogermán nyelvekben is lehet a ,hogy' helyettese. Ez a mondat: »Ich habe gehört, wie man an die Türe geklopft hat« nem sokban különbözik a *hogy*-os mondattól, és a magyarban csakis így lehet ezt kifejezni. A célhatározó mondatokra vonatkozólag a tárgyalt kötőszónak megfelel a szanszkrit *jathā*, lat. *ut*, görög ὅπως: »összehitta a bölceket, hogy [azaz hogyan] fejtsek meg az álmát«. A hasonló *hogy* rendesen a mutató *a* elemet veszi maga elébe: »a *hogy* vetsz, úgy aratsz«. A régi nyelvben középfok után *hogy nem* és *hogy sem* következik. A következményes *hogy* hasonlít a szanszkrit *jathā*-, latin *ut*, gör. ὥστε alkalmazásához: »olyan erősen aludt, hogy [= a *hogy*] ítélet napján sem ébredt volna föl«. Az időhatározásra vonatkozólag a lat. *ut*-ra, a német *wie*-re, a francia *comme*-ra utalhatunk, s végül a magyar nyelv maga megmagyarázza ezt az időhatározó *a hogy*-ot az *a mint*-tel, mert mind a kettő e használatában névelővel jár s mind a kettő a ,mint' jelentésből indult ki. Az okadó *hogy* e mondatban: »Hogy el volt fáradva, le kellett ülni«, érthető, még ha a fr. *comme*, finn *kuin* kötőszavakra nem is gondolunk. Itt is maga a magyar ragaszkodik a hasonlítás képzetéhez a *mint-hogy*-ban. Így aztán érthető a *hogy* használatának nagy terjedelme (megtölti majdnem az egész 2. kötetet, 13—181. l.), csak a román *que*, *che* hasonlatos hozzá. Ha pl. Sachs szótárában a francia *que*-t megkeressük vagy tárgyalását egy bővebb nyelvtanban megnézzük, akkor az összes imént emlí-

tett használatokat meg fogjuk találni. Csak az a különbség, hogy a magyar *hogy*-on átszillámlik a *mint* jelentés s csaknem minden alkalmazása módját egyszerűen megmagyarázza; a román kötőszóban több alak olvadt össze, s ezért lett olyan elvont jelentésű. Abban is hasonlítanak ezek (t. i. a *hogy* és a *que*) egymáshoz, hogy mind a kettő szerepel összetett kötőszavak alkotásában, pl.: *az-alatt hogy: pendant que; azelőtt hogy: avant que; az-után hogy: après que; az-ért hogy: par-ce que*, latinul: *propter-ca quod* stb. (De *azért hogy* megfelel a *fin que*-nek is, sőt megengedő jelentése is lehet.) Szerintem helyesen cselekedett a szerző akkor, midőn e kötőszavakat, melyeknek jelentése az első s eredetileg a főmondatához tartozó rámutató elembe van kifejezve (*azalatt, azért, idő- és okviszony*), megkülönböztette ama *hogy*-októl, a melyek e fogalmat maguktól kifejlesztik és kifejezik (a 'mialatt' és 'mert' jelentésű *hogy*-tól). Az első esetben a *hogy* egészen elvont és csak az alárendelés jeleként szerepel, a másodikban közelebb áll a *mint*-féle alapjelentéshez s annak csak könnyen érthető árnyalata. A *quum*-ot jelentő *hogy* csak egyidejűséget (vagy ha a főmondatban *azonnal, mindjárt, legott* van, érintkező előidejűséget) jelöl, a *weil*-t jelölő *hogy* (s a *praecipue quum*-ot jelentő *kivált hogy*) csak az okot jelöli; de az előbbi összetételeknek a rámutató elem más jelentéseket is adhat. Az átmeneti formáknak lehetősége (pl. *azért hogy*) nem czáfolja meg a megkülönböztetésnek jogosságát.

Külön akarok itt egy *hogy*-gyal való szerkezetet megemlíteni. Szó szerinti idézet előtt a szerkezet »mintegy azt a szolgálatot teszi, melyet az írásban a kettőspont s az idézőjel, vagyis a két mondat közötti viszonyra figyelteti a hallgatót« (2:39). Tudvalevő, hogy éppen így alkalmazzák a görögben a *ὅτι*-t s a szanszkritban a *jat, jathā* (mint) *jatas* szavakat. Ezt a görög mondatot: »ὁ Ξενοφῶν ἔλεγε· ὅτι Ἀ. ἐμὲ πρὸς τοῦτο ἔπεμψεν ἐνθάδε a szerző így fordítja: X. azt mondá, hogy A. engem azért küldött ide...« »Az urat nagy térdhajtással köszönti; hogy sok új esztendő napokat kívánok Nagyságodnak« (Mikes). S mint a *hogy* a görög mondja: *ἀπεκρίνατο ὅτι οὐ*, úgy mondja a magyar is: »Azt felelte, *hogy* nem«. De a magyar még tovább megy és a *hogy*-ot egyenes és függő kérdések előtt is kiteszi, akár szó-, akár mondatkérdésekről van szó. »Csak azt akarám megtudni, hogy szeretitek-e a fiamat.« (Mikes.) »Kezde azon gondolkodni, hogy miképpen úrnak parancsolatját beteljesítse.« (VirgC.) Ez a kötő-

szónak mindenesetre legújabb s legelvontabb használata — hasonlít az elébb említett »denn, nämlich« jelentésű *mert*-hez — s nagyon igaza van a szerzőnek, midőn azt mondja (2:85), hogy olyan, mint egy algebrai jel. Kérdő névmás előtt, mint a legutoljára említett mondatban az eredeti ,mint'-féle jelentésre lehetetlen volna visszatérni.

A határozói alárendelő kötőszók — említettük már — hely-, idő-, feltét-, megengedés-, mód- és okmeghatározókra oszlanak. A részletekbe itt se mehetek bele, — a mellérendelőknél sem tehetem, — de megemlítem, hogy a szerző mind a két csoportnak megmagyarázza alakjait és jelentéseit s a kódexeknek és nyomtatványoknak ezernyi ezer adataival szemlélteti. Közben mindenütt különbséget tesz a régi és újabb idők alakjai, az idegen eredetű és hazai szerkezetek, az irodalmi nyelv s a nyelvjárások tanúságai, a nyelvtanosok bogarai és a népi beszéd között. Két kötőszó alakváltozásainak valóban zavaró nagy bőségével válik ki. *Pedig* kezdőhangja *p* és *k* között, végső hangzója *g* és *t* között, közbülső mássalhangzója *d*, *gy*, *j*, *ny* és *n* között, második hangzója *é* és *i* között ingadozik. Ez esetek kombinációi adatokkal támogatható alakoknak valóságos végtelen sorozatát adják. Ezek közül *pedig* az újabb irodalmi nyelvben használatos, *kedég*, *kedig* pedig a régi irodalom gyakori alakjai. Ha *pedig* az ősi forma, azt mondhatnók, hogy a kezdő és a végső mássalhangzók asszimiláczióan estek át, ha meg *kedig*, disszimiláczióan. A másik proteusszerű kötőszó *mihelyt*,* *mihent*, *mihelyen*, *mihelyest*; ezeknek különböző vegyülései szintén újabb alakulatoknak sorát adják. Hát még ha *-ság* *ség*-es, *-lag* *leg*-es alakjaira gondolunk! Itt különösképpen helyén való az analógiás magyarázás; ezt a szerző, a ki »Az analógia hatásairól főleg a szóképzésben« címmel már szép értekezést írt, czélszerűen alkalmazza mondattani jelenségekre. Hogy csak egy példát említsek: abban, hogy a nyelvszokás tagadó főmondat után tagadást használ a *míg*-gel kezdődő mondatban, a szerző (3:87, 92) a mellékmondatnak a főmondathoz való hasonulását látja: »Míg meg nem javulsz, nem kapsz új öltönyt«. S valóban eddig a nyelvtanosok a *nem* szócska elhelyezésére és elhagyására pontos szabályokat nem állítottak, csak éppen ezt az egyet, s ez olyan általános, hogy inkább felszinen levő oka van, mintsem mélyebb

* Tulajdonképpen jelentése, a helyh. *t*-vel ugyanaz, mint a latin *e vestigio*, vagy *illico*-é, a francia *sur-le-champ*-é; *a-helyen* (*ahajon*) is előfordul (2:120); különben vö. *leg-ott* ot is.

oka. — Végül más, kevésbé ismert és távolabb eső nyelvekre is utal a szerző és mindig találóan (pl. az oláhra vagy a héberre).

A kötőszókkal összefüggő többi kérdést, pl. a szórendét vagy a tagadását, noha a szerző többször kitér rájuk, csak azért emlitem, mert utalni akarok ezzel arra, hogy ez az ismertetés, bár elég hosszúvá nyúlt, a mű anyagát egyáltalán nem merítette ki. Mikor elolvastam a munkát, eleinte az volt a szándékom, hogy pontosabb ismertetésül az egésznek kivonatát adom, a magyar kötőszóknak rövid átnézetét, de erről lemondtam s csak általános szempontokra szorítkozhattam. De céljának az ismertetés így is meg fog felelni, legalább az az egynéhány német tudós, a ki a magyar nyelvvel törődik s magyarul olvas, tudomást szerez e műről, mely el nem avulhat.

MISTELI FERENCZ.

A DEBRECZENI GRAMMATIKA ÉS AZ ELVONÁS.

Barczafalvi Szabó Dávidnak és körének szertelen újításaival indul meg az a tollharcz, melyet 1786 óta vívtak a két párt hívei a tréfa, gúny, lelkesedés és tudás minden fegyverével (vö. Nyr. 18:210; Irod. Közl. 1901:182). A komoly vitát tulajdonképen a Debr. Gr. (1795) kezdi meg, melyet a tudomány érvei és alapos ismeretek tartottak meg a józan ítélet helyes útján. Megrója a helytelen szóalkotást a nyelvtani fejtegetések során s az új szók bünlajstromában (304) helyteleníti a mindenáron való nyelvtisztítást, de azért nem ítéli el a nyelv szókészletének tudatos módon való s a nyelv törvényeinek megfelelő bővítést: »Az új Szók tsinálása ugyan nem tilalmas, sőt hasznos és kellő, kivált a Tudományokbann: de tsak akkor, midőnn szükség van reá, és tsak úgy, ha helyesenn lészen«. (Előlj. Besz. XVI).

Érdekes, hogy ép a józan Debr. Gr. kaptja rá a nyelvújítókat a szóalkotásnak arra a módjára, mely bizonyos tekintetben a legtöbbet vétett a 19. század első tizedeiben nyelvünk törvényei ellen. Véleményem szerint ugyanis ép a Debr. Gr. mutatott példát a szertelen elvonásra, a homályos szótövek kikövetkeztetésére és önálló szavak gyanánt való használatára. Igaz ugyan, hogy ez nem volt szándékában, de mikor a korabeli tudomány állása szerint szófejtéseiben a szavakat és szócsoportokat egyes gyökerekre viszi vissza és mindúntalan hangoztatja, hogy az ilyen »Gyökér vagy Törzsök szó« némelyikének »ma is vagy on értelme«, némelyikének »nintsen: de az Ágazatiból lehet gyanítani, mit tehetett valaha« (142, 156), akkor a rövid és könnyen forgatható, »tsínnal és ízzel« használható szavakat kereső újítókat valósággal ráutalta arra, hogy a szerinte régen élt győ-

kereket feléleszszék s ősi jogen visszakebelezzék a szókészletbe. Ha hozzáveszszük még, hogy a Debreczeni Grammatika volt az első igazán tudományos nyelvtan, hogy tekintélye nagy volt a nyelv művelőknek mind a két felekezetében, bizonyára nem látszik teljesen alaptalannak vélekedésem, hogy akaratlanul bár, igen nagy része van a szertelen elvonásokban; igazolja mintegy Adámi Mihálynak három évtizeddel előbb tett kísérletét is.

A Debr. Grammatikának idevonatkozó fejezetei a XI. Rész »A Származtatásról, vagy a Szók' formálódásáról« (108—122. §§, 142—179. l.) és a hozzávaló »Tóldalék... melyly vagyon a szók formálódásáról és származtatásáról«. (241—304. l.) A következőkben csak azokat a példákat idézem, a melyek később szókincsünkben csakugyan megmaradtak.

»alkon vagy alkony nints-meg. Vólna e szerint: fáz, fázékony, aluszékony, és effélét tenne, quod se componit. Innen: alkonyod(ik) dies se componit ad vesperam.« (243). Már Adáminál megvan. NyÚSz. 8.

csöd: »tsöd, tsödít, tsödör« (274), jelentést nem tulajdonít neki. Mai használata a NyÚSz. 40 szerint 1842 óta. Lehet, hogy tsöd itt a. m. csüd, a ló lábának a pata s az alsó lábszár közti része.

dics: Dįts, dįvts, dįits, vagy legközségesebbenn: dįts... Már ma szokásbann nints: de ebből származott: dįtső, dįtsős, dįtsőség, dįtsér, dįtséret 's a t.« 248. Már Adáminál. NyÚSz. 47.

dįj: »Dįjsz, vagy.... dįsz.... ornamentum, praecellentia. Innen dįszes, dįsztelen.« 248. Már Adáminál. NyÚSz. 47.

»egy-ed. Nints meg. Ezt tenné: unitas, mint hatod, húszad, század; és fel lehetne venni [!] — egyed-ül.« 263. Bizonyára ennek alapján mondja, Sándor István (1808) réGINEK. 1807-ben már individuum. NyÚSz. 53. Gyakran összezavarodhatt az egyénnel, mert Szvorényi az Ékes szókötésben (92) említi: »Egyén és egyed különböznek; egyén am. subiectum személyre alkalmazottan; egyed am. individuum.«

»falám-ol, szel-d-el, ör-öl, ker-ül« 166. Márton 1799, Földi 1801 már önálló szónak veszik; »falámok, palpi, Fressspitzen«. NyÚSz. 85.

gyár, gyarat, gyárt, gyártat, 258, másfél lapon tárgyalja ennek a gyökérnek a származékait. Élő szóvá tette Helmecky 1832. NyÚSz. 112.

»gyarmat vagy jarmat, (mint: ter, termet, futamat, szer, szeret, figyelmet; vagy pedig: Gyarmad, mint Század, Erdőd, Várad 's a t.) Ez egynehány Helységek Neve; és ezt tenné: tsinálmány, építés colonia; vagy ebből: jár, jar ezt: elment sereg, a melyly elköltöztvén, valahol magának helyet gyártott, készített, és ott megtelepedett; mint Balassa Gyarmat, Colonia Ducis Balassa, Fejér Gyarmat, Fekete Gyarmat, Colonia alba, nigra veste indutorum, Fűzes Gyarmat, Colonia ad Salices.« 259. Nyilvánvaló, hogy Szirmay Antal a maga okoskodását szórul-szóra innen vette. NyÚSz. 112.

hábor: háború 274. Utóbb Versegynél 1816. NyÚSz. 117.

»*hason*, vagyon e szerint: vad, *vaðon*, biz *bizony*... Így már ma meg-nintsen; hanem csak ezekbenn: hasonol, (meg-hasonlik,) divellitur quasi, onnan *hasonló* a Részesülőbenn: similis, *hason-faj*, *hason-fele*... *Hason* tehát azt teszi: *azon hasból való*.« 298. NyÚSz. 122.

»*Hevenn*, ferveide, mint: *hajdann*, *mostann*, *régenn*, és valamint ezekhez, mintha Nevek volnának, úgy szerkesztetődik újabb Előlutóljáró, úgy: *mostanábann*, *régenébenn*: úgy ehez is: *hevenn*, vagy *hevenyébenn*.« 265. Még nem tulajdonítja neki a hévség jelentését, mint már Vargyas 1750. NyÚSz. 127.

iszon, vagy *iszony*, iszonyú stb. 270. NyÚSz. 147.

kén. »Öszvetett Szók ebből: *kén*, ezek: *kén-kő*, vagy *kenő*, *kenésre való kő* (mint fen, fén-kő) ez is továbbá *kén-esső*...« 274. Sándor István már továbbképzí. NyÚSz. 167.

»*kényszer*, vagy *kénszer*, (mint: műszer, számszer,) elveszett Szó; lett abból: *kénszerít*, *kénszereg*, *elkénszeredett*,« 273. Sándor István 1801. NyÚSz. 167.

»*könyör* (mint: tsöd, tsödít, *tsödör*...) nincs meg ez a Szó.« Verseghy 1805. NyÚSz. 186. — »Belőle lett, *könyörű*: (mint ebből: *gyöngy*, *gyönyörű*; *hábor*, *háború*.) E sintsen-meg; hanem belőlle... *könyörög*... *könyörül*, quasi fit *könyörű*.« 274. Verseghy 1808. NyÚSz. 186.

»*rag*, *ragasz*« 170, 248, 267. Nem tulajdonít neki jelentést. Mai jelentése Kresznericstől 1827. NyÚSz. 265.

»*Tan*. Nintsen így már magábann: illy formát tett: vizsgálódni valamiről. Lettek belőlle... *tana*, *tanakodik*, *tanáts*, *tanít*, *tanul* stb.« 286. Igen gyakran hivatkozik a *tan* gyökére 142, 243, 244 stb. Pápay Sámuel 1808 majdnem szórúl-szóra idézi. Vö. NyÚSz. 322.

»*Terep*. Ebből (melly nints már) lettek: *terepély*, *terpeszt* stb.« 288. SL-nál (1808) már spatium, planities. NyÚSz. 335.

Bizonyára még több ilyen elvonás eredetét kereshetjük a Debr. Grammatikában, de én csak a legvalóbbszínűeket válogattam ki, hogy rámutassak a nyelvújításnak erre a forrására is.

TOLNAI VILMOS.

MI HASZNÁT VETTÜK A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRNAK?

I.

Hogy mi hasznát vettük a NySz.-nak?

Csak a napokban is haboztam, hogy vajjon mondhatjuk-e ezt magyaron: »jól üt ki a dolog«? A NySz. útba igazított, hogy mondhatjuk. — Vagy azt olvassuk a feleségemmel Petelei megjelenendő elbeszélései mutatványában (Kígyó a paradicsomban, a Lampel-féle Irodalmi Értesítő III. évf. 2. sz.-ban): »Egy

nagyon szép köntösös cifra fehérszemély állingál a zúgó vásárban», tovább is: »A nagyon szép köntösös cifra fehérszemély közeledik«. Eleinte erőlködünk, hogy gyűjtőnévnek értsük, sok asszonyt képzeljünk a vásárban, de végre be kell látnunk, hogy ott bizony csakugyan csupán egy asszonyról van szó. Lehet-e *egy* személyről azt mondani, hogy fehérszemély? kérjük. Nem; egy asszony lehet fehérszemély, de nem fehérszemély. — De Petelei mondja. — Ez már valami; különösen mert annyiszor mondja, mintha ~~be akarná erőltetni az irodalomba~~. Hát nézzünk utána! A Tájszótár csakugyan ismeri több vidékről. A NySz.-ban azonban az idézett mondatok mind csak gyűjtő értelműek. Eszerint az eredmény világos. A *fehérszemély* gyűjtő értelmű, mikor pedig egyes asszonyról, lányról van szó, ez *fehérszemély*, vagy akár *fehérszemély*, *vászoncseléd* is lehet, de nem *fehérszemély*. Legalább általában és eredetileg így van. A másik, egyéni jelentés még nagyon fiatal fejlődés lehet, korai még az irodalomba betuszkolni — ezt különben sok író szereti megtenni manapság, ebben keresve az írói érdemet; pedig éppen szegényítik vele a nyelvet, mert kiszorítják a másik jó szót, mint ebben az esetben a *fehérszemélyt*.

Hát csak rövid időn belül is ilyen hasznát vehettem a NySz.-nak s ilyen szolgálatot akárkinek is tehet e mű, ha kell is némi kritika a használatához, mint mindenhez a világon, legkivált pedig a — Ballagi Aladár könyvéhez. Nem következik ugyan, hogy nem volt meg a nyelvben, a mi nincs meg a NySz.-ban, de az esetek nagy többségében megadja a tájékoztatást NySz.-unk úgy is, a hogy elkészült.

E gyakorlati eseteknél még fontosabb hasznát vettem a NySz.-nak nyelvészeti dolgozataimhoz. Nélküle úgyszólván nem is mozdulhattam volna. Mikor azt kellett bizonyítanom, hogy a *valaki*, *senki* névmások előtagja is hiányozhatik megfelelő mondatokban, s nem lett volna szabad magam gyártotta példákat felsorolni, vagy mikor az *egyenest* szó alkatelemeit akartam bonczolni, nem kellett napokon át olvasnom régi műveket, míg egy-két példára bukkanhatok, hanem azonnal találtam a NySz.-ban. Az embernek nincsenek mindig félretett bizonyítékai, hogy azokat vegye elő, hanem sokszor csak akkor kellene keresni, mikor a dolog valóságáról meggyőződünk, vagy kétségünk fölmerült. Példátlán időpazarlásba kerülne ilyenkor a régi művek forgatása, míg a NySz. azonnal útba igazít. S még ha az ember ráérne is a régi könyveket újra meg újra forgatni, ki férhet hozzájuk pl. így vidéken? Nem is lehet annyi kötetet kéz alatt tartani, sőt a legfontosabbak egyáltalán hiányzanak. E hiányt nagyjában pótolja a NySz., melyet minden nyelvész megszerezhet. Az már nem nagyon fontos, ha a keresett tanulásnak csak kétharmadát találom meg, egyharmadától pedig meg vagyok fosztva. Ez a kétharmad tanulás is mérhetetlenül értékesebb, mint semmi tanulás. Pedig ha még halasztották volna a NySz. kiadását, most csak ebben a »semmi tanulásban« volna részünk itt a központtól távol eső

részekben s tíz-hús év mulva mégis ugyanazokat a botlásokat követték volna el a szerkesztők, mert mégis csak kezdők lettek volna s az Akadémia nem engedte volna a hetvenes évek gyűjtését, a melyre már pénzt költött, eldobni. Ne tessék hinni, hogy épen annyit okultak volna az emberek — azok is, a kik olyan nagy hangon bírálják — a NySz. kiadása nélkül, mint így a kiadott mű gyakorlati használata közben. Ha most jobbat tudnának csinálni, nem bizonyos, hogy úttörőkül is ilyen jót tudnának, mikor még Ballagi Aladár is, ki nemcsak leszúrta, hanem kifacsarta a kifacsarható tanulságokat a NySz.-ból, igen-igen rossz nyelvtörténeti-szótár-szerkesztőnek bizonyult: régi szöveget híven közölni nem tud, közönséges mondatokat meg nem ért, a jelentésetlenségekre figyelmét kiterjeszteni nem bírja stb.

Teljesen meg lehetünk nyugodva, hogy a NySz. a legjobb, a mit az a kor az adott viszonyok közt nyújthatott s hogy vétek lett volna Szarvas Gábor tudományát veszendőbe hagyni, mielőtt a NySz. szerkesztésébe fogtak volna. A halogatással nem tettük volna jobbá a NySz.-t, de lejjebb nyomtuk volna mind szótár-irodalmi ismereteink, mind egyéb nyelvtudományunk színvonalát.

Lőcse 1904. febr. 29.

KALMÁR ELEK.

II.

Hogy mi, a kik a NySz.-ból csupán csak tanultunk s nem hiányok után bogarásztunk, mit köszönhetünk e műnek, egy pár sorban el nem mondhatni. Hogy azonban a NySz. hébe-hóba hogyan segít ki bennünket zavarunkból a maga »hiányosan« összeszedett adataival, arra nézve elmondom a következő esetet:

Nagy Géza múzeumi tisztviselő Kézdivásárhelyi Vásárhelyi Géza tinnyei földbirtokos könyvei közt talált egy 16. századi magyar kéziratot. A kéziratból mindössze néhány mondatot jegyzett ki magának, hogy Budapestre jöve aztán a NySz. segítségével megállapítsa, vajjon ismert szöveggel van-e dolga. Nagy Géza hozzám jött, s a tőle kijegyzett három mondat alapján a NySz. segítségével megállapítottuk, hogy a kérdéses kézirat a Festetich-kódexnek egy eddig ismeretlen 16. századi másolata (vö. NyKözl. 30: 350). A három mondatra most se én, se Nagy Géza nem emlékszünk, de határozottan tudjuk, hogy mind a három adat benn volt a NySz.-ban, s így egyszerre tájékozódunk az új lelet becse felől.

Budapest 1904. április 6.

MELICH JÁNOS.

III.

A Nyelvtörténeti Szótárt mindig azzal a tudattal használtam és használom, hogy régi irodalmunknak csakis java része van benne feldolgozva s már csak ezért sem foglalhatja magában minden hiány nélkül régi nyelvünknek teljes adattárát, és hogy

mint úttörő munka a kezdetnek mindenféle nehézsége miatt nem lehet ment a hibáktól és fogyatkozásoktól. Ez a tudat és a szerkesztők Bevezetése, azt hiszem, mindig megóvott, hogy használata közben tévedésbe ne essem. Ha láttam, hogy egy-egy szó, mely ma is közönséges és épen nem látszik valamely író önkényes alkotásának, — csak 17. vagy tán 18. századi író művéből van idézve, korántsem tartottam kétségtelenné, hogy előbb nem fordult volna meg magyar ember ajkán vagy nem volna felfedezhető a kódexek lapjain.

Így azután hasznomra vált a szótár a magyar szavak és szó-lások történetére nézve annyiban, a mennyiben válhatott és mondhatom, nagy hasznomra vált.

Mostanában, hogy az új Nagy Szótárhoz való adatgyűjtéssel foglalkozom, a Nyelvtörténeti Szótár segítségével állapítottam meg nem egy szónak helyes és pontos értelmét, különösen mikor 18. századi írók művét dolgoztam fel. — Hogy csak egy példát említsek, az 1750-ben megjelent Heptalogusnak 14. lapján talál-tam ezt a mondatot:

Ha pedig rút abrázatod
Szép erköltsel kell potolnod
Személyi hibaságot...

Nyilvánvaló, hogy itt a *személyi* szónak valami különös, ma már elavult használatáról van szó. Ambár az értelmét ki lehetett volna következtetnem máskülönben is, elővettem a NySz.-t s ott a *személy* szónak mindjárt első jelentése megmagyarázta ezt a helyet. Mindjárt az Ehrenfeld-kódexből olvassuk ott ezt a mondatot: »Emberök ystennek zemelyere teremtetek.« Ez tehát megmagyarázza, hogy itt személyi hibaság = az arcz rúttsága.

Ugyancsak a *személy* szónak a NySz.-ban előforduló példa-mondatai tették világossá előttem ezt a verset, mely Bertalanffi Pálnak A nagyravágyódó világ fiának ... siralmas panasza című munkájában (1761) olvasható:

Azt vélnéd, eszelősség,
Hogy Angyali Nemesség
Hitvány ember Képét
Fel-vegye 's-Személyét. (122.)

A NySz.-ban a *személy* szó 2. jelentésére például olvassuk a többi között az Ehrenfeld-kódexnek ezt a mondatát:

»Az angyal azon *zemelben* frater Bernaldnak yelenek.« — Ha összevetjük a két helyet, mindjárt megértjük, hogy itten a *személy* szónak egy szintén régies jelentésével van dolgunk, mely a szótár szerint = forma, figura, species externa.

Így folytathatnám a példáknak hosszú során át, melyekben nem kellett tapogatózással, némely, a nép nyelvében elszigetelve fennmaradt kifejezéssel, vagy pedig önkényesen megmagyaráznom egy-egy szót vagy szólásmódot.

De vettem én más hasznát is a NySz.-nak. Nekem az a meggyőződés, hogy ha magyarul beszél vagy ír az ember, beszéljen és írjon magyarul. Ezért minden igyekezetemmel kerülöm az idegenszerűségeket s akárhányszor a NySz.-t nézem meg, hogy valami régi, jó magyaros kifejezést keressek benne és találok is bőségesen.

De mikor az idegenszerűségeket kerülöm, gyakran eszembe ötlök az a kérdés, hogy ez vagy amaz a németesség miért honosulhatott meg olyan könnyen a magyar nép nyelvében. Erre a kérdésemre is adott már választ a NySz. Ott van pl. ez a sokszor emlegett németesség: *jól néz ki*.

Keresem a *kinéz* szót a NySz.-ban, látha ennek az adataiból megmagyarázhatjuk, hogy mért terjedt el olyan nagyon a *kinéz* szónak németes használata. Mindjárt az 1. alatt ilyen példákat olvasok: Telyesseggel minden arczelattyabol dihősseg néz vala ki. (Decsi: Sallustius 12.) Ki néz szemekből az szomorúság (Molnár Albert: De Summo Bono 127). Bátor ők maguk titkolják, de mégis nyilván ki néz belőlök az uri természet (Faludi: Nemes ember 11.) és a többi. — Az ilyenféle beszédnek elterjedése nagyon hozzájárulhatott a hozzája hasonló németes szerkezet meghonosodásához.*

Tanítás közben is számtalan esetben hasznát veszem a NySz.-nak. Régi íróink olvastatása, ismertetése közben sokszor utána kell néznem valamely elavult szónak, hogy megmagyarázhassam. Ilyenkor megint csak a NySz.-hoz fordulok, mert a régi íróknak iskolai, jegyzetes kiadásai is gyakran előfordul, hogy épen az a kifejezés nincs megmagyarázva, mely leghomályosabb.

Igy folytathatnám tovább is, de ezekből is látszik, hogy mennyi mindenféle hasznát veszem én a NySz.-nak, még hiányossága és tévedései mellett is.

Szily Kálmán azt mondja érdemes művének, A Magyar Nyelvújítás Szótárának előszavában:

»Sok dátum-tévedést s egyéb hibát, de még több hiányt fogtok benne találni. Sokról, a mit újnak mondok, be fogjátok bizonyítani, hogy már jóval előbb, sőt talán a régi irodalom nyelvében is megvolt; ...De azért az én munkám nem vesz kárba; meglesz a nagy haszna: új kutatásokra fog ösztönözni s fölkelte bennetek az ellenmondás szellemét.«

Ezt a mondást alkalmaznunk kell minden történeti szótárra, annál inkább arra, melyről előre kinyilatkoztatják alkotói, hogy sem teljes, sem minden ízében hibátlan nem lehet.

Szentes 1904. febr. 25.

MOLECZ BÉLA.

* A *kinéz*-féle szólások gyors elterjedésének okát már sokszor kutaták; vö. pl. Kaz. Lev. 2:91, Simonyi: A nyelvújítás és az idegenszerűségek 41, Nyr. 27:129, 28:558.

A szerk.

IV.

Tóth Béla jeles tárczacikkelyéből, — melyet szerzője akkor írt, mikor Ballagi Aladár első fölolvasásait tartotta az Akadémiában a NySz. ellen, — időszerű és tanulságos lesz most újra elolvasni a NySz.-ra vonatkozó részeket. — *A szerk.*

»Nem szándékozom ama keserű, sőt szomorú vitába elegyedni. Nem ép azért, mert nem vagyok nyelvész. Ime nem nyelvész Ballagi Aladár sem, a ki ezt az ádáz háborút indította. Szótárak hiányait és hibáit észreveheti akárki... A NySz. hiányait és hibáit észrevehetjük minden tudományos készültség nélkül is. Lehet és van is közöttünk akárhány szegény *homo unius libri*, a ki világeletében csak egyetlen egy régi magyar könyvet olvasott. Ez az ember olvasás közben előtte ismeretlen szóra bukkan. Tudni akarja, mit jelent az a szó. Előveszi a NySz.-t; és íme nem leli meg benne, a mit keres. Ez az ember ekkor a NySz. egy hiányát fedezte fel, nem a tudásával, hanem ép a tudatlanságával. Mászor ugyanez az ember az ő tudásának körében levő dolgok hibás voltát ismeri fel, és azt mondja: »No a *tobak* már mégsem 'burnót', mert nálunk, Székesfejérvárott, a gyermek is tudja, hogy a *tobak* tímár«. Ez az ember nem is sejti, hogy az a szó török hódoltságunk maradványa, de nem is kell, hogy sejtse, mert így is igaza van. Olyat állított, a mit csakugyan tud, a nép nyelvéről; tehát tudományos valóság, a mit mond. A tudatlanban néha működik az egyszerű józan ész, meg az ép szem is. A NySz.-ban ezt olvassa: »*Süge*: [?]. Az havasokon sügével tolja az ló az havat (MontME. IV. 296)«. Ekkor az én tudatlan emberem nagyot üt öklével a Szótárra, és diadalmasan kiált fel: »No hát én megérttem azt a titkos értelmű *süge* szót! Az havasokon *szügyével* tolja az ló az havat«. És mindehhez nem kell tudományos készség, egyetemi fokozat vagy oklevél. És az én emberem, a ki ezt felfedezte, mégis csak tudatlan ember.*

A NySz. sok hiányát és hibáját bizony sűrűn láttuk mi nyelvészetben iskolázatlanok is. Szükségeink, kisebb-nagyobb olvasottságunk, no még a véletlen révén is, igen sok bajra bukkantunk. És talán módunkban volt volna akképen örvendezni az akadémikusok kárán, a mint Cuvier örvendezett, mikor a *Dictionnaire de l'Académie*-ben megtalálta azt a hirhedett kis cikket: »*Ecrevisse: petit poisson rouge qui marche à reculons*«. Csakhogy örömlöket eleve megrontotta az a tudat, hogy az az ember, a kinek rovására e sok szomorú és mulatságos tévedés, mulasztás, e sok megdöbbenően rossz olvasat és helytelen értelmezés *legislegnagyobb*

* De itt a józan esze se használt neki: a *süge* nem *szügye*, mert ilyen írásmód nem lehetséges Rákóczi György 1635-i levelében, melyből az az adat idézve van (Török-m. okmánytár 4:296): »Tegnap viradóra itt az téren is vala három ujnyi hó, az havasokon sügével tolja az ló az havat«. A levélnek kiadója, Szilágyi Sándor zárójelben azt mondja, hogy itt a *süg* = *csüg*, tehát a ló csügjével, csüdjével, azaz lábaszárával tolja a havat.

részt esik: Szarvas Gábor már nem a maga szemével dolgozott, mikor ezt a munkát végezte... A NySz. az ő életének sóvárgással szeretett célja volt. Mikor a nagy munka a megvalósulás felé közeledett, ő reá rászakadt a testi gyarlóság sok keserve; még a szeme világát is elveszítette. De azért érezte, hogy lelkének ereje nem hibbant meg; a *mens sana in corpore aegro* tudata sarkalta a dolgozásra, és régi szerelme, a NySz. iránt való szerelme, talán még fényesebben lobogott, mint valaha. Mert tudta, hogy az ő élete a munka; s ha nem dolgozik, megszűnt élni. Nagy tudós nagy tudásával, gyöngé beteg gyöngé erejével végzett munkája, ez a dicső és szomorú fáradozás, utolsó küzdelme volt a létért. A természet szent joga. Ha ezt is elveszik tőle, meghalt volna már régen, elcsüggedve, talán kétségbe esve.

A *reliquia Szarvasiana* oly hiányos, oly hibás, sőt kimondom a súlyos szót: oly szegényes, a minő csak egy világtalan szótárszerkesztő műve lehet. Hemzsegek benne az olyan tévedések, a melyeken megbotránkozhatnak még az egészen tanulatlan ember is. De mily könnyű neki megbotránkoznia!... Mink, a kik csekély munkáinkban egyenesen a forrásból szoktunk meríteni, alig sejtjük, mily igazi tragikum az, mikor a szótárszerkesztőnek ilyen másodkézből került, nehezen ellenőrizhető adatok alapján kell dolgoznia. Hát még világtalanul!... Bizony megesik az ember szíve ezen a keserven...

A NySz. hiányait és hibáit, azt hiszem, lajstromba foglalta mindenki, a ki e művet lelkiismeretesen és értelmes emberhez illően használja. Összeírta mindazt a sok pótló és helyesbítő adatot, a melyet a munka megjelenése óta a sok szakbeli és a sok érdeklődő közölt. Ez mind értékes dolog; és mulhatatlanul szükséges, hogy a mű pótlékában közzé legyen. Ha meglesz az a füzet, az olvasónak nem kell többé kritikai szempontból mellesleg, szinte gyanakodva kutatnia az adatok helyességét, mint most; és a munka valóban eléri célját: hogy a magyar nyelv minden munkásának vezérlő kalauza legyen.

.... Hogy azt a három kötetet papirosmalomba küldjék? Én bizony nem adnám oda az én példányomat ~~semmi~~ áron, pedig rongyos. Rongyos a sok forgatástól. Mert nincsen könyvem, a melyet annyiszor forgatnék, mint ezt a művet. Sőt megvallom: nem tudnék nélküle dolgozni. Vagy legalább nem tudnék a becsületes öntudat nyugalomával dolgozni. Kenyeremet tollammal keresem. Ha visszatekintek a NySz. megjelenése előtt írott munkáimra, azt látom, hogy minden írásom magyarsága csak a hiányos iskolai tanultság és a tapogatódzó érzék műve. S ha ma már azt merem mondani, hogy magyarságomnak és stílusomnak van komoly alapja, vagy legalább él bennem a tudatos törekvés, hogy meggyőződés nélkül ne cselekedjem semmit a nyelv dolgában: a NySz.-nak köszönöm...

A mai nemzedék nyelvünknek válságos korszakában nőtt fel. Mi, szerencsésebbek, hazulról magunkkal vittük a szülei ház drága

örökségét: az ép érzéket, mely a nép nyelvében gyökerezik. De mily tompító viszontagságokat kellett aztán elszenvednie ez érzéknek! Az iskola, az olvasmányok (főkép a hírlapok), a városi hibrid beszéd, mind csak arra való volt, hogy a gyöngébbeket megrontsa, az erősebbeket pedig legalább is megtántorítsa. Ha merek azzal dicsekedni, hogy én talán az erősebbek közül való vagyok, egy-szersmind megvallom azt a gyöngeségemet, hogy a rossznak sejtése és a jónak hiányos ismerete révén a tétovázás örvényébe jutottam... Ekkor került a kezembe a biblia. A NySz. Mert bizony biblia az, hiába emlegetik csúfondárosan ezt a dicséretét. Abban is hasonlatos hozzá a Szentírás, hogy magát az ó-testámentomot sem olvashatja botránkozás nélkül a szórszálhasogató, ki csak a betűbe ragaszkodik, a szókat hüvelykezi és kajánul örvendez, ha ellentmondásokra, homályos helyekre, kocsintásokra és egyéb gyarlóságokra akad. Valóban a Szentírást is becsületes kritikával kell olvasni. Bizony nincsen mindenkinek ahhoz való tudománya; de a jóakarató emberben az evangélium békéje lakozik; és a jámbor szándék jó vezérlő. A NySz.-t magyar lelkünk épülésével olvashatjuk mindnyájan. Hiányait, hibáit érezzük, sőt tudjuk; de ha nincsen bennünk ellenséges szándék, háládatosan fogadjuk a belőle áradó malasztot...

...Hiába, magamról is kell szólanom, mert e levelemnek csak az a célja, hogy bebizonyítsa: mily áldásos hasznót köszönhet a NySz.-nak a komoly szándékú magyar író. Magamról tudom, saját írói életem bizonyította be nékem, hogy ez a mű a mai napokban a legjobb kalauza és oktató barátja a tollforgató embernek. A nyelv helyessége, a phraseologia, a szóbőség, a synonymák, a jelentéstan, az árnyéklatok, az ódon erő, a fordulatosság, a keleties gondolkodással járó képes és közmondásos beszéd és a sok más példa és készség, a melyre a stílistának szüksége lehet, mind forrásként buzog elő ebből a munkából. Igen meggondoltam, a mit most mondok: magyarságában öntudatos író nem dolgozhatik a NySz. nélkül. Még a publiczista sem. Hát az elbeszélő, a drámaköltő, a kinek alakjai a régi magyarság világában élnek és szólnak! Arany János nagyságának egyik titka, hogy ő, a dicső, úgy ismerte ódon irodalmunkat, mint előtte senki más. Ma a tudósok már talán jobban is ismerik; a művészek között azonban, sajnos, nincsen egy lélek sem, a ki gyönyörű mesterségének fényét, színét, zománczát daliás multunk csodálatos hatalmú, szűzi bájú magyar nyelvétől kérhetné. Mert ebben a rohanva siető korban egyrészt nem érnek rá a régiség tanulmányozására, másrészt — és ez a nyomósabb ok — a nyelv mai hibrid állapotában a legszebb példának sem lehet már eléggé mély hatása. De a lelkiismeretes író, kort és embereket festvén, legalább a sértő anakronizmusoktól akar menekülni. Tanácsra van szüksége esetről esetre. És hová folyamodjék, ha nem a NySz.-hoz?

Ne küldjék papirosmalomba, ne bizony. Mert nélküle, attól tartok, minden mostanában írott könyvünk méltó lenne az aczél

czápa, a *holländer*, rettenetes fogaira. Azon kétség nélkül oka van örülni minden igaz magyar embernek, hogy az Akadémiát ilyen mulatságos szegény érte. A leghatásosabb baklövéseket még németre, oláhra is le lehet fordítani; hadd tudják meg odakint is, milyen nagy számarak vagyunk mi. Mondom, le lehet fordítani két-, három- vagy ötszáz baklövést; de nem lehet lefordítani a negyvenezer adatot, mely ma minden magyar nyelvbúvárnak és stilistának legfőbb erőssége. Erről hát nem is fog tudni se a német, se az oláh.

En csak egyet szeretnék eltitkolni a külföldtől: azt a nagy szegénységünket, hogy a NySz. új kiadására harmincz-negyven éven belül gondolni sem lehet. Mert nálunk, sajnos, az ilyen vállalkozás még mindig olyan, a milyen nagyapáink fél életre szánt *tubákszíni* kabátja volt. Viselni kell, míg csak el nem szakad; mert új nem futja. Ez rettenetes szegénység. Az Akadémia az első füzet megjelenése óta tudja, mennyi e műben a *paralipomena kai diorthoumena*; és az utolsó füzet megjelenése óta azt is tudja, a mit talán maga sem remélt: hogy a NySz.-nak a tudomány és az irodalom életére rendkívüli hatása van, s hogy ez a három kötet az ő legerősebb könyve. Mindez arra kötelezné az Akadémiát, hogy mentől előbb kezünkbe adja a javított, a bővített, a számtalan új adalékkal és főképp Szamota István hagyatékával gyarapodott új kiadást. De nincsen pénz. Csak ép a pótlékra tellik. Ha már így van, dolgozzék legalább ezen a pótlékon minden művelt magyar. Nemes és áldásos munkát végez az is, a ki csak egy adattal növeli e mű gazdagságát és helyességét. Papiros-malom?...

Alkotás kell nekünk, szegény magyaroknak, nem rontás.«

(Pesti Hirlap 21. évf. 57. sz.)

KÉT KÜLÖNÖS NYELVJÁRÁSRÓL.

A *gömörmegyei* Rozsnyón és vele szomszédos Csucsomban dívó *nyelvjárásról* és a két nyelvjárás használta tájszókáról kívánok egy kis ismertetést közreadni. A *rozsnyói* és *csucsomi* nyelvjárás, — emez némi árnyalatában az *ő-ző* nyelvjárás sajátságait is mutatja — egész hazánkban páratlanul áll.

A *rozsnyói*, *palócz* árnyalatú, német- és tótszerű hangsúlyozással, a kettős mássalhangzónak teljes kizárásával folyó dialektus Rozsnyóra és a vidékén levő Krasznahorkaváraljára, Jólészre, Hosszúrétre, Rudnára és Nadabulára terjed ki, valamint erősebb tótsággyal, némely sajátságaival Csetneken és Jolsván is — a hol az *e* helyett *i-t* mondanak — föltalálható. Itt nemcsak azt mondják: *aluggyâl*, *fekügyël* (*fekügyil*) stb., de *ostoral* hajtják a lovat, *cukoral* édesítik a kávéét és *vanakal* kontrázzák meg a játékost *aba* bolond alsósba.

Eredeti sajátsága ennek a nyelvjárásnak az is, hogy mindig

tárgyas igeformával beszél: minyájunkat csufá *tetek*, minket ugyan *rászeték*. Csetneken és Jolsván meg még így is halljuk: *Isten hozta titek, okosan tetek, hogy eljötetek*. A hangsúlyozás különös le- és fölhullámzása az éneklés hatását kelti.

A rozsnyói nyelvjárás halomszámra él idegenből (tótból, németből és latinból) vett különleges tájszókkal, a melyek az eredetiből teljesen kiforgatva, átalakítva, mint igazi különlegesség élnek minden magyar volta mellett is nemcsak a nép, de az értelmiség ajkán is.

Álljon itt e néhány különleges rozsnyói és rozsnyóvidéki tájszó:

<i>akcinka</i> : jácint.	<i>klipog</i> : pislog.
<i>ambrella</i> : esernyő.	<i>kloka</i> : kotlós tyúk.
<i>biglajz</i> : vasaló.	<i>klamerkáz</i> : összekapcsol.
<i>blindfeld</i> : vakablak.	<i>kaminyár</i> : kéményseprő.
<i>bobolka</i> : fagyalka.	<i>kopinc</i> : kalapács.
<i>borovnyica</i> : áfonya.	<i>koperdek</i> : ágyterítő.
<i>bridos</i> : tesznye.	<i>kopincol</i> : kalapál.
<i>brinkol</i> : cincog.	<i>kopercka</i> : bakfitty.
<i>cicruha</i> : női díszruha.	<i>koperchkázik</i> : bakfittyet hány.
<i>ciliculita</i> : lim-lom.	<i>koszmacska</i> : szőrös koszméte.
<i>cirkli</i> : körző.	<i>kramázslí</i> : cók-mók.
<i>cimetrurka</i> : fahéjas csöves fánk.	<i>kropilkodik</i> : permetez.
<i>cingilingi</i> : kis csengő.	<i>kröpöl</i> : fánk.
<i>csürkülő</i> : csertörő (timárszerszám).	<i>kuksz</i> : bányarészvény.
<i>drémal</i> : bóbiskol.	<i>kulinkázik</i> : hempereg.
<i>dugesz</i> : rejtek.	<i>kurtka</i> : kis rövid kabát.
<i>ebenycska</i> : gyermekjáték.	<i>kurdupel</i> : törpe.
<i>fácsli</i> : pólya.	<i>krispindli</i> : göthös.
<i>falhenka</i> : ibolya.	<i>maruncsek</i> : margitvirág.
<i>farkasgiga</i> : csigatészta.	<i>mórsusinka</i> : aszalt gyümölcs.
<i>flinzerli</i> : csillogó ruhadísz.	<i>pankáló</i> : pókháló.
<i>fluder</i> : malomgát.	<i>pantel</i> : pántlika.
<i>gácsherőce</i> : forgácsfánk.	<i>perdulka</i> : fűzfásip.
<i>gagaj</i> : piaci léhűtő (a szentesi csozó-val egyértelmű).	<i>perváta</i> : árnyékszék.
<i>grébics</i> : sovány.	<i>pipicskodik</i> : pepecsel.
<i>gilis</i> : kelés, kilis.	<i>pipilis</i> : lepke.
<i>gyehec</i> : kocsi-kenőcs (kulimász).	<i>polkaroszt</i> : pulykaméreg (vörös fürtös növény).
<i>hampulák</i> : agyagból készült ampolna.	<i>pratál</i> : takarít.
<i>hlapatol</i> : mohón fal.	<i>prisztács</i> : vőnek álló legény.
<i>huhul</i> : rálehel (vmire).	<i>pozserobek</i> : áfonya.
<i>hankács</i> : szájhős (aufsneider).	<i>pulka</i> : pulyka.
<i>kacskarol</i> : kacsamódra jár.	<i>punktunkás</i> : pettyes.
<i>kanviksz</i> : zsurló.	<i>pupenc</i> : pattanós.
<i>kaszt</i> : víztartó medence.	<i>rása</i> : durva vászonszoknya.
<i>klapacska</i> : szószátyár.	<i>ricsa</i> : borsóból és darából főzött eledel.

sachtu: akna.
sálka: csésze.
suplód: fiók.
surfol: kutat.
suftikár: naplopó.
sasírka: séta.
skrobál: kapar.
skripog: csikorog.
spejdlí: hurkavessző.
spíglóc: antimonium.
spurit: gondol, sejt.
svafel: kénvirág.
svabelka: kénes gyufa.
szumlítol: szaglász, kutat.

triböl: tölcser.
tratýkos: négy, szögletén kötőszalaggal ellátott lepedő.
trotýkos: tehetetlen öreg.
trubu: kürt.
zampol: részesegeskedik.
zabridál: akadémuskodik, ártogat.
ziberöl: finoman öröl.
zilál: lélezkzik.
zotykos: híg, leves gyümölcs.
zutykó: ívelt gyümölcs.
závoz: meredek út.
zavadzál: ártogat.

A csucsomi nyelvjárás ö-ző nyelvsziget, s a nép, mely ezt a tájszólást beszéli, az ö-zést leszámítva teljesen a nyitra-megyei Egerszeg község népére, az ott egészen tótoktól körülvevett kis magyar szigetre emlékeztet. Általános jellege alapján a csucsomi beszéd palócz nyelvjárás, a melyen a rozsnói íz is érezhető, de fő-jellemvonása, hogy a szó utolsó mássalhangzója előtt álló *ě* hangot ö-nek mondja. Pl. *szeretöm, megkövetöm, érdemös, leszök, szívös* stb.

Jellemzi e tájszólást az is, hogy az *ik*-es igéknél az *ik*-et általában elhagyja: *Nyálkásod' az idő, romol' az út. Molhából kropilkod'.* A *d* végzetű ige-*töveknél* pedig a *ja je* tárgyas személyragot mindig *i*-nek mondja. Pl.: *Aszondi, nem adi, inkább sárba tapodi.*

Egy különös tájszótól, *gorgolyítani*: gurítani, hengeríteni kapták a csucsomiak a *gorgolyok* elnevezést. Hegyes, szűk völgyektől szagztatott határukban, mely a *Pozsáló* (Ökörhegy) alatt terül el, kevés s az is nehéz művelést kívánó szántóföldjük, de annál több erdejük van. Úgy a maguk, mint Rozsnyó városa és a püspök erdősegeiből emberemlékezet óta fát szállítanak, a melyet a meredekebb oldalakról *legorgolyítanak*. Innen a (fát guríti, hengeríti, gorgolyíti) *gorgolyok* elnevezés.

KOMORÓCZY MIKLÓS.

IRODALOM.

Könyvészet.

Balassa J. Magyar Fonétika. A hangok és a beszéd fiziológiai elemzése. A *Phonetika* Elemeinek II. teljesen átdolgozott kiadása. (Franklin-t. 2 K 50 f.)

Szilasi M. Adalékok a finnugor palatális mássalhangzók történetéhez. (Akad. székfoglaló ért. Ára 1 K.)

Szamota-Zolnai: M. Oklevél-Szótár 9. füz. (Megye—ozsonna.)

Nyelvtudományi Közlemények 1. füz. Szinnyi J. Alaktani adalékok III. Az Árpád-kori szóvégi *u.* — Melich J. Szláv jövevényszavaink VIII. — Szabó D. A vogul szóképzés I. — Kalmár E. A jelző. — Ismertetések stb.

Munkácsi B. Alán nyelvemlékek szókincsünkben. (Ethnographia 1.—2. és Akad. Értesítő III.)

Bartha J. A NySz. ügye. (Orsz. Középisk. Tanáregy. Közöny IV. 10.)

Hodács Á. Patriarcha, propheta és biblia. (HittudFolyóirat 1.)

Tömörkény I. Névváltoztatások. (Az Ujság 85. sz.)

Baranya és Bács-Bodrog vm. községei hivatalos neveinek jegyzéke. Mell. a Hivatalos Közlöny 4. és 8. számához.

Krohn K. Kalevalan runojen historia. I. II. (Finn Irodalmi Társaság 1903.) — Krohn J. Kantelettaren tutkimuksia II. (Kanteletar-tanulmányok. Finn Ir. T. 1902.) — Elias Lönnrotin matkat I. II. (Lönnrot utazásai. Finn Ir. T. 1902.) — Hurt J. Monumenta Estoniae antiquae I. 1. (Nagy észt népdalgyűjtemény. Finn Ir. T. 1904.) — Luettelo Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kansanrunouskokoelmista. Katalog der Folklore-Sammlungen der Finnischen Literaturgesellschaft. (Hels. 1903.)

Suomi. (A Finn Irod. Társ. folyóirata.) III. folyam 20. köt. 1902. és IV. folyam 1. köt. 1903. (Két nyelvjárástanulmány, egy értekezés a finn rokonértelmű szókról stb.)

Wiklund K. B. Egy finn hangátvevés (svéd nyelven a Noreen-nak ajánlotta Nordiska Studier cz. kötetben és különnyomatban).

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Kriegsspiel: háborúsdí.

Es liest sich gut: kínálja magát a betű (Vas Gereben: Nagy idők, nagy emberek 344. l.).

Szalon. »Sem az ebédlőben, sem a szalonban — a melyet ő igaz magyar egyszerűséggel mindig csak *nappalinak* mondott — nem szeretett úgy lenni, mint a Lina néni szobájában.« (Vay Sándor gr.: Egy szomorú karácsony. Magyar Család 1903. évf. 44. sz.)

HODÁCS ÁGOST.

Flirt: szerelmesdi.

KOVÁCS MÁRTON.

A *manöver* magyar neve. A múlt ősszel katonaság vonult keresztül községünkön. A poros, fáradt hadiaknak sok nézője akadt. De még jobban bámulta a nép és a gyerekhad azt a 16 ágyút, melylyel a katonaság a piac téren letelepedett. A katonák a nagy hadgyakorlatról jöttek Mezőhegyes felől. A gyermek lelke minden iránt fogékony. Másnap reggel a szokottnál nagyobb láрма hangzott

az iskola udvarán. Kinéztem, hogy megtudjam, mi okozta ezt. Hát csatáznak ám istenigazában a tanítványaim! Az egyik tele tüdőből fújja: mi nyertük meg a próbacsatát! — Szól a másik: nem igaz, mert mi nyertük meg! — Végül abban egyeztek meg, hogy újra kezdték a próbacsatát. A hadgyakorlatot mondták próbacsatának; de hogy honnan vették ezt a kifejezést, azt nem tudom biztosan. Valószínűnek tartom, hogy a nép szájáról került hozzájuk.

BÉRCZI FÜLÖP.

Izzasztó (Nyr. 32:94), Kemenesalján annak a hónaljba, vagy a hónaljhoz hasonló helyekre tett izzadságfogónak, már akár gumi, akár más: *páhó* a neve. Így a hónaljba *gumi páhót*, a gatyába *vászon páhót* tesznek.

SZTROKAY LAJOS.

NYELVMŰVELÉS.

Színes tollak.* Egy írni szerető embertől, a ki sujtásos stílusáról volt ismeretes, azt kérdezték egykor, hogy minek támadta meg íróársát. A toll vitéze azt felelte önérzetesen: Én csak a színigazságot írtam, ez pedig kötelesség. Erre azt jegyezte meg a kérdezők egyike: Csakhogy, fájdalom, annyi szín van az írásodban, hogy az igazságot egészen eltakarja.

És a túlságos színes írásmodor csakugyan ilyen. Hatás, szemkápráztatás a célja, festékekkel, sok színnel dolgozik és a puszta igazsággal, a való élettel be nem éri. Nagyít vagy kicsinyít, színez vagy halványít. Hol a tényekkel teszi ezt, hol pedig magával az íróval, a ki a színes tollat kezeli. Pedig az iskolai lapirodalomban nálunk ugyancsak sokszor találkozhatunk a színes tollak munkájával. Sőt mintha valamennyi itt adott volna egymásnak találkozót és a többi szakokat szolgáló lapoknak egy sem maradt volna. Csakis nálunk beszélnek egyre a hivatás magasztosságáról, a dicső pályáról, az igazi felsőházról, népboldogításról, hazamentésről, áldás fakadásáról, továbbá kiváló vezéralakokról, eszmedus üniforjokról és sok más tarka-barka szuperlatívusról. Az iskolai lapokban divatos az idegen szavakkal való hiúskodás, az *intenzív*, az *abszolút*, a *formaliter*, a *gravitál* és társaik, melyekhez aztán diákos mondások is járulnak, mint *sine ira et studio*, *nolens volens*, *audiatur et altera pars*, néha elferdítve is, mint *quod lucet Jovi, non lucet bovi*. Itt találkozunk az *illetékes körökhöz* intézett mennydörgő *szózatokkal*, melyekben az írók ékes-szólásuk minden puskaporát elsütögetik. Lapjainkban olvashatjuk az önérzetnek legezifrább kitérésért, a magasztalás öblőshangú himnuszait, a kárhoztatás és elítélés földig sujtó filippikait, itt kísért legjobban

* Ezt a nagyon megszívlelendő megrovást az egri Népiskolai Tanügyből vesszük át (1904. II. 20). Nyilván Róvó Lajos szerkesztő tollából való.
A szerk.

a cifraszavú üres *czáfolat*, *visszhang* és *viszonválás*. Ékes szavak, mondások, frázisok, idézetek végtelen sokasága. Ki tudná számukat!?

Nagyon sok a tollunk és sok benne a színes. Színöket többnyire nem a tárgy szeretetétől és ismeretétől, hanem a hiúságtól és az önismeret fogyatékoságától nyerik. Ez termi nálunk azokat a *lapközleményeket* is, melyeket *festett tudománynak* szeretek nevezni. *Festett tudomány* olyan cikk, melyben az író komoly képpel tárgyal olyan tételt, melyet azért sem fejtegethet alaposan, mert tárgyát kellőleg nem tanulmányozta, irodalmát nem ismeri, tájékozottsága nincs, s felületes ismereteivel mégis tudományos színűre akarja festeni elméje szülöttjét. Hogy ezt elérhesse, a tudomány köntösébe öltözteti gyermekét, tudós parókát tesz a fejére és az így fölruházott kicsikét gyöngéd szeretettel ajánlja figyelmünkbe. Az ajánlásban azután nem egyszer a szerkesztő, mint a szülött keresztapja is támogatja, sokszor nem is eredmény nélkül.

Így terem a festett tudomány, melynek szó a kifejezője, szó a tartalma, szó az eredménye. Színes tollal írták, az értéke is szín, látszat. A festett tudomány éppen annyit ér, mint a festett cipő, melyet hirdetések szélén látni; csak az ára nagyobb.

És mi az eredménye a színes tollak ilyenmő irodalmi munkájának? Ne gondolja senki, hogy ez az ártatlan hiúskodásnak látszó írásmód hatás nélkül marad. A tanítótság nagy része csak az iskolai lapokat olvassa, ezekből meríti szellemi táplálékát. Az üres szólamok, a nagyhangú és semmitmondó frázisok, a bombasztikus jelzők, a tartalmatlan szóhalmazok, a festett tudomány, — kivált a kevésbé tapasztalt szemében, mert hiszen ez olvassa leginkább, — gyönyörű stílusnak, ragyogó tollal megírt nagyértékű cikkeknek látszanak. A ki ezt a stílust megszokja és megszereti, annak úgy elromlik az esztetikai gyomra, hogy az egészséges, jóra való táplálékot többé be nem veszi. Megesküszik, hogy az ő írói klasszikusok, a józanhangú, értelmes tollú emberek írása pedig kontármunka.

A színes tollak ilyen nyomokat szántanak a lelkekbe. Félrevezetik az elméket, fölületességre tanítanak és a mellett legnagyobb ellenségei az igazságnak.

A színes tollak írásainak nyomában belopódzik a lélekbe a valótlanosság. Az igazságnak meg nem felelő fölfogás, ferde ítélet, hamis érzelmek és helytelen törekvések támadnak benne. Az igazság edénye: a tanító lelke, elveszíti nemes tartalmát, melylyel tanítványait táplálnia kellene. Hamis próféták szavára esküszik és zászlójukat fölfogva sokszor maga is beáll prófétának. Az a bódító írásmódor az ő módorává lesz, melylyel ő is kilép a »harczterre«, a lapok munkásai közé. Íróvá avatja magát és természetesen mesterei nyomába lép. Egy színes tollal ismét több és egy józan gondolkodású tanítóval kevesebb.

»A rossz tett átka, hogy szaporodván, egyre rosszabbat kell szülnie«, ezt olvasom a nagy klasszikus drámájában. A fölületes, avatatlan és hatásra vadászó *lapközleménynek* is az az átka, hogy egyre újabb tanítványokat nevel magának, a kikből idővel talán mintáikat is fölül-

múló »mesterek« lesznek. Így szaporodik azután a gyom a nevelés-ügy irodalmának nagy kárára.

Ezt a gyomot szeretném teljes erővel irtani a vetésünkből. A mikor módom van benne, figyelmeztetem a kartársakat, hogy hasonló cselekedjenek. Az iskolaügyi mczgakmban beállott csönd most alkalmat adott arra, hogy e figyelmeztetést megújítsam.

R.

Modern. A *realizmus* kapcsán (33:109) nekem is van kifogásom az idegen szavak túlságba menő használata ellen. A lapokban unos-untalan találkozunk a *modern élet*, *modern berendezés* stb. efféle kifejezésekkel, holott a *modern* szónál többet mondana valamiféle magyar jelző, pl. a *mai élet*, az *újkor* élete, *divatos* berendezés. Leginkább sajnálom, hogy még a Budapesti Hírlap is terjeszti ezt az idegen szót: 1903. évi 355. számában a Tárca — ő jelzéssel Bárd Miklós Bacsó Páljáról beszél s következőben használja a *modern* jelzőt: »Ily alakot vesz tollára Bárd Miklós... egy modern lélek józan ítéletével« (talán *jelenkori*). »Bárd M. a modern ember szemével nézi hősét« (mintha nem lett volna jó ide a *mai ember*). »A költő megdöbbenve üdvözlí a modern francia szellem e kiváló alakját« (mert Maupassant-ról van szó, maradjon). »Az életkedv és életképesség ez erői el fognak helyezkedni a modern élet versenyében« (talán magyar jelző itt is többet mondana). Kíváncsú volna, hogy ilyenfélék terjesztése ne jönne fölülről.

LAUKÓ ALBERT.

Ültöncz. Tessék kitalálni, mi ez? Ezt a törvénytelenül született szót olvastam a minap egyik helyi lap kis hirdetései között.

Néhány pillanatig csak a czímet néztem (mindenáron ki akar-tam találni a jelentését), de végre is kénytelen voltam az egész hirdetést végigolvasni, hogy kiokosodjam belőle. Ez, kérem, erdészeti műszó. Így hirdeti a taszári (Somogy m.) főerdészi hivatal, hogy vannak eladó — csemetefái!

KUN KÁLMÁN.

Ballagi szótárából való; ott van: »*ültöncz*, Pflanzling«; a párja uo. »*magonc*, Sämling«.

A SZERK.

Átabota. Ezt a szót most a sajtó közemberei rettenetesen használják. Általában szódivat betegségét ismerhetni fel rajtuk. Mikor unos-untig erőtetik egyik-másik szót. Mint egykor a francziák az *épicier*-t, kis látókörű emberre értve. A bécsi és a német sajtó most örülésig kergetődzik a *bodenständig* szóval. Az ilyen célzatos szódivat pedig untató és ízléstelen.

SZABÓ JÓZSEF.

Melyik magyarabb? Székelyudvarhelyen így mondják: Nagypénteken még templomba volt s ahöz egy hét már a koporsóba.

Gaal Mózes: Éjfél tájban tántorogva ment ki a házból... és rá egy héttel a magyarok kezébe esett. (A renegát. Történeti elbeszélés az ifjúság számára.) Még így is mondják: s rá egy hétre.

SCHÖN JÓZSEF.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

A *-si* és *-tányi tényi* képzőről. Lehr Albert annak bizonyítására, hogy a *-si* és *-tányi tényi* képzőre felhozott példái nem légből kapottak, Szinnyi József felszólítására a Budapesti Szemle 324. vagy 325. számában megnevezi azokat az egyéneket, a kiktől, és a helyet, a hol a példaként felhozottakat hallotta. Így a többi közt megemlíti Kölesdet. Azt mondja, hogy Pető István kölesdi öreg csizmadia-mester mondta a tükör mellett lévő lámpásokról: »ezek a lámpások még *czéhesi* koromból valók!«. Én nem mondom, hogy Pető István nem mondta ezt, sőt nagyon is elhiszem, mert ismerem s tudom, hogy mennyire válogatja a szavakat és a kifejezéseket. Ha Lehr tudta volna, hogy milyen nagyon *persóniás ember* ez a Pető István, hát bizonyára nem vetett volna olyan nagy súlyt az ő szavaira. Újra mondom, Petőt ismerni kell, s akkor nem fogunk rá hivatkozni. Például egy számláján oda írta egyszer a neve alá, hogy *lábmérnök*. Népies neve-e már most a cipésznek vagy csizmadianak a *lábmérnök*? Vagy egy vásári alkalmmal, midőn egy lelkész »alkalmat« keresett, a mely őt haza vinné, így biztatta meg Pető István: »Haza viszem én a t. urat, hogy lába sem éri a földet, mert magam *lévén az ekvipázs!*« Azt teszi-e ez a nép nyelvén, hogy a saját lovaival vagyok itt, mert Pető István ily értelemben használta?... Ilyeneket: *libási, pulykási, utasi, paprikási* sohasem hallottam. Mondják *paprikás ember, paprikás asszony*. — Tudtomra csak a következő *-si* képzős szókat használják Kölesden:

szobási, olyan szolgáló, a ki a szobában takarít, de még nem szobalányi rangban.

konyhási: malacz, a mely be szokott furakodni a konyhába torkoskodni. Mosogató lányt nem mondanak konyhásinak.

Mondják: *buksi, vaksi* gúnyszóként. Az elsőt kisgyerekeknek: »Tedd az ölembe a buksidat, hadd keressek benne bósít« (tetűt).

Ezt sem mondják itt: *hová valósi vagy?*

-tányi tényi képzőkre *jártányinál* egyebet nem tudok. Ily értelemben: »nagy beteg volt, már fölkelte, de még nincs jártányi ereje«.

Enyh így nem használatos, hanem *enyhe*. Pl. *enyhe idő, enyhe tél*.

Föntüni, lentüni, mögöttüni stb. Ilyeneket Kölesden sohasem hallottam, pedig itt születtem; de még azok sem, a kiknek alkalmuk volt a néppel való gyakori érintkezésük folytán évek hosszú során át tanulmányozni nyelvi sajátságait.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Tisztázzuk az eszméket! Melich János a jövődő latin szótár-szerkesztőknek tréfából azt ajánlja (Nyr. 33:131), »hogy a *deus* szónál meg ne feledkezzenek, mint érdekes népetimológiáról, *Dés, Dézs* városa nevérol, a *laus* szónál okvetetlenül bevegýék, hogy a középkori barát ezt a szót látta Sanctus Ladislaus nevében; a magyar szótárírók meg Lik Istvánt (Lichtenstein) a lyuk szó *lik* változatánál okvetetlenül megemlítsék«.

E félig-meddig sikerült élczre, vagy nem is annyira magára az élczre, mint inkább a mögüle kikandikáló fölfogásra szeretnék egy rövid megjegyzést tenni.

Úgy látszik, hogy Melich felfogása szerint a szójátékok, népetimológiák nem valók a nyelv történetét előtűntető szótárakba. E fölfogásnak határozottan ellent kell mondanunk. Itt is t. i. különbséget kell tennünk.

A Thesaurus Linguae Latinae szerkesztői természetesen nem fogják tekintetbe venni a fent idézett népetimológiákat, mert mind a *deus*, mind a *laus* szóra másfélezer évvel korábbi adataik is vannak. A Magyar Nyelvtörténeti Szótár szerkesztőinek sem kellett a 19. századbéli Lik Istvánt idézniök, mikor a *lik* szót már a 15. század első felében is megtalálták. De föltéve, hogy a *deus* szó *Dés* városával kapcsolatban fordulna elő legelőször, meg vagyok győződve, hogy a Thesaurus szerkesztői Anonymust első helyen fognak idézni. Lám Simonyi Zsigmond is betette a NySz.-ba a MA.-nál talált szójátékot: *Aristoteles*, egy igen bölcz stagirita, az sétálva tanító mestőrőknec fejőc, melyet magyarul *Harisnyás Tot Illyes* nec hívnac«. S ezt nyilván azon okból tette, mert a *harisnyás* szóra ez volt egyik legrégibb adata. Betette, noha értelmét nem magyarázhatta meg, a régi oklevelekben is előforduló *Alap* hely- és személynevet is, pedig jól tudta, hogy a mai *alap* a 18. század végéről való neologizmus. Nem is az a döntő, mikor arról van szó: fölvegyünk-e valamely nyelvtörténeti adatot a szótárba, hogy az illető adat komoly előadásban fordul-e elő? vagy csak szójáték? vagy pedig népetimológiás magyarázat? Mindez mellékes a dolog érdemére nézve. Ha valamely szóra vannak korábbi adataim, akkor a szójátékos vagy népetimológiás adatot bátran mellőzhetem; de ha ez utóbbiak, korra nézve, régiebbek, mint a komoly szövegbeliek, akkor bizony kötelességem legelőször is a legrégiebbeket idéznem.

SZILY KÁLMÁN.

Félreigazítások. A NyUSz.-nak, minden hiánya és tökéletlensége mellett is, megvan az a haszna, hogy fölkelti az olvasókban az ellenmondás szellemét, s ezzel új kutatásokra ösztönzi őket. Megjelenése után több nyelvújítási adat került napfényre, mint előbb harmincz év alatt. A buzgó helyreigazítóknak köszönettel tartozik nyelvtörténetünk minden kutatója.

A helyreigazítások között itt-ott akadnak azonban olyan furcsaságok is, melyek nem helyre-, hanem félre igazítanak.

A Nyelv. Füz. imént megjelent 14. számában (10. l.) azt olvasuk, hogy az *arányos* szó megvan már 1777-ben, még pedig Baróti következő hexameterében:

»Tart arányos dárdát, 's íjjal tart oldala puzdrát«

Vajjon milyen lehet az az *arányos dárda*? A fölfedező nem töprenkedik rajta, nem is próbálja ki ujjá ízein a hexametert, hanem nagybátran előáll az ő leleményével. Már pedig tessék elhinni, hogy az az 1777-iki dárda nem *arányos* volt, hanem *aranyos*. (Vö. Baróti, Verskoszorú 3:29). A Nyelv. Füz. e számáról más mondanivalóm is volna, de ezt talán jobb lesz más alkalomra eltennem.

A Nyr.-ben (33:155) azt a helyreigazítást találjuk, hogy az *elnököl* ige megvan már 1769-ben, Fabchich e pentameterében:

»Elnököl a Levegőn Föcske, Pacsirta, Rigó«.

Furcsa madár lehet az az *elnöklő föcske*, még ha pacsirta vagy rigó is a neve; annyival is inkább, mert ezek a madarak inkább szoktak *énekölni*, mintsem *elnökölni*.

Ugyancsak Nyr. (33:157) azt halljuk, hogy az *üdv* megvolt már Amadénál 1728-ban: »csak hivalkodásokban, korhelységekben *láttam üdvömött*«. Nem rösteltem a fáradságot s megnéztem az Amade-kéziratok közt az illető levelet, s ezt találtam benne: »hivalkodásokban, korhelyseghben *töttem üdömött*«. Tehát nem *láttam*, hanem *töttem* (vagyis *tötöttem*) s nem *üdv*, hanem *üdö*.

Az 1728-iki *üdvöt* a szerkesztő úr is megsokallta s kérdőjelet tett hozzá. Azt hiszem, az *arányos dárdára* s az *elnöklő föcskére* is ráfért volna egy-egy ~~kérdőjel~~ kérdőjel.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

A paprika és Paprika Jancsi (Nyr. 32:420). Apáczai Csere János sem említi a paprikát *Magyar Encyclopaedia*-jában (Utrecht 1653—55), ámbár volt volna alkalma reá hivatkozni a »gyökeres állatok« közt. Beszél a borsfáról (224. l.), mely Indiában terem s azonkívül mindenféle orvosló füvekről (244. l.), fűszerről, veteményekről stb., csak a paprikáról nem.

Tolnai Vilmos szerint a magyar Paprika Jancsi születését 1847 és 1855 közt kell keresnünk. Tudtommal abban az időtájban Pesten a régi fűvészkertben az országúton, a Nemzeti színház mögött, játszott Paprika Jancsi, hol állandó tanyája volt, mert ha jól emlékszem, a padok lábai a földbe valának ásvá. De nézetem szerint nálunk alkalmasint sokkal régebben ismerik Jancsit, mert egy irlandi utazó, Michael J. Quin, ki 1834-ben járt Pesten, egy *Hungarian Miscellany* címmel idézett folyóirat nyomán leírja az 1812-iki pesti vásárt s ez alkalommal bábjátékokat (*puppet-shows*) is említ. (*A steam voyage down the Danube* 3. kiadás, 7. l.) A Quin említette *Hungarian Miscellany* nem más, mint Luebeck dr. *Ungrische Miscellen* című

folyóirata, mely tudtommal 1805-ben jelent meg először és utoljára.* Quin az illető részt Robert Townson munkájából »ültette át« a forrás megnevezése nélkül; minthogy pedig ennek munkája 1797-ben jelent meg, a névtelen magyar író nem az 1812-iki, hanem valami régibb pesti vásárról írt és így a bábjátékokat már a 18. században ismerték Pesten.

U. i. A mi a paprikát illeti, egy másik angol író, John Bowring, már 1830-ban említi. Rummy dr. elküldött neki egy csomó magyar népdalt, köztük ezt is:

Csak azért szeretem
A magyar menyecskét,
Hogy meg tudja főzni
A borsós levecskét.

Bowring félreértve a *borsós* szó jelentését, azt a magyarázatot adja hozzá, hogy a »the peppersoup, or *paprika* soup, made of the Capsicum annuum of Linné. It is a favourite dish among the Magyars, Turks and Servians«. *Poetry of the Magyars* 296. l.

KROFF LAJOS.

Cikkemben nem a *bábjáték* koráról, hanem csak nevééről, a *Paprika Jancsi*-ről szólok, ennek a *névnek* keletkezését keresem 1847 és 1855 közt. — A paprikáról magáról pedig tudjuk, hogy a 18. század közepétől fogva egyre terjed az Alduna és Száva felől és 1830 körül már az Alföld nagy részét meghódította, az 1833-i kolera után pedig az egész országban ismeretessé válik, előbb valószínűleg pálnakában oldva mint orvosság, később mint fűszerszám is. Kérem a Nyr. olvasóit és gyűjtőit, ha találnak ezekre nézve adatokat, szíveskedjenek folyóiratunkban közölni őket.

TOLNAI VILMOS.

Piros bors: paprika, *höelës* (= hüvelyes) *bors*: zöld paprika még ma is Zalában.

KERTÉSZ MANÓ.

Anonymus írásmódjához (Nyr. 33:122). A latin *c* betűt szó végén *k*-nak olvasták. Ha tehát névtelen szerzőnk a Galgócz, Rácz, Miskócz, Szeredőcz tulajdonneveket úgy akarta leírni, mint valóban hangzanak, akkor a latin nyelvre való tekintettel nem írhatta *Galgoc*-, *Rac*-, *Miskoc*- és *Szereduc*-nak, mert ez esetben Galgok-, Rak-, Miskok- és Szeredök-nek olvasták volna (a *cz* pedig csak később jött divatba, a *tz* még később). Ezt az akadályt a névtelen szerző azzal kerülte el, hogy a latin *c* betű után a latinban *i*-nek hangzó *y* betűt alkalmazta, ezáltal a *cz* hangot biztosította és csak annak a kisebb veszélynek tette ki a kérdéses szókat, hogy a németek *Gal*-

* *Lübeck János Károly* folyóirata 1805—1807-ben jelent meg öt füzetben, Pozsonyban.
A szerk.

*goczi-, Raczi-, Miskoczi- és Szereduczi-*nak fogják olvasni. E magyarázat valószínűségét növeli az, hogy ismeretlen szerzőnk a szó közepére eső *cz* hangot is azáltal iparkodott biztosítani, hogy utána magas magánhangzót szűrt közbe, mint például *Rabucea* (*Rábcza*) és *Ponoucea* (*Panócza*) szókban; a hol pedig *k* hangot akart kifejezni, a szó végén *c* betűt alkalmazott, pl. a *Cadu-nec*, *Eudu-nec*, *Velec* szókban, és a szó közepén is *c* betűt használt *k* helyett, ha az utána következő mély magánhangzó vagy mássalhangzó helytelen kiejtésre nem vezethetett, pl. a *Zolocu* (*Szalók*), *Urcun* és *Bodocu* szókban. — Így hát könnyű eldönteni azt a kérdést, vajjon a *Golgoucy*, *Racy*, *Miscoucy* és *Scereducy* szókban az *y* melléknévi képzőnek tekintendő-e, vagy nem.*

PONGRÁCZ SÁNDOR.

Béka és egér. Úgy látszik, hogy a Nyr. 33:49 említett békákon kívül a lónak még van egy békája. Szindnek báró *A lovak orvoslásáról* írt művében, melyet Német Mihály sövényházi plébános fordított magyarra (Pozsony, 1746), a 15. lapon ezt olvassuk: »A ló száját sok-féle bajok szokták érni; azok közül sokakat nem csak meg-esmérnek, a ló tartó gazdák, hanem segítenek-is azokon: mint p. o. tudják... ha a nyelv alatt *béka* nőtt, azt vigyázva ollóval kimszeni«.

Van a lónak *egere* is. A 22. lapon ugyanis azt mondja Szind: »azon említett *egér* nem egyéb, hanem a ló nyakában lévő ikrás húsak, melyek az Ember nyakában-is vagynak; de ezek fül-tű dagadásoknak (Parotides) nevezetnek«. — Szind erősen kikel a kovácsok ellen, a kik sok baj okozójának tartják az egeret és kimondja, hogy »akkor szokott meg-történni, mikor a hasrágás a lovat megkerüli«.

KISS ERNŐ.

A Körös csabai tót ejtése.** A Nyr. 26:79. l. Melich János abbeli véleményét nyilvánítja, hogy a *Körös* régebbi hangzása szempontjából a *Körös* mentén lakó tótok tanuságát meghallgatni sem tanulság nélkül való dolog. Magam is azon a nézetem vagyok, s a mire M. kíváncsi volt, részben feleletet adok neki. Ugyan jó idő múltán, de tudtommal a *Körös* helyes ejtése kérdésére a döntő szó és végső felelet még most sincs meg. A csabai tótok a *Körös* nevét — nominativusi alakjában úgy, mint más esetben — ugyanúgy ejtik, mint a szarvasiak: *Käreš*, *k Kärešu*, *na Käreš*, *do Käreša*, *za Käreš*, *pri*, *na*, *o Käreši*, *za Kärešon* stb. S a csabai tót nyelvbe került magyar szók is bizonyítják, hogy az átvételnél a tót rendszeren

* Vö. még: ad montem qui vulgo dicitur *bercy* 1214. Oklsz. S ez a szokás jó ideig még akkor is megmaradt, mikor a *c* hangot már *cz*-vel és *ch*-val kezdték megkülönböztetni, pl. mons vulgo *Berczy* dictus 1213. Kovács: Névmutató; frena duo ex *chyapa* (olv. czapa) 1543. Oklsz.

A szerk.

** A Nyrben vö. 25:559—60, 26:37, 79, 513.

megtartja a magánhangzók hosszúságát. (Csabán mindössze két szón tapasztaltam az ellenkezőt: *szállás* > *sálaš*, *sárkány* > *sárkán*.) Magy. *ó*: csabai t. *áj* v. *í*, szó végén *o*^u, a nagyszámú *o*^u végű szó hatása alatt: *gőzös* > *gájzeš*, *csősz*: *čäjs*, *csődör* > *čäjder*, *kötőfék* > *kätäjfik* | *rendőr* > *rendír* | *bölcső* > *be^učo*^u, étető > *íteto*^u, *képviselő* > *kípvišelo*^u, *esernyő* > *ešerňo*^u; egy szóban tapasztaltam, hogy lekopott: *intéző* > *intíz*, bizonyára a gyakori, mássalhangzón végződő és hosszú végsőtagú szók hatása alatt: *építész* > *ípítis*, *kertész* > *kertis*, *kaparé* > *kaparik*, *idézés* > *idäjzís*, *illeték* > *ületik* stb. Magy. *ö*: cs. t. *ä*, *e*, így: *gőzös* > *gájzeš* (stb. előbb), *követ* > *kävet*, *görögdinnye* > *gerega*, *kunkötés* > *konkäteš*, *körgát* > *kärgát*, *Körös* > *Käreš*; — *öl*: *e^u*, *bölcső* > *be^učo*^u, perkoltság > *perkäu^utig*. — S nemcsak az *ó* hangzó hosszúságát tartja meg, hanem a többi magánhangzóét is, pl. *csárdás* > *čárdáš*, *tanyás* > *taňáš*, *öregbíres* > *äregbires*, *mentelep* > *mıntelep*, *csikós* > *čiko^uš*, *járásbíró* > *járášbīro*^u, *kiállítás* > *kiállitáš*, *dugóhúzó* > *dugo^uhūzo*^u. Tehát az ott lakó magyarok a csabai tót nyelv tanúsága szerint is *Körös*nek ejtették a folyó nevét a tótoknak Csabára való költözése idejében (a 18. század elején) is.

BADINYI MÁTYÁS.

Háztűznézni és leánynézőbe menni. A Nyr. 1903. szeptemberi füzetében Szigeti Ernő azt mondja, hogy »háztűznézni és leánynézőbe menni ma már egészen egyre megy«. Ezt az állítást Kardos Albert az októberi füzetben megerősíti. Igaz, vannak vidékek, hol a két szólásmód között ma már nincs különbség, de nem minden vidéken megy egyre a használatuk, nem különösen a dunántúli vidéken. Például a győrvidéki legény megköszönné, ha azt mondanák róla, hogy háztűznézni megy. Ott a leánynézés és háztűznézés között lényeges különbség van, mindegyik más mozzanatot jelöl. A háztűznézést megelőzi a leánynézés (de még nem leánykérés). A házasulandó legény apjával, keresztapjával, vagy más közeli rokonával elmegy a lányos házhoz és ott apja, vagy ezt helyettesítő rokona igen érdekes módon tudtára adja a leány szüleinek jövetelük czélját és egyúttal kéri őket, hogy nézzék meg az ő »szegény háztájékukat« is. A leány szülei, ha hajlandók leányukat az illető legényhez adni, rendszeren a leánynézést követő vasárnap elmennek háztűznézni. A háztűznézést követi a leánykérés. Győr megyében ez a kettő között a különbség. Ugyancsak megvan a két szólásmód között ez a kettős különbség Moson, Sopron, Veszprém, Zala, Vas megyékben, s valószínűleg a Dunán túl általában. Néhol (pl. Zala megyében) háztűznézni helyett azt mondják, hogy háztájíltátni.

KOVÁCS DEZSŐ.

Omsós. A Nyelvőr idei folyama 125. lapján Pesty Frigyes alapján azt állítom, hogy Háromszéken Eresztevény faluban van *Omsós* patak és erdős bérce. Erre nézve megkérdeztem Cseh Izsák eresztevényi tanítót, s ő ezt válaszolta: »Eresztevény község arányo-

síttott erdős területén van egy *Omsos* nevű bércz és egy hasonló nevű patak is. A nevezett erdős bércz Sepsi-Besenyő községtől 3 km távolságra fekszik. A bércz alatt elfolyó kis patak a Besenyő patakába ömlik. E szerint a patak valóban megvan, csak hogy ma *Omsos*-nak ejtik (rövid *o*-val, nem pedig hosszúval). MELICH JÁNOS.

A hétfői fölolvashoz. A »józan ész« logikájának arczul-ütése az a hallatlan elmélet is, melyet a NySz. bírálója az ápr. 11-i akadémiai ülésén fejtegetett. Úgy a hogy ő előadta, nem értette ugyan meg egy hallgatója sem, de a veleje íme ez volt: minthogy a Honfoglalás Kútfői csak a NySz. után jelentek meg, a NySz. szerkesztőinek nem lett volna szabad helyesen olvasni Anonymus kifejezéseit, hanem a *voyos*, *humusouer* stb. szavakat époly hibásan kellett volna olvasniok és érteniök, a hogy bírálónk még most is olvassa, a HFK.-nek megjelenése után!! (De a *voyos* stb. már 1808-ban jól van magyarázva Sándor I. értekezésében. Azt bír. vagy nem ismeri, vagy agyonhallgatja!)

Azt is mondta ez előadásában bírálónk, hogy én valahol tagadtam a Várad Regestrum földolgozását. Ugyan hol? Ezzel csak szaporította bírálónk az ő valótlanosságai számát, a melyekkel annyira megnyerte hallgatóinak és ~~laptudósítóinak~~ tetszését.

S. Zs.

Ballagi az Akadémiában 1904. április 11-én mult havi cik-kemmel foglalkozott; felolvasásában az -i képzőről, *Hómosóról*, *Es-küllőről*, *Istárosról*, *Törzsokról*, *Vájásról*, *Lappancsról*, *Adósról*, *Bak-ról*, *Kalósról*, *Lengőről*, *Neveletlenről*, *Villámról*, *Pintérről* mélységesen hallgatott, mint a sír; ellenben tetézte tudatlanságát a következőkkel:

1. Szerinte *Kakas* benne van *cucus* alakban a Várad regestrom-ban. Régi írások olvasói tudják, hogy a *kakas* szót régen csak is és kizárólag *kokos*-, *cocos*-nak írhatták. Képtelenség tehát, hogy *cucus* a. m. *kakas*.

2. Igen pauaszkodik, hogy hiszen már gyerek korában tudta, hogy *Zecuseu* az *Szekcső*, *musun* az *Mosony*, *Wacil* az *Vaszoly*, de hát elfelejtette 50 éves korára, s könyvében hibásan írta. Más ember 10 éves korából emlékül lepkefogóját mutogatja, ő azonban füzeket hozott 10, 11, 12, 13 stb. éves ~~korából~~ korából, a melyekből kiviláglik, hogy fiatal korában tudta e dolgokat. de sajnos, azóta elfelejtette. Ennyit bevezetőnek, a többiről jövőre.

MELICH JÁNOS.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Kiegyenlítődik? A napokban egy társaságban vita támadt afelől, hogy melyik a *kiegyenlített* igének a helyes visszaható alakja. A következő alakok közt oszlottak meg a vélemények: *kiegyenlítettődik*, *kiegyenledik*, *kiegyenlödik*, sőt egyik vitatkozó szerint *kiegyenlül* volna

az egyedüli helyes alak. Csekélységem felhozta a *nagyobbít* — *nagyob-bodik* analógiáját, de a kérdést szerény tudásunkkal nem birtuk köz-megelégedésre eldönteni. A kérdés — ha jól sejtjük — azon fordul meg, hogy járulhat-e műveltető igéhez visszaható igeképző.

F. Az bizonyos, hogy az *-ít-képzős* tárgyas igéknek rendesen vagy *-ül ül*, vagy *-odik ödik ödik* végű visszahatók felelnek meg. De ép oly bizonyos, hogy a *kiegyenlít* visszahatóját az irodalmi nyelv-szokás újabban így állapította meg: *kiegyenlítődik* (úgy l. először Sim.-Bal. szótárában van fölvéve; *kiegyenlődik* Ballagi német-m. szó-tárában ‚sich ausgleichen‘; *kiegyenlül* egy szótárban sincs). Hasonló képzés: »Ilyen pipákkal egyre szállítódtak a ládák Brooklynba«, Jókai, MNemzet 1902. VIII. 20. (Vö. még *büntetődik*, a 17. század óta NySz., továbbá: *magától értetődik*, mintegy megérteti maga magát).

Tárgyas és tárgyatlan ragozás. Helyes-e ez: »Már pedig a munkából nem lehet megélni; *annak száz példáját sorolhatnék fel*«?

F. Helyes. A személyragos tárgy tkp. határozatlan, mikor nem lehet elejbe odatenni a határozott névelőt, mint itt se lehetne: *annak a száz példáját*... Azért mondhatjuk: elloptak két ökrömet, ellenben más: ellopták [a] két ökrömet. Vö. »Mért ne bírna meg egy csapat emberemet?« (Arany: Murány o.) »Különös, hogy a ki egy magzat-ját megölt, elvesz pallossal vagy kötélén; a ki pedig vadul legyilkol százakat: halál helyett ezt hallja: éljen!« (Tompai: 1848. Költ. 2:325. 1870.) »Mért ad e szív kétesen fájdalomnak és örömmek egybetévedt hangjait?« (Vör. Csongor és T.) — L. Helyes magyar-ság 22. és bővebben Nyr. 3:121, 301.

A SZERKESZTŐSÉG.

EGYVELEG.

Tudományos erkölcs. Az Akadémiai Értesítő f. é. 144. lap-ján a febr. 29-i akadémiai összes ülés jegyzőkönyvében ezt olvassuk:*

Elnök úr, mielőtt az ülést bezárná, a következő előterjesz-tést teszi: Tisztelt Akadémia! Simonyi Zsigmond r. tag úr f. hó 9-én levelet intézett hozzám, melyben hivatkozva arra, hogy Ballagi Aladár l. t. úr a II. osztály február 8-ikán tartott ülésén ezeket mondotta: »A Nyelvtörténeti Szótár nem volt egyéb, mint nagy-szabású vállalkozás, melynél a munkát szegény diákok végezték albrétben«, azt kéri tőlem, hogy, mint a M. Tud. Akadémia elnöke,

* Szükségesnek tartjuk, hogy olvasóink tudomást vegyenek a hiteles szövegről, mert a lapok majdnem mind elferdítve közölték. Ha az Akadémia elnöke nyilatkozik egy fontos és érdekes kérdésről, annak nem jut hely a mi ujságainkban, de együgyű és rosszakaró laikusoktól egész tárczákra terjedő förmérvényeket közölnek ugyanarról a tudományos kérdésről. Ugyan mi hasznuk belőle?

S. Zs.

indítsak szigorú vizsgálatot ez ügyben, hallgattassak ki mindenkit, a ki e dologról felvilágosítást adhat. — Mikor a M. Tud. Akadémia 1873. december 1-én elhatározta, hogy a magyar nyelv történeti szótárának egybeállítására a szükséges előmunkákat megindítja és a szerkesztők s gyűjtők munkájának díjazását magára vállalja, jól tudta, hogy e szótár anyagának egybegyűjtésében a szerkesztőket a munkatársaknak egész sora fogja támogatni. Kitűnik ez az akkori jegyzőkönyvből is, mely szerint a szerkesztőket utasította, »hogy az adatok gyűjtését, melyen már akkor mintegy ötvenen, részint akadémiai tagok, részint tanárok dolgoztak, továbbra is folytassák s mentől szélesebb körre kiterjesszék«. Tudta az Akadémia azt is, hogy a szerkesztők az inkább gépies munkákra — a mi természetes is volt — fiatal munkaerőket, esetleg »szegény diákokat« is fognak alkalmazni, magától értetvén, hogy a maguk választotta gyűjtők* és írnokok munkájáért egyesegyedül a szerkesztőket fogja a felelősség terhelni. Teljes joga van tehát minden bírálónak a Nyelvtörténeti Szótár hibáiért a szerkesztőket szigorú felelősségre vonni, őket esetleg a legkeményebben meg is róni, de hibául nekik nem számítható be az, hogy munkájukban mások segítségét is igénybevétték s azért nem is bélyegezhető a Szótár olyan vállalkozásnak, »melynél a munkát szegény diákok végezték albérlésben«. Csak tárgyilagos fejtegetések, nem pedig indulatos kifakadások deríthetik fel és hirdethetik az igazságot. Az Akadémia szívesen nyitja meg előadási termét és kiadványainak hasábjait mindenkinek, a ki a kellő mértékben és formában erre törekszik, s alkalmat adva a legellentetesebb nézetek megnyilatkozásának, nem zárkozik el a tudományos vita, még a heves vita elől sem, de a vita hevében is megkívánja minden tagjától, különbség nélkül a küzdők bármelyik táborában, hogy e teremben ne feledkezzék meg sem a tudomány méltóságáról, sem a jó ízlés szabályairól. Kérem, hogy e szavaim vétessenek fel a mai ülés jegyzőkönyvébe. Ha ezt el méltóztatik fogadni, azt hiszem, Simonyi Zsigmond r. t. úrnak az Akadémia elnökéhez intézett kérelme fölött napirendre térhetünk. — Az Akadémia Elnök úr javaslatához egyhangúlag hozzájárul.

Kempelen Farkas. (1734—1804.) Márczius hó 26-án múlt száz éve, hogy Kempelen Farkas, a magyar és erdélyi kancelláriának tanácsosa, a ki ritka sokoldalúságával és rendkívüli feltaláló tehetségével bámulatba ejtette kortársait, megszűnt élni. Ez az évforduló nem múlhat el anélkül, hogy ne áldozzunk mi is az ő emlékezetének néhány sort s ne gondoljunk kegyelettel reá, a ki más irányú hasznos munkássága közben a fonetika tudományának is egyik nevezetes úttörője lett.

* Az Akadémia elnökét köszönő levelemben bátorkodtam fölvilágosítani, hogy a gyűjtők megválasztásában énnekem semmi részem se volt, mert akkor (1873) magam is »szegény diák« voltam. Íródiákjaimat később magam választottam, de azok (Munkácsi Bernát, Zolnai Gyula és Kasztner Géza) kizárólag másolással foglalkoztak.

S. Zs.

Kempelen, a kinek nevét sakkozó gépe világhírűvé tette, már 1769-ben azon kezdte törni a fejét, vajjon nem lehetne-e hangszerek segítségével utánozni az emberi hangot. Számos kísérletet tett s eközben, hogy biztosabb eredményhez jusson, az emberi beszéd fiziológiájával kezdett foglalkozni. Kutatta, hogy milyen módon képződnek az egyes hangok, hogy azután utánozhassa őket. E kutatásainak eredménye a »Mechanismus der menschlichen Sprache nebst Beschreibung seiner sprechenden Maschine« (Wien, 1791) című könyv, mely a Brücke előtti korból a legkiválóbb fonetikai munkák közé tartozik. Kempelen a könyv első és második szakaszában a nyelvvel általában s a nyelv eredetével foglalkozik s azután tér át a beszéd mechanizmusának tárgyalására. Ismerteti a beszélő szervek működését, azután az egyes hangokat tárgyalja s példáit főleg a német, francia, angol, magyar és cseh nyelvből veszi. A legfontosabb eredmény, a melyre Kempen jutott, az, hogy meghatározta az igazi különbséget a kemény és lágy mássalhangzók között, megállapítva, hogy míg a keményeket zönge nélkül ejtjük, addig a lágyakat a zönge kíséri. Tudjuk, hogy ezen a fontos különbségtételen alapszik ma is a mássalhangzók osztályozása. Kempelennek másik érdeme, hogy helyesebben fogta fel a különbséget a magánhangzók és a mássalhangzók közt, mint elődei, s rámutatott arra, hogy a magánhangzók képzésekor nyitott üreget halad keresztül a zönge, míg a mássalhangzókat képezve valahol zárt a szájüreg. Kempelen mindenben praktikus célok vezették, azért az egyes hangokat tárgyalva, megemlíti a képzésükben előforduló beszédhibákat is és tanácsokat ad e hibák gyógyítására. Mindezen fonetikai tanulmányainak végső célja a beszélő gép megszerkesztése volt. És csakugyan szerkesztett is olyan gépet, melynek segítségével képes volt a legtöbb beszédhangot utánozni; össze is tudta kapcsolni a hangokat s kimondott bármely francia vagy olasz szót, a németeket már nehezebben utánozhatta a mássalhangzók gyakori torlódása miatt. Az egyes hangok közül csak a *t*-t és *k*-t nem tudta utánozni, helyettük *p*-t mondott. Kár, hogy beszélőgépének további sorsáról semmit sem tudunk.

Kempelen fonetikai munkásságáról ma is elmondhatjuk Brücke ítéletét: * olyan fiziológiai hangtant hagyott ő reánk, a melyen később ugyan kellett egyetmást bővíteni és javítani, de a mely oly erős alapon van felépítve, hogy alapul szolgálhatott a további kutatás számára.

BALASSA JÓZSEF.

Exlex.* A Nyelvőr megemlíti, hogy az *exlex* szóról én is írtam a múlt év első felében. Kis cikkelyem a Budapesti Hírlap és a Pester Lloyd 1903. évi április 11-i számában jelent meg. Látnivaló, hogy a bécsi Freie Presse decz. 18-i számában közölt cikk alig mond többet, mint az enyém. Időközben megtudtam, hogy az

* Physiologie u. Systematik der Sprachlaute. 2. k. 7. l.

** Hely szűke miatt e II. 5-én kelt levelet csak most közölhetjük. Egyúttal lenyomatjuk a BH.-ban 1903. IV. 11-én (nem VI. 11-én) kelt cikket is.

A szerk.

exlex szó egy régi írónknál előfordul. A mint ugyanis Badics Ferencz szíves kijegyzéséből látom, Pázmány Kalauzában (1. A teremtetett állatok szép rendi cz. fejezet utolsóelőtti bekezdésében) az *exlex* eredeti klaszszikus értelmét megőrizte. Legyen szabad a különben is érdekes helyet szó szerint ide írnom: »Azért ki nemcsak szájjal, hanem erkölcsessel is akarja ismertetni, hogy az Istent hiszi, ne legyen olyan mint a kikirül olvassuk, hogy hasonlóak az erdei számárokhoz, és liber báróknak vagy *exlex*eknek alítván magokat, szabadon vétkeznek, mintha menedék-levelek volna az isteni szolgálattul« stb.

Budapest 1904. II. 5.

A bécsi N. Fr. Presse tegnapi vezércikkében a magyar politikai viszonyokról szól és az alkotmányellenes, törvényen kívüli állapotról ezt írja: »Der in dem drüben gebräuchlichen barbarischen Latein als Ex-lex Zustand bezeichnet wird«, a mi tényleg szó szerint lefordítva minden megjegyzés nélkül így jelent meg egy fővárosi ujságban: »melyet az odaát szokásos barbár latinsággal *ex-lex* állapotnak neveznek«. Az említett lap már most-másodízben kürtöli ki, hogy mi még a latinságunkban is barbárok vagyunk. De a cikk írója téved és így másokat is megtéveszt. Az *ex-lex* a klaszszikus latinság szókincséhez tartozik és a latin nyelv legkiválóbb íróinál fordul elő. Horatius hires *Ars poeticá*-jában (224. vers) a következő sor olvasható: *spectator functusque sacris et potus et ex-lex*. Livius történeti munkájában (9. könyv. 34. fejezet) szintén olvasható ez a barbárnak mondott szó: »An hoc dicis, Appi, non teneri Aemilia lege populum? An populum teneri, te unum *exlegem* esse?« És a latin próza mesterénél, Cicerónál is megvan a *Pro Cluentio* című beszédében (34. fejezet): »non quod illi *exlegem* esse Sullam putarent«. Lucilius és Varro töredékeiről e helyen nem szólok, mert minden hozzáférő ember tudja, hogy *exsors*, *exspes*, *exsanugis* stb. egészen rendes, klaszszikus szavak. De az az érdekes, hogy a magyarországi latinság hatalmas szótárában, melynek szerzője a nagyérdemű Bartal Antal, nem is szerepel ez a szó, annak jeléül, mert ősapáink, szerencsére, nem ismerték sem a szó fogalmát, sem a nevét. Ez sajnos, csak a legújabb magyar históriának a vívmánya. — Azt hinné az ember, hogy a magyarországi barbár latinság mítosza már ki van irtva a művelt emberiség konvencionális hazugságainak szótárából, a mióta Samassa érsek hatalmas argumentummal meggyőzte az alaptalanul vádaskodókat. De, sajnos, még mindig akadnak emberek *Ausztriában*, kiknek sehogysem tetszik az az elvitázhatatlan tény, hogy a latin nyelv és irodalom milyen óriás, szinte példátlan hatást gyakorolt hazánk népére. Ez persze a magyar nemzetnek egyik dicsősége, melyre büszkén tekinthet, még akkor is, ha ez az alaptalanul gúnyolt magyar latinság annyira távol esnék Róma klaszszikus nyelvétől, mint akármelyik újlatin nyelv az édesanyjától.*

(B.H. 1903. IV. 11.) PRUZSINSZKY JÁNOS.

* A barbár magyar latinság meséjére alkalmasint csak a magyaros hangsúlyozás adott okot (az első szótag hangsúlyozása). Innen az osztrákok-

Báli leánynevek 1904. Erzsébetvárosi demokratakör: Satyika, Rezska, Vali, Matyika, Erzsók, Anczika, Béby, Lolo, Mädy, Toto. — Saskör: Gabi, Mimike. — Belvárosi polgári kör: Lola, Zsazsa, Pipi, Czoczso, Juczika, Pityu. — Pénzügyi tisztviselők bálja: Jessy. — Állatorvostanhallg. tánczest.: Pepoka, Emmus, Leonika, Duczko, Maczuska (Bargár Maczuska Znióváráljáról). — Füszerkereskedők bálja: Czibike, Aliz. — Déli vasuti: Lusi, Cziza, Czika, Jolli. — Más bálókból: Elluci, Oli, Lulu, Czilla, Linike, Minus, Dari, Zorka, Zsella.

SZABÓ JÓZSEF.

A jogászbálról (BH. jan. 10): Aläry [sajtóhiba lesz Märy helyett. A szerk.], Nenczi, Harry, Mädi, Clarisse, Duczi, Fifi, Jella, Addy, Georgine, Ili, Lulu, Joujou (!), Mady, Alicze, Lilly, Joli, Toto. Uram Isten, melyik szigetcsopotról valók ezek a hölgyek?

KOLLARIK KÁLMÁN.

Mikor a nép urasan beszél. Hogy *gratulál* a bor? Mulatnak erősen, de a főmolnár sehogysem tud inni. Biztatják, de nem csúszik neki. Kritika alá veszik a bort, de megállja a helyét. Akkor aztán az egyik kivágja a bölc igazságot: — Úgy látom, főmónár úrnak nem gratulál a bor!

A *liberális* kocsis. Muki tekintetes úr egész új libériával lepte meg kocsisát, Pistát. A gyerek feszített is benne erősen. Muki tekintetes úr pedig olyasmi dolgot csinált, a mit úton-útfélen tárgyalni a legalkalmasabb beszéd tárgy volt. Egyik helyen is szóba került Muki 'úr dolga és szörnyűködtek rajta, de nagyon. Az egyik jelenlevő aztán Muki úr dolgát a következő döntő okkal találta megokoltának: — Hja, annak liberális kocsisa van ám!

A paraszt a háza elé széles tornáczot csináltatott. A széles tornáczhoz úri mód és úri beszéd is kellett neki. Rendesen a tornáczon ebédelt s ha megkérdezték tőle, hol akar ebédelni, így fejezte ki magát műveltül: — A *révöréndán* fogok ebédelni. — A pitvar, tornácz szó nem volt jó neki s a *verandának* meg nem tudott megfelelni.

Ugyanennek a nyeglesége folytán történt ez is. Meglát egy valakit vasárnapi nap, a ki szokás ellenére borotválkozatlan volt, s imígy fejezi ki megbotráncozását: — Millen nagy a *parókiája*.

nál ez a közmondás: *Nos Húngari non cūrāmus quantitätē syllābārum* (így hallottam 1883-ban egy karintiai paptól; ez persze nagyon pontatlan utánzása a magyaros kiejtésnek). Ugyanígy nyilatkozik az osztrák német a lengyelek latin kiejtéséről: *Nós Poloni nōn cūramūs quāntitātē syllābarūm*, vagy *Nos Pōloni non cūramūs quantitätē syllābarum* (ez is hiányos utánzás; idézi és bírálja Storm: Englische Philologie I. 15. 1881).

A szerk.

Kövér, elhízott volt a bácsi. Különben »úr«-nak szólították. Így követelte. Veszekedett a mód. Az »úri kórság«-ból is volt benne valami, képzelődött és nyögött ok nélkül. Aztán mód fölött nagyralátó volt. Nagyon mulatságos volt, ha fönnhéjázása közben elkezdett sopánkodni. Egyszer aztán megadta magának.

— No, hogy^u van^u? — tottyan be hozzám.

— Hát csak vagyok. Tessék leülni. Mi jót hozott?

— Csak el^u gyöttem^u. Lássá, ollan^u unyodalmas^u mindig^u otthon^u.

Aztán beszélt hetet-havat. Dicsérte a határt, birtokát, házát, szőlejét, lovát, csikáját, ökrét, magát. Utóbb hirtelen sopánkodásra fogta a dolgot.

— Jaj^u, csak^u ez a disznó nyavala, vagy mi, né háborgatna.

— Hát mi a baja?

— Magam sē tudom^u. Lássá, most is úgy^u fél vagyok^u fuval^u-kod^uva, hogy^u alig^u birom^u magamat — tapogatja terjedelmes hasát.

— Föl ám — gondoltam magamban. — Eltaláltad.

SZTROKAY LAJOS.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesék.

A mestër mēg a pap.

— Katona Gábor elbeszélése (48 éves). —

V^uót ëccēr ëk kössi^ugbe igē~ gazdag pap, a mestērē mēg szēgi^{en} v^uót neki. Ëccēr aszonygya a mestēr a felesī^uginek: »Tē annyuk, átmēnēk iēn ehē a papho, a hidassábo igēj j^uó három diszn^uó hizik, ëggyet agyonütök belüllő. Nagyoy j^uó tudom, a pap igē^u finnyás embēr, nēm ēszi mēg, maj nekü~k aggya.« — Aszonygya a felesī^ugē: »J^uó lēssz az aptyuk, maj nekü~k aggya.«

Átkullogott a mestēr i^ujjē tizēnēggy órakkor ëf fejsz^uévé, agyonycsapott ah hidasba ëd diszn^uót. Rēggel a sz^uógáll^uó ëtetnyi akargya a diszn^uókat, hát ëm mēg van dögü^uvō.* Beszalad, monygya a papnak: »Tisztelend^uó ur, a ziste~re ki^urēm, mēg a zestē sēmmi bajjok sē v^uót ezēknek a disznó^uknak, mos má ëm mēgva^u dögü^uvō. Összöcsaptya a pap a kezit: »Ha mēgdöglött«, aszonygya, »isten akarattya ellen nēm tēhetünk: hijjátok át eszt a szēgi^um mestērt, ha nēm utájjo, hasznájjo föl.

Átmēgy a sz^uógáll^uó a mestēr^uér, aszonygya neki: »Tanitt^uó ur, a zestē mēg sēmmi bajja sē v^uót a diszn^uónak, mos má ëm mēg va^u dögü^uvō. Aszt üzentē a tisztelend^uó ur, ha nēm utájjo, hasznájjo

* Az *üö* második eleme tkp. a nyilt *œ* hang.

föl.« — »Déhogy utállom ¹én, aszonygyaja a mestér, köszönöm a tisztelend^üő ur szivess^ügit, maj ^{fü}őhasználok ¹én.«

Átvitt^ük a diszn^üót a mestérh^é. Mikor a hus fogyatkozott, mégin aszonygya a mestér a feles^üginek: »T^é annyuk, átm^{én}ék ¹én eh^é a papho m¹ég, agyonütök m¹ég ^{éd} disznaját, tudom, hof finnyás emb^{ér}, am maga m^{ég} n^{ém} ^{és}zi, majd osztán nek^ü~k aggya.« — Átkullog a mestér ^üjj^é mégin tizenkét órákkor fejsz¹ével, agyo^üvág ^{éd} diszn^üót méginn a hidasba.

Sz^üógáll^üó méginn ^étetnyi akargya a diszn^üókat régg^é, mégin ^{éd} diszn^üó mégvan düg^üőv^ö, szalad be, monygya a papnak: »Tisztelend^üő ur a zistenre kí^ür^{ém}, a zest^é s^{ém}mi bajja s^é v^üót a diszn^üóknak, mégin ^{ém} mégvan düg^üőv^ö.« — Aszonygya a pap: »Ha m^{ég}-döglött, isten akarattya ellen n^{ém} t^éhet^ü~k, hijjátok át eszt a sz^égiⁿ emb^{ért}, ha n^{ém} utájjo, hasznájjo föl eszt is.« — Átszalad a sz^üógáll^üó, monygya a mestérnek: »Tanitt^üó ur, m^{ég}im m^{ég}döglött ^éddiszn^üónk, aszt ^üzent^é a tisztelend^üő ur, ha n^{ém} utájjo, hasznájjo föl.« Örül a mestér annak: »Déhogy utállom ¹én; köszönöm a tisztelend^üő urnak a szivess^ügit, ^{fü}őhasznállom ¹én.«

Átm^{ént} a mestér a diszn^üójér, ^{fü}őhasznáták, de mikor a mestér a diszn^üót ^évitt^é, a pap minygyá ^üt a gyanupörr^é, hon n^{ém}-^é ez a mestér t^{ész} a diszn^üónak valamit.

A sz^üógáll^üónak Náni v^üót a nev^é. Aszonygya a sz^üógáll^üónak: »T^é Náni, haf fenekejjelek be ^éggy ^ücakára ^éf f^érs^ül^üógba, majd átküllek a mestérh^é ^éggy ^ücakára, n^{ém}-^é hallaná a diszn^üók kör^ü valamit. Száz forintot adok.« — M^{ég}ör^üöt a l^één [így! leány] nekijj^é, bele^éggyez^étt. Belefenek^ét^é a pap f^érs^ül^üógba.

Átm^{ég}y a pap a mestérh^é. Aszonygya neki: »Tanitt^üó ur, ha l^énn^é oan sz^üves, vend^ügej^{üm} l^észnek a z^ücakára, a szobájába ^éf f^érs^ül^üógnak ha helet anna.« — »Sz^üvessen tisztelend^üő ur«, aszonygya a mestér. »Öl^üg t^ér^és-tágos, — aszonygya, — a szoba, m^ékf^{ér} benn^é.« — ^Éhivattyák a kurátort, hos seg^üjj^é átvinni a f^érs^ül^üógot, mest^{ért} is áthivattyák, vizzik a f^érs^ül^üógot pap, mestér, kurátor a mestér szobájába, l^ét^észik a z^és^üó h^ére; a pap aszonygya: »ebbe kíⁿyelmes port^üka van, a zaszt^üó mell^é k^üő kíⁿstetnyi«, hogy a Náni m^ékhajja, hom majd a mestér mit besz^ül.

^Ém^{ég}y haza a pap, kurátor. Szokás sz^éri~ hus v^üót a vacsora. Vacsora közbe aszonygya a mestér a feles^üginek: »Ládd-^é kedves feles^üg^{ém}, de j^üó v^üót nek^ü~k panaszkonnyi, de j^üól ^ülünk.« M^ék-hallotta eszt a Náni a f^érs^ül^üógba. ^Ényikkantotta magát. A mestér minygyá tutta. hányadⁿ va~. Kapott hamar ^{éd} darab ^áns^ül^üógot, m^ékfullatt a Náni.

Hazaviszik réggel a f^érs^ül^üógot, ^{fü}őbonytya a pap, mikor a mestér ^{ém}ént m^{ég} a kurátor haza, láttyo, hom m^{ég} vaⁿ h^üóva a Náni. M^{ég}éedett a pap, hon n^{ém} meri mondanyi s^é~kinek s^é, hogy a törvi^{én} rá né sz^üógájjon. Átszalatt a mestérh^é, aszonygya neki: »Tanitt^üó ur, aszonygya, m¹ég a zest^é s^{ém}mi bajja s^é v^üót a sz^üógáll^üómnak, ^üjj^é h^értelem m^ékh^üót. Temess^é el, ¹én magának száz forintot adok, m^{ég} három tehenem van a zistáll^üóba, amm^élliket

választya a három közül.« — »Ó tisztelendű ur, majd étemetém ién.« Átszalattak a papho. Belehuszták-vonták a Nánit ér rozs zsákbo [rossz zs.]. Íjjé tizeneggy órákor vállára foggya a mestér a zsákot, beⁿ vót a Náni, viszi ki a mezzűőnek. Szégiⁿ embér még a falu felé ész zsák disznűohussá ballagott haza; emmég ullopta. Mēgláttyo ēggyik a másikat, mindakettűő ēdopta ja zsákot.

A szēgiⁿ embér, mivē lop^uó v^uót, jobbam mēgēdēt, écam-mogot a zsáktya mellű fiére a zárogba, a mestér mēg odakullogott. Tapogattya, mi van a zsákbo, hát disznűóláb, kűóbász, mindēnfīlé disznűohus. A mestér fűőfokta a zsákot a vállára, vittē hazafelē, fordú^ot vissza. Szēginembér is odacammogott a zsákho, akki ot v^uót mēg, a is fűővēszi a zsákot, fordul vissza haza felē. Aszonygya a szēgin embér a felesī^ginek: »Annyuk, a zisten mēgatta a szērē^ucsēt. Szērē^ucsēsēn mēgjártom, hanēm süssē a hajnűóra ēj jűó lábos hust.«

Kiboⁿcsa a zasszon a zsákot, majd apritt a lábosba hust, hát elűőhossa a pap szűógállűójának aszt a boncos fejit. Rátoppant az urára. »Aptyuk mēgveszekēdēt kē, pap szűógállűóját hoszta kē idē.« — »Pap szűógállűóját? Hogy a terēm^ufáját!« Röktőⁿ kihuszta a zságbul a Nánit, hajnűoba hazavittē a papho, felālī^utotta a konyha-ajtűoba kűőlábho.

Mēnni akar rēggē ki a pap, hál láttyo, hogy ott áll a Náni. Um mēgēdēt a pap, hogy hanyatt vákto magát, hogy a fejit is bevákto. Szalatt a mestérhē, monygya neki: »Tanittűó ur mēggyütt a Náni.« Aszonygya: »Mēggyütt?« — »Temesse el a zisten ágya mēg, mēg ēttehenet adok, mēg száz forintot, hoh haza nē gyűjjon.«

Ut temette el a mestér a Nánit. Mēgnyertē a kīēt tehenet, mēg a kīētszáz forintot, mēg mēgētte a három disznűót is.

(Acsád, pápai járás.)

BEKE ŐDÖN.

Szólások.

Kinn ugrik, benn bukik. (Baja.)

Ugy áll, mint a vén asszony foga [lőtyög, nem erősen áll]. (B.)

Süket, mint a mónár télen. (B.)

Mosolyog, mint a pesti kutya a zsömlének. (Szekszárd.)

Kicsipett, mint a lakatosné Jézus nevenapján. (Sz.)

Még csak barátgarast se kaptam [azt se mondta, köszönöm. Barátgaras = barátfizetség = »köszönöm«]. (B.)

Meg kő rázni, mint Krisztus a vargát. (B. Sz. is.)

Lóról számárta ül. [Nagy dolgot abbahagyva kicsibe fog.] (B.)

Mindent az újjából akar kiszopni. [Tanulás nélkül akar valamit tudni.] (B.)

Ilyen nap nincs az ő kalendáriomában [pl. fizetési határnap]. (B.)

Magáé a garas, enyim a két krajcár [legyen igazunk mind a kettőnknek]. (B.)

Tuggya fene, micsoda retye-rutya Ádámru-Évárú. [Távoli rokonokra mondják.] (Sz.)

Szép vót, mint a Tündér Ilona szobalánya. (Sz.)

Kutya baja, mint a szentesi halottnak. (Sz.) [Mi ennek az alapja?]

Eröteti, mint Bogyainé az éneket. (Sz.)

Nincs semmi baja, csak a torka véres. (Sz.) [Olyan portékára mondják gúnyosan, mit a gazda nagyon dícsér, habár kopott, rossz is.]

Ott söpör, a hol a papok táncóznak. [Nem nagy barátja a tisztaságnak.] (B. Sz. is.)

Kiköpött anyja (vagy apja) [= nagyon hasonlít anyjára vagy apjára]. (B.)

Telhetetlen, mint a kódustarisznnya. (B.)

Akár nyakon, akár pofon [= egykutya]. (Sz.)

Hetedik gyeréke az anyának! [Vö. burokban született.] (B.)

Uszik mint a fejsze foka. (B.)

Úgy él, mint a Tódi Miklós lova. [Rosszúl.] (Sz.)

(Baja és Szekszárd.)

MISKOLCZY GUSZTÁV
ÉS IFJ. SCHERER SÁNDOR.

Esküdözések és káromkodások.

a) *Esküdözések*: istenuccse, máruccse, mákosuccse, krisztusuccse, szakramentomuccse, szentemuccse, szűzmárjauccse, gáspáruccse, boldog-, teremő-, istukuccse, istenemreg, istenbizon, isten az atyám, isten-szűzmárjauccse, istenszentuccse, dühös kutya legyenek, ha nem igaz, dögöllyek meg mint a kis csiku édes anyja, száraggyon el a kezem. — *Tréfás esküdözések*: száraggyon el a kezem, ha bántottam, száraggyon el úgy, mind a háj; ollan kutya legyenek, mind a győri püspök.

b) *Átkozódások*: a rosseb egye meg, a fekete, polituros rosseb egyen meg; risseb, rosseb, miné kisebb anná frissebb; rosseb egye meg a májád levelét, szíved gyökerit, az órod közfalát, szemed világát stb.; vadhus egyen meg, vakkelés egyen meg; nehéz nyavala törgyön ki, nyavala üssö ki a zanyádot, nyavala bozgasson fő, nyavala vessen fő, nyavala kórság törgyön ki, a dühös nyavala törgyő ki, a nehésség üssö fő, kólika leptyen meg, hétféle nyavala vessen fő, puskapor vessen fő; azt a hét szomorúságát annak a hét szömöd világának, natrabula egyen meg, natrabuláskoggyá meg, záhotatlan legyen belüled, tűz égessen meg, kórság törgyön ki, menkü üssön agyon; tüzes csattogu, villogu, sziporkás, kojtorgu menkü vág-gyon agyon, menkü üssön agyon dörgés nékün; hogy a tüzes stb. mendergüs menkü dörreccsen agyon, mikor legtisztább üdü van; a föld nyellen e, hogy a föld ne vegye be testedet, a föld egyen meg; az ördögök ragaggyanak el tüzes szekéren, a farkasok egyik meg a zaptya koporsuját, vakullon meg, dühöggyn meg, a nyühek egyik meg, a feránczo egyen meg, a vakulás érgye meg, a tüzes rohonc üssö kü, a lucfér egye meg.

c) *Káromkodások* : a szencségét, szakramentomát, krucifix hergott szekremencki, a hétszáz szekir szencségít, a zanyád istenit, a zisten-fáját, a zur vagyomát, a szent angyalát, a szentedet, a dicsőségít, a zálleluláját, a hiszekeggyét, a hét istenit, aszt a hét mindenségít, a három, a hétszáz istenit, az apostolát, a mihonyáját, a lenmag-gyát, a hétszázát, a zoltárgyát, a templomát, a menyország-gyát, a csillag-gyát, a zárgyilusát, a mikefáját (Mikefa göcseji község), a levenduláját, aszt a fűszfáját, a Jeruzsálemát, a Názárottyát, a Betlehemgyét, a Panciusát, a Pilátusát, a rómaiát, a római heltartuját, a kereszt-fáját, a teremtesít, a miatyánktyát, a mesterit, a koporsószeg-gyit, a rézangyalát, a mindenit, a nággját (nádját), a rókáját, a cinegét, a kányáját, a kutyaságát, a kereszttségít, a könyörgüjít, a szerelmit, a hét szomoruját, a lutyannyát, lutyán bujjik beléd, lutyán egyen meg, disznu zsámfuter teremtette, a dana egye meg, a dana vügyö el, dobróc egye meg, falos egye meg, zördög bujk beléd, zördög vügyön el stb.

d) *Pirongatások, gúnyolódások* : te gyümösztelen, te tökfenc, te rücskös, te csürcös, te pocók, te tetüfécék, te takonpóc, te melák, te paszkonca, te szuszi-muszi, te mamlac, te banga, te rühes, te redves, te koszos, te mocskos, te tetfes, te pizsokfécék, te göthös, te borfécék, te nyomoruság kergetü, te tüdűfejü, te vén pönöszlős fejü, te bundás, te szörös, te gyéhos (dühös), te csajtarás, te alamuszi.

(Göcsej: Kis-Sziget és Csömödér.)

GÖNCZI FERENCZ.

Tájszók.

— Olyanok, amelyek a MTsz.-ból eddig hiányzanak. — Uhm. = Udvarhely megye, MTm. = Maros-Torda megye, Kkm. = Kisküküllő megye. —

<i>abéce</i> : ábéce (abc). Kelementelke, MTm.	<i>azonküvel</i> : azonkívül. Szőkefalva, Kkm.
<i>ádokfalapi</i> : hársfalevél. Atyha, Uhm. vő. száldok, szádokfa, NySz., MTsz.	<i>baksa</i> : kecskebak. Makfalva, MTm.
<i>ájasztó</i> : rúd, mellyel a ruhaszáritó kötelet felpéckelik. 'Ájasztót keress, hogy ájasszuk fé a gu-nyát.' Bonyha, Kkm.	<i>bárdoló mester</i> : ács. 'Élküttem a bárdoló mester után, hogy jüjen ide.' Balavásár, Kkm.
<i>ajjas</i> : sík, síkságban fekvő. 'Ajjas héjt vagyon a mű földünk. Kis-kend, Kkm.	<i>bátrotlan</i> : båtortalan. Etéd, Uhm.
<i>ármányista</i> : ármális nemes. Csók-falva, Kelementelke, MTm.	<i>bédugacsal</i> : bedugogat, elültet (plántát). Ádámos, Kkm.
<i>árnyékszén</i> : félszer, kocsiszín. Kelementelke, MTm.	<i>bémocskol</i> : bemocskol, bepiszkít. Etéd, Uhm.
<i>áronlás</i> : árendás, bérlő. Erdő-szentgyörgy, MTm.	<i>benntelek</i> : belső telek, belsőség. Királyfalva, Kkm.
	<i>bicskol</i> : késel. Makfalva. MTm.
	<i>bójász</i> : kapingál, keresgél (tyúk). Korond, Uhm.
	<i>bükik</i> : bujik. Kóródszentmárton, Kkm.

bükkik: u. a. Sóváradi, MTm.

cindura: évvégi vizsgálat. (Lat. censura). Egrestő, Kkm.

cinduráz: osztályoz. Uo.

cülöp: cölöp. Szováta, MTm.

cserebugál: csereberél. Kelemen-
telke, MTm.

cseres: foltos, piszkos. Etéd, Uhm.

csipü: csepü. Korond, Uhm.

csúrmoja: búza között termő pi-
ros virágú növény. [Lehet, hogy
épen a pipacs]. Kóródszentmár-
ton, Kkm. [Csormolya a sárga-
virágú Melampyrum. A szerk.]

döltes: dölt, feldölt. 'Sok döltes
van a gabonába.' Szováta, MTm.

dubbogás: zajgás, zajongás. Kóród-
szentmárton, Kkm.

dúlósegéd: szolgabíró. Szentdeme-
ter, Uhm.

el (< él): öl. Dombó, Kkm.

éldegel: éldegél. Atosfalva, MTm.

élfázódik: átfázik. Kibéd, MTm.

élnyomoréjkodik: nyomorékká vá-
lik. Kibéd, MTm.

élszérteedik: elszéled, elszóródik.
Gálfalva, Kkm.

ennyireg: ennyire. Ádámos, Kkm.

esekedik: rajong. 'Esekedik a gyer-
mekeiért.' Szőkefalva, Kkm.

felájaszt: felpeckel. Bonyha, Kkm.

féltapul: feltapad, a cipő talpához
ragad. 'Féltapul az agyag, ha
reálépik az embér.' Uo.

flájter: örvezető. (Dial. ném.
kfreiter.) Balavásár, Kkm.

fójtomosan: folytonosan. Sófalva,
Uhm.

fonikál: fonogat. Etéd, Uhm.

fonogal: fonogat. Szőkefalva, Kkm.

fontos: mérleg. Atyha, Uhm.

főtölfa: fejfa. Bonyha, Kkm.

gázdás: gazdag. Kibéd, MTm.

gyanánt: miatt. 'Az árva tesvérei
gyanánt, ha él nem vinnék [ka-
tonának], jöu vöuna.' Atyha,
Uhm.

gyűszű: derékra való bőrv. Szent-
istván, MTm. [vö. tűsző.]

habicskál: tapiskál (vízben, sár-
ban). Balavására, Kkm.

hannagy: hadnagy. Csókfalva,
MTm.

hátalás: házalás (mindenféle árú-
nak háton való hordása). 'Há-
tálással keresik a kenyeréket.'
Szováta, MTm.

házciskó: házacska. Királyfalva,
MTm.

helyett: miatt. 'Hejtettem ne kér-
gesse el a feleségit.' Héderfája,
Kkm.

hízlóól: hizlalóól. Ádámos, Kkm.

hullás dëcka: olcsóbb, nem egé-
szen hibátlan deszka. Kibéd,
MTm.

hümlő: himlő. Erdőszentgyörgy,
MTm.

iberájter: a sóhajdúk felügyelője,
ellenőre. (überreiter: ném. bá-
nyászszó) Korond, Uhm.

ihar: vihar. Kibéd, MTm.

immád: imádkozik. 'Jabb immádni,
mincsem káramkadni.' Ádámos,
Kkm.

intértál: akadályoz, megakaszt.
Bözöd, Uhm.

kacér: rossz, istentelen [?] 'Kacér
embér, nem szeret dölgozni.'
Szőkefalva, Kkm.

kantál: rimánkodik. Kóródszent-
márton, Kkm.

kátyabotykó: a nád butykos vége.
Etéd, Uhm. (ty < k).

kavászkéve (< kovászkéve): az a
kéve, amelyet a pap kepéjén
kívül még ráadásul kap. Király-
falva, Kkm.

keszen (< készén): köszön. Bony-
ha, Kkm.

ket (< két): köt. Uo.

kezeledik (< közeledik): közele-
dik. Uo.

kibékél: kibékül. Héderfája, Gál-
falva, Kkm.

kicsi: kevés. 'Az én uram kicsit élt.' Nagykend, Kkm.

kicsóvál: csóvával megjelöl. 'Kicsóváltuk a hátárát.' Szováta, MTm.

kihalmoz: apró földhányásokkal megjelöl. 'Kihalmosztuk az ér-dőt is.' Uo.

kitokol: deszkával beborít (ajtó-félfát, szemöldökfát, ablakkere-tet, küszöböt). 'Az ájtóu még mindig nincsen kitokolva.' Sóvárád, MTm.

kiválódik: kiválik. 'Kiválódik az üszeg a búzából.' Ádámos, Kkm.

kíváncsi: vmit kívánó. 'Kíváncsi, hogy odaményén.' Etéd, Uhm. 'Nem kíváncsi megenni a ke-nyeret.' Kóródszentmárt., Kkm.

kollárt (igy): korlát. Sófálva, Uhm.

komorán: komoran. Kibéd, MTm.

kórédzik: kórozik, szárába nő (sa-láta). Etéd, Uhm.

köd: köd. Szováta, MTm.

költ: kelet, besavanyít. 'Igy szok-tuk köüteni nyárbo az ubórkát.' Etéd, Uhm.

környület: környék, vidék. 'Sok nép ményén oda [a parajdi vá-sárra] az egész környületből.' Sóvárád, MTm.

kőüszög: kemény üszög. Kóród-szentmárt., Kkm.

kövicséz: öt kavicsal való játé-kot játszik. Erdőszentgyörgy, MTm. [másutt *bikázik*].

közkenyér: mindennapi fogyasz-tásra szánt, olcsóbb, barna ke-nyér. Szováta, MTm., Sófálva, Uhm.

kútszër: a gémeskút egész fel-szerelése. Sóvárád, MTm.

kuvacs: nagyobbfajta (ökölnyi) kavics. Ádámos, Gálfalva, Ba-lavásár, Kkm., Csókfalva, MTm.

külömbzedik: különböződik, elvál-tozik. Egrestő, Kkm.

látani: látni. Ádámos, Kkm.

lefogy: elvégződik. 'A búzaratás [buza aratás] mos fogya le.' Etéd, Uhm.

lélél: gereben. Korond, Uhm. [*héhely* < ném. *hechel*].

lélleget: szokott lenni. 'Somojón, [Csíksomlyón], ahol a búcsú lélleget.' Uo.

letilol: lebeszél. 'Letilóltam, né aggya el a föggyit.' Szováta, MTm.

levelezés: tavaszi munka a szőlő-ben. Kóródsztmárt., Kkm.

levélszén: zöld ágakból összerótt lugas. Gyalakuta, MTm.

lisztüszög: lágy üszög. Kóród-szentmárt., Kkm.

lovadzik: lovas játékot, lovasdit játszik. Siklód, Uhm.

malommestër: molnár. Havadtő, MTm.

mégfakóodik: megfakul. Szováta, MTm.

még helyésedik: megtelepedik. 'In-net sak van att [Amerikában] mekhéjesedve.' Ádámos, Kkm.

még kendőzik: megtörülközik. 'Mej kendőhöz mekkendőzöl, az a kendő langat vessen.' Csók-falva, MTm.

még kólint: fejbe üt. 'Attól fétem, hogy mekkólintnak.' Dombó, Kkm.

még különöz: megosztokodik. 'Mek-különöszünk a bírtakba.' Di-csőszentmárt., Kkm.

még nyomorékosodik: nyomorékká válik. Kelementelke, MTm.

még varizsól: kotorgat, élesztget (parazsat). Erdőszentgy., MTm.

még vénéz: megvénül. Kibéd, MTm.

még verédzik: megverődik, verést kap. 'Vigyázz, met megvered-zel.' Kóródszentmárt., Kkm.

méggyés mestër: felekezeti tanító. Csókfalva, MTm.

merő: merev, törekeny. 'Igen me-

ró a szálna, nem lehet fonni.'
 Etéd, Uhm.
merős. 'Merős nagy vizek állottak a rétén.' Erdőszentgy., MTm.
mucskok: piszkok, mocskok. Gyalakuta, MTm.
*mucskos:** piszkos, mocskos. Uo.
muhar: vmi nagylevelű, nedves helyen termő növény. Uo.
nagy: hangos. 'Man(d) nagyobbban a nevedet.' Bonyha, Kkm.
némely: némelyik. 'Némej aszongya, hogy...' Kelementelke, MTm.
ojankori: olyan idős. 'Ojankori, mind én.' Küsmöd, Uhm.
özvegykédik: özvegyül, özvegy állapotban él. 'Ögyveszkedik.' Erdőszentgyörgy, MTm.
pélikulán: pléhkanál. Sóvárád, MTm.
pironkodik: szégyenkezik. Szováta, MTm.
pongygász: poggyász. Sóvárád, MTm.
ponyva: durva, vastag gyapjuszövet, amelyből az ujjas készül. Etéd, Uhm.
précskél: preckel. Erdőszentgyörgy, MTm.
puszka: puliszka. Egrestő, Kkm.
rebdet: rept., repülés. 'Ó te kedvem szerint rebdetű kis mádár.' Kibéd, MTm.
repetyél: ketyeg (óra). (Talán < repétál?). Bözöd, Uhm.
romlás: baj, betegség. 'Nem kaptam sémmit romlást a katonaságnál.' Sóvárád, MTm.
sajtolás: törkölyből sajtol must. Balavásár, Kkm.
sevény (< sévény): sővény. Ádámos, MTm.
sillódik: sinylődik. Küsmöd, Uhm.
simma: síma. Gyalakuta, MTm.

sirinkó: keskeny [?]. 'Kicsi sirinkó buzafód.' Héderfája, Kkm.
sóyhájdú: a szósziklákra ügyelő őr. Szováta, MTm., Parajd, Korond, Uhm.
sorol: soroz. Szókefalva, Kkm.
süteni: sütni. Ádámos, Kkm.
süttetni: ua. Atyha, Uhm.
szécényi: egy kevés, egy csepp. 'Egy szécényi gyümölcsünk se termett.' Parajd, Uhm.
szénvesztő: szemfényvesztő. Sóvárád, MTm.
szêrteebbed: szétdagad, megdagad (láb). Etéd, Uhm.
szërusz: szervusz. Uo.
szivaradzik: szivarozik. Szováta, MTm.
szönni: szőni. Balavásár, Kkm.
szövő: szőni való. Sófalva, Uhm.
szükség: szükséges. 'Szédret hoztam. Nem szükség?' Szováta, MTm.
szülenagyapa: dédatya. Szováta, Kelementelke, MTm.
születtem föde: szülőföldem. Egrestő, Kkm.
tagpásztor: csósz. Királyf., Kkm.
tándlkozik: találkozik, akad. Siklód, Uhm.
tárkanémű: színes, mintázott fehérnemű. Bonyha, Kkm.
távodzik: távozik. Korond, Uhm.
temettés: temetés. Balavásár, Kkm.
törödék: törek. Királyfalva, Kkm.
tutu: mérges, haragos. Kelementelke, MTm.
tűzótó komp: kampóval ellátott hegyes vas, melyet rúd végére illesztnek. Kibéd, MTm.
únálmaskadik: unatkozik. Héderfája, Kkm.
űdvég: ügyvéd. Balavására, Kkm.

* Erdélyben mocskoknak és mocskosnak mondják már azt is, amit a magyarországi ember még csak piszkoknak vagy piszkosnak mondana. Ez utóbbi két szó, ha jól tudom, egyáltalában nem járatos Erdélyben.

üsmerszédik: ismerszik. „Nem üsmerszednek az oláok a magyarak közül.” Bonyha, Kkm.
véradóra: virradóra. Csókfalva, MTm.
viríteni: üriteni. Etéd, Uhm.
visszafordít: megtérít, visszafizet.

„Visszafárdittyák neki aszt a pénszt.” Héderfája, Kkm.
viszang (< viszong?): veszekedik.
 „Viszangtunk erősen sakat.” Uo.
vízfokoló: hőmérő. Szováta, MTm.
zsírasság: zsiradék, zsírnemű.
 Ádámos, Kkm.

HORGER ANTAL.

IZENETEK.

L. A., R. S., G. Z. s többeknek. Köszönjük M. J. nevében is a biztató üdvözlést.

Hibajegyzítés. A múlt szám válaszaiban (33:180, 6. sor alúlról): »lassan *hajtja* a csónakot« hiba; helyesen: »lassan *hajtja át* a csónakot«.

K. S. — D. S. — K. Gy. Zs. Egyelőre nem lehet. Ha az új M. Nyelvtud. Társ. megkezdí működését, annak tessék följánlani szolgálatát!

K. K. Á. Csak tévedésből történt.

F. I. Az *ügy*-nak az a kérdezett használata meg van magyarázva Nyr. 6:67. és a nagyszzebeni áll. gimn. 1891—2-i értesítőjében (10).

D. S. Az alsófehérm. népnyelvre von. irodalom: Lázár I. Alsófehérm. magyar népe (Nagyenyed 1896) és Nyr. 25. k. — Tessék egyelőre legsürgősebb teendőjére szorítkozni!

E. D. A *c* és *cz* mérközését ismerteti Simonyi Zs. Az új helyesírás című füzetének bevezetése. Az Akadémia még a *cz*-hez ragaszkodik.

B. V. A cikket közöljük. Avval a szótári anyaggal jelenleg nem szolgálhatunk.

Több kérdésre válaszul: A magyar határozók *cz*. munkát még kaphatni a M. T. Akadémia könyvkiadó hivatalában.

Beküldött kéziratok. Kicska E. Két álláspont. — Horváth K. Szólások, tájszók. — Cserkó Gy. Gúnynevek, családnevek stb. — Paal Gy. Helyreigazítások. — Kun K. Á. Tájszók. — Hodács Á. A m. nyelvújítás szótárához stb. — Kovách A. A tolnamegyei Sárköz nyelvjárása. — Vázsonyi I. Tájszók. — Erdős D. Csíkmegyei különlegességek; háromszéki tájszók. — Borbás V. Virág és nyílás. — Ketskés Gy. Zs. Tájszók.

Válaszokat küldtek: Baloghy D., Belányi T., Csefkó Gy., Erdős D., Hodács Á., Ketskés Gy. Zs., Laukó A., Paal Gy., Révész E., Teleky I., Vázsonyi I.

Beküldött könyvek. Szőke A. és Schmidt A. Magyar-latin szótár (Wodianer. 2 k 80 f.). — Stepanko A. Vezérkönyv a testgyakorlathoz (2 K.). — Iparosok Olvasótára X. évf. 3.—5. sz. — Praeparatiók isk. német remekfrókhoz, 1. 2. Szószedet Tellhez és Hermann und Dorothea-hoz (50—50 f.). — Szmollény N. Klauzál Gábor. — Sebestyén E. A romániai magyarok élete. — Lilien Anna bárónő: Párba és becsület. Társadalmi regény, ford. Hodács Ágost. (Ára kötve 4 K.). — Magyar irodalomt. értekezések, szerk. Dézsi L. 1. A m. irod. kutatás feladatairól. Írta Dézsi L. (Ára 1 K.). — Czvetkovics J. Bajza József (Kolozsvár, a szerző kiad. 50 f.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéva.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

JÓKAI MINT NYELVMŰVÉSZ.

Jókai kidőltével nemcsak irodalmunk, hanem nyelvünk géniusza is gyászba öltözik. Jókai első sorban áll a magyar nyelv művészei közt, és újabb irodalmi nyelvünk egészségesebb fejlődéseért talán ő neki tartozunk legnagyobb hálával.

Az író, a költő a nyelvnek művésze. Hangszere a nyelv, mint a zenésznek a hegedű. »Négy kis húrban ennyi bánat nem is tudom, hogy fér meg!« S époly csoda, hogy a költő pusztaszavakkal könnyekre fakaszt és kacajra indít, a hogy neki tetszik. Tollával, mint ecsetjével a festő, egész világot fest képzeletünk elé, s a kikkel e világot benépesíti, azoknak sorsa épúgy érdekel, épúgy meghat bennünket, mintha való lények, mintha élő embertársaink volnának.

Legtöbb mai írónk keveset törődik a nyelvvel, nem sok gondot fordítanak rá, de nem is tudják, mennyit vesztenek ezzel. Ők csak fényképezni akarják a valót, s lemondanak a színek hatásáról. A mi színt és meleget ad az előadásnak, azt ők frázisnak nevezik. Pedig valamint az üres frázis nem biztosítja az igazi hatást, époly kevéssé lehet az olvasóra hatni, ha a frázist, a kifejezést teljesen elhanyagoljuk. Hogy ez minő lényeges eleme az írói hatásnak, az legszembetűnőbb Jókainál.

A frázisok alatt itt természetesen nem az elcsépelet szólásokat értem, nem a tartalmatlan mondásokat, nem a gondolatbeli szegénység csalóka leplét. Ellenkezőleg: Jókai olyan frázisokkal fényeskedik, melyek tartalomtól duzzadnak, melyek a gondolatok, a képzetek, hangulatok, érzelmek bőségéből fakadnak, melyek — akármilyen játziak — mindig a szívből erednek s azért a szívhez szólnak.

Jókai a nyelv gazdagságával minden más magyar író fölülmúl. Fölülmúlja őket először is a *szók bőségével*. A régi szók

fölélesztésében remekelt Vörösmarty és Arany, Jókainak csak a példát kellett követni s történeti regényeiben ő neki volt erre legtöbb alkalmja. De ahhoz senki sem értett úgy, mint ő, hogy hogyan lehet a nép gazdag nyelvkincseiből nemcsak azt felhasználni, a mi saját gyermekéveiből maradt az író lelkében, hanem azt is elsajátítani, a mi más vidékek beszédében szép és megkapó. Jókai stílusában nemcsak a dunántúli népnyelv tükröződik, hanem majd époly mértékben az Alföldé s a székelységé. A nemzeti lélek egyetlen egy írónkban se nyilatkozik oly teljességgel, mint Jókaiában. A nyelvész sem olvashat Jókaitól új kötetet anélkül, hogy itt is ott is egy-egy új, előtte ismeretlen, de tartalmas és tetszetős szót ne találna.

De Jókai stílusának zamatjában és kedvességében még sokkal nagyobb részük van a változatos magyaros *frázisoknak, szólásoknak, fordulatoknak*. Jókai valósággal remekel abban a művészetben, hogy a szólásoknak mindig új meg új szint, meg formát ad, mindig új meg új módon alkalmazza a helyzethez, a hangulathoz. E tekintetben csak Arany János fogható hozzá, a kiről ismeretes, mennyire tudta az állandó szólásokat is egy-egy apróka vonás változtatásával művészi céljaihoz idomítani. Jókaiában azonban nem olyan tudatos a dolog, mint Aranyban. Aranyt a művészi szándék vezeti: Jókaiában a népnyelvi őserő, a nemzeti géniusz teremtő munkáját látjuk folytatódni. Vörösmartyn kívül nincs írónk, kinél annyira nyilvánvaló és szoros kapcsolatban volna az előadás hatásossága a nyelv jelességével, mint Jókainál. Mind a kettő elragad bennünket. Csakhogy Vörösmarty nyelve pompájával sokszor kápráztat és fáraszt, Jókaié ellenben kedves melegségével behízelgi magát szívünkbe. Ez az oka, hogy egy-egy könyvét, ha belefogunk, le nem tesszük, a míg végig nem olvastuk, még akkor is, ha az írónak képzelete lankad, vagy helyzeteit a lélektani lehetetlenség zavarja.

Vannak ugyan Jókai nyelvének szeplői is, mert találkozunk nála nem egy idegenszerű szólásmóddal. De ezek nem afféle hírlapi germanizmusok, hanem rendszerint olyanok, a mik az élő beszédbe, a vidéki városok nyelvébe is bevették magukat. Ezeket tehát Jókai éppen azért alkalmazza, mert az élet nyelvén ír, azzal a közvetlenséggel, melylyel írónk közül ő szólalt meg először s ezzel példát adott az egész mai irodalomnak. S valósággal szerencséje volt irodalmunknak és közművelődésünknek, hogy Jókai ismét természetessé és közérthetővé tette irodalmunk nyelvét.

Mivel Jókainak oly nagy része van mai prózánk kialakításában, azért indítványoztam annak idején a Jókai-jubileumi bizottságnál, hogy örömnepünk tudományos emlékeül szerkesztessen egy részletes *Jókai-szótárt* a Nyelvtörténeti Szótár mintájára. A bizottság nem akarta szétforgácsolni erejét s így a dolog annyiban maradt. De a mi késik, nem múlik. Talán akad egyszer nálunk is kiadó, a ki ilyen nemzeti vállalatra tud is, akar is áldozni.

SIMONYI ZSIGMOND.

RAKVA, RAKVÁK.

Ballagi Aladár »az Akadémia pénzén kiadott« vaskos bírálatában egy nyomtatott lapnál több tért (346—7) szentel annak a kimutatására, hogy a *rakva* szó (mely az ő valótlan állítása szerint nincs meg a NySzban) milyen gyakran előfordul a nyelvemlékekben. Könyvének olvasója meg se érti, hogy minek is keresi ő éppen a *rakva* szót, s miért nem keresi pl. ezeket az igeneveket is: *járva, élve, kérve, nyomva, törve* stb. De hisz ezt a bíráló jóformán maga se tudja. Ő csak meglátta egy helyen berekesztve ezt a szót: »[Rakva]«, idézet nélkül. Hogy minek van ez ott, hogy csak a rákövetkező *rákvádon-rakva* bevezetésére és beillesztésére van megemlítve, azt ő nem látja, nem érti. Iszonyuan kínlódik egy sereg semmitmondó idézet összegyűjtésével, annyira, hogy még a mi szótárunk cikkeiből is — az *úrultatóság, bátorság, fraska, isteni-féletlenség* cikkekből — összeszed minden idézetet, melyben előfordul a *rakva* igenév.* Ha ezekben a cikkekben kereste, a mikben senki se fogja keresni, hihető-e, hogy éppen a *rak* cikkekben nem kereste a *rak* igenevét, a hol mindenki első sorban fogja keresni? De ő úgy színleli, mintha ott nem kereste volna, azzal áztatja az olvasót, hogy *rakva* a NySz. szerint »a régi magyar nyelvben sohasem fordult elő«, s azzal áztatja magát,

* Ő azt találja föl olvasóinak, hogy a *rakva* szót a gyűjtők kiírták a NySz. számára Heltaiból és Bornemisza három helyéről, de mi nem a maga helyére, az *r* betűbe osztottuk be, hanem az *úrultatás, bátorság* stb. rovatába osztottuk! A *rakva* tehát hontalanná vált. A »hontalan« szókkal ezt az ámtó szemfényvesztést a bíráló valóságos rendszerré fejlesztette. Így, a hogy ő tünteti föl a dolgot, az olvasó még csak nem is sejtheti a való tényállást, hanem kénytelen Szarvas Gábort velem együtt hülyének tartani. Az Akadémia II. osztálya is ezen nevelhetett legtöbbet.

hogy az ő olvasói úgyse fognak utánajárni a dolognak. — No de hagyjuk ezeket a csúnya dolgokat!

A NySzban a határozó igenevet külön cikkben, az igéjétől elkülönítve csak akkor tárgyaltuk, ha jelentése tetemesen eltávozott az illető igéjétől (pl. *orozva, nyilva, futva, fogva, mulva, maradva*). A *rakva* nem távozott ugyan el az ige jelentésétől, s azért Szarvas Gábor nem tárgyalta külön cikkben, de a szerkezetében, mondatbeli szerepében van egy föltűnő különösség, azért a *rak* ige cikkében külön pontot vett föl a *rakva* használatának föltüntetésére. Az a különös ugyanis (s erről a NySz. korlátozott szemkörü bírálójának természetesen sejtelve sincs), hogy ez a *rakva* jóformán az egyetlen igenév, mely régi magyar nyelvünkben többesnévvel és viszonyragokkal is előfordul: *rakvák, rakvát, rakvának* (dat.). Szarvasnak csak négy ilyen példa volt rendelkezésére, Révai is csak öt példát idéz (Elab. Gramm. 798, Révai nyomán említi e jelenséget Kassai J. Nyelvtanító könyve 264 és CzF. a *-va* cikkben).^{*} Ez a használat nemcsak a régi nyelvre nézve érdekes, hanem az újabb irodalomra is, mert a többes szám használatát fölélesztették s más igenevekre is kiterjesztették. Régóta figyelem e használatot s azt tapasztaltam, hogy csakugyan majdnem kizárólag a *rakva* igenévre szorítkozik (holott pl. a személyragokat legrégibb bibliánkban minden igenév fölveheti: *imádvám, élvénk, megfordulvátok* stb.). Hogy világosan lássuk a dolgot, összeállítom itt nagyobb számmal a példákat (megjegyzem, hogy bírálónk ilyenet egyetlen egyet se tudott idézni).

Az koporsok ... rakuak halotaknak dwgeyuel (VirgC. 145). Mely igen rakuac vagyunc bűnnel (Helt: Bibl. I. e4). Az tér helyek rakuák Juhockal és az vőlgyek tellyesek gabonaua (Helt: Zsolt. 124). Minden helyec rakuác valánac dulássockal (Helt: Krón. 81). A partian meeg mostis szip almae, es szőlő gerezdec terőmnece, de belől hammuual rakuac (Szék: Krón. 11b). Minden cinteremek *rakvák valánac* holt tagokkal (Szék: Krón. 187b). Minden hazaid rakuac ellessel (éléssel, (Born: Ének 514). Vndoksaggal rakuac (Born: Préd. 431). Mind ezec (az őrdőg tagyai) rakuac sok iszonkodassal es farkas nevetessel (uo. 573b). Mintha azok mind rakvác volnának (Telegdy: Felelet 131, RMKtár; Telegdy: Evang. 1:441). Az Úrnak irgalmasságával rakvák a vizek (Pécsi 1598, id. Révai). Fel-borzasztó káromkodásokkal rakvák a Calvinus könyvei (Pázm: Kal. 1766, 520). Sok ielenésekkel rakuák az historiác (Vásárh: Canis. 514). Rakuak leuen testi gondolatoknak czelekedetiuel (uo.

^{*} Azonkívül Fogarasi, Gondol, Révai előtt már SzD. Gyarmathy említi, l. alább.

461, id. Nyr. 6:127). A házak *rakuák valának* békákkal (Lép: PTük. 1:259). A kárhozottak mindenfelől *rakvák lesznek* tűzzel (uo. 363). Az útszák *rakuák valának* csodáló néppel (Lépes: De regno cael. 91, id. Révai). *Rakvác vagyunc* soc gonosz kívánságokkal (Zvon: Post. 1:36). A beszédim is *rakvák* fájdalommal: *verba mea dolore sunt plena* (Káldy: Jób 6:3). Bujálkodással *rakvác* az kalastromoc (MA: Tan. 1300). Előhozatta pénzes ládáit, melyek külbmb külbmb pénzél *vóltak rakvák* (MA: SB. 144). A mi pedig biztató szavait illeti: mind *rakvák* azok tsalárdsággal (Bethl. Tám. 75). Ime' a' melly helyeken forgunk, *rakvák* fegyverrel (Kunits: Sedeciás, 6). A sorok közei *rakvák* a sok ékkel, karóval, ponttal, apostrophussal (Földi J. lev. Kaz.-hoz 1789. 5:16). A gyümölcsfák már *rakvák vóltak* gyümölccsel (1822-ből idézve Term.Közl. 23:154).

A viszonyragos *rakvát* és *rakvának* alakokra a következő példákat idézhetem (három példa már Révainál, egy a NySzban, bír. egyetlen egyet se tudott idézni):

Voná a hálót, *rakuát* nagy halackal: *traxit rete, plenum magnis piscibus* (Helt: UT. f3). Abba egy pohár szeket helyhesztete *rakuát* aranyas ... pohárokkal (Helt: Krón. 148). Az én postillámat, úgy mint semmit, és minden tévelygésekkel *rakvát* neveti (Tel: Evang. II. Előb.). Kivetteten Ádám paradicsomból ez állapatra, melyet mindnyáján számtalan nyomorúsággal *rakvát* nyilván látunk (Pécsi L. A testi hét irgalmasságok 1598. 50b. Révai id.). Ez glossat mi tellyeseggel eretneknek es babyloniai heiaba valossággal *rakuanac* mondgyoc lenni (Eszterh. T. IgAny. 336). Hívsággal *rakvának* érzéné minden javát e földnek (Pázm: Kempis T. I. könyv. XV. fej. Révai id.).

Néha a *rakva* mint jelző is előkerül:

Ugyanazon vezér együtt a koronával adott ő felsegének egy aranyos hüvelyű türketekkel *rakva* igen szép aranyos kardot (Tud. Tár. 1839, 372). Kegyetlen Istenek! kiknek dühös kívánságokkal *rakva* karjaikat még eddig sem szépség, sem ifjuság meg nem győzhette. (Kónyi: Orfeus 16). Vö. Oda megyek a böcsőhöz, hát ez a gyerek *nyitva* szemmel fekszik, mint nappal (kecskeméti lánytól halottam 1883). Vö. még *halva szerrel, unva-szabásuan, törve-bab* stb., l. ezekről Budenz-Album 77—8.* — De Eszterházy Tamás 1602-ben így írja: Az Jesus Christus ellenis latorsággal es alnoksággal *rakua valo* tanatsot tartananac (IgAny. 85).

Megemlítem itt a *maradva* igenév főnévi használatát erdélyi íróknál s a mai székelységben:

* *Nyilván-beszéd*: egyszerű, cifrázatlan beszéd, a Toldy kiadta magyar Otatóban, id. CzF. (*nyilvánná tesz* Kölcsey: Kath. és ref.), *nyilvánban, nyilvános* stb. l. Az analogia hat. 19, Budenz-Album 78. és NySz.

Adák az jószágot ... Annos asszonyinak és *maradváinak* örök örökbe (1561. Székely Okl., idézi az Oklevélszótár). Ezen .. széna-
rétek visszamaradjanak az alperesnek vagy maradváinak kezébe (1569,
uo.). Adá ... az vitézlő Lázár Farkas uramnak fiúról fiúra, *marad-
váról maradvára* meghihatatlanul ... (1589, uo.). Tanácsul adom
mindennek ezután, az én maradváimnak is (Cserei: Hist. 339). Marad-
váinknál épen feledékségekben ne menjen, leírom (Apor: Met., Monum.
Irok 11:316). Azokban semmit az te maradvád úgy nem folytat
(uo. 443). A székejjek az Atilla maradvái (Székelyföld, két gyűjtő
szerint MTsz.; így Benedek Elek Mese- és mondavilágában is, pl. a
2. kiadás 5. kötetében az Atilla földje cz. mondában: 62. l.: Világ-
hódító Atilla halála után úgy négyszáz esztendő múlhatott el már,
mikor Húnor testvérének, Magyarnak a *maradvái* megmozdultak s
fölkerekedtek Szittyaországból, hogy visszaszerezzék Atilla földjét.
63. l.: Ha mi nem is láthatjuk meg, meglátják majd fiaink, *marad-
váink*. A magyarok Istene sok csudálatos dolgot jelentett meg már
minékünk, bizunk benne: ő megjelent nekünk vagy *maradváinknak*:
induljunk-e Atilla földjére. 66. l. De azért eresztett Álmos is a
karjából s megesküdt, hogy a hét vezér és *maradvái* minden idő-
ben megmaradnak az elsőségben.*) — Vö. még: »A Fertőnek *nyitvái*
vannak, ha télen befagy« (befagyatlanul maradt helyei, Fertő mell.
MTsz.).

Gyarmathy azt mondja az ő Nyelvmesterében (252): »A haj-
togathatatlan részelmények [participiumok] között van egy e tlen
egy, a melynek többes számja is található, *rakva, rakvák*«. Révai még egy ilyen alakot idéz a BécsiC.-ből, azt mondja: »In
plurali recurrunt et alia exempla apud antiquiores, praesertim
in Codice MS. Transl. Bibl. Vron úgocznac vala *monduac*,
Micheae III:11 super dominum requiescebant dicentes« (Gramm.
798, így Ant. 314). Másutt meg mind a *-t*, mind a *-va* képzős
igenévről azt mondja: »Etiam numeros et casus recipiunt: *járt*,
járva; *jártak*, *járvák*; *jártakat*, *járvákat*« (Ant. 149). Ez utóbbi
nyilván csak elhamarkodott következtetés volt: én legalább a
többes szám továbbragozására még a *rakvák* igenévvvel se találtam

* Talán e *maradvája* rövidítése a *maradályok* ebben az 1772-i debrődi
(abaujmegyei) idézetben: »Hogy birhassak *maradályokrol maradakira*« (toll-
hiba e h. *maradaikra*, RMNy. I. k. LXI. l.); uo. 1680-i s 1707-i kéziratok-
ból: *maradaitt*, *maradainkal*, *maradaimnak*. Ezeket is valószínűleg így
ejtették: *maradúit* stb. De ejthették így is: *maradait*, mert a NémGé.-ban
s egy 1565-i kéziratban előkerül a *marad* szónak is ez a furcsa főnévi hasz-
nálata: »*maradyara* szal, transit ad haeredes«, és az *én maradým* (l. NySz.
»2. Marad«). — A *maradályai* alakot, melyet Ihász Gábor Jánosdiháról és
Alattyánról közöl Nyr. 9:190, 10:142, alkalmasint szintén így kell érteni:
maradályai.

példát,* s mint ez alaknak magyarázatából mindjárt ki fog tűnni, nem is igen találhatunk. A *monduac* alak pedig alkalmasint csak a BécsiC. írójának tollhibája, mert hisz nem is annyi mint „mondva vannak”, holott azt kellene jelentenie, mint *rakvák* mindig csakis azt jelenti, hogy rakva vannak. Egyáltalán más igékből ez a forma a régiségben olyan ritka, hogy még a *rakvák*kal rokonértelmű *telvék* vagy *tömvék* se fordul elő (vö. »A templomok *rakvák*, *bétöltek* utálatosságokkal« Matkó: BCsák. 183 **). *Advák* alakot olvasunk egy 1585-i levélben (LevT. 2:75): Reád advák ő szent felségítől a te dolgodnak gondviselése és elvezérlése. CzF. szerint pedig »Pázmánál« fordul elő (de nem mondja meg, hol): »Oly *nyilvák* voltak a csudák«. Egyiket sincs módom az eredeti forrásból ellenőrizni; mivel olyan ritka alakok, nincs kizárva, hogy ezek is toll- vagy sajtóhibák e h. *adván*, *nyilván*.

A *rakvák* alak keletkezését úgy magyarázhatjuk, hogy pl. az ilyen mondatban: a fa gyümölcsessel *rakva* (e h. *van rakva*) a *rakva* a *van* hiánya miatt olyan melléknévi állítmánynak látszott, mint pl. a fa gyümölcsessel *teljes*. Mivel pedig ennek többese: a fák gyümölcsessel *teljesek*, e minta szerint amazt is így alakították: a fák gyümölcsessel *rakvák* (ilyenformán magyaráztam már 1876-ban, Nyr. 5:341, s összevettem az angol *-ing*-féle igenévnek egészen hasonló jelentésfejlődésével; vö. még MHat. 2:310, NyK. 25:16 ***).

Más ilyen igenevek is előkerülnek újabb nyelvünkben *van* nélkül,† de régi nyelvünk úgy látszik csak a *rakva* szót hasz-

* Csak mikor a *-vák*-os alakot fölélesztették, a nyelvújítás korában akadunk egy-két ilyen példára: »Az éjszak-földsarki tartományok ... arra *rendeltetvéknek* látszanak, hogy e polgáriasodást tökéletesítsék« (Tudománytár 1835. 5:60). »Meglátta baráti kettőjét, csak alig *tápáskodvák*at iszapból« (Arany: Elv. alk. 1. én. utolsó negyedében).

** Vö. Örömes vagyok azokban, kik *mondva vadnak* nékem (FestC. 56, nem *mondvák*). Kinek *nyitva vannak* szemei (Hall: HHist. 2:76, nem *nyitvák*). Azokról könyvek *vannak írva* (Illy: Préd. 1:609, nem *írvák*). — Néha *rakvák* helyett is *rakva vannak*, pl. Gabonákkal *rakva* vannak élésházaink (Hall: HHist. 3:41). A vesszőcskék *rakva* vannak levelekkel (Lippai: PKert. 2:37).

*** Másképp magyarázza CzF. a *-va* czikkben: »*vannak* szóból összevonva pl. *írvák* = írva vannak«.

† Tömvé iszákja (Dug. Péld. 1:155). Mind az egész falka megdögölve, fagyva (Tompá: A bojtár). — Néha még többes alany után is elmarad a *vannak*, pl. Virági taposva, díszei feldúlva (Arany 8-k. kiad. 2:291). A csónak

nálta így. Ennek az okát a rokonértelmű *teljes* és *teli* analógiájában kereshetjük. Mivel azt mondták: *a fa gyümölcsessel teljes*, *a fa gyümölcsessel teli*, azért azt is mondták: *a fa rakva*. Sőt már a *teli* mellett is a *van* elhagyását talán a *teljes* szerkezetének analógiája okozta. Eredetileg így kellett mondani: *a fa teli van* (vö. »*Teli vagy*on ez világ papokkal« MA: Tan., és »*Teli vízzel a tenger*« Melius, NySz.), — mert a *teli* eredetileg nem melléknév, hanem határozó volt (vö. még ma is: *teli önteni* stb. MHat. 2:359.) — Hogy a *rakva* milyen gyakori volt már a régiségben *van* nélkül, hadd bizonyítsák a következő példák:

Az bal kezre való ut toluayokkal rakua (BodC. 12). Rakua zived alnaksaggal (DebrC. 335). Ez (Aesopus) rakua trefawal (Pesti: Fab. 6b). Az törekők éjjel gyűltek az sáncba, közel való árkok vélők mind rakua (Tin. 131). Bűnvel rakua az egész világ, álnoksággal teljes ez széles világ (RMK. 6:194). Rakua az ő szüve álnakságban (Valk: Gen. 22). Tíz okait írtuk meg, miért beszéllett Christus az ő kinszenvedéséről, melyek rakua nagy vigasztalásokkal (Born: Préd. 141b). Undokságval rakua az mi természetünk. (uo. 251b). Elmenc rakua hitetlenséguel, isteni feletlenséguel (uo. 619b). Az jó erkölcsű emberek halála sokszor bajosb és keservesb kinokkal rakua, hogy sem az kedvére élő gonoszoké (Pázm: Kal. 807). Nem földi ország, mely változandó, és mindenkor sok félelemmel és fáradtságos baj-vivással rakua (Pázm. Préd. 17); rakua rutt bűdös sebészen lángoso tűzzel (Lép: PTük. 1:79). Sok szép adagiumokkal is a mi nyelvünk rakua (GKat: CorpGr. 323).

A *rakvák*-féle használatot Baróti Szabó Dávid és Révai Miklós élesztette föl és terjesztette el a nyelvújítás korában. Szemere Pál 1816-ban (Munkái 3:138) a Messziáshoz való megjegyzései közt azt írja Kazinczynak: »Lap 14. szeraphok, lelkek karjai *rakottak* elmékedésekkel, *rakottak* hatalmas erővel. Hát a *rakvák* régi formáról mit ítél u[ram] b[átyám]? Ezt Baróti követni kezdé: *nyitvák* magatoknak egeknek«...* Jerney ellenben azt írja: »A *vakítvák*, *csonkítvák* formák, miket Révai régi halottaiból föltámasztva új[ab]ban nyelvkincsünk sorába helyezett, grammatikai értekezésében bőven kifejtve levén ismétlést nem igényelnek...«

oldva, nyíl kilőve! nincsen menekvés már előle (Vajda J. Találk. 36). Lerontva és fegyverre hánnya a nagy város, Potentiana (Arany: Keveháza; más példákat idéztem NyK. 25:16). Rózsák szórva az asztalán (Nyr. 5:192, csángó népdalban).

* Ez az idézet nem tudom Barótinak melyik költeményéből való, de már a Kisded Szótárában megvan (1792): »Nyitvák (nyíltak, résen vannak) fülei«.

(M. Nyelvkinccsek 1854. 2:21; az állítólag I. András korabeli hamisított nyelvemléknek ezt a kifejezését akarja igazolni: *megwacytwac nhelweun choncitwac*). — Gyakrabban élt ezzel a formával Horvát Endre 1831-ben megjelent Árpádjában, hol különben is igen sok régiességgel találkozunk: »Gyakori a *-va ve* képzős határozói igenévnék a többes *k* raggal való használata: ártani nem *tudvák* 17, lovaik két körmökön *állvák* 29«. — 1843-ban Fogarasi János már azt írja Művelt m. nyelvtanában 241: »Mind régi, mind újabb iratokban ezek a többest jelentő *k*-val is *ragoztatvák*, mely *k* itt ilyformát jelent: *vannak*, p. o. *állvák* = állva vannak, *kérvék*, *várvák*, *vágyvák*, *kéretvék* stb.«. — Gondol Dániel azt mondja Magyar nyelvtanában 1845. 2:72:

»A *-va ve* képzőü részesülő, ha a *vannak* igének kiegészítője és ez a mondatból kimarad, a többes szám *k* betűjét veszi fel, hogy a többesben álló alanyval számban megegyezzen, p. o. A kétszínű emberek útai *rakvák* álnoksággal. Váraink fegyveres néppel *tömvék*«.

Leggyakrabban használták e szerkezetet íróink 1830 és 1870 között, Petőfinél és Aranyánál is sokszor előfordul (Arany: leg többesör a bírálataiban), de újabban, mióta az irodalmi nyelv jobban közeledett az élőbeszédhez, mindinkább ritkul, vő. Helyes magyarság 25. — Lássunk példákat:

Két félre hasonlvák (Horvát E. Árpád 5). Közélbre tartanak a nesz után fogvák az aczélhegyü ternyót (301; Horvátnál tehát *fogvák* nem a. m. fogva vannak). Ezen fal alatt bástyaárok imitt félíg betöltve, betömve; amott mélyek és iszappal *telvék*. (TudTár. 1834. 4:74). Mind kettőjöknek tulajdonságaik egybe olvasztvák (TudTár 1838. 4:103). Ezen szavai régebben megjelent munkám ellen intézvék (Figyelmező 1839, 651). Karjaid új viadalra edzvék (Czuczor Költ. 1858-i kiad. 1:50). Ha fejtvék teste, lelke és szive, Anyjának ő lesz édes mindene (uo. 1:162). S a merre megy malaszt-tal telvék lépései (Garay: Az apostol). Rajzoljam-e nagy tetteit? keblünkbe örök betűkkel jegyezvék azok (Szemere M. Kaz. emlékezetére). Magtáraik tömvék gabonával (Pet. Coriol. 1. fv. 1. jel). Most nyitvák a kapuk (uo. 5. jel). A respublica nagy és állandó marad, betelvék vágyaink (Pet. Béranger legújabb dala). Legényid egyig megkötözvék. (Pet.) Behúnyvák a szemek mind. (Pet.) Fő utakat kerülénk rettegvék felfödözéstől (Arany: Elv. alk. 2. ének vége felé; tehát mint Horvát Endrénél a. m. rettegven). Napjaid számítvák (Ar: Rachel sir.) Keményen csukódvák egymáshoz ajaki (Arany: MO. 4:35). Férfiszobái telvék mindenféle ritkaság és curiosummal (Arany életéből 104). A költők öntudatlan akadályozvák saját irányu

* Haraszi S. Az Árpádiász nyelve, Keszthely 1896. 17.

tehetségük kifejtésében (Arany: Próz. 351). A zivatar napján fekete-zölddé lesz; csak szélei szegélyezvék sötét tajtékprémmel (Jókai: MFöld. 82). Az emberi és nemzeti vonásokat az egész eposzban összeolvasztva vesszük, de Etelében az arányok mindenütt emelvék • (Gyulai: AranyJ. 49). Eltemetvék már a szörnyü harcok (ÁbrE.).

Sokkal ritkábban fordul elő újabb íróknál a mult időben: A testamentom zárt volt, mire a tanúk csak *fölülíratvák valának* (Fáy András). Minden úri nemes házak nap és éjente *nyitvák valának* (Obernyik Beszélei 8).

A régi *rakvát*-féle ragos alakokat is igen ritkán utánozták: Az egyiket (a Penny Cyclopaediát) sűrű nyomtatásban s hasznos tanítással *telvét* kevés shillingért megkapják» (Tudománytár 1841. 6:208). Édes anyát láttak, *környezvét* durva fiaktól (Arany: Elv. alk. 5. é. 381. v.).

* *

Erkölcsei tanulság: Bírálonk elhallgatta, hogy a NySzban megvan a *rakva* alak. Azt állítja, hogy nem vettük föl, holott régi magyar nyelvünkben gyakran előfordul. Ezt szokása szerint vétkes kötelességmulasztásnak kiáltja ki. Pedig a *rakva* megvan a NySzban, de bírálónknak leghalaványabb sejtelve sincs róla, hogy miért van meg, s hogy a *rakva* szót mi teszi érdekessé és tanulságossá régi és újabb magyar nyelvünkre nézve. — Ebből is láthatja a Nyr. minden olvasója, mennyire jogosult az a legújabb szálló ige: a tudatlanság orgiája!

SIMONYI ZSIGMOND.

A -TÉ KÉPZŐ.

A Schlägli szójegyzék megjelenése kiváló mértékben felkeltette a magyar nyelvtudósok érdeklődését az eszköznevekben gyakori *-tyü tyü* képző mélyhangú alakjának ama *-té* változata iránt, a melynek néhány népnyelvi példája ugyan már akkor is fel volt jegyezve, de azért szinte-szinte észrevétlen maradt. Magában a Schlägli szójegyzékben három adattal van képviselve ez a nevezetes képző. Ezek: *kopolté*, *pattanté* és *sorkanté*. A két utóbbit azóta a Murmelius-féle szótárból is előkerült. A nép nyelvéből már régebben ismeretesek voltak: *csáгатé*, *csikóté*, *csurgaté*, *fogaté* s ezekhez a MTsz.-ból most még a *csuppanté*-t idézhetem, a mely ugyan 'fattyuhajtás' jelentéssel van közölve, de főjelentése, többi társának eszközjelentéséből következtetve, valószínűleg olyan vessző, a melylyel jól lehet suhogtatni, a levegőt hasítgatni.* Figyelemre-

* Vö. még: *nyomaté*: a szövőszék vagy rokka talpa, lábítója (Veszrem m. Ajka, Ney Ferencz közlése; uo. a *csurgaté* is divik); *tapogaté*: tapogató háló (Kalogssa, Boromisza Jenő közl.). A szerk.

méltó körülmény, hogy az összes ide tartozó népnyelvi adatok (vö. MTsz. és Nyr. 30:205) Dunántúlról valók, kivéve az egy *csigatáj*-t (sikattyú), a mely a torontálmegyei Magyar-Ittebéről van közölve.

Két magyarázatát ismerem e képzőnek: Budenzét meg Simonyiét. Budenznek különben is csak egy meglehetősen homályos adatra támaszkodó magyarázata (Összehas. Alaktan 199. l.) olyan, hogy analógiák hiányában nem lehet sem megczáfolni, sem megerősíteni. De már Simonyié olyan, hogy hozzá lehet szólni. A TMNy. 501. lapján ezt mondja róla: »Vagy azt kell hinnünk, hogy ez a *-tyű tyű*-féle képzéssel egyértékű régi mellékalak, melyben az *-é* ugor *j*-ből lett, vagy pedig, hogy a mai *-tyű tyű* maga is ennek a régi *-té* szóvégnak az elváltozása, mint pl. a *kesztyű* kétségtelenül *keszté* alakból lett, mely a. m. **kéz-tevé* vagyis *kéz-tevő*«. E kétféle magyarázatnak sem egyikét, sem másikat nem tartom elfogadhatónak.

Ha a *-té* képző *-é*-je ugor *j* fejleménye volna, akkor — a köthangzó el nem maradhatván előle — csak megelőző *aj* kettőshangzóból származhatnék. Simonyi a TMNy. 486—87. l. a *moraj*, *zörej*, *dörej*-féle képzések tárgyalásánál tizenkét mélyhangú igéből való *-aj* képzős főnevet sorol fel, de csak *kacaj* és *zuhaj* mellett talált *kacéj*, *kacé* és *zuhej* alakokat is. (Ide tartozik különben valószínűleg az uo. idézett *kotré* is.) Ha ehhez még meggondoljuk, hogy *gané(j)*, *karé*, *karéj*, *taré*, *taréj*, *paré*, *paréj* mellett szintén mind máig él az eredetibb *ganaj*, *karaj*, *taraj*, *paraj*, akkor csak azt következtethetjük mindezekből, hogy a szóvégi *aj* > *é* változás aránylag új fejlemény. Nem feltűnő-e tehát ezzel szemben, hogy a 15. sz. első évei óta kimutatható *sorkanté*, *pattanté*-féle alakok mellett egészen a mai napig soha **sorkantaj*, *pattantaj* elő nem kerül? Ez pedig mégis csak hihetetlen volna, ha ezekből származtak volna a kérdéses alakok.

A *keszté* > *kesztyű* analógiáján alapuló magyarázat jóval valószínűbb ugyan, de ez is elháríthatatlan akadályok elé állít bennünket. Az ugyan kétségtelen és egészen világos, hogy a magashangú alak, pl. *billentyű* éppen úgy *billentő*-n át keletkezett eredetibb *billenté*-ből, mint a mai *kesztyű* *kesztő*-n át *keszté*-ből, de hogyan keletkezett volna a mélyhangú *pattantyű* *pattantó*-n át az eredetibbnek feltételezett *pattanté*-ből? Lehetséges, hogy hangzóilleszkedés útján. Hiszen pl. éppen így keletkezett a *-belől* > *belől* és *-ből* > *bül* > *bül* ragok mellett a hangzóilleszkedés hatása következtében a *-balól* > *ból* > *bül* > *bul* sor. Csakhogy milyen eredetű lehetne akkor az a *-té* képző? Hogy van-e valami nyoma a finn-ugor nyelvekben, azt nem tudom, mert ennyire még nem terjednek nyelvtörténeti ismereteim, de azt tudom, hogy akkor a *-t* nem tartozhatnék az igetökhöz és az *-é* sem lehetne a melléknévi igenév képzője, mert ez már az Árpádok korában is illeszkedett. Vagy lehetséges volna-e mégis, hogy a *billentő*, *billentyű*, *pattantó*, *pattantyű* szavakban ne a *billent* és *pattant*

igéknek melléknévi igenevét lássuk? Én nem tartom lehetségesnek.

Van nekem ezek helyett olyan magyarázatom, melynek elfogadását semmi akadály sem teszi lehetetlenné. Még nehezzé sem.

Balassa a TMNy. hangtanában nem ismer olyan *i* v. *í* hangot, mely a szorosabb értelemben vett magyar nyelvtörténeten belül *u* vagy *ú*-ból keletkezett volna. A mai köznyelv szókincséből én se tudnék erre a hangváltozásra példát idézni, — hacsak nem talán a *nádorispán*-t, a melyet a Schlägli szójegyzék *nadruspan*-nak ír, — de a népnyelvben elég gyakorinak találtam. Adataimat ugyan csak a székely nyelvjárásokból idézem, mert ezeket ismerem legjobban, de a MTsz. forgatása közben azt tapasztaltam, hogy ez a hangváltozás másutt sem ritka. Meglétét bizonyíthatják: *csibiköl*: vízben, sárban gázol, lubiczkol (K.-Altíz, Csík m.*), < szék. csubukol, *csiklik* < csuklik, *csikla*, *csikló* < csukló, *csipór* < csupor, *karsci* < karcsú, *habicsköl*: tapiskál (Bala-vására, Kisküküllő m.) < szék. habucskol, *isteniccse* (Halmágy, Nagyküküllő m.) < istenuccse, *teremticcse* (uo.) < teremtuccse, *licskol* < lucskol, *licskos* < lucskos, *licsok* < lucsok | *hátissó*: hátulsó < szék. hátussó, *piska* (Hosszufalu, Brassó m.) < puska | *hicuka* < hucuka: rövid fekete kabát (Taplocza, Csík m.), *ucuka*: u. az (Gy.-Szárhegy, Csík m.), *hupicál*: ugrándozik, szök-dös, hintáz (Uzon, Háromszék m.) < szék. hupucál | *piszika*: úri nőknek macska-, görény- vagy menyétfejjel díszített prémes nyakvédője, boa-féle (Brassó) < piszuka: u. az (uo.) [vö. MTsz. picus], *alamisza*: alattomos, sunyi (Szentsimon, Csík m.) < szék. alamusza | *lik* < lyuk | *nyivad*: fullad < szék. nyuvad, *nyivaszt*: fullaszt, fojt < szék. nyuvaszt. Nem székely adatot, hogy hosszadalmas ne legyenek, csak egyet akarok említeni, még pedig a Schlägli szójegyzékből, a hol a *párdue pardich*-nak van írva. (Olv. *párdics*; vö. különben NySz. is.) Bizonyára nem véletlenség, hogy ezt az *u* > *i* változást mindig csak in- és foghangok előtt és után lehet észlelni. Megelőző *ú*-ból való hosszú *í* hangot csak egyetlenegy esetben találtam: *tík* < tyúk.

Már most azt hiszem, hogy valamint *tyúk*-ból *tík* lett, úgy lett *pattantyú* stb.-ből **pattanti* stb. A *j* elenyésztét *ā tík* példáján kívül még *lik* < lyuk, *ihász* < juhász, *ihar* < juhar, *iszalag* < *juszalag* is igazolhatja. Az ily módon keletkezett **pattanti* stb. alakokban azonban nem maradhatott meg a hosszú *í*, mert ez (néhány újabban, *v* elmaradása után létrejött eseten kívül, mint *hi*, *szi* stb.) a magyarban nem állhat szó végén. Azért pl. a *pattantyú*-ból valószínűleg rögtön, az *í*-s alak átugrásával *pat-tanté* lett. Ilyen ugrásszerű hangváltozás a szó végén máskor is tapasztalható. Pl. éppen így lett az eredetibb *közé*, *mögé* alakokból a **közí*, *mögi* alakok átugrásával szék. *közi*, *mögi*. A *mi* sze-

* A mely adatok mellett ki van téve a feljegyzés helye, azok a MTsz.-ban még nincsenek ugyan meg, de megvannak saját gyűjtésemben.

mélyes névmás eredetibb alakjául kikövetkeztethető a *mí*, de ez csak a kis szlavóniai nyelvjárásban tartotta fenn magát (ha ugyan ott is valóban eredeti a hosszúsága), míg a magyar nyelvterület minden egyéb pontján vagy ajakhangzót ejtenek a szóvégi *i* helyén (*mü*, és későbbi rövidüléssel *mü*), vagy rövid *i*-t. A többes 2. szem. névmásban meg éppen háromféleképen került el a nyelv a szóvégi *i*-t. Lett belőle *tü* (és ebből újabban *tü*), *ti* és *té* (NySz.). Ez esetben tehát a *té* éppen olyan módon helyettesíti a nyelv törvényeivel ellentétben álló **ti* alakot, mint *pattanté* a **pattanti*-t. Hogy a **pattanti* stb. szóvégi *i*-je mért nem rövidült meg *i*-vé, mint *karcsú*, *hosszú*-ból **karcsi* **hosszi* helyett *karcsi*, *hosszi*, annak valószínűleg a magashangú igék melléknévi igenévének analógiás hatása az oka. Abban a korban a magyarság nagy, talán legnagyobb része *ö* helyett *é* hangot ejtett a melléknévi igenévben. *Szülé*, *borstéré*, *sótéré*, *keszkené*, *sépré*, *veré*, *ülé*, *nézé*, *üdvézté*, *teremté*, *székteté*, *sivélté* stb. mellett, a mint éppen a Schlägli szójegyzékben is találjuk őket, egészen természetes, hogy a meg nem állható **pattanti*-ből is nem **pattanti* lett az élő kiejtésben, hanem egy fokkal nyúltabb hanggal: *pattanté*.

Hogy a *fogaté*, *foganté* mellett milyen módon magyarázandók a *fogatély*, *fogantély*, *fogatül*, sőt *foganték* alakok (vö. MTsz. és Nyr. 30:205), azt nem tudom.*

HORGER ANTAL.

EGYEZŐ KIFEJEZÉSEK A MAGYAR ÉS A GÖRÖG NYELVBEN.

Egymással rokonságban nem lévő népek nyelve sokszor bámulatos egyezést mutat egyes kifejezésekben és szólásokban.** Nem a közmondásokat értem, a mik vándorolnak, a miknek ép úgy megvan a maguk históriája, mint a népmeséknek, s a mik sokszor közös forrásból eredő életbölcsességnek a tükrözői. Nem a gondolatok egyezését értem, hanem a nyelvbéli megfeleléseket. Voltaképp itt is gondolatokkal van dolgunk, ezek is a gondolkodás termékei, s ép onnét van az egyezés, hogy a különböző népek is egy úton alkotnak meg bizonyos kifejezéseket. Tehát a gondolkodásnak, a felfogásnak közös menete teremti meg a meglepően

* *Fogaté* az OklSz.-ban is 1587-ből és 1597-ből. Hallgatóim értesítése szerint *fogatél* és *fogaték* dívik a Zala vidékén, *fogatül* Sárvár vid., *fogatül* (3. szem. *fogatülgya*) Badacsony vid. Az *l*-es alak alkalmasint csak hangtani analógia szerint fejlődött, az *-ék*-végű pedig a *boríték*, *támaszték*-féle eszköznevek analógiájára. — Dolgozótársunk magyarázata mellett szól még az a körülmény, hogy a Schl. szójegyzék *hattyú* h. is ezt írja: *hate* (és *kesente* uo.). S. Zs.

** »Az észjárás azonosságának nem egy példájával szolgálnak gyakran a legkülönbözőbb, egészen más törzsekhez tartozó nyelvek is«, írja Szarvas G. A m. ígeidők VII. l. és szintén idéz erre érdekes példákat, a görögből is. A szerk.

egybevágó kifejezéseket olyan népek nyelve között, a mik eredetre semmi viszonyban nincsenek egymással, a miknek nyelvkincsben semmi közösséggel nem bírnak.

Szellemi rokonságról lesz hát itten szó. Ezt a szellemi rokonságot semelyik nép nyelvével sem találjuk olyan meglepően a magyar kifejezéseknek oly tökéletesen megfelelő fordulatokkal, s oly nagy számban sehol sem találkozunk, mint a régi görögben. Ennek a szellemi rokonságnak a kimutatását fogom a következő lapokon, meglehetősen számban összegyűjtött példákkal megkísérelni. Nagyrészt egy helyről, Homerosból veszem bizonyítékaimat és szántszándékkal: a görög gondolkodás legőseredetibb megtestesítőjét, a görög nyelv szellemének legjellemzőbb megnyilatkozásait kellett keresnem. Lássuk a tényeket!*

I. Egyik csoportba foglalhatjuk az *igekötőknek* vagy a képes határozók kifejezésében a magyar *ragnak a görög praepositióval* hasonló értelmű alkalmazását. Így:

a) az *ἐκ* praepositiót, tehát a távolodást, a helyből való kimozdítást jelölő előjárót teljesen egyezően látjuk a magyar és a görög nyelvben ezekben a kitételekben:

magy. *kitörik* a nyaka; görögben: *ἐξεάγει ἀρχήν*. Pl. az Odyss. X. 559—60.

..... ἐκ δὲ οἱ ἀρχήν
ἀστράγαλων ἐάγει.

Tehát a mint a magyar kifejezés is úgy értelmezendő, hogy a helyből való kimozdítás van vele ábrázolva, ép úgy a görögben is; a mint az idézett példa a fordulat eredetére is világot vet az *ἀστράγαλων* szóval: *kitört* a nyaka — a nyakcsigolyákból.

magy. *kifizetni* vkit v. vmit; tehát a kielégítés gondolatával van alkalmazva az igekötő, s egyfelől: a mivel kielégíték valakit (= a mit kifizetek) és a kinek kifizetek valamit (így is: a kit kifizetek valamivel). S a görögben is *ἐκτίω* u. ilyen értelmével az igekötőnek, s használatában is a magyar kettős fordulatának teljesen megfelelően: *ἐκτίω τί* és *ἐ. τινά*. (Példákat — a kifejezések előfordulására — egyes szavaknál fölösleges idéznem.) Összevethető különben — de csak a szó maga, a szerkezet nem — a latin *exsolvo*-val is.

magy. *kikerülök* vmit képletes használatban; a gör.-ben is *ἐκφεύγω* u. ilyen használatát látjuk számtalanszor. Pl. Odyss. IV. 512.

σὸς δὲ πού ἐκφεύγε κῆρας ἀδελφεός;

* Bizonyos csoportokba osztom adataimat, hogy az áttekintést ezzel megkönnyítsem. Természetes azonban, hogy olykor egyik csoportból a másikba is átvág egyik-másik fordulat vagy szó; s ilyenkor aztán kénytelen lesznek egy füst alatt a különböző szempontokat összefoglalni. Az is megesik, hogy egyik-másik dologban nemcsak a görög, hanem esetleg más nyelvvel való egyezésnek a nyomát is megtaláljuk; mindezt azonban ez alkalommal — mivel a görög nyelvvel való egyezéseket vizsgálom — mellőzöm, vagy legfeljebb ha megemlítem.

magy. *kimondok*, gör. ἐξείπον jelölve mint a magyar kifejezés is a cselekvés teljes mértékét, határozott voltát; tehát mintegy: »kerekén kimondani« jelentéssel. Pl. Odyss. XV. 443.

..... μή τις ποτὶ δῶμα γέροντι
ἐλθὼν ἐξείπη.

magy. *kifosztani vkit*, gör. ἐξεναρίζω;
magy. *kipusztulni* (= elveszni), s a gör. ἐξαπώλωλε;
magy. *kitalál* gör. ἐξωρίσκω;
magy. *kigyógyít* a *ki-* igekötőnek ismét olyan jelentésével,
hogy teljesen megtenni vmit; s a gör.-ben: ἐξιάσμαι.

A mit egyéb példákban idézhetnénk, meglehetősen közös volna egyéb nyelvekkel is. Így:

kifütyülni vkit — ἐκσυρίζω — auspfeifen;
kicsavar vkitől vmit — ἐκστρέφω — extorqueo;
kimutatni vmit — ἐκφαίνω stb.

b) Sajátságosan egyezik a két nyelv egy másik igekötőnek az alkalmazásában is: a görög ἐν praepositíót a helybenmaradás jelölésére szintén teljesen egyezően kapjuk a magyarban ilyes kifejezésekben, mint: gör. ἐγγέζω magy. *besz...* gör. ἐνουρέω magy. *bek...* S itt még egy érdekes egybevágását kell megemlítenünk a két nyelv kifejezésmódjának. Értem a *hová* és *hol* kérdésre felelő magyar ragok, illetőleg görög előljárók egyező felcserélését. Mert teszem azt, ha a fentebbi példában a görögben ἐν, tehát *hol* kérdést jelölő igekötő áll, míg a magyar látszólag *hová* kérdésre felelne, ez csak annak az árnyalatnak lenne az oka, a mivel a görög is, meg a latin is egyes igéknél a magyartól eltérően nem azt a helyet jelöli meg, a hová irányul a cselekvés, hanem a hol végbemegy; pl. ἐγγέω τινὶ töltök valamibe, vagy pono *in mensa*. De voltaképp úgy van a dolog, hogy a mint a görög ἐν igekötőjének egyes helyeken csakugyan inkább ἐς jellege van, úgy a *ba-be* néhol világos *ban-ben* jelentéssel. De már a magyar becsepegtet, görögül ἐνστάς: (= benne csepegtet. Érdekes anticipatio, a mire annyi példa van a görögben, a mi például a νομίζω τινά τινά kettős accusativusos fordulatoknak az eredetét is világosan szemlélteti és a mi a népnek gondolkodásmódjára és plasztikusan élénk képzeletére vihető vissza).

c) Különösebb alakban tűnik elő a két nyelv szelleme közötti egyezés, mikor a magyar *rájönni vmire* szólásnak teljesen megfelelően találjuk a görögben: ἐσθλθον. Pl. ἐσθλθε αὐτίκα ὡς εἰη τέρας (Herodotosnál) = legott *rájött*, hogy csoda (vö. ném. *draufkommen*).

Vagy más igéből még megfelelőbb egyezéssel: ἐπήϊσε; itt u. is az igekötők használatában is közelebbi az egyezés. U. az a képletes kifejezése látható tehát a fogalomnak a görögben is, a mi alapja a mi *rájön vmire*, *kitalál vmit* szólásunknak.

d) Ugyanilyen metaforikus eredetű, de eredeti jellegéből meglehetősen kivetkőzött kifejezésünk, — úgyhogy a képletességet ma már alig-alig érezzük ki belőle: *leterít* vkit, abban az értelemben, hogy: földre sujt, vagy végeredményében: megöl. S íme ezt a kifejezést is teljesen fedezi a görög καταστροφήνναι, a melyben ép úgy megvan a metaforikus színezet (vö. ném. *niederstrecken*).

e) Vagy, hogy még egy példát említsek a magyar ragoknak a görög előljárókkal egyező szellemű használatára, vegyük ezt: *magában* csinál vmit; abban az értelemben, hogy: egyedül, másoktól nem segítve. Vajjon nem teljesen fedezi-e a görög ἐφ' ἑμῶν; ilyen kapcsolatban, mint pl. Ilias VII. 194—5:

... ὅμῃς εὖχεσθε Διὶ Κρονίωνι ἀνακτι
σιγῇ ἐφ' ὑμείων.

U. az a képes helyhatározó, s u. abban az értelemben alkalmazva.

Mellesleg megemlítem még, hogy a mi: *behúszom* az ajtót' kifejezésünkkel a görög ἐπερώω θυρήν-je teljesen egybevág. Bár ki kell emelnem, hogy itt már a kifejezés kulturhistóriai viszonyokat is tükröztet az ἐπιθεῖναι θυρήν-nel szemben s a Homeros-korabeli záros ajtónak a szerkezete teremtette meg a szólást a mi kifejezésünkkel ennyire rokon alakjában.

II. Közismert jelenség az a másik találkozása a két nyelv szellemének, a mit a belső tárgy kifejezése módjában látunk, mely egyébként a latinnal is közös, s a melyet ösmeretesebb volta miatt itt csak egy-két példával akarok megvilágítani. Nyelvünk a legtöbb egyezést a göröggel a belső tárgy kifejezésének ép abban a fajtájában nyújtja, a melyik az eredeti jelzős kapcsolatból alakult, úgyhogy a főnév elmaradásával — a görögben és a latinban — az eredetileg a főnevet kísérő jelző, az egyeztetésben kapott nem helyett a semlegesbe megy át, s így határozóképen szerepel az ige mellett, holott (belső) tárgy voltaképen, ép úgy, mint a többi ilyen alakú határozó szó is erre vezetendő vissza. Nézzünk egy-két példát:

a magy. *jóízűt* nevet, s a görög: ἄπαλον γελά,
a magy. *édeset* pihen, s a görög: ἡδὺ κοιμάται,

ép így a magy. *sokat* fárad, s a gör. πολὺ κάμνει (vö. *multum laboro*). Folytathatnók a sort, ha amúgy is nem csupán a teljesség kedvéért említettük volna e közismert jelenséget.

III. a) Érdekesebbek már a népnevekből alkotott igék használatában való megegyezések. Mert ezeket is nyelvünkkel teljesen egyezően alkalmazza a görög. Nézzük miféle gondolkodás szüli ezeket nyelvünkben: mi is valamiféle népfaj jellemző sajátságait megfigyelve, a nép nevéből alkotunk igét, s ezzel az igével olyan viselkedést jelölünk meg, a melyik annak az illető népfajnak a szokásait utánozza s azzal egyező viselkedést mutat. S különösen olyankor használatosak ezek — népnevek egyéni alkalmazásával, — ha valakit, főképen az előttünk egy-más okból kevésbé kedves

népek nevével jelölván, annak az illető népnek szokásait és rendesen nem épen fényes jellemét követő viselkedését akarjuk megbélyegezni. Ilyen használata van nálunk a *csigánykodik* igének; s u. ilyen értelemben jelöl meg a görög a *μηδίζω* igével belső saját-ságokat is; u. ilyen értelemben fejlődött ki a latinban a *Punicus* megvető jelentése. Egy szó íme mennyi históriát tanít; mennyire bevilágol a nép lelkébe, gondolkodásába, érzületébe! S a népneveknek ilyen, tulajdonságokat jelölő használatára is mennyi példát nyújthatna nyelvünk!

Már a fentebb kiemelt mellékszínzet nélkül, de a szónak hasonló alkalmazásával találjuk a *λακωνιάζω* (= *lakonoskodik*: lakonok módjára viselkedik, a l. szokásait utánozza) és más igéket (pl. *δωρεῖσθαι* = a dór kiejtés, tájszólás szerint beszél, *dóroskodik*).

b) A népneveknek ilyen egyéni, tulajdonság-jelölő használatával fűzhetjük egybe az állatneveknek illető használatát is. Mert ha általánosságban véve egyéb nyelvekben is megtaláljuk ugyan ennek az egyezésnek az analógiáját, van a dolognak olyan külön oldala, a melynek kiváltkép a magyar nyelvnek a göröggel való egyezését mutatja. Általánosabb u. is annyi, hogy valamely állatnév emberekre alkalmazva jelöli azon tulajdonságokat, a mik az illető állatban leginkább kiválnak, s melyeknek az illető ember viselkedésével való egyezése ad alkalmat annak az állatnak nevével való illetésére; természetesen rendszerint megvető értelemben. Így a milyen értelemben szerepel a mi beszédünkben a *kutya*, *medve* vagy egyéb állatnév, épen így mondja a görög tulajdonságjelölő (és megvető) értelemben: *κύνων* stb.

Sőt — a fentebb megbeszélt, népnevekből alkotott igékkel egyező módon használt — állatnevekből képzett, az illető állat módjára való viselkedést jelölő igéinknek is egészen megfelelő jelenséget látunk a görögben is. Így pl. a magyar *disznóskodik* és a görög *ὕννω* teljesen egyjelentésű és egyalkotású igék. A mi pedig még meglepőbb alakban mutatja az egyezést, az, hogy a mint nyelvünk is az ilyen értelemben használt főneveket fokozva is alkalmazza — pl. *kutyább*, *legkutyább*, — ép úgy a görög is; *κύντερος* és *κύντατος*-t is használ.

IV. Az általánosságban való egyezések felsorolt csoportjain kívül még egynéhány külön jelenséggel világítsunk be a két nyelv rokon gondolkodásába. Csak egy pár, s a legfeltűnőbb egyezésre fogunk ezúttal kiterjeszkedni.

Mi azt mondjuk: *majd meghaltak nevettükben*. A szólás tehát nagyító, s a görög megfelelő fordulata íme még ezt az árnyalatot is teljességében visszatükrözteti. Így hangzik: *γέλφ ἔκθανον*. Gondolatban is, meg a kifejezés módjában is tökéletesen fedezik tehát egymást. Előfordul a görög szólás pl. az Odyss. XVIII. 99—100:

..... μνηστῆρες ἄγαυοὶ
χέλρας ἀνατρίχμενοι γέλφ ἔκθανον.

A magy. *megfogadja valakinek a szavát* (= hallgat vkire); a görög u. ilyen fordulattal *μῦθον τινὸς δέχομαι*;

A magy. *feltenni* ígéhez hasonló értelmű használatát találjuk a görög *τίθημι*-nek pl. *τίθημι (σε) ὁμολόγουντα* = *felteszem* hogy beleegyezel; mi: *észbe venni*; tökéletesen így a görög is: *νόψ λαμβάνω*.

Mi: *ötöd magával*; a görögben is: *πέμπτον αὐτόν, πέμπτω αὐτῷ*.

A magyar *nagyot mond*, s nem csak rossz (= füllent, tódítja a dolgot) jelentéssel, hanem minden mellékszínezet nélkül is. A görögben is ilyen, minden melléktekintetektől ment jelentéssel: *μέγα εἶπον*; pl. Odyss. III. 227:

λίην γάρ μέγα εἶπες (= nagyon nagyot mondál).

A mint mondja a magyar a határozatlan névmást határozott jelöléssel is — pl. egy második, határozott személyhez intézve a beszédet is mondhatni: „sír még ma *valaki*” v. itt marad *valaki*” u. ezzel a használattal találkozunk pl. Odyss. III. 224:

τῷ κέν τις κείνων γε καὶ ἐκλελάθοιτο γάμοιο

(= bizony elfeledné *valaki* a lakzit), holott nem határozatlan személy az, a kit *tis*-szel jelölünk; tehát egészen úgy alakúl a kitétel, mint a magyarban.

A nagyhatalmú, befolyásos emberről mondja a magyar, hogy: *hosszú keze* van; ép így a görög is ösmeri és velünk egyazon módon használja a *μακρά χεῖρ*-et. Pl. Herodotos VIII. 140. β-ban:

καὶ γὰρ δύναμις ὑπὲρ ἄνθρωπον ἡ βασιλεία ἐστὶ καὶ χεῖρ ὑπερμήκης.

Ép így e magyar szólásnak: „*kemény* vereséget szenvedni” tökéletes párja a görögben — ugyanazon metaforával — *τραχέως περιέρθησαν*.

A magyar: *elvitte az ördög*; a görög — természetesen lelki világa és hite szerint módosítva a képet — (pl. Odyss. IV. 727):

... κατ' ἄγαπητόν ἀνηρείφαντο θυέλλαι.

A magyar, főjelentésében káromkodó szólásnak is megvan a komolyabb helyzetekben való használata is, ép úgy, mint — az idézett példában — a görögnek. Vagy a felszólító alaknak: *vigyé el az ördög, vigye el a manó* teljesen megfelelően a görög is — és itt már a magyar szólásoknak egészen megfelelő színezettel — *τό φέροιεν ἀναρπάξασαι ἄελλαι*.

A magyar *ments isten* felkiáltás is u. ilyen alakjában van meg a görögben pl. Odyss. III. 346:

Ζεὺς τό γ' ἀλεξήσεις, —

a latin *quod deus avertat* már távolabb áll eredeti jelentésre.

Itt említhetem a feltételes módnak nyelvünkkel egyező használatát is. Mi is a szándékolt cselekvésre mondjuk: *lefeküdnék* — s a görögben ép úgy:

ἐνθα κε λειψαίμην (Odyss. III. 365).

Összetételben való egyezést mutat a görög *μελιώδης* és a magyar: *mézédes* melléknév.

A magyar *fennen* beszél, *fenn* hordja a fejét stb. kapcsolatnak kapjuk mását a görög *ὑψαγορης, ὑπερηγορών* és egyéb ilyenféle kifejezésekben.

Csak a magyar *jövedelem* szónak a *jön* igével való egybe-függését akarom még a görög teljesen azonos eredetű kifejezésével szembeállítani. Ott is: *προσῆλθον* a. m. befolyt, bejött (ennyi és ennyi). De vö. ném. *Einkommen* is.

VÉRTESY DEZSÓ.

A TOLNAVÁRMEGYEI SÁRKÖZ NYELVJÁRÁSA.

I.

A Nyr. 1903. 461. és köv. lapjain egy szógyűjtemény látott napvilágot; a gyűjtemény végén apró betűvel szedték ki a lelőhelyet: Sárköz. Szerényen húzódott meg a szavak termőhelye, talán szégyenében, hogy egy-két gyöngyszemet kivéve, melyek a Sárköz magyarságát csak sejtetik, olyan kevert szógyűjteménnyel mutatta be Dávid Pál. Ez a szógyűjtemény kényszerített arra, hogy akaratom ellenére most már ismertessem a tolnamegyei Sárköz nyelvjárását főbb vonásaiban, mintegy a már közlött és ezután közlendő szógyűjtemények keretéül. — Első sorban tehát a nyelvjárásról szólok, azután pedig Dávid Pál szógyűjteményének hibáit igazítom ki.

Tolna vármegyének Sárköze a vármegye délkeleti sarkában, a Duna és Sárviz közt Szekszárdtól Báticaig nyúló terület. — Itt meg kell jegyeznem, hogy Balogh Pál A népfajok Magyarországon című munkájában vármegyénk nevezetességét, a Sárközt, alaposan szétszedte, teljes önkénnyel azután a nevet olyan területre ruházta, a mely világegyetében sem volt soha Sárköz. Ezt azért jelzem, nehogy valaki Balogh Pál munkája nyomán, az ő térképe szerint keresse Tolna vármegyének azt a Sárközét, melyről, hogy megszűbb ne menjek vissza, 18. századbeli oklevél is mint Sárközről beszél, s a mely, mint a múltban volt, úgy most is teljesen zárt, önálló és különálló nyelvi és néprajzi terület és mind a két irányban valósággal kincses bánya. A Sárközben mai nap a következő faluk vannak: Ócsény, Decs, Pilis és Alsó-Nyék; végül Bátának református lakosait számíthatjuk ide.

Vármegyénk Sárközének nyelvjárásában két főjellemvonás van: A palóczos kiejtés és az alföldi *ő*-zés; a szavak kiejtésében

mind a két jellemvonás egyenlő mértékkel érvényesül, úgyhogy egyazon szóban mind a kettőt hallhatjuk: *szépon, leöröm* e h. szépen, kérem. Ezenkívül más nyelvsajátságok is vannak.

1. Palóczos kiejtés: Ezt a kiejtést ma már a férfiak ajakán — kivéve az idősebbeket — alig lehet észrevenni; csupán néhány szóra terjed még, melyben a kettőshangzó erősebben üti meg a hallgató fülét; ezt csodálnunk azonban nem lehet, mert a férfiak sokkal gyakrabban érintkeznek a külvilággal, minden falunak olvasóköre van és a sárközi ember szívesen művelődik; bátran mondhatjuk, életsorsukhoz képest általában művelt polgárok. — Ellenben a házi munkával foglalkozó, otthon ülő nők ajakán, kik egyéb néprajzi tekintetben is sokkal maradiabbak a férfiaknál, a palóczos kiejtés megmaradt. A kettős hangzónak első eleme egészen rövid, a második ellenben határozottan hosszú, még a rendesnél is hosszabb.

a) Az *á, ó, ő, ü* kiejtése: Ezek közül ma már csupán az *ó* és *ő* hangzik kettősen: *ó* és *ő*-nek: *tóó, szóó* (ellenben *szova* e h. szava), *jóó, földő, menő* stb.; egyszerűval általános. — Az *á* és *ü* ellenben egyszerű hang, csak néhány öreg ajakán érezhető még ki az *áá* és *üü*; hogy valaha kettős hangok voltak, bizonyítja az, hogy mind a kettőt a *szokottnál hosszabban* ejtik ki: *apám, subám, látod, tű, szü* stb. (A szövegben ezt a hosszúságot külön nem jelöljük.)

b) Az *é* helyett, bárhol forduljon is elő, szótőben, képzőben, ragban, mindig a fentebb mondott hosszú kettőshangot ejtik: *éé: közép, szép, én, végig, élők, nézze, fényös, Garzóék: Garzóék, émonék, szögény, legény, tehén, üngén, szónék, látnék* stb. — általános kiejtés.

c) Az *l, ly* és *r* mássalhangzók: A hol csak lehet, ezeket a mássalhangzókat kilölik, az előttük levő magánhangzó hangszínezete megváltozik, mélyebbé meg hosszúvá lesz és palóczos kiejtést kap:

1. *al* *ó*-vá lesz: *asztó, itó, szóóó, nyóóka, tóóp, tóópó, ókunyodik, ókunyodáskaó, hóógat, vigasztó, babbó, főva* (érdekes az *Asszonyfalva* egykori sárközi falu, most határrész nevének rövidülése; az előtagból a kezdő hangzó lekopott, a második tag kiejtése a nyelvjárás szabálya szerint való *s* így lett belőle *szon- / va*, ezt aztán a kataszteri mérnökök a térképbe *Szomfóva* alá. an írták be).

2. *el* *é*-vé lesz: *nyév, nyéve, ölé, öléte, visé, viséte, szelét, ésé, ésöb, kecétünk*, fel: *fé, bel: bé, féésé, bésé, és így tovább.*

3. *el* *ő*-vé lesz: *feksző, visző, éröző*; de csak az ilyen igealakokban; — csupán egyetlen más szót jegyeztem fel eddig: *incselked* h. *incsőököd*.

4. *él*: az *é* a fentebbi szabály szerint *éé* lesz, az *l* pedig nem hangzik: félbe h. *fébe*, nélkül h. *nékü, földel* h. *födé*.

5. *ol* *ó*-vá lesz; ez egyébként a köznyelven is ismeretes: *vóót, főót, vóna, síkót*.

6. *öl, ül* *öü*-vé lesz: nélkül h. *n^eék^öü*; körül h. *kör^öü*; bel^öü; de elől h. *el^ö*, derül h. *der^öü*.

7. *öl, ol* a *-tól től* ragokban: *t^öü, t^üü, att^öü, küt^öü* stb.

8. *ely* *ē*-vé lesz: hüvelyk h. *hüv^eék*, helyre h. *h^eere*.

9. *ar, er, or* *áo, ē*-vé lesznek, de a *-szēr* ragból *sz^ö* lesz: arra h. *ára, amára*; erre h. *ēre, emēre*; mikor, akkor h. *mikáo, akkáo*; egyszer h. *ecc^ö, k^eecc^ö, háromszáo, h^eecc^ö* stb.

10. *ul* *ú*-vá lesz: borul, *ború*, beborult: *beborút ügön nagyon*.

Ezek hát a palóczos kiejtések; ezen általános szabály alól néhány kivétel is van:

1. *é ē* helyett rövid nyílt *e*-t ejtenek ezen szavakban: *terd, terde, terdem*; *gege* *e* h. *gége, gegēm* *e* h. *gégém*; ezen szónak *szél* (*margo* értelemben) továbbragozásában szintén egyszerű rövid nyílt *e* van: *szele*: széle valaminek: *keskőny szele van a rokojának*.

2. Az *el* igekötőt csak mássalhangzó előtt ejtik *ē*-nek, továbbá ha a mondat végére esik.

3. Az *ly*-et két magánhangzó közül kilöki és nincs kettős hangzó: olyan: *oan*, ilyen: *ien*; sulyok: *suok, sunk*, ez összevonva gyakran *súknak* hangzik; de csak ezekben a szavakban, mert másutt inkább *j*-sítik: *selyem: sejöm*; erről alább szölok.

4. *ē:ö* kiejtés. A rövid zárt *ē*-t, a szónak bármely tagjában forduljon is elő, általában és feltétlenül *ö*-nek ejtik ki: *mēg: mög, lē: lö, menni: mōnni, mögy, mōntem, szöd, vōsz, tōsz, őszöm* (*manduco*), *eszöm* (*mens mea*) stb; de *ēgy*.

Ezen szabály alól néhány kivétel van: *könyér* szabály szerint *könyēr* lenne, de *kinyer*-nek mondják. A *kégyēs* szót *kegyēs*-re változtatva *kegyös*-nek mondják.

Már most mindazon szavakban, melyekben az *é* hosszú hangzó és közép *ē* rövid hangzó előfordul, egyszerre halljuk a kettős-hangzós palócz kiejtést meg az *ö-zö* kiejtést: *n^eéköm, t^eélön, k^eöröm, ēdös, v^eētöttem, sz^eegyön, dör^eék*: derék, és így tovább.

Eédös anyám arra k^eöröm
Sejöm bíbort szűjjön n^eéköm.

Mögfujom a furujámat öreg Sz^eéköd sz^eélön,
Hallod-e azt kis angyalom hálláo tanya v^eégön?

Öreg uccán v^eégöstelen v^eégig
Fujjad babám furujádat v^eégig!
Hadd hajja mög az a kis mōnyecske
Ki az urát soha sē szerette.

Avagy mikor az anya kedveskedő hangon szólítja meg kis gyermekét: *ēdös szívükēm, kegyös kis madaram száojj má tö is őggyet*.

3. Az igék tárgy-as *-ja ják* ragja és a 3. személyű birtokragok. A magashangú igékkel azonosan ragozzák a mélyhangú igéket is a tárgy-as alak 3. személyeiben: *hallja, hallják* helyett

halli, hallik; tudja, tudják h. *tudi, tudik; hívi, hívik; mosi, huzik; szóliti, szólítik; halli-ē? látik-ē? m'ēr nöm sz'óliti m'ög?*

A birtokragok közül az egy birtokost jelentő *-i* (a magashangú szóknál), a több birtokost jelentő pedig mindig *-ik*, pl. *szömi, szüvi* (sőt néha *lábi, asszonyi*), *ágyik, házik, lábik, szömik* és így tovább.

4. Apróbb hangváltozások: a) *i i* helyett *ē: rí, ríjj, rívás* helyett *rē, rēj, rēvás; virrogat* (kelteget értelemben) *vērrogat; virraszt* h. *vērraszt; virág* h. *vérág*, néha *vílág* h. *vélág; megint* h. *mögént*. — b) *i h. ü: igen* h. *ügön; szív, szíve* h. *szüv, szüve; szinte, színteg* h. *szüntö, szüntög; ti, tik* (szem. névm.) *tü és tők*. — c) *a h. o: vorr, vorrás; voj; sorok, sorka; udvor; homu, homvos; ide sorozhatom még a vagyok* ige 3. személyének mély hangzását *vgn e* h. *van*, továbbá a szó-nak birtokragos alakját *szova e* h. *szava*. — d) *o h. u: bukur* vagy *bukor, bukréta, budur* v. *budor, burul; olyan, oan* h. *uan, amuan; honnan* h. *hunnan; oroz* h. *uroz*. Általában az *a* és *o* zártabb hangzók, mint a köznyelvben. — e) Néhányszor észrevettem, hogy a szavak végmagánhangzóját, különösen a *-ba be* ragokét hosszasan ejtik ki: *őba* h. *őbá, házba, kertbē, ómá, sz'ómá, vigyē, n'ēzzē, odá, belē* és így tovább. Azonban úgy l. ez csak egyéni szokás, avagy most keletkező nyelvsajátság. — f) Az *-l ly lj* mássalhangzók *j*-sítése: *tol-ni: tojom, tojod, toji, tojik*, (tolják), *csúnya, mik'ó a f'ēköt'öt úgy f'ē tojik; mejjik, ojjik, ajja, juk* (néha), *hej, fojik* stb.

5. Egyéb nyelvsajátság. a) Rendkívül szeretik a kicsinyítést, nem csupán dédelgető, hanem komolyabb tárgyú beszédben is. A személyneveket mind kicsinyítve mondják: *Sárika, Evika, Judika, Istókcsa, Jánoska, Palika, Erzsike*. Testrészek: *szömike, lábika, kezike, szüvike* stb. Egyéb szavak: *kínyerke, gyөрөкесе, hagymika, sz'ómika, ómika, lepöd'öke, ēdösk'ēm, aranyoskám, angyalkám* és így tovább. Két erősen tótos kicsinyített szó: *szo-ritkó: öv és nyomdikó: szövöszék lábnyomója*. A kicsinyítés mulatságos használatára két mondatot idézek: *ēdös fiam aggyá a lábikám alá ē kis sz'ómikát; — a gyөрөкcs'ēnek tarisznyikájábá kínyerk'ēt töttem, hogy hagymikáv'ó önn'ē m'ög*. — Szeretik az igeik frequentatív alakját; a mód- és időhatározó szókat is a hol lehet kicsinyítik: *lassikán, sebösk'ēn, aprókára* vágtam és így tovább.

b) A *kigyelmed* szót így teljes egészében, általában mondják az idősebbek vagy előkelőbbek megszólítására; de úri emberrel szemben is okvetlen; ennek a szónak két rövidített alakjával pedig szélteben élnek, még pedig sajátságos módon; háromféle rövid alakja van: *kiē, kē* (hosszan ejtve mind a kettő nyílt *e*-je) és *ked* (egész röviden ejtve az *e*); többesben *kietők* v. *ketők* (szintén rövid *e*). — Ezeknek használata a következő: 1. azon kérdő mondatokban, melyekben az ige után az *ē* kérdőszócska következik, a *ked* alakkal élnek és a kérdőszócskát ezen szó után teszik: *halli ked-e? tudi ked-ē? önne ked-ē e' kis levest? leggyün ked-ē*

az ágyrú? 2. a *kê* alakot egymagában nem használják, hanem a *kiê* alakkal kapcsolatosan, még pedig kérdő mondatokban egymástól elválasztva: *kiêd is ott vót kê? kiêd is tuggya kê?* egyenes mondatokban pedig egymással összekötve, de ekkor a *kê* megkapja a végső *d*-t is: *há' kiê v'óna? kiêkêd'ê bizony; kiêkêd is csak oan embör;* ez a kettőzés igen sajátos és jellemző a Sárközben; 3. kettőzés nélkül is élnek a *kiê* alakkal: *gyerünk má kiê; há' mén kielők vagy ketek.*

c) A miért kérdő szót nagy elvétve, vagy egyáltalán nem használják; helyette általános a *valaminek? minek?* kérdő névmás, a válasz azután: *annak hogy... nem másnak csak... pl.: itthun van a komám? valaminek? (e h. miért); nem másnak csak...; má tennap kerestem kiedöt; valaminek? (miért?) hát csak annak, hogy... Minek visződ a hátadon azt a györököt? hát annak, hogy má ügön 'éfáratt.*

d) *egy, hogy, úgy, majd, mert, azért, már, hát* szók végső mássalhangzója a rákövetkező mássalhangzóval kezdődő szó előtt kilöködik s részben az utóbbi mássalhangzót megkettőztetik: *u'rröpösött 'erte a szüvem; az orrom el'ê tartották h'ö'ppihöllök-ê? önne ked-ê 'êkkis levest? A többi szóban nincs kettőzés. Már és hát (ez utóbbi igenlő értelemben) magában állva is má és há: ott vótál-ê? há! ammä csakugyan...*

e) Jellemző a beszéd berekesztése ezzel a mondattal: *j'ó van; j'ó van biz' a';* a rövid párbeszéd rendszeren ezzel végződik. Egy tanító jó barátom egyszer találkozott egy sárközi emberrel: *Hol vót tanító ur? — A patikában voltam. — Valaminek? — Igen, a feleségem nagyon rosszul van, már két nap óta fekszik. — J'ó van biz' a!*

(Vége következik.)

KOVÁCH ALADÁR.

BARÓTI SZABÓ DÁVID ÉS A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRA.

Baróti Szabó Dávid neve és a magyar nyelvújítás fogalma annyira összeforrt, hogy gondolnunk sem lehet az egyikre anélkül, hogy a másik is eszünkbe ne jusson. Nincs újítónk, még Kazinczyt se véve ki, a kinek annyi sok jó és rossz szót köszönhetnénk, mint neki, hisz körülbelül harmincz évre terjedő irodalmi pályáján folyton szavakat gyűjtött és faragott. Mi sem természetesebb, mint az, hogy annak a szótárnak, mely nyelvújításunk szókincsének akar a gyűjteménye lenni, legelső sorban ennek a legtermékenyebb újítónak műveit kell tüzetesen, megbízhatóan feldolgozni, vagy, hogy tetszetősebb szóval éljek, ki-cédulázni. Ez a munka annál is kevesebb fáradsággal jár, hogy szótárt is írt kettőt, s hogy majdnem minden munkájának végén kis szótárát adja a használta ritkább és új szavaknak, mint pl.

a Paraszi Majorságnak mind a két kötetében, s a Verskoszorú végén.

Igaz, hogy a NyÚSz.-ban elég gyakran találkozunk Baróti nevével, de épen első, 1777-ben megjelent munkája az »Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei« (a meg bővült Verskoszorúnak első kiadása) nincs a feldolgozottak között; pedig ha ezt megteszi vala, a *balga* szót nem kellett volna csak 54 évvel későbből, 1831-ből idéznie; a *szürkület* szóért se kellett volna Barczafalvi Szigvártjához fordulni 1787-re; a *hűs* szavunknak irodalmi életét meg kerek huszonkét esztendővel többre becsülhattuk volna, nem is említve azt, hogy az *ék*, *fűszer*, *gyér*, *szimatol*, *szörny*, *viszhang* szavakat is jó egypár esztendővel lehetett volna előbből keltezni. Ki vitatkoznék azon, hogy a nyelvújítás szavainak életére nézve pár esztendő is nem fontos?

De ott van, mint már említettem, a szótárral bővített Paraszi Majorság (1779—80) és Verskoszorú (1786), vagy magának a Kisded Szótárnak első kiadása 1784-ből. Ez a három munka a NyÚSz. elején levő felsorolás szerint felhasználódott. Csakhogy ez a felhasználás nagyon hiányos. Hisz a *bel* szó mint melléknév a PM.-ban hatszor előfordul, a KdSz.-ban pedig négyszer is megvan, s Szily mégis azt vitatja, hogy Barczafalvi kezdte 1787-ben a *bel*nek ezt a használatát; a *szürkület*ről már nem is szólok, az minden munkájában megvan (a PM.-ban is négyszer a szövegben, egyszer a hozzátartozó szótárban, mind a két szótárában). Ez említett három munkából csak tarlózatok kerültek a NyÚSz.-ba, még a bevezetésüket, előszavukat se dolgozta föl a szerkesztő. Az *előmozdít* pl. ott van a PM. II. bevezetésében, a *természetes* meg a Verskoszorú harmadik könyvének előszavában, s a NyÚSz. 20—30 esztendővel későbből ismeri őket.

Ezeket a tényeket még lehet »egy-egy kis dátumtévesztésnek« minősíteni, de azt már nem értem, hogy a Kisded Szótár első kiadásában is meglevő hetven szót hat évvel későbből idéz, a második kiadásból, s csak körülbelül húsznak kegyelmez, 1784-ből keltezve őket.

Ezúttal a NyÚSz. anyagát Baróti Sz. D. említett négy munkájából kívánom kiegészíteni.

* *

álomital, a NyÚSz. csak 1792-ből idézi a KdSz. 2. kiadásából, holott az első kiadásban (1784) már a *balhapohár* szó így van magyarázva: »álom-ital, álom fejébe való ital«.

*arányos** PM. 1:126: »Egyes arányoslag síp közt szerkeszteti hozzá«. A NyÚSz. csak SI. szótárában (1808) találta először.

* Az *arányos* dárdában Nagyszigethi Kálmánnak igaza van (Nyr. 33:230), hogy az Új mértékre vett versekben a sajtóhibát nem vettem észre; az *irányos*, *erányos* szóra gondoltam én, »a fölfödöző«, mikor »nagybátran« előálltam. Bátorságomat, melylyel »leleményemet« előadtam, csak fokozta az a körülmény, hogy hiszen e szót a NyÚSz. 1808-i első adatával szem-

arc PM. 2:175: »Artzra legott nem esik, 's nem menti magát meg haláltól«. A NyÚSz.-ban ugyancsak SI. szótárából.

balga Ujm. vers. 233: »Építész sokat, és sokakat vendégleni szoktál, Majd, majd Balga, lapos gutta zsebedbe le tsap«.

bel-, beldolmány: »mellyre való« KdSz. 1:11; *belcsutka*; »moszt: a' gyümölnsnek bel' tsutkája, torsája« KdSz. 1:54; *belhajlék*: »a' bel' Hajlék szép tsinnel készítve legyen-fel« PM. 2:91; *belmorogás*: »bel' morogásokat üzze« PM. 1:78; *belnyavalya*: »mételty: juhnek bel' nyavalyája« KdSz. 1:55; *belrész*: »És azután fel-bontzolgat bel' részeket a' kés« PM. 2:42; u. i. 1:58, 1:147, 2:179 is, *belszugoly*: »fényes üvegből Hajlékot faragott és bel' szugolyaiba bé-ment« 2:109; *belzaj*: »remeg a' Kas egészszen bel' zajjal« PM. 2:121; sőt még *belképpen* is belsőképén helyett; »ihlem: bel' képpen illetem, megszállom, gerjesztem, világosítom« KdSz. 1:38. Mind a kilencz helyet csak azért írtam ki, mert a NyÚSz. megjelenésénél jóval előbb a Nyr. 30:289 közölt e figyelmeztetésem: »Szily Barczafalvi *belvárosát* tartja (1787 Szigvárt) az első oly szónak, melyben a *bel* melléknévül van használva. Baróti KdSz. első kiadásában 1784. a *bel-dolmány* szó már megvan... tehát Barótié az elsőség«, haszon nélkül maradt. Most már talán Szily se kételkedik, hogy Barótié az elsőség.

bitó KdSz. 1:98; értelmezése: »szobor, mellyez kötik a' leütendő ökröt«. A bitófából nem kellett tehát Sándor I.-nak a *bitót* elvonni, mint a NyÚSz. állítja.

bókol. A NyÚSz. csak a KdSz. 2. kiadásából ismeri, pedig már ez 1. kiad. 12 is megvan, még pedig magyarázattal: »bókol: bólogat, szundikálva le-le-üti fejét«. Itt aztán a *szundikált* is meg lehetett volna találni, s nem kellett volna újra az 1792-i szótárhoz fordulni.

burkol szintén nemcsak a 2. kiadásban, hanem 1:14 is: »burkol: nyalábba, tsomóba kötöz«.

búzgólkodik megvan az 1:16 is, nemcsak a 2. kiadásban: »buzgólkodtam«.

csalit szintén már az 1. kiadásban 11. l.: »avar: mező, haraszt, tsalit s. a. t.« tehát nemcsak 1792-ben.

csarnok: »A' fa-vedrek... Fel-vett tsarnok alatt hoszszú sorral... magok közt légyenek állva« PM. 1:133; u. i. a szótárban is: »*Tsarnok*. Tornázt, folyosó«; ugyanígy magyarázva megvan a KdSz. 1:83 is.

délszaki KdSz. 1:16 »délszaki: déli, dél sarki«. A NyÚSz. a *délszak* szót ebből a kiadásból idézi, holott itt nincs meg, egész

ben ugyanott az 1779-i Paraszti Majorságból is idéztem, sőt származékát jóval előbből, 1750-ből is idézhettem volna a — Wagner Phraseológiájából, hol a *proportio egyenlőség, arányosság* stb. szavakkal van fordítva. Ez az a mű, melylyel Szily Kálmán foglalkozott valamikor olyan tüzetesen, a melyből mégis az *összearányoz* (concinnit), *bék* (pax), *felbuzdúl* (concitus szónál), *fellázít* (turbat), *képzet* (facies) és *jelenlét* (renovat szónál) szavak is kimaradtak a többek közt a NyÚSz.-ból. — Az *arányosra* vonatkozó helyreigazításom tehát mégsem volt »félreigazítás«.

idézete a második kiadásból való s onnan sem hűen, mert a 2. kiadásban a délszak szónál ez van: »valamint éj-szak. Dél-szaki-szél«.

diadal PM. 2:124: »Nagy kárban telik a' diadal«. Nemcsak a Versk.-ban 1786-ban.

ék: »Éljen azért Erzsébeth egész Virth éke sokaig« Ujm. vers. 18, u. i. 126 is.

előmozdítás: »édesdeden ösztönöz Anyai nyelvünknek elő-mozdítására« PM. 2:3, s a NyÚSz. csak SL-nál találta először 1808-ban; vö. Simai: Dugonics mint nyelvújító 18. l.

érelem: »Ám de gyümölds-kertnek feles esztendői folyások hoznak díszet, érelmet« PM. 1:115. A NyÚSz. csak 1815-ben találta Barczafalvinál.

fanyarú nemcsak 1792-ben, hanem már a KdSz. 1:25 is: »ízetlén, éretlen, savanyó, fojtós, tsipős, eleve éretlenibenn el-tepedt, el-teperedett, töpörödött« magyarázattal; u. i. 23 *fanyarodni* is.

felszimatol Ujm. vers. 52 »felszimatol mindent, valamint a' visla«.

foglalkozni szintén csak a KdSz. második kiadásából idézve, holott már ez 1:26 is megvan.

földabrosz. »Csak a XIX. század elején kezdik — mondja Szily — a mappát így nevezni«, pedig már a KdSz. 1:25 is megvan e szó.

fürgencz: »Fürgentz lábaival színét alig éri homoknak«. PM. 2:193.

fűszer: »sok pénzbe kerülő Fű szerek a' vízbe áznak« Ujm. vers. 14; *fűszeres* sem SL-nál először, hanem már a KdSz. 1:27 is: »fűszeres: füvet ismerő, fűszedő (fű-szér, fű-szeresség)«.

fűzér nemcsak 1792-ben, megvan már a KdSz. 1:24 is: »(fűzér-gyöngy, fűzött)« magyarázattal.

gomoly; vö. »A' Káposztának mely nagy ditsírete legyen a' kertben, mit mondjak, akár gomolyába tekerje Ön' levelit, púpozza fejit« PM. 2:11. Magát a *gomoly* alakot csak 1792-ből idézi a NyÚSz., de már 1788-ban többször írja Kazinczy, l. Nyr. 32:438. (A KdSz. 1:28 már *gomolyogni*, 29 *gomolyít*, *gomolyag*: »gombolyag, tsomó, tekerts, tekerék« is.) Vö. *gomolya* MTsz.

gúnyor Versk. 148, jelentése: »gúnyoló írás«, a NyÚSz. szerint Barczafalvi Szigvártjában először.

gyér, e szót csak 1792-ben találja a NyÚSz. először, pedig Baróti minden előbbi művében megvan, Ujm. vers. 195: »Hol gyéren rongyos négy öt hat hét fa vagyon«, nemkülönben a PM. 1: szótárában ritkának magyarázva, hasonlóképen a KdSz. 1:29 is: »gyér: ritka (gyér fog, gyér buza)«, *elgyérül* Ujm. vers. 192: »Hol pedig el-gyérült, ritka felette nagyon«.

hajlat nemcsak a második kiadásban, hanem a KdSz. 1:35 is. Eddig Dug. Uliss. 76. van az első adat e szóra, l. Simai: Dugonics mint nyelvújító 27.

hon; nem tudhatni, mért idézi e szót a NyÚSz. csak a KdSz. 2. kiadásból, holott az 1:34 is ez áll: »honnjokbann, házokbann,

hazájokbann, lakhelyekbenn (honnyom, od, a, honnjunk, otok, ok; honnjából kikelt)«.

hűs Ujm. vers. 227: »Köz néptől különöz hűs liget engemet«; PM. 1:34, 1:116, 2:33: »hűs árnyék«; u. i. 1:145 »hűs levegő« és 1:154 »hűs fedelet«; 1:95 »hűs völgy«.

illan KdSz. 1:60 »osonta: illana, illa, farkalla stb.«. A NyÚSz.-ban csak a második kiadásból.

jelenlét Ujm. vers. 127: »jelen-létemre sem hajt-e« vö. PM. 1:22 fennlét, 1:63 távollét, 1:106 itt lét.

jótéteményezni KdSz. 1:100, tehát nemcsak 1792-ben.

kacsó, csak 1792-ből a NyÚSz.-ban, pedig a KdSz. 1:41 is megvan: »kats: kacsó, kezetske v. szőlő-kapots«.

kandalló hasonlóképen nemcsak a második kiadásban, hanem a KdSz. 1:43 is: »langalló tűz-hely a' szobában, tűzellő« értelmezéssel; u. i. 48 pedig: »kondálló: kerék vágás« [?].

képezet KdSz. 1:100, értelme: bálvány vö. NyÚSz. *képzet* szavát.

kirándul PM. 1:7 »Mert gyakran rándulni ki fogsz kelletlen is, hogyha ... bé-szállanak abba Barátid«; u. i. 1:186 és 2:29 is.

környtt PM. 2:128 »a' tél közelít... Fogván honn-heverő népet környiteni fagyjal« vö. u. i. 2:61: »felső részen lélekzet-helyet nyitt, mellyen a' környös levegő fúrhassa magát be«; elvonás a környös-körül-ből; megjegyzem, hogy a *körny* szó nincs meg a KdSz. 1-ban, mint a NyÚSz. állítja.

közeledni megvan KdSz. 1:43 is, nemcsak a második kiadásban, a honnan a NyÚSz. idézi.

köhécsel ugyancsak a KdSz. 1:49 is.

lap Versk. »a' melly utolsó szó a' következő lapra tsúszott« a' Szótárban esett nyomtatás' fogyatkozásainak helyre üttetése című részben. Alig lesz Barczafalvinál először.

láttatmány KdSz. 1:53 is, nemcsak a második kiadásban, vö. ültetmény a NyÚSz.-ban.

láztt megvan már KdSz. 1:52 is, nemcsak 1792-ben: »lázassz-tani: lázítani, zendíteni, fel-indítani«; *felláztt* nem SL-nál 1808-ban először, hanem már a KdSz. 2:58 is.

lázing KdSz. 1:51 is: »láz: ritka erdő, imitt amott lázinganak p. o. a' fák«.

legyőzni PM. 2:125 »'S hogy ha legyőzettek, 's tsúfos szaladásra szorultak«, megvan KdSz. 1:104 is, vö. NyÚSz. *legyőz* szavát.

lopódzik hasonlóképen már a KdSz. 1:53 is: »lopja, furja magát« értelmezéssel, nemcsak 1792-ben.

marczona KdSz. 1:58: »martzona: vad, mérges, állatotska, bestye« vö. NyÚSz. *marczona* szavát.

nevedék KdSz. 1:61, értelmezése: »nevendék, nevedékeny, nevendékeny, gyermekdéd, fiatal«. Vö. NyÚSz.-ban növedéket.

nyirettyű Ujm. vers. 154: »hegedű vonó«; u. e. értelmezéssel a PM. 1. szótárában is, nemkülönben a KdSz. 1:60 is. Nem Barczafalvi vitte be az irodalomba, mint a NyÚSz. gondolja.

nyomtatvány Versk. 149, tehát nem Barczafalvi Szigvártjában

először. A fizetmény, láttatmány, ültetmény valószínűvé teszik, hogy ez is Baróti alkotása.

önkény PM. 1:69: »Mindjárást fel-adák magak ön-kényekre Spanyolnak«. Bizony ez az adat vagy negyven évvel előzi meg a NyÚSz.-ét.

padlat KdSz. 1:64, tehát nemcsak a második kiadásban, a honnan a NyÚSz.-ba került.

pirúlat hasonlóképen már a KdSz. 1:65 is, nemcsak 1792-ben.

poggyász KdSz. 1:62: »tzele tzula, keteputa, bútýor, hol-mi, hol-való« értelmezéssel. A NyÚSz.-ban a második kiadásból.

pontozni KdSz. 1:65: »pettegetni: tarkálni, babosan festeni, pontozni« vö. NyÚSz. pontoz szavát.

rémlik nemcsak 1792-ben, már a KdSz. 1:68 is; »rémlik előttem; valamentire reá emlékezem, emlitem, jut eszembe«.

rikkants, értelmezése a KdSz. 1:69: »rikolts, kiálts, v. pásztor, őrző, tsőz, kerülő«; tehát nemcsak a második kiadásban.

rakodmány megvan a KdSz. 1:69, nemkülönben a 2:186 is *rakotmány* alakban; a NyÚSz. csak SL-nál találta először 1808-ban.

rozzant nemcsak a második kiadásban, hanem a KdSz. 1:68 is: »rozzant ház: dőlni indúlt, dölékeny, rodgyanó félben való«.

sandít, KdSz. 1:78 a sandal szó magyarázata: »bantsal, kantsal, kandíts, vaksi, fél-szemű (sandítani, kandítani, kandítsálni, -kálni)«, tehát nemcsak 1792-ben.

semmisít KdSz. 2:199; u. i. 1:73 *semmisedni* már megvan. Vö. NyÚSz.-ban *semmít*.

sorvaszt már kétszer is a KdSz. első kiadásában 72. és 78. lapon, hol ez áll: »sorvaszta, fonnyaszta, hervaszta«, nemcsak a második kiadásban.

sövényzet KdSz. 1:71 »sövényezetek«, a NyÚSz.-ban szinte 1792-ből idézve.

sugárlat KdSz. 1:75; vö. NyÚSz.-ban *sugároz-t*.

sükér KdSz. 1:75 is már ily értelmezéssel: »sikér (vólta a' dolognak, v. sikere, sükeretlen)«, tehát nemcsak 1792-ben, a honnan a NyÚSz. idézi.

szemel KdSz. 1:71: »szemlettem: szemlélttem (szemlem, szemlélhetem, láthatom)«, de nemcsak itt, megvan a *kiszemel* a NySz.-ban is.

szemkör vö. PM. 1:15: »Elision látszik szem' tzirkalmára kerülni«.

szennyülni KdSz. 1:75, értelmezése: »szennyesedni (*szennyíteni*, szenny)«, tehát nemcsak a második kiadásban.

szorítkozni Versk. 150, szótárilag itt van először.

szörny Ujm. vers. 15: »Itt, kikből lelkét ki nem üzött szörnye vizeknek«. A NyÚSz. csak a Versk.-ban találta.

szundít, Kdsz. 1:75, *szundikál* l. bókól. Mind a kettőt csak a második kiadásból idézi a NyÚSz.

szürkület Ujm. vers. 207: »Tsak szürkületkor akadtunk a' szöllőre«, csillag alatt megjegyzi: »Napnyugta után«; PM. 1:27: »abba Meg-melegedni kemény télben gyűlhessen egészsz ház Bé-szür-

kület után«; u. i. 2:94 is: »És szürkületkor meg-térni ne tudjon«. (Sajátságos, hogy u. i. a 95. lapon levő *jelszó* bekerült a NyÚSz.-ba.) Megvan mind a két szótárában is, s mégis Barczafalvi Szigvártjából (1787) idézi a NyÚSz.

temető Ujm. vers. 72, 75: »'s temetőre vitetni készül«; PM. 2:165: »gyászos temetőre«, a NyÚSz. csak Mártonnál találta 1799-ben. *természetes* Versk. 3. előszó: »Ezen harmadik 's kitsinyded szakasz, ha tsinnyét tekinted, a' két elsőben *természetes* helyet foglalhat vala«, *természetesség* Versk. 2. bev.: »mint bé-gyepüli kivált a' természetességnak utjait«. A NyÚSz. csak 1799-ből Mártonból ismeri.

testállás PM. 1:68: »nagy test-állása, ki-terjedt Szügye, magass nyaka néki legyen«; megvan a KdSz. 1:87 is, s a NyÚSz. mégis csak a második kiadásból idézi.

tömény PM. 2:185: »Nyúlat el-hagyván És gyönyörű vete-ményre tömény veszedelmet-hozó Kert..« Csak 1792-ből a NyÚSz.-ban.

ujdon KdSz. 1:92: »uj: ujdón« nemcsak a második kiadásban.

ügyész Versk. 151, jelentése: »ügy-folytató, Prókátor« vö. *ügyész* a NyÚSz.-ban. A *cím* szóról megjegyzi Szily, hogy Barczafalvival egyidőben megvan a Versk.-ban is, erről a szóról fölöslegesnek tartotta. Mind a kettő a M. Hirm. 1786-beli évfolyamából kerülhetett a Versk. szótárába, onnan került be még: *gyönyörködélem*, *erkölsédemény*, *költemék* (roman), *kézirovány*, *laplag* is.

vetény KdSz. 1:96: »vetény-fák: vetemény«, nemcsak 1792-ben.

vezetékény KdSz. 1:94, tehát nem SI.-nál először (1808), mint a NyÚSz. állítja; megvan a KdSz. 2:272 is a következő magyarázattal: »könnyen-vezethető«.

viszhang Ujm. vers. 16: »Ez oldal Derkában visz' hang majd vid válaszszeit adja«; vö. a NyÚSz.-t.

zúz KdSz. 1:62: »nyomni, verni p. o. a' gyümölsöt«, megvan u. i. 16 is, sőt előbb is a PM. 2:175: »Zúz mindent össze fogával«. Csak 1792-ből a NyÚSz.-ban.

SIMAI ÖDÖN.

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

I.

Ha. — *Alig-ha*; az első két id. Még ha h. olv. Alég ha.

Hajjágat, csak egy kétes idézet Bornemiszából (ugyanaz az idézet, de hibásan *meghayigattya*, a toborzék cikkben NySz. 1:513), de *meghayiagattya magát* Bornemiszánál alkalmasint sajtóhiba e h. *meghuyiagattya* azaz *meghujjágatja magát*; vö. NySz. *hujjágat* és *haja-hujjágat*.

Hajlékony: proclivis, pronus PP. geneigt PPB. — *hajlékony-ság*: proclivitas, propensitas PP. neigung, geneigtheit, zuneigung PPB.

Hamar; *hamran*, olv. *hamaran*? DebrC. 501.

Hangoslat MünchC. 148.

Hangosul DöbrC. 403.

Harzsol; *harsolo*: gladiator GyöngySzót. 1940.

Hasonlhatlan DöbrC. 421.

[*Hely*] *lak-hely*: a NySz. csak a BécsiCből idézi, de előfordul a 18. század első felében, Gyöngyösi KJ-ának múzeumi kéziratában: Tsak hamuja látszik sokak lakhelyének (így Dug. kiad. is, de a legrégibb kézír.: Tsak hamva látszik már sok lakó helyének, l. Phil. Közl. 28:39).

SIMONYI ZSIGMOND.

II.

Az itt következő és a NySz-ból hiányzó néhány adatot, régi leveleskönyvekből és pedig a Levelestár I. kötetéből, a Bujdosók Levéltárából, Nádasdy, Rimay és Thököly leveleiből szedtük ki.

elbénul: az én lowaym mynd *el benulanak* az nagh jwvesben. Lev. I: 181.

előhozódik: hogyha ott *előhozódik* a dolog. BujdLev: 40.

embër: emberséges: az my hazwnk ygen *ember* haaz. Lev. I: 45.

francia: A *franciákat* tudjuk, hogy köztünk voltanak, de most nincsenek. BujdLev: 118. — Az hadak is az mi és az *francia* király fizetésén vannak. u. o. 179.

gyene: dinnye? Ha valami gyümölcsnek, *gyenének*, ugorkának szerét tehetné kegyelmed. RimLev. 202.

harmadidei: harmadévi: harmadidei táborozásunkkor BujdLev: 215.

hozzálát: meglátogat (csak MA-tól): az doktorok is, kik minden nap *hozzám látnak*... hitökre mondják, hogy meggyógyétanak. NádLev: 62.

inó: ? *inót* es vegyünk magunkkal az halászó helyre és ugyanottan hányjok úket az meleg tejbe és úgy lakjunk vélök. NádLev: 57.

istenáldás: azért sok *Isten áldásokat* kívánjanak Ő ngának. BujdLev: 20.

kedüséges: ? azon leszünk, hogy az előbbeni ajánlásunk szerint bennünk Kmed semminemő *kedüségest* (tán *kedvszegést*!) ne érezhessen. RimLev: 201.

köt-vall: örökbe hagy: ők énnem azt felelik, hogy azért vették el tőlem, hogy mindent az uradnak *kötöttél vallottál*. RimLev: 124.

köszörülődik: kire is az ellenségnek dühösködő fogai köszörülődnek. BujdLev: 141.

lábura kap: szegény nemzetünknek ... sorsa ... kegyelmessége által Ngodnak megköszönhetetlenül *lábura kapott*: BujdLev: 140.

látó pohár: kóstoló: Ím el kwltem az negy hordo borth, az ayandek borok, mindenikbwl egy-egy palazkal thölttettem *lato poharnak*. Lev. I: 258.

ludfi: liba; az *ludfiba* sem én sem te nem eszel. NádLev: 11.
megakadályt: megne nehezítsék és *akadályítsák*. BujdLev: 35.
meghárompálcáz: Valaki az Jézus kiáltás után lövöldöz az

táborban, keményen elsőben *meghárom pálcáztassék*. BujdLev: 71.
meghinni vkit: hitelt (kölcönt) adni vkinek: ha en azt fel
 wennem, nem hogy engem egy nyha ezer foryntra *hynnenek meg*,
 de meg chak egy nyhan foryntra sem *hinnenek*. Lev. I: 123.

merén: tisztán: sok helen *merén* üres a kalász. RimLev: 158.
pandur (csak SI-ból): tudósítson arrul is: ezen a földön, hogy
 tolvajok, *pandurok* vagy egyéb ellenség vagyon-e. ThökLev. 27;
 még u. o. 93, 105, 118.

purgamál: Azon kérem te K. hog' feyerkek *purgamalt* vegeen.
 Lev. I: 43.

reményleni: hinni; sebes is *reménlem* vagyon huszig való. Bujd-
 Lev: 277.

rendben hozódik: A mig a behódolt magyarok dolga jó *rend-
 ben hozódik*, addig is fényes portán őket segíteni tartozik. Bujd-
 Lev: 287.

rótat Lev. I: 105.

talpa alja föld: de abból sem hadtak csak egy *talpa alja* föl-
 det. RimLev: 121.

választó: döntő: Most felette fogyatkozott állapotban vagyok,
 csak az Uristen *választó* dolgomban. RimLev: 210.

veszedelmeztetés: urunk és hazánk *veszedelmeztetése* nélkül. Bujd-
 Lev: 37.

KESZTHELYI MIKLÓS.

III.

Súgó-búgó. A VitkC. 63. lapján ezt olvassuk: *Sugoknac, hugok-
 nac*, ragalmazoknac, ket üluőknece tarsasagát mendenkor vtalad. —
 A kódex feldolgozója ezt így írta ki a NySz. számára: *Sugoknac*
 tarsasagát vtalád. Véleményem szerint e helyet így kell helyesen
 olvasnunk, hogy az értelmetlen *hugoknac* értelme legyen: *sugoknac*,
bugoknac stb.

KISS ERNŐ.

IRODALOM.

Balassa Hangtana.

— Az első résznek, a Magyar Fonétikának * ismertetése. —

Tizenhét éve immár, hogy »A phonetika elemei« címmel kis
 barna könyv jelent meg a M. T. Akadémia kiadásában. Új ember
 volt a szerzője, új volt az a tudomány is, a melynek rendszeres

* A könyv teljes címe: Magyar Hangtan. I. Magyar Fonétika. A han-
 gok és a beszéd fiziológiai elemzése. Írta Balassa József. (»A phonetika ele-
 mei«-nek II., teljesen átdolgozott kiadása) Budapest. Franklin. Ára 2 K 50 f.

művelését Balassa József e könyvével megkezdette. A külföldön már uralkodóvá lett akkor az az elévülhetetlen gondolat, hogy a nyelvtudománynak csak egy csálthatatlan alapja lehet s ez az élő nyelvnek tanulmánya; minthogy pedig az élő nyelvet csak pontos felvétele után ismerhetjük meg, tudták már akkor a külföldön azt is, hogy a fonétikai munkálkodás minden nyelvtudományi törekvésnek első fokozata. Vele kezdődik minden nyelvtudományi buvárlat. Angliában Bell és Sweet, Németországban Sievers, Vietor, Techmer kiadták már fonetikájukat első alakjában. Már megvolt a legjobb általános nyelvtudományi folyóirat, a Techmer-féle Zeitschrift für allg. Sprachwissenschaft.

E törekvések magyar visszhangjaként lépett fel akkor Balassa József. Kedves emlékek fűznek majdnem mindnyájunkat ez első magyar fonetikához. Mi újabbak belőle tanultuk tudományunknak abéczejét. Maga Balassa is saját fonétikai tanulmányaiból indult ki, midőn hozzáfogott a magyar nyelvjárástanulmány rendszeres műveléséhez s népünk nyelvének megismerésében új korszakot nyitott. Nem volt az a kis könyv egy teljesen kiforrott tudósak alkotása, de fontosságát már akkor megérezték s idehaza egy Petz Gedeon, a külföldön egy Schuchardt találtak rá dicsérő szavakat.

Sokat, nagyon sokat változtunk azóta. Pedig a fonétika újabkori története* csapással kezdődött. Idő előtt, összes eszméinek megtestesítése előtt dőlt ki az általános nyelvtudománynak eleddig legnagyobb munkása: Techmer, s vele folyóirata is megszűnt. De így is önálló nyelvtudományi szakká lett a fonétika. Külön egyetemi tanszékei még nincsenek, de nem egy tudós évről-évre rendszeresen tart fonétikai előadást. Marburgban Vietor tart igen gyakran fonétikai kollégiumot. A lipcei Sievers minden nyáron beszél heti két órában »Phonetik« címmel. (Az 1903. esztendő nyári félévében százánál többen hallgattuk.) Simonyi is bő fonétikai bevezetést szokott adni a Magyar Hangtan című előadásában. Párizsban külön társulat alakult már 1886-ban, az *Association phonétique internationale*,** melynek havonként megjelenő ismert folyóiratát Passy szerkeszti s címe: *Maître Phonétique****. S jelentkezett egy újabb tudománytörténeti fejlődés, a mely megdönthetetlen bizonyítéka annak, hogy a fonétika immár önálló tudomány. Két egymással ellentétes párt keletkezett benne: a kísérleti fonetikusok pártja s a másik, a mely valóságos *horror experimenti*-vel küzd mindenféle kísérlet ellen s a melynek művelőit elméleti fonetikusoknak nevezhetnők. A párizsi Rousselot az előbbieket, Sievers az utóbbiak legkiválóbbika. Vietor közbül van a kísérletet illetőleg. Balassa elvben

* Vö. Swoboda: Zur Geschichte der Phonetik; Phon. Studien IV (1891) és különösen H. Breymann: Die phonetische Literatur von 1876—1895, Leipzig 1897.

** Vö. Exposé des principes de l'association phonétique internationale.

*** Vietor is indított 1888-ban egy fonétikai folyóiratot (Phonetische Studien), de már elejétől felvett gyakorlati, különösen a nyelvtanításra szorító irányánál fogva mihamar (1893-ban) nyelvtanítási folyóirattá alakult s azóta Die neueren Sprachen címmel jelenik meg.

nem kifogásolja a kísérletet a fonétikában. Természetesen. Hiszen maga Sievers is, noha azt mondja, hogy kísérlettel lehetetlen az emberi beszédet megfigyelni, mert a kísérlettel összekötött beszéd már nem természetes beszéd, elismeri, hogy különösen az egyszerűbb kísérletek között vannak elkerülhetetlenek. Balassa ennél tovább megy. Ő a stomatoskopiának is híve és stomatoskopikus vizsgálódásai új képekben mutatták be a magyar nyelv hangjait.

A kísérleten kívül még egy elvi kérdés van a fonétikában, a mely szintén két osztályba osztja az eddigi fonetikai törekvéseket. Ez a hangzó-rendszerek kérdése. E kettő jellemzi minden fonetikai törekvésnek irányát. Régi kérdés és még ma sincs végérvényesen eldöntve, hogy vajjon van-e a zárt fonetikai rendszereknek jogosultságuk. A mássalhangzóknál a kérdés sokkal könnyebb. Ott a közreműködő szervek szolgálhatnak a rendszerezés kiinduló pontjául. Annál bonyolultabb a dolog a magánhangzóknál. Képzésük helye és folyama rendszerezésüket a fonétika fogas kérdésévé tette. Sokan nyilatkoztak ellene — a legélesebben Sievers —, de azért csaknem minden fonétikusnak van egy ilyen rendszer-bűne. Megszoktuk a rendszerezést mindenben s azt hisszük a fonétikában is szükségünk van rá. Pedig sokan, a kik rendszert alkottak, saját fonetikájukban sem követik rendszerük sorrendjét és műnyelvét, ha az egyes hangokat külön tárgyalják, hanem valami más, a gyakorlati czéloknak jobban megfelelő sorrendben tárgyalják az egyes hangokat. Balassa a nyelvállás, az ajakzárás s a szájüreg helyének kombinálásából alakította rendszerét, de ezt csak A magánhangzók rendszere című fejezetében juttatja érvényre. Ő azonban nem is tárgyalja külön az egyes hangokat...*

Ez általános jellegű kérdéseknek tárgyalásával utalnunk kellett szempontjainkra, a melyek szerint a Balassa könyvét meg kell ítélnünk. Így mintegy belehelyezve a könyvet az általános fonetikai törekvésekbe, lássuk már most, milyen a viszonya a mi nyelvtudományi törekvéseinkhez, milyen a beosztása, milyenek a részletei.

Három cél lebegett Balassa előtt, midőn e könyvét megírta. Magyar fonétikát akart adni. Együttal bevezetőt akart nyújtani a magyar nyelvtudományba. S végül a siketnéma tanítók kezébe olyan könyvet akart adni, hogy nehéz munkájukban legyen könnyen használható vezérfonaluk. Három különálló nehéz feladat ez. Egyszerre összeférhetetlen feladatok s véleményem szerint tudományos szempontból ez a Balassa könyvének egyetlen sebezhető pontja. Könnyű, világos a könyvnek stílusa, mint tiszta fonétika is bevezetőül szolgálhat tehát a nyelvtudományba. (Különösen ma, mikor Simonyi A magyar nyelv című könyve teljesen elfogyott.) Azért még a könyv menetén nem kellett semmit sem változtatni. De a siketnémák kedvéért az agyrendszert is részletesen le kellett írnia s ezzel olyan

* A rendszeralkotás egyáltalán lehetetlen nyelvtudományi kérdésekben. Kitűnő példa rá a magyar határozók rendszerezése. Egy sor kísérlet mondott csődöt (vö. Kalmár: A magy. hat. NyK.) s ma is ott tartunk, a hova a »rendszertelen« Magyar Határozók megjelentekor jutottunk.

fejezetet adott fonétikájának, a melyet Sievers és Vietor fonétikájában is hiába keresünk. A beszélő és halló szervnek leírása is sokkal részletesebb, mint pl. az említett két fonétikusnál s a gége leírása valóban olyan, hogy egy anatomusnak se válnék szégyenére. Alkalomadtán mindig kitér a tárgyalt fonétikai jelenségek siket-néma-tanítási vonatkozásaira (pl. 132. l.) s a könyv vége felé, a Függelékben »A beszédhibák« címmel összeállítja röviden az emberi beszédnek gyakrabban előforduló hibáit. Mondanunk sem kell, hogy e részeknek sok gyakorlati hasznuk lesz, hiszen e könyvvel siket-némaínt tanítói teljesen megbízható vezérfonalat kaptak. Más kérdés azután, hogy gyakorlati céloknak szabad-e módszertani szempontból ilyen tiszta tudományos törekvésekkel elvegyülniök?

Pedig a ki Balassának e fonétikáját amaz első kísérletével összeveti s a kinek csak a legcsekélyebb fonétikai ismeretei vannak, az, ha nem is érti meg mingyárt, de megérzi ama fáradság nagyságát, a melylyel ez a könyv elkészült. Micsoda nagy világ van amaz akadémiai kiadás és e fonétika közt! Felesleges is volt odaírni, hogy ez »A phonetika elemeinek 2. teljesen átdolgozott kiadása«. Én igen jól ismerem az első munkát, és tüzetesen feldolgoztam az új könyvet is, nyugodt lelkiismerettel állíthatom, hogy a Magyar Fonétika nem új kiadás, hanem új könyv. Eredeti alakjában a régitől nem maradt meg semmi. Ama néhány, jegyzetben említett könyvvel szemben, a melyeknek magyar visszhangja volt A phonetika elemei, itt függelékül egész fonétikai irodalmat kapunk.* A régi munka Bell rendszerét fogadta el, holott az újnak eredeti rendszere van. Ott időről-időre német, francia, angol példák bukkantak fel, itt e nyelvek hangzórendszerei röviden, igen ügyesen jellemezve vannak a magyar rendszerekről szóló pontok függelékeiben. Ott szó sem volt összefüggően a beszédről mint psychophysikai működésről, nem találunk akusztikai bevezetőt, nincs leírva a hallószerv, s a hangképzés általános elvei sincsenek kifejtve. Még a beszélő szerveknek időnk folyamán alig változó leírását is új alakban olvashatjuk el a MF.-ban. A régi munkában szegényes a magyar nyelvjárásokra való utalás: itt már »A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése« megjelenésének utána vagyunk. Szó sincs a régiben a mássalhangzók hasonulásáról, a hangtörténeti szempontból is oly érdekes kétféle képzésmódnak egyesítéséről. A hangsúly itt új, különálló, tüzetesen részletezett fejezetet kapott. Teljesen új a függelékben a beszédhibákról szóló már említett fejezet. E függelék is, a könyv szöveges részét is a »Fonétikus írásk összehasonlítása« című fejezet zárja be. Itt a Finnisch-ugrische Forschungen, a Maître Phonétique, a Keleti Szemle s a magyar népnyelvi közleményeknek nagyolt helyesírását hasonlítja össze.

E részek nélkülözhetetlen forrásmunkává változtatták azt az

* Természetes, hogy Balassa könyvében csak a legfontosabb munkákat említette. Teljes irodalmi áttekintést a már jegyzetben említett könyveken kívül különösen a Sievers és Victor fonétikáinak irodalmi függelékeiben találhatunk.

ifjúkori kísérletet. Két évtized állandó javító munkájával oly könyvet kaptunk a Magyar Fonétikában, a melynek egy magyar nyelvtudománnyal foglalkozónak könyvei közül sem szabad hiányoznia. Érdeklődéssel várjuk a Magyar Hangtannak második részét, a Magyar Hangtörténetet is. Azért, a mi már eddig megjelent belőle, elismerés és hála illeti meg Balassa Józsefet!

RUBINYI MÓZES.

Könyvészet.

Rubinyi M. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései. Szemlényekkel. (Segédkönyvek a m. nyelv. és irod. tanításához. Szerk. Bán A. 13. sz. — Pozsony, Stampfel.)

Ethnographia 3.—4. sz. Galgóczy S. A sumir kérdéshez. — Munkácsi B. Néhány szó a sumir rokonság védelméhez.

Magyar Könyvszemle 1. sz. A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. Ism. Melich J.

Nyitramegyei Ellenőr 15.—17. sz. Nyitra környékén élő magyarok nyelvéről. Írta Atovich F.

A. v. Velics. Über Ursprung und Urbedeutung der Wörter. (Budapest 1904.)

NYELVMŰVELÉS.

Mai irodalmunk szótárához. *Rigolya*. Vészi József írja (Bp. Napló 1902. XII. 30): »Egyezkedni igenis akarunk, de hogy Koerberék rigolyái előtt Magyarország kapituláljon, M.-on sem kormányférfiú, sem parlament nem kapható«. — Székely szó, a m. szeszély, önkény, házsártosság (és mn. szeszélyes, bogaras, izgága). Az irodalomban szokatlan. Él-e vele más író? [Jókai. *A szerk.*]

Óvatlan. »Széll Kálmán egy óvatatlan perczen kijelentette..« (Egyetértés 1902. XII. 30.) Már egynehányszor olvastam ezt a négytagu alakot a helyesebb *óvatlan* helyett; ugyan miért és minek toldják így meg? — Maga az *óvatlan* is csak újabban terjedez az *örizetlen* helyett; szótárban, úgy látszik, először Sim.-Bal. (Német-m. szótár 1899. *unbewacht* alatt.)

Hangyállik. »Herman Ottó 1878. júl. 18-án tartotta bevonulását. Mezőtúr felől jött s vasárnap lévén, beláthatatlan néptömeg hangyállott az utcákon.« (Zsolna dr., M. Állam 1903. XII. 25. mell. 2.) [vö. a francia *fourmiller*: hemzsege igével, *fourmi*: hangya, *A szerk.*] — Uo. *pókász*: »A Kossuth-párt jelöltje Herman Ottó volt, a kit pókásznak csúfoltak...; már akkor megjelent Magyarország pókfaunája cz. könyve, mely a szerzőnek országos nevet szerzett«.

KOVÁCS MÁRTON.

Új szók. *Lukas* óra (lyukas óra) vagy *ablak-óra*. Ha a tanító-nak rendes tanító órái közül kiragadnak egyet pl. hitoktatásra, mely után még rendes tanítását folytatnia kell, ezt a reá nézve elveszett órát lyukas- vagy ablak-órának nevezi a tanító. [Mind a két szó a középiskolai tanárok közt is ismeretes. *A szerk.*]

Elsarkalás-nak mondja a villamos vasúti kalauz azt a munkát, mikor a jegy sarkát lecsípi vagy letépi.

SCHÖN JÓZSEF.

A tengerészet mesterszavai. Mindenféle mesterszó közül a tengerészet mesterszavaival foglalkoztunk legkevésbé. S ez nagyon is érthető, hiszen még a magyar tengerészet se magyar nyelvű voltaképen, hát akkor minek foglalkozzon az ember olyannal, a mi nincs? * Most Gáspár Ferencz a *Hét év a tengeren* című munkájában azzal is megpróbálkozott, hogy egynéhány idegen tengerészeti műszót lefordítson. Némelykor megró egy-egy régebbi műszót és jobbat ajánl helyébe, de úgy találom, hogy némely esetben a régebbi a jobb, és az ő ajánlata a rosszabb. Itt sorba közlöm fontosabb megjegyzéseit, lehetőleg saját szavaiból idézve. — 15. l. Csak használjuk ezt a, bár németes kifejezést *behajózni*, e h. hajóra szállni. Helyes elvnek tartja, hogy nem kell az idegen kifejezéseket lefordítani, de ez a *behajózni* nagyon jó, helyes és czélszerű, ne nézzük, hogy idegen, hanem vegyük be. Ez a kifejezés: *behajózni*, akár személy, akár tárgy hajóraszállását és szállítását fejezi ki. Különben az *einschiffen*-t nemcsak a német mondja így, hanem az angol is (*to embark*), a francia is (*embarquer*), az olasz is (*imbarcare*), a spanyol is (*embarcar*), dánul is így van (*inskibe*) és svédül is így (*inskeppa*). Tehát minden nyelv [minden = 3 román és 4 germán] így fejezi ki.**

27. l. »Hogy miért nevezik nálunk a horgonyt *vasmacská*-nak, azt igazán nem tudom. Valamint azt sem, hogy mi köze hozzá éppen a macskának? Talán azért nevezik így, mivel a horgony a kampóval épügy kapaszkodik bele a vízfénékbe, mint a macska a karmaival az ember bőrébe.«

34. l. A vitorla nem *dagasztott*, hanem *duzzasztott*.

43. l. Ne használjuk e kifejezést: *A hajó 5 csomót futott*. [L. Term.-tud. Közl. 35:305.]

109. l. »*Pánczélhajó* és nem: *pánczélshajó*. Ha az angol, francia, német stb. elegendőnek tartja pánczélhajónak nevezni és nem mondja, pánczélshajó-nak, elégedjünk meg mi is ennyivel és ne legyünk katolikusabbak a pápánál.« [De ha német *vízpalaczkot* és *borhordót* mond, azért mi ne mondjunk *vizespalaczkot* és *boroshordót*?]

* A Pallas-Lexikonban meglehetősen gondot fordítottak a tengerészeti kifejezésekre. Egyéb szótáraink bizony furcsán bánnak ezekkel. Pl. a *Back-gast* szót — mely a matrónának *kenyeres* társát jelenti, a ki vele együtt étkezik — Ballagi így fordítja: *sütővendég*. A szerk.

** De már a finn hajósnép így mondja: *viedä v. ottaa laivaan* = a hajóra vinni v. 'venni' (hozni). Igaz, hogy *behajóz* olyan összetétel, mint *beháldóz*, *bepólyáz*, *beföldel*, *beszuszakol* (a *szuszék*-ből). A szerk.

237. l. »A *fedélzetközi utas* a Zwischendeck-Passagier nyakatekert fordítása. Mennyivel egyszerűbb a *harmadosztályú utas* és mennyivel precízebb« [vagyis *szabatosabb*].

244. l. A *behajóz* analógiájára már *kihajóz* is van.

Talán nem lesz érdektelen, ha ide iktatom Igric (Sebők Zsigmond) nézetét Gáspárnak e törekvéséről (Új Idők 1903. II. 439. l.):

»Megpróbálta a szerző azt is, hogy a nyelvbéli nehézséget leküzdje, a mi nem könnyű dolog. Mert tengerészeti nyelv dolgában ott sem vagyunk, a hol a múlt század első felében. A neologusok merészen készítették százával az új kifejezéseket és az ortológok megdöbbenve nézték és elleneztek a bátor — s mint már most tapasztaljuk: üdvös vállalkozást. Tengerészeti nyelvünk egyáltalában nincs. Az újítók egészen elhanyagolták ennek a területnek művelését. A ki tehát magyar könyvet akar írni a tengerről, az vagy az idegen kifejezéseket használja, vagy pedig lefordítja őket híven, értelmüknek lehetőleg megfelelően. Gáspár Ferencz mind a kettőt megcselekedte s nem volt elkerülhető, hogy nyelve itt-ott szögletes, idegenszerű és kemény lett. A mi az ő hibája és egyszersmind érdeme, hogy ellenállott minden retusírozó kísérletnek«.

BARANYAI ZOLTÁN.

Egy magyar királyi rendelet magyarossága. Királyunk II. Rákóczy F. hamvainak hazaszállítása ügyében, Bécsben 1904. ápril 18-án kelt rendeletéről van szó. A rendelet összesen hat mondatból áll; a hat közül az első és az ötödik a többihez viszonyítva elhallgatásra érdemes jó, de annál rosszabb a többi. — (2.) »A hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett köz-óháját képezte.« Nem jó, mert népnek, nemzetnek nem, csakis *embereknek*, pl. itt a *magyarságnak*, lehet »köz-óhaja«, »képezte« itt szükségtelen németesség. Magyarán: A hamvak hazaszállítása a nemzetnek ismételten kifejezett *óhaja*. — (3.) »Hála legyen az isteni gondviselésnek az ellentétek, félreértések, a melyek súlyosan nehezédnek elődeinkre hosszú századon át, ma már egy végkép letűnt korszak történeti emlékeit képezik.« Szép beszéd, érdemes volna megzenésíteni; gondolom azt akarták mondani: Hála legyen az isteni gondviselésnek, azok az ellentétek, félreértések, a melyek hosszú századon (jobban mondva: századokon) át súlyosan nehezédtek elődeinkre, ma már egy letűnt korszak történelmi emlékei. — (4.) »... megteremtették a trón és nemzet között a sikeres egyesült munkásság alapfeltételét képező összhangot.« Íme már a harmadik képez — szükségtelenül. Minek képező? mért nem tevő?! — (6.) »Ennélfogva utasítom, hogy II. R. F. hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatát elvárom.« Utasítom, hogy... elvárom! Talán *elém terjeszse?*!

Mindent összefoglalva: bizonyos, hogy ez a magyar királyi rendelet német agy szülötte, s valami hivatali szolga fordította magyar nyelvre. Szomorú dolog, hogy a magyar király környezete csak így tud magyarul!

CsOKÁN PÁL.

Helységnevek. Bár talán nem a Nyr. »hatáskörébe« tartozó felszólalás, de a jó ügy érdekében itt is méltatást kívánó intelem az, hogy a községnevek megállapításánál ne válaszszanak felesleges s elkerülhető túlságos hosszú elnevezéseket. A törzskönyvbizottság különben is szakított a történelmi vonatkozásra való emlékeztetéssel, a mikor a több nevekből alkotott és eddig is használatos helyneveket egy szóba írja, elválasztó-jel nélkül. Rossz szolgálatot tesz nyelvünk terjedése ügyének, a ki ilyen rőfös neveket ültet beléje, minden szükség nélkül. Sok község neve ezentúl 2—3—4-szer hosszabb lesz az eddiginél. Ez hanyatlást jelent.

SZABÓ JÓZSEF.

Lapszemle. Holnap a Magyar testvérek Debreczenből és Vörös Elek Budapestről fognak hangversenyezni. (Magyarország és más hírlapok 1903. IX. 16.) Ebből azt lehet érteni, mintha a Magyar testvérek telefon útján hangversenyeznenek Debreczenből, Vörös Elek pedig olyan hangversenyt rendezne, a melynek műsora Budapestről szóló, tehát Budapestet leíró pontokat foglalna magában. Jobb így: Holnap a Magyar testvérek debreczeni és Vörös Elek budapesti zenekara fog hangversenyezni. — A választmány *hiányolta* ügyészenek ügykezelését (P.N. 1903. X. 16). Helyesebben így kellett volna: A választmány kifogásolta, keveselte ügyészenek ügykezelését.

MÉSZÁROS KÁLMÁN.

Külemtan. (Kisérletügyi Közl. 1902. V. I. f. 17. l.) Ugyan, talán csak nem azért külemtan és nem alaktan, mert állatról van szó s így e körülmény már a nevezésben feltűnjék?

»Egy igen kiados eredeti üveg ára...« (budapesti Friss Ujság 1903. szept. 27.) Kiados és eredeti üveg! Vajjon nem ez lesz a világ nyolczadik csodája?

CSOKÁN PÁL.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Mit jelent e helynév: *Árdó*? Ezzel a fölírással igen érdekes és tanulságos helynévmagyarozatot olvastam Karácsonyi Jánostól az Ethnographia 1902-i évfolyamában. Íme elmondom a velejét a Nyr. olvasóinak is, lehetőleg K. J. saját szavaival: Magyarország népessége az Árpád-korban jog és foglalkozás szerint igen sok osztályba volt sorozva, s az ily osztályoknak nem egy helynevünk köszöni eredetét. Bizonyos pl., hogy az Árpád-korban a hatalmas királyi erdőségekre külön néposztály vigyázott, a mely munkája fejében nem készpénzt, hanem egy darab földet kapott. Okleveleink e néposztályoknak rendesen csak a latin nevét említik, nagy ritkán jegyzik meg egyiknek-másiknak a magyar nevét is, pl. *sutores*, qui alio nomine *tymar* dicuntur. Pedig bizonyos, hogy mindegyiknek megvolt a magyar neve, s mint a Kovácsi, Szakácsi, Ácsi, Ötvös

helynevek mutatják, éppen ezek az osztálynevek adtak alkalmat egy-egy falu elnevezésére. Sok ilyen néposztálynak a nevét elmosta az idő, s csak a helynevek tüzetes vizsgálatából tudjuk megállapítani. — Okleveleink 1216-tól kezdve sűrűn emlegetik a *custodes silvarum*-ot, mely nagy, népes osztály lehetett; de hogy hitták őket magyarul? Kiderül egy 1353-iki oklevélből: *super terris custodum silvarum et piscatorum tunc regalium tunc Patak Erdeuouou et Halaz vocatorum*. Tehát a mint a piscator magyar neve *halász* volt, azonképpen a custos silvarumot *erdőővő*nek hitták. Igen természetes összevonása az *erdő-ővő* szónak: *erdő-ő*, melyből további hangfejlődéssel az *Erdől*, *Erdely* hangváltozás mintájára *erdő*, hangilleszkedéssel *ardó* lett, éppen úgy, mint a népnyelvben a *napernyő*ből *nepernyő* s *Keveaszó*-ból már a 14. században *Kajászó*.

E történeti fontosságú szónak illetén alakulását oklevélbeli adatok is igazolják. 1280-ban IV. László a sárospataki királyi várhoz tartozó erdőővők Radvány nevű földjét elajándékozta; az oklevelek leírta helyen a 14. századtól kezdve *Ardó* (*Ordó*, *Ardo*) falut találjuk (*Vég-Ardó*). — A Döbrentei Himfyek 1351-ben *Erdeuouotelek* nevű lakatlan falut kapnak a veszprémmegyei Jákóval együtt; 1434-ben már *Ordo*-nak, 1464-ben és 1499-ben *Ordó*-nak v. *Ardó*-nak emlegetik az oklevelek. Kétségtelen, hogy a Jákó és Döbrente mellett levő *Ardó*-faluról (ma pusztáról) van szó. — Zsigmond király 1424-ben egy csomó falut, a többek közt Királyfalvát, Halászit, *Ardót*, Bágyont nejének adományozta. A Lipszky vagy Schedius-féle térképeken az adományozó oklevél összes helyneveit megtaláljuk, csak Halászit és *Ardót* nem. Ezekkel tudniillik az az érdekes eset történt, hogy a 15. században, mikor még az *Ardó*-ban is érezték, hogy erdő-ört jelent, lefordították őket tóra; az elsőből *Ribár*, az utóbbiból *Hájnik* lett.

Természetesnek fogjuk mármost találni azt, hogy *Ardó* helynevet csak olyan vidéken találunk, hol legalább hajdan nagy erdőségek voltak. A veszprémmegyei Kis-Lődöt *Ardó-Lövöld*-nek hívták, mert sokáig erdőővők laktak; aztán van *Ardó* Gömörben: *Pelsőcz-Ardó*; a régi Torna megyében: *Hidvég-Ardó*, *Korotnok-Ardó* és *Szóllós-Ardó*; Sárosban *Nyárs-Ardó*, Zemplénben *Vég-Ardó*, Beregben *Szóllósvég-Ardó*, Ugocsában *Fekete-Ardó* és az Erdély nevének keletkezésére okot adó erdőség közepén, a régi Közép-Szolnok megye területén, a Szamos közelében találjuk *Ardó* falut.

KOVÁCS MÁRTON.

A *-si* és *-tányi tényi* képző ügyét én is tudakoltam tanítványaim között s a következő adatokra találtam: a) *-si* képzővel:

1. *Falusi* ember. (Szekszárd, Tolna m.)
2. *Hovávalósi*? hová való ember? (Szeksz.)
3. *Milyen megyési*? Melyik megyében született? (Szeksz.)
4. *Fogasi*; tréfásan a farkas neve. (Szeksz.) [Vö. *fogacsi*: kiálló nagy fogú, Kemenesalja, Tud. Gyűjt. 1829. 11:86. *nyakcsi*: rövid görbe nyakú uo. 92. — A szerk.]

5. *Egyidősi* velem: velem egyidős. (Simontornya, Tolna m.)
6. *Mindennaposi* vendég nálunk. (Szeksz.)
7. *Hónaposi* retek. (Velek, Fehér m.)
8. »Csak úgy *ingyenesi* volt a köszörűkő«, mondta egy mőzsi ember a másiknak, a ki azt kérdezte tőle, hogy mennyiért vette a kaszát és hozzá a fenőkövet. (= Ráadás volt. Mőzs, Tolna m.)
9. *Barázdási* ló, a melyik szántáskor a barázdában jár. (Madocsa, Tolna m.)

b) *-tányi tényi* képzővel:

1. Már *jártányi* ereje sincs. (Szekszárd.)
 2. Van még egy kis *vártányi* időm = még egy kicsit várhatok. (Szekszárd és Simontornya.)
 3. *Unos-untányit* ettem az este. (Szekszárd.)
 4. Nincs már *álltányi* ereje. (Szekszárd.)
 5. *Fogytányi* már a liszt = fogyófélben van. (Szekszárd és Alsó-Nyék, Tolna m.)
 6. Alig van már *éltényi* kedve = alig van már kedve az élet-hez. (Simontornya.)
 7. Annyin vótak a vásáron, hogy alig vót *kitértényi* út. (Madocsa.)
- Szekszárd 1904. ápr. 20.

LÁSZLÓ GÉZA.

Én is tudakozódtam a *-si* s a *-tányi tényi* képző használata felől. Sok vita folyt róluk különféle társaságokban. Lehr czikkét itt általában ellenséges, barátságtalan indulattal fogadták és azt állították, hogy Lehr a felhozott példákat az újjából szopta. Tanítványaimtól csak négy-öt adatot tudhattam meg mindegyik képzőre. A Lehr czikkében felhozott többi példát nem erősítették meg. Kérdezősködtem a városban lakó uraknál is ez adatok felől. Legtöbbje a fejét csóválta, de Tóth Károly főmérnök lejegyzett néhány adatot. Van szerencsém ezeket is ide mellékelni. — Tanítványaim a következő szókat ismerik:

Jártányi ereje sincs a betegnek. (Szekszárd; Szabadszállás, Pest m.)

Nincs egy csepp *vártányi* időm sem. (Szekszárd.)

Nincs *buktányi* víz sem a kútban, nem merülhet el a vödör. (Szekszárd.)

Kiálttányira vannak a munkások. (Szekszárd melletti palánki pusztán hallotta egyik tanítványom.)

Elmegyek a *paprikási* malomba. (Bogyiszló, Pest m.) Ott ül a szegleten a *paprikási* (asszony vagy szerb, bolgár ember, Szekszárd.)

A *libási* kihajtotta a libákat a rétre (Mohács vid.)

Borzasztó *kocsmási* ez a legény. (Gyöng, Kölesd.)

Miféle lámpa ez? Ez a *céhesi lámpa* (a czéh tulajdona volt, Gyöng.)

Ott megy az *éjjelesi*, t. i. éjjeli őr. (Baranya m.)

Szekszárd 1904. ápr. 14.

VALLÓ ALBERT.

A *-tányi tényi* képzőre összeszedtem emlékezetből egynéhány példát, ezeket vagy Mezőtúron vagy Szegeden hallhattam:

Ezek a libák 2—3 óra *jártányira* is elkóborolnak a tanyától!

Jártányi ereje sincs (ezt itt is ösmerik).

Nincs több szénánk kint, csak 2—3 *fordultányi* v. *rakodtányi*.

Egy jó *hajtányira* van ide.

Nyomtányi szélesre szabták a dülő-utat, ki se lehet rajta térni.

Messze jön a vonat, még alig *láttányi*!

Nincs sok *vártányi* időnk, mindjárt jön a vonat.

Rogytányi sebes csárdás.

Fogytányi a kenyere.

Van neki vagy 2—3 *léptényi* földcskéje.

Nincs annak egy *krajcár értényi* vagyona se!

Szekszárd 1904.

TÓTH KÁROLY, mérnök.

Szegeden ez a kifejezés ismeretes: Még a *jártányi* (járáshoz való) ereje is elhagyta, azaz oly gyöngé, hogy még járni sem tud. De ha a *járta*-féle igenéből képzett *jártányi* és hasonló alakok helyesek is, a főnévből képzett *jégtényi* alak és kedves rokonai föltétlenül elvetendők, legalább is addig, míg a B. Sz. nyelvésze nem bizonyítja be, hogy a nép valahol használja az ő védette alakokat.

HODÁCS ÁGOST.

Évek óta foglalkozom a székely nyelvjárások tanulmányozásával, a Székelyföld jó részét bejártam, nagyon sok eddig ismeretlen népnyelvi adatot sikerült már följegyezni, de a Lehr közölte, vagy bár hasonló adatokat soha de soha nem hallottam.*

HORGER ANTAL.

Körömszedés. Gyakran mesésik, hogy a házi, a gazdasági állatok körme hibásan fejlődik vagy idővel eltorzul. Így különösen a vasalatlan lónak, ökörnek nyári, őszi hosszú szárazság idején a kemény úton való járás miatt a körme megváslik, elvékonyodik, elterped, a köröm pereme fölünkörödik s több helyen meghasad. E miatt az állatnak fájdalmas a járás, lépése pedig nehézkes, egyenetlen és nem biztos. Állataik e bajáról a gazdák tenni is szoktak, még pedig vagy úgy, hogy a köröm szélének fölünkörödött részét körömfogóval, vagy erre való nagy, kemény ollóval levágják, vagy harapófogóval lecsipdelik; vagy úgy, hogy az állat lábát csutakra helyezik s azon lapos-véső s botoka [mi ez?] segítségével a köröm eltorzult

* Még Kicska Emil értesít, hogy *-si* és *-tányi* képzőt soha sehol se hallott. Hallotta ugyan vasúti kocsiban kaputos embertől, hogy »Galgócra ment a *tíz-órásival*«, de ez nem *tíz-óra-si*, hanem *tíz-órás-i* vonat. — Még megemlítjük, hogy Nyitra vidékén, mint épen most olvassuk (Nyitramegyei Ellenőr IV. 28, 3), azt mondják: *fölsősiek* = fölső-vidékiek.

A szerk.

szélét kereken körül lemetszik. Szokott szóval: *körmöt szednek, megszedik az állat körmét.*

Ennek az eljárásnak *körömszedés* a neve.

Van egy másik is. Faluhelyen a fiúk, a ficzkó-legények tavaszon is, nyáron is, de legkivált ősszel, a midőn kenderáztatás idején tincselte kenderből magoknak ostort szoktak fonni, utcán, réten, mezőn összejövén, evvel a szóval hiják egymást vetélkedésre: *Szedjünk körmöt! — Ki jó velem körömszedni? — Jere szedjünk! —* Erre azok, a kik az egy-ivásúak közül maguknak ellenfélt találtak, ezzel, tehát ketten-ketten kiválnak s közösen megállapítanak bizonyos kötélező föltételeket, pl. hogy a fejet, arczot érinteni nem szabad, hogy a vetélkedés közben a másikkal összezsapzódott ostor azé lesz, a ki a másiknak a kezéből a magáénál fogva kirántja stb. s aztán hosszú- vagy rövidnyelű ostorukat, a melynek lehetőleg egyenlőnek kell lennie, összemérvén, két ostor hosszát tevő távolságban egymással szembe föllállanak s elkezdik a játékot. Ebben arra igyekeznek mind a kettő, hogy gyorsan forgó ostorával úgy csapjon a másik felé, hogy állásából kimozdítsa; majd, hogy ellenfelének kezéből az övével esetleg összezsapzódott ostorát a magáénál fogva kiránt-hassa; majd, hogy ellenfelének a hátára csaphasson vagy — s ez a legfőbb — a csőrő lába fejére, meg az ostoros kezére csapóvéggel olyat sújthasson, hogy ez a csapás fájdalma miatt a vetélkedés folytatására képtelen legyen s magát legyőzöttnak érezze. Hogyha az egyik fél a másikat csak az állásából mozdította ki, vagy csak az ostorát vette el, vagy csak a hátát csapkodta meg a másiknak: *leszedte*, hogyha csak a kezét sujtotta meg: *leszedte a körméről*, hogyha csak a lábát: *leszedte a lábáról*, hogyha a lábát is meg a kezét is vagy mind a két kezét vagy mind a két lábát: *leszedte a tíz körméről*. A mikor a föltételekhez képest ezek közül bármelyik elkövetkezik, vagy ha bizonyos ideig egyik sem tudja legyőzni a másikat, vége szakad a vetélkedésnek.

Ennek a páros játéknak szintén *körömszedés* a neve.

A *körömszedés* első módjából érthetni meg a második mód átviteles nevezetét s aztán a másodiknak ismerése teszi érthetővé, tudatossá a következő, mind külső, mind erkölcsi vonatkozással nagyon gyakran használt képes szólások származását és jelentését: *leszedni valakit, valakit leszedni a körméről, valakit leszedni a lábáról, valakit leszedni a tíz körméről.*

Eredetökre nézve ezek a szólások tisztán a népéi, átvette őket a köz- és irodalmi nyelv is, jelentésök tartalma, ereje és színe ott is, itt is ugyanaz: külső vonatkozásban: *valakit legyőzni*, erkölcsi vonatkozásban: *megcsalni valakit.*

(A *körömszedés* első jelentését a MTsz. nem ismeri, a másodikról csak ennyit mond: »ostorral vitt párviadal«.)

Udvarhely m. Bethlenfalva.

PAAL GYULA.

Dobverés. Mind a két részről erősen verik a dobot, s mind a két részről elfelejtik, hogy »dobbal nem fognak verebet«. De nem erről a dobverésről akarok szólni, hanem arról, a melyről Ballagi Aladár azt mondja a NySz.-ről írt bírálatában (176. l.), hogy nincs meg a R. M. Nyelveml. 2:48. lapján, Simonyi Zsigmond pedig (Nyr. 33:186) azt állítja, hogy de bizony csak megvan! Hogyan lehetséges az, hogy írni-olvasni tudó két okos ember ilyesmin disputálhat? Hát csak úgy, hogy mind a kettőnek igaza van.

Már 1898-ban figyelmeztettem a M. Tud. Akadémia Nyelv-tudományi Bizottságát, hogy a RMNy. 2. kötetének kétféle kiadása van s e figyelmeztetést közzé is tettem az Akadémiai Értesítő 9:521—523, valamint Adalékjaim (Bpest 1898) 455—458. lapjain is. Ott már elmondtam, hogy nem lehet sem az egyiket, sem a másikat javított vagy bővített kiadásnak nevezni, mert mind a kettő egyterjedelmű, címlapja ugyanaz, a szöveg szedése és nyomása legnagyobb részt ugyanaz, csakis a 2. rész 21., 22., 29., 30., 39—51. lapjai különböznek egymástól, a többi ellenben egészen azonos. Honnan e különbség? Ha nem is deríti föl egészen, legalább sejteti a különbség okát az a nyilatkozat, melyet Döbrentei a 2. részhez írt Előszó végén (XII. lap) tesz:

»A 21., 29. lapon s a 39-diken kezdve 51-ig lévők azért esének évsor közé azt megbontva, mivel kettőt az oda szánttak közül ki kelle vennem, levelezéseim folytában kérdéseimre világosabb adat nyerte miatt, mi azokat nem oda való kul ismerteté meg; a többit akkor kaptam, mikor az utánok jövők már nyomtatva voltak«.

A két nem oda való darab kihagyása s mások betoldása ugyancsak megbontotta az évsorbeli rendet, a mi a szerkesztőnek utasításul volt adva. Döbrentei, ha restelte is e pongyolaságot, de nem akarta, miként az Előszóban mondja, *elsimítani*. Később, valószínűleg Döbrentei halála után, juthatott eszébe Toldynak, hogy mégis helyre kell állítani az évsorbeli rendet. A rendzavaró lapokat kidobták s betették helyettök a már rég kinyomatott, de Döbrentei szerint nem oda való darabokat. Ezekben a példányokban az évsor meg van szépen tartva s minden visszaugrás gondosan el van kerülve.

Főnt említett figyelmeztetésemben azt indítványoztam, hogy a RMNy. 2. kötetének Döbrentei-féle kiadását nevezzük első kiadásnak, a Toldy-félét pedig második kiadásnak.

Nyilvánvaló, hogy figyelmeztetésemről mind Ballagi, mind Simonyi megfeledeztek, s nyilvánvaló az is, hogy Ballagi példánya a Döbrentei-féle, Simonyi példánya pedig a Toldy-féle kiadásból való, mert ebben a *dobverés* csakugyan megvan, amabban pedig csakugyan nincs meg.

Miért tartotta »Mihál deák magyarázatait« Döbrentei nem a RMNy.-be valóknak s miért mellőzte őket, noha már ki voltak szedve, azt csak akkor tudhatnók meg bizonyosan, ha az a *Biblia* (vö. M. tud. Társ. Evk. 3:118), melynek első táblájára a kérdéses darab be van jegyezve, ismét előkerülne.

SZILY KÁLMÁN.

Kénytelenek vagyunk — tisztelettel, de határozottan és kereken — visszautasítani a dobverés vádját. Ellenfelünk igenis veri a nagy dobót, mind az akadémiai üléseken hozzá nem értő közönség előtt, mind pedig czimborái által a napi sajtóban,* és mindenki tudja, minő verebeket akar fogni vele. Mink ellenben semmiféle verebekre nem vadászunk, a NySz. már elkelt s új kiadását nem tervezzük, czikkeinkben pedig — én is, Melich is, a többi nyelvész is — illetékes bírálatot mondunk s ezzel első sorban csakis a Nyelvőr olvasóhoz fordulunk. Hogy a ferdítést s a kontárkodást szigoruan elítéljük, azt senki se gáncsolhatja.

Ellenfelünk hibáit magyarázni és mentegetni — elismerjük — a felebaráti szeretet ideálja, magam is kifejeztem, hogy a sok valótlanságban nem láthatok szándékosságot, sőt a könnyen menthető tévedéseket (a miknek okát mindjárt észrevettem) nem is idéztem.** A RMNy.-ből való adatokat, mint mindenki láthatja, ama mulatságos körülmény miatt idéztem, hogy míg a NySz. meghazudtolt három adata helyes, a bírálónak ezek pótlására idézett adatai helytelenek. — Egyébiránt az ellenfelünkkel szemben is kötelező felebaráti szeretet ösztönzésére mentségeül még azt is felhozhatjuk, hogy ő a Nyelvtudományi Bizottságnak — melyhez az a figyelmeztetés intézve volt — nem is tagja, s ő egyáltalán nem foglalkozik a szaknyelvészeti apró-cseprő dolgaival, elvből, mint könyvében tüzetesen kifejti és megokolja!

— A mi a RMNy. kérdését és Döbrentei titokszerű eljárását illeti, azt könnyű megmagyarázni. Már húsz évvel ezelőtt, a NySz. szerkesztése közben rájöttem egyes föltűnően egyező idézetekből (pl. *megekuszik*, *hús-ét*, *képes*, és különösen *kégy*, ill. *kígy*), hogy a 39—52. lapokon között Mihály deák-féle [?] kézirat nem eredeti, nem is 1529 és 1541 közt kelt, hanem pusztán másolat Sylvester bibliájából, — csekély, inkább csak helyesírási változtatásokkal, melyek Sylvesternek csak nyelvjárási sajátságait simították el (néhol azonban megrontották

* »Nálunk — lépten-nyomon tapasztaljuk — a komoly tudományos munkásságot az elfajult kritikai modor oly éktelen dühöngése kíséri, hogy ez inkább hasonlít ellenségüket fölfaló kannibálok őrzőgő tobzódásához, mint az emberi felvilágosodottság magasztos céljaira közösen törekvő munkástársak áldásos tevékenységéhez.« (Az Ethnographia legújabb füzeté, 154. l.)

** Ilyent csak egyet-kettőt hagytam meg feledékenységből idézeteim közt, így az *elpalántál* KulcsárC.-beli adatát, de ezt önkénytelenül ki is javítottam (bír. hibásan 199-et mond, a helyes szám pedig 200). De pl. nem idéztem bírálónknak valótlán adatai közt ezeket: »*vigyorog* PeerC. 61« (mert a jegyzetből mindjárt rájön az ember, hogy 65-at akart mondani), »*különben* HorvC. 6« (mert nyilván 5-öt kell érteni) stb. De tréfából is idéztem egy-két ilyen hibát, pl. »*kvirágozik* KulcsC. 336«, »*külömbkülömbfele* TelC. 322«, noha mindjárt láttam, hogy ezek megvannak a KulcsC. 337. s a TelC. 323. lapján. Evvel csak bírálónk eljárását parodizáltam. Mert bírálónk szándékkal olyanokkal téveszti meg a hiszékeny olvasót, mint pl. a 126. lapon: »*Orozva* ; a BécsiC. 23. lapjára tesz, a codexíró máshová tette«. Már pedig csakugyan a BécsiC. 23. lapjának végén kezdődik a mi idézetünk, csakhogy átnyúlik a 24. lapra is: »*Forrasoc | kiből vrozvan lattatnakuala vizet meretieniecc*«. — Megfér-e ez az eljárás az irodalmi tisztességgel, a tudományos becsülettel? döntsék el olvasóink.

Sylv. szövegét, pl. 44. l. *mosoltatnak* e h. *mosottatnak* azaz mosódtatnak, 41. l. »az ollan ighekrol valo tanolsag, *mellet* nem tulajdon igekben vetetnek« e h. *mellek* .. *ieğztsben*..). — A RMNy. 2. kötete 1836-tól 1840-ig volt sajtó alatt. 1839-ben, mikor már a szóban forgó lapok ki voltak nyomva, ismerkedett meg Döbrentei Sylvester bibliájával; ő maga, a saját aláírásával jegyezte bele az akadémiai könyvtár példányába a Sylvester előszava után: »Kinyerte Niczki Niezky Sándor táblabíró úrtól a m. akadémia könyvtára diszítésére e példányt Kistatai Tatay János... 1839.« — Mikor Döbrentei látta, hogy a mit ő eredeti kéziratnak nézett, az csak 1541-i nyomtatványból való másolat, természetesen megrestelte tévedését, segíteni akart a dolgon s az illető lapokat kivételve, más nyelvemlékekkel pótolta.

Legújabbán Császár Elemér tárgyalta tüzetesen e bejegyzéseknek Sylvesterhez való viszonyát (1899. Irodalomt. Közlemények).

Azt, megvallom, nem értem, miért nevezzük azt a kiadást, melyben a Sylvester-féle szövegek megvannak, második vagy Toldy-féle kiadásnak. Hiszen kétségtelen, hogy épen ez készült először, ez volt először kinyomtatva és bizonyára a másikkal egyidejűleg jelent meg (1840-ben, mint a címlap is mondja): a nyomdában a példányok fűzésekor bizonyára csak tévedésből iktatták bele egy részükbe az előbb kinyomtatott íveket, melyeket Döbrentei mellőzni akart. Toldy nem tehette ezt a változtatást, mert akkor észrevette volna s megjegyezte volna, hogy e változtatás mennyire ellenkezik Döbrentei előszavával és tartalomjegyzékével (XII.—XLII.) s a 40. laphoz tartozó hasonmással. Az időrend helyreállítására nem is volt szükség, mert azt pontosan helyreállította maga Döbrentei az ő részletes, 30 lapra terjedő tartalommutatójában.

S. Zs.

Ker, kör, kür, tür. Horger Antal Bessenyei nyelvújításáról szólva (Nyr. 30:239) a Természet világából (282) idézi a következő két sort: »Nézd a nagy ostobát; olyan mint az ökör, Megfogják a fülét és a jármába *kör*«. A *kör* szó mellé kérdőjelet tesz, annak jeléül, hogy Bessenyeinek ezt a »csinálmányát« nem érti. Annak idején magam sem értettem, de azóta tájshók gyűjtése közben észrevettem, hogy az a *kör* nem csinálmány, hanem valamely kevés vagy hiányos alakú ige, mely eddig valósággal kikerülte szótáríróink és nyelv-tudósaink figyelmét. Sikerült több irodalmi adatot találnom s a MTsz. szerkesztőjének szíveségéből a Pótkötet adatait is felhasználnom. A Debreczeni Grammatika (1795) a 271. lapon említi: »Már ma ez: *ker, kör*, tsak a Parantsolóbann van meg; *ker, kör helyre* (az ökörnek mondják), verte te in locum«. Bánfalván (Borsod m.) mondják az ökörnek, hogy a szekér rúdja s a járom mellé álljon: *kör-be te!* Ugyancsak Borsodból és Abaujból valók ezek az adatok: *kör! kör ne! kör no!*, akkor mondják az ökörnek, mikor azt akarják, hogy az ökör a főlemelt járomba betegye a nyakát. Az abauji Pusztafaluból való adat szerint: *tür-be!*; a Vadrózsák szótára pedig Udvarhely-

székből közli: *tűr mellé!*; végül Perecsenyi Nagy László Ovidius Enyelveinek fordításában (1820, 129) is használja: »És *kórr helyre* bitang! vissza szerelmem idéz« (Deque cothurnato vate triumphat amor. Eleg. XVIII.). A Bessenyei adata nyilván a jel. 3. személye, míg a többi adaté a felsz. m. 2. személyének vehető: *ker(j)*, *kör(j)*, *tűr(j)* be v. *mellé*, tehát ige. Származékai is vannak; tárgyatlanul: *bekür* az ökör a járomba = beáll (Bereg m. Aranyosszék); tárgyasán a moldvai csángóknál: *kikürtin* az ökreket ... *békürtén* az ökreit és kiment ez utra, *kikürtén*, s lefekütt = kifogta a járomból, befogta a járomba, *ki-* v. *bekür* múlt ideje (Nyr. 31:144, 145); továbbá műveltető képzéssel, de tárgyas jelentéssel: *bekörtet* = beterel; *körtesd be* az ökröt a járomba (Máramaros). — Van azonban két adat, mely látszólag ellene szól a *kör* igei voltának, minthogy névszórágja van. Kassai szótárában (3:143): »*Keré* menni (Szatmári szó): Cinctum in locum ire«; és CzF.-ban: »*Kerho* v. *kerhó*, ökörszólító szó, melylyel a béres rákiált az ökörré, hogy az iga mellé álljon. *Kerho mellé!* így mondják Mátyusföldjén. akkor is, mikor azt akarják, hogy tovább mozduljon helyéből, különösen, hogy a járomhoz közelebb álljon«. Ezek a névszórágos alakok azonban könnyen magyarázhatók. Már a Debreczeni Grammatika idejében is csak a 2. személyű felszólító alakja volt meg, mely ma a népnyelv adatai szerint is leginkább mint indulatszó használatos, úgy hogy igei volta elhomályosult. Arra pedig, hogy ilyen állatúzó, -hívó és -terelő szó névragot is fölvehessen, ott az országszerte járatos *csá* és *hajsz*: *csára*, *csával*, *csárú(l)*, *csábeli*, *csás*, *hajszerű*, *hajszos*, *hajsza*, *hóczos* stb.

A *ker*, *kör*, *kür*, *tűr* tehát hiányos ige, mely legtöbb esetben állatterelő indulatszóvá lett. Talán nem tévedek, ha ebben az igében látom gyökerét egy nagy szócsaládnak: *ker-ít*, *ker-ül*, *ker-dül*, (**ker-eg* :) *ker-g-e*, *ker-eng*, *ker-es*, *ker-get* stb. stb.

A Nyr. dolgozótársai és gyűjtői talán még szolgáltatnak néhány adatot e ritka ige megismerésére.

TOLNAI VILMOS.

Lánynézőbe menni és háztűznézni. Az ország legtöbb vidékén használják e két kifejezést, de még nem hallottam, hogy azonos jelentése volna. Nálunk rég idők óta s ma is e két kifejezéssel van a házassági kísérlet leírva, de nem olyan sorrendben, mint Kovács Dezső közli. — Elmegy a legény, — leginkább szombaton este, egy közeli rokonával vagy tisztelőjével (jegyző, pap stb.) — a ki aztán később násznagy is lesz — a *lányos házhoz* s ott úgy adják a dolgot, mintha valamit akarnának megtudakolni. (Szinte nevetséges lett már az a szokás, hogy eladó zab után kérdezősködtek; a vidéken kevés zab terem, s így előre tudták, hogy eladó zab úgy sem lesz.) *Ez a lánynézés.* — Ha a leány megtetszik és a legény szíves fogadásban részesül, a másik héten megint beállít az előbbi legény-kísérő és most már mint násznagy megkéri a leányt megbízója részére; egyúttal pedig meghívja a családot, hogy menjenek el szétnézni a legény portáján. *Ez a lánykérés.* — A lányos

család — még ha előre tudják is, hogy nem adják a leányt — egy-két hét leforgása alatt (minél később, annál rosszabb eredmény várható) ha másért nem, — tiszteletből elmegy a legény lakására szétnézni. *Ez a háztűznézés.* A háztűznézés után pár nap alatt, ugyancsak a kérő násznagy útján izenik meg elhatározásuk eredményét. — Itt említtem meg, hogy házasság esetén, a leány, illetve most már menyasszony családját *hérishnek* nevezik. [Vö. MTsz. *hérész.*]

(Kisujszállás.)

Mészáros KÁLMÁN.

Pargamassa. A P. H. 1903. XII. 15-i számában a 9. lapon Csiky János egy magyar lantkönyvről értekezik. A 9-ik kezdésben szól a tánczokról s ezek felsorolásánál a *Pargamassa* névnél zárójel közé odateszi ezt: (Passamezzo?).

Nem. Ez nyilván a bergamascoi táncz lesz, melyet Shakespeare a Szentivánéji álomban is említ: l. az 5. felv.-ban a Takács utolsó jelenését (»tetszik talán az utójáték, vagy kettőnknek *bergamascoi* táncza?») s Theseus utolsó mondókáját (»... jertek hát a *bergamascoi* tánczotokkal! Az utójátékot hagyjátok el!»).*

SZABÓ JÓZSEF.

Apróság. Érdekes szókombinálást hallottam itt Nagyváradon: 3 polg. osztályt *kivégeztem*. Eleinte elmosolyodtam ez újfajta gyepmesterség hallatára, de most már egész érthető szókombinálást látok benne: *kíjártam* + *végeztem*.

Lábpisz-nak mondják-e a Dunántúlon (Fehér m.) kívül másutt is a lábizzadmányt? Én ebben kitűnő párhuzamos esetet látok a *pokol fészé*hez. Eszerint a ma széltilben használatos *piszok* époly kicsinyítője volna a *pisz*-nek, mint *fészek* a *fész*-nek.

A *számba* (valaminek a számába megy) meg a *fajta* a közhasználatban mindjobban kezdik elveszteni önálló voltukat s maholnap a *féle* sorsára jutnak, azaz egyszerű képzőkké zsugorodnak: *tréfa-számba megy*, *újfajta mesterség*.

DEMEK GYÖZÖ.

Tájszókról. *Sunkalopó.* (Vö. Nyr. 33: 63.) A kalánlopó (pásztor-táska) neve Baján *sunkalopó*. Nevét bizonyára a termés alakjától nyerte. Kifejlett termésével a gyermekek *sunkalopó-krumplicsószt* játszanak. Egyszer egyik tép le belőle s ez a *sunkalopó*, majd a másik, s ez a *krumplicsószt*. A ki utoljára tép, arra marad a *sunkalopóság* vagy a *krumplicsószi* hivatal. — A *Datura stramonium* termésének *disznó* a neve; szintén kedvelt gyermekjáték.

CSEFKÓ GYULA.

Átvádol (Nyr. 33: 180). Az 'átmegy' értelmében nem hallottam. Nem német korcs ez az *átvádol* ebből: *hinüber*- v. *durch-waten*?

SZABÓ JÓZSEF.

* *Bergamasca*, tüzes, népies táncz, *Bergamo* városáról vette nevét, tehát nem *bergamascoi*, hanem *bergamói* táncz.

A szerk.

Kanafória. Az Arany-Gy.-féle NépkGy.-ben (1:338) egy tréfás pestmegyei dalban az van: »Oh be csoda húr a kántori húr; ha van valami hibája, bor a kanafóriája«. Ez a furcsa szó se ott, se a MTsz.-ban nincs megmagyarázva. Rég meg voltam győződve, hogy csak *kolofónium* lehet, hegedűganta, a mivel a húrokat gyantázzák. Ezt most megerősíti, a mit egy lengyel-német szótárban találok: »*kalafonia*, *Kolophonium*, *Geigenharz*« (Parylak: Słownik kieszonkowy 1897). — U. i. Utólag figyelmeztet Tolnai V. a Nyr. 29:86 adott magyarázatára: hogy *kanafória* a *kolofónium* és a *kánfor* szó vegyülése.

SIMONYI ZSIGMOND.

EGYVELEG.

A györek tragédiája. A szóban forgó szegény »györek« szomorú nótája ott kezdődött valahol a dorozsmai tanyak közt, a hol anyja szolgáló volt az uradalomban, apját pedig leütötte — a kőoros. Ekkor megesett rajta a szíve egy törekvő ifjúnak, megírta ezt a szívethasogató történetet és beküldte egy képes hetilap elbeszélési pályázatára, hadd sírjon rajta a magyar. Kapott pedig ezért száz korona bért. Szép kis summa, de olyan szívettépő magyarságért, a milyen ebben a rövid kis elbeszélésben van, nem is sok. Mert ezt a mi szépséges ö-ző nyelvjárásunkat jó egynéhányszor agyonsanyargatták már a szalón-népieskedés lelkes és lelketlen írói, de annyira még talán a Népszínház színpadán sem tették csúffá a »szegödi« beszédet, mint most ebben a szomorú történetben.

Csak úgy nagyjából szedegettem ki belőle a következő kifejezéseket: *Önyém, ögösséges, nöm igen lesz ennek, a ki szörcsse, merre a györek? a kis csöléd,* — s ezt mind arról az egy ártatlan kis gyerekről mondják.

De ha már ilyen kíméletlenül kerékbe törik a szegőny györekét, hát a környezete számára sincs kegyelem. Egy kis germanizmus ezeknek is elkel s ezért a jólelkű szerző olyan szecsessziós függönyökkel díszíti föl a »tisztá házat«, a melyek »jó ápolásra mutatnak« s még a mit sem vétő, szelíd napfényről is úgy beszél, hogy az »csodálatos világitást adott a szobának«.

Hanem ez még mind semmi. A javát a végére hagyta a hamiskás szerző. Bizonyosan hallotta vagy olvasta valahol ezt a népies köszönést: »Aggyon isten jó napot, mindközönségesen«. Az utolsó szó tudvalevőleg annyit jelent, hogy mindannyiuknak vagy általánosságban. Nagyon megtetszhetett ez a szó a mi ifjú barátunknak, mert alig várta, hogy ezt is rákenhesse a minden jóval megérdekelt györekre. Ez tehát, a mikor egy bácsitól fényes krajczárt kap, így köszöni meg:

— Köszönöm alássan a tekintetes úrnak, mindközönségesen.

S ezért kapott a szerző, mint mondák, száz korona bért. Aggy' isten egészségére, — mindközönségesen!

NÁDAI PÁL.

Szógyűjtés. Mi az oka, hogy a fiatalság (jeunesse dorée) épen nem ész nélkül alakuló nyelvét nem gyűjtik? A 70-es, 80-as, 90-es évekbeli s a mostanit. Az nem a Tájszótárba való, hanem külön szógyűjteménybe, melyet a francziák az argot és a langue verte című munkáikban foglalnak össze: egy ilyen munka címlapján, mint ama nyelv »művelői«, a következő alakok vannak rajzolva: Suhancz, Kocsis, Cocotte, Voyou, Hordár, Mesterember (alsórendű munkás); persze frazeologia is van benne bőven. (Lorédan Larchey az egyiknek a szerzője.) Hozzájárul a gommeux, vagyis a gigerli, a hápogó gentry; ezeknek a nyelve nálunk a legötletesebb. — NB. A *félős* újabbszerű vonatkozásaiban. A *mirül jó ez?* Elfogadott póriasságok! — A hírlapírók jargonja (*leköszölni, riport* stb.), a színházé, a parlamenté, a bíróságé, az ügyvédségé, az orvosoké.

SZABÓ JÓZSEF.

Báli leánynevek. 1904. (Pótlás.) Jan. 9. Jogászbál. Marczy, Mädi, Harry, Ilike, Ilus, Gida, Duci, Aurora (sic, nem Hajnalka), Lili, Lola, Jella, Addy, Milica, Muka, Loulou, Málka, Pálma, Andrienne (sic), Joli, Toto, Lonci, Lonci. — Jan. 14. Kath. kör bálja. Giduci, Nóra, Mancsi. — Jan. 16. Prot. bál. Dytka, Manczi, Pistika, Aniko, Marisse, Joujou, Dudus, Edi, Jetty, Ada, Anda. — Jan. 19. Tisztv.-telepi tánczest. Etus, Jenőke, Zsölikke. — Jan. 30. Medikusok. Ádika, Lilla, Etta, Gitta, Leonka, Daisy, Ili, Lulu, Terus.

SZABÓ JÓZSEF.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Mesék.

Barát-kádenciák.

I.

Há az ugy vót haják, hagy vót valahol ezen az élő világon egy barátkalastram. Vót a kalastram harangazójának egy ügyibe való, csinas szál felesége. Aszt mangya eccer az egyik barát annak az asszannak:

— Hallád-e te lijányam, mikar mehetnék én el hazzád beszélgetni, ekküs jó üdöt tőteni?

Aszt mangya az asszan:

— Há immá, ha csakugyan e akar jünni hazzám, ma ceste jüjjen el hét órakar, henem hazzan is magával vaj 300 pengő farintat.

Há jó, e megvan. Henem a másik barát is eppe úgy kapóra talája az asszant. Há ha ada, eszt is csakugy ada invitája cesti nyóc órára, de hagy hazzan e is magával vaj háramszáz farintat. Henem haják, mindha csak cossze beszélt vóna az a háram barát, a harmadik is eléfagja az asszant. Na jó, há eszt is csak ada rendeli cesti kilenc órára háramszáz farintat.

Ecce há oestére kerül az üdö, s há pant hét órakar jü az első barát.

Henem hagy a szavam egymásba fannyam, a harangazóné el-mangya az urának, hagy s mint járt azakkal a papakkal, s hagy neki mi vóna az esze gandalattya, hagy azakat a papakat megőjék, s a pénzeket evegyék. Me az ura is rijá állatt a dalagra, könnyen ment az egész.

Ugy nyóc óra tájat kapagtat a más barát. Mangya az asszan az elsőnek:

— Jaj tisztelendő ur, az Isten szerelmijér, jüjen hamar ebb a hátulsó szabába. S aval béeresztette a másik barátat. Na mast, a még az asszan aszt a barátat is bévitte vóna az első szabába, addig a zura a másikat agyan is ütette a hátulsó házba.

Kilenc órakar ujra kappan az ajtó. Ujra mangya az asszan is a barátanak:

— Jaj, jaj tisztelendő ur, mast lesz a mi nem vót, az Istenér hamar ide ebba hátulsó házba.

Na jó, a barát bé ada, s az asszan bé a harmadik barátat is az első szabába. Üdö rátelve ujból kappant, mast má a harangazó, mintha eppe mast jünne haza valahunnét. Há csakse tett egyebet evel se az asszan, minthagy a hátulsó házba kalauzalta, s att asztán az ura eve is egy miccentések alatt végzett.

Na jó haják, mast asztánan elvették a háram pap pénzit s tanakadni kesztek rajta, hagy mi tevősek lehetnének mast a tes-tyekkel. Ecce há zsergetnek az ajtón. Há mi'ccsálhattak vóna mást haják, csak ki kellett hagy nyiccsák. S há a zsergető csakse vót más, hanem csak egy katana, aki jó Isten neville szállást kért éjerre. Aszt mangya a harangazó:

— Jaj lelkem vitéz ur, isten láttya lelkem, én jó szívvel adak, hanem nállunk az a nagy baj, hagy amijen hasszú az áldatt éjel, ceroekkétig ég a lámpi, me egy elátkazatt lelkü barát, vaj mi, ahagy a ganaszak órája csak béáll, jü az ablakunk alá s annét kukucsál bé.

Aszt mangya a katana rijá:

— Egyet se gyocntelőgyenek ketek, ha csak annyi a baj; jüjen csak ide, ha jó kel, elbának én vele, tudam Istenem!

Há jó na, haják! ágyat vét az asszan, s lefekszik a katana. S hagy bágyatt vót, hejből bé is kappant a szeme. Ha bé, a harangazó is hejből csálta a magájét. Az egyik barátat a hátulsó házból egy szempercre az ablakra konyoekoelteté, s abból a nyuguból kötette is fel a katanát, hagy:

— Vitéz ur, vitéz ur! már itt a barát!

Ha manta, biza annak se kellett annál toebb; fel az ágyból azan álmasan, neki a barátanak, s ajant csapott rijá, hagy csak lepuffant a földre, akkó abból a hejből fel a vállára, s el vele a Kükül-lőre, s belé laccsintá ada. Hanem amind menne a baráttal, eléje áll a bakter, s rijá szól hagy:

— Hó megáj', ki vagy, mit viszel!?

Aszt mangya a katana hagy:

— Ördeg vagyok, barátat viszek a paklakra, mi bajad vele?

Csakhagy amég a katana ada járt, addig a harangazó a másadik barátat is kihazta a hátulsó házból, s ada támasztatta aszt is az ablaknak. Aszt mangya a katanának mika vissza jött hagy:

— Há vitéz ur! hagy vitte el aszt a barátat, sze né vissza jött.

Ujbol neki a katana, s egyenesen dabta a vállára, el le a Küküllőhez, s dabta a kellős közepire, hagy: na mast gyere há vissza! De há haják menet kozbe ujra csak találkzik aval a bakterrel s megint csak rijá kiját:

— Hó megáj! ki vagy, mit viszel!?

Ujra csak mangya a katana hagy:

— Ördeg vagyok, barátat viszek paklak arszágába, mi közed hazzája?

Henem amég a katana ada járt, csakis kihazta a harangazó a harmadik barátat is, s amikó vissza jött mangya neki:

— Há asztánan vitéz ur mi csezált neki, hagy megint csak itt van?

Aj hagy a fekete fene s a franc saha evetlen ne haggya haják, hagy megbasszankadik az a vitéz ur. Kapja megint a papat, s el vele nagy pujka méreggel, hagy na megáj pap, meg lesem én aszt, hagy miccsálsz te. A hagy menyen megint csak megszóllittya a bakter, hagy: hó megáj! ki vagy? mit viszel?

— Ördeg vagyok, sze mantam má, papakat hardak paklakra, ma mingyá téged is a hátamra vetlek, ha nem férhecc töllem.

Na jó, a katana a papat a vizbe laccsantya, s lesni kezdi, hagy hagy lapadzik majd vissza. Há eppe jü el att a papak esperestye a partan egy fejér lavan. Na barát — mangya a vitéz ur — mast tudam, hagy nem előzel meg, s egy macsukával ugy csapja főbe az esperest, hagy abba hejbe lefordul a lóról. Aval belé eszt is a Küküllőbe, fel a lóra, s egy percek alatt má mutatta is a harangazónak, hagy na nézzék hát, evel a fejér lóval előzte meg oerökké-tig az a barát ötet, de tudam istenem mast má nem teszi toebbet.

Keresik másnap a barátakat s az esperest, henem a csak annyi, hogy suhant nem kapják a csillag alatt. Kérdik a baktert is, hagy nem látta őket valamerről?

Haj én édes Istenem haják — manta a bakter — hagyne láttam vóna, bár ne láttam vóna, azé ráz mast a hideg; sze amijen hasszú csak vót az áldatt éccaka oerökös oerökké harta az oerdeg a papakat paklak arszágára, s hagy megszóllingattam, ki s mit viszen, csak egy peccintésen mult hagy ingem is ada nem juttatatt.

Elég a hazzá haják, hagy még mast is mind nyamásszák őket, hagyha belé nem untak eddig.

II.

Ecce há vót tuva Hencidán innét, Bandidán tul egy nagyhasú barát. Há ez a barát erőst szerette a jó bart s a szép asszanyakat. Ecce há találkzik az utan egy ügyibe való asszannal. Aszt mangya neki:

— Há édes lijányam mika mehetnék én el hazzád ekküs jó üdőt tőteni, amika egyedül leszel, hagy te se únd magad, s osztánan énse?

Há megmangya az asszan hagy ekkó s ekkó.

Na haják e' is ment. Henem fen' edd meg, hagy történt, hagyse, att kapá az asszan ura.

Na jó, ha att, ada szól, hagy:

— Örvendek tisztelendő ur a látogatásnak, henem má a hejit én veszem átál, de azé a tisztelendő urat csakse ereszttem haza ijen éjeli sotétbe, henem itt az ódalszaba s egyedül jól efér, asztánan reggel majd láttya az utat. Ekküs hideg igaz hagy lesz, me ha tuttam vóna, hogy éjerre ingem látogat meg, razsmarin virággal, tiszafa fával fütettem vóna. Henem ha megfázik, att a rezsnice (kis kézi malom) s att a terebúza is, örelgessen. S aval: aggyan Isten jóccakát.

Há csak annyi, hagy bézará a papat a nagy csattagó hidegbe, a jéghideg szabába.

Na jó! nézi a pap az ablakat, háha kiszöckethnék, de há vasrastéj rajta. Keresi az ágyat, há semmi ágynemű, me csak kamara. Na jó. Jü s menyen le s fel, henem fázni kezd. Má csak annyi hagy jába zoergetett az ajtón, henem att tötette az áldatt éjet. Regge asztán eleresztették.

Üdő rijá telve amint ement, találkazit az asszan a pappal s aszt mangya neki szaparán:

— Tisztelendő ur, tisztelendő úr! öeste jó szivvel látam hazzám!

Mangya a pap: Nem menyek én édes lijányam, talám biz az öerlettetek fagyatt el esmént?!

Henem azé addig erre, addig tava az asszan, amég csakis kifargatta a papat a szép esziből, s öestére kerülve csakse maratt el.

Henem hagy történt, hagyse, fene egye meg, esmég rijá nyitatt az ember a papra. Haj szent Jézus, haják, ajan hirtelen pujkaméregbe jü, a hagy csak eccere esmég a feleségínél láttya aszt a papat, hagy, se szó, se beszéd, agyan csapja.

Na jó! E megvan. Lakatt a falúba egy Isten vertye nyamarultya csizmadija. Ajan szegén vót az Isten is tutta csizmadijáját, hagy még egy lecsepní lámpi alajra se tött a szegénségiből, henem csak ugy dógazatt né, a hód világánál, mikó az is vót.

Az ember gandaja magába, hogy ő biza ehez a szegén csizmadijához viszi a papat. Há ugy is tett, s annak az ablakához támasztatta, hagy legyen mast má ami eppe lesz. Hódvilágas üdö vót, s a csizmadia eppe att dógazatt az ablaknál, hód világításnál. Ecce há láttya, hagy valaki elveszi előlle aszt a küs világot is, amit az uristen s a hód adhatatt. Aj aki ere-ara — mangya a csizmadia — elmenny annét, ki vagy!? Henem e nem, csak bámul rijá, mind Makszi a hódra. — Hagy a fene ett vóna meg, hagy egyen meg — elkezdi a csizmadia — aval veszi a kaptafát, elki az ablakhoz, s ugy csapja fültöeven, hagy a barát csak lefardul annét.

Megijed erre a csizmadia, hogy miccsinált ő mast. Nem más gandalkazott sakat, henem kapta nagy izibe a barátát, elbé vele a szamszéd méhessibe, neki baritatta egy méhkasnak s aval békiját a házba hagy:

— Jüjen szamszéd, jüjen szaparán, me lapják a méhit.

A szamszéd se vót rest, kapja a csipet, elki vele a méhesbe, s úgy csapja hasszába a méhkasra baritatt papat, hogy csak úgy végig nyult a földön mékasastól együtt, né, mind egy kupa liszt.

Haj szencséges egek — vakarta a fületoevit az ember — mics-csálék én mast!

— Há mit kamám — elkezdi a csizmadia — egyet se gyöentoelögyék rajta! minek jütt lapni? Inkább jüjen ked vigyük a malamba, én is segíttek, s állicsuk a tejkének (tejke a lisztes láda, hova az örölt liszt lefoly).

— Biza kamám az isten szenteje meg a szép eszit, mand valamit, me jár a szája — elkezdi az ember — há-ccsájuk ugy na!

Há a biza ugy is tevének, s ava hiják is ki a mónárt, hogy lapják a lisztet.

Ki a mónár egy keréklapackával, s há úgy kallintya fültoeven a papat, hogy csak végig puffant a földön.

Aj megrökenyedik erre a mónár, hogy mit tett ő má mast. Há mit — mangya a csizmadia — mé is más jütt lapni.

Inkább fagja meg ked, s lökje bé a zsilip alá, én is segítke.

Igy került haják a nagyhasú barát a zsilip alá, s tá még ma is att van, hagyha ki nem huzták annét azóta.

(Pócsfalva, Kisküküllő m.)

Osz János.

Tájszók.

Szarvas-Gede, Jobbágyi, Szurdok-Püspöki, Csécse, Apcz és Ecseg (Nógrád m.) községek lakóit közönségesen palóczoknak mondják, ámbár az igazi palóczok hazája nem itt, a megye déli részén, hanem inkább északra, Sipek, Karancs-Keszi, Lapujtó stb. községekben van. — Annak, a ki először jár e vidéken és először hallja beszélni e vidék lakóit, leghamarabb is az tűnik fel, hogy a -val vel v-je mássalhangzó után is megmarad: kanával (kanállal), ustorval (ostorral) stb. A hangrövidítő szótök a magánhangzót megrövidítik az alanyesetben is: *szeke*r, *eger*, *kerek*, *vereb* stb. A *mienk*, *tied*, *tietek* birtokos névmásokat így mondják: *emmink*, *ettéd*, *ettéték*. Pl. *Emmink házunk sokkal nagyobb ettétéktü*. — Számtalan az olyan szó is, mely hangváltozást szenved: *iborka*: uborka, *rétlya*: lajtorja, létra, *gyükör*: tükör, *tő*: tű, *ludtollyú*: ludtoll, *eggyig*: eddig, *gyínnye*, *verekégyk*, *letjobb*: legjobb, *bornyu*, *varnyu* stb. — A *kenyér*, *anya*, *apa* s még egyes szókhoz rendesen hozzáteszik a kicsinyítő képzőket: *kényérke*, *apáka*, *anyáka*. — A -vá vé közül csak a -vé ragot alkalmazzák és a magánhangzón végződő szóhoz csak a rag magánhangzóját, az é-t

kapcsolják: *bolonddē* (bolonddā), *hőē* (hővā), *hamúē* (hamúvā). — Érdekes, hogy az olyan szók elé, mint pl. *disznó*, *moslék*, mindenkor odamondják a bocsánatkérő *követēm* szót. Ha azt kérdezem az asszonytól, hogy mit főz ebédre, így válaszol: *Követēm disznóhust*.

Ruházat.

szabádkā: bő női kabát.
nemtelki: feszes női kabát.
pufándli: alsószoknya.
gàngā: konyhakötény.
kecele: kötény.
fékető: fejkötő.
pántlikā: szalag.
szátying: vászonszalag.
zsugorinkā: lapos zsinór.

Edény, konyha.

szélke: kis bögre.
sirány: nagyobb bögre.
zsétár: sajtár.
kupā: bádognál készült kanna.
rocskā: veder (fából).
káncsúr: kancsó.
várēcā: rántókanál.
másiná: takaréktűzhely.
részó, lór: sütő a takaréktűzhely oldalában.
izgó: parázs.
bűbszőg, *kuckó*: a kemence mögötti hely.
tévó: a mivel fűtés után betakarják a kemence száját.

Épület és részei.

pitár: konyha.
ház: szoba.
gàng: bekerített folyosó.
ámbitus: nyitott folyosó.
gárádics: lépcső.
ereszet, *észtré*: eresz.

Növények.

geszkönyefū: gesztenyefa.
topolyfa: jegenyefa.
ágákcáfā: ákácfa.
tővisk: tövis, tüske.
makkfa: tölgyfa.

bisókā: birs.

piszke: egres.

nyospolyā: lasponya.

tisztábúzā: búza.

rozsbúzā: rozs.

pélyva: polyva.

áljádzó: alom.

csánā: csalán.

kompér: burgonya.

iborkā: uborka.

zsidószálonná: vöröshagyma.

Állatok.

ményétke: menyét.

girind: görény.

vakondák: vakond.

birge: birka.

lípe, *lepke*: pille, lepke.

sérke: tetű petéje.

Étel.

pámpuskā: fánk.

lé: leves.

monyókā: sodrott burgonyás tészta
 [vö. angyalbögyörő].

pēctej: megborjazott tehén teje.

zsidópámpuskā: sült burgonya.

Test.

bonc: comb.

girinc: gerinc.

vakszēm: halánték.

gígā: gége.

tereny: tenyér.

Az eke részei.

ekecsín: eketaliga [vö. MTsz. és
 Nyr. 28:251, 481].

vezér: vonóhorog.

vezérlánc: csággattyu akasztószege
 láncsal. .

vezetőlánc: kettős vonólánc.

kórmány: kormánylemez.

ekevas: szántóvas.

ekefő: ekefej.

gerendely: gerendely.

koszorú: állítási keret.

ekevánkos: gerendelyvánkos.

borozdás kerek: barázdás kerek.

kis kerek: kis k.

Más eszközök:

szátvá: szövőszék.

bordáháj, vető: a szövőszék részei.

nyel, fok, kapafő: a kapa részei.

nyel, belek, forgó, derék, csápó,

hëgy: az ostor részei.

aldëszkã, bëldëszkã, járomfő, nyák-

szög: a járom részei.

KETSKÉS Győző.

A golyózás műszavai.

Glikker, glajszí: golyó; *glikkerezni, glajszizni*: golyózni; *buma*: nagy golyó; *ütő* az a golyó, melyet a falhoz üt a játékos; rendszeren a legformásabb s a legjobban visszapattanó golyó. Ezt ha *meg* is *arasztoja* az ellenfél, nem lesz az övé, mert tulajdonosa másikat fizet érte. Az üveg- vagy márványgolyó többet ér, mint az agyagból készült s azt *háromba, négybe, ötbe adják*: három, négy, öt agyaggolyót fizetnek érte. *Beüt* a játékos, ha golyója a falhoz közel esik (*Üss be! Nem mersz beütni!*), ha messze gurul a golyó, akkor *kiütött*. Némelyik játékos csak azért üt be, hogy *becsalja* társát. *Nagyaraszt* a hüvelyk- és kisujj közötti távolság, a *kisarasztot* a hüvelyk- és mutatóujjal mérik. Néha *kétarasztra* is játszanak. *Stuccaraszt*: ha megvan az arasz, de a két golyó *mëgstuccóta* egymást (érintkeztek); rendszeren kettőt fizetnek érte, de a játék kezdetén ki kell jelenteniök a játékosoknak, hogy *stuccaraszt: kettő*. Előfordul, hogy a golyó épen hogy beéri az araszos távolságot. Ilyenkor ugyancsak erőlködik a golyózó, hogy araszoló két ujjával elérje a golyókat. Néha alighogy az ujjahegye éri s ha kissé rányomja a glajszira, az könnyen kiszalad az ujjá alól, s ilyenkor *kifossa*; a *kifosás nem gílt*. Már pedig rá kell nyomnia az ujját, mert ha az ellenfél *ki* tudja *fújni* alóla a golyót, akkor *nem ér*. Mielőtt a játékhoz fognának, jó előre kikiáltják, melyik a *cékus*, az *erstik*. Mindezek a *falhozütőcskénél* fordulnak elő.

A *lukbagurítócskánál* lyukat ásnak a földbe és szerte feléje gurítják golyóikat. A kinek a golyója legközelebb esik a lyukhoz, vagy épen belégurul, az az első. Ha két vagy több golyó egyenlő távolságra van a lyuktól, akkor az *kása*. A *kásások* újra gurítanak. Az első most összeszedi a golyókat s a lyuk felé gurítja; a melyik a lyukba gurul, az az övé. A lyukon kívül fekvő golyókat pedig igyekszik mutatóujjával a lyukba pöccenteni. Ha a megpöccentett golyó nem gurul a lyukba, arra kerül a pöccentés sora, kinek a golyója a sorrendet megállapító első gurításnál a legközelebb eső golyó után következett. (Baja.)

CSEFKÓ Gyula.

Családnevek.

Szentpáli és varjaskéri nevek: Balala, Basina, Bizsók, Burkos, Búró, Busa, Csacsadér, Csente, Csuka, Dalán, Duduka, Gácsó, Gányás, Gyurkica, Iperes, Kente, Lákó, Matus, Micsoda, Micó, Miskus, Misóra, Nacó, Osztan, Palcsó, Pipás, Posza, Pörös, Razga, Rádó, Szován, Taja, Tampus, Tikfa.

Kéthelyi emberek nevei: Bó, Bonifác, Borsó, Borz, Bula, Cérnás, Csöngető, Csurda, Ferkán, Forró, Görhes, Harangozó, Kötél, Lasponya, Mákos, Meszes, Mészégető, Muszti, Pálinkás, Puskás, Sas, Sasli, Song, Susa, Sávólos, Zöd, Zsíros. — Csúfnév: Csizma (mert az öregapja csizmadia volt).

(Somogy m. — 1880.)

MARCAZLI PÁL.

IZENETEK.

Számos újabb tudakozódásra is sajnálatunkra azt kell felelnünk, hogy még nincs tudomásunk a Nyelvtudományi Társaság alapszabályainak megerősítéséről.

K. M. Igaza van, a B. H. s az Esti Ujság hibásan írja egy *l*-lel: *civilista* e h. *civillista*, mert ez összetett szó, ném. *die Zivilliste*, fr. *liste civile*, magyarul: az udvartartás (költségei). Egy *l*-lel *civilista* = czibil, polgár, Zivilist.

Kodak. Ez nagyon fiatal szó, még pedig, mint az új nagy Murray-féle angol szótárban olvassuk, önkényesen alkotta G. Eastman nevű angol, üzleti célra (védőjegyül), 1890-ben. Igen gyorsan elterjedt, az angolok már 1891-ben igéül is alkalmazták s csakhamar származékai is támadtak (1890 *kodaker*, 1893 *kodakry*, 1895 *kodakist*).

B. L. A népiskolai nyelvtanról szóló cikkét főleg azért nem közölhetjük, mert nincs terünk, hogy e tárgyról olyan nagy terjedelmű vitákat indítsunk. Talán inkább a népiskolai lapokban lehetne.

Javitandó. 232. l. Béka és egér, 2. sor: Szindnek h. olv. Szind.

A Magyar Tájszótár most leszállított áron 20 korona — Dobrowsky Ágost könyvvarusnál Bpest IV. Eskü-út 6.

Beküldött könyvek. Ókori Lexikon 34. füzet. — Magyar Könyvtár 377—380. Maeterlinck: Joyzelle. Deák F. második felirati beszéde, bevezetésül Beöthy Zs. emlékbeszéde Deák F. szül. 100. ford. Conan Doyle: Az Agra kincse. — Eötvös K. A nazarénusok. A nagy per.

Beküldött kéziratok. Gálos R. Paprika Jancsi. — Tolnai V. Melák. — Baranyai Z. Makaróni szók stb. — Bérczi F. Izzasztó, lopó. — Kalmár E. A magyar consecutio temporum. — Horváth K. Úgy-e. — Csokán P. Mesterszók stb. — Kövi I. Néhány idegen eredetű szó. — Szabó J. Sarju. — Ketskés Gy. Tájszók. — Czeizel J. Kazinczy a prozódiai tollharczban. — Kropf L. Tarvarju.

Válaszok. Borsodi L. Csokán. P. Horváth K. Koritsánsky O. Mészáros K. Nagy J. Paal Gy. Sztrokay L.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMONDSzerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

»RITUS EXPLORANDAE VERITATIS.«

A Kisfaludy-Társaság 1904. április 27-én tartott ülése Bajza József emlékének volt szentelve. Beöthy Zsolt ez ülést a következő szavakkal nyitotta meg: »Tanulja meg (Bajza J. pályájából) kritikánk azt, a mit Spencer Herbert ép most megjelent emlékirataiban oly zseniálisan fejez ki: A z igazság szeretetének uralkodnia kell bennünk a győzelem vágya fölött!«. Ezek a szavak jutnak eszembe, valahányszor visszaemlékezem arra az akadémiai ülésre (1904. április 11.), a melyen Ballagi Aladár a Nyr. 33:121—133. lapján megjelent »Laikusok évada« című cikkemmel foglalkozott.

Személyeskedésbe bocsátkoznám, ha kutatnám B. vitázó eljárásában azokat a körülményeket, a melyek eredményezték, hogy a felolvasót háromszor is megtapsolták. Ámde a győzelmi tapsot átharsogja az igazság szava, mert »az igazság szava áthatóbb a mennydörgésnél és az igazságtalanság villámot hord keblében« (Vajda Péter sírfelirata).

B. két váddal* illet engem. Az egyik vád szerint én írásemban olyan művekre hivatkozva mutatom ki B. tévedéseit, a melyek a NySz. megjelenése után láttak napvilágot (a NySz. szótári részének utolsó füzeté 1892-ben, a szómutatóé 1893-ban). E két mű a következő: a) A magyar honfoglalás kútfői... szerkesztették Pauler Gyula és Szilágyi Sándor (rövidítve: HFK.), megjelent 1900-ban Budapesten; b) »Ritus explorandae veritatis... Regestrum Varadiense... curis et laboribus J. Karácsonyi et S. Borovszky... editum« megjelent 1903-ban, Budapesten (rövidítve: Kar.-Bor. V. R.). E művek eredményeit B. azért nem használta fel, mert a NySz.-t saját korából akarta megítélni. — A másik vád az, hogy én cikkemben azért foglalkozom

* A napilapokban »fallacia« volt a szó, a felolvasáskor e szót nem hallottam, de hasonló értelemben más szavakkal ugyanezt fejezte ki a felolvasó.

csupán Anonymussal és a Váradí regestrommal, mert itt »puskázhattam«, ellenben Kézairól és a Legesekről azért nem írtam, mert »homo unius libri« vagyok.

E két vád ugyan elég naiv, különösen a második, a mely ellen röstelkedve védem magam, de minthogy B. megjegyzései közül ezek azok, a melyek felolvasásának tengelye voltak, kénytelen vagyok apróra felelni rájuk. Az első vádra ezt felelem:

a) *Anonymus.*

Pauler Gy. a HFK.-ben közölt Anonymus-kiadáshoz írt jegyzetekre ezt mondja (391. l.):

»A munka egyes helyneveit, kitételeit ... magyarázni: a jegyzetek feladata. Ezekben Mátyás Flórián tanulságos disquisitíói mellett* felhasználtam, s a hol csak lehetséges, szószerint idéztem Szabó Károly jegyzeteit,** melyekkel a Névtelen jegyző szép magyar fordítását kísérte. Tettem azt talán nagyobb mértékben, mint éppen szükséges lett volna, de szándékosan, hogy, ha már nem adta meg Szabó Károlynak a gondviselés megérni a honfoglalás megkezdésének ezredik évét, melyet megérni hazafias szíve annyira vágyott; ha már nem vehetett részt a honfoglalás kútfőinek jelen kiadásában, melynek oroszlánrésze, ha él, kétségkívül őt fogta volna illetni: legalább tudománya és emléke kísérjen bennünket a Gesta Hungarorum megvilágításában«.

E hosszú idézet után lássuk a tényeket:

I. B. 100. l.: *** »-i: »flunium Thyscie in portu Lucy transnaugauerunt« (c. 20). Szaknyelvészeink az -i képzőt nemcsak itt, a (tiszá-)lúci révnél, de általában a Nyt. Sz.-ból is végkép kifejejtették«.

1860-ban Szabónál 30. l.: »A *lúczy rév* (portus *Lucy*, melly leírásban a vég *y* a magyar *i* képző) a Tiszának ma is nevezetes átkelési pontja Alsó-Zemplinből Szabolesba«.

HFK. 417. l. Pauler: »A *luczi rév*, jegyzi meg továbbá [Sz. K.], ma is nevezetes átkelő pont Alsó-Zemplénből Szabolesba (utalás Szabó K. művére: i. h. 30. l. 4, 5)«.

Ezzel szemben én a Nyr. 122. 123. lapján azt írom, hogy tévedés a *lucy*-ban az -*y*-t -*i* képzőnek nézni, mert Anonymus helyesírásában a szóvégi -*cy* a *cz* hang jelölése. A *Miscoucy* adat-

* Megjelent 1883-ban.

** Megjelentek 1869-ban, vö. Béla király Névtelen jegyzőjének könyve a magyarok tetteiről, fordította Szabó Károly. Pest 1860. Cikkemben 1860. Szabó K. a rövidítése.

*** B. = Ballagi Aladár műve.

ról Szabó Károly is hasonlóan ír (42. l.), mondván: »A *Miscoucy* leírásban az *i* csak utánhangzó«.

Ballagi forrását — a melyből »puskázott« — könnyű megtalálni Szabó Károlynál; az enyémet lehetetlen Paulernél.

II. B. 100. l.: »*hómosó(ér)*: »...usque ad Humusouer« (c. 22, kéziratban »umusouer«); ... »fluuium ... Humusouer«. (c. 28). Más forrásból is csak »homus«-ról tudnak, a mi »hamis«-t jelent! *ér v. vér*: »Humusouer« (c. 22. 28). A *vér* szerintem ép oly helyes, mint az *ér*; mindkettő ugyanegyvet jelent«.

Sándor István * 1808-ban (31. l.) ezt mondja: »*Humusover*, és nem *Umusover*. Homosó-ér, azaz: Hamiskodó ér, Hamis ér... mely most immár *Érnek* neveztetik«.

1860-ban Szabó Károly ezt írja (34. l.): »Ezen *Hómosó éren* (*Humusouer*) a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet egyedül értenünk« 39. l.: »*Hómosó ér*«.

HFk. 420, 421. l. Pauler: »Umusouer alatt Szabó Károly megjegyzése szerint a ma egyszerűen *Érnek* nevezett folyót lehet csak értenünk. A Képes Krónika (Font. Dom. II. 196 **) szerint Kaposcs kún vezér Szent László korában ... »circa flumen *Vmsoer* ... permoratus est« u. o. 425. l.: »Humusouer az Umusouer (nb. z hiba, helyesen s), melyről l. a 420. l. a 3. jegyzetet«.

Az én fejtegetésem a következő (Nyr. 124. 125. l.):

a) Az Anonymus-féle alak helyesen *umusou er*; a *h* tehát fölös írás, a milyen fölös *h* van a *Hungaria* szóban, az 1113-i zobori oklevél *Honor* nevében (a községneve ma is *Onor*, Nyitra m.). Ellenkező irányú jelölés, mikor a mai *hiedelem*: *yedelemnek*, a mai *hegy*: *ígnek* van írva.

b) Az Anonymusnál levő *-ou* és a Kép. Krónika *-ó* írása *-ó* kiejtésre mutat; az *umusou* (: *Vmso*)-beli *-u-* kiesése szabályos tűnemény.

E két pont alatt közölt »hangpengető« módszeremmel kihozom, hogy itt nem jégaszalásról, hómosásról van szó, hanem *omló ér-ről*, *Omsós* patakunk ma is van stb.***

A pártatlan historikus hálával fogadja, hogy Anonymus

* S. I. czikke: »Béla Levelessénél előforduló Tulajdon Nevek«, megjelent Sokféle, tizenegyedik darab, Bétsben 1808, 1—66. l. a 8-ik darabban 1801-ben.

** 1883-ban jelent meg.

*** Karácsonyi J. dr. figyelmeztet arra, hogy a Károlyi-család oklevél-tára 2: 241. lapján szintén van hasonló szó. Egy 1359-i oklevélben ugyanis »ad quendam puteum *Omsou kwth* vocatum« fordul elő.

egyik, eddig megfejtetlen helyét helyesen értelmezem; csupán a felolvasó gyanúsít azzal, hogy magyarázatomat Paulerből vettem, pedig ismét ő »puskázott« Szabó Károlyból.

III. B. 100. l. »esk-üllő: »in loco ... Esculeu ... Esculeu...« (c. 27). Mint ősi népetimológia különösen érdekes. Föl kellett volna venniök ugy az *esk(ü)*, mint az *üllő-höz*«.

Lipszky, Repertorium 1808-ban: »Esküllő (Kis-) h. Klein-Schwalbendorf g. Eskille-mik val. | Esküllő (Nagy-) h. Gross-Schwalbendorf g. Eskille máre val«.

1860-ban Szabó: »Esküllő (Esculeu) néven az Almás vizétől kelet felé egy órányira két helységet találunk, Nagy- és Kis-Esküllőt, melyek eredeti magyar nevek daczára ma oláh falvak«.

HFK. 424 Pauler: »Jelenleg is megvan még az Almás vizétől keletre Nagy- és Kis-Esküllő. (Szabó K. i. h. 38. l. 4). E név egyébiránt parti fecskét jelent, azért Esküllő németül Schwalbendorf. (Karácsonyi J. A Honfoglalás és Erdély. Kath. Szemle X. 467, 468)«. NB. Karácsonyi cikke külön is 1896-ban jelent meg.

Az én fejtegetésem szerint (Nyr. 125. 126.) *a) üllni* = ünnepelni Anonymus idejében *üllen*i, *β)* azonban a magyar »ünnepet«, és nem »esküt« szokott »ülleni«, *γ)* *eskü* a nyelvújítás alkotása a 19. századból, Anonymus tehát nem ismerte. Az *esküllő* = es (ös) + *küllő* (meer- oder seeschwalbe), ez következik a német *Schwalbendorf* névből, a mit én épúgy tudok Lipszky 1808-i Repertoriumából, a hogy Karácsonyi tudja.

T. olvasó, talán bele is fáradtál Pauler magyarázatát keresni az én megállapításaimban, de légy türelemmel, mert sok van még hátra!

IV. B. 100. l.: »istáros: »a fluio Ystoros... (c. 32). Szabó Károly Ostorosnak vette, én Istárosnak miért tartom, bővebben kifejtem jelen művem szótári részében »Istár« szónál«.

1808-ban Sándor István írja (62. l.): »Ustoros fl. Az Ostorosi patak Borsodban vagy pedig azon folyó víz, mely Mező Kövesdnél folyik, 's Lövönél az Eger vizébe szakad«.

1860. Szabó: 43. l.: »Az Ostoros vize (fluvius Vstoros) egy csekély folyó Borsodban, mely a Bikk hegyből az Eger vizével egyenközüleg foly, s mellynek partján Ostoros falu fekszik«.

HFK. 428. l.: Pauler: »Eger, Ostoros vize (Ystoros)... megvannak mai napig, mint Szabó Károly helyesen megjegyzi«.

Én kifejtem, hogy mivel Anonymus *Ystoros*-a a mai *Ostoros*-i patak (tudott dolog volt már 1808-ban), mivel továbbá a mai magy. *-os* szótagot a 11., 12. század folyamán *-is ys*-sel is jelölték s a mai hosszú *-á*-t ugyanekkor *-o*-val nem írták (vö. a

HB. tilutoa, mundoa, hazoa; egyéb adatok *Soa*, *Droa* és *Droua* stb. magyarázatára az *o* eredetét illetőleg, Szinnyei, Nyr. 32:483), teljes képtelenség az *Istáros* olvasat.

Ugyan mit vettem át Paulerből olyat, a mi a HFK. megjelenése, valamint 1892 előtt ne lett volna ismeretes?

V. B. 101. l. »*törzsök*: »ultra silvam Tursoc... (c. 35); »ad siluam Tursoc« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 60. l.: »*Tursoc silva*. Turtsok erdeje. Fen van még most is ezen nevű két falu, úgymint Felső és Alsó Turtsok, éppen Túrótz vármegye szélén Bars felé, Kőrmöztől nem messze«.

1860. Szabó 47. l.: »A *Törzsök* erdő (*sylva Tursoc*) eredetileg nem tulajdon név volt, hanem valamint a számos helységek határaitban található *agg* erdő, *lábás* erdő, *eresztvény* (az az fiatal erdő) elnevezések, úgy a *törzsök* erdő név is tulajdonságot jelező elnevezés volt. Tudtomra e nevet eddig névtelen jegyzőnk egy magyarázója sem fejtette meg«.

HFK. 431. Pauler: »Szabó Károly a Tursoc erdőt, mely Várad alatt, a Garam és Zsitva közt legujabb időkig is erdős vidéken feküdt, Törzsöknek magyarázza«.

Én kifejem α) hogy B. rosszul idéz, mert nem az 57., hanem a 37. caputban fordul elő a »tursoc«; β) hogy mivel a mai magy. -ok és -ök szóvéget a 11., 12. században (és így Anonymusnál is) -uc (-uk uch)-kal vagy -cu (-ku chu)-val jelölték (sok példa van erre: Anonymus: *furcular* = Soroksár; 1079—80: *Gurcu*, 1083—95: *Gurcu*, 1086: *Gurcu*; 1229: *Gurk*, vö. ma *Győrök* helynév || 1055: *aruk*, *humuk*, 1086: *theluch* stb.), magy. helyesírási és hangtani lehetetlenség a *tursoc*: *törzsök* magyarázat.

Nagyon szeretném tudni, mit vettem át a HFK.-ból e magyarázatomban?

VI. B. 101: »*vájás*: »iuxta fluuium Uoyos« (c. 41)... ennek a *váj* származékai közt lett volna a helye (vö. Mérnökegylet Közlönye, 1880, 200.), *vájás* alapszó alatt«.

1808. Sándor I. 63. l.: »*Voyos fl.* Vojos, most Vajas, a' Duna szakadéka Kalotsánál«.

1860. Szabó 55. l.: »*Vajas vize* (fluuius *Uoyos*) alatt a Bács vármegye alsó részén folyó *Vajas* ér értendő, mely Plavniczán alól szakad a Dunába. Van egy más *Vajas* ér is föntebb, mely Foktőnél szakad ki a Dunából s Kalocsa mellett elfolyva Bajánál ömlik abba vissza«.

HFK. 437. Pauler idézőjelben közli: »A Vajas (Uoyos) vize alatt a Bács vármegye alsó részén folyó Vajas értendő, mely Plav-

niczán alól szakad a Dunába» — jegyzi meg Szabó Károly (i. h. 55. l. 5.) — tehát nem a kalocsai Vajas-ér«.

Én kifejttem, hogy se a mai hosszú -á-t o-val, se pedig a mai szóvégi -ás-t se Anonymus idejében (c. 51 *Jouzos* adat helytelen a HFK. 452. lapján, mert a kéziratban *iouzas* áll, vö. *Jószás*), sem egyébkor nem írták -os-sal. *Vájás*-nak olvasni a *Uoyos*-t korunk legnagyobb laikussága. Ballagi felolvasásában azzal védekezett, hogy hiszen ő ezt a magyarázatot a Mérnök-Egylet közlönyéből vette. Valóban Ballagi abban nagy művész, hogy egy tárgyról mindig a leglaikusabb magyarázatot keresi ki.* Ilyenkor elhagyja Szabó Károlyt is. De ne csodálkozzunk azon, a kinek a magyar nyelvészetről a következő alapfelfogása van (8. l.):

»Itt az idő, hogy a nyelv ezen dülőin visszaállítsuk a törvényhozói tisztbe a művelt magyar embert, különösen a szépirót és a költőt, a szónokot, a philosophiai értelemben vett embertan és a mult buvárait«.

E nagyhangú szózagyalék idézése után kérдем: Mit vettem át a HFK.-ból?

VII. B. 102. l.: *lop*: »... latenter fluuium ... transnatauerunt. Vnde fluuius ille ab Hungaris uocatus Loponsu, eo quod ... latenter transnatauerunt« (c. 48); »fluuium Loponsu latenter transnatauerunt« (c. 49). A *latenter* (a. m. *lopva*) s a magyar *Loponsu*, egybevetve nem egyéb, mint *magyar* szójáték«.

1808. Sándor I.: 36. l.: »*Loponsu* fl. *Lappants*, most *Lapints*, *Lapinka*, 's *Lapintza* vize Vas vármegyében. A' *Lappants* régi eredeti Magyar neve, *Lapinka* pedig és *Lapintza* az odavaló *Vindus* vagyis Horvát neve lehet«.

1860. Szabó: 69. l.: »Jegyzőnk itt a *Loponcs* (*Loponsu*), mai kiejtés szerint *Lapincs* folyó nevét, ... bizonyosan régibb monda után származtatja: azonban e származtatás nem egyéb mint szójáték, mert a *Lapincs* folyó latin *Labenza* neve már 865-diki oklevélben s így a magyarok bejövetele[nél] jóval előbb előfordul, s a magyar *Lapincs* név csak a német *Lafnitz* magyarosítása«.

HFK. 449. l. Pauler: »A *Loponsu* — ma *Lapincs* — mint Szabó Károly helyesen megjegyzi, a német *Lafnitz* magyarosítása, a mely név már 865-ben *Labenza* alakban előfordul (i. h. 69. l. 2—4.)«.

* Hogy milyen dilettáns az a mérnök, hadd mutassa egy-két példa. Egy oklevél *Myhan* szavát *műhányás*nak magyarázza, *Vezekényt* vízvezetéknek, *Pálaszót* pályázónak stb. L. erről Nyr. 9: 552.

Én kifejttem (Nyr. 128), hogy a *Loponsut* nem lehet *o*-val olvasni, más szóval Anonymus nem a *lop*(-va) szóra csinált szó-játékot, hanem a *lappangani* ige *lappancs* származékára (latenter = lopva és lappangva), még pedig a következő okokból: α) Anonymus *o* jegyét, ha ma *a*-nak hangzik a szóban, Szinnyei tanítása szerint *a*-nak kell olvasnunk; β) Kétségtelenné teszi ezt az a körülmény, hogy egy sereg idegen szó (hely-, személy- és köznévi) *a*-ja legrégebben nálunk is *a*-val van írva, pl. *Balaton* (szláv *blato*-ból) 1055-ben *bolatin*, *balatin*, de Anonymusnál: *Bolotun*, *Kézainál*: *Bolotum*, más példák: 1055: *Fancel com.* (vö. lat. *in-fans*: rät. r. *fantschello*), *Várad* reg.: *Fonchol villa*, oklevelekben: *Fonsol stb.* Ilyen alak a régi *Labenza*, mai ném. *Lafnitz*: magy. *Lapincs* Anonymus-féle *Loponsu* alakja is.

B.-nak e tanításomra az a megjegyzése volt, hogy Umlauft műve, melyre a *Labenza*-nál hivatkozom, igen rossz munka. Azt azonban elfelejtette kimutatni, mi az én magyarázatomban a HFK. magyarázata.

VIII. B. 102: »*mocsony*: »ultra lutum Musun« (c. 57)«.

1808. Sándor I. 41. l.: »*Musun*. Moson, most Magyar Óvár, hajdan németül *Moosburg*, *Moseburg*, *Mosenburg*« stb.

1860. Szabó 85. l.: »Jegyzőnk a mai Fertő tavát Sopron és Moson vármegyék közt *lutum Musun*-nak azaz *mosoni sár*-nak vagy *fertő*-nek nevezi. Egyébiránt maga a Moson név is, a *mocs* gyöktől, a honnan *mocsár*, *mocsolya*, *mocsok* szavaink, s *Mocs*, *Mocsony*, *Mocsolád*, *Mocsármány* stb. helyneveink, eredetileg *fertőt* vagy *mocsárt* jelent« (ugyanitt 5. jegyzet a bessenyőkről).

Az én magyarázatom az, hogy *Mosony*, a Nibelung-ének *Miesenburc*-ja, az egykori *Mosaburc* = Szalavár-ral együtt honfoglalás előtti német név, a melyben *cs* hang sohase volt, a *mocsár*-hoz tehát semmi köze. Nehéz lesz B.-nak megmondani, honnan vettem én e magyarázatot, mert hiszen a HFK. a »*musun*« szóhoz nem ír jegyzetet. — B. forrását azonban nem nehéz megtalálni Szabó Károlynál.

IX. B. 102. l. »*bors*: Borsu castrum construxit, quod uocatum est a populo illo Borsod, eo quod paruum fuerit« (c. 18)... Engel szerint ... Borsod ... borsó-ból. Cornides szerint kicsinyítés; majd folytatja: »a *d*-t a szó végén egyszerűen helynévképzőnek és nem kicsinyítő-*ragnak* tartom; mert nézetem szerint Anonymus ... kétségkívül arra a maig élő közmondásra czéloz, mely szerint *kicsiny a bors*, de erős. Ez a közmondás ősrégi«.

1808. Sándor I. 10. 11. l.: »*Borsod*. A' régi Borsod vára vagy az építettőjétől Borstól neveztetett annak, vagy pedig a' kitsinsége miatt a' Borsfűszertől, ama közmondás szerint: *kitsin a' Bors, de erős*. Hogy a' Borsótól nem neveztetett, annak az a' jele, mert így nem Borsodnak, hanem Borsódnak hivatott voltna«.

1860. Szabó K.: »Jegyzőnk, midőn *Borsod* nevét kicsiny voltától mondja származottnak, hibetőleg a *bors* vagy *borsó* szavainkkal játszott, s e szójátékot el nem fogadhatjuk. Szerintünk *Borsod* helynév épen úgy alakult a *Bors* személynévből, mint *Mihálból Miháld*, *Istvánból Istvánd*, *Péterből Péterd*, *Farkasból Farkasd*, *Kálból Káld* stb.

HFK. 416. l. Pauler: »A névtelen jegyző úgy látszik, azt gondolta, hogy a Borsból Borsod a kicsinyítő *d* által alakult«.

Az én tanításom ez: A 11., 12., 13. században élő képző volt a kicsinyítő *-d* képző. Mivel már most a magyar helynevek nagy része személynévből való,* a személynevek pedig becvező alakokkal fordulnak elő leggyakrabban, a *Borsod* is ilyen Bors személynévből való kicsinyítés.

Ugyan mi van az én fejtegetésemben Paulertől, a mi nem lett volna ismeretes 1860-ban is. B. fejtegetésének azonban könnyű megtalálni az eredetijét!

X. B. 103. l.: »*szék* és *székső*: ... castrum, quod nominavit vulgariter *Zecuseu* eo quod sibi sedem et stabilitatem constituit (c. 47)«.

1808. Sándor I. 64. l.: »*Zecuseu* castrum. Székső, most egy Vásárhely Báta 's Moháts közt a' Duna partján Baranyában«.

1860. Szabó K. 68. l.: »*Székső* vára (castrum *Zekuseu*) nevének eredetére nézve jegyzőnk szószármaztatását igen helyesnek ítéltetjük. *Szék* (sedes és centrum) gyökszavunkból a *ső* képzővel épen úgy alakult a *székső* melléknév, mint *bel*, *kül*, *közép* szavainkból *belső*, *külső*, *középső*. Az eredeti *Székső* név épen úgy változott a kimondásban *Széksőre*, mint *Munkás Munkácsra*, a biharvármegyei *Miske Micskére* stb.«.

HFK. Pauler 448. l.: »*Zecuseu* a mai Szekcső Baranyában. 1267-ben Zekchenek olvassuk«.

Én azt mondtam, hogy B. nem tud olvasni régi szöveget, mert a háromtagú *zecuseu*-t olvashatni *s*-sel, kéttagú alakjában azonban csakis *cs*-vel olvasható, mivel összes oklevélbeli adatokban kéttagú alakja *-ch*-val van írva.

* Ezt igen jól tudta már Sándor István is, vö. Sokféle 8:7. Ilyen Veszprém és Bihar is, a melyeket Szabó K. és Pauler helytelenül magyaráz, vö. HFK. 453. l., a helyes magyarázatot l. Szláv jövevényszavaink 1:2, 105, 130.

A párhuzamos idézetek tanúsítják, hogy B. forrása Szabó Károly, a hol a *Szekcső*-nek helytelenül van magyarázva az eredete. Nagyon szeretném mármost tudni, melyik az a rész Pauler állításában, a mely ne lett volna ismeretes Sándor István írásából is.

B. az én vádamra, hogy nem tud régi szövegeket helyesen olvasni, azzal a hatásvadászó fogással felelt, hogy felmutatta a 10–13 éves korában írt füzetait, a melyek tanúsítják, hogy a *Zecuseu* nevet akkor jól olvasta. Erre a döntő erejű védelemre két megjegyzésem van: a) árulja el a bíráló, mert felolvasásában ezt nem árulta el, mikép olvasta hát akkor *zecuseu*-t; b) ha kitűnik, hogy gyermekkorában helyesen olvasta a szót, akkor ő is megerősíti azt az általános szabályt, hogy az ember nemcsak tanulni, de felejtteni is tud.

XI. szám alatt a Nyr.-ben (131. l.) a *Szerencs* és *szerencséről* tesztek említést. Útmutatást adok itt a latin szótáríróknak, hogy a lat. *laus*, *Deus* szavaknál ezentúl okvetetlen említsék meg a középkori magyar *Ladislau*s, *Dézs* népetimológiákat. Ez írásomra B. nem felelt; helyette Szily K.-tól olvasunk néhány figyelemreméltó megjegyzést Nyr. 33:229.

XII. B. 105. l.: »Ha a *porta* Mezesina mint Meszes kapu szerepelhet a szótárban: époly joggal lehetne a *Császárcapu*, mint Anonymus szava. Mert Anonymus *porta Wazil*-ja (c. 42; *porta Wacil* c. 45, 57) értelmére nézve kétségtől a. m. *Αἱ τοῦ βασιλείως πύλαι*, t. i. Traján császár kapuja, mely azon keletrómai birodalom kulcsa volt, a hol a császárt *βασιλεύς*-nak nevezték (l. Du Cange)«.

1808. Sándor I. 62. l.: »*Vazil porta*, és nem *Vacil*. *Vazil* vagyis *Vazul kapuja*« (vö. még 1801-ben Sokféle 8:15).

1860. Szabó K. 57. l.: »A *Vaszil* kapu (*porta Wazil*) a Balkán hegylánczon keresztül vezető szoros Szofia és Filippápoly városok közt. Ezen szorosnak egyik szurdoka az útéptéményei által örök emlékű Trajanus császárról maig is Traján kapuja nevet visel, s minthogy császár görögül *baszilevsz* vagy *vaszilevsz*, azért nevezhették ezt a keleti birodalomban *vaszil* (azaz császár) kapujának«.

HFK. Pauler 439. l. »A *porta Wazil* a keresztések *Claustra S. Basillii*-je, az ókor *Succi* nevű balkáni Traján kapuja. (Jireček: Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstantinopel 30. kk. II. 92. l.)«.

Az én tanításom ez: A »*porta Wacil*, *Wazil*«-ban a *Wacil*, *Wazil* magyar személynév, a mely jó magyarán *Vaszoly* (a mai *Vazul* alak a régi *Wazul* helytelen olvasásán alapuló alakja), Sándor István szerint *Vazul* kapuja. Anonymus középkori latin műsőt használt e helyen, s ez a műszó félreértésen alapuló nép-

etimológia alapján »claustra, clausurae, clusae sancti *Basili*« volt. A ki tehát a »porta Wacil, Wazil«-t »Császárcapuknak« fordítja, helytelenül jár el.

B. következőkép védekezik: α) Ő a »porta Wacil, Wazil«-ról csak annyit állított, hogy értelmére nézve annyi, mint Császárcapuk. Erre most is azt felelem, hogy Anonymus előtt ez az értelme a kifejezésnek ismeretlen volt. β) A középkori lat. claustra, clausurae, clusae sancti *Basili* kifejezést Jireček magyarázta meg 1877-ben; innen vette Pauler is (már 1891-ben, vö. Hunfalvy-album 166. l.: *Vazul* kapuig). B. azt mondja, hogy én sohase fogom tudni, ha ő meg nem mondja, hol magyarázta e kifejezést először Jireček. Ennek a nevetséges kérdésnek a kérdéshez voltaképen semmi köze nincs. Hogy Jireček munkáit — a kit egyébiránt személyesen ismerek, szemináriumi óráin nem egyszer megfordultam — ismerem, arra felhozom, hogy a legtöbb munkáját többször idéztem munkáimban.*

* *

Ballagi Anonymusról nyújtott magyarázatait 12 pontban támadtam meg, ezzel azonban korántsem merítettem ki az ott felhalmozott tudatlanságokat. B. védekezésében nem azt mondta, hogy az én magyarázataim helytelenek; csupán az volt a fő érve, hogy én e magyarázatokat Paulertől vettem, attól a Paulertől, a kivel nekem nyelvészeti kérdésben szintén vitám volt (vö. Baskir-magyar (nyelv)-rokonság, Nyr. 29:455, 30:23), s a kit ilyen kérdésekben szintén nem tartottam tekintélynek. Ámde az itt felhozott párhuzamos helyek kétségtelenül vallják, a mit Pauler maga is mond, hogy az ő jegyzetei Szabó Károly 1860-ban megjelent jegyzetei, Szabó viszont elődei munkálatait vette figyelembe. A párhuzamos helyek azonban azt is vallják (vö. *lucy*, *hómosóér*, *székső*, *mocsony*), hogy Ballagi Aladár — forrás megnevezése nélkül — átvette Szabónak összes nyelvészkedő jegyzeteit, pedig ezeknek egy részét a kritikus, vagy a mint cikkemben mondom (127. l.), »a HFK. tudós szerkesztője« Pauler elhagyta.

* Jireček munkái közül idéztem a következőket: 1. Geschichte der Bulgaren (vö. NyK. 32:41). 2. Einige Bemerkungen über die Überreste der Petschenegen und Kumanen (vö. Ethnogr. 14:52). 3. Das christliche Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer (Nyr. 33:123). 4. Die Romanen in den Städten Dalmatiens (vö. sok helyen a NyK.-ben most folyó művemben) stb.

b) *Váradí regestrum.*

Általános megjegyzésként előrebocsátom a következőket:
 1. Ballagi sohase mondja, hogy a Váradí regestrumnak mely adatát olvassa *isten*-nek, *szőké*-nek, *szekér*-nek, *kakas*-nak, *kalóz*-nak stb. Hogy megállapíthassuk, melyik adat az, a melyet ő pl. *titok*-nak olvas, mindig meg kell néznünk a következő című művet: *A váradí regestrum*, írta dr. Vajda Gyula. Bpest 1880. (*Vajdú*-val rövidítem.) 2. Vajda művéről azt mondta B., hogy én nem ismerem. E gyerekségre csak azt jegyzem meg, hogy Vajda Gyulát két féléven át hallgattam Kolozsvárt, s ő talán említhette »Városaink műveltsége a XI. XII. XIII. században« cz. előadásában a Váradí regestrumot is. Ezek után lássuk az eseteket:

1. *Odus* nem *adós*: B. szerint kimaradt a NySz.-ból az *adós* szó. Vajda szerint a Vár. Reg. 76. sz. alatt található az *adós*. Itt pedig ez áll: »conuillanos fuos ... *Odus*, Joannem ...« Én azt mondom, hogy az (*Od*)*us* nem olvasható -*ós*-nak (*Opus* se *após*), mert az -*ós*-t emlékeink a XII. XIII. században -*ous*-nak (később -*os*-nak) írják. B.-nak e magyarázatomra semmi észrevétele se volt. Karácsonyi-Borovszky 1903-ban megjelent könyve az *Odus* személynévet nem magyarázza, belőle tehát semmit se írhattam ki.

2. B. szerint a NySz.-ból hiányzik a *bak* szó. Ballagi se, Vajda-féle forrása se mondja, mely írott alak olvasandó *bak*-nak. A Váradí reg.-ban van *Boc*, *Boch* személynév, *Bokc*, *Boct*, *Boctu* helynév. Úgy gondoltam, hogy ő *bak*-nak a *Bokc* nevet olvassa. Mivel már most Karácsonyi 1891-ben már megírta, hogy *Bokc*, *Boct*, *Boctu* helynév a mai biharmegyei *Bojt* falu (vö. Turul 9:95), nyugodtan írhattam, hogy *bak*-nak olvasható név nincs a Vár. reg.-ban. Mit is vettem hát át az 1903. évi kiadásból?

3. B. szerint a NySz.-ból kimaradt a *cseke* szó; felolvasásában azt mondta, hogy ő a Vár. reg. *Cheka* (személynév) adatát olvassa *cseké*-nek. Erre a magyarázatra ez a válaszem: A hely- és személynévben előforduló *Cseke* szó a magyar nyelvben értelmetlen, jelentés nélküli, mint köz-szó nem is fordul elő (ne tessék *cégé*-re gondolni*). S hogy *idegen* eredetű személynév a *Cseke*, régebbi magyar *Cseka*, azt bizonyítja a következő tény: Oly *idegen* eredetű, első szótagjukban *e*, *i*-féle hanggal, második szótag-

* Vö. Szam.-Zoln.: Oklsz.

nk. jukban *a*-val bíró kéttagú közszavak és személynévek, a melyek idő folytán szóvégi *e*-t tüntetnek fel, eredetileg nyelvünkben is *a*-végűek voltak, például: 1055: *mega*: ma *megye*, 1083—95: *dinna*: ma *dinnye*, *szerencsa* (NySz.) ma *szerencse* stb.; hely- és személynévek 1083—95. *Uueihna* ma *Vinnye*, 1109: *Kimesa* ma *Kenese*, 1111: *Weza* ma *Vág-Vecse*, 11. 12. század: *Geica*, *Geyza* stb. később *Gejce*, 1116—31: *Fila*: 1219: *File*, 1086 — 13. száz. átirat: *Bena*: később *Bene* stb. Szabályosan ide sorakozik a Cseka, később *Cseke* személy-, illetve helynév is. Közöséges szláv eredetű szó, s mint a magyarban köz-szót nem magyarázó, értelmetlen adat a NySz.-ba nem való. Vajda szerint is idegen eredetű személynév (lásd a csóka tárgyalásában).

4. B. szerint kimaradt a *kakas* szó a NySz.-ból. Az én feleletem az, hogy *kakas* nevű szó, illetve személy- vagy helynév elő sem fordul a Vár. reg.-ban. B. felolvasásában azt mondta, hogy előfordul *cucus*-nak írva. E tanítást B. a forrás megnevezése nélkül Vajdától vette (vagy pedig Sándor Istvánból írta ki, vö. Sokféle 8:27). Vajdánál ez van (40. l.): »Kakas, 126. sz.«. S a 126. szám alatt ez olvasható a Vár. reg.-ban: »... feruum fuum nomine *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*... *Cucus*«. Karácsonyi-Borovszky nem magyarázza a szót, következő válaszomra tehát még a rosszhiszeműség se foghatja rá, hogy »puskáztam«. S ez a válaszom ez: Mivel a magy. *kakas* a szláv *kokoš*-ból való átvétel s mivel sem a *kakas*-t, sem pedig semmiféle szláv eredetű régen *o*-val: ma *a*-val való szavunkat (vö. pl. *malaszt*, *pap* stb.) soha se írták *u*-val nyelvünkben, tudatlanság azt mondani, hogy a Vár. reg. *cucus* adata *kakas*-nak olvasandó.

5. B. szerint »hontalan« a *kalóz* is, de nagy bölcsen elhallgatja, hogy melyik személynév olvasandó *kalóz*-nak. Én azt mondtam, hogy a Vár. reg.-ban levő *kaluz* nem *kalóz*, mert *kaluz* megvan *Kálozd* helynevünkben s mert a szóközépi hosszú *ó*-t nem jelölték *u*-val (vö. *adós*-nál). E magyarázatot hasztalan keresi bárki Karácsonyi-Borovszkynál. B. forrását azonban könnyű megjelteni: megint Vajdából »puskáz«; Vajda műve szerint a *Kalóz* név a Vár. reg.-ban 209. 385. sz. a. fordul elő, s mi van e számok alatt: »indice *kaluz* (385. sz., Kar.-Bor.-nál *kaluz* kétszer fordul elő e szakaszban), ... nomine *Choloz* (209. sz. a.)«. *Kaluz*-t és *Choloz*-t egyként lehetetlenség *Kalóznak* olvasni.

6. B. szerint *Lengeij* = *Lengő*. Vajda azt mondja, hogy 253. sz. a. *Lengő* név található. Karácsonyi-Borovszky *Lengeij*-t,

Endlicher *Lengeü*-t közöl. A szó végén *-ij*-t közöl az egyik, *-ü*-t a másik. Lehetségesnek tartom, hogy a kéziratban olyan *u* volt írva, melynek alakja *y*. Ilyen *y* fordul elő emlékeink közül az *Acha*-féle 1116—31-iki oklevélben (vö. Fejérpataky, II. István kir. oklevelei 18. l. és facsimile: *plyribys* = pluribus, *Lithouch* = Lithouch; külföldön ilyen *u*-ra vö. Arndt-Tangl, *Schrifttafeln*, 85. Taf.). Lehetséges azonban, hogy az utolsó jegy felett két vonás volt az eredeti kéziratban, s akkor csak is *-ij* az utolsó betű. Az első esetben lehetne a szó *Lengő*, a másodikban nem.

7. Kimaradt a NySz.-ból a *leső* is. Én, mivel a Karácsonyi-Borovszky-féle indexben *Lescu* áll, azt mondtam, hogy ez nem lehet *leső*. Tévedtem, azon a helyen csakugyan sajtóhiba van (az indexben több is van), s Vajdának igaza van, mikor a Vár. reg. 72. sz. alatti *Leseu* adatát *Leső*-nek olvassa.

8. Kimaradt a NySz.-ból a *neveletlen* is. Én kimutatom, hogy a Vár. reg. *Nuetlen*, *Nueclen*, *Nuechlen*, *Nuethlen*, *Nuetlen* adatát nem szabad *neveletlen*-nek olvasni. B.-nak erre nincs megjegyzése. (A helyes olvasásra vö. Oklsz. *nevetlen*).

9. Kimaradt B. szerint a *villám* is. Én azt mondom, hogy ilyen név a Váradi reg.-ban nincs, mert a *Vilalmus*, *Vilelmus*, *Vilma*, *Vilman* nevet nem lehet *villámnak* magyarázni. Vajdánál már megtalálható a helyes olvasat, de azért én B. szerint Karácsonyi-Borovszkytól vettem, a kik a szót nem is magyarázzák.

10. A Váradi regestrumban van szó B. szerint *pintér*-ről is. Én kimutatom, hogy a *Penter* személynevet nyelvtörténeti okokból nem szabad *pintér*-nek olvasni. Megokolásomat se Karácsonyinál, se egyebütt nem olvashatni. B.-nak erre nem volt mit szólnia. Az ott mondottakhoz csak azt jegyzem meg, hogy a Vár. reg. *Penter* neve valószínűen sajtóhiba *Pentec* (azaz Péntek személynév) helyett. Ilyen *r: c* sajtóhibára vö. Anonymusnál: *Ugek*, *Vgek*: Kézaiánál: *Uger*, Endlicher 103. l. Font. Dom. I. 2, 72.

A Váradi regestrum általam hibáztatott 10 adatán végig mentem; ki-ki láthatja, hogy magyarázataim vagy olyanok, a melyek ismertek voltak már 1892 előtt is (vö. *Bojt* alatt), vagy pedig egészen újak és önállóak. Ballagi forrását könnyű megtalálni Vajda művében, az enyémet lehetetlen a Karácsonyi-Borovszky-féle 1903-i kiadásban. S ép azért nyugodtan kérдем, ki élt kettőnk közül »fallaciá«-val? Ki ferdített kettőnk közül szándékosan?

A második vád az, hogy én Kézairól, a Legesekről azért hallgatok, mert itt nem állottak, ~~gyereknyelven~~ és B. kifejezésével szólva, »puskák« rendelkezésemre. Restelkedve védekezem e támadással szemben; mivel azonban célom evvel a cikkemmel is bebizonyítani (ha ugyan a szakemberek előtt ezt még egyáltalán szükséges bizonyítani), hogy B. a magyar nyelvészetben laikus, hogy B.-nak nincs tudása e téren s ennélfogva képtelen egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére s illetéktelen a nyilvánosság előtt a NySz.-ról bírálatot mondani, az alábbi sorokban szólok Kézairól, a Legesekről s a Váradi regestrum még nem tárgyalt szavairól.

a) *Kézai.*

I. B. a 106. lapon a *kerecset* madárról szólóban ezt írja:

»Német neve Horányi bécsi kiadásában *Legerfalc*, a budaiban *Legerfalc*, a budai krónikában és Túróczinál *Legisfalc*, a pozsonyi kéziratban *Legvalk*, Podhraczkynál *Legerfalc*. Szabó Károly bizonyítja, hogy a »legerfalc« a. m. *Jägerfalk* vagy *Geierfalk*. Szerintem a. m. a középlatin *hierofalco*, *gyrofalcus* (Du Cange), a német *Gehr*-, *Ger*- v. *Geierfalk*: *falco*, *gyrfalco* (Grimm: *Deutsches Wörterbuch* IV. 2552—2562), még pedig azért, mert miként az uralhegységbeliek a nemes sólymot, úgy ezt is szentnek (*hierofalcus*), csodálatosan bátornak, erősnek nézték a középkorban«.

Nagyon kíváncsi vagyok, vajjon e zagyva beszédből kiérti-e valaki azt, hogy a *Legerfalc*-nak hangalakja, vagy pedig általában jelentésének köre van-e itt magyarázva. Ha a *Legerfalc* hangalakja van magyarázva, akkor a bíráló nagy járatlanságot mutat. Nem tudja ugyanis, hogy a szókezdő i latin kéziratokban pont után s egyéb helyzetben gyakran *I* jeggyel van írva; ez *I*, a melyből a *j* betű lett, nagyon hasonlít az akkori kis *l*-hez, úgyhogy egészen biztos, hogy az eredeti kéziratokban *Jegerfalc* volt a szó, s ebből lett a másolatokban *l*. Ilyen másoláshibák előfordulhatnak. A Váradi regestrum kéziratában pl. az olasz-francia 12. századi *h* (= *z*) alak lehetett, mert többször *h* van a nyomtatványban ott, a hol *z*-nek kellene lenni (vö. *Rahina* *Rahina* helyett stb.). Ilyen sajtóhibák vannak a Wenzel közölte oklevelekben, mikor *Plohnic*-ot, *Buheubrazda*-t közöl az oklevél *Ploznic*-ja, *Huzeubrazda*-ja helyett (vö. W. 1: 32, 34). Ilyen íráshiba a *legerfalc* is *Jegerfalc* helyett s kár róla laikusan okoskodni, hogy mi lehet.

II. B. szerint (107. l.) Kézaiban előfordul ez a szó is, hogy *zsupán*. A bíráló téved, Kézainál ilyen szó nincs, mert ez csupán Szabó Károlyban olvasható (vö. 27. l.), a mint következik: »A jó Kézai, mint látszik, nem tudta, hogy *spán*, *zsupán* nem hún, hanem valóságos szláv szó«. *Zsupán* adatunk a magyarban nincs, s kár ilyennel az olvasót megtéveszteni.

III. B. szerint kimaradt a *nyír*, *balaton*. Az elsőt, a mely a mai Nyírség (vö. Kézainál: hic circa *Nyr* habitauit), talán túlságos óvatosságból hagyta ki Szarvas Gábor; különben is idézett 13. századbeli adatokat. De a *balaton* szót, mely a Balaton tavának tulajdonneve, semmi esetre se kellett fölvennie; hiszen akkor oda való volna *Tihany* is (Kézainál: *Tyon*).

Nem szólok most a *wesznemut*-ről, valamint a *turul* szóról, kiragadom azonban B. írásából ezt:

IV. B. 109. l.: »Kimaradt még Kézai csekély magyar szókészletéből: *bán*, *bél*, *csákány*, *erdő*, *fő*, *híd*, *mocsony*, *-ja*, *leventa*, *tárnok*, *sebes*, *száz*, *szeg* (angulus), *halom*, *völgy*, a vitás *uheg* stb. stb.«.

Ha, nyájas — vagy haragos — olvasóm, azt hiszed, hogy ez mind bent van Kézaiban, nagyon csalódol. Kézaiban nincs szó:

1. *völgy*-ről. Ismeretes dolog, hogy Kézai krónikáját két kézirat őrizte meg, egy 15. századi bécsi udv. könyvtárban levő, és egy pergamen kézirat Kis-Martonban, a melyből csak másolatunk van ma. Sem az egyik, sem a másik kéziratban nincs *völgy*-ről szó. Endlicherben ez áll: 90. l.: »in campum Tawarnuc *weg*« (Fon. Don. I. 2, 59), a HFK.-ben 482. l.: Tawarnuc *weg*, (Podh. 19. l. hibásan Tavarunc *velg*-et ír). Nagyon jól tudom, hogy Thuróczinál »Tarnok *welgh*« a szó, azt is megengedem, hogy itt a két kéziratban hiba lehet (azért nem egész bizonyos, mert Kézai idejében a magy. *ő*-t még *u*-val, később *e*-vel írták, vö. 1181. okl. que uocatur hungarice *tulg*, Fejérpataky, III. Béla kir. okl. 29. l.) *welg*, azaz *völgy* helyett, de Ballaginak Kézai krónikáját csak az Endlicher-féle kiadásban kell figyelembe venni, ha a NySz.-t »a saját korából« akarja megítélni, s nem Szabó Károly Tárnok-*völgy* magyarázatát (20. l.).

2. Ismeretlen szó Kézaiban, sőt az egész magyar nyelvterületen is a *mocsony*. Ballagi itt újból Kézai *Musun*, in *Musunium* (Endl. 114, 117. l.), azaz *Mosony* helynevét olvassa így. Kinek a nyomán teszi, láttuk Anonymusnál.

3. Sehol sincs Kézaiban ez a szó hogy *csákány*. Ballagi

ugyanis nyilván azt hiszi, hogy Kézai következő adatában (Endl. 127, De nob. aduenis): »Myurk eciam de *Chakan*, cum Wenceslao et Jacobo fratribus suis, de ducibus *Moraue* habentes originem, regni Hungarie noui sunt incole« a *Chakan* helynév a magyar *csákány* szóból veszi eredetét. Nagy tévedés ez olyanok szemében, a kik tudják a) hogy helyneveink jó része személynévből való; s b) a kik tudják, hogy a cseh-morva-délszláv oklevelekben közönséges személynév a *Čekan*, *Čakan* (vö. Moroškin, Imenoslov, Erben, Reg., Mikl. Denk. 10:326, Rad. 82:71).

4. Sehol sincs szó Kézaiban *bél*-ről. Kézainál ez van (Endl. 114. l.): »deinde Pannoniam ingressus in *Beel* fuit diucius heremita«. Mivel itt Szent Gellértről van szó, mindenki tudja, hogy itt *Beel* = Bakony-*Bél* (vö. V. s. Ger 9. §). Ha B. azt hiszi, hogy ez a *Beel*, mai *Bél* a magy. *bél* (darm, gedärm, eingeweide; mark, kern; das innere; docht) szóval azonos, először igen alaposan be kell azt bizonyítani. Azonban előrebozsátom, hogy a magyarázatban analógiákként ott szerepeljen hogy *Tisza* folyó = *tisza*(fa), *Botond* pedig *bot*-ból való (ad analogiam: *faönd*, *börönd* stb.).

Egyéb adatoknak a bizonyítását is kíváncsian várom; így a NySz.-ból hiányzik

5. a »vítás« *uhég* szó is. Ugyan miért vítás? Talán mert Szabó *wzbeq*-nek (Podhr.-tól való), illetve *özvegy*-nek magyarázta. Még megérjük, hogy B. korszakos művében ez is »özvegy«-nek vagy »izbég«-nek lesz magyarázva.

6. *Sebes*. Kézai ezt írja (Endl. 59. l.): »quo audito Kysla regina habito consilio infidelium misit Comitem *Sebus* (110. lapon *Sebus*)«. Szabó szerint (59. l.) »e név nem más, mint a magyar *sebes* (gyors) melléknév«. Szabó tanítása ellenére merem állítani a következőt: A *Sebastianus* keresztnév ismeretes volt hazánkban Szent István idejében; a pannonhalmi kiváltságlevélben »ab archiepiscopo *Sebastiano*«, Hartviknál (11. §.) »eo tempore in monasterio sancti Martini erat monachus quidam *Sebastianus* nomine« olvasható. (Vö. Vár. reg.-ban *Sebus*, *Sebe* és *Sebastianus*; *Sebus* már Sándor I. Sokféle 8:34 szerint *Sebes*). Ha már most a *Péter*-ből lehetett *Petes* (írva 1095-ben, Dávid dux okl. *Petus*), *Miklós*-ból *Mikes* (írva *Mikus*) stb., kérdeem, miért ne lehetne a *Sebestyén*-nek *Sebes* becéző alakja. Más szóval: A Szent István alatti »comes *Sebus*« bizony lehet »Comes *Sebastianus*«, s semmi köze a magyar *sebes* szóhoz.

Megválok Kézaitól; tisztelettel kérdem azonban, mikor fogják a laikusok belátni, hogy a magyar nyelvtudományhoz nem elégséges ma már a magyarul beszélni tudás, vagy hogy B. kifejezésével éljek, »művelt magyar ember«-nek lenni? Itt tanulni, nagyon sokat kell tanulni!

b) *Leges.*

Csak egy szót ragadok ki e fejezetből, ha azonban B. kívánja, írok majd a többiről is. B. szerint »a sokat vitatott *joccerydech* pedig végkép kimaradt (109. l.)« a NySz.-ből. Hogy mi a szó, mikép olvassa B., nem árulja el. Jellemző azonban következő írása:

»Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *joccerydech* dicunt (S. Lad. regis decr. III. §. 13). Már pedig hogy ez tán nyelvtudományi kérdés lenne, mutatja az, hogy e szóval, mely a Corpus Jurisban *jokergech* [jegyzetben ezt írja: »Jokergech ex Hung. Jót kergető, quod Boni disquisitorem significat« Benkő: Transsilv. I. 398] nemcsak Hunfalvy Pál foglalkozott (Nyelvtud. Közl. V. 275—277 l.), ... hanem a még mindig fénylő Révai is (Antiquitates Literatvrae Hvgaricae, 79)«.

Ebből az idézetből senkisésem érti meg, mi hát az a *joccerydech*. Annyit azonban sejtet a bíráló, hogy tán »jó kergető«, vagy ehhez hasonló szó. Megnyugtathatom, hogy a nyelvészet meg tudja fejteni e szót, még pedig a következőképen:

Szent László III. törvénykönyvét két kéziratból ismerjük. Az egyik 15. századi, ebben »Rerum furtivarum collector, quem vulgariter *joccedeth* dicunt« olvasható, a másik 16. századi, s ebben: »Rerum fugitiuarum collector, quem vulgariter *joc-terdeh* dicunt«. A két kézirati alak tehát *joccedeth* és *joc-terdeh* (a nyomtatásban megjelent alakváltozatok nem vehetők figyelembe). A helyes olvasáshoz már most a következőket kell tudnunk:

α) Ha egy szónak két írásbeli alakváltozatában az egyikben *h*, a másikban *th* van, biztos dolog, hogy a *th* tollhiba *ch* helyett. [A *h* jegy régebben *ch* volt, vö. *Bichor*: *Byhor*; *cht*: *ht* stb. részletes bizonyítást NyK. 34. k. 2. füzet.] Más szóval a *joc-terdeh* szembeállítva a *joccedeth*-tel azt vallja, hogy a helyesebb alak *joccedech*. Egyébiránt Károlyi Árpád szerint a kéziratban csakugyan *joccedech* olvasható (vö. Pauler, A m. n. tört. 1:568).

β) A magy. szóvégi *-ech* és *-ach*, *-eh* és *-ah* a mai nyelvben *-ő* és *-ó*, pl. 1055-ben *azah*, *meneh* = aszó, menő, Kézai: *Eneth*, recte *Enech* = Ünő, Const. Porf. *Γεραχ* = Jenő, 1109 MP. gör.

okl.: *σαυταγ* = Szántó. E szabályos megfelelés azt mutatja, hogy *joccedech*-ben mai nyelvünk szerint *-edő* olvasandó.

γ) A ki figyelemmel volt arra, hogy a latinban »collector« van, a szóban *szedő*-t fog olvasni ezek után. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy az *e* és *i* előtt a magyar *sz* hangot általában *sc*-vel, vagy igen ritkán *c*-vel írták, pl. 1193: *Cenholm* = *Szénhalom*, Anonym. *Wacil* = Vaszil, később Vaszoly, 1111. zobori okl. *Celsan* = ma *Szolesánka*. Ez adatok alapján biztos, hogy a *joccedech* összetett szó, melynek utótagja *scedech* (vagy *cedech*) = *szedő*.

δ) Az összetétel előtagja *jó* (res, bonum, esetleg *jog*), melynek 11. századi alakja **jau*, 12. 13. *jou*, később *jo* volt (vö. *Soujou*: *Sojo*).

Mindezek alapján a fent közlött szó 11. századi alakja: **jau scedech* volt, tehát *jószedő*; ez alak később, kimenvén a szó a használatból, többszörös hibás leíráson ment keresztül.*

c) Váradi regestrum.

Ballagi szerint »kimaradtak a Nyt. Sz.-ból a Váradi Regestrum következő szavai:

adós, angyalos, árpás, árva, bajnok, bak, basa, bátor, béna (»Bena« 272. 340. férfi név; szó fér hozzá), *borz, bot, buga, bunta, buta, cseke, csóka, csolnok, dobos, dögös, ebes, ér, erő, farkas, fegyvernők, fekete, fel, folt, gögös, guta, isten, jobbágy, kakas, kalóz, kánya, kaplony, kenéz, kérő, kopri* (úgy olvasom, a hogy írva van), *látomás* (vitás ugyan, de a nyelvtörténetnek tudnia kellene róla), *legény* (megvan a jó-nál! ott is kérdőjellel), *lengő, leső, lomb, madaras, mátká* (én ugyan nem tartom annak, de nekik föl kellett volna venni), *mázsa, meggyes, méh, munka, nád, néma, neveletlen, nyilas, nyír, orosz* (kn.), *ös, öz, pap, patak, péntek, pintér, poklos, poroszló, püspöki, sáros, sas, solymos, sóreg, sulyok, szántó, szeg, szegény, szekér, szemes, szező, szent, szentős, szép, szepe vagy szepa, szil, szilak, szóke, tarcsa, tarka, tavarnok, telegény* (melyet Jerney jó-legénynek, Szilády szép-legénynek tartott; 1302-ben említve »terra Petri filii Joleguen« Knauznál Monum. Eccl. Strig. 2:511), *telek, terepes, titok* (nyelvtörténetben említendő), *tolvaj, tompa, torozó, unoka, vámos, vas, vejszló, vendég, villám* stb. stb.«.

Az ember elámul ilyen hosszú bűnlajstrom hallatára. Hogyan, hát ennyi becses magyar köz-szó van abban a Váradi reg.-ban?

* E magyarázat a NyK. júniusi száma részére meg volt írva, mikor Nagy Gyula figyelmeztetett, hogy ő és Pauler Gy. nagyjában hasonlóan magyarázták a szót a Magy. Törvénytár 1:83, illetve 1893-ban Pauler A Magy. nemzet tört. 1:568. lapján. Ez a találkozás örömdetes megerősíti az én magyarázatomat.

Azonban nem kell vaktában hinnünk, megnézzük, elolvassuk az emléket, azt látjuk, hogy ott — az egy kétséges *szavaty* szót kivéve, a melyről B. hallgat, pedig a NySz. nem említi — egyetlenegy közszónak idézett magyar szó nem fordul elő. A Váradi reg.-ban kizárólag személy- és helynevek, tehát tulajdonnevek vannak. De hát miért írja akkor B. kis betűvel a szavakat? Felelet: A laikus olvasót meg akarja tévesztetni. Azonban nézzük közelebbről ezeket a személy- és helyneveket (egy részükről már fentebb szólottam):

1. Először is »Vexir-Spiel«-nek nevezhetném Ballagi szavával B. azon eljárását, hogy nem mondja meg, hogy a Vár. reg.-nak melyik adatát olvassa ennek vagy annak a szónak. Ilyenkor kisegít a bajból Vajda kis művecskéje, de az se mindenkor. Íme a példák:

B. szerint a Vár. reg.-ban előfordul ez a szó, hogy *dögös*. Vajda szerint Dögös a 166. sz. alatt olvasható; igen ám, de ott »uilla Degust«-ról van szó (másik adat »uilla Degust« 169. sz. alatt, Kar.-Bor.-index hibásan 168-at ír), a melyről semmit se tudunk. Mondjuk azonban, hogy B. *Dögös*-nek a *Dugus* szn.-et olvassa (Sándor I. nyomán, Sokféle 8:28). Ez lehetséges volna (vö. Degus 24. sz. a.), csakhogy B. forrása a *Dugus* alakot *Dógos*-nak olvassa (vö. Vajda 39. l.: »Dógos, 87. sz.« — s a 87. szám alatt Endlicher és Kar.-Bor.-nál »Dugus« szn. olvasható).

Melyik adat olvasandó *borz*-nak, az-e, a mely *Burz*-nak, vagy pedig a mely *Borz*-nak van írva? Vajda szerint *Borz* személynév 66., 230. sz. a. olvasható. A Vár. reg.-ban 66 a. *Burz*, 230 a. *Borz* van írva. Hát a magyar nyelvnek oly következtelen a helyesírása a 13. században, hogy az *u* jegy vagy az *o* jegy egy és ugyanazon szónak látszó adatban semmit se számít?

2. Nem tud azonban B. forrásával szemben kritikát gyakorolni. Íme egy-két példa. B. szerint kimaradt a NySz.-ból a *szőke* szó. De hát melyik az? Vajda szerint (43. l.) a *Szőke* rabszolgáló-név a Váradi reg. 322. számában olvasható. Csakhogy itt »ancillam suam *Scencam*« (vö. 78. sz. alatt »pristaldo *Scenka*«) olvasható. Lehetséges ugyan, hogy itt a kéziratban »*Scencam*« volt.* De ha úgy volt is, mégse lehet *Scuca* = *Szőke*.

* Vö. Vár. reg.-ban pl. *Kórógy* nevet, írva *Kourongy* (e h. *kourougy*), *Drancy* talán *Daróc* *Draucy* helyett, *Scenezeu* Endl.; Kár.-Bor. *Sceuezeu*, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda nyomán B. *szenező*-nek tartja, stb. stb.

Egy másik példa a *szekér* szó. B. szerint kimaradt a *szekér* szó is a NySz.-ból. De melyik az? Vajda azt mondja 42. l., hogy *Szekér* (rabszolga neve) a 209. sz. alatt olvasható a Vár. reg.-ban. Ott azonban ez van: »duoque uiri *Sekur* et Lotomás« (Kar.-Bor.: *Sekur* et Lotomas). Hogy ez a *Sekur* csakugyan Szekérnek legyen olvasható s *szekér* legyen a jelentése, arra szükséges, hogy előbb B. bizonyítsa be, hogy a magyarban az *sz*-et e előtt *s*-sel és az *é*-t *u*-val írták valaha.

3. Van azonban egy pár eset, mikor B. nem Vajdából mérít, tehát Vajda se világosít fel, mit olvas B. így vagy amúgy. Kimaradt B. szerint pl. a *szilak* (vö. MTsz.) és az *oros*z (köznév, tehát = Russe) szó. Ámde melyik az a szó? A Váradi reg.-ban van *Scilac* személynév és *Zilac* helynév (ez utóbbira vö. pl. Sándor I. Sokféle 1808. XI. 91. l.: *Zilac* Szillak, most *Szilah*, *Zilah*; az olvasás helytelen). Melyik ezek közül B. *szilak* közszava? Hát *oros*z-szal hogy állunk? A uilla Orscy (= Nagy-Oroszi, vagy az *Uruz*, *Uros* stb. személynévek olvasandók-e *oros*z-nak?

4. Azonban gyakran a találgatás se segít. Például nem tudom kitalálni, melyik szót kell *isten*-nek olvasnunk. Hogy egy személynév *isten* legyen, az lehetséges (vö. szláv *Bog*-gal, német *Gott*-tal összetett neveket), de hogy a Vár. reg.-ban ilyen *isten* szó előfordulna, azt sehogyse tudom kideríteni (talán a *Hyscen*, *Hyscem* adat?). A *titok* is rejtélyes szó. Vajda szerint (39. l.) a *Titok* tulajdonnév a Vár. reg. 324. száma alatt olvasható. Endlichernél csakugyan *Titoc* személynév van. Ámde nyelvész-ember tudja, hogy legrégebben a *titko*-t **titcu*-nak, a Vár. reg. korában **titk*-nak írták. Valószínűtlen tehát, hogy a *Titoc titok*-nak olvasandó. Úgyde Karácsonyi-Borovszkynál *Fitoc* a szó, tehát Endlichernél sajtóhiba van. Ilyen biztosak azok a »hontalanok«, kiket a nagy laikus a NySz.-ban hiába keresett.

5. Ha már ilyen kétes a szóknak olvasata is, mennyivel kétesebb a tulajdonneveknek jelentése! Mi pl. szeretnők tudni, hogy mit jelentenek a magyar nyelvben a következő, a NySz.-ból kimaradt szavak: *Kaplony*, *kopri* (= uilla *kopri* 372. sz. a.), *szepe* vagy *szepa* (B. szerint, Sándor I. Sokféle 8:34 és Vajda szerint *Szép* rabszolgáló neve 209., 349. sz. alatt fordul elő, itt azonban *Scepa* a szó), *tarcsa* (*Torsa* alakban hely- és személynév, a helység ma *Ér-Tarcsa*; a személynév Vajda szerint 39. l. *Torssa*), *vejszló* (1. sz. a.: »inde transit ultra *Ueyzlo*«, Endl.; Kar.-Bor.-nál: *Veyzló*; ismeretlen hely, közönséges szláv személynévből

való, vö. Sándor. I. Sokféle 1808. 11:90. l.: »*Veyzlo* V. Talán Viszló Baranyában«).

Az »egyetemes áttekintés« bizonyára segíteni fogja a bírálót abban, hogy a fent idézett, magyar köz-szavakból (!) lett tulajdonneveket az új nyelvtört. szótárban a többi csodabogárral együtt meg fogja magyarázni. Addig azonban töprenkedjünk mi szaknyelvészek azon, vajjon a következő, B. által józan észszel, tehát könnyűséggel, művelt magyar ember módjára pipaszó mellett megfejtett hely- és személynévek csakugyan helyesen vannak-e magyarázva:

Ballagi szerint a magyar *bot* szó van a *Both*, *Bot* személynévekben (vö. Vajda 38. l.; de vö. hogy a németben közönséges személynév volt a *Boto*, *Bot*, *Pot*, s hogy Kézai szerint *Pot* jövevény volt)| *bunta* (vö. MTsz.: *bonta*) a *Bunta*-ban (szn.)| *buga* a *Buga*-ban (szn.) (vö. NySz. és Oklsz.; Vajda szerint *Buga* idegen eredetű név; vö. ma Erdélyben *Boga* nevű embereket)| *ebes* az *Ebes*-ben (személynévi eredetét e helynévnek mutatja az Ebes-teleke változat, tehát semmi köze az *eb*-hez)| *folth* a »uilla *Folth*«-ban (Kar.-Bor. indexében 281 sajtóhiba 221 helyett; e mű szerint e helység Heves megyében feküdt; Sándor I. Sokféle 1808. XI. 74. l.: »*Folth* V. Foltest, oláh falu Biharban«)| *guta* a *Guta*-ban (szn.)| *lomb* a »uilla *Lomb*«-ban (Vajda és Kár.-Bor. szerint ma nincs meg; tehát hangzását se tudjuk, vajjon az *o* itt *a*-t vagy *o*-t jelöl-e, s vajjon nem a magy. *Lombert*, *Lompert*-tel függ-e össze)| *méh* a »uilla *Meh*«-ben (ma ismeretlen hely)| *néma* a »uilla *Nema*«-ban (ma van Néma helység)| *porozló* a »monasterii *Porozlo*, in loco *Porozlou*«-ban (mivel helynévről van szó, e *Porozlónak* semmi köze a magy. *porozló*-hoz, a mely *pristav*-ból való, hanem a szláv *Prislav*, *Proslav* személynévből veszi eredetét; ezt tudjuk abból, hogy egy 1253-i oklevélben [lásd Károlyi cs. Okl. 1:1 és facsimile uo.] »monasterij de *prozlaw*« olvasható erről a helyről; az adatnak tehát semmi helye sincs a NySz.-ban)| *sőreg* a uilla *Seureg*-ben (ma Sőreg; hogy e magyarázat mennyire biztos alapon nyugszik, azt akkor látjuk, ha tekintetbe vesszük, milyen sok városunkat hívják ma is Hal, Harcsa, Ponty, Csuka stb. halnéven)| *tarka* a »pristaldo *Tarca*«-ban (vö. Vajda szerint *Tarka* a 166. sz. a. található)| *terepes* (vö. MTsz.) a »uilla *Terepes*«-ben (a ki tudja, hogy itt-ott régi kéziratokban *p:b*, *k:g*, *t:d* föl is van néha cserélve, s hogy a Vár. reg.-ban is pl. Janust a mai Jánosda, Dirsiq a mai Derzsek stb., s ehhez hozzáveszi, hogy Sándor I.

szerint (Sokféle 8:36) már 1801-ben a *Terebus* és *Terepes* annyi mint *Terebes*, az rögtön látja, hogy itt csak íráshiba van *Terebes* helyett, vö. Kar.-Bor.-nál Vár. reg. 217: Zebloc: Széplak. A községet ma is *Terebes*-nek hívják, s ez közönséges »irtás«-t jelentő szláv szó) | stb. stb.

Íme ilyen »becsesek« a művelt magyar ember által józan észszel magyarázott adatok a szakbeli nyelvész szemében.

6. Hogy végül méltóképen búcsút vegyek a Vár. reg.-tól, rámutatok még egyszer a bírálónak nyelviékben való járatlanságára. B. szerint kimaradt a NySz.-ből a *basa* szó is. A ki tudja, hogy a magy. *basa* szó török hódoltsági szó nyelvünkben, s hogy 11., 12., 13. századi neveink közt sok a *-sa* végződésű (vö. Vár. reg.-ban: Uadasa, Fehersa, Zousa, Masa, Vajda és B. szerint = *mázsa*, *Pousa*, másutt: *Besa*, *Dedsa*, *Merisa* stb.), s tudja, hogy ez szláv beczéző neveket alkotó elég közönséges képző (vö. Mikl. Denk. 10 : 232, Rad. 82 : 151), rögtön tisztában lehet azzal, hogy a Váradi reg. *Basa* személynéve nem lehet egy a mai magyar *basa* szóval. Kimaradt a NySz.-ből a *csóka*, *gögös*, *öz* szó is. De hát melyek azok a szavak a Váradi reg.-ban? Vajda művecskéjében azt olvassuk, hogy a *Csóka* személynév az 54., 358., *Gögös* a 8., míg *Öz* a 83., 378. szám alatt olvasható. S mit találunk e helyeken? A *Csóka*-ra nézve »pristaldo *Chyeka*« (54.), »Forcos filium *Choka*« (358.), a *Gögös*-re »*Gugus* pristaldus« (8. sz., háromszor írva *Gugus*), míg az *Öz*-re ezt olvassuk: »comitem eorum *Uz* (83. sz. a.) ... *Uz* (378. sz.)«. A ki már most ismeri a szóközépi magy -ó, ő 11., 12., 13. századi jelzését, tudni fogja, hogy a mai -ó, ő írására szó belsejében a Váradi regestrum korában -ou, eu jeggyel éltek. A Váradi reg.-ban is a mai napig meglevő helynevek tanúsága szerint ez a jelzés; pl. *Sceuleus*: *Szőllős*, *Seureg*: *Söreg*, *Sceureg*: *Szőreg*, *Kourongy*: *Kórógy*, *Zounuc*: *Szónok*, *Szolnok* (l-re vö. uo. *Bozsód* = *Bosold*) stb. Ezek alapján a *Chyeka*, *Choka* adatot nem lehet *Csóka*-nak olvasni (o-val a csóka szó írására l. az Oklevél-szótárt), sem az *Uz*-t és *Gugus*-t *Öz*-nek, *Gögös*-nek, mert akkor *Euz*- és *Geugus*-nek kellene írva lenni.

* *

Ezekből is kitűnik, a mit fentebb állítottam, hogy a bírálónak nincs tudása a történeti kútfőkbeli régi magyar tulajdonnevek magyarázásához, a magyar nyelv történeti fejlődéséhez semmit se ért, régi szöveget olvasni nem tud, másnak nyelvi magyarázatait

képtelen ellenőrizni. Mindezen tulajdonságok alapján Ballagi illetéktelen nemcsak egy nyelvtörténeti szótár szerkesztésére, hanem illetéktelen a meglevő NySz.-ről olyan bírálatot mondani, a melyet bármely szakember komolyan vehetne, a melyből szakember valamit is tanulhatna. Ballagi művének eddig megjelent részéről ez az utolsó szavam.*

Budapest 1904. május 15.

MELICH JÁNOS.

* Én az Anonymus s a Vár. reg. dolgához egyelőre még csak ennyit jegyzek meg. Ballagi fallaciával és csúnya ráfogással él, mikor engem köteleltségmulasztással vádol. Nekem senki se tette köteleltségemmé, hogy e forrásokból kiszedjem a magyar szókat, tisztán a magam jószántából s tudományos érdeklődésből tettem, s csak azokat a szókat írtam ki, a melyeket igazán biztosaknak tartottam. Hogy egyesek aztán még ezek közül is kimaradtak, ezt leginkább az a nagy óvatosság és bizalmatlanság okozta, a melyet Szarvas G. tanusított a tulajdonnevekkel szemben. Pl. bizonyosan tudom, hogy én kiczédelüláztam a *Saturholm*, *Zenuhalm*, *Zeguholmu*, *Racus* neveket (az első hármat idéztem is az én *halom* cikkemben), de Szarvas nem vette őket föl a *sátor*, *szín*, *szeg*, *rákos* cikkekben. Hogy a tulajdonneveknek köznevekkel való azonosításában mennyire szükséges a legnagyobb óvatosság és kritika, mutatják a *lappancs* és *poroszló*-fele példák, s mutatja az a sok-sok együgyűség és lelkiismeretlen könnyedség, melyet Ballaginál és helynév-magyarázó elődeinél találunk. A tulajdonnevekkel egészen külön, tüzetesen kell foglalkoznia a kutatásnak. A Nyelvtudományi Bizottság külön magyar történeti névszókönyv (*onomasticon*) szerkesztését tervezi.

A B. Sz. areopágja megint ítélkezik, kötekedik és elégedetlenkedik velünk, mint már 32 év óta annyiszor. De 32 év óta sohase az a czél állott előttünk, hogy a B. Sz. »legmagasabb« tetszésében legyen részünk, hanem csakis az, hogy a magyar nyelvnek szolgáljunk. Ezúttal ízlésre oktat a B. Sz., az a B. Sz., mely velünk szemben mindig választékos ízléstelenségének adta tanujeleit. Ezt napnál világosabban bebizonyítottuk már több ízben, pl. Nyr. 21:429, 30:376. — A B. Sz.-nek a NySz.-ről való ítéletére bátorkodunk még visszatérni — szíves engedelmeivel! Annyit már az eddigiekből is megállapíthattunk, hogy a B. Sz. bírálata teljesen illetéktelen volt, mert Ballagi könyvét szentírásnak vette, anyagát meg se vizsgálta, értékelni nem tudta, a benne hemzsegető valótlanságokat, ferdítéseket, baklövéseket észre se vette, hanem »igen sok becses adat«-nak minősítette s csak őrzöngő modorát és üzletszerű indító-okait róttta meg. És most, mikor Ballagi illetéktelensége a napnál világosabban bebizonyult, a B. Sz. semmi egyebet nem vesz észre, mint azt az »ízléstelenséget«, hogy mink is bátorkodtunk a közönséget figyelmeztetni válaszukra. Nem jellemző dolog ez?

Budapest 1904. június 9.

S. Zs.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁNAK EGY ÚJ MÓDSZERÉRŐL.*

Az a kérdés, a melyről itt szó lesz, általános jelentőségű s olyan, hogy nemcsak a szakköröket érdekelheti, hanem általában minden művelt embert. Arról az igen fontos kérdésről van ugyanis szó, hogy mit nevezhetünk voltaképen német nyelvnek. Rég elavult balítélet, hogy csupán az irodalmi nyelvet illetheti meg igazán ez elnevezés; ma már ugyanis mindenki tudja, hogy a szónak teljes értelmében vett, élő német nyelven épen nem a merev irodalmi nyelvet értjük — mert hiszen a mi élő, az változandó — hanem ama nyelvjárások összességét, a melyek a német nyelvterületén élnek. Javában folyik e nyelvjárások fölvétele. Ám őriási föladat ez, hiszen ezer meg ezer apró nyelvről van szó. E téren nagy vállalatok részben már be vannak fejezve, így pl. a bajor, svájci, elzászi nyelvterületek szógyűjtései; mások most folynak javában. Azonban a nyelvész szemében nem a szókins a legfontosabb, hanem a hangtani sajátságok. Ezek a nyelvjárásoknak legfontosabb jellemző vonásai, mert a nyelvnek testét a hangok s a belőlük épült alakok adják. Bennök éli a nyelv természetes életét, bennök figyelhetjük meg a nyelvnek legsajátosabb, jellemző tulajdonságát. Egy példa könnyen megértetheti azt, hogy e sajátos jellemző tulajdonság kialakulására a szókins legfeljebb csak másodsorban lehet befolyással: nem nehéz olyan angol nyelvet elképzelniünk, a melyben minden szó a megfelelő német szóval azonos eredetű, de azért mégis csak angol lesz az a nyelv.

Épen ezért vagy két évtizede a nyelvjárástanulmánynak főcélja a hangtani viszonyoknak lehető földerítése. Persze ezekhez hozzáférközni éppen a legnehezebb feladat. Eddigelé kevés, igen kevés nyelvjárásnak van meg hangtani leírása, holott sok ezer vár még a fölfedezésre. Mindmegannyi szunnyadozó Csipkerózsika és bajosan akad mindegyiknek költögető királyfia. A kutatás ezért a tömeges elintézés módszeréhez fordult. Kérdőíveket bocsátottak világgá, bennök néhány ügyesen megválasztott szóval, hogy ezek aztán keresgéljék össze a sok elrejtett hangot. Az így nyert anyagot térképezve feldolgozták; meghatározták ugyanis az

* Haag »Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes« című, a Nyrben (30:427) már ismertetett munkájában alkalmazza először módszerét. Bővebben ismertette a Münchener Allgemeine Zeitung 1899. évfolyamának 230. mellékletén (a 6. lapon). Ez ismertetés jó részét példákkal meg bővítve újra kiadta a Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten I. kötetében (138—141: Sieben Sätze über Sprachbewegung). Mi, szerkesztőnk megbízása szerint, e két utóbbi alakja alapján adjuk itt magyar átdolgozásban Haagnak saját új nyelvjárástanulmányi módszeréről írt ismertetéseit. Megjegyezzük, hogy ugyanazt a módszert alkalmazza már nálunk Horger Antal, l. Nyelvészeti jegyzetek cz. közleményét Nyr. 32. k. és Nyelvészeti Füz. 13. sz.

A fordító.

egyes szóalakoknak elterjedését s ez elterjedésnek határait belérajzolták a térképbe. Így tudták meg, hogy mint oszolnak el a nyelv területén a különböző hangok. Így készítette Fischer a sváb nyelvjárások térképét s így alakul ki az összes német nyelvjárásoknak nagy Wenker-féle atlasza.*

Ez már hatalmas lépés a haladásban, vele a legnagyobb sötétségből léptünk ki; nyelvi jelenségekről való újabb felfogások keletkeztek így s megsejtettünk tényleges nyelvi állapotokat. De bizony csak megsejtettük. Teljesen megbízható eredményekhez a nyelvjárasi térképezésnek ez a közvetett módszere nem juttat bennünket. Ennek oka nyilvánvaló. A kérdőíveket jobbadán olyan emberek töltik ki, a kik csak nagyon tökéletlenül tudják leírni vagy kimondani, a mit hallani vélnek, a kik — más szóval — fonetikai iskolázottság nélkül valók. Bármily ügyesen is vannak a kérdőívekben a szavak összeállítva, előre meghatározott véleményekből indulunk ki bennök és velük nagyon fontos jelenségek mellett surranunk el anélkül, hogy Csipkerózsza-álmódzásaikat megzavarnók. Pontatlanság és hiányosság ennek természetes következménye.

Ezen akar a közvetetlen módszer segíteni. Mi a nagy csodatévő titka? Magunk menjünk oda, figyeljük meg, jegyezzünk, vándoroljunk helységről-helységekre. Ezt tette e sorok szerzője hetek hosszát, 50 négyszögmérföldnyi német területen; ott körülbelül minden várost, falut, tanyát bejárt és hangtanilag felvett s ebből először alkotta meg egy nagyobb vidék valóságos viszonyainak grafikai térképét. E kép már most készen van (l. »Die Mundarten des oberen Neckar- und Donaulandes« című munkát). Nyolczvan színes vonal ez, mindegyik egy-egy nyelvi jelenségnek határát jelöli, s fontossága, illetőleg a hozzátartozó szóanyag szerint $\frac{1}{2}$ —4 mm. vastag. E tarka háló, melynek tiszta kinyomatásához külön módszert találtak ki, egy fekete fizikai és politikai térképre van rányomtatva; ez meg az utóbbi századok mindenféle határait s ezeken kívül még az egyes szomszédos helységek magassági különbségeit is feltünteti. Így szinte rászorítjuk a térképet, hogy maga beszéljen. Halljuk hát, mit mond nekünk olyan dolgokról, a melyeket már régen szívesen megtanultunk volna.

1. A nyelvjárásoknak önálló életéről és egymásra való hatásáról.

A nyelvjárások változásának kétféle oka lehet: 1. hangváltozás által keletkezett belső fejlődés, 2. szókiszorításban (Wort-

* A Wenker-féle atlasz még ma sincs teljesen készen, pedig alkotója még 1876-ban megkezdte rávonatkozó tanulmányait. A térképnek egyetlen példánya Berlinben van. Ezekre vonatkozólag érdekes elolvasni a következő közleményt: Der Sprachatlas des deutschen Reichs und die elsässische Dialektforschung. (Archiv für das Studium der neueren Sprachen 61:29, Ferd. Wrede.)

verdrängung) jelentkező külső hatások. De a hangváltozásban is csaknem mindig észrevehető a külső eredetű indító-ok.

Példa a valóságos hangváltozásra (aktueller Lautwandel): Hosszú orrhangú mássalhangzók — ha északkeleti irányból indulunk ki — egyre rövidebb és rövidebb alakban jelentkeznak. Deisslingenben azt mondja az idősebb nemzedék: *hammər*,* *rennə*, *šwimmə*, *brunnə*; az ifjabb: *hamər*, *renə*, *šwimə*, *brunə* stb. A valóságos szóelváltozásra: Ha nyelvjárásunkban délnyugati és délkeleti irányból kiindulva előre haladunk, azt tapasztaljuk, hogy azon szavaknak, a melyeknek kfn. (közép-felnémet) alakjaiban *ht* van, spirans nélkül való alakjai elmaradoznak. Hattingenben azt mondja az idősebb nemzedék: *naat*, *reat*, *meet*, *liət* stb.; az ifjabb: *naaxt*, *reaxt*, *meext*, *liəxt* stb. (de nem következetesen).

2. Új alakok elterjedésének módjáról.

Azon szavak, a melyek valami újítás hatása alá kerülnek, zárt hangtani csoportokban terjednek el. Az összes hangtanilag megegyező szavaknak rendszeren csak egy közös határuk van. Azon szócsapatok, a melyek egy nagy nyelvi jelenség közösségéhez tartoznak, apróbb hangtani csoportokra oszlanak; a nyelvi változás rétegszerűen terjed el.

Például: Régibb hang- és szóelváltozások eredményeként rövid szótagok rövid hangzói megnyúlnak, ha északról indulunk ki. Az idevágó alakok nyelvterületünkön 6, csaknem teljes hangtani csoportba oszthatók. Egytagu példák *a*-val: *tag*, *gras*, *bad* stb., ilyen körülbelül 20 van. Egytaguak más hangokkal: *wis*, *hof*, *tsug* stb., körülbelül 20. Többtaguak *er*, *or*-ral: *gerə*, *šerə*, *borə* stb., körülbelül 10. Többtaguak *ag*-gal: *sagə*, *magə*, *kragə* stb., körülbelül 10. Többtaguak *ε*-vel: *regə*, *fedər*, *lebə* stb., körülbelül 20. Többtaguak más hangzókkal: *ofə*, *štubə*, *gibəl* stb., körülbelül 300. A legdélibb részekről számítva (ott egy darabon általában nincs nyújtás, tehát az összes említett alakok rövid hangzókkal ejtődnek) rétegenként következnek ezek egymás után, az északi határig, a hol már csak a nyújtott alakok uralkodnak: *taag*, *wiis*, *gearə*, *saagə*, *reagə*, *oofə* stb. stb. Stockach, Donaueschingen, Villingen, Schramberg, Rottweil, Oberndorf hat különböző nyújtási zónába esik.

* A Zeitschrift für hochdeutsche Mundarten jelölései (csekély módosításokkal): A magánhangzó hosszúságát a betű kettőzése jelzi; *i* = a mienknél (*i*) nyiltabb *i*; *e* = zárt *e*; *ε* = nyílt *e* (általában a betű alá tett kampó a nyíltság jele); *æ* = magyar királyhágóntúli igen nyílt *e*; a betű-alakok fordított jelei (pl. *ə* = fordított *e*) igen rövid hangokat jelölnek; a felül tett kis *n* az orrhangú hangzók mellett szerepel; a mássalhangzóknál a mienktől eltérő jelölések: *ph*, *th*, *kh* hehezetes zárhangok; *š* = magyar *s*, német *sch*; *ts* = *c*; *η* torok-orrhang; *x* = *ch* a német *ach*-ban; *c* = *ch* a német *ich*-ben. A többi érthető.

3. A nyelvjárások rokonsági viszonyairól.

A határvonalaknak legnagyobb része vastag vonalnyalábokká egyesül; ilyenformán kisebb-nagyobb nyelvi egységek, nyelvjárások keletkeznek.

Például szolgálhat az Elta-nyelvjárásvidék, a mely Heuberggrandtól a Dunának mellékfolyócskájáig, az Eltáig terjed. Benne tizenöt helység van s ezek csak egyes szavakban különböznek egymástól, nem pedig hangtani szócsoportokban. Általános tulajdonságaik, a melyeket hangtani szócsoportoknak jellemző képviselői mutatnak: *šauſſ, šaiſſle, grouss, beis, hous, weib* — *haand, daiⁿka, triiⁿke*, — *seage, jassə* — *aalt, aarbət* — *naa^{nt}, ic*.

E vidék a Duna-nyelvjárásvidékkel határos. Ebben meg 23—25 helység van, melyek között vannak ugyan kisebb hangbeli különbségek, de ezek mennyiségüket tekintve, elenyészően kicsinyeknek tűnnek fel, ha azon tulajdonságokra gondolunk, a melyek e helységeknek a többiektől megkülönböztető közös tulajdonságai. Ilyenek: *šəſſ, šəſſle, grooss, bees, huus, wiib* — *hand, denka, trinka* — *seə, essə* — *naaxt, ix*; összesen körülbelül 600 szó másképp hangzik itt, mint az Elta-vidéken.

Északon az Oberneckar nyelvjárásvidékkel határos ez a vidék. Ebben 39 helységet találunk, melyek között nem éppen felvehetetlen hangtani különbségek vannak. Ám e tulajdonságok is csekélyebbek, mint azok, melyek e helységeknek közös határát adják. Ilyenek: *šəſſ, šəſſle, grau^{ss}, bais* — *deⁿka, trinka*, — *essə, alt, arbət*; összesen 400 olyan szó, a melyek itt másképp hangzanak, mint az Elta-nyelvjárásvidéken.

4. Az úgynevezett törzsnyelvek elhatárolásáról.

Egyes nagyobb nyelvjárások, melyeken belül sok a jellemző közösség, sokszor kisebb s egymásba fokozatosan átmenő nyelvjárásoktól vannak megszaggatva.

Például: A svábságnak törzshazája — ama jellemző tulajdonságoknak hazája, melyeket a *sváb* névvel nevezünk — térképünknek északi szélén látható. A svájczinak törzshazája, a melynek jellemző tulajdonságai bár megszaggatva, szintén fel vannak a térképen tüntetve, térképünknek déli szélén látható. A közbeeső területet erős vonalnyalábok mintegy 5—6, világosan megismerhető rétegre osztják. Ezeknek északi felét *svábba átmenő*-nek nevezhetnők (vorschwäbisch, pl. az Oberneckar- vagy Elta-nyelvjárás), a délit pedig *svájcziba átmenő*-nek (vorschweizerisch, pl. a Duna-nyelvjárás). Ama, mennyiségükben is figyelemreméltó hangváltozásoknak iránya, melyeknek határa e rétegek határával jobbra összevág, délről észak felé haladva, a következő:

Délen :

Északon :

1. nöü, lüüt, böös, übl, öfə stb.	nei, liit, bees, ibl, efə stb.
2. weeg, geern, toor, lootər »	weag, gearn, toar, loatər »
3. xopf, xuxi, xilxə »	khopf, khuxi, khilka »
4. ix, glüx. ræcnə »	ic, glüc, ræcnə »
5. grooss, bees, wiib, huus, frou, kseit »	grauss, bais, weib, hous, frau, ksait »
6. ofə, ligə, štubə, hasə »	oofə, lingə, štuuubə, haasə »

5. A nyelvjárási * határok keletkezésének okairól.

A legtöbb nyelvjárási határ részint régi, részint új politikai közlekedési akadályokkal (határokkal) esik össze. A természetes közlekedési akadályok. — ilyenek pl. meredek folyópártok vagy hegységeknek lejtői, vagy kopár területek — e tekintetben semmit sem számítanak.

Például: Ama rétegeknek határai, melyekben a rövid szótagnak magánhangzói megnyúlnak (vö. a 3. pont példáival), főbb irányaikban a következők: *wis* stb. Nellenburg északkeleti határáig; *gerə* Fürstenberg északi határáig; *sagə* stb. Villingen északi határáig (Rottweil nyugati határáig); *regə* stb. Rottenmünster északi határáig (Rottweil nyugati határáig); *ofə* stb. Rottweil északi határáig (a barentali lovagkerületek keleti határáig).

6. Meddig tart a politikai határoknak a nyelvi fejlődésre való hatása ?

Megszűnt politikai határok megszűntük után még legfeljebb 300 évig korlátozzák a nyelvbeli továbbfejlődést; újabb határok hatása már 30—40 év múlva észrevehető.

Például: Az 5. pontban említett politikai határok a 19. száz. elejéig hivatalosan szerepeltek. A Baar és Hegau közti, Tuttlingen-Neuhausen-féle kerületi határ, mely csaknem 1000 évig szerepelt, a 15. században megszűnt s ma már nem is esik össze semmiféle hangtani határral. A Thuningen, Thalheim (Württemberg), Sunthausen, Öffingen (Baden) között 1815-ben keletkezett politikai határon most északi és déli nyelvi újítások halmozódnak egy vonalban. Ez irányban azonban régebben sohase húzódtott politikai határ.

7. Politikai és nyelvjárási területeknek egymáshoz való viszonyáról.

A középkori néptörzshatárokhöz mai nyelvjárási határainknak semmi közük sincsen. Ellenben mai nyelvjárási területeink összesnek az utóbbi három évszázad politikai területeivel, már a mennyiben az utóbbiak zárt területek.

* Kár, hogy Haag e munkáiban több szót használ a nyelvjárásra (Mundart, Sprachlandschaft stb.) anélkül, hogy közöttük fogalmi különbségeket állapítana meg. Mi következetesen a Balassa alkotta műnyelvvel (nyelvjárás, nyelvjárasterület v. vidék) élünk. A ford.

Például: Az Oberneckar-nyelvjárás nagyjában összevág Rottweil birodalmi városnak, Rottenmünster nevű tartozékának és a velők határos lovagi birtokoknak területével; a Duna-nyelvjárás hasonlóképen Fürstenberg herczegségnek összefüggő részével.

Íme ezeket mondja el közvetetlen módszer szerint elkészített térképünk. Oly tételekről van itt szó, a melyek az általános nyelvtudomány szempontjából is igen fontosak — hiszen minden nyelv nyelvjárásból keletkezett — s a melyeknek hasonló munkálatokkal újra való megvizsgálása érdemes munka volna. De mert bizonyos, hogy mindenféle további búvárlatnak a hangtani felvétel kell hogy alapul szolgáljon, a cél, a mire törekednünk kell, az legyen, hogy ilyen közvetetlen módszerrel vegyük fel az egész német nyelvterületet. S valamint a birodalomnak pl. földtani térképe is megjelenhetik egyes különálló lapokon, ilyen nyelvi térkép elkészítéséhez is hozzá lehet fogni. Az út ki van már jelölve. A rajta való járás, a közvetett módszerekkel szemben, azért is hasznosabb, mert gyorsabb és olcsóbb is. Németországban évenként száz meg száz klasszikus és modern filológus jut annyira, hogy hangtani és történeti szempontból efféle munkához elég képzettsége van. Mindnyájan versengenének egymással a munkáért, ha a birodalom nyelvjárási térképének munkálatait köztük szétosztanák s egy-egy munkarész elvégzésének jutalma a doktori cím elnyerése volna. A szétosztás is könnyű volna; az új katonai térképnek minden lapja megkapná a maga munkását; munkaidőül a 20 négyszög-mérföld számára, tapasztalataim szerint elég volna egy esztendő. S ez nem volna az egyetemi hallgatóra vagy a jelöltre nézve elveszett idő. Minthogy ez a munka nagyon sokoldalú, igen elmemozdító és önálló — korántsem pusztá anyaggyűjtés —, még a továbbképzésre is pompás anyagot szolgáltatna, melynél jobbat kívánni se lehetne a fiatal filológus számára.

Így csaknem egy csapásra, állami költsékezés nélkül — hiszen csak az eredmény kiadása kerülne pénzbe — megalkothatnók a birodalomnak végleges, nyelvjárási térképét, a melyhez a kérdőíveken alapuló eddigi munkálatokat csak ideiglenes előmunkálatoknak tekinthetni.

HAAG KÁROLY.

A TOLNAVÁRMEGYEI SÁRKÖZ NYELVJÁRÁSA.

(II. — Vége.)

Most áttérek a Dávid Pál-féle szógyűjteményre, melyben olyan szavak is vannak, miket részint bővebben kell megmagyaráznom, részint hibás magyarázatukat kell kiigazítanom.

bóktat: bologtat v. bóloktat.

botos: vastag gyapjúfonalból kapczás által kötött *szárkapcza*, Bátán *csarap*-nak is hívják (török *csoráb*: szárkapcza).

cifertel csak Alsónyéken; a szomszéd Bátaszék németiségétől jött teljesen új szó. [Vö. NySz. *cibertes*, *cifirtes*.]

cófli szintén Bátaszékről való egészen új német eredetű szó; pamutból kötött német tutyi vagy papucs; a völgyeségi járás svábjai és stifolerjei közt *patschker* neve van [*bocskor*].

cönöge csak a *cinäge*, *cinöge* változata.

cula, Bátaszékről jött új szó szintén csak Alsónyéken; bármi-féle kendőbe kötött holmi, közönségesen *bugyor*.

csermelye, a tájkiejtés szerint inkább *csörmöle*.

csafring: a fejtetőről hátrafelé a szoknya aljáig érő hosszú zsinóron lógó bojtok.*

csónik: egyetlen fából faragva, míg a *ladik* több farészből van összeállítva.**

ereszték dehogy is eresz; a sárközi háznak nincs eresze, nem is volt soha. De a sárközi régi építkezések közt voltak *eresztékes* házak. A konyhaajtó és a kis ház ablaka közt levő rövid vonalon a háztetőt messze alá eresztették, mely eresztésnek széle a fal félmagasságáig leért a föld felé és két erős dűczra fektetett átalgerenda tartotta; néhány ilyen eresztékes ház még ma is megvan; a napsütés ellen árnyékot tartott az a leeresztett féltető, itt varrtak és dolgoztak nyáron a nők, itt volt a gazda szűnyogháló ágya szánra vagy avúlt csónikra vetve, néha bakszekéren is. Tehát a tetőnek azon a rövid vonalon való mély leeresztése az *ereszték*.

févó: tekeres; kendő, melyet karikára hajtva összecsavarnak; vagy szőrrel, ronggyal kitömött, külön e célra készített koszorúalakú vánkoska, melyet a tehervívés a fejére tesznek, hogy a fejen vitt teher a fejtetőt ne nyomja. [Vö. MTsz. *fej-al*].

fürhang: csak Alsónyéken; új szó a szomszéd Bátaszékről.

guvancos; így is: *gudvancos*.

kalázi nemcsak az ivópohár, hanem üvegkorsó is.

kerek-ók; a fejkötő-hímzés mintái közt van egy karika alak, melyet sűrűn használnak a virág-minták közt levő üres terek kitöltésére; ezt a kerek alakot *kerek ók*-nak hívják; ennek az *ók*-nak eredetét én kezdetben *alak* szóból gondoltam a tájkiejtések szabályai szerint (mint a *vaj*, *vorr*, *sorok* stb., ez is mélyhangú *olok* volna, ebből a szabályos *l* kilökéssel *ook*, *ók* s így *kerek ók* = *kerek alak* volna); azonban a szláv nyelvben *óko*, *vóko* = szem, és igen jól oda vág a *kerek ók* = *kerek szem*.

keszegőré nem sárközi tájszó, hanem a *keszeg*-ből cigány-csinálta szó; lehet hogy egy-két ember, ki cigányokkal érintkezett, tanulta meg tőlük.

* Fiatal menyecske öltözkééhez tartozó dísz; a pipaszárokon levő zsinóros boklyók vagy bojtok kicsinyben egy és ugyanazok, — egykor magyar mentéken, sőt a nagy bundákon is viselték.

** Ez a megkülönböztetés annyira határozott, hogy mikor a múzeum számára egy fából faragott ladikokat kerestem, mindig kiigazították szavamat *csónikra* és meg is magyarázták tévedésemet.

kut-ródolás alapszava *ródolás* = a gerendáknak összerovása; *ródol* = összeró.

lájig? új szó lehet bátaszéki németektől, lámpással kereshetik, a ki tudja. [Vö. *lájék*, *laddék*, MTsz. a lát cikkben. A szerk.]

lancmók? új szó Bátaszékről a csavargókra (*landsmann*) csak Alsónyéken.

mony; nem csupán összetételben, hanem külön is használatos általában; tikot *monyázni*: megnézni, vajjon a tyúk tojós-e? a tojócső végénél van-e már a tojás?

nyaksi: a járom felső részének, vagyis az ígának ívalakú hajlása; másutt *járomfa*.

ottszoru. No ennek a szónak megadta a közlő. Egy adomát hallott tőlem; egy decsi emberhez látogatóba jött egy baranyai ember; a decsi embernek szüksége volt a lábitóra, kérte a vendéget, hogy szüveskedjék kigyelmed, hozza ide az *osztorut*, és az udvaron egy helyre mutatott; a vendég kereste, kereste, de nem tudta maga se, hogy mit; végre odakiáltott, hogy mit is vigyen hát? *osztorut*, volt a felelet; mire a vendég így szólt: értem, értem, hogy *ott szorút*, de hát hol szorút? (t. i. szorult); így nyomta be a közlő a csupán Decsen ismeretes *osztorut ottszoru*-nak. Decsen is csak régebbi időben használták, ma már nincs, semmi egyéb, mint két ellentétes oldalán ágakkal bíró szálfá, az egyszerű, természetes lajtorja; az alföldön *ösztürü*, magyarul *felhágó, lábtó*.

prustya dehogyis deszkakerítés; durván laposra hasított fahasábok függőlegesen állítva; felső végükön meg vannak faragva s a faragott végek rőzsefonással összekötve; ez a *prustya*-kerítés. Tót szó az *osztor*val együtt; ma már egyik sincs a Sárközben; behozóikkal együtt kihaltak. Amilyen dīb-dáb volt a *prustya*kerítés, most ugyanefféle összevisszadobált és helyezett kerítésekre mondják csúfólódásul, hogy csak olyan *prustya*kerítés biz az.

tekerőzni dehogyis öltözködni; csupán csak egyetlen alkalomszerű tényre szorítkozik és nem is az egész öltözködésre. Az esküvő után való nap reggel a fiatal asszonyt megfosztják leány-fejekességétől; leveszik a pártát, haját másképp fonják, elől lenyírik, fejfedő himzett leplet kötnek a fejére s e fölé fehér fátlyolt tesznek (a fehér fátlyol egykor saját szövésű finom, hosszú kendő volt, egyik végén gyönyörű saját készítésű színes himzéssel; ezt *bíbor*-nak hitták; ma boltban veszik a fehér fátlyolt, de azért *bíbor* neve megmaradt;) a hosszú kendőt azután a fejen, az áll alatt vezetve kétszer-háromszor körülcavarják, úgyhogy az egész fej le a vállig be van fedve, csupán az arc szabad; a fejtetőn sok tüvel a hajhoz és a himes fejlepelhez tűzik, ezenkívül kétfelől a halánték tájon három-három, többnyire ezüstből való hosszú tüvel, *tekerőző tük*-kel letűzik. Ezt a fiatal asszonynál a *tekerőztető* asszonyok végzik. Tehát a *bíbor*, vagyis fátlyol feltekerése a *tekerőzés*, tehát nem más, mint kontybekötés esküvő után.

Széked dehogyis tófenék, csak két tófenéknek a neve az alsó-

nyéki határban; *Öreg-Széked* meg *Kis-Széked* egymás mellett; a tófenék — van a Sárközben száz is — általános szóval bizony csak *t^ofenék*.

zurbitol nem zörög, hanem zörget, zavar, felzavar; halász műszó: bokor elé állítják a *bukurszákot* s két ember kétfelől a bokrot *zurbitol*ó bottal *zurbitol*ja, hogy az ott rejtőző halak megriadva a bukurszákba igyekezzenek. [Vö. *turbokol*, Nyr. 29:56, 111. A szerk.

béfa, *b^efa*; béfa, belfa az iga belső két szarvalakra kiálló fája. *eltiedel* soha se volt tájszó; valamely fogházból hazajött ember használhatta ezt a tolvajműszót.

csikle. Utoljára hagytam ezt az érdekes és becses szót, mely nem mint a közlő állítja csak közmondásban él, hanem csakugyan megvolt és nem is régen a *csiklész*essel együtt. A csiklét az Ethnographia ez évi 1.—2. füzetében közöltem, rajzban is he van mutatva; a *csikle* szótövéből származó szócsaládot pedig a Nyr. szerkesztőjének felhívására össze fogom gyűjteni és később egyszerre közlöm.

* *

Ezek voltak a feltünőbb hibák és helyreigazítani valók Dávid Pál szógyűjteményében. Ezt a szógyűjteményt most megtoldom néhány érdekesebb szóval saját gyűjtésemből, melyet egész terjedelmében csak később, rendszeres feldolgozás után közlök.

A nyelvsajátságok címe alól kimaradt három érdekes szóösszetétel; főnév igével összetéve a főnévnek tárgyragja nélkül:

emberbiró csónik; mondják *egy-, két-, három-, hat ember biró csónik*, vagyis a csónak nagyságát azzal jelelik, hogy hány embert bir el, hány fér bele felfordulás veszélye nélkül.

kendőrnnyü: *é^e v^otam kendőrnnyüni*; *há^o mögy szüle?* *kendőrnnyüni*; *akk^oó, mik^oó kendőrnnyüttünk*.*

szálvon sárköziesen *szávonny* (l-kilökössel) ritkítani, szálát vonni¹ alapértelemmel; ezt a szóösszetételt a sárköziek kétféleképp használják: 1. a szálfát, faágakat meghozzák az erdőről; időközönként a rakás szálfákat, faágakat tüzelőnek felapritják s az természetesen fogy; a gazda vagy más a családból észreveszi, hogy kezd fogyasztani és jóval kevesebb, — erre azt mondja: *ejnye de megszávonnyáztátok ezt a fát*: megritkítottátok, igen fogyasztottak belőle; az *éjjé* ugyancsak *megszávonnyázták a fát* = megritkították, elloptak belőle; *bátyámuram a Pali szávonnyázza ám kietők fáját*: húzkozza belőle a javát és nagy részét; felvágott vagy ölfára már nem mondják; — 2. női kézimunkára átvive: *szávonnyos az ümög uja*: zsubrikolt, suprikált = a vászonnak szálait kihúzkodják, *megszávonnyázzák*, az így megritkított szálakból hármát-négyet összefogva *nyakon vorrik*: így készül a *szávonny* = zsubrikolás; a készítéskor *szávonnyoznak*, s a kész női munka *szávonnyos díszítés*; szép, törzsökös kifejezés a suprikált vagy áttört női kézi munkára; nyilván *szál-vonás*, szál-kihúzás. [Vö. *szál-vonás* MTsz.]

* Ez az utolsó nagyon föltűnő. A megelőző példák olyanok, mint *szénagyűjteni* meggyünk, *favágni* voltunk. A szerk.

bíbor-ümög: finom fehér patyolatból készült női félümög (l. a *tekerőzni* szónál).

bíborvég: a fejre való bíbor egyik végére varrt tenyérszí szél-
les, 20—30 cm. hosszú, színes selyemhímzés, gyakran ezüst- és arany-
szálakkal körülvarrva, ugyanezekkel körülcsipkézve.

bíbor-síma = *simabíbor*: ha a szövés síma.

bíbor-bodor = *bodor-bíbor*: ha bodros szálaból szövik.

bíbor-sejöm = *sejömbíbor*: a szálab a selymet közelítő finomságúak;
az ebből szőtt ümögnek való oly finom, hogy az emberi test áttet-
szik rajta s így csak a bíbor-ümög ujjait készítik belőle.

Megjegyzendő, hogy az ümögnek való fehérbíborokat a sárközi
nők maguk szövik.

bőrfa: a hordónak kocsira felhengerítésekor a kocsi hátuljához
támasztott párhuzamos lejtő; Veszprémben *kujcsorgya* [= *korcsolya*.]

búsz, *búszos*; ennek a ritka szónak életben lételére úgy jutot-
tam, hogy több helyen beszélgetés közben a lidércz felől kérdezős-
ködtek tőlem. Magyaráztam, hogy az nem egyéb, mint mocsáros,
ingoványos helyeken a mocsárban képződő rossz levegő, gáz, mely
buborék alakjában tör a felszínre s itt a levegőn meggyullad magától.
Mindannyi hallgatóm rögtön rámondta: *igön, igön a föld búsza, oan
búszos földbe teröm; az a föld ereje*. Tehát a szónak értelme: földpára,
kigőzölgés, földereje.* Az egész Sárközben a földpárát *búsz*-nak hívják;
búszos föld, föld búsza.

csilleg: lassan, óvatosan lépked, lopva jár; *ott csillögött a kertők
alatt; u'ffájt a lábikám, alig ho'csillögtem*.

csillegő: lassú tánczlépés; a lányok és fiatal menyecskék minden
vasárnap a *játszóra* mennek s ott férfi nélkül körbefogózva saját
énekükre tánczolnak; az első leglassúbb egyszerű lépés; bal lábbal
baloldalra kilépnek, mind a két láb sarkát emelik és leeresztik,
ekkor a jobb láb a bal mellé lép — ezzel egy csillegés befejeződött;
ismét kilép a balláb oldalra, következik a sarokemeléssel való ringás,
a jobb láb a bal mellé lép és befejeződik a második csillegés; —
minden ilyen befejezett tánczlépés után kissé megállanak; így fordul
a kör lassan jobbról balra: ez a csillegő része a táncznak; ezt
követi a *lépő* és utána az *ugrós*.

csipcsarap: kenderáztatáskor a kendert a vízbe leszorító vas-
tagabb vesszők, karók (vö. a *csarap* szót a *botos* szónál). [Vö. *cserep-
csik*, *csipcsalap* stb. MTsz.]

csörő-kosár: vékony vesszőből font tojásdad vagy más idomú
kézi-kosárka (vö. *cserény* szavunkat; *cserényajtó* = vesszőfonásból
készült konyhaajtó; *cserje*, *cserjés*; vö. még a sárközi *sügres* 'sűrű
bokros hely' szót.)

csöröglő: a fiatal menyecske *első* lebetegedésekor ágya fölé
sátort emelnek és ha fiú az elsőszülött, lakodalomhoz hasonló ünnep-
séget ülnek. A szónak néprajzi alapértelme sátorkészítés, átvitt érte-

* Ezekből tisztán megmagyarázhatni az ÉrdyC. s DöbrC. *búsz* szavát
(Nyr. 33:77).

lebenben az elsőszülött fiú keresztelő lakomája. Én kún szokásnak vélem; a szó úgy tudom csak a Kúnságban és a palóczok közt ismeretes még és pedig ugyanazon értelemmel. Ázsiai népszokás egyik másik törzsnél, hogy a lebetegedő anyának külön sátort készítenek, sőt erdőbe rejtett sűrű bokros helyekre küldik. Törökül volna: *şejroglu*, cserje-fi, bokor-fi, bokorban, vesszőfonásos sátorban született fiú, így **csöröglu*, *csöröglő* régi kún szó volna. [? — Vö. *cseréklye*, *cseréglye*, *cserőkje* sok vidéken a. m. fenyőfa tülevele, rőzse stb. MTsz. — A betegedő és lebetegedett asszonyt az osztyákok mint *tisztáltlant* szintén elkülönítik. A szerk.]

csörögés: zörgés.

cifra: ünneplő díszbe öltözött leány, jó értelemben.

egyem v. *ögyem*: 'izé', régi szó, melyet ma már alig hallani, csak igen öregek ajakán él, midőn a megfelelő szót hirtelenében nem találják. [Vö. MTsz.]

falatál: falatoz.

feleközet: féle, feleség; *ma má' tiz feleközet embör vót itt*: tizféle.

iz: kellemetlen, rossz érzés; *tennap kapisztát öttem*, ugyan *izömré* esett: nem jól esett; *izire, izünkre esik*. [Vö. MTsz.: 2. *iz*, szólások.]

izlet: *iz*, valaminek *ize*: jó vagy rossz *izlettye* van valaminek.

jász, *jászos*: gyász.

jászkeszeg: fehéres sárga viaszhoz hasonló húsu keszeg neve; érdekes a gyász-szín megjelelése: ma is még nagypénteken fehér gyászban jelennek meg a templomban, régen meg általában a sárgás-fehér színű szöttes ruhába öltözködtek gyász esetén.

korholló: kóró-söprű.

kuti: fából vagy agyagból készült kis öblös csésze, melyben különféle fűszert, élelmiszert vagy mást tartanak; másutt *kütü*, *kütyü*, makksészéje, hüvely stb., vö. török *kutu* csésze, szelencze; saját nyelvtudatomban — veszprémi lévén: *kütü* és *kütyü*, tok, csésze, növények hüvelyei.

hüvitköz: hűtözik, hűvösít, vö. Nyr. 33:78.

pihöll: csendesen, halkán lélegzik: *a tollat is az orrom alá tartották, hogy pihöllök-e*.

röpös: repes; úgy röpösött a szívem örömébe.

savernya ember: sovány ember.

sivány keszeg; keskeny, vékony, sovány keszeg.

*töp*enköd*: töprenked-ik; megjegyzendő, hogy az ilyen -*kod köd* *ked* képzős igéket a 3. személyben -*ik* rag nélkül használják: *neve-köd*, *hányaköd*, *zsémböröd* és *zsémbösköd*, *böstörköd*, *szánakod*, *incsóköd*.

zamak, *zamakos*: zömök.

zsuritkoz: összezsugorodik.

KOVÁCH ALADÁR.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS SZÓTÁRÁHOZ.*

I.

átmérő: diameter (Pápay 261); a NyÚSz. 1835-ből.

azonság: identitas (Pápay 261), *azonosság* Tzs. 1838.

be-ér: utólér, ez a németesség már Decsy Osm. 37: »a.. lassú lépésekkel utazó ellenséget b-érte«.

békül, *békt* újabb képzések; a régiség csak *békell*(-ik) és *békeltet* alakokat ösmert (vö. Nyr. 32:566). Legelőször Sándor István Toldalékában (1808) találjuk, származékaival: *békülés*, *öszve-békül* (NyÚSz. szerint 1835); Kresznerics: *megbékt*, *öszvebékt*.

békülékeny először Ball. Telj. Sz. 1873.

biztos: commissarius: »a' török táborba küldetett biztosai által«. Decsy Osm. 288, 391, 789. NyÚSz. 1792-ből.

bukik: sich neigen, beugen Adámi; NyÚSz. 1808-ból.

butor szótárilag már Baróti Szabó Dávid Kisded Szótárában (1792) *bátyor* czímszó alatt, de még *batyú*, *málha* értelmében. *Házi bátor* Decsy Osm. (Nyr. 32:436), *hadi* és *tábori bátor* igen sokszor Decsy Osm. 3:59, 124, 410 stb.

csirág Spargel, Adámi követte el alkalmasint a hibás olvasást, nem Sándor István; vö. Nyr. 31:149.

elegy Vermischung, Vermengung Adámi. Előtte csak melléknév.

érték das Vermögen Adámi. Még B. Szabó D.-nál is *értek*. Jelentése a német szó szerint 'vagyon' is, meg 'tehetség' is lehet. NyÚSz. 77.

estély, népies eredetét valószínűvé teszi Adáminál *estvény* Abenddämmerung. Így csak a jelentésváltoztatás volna a nyelvújításé. NyÚSz. 80.

fegyverszünet; Decsy Osm. 3:357 még *fegyver-szűnés*. NyÚSz. 318.

fuvacs Blasbalg Adámi; elseje a *szivacs*, *tolacs*, *dugacs*-féle, igéből képzett szavaknak.

független megelőzője: *független* Decsy Osm. 3:683.

gili = gerle a Tzs. (1835) előtt már Vörösmartynak K. Matild cz. költeményében: »Zöld ágon kis gili zokogva búg«. Auróra 1830.

járvulat: accidens, accessorium, Pápay 165, a mai járulék; a NyÚSz. 1834-ből.

karzat: »a terem karzata« Koss. Törv. Tud. 114; akkor már egészen megszokott szó lehetett; vö. NyÚSz. 161.

kivesz vmít: meglát, észrevesz, fel-, megösmér, megkülönböztet. Ez a sokszor megrótt németesség tudtommal először Faludinak Udvari Emberében kerül elő, melyet a spanyol szövegnek német átdolgozá-

* Adámi = Adámi, Ungarische Sprachkunst 1765; — Debr. Gr. = Debreczeni Grammatika 1795; — Decsy Osm. = Decsy Sámuel, Osmanographia III. 1789; Pápay = Pápay Sámuel, Magy. Literatúra Esmérete 1808; — Koss. Törv. = Kossuth, Törvényhatósági Tudósítások 1836—37, kiadja Légrády 1879.

sából ültetett magyarba: »Az embert külső magaviseléséből *veszszük ki*« (III. század, 93 maxima, 1771.). Megtaláljuk azonban Dugonics Jeles Történeteiben is: »*ki* lehetett *venni* azon lónak temérdek nagyságját és erősségjét«. (1794, 153. l. 17. jegyzet).

köztársaság respublica egészen közönséges már Decsy Osm. 63, 73, 101, 206, 210, 292, 683: »a' Velentzei és Genuai köztársaságok«; csak egyszer találtam régebbi jelentésében: »melly fontos okoknak nem csak a' Király, hanem az egész köz-társaság is engedett« (530), itt ugyanis a király tanácsát, a főrendek társaságát jelenti. A NyÚSz. 1803-ból.

láz mint melléknév, zendülő, lázadó értelmében Vörösmarty Zalán fut. 1. kiad. 210: »rejtve maradtak a' láz pórok előtt« IX. én. SzD. Kisd. Sz. 1792 mint főnév.

levelező: a ki a levelet kapja, Kossuth, Törv. Tud. 113: »még későbbben értesíthetem levelezőimet«.

level [így!] -*hordó posta* Decsy Osm. 3:11; előbb *levél-hordozó posta*.

nemtő. Vörösmarty már a Philosophiai Múszótár (1834) előtt élt vele, Zal. fut. 1. kiad. 146, 147.

nyelvtan. A NyÚSz. szerint (322) Bugát volt az első, ki *éptanával* tan utótagú összetételt képezett. Fogarasi János Művelt Magyar Nyelvtanának (1843) Toldalékában felsorolja nyelvtani irodalmunkat s ott (393) a következő címet említi: »(Névtelen) Debreczeni elemi nyelvtan. 1827«. Akárhogy kerestem, sem a könyvet, sem szerzőjét nem tudtam megtalálni, de még a könyvészet sem tud róla. Ha Fogarasi adata nem sajtó- vagy egyéb hiba, akkor ez volna az első -*tan* utótagú összetétel.

örjöng: »*öröng*, vagy *örjöng*, divagatur« Debr. Gramm. 280. NyÚSz. 1815-ből.

örhely Debr. Gramm. 280; NyÚSz. 1808-ból.

rabtárs: »Szilágyi Mihálynak... feje-is vétettetett, rab-társa pedig.. szabadon bocsátott« Decsy Osm. 173—174. vö. NyÚSz. 327.

réteg (stratum super stratum). Debr. Gramm. 160.

szerel, Debr. Gramm. 286: »*szer-el* (mint: per, *perel*, ér, *érel* 's a t.) tulajdonképpenn ezt teszi; előveszi az eszközt, a szert, és él azzal: vagy inkább: szerelni valamit, ennyit tehetne: *szernek*, jónak, rendesnek tartani valamit; ez a szó megnints, hanem belőlle ez: *szerelem*, amor«. — Úgy látszik, hogy itt is, mint más alkalommal is, a Debr. Gramm. adta meg az indítékot egy új szó megalkotására.

szobor, *czobor* Ehrensaul, Adámi; Pápay (277) dunamelléki szónak mondja, melyet föl kell venni a köznyelvbe. NyÚSz. 312.

televény terra ex diversis speciebus concreta, congesta. Debr. Gramm. 287; tehát már nem *'gaz'*, mint a NySz. és SzD. mondja. NyÚSz. 332.

vidor. Sándor István a Debr. Gr.-ból vehette: »*vid*, *víg*, *vidor*, *vidül*« 274.

viganó. NyÚSz. 1838-ból. A Társalkodó 1834. 7. száma közli Rozsnyó vidékéről ezt a ma is ösmeretes népdalt:

Kertifán csereg a' szarka
 Az én tubám tarka barka,
 Piros csizma zöld viganó,
 Majd utána visz a' manó.

II.

Peretsenyi Nagy László volt egyike azoknak, a kik a legbuzgóbban igyekeztek a nyelvújítók alkotásait műveikben alkalmazni. Írói pályáján, mely 1798-tól 1827-ig terjed, előbb Barczafalviék, később aztán Kazinczyék híve; három évtizedes munkásságának minden egyes darabja híven mutatja, melyek a legújabb, legdivatosabb termékei a nyelvújításnak. Mikor az északi rokonság felfedezése lelkesíti tudósainkat, ő is kever verseibe lapp szavakat, miket Sajnovicsból és máshonnan szedeget, különösen 1802-ben megjelent Szakadárjába, mely tárgy szerint is a lapp-magyar testvériségnek ünneplése. Új szókat »csinálni maga is próbálgat«, bár a legtöbb halvaszületett alkotás. Szerencsésebb azonban a népnyelv egyes szavainak felhasználásában; akárhányszor igen helyes érzékkel választja ki azokat, melyek arravalók, hogy az irodalmi nyelvet gazdagítsák. A következőkben két munkájából szemelgettem ki egynéhány érdekes adatot, annak bizonyosságául, hogy a nyelvújítás történetében Peretsenyi Nagy Lászlót nem szabad figyelmen kívül hagyni. Az egyik műve a már említett *Szakadár* 1802; a másik pedig *Ovidius Amorum Librijének fordítása* 1819.*

böröndő: »Egy böröndő arany, 's ezüst talentomot...« (Szak. 188). Jegyzetben: »Böröndő annyit térszen, mint Kuffer láda; ezen szó Baróti Szabó Dávidtól eredett, a' kinek a Szótárt és a' Magyar Alagyás Versek... köszönhetjük.« Ez tudvalevőleg tévedés, mert a *börönde* Barczafalvi alkotása. NyÚSz. 30.

csatapiarcz: »a' két tábor a' tsata piartzon egymás ellen lépe«. (Szak. 44). Jóval megelőzi Kisfaludy Károly *csatasíkhját* (Nyr. 31:516) és Helmeczy *csataterét* NyÚSz. 36.

dédel: »dídele lanyha tüzed« (Ov. 183), elvonás a *dédelget*-ből. *fagylat*: »hideg italokat, leg-inkább adatott Narants-fagylatokat«. (Szak. 187). Az Orithiában (1804) P. Nagy László már *fagylaltot* mond, ugyanígy SI. 1808. NyÚSz. 84.

fennkölt: »Nem teszem öszve ugyan fennköltt versével enyimet« = non ego contulerim sublimia carmina nostris«. (Ov. 139.) A NyÚSz. 1838-ból idézi. [De már Faludi is használja, mint a NySz. is idézi F. jegyzőkönyvéből: »fönn költt méltóság«. Vö. még: »Maga eleibe bocsátotta a követeket és fennkölt méltósággal fogadá« Fal. 694 stb.,

* Minthogy Szinnyei Magyar Íróiból ez a munka kimaradt, közlöm az egész címet: »Publius Ovidius Násónak Enyelgése. Magyarázta Peretsenyi Nagy László, T. Ns. Arad vármegye szolgabírája. 1819 Május 16-án Aradon. Pesten, Trattner János Tamás betűivel. 1820.« 8°, 208. Kétnyelvű kiadás. A fordítás végén az olvasóhoz intézett versben felsorolja több művét. Bartal Antal a class. phil. hazai irodalmában említi.

idézve Simonyinál: A nyelvújítás történetéhez 11. Vö. még Kaz.: Lev. 8:221. — *A szerk.*]

gyönyörít (Ov. 53, 93); a NyÚSz. 1838-ból.

iram: »a' paripákon erős szível iramra kelek«. (Ov. 143.) NyÚSz. 1836-ból.

járvány: »a tavon a szél miatt ki-tsap, meg vissza-fut a' víznek járvánnya« (Szak. 214). Úgy látszik népies. Mint epidemia már 1792-ben Barótinál. NyÚSz.

kéj: »*Kéjje* vetőjének megtsalatatva maradt: irrita decepti vota colentis erant« Ov. 187. Még a 173. lapon is, de itt nem tudom kihüvelyezni a jelentését. A NyÚSz. a *kéj* alakot mai jelentésével csak 1835-ből idézi.

kelme Ov. 13. Minthogy ezt a szót Páriz-Pápai 1801-i kiadásából vette, azt mondja a jegyzetben, hogy régi szó; vö. NyÚSz.

körtér: circus Ov. 143, 147 (maxima jam vacuo Praetor spectacula circo...) NyÚSz. 1835-ből.

lebel: aura. A Kazinczy-korabeli költők kedves szavát igen gyakran írja (Ov. 31, 103, 109, 125), egy helyen még a következő jegyzetet is fűzi hozzá: »Lebel-aura, szép szó; az ilyenek, és más régiek [...] mindenütt füszer számozzák ezen fordítást: mert más magyaráról jól beszélni; más tudóson írni; fejteni«. Még Aranyánál is: »Már lengeti leblét hús reggeli szellő« Bud. Hal. 8:16.

lom: »[hajad] az előtt lommal horgos inadra feküdt«. (Ov. 65.) Ebben a régi, dér, zuzmara'-féle *lom* jelentése lappaug: bozont, sűrűség. Népies szó.

lomb: »nevelkedik a' Láng, Ám ha pedig lombját nem veri senki, kihűl«. (Ov. 15.) Az előbbihez hasonló jelentésű, valószínűleg azonos eredetű népies szó. A Csokonaitól felújított *lomb* is előfordul: »zöld erdők Lombja« (Ov. 95.).

mutatvány: »Praetor előállít.. Körtéri mutatványt: spectacula« Ov. 147. NyÚSz. ebben a jelentésben csak 1846-ból.

napló: ephemerides Ov. 59.

öltő: kor, idő, emberkor: »Ovidius... Tibullussal egy ötöbéli« Ov. bev. VII.; vö. Arany, Toldi, Előhang: *emberöltő* (1846).

pazar: prodigus, Ov. 183, valószínűleg a népnyelvből; vö. NyÚSz. 259.

röpke (?): »jobbában ne talán Repke galyotska vala: an in dextra myrtea virga fuit« Ov. 139. Nem hinném, hogy P. N. L. a *myrtust* [fordítaná *repkével* (vö. repkény) s minthogy igen ritkán fordít szó szerint, itt is valószínű, hogy a versébe nem illő *myrtus* helyébe tette a *röpkét*. NyÚSz. 1835-ből.

szender: hesperus. Nem Verseghy alkotása, hanem csak följegyzése (NyÚSz. 303). »A' Szender tsillagnak szürküllött harmattya« Szak. 45; 122, 176; ez utóbbi alatt jegyzetben: »Szender, Estveli; Derűnyye hajnali tsillagot... (teszen)«. Ov. 33. jegyzetben magát mondja a szó szerzőjének: »általam a' Lucifer *Derűnyye*; Vesperus *Szender* nevet kapott más munkáimban kitétetve«. Elvonás a szenderedik-ből. Nyr. 32:534.

tönkre: »melly Lány engem *tönkre* kirablott« Ov. 17; vö. Nyr. 31:153.

a *történész* szónak, mely szótárilag először Fogarasinál 1836 fordúl elő (l. NyÚSz. történelem alatt), érdekes elődje a *történetvész*: »Deseritzi magyar *Történetvész* (Historicus) írja...« Szak. 142.

vágytárs: »Tzinkus, Vágytárs, tzimbora — az, a' mi a' Deák-nál: Rivalis; aemulus, complex = közös pajtás, etc.« Ov. 45; 49, 131, 189 stb. — NyÚSz. 1833-ból.

TOLNAI VILMOS.

A NÉMET-MAGYAR SZÓTÁRHOZ.

Adatok a szók jelentéstanához. Az iskolában Pfeffel: »Die Stufenleiter« cz. költeményét tárgyaljuk Zimmermann olvasókönyvének (2. köt.) szövege szerint. A tanulók a praeparálásnál felhasználták az olvasókönyv végén levő szótárt, s a Wolff-féle és a Tipray János-féle szótárt (1890). Olvasmányunk tárgyalása közben előfordul ez a szó *der Sperber*. Zimmermann szerint = *kánya*, *karvaly*. — A *kánya* is ragadozó madár, a *karvaly* is; de azért a *kánya* nem *karvaly* és a *karvaly* sem *kánya*. Ez a különféle jelentés feltűnt. Kíváncsi voltam és tovább kutatva, elővettem Wolff szótárát, a hol a következő eredményre jutottam: *Sperber* = *karvaly*; *kánya* = *Weihe*, *karvaly* = *Falke*. Az ellenpróbát megtéve kiderült, hogy *Weihe* = *kánya* is, meg *héja* is; a *Falke*ből pedig *sólyom* lett. — Rendkívül érdekelvén a dolgok ilyen fejleménye, most már a *héját*, meg a *sólyommadarat* vettem elő. A *héjáról* kiderült, hogy az tulajdonképen *Habicht*, a *sólyomról* pedig az, hogy az *Falke*. Az ellenpróba szerint *Habicht* *ölyv* is, *héja* is; az *ölyv* pedig *Habicht*.

Ezek után a Wolff-féle szótár alapján az derül ki, hogy a *kánya*, vagyis a *karvaly*, akarom mondani a *héja* olyan *sólyom*, a mely tulajdonképen *ölyv*. nb,

Csodálkozással vettem észre ezt az átalakulást, de hát nagyobb bizonyosság okáért elővettem a Tipray-féle szótárt is. Ott a következőket találtam: *Sperber* = *karvaly*, *karoly*; a *kánya* = *Weihe* és *Geier*; az ellenpróba azt mutatta, hogy *Weihe* = *kánya*; *Geier* = *kánya*, *héja* meg *keselyű*; a *héja* = *Habicht*, a *Habicht* pedig = *ölyv*, *ölü*, *héja*. A *sólyom* és a *Falke* megfeleltek.

Elkezdtém szédülni, mert most meg azt láttam, hogy *Sperber* = *karoly*, *karvaly*, *kánya*, *sólyom*, *héja*, *ölyv*, *ölü* és azonfölül még *keselyű* is.

Ugyanilyen zavart találtam Ballagi magyar és német szótárában (1881, 1890): *héja*: *Falke*, *Habicht*; *kánya*: *Weihe*, *Bussard*; *ölyv*: *Bussard*; *karvaly*: *Falke*, *Sperber*, *Habicht*; — *Habicht*: *ölyv*, *héja*, *Weihe*; *kánya*: *Bussard*; *ölyv*: *Sperber*; *karoly*, *karvaly*. — De nézzünk egy latin szótárt. (Schmidt József, latin-magyar zsebsz. Athenaeum.) *Karvaly*: *nisus*, *kánya*: *milvus*; — *nisus*: *karvaly*; *milvus*: *kánya*, *sólyom*; — *sólyom*: *falco*; *falco*: nincs is benne. —

Megnéztem egy más szótárt is: *karvaly*: *nisus, falco*; *nisus*: *karvaly*; *falco*: *sólyom*; *sólyom*: *accipiter*; *accipiter*: *ölyv*; *ölyv*: *falco, accipiter*.

De talán elég is lesz.

Valaki azt mondhatná, hogy a latin *aequor, mare, pontus* is mindannyi tengert jelent?! Ez esetben tessék odatenni az illető szóhoz, hogy ez az általános szóhasználatban szokott előfordulni, az klasszikus kifejezés, emez kulináris, amaz a prózáé, ez a költőké, az tájszólás, ez idegenből átvétel stb.

A szótári adatoknak tiszta fogalmakat kell adniok és teljesen tájékozni a szó jelentése, eredete, hogy úgy mondjam teste-lelke felől. Ha nem így van, hiba! Annyi azonban bizonyos, hogy *karvaly, karoly, héja, ölyü, kánya, sólyom, kerra, kerecseny, kelecse ny, ölyv*: nem logikai azonosságok; pedig a fölhozott adatok szerint azok.

A ki az ellenkezőt bizonyítja, köszönettel veszem.

KIMNACH ÖDÖN.

Kimnach Ödönnek teljes igaza van abban, hogy a szótár főkövetelménye a pontosság és szabatosság s a szótár két felének a magyarázatúl adott kifejezésekben teljesen meg kell egyeznie egymással. Ez azonban olyan elméleti követelés, mely a gyakorlatban sokszor lehetetlenségekbe ütközik, kivált olyan téren, melyen a szavak bősége az egyik fogalmi körből átsap a másik nagyon közelálló, rokontartalmú fogalmi körbe. Ilyen például a természetrajz szókészlete. Midőn természettudósaink a népnyelv gazdag kincsesházához fordulnak, a szavak bősége gyakran zavarba ejti őket, melyiket tegyék meg tudományos névnek. A nép tudniillik nem nevezi egy és ugyanazt az állatot, növényt következetesen egyugyanazzal a névvel az ország egész területén, sőt egy-egy területen is két-három nemre egy nevet ruház s aztán a jelzők kifogyhatatlan sokaságával különbözteti meg az egyes csoportokat. Így van ez más élő nyelvvel, a némettel, a francziával is. De nincs különben a latin nevekkel sem, pedig ezekkel határozza meg végérvényesen a természettudomány a természet tárgyait. Egy pillantás valamely természettudományi névtárba megmutatja, mennyi eltérés van itt is, az egy tárgyra vonatkozó neveknek milyen garmadáját teremti a tudományos pontosság, a tudakosság, az egyéni és nemzeti hiúság. Hozzájárul még az is, hogy az ókori írók szavainak pontos értelme nem határozható meg minden egyes esetben. Már most nem csoda, ha a szótáríró, a kinek minden szót föl kell vennie, nem egyszer teljesen megzavarodik, mikor a szaktudomány sem ad mindig biztos útmutatást. Így volt ez madártani szavainkkal is a legújabb időkig; a legújabb szótárak sem mentek bizonyos ingadozástól. Abban a tárgyi körben, melyet Kimnach Ödön említ: *héja, kánya, ölyv*: *Habicht, Weihe, Bussard* — bizony minden szótárban összekeverednek, csak a *sas, keselyű, meg bagoly* marad meg a maga helyén. A madártan magyar bűvárai óriás munkával immár véget vetettek ennek az ingadozásnak. Herman Ottónak, a mesternek vezetése alatt olyan művel ajándékozták meg a nemzetet, mely nemcsak mint tudományos könyv nagy, hanem mint magyar

könyv is korszakos; olvasása és nézése tanulság és gyönyörűség egyaránt. A ki nem pillantott még bele a megelőző irodalom útvesztőjébe, az el sem gondolhatja, mennyi fáradozás, kutatás gyümölcse ez a könyv, mely világosan, szabatosan és gyönyörűségesen mutatja be hazánk szárnyas világának tarka csoportjait, úgyhogy nem is ötlük szemünkbe, hogy milyen tudománynyal íródott meg, hanem csak az, hogy mennyi szeretettel készült. Ez a könyv: *Magyarország madarai*, írta Chernel István, intézte Herman Ottó. Hány Gyula és Nécsey István rajzaival. A földm. miniszter kiadványa. 3 köt. 1899.

Elrendezése világos; tudományos szabatosággal következnek egymás után és alatt a rendek, családok, nemek és egyes fajok, a csoportoknak általános jellemzése, a fajok leírása, külsejük, életmódjuk, hasznuk és káruk szerint. A nyelvtudományra nézve végtelen fontos, hogy a szakkifejezésül vett név alatt megtaláljuk az ország minden részéből összegyűjtött egyéb nevet is (a gyűjtés helyének megjelölésével); ebből egyszersmind megérthetjük mind a szaktudománynak, mind a szótáraknak eddigi ingadozásait. Mutatványul álljon itt éppen a ragadozók vitás családjának a törzsfája (helykimélés végett kihagytam a népies nevek földrajzi származását):

IX. rend: **Ragadozók.** Raptatores.

XXIV. család: **Keselyűfélék.** Vulturidae.

68. nem: *Keselyű.* Vultur.

1. Barátkeselyű. Vultur monachus. [Népies nevei: barna-, csuklyás-, kéknyakú keselyű; galléros sas.]

69. nem: *Fakókeselyű.* Gyps.

1. Fakókeselyű. Gyps fulvus. [Nép. nev.: szőke-, fehérfejű-, meztelen nyakú-, kopaszfejű-, fehérnyakú-, pelyhesnyakú-, gyapjasnyakú keselyű, grifmadár.]

70. nem: *Dögkeselyű.* Neophron.

1. Dögkeselyű. Neophron percnopterus.

XXV. család: **Saskeselyűfélék.** Gypaetidae.

71. nem: *Saskeselyű.* Gypaetus.

1. Szakállas saskeselyű. Gypaetus barbatus.

XXVI. család: **Sólyomfélék.** Falconidae.

A. alcsalád: **H é j á k.** Accipitrinae.

72. nem: *Rétihéja.* Circus.

1. Hamvas rétihéja. Circus pygargus. [Nép. nev.: bagószemű-, bagolyfejű kánya, réti kánya, bagolyhéja.]
2. Fakó rétihéja. Circus macrurus.
3. Kékes rétihéja. Circus cyaneus. [Nép. nev.: fehér kánya, fehér héja.]
4. Barna rétihéja. Circus aeruginosus. [Nép. nev.: nádi-, tavi-, mocsári kánya vagy sas; vízi ölyv, örv.]

73. nem : *Héja*. Astur.

1. Héja. Astur palambarius. [Nép. nev.: héjjő, kerra; kurhéja; tyúkhordó kánya; tikölő kánya; kara vagy gara; héjja madár; galambász.]

74. nem : *Karvaly*. Accipiter.

1. Karvaly. Accipiter nisus. [Nép. nev.: karvaly-madár, karoly, karul; verebésző 'héja; verebésző; csikós.]

B. alcsalád : K á n y á k. Milvinae.

75. nem : *Kánya*. Milvus.

1. Vörös kánya. Milvus milvus. [Nép. nev.: villás-, fecskefarkú-, villásfarkú kánya; csibehordó kánya.]
2. Barna kánya. Milvus migrans. [Nép. nev.: berki kánya.]

76. nem : *Darázsölyv*. Pernis.

1. Darázsölyv. Pernis apivorus.

77. nem : *Halászsas*. Pandion.

1. Ráró. Pandion haliaëtus. [Nép. nev.: halvágó sas, kéklábú halászsas.]

78. nem : *Rétisas*. Haliaëtus.

1. Rétisas. Haliaëtus albicillus. [Nép. nev.: halászsas; tavi sas; bese.]

C. alcsalád : Ö l y v e k. Buteoninae.

79. nem : *Kígyászölyv*. Circaëtus.

1. Kígyászölyv. Circaëtus gallicus.

80. nem : *Ölyv*. Buteo.

1. Egerészölyv. Buteo buteo. [Nép. nev.: parlagi- vagy tarló-kánya; nyávogó-, sikoltó-, rió-, rivó-kánya; ölv, örv, ölü, ülü, ölyü, ülyü; huszársas.]
2. Fehérfarkú ölyv. Buteo ferox.

81. nem : *Gatyászölyv*. Archibuteo.

1. Gatyászölyv. Archibuteo lagopus. [Nép. nev.: őszkánya; fehér kánya; téli kánya.]

82. nem : *Sas*. Aquila.

1. Szirti sas. Aquila chrysaëtus. [Nép. nev.: parlagi sas; bércei sas; sárga sas; kőszáli sas.]
2. Parlagi sas. Aquila melanaëtus. [Nép. nev.: pusztai sas; határsas; parlagi v. pallagi sas.]
3. Békászó sas. Aquila maculata.
4. Törpe sas. Aquila pennata.

D. alcsalád : S ó l y m o k. Falconinae.

83. nem : *Vércse*. Cerchneis.

1. Vörös vércse. Cerchneis tinnunculus. [Nép. nev.: vércse; széjjel- v. széjlel-játszó.]
2. Fehérkőrmű vércse. Cerchneis Naumanni.
3. Kék vércse. Cerchneis vespertinus. [Nép. nev.: hamvas v. szürke vércse; palavércse; vörös-lábú vércse; papagáj vércse.]

84. nem: *Sólyom*. Falco.

1. Kerecsen sólyom. Falco lanarius. [Nép. neve: kelecseny.]
2. Feldegg sólyma. Falco Feldeggi.
3. Vándorsólyom. Falco peregrinus. [Nép. nev.: hegyes szárnyú kánya; galambfogó héja.]
4. Kis sólyom. Falco merillus. [Nép. nev.: törpe sólyom, téli sólyom.]
5. Kaba sólyom. Falco subbuteo. [Nép. nev.: herjoka; fekete vércse; kaba; szakállas vércse.]

XXVII. család: **Bagolyfélék**. Strigidae.

A. alcsalád: F ü l e s b a g l y o k. Buboninae.

85. nem: *Buhú*. Bubo.

1. Buhú. Bubo bubo. [Nép. nev.: nagy bagó, nagy füles bagoly v. bagó.]

86. nem: *Fülesbagoly*. Asio.

1. Erdei fülesbagoly. Asio otus. [Nép. nev.: fülesbagol, fülesbagó, fülesbagoj.]
2. Réti fülesbagoly. Asio accipitrinus. [Nép. nev.: nádi-, mezei bagoly.]

87. nem: *Füleskuvik*. Pisorhina.

1. Füleskuvik. Pisorhina scops.

B. alcsalád: M a c s k a b a g l y o k. Syrniinae.

88. nem: *Macskabagoly*. Syrnium.

1. Urali bagoly. Syrnium uralense.
2. Macskabagoly. Syrnium aluco. [Népies nevei: macskabagoly, fejes bagoly, csikorgó bagoly, erdei bagoly.]

89. nem: *Hóbagoly*. Nyctea.

1. Hóbagoly. Nyctea scandiaca.
2. Karvalybagoly. Nyctea ulula.

90. nem: *Gatyás csuvik*. Nyctala.

1. Gatyás csuvik. Nyctala Tengmalmi.

91. nem: *Kuvik*. Glaucidium.

1. Kuvik. Glaucidium nocturnum. [Nép. nev.: halálmadár; csuvik; gurgulya bagó.]
2. Törpe kuvik. Glaucidium passerinum. [Nép. nev.: törpe bagoly; kis csuvik; kanakúcz.]

C. alcsalád: G y ö n g y b a g l y o k. Striginae.

92. nem: *Gyöngybagoly*. Strix.

1. Gyöngybagoly. Strix flammea. [Népies nevei: gyöngyös bagoly; fátyolos bagó.]

Ennek a végleges táblázatnak alapján már most a német műszók következőképen veendők fel a szótárakba: *Keselyű*, Vultur: *Geier*; — *Saskeselyű*, Gypaëtus: *Lämmergeier*; — *Rétihéja*, Circus: *Weihe*; — *Héja*, Astur: *Habicht*; — *Karvaly*, Accipiter nisus: *Sperber*; — *Kánya*, Milvus: *Gabelweihe*, Milan; — *Darázsölyv*, Pernis: *Wespenbussard*; — *Ráró*, Pandion: *Flussadler*; — *Rétisas*, Haliaëtus:

Seeadler; — *Kígyászölyv*, Circaetus: *Schlangenbussard*; — *Ölyv*, Buteo: *Bussard*; — *Gatyászölyv*, Archibuteo: *Rauchfussbussard*; *Sas*, Aquila: *Adler*; — *Vércse*, Cerchneis: *Turmfalke*; — *Sólyom*, Falco: *Falke*; — *Bagoly*, Strix: *Eule*.

Természettudományi nevek és műszavak mellé nem ártana a szótárakba a latin szót is odatenni, hogy vitás esetben kétségtelen legyen a szó jelentése. Irodalmi és népnyelvi eltérések a tudományos névtől külön jelölendők meg.

TOLNAI VILMOS.

IRODALOM.

Verseghy, Révai és Kazinczy nyelvészete.

Császár Elemér: Szemelvények Verseghy nyelvtudományi műveiből. — *Rubinyi Mózes*: Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései. Szemelvényekkel. — *Balassa József*: Kazinczy és a nyelvújítás. Szemelvények K. F. prózai műveiből. (Segédkönyvek a magy. nyelv és irod. tanításához c. gyűjtemény 11., 13. és 14. füzeté. Szerk. Bán Aladár, kiadja Stampfel, Pozsony. Füzetje 50 fillér.)

Igen nagy hasznót tett e gyűjtemény szerkesztője, mikor e három füzettel olyan segédeszközt adott a magyar tanításnak, mely lehetővé teszi, hogy a tanuló mélyebben is belemerülhessen annak a kornak irodalmi küzdelmeibe, melyekből mai nyelvünk sarjadt. Az teszi a füzeteket valóban becsessé, hogy rövid és világos bevezetés után nem íróinkról és törekvéseikről szóló értekezést kap az olvasó, hanem maguk az írók szólalnak meg műveikből gondosan kiválogatott, jellemző szemelvényekben; közvetlenül érezzük a körülményeket, melyek írásukat létrehozták, nem halványul el lelkesedésük, erejük, buzgalmuk az értekezések és tartalmi kivonatok szűrkésében, a hogy tanítványaink rendesen kapják őket. De nemcsak ezeknek lesznek hasznukra e füzetek, hanem nem egy tanárunknak is, s a szövegek lenyomatása újdonság lesz azoknak, a kiknek még nem volt alkalmuk olvasni a többé-kevésbé nehezen hozzáférhető eredeti könyveket és értekezéseket. A szerkesztők az aránylag kicsinyre szabott terjedelmű füzetekben valóban úgy válogatták meg a szemelvényeket, hogy Verseghy, Révai és Kazinczy elvei a legjellemzőbb módon válnak szemlélhetőkké, s világosan előttünk áll munkásságuk minden célja és törekvése. Császár Elemér, a ki csak nem régiben adta ki jeles könyvét, Verseghy Feleletéből s A tiszta Magyarorságból szemelt ki hat részletet; Rubinyi Mózes Révainak részben Verseghy ellen irányuló vitáczikkeiből, részben általános irányukat; mind a két tudósnek a nyelvújításról való nézeteivel is megismerkedünk. Balassa József pedig Kazinczynak hat értekezését közli (Szigvárt bírálata 1787, Dayka és Báróczy életrajzából az idevágó részleteket 1813, Beregszászi és Sípos bírálata 1817, Orthologus és neologus 1819 és A nyelvművelésről 1829), melyekből a leghatározottabban kitűnnek

a nyelvújításra vonatkozó nézetei, különösen pedig az, hogy ő a nyelvújítást nem annyira a szókinés szaporítására és idegen elemektől való megtisztítására való eszköznek tekintette, hanem inkább stílusjavító és szépítő eljárásnak. E füzeteknek nemcsak az irodalomtörténet tanításában vehetjük jó hasznát, hanem már a stilisztika és retorika egyes fejezeteinek tárgyalásában is és ezért legmelegebben ajánlom minden magyar tanár figyelmébe.

TOLNAI VILMOS.

Könyvészet.

Magyar Oklevélszótár (Szamota-Zolnai) 10. füz.

Arany L. Magyar népmese-gyűjtemény. (Franklin. Ára 1.20 K.)

Pollák Miksa: Arany János és a biblia. (M. Tud. Akadémia. Ára 3.60 K.)

Legouvé: Az olvasás művészete (Olcsó Könyvtár).

Beke Ödön: A pápavidéki nyelvjárás. (Pápai Hírlap 1904. V. 7.)

Komáromy L. Egy kis grammatizálás. (Néptanítók Lapja 21. sz.)

Keleti Szemle 1. sz. Paasonen H. és Munkácsi B. A *kígyó* szó eredetéről.

Revue Critique 19. sz. ism. a Helyes Magyarságról és Császár E. Verseghyéről.

Literarisches Centralblatt: ism. a Nyelvészeti Füzetek 11.—14. számáról.

NYELVMŰVELÉS.

Bécs vagy Wien? Ezt a kérdést, melyet januári füzetünkben ismertettünk, az oktatásügyi kormány a mi fölfogásunk értelmében döntötte el. A M. Földrajzi Társaság folyóiratában, a Földrajzi Közlemények f. é. 175. lapján azt olvassuk:

»[Az] Elnök bejelentette, hogy a társaságnak a földrajzi helynevek helyesírása ügyében a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszterhez fölterjesztett kérelmét a miniszter nem teljesítette és erre vonatkozó leiratában kijelenti, hogy az 1903. évi 862. eln. sz. a. kiadott iskolai magyar helyesírási szabályzat 13. §-át, mint a melynek megváltoztatására irányult a társaság beadványa, változtatlanul fenntartja és hozzáteszi, hogy jövőben csakis oly térképek és földrajzi tankönyvek használatát szándékozik engedélyezni, a melyekben a meggyökeresedett magyar elnevezéssel bíró külföldi országok, városok, folyók stb. magyar neve mellé (zárójelben) a honos név is kitétetik.«

Egy magyar királyi rendelet magyarossága. Hadd legyen még egyszer szó a II. Rákóczy Ferencz hamvainak hazaszállítása ügyében kibocsátott királyi rendeletről. A rendelet 6. mondatát Csokán Pál így közölte és javította a Nyelvőr legutóbbi számában: »Ennélfogva utasítom, hogy II. R. F. hamvai hazaszállításának kér-

désével foglalkozzék és erre vonatkozó javaslatát elvárom. — Utasítom, hogy elvárom! Talán *elém terjeszse?*!» — Ámde a király nem utasítja a miniszterelnököt arra, hogy (a király) elvárja az ügyre vonatkozó javaslatát, hanem az »utasítom« csak a hazaszállítás kérdésével való foglalkozásnak szól és hatása tovább nem is terjed. A mi azután következik, az már nem az »utasítom« főmondat alá rendelt mondat, hanem külön főmondat, a mely az első főmondat mellé van rendelve. Tehát csak arra kell módot lelnünk, hogy az egész összetett mondat szerkezetéből kitűnjék, hogy az »erre vonatkozó javaslatát elvárom« külön, az »ennélfogva utasítom« mellé rendelt főmondat. Erre pedig van módunk és pedig igen egyszerű módunk: a »foglalkozzék« után vesszőt teszünk: »Ennélfogva utasítom, hogy II. R. F. hamvai hazaszállításának kérdésével foglalkozzék, és erre vonatkozó javaslatait elvárom.« A kiejtés is igazolja a mondat illetén írását, hiszen a mellékmondat befejeztével tartunk annyi szünetet, a mennyinek az írásban egy vessző megfelel. Azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy az és elé nem kell vessző. Hát ez így igaz is, nem is. Az és kötőszóval összekapcsolt szók vagy mondatok közé nem kell vessző. Ez igaz. Csakhogy — most jön a csakhogy. Az és nincs mindig olyan helyen, hogy az utána következő mondatot a közvetlen előtte lévőhöz fűzné! Már pedig ha a vesszőt ilyenkor is elhagyjuk előle, akkor a leírt mondat azt jelenti, hogy az és a közvetlen előtte és közvetlen utána lévő mondatot egy kalap alá fogta, egymás mellé rendelte. A mondat ezzel oly értelmet kap, a melyet kifejezni az írónak nem volt szándékában, vagy pedig teljesen értelmetlenné válik. Nem akarom példákkal megvilágítani — pedig be könnyű rá példákat találni —, hogy a vessző elhagyása sokszor mifele badar értelmet visz a mondatba. A rendelet idézett mondata eléggé szembetűnő példa.

SZABÓ KÁROLY.

Különösen a Budapesti Hírlapnak szokása, hogy az és kötőszó előtt sohase rak vesszőt, akkor se, mikor ezzel kétértelműséget okoz vagy legalább is megzavarja az olvasót. Ha pl. azt olvassuk: »A nyelv nemzeti jellemét alkatában kell keresnünk, a melyben megszűnik az esetleg és a logika s az agyvelő rendszeressége lép előtérbe« (Rákosi J. 1903. XII. 25. 33b): az olvasó első pillanatra azt hiszi, hogy »megszűnik az esetleg és a logika«, s csak utólag veszi észre, hogy »megszűnik az esetleg, és a logika s az agyvelő rendszer. lép előtérbe«.

A SZERKESZTŐSÉG.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Drugárfa. Egy bűnpör tanúvallomásában arról volt szó, hogy egy állvány összedőlt, mivel *drugárfából* készült. Dr. Holló József ügyvéd úr, kinek a per iratait olaszra kellett fordítania, megakadt a *drugárfa* kifejezésen, melyet egy szótárunk sem ismer. A MTsz. három hasonló szót is közöl ugyan, de ezeknek jelentése nem

magyarázza meg eléggé a dolgot. *Drugács*: fenyőfa-dorong (Nagy-Kálló). *Drugal*: vastag rúd, a tutaj kormányrúdja (Győr m. Bony). *Drugán*: nagy, vastag faszál, a melyen a dohányt szárítják (Hajdú m. Nádudvar). A szó jelentését és használatát egy levélben pontosan megmagyarázta azután Márton Sándor m. kir. erdőmester úr Nagybányán. Szerinte »a drugárfa alatt oly lehántott kergű, gömbölyű fát értenek e vidéken, a mely szép, egyenes, alól 20—25 cm. átmérőjű vastagsággal bíró, természetes hosszában meghagyott s 5 cm. vastagságú felső részében elvágott, legallyazott tölgy, nyír, fenyő, néha nyárfa-törzsből van készítve. Használják szarufának, vendégoldalnak, létrafának (oldalára), állványoknál a vastagabb oszlopok mellett erősítő alátámasztónak«. Egy másik levelében még hozzáteszi, hogy »Zemplénben *drugárnak* hívják azt a fát is, a melyet a két felső szekéroldalt összekötő kettős láncz közé vastagabb végével bedugnak olyformán, hogy a fa a lovak felé nyúlik. Ekkor hátrahajlítják, ezáltal a láncz feszül s a két szekéroldalfát szorosan összetartja. A hátrahajlított fa vékonyabb végét a szekér nyújtójának hátsó végéhez kötéllel odakötik s a fa ezáltal körív-részlet alakot nyer«. Még megjegyzi, hogy németül is *drugarholz* a neve s egyszerűen *drugárnak* hívja a fuvaros is, akár magyar, akár oláh vagy tót. A szó a Felső-Tisza vidékén eléggé el van terjedve; Szatmárban a Szamos mentén is használják, mert ott a tutajosok (*plutásoknak* is nevezik őket ezen a vidéken) *drugárnak* mondják a vastag kormányrudat és általában a szarufának még alkalmas, de gerendának már nem való fenyőszálfát. (Kelen Mihály úr közlése.) Ezen a vidéken azt is mondják: *ne drugálj!* azaz ne csinálj vastagra olyasmit, a minek vékonynak kellene lennie, pl. ne nyujtsd vastagra a téisztát, ne fonj vastag fonalat. — A *drugár* szó kétségtelenül szláv eredetű s ugyanahhoz a szócsaládhoz tartozik, melyből a *dorong* került a magyarba. A szónak eredetijét a ruténban találjuk meg. *Żelechowski* rutén szótárában azt olvassuk: »*drugar* 1. junges Kiefernbaumchen, 2. Ruder; *drugal*, Querbalken beim Floss«. A *drugán* változat a magyarban keletkezhetett, de a *drugács* nyilván szintén szláv képzés.

BALASSA JÓZSEF.

Melák. (Nyr. 26:441; 28:324, 415, 444; 29:82, 181.) Pethő Gyula a Nyr. 28:444 kifejti, hogy a *melák* szó mint kutyanev kétségtelenül a németiség útján került hozzánk, mint már Pesty Frigyes (Századok, 1880:432) is kimutatta a név eredetével együtt. A meglévő adatok, szótárak nagyjában megegyeznek abban, hogy csupán nagyfajta, különösen mészároskutyára ruházzák ezt a nevet. Pethő Gyula mégis azt hiszi, hogy a *Melák* pusztán csak kutyanev, mint *Bodri*, *Bundás*, és soha nem jelöl külön kutyafajt. Dugonics Andrásnak egy adata azonban amellet szól, hogy van jogosultsága, ha a *melákot* nem csak pusztakutyanevnek, hanem kutyafaj elnevezésének is vesszük, természetesen nem mint tudományos, »kutyatani« műszót, hanem általános megjelölést. Az Etelka II. könyvében (1. kiadás, 1788, 2:319) ugyanis ezt olvassuk: »Farkas módra ordí-

tottanak a' *síma Melákok*, a' lombos Komondorok«. A harmadik kiadásban (1805, 2:396): »... a' *síma melákok*, a' lombos Komondorok«. Ebből az következik, hogy már Dugonics korában a *melák* mégis csak valamilyen külön kutyafajt jelölt, vagy legalább is, hogy ezt a nevet nem adták akármilyen kutyának. Emellett szól, hogy a *síma melák* szembe van állítva a *lombos komondorral*, s így valószínűleg a síma szőrű szelindekek, mészároskutyák valamilyen fajára vonatkozik. Badenben és Pfalzban is, a honnan hozzánk került, leginkább mészároskutyának, vérebnek adják ezt a nevet (Nyr. 26:441; 29:82). Tudtommal Dugonics idézett helye az első irodalmi adat a *melák* szóra.

TOLNAI VILMOS.

A tengerészet mesterszavai. A Nyr. májusi számának e cikkét illetőleg megjegyzem, hogy a régi magyar nyelv éppen nem oly szegény tengerészeti kifejezések dolgában, mint sokan hiszik. A ki gondosan vizsgálja a sokat ócsárolt NySz.-t, e részben is igen bőven arathat. A Nyr.-ből is, újabb íróinkból is szép gyűjteményt állíthatna össze, a ki ráadná magát. Íme néhány kevésbé ismert kifejezés. Órfa (Vordermast), vitorlafa (antenna), balkány (hajófar), bálvány (Bergholz), hajóderék, hajó utólja, hajófüdél, általdeszka, áldeszka, átalpad, kihágó deszka, vasmacska szakáll (dens anchorae), árboczrúd, árbocz-sudár, árbocz-szál, — gályanagy, gályahadnagy, hajósmester, evezőlegény, kormányhajtó (Steuermann), kormányosmester. — A gálya *szelet fog*, a vitorlákat *kifejtik*, a vasmacsákat *megvetik*, fővenybe *akasztják*, a vitorla szélbe *kapaszkodik*, a hajó *elül, megfeneklik*, az ember hajóra kel és a hajóból *kikel* stb. Ezek legnagyobbbrészt kikoptak az irodalmi nyelvből. Az Ádria vagy a Magyar Folyam- és Tengerhajózási Társulat dolga volna összeszedetni őket és egy kis magyar tengerészeti műszótárt szerkesztetni.*

RADÓ ANTAL.

Francia eredetű magyar-tót szók. Az alföldi tót telepek nyelve nagyon tarkázva van magyar elemekkel. Hírlapokban többször olvashattuk, hogy itt vagy amott egy v. más megértette az alföldi tótokat, holott tótul beszéltek, ő pedig nem tud tótul. (Nyr. 26:319—321.) Azonban nagyobb számban egybegyűjtve még nem bírjuk, csak épen a szarvasi tót nyelvjárás magyar elemeit Melichtől (NyK. 25:288—303). Pedig gyűjtésük és összegyűjtésük a milyen kíváncsok a magyar nyelvtudomány s a nyelvjárások szempontjából is, és nekünk kötelességünk, épen olyan hálás feladat. Magam ugyan csak ujjal akarok mutatni az alföldi tót telepek nyelvére, most hát csak egy kis körből egy még kisebbet szakitok ki erre a célra, azonban csak ez is élénken bizonyít a feladat háládatossága mellett.

A békéscsabai tótok a 18. században mentek Pest-, Hont-, Nógrád-, Zólyom- és Gömör megyéből s telepedtek Csabára. Értelmes,

* Vö. Kenessey Albert: Német-m. és magyar-n. hajózási műszótár. Pest, 1865. A szerk.

tanulékony nép s az akarat is megvolt benne kezdettől fogva arra, hogy magyarul megtanuljon. A míg a csabaiak helyben nem tanulhattak meg magyarul, szokásban volt náluk, hogy a magyar nyelv megtanulása végett 'cserébe adták' gyermekeiket a szomszédos magyar községekbe. Jelenleg nyelvök sajátos nyelvjárás, a melyet a magyar nyelvjárások szempontjából is érdemes felkutatnunk. Benne nagyszámú magyar szó van. Hogy csak egy kis körre szorítkozzam, megvan benne majdnem minden francia eredetű szó, mely a magyar népnyelvben megvan. (Vö. Balassa József: Francia szók a magyarban. Nyr. 26: 439—441).*

atres < m. *atresz*. Eredetije a fr. *adresse*.

bagázia bizonyára < m. *bagázs*; vö. a NySz. *bagázsia* adatát Rákócziótól, Mikestől.

[*bondsúr*, ámbár a szomszédos Dobozon járatos (MTsz.), Csabán nem használatos. Csabán *bekeš*, *kožuch*.]

grimas (arcfintorítás v. fintorgatás) < m. *grimasz*, fr. *grimace*. Balassa (MNyelv 30) a skandináv nyelvekből valók között sorolja fel.

kujon (főnév; jelentése: ravaszkodó, alattomos, gonosz, férfi s nő egyaránt) < m. *kujón*.

kuperda (levélboríték) < m. *koperta*. Eredetije a fr. *couvert*. [Inkább az olasz *coperta*. A szerk.]

kuráž: m. *kurázs*. (NySz.) Eredetije a fr. *courage*. No iba ho urob, ač máš *kuráž*: na csak tedd meg, ha van hozzá *kurázs*id.

kuš (disznókergető szó) < m. *kus*, *kuss*. Rendszerint így használják: *kuš te!*

lavor (mosdótál) < m. *lavór* < osztr. ném. *Lavor* < fr. *lavoir*.

marš (kutyaergető szó) < m. *mars!*

menážia < m. *menázs*. A katonaság útján került be.

notes < *Notes* (vö. Nyr. 26: 440). Az iskola útján terjedt el.

otkolom < m. *otkolon*, *otkolom* < *Eau de Cologne*. Ezzel járnak a módosabb szülők gyermekei húsvétkor locsolni.

plezur < m. *plezúr*.

regrút. A katonaság útján jött.

reterát < m. *reterát*.

šarža. Uš dostáv aj *šaržu*: már kapott *sarzs*it is. — *šarži*. Ved je Pali uš *šarži*: hiszen P. már *sarzs*i. Mind a kettő < m. *sarzs*i. Magy. *sarzs*i: t. *šarža*, vö. *masli* > *mašla*, *viršli* > *viršla*, *kifli* > *kifla*, *pertli* > *pertla* (cipőfűző szalag), *kapszli* > *kapsla*.

šifon (1. szekrény, 2. a vászon egy fajtája) < m. *sifon*. Eredetije a fr. *chiffon*.

žandár (csendőr) < m. *zsandár*.

A szavak az élő (nép)nyelvből kerültek be. Íme egy felkiáltójel a kérdés mellé: miért nem gondolunk az alföldi nemzetiségi telepek nyelvére?!

BADINYI MÁTYÁS.

* Legnagyobb részük kétségkívül német közvetéssel jött a magyarba.
A szerk.

A tarvarjú. Mielőtt Herman Ottó meghatározását elfogadnók, hogy a régi *tarvarjún* azt a madarat kell értenünk, mely Linné-nél *Geronticus eremita* néven fordul elő, jó volna kísérletet tenni, és egy pár tősgyökeres magyar parasztnak az említett madárnak képét megmutatni. Nagyon kételkedem, hogy varjúnak nézné a magyar nép s azt hiszem, hogy inkább talán keselyűnek vagy pedig gémenek nyilvánítanák. Az öreg Grossinger szintén *phalacrocorax*-nak nevezi a tarvarjút, de viszont a *cornix nigra*-t nevezi *pápista varjúnak* (2:303). Ha már külföldön, tengerentúli országokban kell keresnünk a tarvarjúnak fönnélő példányai után, akkor más irányban ajánlanám a kutatást. Van akárhány tarfejú vagy tarnyakú madár, mely inkább hasonlít varjúra, mint Herman Ottó madara. Ilyen példának okáért a *Gymnocephalus calvus* (a tar kopaszfejű), mely nem az *ibis*, hanem a *corvus*-családhoz tartozik, s melyet Cayenneben a kréolok *oiseau mon père*-nek neveznek, mert feje egy kopasz barát fejéhez hasonlít. Egy angol könyvben, mint látom, *capuchin bald head*-nek (kapuczinus kopasz fejnek) híják. Különben e madár tollazatának színe is a kapuczinus kámzsájára emlékeztet. — Mélius Péter (1561) a tarvarjú ravaszságát említi. Elmondhatjuk-e ezt Herman Ottó madaráról? A kép után ítélve, nem.

KROFF LAJOS.

Suprika, suprikálás. A Nyr. 30:532. lapján Trencsény Lajos közli, hogy »Somogy délnyugati részén a legények meg a gyermekek aprószentek napján fűzfavesszőből nagyon ügyes korbácsot: *subár*-t vagy *sibár*-t fonnak s már korán reggel bejárják a házakat és a sokszor még ágyban fekvő ismerősöket a subárral megvergetik«. Megvan ez a szokás Baján is. A fűzfakorbács neve *suprika*, a szokása *suprikálás*. (Vö. *supra*, *supráz*, *mégsuprál*, *mégsupráz* NySz.) A *suprikáló* megkérdi: Hányan vannak az aprószenték? A megkérdezett mond egy számot s erre annyi ütleget kap a suprikával. Legtöbbször azonban számolatlanul méri ki a suprikáló a *keléses nő légyé* v. *nő légyén* kívánság kíséretében. Leányos-háznál pántlikával díszítik fel a suprikát.

CSEFKÓ GYULA.

Mesterszók (33:56). Az eke részei. A felsorolt nevekkal az azelőtt nem kevesebb mint fél évszázaddal divatból kiment s ma már a népnél irtmagul se kapható,* ú. n. *faeke* részeinek egy részét illeték, egy részét csak, mert nincs említve minden és felsoroltatnak olyanok is, a mik nem oda valók.

CSOKÁN PÁL.

* Én évek óta keresem, de csak darabját se találtam eddig Hódmezővásárhelyen és vidékén.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Czirák. Mikszáth Az én kortársaim cz. könyvében a többi között Endre és Béla története van elmondva, s ott a szerző a király kegyeltjét *cziráknak* mondja: »Endre csodálkozó szemeket meresztett czirákjára« (176). Vajjon micsoda szó ez? Talán a t. szerkesztőség adhatna erről fölvilágosítást.

F. Ennek a szónak az eredetét régóta ismerjük. Már CzF. szótára említi a „*cliens*“ jelentésű török *čirak* szót, Szarvas Gábor pedig azt mondja (Nyr. 17:181): »Mind a törökben, mind a vele szomszédos nyelvekben, a melyekbe belőle átkerült (bolgár, szerb, oláh, albán), *čirak*, *čirak*-nak hangzik«, kegyeltet jelent s a magyar kút-főkben is alkalmasint *csiráknak* kell olvasni. Szilágyi Sándor pedig, az erdélyi kútfolk jeles ismerője, közölte (Nyr. 17:267), hogy »e szó az athnamékban többször előfordul, melyeket az erdélyi fejedelmeknek a szultánok adtak s jelentése.. *günstling*, *kegyenc*, s az akkori fordítók egyike-másika e török szót a latin *creatura*-val adta vissza. Helyes olvasása minden esetre *csirák* s nem *cirák*. Legtöbb helyen a *cs* értékű *cz* eredeti írásmód szerint van közölve, de több helyen már a kiadás is *csirákot* használt«. — Újabb írók közül először Döbrenteinél találjuk 1842-ben, RMNy. IIb:150: »Kiírok azon ajánlatból [Bornemisza Péternek az Evangéliumok IV. részéhez való ajánló-leveleiből] holmit, mi Bornemiszának fő *czirák*okkal egybekötéseit, főnemes házbeliak akkori címeztetését mutatja«. — Alkalmasint történeti regényekben is használták s azokból vehette Mikszáth. (CzF. szótára szerint sarjadékot, ivadékot is jelent, de ez úgy l. félreértésen alapszik.)

2. **Jovátol.** Miféle képző lehet az az *-ától*, a mely a következő két székely igében mutatkozik: *jovátol*: javasol, ajánl, és *rosszátlódik*: meglazul, megromlik? — Sebestyén K.

F. A *jovátol*, *javától* ige már Kriza Vadrózsáiban is közölve volt Háromszékből s a Nyrben Csíkból, azonkívül a Nyrben Háromszékből ez a rövidebb igealak is: *gyavátottam*, azaz *javátottam*: javasoltam (l. MTsz. *javát*). De *rosszátol* eddig sehol se volt közölve, a *rosszátlódik* tehát érdekes új adat. — Az *-ától* szóvéget tkp. nem nevezhetjük képzőnek. Vannak ugyan ilyenforma gyakorító igéink: *szabítál*, *tapotál*, *csevetől*, *lafatol* stb., sőt egy *-ától* végű is: *supátol* (Háromszék, Szilágyság, Pest m. MTsz.; változata *supákol*). De a *javát*, *javától*, *rosszátlódik* valószínűleg csak valami rokonértelmű *-át* v. *-ától* végű ige analógiájára vette föl ezt a látszólagos képzőt (mint *virgács* a *korbács* vagy *sikolya* a *korcsolya* analógiájára, l. TMNy. 375). De hogy melyik ige szolgálhatott példaképül, azt egyelőre nem tudjuk megmondani (*bocsát*?).

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 32:182.)

1. Az alkalom válogatja, hogyan. Ha pl. azt akarja kifejezni, hogy *időtlen idő óta*, vagy *visszavágásnak* beszéd közben (v. ö. *én tettem le a garast*), akkor nyomatékosít a névelővel. Általában nyomatékosít, mikor a cselekvőn kívül a cselekvés tárgya is fontos nyomatékszámba megy. (Kemenesalja.) Sztrókay Lajos. — Én hoztam a legtöbb fát. Te etted a legtöbb kenyeret. (Kölesd, Tolna megye.) Koritsánszky Ottó. — A mátraalji és felsőborsodi palócz rendszerint ezt mondja: *Én hoztam legtöbb fát. Te ettél legtöbb kenyeret.* Hanem ha erősen bizonyít vagy ellentmond, akkor: *Akarmit beszélsz, te etted otteég a legtöbb kenyéret! Akarhogy is van, de én hoztam a legtöbb fát!* Borsodi László. — Ha a fáról, mint a szállítás tárgyáról van szó, akkor: *a legtöbb fát*; ha pedig csak a mennyiséget akarják jelezni, akkor: *leg több fát*. Így van a kenyérről is. (Palócság.) Belányi Tivadar. — Én vágtam a legtöbb fát. Enyém a letszöbb virág. — Ettéték a letcsunyább. (Szarvas-Gede, Jobbágyi, Szurdok-Püspöki, Csécse, Nógrád m.) Ketskés Győző. — Névelő nélkül, tárgyatlan igealakkal. (Baja.) Horváth Kálmán. — Mindkétféleképen mondják, de az első esetben bizonyos vonatkozással. Pl. én hoztam a legtöbb fát, t. i. a (közös) házhoz, míg a nélkül tisztán a fa mennyisége számít. Vagy: Te etted meg a legtöbb kenyeret, t. i. a közösből; te etted meg az édes apánk legtöbb kenyerét. (Nagykunság.) Mészáros Kálmán. — Mind a két alak; de gyakoribb a névelőtelen. (Hmvely.) Csokán Pál. — Mind a kétféleképen. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — Háromszéken főképen így: Én hoztam a legtöbb fát. Te etted a legtöbb kenyeret; de már így is hallottam: te ettél legtöbb kenyeret. Ez utóbbi alak azonban ritkább. Erdős Dezső.

2. Mindkét alak: Mëlik v^uót a? A lekf^üös^ü. Vëdd ié a leg^uös^uót. A legszⁱés^üöbe j^uót bele vakart (ráütött). — Legiés^üöbket iszunk. A lekf^üös^üöbbiket vëtte el. A t^éd a legësleg^uös^üöbbik. (Kemenesalja.) Sztrókay Lajos. — Legfësöbb, legäsöbb, legszësöbb. (Kölesd, Tolna megye.) Koritsánszky Ottó. — A mátraalji és felsőborsodi palóczoktól csak ezt a kifejezést hallottam: *legfelső, legalsó, legszëlső*. Borsodi László. — *Legfelső, legalsó, legszëlső*. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — Csak: *legfelső, legalsó, legszëlső*. (Palócság.) Belányi Tivadar. — Nálunk mindig csakis így: *a letszëlső ház az emménk, a letfelső ágrá ült a csordély (talán seregély [vö. sordély: Kölesmadár MTsz. — A szerk.])*. (Szarvas Gede, Jobbágyi, Nógrád m.) Ketskés Gy. — *Legfelső lépcső, legszëlső ház*. (Baja.) Horváth K. — Önállóan csak *legfelső, legalsó, legszëlső*; de mint jelző *legfelsőbb, legalsóbb, legszëlsőbb* is gyakori: Pista gyerek mán a legfelsőbb vagy még a legalsóbb osztályba jár.

(Kisujzállás.) Mészáros Kálmán. — *Legfelsőbb* stb. is használatos, de mégis legtöbbször *legfelső* stb. (Hmvhely.) Csokán Pál. — *Letfölső, letalsó*, de az *l* kiesésével: *letszéső*. (Zenta. Bács m.) Teleky István. — *Legfelsőbb* stb. nem használatos, hanem: *lekfölsőbbik, legalsóbbik, lekszésőbbik* és *lekfölső* (lekföső), *legalsó* (így is: *letalsó*), *lekszéső*. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — *Legbelső, legkülső, legfelső, legalsó, legszélső*. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Legfelső, legalsó, legszélső*. (Háromszék, Zabola.) Erdős Dezső.

3. Kemenesalján gyakori. Rendszeren épületre: *mëgrozzan, lërozzan*, de elvétve emberre is, hogy *mëgrozzan*: Jaj, de megrozzant szegiⁿ János, mûte (mióta) nem láttam. Összërozzant ëccërre a ^zegisz ház. Lërozszant a tetejé. Sztrokay Lajos. — *Mëgrozzanik: 'ëgrozzanik*. Ezt az épületet nem venném meg, mivel hamar *mëgrozzanik* (összedül). — *Rozoga* kunyhó, — *rozzant* viskó. — *Rozoga* kusztora: életlen kés; — *rozoga* kálha: rissz-rossz spórhelt. (Tapolcza, Zala m.) Vázsonyi Izidor. — Nem használják. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — Helyette *roggyan* és *roskad*. A mi ëstállónknak is *mërroggyant* (vagy *mërroskadt*) a nagy hó alatt a teteji. Csak *lërogyott* (*leroskadt*) az ëccërre, mintha feöbe ütteék vaóna. — Hanem a *rozzant* melléknevet már széltiben használják: Nincs annak ëgyebi: ën nagy *rozzant* háza. (Mátraalja.) Borsodi László. — Csakis igenevét: *rozzant* kastély, pajta stb. egész Dunántúl s az északnyugati vármegyékben igen gyakran hallani. Belányi Tivadar. — Csak a *rozzant* alak ismeretes. (Baja.) Horváth Kálmán. — Újabban hallani: *rozzan*, vagy *rozzant*. *Lërozzan*, *mëgrozzan* ismeretlen, helyette *mëgrendül*, *mëgroppan*. (Kisujzállás.) Mészáros Kálmán. — *Rozzant* általános; úgy emlékszem, *rozogát* is hallottam többször. (Hmvhely.) Csokán Pál. — Leggyakrabban csak ezt az alakját: *rozzant*; *rozzant* ló, mely nem bir állni. (Zenta.) Teleky István. — *Rozzan* ismeretes, de használata nem gyakori. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — A *rozzan* ige nálunk (Zabola, Háromszék) ismeretlen; azonban mondják a *lërozzan* értelmében a *lerokkan* ígét, s akkor süppedést, rogyást jelent. Ilyen értelemben hallottam egy szentesitől a *mëgrozzan* szót. Erdős Dezső.

4. A *züllik* ige két jelentésben fordul elő; megzüllik, megrokkkanik. Így általánosabb. Kevésbé használt, de ismeretes erkölcsi romlottságra: *elzüllik*. Pl. Bizoⁿ szëgin má nagyⁿ megzüllött. Ollaⁿ *züllött* embërré csak nem trafikállok. ⁱ*Ézüllött* egisszeⁿ, pedig a ^zaptya mëllen böcsületës embër v^uót. (Kemenesalja.) Sztrokay Lajos. — Ismeretlen. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A mátraalji és felsőborsodi palócza a tehénröl mondja, hogy *elzüllik*, mikor a teje megszakad: A mi teheneónk meëg Szem Mihaánapkor *elzüllött*, pegy csak karácsonkor lësz bornyas. Borsodi László. — Hontmegyében hallottam: *elzüllik* a fejös tehén, ha t. i. elapad a teje, vagy ha nem jól *fej*. Belányi Tivadar. — Ha a tehenet rosszul

fejik, tőgye megdagad, kifakad; ilyenkor azt mondja a nép: *bele-züllött* a tej. Más értelemben nem használatos. (Szarvas-Gede, Jobbágyi, Cséce, Szurdok-Püspöki: Nógrád m.) K e t s k é s G y ő z ő. — Olvasmányból az irodalmi értelemben *züllik, elzüllik, züllött, elzüllött* ismerősök. *Zürlük* ismeretlen. (Kisujszállás.) M é s z á r o s K á l m á n. — Csak nadrágos emberektől hallható: *elzüllik, züllik*, korcsul, iszákoskodik, csavarog, csavargóvá lesz. (Hmvehely.) C s o k á n P á l. — *Zürlük* nálunk ismeretlen; de mondják: *elzüllik*, rendes értelemben. (Zabola, Háromszék.) E r d ő s D e z s ő.

5. Kemenesalján *szab*^o (szabol): szabsz, *lészab*^o (leszabol): leszabsz, *k'érengű* (kérengél, kérengül): kunyorál; *mégviszomlik*: még-hasonlik; *hasonlít*: éppen olyan; *viszonyoz*: viszonoz szivességet. Pl.: Mit *szab*^o? Hát ennek a Jancsi gyermeknek gatyát. — Vigyázz, mer *lészab*^o rúlla é^ddarabot! — Má k'ét h'ét úta mindig *k'érengűli* tüllem a csik^uót. — Hama *mégviszomlottak*. Ném sokárig (sokáig) tartott kösztük az a na-baráccság. — E^za gyerek annyira *hasoⁿlít* valakihé, ha eszembe gyutna, kihé... — Ugyu[gy], csak aggyoⁿ, a ^zIsten álgyo még, majd ién is *viszonyozom*. — *Iszteni*: nem hallottam. — Föl-tolni magát helyett: Mindéhová oda tulla a ^zuórát, kapaszkodik, mindēⁿ l'ébe kaláⁿ, tolakodik, er^uőszakk^uó ott akar lennyi. — *Riogni* nem a balatoni *rianással* van-e összefüggésben? Itt *rihanyás* mindenféle hirtelen csődülettel járó zsivaj, láрма is. Így ha a vásáron elcsip-nek valakit, rögtön *rihanyás* lesz; ha a disznósorda közepébe kutyát dobna, kész a *rihanyás*. — Kemenesalján él ez a szó: *rihognyi* (rihogás). Ha vasárnap v. ünnepnap összeállnak a leányok *retyetűnyi* (ez a nagyon élénk *traccs* kemenesi neve), 'hamarosan neki állanak *vinyároznai* (sikogatva nevetni, cédázkodni, egymásnak békét nem hagyni), ebből aztán egy-kettőre olyan *rihogás* lehet, hogy a fél falu kifut az utcára. Származása sem különös a nép nyelvén; ott a *viha-nyás*: *vihogás*, könnyen képezhetett a *rihanyásból rihogást*. Sztrokay Lajos. — *Aptyára hasonlít*: ütött, fajzik; '*eghasonlottak*: megharagudtak. — Addig-addig *kéringűt*, míg oda nem adtam neki. — Mikor tom eszt *viszonyozni*: visszaszógányi. — '*egviszonylottunk* egymássá: megharagudtunk egymásra. (Tapolcza, Zala m.) V á z s o n y i Izidor. — Egyiket sem használja. Legfeljebb, de csak elvétve a *hasonlít* igét. Ezt is az iskolában sajátították el. Hasonló valamihez értelemben mondja. *Riogni*. Így nem. De talán ennek felel meg a *rinyi* ige: Ne rijj mán, vagy: ne rinj mán, sirni értelemben. (Kölesd, Tolna m.) K o r i t s á n s z k y Ottó. — A *szabol, leszabol, kérengel, mégviszomlik, viszonyoz, iszteni* igék a mátraalji és felsőborsodi palóc-
czok között ismeretlenek. A *hasonlít* (valami valakihez, vagy valami valamihez), *föltolni magát, riogni* (vagy *rihogni*) igék már közhasználatúak: Az új kispap nagyon *hasonlít* a mi Jaóskánkho'. Mindenbe *feőtollja a magát*, mintha eő vaóna a falu eleje. Ne *rihogj* (ne nevsz, ne röhögj) mindeég, mint akkinek nincsen jaó eszi. Borsodi László. — *Hasonlít hozzá* (olyanforma) ismeretes, a többi nem. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — A palócza a *hasonlít* igét csaknem

kizárólag az emberre használja; a gyerek nemcsak apjára ütött, hanem apjára *hasonlított* is. Belányi Tivadar. — *Riogni* nem, ám *rihogni* igenis használatos: *Rihog*, akár a fákutyá (nevet, röhög, vigyorog). (Szarvas-Gede, Jobbágyi, Csécse, Szurdok-Püspöki: Nógrád m.) Ketskés Győző. — *Hasonlított* a gyerek az apjához; *föltolja magát*: tola-kodik; hivatalában, rangban megy előre, de nem a legtisztességesebb eszközökkel. (Baja.) Horváth Kálmán. — Szabol, leszabol, kérengel, megvizsomlik, iszteni, riogni igék teljesen ismeretlenek; *szabol* vagy *leszabol* helyett *kaszabol*-t és *lekaszabol*-t mondanak. *Hasonlított*, *viszonyoz* és *föltolni magát* szélteben jár. *Hasonlított* igen kívül még sok más kifejezés különösen régebbi emberek nyelvében: *ráütött*, *huz rá*, *húz hozzá*. Az apjához (nem apjára) hasonlít, apjára ütött, apjához huz, apjára huz, a. m. apja fia. *Viszonyoz* igét ilyen formán: No csak várj, majd viszonzom (visszaadom) még én azt. *Feltolja magát* az, a ki nem hozzá illő módon, de saját élelmességéből, még inkább szemtelenségéből, nem őt megillető helyre, vagy társaságba jutott. (Kisujszállás.) Mészáros Kálmán. — *Szabol*, *leszabol* úgy használtatik, mint az irodalomban [mit jelent? *A szerk.*]; *hasonlított*: olyan, épen olyan; *viszonyoz*: hasonlóval fizet; *föltolni magát*: hivatlan, kéretlen, tisztességtelenül mások dolgába avatkozni. A többi szó ismeretlen. (Hmvhely.) Csokán Pál. — *Hasonlított*: 1. valaki vagy valami hasonló valakihez vagy valamihez; 2. valaki hasonlónak mond valakit vagy valamit valakihez vagy valamihez. A kis gyermek a földről, kapaszzkodva, küszva *föltolja magát* az anyja, apja vagy mások ölébe. Innen képesen: némely leány *föltolja magát* a legényre (elvéteti magát vele), valaki *föltolja magát* másnak a szeke-rére (föltolakodik), az éhenkórász *föltolja magát* egy-egy jómódú ismerősére (föltolakodik). — *Riog* az, a ki valamely állatot *riogat* (riasztgat: rá-rákiáltva hajszol). A többi szó itt ismeretlen. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula. — *Viszonyoz*. Itt (Zabola, Háromszék): jót jóval fizet. *Iszteni*, *föltolni magát*, *riogni*: mindannyi ismeretlen. *Iszteni* a pestmegyei Gyömrő vidékén a megízlelni értelmében; *föltolni magát*, ugyanott, felkapaszzkodni fára vagy egyébre; Szentes táján: henczeg; *riogni*: ordítva sírni, ugyancsak Gyömrőn. *Szabol*, *leszabol*, *kérengel*: környékünkön (Háromszék) még nem hallottam, úgy hiszem, hogy nem ismerik. — *Megvizszo*nylik, Szentes táján: összevesz, haragban lesz; minálunk nem mondják. — *Hasonlított* *vkikez*. Pl. ez a gyerek az apjához hasonlít. Erdős Dezső.

6. Ikesen is, iktelenül is a *gyülik*-et: Mëgygyl a zujjom. Gyülik a víz. Gyül a zembër (egybe). Így a *fülik*-et is: Fülük a kálho. Má rigⁿ fül. A *hülik*-nél csak bizonyos esetekben használják az ikes alakot, pl. hülik a háta. A két alak időbeli különbözetet is rejt magában, t. i. a *hülik* alak előbbi időt jelent, mint a *hül* [?]. Az ebid hül pl. nem *hülik*. — Kemenesalján használatos az *elvál* és *betel* ige is. Amiⁿd a kërészthotho írtek, 'évátok. Amiⁿ megmontam, *betellétt*. Mikor *tész má be*? Tehát *beteljesedik* és *tele lesz* jelentésben is megvan. Sztrókay Lajos. — 'eggyülik a bajod velem. 'eggyülemlik

a kellése. — Ez a szoba jól *fűlik* (így is jól *fűl*, jó *fűlő*). — Ez été *éhhű*, *kíhű*; vegyen nagy kendőt, mer *eghűl*. — Majd *évalik*: kitudódik; *évál*: a magyaró a kutyüjétű, a gesztenye a fondorgyátú; *beválík* katonának; *bevál* a katonasághó; *levál* (lehámlík) a zománcz az edényrű; *kivál* a többi közül. (Tapolcza, Zala m.) Vázsonyi Izidor. — Iktelenül: Ez ujan seb, aki *meggyű*. — A *fűlik* igét nem ismerik. Gyűjj mán ennyi, mer *kíhű* az ennyivalód. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Gyűlik*, *fűlik* — de csak *hűl*. (Komárom.) Beöthy Zsolt. — A mátraalji és felsőborsodi palócz: *gyűlik*, *fűlik*; a *hűl* igét mindig iktelenül. Apámuramnak is gyűllyik az úja. Neki ső nagyon *fűllyik* a fogáho' (nem igen tetszik). Gyerék maág, míg el nem *hűl* (vagy *hívél*) ez a leves. Továbbá: *elválík*, *betelik*. Borsodi László. — *Gyűlik* a seb: gennyed. *Hűl* a leves. *Elválík*, *betelik*. (Gyöngyöshalász, Heves m.) Nagy József. — *Gyűlik* az úja valakinek, *összegyűl* a nép a templom előtt; jól *fűlik* a kályha (iktelen alakját sehol sem hallottam); *hűl*, *kíhűl* a szoba, *meghűl* az étel, *lehűl* a levegő, *áthűl*, a kin nincs meleg ruha, stb., *hűlik* alakban nem ismerem. Csak *elválík*, *betelik* alakokat találtam a palóczok közt. Belányi Tivadar. — Tégy már árrá a tűzre, mert nagyon *kíhűlik* a ház (szoba). — *Elvál* az urától. (Szarvasgede, Jobbágyi, Csecse, Szurdok-Püspöki: Nógrád m.) Ketskés Győző. — Iktelenül: *gyűl*, *hűl*. Ikesen *fűllik*. Rosszúl *fűllik* ez a kemence. (Kisujszállás.) Mészáros Kálmán. — *Fűlik* is, *fűl* is. *Meggyűlik* az újam. *Meggyűl* a bajom evvé a gyerekké. *Kíhűl* a szoba, *még hűl* az embér. *Hűl* mindig iktelen. (Baja.) Csefkó Gyula. — *Gyűlik*, *fűlik*, de: *hűl*. (Bajmokon, Bács m.) Révész Ernő. — *Gyűlik*, *fűlik*, *elválík*, *betelik*, de: *hűl*. (Hmvely.) Csokán Pál. — Szegeden: Majd *elválík* (vagy *megválík*), hogy milyen ember vagy. Nem tudok *betelni* a nézésével. Hodács Ágost. — A *gyűlik*, *fűlik* igét *ikesen*, a *hűl* igét mindig iktelenül, rövid *ü* hanggal. (Zenta.) Teleky István. — Így: *gyűl*, *hűl*, *fűlik* (a zöld dohány, a sarju-rend stb.); *elválík*, *betelik*. (Udvarhely m.) Paal Gyula.

7. *Egercsél* nem jelent egérfogást is. (Bethlenfalva, Udvarhely megye.) Paal Gyula. — Ismeretlen. Kölesd. Koritsánszky Ottó. Mátraalja. Borsodi László. Kisujszállás. Mészáros Kálmán. Hmvely. Csokán Pál. Háromszék. Erdős Géza.

8. Kemenesalján használatos: *cicoma*, *versény* és *vitaj* (vita). — A *csór* az iskolán kívül *száj*. A többit nem hallottam. Sztrokay Lajos. — *Csokréta*: csokor; *csurimuri*: rokonértelmű szavai: kis tömzsi ember, makkütyü ember, földig v...g, pöttön, csöppri, törpe, tökli, tököli, csutri, supri, csetri: (egyben kis halfajta), tökfilkó, tökmájsz, makkhetes, vakarcs, totyafeszes, tökmagzacskó, deczi, gyujtótasak. *Irató*: a gyereket őszkor éviszik az oskolába iratóba (beiratni); ujan a lába, mint a *ritak*: kikéne benne a retek (Tapolcza); *ricsakos*: a keze fekete, piszkos. (Kis-Örs, Zala m.) Vázsonyi Izidor. — *Iszós*. Ezt már hallottam, a többit nem. [Mit jelent?

A szerk.] *Verseny*, ezt a főnevet nem használják, de *vörsöngözni*, *vörsöngeni*: ne vörsöngözz, vagy: ne vörsöng-gy; ne veszekedj. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — *Csokréta*: már a 70-es években gyakran hallottam egy koros hölgytől. (Komárom.) Beöthy Zsolt. — A mátraalji és felsőborsodi palócza a *vita* szót használja; ebben az értelemben: *baj*, *per-patvar*: Ollyan nagy *vitába* vótoónk avval a semmi embérvel! Használatos aztán még az *iszos* (nem *iszós*!) szó, de ez melléknév s *iszákost*, *korhelyt*, *részegest* jelent. Borsodi László. — *Csokréta*-t hallottam a nógrádi palócságban. *Csurimuri*-t Nógrád s talán Gömör megyében hallottam, gyakran kiegészítve így: *csurimuri kankuri* [mit jelent? A szerk.]. Baloghy Dezső. — Hont megyében a *versengeni* igét hallottam, de a *verseny* főnevet nem. Mit *vörsöngtök* má annyit; *ikább* dógozzatok! (Két feleselőhöz intézve a szót.) Belányi Tivadar. — A *cziczoma* Baján *cicama*. Mindég *cicamásza* magát. Annyi rajta a *cicama*, mint a rác ótáron. Csefkő Gyula. — *Cziczomát* használják: Nagyon *cziczomás* (vagy *puccos*) egy menyecske, kereshet is szegény ura a drága *cziczomára*. Majd elviszi a házat a *cziczoma*. *Verseny*, *vita* újabb szók. Előbbi helyett *viaskodást*, utóbbi helyett *disputát* mondanak a régi emberek. Csőr újabban hallható; a többi ismeretlen. *Iszókás* használt szó, s a részeges gyengébb kifejezése, de mondják *itókásnak* is. *Remélség* helyett nagyon parasztosan *remísíget*, *iszós* helyett *ivóst*, vagy *italost* mondanak. (Kisujszállítás.) Mészáros Kálmán. — *Cziczoma*, *verseny*, *vita* (majd csak annyiszor: *détta*; *détáznak*: vitatkoznak); *iszos* (rövid *o*-val) mint melléknév közönséges. A *csőr* helyett a paraszt ember *orr*-ot mond. A többi ismeretlen. (Hmvely.) Csokán Pál. — *Iszos* (rövid *o*): kissé *iszákos*. (Szentés.) Erdős Dezső. — Egyedül a *cziczoma* szót ismerik. (Zenta.) Teleky István. — Úgy emlékszem, hallottam ezt: *iszos*, rövid *o*-val, annyi mint *részeg*. (Zenta.) Hallottam a *vita* szót, de sohasem rag nélkül. Teszem így: nagy *vitába* vannak. *Versényt* futnak. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — *Cziczomá*-t, *vitá*-t köznyelvi jelentésében; *verseny*-t csak a tanultabbak, különben *vess*-et (*vers*-et) mennek, futnak, aratnak, kaszálnak stb. valakivel. A többi szó itt nem járatos. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula.

9. Kemenesalján tudtommal használatos: *éber*, *méltó*, *nyugtalan*, *pókhas*, a többit nem hallottam. Az *'éber* ember hamar ibren van. A munkás *méltó* a jutalmazó (tehát *méltó* a biblia útján!) — *Nyugtalan* egy ember. — Az egész lú *é-pókhas*. Sztrókay Lajos. — *Riskó*: fakutya, ujan szány, amellet egy ember hajt a gyégen, két bot segítségével; a bot végén hegyes vas van. (Keszthely, Zala m.) Vázsonyi Izidor. — Ismeretlenek. (Kölesd, Tolna m.) Koritsánszky Ottó. — A mátraalji és felsőborsodi palócza csak e kettőt: *nyugtalan*: *aggódó*, és *pukhas*: csúfolódó szó. Ollyan *nyugtalan* vótam a miatt a szégeény ember miatt. De hogy rátartya magát az a *pukhas* (pohos) gyermek is. Borsodi László. — *Nyugtalan*: nyugthatatlan, izeg-mozog. *Pukhas*: nagyhasú, potrohos. (Gyöngyöshalász, Heves

megye.) Nagy József. — *Pukhas* általán dívó csúfszó volt Nógrád-ban a diákság között. Baloghy Dezső. — A *pukhas* Hontban, Barsban közkeletű: nagyhasú. Belányi Tivadar. — Csak: *éber*, *nyugtalan* és *pukhas* szokat hallottam a néptől. [Jelentés? *A szerk.*] (Baja.) Horváth Kálmán. — *Nagykátán* a hasas gyermeket *pukhasnak* csúfolják, mi nadrágosak *pókhasúnak* mondtuk. Laukó Albert. — *Éber*, *méltó*, *nyugtalan*, *vigályos* (és *pukhas* nem, de) *pukhec* használatnak, a többi nem. [Jelentésük? *A szerk.*] (Hmvely.) Csokán Pál. — *Éber*, *méltó*, *nyugtalan* ismert szavak; *szomju*, ritkán hallható. *Pukhas* helyett *pukhancs*. [Jelentése?] *Üde*, *üde* gyerek, újabb emberek szava lehet csak. *Vigály*, *vigályos* ismeretlen. (Kis-ujszállás.) Mészáros Kálmán. — *Bajmokon* (Bács m.) járja a *nyuktalan* is, a *nyukhatatlan* is. Emez a gyakoribb. Révész Ernő. — Háromszéken: *éber* állat a kutya, *méltó* az ember valami dicséretre, *nyugtalan* az ember, ha valami hírt vár. A többi ismeretlen. Erdős Dezső. — *Méltó*, *szomju*, *nyugtalan* itt is használatos, noha az *ébren* határozót mindenki ismeri és mondja is, *éber*-t még sem mondanak. A többi nem. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) Paal Gyula.

Pótló válaszok. (Nyr. 32:398).

3. *Dú-méh* ismeretlen, a nép szava: *rabló-méh*, ez pedig olyan idegen (de nem vad) méh, a mely valamely méh-telep egy-egy kasában levő méh-családhoz belopózkodik, megtámadja, leöli s a kész mézét elhordja a maga kasába. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) — *Tolvaj-méh*. (Lőrinczfalva, Maros-Torda m.)

4. *Mettől*: hely- és időhatározó a. m. *honnan*, *mióta*, *mitől* kezdve, *fogva*, nem igen áll egymagára, inkább ellentétes felével együtt, vagy kezdve, *fogva* névutóval, vagy ezzel és ellentétes felével együtt: *mettől* — *meddig*, *mettől* kezdve v. *fogva*, *mettől* kezdve v. *fogva* — *meddig*, épen úgy mint *mitől* — *meddig*, *mitől* kezdve vagy *fogva*, *mitől* kezdve v. *fogva* — *meddig*, és *honnan* kezdve vagy *fogva* stb.; mondják igen gyakran kérdésben s használják más mondatban is. Pl.: Megmutattam neki, hogy *mettől meddig* szegje föl a rétet. — Hadd lássam *mettől kezdve meddig* olvastad el? — *Mettől fogva* nem voltál otthon? (Bethlenfalva, Udvarhely m., Lőrinczfalva, Maros-Torda m.) — *Mennen* ismeretlen, de járatos *mennőt* és *honnót*, ez utóbbi azonos jelentéssel csupán a *honnan* egyik tájnyelvi változata, különben mind a kettő olyanszerű alak mint a szintén ugyanezen tájnyelvbeli, már ismert *innót* meg *onnót* (MTsz. 1:946. 2:16). *Mennőt* jelentése a. m. *honnan*, merről, használata olyan mint a *mettőlé*, csakhogy ezt egymagára is gyakrabban mondják. *Mennőt* hozták a gabonát? — *Mennőt* jött a zivatar? — *Mennőt meddig* mérték föl immár a határt? — *Mennőt kezdve* számitasz fizetésre? — A *mennőt* jöttetek, oda nem mehettek vissza. (A *mennőt* és *honnót* régi székely tájszavak alkalmasint most itt vannak először följegyezve.) (Csik m.: Szent-Lélek, Szent-Király. Háromszék m.: Nagy-Baczon. Udvarhely megye: Oláhfalva.)

5. Az *ipa*, *napa* nevezet itt ismeretlen, a székelynak *apósa*, *anyósa* van és ezeket, valamint a *nagypát*, *nagyanyt*, *apót*, *nannyót*, *apát*, *anyát*, *bátyát*, *öcsöt*, *nénét*, *hugot*, *sógort*, *ángyot* mondja személyrag nélkül is. (Bethlenfalva, Udvarhely m.)

7. *Okostalan*-t itt nem mondanak, *őszinté*-t már sokan a rendes köznyelvi jelentésében, *rőt*-öt pedig legfennebb a kénosi s még néhány más falubeli emberek, ezt is csak a régi reges éneknek ebben az egy sorában és így: »Régi törvény nagy *rőtt* ökör«. — Mondanak néha itt is *illik* helyett *való*-t s mondanak egyebeket is, csak hogy mindeniket a maga helyén s a maga módjával, de így: *ez nem való*, *hát való ez?* ehelyett *ez nem illik*, *hát illik ez?* nem mondják, hanem így: *ez nem talál*, *ez nem jár*, *ez nem helyes*, *ez nincs helyén*, *ez nem szép*, *ez nem tisztesség*, és: *hát talál ez?* *hát jár ez?* *hát helyes ez?* *hát helyén van ez?* *hát szép ez?* *hát tisztesség ez?* stb. *Ez nem való*, *hát való ez?* a székelynak azt teszi: *ez nem igaz*, *hát igaz ez?* *Való*-val pedig az *illik*-et így cserélik ki: *illik neki* ez a ruha = *neki való* ez a ruha, *nem illik neki* ez a ruha = *nem neki való* ez a ruha, *illik-e neki* ez a ruha = *neki való-e* ez a ruha? *illik hozzád* a leányom = *hozzád való* a leányom, *nem illik hozzád* a leányom = *nem hozzád való* a leányom, *illik az ő orrára* az arany perecz: *az ő orrára való* az arany perecz, *nem illik az ő orrára* az arany perecz = *nem az ő orrára való* az arany perecz.

8. Mondja a nép is *kora tavasszal*, *késő este*, *késő ősszel*, de *kora hajnalban*, *kora reggel* nem igen, inkább így: *jó hajnalban*, *pity-malatkor*, *jó-jó reggel*. Úgy látszik, hogy *kora* meg *késő* jelentése a. m. a vele jelzett idő kezdete, legeleje, meg utója, legvége, ellenben *korai* meg *késői* jelentése a. m. a maga szokott, rendes ideje előtt való meg a maga szokott, rendes ideje után való. *Kora tavasz*, *kora ősz*: tavasz eleje, ősz eleje; *késő tavasz*, *késő ősz*: tavasz utója, ősz utója; *korai tavasz*, *korai ősz*: ideje előtt való tavasz, ősz, *késői tavasz*, *késői nyár*: ideje után való tavasz, nyár. *Korai* szántás, vetés, termés, aratás; *késői* szántás, vetés, termés, aratás. Mindazonáltal nem tartom egészen bizonyosnak, hogy a fennebbi meghatározásba a kérdésbeli szavakkal való minden szólásunk belefér. — Figyelmet érdemel, hogy a *korán* határozóban egyszer a *kora*, másszor a *korai* jelentést érezzük inkább. Keljetek föl *korán*: a fölkelés szokott idejének kezdetén. — *Korán* meghalt apja, anyja: természet rendje szerint való idő előtt.

9. Itt, a hol *dolgozzék*-at mondanak ugyan, de az *üljék* le-féle alakot nem használják, a *hallik* ige felszólítója: *hájék* (halljék) meg, *hallszoggyék* (hallszodjék), a *látszik* igéé pedig *lácoggyék* (látszodjék) ritkán *lássék* is. (Bethlenfalva, Udvarhely m.) — A Biró Lajos válaszában (Nyr. 32:518) egy kis tévedés van: *dolgozik* felszólítóját a székelynél *dolgozzon*-nak nem mondja, hanem *dolgozzék*-nak. Szintén téves megfigyelésen vagy téves értesülésen alapszik Gerencsér István-

nak is az az értesítése (Nyr. 32:578), hogy Udvarhely megyében a *való*-t, ha (akár magáért, akár néha) az *illik* helyett mondják, ezzel a szórenddel használják: *nem való neked* ez a ruha, *nem való úrhoz* az ilyen beszéd. Nem úgy, hanem így, csak így: *nem neked való* ez a ruha, *nem úrhoz való* az ilyen beszéd. Nagy tisztességére legyen mondván az udvarhelymegyei székely *népnek*, hogy *épen ő* ezt a szórendet soha el nem véti. (Ez áll általában az egész székelységről is.) — Erősen kételkedem G. I.-nak abban az értesítésében is, hogy Kézdi-Vásárhelyt meg Sepsi-Szent-Györgyön a *duk-méh* szót ismerné a nép. Hogy városi emberek újabb időben lapokból, könyvekből olvastak, uraktól hallottak *dú-méh*-et, *dú-vad*-at s mondják is, azt elhiszem, csakhogy ezek mind — nem a nép. P a a l Gy u l a.

Nyr. 32:579.

9. Jókai »Népvilág«-ában olvassuk, (nemz. kiad. 191.): »Gyönyörűen tudott az *átvándoláshoz*, mikor t. i. meghajtják a hajóhúzó lovakat víz ellenében a terhes hajóval s akkor egyszerre elcsapják baltával a feszült kötelet, aztán sebesen átvág a hajó a túlsó partra, mintha gőz lengetné«. K o v á c s M á r t o n.

Nyr. 31:278.

9. Csápja, úgy értesülünk, Háromszékben is van a bogárnak, méhnek. A *csápol* ige pedig Szabolcsban a. m. hadonáz, az *ostorral csápol* a. m. pattogtat.

A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEI.

1. Hol és minő értelemben használják a következő szokat: *jeszteget*, *ködlík*, *gyökenget*, *cipákol*, *herbál*, *szotyorodik*, *teleivakodik*, *meggyámbász*, *pítlíkel*; *zsompor*, *zegernyész* *zimankó*, *sövellér*; *dorozsmás*, *áporodott kedvű*, *tohonyás*, *sükrödött*?

2. Hol mondja a nép a következőket: *ágylepedő* (Jókai), *csirág* vagy *csirák* (kinövés, hajtás, sarjadék?), *elledik*, *elledés*, *előtő*, *gyakik*, *gyukik*, *gyüle*, *gyülütelen*, *íhas*, *kunkorú*, *lomb*, *pihenődő*, *rejlík*, *segestye*, *sebestye*, *sérv* és *sérves*, *száguld* vagy *száguldozik*, *szepe* *ló*, *timkő*?

3. *Gügyü* jelent-e mást is, mint házasságban közbenjárót?

4. Hol mondják *könyök* helyett *könyék*? s mondják-e személy-
raggal is így?

5. Hol mondják: *törve-bab*, *nyitva-szemmel*, *unva-formán*, *halva-szerrel*?

6. Mondják-e a Székelyföldön: *huszanegy*, *huszankettő*, stb.?

7. Hol ejtik nem-iző nyelvjárásban is *í*-vel ezeket: *kík*, *níz*, *típ*, *píz*?

8. Hol szerkeszti a nép a jelzőmondatot ilyenformán: *aki korán gyün fog*, nem lesz állandó (Nyr. 6:172), *akit elloptak*, *kin-*

cseket, mind helyreigazodik (8:230—1), aki azon a szegen van gyűrű, azt adják neki (Ny. Füz. 9:51)?

9. Milyen elnevezései vannak a fűtermő helyeknek? (*kaszáló, legelő, fenyér* stb.). Milyent neveznek rétnek? Mi az a *savanyú rét*? Egyéb jelzői vannak-e?

Minden választ külön nyolczadivra tessenék írni!

EGYVELEG.

Bodnár-féle filozófia és Ballagi-féle nyelvtörténet. A sok komoly fejtegetés és néha száraz és unalmas adatközlés között a mi Egyveleg rovatunk első sorban szórakoztató és üdítő oázisnak van szánva. Ezúttal is mulattató olvasmányul közöljük Ballagi munkáiból a következő két idézetet; az egyik a Bodnár-féle hullálmélet szellemében állapítja meg a neológia és orthológia lényegét, a másik pedig a nyelvjárási sajátságokból akarja megállapítani a Bécsi, Müncheneri és Apór-kódexnek nemcsak összetartozását, hanem fordításuk korát is! Annyira örült és badar mind a két fejtegetés, hogy a czáfolgatásával nem akarjuk a M. Nyelvőr olvasóinak ítélőképességét megsérteni, csak azt kérdezzük Horatiussal: *Risum teneatis, amici?*

I. »A *neologia* (jelentése szerint *új-beszédmód*, azaz gondolatainknak új szemléletmód és új formák szerint való kifejezése) a nyelvet, mint pusztá formát, csak mellékesnek és másodrendűnek tekinti a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a nyelv, hanem a *szemléleti tartalom* jelenik meg fő-cél gyanánt, melyet természetesen nem korlátozhat az alárendelt eszköz. Teremtő erő hajtja maga alá a kifejezésmódot és beszédformát, s módosítja, gyúrja, finomítja a maga tartalmi céljai szerint. A neologia korában az ember széles látókörű és nagyszabású; az erkölcsi világrend elvi berendezésű, a társadalom tagolt, s kellő distancia választja el az úrtól a parasztot. Ezzel kapcsolatban különválik az irodalmi nyelv és népnyelv: amaz művészet, mert maga az irodalom is az; emez hétköznapi, mert a népnek az a feladata, hogy az legyen.«

»Az *orthologia* (jelentése szerint helyes beszédmód, azaz már meglevő kész formák szerinti beszéd), magát a nyelvet, mint kifejezésformát tekinti fődolognak és elsőrendűnek a vele kifejezett tartalommal szemben. Benne tehát nem a tartalmi szemlélet, hanem a *kifejezésbeli forma* a fő-cél. A nyelvbéli kész példák analogiája maga alá hajtja a szemléleti tartalmat s bilincsekbe veri ennek megnyilatkozását. Egész rendszere minden szellemiség megkötöttségét eredményezi. Az orthologia korában az ember szűk látókörű, pepecselő és kisszerű; a társadalom és erkölcsi világrend nivellirozott, s tele van a világ paraszt úrral és úri paraszttal, a kik közt igazán semmi különbség nincsen. Ezzel kapcsolatos az irodalmi és népnyelv közti különbség megszüntetése: az egyformásítás rendszerint mindkettőt egyaránt póriassá teszi, mert a *többség* szerint igazodik minden.«

II. [Hogy a második idézet vonatkozását megérthessük, vissza kell emlékeznünk Ballaginak arra az eljárására, hogy ha a NySz. egy-egy első adatot a Bécsi-C.-ből idéz, ő az EhrC.-ből idéz »régibbet«, ha pedig a MünchC.-ből vagy AporC.-ből idézünk, ő a BécsiC.-ből idéz »régibbet«. Az idej Nyr. 69.—70. lapján elmondtam, a mit minden hozzáértő régóta tud, hogy e négy kódex szövegei egykorúak, egyiket se lehet a másikkal régibbnek mondani, legfőlebb a fennmaradt másolatok — mint másolatok — előzik meg egymást egy-egy évtizeddel. Minthogy ezt B. nem tudja vagy legalább nem említi, ebből azt következtettem, hogy »vagy annyira tudatlan, hogy még nyelvemlékeink koráról se tájékozódott, vagy pedig tudva megtéveszti könnyenhiív olvasóit«. Erre válaszol B. »a magyar nyelv barátaihoz« intézett vérvörös füzetében a következő badarsággal:]

— »Kemény szavak, melyek engem arra hívnak fel, hogy kemény argumentumokkal válaszoljak.

Mindenekelőtt ki kell emelnem, hogy legrégibb codexeinket maga Simonyi is ugyanolyan időrendben tárgyalja mint én (l. Simonyi: A Magyar Nyelv I. 168).

Jelen soraiban is elismeri, hogy a »Müncheni kódex tán néhány évvel később íródott, mint a Bécsi, s az Apor kódex később mint a Müncheni«; majd elismeri, hogy »az Ehrenfeld-kódex valamivel korábbi másolatban maradt fenn, mint amazok.«

— Ebből pedig azt tanuljuk, hogy legrégibb codexeinket, mint kéziratokat, Simonyi most is ugyanolyan sorrendben veszi, mint én.

Mi hát a kifogása? s miért vagyok én »tudatlan«? Azért vagyok tudatlan, mert nem tudom, a mi »tudnivaló«; — hogy ez a három kódex valamennyi egy és ugyanazon bibliafordításnak három töredéke, tehát ezek teljesen egykorú szövegek.«

Simonyi, egy másik művében ad számot arról, hogy miért tartják a szaknyelvészek a Bécsi, Müncheni és Apor-codexet egy és ugyanazon bibliafordítás három töredékének. »Összetartozásukat — úgymond — kétségtelenné teszi az, hogy nyelvezetők majd minden ízében megegyezik, mind a szókinés, mind a nyelvtani alakok tekintetében« (A Magyar Nyelv. I. 169).

E meghatározás oly tudományos vita eredménye, mely a három »összetartozó« biblia-töredék középső része, a Müncheni-codex nyelve dolgában, két hírneves szaknyelvészünk, Simonyi Zsigmond és Balassa József közt folyt le.

Simonyi Zsigmond a Müncheni-codex nyelvjárását akkép állapította meg, hogy »a szép székely föld szülte e bibliának nemcsak fordítását, hanem fordítóját is«. (A Magyar Nyelv. I. 176. l.).

Vele szemben Balassa József arra az eredményre jutott, hogy a Müncheni codex fordítója »nem a székely föld szülötte, hanem a Dunántúl nyugati részéről való« (Hunfalvy-Album, 11. l.), vagyis nem a legkeletibb, hanem az attól legtávolabb eső legnyugatibb magyarság nyelvjárását látta a codex nyelvében.

Ebből tehát nem a Bécsi-, Müncheni- és Apor-codexnek »összetartozása«, hanem Magyarország (Regnum Hungariae) összetartozása

következik; mert Vas vármegyétől a Székelyföldre nem valamely magyar nyelvjárást beszélnek, hanem a magyar nyelvet beszélnek. És így Simonyi meg Balassa segítségével a „magyar tudomány” csak azt hozta tisztába, hogy a Müncheni-codex magyarul van írva, de nem azt, hogy összetartozik a Bécsi és Apocodexszel. És ha ezek másolatai különböző korból valók, amint maga Simonyi is elismeri, tájékozott embernek nem is lehet másként szólni róluk, mint ahogy én szóltam.»

Új-Laputában. »A nyelvtudományi osztály kiváló figyelmet érdemel ez Akadémiában« — írja dr. Kacziány Géza *Swift Jonathan és kora* című munkájában (Budapest 1901). Értette pedig »ez Akadémia« alatt a lagadói akadémiát Laputa szigetén, nem pedig a budapestit. Az előbbiben »ötszáz cellában és teremben van ugyanannyi akadémikus és végzi birkatürellemmel önmaga által kitűzött munkáját. Az első teremben hosszú szakálú, nagyhajú férfiú von ki nyolcz év óta az ugorkákból napsugarat s azt légmentesen elzárt palackokban conserválja. Még nyolcz év kell neki, mint mondá (vagy esetleg egy-két évvel több) s ő képes lesz arra, hogy a kormányzó kertjét olcsón elláthassa napsugarakkal. Panaszkodott, hogy kísérleteire nem nyer elég pénzt s az ugorka igen drága«.

Az a lagadói tudós nagyon hasonlít egy budapesti kollégájára, a ki szintén hasonló türelemmel, szintén már nyolcz vagy tíz év óta nyomozza, hogy Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond az ő háromkötetes szótárukban mit nem nyomtattak ki a szótáruk elején felsorolt 500-nál több munkából. A budapesti tudós esetében még furcsa az is, hogy nem az I. osztály tüntette ki őt legújabb nyelvtudományi vívmányaiért, hanem a II. osztály választotta meg rendes tagjának azért, mivel nyolcz vagy tíz évig elhanyagolta saját szakmáját, a történettudományokat és mint lagadói kollégája, ugorkából napsugarat igyekszik előállítani. De ha Lagadóban kevés volt a pénz és drága az ugorka, Budapesten a magyar akadémia bőven ellátja azt a nagy türelmű tudóst mind a kettővel, ha kell. Saját költségén kiadott egy kötetet, melyben saját kiadványait gyalázzák s megengedi a szerzőnek, hogy kigyót-békát kiáltson két filológus ellen, csupán azért, mivel egyikük, a ki már meghalt, nem volt megelégedve az ő édes apjának a szótárával. Azt írtam »egy kötetet«, pedig dehogy! Négy is lesz talán belőle, vagy talán még több, mert eddig csak az I. rész I. fele (!) jelent meg. Ergo, négy kötet vagy talán még több is három kötetnek lerombolására!

A legszomorúbb a dologban az, hogy a Lagadóban uralkodó állapoton már a 18-ik század elején is nagyot nevettek az emberek, míg nálunk a 20. század küszöbén az ilyen dolgokban nem lát semmi furcsaságot az akadémikusok többsége.

London, 1904. VI. 5.

KROPF LAJOS.*

* Érdekes, hogy Kropf Lajos (jelenleg szívesen látott dolgozótársunk) volt az első, ki a B.Sz.-ben a NySz. műveltségtörténeti hézagjait bírálta, tehát nyilván igen elfogulatlanul ítél.

A szerk.

IZENETEK.

A Magyar Nyelvőr legközelebbi füzete szeptemberben jelenik meg.

A Nyelvtudományi Társaság alapszabályait megerősítette a belügy-miniszter, de mivel az évad most nem nagyon alkalmas, az ünnepies alakuló ülés s a működés megkezdése öszre marad.

Sz. J. A Nyelvtörténeti Szótárra vonatkozó cikkek összegyűjtve külön füzetben is megjelennek. De a Nyr. egyes füzeteit is minden érdeklődő megszerezheti akármelyik könyvtár által. Már hogy gondolhatja, hogy az utolsó füzeteket azért nem tettük a kirakatokba, mintha félnénk a nyilvánosságtól? Ellenkezőleg, nem akartunk többé ürügyet adni annak a gyanúsításnak, mely már is fölhangzott: hogy mi a NySz.-nak Ballagi-féle botrányát reklám és üzlet céljára értékesítjük.

Az Ujság május 1-i számában azt izeni »Nyelvőr«-nek, hogy az *utcza* szó valószínűleg nem a szláv *ulica*-ból, hanem az olasz *viuzza* »utacska« szóból származik. De ha bele tetszett volna nézni a NySz.-ba, ott azt tetszett volna látni, hogy a 16. század elején még a magyarok is ejtették *l* hanggal: *ulcza* (KeszthC. és KulcsC. 17. zolt. 43. vers). Ebből kétségtelen, hogy e szó a szlovén *ulica* átvétele.

K. F. Köszönjük az igazításokat s különösen az udvarias, finom formát. De nem mind hiba ám, a mi annak látszik. Pl. *rigolya* (283) igenis járatos mint mn. is, l. MTsz. (Az állítólagos németességekről nem vitatkozunk.) Hogy pedig Ösz J. nem ismerte föl az Árgirus királyfít, afelől kitűnő gyűjtő lehet, a mint hogy az is.

Javítandók. 262. l. 2. s. a miknek h. a mik. — 263. l. 8. s. ἔξωγίσκω h. ἔξεργίσκω. — 20. s. bek... h. beh... 266. l. al. 11. s. κατ' δ' h. παιδ'. — 289. l. körömfogóval h. körömfaragóval, botoka h. botóka.

Beküldött kéziratok. Révész E. Párbeszéddek, találós m. stb. — Czeizel J. Kazinczy szerepe a prozódiai tollharczban. — Winkler J. Takácsmesterszók. — Ádám I. Tájszók. — Csefkó Gy. Két közbe van; gebulya. — Badányi M. Lésza. — Rezner T. Régi fogadás. — Szabó J. Új divatos szólás stb. — Kollarik K. A szuloki németek. — Bérczi F. Ugri fogja. — Veress F. A -si képzőhöz. — Ketskés Gy. A katekizmusok hibája. Tájszók stb. — Hodács Á. A német-m. szótárhoz. — Patyi I. A rábaközi nyelvjárásból (közölni fogjuk). — Laukó A. Part. — Gondán F. Válaszok.

Beküldött könyvek. Olcsó könyvtár 1319.—1349. Molière: Kénytelen házasság, ford. Kazinczy. Shakspeare: Hamlet és János király, ford. Arany. Fromentin: Domokos, regény. Garay balladái és életképei stb. — Ókori Lexikon 35. füz. — Bán A. Virág Benedek élete és költészete szemelvényekkel (Pozsony, Stampfel. 50 f). — Magyar könyvtár 381.—384. II. Rákóczi F. vallomásaiból. — Shakspeare: A velencei kalmár, ford. Radó A. — Viharos-Gerő Ö. Két elbeszélés. — Harmos S. A m. irodalom nőalakjai. Esztétikai tanulmány. (Nyom. Márkus S. Bpest.)

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Várdán.

Katona József Bánk bánja azt mondja Peturnak a 2. fölvt.,
2. jel. vége felé:

»*Várdán*, belöled most a nemzeti
Rút gyűlölet, nem az igazság beszél.«

Ez a kifejezés úgy látszik eddigelé nincs még megmagyarázva. Arany János nem tesz rá semmi megjegyzést a Bánk bánhoz való magyarázataiban (ezek most az Olcsó könyvtárban is megjelentek). Hevesi Sándor az ő iskolai Bánk-bán-kiadása 76. lapján azt mondja: »*Várdán* = Petrus Waradinus, Péterváradról, mely eredetileg *Péter vára* volt. *Peturwaradnak* is nevezetett. (Erdujhelyi)«. De miért csinált volna Katona a *Waradinus*-ból *várdánt*? Annyit csak értett latinul, hogy *Waradinus* = *váradí*! Akkor hát azt írta volna, hogy: *Váradí*, belöled most..

Katona József ezt a szót kétséggkívvül valami régi magyar könyvből vette.* Nem lehet más, mint a német *wardein*, mely régente hivatalos cím volt: a pénzverő intézetek ellenőréit jelölte, a ki a vert pénzeket megvizsgálta. A német jövevényszókban az *ar* hangcsoportból nálunk rendszeren *ar* és *or* lett: ném. *parteke* > *partéka*, *portéka*; *barbier* > *barbély*, *borbély*; *partei* > *portya*. Tehát *wardein* > *vardán*, *vordán*. A *vardán*-ból talán csak valamelyik újabbkori írónk vagy tán maga Katona csinálta a *várdánt* (hosszú á-val). A *vordán* alakot megtaláljuk Matkónál (Bányászcsákány 1668. 216. l.): »Hogy ha.. arany szint mutató rossz rezedet a Bányászhoz küldöd, ..kohban erős tűzben égetimég, azután a *Vordan*, a micsoda itéletet téssen felőle a pénz verő háznál N. Bányán, tarts ahoz magadat«. (Vö. Nyr. 2:169.)

* Szintűgy a *Petur* nevet. Ebben megtartotta az u-t, pedig tudjuk hogy a hol régi forrásainkban *Petur* van írva, ezt *Pétör*-nek kell olvasni.

A német *wardein* (innen a középkori latin *wardinus*) az ófn. *wartên* 'gondozni, őrizni' igéből. Innen még *wardieren* 'megvizsgálni a vert pénzt'.

Torna.

A Nyelvújítás szótárában azt olvassuk: »*Torna*. Először Ballagi Teljes Szt.-ban 1873, idegen szó gyanánt jelölve. Ugyanitt, a sorok között, *tornázni* is. — *Tornász*, *tornászat* Ball. 1881.« — Ámde ennél többet már a Pallas Lexikonából is megtudhatunk: hogy t. i. a Nemzeti tornaegylet 1865 végén alakult meg mint Pesti *torna*-egylet. — 1869-ben jelent meg Matolay Elektől *A tornázás története*, továbbá *Tornazsebkönyv a tornászat* német-magyar műszótárával. Emebben már a következő összetételek és származékok is előfordulnak: *torna-ügy* (3. l.), *-csarnok*, *-gyakorlat*, *-játék*, *-rend*, *-szer*, és *torna-nagy*: Turnwart, továbbá *tornázni*, *tornázás*, *szabad tornázás* (117), és »az egészségi tornázás (nem gyógytestgyakorlat) vagy köztornázás (Volksturnen).« 12. l. — Előbb ezeket a kifejezéseket nem ismerték s maga az egyszerű *torna* szó se volt közhasználatban.*

De sokkal régebbi forrásban is megtaláljuk a *tornát*: Dugonics András munkáiban (ezt már dolgozótársaink, Horger és Simai, megemlítették, helyreigazítva Szily Kálmán adatát, l. Nyr. 31:157 és Simai Ö. Dugonics A. mint nyelvújító 5. l. és a *torna* szó alatt). Dugonics 1806-ban azt írja:

»Valamint a gyülekezetekben gyakorlották eleink ezt: Utzu bú, a hadban ezt: Rajta-rajta: úgy a lovagjátékokban ezt: *Torna*, *Torna*« (Sziittiai tört. 1:36). »Valamint *csudádom* szóból lett *csuda*, úgy lett *torlom* szóból *torna*.** Magyar szó pedig ez: *megtorlom* (azaz megtolom, meggyőzöm). Magyaroknak kelletik tehát lenni a *Tornának* is, mely szó amabból eredett« (uo. 37). S 1808-ban azt

* Vö. a Tornazsebkönyv köv. adatait: »Megjelent néhány év előtt magyar nyelven egy *testgyakorlattan*« (4). »A fővárosban tekintélyes polgárok felállítottak egy *testgyakorló* intézetet. A tornázásnak úgy látszik nevétől is féltek« (27). »1863 nov. 1-jén nyitották meg a tornacsarnokot, Magyarország első nyilvános tornacsarnokát... Firmául egyelőre Clair, a *testgyakorló-intézeti* igazgató neve szolgált« (30). — A tornázás történetében azonban Matolay már a köv. munkát említi, de nem mondja meg a megjelenése évét: *A tornatanítás a néptanodákban* Szantfer- és Ambrustól (a N. Múzeum könyvtárában nincs meg; 2. kiad. Pécs, 1872.)

** Dugonics úgy látszik a *torból* származó régi *torló* szót magyarázta félre, l. Nyr. 31:157—8 és NySz.

írja: »*Tornajáték* az, midőn két vetekedő (lovon ülve dárdásson) egymással viaskodik« (Cserei 228).

Matolay a szónak eredetéről azt mondja: »A *tornázás* mint magyar szó csak önkényes áttétele a német *Turnen* szónak, mely Jahn által kezdett szintén önkényesen a *Gymnastik* helyett használtatni s jelenben általánosan be van véve« (A tornázás története 3). Ez nem áll, mert hiszen a *torna* már Dugonicsnál megvan, tehát mielőtt még Jahn a németeket tornázásra kapatta, hogy megedzzék testüket a francziák ellen.

De honnan vette Dugonics a *tornát*? Nem hihetjük, hogy ő maga csinálta volna a *torol* igéből, hanem valamilyen *utzu bú-t* »*Uszubú*« vezér nevéből következtette ki, épügy követekeztette a *tornát* a maga idézte *torna torna* fölkiáltásból. Ezt pedig nyilván valami régi könyvben olvasta valamely lovagi játék leírásában, mert nem egyéb mint az olasz *torna, torna!* (fordítsd, fordítsd v. fordulj, fordulj) vagyis az a fölkiáltás, melylyel a középkori versenyívót biztatta a néző közönség. Innen vette eredetét a franczia *tournoi* 'tornajáték' s a német *turnieren* és az ebből elvont *turnier*. Emez előfordul magyar íróknál is, pl. Heltai Krónikájában (174 b): »Mátyás király.. ott bocsátá legelőször a fiát, az Hunyadi János herceget a *Turnyerba*, és ott vitézül öklele fegyverben az urakkal«.

A Dugonics szerezte *torna* tehát olasz-magyar nyelvújítás volt (mint pl. az olasz *tazza*-ból a magyar *táleza*, l. Nyr. 33:167).

Hogy Dugonicstól a *torna* hogy került 1865-ben a pesti tornaegyletbe, azt egyelőre nem tudom megmondani. Valószínű, hogy a 19. század derekán valamelyik költőnk kapta föl Dugonicsnak ezt a tetszetős szavát, s úgy alkalmazták aztán a testgyakorlás új fogalmára. Arany János még a Toldi Szerelmében is a bajvívást nevezi tornának s a hozzá való Glosszáriumban megjegyzi: »*torna*: nem a mai testgyakorlat, hanem a lovagkori *turnier*«.

Szipoly.

A NyUSz.-ban azt olvassuk: »*Szipoly*, MA. és PP. szótárában megvolt ugyan, de az irodalom nem használta s nem is igen lehetett ismeretes, mert a Mondolat megütözik rajta. — *Szipolyoz*, *kiszipolyoz* SimB. 1899; előbb *kiszipolni* Ball. 1881.«

A NyUSz.-nak ez a cikke félrevezeti az olvasót, nem mondja meg a földolgot: hogy a *szipoly* nem pióczát jelentett, a minek

?

most érti az olvasó, hanem egészen másfajta állatot, molyt és különféle bogarakat. Ízléstelenség volna a NyUSz. szerzőjéről mint ismert természettudósról föltenni, hogy az ilyen különbségeket nem veszi észre, de minden esetre sajnálhatjuk, hogy ilyen kevéssé ügyel a tárgyalt kifejezéseknek jelentésére.

A Nyelvtörténeti Szótár így idézi a régibb szótárak adatait: »*Szipoly*: blatta MA. schabe PPB. motte, holzwurm Adámi. Szipoly a méh-kosárban: tineae alvearium, apiroster PPB.« — Az új M. Tájszótárban azt olvassuk: »*Szipoly*, moly, kül. mézmoly (Székelyföld...).« — Ballagi teljes szótárában: »*Szipoly*, die Schabe, Motte; *viaszszipoly*, Bienenfalter, Honiglecker.« — Kassai József azt mondja: »*rozs-szipoly* Scarabaeus secalis, Földi p. 293«. — Török ~~Bogárhata~~rozójában a Rhynchites, szőlő-ormányos van *szipoly*-nak nevezve*. — »*Szipoly*: moly« Mondolat.

Hogy több fölvilágosítást kaphassunk, kérdést intéztem a Nyr. olvasóihoz, s ők azt felelték, hogy a *szipoly* »gabonapusztító bogár« (Kisujszállítás, Hódmezővásárhely), »vörösszínű, aprópettyes bogár, mely néha ellepi a búzát« (Szentés, I. Nyr. 30: 590—1).**

Molecz Béla válasza szerint Szentésen »képes értelemben a másokon élőködő embert nevezik *szipoly*-nak; *szipolyoz*, *kiszipolyoz*: a vagyonából kifoszt vkit«. De bizonyára csak a műveltebbek használják így, ez irodalmi hatás. Paal Gyula uo. azt mondja, hogy Udvarhely megyében »*szipoly* ismeretlen; itt a nép *vérszipót* mond«; tehát a kérdezett *szipolyt* ez a dolgozó-társunk is a pióczára érti.

Az itt idézett *vérszipó* rendes igenév a *szip* vagyis »szí« igéből. *Kiszipni* helyett gyakorító képzővel azt is mondták *kiszipolni* (így Ballaginál; Szarvas G. is írja: »vérét *kiszipolják* az utolsó cseppig«, Nyr. 15: 360). Ebből — talán a rokonértelmű *köppölyöz*, talán a félreértett régi *szipoly* szó hatása alatt — módosította valamelyik írónk a *kiszipolyoz* alakot, még pedig alkalmasint csak a 19. század közepe táján (Ballagi szótáraiba mai

* Ballagi teljes szótárában: »*Szipolyfélék*, szipolyok, Mücken, *Tippularien*«. Itt a *szipoly* össze van zavarva a *tipolylyal*, melyet természettudósaink a latin *tippula*-ból faragtak. (A Tud. Gyűjtemény mellékletének, a Szép Literaturának 1821-i 130. lapján egy író a tiszavirágot nevezi tipolynak.)

** A *szipoly* mint bogárnév alkalmasint szláv eredetű. Nem tudom ugyan kimutatni olyan szláv nyelvből, melylyel a mi nyelvünk érintkezett; de az oroszban van egy teljesen megfelelő szó (s ez bizonyára megvan vagy megvolt más szláv nyelvekben is): »*sipli* Maikäfer, eigentlich der summende« Mikl. EtWb. 296.

napig se került bele, először a mi német-magyar szótárunkban). A *szipolyoz* igéből következtették aztán ki piócza és szipolyozó uzsorás jelentésében az új irodalmi *szipoly* szót. Így már 1850-ben Jókainál *státus-szipoly* és *ország-közpölyöző* az állami szállításokból nyeréskedő ember (díszkiad. 10:256, Csataképek).

Így lett a molyból piócza. —

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉT ÁLLÁSPONT.*

I.

»Minden mondatot két részre lehet osztani, egyik az állítmány, másik az alany«, mondja Kalmár Elek (Iskolai magyar nyelvtan elemzés alapján, második, rövidített kiadás, 3.). E meghatározás szerint két részre kell osztanunk a mondatot, hogy alanyát és állítmányát láthassuk. Ime néhány mondat két-két részre osztva:

János | orvos. János | ír. E két országos nemzet | a magyar. Az idő szerint való nyomorúságok | véghetetlen boldogsággá változandók. A szűz Máriától született Jézus | az élő istennek fia. Valamely vándormadár lehetett | az ősapám. Minden háborúság | az emberi elmének keménységéből támad. A szempillantásig való türés | örökkévaló dicsőséget szerez. A szent Mártonnak istenhez való könyörgése | nagyot használt neki. Sok bajába került | mindezt végbevéinni. A betegnek bágyadtságát | nagy forróság követi. Marczali osztályát | Cserházi vezette. Mátkája portréját | a mellén viseli. A jókedvű adakozót | szereti az isten. Némán szemléltem | a szárnyukat próbáló kis golyafiakat. Fülemnek | ily dicsérést kellett hallgatnia. A Krisztusnak | teljes hatalma vagyon az ő szent atyjának országán. A kulcsok adásában | hatalmadás vagyon. Szempilláidnak fekete virágán | a részvét könnyharmatja reszketett. A kipusztított vidék sóhajtására | gúnykaczaj felelt.

Most még csak arra a kérdésre kellene feleletet találnunk a meghatározásban, hogy a két rész közül melyik az alany s melyik az állítmány. Erre a kérdésre hiába keresünk feleletet a meghatározásban, nincs abban szó semmi megkülönböztető jelről, nincsen benne differentia specifica.

En, jól meghányva-vetve a dolgot, arról győződtem meg, hogy az a megkülönböztető jel, mely még a régi görögökről maradt reánk, elégséges annak eldöntésére, hogy a mondat két része közül melyik az alany s melyik az állítmány. *Alany az a*

* L. Kalmár E. Alany és kiegészítő, Nyr. 32:355.

rész, amelyről a másik rész mondva van, állítmány az a rész, a mely a másik részről mondva van. Ehhez csak azt kell még hozzágondolnunk, hogy *alany a határozandó, a magába foglaltó, a gyöngében hangoztatott rész, állítmány a határozó, másba foglalt, az erősebben hangoztatott rész* s megvan a biztos megkülönböztető jel.

Megtoldottam tehát Kalmár meghatározását a specífica differentiával, de egyébként nem változtattam rajta semmit, a genus proximum, t. i. hogy az alany és állítmány két része a mondatnak, ugyanaz maradt. S Kalmár mégis így kel ki ellenem:

»Nagy baja Kicskának, hogy nem tud szabadulni az alany ama régi szabályától, mely szerint alany az, a miről valamit mondunk; mindig azt hajtogatja, hogy az összes nyelvtanok ezt tanítják s engem is úgy czáfol, mintha én is ezt vallanám. Pedig éppen e szabály tarthatatlansága indította meg az egész harcot az alany kérdése körül és sokan vannak már, a kik nem ezt tanítják. De Kicska, még a mikor meg is kísérti, hogy az újabb álláspontok egyikére helyezkedjen, hogy innen hadakozva verje ki az illetőket éppen ebből az álláspontból, akkor is mindig visszatéved a régi szabályra.« (Nyr. 32:359.)

Nem hinném, hogy Kalmár, ha csak azért helyezkedett valaha másnak az álláspontjára, hogy kiverje őt onnan, azért tette volna ezt, hogy maga foglalja el azt az álláspontot, a melyből oly könnyen ki lehet verni az embert s ne »tévedjen vissza« arra az álláspontra, a melyből nem verte, sőt nem is verheti őt ki senki. De nem is *szabály* az, a mire én »mindig visszatévedek«, hanem *törvény* s nem érzem én legkisebb bajomat sem, amíg e törvénynek ellene nem járok. Mindazáltal nem ragaszkodom én mereven ezen törvényhez. Mutasson nekem Kalmár más, biztosabb jelt a mondat két részének megkülönböztetésére, azonnal elavul szememben a régi törvény.

Tessék tovább olvasni könyvemben — fogja mondani Kalmár — s megtalálja, a mit keres, a biztos megkülönböztető jelt. Jól van, tovább olvasok. *Az állítmány az a szó (!), mely beszédünket mondattá teszi, az alany az állítmány személye. (Lehet az alany egy állat vagy tárgy is, azért csak az állítmány személyének nevezzük.)* Ez több annál, a mit kerestem. Ez teljes meghatározás. Van benne genus is, differentia is. Csak az a baj, hogy a genus egészen más. Az új meghatározás szerint nem két részre, hanem annyi részre kell osztanunk a mondatot, a hány egyes *szó* (vocabulary) van benne, hogy a több-kevesebb szó közt ráakadhassunk arra a két szóra is, a melyek egyike az alanya, másika az állítmánya a mondatnak.

Gondolkozzék Kalmár egy kissé a két meghatározáson s át fogja látni, hogy nem úgy czáfolom én őt, mintha ő is azt vallaná, hogy az alany az, a miről valamit mondunk, hanem úgy hogy oly álláspontra helyezkedett, a melyen ezt többé nem vall-

hatja. Mert nem ama bizonyos »szabály tarthatatlansága indította meg az egész harczot«, hanem az új meghatározás, »az új álláspont« tarthatatlansága.

Mi az állítmánya, az új álláspontból nézve, ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar?* »Az állítmány az a szó, mely beszédünket mondatná teszi.« Ha itt tágabb értelemben veszem a *beszédet*, mint a *mondatot*, akkor a meghatározásnak nincs semmi értelme; ha ugyanazon értelemben veszem, akkor azt teszi, hogy az állítmány az a szó, mely a *mondatot mondatná* teszi. De, uram isten, honnan tudjam én, melyik az a szó, mely ezt a mondatot mondatná teszi? Tudja-e Kalmár, melyik az a fa, mely az erdőt erdővé teszi?

Igaz, ha még tovább olvasok Kalmár könyvében, ezt a megkülönböztető jelt is találom: »*az állítmányt értelméből ismerjük fel*«. De értelme minden szónak van az értelmes mondatban, hogy ismerjek hát az állítmányra olyasmiből, a miben egy szótól sem különbözik?

A mit eddig hallottunk Kalmártól az állítmány felől, hasonló ehhez: Minden szorzatot két részre lehet osztani, egyik a szorzó, másik a szorzandó. (Ez helyes.) A szorzó az az egyes szám, mely a szorzatot szorzattá teszi; a szorzót értékéből ismerjük fel. (Ez képtelenség.)

»Állítmány és alany« című értekezésében (NyK. 28.) még következő megkülönböztető jeleit említi Kalmár az állítmánynak: »*az állítmány a szemlélt jelenet főpontja* (143.), *az állítmány a mondat középpontja* (145.), *az állítmány, mint a horog, mely a halat kirántja a vízből, előbb jár, mint a mit kihúz, az alany*« (147). Mondja meg már most valaki, melyik szó az állítmánya ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar*.

De nem akarok akadékoskodni: Tudom, hogy Kalmár szerint a nyelvtani ige (a beleértett *van*) az állítmánya ennek a mondatnak és minden mondatnak, ha nem vesszük számba az efféléket: *brum-brum, hm-hm, zsupsz!* sat. A Kalmár állítmánya nem egyéb tehát, mint másik neve a nyelvtani igének. Hogy mi hasznát veheti Kalmár annak, hogy egyszersmind állítmánynak nevezi a nyelvtani igét, nem tudom. Csak azt tudom bizonyosan, hogy állítmányát nem »elemzés alapján« kapta, hogy nem veheti hasznát a *János | ír* s a *János | ír* mondatok megkülönböztetésében s hogy állítmányára nincs semmi szükség, ha a *nyelvtani ige* ugyanaz a dolog. Az, hogy némely mondatban, pl. *János | ír*, állítmány a nyelvtani ige, talán még nem azt teszi, hogy az állítmány az a szó, melyet másképp nyelvtani igének is neveznek, hanem csak azt, hogy a mondat két része egy-egy szó is lehet s állítmánya nyelvtani ige is lehet.

Lássuk most, mi az új álláspontból nézve az alanya ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar*. »Az alany az állítmány személye«, mondja Kalmár. Ez azt tenné, hogy »az igeszemély a valódi alany«. De úgy látszik, Kalmár maga is

bolond gombának tartja Kernnek ezt az állítását, mert ugyancsak kitágítja az igeszemély fogalmát, midőn Kern *subjektswortját* is beleférkezteti. »Lehet az alany egy állat, vagy tárgy is — veti magyarázólag utána — azért csak az állítmány személyének nevezzük.« Közönségesen szólva, ez azt teszi, hogy az alany az a szó, mely az (indogermán) igével személyben egyezik, azaz nevező esetben áll. Hogy ezt teszi, arról maga Kalmár tesz bizonyossá bennünket, midőn még egy ismertető jelét említve az alanynak, ezt mondja: »Az alanyt legkönnyebben úgy ismerjük meg, ha az állítmányt (értsd: nyelvtani igét) e kérdéssel ismételtjük: ki? mi? vagy kik? mik? mim? mid? stb.« E kérdésekre, mint mindenki jól tudja, nevező esettel felelünk. Ha az alanyval is ugyanazon kérdésekre felelünk, akkor az alany nem lehet más, mint olyan szó, mely nevező esetben áll. Az alany épügy másik neve tehát a nevező esetnek, mint az állítmány az igének. Melyik szó már most az alanya ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar?* Mind a hat, mert mind a hat nevező esetben áll. Megütkezik ezen Kalmár? Én nem. Szükségkép következik ez abból, a mit eddig hallottunk tőle az alany felől. S ha igaz az, hogy »a hány ige, annyi állítmány«, miért ne lehetne igaz az is, hogy a hány nevező, annyi alany?

De mondtam már, hogy nem akarok akadékoskodni. Ráhagyom, hogy ennek a mondatnak csak két szavára, a *nemzetre* s a *magyarra* vonatkozhatik az a kérdés, hogy melyik az alany közülök. Elég baj ez is annak, a ki azt állítja, hogy az a szó az alany, mely személyben egyezik a nyelvtani igével. Mind a *nemzet*, mind a *magyar* megegyezik személyben a *van* igével. Melyik hát az alany közülök? Erre a kérdésre lehetetlen felelnie annak, a ki az alanyon nem ért egyebet, mint oly szót, mely *alanyesetben* áll.

De Kalmár felelni akar a kérdésre s úgy látszik, a legnyomósabb feleletnek ezt tartja: a példamondatban »az is szaporítja a nehézséget, hogy mind a két nevező harmadik személy; ha különböző személyűvé változtatjuk, az egyeztetés megmondja, hogy mit tart a nyelvérzék alanynak«. (NyK. 32:457.) Azaz, ha e helyett: *e két országos nemzet a magyar (van)*, azt mondom, hogy *e két országos nemzet én vagyok*, akkor bizonyos, hogy a *magyar* az alany, mert a helyébe tett *én* szóval egyezik az ige. Rossz nyelvérzék biz az, mely ilyent mond. Az *én* szót épen úgy betehetem *e két országos nemzet* helyébe is: *én a magyar vagyok*. Ez a próba tehát csak azt bizonyítja, hogy a két nevező közt nincs semmi különbség, hogy mind a kettő — *alanyeset*.

A két nevező különböző-személyűségével inkább azt lehet bizonyítani, hogy a személyben való egyezés nem lehet az alany megkülönböztető jele. Mert ha ennek a mondatnak: *a pártütő te vagy*, a *pártütő* az alanya, akkor képtelenség azt mondani, hogy az alany az a szó, melylyel az ige személyben egyezik.

Ezt az ad absurdum deductiót be is mutattam már egyszer s nem tehetek róla, hogy nem sikerült teljesen. Akkor még meg voltam győződve s úgy is tapasztaltam mindaddig, hogy a tudósok jól tudják, hogy ennek a mondatnak a *pártütő* az alanya. Nem azt akartam tehát bizonyítani, hogy a tudósok nem tudnák, mi az alanya ennek a mondatnak, hanem azt, hogy nem abból tudják ezt, a mit az alany ismertető jelének mondanak, azaz nem a személyben való egyezésből. De Balogh és Kalmár már 1901. áprilisban úgy nyilatkoztak a Nyrben, hogy ennek a mondatnak szerintük *te* az alanya, az én értekezésem pedig csak fél évvel később jelent meg a NyKben. Arra a kérdésemre, hogy miből tudják az összes grammatikusok oly bizonyosan, hogy ennek a mondatnak a *pártütő* az alanya, könnyen felelhette tehát Kalmár, hogy:

»Ezt épen nem tudják bizonyosan, sőt annyira kételkednek benne, hogy pl. se Balogh Péter, se én nem hiszszük, hogy itt a *pártütő* volna az alany; mégis engem szólaltat meg Kicska: ,erre a kérdésre azt feleli Kalmár, hogy a nyelvtani alanyt könnyű megismerni, mert az mindig az a rész, melylyel az ige megegyezik'; hiszen itt nem a *pártütő*vel egyezik meg az ige! hogy lehetne tehát szerintem is bizonyos, hogy ez az alany?« (Nyr. 32:359.)

Így oly színben tűntem föl, mintha az ellenkezőjét akartam volna czáfolni annak, a mit Kalmár állított, mintha »saját nézetemet akartam volna beleolvasni az övébe«. De olvassa el Kalmár azt a megjegyzést is, melyet a szerkesztő fűzött értekezésemhez s látni fogja, hogy az, én értekezésem már 1900-ban készen volt s be is volt küldve. Értekezésem írásakor nem tudhatam még tehát, hogy fog Kalmár 1901 áprilisában nyilatkozni. Most azonban megvallom, hogy csalódtam abban a föltevésemben, hogy nincs oly grammatikus, a ki nem tudná, hogy a *pártütő te vagy* mondatnak a *pártütő* az alanya. Pedig ezt föl kellett volna tennem olyanokról, a kik teljesen arra az álláspontra helyezkedtek, hogy az alany nevező esetben álló szó. Hisz magam mondtam már a Nyr. 24. vagy 25. kötetében, hogy »abból, a miben két dolog megegyezik, senki sem különböztetheti meg őket, mert közös jelből két dolognak csak azonosságát, nem különbségét szoktuk megismerni.«

Azért szúrta ezt közbe, hogy bátrabban felelhessek arra a kérdésre, mi hát Kalmár szerint az alanya ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar*. Talán nem tévedek, ha azt felelem, hogy a *magyar*. Hisz maga Kalmár veti szememre, hogy »nem követtem a logikát, melyet imádok«, midőn azt állítottam, hogy a *pártütő te vagy* mondatnak nem »a kisebb körű *te* hanem a nagyobb körű *pártütő* az alanya«. (Nyr. 32:358.) A *magyar* kisebb körű fogalom, mint a *nemzet*, annak a mondatnak tehát a *magyar* az alanya. Az bizony Kalmár szerint, de

nem a logika szerint. Mert nem kell nekem mind az öt világ-részt bejárnom, hogy oly logikát mutathassak, mely szerint annak a mondatnak *e két országos nemzet* az alanya. Már 1899-ben mutattam egy olyan logikát, még pedig Aristotelesét, mely szerint ennek a mondatnak: *τὸ λευκὸν ἐκεῖνο Σωκράτης ἐστίν* (az a fehérség | Sokrates), *τὸ λευκὸν ἐκεῖνο* az alanya, vagy ennek a mondatnak: *τὸ πρόσιον Καλλίας ἐστίν* (az érkező, a ki érkezik | Kallias) *τὸ πρόσιον* az alanya. (NyK. 29:179.) Egyébiránt akármely logikában olvashatni azt, hogy minden mondatot meg lehet fordítani s hogy ez a megfordítás azt teszi, hogy a mi alany volt az egyik mondatban, állítmány a másik mondatban. A ki alkalmazni tudja ezt a törvényt, sohasem fogja azt mondani, hogy ebben a mondatban: **juhászság a mesterségem** (megfordítva: **mesterségem a juhászság**) a *juhászság* az alany, vagy ebben a mondatban: *az én vagyok* (megfordítva: *én az vagyok*) az *én* az alany. Nem fogja tehát azt sem mondani, hogy ebben a mondatban: *e két országos nemzet a magyar* (megfordítva: *a magyar két országos nemzet*) a *magyar* az alany.

Íme még egyszer fölkerestem Kalmárt új álláspontján, de ne kívánja, hogy ott maradjak mellette. Inkább tegye meg nekem azt a szívességet, kövessen ő is engem egyszer a régi álláspontra, majd meglátja, hogy ott szépen összeférünk egymással.

»Minden mondatot két részre lehet osztani, egyik az alany, másik az állítmány«, mondja Kalmár azzal a különbséggel, hogy az állítmányt teszi előre. De bizonyos, hogy a tudatban (nem a mondatban) az alany jár elül, azért tettem én az alanyt előre. E meghatározásban hiányzik a *differentia specifica*. Pótoljuk röviden így: *az alany az a rész, a melyről a másik rész, t. i. az állítmány mondván van*. E meghatározás szerint ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar (van)*, *e két országos nemzet* az alanya s a *magyar (van)* az állítmánya.

Legelsőbb azt fogom bizonyítani, hogy ezt az alanyt és állítmányt igazán »elemzés alapján« kaptuk meg. Az analysisnek az a célja, hogy megtudjuk, mint jött létre a synthesis. Az analysis azon a ponton kell kezdeni, a melyen végződött a synthesis. Ha ki tudjuk mutatni, hogy annak a mondatnak azon a ponton végződött a synthesise, a melyen *e két országos nemzetből* s a *magyarból* egy egész lett, akkor helyesen kezdtük meg az analysisist.

Ezt könnyű kimutatni. Bármely mondatot megfelelő névszói kapcsolatra változtathatunk. Nem terjeszkedhetem itt ki az átváltoztatásnak különféle módjaira, azért kiváltképen csak a két legközönségesebb módot említem meg. Ezekből a mondatokból: *az isten jó, a madár énekel*, ezeket a szólásokat alkot-hatjuk: *az istennek jósága* vagy *jóvolta, a madárnak éneklése; a jó isten, az éneklő madár* (összetett alakban: *az isten, a ki jó, a madár, mely énekel*). Hasonló átváltoztatások ezek is:

Ez az ember a más köntösében kevélykedik: ennek az embernek a más köntösében való kevélykedése, ez a más köntösében kevélykedő ember.

Krisztus szorgalmatos gondot visel vala ő felőle: Krisztusnak ő felőle való szorgalmatos gondviselése, az ő felőle szorgalmatos gondot viselő Krisztus.

Az anyaszentegyház élő beszéd által tanít: az anyaszentegyháznak élő beszéd által való tanítása, az élő beszéd által tanító anyaszentegyház.

A tanítványok hamar és hirtelen hisznek vala: a tanítványoknak hamar és hirtelen való hite, a hamar és hirtelen hívó tanítványok.

Az isten tisztelete növekedik az emberek között: az isten tiszteletének az emberek között való növekedése, az emberek között növekedő isten-tisztelete.

A prófétákat az isten lelke világosította: a prófétáknak az isten lelkétől való világosítása, az isten lelkétől világosított próféták.

Minden erőnket és tehetségünket a mi urunk akaratjának beteljesítésére fordítottuk: minden erőnknek és tehetségünknek a mi urunk akaratjának beteljesítésére való fordítása, a mi urunk akaratjának beteljesítésére fordított minden erőnk és tehetségünk.

Segítségünkre hívjuk a Krisztussal országló szenteket: segítségünkre való hívása a Krisztussal országló szenteknek, a segítségünkre hívott, Krisztussal országló szentek.

A jó munkának dicsőséges gyümölcse vagyon: a jó munkának dicsőséges gyümölcse, a dicsőséges gyümölcsű jó munka, a jó munka, melynek dicsőséges gyümölcse vagyon.

Fülemnek ily dicsérést kellett hallgatnia: fülem, melynek ily dicsérést kellett hallgatnia.

Az ispán úrtól öczombot kapánk: az ispán úr, a kitől öczombot kapánk.

Asszonyom betegségén szümből szomorkodom: asszonyom betegsége, a melyen szümből szomorkodom.

Az ilyen szólások egyszerű elemek módjára lépnek valamely újabb mondatba. Pl. ez a szólás: *ennek az embernek a más köntösében való kevélykedése* így léphet be egy újabb mondatba: **útálatos** *előttem ennek az embernek a más köntösében való kevélykedése.* Íme szemünk előtt ment végbe a synthesis, szemünk előtt lett a két részből egy egész. Tegyük föl most, hogy készen kaptuk volna ezt az egészet, a végre, hogy elemezzük. Tagadhatja-e valaki, hogy nem helyesen fogtunk elemzésébe, ha legelsőbb erre a két részre osztjuk: **útálatos** *előttem* | *ennek az embernek a*

más köntöseben való kevélykedése? Hasonlóképen lett ebből a mondatból: *e nemzetnek két országa van*, előbb talán ez az összetett szólás: »*e(gy) nemzet, melynek két országa van*«, azután ez az egyszerű szólás: *e két országos nemzet* s ez végre egyszerű elem módjára lépett be ebbe az új mondatba: *e két országos nemzet a magyar (van)*. Helyes elemzés alapján kaptuk tehát ezt a két részét a mondatnak: *e két országos nemzet | a magyar (van)*.

»De így az alanyon és állítmányon kívül semmi mondatrész sincsen és a nyelvtani alakokat sem az igén, sem a többi szókon sehogy sem tudjuk megmagyarázni«, mondja erre Kalmár (NyK. 28:140). Furcsa ellenvetés. Két részre osztja a mondatot s a harmadik, negyedik s ki tudja hányadik részt keresi, oly színben tüntetve föl magát, mintha ő megmagyarázta volna az alakokat is, midőn a *(van)* szóra ráfogta, hogy állítmánya, a *magyar* szóra, hogy alanya a mondatnak. Megmagyarázta, de úgy, hogy nem látott se állítmányt, se alanyt, hanem csak igét és nevező esetet s mivel ilyen kettő is van a mondatban, épen arra fogta rá, hogy alany, a mely a mondatban levő összes szók közül a legkevésbé az.

»De a nyelvtani elemzés mindig legalább is a legutolsó szóig nyomul be a mondatba, le kell tehát fejteni az állítmányi részről a kevésbé lényeges szokat s addig haladni, míg az állítmányi erejű szóig jutottunk s ekkor meg kell tudni mondani, hogy honnan van ez az állítmány-alkotó erő. Ezt pedig a Kicska magyarázata meg nem engedi, de meg sem bírja«, mondja ismét Kalmár (uo.). Ebben a mondatban: *e két országos nemzet | a magyar*, maga a nyelv fejtette le az állítmányi részről a kevésbé lényeges szót s Kalmár mégis ezt tartja a mondat állítmányának, ismét oly színben tüntetve föl magát, mintha ő meg tudná mondani, honnan van e szónak állítmány-alkotó ereje. De abban igaza van, hogy az elemzésnek legalább is a legutolsó szóig kell a mondatba benyomúlnia. Egyetérünk tehát abban, hogy az elemzést nem az elemeken kell kezdeni, hanem ott, a hol a szerkezés végződött s ott kell végezni, a hol a szerkezés kezdődött.

Nyomúljunk most mélyebben ebbe a mondatba: *útálatos előttem | ennek az embernek a más köntöseben való kevélykedése*. Mi ennek a mondatnak a második része, azaz alanya, magában véve? Ismét mondatnak vagy legalább egy mondatnak aequivalense. Hisz saját szemünkkel láttuk az imént, mint lett ez a szólás ebből a mondatból: *ez az ember a más köntöseben kevélykedik*. Ez a mondat így oszlik két részre: *ez az ember | a más köntöseben kevélykedik*. Az első rész alanya, a második rész az állítmánya a mondatnak. A megfelelő szólás tehát így oszlik két részre: *ennek az embernek | a más köntöseben való kevélykedése*. Az első rész az alanya, a második rész az állítmánya a szólásnak. A mondat alanya (az elsőrendű alany) tehát ismét két oly

részre oszlik, melyek egyike (másodrendű) alany, a másika (szintén másodrendű) állítmány. Oly világos ez az elemzés, mint a fényes nap s a szemünk is beletekinthet, csak nyissuk föl kissé.

Hasonlítsuk össze eddigi elemzésünket a nyelvtanoknak ú. n. mondatelemzésével. Ebben a mondatban: *útálatos előttem ennek az embernek a más köntösében való kevélykedése, útálatos: kiegészítő, (van): állítmány, előttem: képes helyhatározó, ennek az embernek: birtokos jelző (attributum), a más köntösében való: melléknévi jelző, (mely ismét ige-névből, helyhatározóból s ennek jelzőjéből áll), kevélykedése: alany. Mi van ezzel az elemzéssel megmagyarázva? »Az ige és a többi szók nyelvtani alakja.«? Az ugyan nem. Mert azzal, hogy tulajdonítmánynak, azaz annak, *a mi tulajdonítva van valakinek*, nevezzük azt, *a kinek tulajdonítva van valami*, bizony nem magyaráztuk meg *ennek az embernek* a nyelvtani alakját. Vagy talán a mondat szerkezete van megmagyarázva? No az még kevésbé. Mert igaz ugyan, hogy a nyelvtanok tulajdonképen a mondat szerkezése folyamatát akarják szemléltetni, mikor azt tanítják, hogy előbb meglett a két főrész, mint váza a mondatnak s ehhez a kettőhöz járult aztán, mint aggaték, a többi rész; de fönt láttuk, hogy ez a mondat semmi szín alatt sem szerkeződhettett úgy, hogy előbb meglett volna a *kevélykedés* és a *(van)* s csak azután járult volna ehhez a kettőhöz a többi rész.*

Annyiszor megmutattam már, hogyan nyomúl be az elemzés legalább is a legutolsó szóig a mondatba, hogy csak untatnám az olvasót, ha végig elemezném az alanyi főrészt. Azért azt kérdelem immár, mi az állítmányi főrész — *útálatos (van) előttem* — magában véve. Ismét mondat. Ha mondat, akkor »két részre lehet osztani, egyik az alany, másik az állítmány«. Íme a mondat két részre osztva: *útálatos (van) | előttem*. Hogy világosabban láthassuk, melyik rész az alany s melyik az állítmány, egyeztessük az egész mondatot ezzel a mondattal: *útáalom én | ennek az embernek a más köntösében való kevélykedését*. A ki meg tud felelni (okkal móddal) arra a kérdésre, melyik rész az alany s melyik rész az állítmány ebben a főrészben: *útáalom | én*, az meg tud felelni arra a kérdésre is, melyik rész az alany s melyik rész az állítmány ebben a főrészben: *útálatos (van) | előttem*.

Hasonlóképen oszlik (másodrendű) alanyra és állítmányra ez az alanyi főrész is: *két országos | nemzet (= e nemzet | két országos, e nemzetnek | két országa van)* s (harmadrendű) alanyra és állítmányra ez a másodrendű állítmány: *két | országos (= országa | kettő van)*. Továbbá (másodrendű) alanyra és állítmányra ez az állítmányi főrész: *a | magyar (van)* s végre (harmadrendű) alanyra és állítmányra ez a másodrendű állítmány: *magyar | (van)*. Hogy az utóbbi mondatnak két része

közül a (*van*) az alany s a *magyar* az állítmány, megtetszik e megfelelő névszói szólásokból: *magyarnak lenni, magyar volta, magyar létere, magyar valósága*.*

KISKA EMIL.

A NYITRA-VIDÉKI PALÓCZ NYELVJÁRÁS.

I.

Gerencsér, Csitár, Kolon, Zsére, Ghymes, Béd, Menyhe, Pográny, Geszthe, Nyitra-Bodok, Szalakúsz, Nyitra-Egerszeg, Vicsáp-Ápáti, Vág-Királyfa, Tardoskéd (nyitra-megyei) és Lédecz (bars-megyei) magyarájkú helységeekben szerzett személyes megfigyeléseimet adom ebben az ismertetésben.

1. Magánhangzó-változások.

A nyitra-vidéki palócz nyelvjárás a zárt *ë-ző* nyelvjárásokhoz tartozik, mely a zárt *ë* helyett csak ritkán ejt *ö-t*. Legtöbbször ejtenek zárt *ë* helyett *ö-t* Vág-Királyfán. Némely helység a kétféle *é-t* megkülönbözteti annyiban, hogy az oly szókban, melyekben régen a végső szótagban nyílt hosszú *ê* volt, az *é* hangból nem fejleszt kettős hangzót, hanem zárt *ë-t* ejt helyette: *kêz*, *kevês*, *szekêr*, *tehên*, *nehêz*, *kôtêl*, *kinyêr*, *közêp*. Más helységekből ez a hang a zárt *é*-vel egybeesik, s ebből is *í* lesz vagy pedig kettőshangzót fejlesztenek belőle, leginkább *îê-t*; néhol azonban megmarad az *é*: *kinyêr*, *szekêr*. A régi zárt *é* helyett kevés kivétellel némely helyen *î-t*, máshol pedig *îê* kettőshangzót fejlesztettek. Nyílt hosszú *ê* csak összevonásnál vagy mássalhangzó kiesésekor hallható: *dê* (dél), *kêd*, *mêk*, *kêt* (kellett).

* Kisfaludy Sándor mond efféjét, midőn így énekel:

Óh! és még más bajt is okoz
Énekednek értelme ...
Egy barátját, oktatóját
Gyengéd ifjúságomnak,
És rokonját lelki, testi
Émbervalóságomnak
Hozza vissza emlékembe. (Gyula szerelme IV. 12—13.)

Annak, a ki a mondatokból, illetőleg az igékből való névszóképzés különféle módjait akarná vizsgálni, ajánlom figyelmébe Kisfaludy Sándornak még czekeket a szólásait is: Már kész Gyula a *csatát elkezdésre* (a csatának elkezdésére, arra hogy elkezdje a csatát). *Lórát szoros ölése* volt e hírnek kútfeje (az, hogy szorosan ölelte Lórát). Ki sűrűen ostromolva *ötet kérő többektől* (többektől, a kik kérték őt). Megdőbbsenve állanak *első egymást látásokra* (amint először látják egymást). Szilajabb a mérges asszony bosszújának tűzében, mint a tigris vagy hiéna *kölykét vesztett dűhében* (azon való dűhében, hogy kölykét vesztette).

Ami a kettőshangzókat illeti, jellemző ezen nyelvjárásra, hogy az *á*, *é*, *ë*, *ó* és *ö* alaphangok elé zártabb hangzót tesz. Kettőshangzókat azonban nem mindegyik helység fejlesztett.

Az *á*-ból kettőshangzót fejlesztettek a következő helységek: Kolon, Csitár, Tardoskedd, Geszte, Ghymes, Zsére és Lédecz. De a kettőshangzó már *ó*-ba is átmegy, s e helységek mind a kettőt használják ugyanazon szókban: moás, hatoár, mingyoá, minoálunk, haloá (halál), csinoának, voár, annoák, vadoász, mamicskajoát; de így is: szóz, hatór, ispóny, mós, mór vagy mó stb. Vicsáp-Apáti csak *ó*-t ejt.

Az *é*-ből *ié* vagy *ië* kettőshangzót fejlesztett: Béd, Menyhe és Pográny: niéki, tië (tél), keviës, cseliéd, eltiérő, kiét, miég. Hallani lehet ritkán *ê*-ből is *ië* vagy *eë* kettőshangzót: keë (kéd).

A zárt *ë*-ből *ië* kettőshangzót fejlesztett: Béd és Menyhe: sziëd, nyiër, viës.

Az *ó*-ból és *ö*-ből *uó* és *üö* kettőshangzót fejlesztettek: Béd, Menyhe és Geszte: erüös, szüőnek, elüő, idüőt, belüőle, körüő, juó, suó, zsiduó, uót (volt), abbuó stb. Béden *ö*-ből még *iö* kettőshangzó is lesz: iök, lëvëgiő stb.

Menyhén azt is mondják *tanuót* (tanult), *gyógyuóva*.

Megjegyzendő Vág-Királyfáról, hogy mivel az *l*-et, de más mássalhangzót is szeret a szó belsejében és végén elhagyni, a megmaradt magánhangzót lapos nyelvvel és kettős hangsúlylyal ejti, azért úgy tűnik fel, mintha kettőshangzót ejtene: beëső, eëső, türüüd, hoó (hol), voónáá, háá (hát), pallérozaa (pallérozva), kegyeëmetek, zööd, taláász, mikoó, orvosságé stb.

Az *á* helyett gyakran ejt ez a nyelvjárás rövid *ä*-t, különösen akkor, ha a következő szótagban *a* van: kapállá, osztángat, órája, marhája; de egyébkor is: határ, ámárë, kirá, adják. Csitár és Bodok az *al* szótag helyett az *l* kihagyása után *ó*-t mond: hajnába, száma; Zsére néha *oá*-t: szoámárë (szalmára); Vág-Királyfa csak az első szótagban: óma, szóma, ómárjom, (nyólás: nyavalyás).

Azon szavakban, melyekben az utolsó szótagban *a* van, az utolsó előtti szótagban pedig *á*, az utolsó szótag *a*-ja *o*-vá változik, de csak Ghymesen, Kolonban és Vág-Királyfán: hálo, árpo, hiábo, sárgo, pávo, Pálnok, látto, lábo stb. Vág-Királyfán azonban a szó belsejében is, tehát itt találjuk meg a legkövetkezetesebben: megáldonyi, házosság, szármozik, drágolátos, fájdolma stb.

Vág-Királyfán az *a*-ból *ä* lesz, ha a következő szótagban *á* van: ájánl, álázot, báráccság, bárázda, csálás, pállás, kámrábo stb.

Jellemzi továbbá ezen nyelvjárást, hogy a szóvégi *ü*, *ü* helyett kedveli a nyiltabb *ó*, *ö* hangokat; tehát a főnevekben és melléknevekben; továbbá az *-ul ü*l végzetű szókban az *l*-nek elhagyása után: gyűszó, gyűrő, bocsó, gyaló, színő, háboró, bető, tető, tő, fésző; repő (repül), kerő, terő, buró, megő, körő, belő stb.

De megtaláljuk az *o*-t *u* és *ó*-t *ü* helyett más szavakban is

úgy a szó belsejében, mint a szó végén: gyojtó, kokorica, otán, csónya, hós, szalotál, indótunk, kódós, májos, posztónyi, póka (pulyka).

Mint fentebb említettem, a zárt *é*-ből *í* lesz kevés kivétellel, hol kettőshangzót nem fejlesztettek belőle: ígis, fűdis, Zsire, píz, szegíny, vírmes, fírj, nígy, egíssíg, bíke, bíka, dí, dícsír.

Ellenben az *é*-t megőrizték némely helyen oly szókbán, melyekben ma *í*-t ejtünk: készét, hasonlét, ásét, gyécsér, hénár, késér (sőt papéros, cím) stb. Leginkább Gerencséreán használatosak.

Zártabb hangzót ejtenek az egyesszámú tárgyesetben, a többes alanyesetben és tárgyesetben és a személyragos egyes és többes tárgyesetben: szivét, vadot, szemét, fákot, hitványok, kunokot, holtakat, anyjokot, tyúktokot, sárok, vadok, libáikot, vasot, magamot, magokot, ökököt, ökrököt, falok (falak).

A hangrend megzavarodására is találunk itt példákat és pedig annyiban, hogy mélyhangú szókbán *ë* lép fel: vésárnap, nyékát, kárhozét, oszté (osztja), fogtë; Jóskë, csavërkodott, nyëvola, kalëp, malëcz, dërázs, olën, zëcskó, gyënta, hërkál, arëtó; továbbá ilyenek is vannak: azötë, miöta. [L. még alább *ü:u*!]

De viszont egyes magánhangzók illeszkednek is: hënëm (hanem); ëlig (alig), derékebb, átallanban (átellenben), odala (odale), hornýó (hernýó).

Találunk példát arra is, hogy magashangú szó mélyhangúvá, mélyhangú pedig magashangúvá változik minden jelentésváltozás nélkül: csek (csak), güröl (gurul), fergelödött (forgolódott).

Egyéb hangzováltozások:

a>i: agyig, kilitka, lámpi, muti (mutasd).

a>o: vocsora, poroncsó, legjova, hoszon, bokter, harop, tavoj, kokas, hogymás, cudor, porhonyó.

á>i vagy *í*: bucsít, osztin.

ë>a: szegínység, da, sa. (Menyhe).

ë>i: szicska, liány, ëki.

é>ë, ö, ü: írték, prós, fül, szűrő.

i>ü: fűzet, üttet (itt).

í>é: lényia, fenyét, agyég (addig).

i>ë: eskola, më, mëöta, vëlág, vëlla, vërad, hëtvány, mënyët, gyënnye, nékë, mënyistráló, palënka.

o>a: gyarsan, váras, lakadalom, zúgalóttak, farás, hagyatt, mastan, alaj, alló, barona, stb.

o>u: sunka, magus, buró (borul), gundó, humi, búha, gyünni, bukor, bugár, bugla, bomú (bomol), ustor stb.

ö>ë: ësszë, sëtét, megcsëkkënt, këtény, gëriný.

ő>é: féve, fékënt, endrégyi, kötë.

ü>ü: kísübben, kü, ütët, belüle.

ö>ü: gyün, fűrünnyi.

ü—i: csicsek, ípilet, fristük, hives.

ü—u: teszunk, metszunk, vettuk. (Menyehe).

Szereti ez a nyelvjárás a szó első tagjában a rövid magánhangzót a hangsúlynál fogva hosszan ejteni: nyér, nyél (nyel), vét, véle, tész, távasz, műlat, vígyaz, lévén, bé, púha, nékem stb.

De viszont meg is rövidíti a hangzót, s ezt a sajátságot különösen Ghymesen találjuk: bacsí, têmérdék, példa, nène, istálló, arpa, vall stb.

2. Mássalhangzó-változások.

Általában jellemző e nyelvjárásra, hogy a *t*, *d*, *n* hangokat *i* előtt mindig jésítik, de gyakran *ë* és *é* előtt is, sőt néha más hangok előtt is: 1. *i* előtt: gyivó, pegyig, gyácsér, érní, inní, tyi, tyinó, szeretyik, fizetyi, testyi, gondókogyik, lagykónyi, sárgógyik. 2. *ë* és *é* előtt: hetyë, gyënnýë, fizetnyék, aggyég, kõnye, gyácsér, mennyë, Mátyë, vetyés, tyéged, térgýël. 3. Más magánhangzók előtt: bútyor, tyűkör, minýó, színyó, ringatynyi, igyó.

Az is általános tulajdonság, hogy az *ly* helyett leginkább *l*-et ejtenek, bár néha *l* helyett meg *ly*-et, de Vág-Király mindig *l*-et ejt; míl, guzsál, hel, garábla, veszíl, tapolfa, góla, heles, tíveleg, folik, tavali, homálidó. Gyakran *ly* helyett *ll*: illen, ollan, mellik, furullázott, billeg stb. — *l* helyett *ly*-et ejtenek: lyány, lyánka, köly, folyhó, folyú, galyiba, (jány, jegíny, ójba). — Az *rl* és *lj* helyett mindig *ll*-et ejtenek, csak igen ritkán van *lj* helyett *lly*: gyalló, pallag, talló, vándolló, halla, hónall, hegyalla, tellesít, gondulla, vizsgalla, hasznalla, visellük, meghiányollák, üllön, illen (éljen), alloát (alját), derekall. — *lj* helyett *lly*: döggöllyön, hallya. Ebben az egy szóban: aljabb mindig megtartják a *j*-t, mert itt a *jabb* középfoknak a képzője; csak Bédén mondják: alyabb. — Réshang zárhanggá változik: *j—gy*: gyün, hagyigál; *v—b*: lebegó, manéber, másuba, bívát (vivát). — Zárhang lesz zárhanggá: *t—d*: bód; *k—g*: agacs, gurnýó, gurázsi, Gubinyi, guba, grajcár, përgőt (pörkölt); *g—k*: vájlok; *gy—g*, *d*: nígágó, igenyes, szígelli, dózzük; *p—t*: trobál; *t—p*: csupka; *k—p*: ropka; *d—g*: ügyvíg; *sz—c*: váncorog, bajúc, Cibérija, Cingellérhegy. — Réshang váltakozik réshanggal: *h—v*: juvász, rotvad; fuhar; *sz—z*: vadázó, csóz, epezd. — Zönghangok is felváltják egymást: *n—ny*: meginy, ispóny, nyó, rokony, ártatlany, idegeny, ollany, katlany; *ny—n*: csunább, legín, Cétén, cigán, bizonyos, ján; *ny—m*: torom; *m—ny*: vilánylik, citrony; *r—l*: mulár, szekuláció, Amolszky (Zámorszky), leformátus; Rozária; *n—r*: fránc; mán; *l—n*: hun; honnal, pilász (penész); *n—m*: semki, ipsilom, vagyom; *ly—ny*: vőfíny.

Egyéb mássalhangzó-változások: szűzfa, fürnyeteg, berceng, meddzig, eddzig, üdzedekís, csizsma, sinor, bévül, hász (hát), Gecfalu (Gedfalu), uhorka, pacsikázhat, palacinka, reberenció, kilokszér, berzenbup, stb.

A mássalhangzók hasonulása igen gyakori; ez történhetik

egy szón belül, vagy pedig a szóvégi mássalhangzó hasonul a másik szó kezdő mássalhangzójához: 1. hompóttá, szigellötte, melegennyi, ótt (volt), forgalónnak, ött (ölt), öll (őröl) stb. 2. vagygyisznó, újjó (úgy jó), evvót, em má, em mék (Béden és Menyhén: ev mék), hal lëgyën, észszínő stb.

Gyakran ejtik egyszerűen a hosszú mássalhangzókat: agyig, vilánylik, főgyire, vërad, vid, had, miliom, üszöké, betegé. Viszont hosszú mássalhangzót ejtenek egyszerű helyett: belölle, eggyenlő, elősször, utánno, kitalállás, százassat, illet (élet), döllő, bódossak, lesszek, föllő, essők, illettyit (életét), hösset, falláho, menállunk.

A hangátvetésre is találunk példát: rospont, vájlok, gebri.

3. Magánhangzók és mássalhangzók elveszése.

Elvész gyakran egy-egy magánhangzó a szónak elejéről közepéből és a szó végéről: *a)* lefánt, lány, mőta, froság (forróság); *b)* szocilista, Zob[o]ron, szüntye, metsznyi, látsztak, végzük; *c)* ha a szó magánhangzóval végződik s a következő szó magánhangzóval kezdődik: icak'is, báb'asszony, konyh'ajtó, hozz'állnak, h'onnan fú (ha onnan fú), bel'akad, bel'üllök, bel'jön; de egyébkor *s*: rettent, kilokszer, vón', lóher.

De nemcsak egyes magánhangzókat, hanem szótagokat is elhagynak: 1. Szóelején: üst (ezüst), 'tessék (dicsértesség), tok, tom, két (kellett), mék. 2. Szóbelsejében: káponka, obrissan (zoboriasan), kössicske (községecske), plébos (plébános), epetus (appetitus), nyolás (nyavalyás), bölle (belőle), rák (rájok). 3. A szóvégén: gyük, győ (jöjjön), ho mégy (hova mégy), parok (parochia), bugyellar.

Összevonások: ésanyám, jóna (jó volna), szakatt vone (szakadt volna el), nagyságosucsám (nagyságos uracsám), láttak'öt (látta kend őt).

Mássalhangzók elveszése. *a)* Szóelejéről: *z*: Ámolszky, ëcskó, ászló, álog, Obor; *h*: iszem, iszeny. Leggyakoribb a *v* elveszése, ha a megelőző szó mássalhangzón végződött; úgy 'agyunk (úgy vagyunk), alig 'eszik a lilegzetet, hun 'ótá, az 'ót itt, ihattam 'óna, vót 'alami, nem 'iszem, had'ozzam stb.

b) A szó belsejéből legtöbbször az *l*: ótár, bód, búha, ód, óvas, ínvi (élni), pokóba, indótunk, főü (felül). — *d*: Taroskedd, valóiak, peig, monhat; *g*: lealább; *gy*: kió, leen; *h*: kóróják (korholják); *j*: győtötte, kuragattunk (kurjantgattunk), saru (sarjú); *ly*: oan; *n*: hajlog, ikább, múka, píz, kiéd, lefatyi gróf (elefánti); *t*: tarhat, kacsingat, kerbe, fordíhassam, szánhatja; *v*: joadra, pitar.

c) Szóvégéről legtöbbször az *l* marad el; keresztű, aló, rosszó, fordó, bósó, nekő, asztaa, kanálló, talá, meté, beillené, tië, fi, szá, ké, járká, voónáá, ëmek. — *ly*: lapá, fertá, Verebő, kiroá, tërkő, têngő, pörsőő; — *z* elmarad néha a *hoz -hez -höz* ragból: ménkőhő, templomho, tiëhő; *r* elmarad a *kor* ragból és az *ért* ragból

is a *t*-vel együtt: mikó, akko, valamikó, azié, faé, szómáé, má, hama, aká; — *t* elmarad az ért ragból magánhangzón kezdődő szók előtt: azér is, miér aszt stb; továbbá: Gellér, meginy, egyenkin; *n*: va, házba'; *j*: *moszá*, *gyüő* (jőjj); *d*: maj. — Néha két mássalhangzó is elmarad: bósó (búsulj), mingyoá, muti, (mutasd). A mutató névmást mássalhangzón kezdődő szók előtt is használják *z*-vel: az végett, az helyett, az nekő, az körő. A névelőt viszont magánhangzón kezdődő szavak előtt is *z* nélkül használják: a üst, a illető, a étek, a uraság, a istálló, a erdőség, a ódal. — Egyéb példák: ho' 'an kiē (hogyan van kend), le őt kaszoáva (le volt kaszáva); me' aszonta (mert azt mondta).

4. Járulék magánhangzók és mássalhangzók.

1. Magánhangzók: ispita, istrázsa, ęstrázsa, iskátyula, cęvęrna (cęrna). (Járulékshótagok: meginten, osztángat, osztingat, talángat, ittet, ottat, mostad, lohogós (lógós), ugaronta, estente.)

2. Mássalhangzók: talánd, ottand, ahunt (ahol), itteng, oszteng, gajz, piarc, holányok (ulánusok), hámbár (ámbár), szölke, csolk, araszt, drojt, onnajt, győpjek (győpek).

A hiátus elkerülésére néha *j*, *h*, és *v*: sihettem, gyüvő (jőjj), gyivő, męjęnk, tęjęd, füvé (füért), márcilus, bárol úr, sokálig, példájol; de az egyes szavak között rendszeren a *j*-t használják: aká ja falobó jis kihajtana; vígire pattantya ja csomót; aki jebbő jęszik stb.

5. Alaktan.

1. A szóató.

Az *a*, *e*-re végződő névszók a ragok és képzők előtt a tő rövid hangzóját nem nyújtják meg: faé, búzaja, tisztaba, óraig, magarę, kaszaé, odaig, szeręncsęm, hazaig, gabonák, pincęje. Személyragos tők is rövidék maradnak: kedvęé, hoszaig, alaja, sógoraé, kazlába, árat (árát); az ilyenek, mint: határ, poár csak az alanyesetben maradnak röviden.

Számos szó végső hangzója az alanyesetben rövid s ragok vagy képzők előtt sem nyújtják meg: tehęn, kevęs, szekęr, kötęl, közęp, kinyęr, toájęk stb; tovább képezve vagy ragozva: nehęzsíg, kevęsbe, toájęka, szekęrkon, tehęnt, kötęlkę.

Némely hosszú hangú tők oly ragok előtt rövidítik meg hangzójukat, melyek előtt a hangzó hosszú szokott maradni: hetyig, kezi mőka. Vannak viszont oly szóatók, melyeknek oly ragok és képzők előtt is hosszú hangzójuk van, melyek előtt különben rövid hangzóknak kellene lenni: derękebb, kevęsebb, kerękre, nyárunk, orákó, tehęnyeken, tehęnje; hétet (Egerszeg); de ezek nem fordulnak elő mindenütt.

Az igéknél is találunk hosszúhangzós tő helyett rövidhangzóst: latnyi, mesel, vígyaz, hasznal, vizsgalla; leginkább Tardoskedden fordul ez elő.

2. Szóképzés.

a) Névszóképzés.

Igen kedvelik a kicsinyítő főneveket és mellékneveket: cédulka, szögécske (szöglet), kössicske, gyermekeske, háláska, essőcske, útyika, kévészke, kótyika, ilénkő, kamorka, gyerecske, mamicska, szípécskő.

Gyakran használ e nyelvjárás *ság-ség* képzős gyűjtő főnevet: dombság, tájság, tenyérség (lapály), véláság, ritség, majorság, fölcség, erdősig, örömség, gyepség (legelő), lapság, trucaság, kárhozottság, birtokság. (De Vág-Királyfán az ilyenek nem szokásosak.) — Továbbá: úgy vót elegendőségünk, hévség, hamar-ságba stb.

Ás-és helyett *at-et*: kapállat, kerület, hordat, sorozat.

Szokatlan képzések: nyitvány, hallomány.

Melléknévi vagy birtokos jelzős kifejezés helyett szokatlan összetételeket használnak: szikföld, szemtekintet, homálidő (borus idő), síktenyírség, zivataridő, tisztességszó, zenebonaiddő, vetyésidő, szeszital, pálinkaház (szeszfőzőház), harmadebéd, búfej, felpart, alvíg, erdőalj, édesanyacsecs.* Egyéb összetételek: szőlőtarka, tűzgép (gőzgép), oskoláskert (faiskola), üvegszem (szemüveg: Gerencsér), hívestartó (napernyő), kukukfanál (aranka), szegöl (négyezegöl), leginférdek (legények), szőlőfej (fürt), urabácsi (urambátyám: Pográny), kunyhóház.

Képzős szó helyett összetételt használ: tagosztás (tagosítás), mezőplacc. Összetett szó helyett is találunk képzős szót: dögség (dögvész) és ezt a szokatlan képzést Vág-Királyfán: rongyás (rongyszedő).

A melléknévképzők közül *s*, *os* képző: úrdolgas (úrbéres), megáhatós, punktumos, ágyús (tüzérkatona), lohogós (lógós), barátos, diplomos. Néha feleslegesen alkalmazzák: ziványos, kettesforintos, szaporos, szabados, felsős, vonós marha, laposos; szegínyletes (Csitár) és szegínytetes (Menyhe) nyilván analógia terméke. A kombinált képzés egy példája: hibányos (Ghymes), hiányos és hibásból.

A főnév fokozására is találunk példát: gazdább, falatabb, hüvösségebb; pl. Ma hüvösségebb az idő (Kolon).

A főnévi igenév *ni* képzője *nyi* és *nya* alakban fordul elő: innyi, innya, nyitnya, tunnya, írnya, ennya, sínnya; néha kötőhangzóval: érenyi, látanyi.

b) Igeképzés.

Számtalan igét képeznek gyakorító képzővel: csípölget, vároгат, szétrepegeti (tépi), kezdeget, halogat (hall), lebeszéget (elbeszél), ismergetem; hasogál, fulogál, bajgalónnyi (bajlódni) stb. hálál (hál), ijesztél (szokott ijesztetni), járál, szógálál, szedél, sétalál

* A jelzős összetétel első tagja helyett, ha ez főnév, szeret főnévből képezett melléknevet vagy igenevet használni: terhes vonat, papi szerintyi (papforma), keresztelő név, vízhordó puttony, testyi ruha (fehérenmű).

ebédélél, levél (szokott lenni), flaszterál, hordálunk vagy hordolunk; döföl (döf), futos; kérdez (kér), szétkapoz (kapkod); kínálkodnak (kínálnak), adakogyik, hordozkogyik, kereskegyik (keres); hajkozzuk, adakoznyi.

Az aluszik igének műveltetője Tardoskedden: alít, Menyhén: alut. Lédeczen kihányat helyett mondják: kihánytat; szokatlan képzés: legyalázít.

Visszaható igéket képeznek: 1. A kölcsönösség kifejezésére: változkodnak, ölekednek (cívódnak). 2. Ha pusztán a cselekvést akarják kiemelni: kéredzik (kér), rendeskegyik (intéz), vígezke-dünk (végzünk), szíveskegyik (szívesen ad), örözkögyik (legel), lefórázkonnyi, zöldelkegyik (zöld színben van). 3. Hogy az ige reflexív voltát feltüntessék: oltalmazkonnyi (óvni magát), kiveszekegyik (kivesz), elosztókogyik (feloszlik), koszttyírozkonnak, kinozkogyik (kinlódik), elemészkedett (meghalt). Szokatlan képzés: szedkőnnyi (összeszedelőzködni).

A képzőket néha felcserélik: *ód -öd, -kez* helyett *kod -ked -köd*: felekennyi, csavarkogyik, keverkegyik, fizetkőgyik, emlékegyik, zavarkogyik; *koz -óz*: váltózik; *z -ód*: fogamogyik; *ked -köz*: emelkőzik.

A denominális ige képzők közül gyakran *ód -öd* és *kod* az *ul -ül* helyett: sárgógyik, megtisztítkogyik, görbődnek, megsimógyik, meggazdákogyik (meggazdagodik), megjavóznak, ritkódnak, nősögyik. Továbbá: *ed -ül*: megveresül; megkékedik; *ol -oz*: számoz; szándékol, borsol.

A képző el is maradhat: lesoványik (Egerszeg); szokatlan képzés: meghiányol (hiányosnak talál), megócsít (olcsóvá tesz).

Érik és száll igéknek ilyen alakjuk van a 3. személyben: *éred, szállad*, tehát a kezdő igék alakját veszik fel.

Az igekötőket gyakran felcserélik: meglegelték, kivizsgányi, megsérálják magokat, beelígenyi, megfuvákogyik (fel), bead (fel), éfizetyi (ki), befojtották a tüzet, bealkódott (meg), fölmontam (le), besoroz (elsorol), megfér (el), kiényi (meg), rosszó szabja el a törviny, lebeszéget (elbeszél) stb.

6. Ragozás.

a) Névragozás.

Az egyesszámú tárgyesetben gyakran felesleges kötőhangzót találunk: ugarat, guzsalat, árokat, olanat, töviset, fogasat; különösen az *s* végű szókéban: hatossat, százassat, plébánossat, béresset stb. Viszont: tehént, kevest, rozst, rosszt; de ez nem általános sajáttság.

A birtokos személyragozásban *a, e* helyett *ja-je* személyragot tesznek a birtokszóhoz Kolonban, Csitáron, Zsérén, Gesztén, Menyhén és Egerszegen: birtokja, vesztje, nyúlja, íletje, vagyomját, becsöletje, tehénje, hivatalja stb. (Zsérén és Menyhén a *ja-je* néha nem illeszkedik: határje, nekija; de csak ritkán hallható;

a többesben is hallottam egyszer: kalapjeik.) Viszont a *ja-je* helyett is hallható ritkán *a, e*: földé, kerte. — Felesleges személyraggal: tisztajára (tisztára). Béden *övé* helyett azt mondják: *ője*; pl. *ője* mellett.

Unk-ünk helyett *onk-önk-ink*: rajtonk, földink, bennünk. *Uk-ük* h. *ok-ök-ek-ik*-et kedvelik: társok, bőrök, közöttök, szájokot, velik, talajig (talajik), eszik, fizetések, velek, mellettek, elibek, pizek, segítségék, kírísék, bennék, helyéke; semmijek, ipjokval, tollujok, birójok, szamarkajék.

Néha *ai, i* helyett *jai-jei*: marhájai, rokonjai. Néha elmarad a *jai-jei, ai-ei*-ből az *a, e* magánhangzó: bocskorjikot, galambjit, mejénk (mieink), haragosi, főggyi (földjei).

A több birtokhoz odateszik a felesleges többes képzőt: fogaimak, az *ő* lovaik, kéték libáikot. Ha a birtokos több, akkor az egyesszámú birtokon is megjelölik a több birtokost: a kacsák himjök, kéték kenderjek, magok szükségekre.

Pogrányban, Csitáron, Menyhén és Gerencséren hallottam, hogy az egyes 3. személyű birtokos személyragot elhagyják a birtokról: a király reverenciába, az *ő* királynak, mi *ok* lehet neki, igenességbe annak (annak irányában: Gerencsér).*

A helyhatározói ragok közül a *-be* rag nem illeszkedik Szalakúszon: Nyitrábe, Szalakószbe tartozik. Tardoskedden egy szóban hallottam: *hiábe*. Különben ezt a ragot használják *ra-re* helyett is: Nyitrábe, Gerencsérbe (Zsérébe vótam).

A helyhatározói *-on* ragot egyszer hallottam Menyhén illeszkedés nélkül: szekérkon; az állapothatározó és módhatározó *n* rag számnevekhez és főnevekhez gyakran zártabb kötőhangzóval járul: haton, húszon, ötön, aláson, kiét páron.

A *nál-nél* rag nem illeszkedik néha Kolonban, Egerszegen, Ghymesen és Béden: testvéremnél, azokné, mindegyiknél, határnél. A végső mássalhangzót néha el is hagyja. Menyhén egy szóban a *nál*-t rövid hangzóval is hallottam: *bányánya* (bányánál). Erdőnő (erdőnél: Bodok).

A *-t* helyrag is megvan Csitáron, Bodokon, Vicsápon és Béden: Kolont, Cétent, Szomort.

A *ról -ról, ból -ból, től -től* ragokban a nyiltabb magánhangzót többnyire megtartják, s az *l*-t néha el is hagyják; de Tardoskedden, Kolonban, Egerszegen, Lédecen, Ghymesen és Menyhén zártabb hangzóval is ejtik: rítbú, abbú, szómátú, mástul, arú. — Pogrányban és Tardoskedden a *től* rag *tél* és *tél* alakban is dívik: télünk, rég időtē.

A *ra* rag *rē* alakban, tehát zártabb hangzóval használatos, kivéve Pográny és Tardoskedd helységeket: annyirē, hatoárrē, magarē, paptokrē, vadoászatrē, árē stb. De Egerszegen, Lédecen, Bodokon és Vicsápon a *ra* is használatos.

* A *nek* rag személyragozva: nékem, néked, nekíe vagy nekíje, nekönk, nektek, nekíek vagy nekíjék.

A *hoz -hez -höz* többnyire így: firjhö, beteghë, ahho, kiráho, emberhő, úrho, stb. Menyhén egy szót hallottam, melyben nem illeszkedett: *semkihoz*.

A *val -vel* rag végső mássalhangzója majd elvesz, majd pedig megmarad; *v*-je csak ritkán hasonul a megelőző mássalhangzóhoz: szekérvë, másvâ, tejevë, egyvel, libákval, íjje, sokkal. Menyhén nem illeszkedik: sokkal, szekërral; ugyancsak itt a *val*-t zártabb hangzóval is ejtik: karokkol, avvol, csákányvol, marhâkcol. Ghymesen *velök* helyett azt mondják: ökkê.

A *-vá vé* rag Gesztén, Menyhén, Pogrányban, Ghymesen és Zsérén mélyhangú tőkhöz is *é* hangzóval járul; Menyhén és Ghymesen kivetik a *v*-t, s helyében *j*-t ejtenek: olyané marad, arannyé válik, sójé vána, vízjé válik, pelvae stb.

Az *-ul ül*-t rendszeren nyiltabb hangzóval ejtik: körő, belő aló, rosszó, példajol, hátó, emlékö; mint látjuk, az *l*-t néha el is hagyják. Menyhén *el, él* alakban is előfordul: *kívelről, magyarél*.

A *-stul stül* inkább nyiltabb hangzóval fordul elő, s az *l*-et néha elveti: bölcsöstöl, mindenestő, lovastó. Menyhén zsákostul helyett: *zsákval ésszë*.

A *-nak nek* raggal hallottam egy-egy szót Gesztén és Menyhén különös illeszkedéssel: ëmbërnak, gazdajanëk. Menyhén a teljesebb alak is előfordul: hála Isteneki.

Az *-ig* rag Gesztén, Bodokon, Lédecen és Zsérén inkább *ég* alakban: darabég, aggyég, keveség.

Az *-ért* ragból rendszeren elhagyják a *t*-t, az *r*-et is csak magánhangzó előtt tartják meg: az italé tönkrë ment, azért ës, füvé, pipaé, herei mënëk, ruháé stb. Néha rövid hangzóval is hallható: azër.

Az időhatározó ragok közül: a *-szër* rag nem illeszkedik Tardoskedd, Vicsáp, Egerszeg és Vág-Királyfa helységek kivételével: másszër, sokszër, hatszër. Zsérén másodszor helyett másogyikszër-t, Csitáron pedig másszër-t mondanak. A *-kor* ragból legtöbbször elvesz az *r*, s a hangzó rövid marad. (Tardoskedden, Egerszegen és Vicsápon: óráko, hosszú *á*-val.)

A *-nott, nött, ni, nő* különleges palóc névragok csak ritkán hallhatók, s nem minden helységben: pékesnött (péknél: Geren-csér), mesternött, kocsmárosnott (mesternél: Menyhe), papnyi mők (paphoz megyek: Pográny). A *nól* vagy *nul* ragot sehol sem hallottam.

Az állapothatározó *-va ve* Tardoskedden, Menyhén, Geren-csérén, Pogrányban *-val vel* hasonulással: fizettel, töröddel, döntel dövel, felvével, fúval, tével. Néha nem hasonul a *v*: vegyítvel, állítval, éredvel. — Csak ritkán használják a *-va ve* alakot *l* nélkül: hulla, szórra, kínozza, illetve, flaszterálva. — Vág-Királyfán a magánhangzót kettős hangsúlylyal ejtik: pallërozzaá, melegíteë, sózzaá, addaá, kantározzaá.

b) Igeragozás.

Jellemző, hogy az egytagú igék a befejezett cselekvés egyes 3. személyében hangzót vesznek fel: folott, megölött, beírott, forott, nyeret, csalott; de néha a kéttagúak is: foganott, csavarott. — A *t*-végű egytagú igék a befejezett cselekvést összevonva ragozzák: nyittam, nyittál, nyitt, süttünk, futtatok, futtak. — Az *észik* és *iszik* ige az egyes 3. személyben: *étt*, *itt*; de Vicsápon hallottam: még ma nem ivottunk. — A *sí*, *ri* ige a befejezett cselekvés egyes 3. személyében megtartja a *v*-t: sívott, rívott; különben *sí* ige a *v*-t más alakban is megőrzi: sív, sívnak. — A *lévél* gyakorító ige a befejezett cselekvés egyes 3. személyét így képezi Bodokon: livitt, Lédecen pedig: livétt (szokott lenni); máshol nem hallottam.

A *-juk jük* igerag *j*-je és a vele képezett mássalhangzó csoport különféle rövidítéseket szenved: szövük, biruk, kötyük, szokuk, agyuk, horhatyuk, akaruk, vetyük, tugyuk, ótyuk, vészük, hozuk stb.; az *l*-végű igékből: próbálluk, hasznalla, igazolla, visellük, sajnálluk, tolla, üllön, hallák; csak ritkán: hallya, hallják, döögölyön, vagy: próbáluk, gépelük.

Menyhén a tárgyaz ragozás egyes 3. személyében elhagyják néha a *j*-t: oszté, agye (osztja, adja); s a többesben: fordítik.

Elmarad a *j* a felszólító mód egyes 2. személyében: voár te, kerő ide, ne bósó, ebídüő.

A felszólító mód egyes 2. személyéhez a parancsolásban Gerencsérén, Csitáron, Menyhén és Kolonban *-sza* szótagot függesztenek: mutassza, viddsa, addsa.

Az *ít*-végű igéket a fölszólító módban így ragozzák: taníj, házaséj, megsegíjen, bucsidd, tanídd; a *-hat het* képző előtt a *t* kiesik: fordíhassam, nem segíhetünk.

Az *ikes* és *iktelen* igék ragozása között nem tesznek különbséget; az *ikes* igéket még a jelentőmód jelen idejének egyes 3. személyében is néha *ik* nélkül mondják a vicsáp-apátiak: alusz, ész, szület, szok, tartoz, átmász, letyúsz (lecsúszik), hibáz (hiányzik); Kolonban és Menyhén *esik* helyett *és*-t mondanak. Még a közhasználatú: dicsértesség és gyűjjék kéd helyett is legtöbbször az *iktelen* alakot mondják: gyécsértessen (Gerencsér), gyön kéd (Ghymes).

Az *-unk ünk* rag helyett ritkán *-onk ön*-öt mondanak: tudonk, veszönk; *ük* helyett néha *ök*-öt: vegyök.

Némely helységben a befejezett cselekvés egyesszámú alakjaiban zártabb kötőhangzó van: taloátom, láttom, láttod, látto.

A *kell* helyett: *ké*, *kő*, *köl* és *kölly* alakokat, *kellett* helyett összevonással *két*, *kellene* helyett néha *kőne* alakot mondanak.

A *tud* ige első személyét összevont alakban használják: *tom* és *tok*.

7. Mondattan.

Feltünőbb mondattani sajátságok:

Egyes szám helyett többes szám és viszont: kénytelen vagyunk, lakadalom kerőt a három testvireknek, akármennyiknek (akárhánynak).

Melléknév helyett főnevet használnak: csupa vizek lettek, kikelet tavasz, nagy a hidegség.

Határozó helyett melléknév fordul elő: nagy goromba, nagy módos (igen gazdag), nagy könnyő, nagy borzasztó.

Határozó szó helyett névszó áll: úgy vót elegendőségünk (úgy volt elég); teljesíggel tisztajára (egészen); elítség vót (elég); mindensíg baj (mindenképpen); semmit se lehet rajta kifognyi (semmikép); ha az vónának (ha úgy); hazába' vagyunk (otthon); hamarságba, legjobb íjjel (igen későn).

Jelző helyett határozó fordul elő: mástul felire (tulsó oldalra *); íjjel évadán (éjnek idején).

Dologra is az ő névmás tárgyesetét használják, különösen Vicsápon és Egerszegen: fogom őt kapányi, moszáj őt bevetnyi.

Középfok mellett *-nál nél* helyett *-bólből* és *-tóltól* ragot alkalmaznak: abbú rosszabb, magyartú huncutabb nincs; szómátú rövidebb, pelvátú hosszabb.

Tárgyas ragozást használnak néha tárgyatlan ragozás helyett: a mennyit szive szeretyi; nem szeretyi nagyon sokat; ne síj-játok; különösen akkor fordul elő ez a sajátság, ha a tárgy főnévi igenév: kedveli mennyi, szeretyik dógoznyi, szokták járnýi, elkezdi furulláznyi, szerette kint sétányi. — Tárgyatlan ragozás van tárgyas helyett: azt nem fogunk megtunnyi, hagygon csak rá; ne tuggyak, hova visznek; itt vóna a borocskát.

Gyakran használnak intranszitiv ige helyett tárgyas kifejezést, visszaható névmással: tettek egy mulatságot (mulattak); hogy fogja magát mutatnyi az idő (milyen lesz); magát erőszakosíttya (erőlködik); eljátszották magokat (eljátszadoztak); hozzávette magát (hozzászokott); kivették magokat (kirándultak); feladta magát a fű (sűrűn kinőtt).

Előfordul gyakran, hogy az igenév tárgyának ragja elmarad: parancsa moszá megtennyi; kenyérke magoknak keresnyi; moszá egy ember hínyi stb.

Felszólító mód helyett jelentő mód áll s viszont: hát má mit csinálunk? ideje, hogy belekezdünk; — apám a rozsot arassa; azt nem mondhasa.

Szeretik a tárgyi és alanyi mellékmondatokban a *hogy* kötőszót elhagyni: Tartom annak lennyi; nem méltó hozzá tennyi

* Talán a. m. *más túl-felére*. — *A szerk.*

(nem méltó, hogy vele összehasonlítsam); sajnátad tőle megennyi (hogy megegye).

Találunk példát a mondat szerkezet kombinálására is: sokba kóstá, nem tud hozzá, lovát fogja vigyázni, arról nem segíhetünk, Kálazi báró alá vótunk (K. b. alatt voltunk \times K. b. alá tartoztunk), kérje rajta, nem sokat hajtottak véle (nem s. h. rá \times nem s. törődtek véle) stb.

A kötőszókra nézve megjegyzendő, hogy a *sem* helyett *nem-is*, *is-nem*, *se-nem* dívik: nem tudom én is; nem segíhet ő is; nem hatta ítet apja is rosszba; nem fokta neki a kantárját is; ott is nem lehet; arra is nem igen jó; egy gyorsvonat se nem áll még itt. — A *nincs* ige mellett *sem* helyett *is-t* használnak: nincs egy csépp bor is; nincsen az is messze; nincs egy gazdának is bora; annak is nincs; nincs egy éve is. — Néha *sem* mellett még a *nem* áll: a munkás embernek sem nem használ.

A szórendre azt az eltérést találjuk, hogy az *é* kérdőszót, ha az ige kívül más mondatrész is van a mondatban, sohasem az igehez függesztik: szót-e fogad; jó-e lesz; oda-e mehet. Ha pedig az igenek van igekötője, akkor az igekötőhöz járul: meg-*é* sül; el-*é* fogyott; el-*é* mennék. Egerszegen *i-nek* is ejtik: kell-i?

Pogrányban az *ám* indulatszót a főnév után teszik: a kirá *ám* mongya; én *ám* tíged elvännülék.

Legtöbb eltérést találunk a köznyelvtől a határozók használatában.

Példák: nem áll kötelességből (ben); miből is áll a dolog; minden esztendőn, egy éven; az utósó órájára aszt montá; a maga kinyeribe ehessén elégét; semmibé sē jó sok; hallományba hallottam; igyá közembé'; nyuktalan abba (attól); ha rajtunk függne; tisztába' tartya (tisztán); már végibe' van; órba váglak, agyba-ütnyi; füzfáktól túl; templomná túl; pízó (pénzül, azaz pénzzel) füzet; nem nízhettem a szemémrē, géprē csipő; lovakon nyomtattyák; nem gondó a templomrú; türelēmbe' vót; kamorára viszik az adót; miértünk droága (minekünk); azon káromkogyik; abbú mondom (azért), abbú jó, abbú megtiltanyi; abbú nincsen panas; lész valami szükség abbú; szēmbēvaló; annyihoz mēnt a dolog (annyira); nincsen hozzá gandom; nincsen abba semmi köze; a pincénēk sētányi mēnt (a pincéhez); nēhiz egissigrē gyünni (egészséghez jutni); lóvá lē kő szányi (a lóról); őszintēn mondom magamra (magamról); sēmmirē tettē (semmivé).

Találunk példát arra is, hogy a tárgy helyett határozót használnak: valamire kérdezni, kérdészem rá, fölmondtam mindnről, tanulni kell azon.

Néha névutós határozó áll ragos határozó helyett: beszéd közbe jöttek (beszédbe elegyedtek); pízē átal vēszi még; hētēd hēt ország ellen szóló lakadalom; mi után panaszkodott. Viszont áll ragos határozó is névutós helyett: az italē tönkre mēnt; egy hētyig élvégezzük; vízhez szomjazunk (víz mellett).

Gyakran elmarad a névutós határozóból a névutó: rég időte' (időtől fogva); nīgy naptó mongyuk (négy nap óta).

Személyes ige vagy melléknévi állítmány helyett kedvelik a *-va ve*-féle szerkezetet a *van* igével kapcsolatban: lesz fizettél, el van állítva, egy évet vótak párosolva, é vannak zabólva, é van görbödve, é van ügyesítvő, még vagyunk maradva, nincs büellégödve.

Jelentéstaniak: a *tyúkmony* általában tojás; így van fürj-, pulyka-, kacsatyúkmony. A *jószág* szón a gabonát értik.

Példák a népetimológiára: Csitáron a Nyitrán levő Sindulka forrást sindeles kútnak híják; Menyhén a rizskását rézkásá-nak; Gerencsén Balassa-Gyarmatot Balázs-Gyarmat-nak; Pogrányban a rezidenciát reverenciának; Ghymesen a filloxerát cirokféle-nak, a klastromot kalastorom-nak; Zséren a velocipédet magacipellő-nak és magacipel-nak nevezik.

(Folyt. köv.)

Szücs ISTVÁN.

AZ ARTICULUS MAGYARJAI.

A névmutatót, mely Homeros első szöveg-javítóinak annyi vitára adott alkalmat, Aristoteles illeti először az *ἄρθρον* névvel. Ennek szolgai fordítása a latin *articulus*, a melyet majdnem minden nyelvtan magáévá tett. Történtek ugyan kísérletek több-kevesebb szerencsével, hogy az *articulus* fogalmának megfelelő szót alkossanak (Sanders* *geschlechtswort*, *selbstandswort*, *andeuter*, *zeiger*, *einzler*, *zeigerli*), de — a magyaron kívül — e kísérletek nem sikerültek s ma a legjelesebb nyelvészeti munkák a névmutató műszavául általánosan az *articulus*-t vagy változatait használják.

Nálunk Geleji Katona István és Szőnyi Nagy István (1695.) írtak először magyar nyelvű nyelvtanokat, mint a melyekben siker reményével kereshetnők az *articulus* legrégibb magyarítását, de ők változatlanul meghagyják a latin szót. Első magyarítója, Gyarmathi Sámuel** (1794.), nagyon ügyetlenül *nemző szó*-nak keresztelte. Hogy nem tartotta ezt valami remek alkotásnak, maga is beismeri: »... helyesebben nevezethetik mutató névmásnak, mint nemző szónak.« A 19. század 30-as éveiben, tehát a nyelvújítás legdühöngőbb korában, az artikulus fogalmára még a következők keletkeztek: *nemzőcska*, *névelő*, *névmutató*, sőt: *névműzőcska**** és *névhatározó*.†

A *nemző szó*-ról és *nemzőcska*-ról elég annyit megjegyezni, hogy oktalan fordításai a német *geschlechtswort*-nak. A magyarban ugyanis nincsen nem (genus), tehát nemet jelző szó sem lehet.

* Reallexikon *Artikel* alatt.

** Okoskodva tanító magyar nyelvmester. Kolozsvár. 1794. 112. 116. 1.

*** A magy. nyelvtud. főbb szakainak foglalata (Névtelen, valószínűleg Gottwald G.) Pest 1838.

† Lichner, Pál: Hellén nyelvtan. Pozsony 1853.

Helytelen és pongyola azonban maga a német szó is, mert a névmutatót egy kevésbé lényeges tulajdonságáról nevezi el; t. i. arról, hogy a névmutatóról meg lehet ismerni az illető főnév nemét. Pedig ez semmi egyéb, mint esetlegesség. A német mutató névmás, a melyből a névmutató gyengült, véletlenül éppen ragozható s mivel a névmutató minden nyelvben jelzője a főnévnek (bár néhol értelmező-jelző), világos, hogy a főnév neméhez kellett alkalmazkodnia. A névmutatónak nem az a hivatása, hogy a nemet jelezze, — ezt a szívességet csak mellesleg teszi meg, — hanem az, hogy egy fontos értelmi különbséget: a dolog határozott vagy határozatlan voltát tüntesse fel (helyesebben: hogy a fogalomnevet a fogalom egyik egyedére, részére vagy a fogalom egész körére vonatkoztassa, pl: »A kürt riadva énekel« (Pet.), minden kürt közül egyről, Leheléről van szó; míg ebben a példában: »Enyészet szól a sír hideg göröngyiről«, a fogalom egész köréről — minden sírről — állítunk valamit).

Még tarthatatlanabb Blanc-nak az az állítása,* hogy a román nyelvekben a végzetek kopásával »entstand das unabweisbare Bedürfnis«, hogy névmutató jelezze a nemet. Ugyan felismerné-e valaki a nemet a névmutatóról ezekben: *l'ozio, l'anima, l'oro; l'eau, les livres, dem hause, den menschen, de boeken* stb.? De meg, ha a végzetek kopása hozta létre a névmutatót, mire való a görögben az artikulus, hiszen ott könnyedén felismerjük a nemet a végzetről?!

Ha pedig mindemellett elfogadjuk a névmutató nevéül a *geschlechtswort*-ot, minek nevezzük pl. a japán nyelv** igazi nemző szavát? (*wo ussi* = bika, *me ussi* = tehén; *wo uma* = mén, *me uma* = kanca; *on dori* = kakas, *men dori* = tyúk, stb.).

A »nemző szó« kifejezés tehát nemcsak a magyarban, hanem valamennyi nyelvben, még a tótban is helytelen (Szaller Gy.: *rodnj gmeno*) az artikulus fogalmának jelölésére.

A *névelő* — legalább első tekintetre — jobbnak látszik, de bővebb vizsgálat és más nyelvekkel való összehasonlítás teljesen megvilágítja e szónak tarthatatlan voltát. A *név* és *elő* (eleje) szóból alkotott birtokos összetételben mindkét elem ép és könnyen érezhető. Joggal csodálkozik hát majd a jövődő magyar, ha a magyarul megírt összet grammatikában ezt fogja látni: ... az összet névelőnek pedig az a főtulajdonsága, hogy a *név után áll****. Egy kicsit valóban furcsa! Akárcsak néhai Kövesdi Pál magyar grammatikáját olvasnók: »*Praepositiones in lingua hungarica postponuntur nominibus*.«

A névmutatónak e sajátos használatát nemcsak az összetben van meg (*fűd* = atya, *fűd-áj* = az atya; *gjizg* = lány, *gjizg-ej* = a lány), hanem a svédben is (*fader* = atya, *fader-n* = az atya; *flicka* = lány, *flicka-n* = a lány), sőt már az ó-izlandiban

* Blanc G. L.: Gramm. d. ital. Spr. Halle 1844. 168. l.

** Noack: Lehrbuch d. jap. Spr. Leipzig 1886. 26. l.

*** Sjögren: Ossetische Sprachlehre. Szt-Pétervár 1844. 49. l.

és ó-norvégban* is (*likame* = test, *likame-nn* = a test; *trúa* = hit, *trúa-n* = a hit; *sólo* = nap, *sólo-nne* vagy *sólo-enne* = a nap). Ugyancsak ilyen használatú artikulusa van az albán (illir) nyelvnek**: *kép* = kutya, *kép-i* = a kutya, *kép-ı* = a kutyáé stb.

Az elmondottakért helytelen a *névelő* kifejezés. De pongyola is, mert *név* többféle van, nevezetesen: főnév, számnév, melléknév, igenév, sőt még név-más is. *Névelő* pedig ezek közül csakis a főnév mellett állhat, ott sem minden esetben (a *ki* névmásban az *a* mutató névmás: Nyr. 20:305.); egy jóval tágabb fogalom neve van tehát használva a szűkebb helyet. Ez megjárja a stilisztikában, de nem a nyelvészetben.

Ha még hozzáveszszük, hogy az elsőség is a »névmutató«-é, bátran visszahelyezhetjük a *névmutató*-t helyére, melyet még Szarvas Gábor (Nyr. 5:61), Vass Bertalan (Nyr. 12:548.) és Barna Ferdinánd (Nyr. 2:536) írásaiban is elfoglalt. A elsőség annyiban illeti a *névmutató*-t, hogy míg a *névelő* az 50-es években honosult meg a sárospataki nyelvtannal (1844.), addig a *névmutató*-t Gottwald Gáspár (1836.) és többen már mint általánosan ismert és így magyarázatra nem szoruló műszót használják; a *névelő* mögött pedig zárójelben ott van az *articulus* vagy *névmutató*.

Hogy a »névelő« az újabb időkben teljesen kiszorította a *névmutató*-t, annak oka abban található, hogy a *névelő* rövidebb és könnyebb kiejtésű. Egyébként pedig pongyola és helytelen szó-alkotás. Ezzel szemben a *névmutató*, leszámítva azt a hibát, hogy szintén a *név* tág fogalma helyettesíti a *főnevet*, teljesen kifogástalan és érthetően tünteti fel az *articulus* főjellemvonását, t. i. azt, hogy az egyedek csoportjában valamelyik egyedre *rámutat*, az összesből kiemel egyet, mint a mely már ismeretes előttünk.

A még hátralevő két magyarításról azt mondhatjuk, hogy a *névszócska* kifejezéstelen, a *névhatározó* alkotója (Lichner) pedig megfeledezett a határozatlan névmutatóról. Igazán kár, hogy sehol sem mondja *határozatlan névhatározó*-nak!

Lehetséges, hogy a 19. sz. első felében megjelent nagyszámú magyar nyelvtanban még másféle magyarjai is vannak az *articulus*-nak, de ezek vagy csekély eltéréssel*** ugyanazon gondolat alapján jöttek létre, vagy pedig minden értelmi alap nélkül szütkölködnek.

RÉGER BÉLA.

* Noreen: Altisländische und altnorwegische Grammatik. Halle 1903.

** Kristoforides: Γραμματική της αλβανικής γλώσσας, Konstantinápoly 1882.

*** Pl. Sz. Zs.-nek érdekes, filozófiai alapon megírt nyelvtana (I. rész. Nagyszombat 1844.) a »névmutató«-val vegyesen *nemszó*-nak mondja.

NÉPISKOLAI NYELVTANÍTÁS.

(Egy apa levele a kántor-tanítóhoz.)

Igen tisztelt Kántor Úr!

A husvétii szünetidőben, látni akarván Géza fiam haladását, a gyereket a tanultakból rövid vizsgálatnak vetettem alá, és örömmel jelenthetem, hogy a gyerek tudása megüti a mértéket.

Ámde egy dolgot mégsem hagyhatok szó nélkül. És ez az, hogy a fiú mindig belefoglalja a kérdést a feleletbe. Például:

— Mikor látta a kis fiú a bíró lovait az apjának a kisebbik kertjében?

— Ma egy hete látta a kis fiú a bíró lovait az ő apjának a kisebbik kertjében.

Ma egy hete nem elég; mert hát a magyar nyelvet mindenképpen kerékbe kell törni.

Ó ha a magyar nyelv és a magyar gondolkozás gényusza sírni tudna, és ha ez a sírás hallható volna, milyen jajgatás töltene be szép hazánkat!

A pedagógusok azt mondják, hogy a tanításnak egyik sarkalatos elve, hogy a gyermek csak úgy tanulhat meg helyesen beszélni, hogy a feleletbe mindig beleölti a kérdést. Fölfogásukban megerősíti ezeket az urakat az, hogy a németeknél ez az elv (igen helyesen!) már századok óta érvényben van. Már pedig hogy ennek, a szülőházájában igen üdvösnek bizonyult, de hozzánk csak értelmetlenül átplántált, az istenadta józan gondolkozást és gyors fölfogást megmételvező elvnek a magyar iskolában éppen semmi jogosultsága sincsen, két-három szóval be tudom bizonyítani.

A magyar és a német gyermek közt az a különbség, hogy a magyar gyermek *tud magyarul*, a német gyermek ellenben *nem tud németül*.

A magyar gyermek anyanyelvét, a mely népnyelv, már a szülői házban megtanulta; a német gyermek anyanyelvét, a mely tulajdonképpen nem is anyanyelve, a Luther Márton komponálta műnyelvet az iskolában tanulja meg.

A magyar gyermekre nézve, az ismeretek megszerzése tekintetében a magyar nyelv *már eszköz*, a német gyermekre nézve anyanyelve *még csak cél*.

Helyezkedjünk át gondolatban a német iskolába; hallgassuk meg a tanítást.

Tanító. Wann sah der kleine Knabe die Pferde des Richters in dem kleineren Garten seines Vaters?

Tanítvány. Vor acht Tag.

Tanító. Vor acht Tagen.

De mert a gyermek előreláthatólag a kérdésbeli szavakat, kötéseket és fordulatokat sem tudja, a tanító megköveteli a kérdésnek a feleletben való megismétlését, s erre ezt kapja feleletül:

— Der klene Bub han in Richter seini Pfterter vor acht Tagen (ezt már megtanulta) in mei Vad'r sei kleneren Garten g'seg'n.

Hát bizony kimelegszik a szegény német mester, a míg a gyermekkel a mondat minden egyes szavát helyes formába önteti; holott a magyar gyermek ugyanazt magyarul hiba nélkül el tudja mondani. Magától értetődik, hogy a kérdést a magyar gyermekkel is meg kell ismételteni, ha a tanító azt vélheti, hogy a gyermek nem értette meg a kérdést.

A mi a német iskolában rossz, de azért üdvös, annak nálunk egyik átkos következménye, hogy a gyors gondolkodásnak talpraesett feleletben való megnyilatkozását lassankint a gondolkozásbeli restség (Denkfaulheit), a filozofálásnak nevezett szellemi kóródzásnak az édes anyja váltja föl; a másik következménye meg az, hogy a gyermeknek a maga tudásáról soha sem lehet tiszta képe s lelkében az öntudatosság önámítássá és önhittséggé alakul át. Lássuk példában.

Tanító. Mennyi $7\frac{2}{3}$ -nak a fele?

Tanítvány. $7\frac{2}{3}$ -nak a fele ... (Megakad.)

Tanító. Mennyi 7-nek a fele?

Tanítvány. 7-nek a fele ... (Megakad.)

Tanító. 7-nek a fele $3\frac{1}{2}$; hát $\frac{2}{3}$ -nak mi a fele?

Tanítvány. 7-nek a fele $3\frac{1}{2}$, $\frac{2}{3}$ -nak a fele ... (Megint megakad.)

Tanító. Látod, semmit se tudsz, stb.

A gyermek jóhiszeműleg, sírva panaszolja el otthon, hogy olyan szépen felelt, majdnem mindent tudott, azért mégis megpirongatták.

A felületességet, bár öntudatlanul, az iskola fejleszti ki a magyar gyermekben.

Higgye meg, tisztelt Kántor Uram, hogy iskoláinkban száz meg ezer dolog észlelhető, a mely nem áll meg a magyar józan ész ítélőszéke előtt. Én magam rá tudnék két-háromszáz efféle dologra mutatni. És a ki azt állítja, hogy a magyar iskolának (az egyetemtől lefelé egészen a kisedővőig) nemcsak a posztója nem magyar, hanem még a szabását is idegenből kölcsönözték, s hogy a magyar nép egyéniségének megfelelő iskola még a jövő méhében szunnyad, hajszálnyira sem tér el az igazságtól.*

Szíves üdvözléssel vagyok Tekintetes Úrnak

Csömörön, 1903. április 20.

alázatos szolgálja

OLDAL JÁNOS.

* A kérdésnek a feleletben való ismétlését mint nyelvérzékrontót is hibáztatta e folyóirat szerkesztője a Magyar Tanügyben Nagy László nyelvtana bírálatában. A tanítók ezzel összefüggő beszédre akarják szoktatni a gyereket, de arra van más mód: az elbeszélés, mesélés. A szerk.

VIRÁG ÉS NYÍLÁS.

A németnek van *Blume*-ja és *Blüte*-je, a magyar ellenben virágot ültet, virágot (*plantam floriferam*) kapál, — virágot (*florem*) szakít, szagol, tehát a virágzó növénynek csak részét. A magyar nyelv természetében rejlő sajátság, hogy ugyanazzal a szóval majd az egész szép virágzó fűvet, majd csak a szaporodó szervét vagyis a virágát jelöli (*pars pro toto, totum pro parte*). Boldogult Hazslinszky a *Blume* és *Blüte* szó magyarításának szükségét gondolván, Magyarhon edényes növényeinek fűvészeti kézi könyvében (VII. 1.) 1872-ben a *Blüte*-t *virat*-tal magyarítja, az ő virága pedig a »szép-viratú« növény vagy virító ág.

»A virág szó, írja ő, kétfélét jelent: vagy virító ágat, vagy szépen virító egész növényt. Első értelemben ezen szót ott használjuk, hol virágszakasztásról, utóbbiban, hol virágok ültetéséről, ápolásáról, virágkereskedésről s virágmagvakról van a szó. De mivel kevés fűvet ismerünk el virágnak, s minthogy kevés a virágos cserje, s (nálunk) ritka a virágos fa, s mivel minden tökéletesebb növény virít, azért *virat*-tal (*Blüte*) is bír, vagyis oly szervekkel, melyek együttthatala a magképzést feltételezi: azért tartjuk meg a fűvészetben is a szavak élő jelentését, s mondjuk itt is csak a szépviratú növényeket vagy azoknak csak virító ágait virágoknak, mi által terminológiánk szabatoságban nyer s nyelvünk sem jön ellenkezésbe a valósággal.«

A virágot a magyar nép csakugyan két, sőt három értelemben használja: virág egy növény magános virága is (mákvirág). Hát megtartottuk-e a szavak élő jelentését az ajánlott módon? Bizony nem. *Virág* az egész szépvirágú növény, *virág* ennek virító ága, *virág* maga egy virágja, azaz magvazó-szerve, s ez mind élő jelentés, országszerte szokásos használat! Sokkal önkényesebben alkalmazzuk a virág szót a szép virágoknak, nem is növénytani fogalomnak vagy a virágzó ágnak (virágzat), mint az ajánlott *virat*-nak jelölésére. A szép virágok inkább elmaradhatnak terminológiai név nélkül, a növénytanban nincs is rá szükségünk. De nézzük meg a szavak és a *virág* szó élő jelentését közelebbről.

Hazslinszky a gyümölcs szó helyett a *termést* ajánlja a *fructus* jelölésére; ez ellen nem lehet kifogásom, noha a *gyümölcs*ről is tudjuk, hogy nem mind ehető, mint a hogy nem minden húsból készül étel. De mikor azt mondjuk: »az idén jó termés lesz, hogy mutatkozik a termés?«, vajjon csupán a szoros *fructus* értelem rejlik-e benne? A hüvelyes veteményeknek pl. ilyen értelemben nem a hüvelye (Hazslinszky sz. *csöte*), hanem a magva az igazi termés; a burgonyának, csicsókának, mogyorós-bükkönynek termése a gazda szerint a gumó, a bortermelők ismét vagy az egész virágzat alkotta borágot vagy a tiszta bort tartják termésnek, az igazi termésnek részét, a törköly nélkül. Vagy ha azt mondjuk: *babot, borsót, káposztát főzünk, buzát rostálunk, rozstot őrölünk, kukoriczát törünk, szőlőt eszünk, árpa-kenyér, zab-haluska*, nem furcsán értelmezhetők-e szőrszálhaso-

gatva? Ki tudja, *borsó* (*Pisum*) az egész növényt vagy a magvát jelenti-e, s az árpa-kenyér helyett nem mondhatjuk pld. így: az *árpa-növénynek megórlott, s szétmorzsolts maghéjától* (korpá) *megszitált magva fejezéből sült kenyer*, stb. Azért tehát — hogy a nép a szépvirágú növényeket virágoknak nevezi, ez éppen a legfeltűnőbb részekről ered (mint a konyhakerti növények *zöldség* elnevezése is), így használja összetételekben is (*harangvirág, búzavirág, hóvirág, vadászvirág* [*Erythronium*], *gyöngyvirág*) mint a hogy a Carumot is épen magváról nevezi *köménymagnak*. A nép a zab ágasbogas virágzatában, az úti lapu füzérjében persze nem lát oly fogalmat, oly tüneményt, minőt a botanikus; de mégis mondja: *kihányta már a búza a kalászát* (virágzatát), vagy *a virágját*, amazt, midőn a kalász a levél hüvelyéből, emezt, midőn a hímszálak a polyvák közül kibújnak, s *búza-virág* néven gyűjtik, legalább az Ipoly mentén, orvosságnak. A kendert nem nevezhetjük virágnak, hisz nincs szép szirma, a nép hímes kendere mégis: *virágos kender*, s éppen a lepelből kilógó hímről különbözteti meg a magvas kendertől, a midőn az első kendernyövés ideje is bekövetkezik. Továbbá a következő kifejezések: *virágozik, kivirágozik, elvirágozik* a rózsa; leszakítja, elhullatja, ki- vagy elhányja a *virágját, csupa virág, virágjában van*, s Meliusnál: a szépvirágú »malva *virágja* a nap után jár«, »*virágos káka*« (Diószeginél, Butonius), mely feltűnő szép virágjában különbözik a kákaféle növényektől, mind olyan példa, hogy a *virág* csakugyan a *flos*-ra vonatkozik. Viszont, hogy kivirágozás előtt különösen a vad, de később szép virágú fűvet is gaznak mondja [gazos a búza, s ez a gaz a pipacs, csormolya, konkoly, búzavirág (*Centaurea*), aszat (*Cirsium arvense*) később mind szépvirágú], máskor még a csakugyan szépvirágút is fűnek mondja [*szegfű, székfű* (*Chamomilla*), *méhfü, kalapfü, szappanfü*], mind azt igazolja, hogy a növénynek a gyümölcscsalakotásra való szervét nevezzük és neveztük mindenkor virágnak, nem tekintve azt, szép-e vagy sem. Minthogy tehát a magyar közönségesen nem különbözteti meg a növénynek egyes részét magától a növénytől külön névvel (*ribiszke* a növény meg a gyümölcse is külön; *hagyma* a virágzó szár is meg a földbeli rész is; *krumpli, csicsóka* a növény és krumpli, *csicsóka* a gumó; *szőlő* a növény, *szőlő* a gyümölcs, *szőlő* a hely is, a hol terem), s a népnek növénytani megkülönböztetései a botanikai értelmezésnek nem mindig megfelelők: a botanikusnak joga van a szavak jelentését a tudományban szabályozni, az élő kifejezéseket a szükséges fogalmak jelölésére felhasználni; legalább nagyobb joga van, mint a nyelvtanilag elferdített új szók csinálásával a nemzet feltett kincsén, a nyelven sérelmet, erőszakot elkövetni. Azért, hogy a kerti növényeket virágokról *virágoknak* is nevezzük, még a *virág* szó régi használata nem hozott senkit sem zavarba és a *virat* meggyökeresítésének szerencsére komoly utánzója nem akadt, úgy hogy nyelvünknek a *pars pro toto*-val kifejezett eredetisége és nyelvsajátsága megmaradt.

Bár a virág szónak *flos* értelme kétségtelen és országsgzerte ismeretes; mégis mint vidéki jellemet följegyezzük, hogy a kolozsvár-

vidéki magyarság a Hazslinszky törekvését a gyakorlatban értékesíti, s a füvek virágát rendszeren *nyílás*nak nevezi, a fűvet *nyílással* szakítja, vagy *nyílás* van már a fán s nyíláson a *flos*-t érti.

BORBÁS VINCZE.

IRODALOM.

Könyvészet.

Puhala Sándor: Rokonértelmű szók. Doktori értekezés. (Bpest, Stephaneum 1904).

Szeőke Imre: Bányászati szótár. A bányászatban és bányajogban előforduló szakkifejezések magyarító jegyzéke. Függelékül a bányászati tájszótárral (Bpest, Bagó M. 1903).

Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. községei... hivatalos neveinek jegyzéke. (Mell. a Hiv. Közlöny 14. számához.)

Nyelvtudományi Közlemények 1904. II. füzet.

Finnisch-ugrische Forschungen 1903. III. k. 3. f.

NYELVÚJÍTÁSI ADATOK.

Adalék a nyelvújítás történetéhez. A nyelvújítási mozgalomnak igen érdekes részlete volt az a küzdelem, mely a magyar nyelv szókincsének gyarapítására, hiányzó fogalmainak jelölésére alkotott új szavaknak a nyelv szókincsébe való tényleges bevétele körül lefolyt. Nehéz munka volt az új szókat az irodalmi nyelvben is közkeletűekké tenni s őket a művelt osztállyal elfogadtatni. Azonban még nehezebb feladat volt az új szókat a nemzet zömének a szókincsébe bevenni.

Az utóbbi körbe tartozik az az adat, melyet ezúttal közzé akarok tenni. A debreczeni református kollégiumnak a nyelv megújításáért lelkesedő ifjúsága, vagy legalább is tekintélyes része, vállalkozott arra a feladatra, hogy a nyelvújítás eredményeit elfogadva, a nép szókincsébe belevigyék az új szavakat. Nehéz feladat volt ez. A kollégium professzorainak konzervatív felfogása irtózott ettől a gondolatától, mert szerintök az íg hirdetés sikerét veszélyeztetik az új szavak, melyek a nép előtt érthetetlenek lévén, megbotránkozás tárgyai lesznek. Hasonló volt az egyházkerületi gyűlésen jelenlévő esperesek véleménye; azt erősítették, hogy a nyelv meglevő szókincse is elegendő a prédikációkban előforduló fogalmak kifejezésére. Ezekkel szemben állott a nyelvújítás eszméjének megnyert kollégiumi ifjúság, mely hevült a vágytól, hogy a népnek a megújított és szókincsében gyarapodott magyar nyelven hirdesse Isten ígét. Az ifjúság mozgalmanak az ügye az 1832. évi aug. 10-én tartott egyház-

kerületi gyűlés elé került.* Az esperesek a lelkészi vizsgálatot tett atyafiakról megjegyezték, hogy a prédikációkban, melyet a lelkészjelöltek a vizsgálatra készítettek, nagy mennyiségű érthetetlen kifejezés található. Ilyen érthetetlen kifejezéseket pedig nemcsak a kollégiumi deákok használnak prédikációikban, hanem az ifjabb prédikátoroktól is sok új szót és kifejezést lehet hallani. Ez előterjesztésre az egyházkerület a következő végzést hozta:

»A nyelvtudományt illető kérdések ezen konszisztórium munkássága körébe teljességgel nem tartozván, ez azoknak vitatásába eresz-
kedni távolról sem kíván, annyival is inkább a nemzeti nyelv emelkedését akármilyen módon akadályozni véteknak tartaná. Sőt inkább örömmel és érdemmel fogja nézni, ha a felvigyázása alatt való prédikátorok s ahhoz értő tanítók akár nyelvünk eredeti természetének és megkülönböztető sajátságainak nyomós fejtegetésével, akár más hasznos vagy gyönyörködtető munkákkal a hazai literaturát gazdagítandják, mely munkákban, hogy az írásmód és a szavak s kitételek választása tekintetében tulajdon tetszéseket vagy a különböző vélekedések közül azt kövessék, melyet helyesebbnek tartanak, ebbeli szabadságok s minden könyvszerzőkkel közös jussok, mint ez magában értetik, szorítatlanul marad. De hogy ezen szabadság a prédikációk készítésében szűkebb határok közé tétessék, maga a dolog természete teszi szükségessé.

A prédikációknak egyenes és legfőbb céljak a tanítás lévén és az a lelket legközelebből érdeklő tárgyakkal, az idvesség dolgaival foglalatoskodván, azonban csak egyszeri, még pedig kevés pillanatokra szorított elmondás által eszközölthetvén, ezenkívül a hallgatók legnagyobb részét többnyire mindenütt a tudatlan köznép tévén, s hogy lelki szükségéi megelégtettessenek a legeggyűbb is óhajtván és méltó jussal várván, látni való, hogy ha a tudós világnak a józan okosságon épült egyező értelme mind az írók, mind a beszélők szükséges tulajdonai között első helyre tette eleitől fogva az érthetőséget. Ha a beszéd minden lehető nemeire helyesen terjesztette ki minden-
kire, a mit mond Quintilianus: *Oratio, cuius summa virtus est perspicuitas, quam sit vitiosa, si egeat interprete*. Sokkal inkább és megkülönböztetve kell ezen hibát kerülni, s az érthetőség törvényeit gyakorolni a prédikációkban és ezeket ahhoz alkalmaztatni, a mit Pál apostol mondott I. Kor. XIV, 19: A gyülekezetben inkább akarok szólni öt szót értelemmel, hogy egyebeket is tanítsak, hogy nem mint 10 ezer szót szólni idegen (értetlen) nyelvvel. Ezen tekintetből s nehogy a kathedrai tanítások valami mellékes cél miatt eredeti rendeltetésüktől eltávozzanak, kötelesnek érzí magát ezen konszisztórium a felvigyázása alatt levő predikátoroknak szorosán meghagyni, hogy szent gyülekezeteink előtt mondandó elmélkedéseikben mindenkor a tárgy méltóságához illő, válogatott s díszes, de egyszersmind oly világos és hallgatóik előtt ismeretes beszédmóddal éljenek, melyet

* Tanárkari gyűlések jegyzőkönyve 1831—1839-ig. 1832. évi nov. 17-iki gyűlés jegyzőkönyvében 87. sz. egyházkerületi határozat. (A főiskolai levéltárban, Debreczenben).

azoknak legeggyűbbike is fennakadás nélkül megérthessen és a *nyelvtudósok által netalán behozandó új szavak és szólásmódok használásában ne elől járjanak sietve*, hanem azoknak szokásba jövetelét és megállapodását várván, távolabbról kövessék a nagy közönséget, akkor is pedig szemeik előtt tartsák ezen tekintetben ama már említett római írónak e józan intését: *opus est modo ut neque crebra sint haec verba, neque manifesta, quia nihil est odiosius affectatione*. Mely rendelkezés közhirré tétel és pontos teljesítés végett az egyházi vidékeknek kiadatni rendeltetik, megújítatván egyszersmind azon régebbi rendszabás is, mely szerint az esperesi visitationának tisztái közé tartozik az ifjabb lelkipásztorok kidolgozott tanításait, szolgáltatjok elsőbb esztendeiben előmutatni és ezentúl a feljebb említett szempontból is figyelemmel megvizsgálni.

Vége a mi itten a rendes néptanítók eleibe törvényül szabatik, hogy az a kollegiumbeli ifjak által, kiket e részben helyheztetések és az arány, melyben a szent gyülekezethez lehetnek és vagynak, még inkább kötelez, pontosan teljesíttessék, erre helybeli professor urak s különösen a szent hittudomány tanítói szoros gondot fordítsanak.

Kiadta főjegyző, Szoboszlai Pap István. Közhirré tétetni rendeltetett a tanuló ifjúság előtt.

BARCSA JÁNOS.

Szövetkezet a NyUSz. szerint már 1807 óta megvolt, de ritkán használták s jelentése általában 'liga szövetség', és a Ballagi-szótárnak még legújabb kiadása se ismeri mai jelentésében, nem fordítja *Genossenschaft*-nak (csak »önsegélyező sz. Selbsthilfsgenossenschaft«). Pedig mai jelentése már 1872. óta megállapodott. Kemény Ignác »A szövetkezetek hazánkban« cz. füzetében (M. Kereskedők Könyvtára II. 6. sz.) a 9–10. lapon azt olvassuk: »A társulásnak ez a formája nálunk nem domborodott ki kellőképpen mindaddig, a míg azt a kereskedelmi törvény (1875. évi XXXVII. t.-cz.) nem rendezte. A törvény meghozataláig a szövetkezetekről való felfogás annyira nem tisztázódott, hogy eredetileg a kereskedelmi törvény tervezete külön nem is intézkedett róluk, csak a tervezet megvitatására összehívott értekezleten indítványozta Schnierer Aladár, hogy említessenek meg a *kölcsönösségi társulatok* is. Az indítványt elfogadták és a kereskedelmi minisztérium tervezetet mutatott be, a melynek *kölcsönösségi* címe ellen azt a kifogást tették, hogy nem ebben, hanem inkább az együttességben rejlik e társulatok jellege és azért a *szövetkezet* szót fogadták el e társaságok címének. (Neumann Ármin: A kereskedelmi törvény magyarázata.) A *szövetkezet* kifejezést Matkovits Sándor dr. használta először az 1872. évben márczius 24—26. napjain tartott első magyar közgazdasági gyűlésen, a hol közkereseti szövetkezetek törvényhozásilag való rendezésén tanácskoztak. (Horváth János dr.: Ipari szövetkezeteink rendszere)«.

KEREKES SÁNDOR.

NYELVMŰVELÉS.

Veres Pálné magasabb nőiskola. Ezt a rettenetes címet adta ujonnan szervezett iskolájának — a Budapesti Hírlapnak egy június havi híre szerint — az országos nőképző-egyesület választmánya. Egyúttal azt is elhatározta, hogy az iskola új nevét aranyos betűkkel feliratja az épület homlokzatára.

Teheti bátran. Budapesten aligha fogja sok embernek bántani a szemét, vagy a fülét. Mert a mióta a Nemzeti Múzeum tudósai *Széchenyi Országos Könyvtár*nak keresztelték a Nemzeti Múzeum Széchenyi-Könyvtárát, s a tanítók, a magyar nyelv apostolai, nem restelték *Ferencz József Tanítók házának* címezni a magyar tanítók Ferencz József-házát, s e példákon indulva a kolozsvári egyetem orvostanárai se tartottak attól, hogy veszedelmes módon megfertőzik a magyar nyelvet, ha a *Karolina Országos* Kórház* nevet adják az állami Karolina-kórháznak: azóta ezek a gyönyörűséges címek a német szellem nagyobb dicsőségére folyton szaporodnak. El lehetünk rá készülve, hogy az V. ker. áll. főreáliskola is a *Hofer Károly M. k. áll. Főreáliskola* címet fogja kapni a *M. k. áll. Hofer-főreáliskola* helyett. Sőt idővel talán még a sepsiszentgyörgyi *Székely Mikó-kollégium* is a *Mikó Székely Kollégium* nevet fogja felvenni. De sőt talán még azt is meg fogjuk érni, hogy olyan szörnyetegekkel is megbarátkozik a magyar ember füle, a melyet nemrégiben Bécsben, a Ferdinánd-híd közelében jegyeztem le magamnak a legaggodalmasabb pontossággal egy czégtábláról: *Städtische Kaiser Franz Josef-Jubiläums- Lebens- und Renten- Versicherungsanstalt*.

(1904. VI. 15.)

HORGER ANTAL.

Az Esti Ujságban is fölszólal »egy kiváló nyelvtudósunk« a különös cím ellen (E. U. VI. 15), s a *magasabb* jelzőt is méltán hibáztatja. Igazításul ezt ajánlja: *Veres Pálné felsőbb leányiskolája*, és idézi a helyes *Erzsébet királyné útját*. De elfogadhatónak tartja a *Ferencz József tanítókházát*, mert »a Ferencz József név olyan megszokott, hogy bármily összetételben elfogadhatjuk«.

A SZERKESZTŐSÉG.

A hivatalos tartály. A nyár elején egy belügyminiszteri rendelet jelent meg, mely az arató gazdákat kötelezi, hogy a cséplőgépnél a balesetekben való első segélyhez szükséges szereket kéznél tartsák. Abban az érdekes vitában, mely ez intézkedésnek czélszerűtlen voltáról folyt, idézték a többi közt a hivatalos rendeletnek következő mondatát is: »Járgánynyal hajtott cséplőgépeknél bádog vagy *fatar-*

* A Széchenyi-könyvtár és a Karolina-kórház persze csak azért *országosak*, mert a német is azt mondja, hogy *Landesbibliothek* meg *Landesspital*. Ha németül véletlenül statsbibliotheknak és statsspitalnak mondanák, akkor mi is bizonyára Széchenyi állami könyvtárról és Karolina állami kórházról beszélénk.

tályban az alábbi anyagok tartandók készletben«. (B. H. 1904. VII. 24.) A hivatalos körök nem tudják megtanulni, hogy a népnek szóló rendeleteket s oktatásokat úgy kell fogalmazni, hogy meg is értse a nép. Azért marad nálunk minden *írott malaszt* (jellemző, hogy maga ez a kifejezés, hogy *írott malaszt*, minálunk keletkezett s alig van más nyelvben megfelelője). Az idézett mondatban azt se érti a nép fia, mi az az *anyag*, mi a *tartandó* s mi a *készlet*, de legkevésbé érti, hogy miféle szerzet az a *tartály*. A néphez így kellene szólni: Jár-gányos cséplőgépeknél bádog- vagy fatartóban (v. ládában) ezeket a dolgokat kell készen tartani . . . De a hivatalos uraktól kitelik, hogy még a sótartóból s a tintatartóból is *sótartályt* és *tintatartályt* csinálnak. — A B. H.-nak u. a. számában (2. 1.) azt olvassuk: »Az a hír, mely szerint . . . megegyeztek egy újabb provizórium célszerűségében, hivatalos kifejezéssel élve, *nem nyer megerősítést*«. E németes szólásért a B. H. nyilván elhárítja magáról a felelősséget. Ámde ugyanabban a számban maga a B. H. írja (11. 1.): »Ez az egy eset is . . . *tudományos igazolást még nem nyert*«. Különböztet hallottam én már budapesti embertől ilyent is: »Ma *nyertem egy sürgőnyt* a miniszter úrtól« (nem tudom, ki találta ki először, hogy *erhalten* = *nyerni*). Mink itt a vidéken csak bámulunk és szorongva nézzük, mit csinálnak Budapesten a mi nyelvünkben.

KOVÁCS MÁRTON.

Javított szentírás-fordítást! Szeretem a Szentírást. Természetesen latin nyelven olvasgatom, de olvasgatom magyarul is, németül is, francziául is, angolul is változatosság kedvéért. És szomorodott szívvel kell bevallanom, hogy a Vulgátának valamennyi fordítása közül legkevésbé élvezhető nekem a magyar. Kérem, ne vessenek rám követ! A jó öreg Káldi nyelvezete persze már nagyon ósdi; Szepessy elavult; Szabó József is idegenszerű már manap. Közhasználatban van Tárkányi átdolgozása. De hogy vagyunk ezzel is? Mesterségem és legkedvesebb foglalkozásom a prédikálás. Mi sem természetesebb, mint hogy bőségesen használom szentbeszédeimben a Szentírást. Idézek és elbeszélek belőle. Mikor idézek, úgy teszek, hogy előveszem a Tárkányi-féle fordítást, egy kicsit fölforgatom a ragokat és a szórendet s erre a kollegák azt mondják, hogy hasból citálok, híveim pedig, hogy »plébánosunk úgy mondja az Írást, hogy meg is értjük«. Ebből én azt a tanulságot vonom le, hogy a Vulgátát úgy kellene magyarítani, hogy teljes értelme legyen és nyelvünk mai fejlettségének is megfeleljen. Azt senki se fogja tagadni, hogy Vulgata-fordításaink nagyon szolgai fordítások és nyelvünk géniuszának meg nem felelnek. Erősen hiszem, hogy ha a szent-írók magyarul írnának, magasztos eszméiket nem úgy vetnék papírosra ma, a mint fordításainkban olvashatjuk. Mennyivel más a Vulgátának egyszerű, nemes, czikornya nélküli latinsága, mint közhasználatu fordításunknak latinizmusokkal telt magyarsága — vagy talán helyesebben és igazabban — magyartalansága! Bocsánatot kérek ezért Káldi és Tárkányi szellemétől, más se vessen reám ezért követ áhítatos szemforgatással; mert evvel az igazmondással tartozni vélek

a Szentírásnak, vallásomnak és a magyarságnak. — Forrón áhítozom a szentkönyveknek jó magyar fordítására! De ki végezze e fősleges és nehéz munkát? Véleményem szerint erre egy ember kevés. Legálább én nem tudnám megnevezni azt az egy embert, ámbár igen jól tudom, hogy majdnem az összes klasszikus fordítások egy-egy embernek művei. Hanem a mi mai viszonyaink között tudományos egyetemünk hittani karára bátorodom rámutatni, mint olyan testületre, a mely hivatott volna egy igazi jó magyar szentírás-fordítás megteremtésére. Ennél szebb föladatot alig tudnék adni e kiváló testületnek.

(Egyházi Közlöny 1903. 51. sz.)

C. F.

A katekizmusok hibája. *Melyek a hét fő bűnök? Melyek a Szentlélek elleni hat bűnök? Melyek az égbekiáltó négy bűnök?* (Kis Katekizmus 44. kiad. 1893. — Elemi K. 44. kiad. 1898. — Kis K. 45. kiad. 1901. — Kis K. 47. kiad. 1903.) Így tanítják ezt Magyarországnak majdnem minden iskolájában. Csodálatos, hogy erre a magyar nyelv épsége ellen irányuló merényletre még senki se figyelmeztette a fenti katekizmusok szerzőjét. Csodálatos, hogy kiadásról kiadásra ismétlődnek e hibák, és veszedelmességük meghatványozódik azáltal, hogy a hitoktatók szóról-szóra ragaszkodnak a k. szavaihoz. A ki iskolai könyvet akar írni, annak azt is kellene tudnia, hogy a számjelzővel jelzett szó a magyar nyelvben egyes számban áll. Vagy talán így a helyes: tíz üveg borok, hat darab szivarok?

KETSKÉS Győző.

Mai irodalmunk szótárához. *Lebírhatatlan.* »Ő regélt bűbajos meséket diadalmas hűségről, ... a szeplőtlenységükben megőrzött ideálok bírhatatlan erejéről.« (Vészi J. Bp. Napló, 1904. V. 4.) Egy szótárunkban sincs meg. *Lebírti* először a NySzban és Sim-Bal., *lebírkózn*i először Sim-Bal. (Arany: Keveháza.)

Erőszakadás. »Csak annyit vagyunk képesek adni [a hadügyre], a mennyit erőszakadás nélkül adni bírunk« (M. Nemzet 1904. V. 6, 2). — Pompás magyaros kifejezés (részben az *enervatio* fogalmára is).

Sejlik. Simonyi Zs. a *fejlik*, *rejlik*-féle újabb képzésekről szólva az Elvonás cz. füzet 63. lapján azt mondja: »*sejt* (1784. SzD.; NySz. *sajdtt*, csak Mikesből *sejdt*); *sejlik* (néha újabb íróknál).« A *sejt* igére most valamivel régiebb, 1760-i adatot idéz az OklSz. A *sejlik* ígét pedig Tóth Bélánál olvastam, A Hét 6. évf. 758: »Inkább rútacska, mint csinos leányok, a kiknek fekete ruhája, fehér köténye alatt alig sejlik asszonyi test formája«.

Zajda. »Minden zugban egy-egy kiszolgált, törött butor, itt itt egy *zajda* régi rongy, ott egy csomó czafat« (Az Ujság 1904. VIII. 23). — Tájszó, a. m. bugyor, motyó, göncz.

Kögtt. »A rovatvezető... ollójával kivágja és aztán egy pár banális mondattal laza egészszé kögíti anyagát«, írja Asbóth János Akad. Értesítő 1904. 327. — Hazajáró lélek! KOVÁCS MÁRTON.

517:64K115

Rezgőrij. Írhattam volna így is: *skandináviai elemek a magyar nyelvben*. A Pesti Naplónak folyó évi 179. számában a figyelmes olvasó a következő furcsaságra bukkanhatott: »Az ujonctörvények visszavonása, mivel magyar diadalt jelent, sorompóba szőlítja az egész reichsrathot, különösen pedig a centralisztikus *rezgőrijben* szenvedő németeket«. A mikor ezt a mondatot olvastam, megdörzsöltem a szememet, mivelhogy nem tudtam eleinte, ébren vagyok-e, vagy álmodom? Mi az a *rezgőrijben*? Megnéztem az idegen-szótárt, a magyar nyelv teljes szótárát, a Pallas-t sat. — Sehol semmi, a mi nyomra vezethetett volna. Végre — is 48 órai fejtörés után sejtelmem támadt. Nem algebrai képlete-e a különös valami egy magyar összetételnek?! És íme, csodák-csodája! azt hiszem, kitaláltam. *Rezgőrij* = *rezgő* + *örjögés* = *delirium tremens*. Ajánlom képes hetilapjainknak, utánozzák az ilyen szóösszevonásokat, természetesen a megfelelő szócsonkításokkal és aztán tűzzenek ki nagy jutalmakat a bölcsek megfejtők számára.

Hogy pedig megkönnyebbítem munkájukat, mindjárt szolgálak is néhánynyal: *papsár* = *papir* + *kosár*; *borhord* = *boros* + *hordó*; *irasz* = *író* + *asztal*; *eveszk* = *evő* + *eszköz*. Megfejtéseket pedig mindenki küldhessen be, elővigyázatból csupán a *rezgőrij* megalkotóját kell visszautasítani: mert ez valamennyit egyszeribe kitalálja. —

(Orosháza 1903.)

BÉRCZI FÜLÖP.

Megjegyezzük, hogy ez a csodabogár nem 1903-ban termett, hanem egy pár évtizeddel ezelőtt. Különös, hogy általános szótárainkba nem került bele, csak Balogh Kálmán Orvosi műszótárában (1883) olvassuk, még pedig mivel véletlenül sor végére került, furcsán elválasztva és rövid magánhangzóval: »*delirium tremens potatorum... rez-görj*«. De azért Ballagi szótáraiban megtaláljuk a társait vagy inkább példaképeit: *rezg-irányítás*, *Polarisation*, *rezg-iránymutató*, *Polariskop*, *rezg-ív* *Schwingungsbogen*! és számtalan más ilyen csonkítást. Együttal eszünkbe jut a Bugát-féle *fül-beg* e. h. *fül(es)-bag(oly)*, a Kazinczy-féle *csász[ár-koro]na* s a szintén Kazinczy alkotta — *l[evegő]-ég*!

A SZERKESZTŐSÉG.

Lopó. (Nyr. 33:43.) Mikszáth Kálmán hibáztatja a *lopó* kifejezést. Pedig a Dunántúl legnagyobb részében közkeletű szó a *lopó*. A gyerekek a Balatonmelléken gúnyszónak használják egymás között: *te lopó, lopó!* Igaz, itt az Alföldön nem hallottam még. A *lopó* határozottan népies kifejezés megvan egy nagy darab vidék tájszólásában. Ballagi a M. nyelv telj. szótárában említi és pedig első sorban így I. † a. m. tolvaj. Csakhogy a *lopó* nem pusztán »régi irodalmunkban található, de mai használatból kiesett szó«, s ennél fogva nem kereszt (†) jelölés, hanem csillag (*) illetné meg a Ballagi szótárában.

BÉRCZI FÜLÖP.

A MTsz. csak Halasról közli e használatot. A NySz-ban sok régi példa van.

A SZERK.

Kiadós eredeti üveg. (Nyr. 33:286.) Eredeti üveg az, a melyik nem utánzott s így a benne levő orvosság, vagy más szer sem utánzott. Utánzott üvegek vastagok, hogy kevesebb anyag (pl. szesz férjen beléjük, s így nem oly *kiadósak*, mint az eredeti üveg. Minthogy az itt hirdetett valami — *eredeti*, tehát *kiadós* is. A nagyalföldi magyarság ajkán sokszor lehet hallani: *Kiadós kereskedő*, a ki az árút teljes súlyában kiadja, nem csen el belőle a mérésnél. *Kiadós tarhonya*, a melyikbe a tojás teljes mennyiségébe bele van gyúrva, az ilyen mikorra megfől, két akkorára dagad, mint a tojás nélküli, több vizet vesz magába. *Kiadós bab* az *apró fehér bab*, mely fővésébe több vizet vesz fel s így háromszorta nagyobb, mint a nyers s más fajú bab. *Kiadós a rizskása* is, mert jóval nagyobb, ha megfől, mint nyers állapotban. *Kiadós liszt* az ú. n. nullás liszt, mivel jóval több tejet szí magába, mint a szemcséjében durvább liszt.

FARKAS SÁNDOR.

Németes szólások. Az alldeutsch-rágalmazók taktikája *iskolát csinál* (BH. 1902. V. 8). *Schule machen* magyarul a. m. *utánzókra talál*: a német szóolás ennek a francziának az utánzása: *faire école*. — Hogyha minden kötél szakad . . ., az önálló vámterület alapjára helyezkedhetik Magyarország (M. Közgazdaság V. 18). *Wenn alle Stricke reißen* magyarul: a legrosszabb v. legvégső esetben: v. ha már semmi más mód nincs; v. ha már semmi (más) nem használ; v. ha már másképp sehogy se lehetséges (Ballaginál: ha minden kötél szakad, ha minden módból kifogyunk). — Az osztrákok ez egyszer gazda nélkül csinálták meg a számadást (Magyarország VI. 26). *Die Rechnung ohne den Wirt machen*: rosszul számítani, fölsülni a számítással, csalódni stb. — »A kiegyezési tárgyalások befejezést nyertek«, azt olvastuk január elején az összes lapokban a helyett hogy *befejeződtek* v. *befejezték* v. *véget értek*. »B. nyilatkozatával az ügy személyes oldala elintézését nyert« (Tanár. Közl. 36:331); hely. az ügynek személyes része *el van intézve*. — Rákóczy sarkantyút adott lovának (T. L.; *gab seinem Pferde die Sporen*, e h. megsarkantyúzta, sarkantyúba vette).

KESZTHELYI MIKLÓS.

Idegen virág- és gyümölcsnevek. A német nyelvűvelő társaság folyóiratában olvassuk, hogy a hannoveri kertészegyesület nemrégiben foglalkozott a német növénynevekkel. Az előadó kimutatja a nép idegenkedését a nehezen megjegyezhető idegen nevekek szemben és a kertész- s egyéb, a virágápolás terjesztésére alakult egyesületek feladatának tartja, hogy ez idegen neveket, ha még nem honosodtak meg (mint pl. *Kalla* és *Fuchsia*), némettel helyettesítsék, s ezeket tegyék közkeletűvé, különösen iskola útján.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Még egyszer a tarvarjúról. Mióta első közleményem a Nyr. 33:354. lapján megjelent, Herman Ottó szíves volt megküldeni nekem az Akadémia főtítkári hivatala útján az illető különlenyomatot az *Aquilá*-ból; szíves figyelméért fogadja legmélyebb köszönetemet! Az abban adott forrási idézetek útmutatása után most már kissé bátrabban fejezhetem ki véleményemet.

Legelőbb is fölütöttem Rothschildék *Novitates Zoologicae* 4. kötetét, melynek egyik táblája Aldrovandus és Gessner két madarát ábrázolja. Ezek egyike a *Corvus sylvaticus*, mely minden kétség nélkül ugyanaz a madár, mint Bechstein, Eleazar Albin és Rothschildék madara (t. i. a *Comatibis* vagy *Geronticus eremita*). A másik azonban, mely ily fölírást visel »Ulyssis Aldrovandi Phalacrocorax ex Illyrio missus« minden kétség nélkül káratatna, nem pedig »erdei holló«.

Jól ismerem a madarat s mindjárt első pillantásra ráismertem benne régi ismerősömrre. A St. James's Parkban itt Londonban már 15 év óta figyeltem meg egy párt. Majdnem mindennap látom őket. A tóban sziklatömbökből mesterséges szigetet készítettek számukra a jó emberek, a madárpár pedig száraz gallyakból fészket rakott a szikla tetejére, s ha tojással vagy költéssel nincsenek elfoglalva, kora reggeltől késő estig ott állnak a fészkekben teljesen mozdulatlanul hátravetett fővel és égnék meredő csőrrel, mintha az északi csillagból várnák a következő hal-falat megérkezését. Aldrovandus és Gessner phalacrocorax madara éppen ebben a jellemző helyzetben van lerajzolva, ámbár megengedem, nem szigorú hűséggel a természet után részletek dolgában.

Ha már most magához a szöveghez fordulunk magyarázatért, ott meglepetésünkre a Gessner *Vogelbuch*-jából vett idézetnek angol fordítását találjuk, melyben szerző polemizál Turnerussal, mivel ez az erdei hollót és a phalacrocorax-ot egy és ugyanazon madárnak tartja, de téved, — ezt Gessner írja — mert a két madár leírása teljesen különbözik egymástól: az erdei hollónak nincsenek széles lábai és nem vízimadár, hanem zöld réteken és ingoványos helyeken keresi táplálékát.

Az Aldrovandusnak Illyricumból küldött madár tehát a szöveg és a kép egybehangzó tanúsága szerint káratatna volt s azért Herman Ottó elméletének sarkköve kidől.

Azon sorozatban tehát, melyet ő közölt a 6. lapon a második számot (1603. Phalacrocorax Aldrovandus) törölni kell, mert csak úgy került ama lajstromba, mint Pilátus a krédóba.

Továbbá, phalacrocorax szigorúan véve tarhollót (*Kahlrabe*) jelent, nem pedig tarvarjút. A corvina alcsalád tagjait (holló, varjú, csóka) különben igen gyakran összetévesztik egymással az írók. Így pl. a Wycliffe-féle angol bibliafordításban is Noé ősapánk varjút bocsát ki a bárkából, nem hollót.

Végül legyen szabad itt ismételnem Herman Ottó kérdéseit gyűjtő nyelvészeinkhez, melyet a Nyr. előbbi száma nem közölt:

1. hol él a nép száján a *tarvarjú* madárnév?

2. hol él ugyancsak a nép száján a Decsi-féle közmondás, még ha elfajúlva is, t. i. nemcsak ágon vagy karón *tarvarjú*, hanem csupán *varjú* formában (láttál karón varjút? — karón mutatja a varjút).

Az én megfigyelésem szerint azonban a varjú, hacsak lehet, mindig a legmagasabb pontot választja pihenő helyül; szívesen ül magas pózna vagy karó tetején, a fenyőfa csúcsán stb. s azért ebben nem látok semmi különöset, vagy »bolondot«.

Az Arany János *Toldi szerelmé*-ből adott idézetet illetőleg pedig, t. i. hogy Tar Lőrinczről írva azt állítja a költő, hogy:

»Czímerén tarvarjút visel ősi vérté
Sokszor lekárogták czimborái érte«:

ez persze csak tréfás ötlet, mert Tar Lőrincz a Pászthói Rátholdi család tagja volt (Századok 30:716) s ennek a családnak ismerjük a czímerét.

KROPF LAJOS.

Az eke részei. A Pesti Naplóban megjelent egyik tárcza-közleményemből közölte a Nyr. (33:56) azt a régi verset, a mely az eke részeiről szól. Csokán Pál, alighanem a velünk szomszédos Hódmezővásárhelyről, e dologhoz a Nyr. 33:354. lapján szólva, írja, hogy a felsorolt nevekkal a félszázaddal ezelőtt divatból kiment fa-eke részeit illették, *egy részét csak*, mert nincs felemlítve minden »és felsoroltatnak olyanok is, a melyek nem oda valók«.

A szóban forgó verset Tary Pál szegedi tanácsos, később főkapitány írta a mult század első felében, úgy a harminczas-negyvenes évek körül; így Csokán úr véleménye idő tekintetében egészen nyomon jár. Ez azonban nem mondható el az imént aláhúzott szavakban megírt nézetére.

Nekem ugyan egyénileg tökéletesen mindegy, hogy milyen verseket szerkesztett hetven évvel ezeknek előtte Tary Pál, de mégis annak a jó emléke okából, a ki már hetven év előtt keresgélt ott, ahova mi sokkal későbbben jutottunk, főlemlítem, hogy abban a versben használt mesterszók mind hozzátartoztak az akkori fa-eke részeinek az elnevezéseihez. Ezt különben teljesen megerősíti a M. Tájszótár is. Csupán csak az *al-fa*-ról nem tudom, hogy mi volna.* A többi itt következik:

Címer-vas: a mivel a szántó-vasat lejjebb-följebb eresztik.

Címer-szeg: a címer-vas lukába szolgáló vas-szeg.

Címer-fa: a címer-szőget tartó fa.

Cságotyú: az eke-talyiga rúdját kormányozó görbe vas.

Csoroszlya: az ekegerendelyből lenyúló barázdahasító vas.

Göröndő: a gerendely neve szegedi kiejtéssel.

Kakas-szeg: más néven kotak-szeg: lánczon függő hajtott szeg, a mely a göröndő egyik lukában állt.

* Dunántúl az *âfa* a járom alsó, vízszintes fája.

T. V.

Kormány: az eke kormányvása.

Császár-szeg: erős, vastag szeg az ekében.

Bél-fa: a járom közép-fája.

Ködök: köldök: az eke talpát a gerendelylyel összetartó fa.

Ködök-ék: az a fa, a mi a ködöket a gerendelybe szorítja.

Patyng: általában zsinag (pl. ajtóhuzó patyng, a fakilincsen), itt az a lánca, a mely az ekét az eke-talyigával összetartja.

Tézsla: toldalékrúd, a mely mellé az ökröket fogják.

Úsztöke: bot, leginkább vasvégű, a melylyel az ekevasról a gazt lelökdöcsik.

Ragasztó-szeg: a tézsla végében a csikojtót tartó szög. (Négy-ökrös szekérenél ma is megvan a csikojtós-tézsla.)

Váltó: a talyiga görbe fája, végén lukak és egy szeg, a mivel a talyigát hosszabbra-rövidebbre lehet fogni.

Váltó-szeg: ez a szög.

Far-ék: az az ék, a mely a gerendelyt az eke szarvához szorítja.

Így állván a bál, ne igen bántuk hát a derék Tary Pált, mivelhogy úgyis volt neki szegénynek egyéb más baja is világeletében. Mikor 48-ban akkori szavazó módon, fehér és fekete golyókkal szavaztak s megbukott a választáson, ezt a verset csinálták róla:

Ezernyolczszáznegyvennyolczban
Tizenhetedik májusban
Elhozták a kácsa-tojót,
Elnyelte a fehér golyót:
hej Tary Pál, hej!

Hej nem kellett Tary Pálnak
Az ármány főgondnokának
Csak néhány golyó: fekete:
Ejnye kutya teremtetete!

TÖMÖRKÉNY ISTVÁN.

Igeképzés névszókból a rábaközi nyelvjárásban. Nyelvjárásunk a kettős -ll képzővel sokkal gyakrabban alkot igéket a névszókból, mint az irodalmi nyelv. Ezeknek az igéknek értelme: vkit v. vmit ilyennek vagy olyannak tartani v. találni. Hallottam a rábaköziek szájából ezeket a képzéseket: sokallom, kevesellém, könnyidellém (= könnyü-d-ellém), nehezellém, hosszallom, rövidellém, messzillém, öregellém (messzinek, öregnek tartom), magasollom, alacsonyollom, korállom, kisüöllöm, hamarollom, sokállom (azt tartom, hogy hamar v. soká történik meg vmi). A »sokállom« más értelmű, mint a sokallom (= soknak tartom, e h. azt is mondják: megigénli). S a szint jelentő mellénevekből: feketillém, fehérillém, pirosollom, vörösellém, sárgállom, barnállom, sötítellém, világosollom, kikellém, zöldellém (kelleténél kékebbnek, zöldebbnek tartom). Egészen más értelműek ezek az igék, mint az irodalmi: feketéllik, fehérlik, piroslik, vöröslik, kéklik, stb.

Példákból világosabbá lesz, hogyan érti és használja ez igék egyikét, másikat a rábaközi. Péter így szól: »Mégfordút ám má ja kocsis Csornárú!« — Felel rá Pál: »Hamarollom.« — Péter így szól: »Mink má ja buzát is arattyuk.« Pál: »Korállom.« — A leány kérdi: »Jó lössz ez a fűt erre ja tunikáro?« Az anyja feleli:

»ién igen is vörösöllum v. kikellém« (azaz: igen is vörösnek v. kéknek tartja a foltot a tunika színéhez képest). — »Ides apám soká van a papná,« mondja a fiú. »ién is sokállom,« teszi hozzá az anyja.

Nyelvjárásunk ott is használ -z képzőt, a hol a köznyelv -l-et alkalmaz: poroz, ebídez, vacsoráz, fölöstökömöz, tagoz, bogaraz, neszez. Érdekes: hüssié (= hüsel, árnyékban hever), öroz (= öriz). Ikes ige: fajzik (= származik); ráfajzik (= vkire üt, vkihez testileg v. lelkiileg hasonlóvá lesz); íéfajzik (elüt) vkitől.

Különösebb képzések még: nyavalog (betegeskedik), l^uóbintá(l) (hintál), szongat (nógat), ^uóbíégat (jajgat), ^uóru (= orrol, haragszik), kapcáskodik (kötekedik), belekapcáskodik (beleköt), rátehíenkedik (ránehézkedik). — Kotlik a tik (tyúk), az otthon ülő meg: »mindítig otthon kotú« (kötöl).

Igen érdekes még a s^uörgyáz (v. s^uörgyázik) ige, melyet Halász János is megemlít a Rábaközi nyelvsajátságok cz. közleményében, mint érthetetlen, megmagyarázhatatlant, (Nyr. 13: 73). Pedig könnyen megmagyarázható s nem valami ősrégi magyar szó, mint Halász véli. A Rábaközben a sódart s^uódíérnak híják. A rábaközi gazdasszony így szól azonkívül: »Mámo s^uörgyát f^uőztem a kábosztábo« (s^uörgyát és nem s^uódíérgyát); továbbá: »A Kati megütöttö ja zajt^uóba ja s^uódíérgyát« (személyről), de néha itt is mondják úgy: a s^uörgyát. S a nevezőeset 3. személyű birtokos személyraggal ellátva sokszor s^uörgya s^uódíérgya helyett. (Ellenben: »fáj a s^uódíérom«.) S ha kérdezzük a gazdasszonyt, mi lesz az ebéd, így felel rá: »s^uörgya kábosztábo«. Tehát a s^uörgya nevezőeset gyanánt úgy járja, mintha ragtalan szótó volna. Ebből képezhették a rábaközieket a s^uörgyáz igét. A s^uörgya pedig a s^uódíérgya rövidült mássa, a s^uódíér meg nem egyéb, mint a megmagyarosodott német *schulter*. Mindezek után joggal következtethetem, hogy a s^uörgyáz ige a s^uörgyából ered, mint névszótóból, tehát közvetve a s^uódíérből (német *Schulter*). Értelme: ferde testtartással előre dölve siet, rohan. Halász János ebben a példában hozza föl: »Fut, csak úgy sórgyázik«.

PATYI ISTVÁN.

A sórjáz igének e magyarázata nem valószínű, már csak azért se, mert olyan vidékeken is megvan a sórjázik és sorjáz ige, a hol a sódér váll értelmében ismeretlen (l. a MTsz. adatait s a sorjáz igéről Zolnai magyarázatát Nyr. 15: 507). — Suörgya nem lehet egyszerűen a suódérgya rövidítése, hanem nyilván szövegyítés e két szóból: suódérgya × örgya, orja (disznó orja, disznógerinc húsostul, l. MTsz.). Az emberi vállra nyilván csak utólag vitték át.

A SZERKESZTŐSÉG.

Rakottmány. Ezt a szót azelőtt Geleji Katona István gyártmányának s a nyelvújítási bizottmány elődjének tartottuk. Mikor megjelent A magyar nyelv cz. munkám (melynek 1: 246. lapján említettem e szót), Négyesy László a többi közt a következő

érdekes megjegyzést közölte velem: »Szentesen az a fényesebb gazda, a kinek több *rakotmánya* van, azaz boglyái, kazlai stb. V. ö. *rakodó-kert*, a város mellett levő terület, a hová a szénát, szalmát stb. lerakják. A *rakotmány* nem *rakodmány*-ból lett-e, melyet aztán Geleji *rakottmálynak* elemzett? A szó tehát él s úgy látszik régi is.« — Később arról is értesültem, hogy Makón *egy rakodmány* = egy kocsiterek (ez különben az irodalomban és szótárainkban is megvan SI. óta). Továbbá magára a *rakotmány* alakra is ráakadtam SzD. szótárában (magyarázat nélkül) és sopronmegyei tájszók közt házi bútór, eszköz' jelentéssel Tud. Gyűjt. 1840. 10. k. — Tehát nyilván régi szó ez. Eleinte valószínűleg csak *rakodmálynak* mondták; a *rakotmány* (t-vel) vagy a *rakott* szekér vagy az *alkotmány* azaz építmény képzetének hatása alatt keletkezhetett. SIMONYI ZSIGMOND.

Paprika Jancsi. A Nyr. 33:230 lapján olvasván Kropf Lajosnak és Tolnai Vilmosnak sorait, eszembe jutott, hogy a Paprika Jancsiról régebben följegyeztem egyet-mást magamnak. Jegyzeteim között azonban csupán az alábbi sorokat találtam meg, a melyeket Kertbeny Károlynak névtelenül kiadott nyílt leveleiből (Magyarország drámairodalma 1550—1575) írtam ki: »A legrégebb színészek kétségtelenül külföldiek voltak, s ez időből származhatott az a közmondás, hogy a magyar nem komédiásnak való. S mindamellett *mindenféle színpad, le egész a Paprika Jancsiig*, oly varázserőt gyakorolt, hogy igen tisztességes fiatalemberek is szegődtek hozzá«. Továbbá: »De kellett a népek is már régen birnia népszerű színiüggyel, a mit bizonyítanak a *régi magyar színpadi alakok*, milyenek: Bolond Istók, Bohó Misi, Fajankó, Borsszem Jankó, Mikulás, Garaboncás és *különösen Paprika Jancsi*. Ezek mind nem népmesebeli alakok, a milyen szintén sok van, hanem állandó álarczok, melyeknek még öltözőkék is fennmaradt a hagyományban«.

Ismerve a német Hans Wurstnak színpadi jelentőségét, nem látszik logikátlannak Kertbeny e föltevése, annál kevésbé, mert a Paprika Jancsi hagyományos álarcza és öltözete csakugyan [*A szerk.*] megvan a nép fantáziájában. Tolnai föltevése, hogy a Paprika Jancsi neve 1847—1852 között keletkezett, természetesen megdöntené Kertbeny állításait. Kérdés azonban, nem támaszkodott-e Kertbeny tényekre, mikor ez alakokat vonakodás nélkül *régi magyar színpadi alakoknak* mondta? Jó volna ennek utánajárni.

A mi a paprikát illeti, Fialowskinak a Pallas Lexikonában közölt czikke szerint *török bors* néven már Molnár Albert említi. Eszerint tehát nem a 18. század közepétől, hanem a 17. századtól kezdve terjedt el nálunk, sőt talán már a 16. század végén is ismeretes volt. (Vajjon melyik művében említheti Molnár Albert?) — Ugyancsak Fialowski szerint, mint salátát, már Diószegi említi.

GÁLOS REZSŐ.

A *paprikának* mind szótári, mind művelődéstörténeti adatait lehető teljességgel összeállítottam »A paprika története« cz. cikkem-

ben (Tóth Béla, Magyar ritkaságok, 1899. 144—155.), kezdve Molnár Albert 1604-i szótárának *török bors* adatán az 1831-i koleráig, mikor a paprika általánosan elterjedt orvossággá és fűszerré lett. A *paprika* szóra első szótári adat Jambresich szótára 1742; az első magyar adat 1748. A régebbi szótárak *török bors*a a német Kreuterbuch-ok *Türkischer-Pfeffer*-je, melyről a magyar konyha (Apor, Radvánszky stb.) semmit sem tud. Kertbeny idézett szövegét már rég ösmerem (írta 1878-ban), de mindenestől olyan kétségesnek tartottam, hogy nem mertem rá hivatkozni. A Paprika Jancsi »hagyományos álarczában és öltözetében« sehogysem bírok mást meglátni, mint a bécsi Wurstl-Prater Kasperl-jét és Pojazza-ját. A kérdést véleményem szerint csak pontos, kétségtelen eredetű és idejű adatok fogják eldönteni.

TOLNAI VILMOS.

Part. A Magyar Oklszótár következőleg magyarázza: *ripa*, *litus*, *portus*; *ufer*, *gestade*; pedig példái: »Montem vulgariter *portus*« »In loco parthfelewaló *Agyagus vocato*« arról tanúskodnak, hogy a *part*, mint a magyar köznép között ma is, *dombot*, *halmot* jelent. Erről Szinnyei Tájszótára is meggyőzhette volna a szerkesztőt.

LAUKÓ ALBERT.

Izzasztó, páhó. (33 : 225.) A Sztrokay említette *páhó* talán mégse az, a mi az *izzasztó*. A *páhó* — tulajdonkép: *pálha* — nem *izzasztó*, hanem az a háromszögletű vászondarab, a mely a hón alatt az ingujjat az ingderékkal, vagy a gatyá *üllepét* a gatyaszárakkal összeköti. Nálunk Orosházán a *pálha* használatos a nép száján.

BÉRCZI FÜLÖP.

Ugrifogja. Ezt az új nevet adta a nép azoknak a bevásárló kereskedőknek, a kik hetipiaczok alkalmával a tanyákról vagy szomszéd községekből kocsin bejáró eladók elé a község határáig is szálladnak, itt a kocsikra felugráltnak, az eladásra behozott aprójószágot, vagy tojásos kasokat megragadják s kezükből ki se eresztik addig, míg az alkú meg nincs kötve. Ezek az *ugrifogják* olyan erőszakosak és tolakodók, hogy az egyik helyi lapunk a rendőrség figyelmét hította fel rájuk.

BÉRCZI FÜLÖP.

Két közbe van. (Nyr. 32 : 568). A Nyr.-ben már többször előfordult. Ismerik Adán (Bács m.): *Két közbe vagyok*. (Kételkedem, habozom) Nyr. 30: 352. De nem idegen Borsodban sem: Ső túled, ső hozzád. *Két közbe vagyaoónk*. (Kétséges helyzet.) Nyr. 31: 112 és 284. Ha nem csalódom, valamelyik Tisza-melléki írónknál (Tömörkény, Cserzy M., Móra István) olvastam is. A moldvai csángó ezt az állapotot így fejezi ki: *gondokra áll* (V. ö. Nyr. 31: 83).

CSEFKÓ GYULA.

Tájszókról. A MTszban azt olvassuk: »*Paszpa* [?]: *Paszpa helyett lészen gesztenye, turbula* (Szombathely vid. Erdélyi J. Népd. és mond. I. 126)«. Továbbá: »*Posztpász*: *csemege* [?] *Posztpászul*

felhozta egynéhány pár almát (Hol? [lakodalmi köszöntőben] Kálmány L. Koszorúk II. 233)«. Az első alak nyilván csak a másodiknak elrontása. Mind a kettő lakodalmi mondókában fordul elő s azonos avval a csemegét, utóétet jelentő *posztpászszal*, a melynek eredetét s előfordulását Nyr. 28:176 tárgyaltam (olasz *pospasto*, lat. *postpastus*). Azóta egy 1774-i tanuló-könyvben is találkoztam vele: »*postpást*, gyümölcsfogás, dessert« (Phrases ex Langianis colloquiis). És Jókainál is előfordul: »Azokat elemésztette apétitóriumnak, téged tartogat poszpászsznak« (Egy az Isten 2:21).

Keletkezik. Szily K. NyK. 30:457 az *el-következik* magyararázatára (mely a. m. elbucsuzik, de némely vidéken még most is a. m. elköltözik, elszármazik) idézte Kresznerics szótárából az »*el-keletkezik*; abít« adatot. Ezt a használatot megerősíti Kassai Szókönyvének köv. helye: »Szitya: Scythia. Ásiai igen nagy tartomány, melyből sok nemzet származék, a többiek között a ditső Magyar Nemzet is három tsatábann [3 ízben] *keletkezik* ide«.

SIMONYI ZSIGMOND.

Megmenní. A Nyr. 33:57. lapján levő tájszók között fordul elő ez az érdekes kemenesi szó. Ott csupán annyi van róla, hogy a. m. megérkezni. Pedig az, hogy »megérkezni«, csak a tágabb értelmet, a fogalom keretét jelenti. Ennek a szónak ugyanis nagyon érdekes és finom árnyalatú jelentése van. Olyanformát jelent, hogy *rajta megy, rajta tör, nyakára megy*, de mégsem az, olyan mint *meglep, megrohan*, de nem az. Lássuk csak, mi *megy meg?* Megmennek a vendégek is, meg a *járkélők* (szegény legények, betyárok) is, a kik elvárják a házigazdától, hogy a borát, meg a harapni valót ne sajnálja. Egyebet nem akarnak. A pénzéért már *rajta mennek*, a mikor aztán a látogatás életébe is kerülhet persze kinek-kinek, leginkább a házigazdának. A *megmenés* lehet bejelentett is, bejelentetlen is.

Érdekes ez az ige arról is, hogy sohase hallottam más személyben, csak harmadikban s így is csaknem mindig többesben. (*Mégmént a 12 járkélő. Mégméntek a vendégek.*)*

SZTROKAY LAJOS.

A *megy* ige tárgyas használatára tudtommal az egyetlen irodalmi adat: Petőfi, János vitéz XIX., 18: »S az óriás felett átmente a vizet.«

TOLNAI VILMOS.

A *piszok, piszkos* szót (33: 247) egész Erdélyben mindenütt ismerik és használják is.

(Maros-Vásárhely.)

PAAL GYULA.

Rosszátlódik (33: 355). Magam is hallottam a közölt jelentéssel Delnén (Csikmegye) és *rosszátlódik* alakjában közli Fejér Dávid gyergyószentmiklósi orvos Ditróból (Nyr. 12:282). A MTsz-ből valahogyan kimaradt.

HORGER ANTAL.

* Vajjon mondják-e tárggyal is, tárgyas ragozásban: »A járkálók *mégménék v. mögmögyik* a gazdát?«

A szerk.

Gébulya. (Nyr. 31 : 44) A mi Belányi T. szerint Hontban és Barsban *gébulya*, az Baján *kukulifánk*. Gyermekkoromban magam is szórtam a Sugovica könnyelmű halainak.

CSEFKÓ GYULA.

Magyarok istene. (Nyr. 33 : 115). A Századok idei évfolyamában ismerteti Hegedűs István Szamosközy költői maradványait s különösen egy Antiphona című paródiát, melyben a többi közt ez fordul elő: »Ne quando iterum dicant Valones, ubi est Deus Ūngarorum qui defendat illos?« Hegedűs megjegyzi, hogy a magyarok istene talán itt fordul elő először (Száz. 38:347—8).

EGYVELEG.

A helyesírás. Mikszáthnak Az én kortársaim cz. könyvében van egy cikk: Ferencz József mint elbeszélő (57). Arról szól, hogy ő Felsége 16 éves korában hogyan fogalmazott magyarul: »A fenséges növendék folyékonyan beszéli el a híres czinkotai kántor furfangos ötleteit. Igaz, hogy hibákat is ejt. Hogyne! Ezek a szerencsétlen magyar igék! A kitanulhatatlan hajtogatásuk. Az állhatatlan »meg«, mely mint a kis kutya, hol előtte, hol utána szalad az igének. Hát még a határozatlan és határozott mód. Hát az a sok dupla *t* meg *l*. És azt örökké eltalálni, hova tegyen az ember belőlük kettőt és hol elég egy is«. — Hogy Mikszáth maga is milyen kevés súlyt vet a kettős *ll*-re meg az egyszerű *l*-re, mutatja a könyvnek hasonmásban közölt előszava. Ott világosan látjuk, hogy két *l*-el írja a *vállfajt* és egy *l*-el a *milimétert*! — Nem ajánlanám utánzásra, de annyit minden esetre bizonyít, hogy lehet az ember akár remekíró is a pontoskodó »helyesírás« nélkül is. És eszembe jut Szarvas Gábor mondása, hogy az a sok helyesírási vita csak »szalmacséplés, borsógömbölygetés és zabhegyezés« (Nyr. 20:552).

KOVÁCS MÁRTON.

A francia helyesírás. Párizsból írja levelezőnk: Ismeretes és régi probléma már a francia helyesírás reformjának a kérdése. A reformot általában mindenki szükségesnek tartja, de vannak jámbor és vannak radikális újítók. Aztán nagyon sok baj van az Akadémiával, mely egyedül magát tartja jogosítottnak arra, hogy fontos kérdésekben döntsön. A kormány egy tudósokból álló bizottságot küldött ki, s ez a bizottság most készítette el jelentését a helyesírás reformjáról. A bizottság sok újítást javasol. Így a többek között a többes szám ragjai közül törülni akarja az *x*-et s helyettesíteni a rendes plurális *s*-el. A kettős mássalhangzókat irtani óhajtja a jelentés. Így a *ph*-t *f*-fel akarja helyettesíteni, a kemény *ch*-t *c*-vel, a *th*-t *t*-vel. Nagy pártja volt annak, hogy a lágy hehezetű, úgyszólván csak imáginárius *h* betűt törüljék a francia szók elejéről, de ezt a

nagyon is radikális újítást leszavazták. Most már az a kérdés, hogy az Akadémia mit fog szólni a jelentéshez. Az optimisták remélik, hogy az Akadémia a *h* betű eltörlésén és a *ph*-nek *f*-fel leendő helyettesítésén kívül elfogad minden proposíciót. Chaumié miniszter mindenáron azt akarja, hogy a francia helyesírás reformja az ő nevéhez fűződjék s lehetséges, hogy ő megcsinálja a reformot az Akadémia ellenére is s el fogja rendelni az iskolákban az újmódi helyesírás tanítását. Ez esetben pedig az irodalomban és zsurnalisztikában bőségesen található apró szektákon kívül Franciaországban két hivatalos helyesírás lesz: a kormány hivatalos s az Akadémia hivatalos ortográfiája.

(1904. VII. 1.)

BUDAPESTI HÍRLAP.

Régi fogadás. Érdekes apróságnak találtam s lemásoltam:

Kapuvári plebanus urammal való fogadásról költ levél.

Anni 1691 die 8 Martii. Kapuvárott. Rábaközben, nemes Soprony vármegyében levőben támadott ilyen kérdés mostani kapuvári plebanus és rábaközi vicearchidiaconus Szkadvány Lőrincz ur és nemzetes és vitézlő Benyovszky Mátyás secretarius ur uraimék között: Hogy nem jól mondatik: Uram Jesus Christus az Te drágalatos szent Fiadért, avvagy Szt. Fiadnak érdeméért, avvagy érdeme által.

Említet secretarius ur azt mondja, hogy ezen mondás nem heles. Nevezett Vice Esperes ur pedig azt asserállja, hogy igenis jól vagyon mondva és heles mondás. Mire nézve, hogy heles mondás az, obligálta magát fogadásbúl említett Vice Esperes ur nevezett secretarius urnak, hogy minden substantiáját eü kegyelmének cedállja. Ex adverso secretarius ur eü kegyelme obligálta négy jó lovát, kik most Csornán vannak quartellyben, eü kegyelmének, hogy azon mondás nem heles. Mellyről adtam ezen testimonialis levelemet kezem írásommal és pöcsétemmel megerősítvén. Loco, die et anno prae-notati.

Borsos Ferencz nemes Soprony vármegye szolgabírája Rábaközben mp. Coram me Joanne Visa de Matha canonico Poseniensi P. Bogyoszlóiensi mp. Coram me Joanne Zsény mp.

Idem qui supra
Laurentius Szkadvány
mp.

Idem qui supra
Mathias Benyovszky
mp.

E testimonialis levél a kismartoni főlevéltárban Eszterházy Pál nádor titkárainak missilisei közt van. Tudom, hogy kevésbbé érdekes a tudomány szempontjából, de érdekes apáink vérmérséklete, szenvedélyessége illusztrálására. Persze még érdekesebb volna tudni, ki és hogyan döntötte el ezt a fogadást.

REZNER TIBOLD.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Szólások.

Lejtik az adót: leszállítják az adót.

Hát csak darvadozunk: sötétben beszélgetünk. (A sötét éjszakákon darvak vonulnak át a pusztán, a tanya felett; nem lehet látni őket, de hangjukról felismeri a madarakat ismerő ember a darvakat.)

Isten áldja meg kendet, meg a bandáját is: az aratóit is.

Az urak felü akár üszköt vihetnénk haza: az urak nem gondozzák gabonánkat.

Maj gyün még a békára dér: majd visszafizetem még neki; majd megboszúlom.

Sötétedik valaki: elveszi a világosságot.

Bontakozást csinál: valamit szétszed.

A főjhő ésímul: esőre áll a felhő.

Kajdásznak a kutyák: kiabálnak a kutyák.

Ólommá esnék: nagyon megijednék.

Ahogy esik, úgy puffan: ahogy lesz, úgy lesz; a váratlanul érkező vendégre mondják, hogy azt eszik, a mit talál.

Fejibe áll a bor: fejébe száll.

Perszonátusan kimondotta: határozottan, kereken kimondotta.

Nagy hallát csinál, nagy hallává van: nagy zajt csinál.

Nem hamvába kött embör: derék ember.

Az Isten rátekintött: meghalt.

Mökkaphattya, hogy a tárogatót a hátához verik, nemcsak kinevetik: jobban boszút állnak rajta.

Fogd be a könyérdarálódát: ne beszélj.

Huzalma van hozzá: vonzalma hozzá.

De nagy pucorod van: be nagy gyomrod van.

Tuggya a franca: tudja az ördög.

Nagy sora van: rossz sorsa van.

Saját tényit követöli: saját kárát követeli.

(Kecskemét.)

Szücs ISTVÁN.

Repedőré: a gyermekek mondják, mikor futni kezdenek.

Nem hannak neki kint: békét.

Nagy frángja van: nagy tilalma van.

Tudj Isten, háji-báji: Tudja Isten, mily régi lehet.

Tortyog a pipa v. a gyereknek orra, ha sok benne a lé.

Köhög a hordó: ha üres.

Megérik az eső, kifejlődik az idő: esőre válik, eső lesz.

Ne ugass: ne köhögj.

Kiviggyanik a nap: ki-ki bukkanik a felhők közül.

Kiviggyant a gatyája vagy inge: kilátszik.

Tréfás esküvések és átkozódások: Isten az atyám v. apám. Isten Kirisztus uccse. Mákos uccse. Teremtuccse. Jézus uccse. Már-uccse. Szent-háromságuccse. Szakaggyon rám az ég. Egye meg a zöd salugátérés radai rosseb. Szájjon rád az égi harmat, a mëllick a fákot hasogatja. Dögűjkek még. Szakaggyak még!

Fikomteremtette. Boszorkányosadta: tréfás káromkodások.

Nehéz szag: füledt, rossz szag.

A szoknyája a földet boronálja: a földet éri.

Éttett beszéd: ostoba beszéd.

Nem ettem sárkefét. Nem vadútam meg. Nem ettem bolond-gombát.

Nekigyűröközik: hozzálát a munkához.

Főgyűröközött kézzel: feltúrt ingujjal.

Élesre fagyott az út: sikosra.

Mögébellétte magát: meghazudtolta magát vagy megijedt.

Kibolondúlta magát: kimulatta.

Belapátolta az ítélt: hamar megette.

Në neszüdj: ne lármázz.

Szapura eső: záporosó.

Szapura erővel dúgoznak: sok munkással.

Konkolyosan néz: komolyan.

Potyaleső: szereti az ingyet. Álë potya, lö potya: csúfnév.

Jól forgatja magát: jól viseli magát.

Ne kukoricázz: ne okoskodj.

Rugja a port: keményen megy.

Megritkúl a répakupac: megkevesbedik.

Elfogy a szülesig: takarmány.

Dorzanyós: haragos. Agyabugya, egyebugya: rendetlen.

Léleffenik a hús: leesik, leválik pl. ha elvágja valaki az ujját.

Kitestüték, kipucolták, kiruházták, elnasbagolták, megfenekültek, kipagonyálták, megdögönyözték, megkeresztülték: megverték, elverték.

Bedurran a kályhába: befűt.

Kilottyantja a szót: eljár a szája.

Jól kómárkodik: jól ügyeskedik.

Tágasan jár: kényelmesen.

Nyomba horta: útba igazította.

Cefetül van: rosszúl van.

Megijedt a vetés: nagy melegben megfonnyad.

Elröpült a templom hegyett: fölött.

Jól száll a föld: jól forgatja az eke a földet.

Pirúl a föld: szántás után a nap heve megszáritja a fölforgatott földet.

Szarakodik az eső: szemetel.

Pityókás, zsolyás: ittas. Betörüközött, beszédett, beállított, berugott, jól áll: becsipett a bortól. Jól beleharap a borba: nagyokat iszik. Megtaszigálja a bor: erre-arra tántorog.

(Sopronm. Nagy-Lózs.)

BALOGH JENŐ.

Tájszók és szólások.

akkoricka: kicsinyke.

áredáni: bérelni.

bangyu: moha.

befizni: becsapni, megcsalni.

bíbálni: motoszkálni.

bozgatni: piszkálni.

böllönkönni: böstörködni, ingerkedni.

cupakos: keletlen (kenyér).

csatoráz: tere-ferél.

csúf lött a csodábu: (csodálkozás, váratlan dolog történtekor).

dobájos: dombos hely.

eligazétani, elmaséróni: elküldeni, elkergetni.

eltőtőzik: eltelik (étellel).

elübekerüni: kifogni rajta.

elüti: megteszi. »Nem valami finom ugyan, de elüti«, meg lehetős.

engödelmes: engedékeny.

estére kőve: mire este lesz.

ezerig: sok, elég. »Van pénz ezerig«.

ényerte: jól járt.

értők: érték, nagy pénz-értők.

ferhelőzni: pirongatni.

fisérkönni: alatomoskodni.

fivente: fű állapotban. »A búzám fivente nagyon szép vót«.

fiura csínyáta: erősen megcsinálta, megszolgál fiuról-fiúra.

földhő kenni: földhöz vágni.

fölözi: túl tesz rajta.

görzölődik: rágeszálódik.

gyűjemény: beszármazott, idegen.

hasával intest: jóllakásig. »Sze-gény, sohase öhetik a hasával intest.«

haszogatni: ingerelni. »Ne haszogasd azt a kutyát!«

hátráztatni: a dolgot nehezíteni.

házülő: udvar s az a hely, a melyen a ház épült.

hörtelen: meredek.

ítató: orvosság.

jába: hiába.

jutalmasan: olcsó áron.

karóni: pártolni.

kaparkodik: erőlködik.

kelevíz: a marhakötél két ágát összefűző fakapocs.

kettő a szöröncse: nem bizonyos. »Möglehet, de hát kettő a szöröncse.«

nagyon kettős a dolog: kétes.

killő: harkály.

kókányóni: tojásokat összeütni.

körhő: korhadófélben levő.

kummogat: pislogat.

kumszöm: becsukott szem. »Tudom a járást, kumszömmel is odatalálok«.

kuntorog: kújtörög, kóborol.

lampot vetött: kigyuladt.

lampával ég: lánggal ég.

mire mén: mit jelent.

mi szát rá: mi lelte.

módulan: módon.

mögesött a csuppanté: lecsapódott a fölállított csapda.

mögvetni: fölállítani (a csapdát).

mögötette: megmérgezte.

natok, netök: nesze!

nem tud a buhó: könnyen veszi a dolgot, könnyelmű.

öli: szorítja (a cipő).

patics: pipacs.

póka: lebernyeg.

pokótoll: tokostoll.

ráestek, rávannak: ellene vannak.

rápörgyeszteni: pipára gyújtani.

ribáló, ribáni: gyalu, gyalulni (káposztát).

tib-láb: csetlik-botlik.

tisztára: teljesen, egészen.

továbblép: följelenti a hatóságnál.

tulizni: öklelni.

turuccóni: daczolni.

utánnaköt: kergeti.

útáság: utálat.

ütő-, átóhely: ülő-, állóhely; egy

ütő- vagy átóhelybe mögívott
2 l bort.

veri a víz: izzad.

(Keszü, Baranya m.)

vót már egy pénzzel vásárra: van
már neki is tapasztalata.

vörönty: poronty.

SOMSSICH SÁNDOR.

Tájszók.

Zsíkos: fiatal baromfi fejletlen
tolla, tokos, (olyan zsíkos volt,
alig tudtam megtisztítani).

papfejű: a kácsa fején levő zöldes kék toll.

szármánt: töltött káposzta.

hidegasztal: mikor a halottat
megmosták s tisztába öltöztet-
ték, kiterítik az ágyon (soha-
sem asztalon), ez a hideg asz-
tal. Lucus a non lucendo ma
már.

halálbéró: halottkém.

termőág: lakodalmass háznál egy
ágot teleaggnak sütemények-
kel, s csecebecsékkel, ezeket
elárverezik, az egybegyűlő pénz
az ifjú páré.

csitli: csónak.

dob: czinegefogó kalitka, üres
tökből készül.

körösze-kosba: össze-vissza.

főcsőztet: nekiloval. Főcsőztette
a gyereket, hogy ne fogaggyon
szót a zapjának.

nyakócán: pórén.

lente: rokon, retye-rutya.

szivarit: szárít, de csak halra
vonatkozólag, szivarított hal,
megszivarítja a halat.

paléz: hajt; odagyűtt a bolond
asszony is a torba, de el kel-
lött palézni. Alig tudtam ki-
palézni a Kovácska szomszédék
tehenét a zudvarbú.

buszamodik: nekihevíl, fölfortyan.*
herőc, pácó: patkány.

tóró: tarló.

összerufol: piszkít, összerufoli a
sár a ruhát.

együletlen egy: egyetlen egy.

földdül: felérez álmából (felesz-
mél). Amint földüdtem, hallom
ám a zajt, félálomban.

bönt: töltés, gát.

félszak: féloldalt. Félszakra dült
a feje.

összepakansol: összever. Két patkót
összepakansótam, összekalapáltam
két patkót.

kaláha: toklász, árpa kaláhája.

kícos: nyalka. Nem kíczos az
én feleségem, de többet ér
mint a faluba akármelyik asz-
szony.

csinge: labda.

cötkény: kutyatej (euphorbia).

szompor virág v. bűdöskü: kén.

megfutotta a hajnalt a főhő: eső
lesz.

mennyit húztak rajtad?: Adófize-
téskor szokták kérdezni egy-
mástól az emberek, mire a
rendes felelet ez szokott lenni:
az idén többet húztak rajtam,
mint tavaly.

tüzeli a hideg: hideglelés, lázas.

kiszarta a száját a hideg: ki-
sebesedett, kiverte száját a láz.

gyűvünkbe: visszafelé jövet.

kettős a dolog: kétértelmű.

megfüti a kapanyelet: parázson
meggyenesít, hajlít.

* A *busz*, *busz-meleg* származéka (l. 33:337 és itt fönn), talán az
iramodik, *futamodik*-félék példájára. A MTszban neki-búszamodik Tolna m.

A szerk.

nekisítkul az eső: nekisímul, nagyon beborul, állandóan esik. *bűsz, bűszos* (33 : 337). Egyáltalában nem ritka szó, használják ma is. Szeremlén is, Kölkeden is hallok említeni a nyári »vak meleg« alkalmával, mikor homályosan süt a nap, a hőség szinte elviselhetetlen, szél nem lengedez: *bűsz meleg van*. De használják a *fülledt* fogalmának kifejezésére is. Mikor bementem a szobába (Kölked, Baranya m.)

bűszos szag csapta meg az orrom. *Bűsz* szaga van a szénának, szalmának stb. (az állott húsnak »rökkent« szaga van). *csöröglő*: Szeremlén (1770 előtt a Duna jobb partján feküdt Bata-Bátaszék között, ma is Sárköznek tekinthetni) csöröglőn nem a gyermekágyas aszszony szunyoghálóját értik, hanem magát a keresztelőt. E vótunk a csöröglőbe. Minket nem híttak a csöröglőbe.

ÁDÁM IMRE.

Jövő ilyenkorra *csöröklyő* (keresztelő) lesz a háznál.

pamoda: keresztelő után való komaebéd.

elcsánkáz: elgajcsol.

topa (fn.), *topáz* (ige): topával, gömbölyű apró kavicsal, gombbal, vagy csiszolt kövel játszik. Dömőd vidékén: *toplé*, Kecskeméten: *tupli*.

gyángyi: ángyi.

A vérös *vértár* (tály, lépfene) (Foktő.)

fussa el!

szün (szó): a víz színét úgy dobja, hogy a kő vagy göröngy a víz színén többször megakadva ugerraljon.

hajlózás: a jég tetején járás, úgy hogy a jég alattunk hullámos mozgású legyen.

böce: pöci, peci, halhorgászó eszköz.

kuszlát: ösztönöz.

cesze: gyalogrokka, guzsaly.

TÓTH ISTVÁN.

Családnevek.

Kók, Dúgár, Héjjas, Banó, Bóna, Tóbi, Kónya, Bába, Kelő, Inoka, Garzó, Jón, Hantó, Kéri, Zana, Csatár, Madócs, Jó, Böddi, Mujkos, Kara, Szomor, Hemző, Kökény, Hering, Bogos, Páncél, Kamasz, Gere, Böszén, Könyves, Főző, Jenei, Bóbis, Hardi, Kúli, Bankos, Mónus, Bozó, Bózsó, Igács, Paré, Polló, Drabont, Gyurász, Dudás, Hajagos, Csértő, Sikari, Cséplős, Tomó, Galvács, Konti, Merász, Bodac, Parra, Parrag, Bodócs, Kakuja, Adorján, Györe, Bagonya, Móré, Dúl, Csala, Rada, Ménkü, Loboda, Kohajda, Gacs, Konc, Tercsi, Mikus, Válik, Bodri, Koros, Kalics, Százdi, Batka, Zsitva, Labanc, Bali, Marcsa, Kocó, Bóka, Gőbös, Tornyai, Barmos, Sutus, Tallas, Móca, Kele, Bakó, Mák, Kakuk, Kósa, Racskó, Rozsi, Krizsa, Ipacs, Gyuris, Ruskó, Szólik, Dege, Kecő, Tari, Kucka, Gürbic, Gubica, Gudrica, Panca, Buckó, Lapéta, Lapis, Kenderes, Pácsa, Henc, Barakkó, Baksa.

(Kecskemét, 1880.)

FEKETE JÓZSEF.

IZENETEK.

L. I. Az *edz*, *kéredzik*, *fogódzik*-féle igék fölszólító alakjait az Akadémia újabb szabályzata szerint (mivel a *dz* szerinte egy összetett betű, mint *cz*, *cs*, *sz* stb.) így kellene írni: *edzdzétek*, *kéredzdzünk*, *fogódzdzál* stb. (mint *mácsszál*, *pereczczel* stb.), s a Budapesti Szemle ezentúl bizonyosan így fogja írni. De a közszokás és az új iskolai helyesírás szerint — mely a *dz*-t nem sorozta be az ábécze egységes betűi közé — így kell írni: *edzzétek*, *kéredzzünk*, *fogódzzál* stb.

L. S. 1. Az *i*-végű helynevekből a melléknevet nem kell két *i*-vel írni, nem *némédi*, *udvari*, *oroszi*, *komádi*, *piskii*, hanem csak *némédi*, *udvari*, *oroszi*, *komádi*, *piski*. — 2. A külön ikés ragozást s az *írnók* alakot ma már nem kell pontoskodva megtartani, mert a magyarságnak nagy többsége kétszáz év óta elhagyta már. (Az ikés ragozásról nemsokára tüzetes értekezés jelenik meg a Nyelvészeti Füzetekben.) — 3. *Albertnek* és *Albertnak*, *fráterek* és *fráterok*, egyik vidék így, másik amúgy mondja. Az irodalomban szokottabb a magashangú ragozás. — 4. *Id van*, *mozsá vót itt*: ez a somogyi, zalai és »vazsi« kiejtés ismeretes a nyelvészek előtt.

K. F. Ösz János egy hozzánk intézett hosszabb iratban tiltakozik az ellen, hogy ő az Árgirus meséjét föl ne ismerte volna, sőt e mesének nem kevesebb mint hatféle változata van meg nála kéziratban. — Egyúttal panaszkodik, hogy irodalmi s tudományos társulatok és a folyóiratok szerkesztőiségei nem karolják föl eléggé, sőt nem is igen törődnek a népköltési gyűjtésekkel. Elég szomorú dolog! Az oroszoktól elnyomott finnek tervszerűen ezrivel gyűjtik folyvást a népköltési kéziratokat, mink ellenben a szabadság országában nem tudunk szabadságunkkal élni a nemzeti kutatások érdekében.

F. S. A M. Nyelvtudományi Társaságról egyelőre nem tudunk többet mondani, mint a mit júniusi izeneteinkben mondtunk.

Beküldött kéziratok. Farkas S. Magyarázatok. — Tömörkény I. Az eke részei. — Ádám I. Búsz. — Vajda M. Babaruga. — Sándorf D., Német L. Tájszók. — Farkas S. Tájszók. — Szeglet I. és Kriza S. Válaszok.

Beküldött könyvek. Acsády Ig. A magyar birodalom története 34.—40. füz. (Vége.) — Fürst Aladár. Vörösmarty Mihály és Székesfehérvár (Székesf. 1904). — Herczeg F. Bizánc. — Tömörkény I. Gerendás szobákból.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szótartat kivétel.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

HOGY KÉSZÜLNEK A NAGY SZÓTÁRAK?

(A NySz. bírálatára — egyelőre utolsó válasz.)

»A Grimm-féle szótár botrányán« szörnyűködött sok botrányhajhász újságíró, sok könnyen hívó újságolvasó az Úrnak 1853. esztendejében. És nem egy olyan is, a kiből keresztényibb érzélem lakott s a ki ítélni is jogosultnak hitte magát, azt hajtogatva: lelkiismeretlenül és »rohadán« van szerkesztve az a szótár. Hogyne? hisz hallatlan dolgokat bizonyított rá a két bíráló, Sanders és Wurm. Sanders magában az I. füzetben sok száz hiányt és hibát kimutatott. Kimutatta, hogy olyan közönséges szók hiányzanak Grimmék szótárából, minők *abwiegeln*, *achtehall*, *Anknüpfung*, *Anknüpfungspunkt*, *Anlehnung*, *heiliger Abend* (az ünnep előestéje értelmében). Kimutatta, hogy az *Aal* főnévnek 82, az *Abend*-nek 90, az *Alp*-nak 100 összetétele végkép kimaradt a szótárból, s hogy már a Grimmet megelőző szótárakban az *Acker*-nek 80-nál több összetétele van, mint a Grimmben! (L. Daniel Sanders: *Das deutsche Wörterbuch von Jakob Grimm* 1:21, 24. 2:40, 44, 65 stb.) — De azonfölül rábizonyította a szótárra, hogy megbízhatatlan (1:37), hogy következtelen (1:18, 19, 22—3, 26, 55), hogy a szerkesztés anyag és rendszertelen, egy szóval »rohada«; hogy hibásak az értelmezései (54) s pl. azt se tudják a szerkesztők, mi a különbség *rechtes Ufer* és *linkes Ufer* közt (87), s hogy más baklövések és csodabogarak is vannak benne (1:31, 48. 2:125, 138). A bíráló pl. nevetség tárgyául idézi, hogy a szótár a ruhaujjat és a papirost megsebzí! Az *anschiessen* ígét Grimmék így fordítják: *feram leviter vulnerare*, vagyis: könnyű sebet ejteni a vadállaton; s az így értelmezett czímszó alatt idézik a szabók kifejezését: *die Ärmel anschiessen, anhängen, anheften*, és a könyvkötőkét: *Papier anschiessen, anheften*.*

* Magyarázatul szolgál, a mit Grimm J. a II. k. előszavában mond: »Das lateinische wort soll den begriff weder von grund aus festigen, noch erschöpfen, das bleibt der nachfolgenden erörterung und den belegstellen

És a Grimm testvérek még csak nem is okultak a két bíráló jóakaró figyelmeztetéseire. »Két pók mászott ennek a szó-kertnek a palántáira és rájuk bocsátotta mérgét,« így szólt bosszankodva Grimm Jakab,* de azért nem hagyta abba a munkát, haladt tovább a megkezdett úton, s avval vigasztalódott, hogy a szótári munkában a hibátlanság és teljesség úgyis teljes lehetetlenség. A későbbi füzetekben is sok helyt föltűnő hézagok maradtak: a fontos *Bischof* szó egyetlen egy idézettel van megtámogatva, *Ärger, Alpe, bergab, bedächtig* csak két-két idézettel. Sőt néha

überlassen.« — Hasonló nevetségesen pedáns kifogásokat tesz Ballagi egyes jelentés-megállapításaink ellen. — Ezzel kapcsolatban szóvá teszszük itt egy mulatságos baklövését. 1899-ben a NySz.-ról tartott második akadémiai föl-olvasását igen csattanósan fejezte be. Azt állította, hogy a szerkesztők közül Simonyi Zsigmond a szótári címszók fordításában a latin nyelv legelemibb szabályai ellen is vétett, s elmésen idézte a középkori adomából: *Sigismundus est imperator supra grammaticam!* S mivel bizonyította a súlyos vádat? Avval, hogy én állítólag nagyon tudatlanul fordítottam latinra az *ember-barát*ot illetéknéppen: *amicus hominibus*. Nohát ennek a kérdésnek nyelvtani oldalát nem kell bőven fejtegetnem. Minden tudós ismeri a régi latin közmondást: *Aurora Musis amica*. Mindenki tudja, hogy *amicus, a, um* voltaképen melléknév és igen gyakran jár dativussal olyan úri emberek írsaiban is, minők Cicero, Livius, Horatius. Én ezt az esetet csak jellemző és ül voltam kénytelen idézni, mert két dolgot bizonyít csattanósan. Bizonyítja először azt az elbizakodottságot, mely ilyen készültséggel ül föl az ítélő székre, hogy ítéljen eleven és holt szerkesztők fölött. Másodszor pedig azt bizonyítja, hogy Ballagi Aladár, ki évtizedek óta éjjel-nappal a Nyelvtörténeti Szótárt tanulmányozza, még ma se ismeri szótárunk szerkesztését csak annyira is, hogy meg tudná állapítani azt az egyszerű dolgot, hogy valamely szótári cikk az egyik vagy a másik szerkesztőtől származik-e. Mert nem áll ám, hogy az *ember-barát* cikket én írtam volna! Ott van ez a cikk a *barát* szó összetételei közt, már pedig az egész *B* betűt Szarvas Gábor szerkesztette, mint a bevezetésben világosan meg van mondva! Tehát voltaképen Szarvast, ki egyik legkitűnőbb latinistánk volt, taníttatta itt Ballagi a latin nyelv elemeire!

* »Zwei Spinnen sind auf die kräuter dieses wortgartens gekrochen und haben ihr gift ausgelassen. alle welt erwartet hier eine erwiderung von mir, ihnen selbst würde ich nie die ehre antun eine silbe auf die roheit ihrer anfeindung zu erwidern. mag das wörterbuch den einbildungen oder vorgefassten plänen dieser hämischen gesellen nicht entsprechen, die beide nicht einmal halbkenner unserer sprache heissen können; das gab ihnen kein recht, ein vaterländisches werk, das alle freuen sollte und reiche vorräte öffnet, zu verlästern, keine kraft, es in seiner wirkung aufzuheben oder auch nur zu schmälern. ihr frevel ist unserer öffentlichen zerrissenheit ein zeichen. alles dankes, der ihrem armen flicken am zeug sonst vielleicht geworden wäre, gehen sie bar.« (Előszó LXVIII. l.)

fontos szókhoz egyetlen egy idézetet se közöltek, pl. ezekhez: *Anerkennung, aufscheuchen, Bauernkrieg, Einwand, Freischütz!* — De még a kik Grimmék halála után folytatták a nagy művet, még azok se tudtak ilyen mulasztásoktól mentek maradni, s Ballagi Aladárt különösen kellemetlenül érintheti, hogy a *sóskifli* neve is »véggép kimaradt« a nagy német szótárból.*

S a Grimm-féle szótár hibáit nemcsak a s a n d a bírálók vették észre, hanem a legelfogulatlanabb bírók, sőt a Grimm testvéreknek hálás tisztelői is elismerték. Így pl. hogy az írókból való idézetek gyűjtésében sokan részt vettek, de közülük »csak kevésnek volt elegendő belátása a föladat természetébe«. (Sőt Grimm Jakab maga is panaszkodik a gyűjtők munkájának hézagosságáról.***) — Raumer azt hányja szemükre

* Minthogy már Melich is említette első cikke végén ezt a sóskiflit, olvasóink mulattatására meg kell magyaráznunk a dolgot.

Egy magyar műveltség-történeti könyvben, a melyben tábori életről, katonák élelmezéséről van szó, néhány helyen azt olvassuk, hogy szűk volt az eleség és öt huszárszázad között egyszer csak 30, egyszer meg 35 sóskiflit osztottak szét. Ez tehát Jézus csodatételére emlékeztet, ámbár azt nem tudjuk meg a könyvből, hogy száz-száz huszár jóllakott-e a hat-hét sóskiflivel. De azt igenis megtudjuk belőle, hogy a mit a szerző *Salzküfel*-nek értett, az tulajdonképp *Salzküfel* (*Salzkübel*) volt, vagyis sós bödön, a miben az élelmezéshez szükséges sőt osztogatták. Világos, hogy itt a szerző — hogy is mondja csak bírálónk — »csak a hangok hallgatásába olvadt föl; csak a füle után indult, . . semmit sem törődött az értelmi kalauzzal, mely nélkül nem lehet el semmiféle tudomány«. — Nem tudom bizonyosan, de azért ezzel a halhatatlan *leiterjakab*bal is igen érdemes munka lehet az a könyv, mert a szerzője tudós ember; könyvének címe: *Wallenstein horvát karabélyosai*, a szerző neve pedig Ballagi Aladár. Ő írja a 149. lapon: »A 105 századból álló összes lovasságnak, mindössze 1438 — sós kifli (*Salz-Khüfl*) jutott, mely valami kétszersült-féle lehetett, mert nem a »kenyér« rovatában fordul elő. Zrinyi öt századának 30 sós kiflit adtak.« S a 154. lapon: »Zrinyi öt százada 425 darab kenyérben részesült, s csak 8-án kap még ugyanott 35 darab sós kiflit.« — Megjegyezzük, hogy már 1873-ban megmagyarázta a Grimm-féle nagy szótár, hogy »küfel: kleine kufe« vagyis kis dézsa (a latin *cupa*-ból, mint a mi *kupánk* is). Ezt azért jegyezzük meg, hogy Ballagi Aladárunk halhatatlan baklövését »beállítsuk a maga korába«.

** Paul, Grundriss der germ. Philologie 1:126: »An dem Ausziehen von Belegstellen aus den Schriftstellern beteiligten sich viele Personen, aber nur wenige mit genügender Einsicht in die Natur der Aufgabe.« — Grimm J. az 1. k. előszavában LXVI. l. »Nicht allen ausziehenden hat gleich volle einsicht in das ziel der aufgabe vorgeschwebt, nicht allen ist derselbe beharrliche fleiss eigen gewesen, so dass einige der wichtigen schrift-

Grimmeknek, hogy számos jelentéktelen könyvecskét földolgoztattak, és mellőztek végtelen fontosságú könyveket és elsőrangú írókat; egészen hiányzik a földolgozott források közül Körner és Arndt, Luthernek sok fontos munkája, Klopstock nyelvészeti és esztétikai iratai, hiányzanak a filozófusok!* Nem vették föl Grimmék a keresztneveket se (mint maguk elmondják l. k. előszó XXX). — Grimmék még el is sikkasztottak sok idézetet, mint nálunk, a gyanúsító bírálatok hazájában, mondanák, mert hisz maguk megvallják, hogy a hol hiányzanak az idézetek: »entweder hatte der ausziehende [a kivonatoló, gyűjtő] ein citat versäumt, oder es war abhanden gekommen« (előszó XXXVI).

Ilyen körülmények közt természetes, hogy nem is idézik mindenütt, sőt ritkán is tudják idézni a szóknak első előfordulását. Raumer megjegyzi, hogy még az olyan fontos filozófiai szókat is, minők pl. *Beweg(ungs)grund*, *Bewusstsein*, *Begriff*, nem az alkotójuktól (Christian Wolff) idézik, hanem csak sokkal későbbi forrásokból. Paul is megjegyzi, hogy nem adnak számot az újabb kifejezések keletkezéséről és elterjedéséről, mert a gyűjtők erre nem ügyeltek. »Ilyen óhajításaink teljesülését csak egészen új vállalatától [új szótártól] várhatjuk« (Sitzungsberichte München 1894). De maga Paul kifejti, a legtöbb szóra nézve milyen kétes értékű az »első adat« megállapítása. Némely szó soká é l s még nem hágy nyomot az irodalmi forrásokban, mert az irodalmi nyelv hagyományos jellemével jár az alkalmazott szókészletnek bizonyos korlátoltsága. Az »első adat« értékének relatív voltát még erősebben kiemeli az élelműjű Hildebrand: »Magasabb czéljaink érdekében kell ismernünk az egyes szónak életét: hogy t. i. milyen részt vesz és vett az egész életben [a nép életében] külsőleg és belsőleg. A szó eredete ennek az életnek csak egy kis csücskéje, s a hiányát kevésbé érezzük, mint hogyha meglelt korabeli szerepét nem ismerjük, — valamint emberek is akadnak, kik nem tudják a születésük esztendejét, de azért semmit se vesztenek értékükből.«** Mi nálunk pedig

steller dem wörterbuch fast über die hälfte noch entzogen scheinen.« Azt is panaszolja, hogy a gyűjtők csak a föltűnő kifejezésekre ügyeltek s a mindennapi szókat és szólásokat elhanyagolták.

* L. Raumer, Ges. sprachw. Schr. 340—4.

** »Das Leben eines Wortes brauchen wir für die höheren Zwecke, d. h. den Anteil den es an dem gesamten Leben äusserlich und innerlich

vannak szógyűjtő nyelvészek, a kik az egész szótárszerkesztésben azt tartják egyetlen fontos teendőnek, hogy a szóknak első előfordulását állapítsuk meg!

Találtak Grimméknél sok kifogásolni valót az elrendezésben is, pedig Grimmék szótára tisztán betürendes (a mi kedves bírálóink szentül meg vannak győződve, hogy betürendes szerkesztéssel minden hibát el lehetett volna kerülni a NySzban). Az *Erbse* szó pl. hat külön helyen van tárgyalva, mert véletlenül hatféle hangalakkal fordul elő a forrásokban: *Arbeiss*, *Erbeiss*, *Erbes*, *Erbis*, *Erbse*, *Erweiss*. A mellékalakokat egybeült is sokszor külön cikkekben tárgyalták, néha csak azért, hogy a főalak alatt kifelejtett adatokat pótolják (l. Wunderlich, a Grimm-féle szótár 4. k. 1. rész 2. szak., előszó). Grimm Jakab a 2. k. előszavában maga hibáztatja öcscsét, hogy sok igekötős összetélt következtelenül rendezett el, főleg azt, hogy a *durch* összetételeit szigorú betürendben adja, de a *dahin*, *daher*, *darán* kapcsolatait együtt közli egy cikkben. Lám, két testvér nem tudott egymással mindenre nézve megegyezni s egyöntetű munkát végezni. Minket pedig Szarvassal iszonyúan gáncsolnak, hogy nem követtünk minden aprólékban egyenlő eljárást. — Ide tartozik az a következetlenség is, hogy az idegen szók közül sokat mellőztek, sok mászt pedig, noha hasonló joggal mellőzhették volna, fölvettek (vö. Lexer nyilatkozatát a 7. k. előszavában).

Grimmek maguk megvallják, hogy sok munkának nem a legjobb kiadását használták (1. k. el. XXXIV—V.), Lexer pedig id. h. megvallja, hogy sokszor más kiadásból idéz, mint a megelőző kötetek. Nekünk pedig iszonyú bűnül róják föl, hogy itt-ott egy munkának többféle kiadásából idézünk.*

Más hibákat is emlegetnek az elfogulatlan bírálók is. Grimm Jakab »nem értett a pontos értelmezéshez, a szabatos logikai meghatározásokhoz, minőkre a szótárban szükség van«.**

hat und gehabt hat, und von diesem Leben ist der Ursprung nur ein Endchen, das uns eher fehlen kann als sein erwachsenes Dasein und Wirken, wie Menschen vorkommen die ihr Geburtsjahr nicht wissen, ohne an ihrem Werte das mindeste dadurch einzubüssen.« (A Grimm-féle szótár 5. k. előszavában.)

* Pedig minden idézetnél meg van jelölve az illető kiadás, pl. Gyöngyösinek Dugonics-féle kiadása így: GyöngyD. (Hogy Dugonics önkényes változtatásokat is tett Gyöngyösi szövegén, arra én magam híttam föl a figyelmet Nyr. 19:571.)

** »Scharfe Begriffsbestimmungen, genaue logische Unterschiede...»,

Grimmek sokszor erőszakosan meg akarják változtatni a német irodalmi nyelvet, s pl. *Pracht, prangen, pochen, putzen* helyett azt akarják iratni: *Bracht, brangen, bochen, butzen*.* »Sok helyütt a *szófejtést* annyira elhanyagolják vagy oly rendszertelenül tárgyalják, hogy magyarázataik tarthatatlansága első tekintetre is szembeszökő«, — mondja komoly munkában egy nagy tisztelőjük.**

Íme ennyi sok hibája van a Grimm-féle szótárnak. Pedig egy fél század óta készül s még most sincs befejezve: még most is egynéhány kötet hiányzik, és hogy tíz-húsz év alatt be lehessen fejezni, a jelenleg működő három-négy szerkesztőnek minden egyéb hivatalos foglalkozás alól való fölmentését kérte a német filológusok tavalyi nagygyűlése. M. Heyne magán a 6. kötetben nyolcz évig dolgozott (2848 hasáb), pedig az ő göttingai egyetemi szemináriumát a szótári munkában való közreműködésre szervezte; Lexer a 7. kötetet szintén nyolcz évig szerkesztette (nem egészen 2400 hasáb). Heyne elmondja, hogy az *L* és *M* betű összegyűjtött anyaga már ő előtte más tudósok kezében volt, de visszaadták, mert elrettentette őket a terjedelme s a föladat nehézsége (l. a 6. k. előszavát). Ezekből a jellemző adatokból láthatják azok is, a kik nem értenek a dologhoz, milyen föladat egy nyelvtörténeti szótár szerkesztése. —

Ámde mindaz a sok gáncsoskodás nem akasztotta meg a német szótár haladását, nem is lohasztotta a szerkesztőknek kedvét, lelkesedését. Büszkén mondja Grimm Jakab: Olyan a szótár, mint egy jól fegyverzett, csatára kész hadsereg, csodákat lehet vele művelni.*** S a bírálói közül is a kik nem kicsinyes lelketlenséggel és aljas irigységgel bírálták, minden jogos kifogás mellett is a legnagyobb elismeréssel nyilatkoztak a korszakalkotó munka végtelen nagy értékéről. »A Grimm-féle szótárt«, mondja Raumer, a kiváló német filológus, »sok kemény gáncs érte, s e támadó hangok a nagy közönséget is megtévesztették, főleg

wie sie auf diesem Gebiete not tun, sind nicht seine Sache.« Paul: Grundriss d. germ. Philologie 1:126.

* L. Raumer: Gesammelte sprachwiss. Schriften 351.

** L. von Helten: 50 Bemerkungen zum Grimmischen Wörterbuch, VIII: »Bei vielen Wörtern ist die Etymologie von ihnen so vernachlässigt oder so *unsystematisch behandelt*, dass die Unhaltbarkeit ihrer Forschungen schon beim ersten Anblick zu Tage tritt.«

*** »Das Wörterbuch gleicht einem gerüsteten schlagfertigen heer, mit welchem wunder ausgerichtet werden.« (1. k. el.)

azért, mert a gáncsoskodók a szótár hibáit arra használták föl, hogy az egész Grimm-féle nyelvészeti irányt lerántsák«. Később pedig tiltakozik Raumer, hogy az ő saját szigorú bírálatát így félre ne magyarázzák: »Ha szakunk mesterével szemben sok határozottan ellentétes nézetet kockáztattam s a nagy műnek gyöngye oldalait nyíltan föltártam, ne tessék ezt arra magyarázni, mintha félreismerném megbecsülhetetlen értékét és mérhetetlen jelentőségét e nagy munkának, mely sokféle tekintetben kiválóan korszakalkotó.« (Raumer: Ges. sprachw. Schr. 333 és 361.)

Így tudják megbecsülni az efféle munkát a hozzáértő bírálók, a kiket nem hiúság, irigység vagy bosszú vezet gáncsoskodásra, ferdítésre és rágalomra, hanem komoly bírálattal csakis magát a szent igazságot szolgálják!

*

Egy kissé bővebben szóltam a Grimmék szótáráról, mert sok tekintetben csodálatos hasonlóságot mutat a mi szótárunk ügyeivel. Más nagy szótárakról már csak egyes adatokat fogok fölemlíteni, a melyek összehasonlítás alapjául szolgálhatnak.

Grimmek szótára, noha olyan »rohoda«, hogy még a sós-kifi is hiányzik belőle, ösztönzője és mintája lett számos új nagy szótárnak. Egymás után követte Littré es Godefroy két francia nyelvtörténeti szótára, a Murray-féle bámulatos angol szótár, a svéd akadémia szótára s legújabbán az óriási latin Thesaurus, melyet a német akadémiaák egyesült erővel adnak ki (a berlini, göttingai, lipcei, müncheni és bécsi).

Hogy a Thesaurust milyen rengeteg készüllettel szerkesztik, azt elmondta már Szilasi és kiemelte azt a jellemző körülményt, hogy a Thesaurusnak előkészítésére előbb egy külön tudományos folyóiratot szerkesztettek (viszont a Grimm-féle szótárnak utólagos kiegészítésére alapította meg Kluge néhány esztendeje a *Zeitschrift für deutsche Wortforschung*-ot). Én csak azt említem még meg, hogy a szótárnak szerkesztésére 605,000 márkát, tehát 700,000 koronánál többet irányoztak elő; hogy az adatgyűjtés után magára a szerkesztésre tizenöt évet szántak, pedig Münchenben egy 10—12 fiatal tudósból álló iroda áll a szerkesztők rendelkezésére. Az *ab* cikk megírásán az egyik szerkesztő nyolcz hónapi dolgozhatott! És mégis mit mond ez óriási méretű szótárnak egy jó a k a r ó ismertetője: »A Thesaurus linguae Latinae

rengeteg idő, erő és pénz ráfordításával létesített vállalata is az emberi erőnek gyarlóságát mutatja.*

Littré szótárát méltán ünnepelték mint a nyelvtörténeti kutatásnak remekét, pedig joggal emeltek ellene nyomós kifogásokat is, kivált hogy a szójelentések fejlődését nem tünteti fel eléggé («a tulajdonképi és az átvitt jelentéseket összevissza tárgyalja»), és máris keletkezett egy új nagy francia szótár, mely e tekintetben a Littréét messze fölülmúlja, Darmesteter és Hatzfeld szótára. De még azt is emlegetik Littré bírálói, hogy szótárának két-két szava között néha húsz más szó hiányzik, a melynek ott kellene lennie! (L. pl. Larousse nagy lexikonának bevezetését.)

A nagy angol nyelvtörténeti szótár, melyet a Philological Society megbízásából James A. H. Murray ad ki, szintén majdnem ötven év óta készül s eddig csak a fele jelent meg, pedig 1300 = ezerháromszáz önkéntes gyűjtő és 30 = harmincz alszerkesztő vett részt az előmunkálatokban, két tudós alszerkesztő pedig állandóan osztozik a főszerkesztő munkájában. És noha 1300 tudós és művelt gyűjtőjük volt, Murray is panaszkodik a gyűjtésnek nagy fogyatékosságáról: a szavaknak öt hatod részére nem volt elegendő adatuk! A legközönségesebb szókra, minők pl. *about, after, all, also, and*, a gyűjtők egyáltalán nem ügyeltek, s ezekre majdnem minden idézetet maguk a szerkesztők voltak kénytelenek összegyűjteni. Azt mondja Murray, voltaképen minden könyvet újra el kellene olvastatni, még pedig ilyen utasítással: jegyezzenek ki a gyűjtők idézeteket minden olyan szóra, a mely nem tűnik föl nekik!** »Nincs tehát helyén ama jó barátaink büszkélkedése, a kik ha tíz, húsz vagy ötven évvel régiebb példát találnak valami szóra, nagy harsonaszóval küldik be mindjárt a *Notes and Queries*-be, mintha valami csodálni való volna benne, hogy szótárunk nem ismeri azt az adatot. Régiebb adatokat kétségkívül még szavainknak három negyed részéhez fogunk találni utólag... Arra is kell emlékeztetnem, hogy a legtöbb szó története amúgy se kezdődik az első elérhető írott példával; a szót mondták, mielőtt írták,

* L. Neue Jahrbücher für das klassische Altertum, Geschichte und deutsche Lit. 1901. 7: 530.

** Ezek s a következő adatok részint az új angol szótár előszavából valók, részint Murraynek 1884. évi jelentéséből: *Thirteenth address of the president, to the Philological Society.*

s az írott példa legtöbbször nem azt bizonyítja, hogy a szó akkor került forgalomba, hanem hogy már meg volt állapotva s az olvasók már általánosan ismerték.« — S noha oly nagy készüléssel alkották meg szótárukat, a szerkesztőknek mégis sok szemrehányást kellett hallani, hogy az irodalomnak igen nagy részét nem dolgozták föl, hogy sok kisebb író teljesen mellőztek, s hogy az elsőrangú írók — Shakspeare, Milton, Macaulay stb. — földolgozása se kielégítő (pedig Shakspeare-hez már külön szótárak is voltak), hogy számos szót csakis szótárakból tudtak idézni stb. stb.

Még két angol szótárt említek csak, hogy lássuk, milyen anyagi eszközökkel készülnek máshol a szótárak. A híres Webster-féle angol szótárnak csak új kiadása jelent meg 1891-ben. Ez az új kiadás tíz évig készült, s z á z f i z e t e t t d o l g o z ó t á r s a z o n f ö l ü l s o k ö n k é n t e s t u d ó s g y ű j t ő v e t t r é s z t a m u n k á b a n. Az egész szótár csak 2118 lap (oldal), s maga a szerkesztés — a nyomtatást nem számítva — 60,000 font sterlingbe, azaz másfél millió koronába került.* — A Langenscheidt-kiadásában megjelent új Muret-Sanders-féle angol-német szótár tiszteletdíjaira egy negyed millió márkát költöttek (a nyomtatásra 350,000-et). S már megjelenése után néhány évvel számtalan hibáját kimutatták; l. Berichtigungen und Ergänzungen . . . V. Northcote, W. Thomas und Gust. Krüger (Neusprachliche Abhandlungen XIII. Heft, 1903).

*

Csak a Szótárunk ellen intézett gonosz támadások indítottak arra, hogy ilyen tájékozást szerezzek más nagy szótárak készülése módjáról. S igazán magamnak is csak most nyílt meg a szemem: milyen nevetségesen csekély szellemi és anyagi támogatással alkotuk meg mi ketten a Magyar Nyelvtörténeti Szótárt. S itt először is erkölcsi kötelességem — elhunyt mesterem iránt, de magam iránt is — hogy álszemérem nélkül széttépjem a gyanúsítások, sőt rágalmak hálózatát, melylyel a bírálattól félrevezetett sajtó behálózta az igazságot. Bírálónk — szegény! — tetemes anyagi kárt szenvedett, mióta Szarvas Gábor örökre semmivé tette a Ballagi-féle szótárak hitelét, s most — mint maga bátran, sőt dicsekedve vallja — bosszúból ő akarja tönkre tenni a NySz.-ét

* Az új kiadás előszavából.

Jellemző és tudományos bírálatban szokatlan körülmény, hogy bírálónk annyira előtérbe állította a pénzkérdést: hogy az a 30,000 forint, a mibe a szótár került, tisztára ki van dobva! Azt a látszatot kelti ezzel, mintha a szerkesztők, talán pajtásokodás által, csekély munkáért valami fényes díjazásban részesültek volna. Botránygyártó laptudósítók aztán még mesésebb összegekről meséltek. Már pedig a dolog így áll:

A költségnek tetemes része, jóval több mint negyedrésze, anyaggyűjtés és anyagrendezés címén sokfelé megoszlott, nagyrészt még mielőtt a szerkesztés munkájával meg voltunk bízva, de részben még szerkesztés közben is. A tulajdonképi szerkesztés díjának is nem csekély része azoknak jutott, a kik a szerkesztés idején segédkeztek; hisz egy részük itt van közöttünk és tanuskodhatik adataim igaz volta mellett. — Azt kérdezhetik, mi volt a dolguk e segédeknek. Szarvas Gábornak először is, minthogy maga nem látott, fölolvasták az illető szóra vonatkozó adatokat; akkor aztán az ő utasítása szerint kiválogatták a használhatókat, a hiányosakat kiegészítették s a kéteseket igazolták az eredeti forrásokból, s e végett úgyszólván napról-napra eljártak nyilvános könyvtárainkba, hogy ott megkeressék a szükséges régi könyveknek idézett lapjait. Ennyi előkészület után végre a megszerkesztett szótári cikket a czédulákról lemásolták. A mi engem illet, én az adatok kiegészítését és igazolását s a szükséges könyvtári kutatást mindig magam végeztem; segédeim főadata pusztán a kiigazított s megszerkesztett czédulákról való pontos másolás volt. A tulajdonképi szerkesztés munkáját pedig mind a ketten magunk végeztük! — A szerkesztés folyama alatt, nyolcz éven át (1881—1888), meghatározott évi díjat kaptunk: az egyik ezer, a másik 600 s később 800 forintot. Az én ezer forintomból segédemnek évenként 250 frt jutott (tíz hónapon át 25—25 frt), az egyik évben pedig két segédnek együtt 350. Ebben az évben tehát 650 forint jutott annyi szellemi munkám fejében, amennyinek pusztán a lemásolásáért 350-et kellett fizetnem! Szarvas Gábor pedig egyszer tréfás kedvében kiszámította, hogy szótári munkájáért, melyen szellemi ereje teljes megfeszítésével dolgozott, 81 krajczárnyi napszám maradt neki. — Igazán restellem mindezt elmondani, mert a száraz tények felsorolása is dicsekedésnek látszhatik. De kénytelen vagyok egyáltalán kimondani: napjainkban sehol Európában gyorsabban és csekélyebb díjazás fejében olyan terjedelmű

és értékű tudományos szótárt nem alkottak, mint a mienk! A mondottakból eléggé kitűnik az is, mennyi igazság volt abban a ráfogásban, melyet a bíráló alapján a botrányéhez napilapok hangoztattak: hogy t. i. mink a szerkesztést kiadtuk albérletbe. (Maga a jeles bíráló óva intette az Akadémiát, hogy az új nagy szótár szerkesztése »oly tudósok kezébe kerüljön, kik... a szakemberek merkantíl szokásaitól idegenkedve, nem osztják ki a felvállalt munkát olcsó munkaerők közt, hanem maguk végzik«. L. A Hét 1899. II. 12).

— És ha az anyagi támogatás olyan szegényes volt, milyen szellemi támogatásban részesültünk? Mikor sajnosan tapasztaltuk az összegyűjtött anyagnak hiányos voltát, s mikor az Akadémia a további anyaggyűjtésre nem akart költeni: ismételve fölszólítottuk — élőszóval és írásban — tudósainkat, a nyelvészek mellett különösen történetbúvárainkat, hogy segítsenek pótolni a hiányokat.* S a fölszólításnak mi volt az eredménye? Jóformán semmi.** Szarvas Gábor még azt a kétséget is hangoztatta, vajjon odatehetjük-e nevünket egy hiányos munka címlapjára. Ezzel sikerült is neki a sajtó alá rendezéskor még egy évi időhaladékot kicsikarni. Többet nem kérhettünk, mert a mi irigykedő és gyűlölködő környezetünkben attól a gyanúsítástól kellett tartanunk, hogy szándékosan húzzuk-nyújtjuk a munkát, hogy így tovább is kaphassuk az évi díjat!***

Elközben számos nyelvemléket, szám szerint majdnem százat, melynek tartalmát szavaink történetére fontosnak gondoltuk, részint magunk, részint megbízottaink által — saját költségünkön — földolgoztunk, szerkesztés közben, sőt rész-

* Mikor az 1. kötet elkészült, akkor is azt írtam: »Hazafias tudósainkon van a sor, hogy tegyék közzé mindazt, a minek híjával látják szótárunkat. Legtöbbet várhatunk e tekintetben a magyar történet búváraitól, mert ők hivatásuknál fogva legtöbbet foglalkoznak régi műveltségünk s régi közigazgatásunk szavaival. Továbbá azon szakembereinktől, természettudósoktól, orvosoktól stb., kik szakukba vágó régi irodalmunkat is átkutatják. Végre bizton elvárhatni nyelvészeinktől is, hogy rendszeresen gyűjtik a hiányzó kifejezéseket, sőt hogy üres óráikban elő-elővesznek egyet-egyet az eddig föl nem dolgozott források közül is, és kiböngészik belőle, a mivel kiegészíthetik nemzeti nyelvünk történetét.« (Akad. Értesítő 1890. 93.)

** Csak Nagy Gyula közölt okiratbeli szavakat és Csapodi István küldött adatokat orvosi s természetrajzi munkákból (meg is köszöntük Nyr. 10: 225).

*** A siettetés bizonyítékaul l. még Hunfalvy nyílt levelét Nyr. 15: 274 és Szarvas válaszát 318!

ben még nyomtatás közben is (az utóbbiakat, de nem teljesen, a szójegyzék előtt látható pótló forrásjegyzék mutatja).^{*} Így dolgoztuk föl pótlólag, hogy csak a fontosabbakat említsem, a kéziratok korából: a Németujvári Glosszákat, a Horvát és Gömör-kódexet, a Régi M. Nyelvelmékek okiratait és Endlicher Monumentáiból Anonymust és a Váradi Regestromot; — a XVI. század nyomtatványaiból: Pesti Gábor Fabuláit, a Régi Magyar Költők Tárát (még a 6. s 7. kötetet is, holott akkor meg se jelentek még, a 7. még most se!), Fortunát, Melius egy-két munkáját; — a XVII. századból a Corpus Grammaticorum című gyűjteményt, Comenius Januáját, Zrínyinek egy munkáját; — a XVIII. századból ismételve földolgoztattuk Faludi műveit és Gyöngyösi néhány munkáját, újonnan földolgoztuk Párizspapai-Bod szótárának gazdag tartalmú latin-magyar részét, Mikes Kelement (a Tör. Leveleket ismételve, a Mulatságos Napokat újonnan), Amade és Orczy költeményeit, Bod Péter, Biró Márton, Gvadányi, Molnár János, Kónyi János néhány fontosabb munkáját stb. — Minthogy régi irodalmunk földolgozott művei természetesen jobbra vallási tartalmuak voltak s ezekben a mindennapi fogalmak s a műveltségi szók bizonyos körei csak igen hízagosan kerülnek elő: a pótló földolgozásban — melyre, ismétlem, nem voltunk kötelezve — fő tekintettel arra voltunk, hogy világi iratok, oklevelek, történeti művek és szakmunkák nyelvével ismerkedjünk meg. Evégre földolgoztunk sok történeti forrásgyűjteményt, melyek jobbra számos kötetre terjednek: így Thaly Kálmán kurucz-kori gyűjteményeit és Bercsényi levelezését, a Zichy kódexet, a Károlyi család oklevéltárát (Géresi kiadása), Knauz Monumentáit (részben), a Történelmi Tár, a Török-magyar-kori emlékek s a Monumentabeli írók sok kötetét, a M. Nyelvőr gyűjtötte nyelvtörténeti adatokat, és sok mást. Műveltségtörténeti adatokat nyertünk a magyar-francia-német Királyi Beszélgetésekből is (1749). Szakmunkák közül földolgoztuk Melius Herbariumát (másodszor), Kecskeméti Ötvöskönyvét, Fel-

^{*} A forrásoknak fő jegyzékében foglaltak közül a szerkesztés közben dolgoztuk föl azokat, melyek mellett földolgozókul a következők vannak megnevezve: Alexics György, Jámbor József, Kasztner Géza, Szarvas Gáborné, Simonyi Zsigmond (csak a Münchener kódexet dolgoztam föl előbb, a rendszeres gyűjtés idején); végre a Szarvas Gáborral jegyzetteknek is nagyobb része ide tartozik (csak a nevével jegyzett kódexeket és Czeglédinek egy munkáját dolgozta föl előbb, a hetvenes években).

vinczy Schola Salernitanáját (másodszor), Váli Mihály Házi Orvos-Szótárocskáját stb. Sőt földolgoztuk a Radvánszky B. kiadta XVI. századi magyar szakácskönyvet, és hasztalan kerestük benne a *paprikát és tarhonyát!* — Ennyi munkát és költséget áldoztunk és ajándékoztunk mi ketten a M. T. Akadémiának!

És mikor mink ennyit áldoztunk és fáradtunk, mikor mink testünk és lelkünk épségét kockára tettük, hogy — a mennyire a rövid idő alatt lehetett — kiegészítsük az átvett fogyatékos anyagot: jeles bírálónk azt állítja, hogy mink bizony kaptunk minden egyes szó történetére bőséges adathalmazt, de ezzel gondatlanul bántunk, rosszul rendeztük, elpredáltuk, elszikkasztottuk! Nyilván azért sikkasztottuk el, hogy ne legyen annyi dolgunk vele. Hát kérem, ezt a nevetséges ráfogást igen alaposan meg tudom czáfolni. Erre vonatkozólag jó eleve, már 1881-ben gondoskodtam a bizonyító anyagról, mintha csak előre láttam volna ezt a gyanúsítást. Mikor ugyanis a szerkesztéshez fogtam, először az *o* és *ö* kezdőbetűkkel tettem próbát. Már akkor észleltem az imént említett föltűnő hézagokat, s e tapasztalatokról számot adtam az 1881-i Nyelvőrben, két cikkben, melynek címét is idézem jellemzésül: »*A NySz. hiányzó adatai. Kérelem a nyelvészekhez, irodalombarátokhoz és történetbuvárokhoz.*« Már most tessék e cikkeket elolvasni, akkor azt fogják látni, hogy 1881-ben, mikor a rendszeres gyűjtés már be volt fejezve, mikor a gyűjtött anyag már rendezve volt, akkor — az ott előadottak szerint — részint semmi, részint csak egy vagy két adatunk volt pl. a következő szók történetére: *ócska, ocsmány, ohajt* (,kíván' ért.), *okik**, *okoz, olvasgat, olvas* (,számlál' értelmében), *öblít, örökös, öz, fölöst, osztály*. Most pedig tessék megnézni ezeket a cikkeket a kész szótárban s ott azt tetszik látni, hogy mindezekre számos megbízható s tanulságos adat sorakozik egymás mellé! Nemcsak ezeknek, hanem száz meg száz szó történeté-

* Ezt az érdekes ígét akkor (Nyr. 10:125) azok között kellett említenem, a miket se a szótárakban, se az irodalomban nem találtunk a 18. század végéig, »ámbar valószínű, hogy megvoltak s csak lappanganak«. És nekem csakugyan sikerült hosszas megfigyelés után találni ez ígére 17. századi adatot (1616-ból, Lépes Bálint Fényes tüköréből, pedig ezt földolgozta gyűjtőnk, de azt a fontos adatot nem jegyezte ki). S az ilyen szerkesztést merik ma lelkiismeretlennek állítani!

nek legnagyobb részét magunk gyűjtöttük össze szerkesztés közben, folytonos feszült megfigyeléssel és fáradságot nem sajnáló utánajárással. Az idézett bizonyíték czáfolhatatlanul tanuskodik arról, hogy nem bántunk gondatlanul a ránk bízott anyaggal, hanem ellenkezőleg: ennek gyarapításával kötelességünkön messze túl mentünk, s hogy igaza volt Szarvasnak, mikor azt állította, hogy a szótár anyagának egy harmadrészét mi magunk szereztük a szerkesztés munkája közben.*

*

Ámde a Budapesti Szemle — immár 30 év óta megszokott elfogultságával — most is azt mondja rólunk: »A szerkesztők nem voltak elég gondosak s elég lelkiismeretesek.«** Azt is állítja a B. Sz., — pedig hiába állítja, azért semmiképen nem áll, — hogy »gyenge lábon áll a NySz. hitele a nyelvészek körében«. Azt írja továbbá a B. Sz.:

»A tanári körökben nevetgéltek Szarvas és Simonyi egy-egy komikus baklövésén, mint például: hogy a *pantallért* egy helyen nadrágnak, a *galacsint* csizmának [!], az *apró-réczét* csirkefának, a *kínzó-padot* csikónak, a *körtvélyt* somnak, a *szalmazsákokat* cigánygyereknek, az *elhomályosított* szürkésítőnek stb. stb. magyarázták.« (U. o. 465.)

Magán ezen a fogalmazáson meglátszik az irányzatosság, a rosszakarat, így nem keresik az igazságot! Ez éppen olyan elméskedő ferdítés, mint egynémely napilapé, melynek a tudomány s az igazság érdeke mellékes, csak az ő kedves olvasóit mulattathassa. Hiszen »a nyelvészek körében« mindenki tudja, hogy az imént idézett mulatságos lajstrom majd megannyi ferdítés. Szarvas Gábor a *galacsin* szót nem csizmának, hanem kalucsninak értette,** nem a szalmazsákokat értette cigánygyerek-

* L. még Szarvasnak ide vágó érdekes adatait BpSzemle 72:422—3.

** B. Sz. 117. k. 468. l. — Azt is írja a B. Sz. ugyanott: »Egy jobb ízlésű ember sem helyeselhetné azt az örökösen »duhajkodó« hangot, a mit Szarvas Gábor 30 év előtti polemiába szeretett belevegyíteni.« — A nemzet, mint mindenki tudja, Szarvasnak a M. Nyelvőrben való lelkesítő működéséért és a M. Nyelvtörténeti Szótár megalkotásaért állított emlékszobrot. Már most: ha a B. Sz. urainak se a Nyelvőr, se a Nyelvtörténeti Szótár nem tetszik, akkor nem értem, miért éppen Gyulai Pál és Szily Kálmán hozta az Akadémia koszoruját, mikor Szarvas szobrát lelepleztük!

*** Szarvas maga megkérdőjelezte ezt az értelmezést és kétes voltára a Nyrben tett kérdésével is figyelmeztetett, l. 20:425 és 23:78.

nek, hanem a *surdé*-t, és *surgyé* a MTsz. adata szerint is jelent kamaszt. És így tovább.* — Az én rovásomra (köszönöm a kíméletet) a hét furcsaság közül csak kettő esik. De én is nem az elhomályosítót néztem szürkésítőnek, hanem a *szürkésítőt*, sőt nem is én néztem annak, hanem a ki azt az adatot Calepinusból kiczédelázta; én csak nem igazítottam helyre, de »a nyelvészek körében« immár mindenki tudja, hogy lehetetlen is volt a gyűjtőknek minden apró tévedését helyreigazítani. A másik a *csirkefa* hibás fölvétele. De bármi különösen hangzik is: vannak olyan hibák, a mik ridegen leleplezve nevetséges színben tűnnek föl, de ha gondosabban vizsgáljuk, nem azt bizonyítják, hogy a szerkesztők kelleténél kevesebbet, hanem hogy kelleténél többet tudtak. A bírálók ilyenkor nem is sejtik, mire alapítottuk magyarázatunkat, föltevésünket. Így pl. kimutatták, hogy az a sereget jelentő furcsa *cseri* szó, melyet Szarvas G. a *cseri barát* és *cserbasa* szóból következtetett, nem állhat meg, mert ezek a szók egészen másképp magyarázódnak (l. Nyr. 28:75). Igaz, tévedés volt, de a föltevésnek alapjául nemcsak ezek a homályos szók szolgáltak, hanem az a kétségtelen tény is, melyet Szarvas szintén ismert: hogy törökül a seregnek *čeri* a neve, s hogy ez mellékformája a *čerig* szónak, mely *sereg* alakjában jött át hozzánk.** — S époly érdekes a másik eset, melyben éppen azért tévedtünk, mert többet tudtunk, mint bírálónk. Ő nem tudja annak az okát elképzelni, hogy hihettem én el, hogy *csirkefa* van a világon? s hogy fordíthattam én ezt a csirkefát németül kacsafának, *Entenbaumnak*? Pedig a ki műveltségtörténettel foglalkozik (mint a mi bírálónk is) tudhatná, hogy a középkorban Európa-szerte el volt terjedve a csirkefa vagy kacsafa mondája, mely a tengerparton terem, s melynek gyümölcse, ha eléggé megtermett, leesik a tengerbe és csirkenyakú, vadréce alakú madárrá válik. Annyira elterjedt monda volt ez, hogy nyelvünkben egy különös neve is fejlődött: *gyengyér****. Én

* A *pantallért* egy idézetben Szarvas *pantallónak* hallotta, mikor a segédje fölolvasta neki. Íme milyen egyszerűen magyarázódik a tévedés, pedig a B. Sz. már másodszor rója föl mint nagy baklövést, sőt azt mondja: »A szerkesztő... a *pantallér* szót hirtelenében *pantallónak* olvasta« (B. Sz. 72:121). Pedig jól tudja, hogy a P betű szerkesztője azt az idézetet nem olvasta maga, mert akkor már majdnem teljesen meg volt vakulva!

** A *janicsárok* neve is tkp. *jeni čeri*, új sereg.

*** L. Szilády: Temesvári Pelbárt 68 l. — Éppen mostanában is megjelent egy magyar tárcza a kacsafáról, Tábori Róberttől, Pesti Napló 1904.

szerencsétlenségemre ismertem ezt a mondát, mert magam fordítottam Müller Miksa újabb fölolvadásait, hol a mýthusok fejlődésének érdekes példájául van bemutatva, s még a képe is közölve van ennek a nevetséges kácsafának (577). A czédulánkon tisztán olvasható *csirkefa* összetélt habozás nélkül azonosítottam avval a híres kácsafával, s így elmulasztottam megállapítani, hogy Calepinusban tkp. nem *csirkefa* van, hanem »*csirke fú*« (*fúrécze*). — Íme, ha valamivel kevesebbet tudtunk volna, ha Szarvas nem ismerte volna a török *čeri* szót s ha én nem tudtam volna a csirkefa mondájáról, akkor szótárunkban most kevesebb volna a hiba!

Egyáltalán természetes dolog, hogy a tudományban a föltevések, a hipotézisek nem mindig válnak be. De azért ezeknek a tudományos fejlődésben való nagy jelentőségét igazi tudós nem tagadhatja. Persze a föltevések kockáztatására nincs minden tudósnak bátorsága, de van azoknak, a kiknek sok föltevésük bevált már s a kiknek van bizonyos érzékük a tudománybeli lehetőségek és valószínűségek iránt. Szarvas Gábornak pl. megvolt az az erkölcsi bátorsága, hogy sok föltevést kockáztatott.* Megtette ezt a szótárban is, és megtettem én is néha, és ezzel olyankor, mikor magunk nem tudtunk határozott eredményt elérni, legalább az utánunk jövőket némely lehetséges magyarázatra akartuk figyelmeztetni.

Különben mink a szótárban az ilyen föltevések mellé rendszerint odatettük a kérdőjelet, hogy figyelmeztessük az olvasót a magyarázatnak bizonytalanságára. Ezzel tehát semmiképe se csorbítottuk, sőt tehetségünk szerint előmozdítottuk a szótár használhatóságát. Föltevéseink néha beváltak, néha nem. De szembetűnő igazságtalanság, hogy bírálóink ezeket a megkérdőjelezett föltevéseket nekünk mind bűnül róják föl, mert ez más szóval annyit tesz, hogy a tudományos vélemény-mondástól csalhatatlanságot, tehát lehetetlenséget követelnek! És csakugyan meg merik ezt követelni? Akkor tudományos módszerüket és szellemüket nem kell bővebben jellemeznem. *Sapienti sat!*

Ámde Ballagi Aladár abban a bűnlajstromban, melyet egykor az Akadémiában bemutatott és a lapokban is közzé tett

VI. 22. Tábori innen magyarázza a hírlapi *kacsát*; mások abból, hogy Luther Márton *Legende* helyett gúnyosan azt írta: *Lügente*. (Vö. fr. *canard*.)

* Talán Boileau-val tartott, ki azt mondta: *L'exactitude est le génie des sots*. A pedáns azt hiszi, hogy lehetséges mindig elkerülni a tévedést.

(1899. febr. 7. és decz. 6.) elhallgatta azokat a kérdőjeleket, tehát összeszedte a nem sikerült magyarázatokat, de eltitkolta azt, hogy ezeket magunk is mint kétes lehetőségeket említettük. Így járt el a következő szóknál: *csörsz, gyentel, passaméta, titoknok, galacsin, gallérgyolcs, barilla (szárdinás pikszis), bezdvár, valaskás, verdigályos nyúl* stb. (ezek egytől egyig Szarvas Gábor cikkei, tetszik látni a gyilkos bosszut?)* — Mi ennek az eljárásnak méltó neve? Ne mondjuk, hogy hamisítás, nevezzük el szelíden ferdítésnek.

S most, mielőtt egy időre megint búcsut veszünk bírálóinktól, csak még egy pár adatot idézek szerkesztői munkánk nehézségeiről s egyúttal a lelkiismeretlenségünkéről terjesztett monda megczáfolására. (*Lelkiismeretességünket* kell bizonyítani, holott »a nyelvészek körében« az ügy iránti *lelkesedésünket* ismerik. *Risum teneatis amici?*)

Nagy nyomatékmal fejezte ki — mint láttuk — a híres bíráló azt a nézetét, hogy szótár szerkesztését egyáltalán nem szabad nyelvészre bízni, mert a nyelvész csak fonetikával, hangtannal foglalkozik s a szóknak egyező hangzása minduntalan félrevezeti. Hogy ez a nézet meglepő, sőt elámitó, az bizonyos; hogy megáll-e, az már sokkal kevésbé bizonyos. Bírálónk úgy hiszi, azért fejlesztik a nyelvészek a hangtant olyan nagy tökeletességre, hogy annál többször csalódjanak a szóknak hangzása által, nem pedig azért, hogy elkerüljék a régibb szónyomozás délibábos játékait. Erről nem vitatkozom vele, az analfabétával, csak utalok szótárunk bevezetésére (VII. l.), ahol érdekes példák bizonyítják, hogy gyűjtőink adatait éppen ilyen szempontból milyen óvatos kritikával rostálgattuk. Az eredeti forrásokból megállapítottuk pl., hogy a mi a gyűjtő szerint *hasz-*

* Ez a halhatatlan mesterünk ellen irányuló ádáz bosszú még számos helyen meglátszik bírálónk könyvében. Csak egy példát említek még. A 422. lapon megrója, hogy »a C, D, G, N, P, R, S, T, V, Z betűkben a másod-, harmad kézből való források megjelölésének... semmi nyoma«. Ezek pedig egytől egyik Szarvas szerkesztette betűk! — Nem tehetek róla, de nekem úgy rémlik, mintha a B. Sz. bírálója is különös czélatossággal Szarvas hibáira vadászna. A hol pl. a nagy értelmezési hibákat állította össze, 28 ilyen hiba közt 22-t sorol föl Szarvas rovására s csak 6-ot az én rovásomra (B. Sz. 72:121—3). Ugyanaz a bíráló megrója (Nyr. 25:343), hogy Faludinak sok olyan szavát se idéztük, a melyre Kresznerics figyelmeztetett bennünket; nyolcz ilyen szót említ, ezek közül hat Szarvas cikkeiből hiányzik s csak kettő az enyéméből. Furcsa, furcsa!

talannak hangzik, az voltaképpen *használatlan* volt; hogy a mi szerinte *szödögél*, az tulajdonkép *szödögél*; hogy a *gyermeteg* a forrásban *gyermekded*, a *zöltséges szelídséges*, a *szürös sörös* hordó, a *csira zsirja*, és így tovább. Számtalanszor volt alkalmunk így ellentállani a fonétika állítólagos szirén-énekének, de én a bevezetésünkben említetteket csak még egy-két mulatságos példával akarom itt megtoldani.* Egy czédulán ez volt: »*jelenlő* (jelen); oh czac az orvos volna *jelenlő*, MA: Scult. 960.« Bírálónk azt várta volna, hogy minket ez a *jelenlő* hangzásával megvesztegessen, hiszen csak úgy hangzik, mint a *hasonló* vagy *igenlő* vagy Arany János *rózsazöldlő* hajnala, és nyilván a. m. *jelenlevő*. De én nem mentem lépre, hanem megkerestem az idézett helyet s ott csakugyan mást találtam: »oh czac az orvos volna *jelen!* ő néki majd jól lenne dolga«! — Egy másik czédulán ez volt: »*siratófa* (sírfa), MA: Bibl. 3:175.« Milyen szépen hangzik, minő költői kifejezése a keresztfának! Bírálónk elvárja, hogy mink ezt fonétikus létünkre kész örömmel fölveszszük szótárunkba. De mi tamáskodunk az ilyen szép kifejezésekben, megnézzük az eredeti helyet s ott íme ezt a mondatot olvassuk: »Az után szol az halotnac *siratófáról*«, — nyilván sajtóhiba e h. siratásáról, de gyűjtőnk azt olvasta ki belőle, hogy itt a halottnak beszél valaki a siratófáról! — Egy czédulára ezt írta a mi gyűjtőnk: »*napmunka*; mivelő nap munkára mennyen, MA: Scult. 749.« Sejtettem mindjárt, hogy a *nap* nem a munkához, hanem a *mívelő*höz tartozik, mert a *mívelő-nap* hétköznapot jelenthet, s az eredetiben csakugyan ezt találtam: »Az ember, az melly *vasarnap* predikatziot halgatott, *mivelő* nap munkára mennyen.« — Ismét más czédula: »*iras hadakozó* ember, MA: Tan. 1411.« Az eredetiben: »midőn az Istent az Irás hadakozó embernek nevezi«! — A czédulán: »*tőlük — őctül*, TelC. 9« vagyis *öktül*; az eredetiben *őctől*, azaz *üktül*, ósanyától! — A czédulán: »*armany*, ÉrdyC. 331b«; a kódexben: *armenyaban* = Armeniában! — És így tovább véges-végig. —

*

Bírálóinknak, sajnos, igen szűkkörű fogalmuk van a Nyelvtörténeti Szótár céljáról, tartalmáról, szerkezetéről, hatásáról és

* Válaszomnak ezt a részét 1899-ben mutattam be az Akadémia föl-olvasó ülésén, s akkor az itt említett adatoknak eredeti czéduláit is (melyeket emlékül eltettem) fölmutattam s köröztettem.

hasznáról. Ők az egész szótárszerkesztést úgyszólván csak adatgyűjtésnek tekintik, végcélját az adatok teljes föl kutatásában és pontos időrendes elhelyezésében látják. Mentül több szót mutassunk ki és vegyünk föl! Ők azt hiszik, hogy egy nyelvnek szavait meg lehet számlálni s hogy valamennyit pontosan számba lehet venni és szótárba iktatni. Hogy mennyi más föladata van egy ilyen szótárnak s hogy mindazokat a föladatokat a mi szótárunk meg is oldotta, arról tudomást se vesznek vagy szántszándékkal elhallgatják. A szójelentéseket — a melyekről Ballagi Aladár úgy beszél, mint a vak a színekről — először a mi szótárunk veszi pontosan számba s iparkodik történeti egymásutánjukban, igazi fejlődésükben föltüntetni, s ezzel nyújtja a legbecsesebb anyagot szavaink és fogalmaink történetéhez. Bírálóinknak sejtelmük sincs róla, milyen rengeteg szellemi munkát fordítottunk csak ennek az egy föladatnak a megoldására. Aztán milyen végtelen sok beces anyagot tisztáztunk és csoportosítottunk az állandó szólások és szerkezetek történetére: ezzel évtizedekre való munkaanyagot készítettünk elő a magyar mondattan s a magyar stílus tanulmányára. De hát minek magyarázzam mindezt? »A nyelvészek körében« úgy is tudják, bírálóinknak pedig hiába magyarázom. Ők ezentúl is csak azt a lehetetlenséget fogják követelni, hogy mikor így a szerkesztésben százféle tudományos érdek kielégítésére kell folyvást ügyelnünk, akkor az legyen egyetlen gondunk, hogy nem maradt-e hiba valamelyik lapszámban s hogy nem találunk-e minden közönséges származékra még régibb adatot is. Ők ezentúl is csak ezeket az apró hiányokat és hibákat fogják feszegetni és fölfujni s nem fognak Szarvas Gábor kérésére hajtani: »Azt nézzétek, a mi benne van!«* Ám tegyék, ha ezt a munkát tartják a magyar tudományra nézve üdvösnek és gyümölcsözőnek! Mi nyelvészek Carlyle bölcs tanácsát fogjuk követelni: »*Dolgozzunk és ne essünk kétségbe!*« És Madách biztatását: »*Ember, küzdj, és bízva bízzál!*« — És ámbár az igazság és lelkiismeret szava mellett más vigasztalásra nem szorulunk, mégis elégtételünkre szolgál az is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia elismerésére hivatkozhatunk, a melylyel 1893-ban nekünk ítélte a legnagyobb kitüntetést, az akadémiai nagy jutalmat. Tette pedig ezt a kiküldött szakbizottságnak itt következő jelentése alapján:

* A Szily Kálmán bírálatára való felelete végén, B. Sz. 72:433.

»A bizottság a *nagyjuttalmat* a Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmondtól szerkesztett *Magyar Nyelvtörténeti Szótárnak* véli odaítélendőnek. Az elszett és részben elhibázott anyaggyűjtés, a mely a Nyelvtörténeti Szótár szerkesztését megelőzte, a szerkesztőket az igazi szerkesztés megkezdése előtt és még szerkesztés közben is a hiányos anyag pótlására kényszerítette, a szerkesztők tehát egyidőben kettős nagy munkát végeztek. Emberi lehetetlenség volt a kiszabott rövid idő alatt ennyi munkát úgy végezni, hogy a szótár teljes és minden tévedéstől ment legyen. De az egyes hiányok csak a részleteket érintik, nem az egész nagy munkát, a mely korszakot alkot a magyar nyelv búvárlatában, a mely megbízható gazdag anyagot szolgáltat minden kutatónak, a ki a magyar nyelv történetével, életével foglalkozik, a mely által számos fontos kérdés megoldása lehetővé lesz. Azért a bizottság azt hiszi, hogy ha a tekintetes osztály ennek a műnek odaitéli a nagyjuttalmat, azzal csak köteles tiszteletét fejezi kikét kiváló szakembernek, a ki igazi rátermettséggel évek hosszú során át nem a legkedvezőbb föltételek alatt azon fáradozott, hogy nyelvünk történetének kódexét állítsa össze.« Aláírva: *Heinrich Gusztáv, Ásbóth Oszkár, Lehr Albert.* (Akadémiai Értesítő 1893. 350. 1.)

Az Akadémiának nyelv- és széptudományi osztálya magáévá tette e javaslatot megokolásával együtt, magáévá tette az Akadémia összessége is. Ballagi Aladár fölülbírálta a szakemberek ítéletét, fölülbírálta a nyelv- és széptudományi osztályét és az egész Akadémiáét. Ha a szakbizottságot, ha az osztályt, ha az Akadémiát meggyőzte véleménye helyességéről: ám vonják le ebből a következményt, tessék megvallani, hogy nagyon, de nagyon tévedtek! Hisz a tudomány terén senki se csalhatatlan, tévedhet mindenki, egész Akadémiák is tévedtek már, s a tudomány terén a tévedést megvallani nem szégyen, sőt tudományos érdem. Nekem mindig ez volt a meggyőződésem, mindig ezt hirdettem tanítványaimnak és sohase félttem a »leleplezésektől«. Csak azt nem tűrhetem, hogy elfogultságból, hiúságból vagy bosszúból elcsavarják és eltorzítsák az igazságot. Ez ellen tiltakozom a tudományos erkölcs s a tudomány szabadsága nevében, és hiszem is, hogy az ilyen merényleteken előbb-utóbb diadalmaskodni fog nemzeti nyelvünk tudománya.

1904. október 4.

SIMONYI ZSIGMOND.

SZÉKELYUDVARHELYTŐL BRASSÓIG.

A középiskolai tanáregyesületnek ezidei székelyudvarhelyi közgyűlése után gyalog mentem haza Brassóba. Nem az útnak turisztikai érdeke vonzott, vagy legalább nem elsősorban az, hanem a nyelvjárastanulmányozás vágya. Át akartam vágni a homoródvidéki és erdővidéki nyelvjárások területén, mert nyelvjárastani irodalmunkban gyakran emlegetik ugyan ezeket, de jellemző saját-ságaikat még nem foglalták össze, s még kevésbé határozták meg elterjedésük határát. Az így nyert keresztmetszetből pedig meg akartam látni, hogy mi a különbség a homoródvidéki és erdővidéki nyelvjárások között s meg akartam találni legalább egy-egy ponton a jellemző sajátosságok földrajzi határát. Utamnak e körbe tartozó eredményeiről fogok tehát szólni a következőkben. Datkról azonban, erről a csodálatos nyelvjárászigetről, hallgatnom kell e helyen, mert nyelvész füle nem hallotta, lelke nem is sejtette nyelvjárási sajátosságai kikíváncsoznak e cikk kereteiből. Datkról pedig hallgatván, ez utamnak egyéb eredményei, őszintén bevallva, nem kiváló fontosságúak. Sikerült ugyan felfedeznem néhány nyelvjárási határt, de egészében véve inkább csak megbizonyosodtam abban, a mit e vidék nyelvére nézve már úgys sejtettem.

Így pl. — Székelyudvarhelyről elindulva — már a legelső községben, Boldogasszonyfalván, nagy örömömre megerősítve láttam azt a tavaly (Nyr 32:559) kifejezett sejtelmemet, hogy a nyiltabb eredetűeknek nevezett köznyelvi *é, ó, ő* hangok helyén álló *ê, ô, õ* kettőshangzók Udvarhely megyének e részén is megvannak. Végig kísérték ezek aztán az egész Homoródvidéken is, tehát kétségtelen, hogy csakugyan összekapcsolják a Sóvidék nyelvjárását Erdővidék nyelvjárásával. E közlésem pontossága kedvéért a bejárás sorrendjében felsorolom az összes községeket, a melyekben e kettőshangzókat megtaláltam. Boldogasszonyfalva, Árvátfalva, Patakfalva, Kénos, Homoród-Szentmárton, Recsenyéd, H.-Szentpál, H.-Szentpéter, H.-Oklánd, H.-Ujfalu, Zombor, Alsórákos, Felsőrákos, Köpecz, Ürmös, Miklósvár, Nagyajta és Bölön. Hogy folytatólagosan Brassó megyének három (nem csángó) magyar községében is megvannak, azt már tavaly említettem (i. h.).

Eszrevettem azonban még e pontban valamit, a mi vagy csak itt, a két Homoród és az Ölt völgyében hallható, vagy pedig tavaly elkerülte figyelmemet. Sok esetben ugyanis, a mikor a szóban kétségtelenül nyiltabb eredetű az *é*, nem *ê* kettőshangzót ejtenek, a mint az ember várná, hanem széles *ê*-t. Meglehetősen sűrűn hallottam pl. ilyen ejtést: *êrzötte* érezte, *ên, jêg, mifêle, kêt, hêt, szekêr*, stb. Külön megjegyeztem magamnak egy esetet, a mikor egy nagyajtai ember a szekér szót többször egymásután hol *szekêr*-nek, hol meg *szekêr*-nek ejtette. Minthogy az *ê* helyén álló *ê* aránylag csak ritkán, úgy látszik még csak egyes emberek nyelvében hallható, valószínűleg újabb fejlődés. Olyan mint

taréj > *taré*, *paréj* > *paré*, vagy *szék. téj* és > *té*. Ez a megfigyelés azt hiszem megmutatja az utat, a melyen nyelvünk kettőshangzói elvesztek. Az *êj*-ből széles ejtésű *ê* hangon át lett a mai szűk *é*, s valószínűleg az *ôu*, *ôü*-ből is **ô*, **ô*-n át a mai *ó*, *ö*.

Igen érdemes feladat volna pontosan megállapítani azon szókat, képzőket és ragokat, a melyekben a székelyek kettőshangzókat ejtenek, és azokat, a melyekben tiszta *é*, *ó*, *ö* hallatszik. En azonban, sajnos, erre a munkára alkalmatlan vagyok, mert a mikor pl. valakinek a beszédében tisztán hallom is az *é*-t, sohasem tudhatom, hogy nem az irodalmi nyelv, az iskola, vagy olvasmányai hatása alatt ejti-e a szabályos *êj* helyett. Any nyit mindenesetre mondhatok, hogy a két csoport nem vág egybe teljesen azon felosztással, a mely a TMNy-nak hangtani részében található. Ezt a fontos munkát csakis az a filológus tudná elvégezni, a ki ilyen kettőshangzókat ejtő székely vidéken született. Székely filológus társaink azonban úgy látszik nem nagy számban érdeklődnek anyanyelvük iránt. Egy részének szűk Macedonia, más részének meg nincsen érzéke a nyelvjárástanulmány alapja, a fonétika iránt. Mult évi tapasztalataimról szóló, „Nyelvjárási jegyzetek” című cikkem megjelenése után pl. egy filológus kartársam azt írta nekem, hogy e kettőshangzók dolgában egészen téves úton járok, mert *ő* se szülőfalujában, Kibédén, se a közeli Szovátán, se sehol a Sóvidéken kettőshangzót nem hallott. Kétségtelen azonban, hogy a tévedés nem az én részemen van, mert viszont Wichmann György tanár úr (Finnországból), ki az idei nyarat Szovátán töltötte, azt írta nekem, hogy a szovátai nyelvjárásra vonatkozó megfigyelései teljesen megegyeznek az enyéimmel, s hogy az *ő* finn füle az *êj*, *ôu*, *ôü*, kettőshangzókat is könnyen észlelhette.

Bölcstől Brassóig már csak két magyar lakosságú község esett utamba: Hídvég és Árapatak. Biztosra vettem, hogy itt valami nyelvi eltérést fogok tapasztalni, mert Teleki Domokos grófnak Egynehány Hazai Utazások’ Le-Írása cz. 1790-ben megjelent munkájában nemrég a következőket olvastam: Vagynak még Háromszéken olyan Hellységek, mellyek Fejér-vármegyéhez tartoznak, de ezek Háromszéknek a’ szélében fekszenek, Háromszék, és Brassó Vidéke közt, u. m. Hídvég és Árapatak. Ezek a’ Nemes Familia Jóságai, a’ mellyeket még 4 dik Béla Királynak Donátiojából bírják, melly akkoron, a’ mint azon még meg lévő Donatio mutatja, Tatároktól elpusztított Föld és az előtt a’ Székelyeké volt (i. h. 84. l.). S csakugyan, nem csalatkoztam várakozásomban, mert e két községben nyoma sincsen semmiféle kettőshangzónak. Azóta tehát, hogy a nemes grófi család elődei letelepítették hídvégi és árapataki jobbágyaikat, eltelt körülbelül 650 esztendő, de a települők nyelve máig se olvadt össze teljesen székely környezetük nyelvével. Hogy honnan kerültek e jobbágyok Hídvégre és Árapatakára, azt egyelőre nem tudom meg-

mondani. De azt hiszem, hogy ki fogom deríthetni ezt is, ha majd ismerni fogom az egész egykori Székelyföldnek s az egész egykori Fehér megyének nyelvjárását. E kettő ugyanis, mint már eddigi ismereteim alapján is mondhatom, sok tekintetben kiegészíti és kölcsönösen megvilágosítja egymást.

Már Kriza Vadrózsái óta tudjuk, hogy a két Homoród vidékének nyelve az *ő-ző* nyelvjárások sorába tartozik. Nagyjából tudtuk ugyanazóta már azt is, hogy az *ē* csak bizonyos esetekben változik *ő-vé*. Mostani megfigyelésem alapján jelenthetem, hogy az *ő-zés* esetei tökéletesen azok, amelyeket a halmágyi nyelvjárássziget ismertetése alkalmával már pontosan megállapítottam. (NyK. 31:376.) Újabb fölsorolásuk tehát egészen fölösleges volna. Egyedüli eltérésként említendő, hogy a Székelyudvarhelyhez közelebbeső községekben (bizonyára csak a teljesen *ő-ző* keresztúri nyelvjárás hatásaként) néha-néha első szótagban is hallható *ő*, de csakis olyan esetekben, amikor a rákövetkező szótag magánhangzója nem *ē*. Különösen a *még* igekötőt ejtették a megjelölt falvakban többször *mög*-nek.

Az *ő-zés* mértéke tehát lényegében véve ismeretes volt eddig is, de semmit sem tudtunk arról, hogy meddig terjed az a terület, a melyen az *ő-zésnek* ilyen módja dívik.

Tavalyi nyelvjárástanulmányozó utamban a Székelyudvarhely felé *eső* irányban Korondig jutottam. (Vö. Nyr. 32:558.) E közséig mindenütt tisztán *ē-zőnek* tapasztaltam a székely nyelvjárást, mostani utamban pedig Székelyudvarhelytől délkeletre már *ő-zőnek*. Az *ē-zés* és *ő-zés* határának egyik pontja tehát a Korond és Székelyudvarhely közötti vidéken található meg. Székelyudvarhelyen azt hallottam, hogy ez a pont Korond és Pálfalva között fekszik. Lehet, hogy csakugyan úgy is van, de nekem ezúttal nem volt alkalmam személyesen meggyőződni róla. Sikerült azonban megállapítanom az *ő-zés* határvonalának egyik délkeleti részét. Ez irányban a szélső *ő-ző* községek: Felsőrákos, Ürmös, Apácza, Krizba és Barcaújfalu. Velük szemben már *ē-ző* községek: Köpecz, Nagyajta, Bölön, Hidvég és Árapatak. A határ tehát jó részben az Olt folyóval esik egybe.

Itt valóban meglepő az, hogy az *ő-zés* a két Homoród mellékéről ilyen hosszú vonalon lehúzódik szinte Brassó városáig. Minthogy e hosszan lehúzódo *ő-ző* községek már 1876 előtt is mind megyei földön feküdtek s nem tartoztak sohasem a Székelyföldhöz, lakosai pedig mind, kivétel nélkül, jobbágyok voltak s nem székelyek: kétségtelen, hogy ezt a feltűnő körülményt is régi telepítésekkel kell magyaráznunk.

A nyelvjárásszigetek különben gyakoribbnak bizonyulnak, mintsem régebben hittem volna. Azt pl. biztosan tudom, hogy a Nagyküküllő és a két Homoród közt levő vidék *ő-ző* ugyan, de az *a* nem változik a rákövetkező *a* hatása alatt *á-vá*, mint Nagyküküllőtől nyugatra, Székelykeresztúr környékén. S íme, a Kis-homoród folyását követve Zsomborra érkezem, a legdélibb magyar

községbe, melyen túl már a szász nyelvjárasterület kezdődik s nagy meglepetésemre egyszerre csak ilyeneket hallok: *ápám, tákárás, ákárták* stb. Ugyanez a hangtani sajátság érvényesül még egy szomszédos, de már a Rika érdekében túl, az Olt partján fekvő hajdani jobbágyközségben is, Alsórákoson. Ez tehát a legkeletibb község, a melyben az *á* hasonító hatást gyakorol az előtte álló *a* hangra. De e kettőn kívül a Nagyküküllőtől keletre tudtommal sehol se érvényesül e hangtani sajátság. Zsombori és alsórákosi tapasztalataim után azonban nagyon kíváncsi vagyok arra, hogy mit fogok majd találni a szintén e vidéken levő Pálos, Petek, Szederjes, Felek és Héjasfalva községekben, a melyek Laukó Albertnek az erzsébetvárosi főgimn. idei értesítőjében közölt igen tanulságos térképe szerint egykor szintén Fejérmegyéhez tartoztak. Megvan-e vajjon ezekben is az *á*—*á* hasonulás?

De talán még ennél is váratlanabb és meglepőbb volt az a felfedezésem, hogy Zsomboron a szomszédos *z* vagy *sz* és *j* hangok helycseréje is dívik. *Hójszu, ájszu, felakájszuk, eréjsze, vondójják, hójza* stb. hallható *hosszú, aszú, felakasztjuk, ereszsze, vondozzák, hozza* stb. helyett, pedig ez (eddigi tudomásom szerint) csakis a brassómegyei Hétfaluban és Csík megye egész területén hallható.

Mi lehet az oka annak, hogy itt hirtelen előbukkan egy olyan hangtani sajátság, mely a messze Hétfalu és Csík megye nyelvének jellemző vonása? Ma már rendíthetetlen meggyőződése, hogy ilyenfajta jelenség nem lehet véletlen, párhuzamos fejlődés, hanem csakis régi telepítés eredménye. Az a kérdés, hogy nem lehetne-e Zsombor multjában magyarázatát találni e sajátságos jelenségnek, annyira érdekelt, hogy hazaérkezve azonnal utána jártam a dolognak. Találtam is valamit, a mi talán megfejtene e rejtvényt.

Zsombor a régi időben nem tartozott sem a Székelyföldre, sem Fehér megyéhez, hanem — a Királyföldre. (Ennek mai napig látható következménye az, hogy a község lakossága ág. h. ev. vallású.) A szászok körében ez okból az a nézet uralkodik, hogy a zsomboriak 'el'-magyarosodott szászok. Én azonban ezt nem tartom valószínűnek. Nem tartom pedig azért, mert ebben az esetben Zsombor csakis a szomszédos homoródvidéki székelység hatása következtében magyarosodhatott volna meg. Már pedig ez lehetetlen, mert ennek nyelvéből hiányzik három olyan magyar nyelvjárási sajátság, a mely Zsombor nyelvében megvan. Ha tehát legalább túlnyomó nagy többségükben, nem lehetnek megmagyarosodott szászok, akkor magyaroknak kellett lenniök már akkor is, a mikor a Királyföldre telepedtek s a további kérdés már csak az, hogy honnan kerültek mai helyükre.

Hogy a szomszédos Homoród vidékéről nem jöhettek, azt láttuk az imént. Ennél azonban valamivel többet is be lehet bizonyítani. Először is azt, hogy két különböző helyről kellett származniok.

Zsombor nyelvének jellemző vonásai egyfelől az *ő*-zés és az *á*-nak hasonító hatása, másfelől pedig a *hójszu*-féle alakok és a többes 3. sz. birt. személyragnak *-ik* alakja (a melyet még nem említettem, de alább még lesz róla szó). Ezek a nyelvi sajátságok összes eddigi tapasztalataink szerint kizárják egymást. Nem ismerünk eddig nyelvjárást, amelyben egymás mellett megvolnának. S ha Zsomborban, ebben az egyetlenegy faluban, mégis egymás mellett találjuk őket, akkor ezt nem magyarázhatjuk másképen, mint úgy, hogy lakossága két különböző helyről került. Még pedig egyik része, melynek nyelvét az *ő*-zés és az *á*-nak hasonító hatása jellemezte, bizonyára a Keresztúr környékén élő székelység köréből szakadt ide, másik része pedig, a mely a *hójszu*-féle alakokat és az *-ik* ragot használta, a csíki székelység vagy a hétfalusi csángóság sorából való. Ezeknek eleinte különböző nyelvjárása időnk folyamán aztán egységes, új nyelvjárássá olvadt össze. Olyan eset ez, a milyent többször említett tavalyi cikkemben hármat már ismertettem.

De még azt is valószínűvé tudom tenni, hogy ez a két különböző helyről való telepedés nem egyszerre történt, hanem két különböző időben.

Pesty Frigyesnél (Eltűnt régi várm. 2:47) a következő érdekes adatot találtam: Sükösi Gáspár a XVI. sz. elején... Sombor falu egy részének és egy kőhalmi ház birtokába erőszakkal behelyezkedett. A szászok ezért 1502. évben a királynál panaszt emeltek, de nem nagy eredménnyel, mert a pört az 1506. évben ismételték. A Sükösi-féle sombori birtokok vármegyei föld lettek és mai napig Fehér megyéhez tartoznak.*

Nyilvánvaló dolog, hogy Sükösi újonnan szerzett földbirtokát nem művelhette egymaga. Napszámosokat, mezei munkásokat se fogadhatott, mert ilyenek abban az időben ezen a vidéken nem voltak. Nem marad tehát egyéb feltevés, mint az, hogy Sükösi a földműveléshez szükséges (régii vagy újonnan szerzett) jobbágyságot máshonnan hozta új birtokára. Máshonnan azért, mert a Királyföldön lakó, szabad zsomborinak nem lehetett oka Sükösi jobbágysávvá állani. Én csak ezen okoskodás révén is kétségtelennek tartom, hogy Zsomborban a XVI. sz. első éveiben a Sükösi-féle birtokszerzés révén újabb telepedésnek is kellett történnie. A kételkedést azonban végképen eloszlatja az a körülmény, hogy Zsomborban a határnak és a falunak egy részét (lehet rajta vagy 30 ház) a nép még ma is *megyé*nek mondja. Ez nem vonatkozhatik másra, mint az egykor Sükösi-féle birtokra és a rajta levő jobbágytelkekre, mert ezeket, mikor nemes ember kezére kerültek, természetesen Fehér vármegyéhez csatolták.

Hogy a kétféle, keletről és nyugatról származó, települő

* Pesty könyvének megjelenése idejében Zsombor valójában már nem tartozott Fehér megyéhez, mert az 1876. évi ~~megyerendezés~~ alkalmával Udvarhely megyéhez csatolták.

réteg közül melyik a régibb és melyik az újabb, az talán nem eldönthetetlen kérdés, de ma még nem mernék róla határozott véleményt mondani. Más, és pedig nem kevésbé érdekes kérdés még az is, hogy hogyan kerülhetett a magyar lakosságú Zsombor a szász Királyföld kötelékébe? Erről, sajnos, még sejtelmem sincsen.

A kiderített nyelvjárási határok sorából már csak egynek közlése van hátra. Ez a határ elválasztja azokat a községeket, a melyek a többes 3. sz. birtokos személyragnak *-ok, -ök* alakját használják (pl. *lovok, kezök, fűggyők*), azoktól, a melyeknek nyelvjárárásában e ragnak *-ik* az alakja (pl. *lovik, kezik, fűggyik*). A határ a Rika erdeje. A Rikán túl levő Alsórákos és Felsórákos és az összes tőlük keletre eső községek az *-ik* alakot használják, a Rika másik oldalán, tehát a Kishomoród völgyében és tőle nyugatra eső községek *-ok, -ök*nek ejtik. Kivétel csak Zsombor, mert habár a Kishomoród völgyében van, mégis *-ik*nek ejti. Hogy miért, azt most már tudjuk.

Czikkem befejezése előtt még két hangtani jelenségről kell megemlékezmem. Inkább csak a teljesség kedvéért szólok róluk, mert az egyik csekélyebb fontosságú, a másik pedig negatív jelentés.

Az egyik az az *q* hang, a melyről Steuer először a Hunfalvy-Albumban, azután több ízben a Nyelvőr 22. kötetében szolt. Ezt megtaláltam eddig Halmágyon és Csík közepe táján Csíkszereda körül, ott azonban használatának földrajzi határát nem tudtam pontosan megállapítani. Nyomát se találtam tavalyi utam alkalmával a Sóvidéken és a Kisküküllő völgyében, de ezidén ismét találkoztam vele a két Homoród vidékén. Kénoson, Recsenyédén, Oklándon és Zsomboron találkoztam olyan emberekkel, a kiknek nyelvében pompásan észlelhető volt. Elterjedését tehát most se lehetett pontosan elhatárolni, de használatának módja (Steuer megfigyeléseitől eltérőleg) teljesen az, a melyet Halmágyon tapasztaltam. (Vö. NyK. 31:379.) Minthogy elterjedéséről való ismereteink még ilyen korlátoltak, korainak tartom Steuernek e hang keletkezéséről és nyelvtörténeti fontosságáról szóló fejtegetését. Én legalább ma még nem mernék ez ügyben véleményt mondani.

S végül még az *á* hangnak hasonaltanító hatásáról kell negatív jelentést tennem. Tavaly azt jelentettem, hogy Csíkban, a Sóvidéken és Háromszék némely részén az *á* hangú szótag után következő *a* o-vá vagy *q*-vá változik. Ennek a jelenségnek mostani utamban nem csekély csodálkozásomra, szinte nyomát se leltem. Egyszer-másszor ugyan, egyik-másik ember beszédében, mintha megütötte volna fületem, de semmi esetre sem olyan sürűen, hogy általános érvényűnek mondhatnám. Tavaly tehát még azt hittem, hogy a hasonaltalanulás e faja megvan az egész Székelyföldön, sőt talán egész Erdélyben is, de most be kellett látnom, hogy ebben tévedtem, mert ez is csak olyan sajátság,

a melynek bizonyos (de még eddig ismeretlen) földrajzi határa van. De hogy magának a nyelvi jelenségnek felismerésében nem tévedtem, bizonyíthatja az, hogy egy második, augusztus havában megtett székelyföldi utam alkalmával a Székelyföld más vidékén ismét megtaláltam, még pedig teljes erejében és érvényében. Minthogy e hasonlatlanulás a legfontosabb székely nyelvjárástani kérdések sorába tartozik, valóban megérdemli a behatóbb vizsgálatot és földrajzi határának további nyomozását.

HORGER ANTAL.

KÉT ÁLLÁSPONT.

II.

A legutolsó szóig elemeztem a mondatot, még pedig igazán, azaz nem törtem össze koordinált elemekre, a végett, hogy új neveket osztogathassak az elemeknek. S mit szól ehhez Kalmár? Azt, hogy így nem a *nyelvtani* alanyt és állítmányt ismertük meg, hanem a *logikai*t vagy *psychologiai*t, melyekre »a nyelvtannak nincs nagy szüksége, csak megterheli velük a tanuló elméjét.« (Nyr. 28:571.)

Hát igaz, hogy elemzéssel nem azt sütöttem ki, hogy ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar (van)*, a *magyar* az alanya s a *(van)* az állítmánya, de azért az én alanyom és állítmányom mégsem a logikai alany és állítmány. Nem az a logikai alany és állítmány, a melyet helytelenül neveznek így, s nem az, a melyet helyesen lehet így nevezni.

Kalmár jól tudja, hogy Paul szerint ennek a mondatnak: *a reformátusok templomát a villám sujtotta*, a *templomát* szó a logikai alanya s a *villám* szó a logikai állítmánya. Ez ugyan nem igaz, de ha igaz volna is, szerintem ennek a mondatnak egészen más az alanya és állítmánya. Szerintem ez a mondat erre a két részre oszlik: *a reformátusok templomát* | *a villám sujtotta*. Az első rész az alanya, a második rész az állítmánya a mondatnak. Ez megtetszik abból, ha megfelelő névszóra változtatjuk a mondatot: *a villám sujtotta reformátusok temploma*, s még inkább abból, ha megfelelő ítéletre változtatjuk: *a reformátusok temploma* | *a villámtól van sujtva*. A *templomát* szó csak másodrendű alany, a *villám* szó csak másodrendű állítmány ebben a mondatban, mert *a reformátusok* | *templomát* = *a templom* | *a reformátusoké (van)*, *a villám sujtotta* = *a sujtó* | *a villám volt*. Az én alanyom és állítmányom nem azonos a Paul logikai vagy psychologiai alanyával és állítmányával s nem is lehet azonos, mert én az elemzésnek egész folyamata alatt a két részre nézek, míg Paul csak két szót keres a mondatban, akár nyelvtani, akár logikai alanyát és állítmányát akarja megmutatni. Persze, hogy így nem mutatja meg egyiket sem.

Wegener ugyanazt tartja logikai alanynak és állítmánynak, a mit Paul. De megemlíti azt is, hogy mások a *cselekvő személyt* tartják logikai alanynak (azaz, ebben a mondatban: *a reformátusok temploma villámtól sújtatott*, a *villámtól* szót) s hogy a *logikai alany* kifejezés ily értelemben már állandó műszóvá lett a nyelvtanban (der Ausdruck *logisches Subjekt* ein fester Terminus in der Grammatik schon geworden, Unters. ü. d. Grundfragen des Sprachlebens, 20.). Wegener azonban nem ezt a *cselekvő személyt* akarja a logikai alanyon érteni (hisz a *villámtól* szót mind ő, mind Paul logikai *állítmánynak* tartja abban a mondatban), azért nagyobb világosság kedvéért (der Deutlichkeit wegen) *expositiónak* nevezi az ő (s a Paul) logikai alanyát. Fölösleges talán mondanom, hogy az én alanyom nem azonos sem ezzel az *expositióval*, sem azzal a *logikai alanyval*, mely Wegener szerint »már állandó műszóvá lett a nyelvtanban«. Wegener nyilatkozatát csak azért idéztem a NyK. 340. lapján, hogy ezt a tételt: *a logikai alany a cselekvő személy*, szembe állíthassam Simonyinak ezzel a tételével: *a nyelvtani alany a cselekvő személy*. (Nyr. 29:5.) Kalmár nem vette észre, mire céloztam a szembeállítással, de azt észrevette, hogy Wegenernek azt tulajdonítom, hogy szerinte logikai *állítmány* a *villámtól* szó, »holott 3 sorral feljebb éppen azt idéztem Wegenertől, hogy logikai *alany*«. (Nyr. 32:359.) Ez bizony vastag ellenmondás — volna, ha az, a mit »3 sorral feljebb idéztem Wegenertől«, az ő s nem a mások véleménye volna.

Nem azonos az én alanyom és állítmányom a Steinthal logikai alanyával és állítmányával sem. Steinthal szerint ez a mondat: *der liebevolle Vater erzieht mit Strenge*, csak egy mondat, de három ítélet, azaz csak egy nyelvtani, de három logikai alanya és állítmánya van. A nyelvtani alany és állítmány ez: *der Vater erzieht*. Ez egyszersmind az első logikai alany és állítmány is. A második s harmadik logikai alanyt és állítmányt így fejti ki Steinthal: »Das Attribut ist hier wichtiger, als das eigentliche Prädikat, es ist das logische Prädikat eines Urteils: *der Vater ist liebevoll*. Ebenso ist *mit Strenge* ein wichtigeres Prädikat, als das eigentliche, und macht das Urteil aus: *sein Erziehen ist mit Strenge*«. (Grammatik, Logik und Psychologie 197.) Steinthal nagyon is kevés ítéletet lát ebben a mondatban. Nem látja pl. ezeket: *womit er voll ist | ist Liebe, sein Mittel | ist Strenge*, s nem látja mindennek előtt ezt: *der liebevolle Vater | ist mit Strenge erziehend*. Nem látja tehát a két részét a mondatnak, az elsőrendű alanyt és állítmányt. Ez az oka, hogy a *liebevoll* és *mit Strenge* másodrendű állítmányok fontosabbnak tetszenek neki, mint a tulajdonképi állítmány. Nagyon természetes, mert ez a »tulajdonképi állítmány«, t. i. *erzieht*, nem állítmánya a mondatnak, de még állítmányi főtagjának sem, mert ennek is csak alanyi tagja. Steinthalnak van némi fogalma a mondat elemzéséről, a másodrendű alanyokat és állítmányokat

ki is fejtette; de az elemzést a végén, az egyes szókon (*Vater, erzieht*) kezdte, a közepén abbahagyta s a mondat alanyát és állítmányát nem is látta.

De nem azonos az én alanyom és állítmányom azzal a logikai alanyval és állítmányval sem, melyet helyesen nevezhetünk így. Helyesen u. i. csak az *ítéletnek*, a mondatok bizonyos nemének alanyát és állítmányát nevezhetjük logikainak. »Igazi ítéletek pedig — mondja helyesen Kalmár — csak az ilyenek: *az alma gyümölcs (van), a rózsza piros (van)*«. (Nyr. 32:360.) Az ítélet két *tagra* vagy *fogalomra* oszlik. Kettőre nemcsak ez az ítélet: *a rózsza | piros (van)*, hanem ez is: *nagy kincs (van) | az isten ígéje*. (A *szó* csak úgy felel meg a *fogalomnak*, ha a *nagy kincs*, vagy az *isten ígéje* kifejezéseket egy-egy szónak vesszük.) Az ítéletnek egyik tagja az alany, másik tagja az állítmány.

Nyelvtani alakjára nézve az ítélet alanya, azaz a logikai alany, mindig nevező esetben álló névszó, az ítélet állítmánya, azaz a logikai állítmány, mint szerzet (Produkt), mint egy egész, mindig ige. Nem lehet ítélet alanya, mondja Aristoteles, a *Philonis* vagy *Philoni* alak s nem lehet ítélet állítmánya a *valuit* vagy *valebit* alak. Hogy az ítélet alanya nem állhat genitivusban vagy dativusban, könnyen érthető. De miért nem lehet ítélet állítmánya a *valuit* és *valebit* alak? Először azért nem, mert az ítélet annyira meghatározott mondatforma, hogy állítmánya csak a jelentő mód jelenidejű harmadik személye lehet. Másodszor azért nem, mert még a *Socrates | valet* sem ítélet, hanem másnemű mondat; csak ebben az alakban ítélet: *Socrates | valens est*.

Logikai alany és állítmány-e tehát az én alanyom és állítmányom ebben a mondatban: *a reformátusok templomát | a vilám sujtotta?* Akár helyes, akár helytelen értelmükben vesszük a logikai alany és állítmány műszókat, ennek a mondatnak első része nem logikai alany, második része nem logikai állítmány. Miféle alany és állítmány tehát? Olyan, a mely csak másféle mondatban fordulhat elő, nem abban a szorosan meghatározott alakú mondatban, melyet ítéletnek nevezünk. Egyébiránt tessék akárkifélének nevezni, nekem elég azt tudnom, hogy abban a mondatban az első rész az alany s a második rész az állítmány s hogy ezenkívül nincs annak a mondatnak más alanya és állítmánya.

Hasznát veheti-e a nyelvtan az én alanyomnak és állítmányomnak, mondják meg mások: de az bizonyos, hogy a helyes értelemben vett logikai alanynak és állítmánynak nem vette eddig semmi hasznát. Éppen ez az oka annak, hogy Kalmár a *magyar* szót tartja alanynak s a *(van)* szót állítmánynak ebben az ítéletben is: *e két országos nemzet | a magyar (van)*. Ha a nyelvtan hasznát tudná venni a logikai alanynak és állítmánynak, rögtön átlátná, hogy akkor terheli meg a tanuló elméjét, mikor azzal tartja, hogy ennek a mondatnak: *a reformátusok*

templomát | a **villám** *sujtotta*, a *villám* szó az alanya s a *sujtotta* szó az állítmánya. Az elmét csak az üres szó terheli meg, nem a tartalmas.

A nyelvtan nem is veheti hasznát a logikai alannak és állítmánynak mindaddig, míg az alany és állítmány szókon bizonyos nyelvtani alakokat, *nevezőt* és *igét* ért. Csak az ítéletben mindig nevező az alany és ige az állítmány (már t. i. ilyen ige: *est bonus, est ambulans*); de azért az ítéletben sem annyi az alany és állítmány, mint nevező és ige. Az alany és állítmány az ítéletben sem bizonyos *alakokat*, hanem bizonyos *funkciókat* jelent. Azt, hogy az ítéletben mindig nevező az alany s ige az állítmány, csak azért kell tudnunk, hogy az ítéletet meg tudjuk különböztetni minden más mondatról; nem azért, hogy nevező esetben álló szót s elemi igét keressünk a mondatban, ha alanyát és állítmányát akarjuk látni.

A mondatban, ha csupán az alakokra nézünk is, nem a névszó nevező esete s az ige jelentő módú jelenidejű harmadik személye áll szemben egymással, hanem a *névszó* és *ige*, mind a kettő összes eseteivel egyetemben. Azt, hogy a mondatban nem a nevező eset áll, mint főrész, az igével szemben, olyanok is észrevették, a kik nem a két részt, hanem csak az egyes szókat látják a mondatban. Többek közt Kalmár is. »Az alany is úgy van alárendelve az állítmánynak, mint a többi mondatrész«, mondja Brassaira hivatkozva (Nyr. 32:357.), azaz, hogy félre ne értsük egymást, a névszónak nevező esete is úgy van alárendelve (már t. i. ha nincs föléje rendelve) az elemi igének, mint többi esete. Teljesen igaz. A legvilágosabban látni ezt az efféle példákban: *a templomot a villám sujtotta, a villám a templomot sujtotta; a rongyból papiros lesz, a papiros rongyból lesz*. A nominativus ugyanazt a kétféle tisztelet tölti be az elemi ige mellett, mint az accusativus, vagy más eset. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a mondatnak a nominativus az egyik, az ige a másik főrésze, legföljebb azt, hogy a mondatban az ige áll egyfelől s a névszó (összes eseteivel) másfelől. Még világosabbnak látjuk ezt, ha nem az egyes szókra, hanem a két részre nézünk. Akár így hangzik a mondat: *a reformátusok templomát* | a **villám** *sujtotta*, akár így: *a villám* | a **reformátusok** *templomát sujtotta*, mind a két esetben névszó az egyik s ige a másik rész.

Ezért mondom én, hogy az alany nem annyi, mint nevező eset s hogy egyáltalán nem formát, hanem funkciót jelent. Mert ha a *papiros* alany nemcsak ebben a mondatban: *a papiros* | **rongyból** *lesz*, hanem ebben is: *a rongyból papiros lesz*, akkor ez a két mondat nem különbözik egymástól értelemre nézve. Pedig nyilvánvaló, hogy éppen úgy különbözik, mint ez a két ítélet: *az ember* | **halandó** (*van*), e *halandó* | **ember** (*van*). Ezekről azt tanítja a logika, hogy az egyik megfordítása a másiknak, azaz, hogy a mi alany az egyik ítéletben, állítmánya a másikban. S igen szépen magyarázza e különbséget Kalmár is, midőn ezt

mondja: »Ide s tova 40 éve, hogy Brassai néhány más külföldi tudóssal egy időben megmondta, hogy *a nyelvbeli egyén* | *a mondat*; csak nem így a fokára kell fektetni, hanem megfordítva az élére állítani s kész a tétel, hogy *a mondat a nyelvbeli egyén*.« (NyK. 28:133.)

A nyelvtan, igen helyesen, a logikához fordult az értelemkülönbség megmagyarázása végett. A logika többek közt azt is emlegette, hogy az alany (t. i. a logikai) mindig nevező, az állítmány (t. i. a logikai) mindig ige (*ὄνομα καὶ ῥῆμα*, nomen et verbum). A nyelvtan ebben látta a dolog velejét s így lett aztán a *papiros* szó alany, a *lesz* szó állítmány mind a két mondatban, de az értelemkülönbség magyarázatlan maradt. Azaz, hogy nem maradt. Megmagyarázták, de hogy? »*Az egyik mondatban jobban ki van emelve az alany, mint a másokban*.« Erre én azt a kérdést vetettem föl: Ha e két mondat között: *a papiros rongyból lesz, a rongyból papiros lesz*, csak az a különbség, hogy az egyikben jobban ki van emelve az alany, mint a másokban, miért nem ugyanaz a különbség e kettő között is: *az ember halandó (van), e halandó ember (van)*? De ez az ad absurdum deductióm sem sikerült. Mert Kalmár azzal a kérdéssel vág vissza, »hát ki mondja, hogy nem ugyanaz a különbség«? (Nyr. 32:359), én pedig azt hittem, hogy nincs ember a világon, a ki e két ítéletnek mind a kettejében az *ember* szót tartaná alanynak.

A ki e két ítéletnek mind a kettejében az *ember* szót tartja alanynak, teljes következetességgel mondhatja azt is, hogy »az alanynak semmi köze a hangsúlyhoz és szórendhez, ha pedig az alanynak semmi köze a hangsúlyhoz és szórendhez, akkor az állítmánynyal sem ezen az alapon fogunk tisztába jönni«. (Nyr. 32:360.) De én nem hallgathatom el itt Trendelenburgnak következő nyilatkozatát:

»Wer da sagt: *der Körper ist Körper*, denkt bei dem Subjekt des Satzes zuverlässig etwas Anderes, als bei dem Prädikat... Was das Wort mit Fleiss verschweigt, bezeichnet mit feinem Sinne die Betonung. Indem sie sich wie eine Seele in's Prädikat hineinlegt und ihm dadurch eine sprechende, von dem gleichlautenden Subjekt unterschiedene Physiognomie giebt: hört das Urteil auf, rein tautologisch zu sein.« (Logische Untersuchungen, II. 169.)

Megjegyzem, nem azért idéztem Trendelenburgnak e szép szavait, hogy »a homályban eltévedt hortobágyi csikós német iránytű mellett igazodjék ki a ködből«, hanem azért, mert én a némettől sem tagadom meg helyeslésemet, ha véleményem szerint valami okosat mondott. De hogy az *αὐτὸς ἔφα* nálam nem argumentum, arról eléggé meggyőződhetett Kalmár abból, hogy mennyibe veszem Paul vagy Steinthal *kijelentéseit*.

Ha a hangsúllynak nincs semmi köze az alanyhoz és állítmányhoz, akkor méltán kérddhetem Kalmártól még egyszer, hogy

mi az az előző ismeret, melyből azt következteti, hogy ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar*, a *magyar* az alanya. Ne hivatkozzék Kalmár arra, hogy felett már erre a kérdésre, mikor megmondta, hogy miből következteti azt, hogy ennek a mondatnak: *a templomot villám sújtotta*, a *villám* az alanya. (Nyr. 32:360.) Nem mondta meg, miből következteti. Sok előző ismeretet sorolt ugyan elő, de az egyetlen igazit elhallgatta. Azt t. i. hogy a *villám* szó az egyetlen nominativus a mondatban. Ez az az előző ismeret, melyből azt következtette, hogy annak a mondatnak a *villám* az alanya. De ennek az előző ismeretnek semmi hasznát sem veheti, ha két nominativus van a mondatban. Azért kérdelem én még egyszer Kalmártól, mi az az előző ismeret, melyből azt következteti, hogy ennek a mondatnak: *e két országos nemzet a magyar*, a *magyar*, vagy ha úgy tetszik, a *nemzet* az alanya.

Kalmár azt sem hiszi, hogy a nyelvtan az értelemkülönbség megmagyarázása végett fordult a logikához. Szerinte azért fordult hozzá, hogy a formákat magyarázza meg neki. (Nyr. 32:360.) Mintha a nyelvtan nem tudta volna legalább is úgy mint a logika, hogy a *papiros* a nominativus, a *rongyból* elativus. De ha a formák megmagyarázása végett fordult volna is a logikához, akkor is igazam van abban, hogy tévedett, ha azt hitte, hogy a logika bizonyos grammatikai formák elnevezésére ajánlotta neki az alany és állítmány műszókat. Ilyesmit a logika 1780-ban nem ajánlhatott, mert akkor még jól tudta, hogy az alany és állítmány nem bizonyos formákat, hanem bizonyos funkciókat jelentenek.

Míg tehát az ítéletben a névszónak bizonyos esete áll szemben az igének bizonyos esetével, addig a mondatban a névszónak összes esetei állanak szemben az igének összes eseteivel. Csak az ítéletről mondhatni, hogy alanya *nevező eset*, állítmánya *ige*. A mondatról még azt sem mondhatni, hogy alanya *névszó*, állítmánya *ige*. Ebben a mondatban: *a reformátusok templomát | a villám sújtotta*, névszó az alany s ige az állítmány. De ez az ige, ez az állítmány, mint láttuk, magában véve, szintén mondat. Ebben a mondatban: *a villám | sújtotta*, nem névszó többé az alany, hanem ige s nem ige többé az állítmány, hanem névszó. Világosan látni ezt abból, ha ezt a két mondatot: *sújtotta | a villám*, *a villám | sújtotta*, egybevetjük ezzel a két ítélettel: *sújtó volt | a villám*, *a villám volt | sújtó*. Valamint ez a két ítélet, úgy az a két mondat is megfordítása egymásnak. Ez azt teszi, hogy a mi alany az egyikben, állítmány a másikban. Mint-hogy a *villám* kétségkívül alany ebben a mondatban: *sújtotta | a villám*, állítmánynak kell lennie ebben a megfordított mondatban: *a villám | sújtotta*. Ugyanez a különbség a következő mondatok közt is: *ugat | a kutya* = *a kutya | ugató (van)* és *a kutya | ugat* = *az ugató | a kutya (van)*; *János | ír* = *János | író (van)* és *János | ír* = *az író | János (van)*; *hirdetik | az isten igéjét* = *az isten igéje | hirdettetik* és *az isten igéjét | hirdetik* = *a mít hirdetnek | az isten igéjét*.

De nemcsak a megfelelő ítéletből, hanem a megfelelő névszóból is világosan látni, hogy az ige akárhányszor alany a mondatban. Pl.

Jó cselekedeteket | gyakorol: **jó cselekedeteket** | gyakorolni, **jó cselekedeteket gyakorló, jó cselekedeteknek gyakorlója. Kegyelmet** | nyer: **kegyelmet nyerni, kegyelemnek nyerője, kegyelem-nyerő, kegyelemnek** | nyerése, **kegyelem-nyerés. Bűnre ad okot: bűnre** | adni okot, **bűnre való** | okadás. **Rabságból** | szabadul: **rabságból** | szabadulni, **rabságból** | szabaduló, **rabságból** | szabadult, **rabságból való** | szabadulás. Az asztalhoz | ültet: az asztalhoz | ültetni, az asztalhoz ültető, az asztalhoz ültetett, az asztalhoz való | ültetés. A Krisztus dicsőségében | részeltet: a Krisztus dicsőségében | részeltetni, a Krisztus dicsőségében | részeltető, a Krisztus dicsőségében való | részeltetés. A sokaság között | forgódik: a sokaság között | forgódni, a sokaság között | forgódó, a sokaság között való | forgódás. Térden állva | imádkozik: térden állva | imádkozni, térden állva | imádkozó, térden állva való | imádkozás. Véghetetlen boldogsággá | változik: véghetetlen boldogsággá | változni, véghetetlen boldogsággá | változandó, véghetetlen boldogsággá való | változás. Nagy hatalma | van: nagy hatalmának | lenni, nagy hatalm-á. Hatalma | van: hatalmának lenni, hatalma-s. A fél feje | fáj: a fél fejének | fájni, fél fejének | fájása, fél feje | fájása, félfe-fájás. Vakon | születik: vakon | születni, vakon | születő, vakon | született, vakon való | születés, vakon | születés.

Senki se mondaná, hogy ebben a nomen verbale-ban vakon való születés, attributum, azaz predikátum a születés, miért legyen tehát okvetlen predikátum a születik ebben a megfelelő verbum finitum-ban: vakon születik?

Ezzel megfeleltem Kalmárnak erre az ellenvetésére is: »De Kicska saját régi alapján nem fogja megmondani nekem, akárhogy követeljem is, hogy mi az ige olyankor, mikor főnév az állítmány és mégis van a mondatban ige is.« (Nyr. 32:360.) De az is igaz, hogy ezt csak a »régi alapon« lehet megmondani, azon t. i. hogy »minden mondatot két részre lehet osztani, egyik az alany, másik az állítmány.« S ez nemcsak az én alapom, hanem a Kalmaré is. A különbség csak az köztünk, hogy Kalmár alig hágott az alapra, máris leszállt róla (s most is »vissza fog tévedni« az új alapra), engem pedig semmi ellenvetés sem tántoríthat le róla. Így az sem, hogy nem magyaráztam meg, mi a különbség a helyhatározó és az időhatározó között. Ez az ellenvetés úgy lepattan rólam, mint a fizikusról az, hogy a szabad és törvényével nem magyarázta meg, mi a különbség a jégeső és az ágyúgolyó között. Nekem semmi közöm ahhoz, mi a különbség a helyhatározó és az időhatározó között. Én funkciójukra nézve vizsgálom a mondatrészeket. Nekem csak ahhoz van közöm, miben különbözik funkciójára nézve a helyet jelentő mondatrész

ebben a két mondatban: *a szomszédban | valami lakzi volt, a szomszédban volt | valami lakzi*, vagy az időt jelentő mondatrész ebben a két mondatban: *holnap | kenyérsütés napja lesz, holnap lesz | kenyérsütés napja*. Viszont ha jelentésükre, vagy nyelvtani alakjukra nézve kellene vizsgálnom a mondatrészeket, nem keverném a jelentések, vagy a formák közé a csupán funkciót jelentő alanyt és állítmányt. Ennek a két szempontnak összehaverása sarkalatos hibája a Kalmár osztályozásának.

Én csak egy ellenvetést nem mertem volna visszautasítani, azt, hogy a mondatrészeknek funkciójuk szerint való vizsgálata nem a nyelvtan feladata. Ezt az ellenvetést magam tettem magamnak. De mivel Kalmár azt mondja, hogy »ugyan-ugyan, hát mi van a nyelvben, a minek vizsgálata nem a nyelvtan feladata?» (Nyr. 32:356.) s nekem úgy tetszik, hogy igaza van, ezt az ellenvetést is visszautasítom.

KICSKA EMIL.

A BUDAPESTI HÍRLAP HELYESÍRÁSA.

Mikor az iskolai magyar helyesírás szabályai megjelentek, a BH. (1903. márcz. 15.) ezen cím alatt írt róluk: »A Budapesti Hírlap helyesírása.« Megfújta a diadalmi harsonát és tudatta országgal, világgal, hogy »a közoktatásügyi miniszter szaktudósok javaslatára új rendjét, vagy mondjuk reformját állapította meg a magyar helyesírásnak és ezt azon az alapon és elven, a melyet a Budapesti Hírlap kezdett és folytat« .*, s a mely reformért — mint alább mondja — ő előtte már a múlt század hetvenes éveiben a (Rákosi Jenő szerkesztette) néhai Reform is küzdött, s hozzáteszi: »mondhatni tehát, hogy a győzelem egy emberi élet munkájának az eredménye«.

A ~~hozzáértők~~ jóízűen mosolyogtak, mikor ezt a győzedelmi zengedezést olvasták, mivel világos volt előttük, hogy a BH. diadalmi mómorában nem méltatta kellő figyelemre az iskolai helyesírást, mert »külömben észre kellett volna vennie, hogy az éppenséggel nem az ő helyesírása. Az új iskolai helyesírás ugyanis (egyes kisebb változtatásokon kívül) négy főpontban tér el az Akadémia helyesírásától, s ezek a következők:

1. A *c* helyett *c-t* írat. — A BH. is *c-t* ír ugyan, de ez a hangjelölés valamivel régebbi keletű, mert már a Halotti Beszédben megvan, s tudvalevő dolog, hogy a XIX. században meglehetősen sokan írtak már egyszerű *c-t*, mikor még Reformnak, Budapesti Hírlapnak híre se volt. (L. Simonyi, Az új helyesírás 6—7.)

* Nem tudom: az alapot kezdte s az elvet folytatja, vagy az elvet kezdte s az alapot folytatja, vagy pedig az alapot is, az elvet is kezdte és folytatja?

Ezzel az újítással tehát éppoly kevésbé dicsekedhetik a BH., mint pl. a világ teremtésével.*

2. A kétjegyű mássalhangzók hosszúságának következetesebb jelölése (*arasszal, arannyá*).

3. A vonatkozó névmások összeírása (*aki, ami, amely* stb.)

A 2. és 3. pont alatti újítást a BH. nemcsak hogy nem kezdte, hanem még csak nem is követte, mert máig is úgy ír, mint az Akadémia helyesírási szabályai rendelik.

4. Az idegen szavak írásmódjának pontosabb szabályozása. — Erről a BH. a következőket mondja:

»A magyar helyesírás eddig azon az állásponton volt, hogy minden idegen nyelv szabályait és helyesírását respektálta a helyett, hogy kimondta volna, hogy rá nézve csak egy helyesírás van: a magyar.

Most végre eljutottunk a helyes álláspontra, a mely ez: minden idegen szót a lehetőség szerint magyarul írunk le, a mit nem tudunk magyar helyesírás szerint átírni, azt ejtjük a hogy tetszik, magyarosan . . .«

Ebből világosan kitűnik, hogy a BH. nemcsak az új iskolai helyesírást nem ismeri eléggé, hanem a régít (az akadémiai) sem, mert az utóbbi nem rendeli azt, hogy minden idegen szót az eredeti írásmód szerint kell írni, az előbbi meg szintén nem esik az ellenkező túlzásba, hogy minden idegen szót magyarosan iratna. Tessék csak összevetni az akadémiai helyesírás 6. §-át az iskolainak 12. §-ával! Mind a kettőben meg van mondva, hogy mely szavakat kell magyarosan, melyeket idegenesen írni; csak az a különbség, hogy az iskolai helyesírás részletesebb útmutatást ad.

A BH. tehát igen-igen nagy tévedésben leledzik, ha azt hiszi, hogy az ő helyesírását szentesítette a közoktatásügyi miniszter az új helyesírási szabályzat kiadásával. Szó sincs róla, s azért a diadalmi harsona megfúvására semmi igaz oka nem volt.

Legnagyobb része azon »szaktudósoknak«, a kik az új iskolai helyesírás megállapításában részt vettek, határozottan helytelenítette azt a túlzást, hogy az idegen szavakat minden válogatás nélkül magyarosan írjuk, a hogy a BH. (és a legtöbb újság) írja.

Nagyon jól tudjuk, hogy mi vitte rá az újságírókat erre a magyaros átírásra. Két ok. Az egyik az, hogy ez az írásmód kényelmesebb, mert az írónak nem kell »minden idegen nyelv szabályait és helyesírását respektálnia,« vagyis világosabban mondva: bátran dobálódzhatik idegen szavakkal, ha semmiféle idegen nyelvet nem tud is becsületesen. A másik ok meg azon olvasókra való tekintet, a kik idegen nyelveket nem tudnak. De hát, azt kérдем, tanulatlan emberekből áll a BH. olvasóközönségének

* Azonban azt az érdemét nem vitathatjuk el, hogy az egyszerű c elterjesztésében legnagyobb része volt.

többsége? Én azt hiszem, hogy nem; sőt meg vagyok róla győződve, hogy olvasóinak legnagyobb része tanult egy-két idegen nyelvet. Miért kell hát ezeket a tanulatlan kisebbség kedvéért folyton bosszantani? Igenis bosszantani (ezt maga a BH. is elismeri), mert az idegen nyelveket tudó embernek lehetetlenség nem bosszankodnia, mikor olyan szavakat, mint *cinquecento*, *status quo*, így lát írva: *csinkvecscentó*, *státuszskvó*. De bosszankodhatik ám a tanulatlan ember is, mert ha kíváncsi reá, hogy miféle Isten-teremtése az a *csinkvecscentó*, nem találja meg semmiféle lexikonban a *cs* betű alatt.

Én korántsem tartozom azon ósdi emberek közé, a kik pl. még a *kolerát*, *kvótát*, *gimnáziumot*, *fizikát*, *frázist* stb. is így írják: *cholera*, *quota*, *gymnasium*, *physica*, *phrasis* stb.; de hogy minden idegen szót magyarosan írjunk, azt már semmikép sem helyeselhetem.

Még bosszantóbb azonban a BH.-ban az idegen tulajdonnevek írása, mert ez csupa következetlenség. Ma *München*-nek találok írva a tegnapi *Münkent* és a tegnapelőtti *Münhent*, s ezek mellett szépen megfér *Aachen* a maga *aa*-jával és *ch*-jával. Felemás írás *Laibak* és *Nyúyork*, mert a magyar az *aj*-t nem írja *ai*-nak, sem a *j*-t nem jelöli *y*-nal. Schermann és Schürger doktorból *Sermann*-t és *Sürger*-t csináltak, de Schwarz-ot és Singer-t nem írják *Svarc*-nak és *Zinger*-nek, s így a jámbor olvasó, a ki vesztére németül is tanult valamicskét, nem tudja, hogy a *Sermann*-t kell-e *Zermann*-nak, vagy a *Singer*-t kell-e *Schinger*-nek olvasni. Innsbruck-ot *Innszbruk*-nak találok írva, de Ischl-ből nem lett *Isl*. A *W-s Wedel* (mondh Véd) gróf szépen megáruul egy gyékényen *Sverin* (helyesen: Schwerin) gróffal. *Nansen*, *Pasteur*, *Kronje* megmaradt így, de Nordenskiöldből *Nordenszkjöld*, Virchow-ból *Virhov* és Oranje-ból *Oránzs* lett. De hát akkor Bismarck-ot, Combes-ot és Gladstone-t mért nem írják *Bizmark*-nak, *Kómb*-nak és *Glectn*-nek? Rettenetes összevisszaság és következetlenség!

S aztán a név átírása gyakran hibás is, mert az átíró nem tudja, hogyan hangzik valójában, hanem »ejti a hogy tetszik, (!) magyarosan.« Pl. Nordenskiöld-öt, Virchow-ot, Oranje-t nem *Nordenszkjöld*-nek, *Virhov*-nak, *Oránzs*-nak mondják, a hogy a BH. írja, hanem (amennyire közönséges írásunkkal le lehet írni) ilyenformán: *Núdnsöld*, *Firchó*, *Oránnye*. Ha pedig így írunk, akkor majd összevissza forgathatják a jámbor olvasók a Pallas lexikonának valamennyi kötetét, a míg megtudják, hogy ki az a *Rajzdál*, vagy a világ melyik sarkában van *Eksz* (helyesen írva: *Ruysdael* és *Aix*).

És aztán, ha már az idegen neveket a kiejtésük, helyesebben mondva: a maga »a hogy tetszik magyaros« kiejtése szerint írja (habár ernyedetlen következetlenséggel) a BH., mért hagyja meg a maguk szokásos alakjában az olyan magyar neveket, mint *Atzél*, *Sigray*, *Széchenyi*, *Beöthy*, *Dessewffy* stb? Ugyebár azért,

mert ez a hagyományos írásmód? Így írta és írja a nevét az illető család, s ezt a szokást mindenkinek követnie kell. Az illető nevek viselői ezt teljes joggal megkövetelhetik, mert a név az ő tulajdonnevük s nem a Csáky szalmája. A BH. főszerkesztője is bizonyára görbén nézne, ha német kollégái az ő nevét *Rakoschi*-nak írnák. Pedig a BH. szakasztott így bánik el az idegen nevekkal. Ez nagyon helytelen dolog, mert ha a *Soósok*, *Baloghok*, *Tóthok* és *Takátsok* hagyományos és szokásos írásmódját »respektáljuk,« azt hiszem, a *Virchow*-k; *Nordenskiöld*-ök és *Goethe*-k is jogot tarthatnak erre a kedvezményre; de nemcsak ők, a nagyok, hanem a kis *Mayer*-ek, *Meyer*-ek és *Meier*-ek is.

SALGÓ TARJÁN.

A NYITRA-VIDÉKI PALÓCZ NYELVJÁRÁS.

(Vége.)

Tájszók.

Gerencsér.

megtakarnyi : megtartani.
hiába : ingyen.
gurnyó : kunyhó.
nyakalupa : nyakszirtje.
kikövetnyi : eltemetni.
üst : ezüst.
garábla : gereblye.
megszületnyi : megszülni.
fogalmazás : gondolkodás.
érésztenyi : átengedni.
élérésztenyi : eladni.
mester : kántor.
zsoltáros : előénekes.
émasinyáznai : elcsépelni.
főcéhőnyi : felavatni.
kice : fedőzsúp.
kérésztőlőnév : keresztnév.
érévőgyik : szétfoszlik.
szaporosonnyi : szaporodni.
üvegşem : szemüveg.
figyélmez : figyel.
cibélés : civil, komót.
szembevaló : szemrevaló.
sajné-forint : schein-forint.
kunyhóház : kunyhó.
pízfordítás : pénzváltozás.
körtvély : körte.

harmadebéd : ozsonna.
vérétőlnyi, lábicskőnyi : markot
hatvankonnyi : hencegni. [verni.
oszteng : azután.
bojzeng : bodza.
szuszmancs : szuszogó.
écilnyi : rácélozni.
étréffőnyi : eltalálni.
csivaj : zshivaj.
csivatónyi : lármázni.
koca : törvénytelen gyermek.
kaca : gyermekruha
gula : lapda.
klavér : kintorna.
törökmuzsika : harmonika.
kukris : törpe.
policajt : elzüllött.
lapatyika : lepke.
lapatyír : denevér.
papmacska : hernyó.
spór : takarékpénztár.
véncşérég : szital az eső.
szörkészkönyő : gyapjúkendő.
szlivorium : szilvorium.
szövet : szövetkezet.

Csitár.

métényi : elvágni.
bőabornyi : bereteszlni.

bíbik : fáj.
 oszténgat : azután.
 cēvērna : cérna.
 hodi : búcsú.
 zödentyibe : zölden.
 majhama : majdnem.
 güröl : gurul.
 szoba : padlás.
 csépkeforma : úriféle.
 lagyikónyi : csolnakázni.
 dudu : öregapa.
 mányi : öreganya.
 passzol : jól esik.
 pocik : egér.
 érēvőgyik : elhervad.
 olankor : néha.
 vērduḡ : negyedliter, [negyedkiló.
 szēkuláció : biztosítás.
 gondókogyik : gondoskodik.
 kas : kosár.
 papi szerintyi : papforma.
 ütetmény : kapásnövény.
 asztri : ereszt.
 káré : talyiga.
 vērēsbors : paprika.
 ēsszefrēcsónyi : befecskendezni.
 burg : királyi palota.
 az idő sorsa : az idő sora.
 élígsíḡ : elég.
 kice : fedőzsúp.
 ēfelekēttem : megfeledkeztem.
 bēēlēgēnnyi : megelégedni.
 verbungónyi : verbungot járni.
 eltörődött : elmúlt.
 ērdōkaráj : erdőszéle.
 szilas : szőlő.
 ēgyvígbe : egymásmellett.
 szilokszēr : fillokszera.
 íḡis : tűzvész.
 szavazat : választás.
 prosicó : körmenet.
 szēḡínytetēs : szegényes.
 pupácska : guba [ruha ? tészta ?
 bogárbáb ? A szerk.]
 gifyi, csipēret : csipetke tészta.
 szapu : mérő.
 ēfognyi : körülvenni.
 beannyi : feljelenteni.

Kolon.

sommás : sok, nagy.
 mēḡölött : kárt tett.
 agacsfa : akácfa.
 ēligazít : elutasít.
 bitangló : prédáló.
 osztángat, osztíngat : azután.
 srót : ferdén.
 rospont : előfogat.
 idővel : korán.
 cēvērna : cérna.
 szōllőbarka : virágzó szőlőfűrt.
 tájság : tájék.
 vonósmarha : igásmarha.
 mēḡkōvetnyi : felszólítani.
 futra : takarmány.
 kasztron : főzőedény.
 siktenyérség : síkság, lapály.
 kihompotta : kijelölte.
 nyitványos : irtványos.
 harapás : darabka.
 ēcsüllōḡ, ēküllōḡ : elhuzódik.
 mēnniyhány : néhány.
 cicēr : borsó.
 ēhēn : igen.
 bevállanyi : meghívni, befogadni.
 megfuvákogyik, megfuháskogyik :
 felpuffad.
 mart : mert.
 dudu : öregapa.
 mányi : öreganya.
 rēndēl : szerez.
 fertig : készen.
 keletkēzés : származás.

Pográny.

kótyika : forrás.
 bealkunnyi : megalkudni.
 kiskoró : nem házas.
 kosztyiroznai : eltartani.
 revērencia, rezērencia : rezidencia.
 urabácsi : urambátyám.
 beēlēgēnnyi : megelégedni.
 igen mingyá : hamar.
 lēhēnyi : szentséget imádni.
 sajtár : zsoltár.
 ēlēmēszkēnnyi : meghalni.

kopéc : rakás.
 lédógoznyi : levágni.
 mégyszavaznyi : kiválasztani.
 dudu : mulatság.
 hodi : búcsú.
 élőlnyi : elválasztani.
 literés : korcsmáros.
 szakványos : részes.
 rajtárónyi : tisztítani (gabonát.)
 valaha időben : egykor.
 kénszényéznai : szénkénegezni.
 mégmásónyi : elhagyni.
 sóhajkonnyi : bánkódni.
 eligazítanyi : elküldeni.
 kécsége : köcsög.
 szövet : szövetkezet.
 szétrépégetnyi : széttépni.
 émesényi : elbeszélgetni.
 boronátatnyi : lófarkon hurcolni.
 üvegös : borkimérő.
 léiratnyi : lefénnyképezgetni.
 kíváncsi : kívánság.

Béd.

lápa : lapály.
 mégáhatós : meglehető.
 cupka : ágsomó.
 komizáció : tagosítás.
 inhóber : tulajdonos.
 módos : gazdag.
 fődís : tető.
 élsoroz : besoroz.
 tagosztás : tagosítás.
 magát kivénnyi : kirándulni.
 pēnecér : penecilus.
 árolló : áru.

Zsére.

makk : tölgyfa.
 trafál : talál.
 magacipellő, magacipel : velocipéd.
 hiába : ingyen.
 nyestēnyi : nyesni.
 sorozat : sorozás.
 vadfa : erdei fa.
 kolédányi : házat szentelni.
 estēnte : estvélig.

grádos : fokos.
 porció : adó.
 fakadás : forrás.
 ǵhē : igen.
 majhama : majdnem.
 báhanem : alighanem.
 takarnyi : gyűjteni.
 hívēstartó : napernyő.
 erőszakosít : erőltet.
 lévőgnai : rászedni.
 légfēkint : leginkább.

Menyhe.

sívnyi : sivítani.
 szég : szeglet.
 édógoznyi : megcsinálni.
 sanyarit : büntet.
 pērmokszéra : fillokszéra.
 putros : vastag.
 szuszák : kis magtár.
 pirosít : virít.
 lēforrázkodott : lesült.
 ellētye vminek : fiatalja vminek.
 szöllő ellētye : fiatal szöllő.
 köpőce : mérték a molnároknál.
 hidosó : vőfély.
 tragyíroznyi : simítani.
 szērha : a ház csúcsa.
 cseljéd : cseléd.
 karabuzava : felfűvódott szilva.
 cukk : sor.
 gyapor : gyökér.
 ahol mellől : a honnan.
 borfa : szőlővessző.
 agács : akácfa.
 tarolyás : hernyós.
 bőjtyi szalonna : retek.
 szível, szévē : szét.
 szētkőgyik : összeszedelőzködik.
 moszájítanyi : ösztönözni.
 fēlpart : meredek út.
 lotyó : ital.
 ippop : épen.
 ótalmazkonnyi : félni.
 úrdolgás : úrbéres.
 szētkoncolnyi : felkoncolni.
 lēbeszégetnyi : elbeszélni.
 mégbeszēnyi : elbeszélni.

péreny : karima.
 gát : árnyék.
 karé : talyiga.
 épít : szerez.
 engedelmös : enyhe.
 torcs : fatuskó.
 elfoglalnyi : meghínyi.
 mégtér : elfér.
 alabor : kerékkötő.
 szabados : legényember.
 cigánfilegín : cigánylegény.
 cséppéntés : csepp.
 látó : látogató.
 papmaca : hernyó.
 szegínyletés : szegény.
 törvénykegyik : perlekedik.
 befogócska : marha.
 szómondás : közmondás.
 építés : épület.
 jövője : jövedelme.
 tűzgép : gőzgép.
 gèpli : kézi cséplőgép.
 aljabb : alantabb.
 mégibrennyi : felfrissülni.
 összefelel : összevesz.
 összecsap : összevesz.
 homola : rakás.
 hamarságba' : hamar.

Lédec.

szível : szélllyel.
 aljadzanyi : almozni.
 csinájoz : lármáz.
 agaca : akácfa.
 savanyó : bableves.
 gajsz : szesz.
 élmúlik : kipusztul.
 gatyalina : lucerna.
 zsigár : silány, sovány.
 kussog : szundikál.
 gyépsig : legelő.
 paléta : főző engedély.
 derik : jókora.
 alsó szél : déli szél.
 felső szél : északi szél.
 mékkóstányi : megkóstolni.
 valamely : némely.
 megszentésit : megerősít.

nagy módos : gazdag.
 lápa : lapály.
 tenyír : síkság.
 lëmond, lëköszön : kipusztul.
 arányunkba' : velünk szemben.
 papja : legfelső kénéje a keresztnek.
 éválasztanyi : különbséget tenni.
 pillancs : mécs.
 furt : folyton.

Ghymes.

szilvé : szélllyel.
 ügyeskégyik : iparkodik.
 icaakoáznyi : hálai.
 hiába : ingyen.
 sziveskégyik : szívesen ad
 csirka : csíra.
 vélágít : kilátszik.
 zákányos : agyagos.
 tínok : karó.
 vírmésség : nedvesség.
 cséntérég : sínlik.
 cirokféle : fillokszéra.
 ápolít : ültet.
 éhasonlik : elválík.
 cëvërna : cërna.
 tar : tarló.
 agacsfa : akácfa.
 gyapar : gyökér.
 régáloz : rigolíroz.
 magaszerintyi : magánzó.
 borfa : fenyőfa.
 áhatós : meglehető.
 bazsantos : fáciános.
 kacúr : kandúr.
 félpart : felfelé.
 mérëvig : merő, csupa.
 kukukfanál : aranka.
 kordé : pazarló.
 megsacoltat : megbecsültet.
 gyük : gyökér.
 húzató : meredek.
 brindulnyi : repülni.
 hibányos : hibás.
 brúgott : dörgött.
 pillancs : lepke.
 Cingëllérhégy : Szent-Gellérthegy.

Geszte.

összeszónyi : összebeszélni.
 dupla : kiváló.
 ötöző : ruha.
 nyaláb : kéz.
 testyiruha : fehérnemű.
 pacsikáz : packáz.
 csétrésszkénnyi : megázni.
 csétér : nedvesség.
 csípás : agyagos.
 fizetés : adósság.
 báhanem : alig ha nem.
 morzsókogyik : török.
 parok : plébánia.
 élélméz : él.
 szélvê : széllyel.
 bánatos : gyászos.
 javára : nagyobbrészt.
 lump : lusta.
 mégtoklik : megbotlik.
 martíroznyi : megfogdosni.
 tanácskonnyi : tanakodni.
 csóvány : csalán.
 kéntetnyi : kényszeríteni.
 örözkönnyi : legelni.
 bëigazit : beküld.
 szapu : mérő.
 ráfoglakoznyi : ráállani.
 nyalka : kényes.

Nyitra-Bodok.

ívad : idő.
 kutyivátor : lókapu.
 törek : szalma alja.
 cigar : szivar.
 mëgáhatós : meglehető.
 mëgharmatókodott : megnedvese-
 galibáz : akadályoz. [dett.
 punktumos : pontos.
 bév : bő.
 agacs : akácfa.
 fëlsősi : felsővidéki.
 oskoláskért : faiskola.
 kilokszër : fillokszéra.
 rakétli : rakéta.
 ágyús : tüzérkatona.
 pucónyi : pusztítani.

rézkása : rizskása.
 mëgsimónnyi : meghízni.
 szível : széllyel.
 kasza : takarékpénztár.
 háláska : búcsú.
 valamikor idejibe : egykor.
 majhama : majdnem.
 zënebonaidő : viharos idő.

Nyitra-Egerszeg.

valamelyest : néhányszor.
 trucaság : akadékoskodás.
 kasza : takarékpénztár.
 nagy módos : gazdag.
 kërület : kerülő.
 szültelen-anyamëztelen : szüzanya-
 meztelen.
 ódulas : mellékes.
 laponya : lapályos.
 mëggazdákogyik : meggazdagodik.
 hetvenkëdis : pör.
 könnyüeszű : eszelős.
 lëgjavarë, javába : leginkább.
 futra : takarmány.
 agács, agacfa : akácfa.
 ëlojtanyi : megölteni.
 fërgëlögyik : forgolódik.
 lëgyalázit : legyaláz.
 lëöltözkögyik : levetkezik.
 szabados : legényember.
 kiállás : kiszállás.
 talángat : talán.
 ágy : ágyás.
 lohogós : lógós.
 fëlsövető : felső dülő.
 szirokszëla : fillokszëra.
 bëfojt : elolt.

Vicsáp-Apáti.

baron, bárom : báró.
 örözkönnek : legelni.
 kamarzsónyi : karmolni.
 majhama : majdnem.
 smajkónyi : hízelegni.
 lëgjovárë : leginkább.
 szível : széllyel (Egersz. is).
 jószág : gabona (Egersz. is).
 mëzsgye : megye.

pálinkaház : szeszgyár.
 tērhes vonat : tehervonat.
 spricol : permetez.
 keveskő : ritkán.
 talángat : talán.
 laponya : lapályos.
 hazába' : otthon.
 majszter : iparos.
 hitvány : gyenge.
 eldönt : megbuktat.
 főtámad : felháborodik.
 nevézet : név.
 léginférfi : legény.
 érva : kötény.
 kimond : felmond.

Tardoskedd.

mégértésit : figyelmeztet.
 hallomás : halálozás.
 csérég : dörög.
 kitalálás : találmány.
 körübü : körül.
 szemtekintet : tekintély.
 mezőplacc : gyepes hely.
 szévê, szível : széllyel.
 helyes tempó : csinos eset.
 folvást : rögtön.
 méglegelnyi : lelegelni.
 nagymódú : gazdag.
 étilalmaz : eltílt.
 vërdung : negyedkiló.
 jobbrészt : inkább.
 kivéve : ritkán.
 cáfolnyi : ócsárolni.
 lombár : lombos.

Vág-Királyfa.

rampa : korlát az átjáróknál.
 tyúkfi : csibe.
 épëtus : étvágy.
 gubandaré : hányaveti leány.
 gégül : gége.
 hangyal : hangya.
 éhinê : ihol ni.
 kabak, rongyás : rongyszedő.
 lőtye : pocsolya.
 hőpe, görhöny : málészájú.

macsali : pofon.
 pocik : polc.
 aszag : tűzpiszkáló fa.
 kuntyorog : sanyarog.
 solla : saru, nagy csizma.
 harmadebéd : ozsonna.
 méc : véka.
 álomtáska : álmos.
 valaska : balta.
 bandsit : sandít.
 vonyogó szemű : sanda.
 butyor : batyu.
 borsoska : cukros sütemény.
 csovány : csalán.
 sűrű kóró : csalamádé.
 pocik : egér.
 kukorodik : guggol.
 opálka : vesszőből font nagyobb
 kosár.
 domésztál : gyaláz (dehonesztál).
 röpillő : női kabát.
 kacabajka : női derék.
 murvalík : hulladék.
 zsēmētnyê : hulladék faág.
 tivő : kemence szájára illő takaró-
 deszka.
 butyka : szűkszájú pálinkás üveg.
 csíkmák : metélt tészta.
 sífik : kockára metélt tészta.
 takart : töltött káposzta.
 hankalik : kútgém.
 szërhasurgás : eresz.
 szërha : háztető.
 rakvány : álló, nem fonott kerítés.
 sustya : kukoricacső héja.
 mihánes : mihelyt.
 tukacs : tompa (pl. orr).
 csuszkó : csusza.
 condollott : piszkos, kúszált hajú.
 bëlénd : beléndek.
 lëpëndik, rëpëndik : lepke.
 csëtrës : sáros és vizes.
 kasznyi : szekrény.
 szëmőcse : szemölcs.
 berceng, berzed : berzenkedik.
 borsókázik : borsószik.

A tótsággal való érintkezés folytán számos szó keveredett a magyar helységek nyelvébe a tótság nyelvéből, részint eredeti, részint pedig megváltozott alakban; ilyenek:

dorozsba: vőfély; tót: <i>družba</i> .	trulyó: ostoba; <i>trul'ó</i> .
tácsika: csésze; <i>tácska</i> .	kurin: tyúkól; <i>kurnik</i> .
kaminár: kéményseprő; <i>kominár</i> .	lënnëk: bükköny; <i>leñnik, ladnik</i> .
mulár: kőmíves; <i>murár</i> .	trúba: takaréktűzhely [sütője? <i>A szerk.</i>]; vö. <i>trúba</i> : trombita, nád?
pamarancs: narancs; <i>pomeran'</i> .	igyes ki: mész ki; <i>ideš</i> : mész.
kapusztá: káposztá; <i>kapusta</i> .	mëgyünk oda präcs: megyünk oda
uhorka: ugorka; <i>uhorka</i> .	messze; <i>preč</i> : el, félre.
korica: fahéj; <i>škorica</i> .	szirka, cirka: gyufa; <i>sirka</i> .
karapónyi: megnedvesíteni; <i>kro-pit</i> : öntöz.	kvaszli: rojt; <i>kvasztla</i> [nëm. <i>quastl</i>].
polovnyik: felesbükköny; <i>polovnik</i> .	pospichács: izgató; <i>pospichač</i> .
puzgér: hólyag; <i>pl'uzgier</i> .	kucsuványi: irtani; <i>klčvat</i> .
mëcka: mérő; <i>mecca</i> .	grányic: határ; vö. <i>hranica</i> .
megkrohódott: megnedvesedett,	fizula: bab; <i>fizula</i> .
megpuhult; vö. <i>krohkí</i> , omlós,	sosovica: lencse; <i>šošovica</i> .
törékeny.	siskó: kemence; <i>šiška</i> .
paraszól: esernyő; <i>parazol</i> .	csápka: sapka; <i>čiapka</i> .
rajtarónyi: tisztítani; <i>rajtúr</i> : szél-	mëgpratolla: megöntözi; <i>prač</i> :
rosta, nëm. <i>reuter</i> .	mosni?
gëlëta: sajtár; <i>galata</i> .	holány: ulanus; <i>hulán</i> .
nacësta: tészta; <i>nacesta</i> .	káponka: kápolna; <i>kaplnka</i> .
paskó: legelő; <i>past</i> : legeltetni?	erdőkaráj: erdőszéle; <i>kraj</i> : szél,
vincúr: vincellér; <i>vincúr</i> .	karima.
pëcsenkáros: hentes; <i>pečenkár</i> .	gyëtyëlina: lóhere; <i>detelina</i> .
szurkos: hüvelyes; <i>struk</i> : hüvely.	trëpákogyik: vergődik; <i>trepe sa</i> :
szópa: pajta; <i>šopa</i> .	kinlódik.
szipárnya: magtár; <i>syprávna</i> .	

Szólásmódok.

Gerencsér.

Kimondott nekíe a lakásból: fölmondta neki a lakást.

Elvégeszte vëlem a szót: dolgát előadta.

Vártat alatt: kis idő múlva.

A várat hëgyirë rázza: a várat összerombolja.

Nëm tudom, hol szállásolt lë: nem tudom, hol lakik.

Ëszrevételt vëtt: magához jött.

Vendígsíget támaszt: vendégséget ad.

Urába' van: eszében van.

Nagy törvényünk vót: nagy perünk volt.

Gyülist tett: gyűlést hívott össze.

Igën elutazott: messze elutazott.

Jómódon van rajta: sok van rajta.

Nëm tett benne rëndët: nem intézte el.

Kënyeret állítanyi: kenyeret keresni.

Hallományba' hallottam: mások beszéltek.
 Ném sokat hajtottak vélé: nem gondoltak rá.
 Sëmmirë megy: tönkre megy.
 Gazdárë oszt: részekre oszt (szántóföldet).
 Búszt tett: rosszat tett.

Csitár.

Amint az idő fogja magoát mutatnyi: a milyen az idő lesz.
 Kicsukta a lábát: a lába kificamodott.
 Amibe é vannak indóva: a miben fáradnak.
 Neki gyütt a vésztye: rájött a veszély.
 Az essőcske kivett bennünköt: az eső elhajtott bennünket.
 Arë nëm lehet szót ténnyi: azt nem lehet megszólni.
 Ê vannak zabálva: túlságosan jóllaktak.
 Mit vóna az: hogyan volna az.
 Magáre vónánk: a maga pártján volnánk.
 Nëm irdëm rányíznyi: nem érdemes ránézni.

Kolon.

Törvénybe mënnyi: perlekedni.
 Annyibú gyütt ki: úgy történt.
 Vigët tesz vëlem: agyonüt engem.
 Ki akarnak vizsgányi: meg akarnak ismerni.
 Sokat nëm tett nékie: nem sokat ártott neki.
 Többször forgott neve kezëmbë: többször hallottam a nevét.
 Êzër pëngőve lëtette iket: ezer forinttal megkárosította őket.
 Sarzsira föllép: rangot kap.
 Êl vót a dolog csëndesëdve: a dolog elmúlt.
 Maj hajrë mëntünk: majd hajba kaptunk.
 Minő gráciát fog nyëri: minő dicséretben fog részesülni.
 A nagy adót bënyomják a nyakába: nagy adót rónak rá.
 Ha mi rajtunk vóna: ha tölünk függne.
 Van ott annyi, mint a loccs: van ott sok.

Pográny.

Ragadd nyalábodba: fogd a kezedbe.
 Hol a születése?: hová való?
 Në vëgyik bántássa: ne vegyék rossz néven.
 Mëg van róva: meg van terhelve adóval.
 Nëm viszi rá a természettye: nem engedi a lelkiismerete.
 Mëgcsapja a szükség: rákényszeríti a szükség.
 Lakadalom kerőt a három testvirëknëk: lakodalma volt
 Hajnóra két a dolog: hajnal lett.
 Emlëknëk okáér takard mëg: tartsd meg emlékül.
 Világba ténnyi: megvilágítani.
 Kijön a sorozatból: megszabadul a katonáskodástól.
 Újságba ëresztëtte: az újságban közölte.
 Êsötëtëgyik valaki: valakit elér az este.

Geszthe.

Csudájára mennyi valaminek: valamit megcsodálni megy.
 Bánatra vitte: szégyenlette.
 Hasznót beád: hasznót hajt.
 Hêrê érik: megérik.
 A szöllô kékedik: a szöllô érik.
 Hátul vagyunk a dologba': a dologban elmaradtunk.
 Kötelésségembô át: kötelességem volt.
 Nincs rá írtékê: nincs hozzá ideje.
 Pihenést csiná': pihen.
 Tyükörbe ányi: tükörben nézni magát.
 Tészem hozzá: példának okáért.

Nyitra-Bodok.

Nêm roszba hatta ütet apja is: apja nem hagyta szegényen.
 Ki nêm mëgy magaéra: a magáéból nem telik ki.
 Aszt is szorosan aggyák: azt is nehezen adják.
 Nêm kötelésségembôl áll: nem kötelességem.
 Bel' gyütt vóna két-három napba: eltartott volna két-három napig.
 Êromlik egészên a világi nép: tönkre megy az egész nép.

Nyitra-Egerszeg.

Mëg van adózva: meg van terhelve.
 Ê vôt maradvá: adós volt.
 Lê vôt tive: el volt pusztulva.
 Olan állapotba' níz ki: olyan állapotban van.
 Szêmbe ismêr: személyesen ismer.
 Nêm törük a fejünket rajta: nem törôdünk vele.
 Idêig nyugoggyon mëg: egyelőre elégedjék meg.
 Kicsaptak mellôle: elpártoltak tôle.
 Mëgfokta a hideg: fagy érte.
 A têmplomho tartanak: a têmplomhoz tartoznak.
 Nêm miltó hozzá ténnyi: nem érdemes vele összehasonlítani.

Vicsáp-Apáthi.

Ô kormányozza a têmplomot: ô a têmplom patrónusa.
 Rá tész a têmplomra: áldoz a têmplomra.
 Nagy kêletkezése van nékie: nagy ára van.
 Kilátása van a termisinêk: termésre van kilátása.
 Pucha vênnyi: tisztítani.
 Hogy mëg a fôlcsig?: meddig terjed a határ?
 Ê van ügyesítve: ügyesen meg van csinálva.
 Az árra rátész: többet ad érte.
 A képviselô mëgcsêrite szívit: a képviselô elvet változtatott.
 Napot mëntenyi: ingyen dolgozni.
 Nagyon hanyagságrê van hagyva: nagyon el van hanyagolva.

Tardoskedd.

Rendőskögyik véle:ő intézi el.
 Nagy erőt vág rajta a szél:a szél erősen megrongálja.
 Kihúszta a szákát talpaibú: nagyot segített rajta.
 Valami akadály van:valami pöre van.
 Maj kíccsigbe hatta a népet: majd kétségbe ejtette a népet.
 Minden csak ideig jó:minden csak idejében jó.
 Mëgtëtte a misét:elvégezte a misét.
 Néhíz egíssigrë gyünni:nehéz egészséget szerezni.
 Mëgsinorozza a kössiget:adósságba rántja a községet.
 Bëszéd közbe gyüttek:beszédbe elegyedtek.

Menyhe.

Az út é nëm ërésztýi az ëmbërt:az út egyenesen visz.
 Nëm hágy az út hazunnyi:az út egyenesen megy.
 Èjtyi a bëszëdet:mondja a szót.
 Jó falat fölgye van:jó nagy földje van.
 Lësz ma ádomás?:elvégzik ma a dolgot?
 Nincs rá hiba:nincs rá panasz.
 Tanolnyi kell azon:próbálni kell azt.
 Kërdësztem rá:kërdëzősködtem utána.
 È nëm tuttunk rajta indúnyi:el nem tudtunk rajta igazodni.
 Üllön lë ëgy csipëszkët:üljön le kis időre.
 Úgy vót ëlëgëndösígünk:annyira elég volt.
 Ècsapta tôle:elütötte a kezërl.
 Sokat rá vásárotam:sokat rá költöttem.
 Nincs abba sëmmi köze a fejír nípnek:nincs semmi része benne.
 Szómondásban van:a közmondás azt tartja.
 Bizonságot hoz:igazságot szolgáltat.
 A hordó szelet vág magának:a hordóba levegő megy.
 A hordó döntyi a bort:a hordó adja a bort.
 Az idüő mëgëngëdëlmëskëgyik:az idő megenyhül.
 A fakadások fëlindútak:a rügyek duzzadni kezdenek.
 Potyárë mënnýi:ingyen dolgozni.
 Së híre, së pora:se híre, se hamva.
 Ó véle rosszó lësz a sors:neki rossz sorsa lesz. [ölte volna.
 Élettye nëkü maratt:meghalt. Élettye nëkü hatta vóna:meg-
 Úgy törtínt a sorsom:úgy történt velem.
 Hetvenhët ostora van az Üristennëk:az Isten sokfélekëp büntet.
 Kárhozëccságrë hoznyi:megbotráncóztatni.
 Hama víge szakad nékie:hamar vége lesz.
 Bële fogna magába:magúval veszekedne.
 Egy ívet voltak párosolva:egy évig voltak házások.
 Kikërédzte magát:kimentette magát.
 Majd tészünk tëvéled:majd adunk neked!
 Nëm szabadok véle:nem az övék.
 Agyba csapnyi:fejbe ütni.

Ghymes.

Élütötte a konkol: elnyomta a konkoly (a búzát).
 Erdőt nyúzni: az erdőből a fát kívágni.
 Gondolok, mint a zsérei boktér.
 Több a baj, mint a vaj.
 Nincs értékem: nem érek rá.
 Nincs sëmmi rëngye: nincs vele rendben.
 Isten akarattjáról nem segíhetünk: akarata ellen nem tehetünk.
 Ő mellé nem vall: nincs pártján.
 A földet magárë vezetyi: a földet nevére iratja.

Zsére.

Ha szavam nem bántaná még: ha meg nem sérteném.
 Gazda nëmbő való: gazdag családból származott.
 Vigirë pattantya ja csomót: végére hagyja a javát.
 Misét csiná': misézik.
 Ma jó vige lesz: ma befejeződik.
 Kuzsmáróják az ëmbért: húzzák az embert.
 Ha jó kërgyëznyi: ha szabad kérdezni.
 Agyba vágnyi: agyonütni.
 Hasznát szëgyi: hasznát veszi.
 Jó munkába esëtt: jókor csinálták.
 Májos a termékënyitő határ: május a nevelő hónap.
 Nincs kigyúve: nem tudjuk.
 A zsëbje még van hizva: nagyon meggazdagodott.

Lédec.

Fëlatta magát a fü a vëtisbe: a vetés nagyon gazos.
 A pálinkát ëfuttattya: a pálinkát gyorsan kifőzi.
 Hozzávëtte magát a lovakho: hozzászokott a lovakhoz.
 Lovakon dógozott: lovakkal bánt.
 Az adót a kamorára vëszik: az adót a kincstár számára szedik.
 Az a címje, hogy dógozzon: az a kötelessége, hogy dolgozzon.
 Rátaláták valakirë a nëvet: elnevezték.
 Rítbű falatabb a darab, mind földbű: a rét kisebb, mint a szántóföld.
 A szöllök lëmontak, lëköszöntek: a szöllök kipusztultak.
 Öreg vagyok, lëköszönök: öreg vagyok, nyugalomba megyek.
 Késön nyilt még az idő: későn kezdődött a munka.
 Átváltosztattják magokot: felváltják egymást.

Vág-Királyfa.

Annak má mülëhe: az már idejét múlta.
 Köhög a légy, de nincs tüdeje. (Akkor mondják, ha tehetetlen ember nagy hangon beszél.)
 Mëgjëlëntem, mind talicska a kútba'. (Ha valaki megérkezik, tréfásan néha ezt mondja.)

Mégjelönték má, mind Mádba a görínyék. (Az anya szokta mondani gyermekeinek.)

Tészi magát, mind két krumpli három zsákbo:igen sürgölődik.

Ménnyiré keresi, mind tót a hajnalt:sokáig keres valamit.

Értesz is té ahho, mind paraszt a halho:nem értesz hozzá.

Jó'laktam, mind a paraszt malomhányásko:nagyon jóllaktam.

De sok bajod van, mind a rossz malomnak.

Té is Farkasdon tanútá móröst:durva, illetlen beszédű vagy.

Maraggy a bőrödbe, mer mingyá eékapod a csallóközi szērēncsét; mingyá eérántom a nótádot. (Mindkettőt csintalan gyermekeknek mondják, veréssel fenyegetik.)

Nē búsój, mind akinek píze nincs.

Nincs kezem úttyábo, mind a szimei lánynok a tánc:nem tudom úgy csinálni, mint te akarod.

Hēlén vagyunk, mind a hosszúfalvi birák Vēcsén. (Akkor mondják, ha eső elől biztos helyre menekül az ember.)

Illik rád, mind Tormára (vezetéknev) a rokk:rosszul áll.

Hogy nyúlik, mind a szēntiványi nóta.

Van bizony annyi, mind lékēn a toll:semmi sincs.

Ēmmá még van győződve:ez már jól meggazdagodott.

Kivakaróctunk, mind a koszos malac:szerencsésen kiszabadultunk a bajból.

Eékisté, mind pērēdiek a nótávo, litányiávo, dicsőségeē.

Há csak mégvagyok, mind viseētt szoknya az ágyfejnē.

Gyēre pajtás katonánok, jó lesz a szád opálkánok. (Ezt mondják, ha valakinek nagy szája van.)

Lóg az eső lába:nemsokára eső lesz.

Ki nēm taláász, mind a katona a Jókábuú (község Csallóközben). (Mondják, ha valaki útvesztőre jut.)

Fő vagy ruházvo, mind Dick (vidéki zsidó) sógorraa:sok teher nehezedik reád. Ugyan kivagy, mind Dick a sógorbú:nagyra vagy.

Kár voóna egísz minēst megszalajtanyi ēgy kancáē:kár volna azért a dologért oly nagy lármát csapni.

Úgy áll, mind a káломista hit:szilárdan áll.

Palláson korpa van bēnne. Itt van a fülēm mellett a pócon. (Annak boszantására mondják, ki nagyon keres valamit.)

Féere piszok, hagy iszok. (Akkor mondják, mikor valaki mást ivás közben el akar távolítani útjából.)

Ollany kövír, mind a máj.

Lētētte kanalát: meghalt.

Válogat, mind Apacse(?) az apró körtibe.

Magad asztaláhoó törüūd a késēdet:magaddal gondolj.

Ojjē, de nagy szél, ha még nēm áll. (Hányavetiekre mondják.)

Hosszúra nyúlik, mind a nímēt litánnya.

Erős, mind a krajcáros pipa.

Süt a Kata, szapul is, ha mēgdőrül, meszeē is. (Olyan asszonyra mondják, ki dolog közben mindenbe belekap, s közben pöröl is.)

Várjuk, mind a jó lélek a szabadulást.

Úgy áll a hajad, mind a bolond ember búzája: összevissza áll.
Örű, mind fazikas miko a kocsija fődől.

Ej, de kicsíptéd magad, mind fazikasinas Jézus névenapján.

SZÜCS ISTVÁN.

IRODALOM.

A nyelvészet.

Írta Réthei Prikkel Marián dr. (Különlenyomat a pápai benczés gimnázium 1903—1904. évi értesítőjéből. Pápa, 1904.)

Az értéktelen egyetemi értekezések és innen-onnan összetákolt értesítői fejtegetések korában jól esik egy pillanatra megállani ennél a középiskolai diákoknak szánt nyelvészeti csevegésnél. Jónévű nyelvész-ember írta, könnyedén, okosan. Szerzőjének az a célja, hogy részben a legjelesebb magyar nyelvészek, részben saját kutatásainak alapján bebizonyítsa a nyelvtudomány ellen fejlődő nagy elfogultság jogtalanságát. Sőt annak bizonyítására is vállalkozik, hogy a »nyelvészet egyike nemcsak a leghasznosabb, hanem egyszerűsmind a legélvezetesebb tudományoknak«. 37 lapon, ahol gyermekeknek beszélünk, tehát lehetőleg nem röviden: bizony lehetetlen e feladat teljes megoldása. Igen helyesen a régi módszertelen, délibábos nyelvészkedéssel (Czuczor-Fogarasi-féle szófejtések kipéczézésével, stb.) magyarázza nyelvtudományunk hagyományos népszerűtlenségének eredetét. Majd Simonyi szerint adja a nyelvtudomány meghatározását. Kifejti őstörténeti fontosságát. Itt Volf kutatásait ismerteti például, noha ezekre most már nem lehet olyan bizalommal hivatkozni, mert Melich kutatásai nagyon megingatták Volf eredményeit, már pedig népszerűsítő munkában csak lehetőleg biztos eredményeknek van helyük. Úgyes az idegen szavak művelődéstörténeti fontosságának magyarázata.

Ezek után három nyelvtudományi problémát fejt ki részletebben: a szófejtést, a jelentésváltozást s a szóalkotásban nyilvánuló néphumort. Példái többnyire ismertek — legtöbbet a Nyelvőrből vesz át és Simonyi Magyar nyelvéből —, de néha új szófejtéssel áll elő (pl. *dugába dül*, *csélcsap* stb.; a *teketória*-t Szarvassal szemben [a ki a *categoria*-val egyeztetette] a *tectorium tectoria* alakjából eredezteti; a *csuf*-ot a kfn. *schumpfe*-val [tréfáló, tréfa-szerző] veti össze). Sok elmés gúnynevet állít össze, jobbadán a Nyr.-ből, de itt elhagyhatott volna — apró olvasói kedvéért — némely nagyon is vastag elmességű gúnynevet (vö. pl. az *ügyvéd*, a *tojás* s a kövér emberek gúnyneveit). Stílusa könnyű és zamatos, de itt-ott egy kissé keresett, nem mindenütt elég gondos. Pl. ez a munka második mondata: »A nyelvészet vagy nyelvtudomány ugyanis egyike azon tudományágaknak, a mely iránt hagyományos, szinte megrögzött elfogultság uralkodik...« Vagy: »Ámde az utódokra nézve oly öröndetes eme

NB.

kikövetkeztetést már jóval előbb valószínűtlenné tette Petőcz Mihály uram...« — »Szószoros értelemben« (13) e h. a szó szoros értelmében (1. Helyes magyarság) stb.

De ez apró szépséghibák eltűnnek az egész művecske kedves, ügyes fejtegetései közt. A csevegő hang az utolsó lapon irányunknak, törekvéseinknek önérzetes, de tárgyias jellemzésébe csap át. A mi lelkünknek is legmélyebb óhajta, »hogy tűnjék el a művelt magyarság lelkéből a hagyományos elfogultság és gyökerezzék meg benne ennek helyében a gondviselő szeretet nyelve s az állandó érdeklődés nyelvének tanulmányozása iránt!«.

RUBINYI MÓZES.

Peres Sándor Neveléstana.

Bpest, 1904. Lampel Róbert (Wodianer F. és fia) kiadása.

Ezen a címen néhány hónappal ezelőtt új neveléstan jelent meg, a mely, különösen a napi sajtóban, alig keltett figyelmet és érdeklődést. Pedig határozottan megérdemelte volna. Már a könyv címe mutatja, hogy szerzője eredeti csapáson jár; nem neveléstant akar Peres adni, hanem a maga neveléstanát. Ki is emeli előszavában: »Megvalósítására törekszem a nagy költő akaratának:

Minden ember legyen ember és magyar,
Kit e föld hord és egével betakar!«

Az ilyen nagy becsvágygyal induló mű valósággal megköveteli a magasabb szempontokból való megbírálást. Ennek azonban ebben a folyóiratban természetesen nincs helye. Hanem legalább ennek a leendő tanítók részére írt könyvnek egy pár nyelvi sajátságára legyen szabad a figyelmet ezen a helyen is fölhínom.

»A magyar ember — így kezdi Peres fejtegetéseit a nevelés fogalmáról — neveli a *halmot*, a fát, az állatot és a gyermeket. Neveli, azaz: közreműködik abban, hogy a *halom*, fa, állat, gyermek nagygyá legyen. De a mi eszünk szerint nemcsak az ember nevel, hanem a föld, az eső, a meleg is, melyek a *fűnek*, a fának növekedését okozzák, vagy — ha úgy tetszik — segítik.«

Feltűnő ebben a fejtegetésben a *halom*. Hol az a magyar ember, a ki valaha *halmot* nevelt volna? Még feltűnőbbé lesz a dolog azáltal, hogy a második mondatban a *halom* helyett már *fű* olvasható. Halom és fű hogy illik össze? Félve bár, de mégis csak ki merem mondani rettenetes ötletemet: *halom* és *fű* talán egy és ugyanaz a német eredetiben. Itt az első mondatban *Halm*, Baum, Tier stb. volt felsorolva, a másodikban már *Gras*, Baum stb. Mondom, ez csak ötlet és valószínű magyarázat csak akkor volna, ha Peres műve nem volna olyan nagyon eredeti; nagyon fogok örülni, ha a szerző a dolgot másképp magyarázza és be tudja bizonyítani, hogy az ember, a magyar ember, nemcsak a *Halm*-ot, hanem, ha egész erejével nekifekszik, a *halmot* is neveli.

Még egy kifogásom van nyelvi szempontból. Peres a neveléstudományt a következő két főrésze osztja: I. A *Társadalmulástan*. II. A *Társadalmittástan*.

Igazán szükség volt-e vajjon erre a két barbár hangzású szóra, csak azért, hogy a neveléstan felosztása is eredeti legyen, különösen olyan könyvben, mely 14 éves gyermekeknek van szánva?

Csak ezt a két pontot emelem ki a 360 lapos könyvből. Talán akad szakember, a ki nyelvi oldaláról behatóbban tárgyalja Peresnek mindenesetre figyelemreméltó könyvét.

P. I.

Könyvészet.

Kalmár E. A mondatrészek. Három tanulmány. (Franklin; 2 k.50 f).

Nyelvtudományi Közlemények 1904. 2. füzet: Melich János: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. — Melich J.: Szláv jövevényszavaink (IX). — Balassa József: Magyar Hangtan. I. Magyar Fonétika. Ism. Gombocz Zoltán.

Akadémiai Értesítő. 1904. 176—177. füzet: Szinnyi J.: Az Árpádkori szövegi *u* betűk mivolta. — Melich J.: Adatok a magyar nyelv és helyesírás történetéhez. — Melich J.: A brassói latin-magyar szótártöredék.

Szemelvények a kódexek irodalmából. Bibliafordítások. Összeállította Balassa József. (Magyar Könyvtár 389. 30 f.)

Az erdélyi róm. kath. státus brassói főgimnáziumának értesítője: Gyárfás J. Tihamér dr.: Brassói-e vagy brassai?

Egyetemes Philologiai Közöny 1904. 8. füzet: Fiók Károly: A Brassó név és egy magyar hangtörvény.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Éjtszaka. Az új helyesírás 41. lapján Simonyi arra figyelmeztet, hogy *éjtszaka* helyes, nem pedig *éjszaka* (a nép nyelvében *éccaka*). Azt írja többi között: »A helyes *éjtszaka* helyett a hibás *éjszaka* alakot a nyelvészek hozták divatba. A *t* hangot nem tudták megmagyarázni s azért egyszerűen elhagyták, mert hisz *éj-szaka* = a napnak éjjeli szaka. Most már tudjuk, hogy a népnyelvben s a régi nyelvben ilyen kifejezések is vannak: *napotszaka*, *hetetszaka*, *nyaratszaka*, *teletszaka* s előrészükből valami ősrégi *birtokos* eset (genitívus) van megőrizve.« Tehát valamilyen birtokos esetragot sejt benne a szerző, minthogy az összetétel második részében birtokos személyrag is van. Én — ha szabad véleményt kockáztatnom — inkább *időrag*nak gondolnám. Valamiképpen egyes szavaknál *-t* helyragot találunk, mint *Segesvárt*, *Vásárhelyt*, *Pécsét*, *itt*, *ott*, úgy egyes szavaknál *-t* időrag van, hisz ismeretes, hogy az időragok nagy része egyúttal helyrag is. Tehát *éjt* = éjjel, *napot* = nappal és így *éjt-szaka* = éjjel szaka, *napot-szaka* = nappal szaka. A *hetetszaka*, *nyaratszaka*, *teletszaka* pedig ezek analógiájára van képezve. Ilyen *-t* időragot vélnek a következő idő-jelentő kifejezé-

sekben találni (igaz, hogy nagy részük a hely fogalmáról van átvíve): *karácsonytájt, éjféltájt, mihelyt, ez időtt* = ez időn (a jelen körülmények között).
 ENDREI GERZSON.

A *-t, -tt* helyrag csakugyan sokszor szerepel időhatározókban (l. ennek tárgyalását: A magyar határozók 1:349), de ebben az esetben nagyon kétes, mert hisz akkor *éjt-szaka* — ha az első tag időhatározó — annyi volna mint *éjben-szaka*. Itt nem volna kellő kapcsolat a két tag között, s nem volna megmagyarázva a személyrag. Ha ellenben birtokos esetet látunk benne, akkor *éjt-szaka* = az éj-nek szaka Vannak ilyen alakok is: *éjten-éjjel, éjten-éjtszaka* (NySz), s nem volna lehetetlen, hogy itt az *-n* a finnugor birtokosrag, mert a *-t* tulajdonkép csak határozott artikulus volt (l. TMNy. 650—1).*

A szerkesztőség.

Szegények vagyunk, de jól élünk: egyike a legpompásabb magyar közmondásoknak. Jóformán benne van az egész magyar életmód, a maga vendégszeretetével, vigságával és tékozlásával együtt. Ezt azonban hiába keresné gyűjteményekben. Ez nem népies, hanem *úri* közmondás. Állítólag Roskovics Ignác kitűnő festőművészünkől származik, a kinek hasonló jeles mondásai tucat-számra keringenek, de talán egy sincs annyira a szívünkéből véve, mint ez.

1903. I. 8.

MAGYAR NEMZET.

Pro domo. Többször hallottam és olvastam, hogy a MTsz. egyik-másik használója ezt vagy azt a szót, a mely itt meg itt van közölve, nem találta meg a szótárban. Azonnal utána néztem, és íme a szó mégis csak ott volt a MTsz.-ban a maga helyén. Igaz, hogy némelyiket a betűrendes szótató nélkül, a mely csak a harmadik kötet végén lesz, bajos előbongészni. De némelykor olyant sem találunk meg benne, a melynek megtalálásához nem kell egyéb, mint a magyar betűrend tudása. Így a Nyr. legutóbbi számában (416. l.) azt olvasom, hogy a *roszátlódik* szó a MTsz.-ból »valahogyan kimaradt«. Dehogyan is maradt ki! Ott van a II. kötet 311. hasábján mint mutató-szó, a *róstyá* és a *roszog* mutató-szó között, tehát a maga kellő betűrendi helyén.
 Sz. J.

Kérelem a Magyar Oklevél-Szótár olvasóihoz. A befejezéséhez közeledő Magyar Oklevél-Szótár 1055-től kezdve a XVIII.

* Szarvas Gábor is tévedett, mikor az *éjszak* és *éjtszaka* szokat a NySz-nak egy cikkében foglalta össze, holott a nyelvmélekek s a mai élőbeszéd is következetesen megkülönböztetik. Az *éjszak* helyett idéz ugyan Sz. G. a JordC. és ÉrdyC. három mondatában *eczak* alakot, de ez a gyűjtőnek vagy Sz. G. segédjének tévedése volt, a kódexekben mind a három helyen *eczak* van írva. Viszont az *éjtszaka* idézetei közt (2. pont) hibás a »Hall: Paizs 19b« jelzésű idézetben: *északának* idején«; Hallernél a 19. lapon ez van nyomtatva: *éczakának* idején. Szintoly hibás a Mikesből való idézetben jó *éjszakát* e. h. jó *étszakát*.

század végéig menőleg a régi magyar életnek ezer és ezer szavát és szólását foglalja magában. A letűnt világnak számtalan tárgyát, szokását, különösen a köznapi élet apróbb, de nyelvileg sokszor annál fontosabb dolgait egykorú magyarázatok, fölvilágosítások nélkül ma már gyakran igen nehéz, nem egyszer teljesen lehetetlen megérteni. Nagyon természetes tehát, hogy az efféle régi adatok rengetegében a szótáríró igen sokszor el-eltéved s mindnyájunkkal közös emberi gyarlóságából is sok alkalma van hibákba esni. Az Oklevél-Szótárban is legjobb akaratom s leggondosabb utánjárásom ellenére is bizonyára számos hiba lehet (néhányat utólag már magam is észrevettem). Hogy e hibákat, tévedéseket még kellő időben helyre lehessen igazítani, bizalommal kérem a szótárnak minden tudományos érzésű használóját: szíveskedjenek észrevételeiket, kifogásaikat valamely tudományos folyóiratban (Magyar Nyelvőr, Századok stb.) mielőbb közzétenni, vagy pedig egyenesen velem közölni, hogy a mű függelékében (»Pótlások és javítások«) az észrevett hibákat mindjárt helyre is igazíthassam s a szótárt ezzel értékesebbé tehessem.

Minden helyreigazítást köszönettel fogad

Budapest (Akadémia-palota), 1904 szept. 15.

ZOLNAI GYULA,

a Magyar Oklevél-Szótár szerkesztője.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Beszélgetés.

Bérczy Fülöp az Orosházával szomszédos vásárhelyi pusztáról egy párbeszédet közöl 31:111, — rettentő például tárván a szemléelő elé, micsoda vad emberek lakják azt a vidéket! Én ott születtem, ott nevelkedtem föl, de afféle szólásokat soh'se hallottam. Egyebek mellett az a körülmény, hogy a beszélgetésben megszólított, míg ő maga kolbászt eszik, az apróságnak krumplit, tököt ad, világosan igazolja állításomat. A vásárhelyi paraszt inkább maga nem eszik, de a gyerekeknek od'adja a mi jobb falatja van. Álljon itt a szóbanlevő beszélgetés vásárhelyies kiejtéssel:

— Mit falatozik ken bátyámuram?

— Egy kis kolbászt biz én.

— Hát az apróságnak mit ad ken?

— Mit annék? — a mi van.

— Hát a Jóska együtt van-e az Esztivel?

— Dehogyan van, dehogyan van . . . kijártuk mán a kapitányt is; — nem világosítja a föl; aszongya nem tőhet ú abba sömmit. — Mondok: ha nem tőhet a kapitányúr, maj tőszök én a nyomorult vőnek, hogy a szél sē éri a testit a daganattul.

— Haggya ken bátyám majd összetörődnek a fiatalok maguktul.

CSOKÁN PÁL.

Tájszók.

— Zabolai (háromszéki) szójárás. —

Lámpamécs: lámpabél.*lűdükür*: szatyor (gyékénykosár).*papucs, topán, magas cipő*: cipő.*jaj de fokhagymás!*: jaj be büszke.*vígság*: bál (vígságba megyek).*cserszegett*: sercegett, pattogtat.*gardon*: gordon, gordonka (kisbögő).*pof*: pofon.*meghültem*: megéheztem.*télbe, nyárba*: télen, nyáron (de: tavasszal, ősszel).*szeretném elmenni*: szeretnék elmenni.*cifrás a világ*: öreg asszonyok mondják az ünnepi ruhába bújtakra.*glicsu*: korcsolya.*csáklya*: fából készült korcsolya.*ruva*: fejkendő.*nagy ruva*: nagykendő.*köntöstartó*: szekrény.*ganyézni*: trágyázni.*szivar*: cigaretta.*bórszivar*: szivar.*suskás szivar*: hüvelyes cigaretta (suskás szivarat veszek).*rökölyönszemű a gabona*, ha telt, ha acélos.*ercs-morcs*: torzonborz.*sakter (schotter)*: kavicsshalom (az utak kövezésére).*sakterozni*: a kavicsot halomba rakni.*kecskebukó*: bukfenc.*fővel, süvel*: főve, sülve (csak egy családnál hallottam).*bérlő*: bélés (ruhabélés).*zekeujjas*: bekecsfajta kabát.

ERDŐS DEZSŐ.

Növénynevek.

Tüzesembérvirág-gya: ezerjófű, *Erythraea*; — *sisalak*: vízi növény, melynek levele háromszögalakú, de alja ékalakban ki van vágva, *Sagittaria*; — *séfséfa*: ördögcérna, *Lycium*; — *biékarokka*: *Equisetum*; — *csuhu*: káka; — *tikhur*: *Alsine media*; — *iszalag*: *Clematis vitalba*; — *istenpapuccsa*? — *élethalok*? (nevét onnan vette, mert a gyermekek szokták levelein számíttatni: élek-e vagy meghalok? Virága sárga, csillagalaku; tövéből hosszú fonálszerű, piros színű indát bocsát ki, melyet *suttyogónak* híznak); — *lusuóska*: *Rumex*; — *porcinkuó*: porcogófű, *Herniaria*; — *gilicetüske*: *Ononis*; — *pippany*: *Taraxacum*; — *gyövvüötény*: futófű, *Convulvulus*; — *uti-futifű*? — *madárlevé*? — *kuódistetű*; — *vizikorsuó vízi tök*: *Nymphaea alba*; — *juózag*: levendula; — *imla*: a gabona közt terem s porseprüket készítenek belőle [?] — *bozogány*: a gyékény közepéből nő ki, ennek a virága.

Bogarak neve: *baguócs*: bögöly; — *muszlica*: apró légyféle; — *bogár*: légy; — *lúdarázs*; — *istentehene*; — *szarturuó*; — *csimaz*: gabonaféreg; — *márnobogár*: a víz színén szokott futkozni.

(Rábaköz, Bó-Sárkány.)

GÖSY GÉZA.

Keresztnevek.

Kölesden az evang. egyházban 1835—1859-ig, 25 év alatt 319 fiúból kereszteltettek 91 Jánost ($29^0/0$), 58 Istvánt ($18^1/2^0/0$), 56 Györgyöt ($18^0/0$), 42 Józsefet ($13^1/2^0/0$), 15 Mihályt ($4^3/4^0/0$), 11 Andrást ($3^1/2^0/0$), 9 Lajost ($3^0/0$), 5 Károlyt, 4 Pált, 4 Sándort, 3 Imrét, 3 Zsigmondot, 2 Illést, 2 Mátyást, 2 Pétert, 2 Ádámot, 2 Gyulát, 1—1 Vilmost, Miklóst, Fülöpöt, Konrádot. — Ugyanazon időszakban 277 leányból kereszteltettek 79 Erzsébetet, ($28^1/2^0/0$), 62 Katalint ($22^1/4^0/0$), 45 Zsuzsannát ($16^0/0$), 38 Évát ($13^3/4^0/0$), 23 Juliánnát ($8^0/0$), 9 Zsófiát, 7 Máriát, 6 Annát, 3 Terézt, 2—2 Rózát, 1 Karolinát. — Férfinév kiterjed 21-re, a zöme azonban csak 6—7, a többire alig jut egy-kettő, ezek is többnyire a pap, tanító s néhány uralkodó mesterember családjából. Leánynev már csak 12-re terjed, a zöme ennek is csak 6—7, a többi kevesek közt oszlik meg. — A nevek viselőik növekedésével így alakulnak:

Jánoska, János. (Jancsi vagy Jankó sértés volna.) Pistika, Pisti, Pista, István. (Istók sértő.) Gyurica, Gyuri, György. (Gyurka olyan sértés, hogy ezért a Gyuri felmond a gazdájának.) Józsika, Józsi, József. Misi, Misa, Mihá. (Miska sértő.) Andris, András. Örzsike, Örzsi, Örzse. Böskét nem mondanak, Örzsébetet sem, legfellegbb iratkozáskor. Katica, Kati, Kata. Zsuzsika, Zsuzsi, Zsuzsa. (Zsuzska sértő.) Vicika, Vika, Éva. Juliska, Juli. (Julcsa csak mesterembereknél.) Zsófica, Zsófi. Márika, Mári. Pannika, Panni, Panna.

LÁGLER SÁNDOR.

IZENETEK.

E. D. Lelkes sorait élvezettel olvastuk, de a hathatósabb nyelvörzésre irányuló javaslatait nem lehet megvalósítani. A M. Nyelvőr a nagyközönségre közvetlen nem hathat, mert — a nagyközönség nem olvassa a M. Nyelvőrt, csak egy pár száz ember, majdnem kivétel nélkül tanár és tanító. Így tehát csakis az iskola által hathatunk a jövő nemzedékre. A nagyközönség számára minden tudnivalót összeállítottunk *Helyes magyarság* című könyvünkben. A napilapok — melyekről czikkében panaszkodik — erről a könyvről még tudomást se vettek, nemhogy tanításaiból okulnának. Ők csak hazafias jelszókkal és frázisokkal tudják jóltartani olvasóikat, de a csendes és termékeny hazafias munkát nem tudják megbecsülni és hasznosítani. — Azt is írja Kegyed:

»Alakuljon a magyar nyelvtudósok körében egy bizottság, mely, mint a magyar nyelv igazi őre, minden forgalomba kerülő könyvet, hírlapot, folyóiratot, szóval mindennemű nyomtatványt fölülvizsgáljon, nyelvüket kiigazítsa, főleg pedig a napilapok és folyóiratok szerkesztőségét a helyes magyarság terjesztésére legalkalmasabban hivatott, általuk szerkesztett lapok nyelvének egy kiküldött, állandó szakértővel való teljesen megbízható átalakítására kötelezze.«

Vajjon hogy tarthat ilyesmit lehetségesnek? Azt hiszi, annyi százan vagyunk nyelvtudósok, hogy győzzük ezt a rengeteg munkát? Azt hiszi, a nyelvtudósok egyetértének minden kérdésben? S végül azt hiszi, hogy az írók és szerkesztők elfogadnák ajánlközásunkat? — Ámde ma már maguk a nyelvészek is, legalább a kik a mai nyelvészet tudományos elveit ismerik, azt vallják, hogy cenzurával és erőszakkal nem lehet az irodalmi nyelv tisztaságát megőrizni vagy helyreállítani. A nyelvész tulajdonkép csak megállapíthatja s megmagyarázhatja, mi van meg és miért van meg a régi nyelvben, a népnyelvben s a jeles íróknál, s ezt aztán — okkal-móddal — követendő mintául állíthatja föl. A ki nyelvész ennél tovább megy, s különösen a ki a maga nyelvérzékét tartja csalhatatlannak, az olyan jogot bitorol, a mely senkit meg nem illet. —

K. Á. — IV. osztálybeli tanuló: tulajdonkép ez a helyesebb kifejezés, mert szabatosan kifejezi azt, hogy IV. osztályban levő tanuló. IV. osztályú tanuló: ez az újabb, rövidebb kifejezőmód ilyenek mintájára keletkezett: másodrendű, harmadrangú, másfajú stb. — »Énekli az összes növendék« így, egyes számmal, egészen szokatlan és helytelen, ámbár a többséget jelentő számnevek mellett nyelvünk egyes számot szokott alkalmazni. De hogy az összes mellé irodalmi nyelvünk mindig többes számot tesz, ez is azt bizonyítja, hogy maga az összes használata idegenszerű s csak a nyelvújítás alkotta a német *sämtlich* mintájára (mert *samt, zusammen* a. m. össze, együtt). Magyarosan így van: Énekli valamennyi növendék.

B. D. — Legyen akarata szerint!

Beérkezett kéziratok. Csefkó Gy. Tájszók, szólások, helyreigazítások. — Kropf L. Paprika, császármadara stb. — Gálos R. Brassó etimológiájához. — Paal Gy. Gyanúsított kifejezések. — Nagy József. A méterrendszer műszavai. Közmondások, adomák stb. — Erdős D. A magyar nyelvért. — Kallós E. Fokozás. — Benkóczy E. Gyümölcsnevek, két szálló ige stb. — Komoróczy M. A barkóság nyelvjárása. — Szeremley Császár L. Adatok a keleti székelység nyelvéhez. — Ketskés Gy. Zs. Ez az. — Blanár J. Tájszók. — Pálfi M. Az artikus magyarjai. — Endrei G. Az *áll* ige németes használata. — Badinyi M. Meghonosult magyarok a békéscsabai tótok nyelvén. — Teleky I. Helynevek stb. — Domaniczky Gy. A kettős betűk egyszerűsítéséhez. — Borbély I. Kemény Zsigmond nyelve.

Válaszokat küldtek: Beke Ödön, Belányi Tivadar, Gönczy Miklós, Paal Gyula, Révész Ernő, Sztrokay Lajos, Teleky István.

Beküldött könyvek. Petri Mór: Szilágy vm. monografiája. 5. kötet. (Kiadja Szilágy vm. közönsége.) — Alexi Gy. Román nyelvtan és gyakorlókönyv. 2. kiad. (Lampel, 3 k.) — Récsey V. Keresztény templomépítés az ókorban. (19 képpel, Stephaneum.) — Kiss E. Vörösmarty és krónikásaink (Külön ny. az Erd. Múzeumból. Kolozsvár, Ajtai K. A. 30 f.) — Baumgarten F. Forrástanulmányok Nagy Lajos és Velence viszonya történetéhez. (Athenaeum, 1903.) — Kingsley K. Hypatia. Regény az ifj. sz. átd. Zigány Á. (2 kötet 3 k. Franklin.) — Gyöngyösi L. Fiatal házások s egyéb elbeszélések. (Egri nyomda 1903. 1 k.) A régi ósvényen (Lampel, 1903 1 k.) — Ölyvedi Vad Imre: A törzsörmester (Szeged, Schulhof, 2 k.) — Olesó Könyvtár 1350—2. Keller Gottfried: Falusi Romeo és Julia, Ford. Elek Artur (60 f) 1353—60. Sandeau Gy. La Seiglière kisasszony. Ford. Büchner L. (80 f). 1357—8. Concha Gy. Brassai emlékezete (40 f). — Sávitrí. Szanszkritből ford. Vértessy Dezső (a makói gimn. értesítőjéből). — Sárói Szabó L. Áttekintés valamely háború lefolyásáról (Márkus S. 1 k.).

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szónetel kivételével.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

A BESZÉDRÉSZEK OSZTÁLYOZÁSA.

A beszédrészek szokásos osztályozása három szempontból történt, ezek: 1. A szónak jelentése. 2. Szerepe a mondatban. 3. Ragozása s képzése (Paul: Prinzipien 327. kv. 1.).

A szó jelentése szempontjából a főnév, melléknév s ige megfelel a logikai tárgy, tulajdonság s cselekvés osztályainak. De ez az osztályozás nem kizárólagos, mivel a névszó is fejezhet ki részben tulajdonságot, részben cselekvést (l. alább).

Ellenkezik e szemponttal továbbá az is, hogy a számneveket s a névmásokat külön csoportosítják, mert ezek is részben főnévi, részben melléknévi szerepet viselnek. A jelentés szerint tehát bajos és helytelen az osztályozás.

Mondatbeli szerepüket tekintve a beszédrészeket így lehetne osztályozni: a) a melyek maguk is mondatot alkotnak, b) a melyek a mondatnak részei lehetnek, c) kapcsolókra.

Ha vesszük az a) pontot, akkor ide sorolhatnók az indulatszókat, pl. *jaj*; csakhogy ezek is lehetnek egyúttal mondatrész is pl. *Jaj a fának, mely nem terem gyümölcsöt.* — A másik volna a verbum finitum, de viszont ez most már általában mint praed. szerepel határozott alanyval kapcsolatban, tehát mondatrész. Sőt a verb. subst. már valóságos kapcsolóvá törpült.

Más beszédrész is van pl. a relatív névmás, mely egyszerre mint önálló mondatrész s kapcsoló is szerepel, pl. *Az olyan ember, a ki ezt elhiszi, oktalan.*

Hasonlókép a mutató névmás, mely vonatkozást is jelent a megelőző beszédre, de egyúttal önálló mondatrész is.

Továbbá a főnév mondatbéli szerepe az, hogy különösen vagy alany, vagy tárgy (határozó) legyen. De lehet tudvalevőleg jelző is (appositio, birtokos), ez pedig a melléknév dolga; lehet állítmány, pedig ez az ige dolga. De ráadásul más beszédrész is lehet gramatikai alany a mondatban, pl. *Elvenni emberség, adni*

istenség. A *derék* nem fél az idők mohától. Az *alvó* aluszik, a *bujdosó* búvik.

Nagyon kétes a határozó szók s kötőszók elválasztása. Sok nyelvben ugyanazon szó, ha egyszerű mondatban van, praepositio, ha összetettben, akkor kötőszó, pl. a németben *ehe, seit, während*, különösen az angolban *for, after, till*; a magyarban is *hol, mikor, miért* főmondatban adverbiumok, s a *mielőtt, miután, hogy* szintén ilyenekből fejlődtek kötőszókká.

Vége a ragozásból s képzésből kiindulva a beszédrészeket fel lehetne osztani: a) ragozható s ragozhatatlan (indeclinabilia) szókra. De íme a főnévnek sincs ragja a nom.-ban. b) A ragozás módja szerint, de íme itt sincs határozott s pontos választék. A latinban, németben, néha a magyarban is pl. különbözik a főnévtől némely névmás ragozása, de viszont sokban megegyezik. A melléknévnek az indog. nyelvekben szintén részint eltérő, de részint viszont sokban megegyező a ragozása. Fokozásra képes gyakran a főnév is; viszont sok melléknév van, a mely nem fokozható az indog. nyelvekben. Végre a határozó szók is fokozhatók: *közelebb, távolabb, alantabb, alább, odább, hátrább, félrebb*. Látjuk tehát, hogy a beszédrészek közt nincsen áthághatatlan határvonal, sőt könnyen s gyakran összekeverednek, másutt is, valamint a magyar nyelvben is, a mint a következő fejtegetésekből majd egyenként kiviláglik.

I. Melléknév mint főnév.

Az indogermán nyelvekben legfontosabb különbség, hogy a melléknév a nemek¹⁾ szerint alakilag változik, a németben még a ragozásban is eltérés van: *gut, guter, gutes: der Gute*. Hozzájárul, hogy a melléknév általában fokozható s ez az egyetlen ismertető jele az ural-alt. s finn-ugor nyelvekben. Erről habozás nélkül azonnal felismerjük a *ház* s *jó* szavak különbségét.

De ismeretes, hogy a melléknév könnyen főnévként szerepel, részben alkalmilag (okkasionell), részben szokás szerint (usuell). Olyformán, hogy a melléknévnek bővül a jelentése valamely tárgyi vagy személyi képzet hozzájárulásával, vagy a helyzetből merített képzetek bővülésével. Természetesen minél tágabb körű, vagyis minél elvontabb a melléknév, annál inkább bővíthet mellékképzettel s szerepelhet főnév gyanánt.

1. Leginkább akkor, a mikor nem valami meghatározott, hanem csak általános képzet lebeg a beszélő lelke előtt, a mely mindent

magában foglalhat, a mi a melléknév által jelzett tulajdonság körébe tartozhatik, s rendesen a beszéd összefüggése dönti el, mi értendő hozzája.

Példák Faludiból: Minden emberről *jót* mondj NE. 81. Ezek a minden *jótól* messze rugaszkodtak NU. 25. Megutáltatják a *rosszat*, az áhétatosságot kínálják NU. 133. Akaratom mind csak a *gonoszhoz* tart NE. 106. A szem is akad *csunyára*, a fül is hall *lustát* NU. 174. *Mindent* megtekint, *sokba* ártja magát NU. 178. *Veszedelesnek* tartom még a közelségét is Londrának NU. 44. A szokás már *széppé* és *dicséretessé* tette a bosszúállást NE. 63. Könnyen a *tilalmasra* ragadja embernek szívét NA. 117. Megalkudtunk volna a *meglehetőséssel* NA. 112. A mi természetünk gyarolságából a *földiekre* nyomattatván, leheverészik NE. 136. *Többre* nem kívánczik NU. 67

Mindezeket ki lehet egészíteni a *dolog* szóval. Hézagpótló szó ez, mint a német *Ding, Sachen*, a latin *res*, valamint az *izé*, és annyit ér, mintha határozatlan névmás volna. Mindenféle, a legváltozatosabb jelentésű szóhoz hozzáfűzhető s látszólag alig van egyéb szerepe, mint hogy a ragot felvegye, pl. Ha igazán érzed szivedben a *megfizetésnek dolgát* NU. 91. Ilyen, midőn a *súly* képzőt helyettesíti, pl. Igen irtóztató *szörnyű dolgokat* mond a más világról NA. 59.

2. Még általánosabb jelentésűek pl. ezek:

Hatalmasan szaporodik a *nem jó* NE. 144. Lássuk közelebb, *igazat* tart-e a beszéd NA. 101. *Nagyra* becsülöm NE. 24. *Csuda nagyra* terjed titulusok NE. 20. Nesze emez a nagy óriás, mely *kicsinre* szabta magát NU. 86. *Többre* másra sohasem áhitozott NU. 64. Lelkekkel *keveset* gondolnak NU. 29. Mikor a *szépről* esik a szó NE. 36. *Csúfra* üti felebarátjában még a *jót* is NE. 171. Hével a *hideget*, *jóval* kell a *gonoszt* meggyőzni NE. 143. *Többre*, *nagyobbra* igyekszik NU. 178. *Mindenből* kiforgat bennünket az idő NU. 182.

Értékes adat ezek megértésére a következő példa: És nem veszik észre, hogy *szép valamit* szoktak oda hinteni, a hová a tört rakogatják NU. 15. Így: Közleni akarna *fontos valamit* veled Ar. Hamlet 28.

Innen ered a következő átmenet, hogy már egészen önálló főnévként szerepel jelentésében is a melléknév, sőt mint birtok is:

Nincs *szűki* azoknak, kik hamis vallást prédikállanak NE. 117. E földi állapotnak *nehezei* között NA. 189. A nádszált maga *neheze* sebes röptében is lefelé szokta hordozni NE. 136. Nem volt *mása* nagy darab földön NU. 118. Könnyen a *tilalmasra* ragadja embernek szívét NA. 117. vö. boglyák *hüvösében*; tenger *mélyében*; éj *sötétében*: erdő *sűrűjében* stb.

3. Az ilyen általánosság mellett viszont a legkülönfélébb mellékképzetek sorakozhatnak a főnévi melléknévhez s érthetők a beszéd összefüggéséből.

Pl. *tett, cselekedet*: Jóra ébreszsze NU. 99. A jót elkövessük s a gonoszt elkerüljük NE. 81. Se magukkal, se másokkal jót nem tésznek NE. 49. *Rosszra* gerjesztenek. — *Személy, illet. ember*: Az áhétatosság jókká teszen bennünket NU. 69. Még *irigyim* is azt fogják mondani NA. 108. *Esztelenek!* arra szagatnak, a miről őket megítélik az okos jámborok NU. 26. A betegek körül forgolódik NU. 13. A dúsoknak és a szegényeknek sorsát NU. 65. A dúsok és nemesek a pokol fenekére vettetnek NE. 66. Sokaknál már mintegy törvénybe ment NU. 70. Szeretik másokban az érdemes jóságokat NU. 186.

Nevezetes, hogy mind többesben van, de van egyes számú is, azonban akkor is gyűjtő vagy általánosan összefoglaló értelmű, pl.

Ritka a *szent* benne (Londrában) NU. 36. A kire haragos szemet mutat, hetes beteg utána NA. 82. Nem az tartatik *gazdag*-nak, kinek sok vagyon NU. 67. *Vak* vezeti a vakot. NU. 171. NB! *Keveset* tudok, a kik felerőlköttek volna NU. 139.

Egyes személyre is vonatkozhatik konkrét jelentéssel:

Azt gondolá a *gyáva* NU. 99. Hallád-e, mint folya nyála a jámbornak NE. 27. vö. Ezen szókra a *jámbor ember* elballaga NU. 74. *Gazdag fősvény* NU. 121. Oly *idegennek* tartott lenni, mintha soha sem látott volna NE. 40. Már csak aliglan pihegett *szegényke* NU. 142. A halál a *betegre* kezdé borítani maga képét NU. 142. Túl vagyunk már minden reménységen; ne kínozzuk tovább ezt a *gyengét* NU. 143. *Más egyik* (t. i. ember) azt meré mondani NA. 12. *Más egy* (t. i. asszony) csipőjére téven kezét imigyen szóla a dologhoz NA. 22. Vagy *kevélynek*, vagy *gyáva együgyűnek* tartja NE. 36. A ki istenétől elpártolt, *árvájához* sem lesz hív NU. 171. *Szentnek* mutassa magát a *szent* előtt NU. 199.

Ide tartoznak különösen az s-képzős melléknevek, pl.

Örökös NU. 57. *pártosára* akad NA. 149. *ismerősi* NU. 136. *lakós* NU. 194. *uzsorások* NU. 195. *tudós* NU. 199. *tisztes házasok* NU. 62. Hát megett kerüli meg *haragosát* NE. 65. Bakkus, az iszákok, *garázdások* istene NU. 120. A világ *nagyságosai* (hol?). A *jámborok* és *értelmesek* szerették NU. 114. A *gyilkosok* NE. 62. *Tanácsos* NU. 179. *Okos, szemes, erős, híres, kedves* NU. 205. 206. 58. Dermedjenek a *hivatalosok* a sok falatok miatt NU. 110. *Osztályossá* nem tette NE. 23. — Azután *-talan* képzősek: veszti az *ártatlant* NU. 164. A *nőtelenek* jámborságok NU. 38. Visszapironkodtatja a *szemteleneket* NA. 144.

Állat: Minden bokrot kiver, hogy *vadra* akadjon NU. 54.

Hely: Hol itt a *sötétben* pör támadna NU. 61. Mind *szélire*,

mind *hosszára* nézve messze nyújtózik titulusok NE. 24. Bátor magas helyen lakjék, erőlködjünk, a míg megmászszuk *meredekét* NU. 206. *Meredekre* csal, lehengerít NU. 192.

Idő: *Elsőben* azt végezék NA. 25.

Szín: A rendetlen élet leszedte az eleven *pirost* ábrázatjáról (Fal.). Nem öltözhetünk-e mi pontzion színbe vagy *tengeri zöldbe* NE. 171.

Forma, mód: Ez *annyiban* tartatnék NA. 126.

4. Az eddigi példákban a főnévalkotó mellékképzetet némileg még a melléknév fogalma rejti magában, noha, mint láthatni, a *jó, rossz, gonosz, sok* egyformán használatos tárgyak és személyek jelölésére; ebben a mondatban pedig: »a *hosszát ki nem várhattuk*« idő, ellenben a fönt idézett, »mind *szélire*, mind *hosszára* nézve messze nyújtózik titulusok'-ban *hely* a beléfoglalt mellékképzet; *sötét* a f. id. mondatban a *helyet* jelenti, ellenben: »A *sötétet* nem, inkább a *világosat* szeretem« színt foglal magában.

Hogy tehát a váltakozó lehetőségek közül melyik mellékképzet érvényesül, azt csak az összefüggés, a környezet határozza meg. Még inkább érvényes ez a következő esetekben, a melyek kizárólagosan csak a beszédbeli összefüggésből nyerik sajátosságos s pontosan meghatározott jelentésüket, a kiegészítő mellékképzetet.

Ilyen pl. Semmi *rosszal* nem korcsos természeted (Fal.) Mellékképzet: *tulajdonság*. — Mosdott arczával és ünneplő *czifrával* jelennek meg NA. 176. *Ruha*. Pénze nem lévén, kölcsön névvel sokféle *tarkát* szedegette (sic!) öszve NU. 77. *Ruha*. Kiadok szolgálímon, vetkőzöm a *színesből* NU. 84. *Ruha*. — Nem akarod megadni a *kölcsönt* NU. 81. *Pénz*. A ki *nagy nagyba* játszik, abban nagy a kívánság NU. 132. *Pénz* (vö. a jelző nem határozó, hanem melléknév!). Csak *kevésbe* játszott NU. 132. *Pénz*. Csak abban egyeznek meg, mint fűzethessenek *legtöbbet* véle NU. 22. *Pénz*. Engednek, nyeretnek véle, hogy *többre s nagyobbra* csalhassák NU. 33. »*Veszteség*.« Addig úzte, győzte, a míg *mindenét* belé nem ölte NU. 95. *Vagyon*. Mái nap a szegénység szégyenében nem tud mit tenni; kihez képest vigyázz *kevesedre* NE. 48. »*Vagyon*.« Magok *örökében* kívánnak élni NU. 167. »*Öröklött vagyon*.«

Szó, beszéd a mellékképzet ezekben az esetekben: Mindazonáltal nem tűrheté, hogy e *keveset* ki ne mondaná NU. 8. Szinte *eleget* mondál NE. 170. *Ital* ebben a mondatban: A barom csak annyit iszik, a mennyi kell neki; én pedig az *eléggel* nem elégszem meg NU. 119. *Íz* ezekben: Bölcsen keveri a *keserút az édessel* NA. 77. *Édesnek* vélik NE. 61. *Ingóság* ebben: Nagyobbra becsülte az ott-honyos illendőséget itt-amott faragott gondos *czifránál* NU. 145. *Kincs*: Jóllehet ne férjen kincses ládáiba a *már sok*, mégis több kell néki NU. 67. *Pénz*: A tíz *forintos* tízszer jobb ő előtte

annál a mi ötünkénél NU. 22. *Bűn és esés*: Tartóztatd indulatidat, mikor nagy fertelmes bűnre késztnék, de ha azonban szabadon bocsátod az *aprókra*, még amaz *öregekben* is *nagyokat* esel végtére NE. 137.

A mondottakból azt tapasztaljuk tehát, hogy igen könnyen juthat a melléknév főnévi szerephez, még pedig igen különféleképpen. Valószínű, hogy minden melléknév képes reá; de vajjon valamennyi melléknév viseli-e ezt a szerepet alkalmmilag, vagy melyek azok, a melyek még nem öltötték soha magukra, ennek a megállapítása a nyelvi statisztika feladata. Érdemes is volna megcsinálni, mert lehetségesnek tartom, hogy ebből a kérdés bővebb megoldására új szempontokat kaphatnánk.

Kitűnik továbbá fejtegetésünkéből, hogy a főnévalkotó mellékképzetek annál könnyebben fűződhetnek a melléknévhez, minél tágabb ennek a köre, a melyre vonatkozhatnak. Az ilyenek mint *jó, rossz, sok, kevés, nagy, szép, rút, cifra*, minthogy előre s élettelenre egyaránt vonatkozhatnak, gyakrabban, mert többféle értelemben használatnak főnévként is. Viszont pl. *kevely, irigy, gyáva, vak, jámbor, öreg, ifjú, fiatal, árva, fősvény, idegen, vad*, ritkább változatban, mert egy értelemmel s rendesen csak élő lények jelzői szoktak lenni. Mások meg, mint *hideg, meredek, setét, piros, tarka* csupán csak élettelen, sőt csekély számú szó jelzői, tehát szintén ritkább változatban szerepelhetnek főnév gyanánt. Vagy élők, vagy pedig csak élettelen tárgy jelzői az *-s, -talan* képzős melléktnevek, s azért ezek is csak megszorítva használatosak főnévileg.

II. Főnév mint melléknév.

Valamint a melléknév főnévként, úgy használtatik viszont emez melléknévnek. Számos példát összeállított Simonyi Nyr. 4:106.

Bővebb bizonyításra a mondottak után nem szorul, ha azt állítjuk, hogy a melléknév főnév gyanánt csak úgy állhat, ha köre szűkül. Más szóval ez annyit jelent, hogy a *genus* jelentés van a *speciēs* értelmében használva. A megfordítottja ezen eljárásnak, ha a főnév szerepel melléknévileg; ilyenkor, ha igazi melléknévi a jelentése, a főnév egy, illetőleg csak néhány jegyet tart meg egész köréből. Pl. Nem álmodozik a reménységnek *tündér* biztatásával NE. 84. Akkor a palota, mint valami *tündér* épület, változik hol táborrá stb. NU. 122. Ki képzelné ide a *tündért* minden jegyével, hacsak nem birtokosnak akarná venni?

Világos, hogy itt a tündér szó csak a. m. *rendkívüli szép, csalo*ka, ezek a tulajdonságok pedig a *tündérnek* csak egy-egy jegye.

Színbársony bérli hintódat NU. 89. *Színbársony* a. m. tiszta bársony, valamint *színarany* aurum purum; szín *rubint* és gyémánt NA. 114; tkp. *fényes* bársony, mert a szín maga is megszorítva *fény* jelentésben is szerepel, pl.

A *kiszínlett* szépség nem boríthatott jobb arczát NA. 72. Mindenkor s mindenütt tökéletes jóra szorít, és teljes becsületet *színlett* ki rajtunk NA. 145. Előkapják a városnak *színét*. NA. 164. A *szín*- és köznép már dobra verte fősvénységedet NU. 116. Színes vendég. NA. 66.

A *fény* pedig nem maga a *szín*, hanem a színnek csak egyik jegye, tulajdonsága.

Rongygyal, koplalással *remete* étellel meggazdagodni NU. 94. a. m. *magányos* élet, noha *magány* és *remete* nem ugyanegy fogalom; amaz emennek csak egy jegye. *Remete* erdőkben magános lakással éldegélni NU. 39.

Csaknem minden vétek talál magának *vendég*-arczát NU. 185. A vendég szónak csak egy jegye érthető itt: *ideiglenes*, vö. *vendégoldal*, *vendéghaj* Lehr Toldi 17. l.

Azt vélem, hogy a *köz* szó is eredetileg főnév ebben a jelentésben 'intervallum, spatium, medium', és melléknévként használva csak megszorítással jutott a »communis« jelentéshez, vö. *közakarattal* NU. 173, ebből támadt újabb determinációval a *vulgaris, vilis* jelentés: *közember, közlegény* (összes használatáról bővebben Kreszn.; vö. még Nyr. 33:155).

Kerék ehhez a jelentéshez *gömbölyű* szintén csak megszorítással jutott: Nincsen e *kerék* világon oly helység NU. 173. A szentek dolgában öszve gyülekező *kerék* tanács NA. 121. a. m. *teljes* tanács, mert a gömbölyűnek egyik jegye, hogy teljes. Tehát dupla determinációval van dolgunk.

Teljesen kivesztették Eusebius szívéből ennek az *árnyék* világának szeretetét NU. 68. a. m. hiábavaló. Ezeken meg ne indulj: *árnyék* félelmek NU. 86. Közinkbe hozzák pogány országoknak *barom* erkölcsseit NU. 48. a. m. *otromba, buta*. A nagyságos név *arany* érdemre emel minden képtelenséget NE. 21. a. m. *fényes*. Ezek bészínlik magokat *oldal* utakon az uri házokba NU. 159. a. m. *nem egyenes, tiltott* utakon. Bizonyos *vezeték* szándékja miatt titkon Luther Mártonhoz szökött NA. 124. a. m. nem a *fő*, hanem a *mellék*, tehát titkos szándék. Az én *fogyaték* eszemnek pedig úgy tetszik NA. 62.

a. m. kevés, vö. *fogyatékan* van a bor, fogyatékan-bor Kreszn. *Derék ember* NU. 147. a. m. javaember, mert a *derék* mint a test közepe a támasztékja vö. derekas. A *derék* ítéletnek napja a 14-en vagy a 21-en fordul meg NU. 141. a. m. legfontosabb. Valami *derék* vizsgáztatásnak örvével vezérlik sok nem jóra NU. 166. a. m. nagy. Nyilván az adósság nem valami *derék* summában áll NU. 75. Vesződném a *fene* oroszlányokkal NE. 167. a. m. irtózat. Azok a *fő*emberek vallnak szegyet NU. 26. Ujjal mutathatnék csak magam is mind a két nemen *fő*személyeket NU. 46. Ne neveljék magok *fő*pénzét uzsorával NA. 116. A *fő* annyi mint *első*, *előkelő* az első két példában, a harmadikban *fő*pénz »Capital«, vö. *aes alienum de capite deducere* Liv. 6. 36; tehát más a felfogás mint ebben *tőke*pénz. Az ő szobájában tartatik a consilium és a *fő*tanács NA. 84. Forgo-lódjon a *fő*gazda szeme előtt NU. 57. Beiktatják őket a *fő*-s *fő*-familiák házaiba NU. 163. A felebaráti szeretet vezérlette nyelvemet és nem valami *satyra* indulatok NA. 33. a. m. *gonosz*, *rossz*. *Lator* paripa NA. 118. a. m. *vad*.

Egyéb példák: sáska nép Ar. vitorla két füled Vör. Zalán fut. mahumet ember Nyr. 1:136. csuda dolog Ar. gaz ember, gyehenna ember Nyr. 3:467. gyimgyom ember Tájsz. gyöngy karjára Erd. Népd. 2:80. gyöngy óra uo. 214. hab ágy Ar. 2:373. harmat kéz uo. 301. jég öledbe Pet. láng szerelmem jég jutalma Pet. majom ember Ar. 3:259. selyem haj AranyGyulai N. 1:150. szél Borka Nyr. 1:245. vendég haj, oldal Tájsz. villám vasa Vör. Zal. Gyakran *fene*, *kutya*, *számár*.

Az ilyen főnevek tudvalevőleg közép-, sőt felsőfokban is előfordulnak:

Víja töri *fenébben* a vendégfogadók ajtaját NU. 32. Náladnál *fővebb* renden vagyunk NE. 44. A *fővebb* parlamentum NU 21. *Fővebb* részére nézve NE. 102. *Legfenébb* kísértetek NU. 15.

Vö. gyöngyebb szó AranyGy. N. 2:80. rózsánál rózsább Vör. Zal. legközepén, legszélén, legdivatjába, kutyanál kutyább, rókánál rókább, ökörnél ökrek Kriza; vö. gör. δουλοτερος, χρυσότερος, κύντερος, προβάτου προβάτερον birkánál birkább; finnben (Szinyei 13. l.) *lapsempana* »kisebb gyermek korában«, *rannempana* »közelebb a parthoz«, *syksymmällä* »előbbre haladt őszkor«, *pohjemmaksi* »északibb helyre, északabbra«.

Az idézett példákban az illető jelző főneveket valóságos melléknemeknek kell tartanunk, mert annyit veszítettek szokásos jelentésükből, hogy senki se gondolhat ilyen összeköttetésükben arra a konkrét képzetre, melyet jelentenek.

De akkor aztán *ki kell innen zárunk minden olyan jelző főnevet, mely megtartja teljes jelentését.* Ilyenek, csak Faludiból idézve:

a) Az anyagot jelölők: arany kapu NU. 190. arany láncz NU. 125. hab pipa NE. 41. tárkony méz NU. 139.

b) Élő lények mint jelzők: Szolgarend NE. 147. Muzsa szüzek NA. 163. Vendég úr NU. 171. nevendék urfi NU. 160. Urfi titulus NU. 54. Jövevény urfi NU. 29. Nőstény nép NA. 19. Öcsém aszszony NA. 25. Komornik leány NU. 141.

c) A mértéket jelelők: jó darab földön NU. 188. egy legio gonosz NU. 72. Két marok vendég haj NE. 40. Kevés *maradék pénzt* nevelje NU. 90.

d) Hely s időjelölő: a környék utcák NE. 169.

e) Élettelen tárgyak, nom. verbalé-k mint jelzők: Zarándok pálca NU. 177. háború idő NU. 39. panasz beszéd NU. 170. gyülemény vizecské NE. 27. kalmár hajó NU. 48. pálmafa NU. 136.

Ezeket az összetételek közé sorolhatjuk.

(Vége köv.)

SZILASI MÓRICZ.

A BRASSÓ NÉV ÉS EGY MAGYAR HANGTÖRVÉNY.

Mikor Fiók Károlynak a *Brassó* név eredetéről szóló első cikke a Nyelvőrben (30 : 20) megjelent, annyi tárczaszerű könnyűséget és olyan kevés filológiai pontosságot találtam benne, hogy fölöslegesnek tartottam minden tévedésének helyreigazítását. Azt hittem, hogy meggyőzhetem nézetének tarthatatlanságáról, ha csupán csak két nehézségre mutatok rá, a melyek engem, és nézetem szerint minden filológust, megakadályoznak a magyarázatához való hozzájárulásban. Minthogy Fióknak a Philologiai Közlönyben legutóbb megjelent cikkéből azt látom, hogy ebben a hitemben csalódtam, az a kellemetlen kötelesség háramlik reám, hogy újra megkísérlem e meggyőzés munkáját. Enyém a kötelesség azért, mert én voltam e tudományos vita megindítója s Fiók főleg az én ellenvetéseimet czáfolja; és kellemetlen a kötelesség azért, mert magyarázatának tarthatatlanságát kimutathatom ugyan, de helyébe jobbat állítani már nem tudok. Minden munkám tehát csak a rombolásé.

Fiók tudvalevőleg egy föltételezett **boros-jóból* magyarázza Brassó városának nevét. Lássuk hogyan.

Minthogy Brassóban se a Kovászna patakának, se savanyú-

vízforrásának nyomát se leljük, az a véleménye, hogy az eredetibbnek föltett *Barassó* név valaha általánosabb volt; eleinte azt az egész borvizes vidéket jelölte, később pedig csak legnagyobb helységének jelölésére szorítkozott. Ez így nagyon szépen hangzik ugyan, de Fiók megelégedezik arról a csekélységről, hogy véleményét analóg esetek bemutatásával valószínűvé is tegye. Ez éppen-séggel nem lett volna fölösleges, mert én pl. nem tudok rá esetet hogy valamilyen víz neve egymagára, összetétel vagy továbbképzés nélkül, egész vidék megjelölésére szolgálna. A megyék is nem a bennük folyó vízről kapták nevüket, hanem a víz mellett épült várakról. Hogy miért mondunk ma mégis Temes megyét, Zala megyét s effélét, azt szépen megmagyarázta Zolnai Mondattani bűvárlatok cz. munkájában. (NyK. XXIII. 41.) S mondhatjuk ugyan valakiről azt is, hogy pl. Zalában született, de ilyenkor nem a folyó nevével jelöljük meg születése vidékét, hanem a *Zala megye* jelzős kifejezés helyett csak magát a jelzőt használjuk. A jelző átvette az egész jelzős kifejezés tartalmát, mint a mikor pl. *temető kert* és *asztalos mester* helyett csak *temetőt* és *asztalost* mondunk. Ez tudvalevőleg a jelentéstannak egyik régóta felismert, nagyon közönséges jelensége.

S ha már most még hozzáveszem, hogy a Brassóhoz legközelebb eső borvízforrások, Előpatak, Bodok és Zágon, a tábor-kari térkép szerint mérve, légvonalban 23, 40 és 42 kilométernyire vannak tőle: elhihetem-e, hogy valamikor Brassót is ahhoz a vidékhez értették, a mely állítólag a **boros-jótól* kapta volna nevét?

Tegyük fel azonban, hogy az az alap, a melyre Fiók egész etimológiáját felépíti, még nem ingott meg, s nézzük épületének további erősségeit vagy inkább gyöngéit.

Az első kifogás, melyet annak idején Fiók fejtegetése ellen tettem, a következő volt: »A víz jelentésű régi jóval való összetételek első tagja mindig pusztá névszó. *Héjő* s nem *Heves-jó*, *Sajó*, s nem *Savas* v. *Sós-jó*, *Berettyó*, s nem *Berkes-jó*, stb. Elfogadható volna tehát az összetételből való magyarázat, ha Brassónak *Borró*, vagy efféle [a ritkított betűvel szedett két szót Fiók véletlenül kifejejtette idézetéből] volna a neve, de a föltételezett **boros-jó*, -s képzővel az előtagban, példátlan s azért nem szabad reá építeni.« (Nyr. 30:95.)

Ez ellenvetésemre Fiók azt mondja, hogy: »súly nélkül való; majdnem olyan, mint ama másik, sokat vitatott kérdés,

hogy *boros hordó* van-e jobban mondva magyarul vagy *borhordó*; *sörös kocsi*-e vagy *sörkocsi*; *búzás alma*-e vagy *dinnyekörte*.« (Ph. K. 28:667.) *De strigis quae non sunt* nem illik ugyan beszélni, de Fiók mégis *borhordó*val meg *sörkocsival* akar reám ijeszteni. Holott filológus létére, a ki magyar nyelvészeti kérdések fejtegetésére is erőt érez magában, tudhatná, hogy ezek csak némely mult századi német-magyar szótárban kísértének. Az élő magyar nyelvben sohasem volt, és ma sincsen, se *borhordó* se *sörkocsi*, csak *boros hordó* meg *sörös kocsi*.^{*} A nem létező *sörkocsi* meg *borhordó* tehát a *Sajó*-félék világos analógiájával szemben sehogyse bizonyíthatják, hogy egyformán helyes volna: akár **Bor-jó*, akár **Boros-jó*. — Az érvelésnek éppen ilyen meglepő módja az, a hogyan Fiók folytatja: »Mindamellett készségesen elismerem, hogy e különben is ritka összetétel első tagjában az *-s* képzős alakot más példában nem, csak *Barassóban* és *Borcsnyóban* tudom kimutatni.« (U. o.) Tudom kimutatni, ez ismét nagyon szépen hangzik ugyan, de hiszen éppen az a kérdés, hogy ki tudja-e mutatni a Brassó városnévben *s* a vele — állítólag — egyeredetű *Borcsnyóban* az *-s* képzőt, mikor azt látjuk, hogy a *jó* minden összetételében az előtag puszta névszó? De Fiók nem elégszik meg azzal, hogy **boros-jó*val bizonyítja, hogy a **boros-jó* lehetséges, hanem azt is meg tudja magyarázni, hogy miért nevezték el azt a vidéket és Brassó városát **bor-jó* helyett **boros-jónak*.

»Téved Horger, tán maga is belátja, mikor azt hiszi, hogy a *bor-jó* összetételben *assimilatio* útján *Borró* jöhetett volna létre.** Nem; a *bor-jóból* nép ajkán csak *bornyó* fejlődött volna; a mint a *borjú*, *varjú*, *perje*, *lajtorja*, *eperj* szavakból a nép ajkán csupán *bornyú*, *varnyú*, *pernye*, *lajtornya*, *epernye* . . . jöhetett és jött is csakugyan létre. Ámde ezt a *bornyó* szóalakot egészen más jelentésben ismeri számos nyelvjárásunk. (Lásd *Szinnyei J. M. Tájszótárában* a *Borjú* cím alatt.) Így aztán mégis érthető, hogy miért folymodott a nyelvhasználat a kétértelmű *Bornyó* szó helyett a világos, határozott, de éppen oly jogosult *Borossó*hoz, illetőleg *Borcsnyó*hoz város és falu elnevezése gyanánt.« (U. o. 668.)

^{*} Hogy *búzás alma* meg *dinnyekörte* csakugyan élnek-e, azt nem tudom; a rendelkezésemre álló szótárakban nem találom őket.

^{**} Ebben az egyben — de sajnos, csakis ebben az egyben — csakugyan igaza van Fióknak. Belátom, hogy **bor-jóból* inkább **bornyó* lett volna. De nem is állítottam a **Borró* alakot bizonyosnak, vagy egyedül lehetségesnek, csak annyit mondtam hozzávetőleg, hogy *Borró* vagy efféle fejlődött volna belőle.

A ki kíváncsi arra a számos nyelvjárásra, mely a közkeletű *borju*, *bornyu* helyett *bornyót* mond, az nézze meg azt a forrást, a melyre Fiók az olvasót utasítja, a MTSz.-t, s azt fogja látni, hogy Gömör megyéből van közölve egyetlen egyszer a *bornya*⁶ alak és a szintén palócz Apátfalváról ismét egyetlen egyszer a *bornyau* alak. Nem bánom, legyen ez számos nyelvjárás, de mit ér Fióknak ez a számos nyelvjárás, ha nincsen köztük a székely! A legjámborabb csodahit is eltörpül Fiók hite mellett, a ki képes elhinni azt, hogy a székelyek, kiket nem hoz zavarba az *ár* és *ár*, *vár* és *vár*, *fél* és *fél* szavaknak és számos hasonlóknak kétértelműsége, kik — hogy még egy nagyon közeljáró példát idézzek — a ‚borona‘ jelentésű *bornát* se zavarják össze az ‚építő gerenda‘ jelentésű *bornával*: ezek a székelyek — Fiók hite szerint — azért változtatták volna Brassó városa nevének **Borjó*-ból lett **Bornyo* alakját **Borosjó*vá, nehogy összetéveszszék a szopós bornyuval, a melyet a — palóczok *bornyónak* mondanak! Ez a székely furfangnak Csimborasszója volna — ha volna.

Engedjük meg azonban jókedvünkben még azt is, hogy a székelyek csakugyan összetéveszthették volna a szopós bornyut Brassó városával, és térjünk át a türelmes olvasó szíves engedelmeivel egy újabb nehézségre. Mindvégig csakis a Brassó magyarázatára vonatkozó állításokat fogom bírálni; mert a Fiók két czikkében előforduló egyéb fajta tévedéseknek és filológiai pontatlanságoknak, sajnos, se szere, se száma.

Mivel Fiók azt hiszi, hogy a székely nép ajkán élő *Barassó* alak régibb és eredetibb a köznyelvi *Brassó* alaknál, egy lépéssel tovább halad. Ismerve az ő könnyen hívő lelkét, most már nem fogunk meglepődni következő okoskodásán:

»Tudtam, hogy Magyarországon sok szójárás van mind szlávok, mind tiszta magyar vidéken, a hol az *o* hangot tisztán *â*-nak ejtik szó közepén. Hallottam a tiszai szójárásban *condra*-nak hangzó szót fehérmegyei ember ajkáról tisztán *candra*-nak, a *vacok* szót *vacak*-nak, a *kokast kakasnak*, a *kolbászt kalbásznak* ejteni. Sőt magát a *Boros* tulajdonnevet is igen sok vidék ejti *Baros*-nak. Ezek, azt hiszem, mind általánosan ismert dolgok, tehát a **Borossó* nevet egybevetettem a *Barassó* város névvel és azt hiszem, hogy nem tévedek, mikor a kettőt egy és ugyanazon szó dialektikus változatának veszem. Persze a *Barassó* alakhoz a **Borossóból* átmenetül szolgálhatott a **Barossó*, ma már nem létező kiejtés, melyről egyetlen lépés átvezet a *Barassó*hoz, *Brassó* város eredeti magyar nevéhez.« (Nyr. 30:22.)

Először is rosszul tudja Fiók, hogy Magyarországon sok szójárás van, a mely az *o* hangot *ă*-nak ejti szó közepén. Ilyen egyetlen egy sincsen. De van egy, a mely köznyelvi *o* helyén mindig *a* hangot ejt, s ez a kisküküllői nyelvjárás. Ott természetesen a *bort* is *barnak* ejtik, de azt talán mégse hiszi Fiók, hogy a Brassó vidéki székelyek a kisküküllőmegyei nyelvjárás hatása alatt kezdték volna el a **borosjót* **barosjónak* ejteni? Egyes szavakban minden nyelvjárásunkban történt $o > a$ hangváltozás, de a *bor o*-ja csak a Brassótól nem csekély távolságra levő moldvai csángóknál vált — egy közlőnek tanúsága szerint — egy fokkal nyíltabbra.* Ha majd Fiók bebizonyítja, hogy a háromszéki székelyek is *barnak* mondják a *bort*, vagy legalább azt, hogy a *Baros*, *Baross* név csakugyan a *Borosnak* újabb változata, akkor majd elhiszem, hogy a **borosjóból* is válhatott **barosjó*. De addig kénytelen vagyok hitetlenségemben megmaradni.

Fiók, a ki etimologizálásában úgy látszik alig ismer számbavehető akadályt, nagyon könnyen megmagyarázza természetesen azt is, hogy a könnyű szerrel megállapított **barosjóból* hogy lett **barasjó*. Egyszerűen úgy, hogy a második hangzó az elsőhöz illeszkedett. (Ph. K. 28:675.) Olyan nyugodtan mondja ezt, hogy aligha sejtí, milyen nagy fát mozgatott meg ezzel. Nem csekélyebb dolgot tulajdonít ezzel a háromszéki nyelvjárásnak (mert hiszen ezen kell nyugodnia egész szófejtésének), mint azt a harmadik fajta hangzóilleszkedést, a melynek létezéséről tavalyig senkinek sejtelve se volt, a míg napvilágra nem került a Kisküküllő felső folyásának néhány községéből. (Vö. Nyr. 32:561.) Ott csakugyan: *papak*, *ahaz*, *gyalog*, *nagyak*, stb. hallható *papok*, *ahoz*, *gyalog*, *nagyok*, stb. helyett, de ugyanott persze *cseleköttem*, *esött*, *kezdék*, stb. helyett is *cseleköttem*, *esett*, *kezdek*, stb. hallható. A míg tehát Fiók az *a* és *o*, *e* és *ě* hangoknak az alsó nyelvallás során való illeszkedését a háromszéki nyelvjárásban is ki nem mutatja, mindaddig bátor vagyok tamáskodni abban is, hogy a **barosjó*, **barossó* második szótagjának *o* hangja az elsőnek *a* hangjához illeszkedett volna.

Már szinte kifáradtam a meddő czáfolásban, pedig hátra van még a fekete leves, az »új magyar hangtörvény«.

* Rubinyi Mózes dolgozótársunk (ki kétszer volt a csángóknál tanulmányúton) ezt az adatot nem tudja igazolni.

A szerk.

A második nehézség, mely miatt annak idején, a Nyelvőrben, elfogadhatatlannak jelentettem ki Fiók magyarázatát, röviden ismételve, a következő volt. Ha a *Barassó* volna az eredetibb alak, akkor csakis az oláh nyelv közvetítésével* terjedhetett el az állítólag újabb *Brassó* alak. Már pedig ha áttekintjük az oláh nyelv magyar jövevényszavait, azt látjuk, hogy a mely szó a magyarban *bar-*, *bor-* szótagon kezdődik, az az oláhban is csak így kezdődik nem pedig *br-* mássalhangzócsoponton.

Ez ellenvetésemet Fiók az elsónél bizonyára jóval súlyosabbnak tartja, mert ellensúlyozására feltalál [ez, kérem, nem tévedés felfedez helyett!] egy új magyar hangtörvényt. A valóban meglevő *prádé*, *Brettyó*, *Trézsi*, *Krassó* alakok alapján ugyanis azt a meglepő új tant hirdeti, hogy a magyar nyelvben is van hangsúlycsuszamlás, melynek következtében »a hangsúlyt-vesztett első szótagból a szótagképző elem, a magánhangzó, kiesik és a szó új alakjában két mássalhangzós szókezdetet mutat«. (Uo. 672.)

Csakhogy ez a dolog sem úgy van ám, a hogy Fiók gondolja. A jelenségnek, melyre rámutat, magyarázatáért nem kell a szanszkrit nyelvhez fordulnunk, s új hangtörvényt sem kell kedvéért feltalálnunk. Kifogástalanul megmagyarázta jázszági táj-szóközleményében már Szabó István, a kit idéz is Fiók, de félreérti. Szabó ugyanis (Nyr. 29:92.) a következőt közli: »*prádé*: a parádé szót ejtik így uradzásból«. Erre Fiók a következő mulatságos megjegyzést teszi: »így ejtik tényleg, de nemcsak a Jázságban, hanem tán minden magyar vidéken; és így ejtik, nem »uradzásból« — *urazást* maga a *prádézik* szó jelentése fejez ki, hanem valami más okból; hátrább megkeressük az okát.« (Uo. 669.)

Megpróbálom kissé világosabban kifejtetni azt, a mit különben már Szabó István is elég érthetően megmagyarázott. A parasztember észreveszi, hogy az urak *drótnak*, *francziának*, *frissnek*, *grádicsnak*, *grófnak*, *krajczárnak*, *Krisztusnak*, *próbának* mondják azt, a mit ő *dorótnak*, *farancziának*, *firissnek*, *garádicsnak*, *gorófnak*, *karajczárnak*, *Kirisztusnak*, *poróbának* mond. Nosza, felteszi

* Fiók (i. h. 671.) mintegy szemrehányásképen ezt mondja: »Horger erősen bizonykodik a mellett, hogy az oláh nyelv hatását tételezzük fel a Brassó alak kifejlődésében.« A min Fiók itt megütközni látszik, az nagyon természetes dolog. Hiszen a szászok, a kik itt még szóba jöhetnének, sose mondták a várost se *Brassónak*, se *Barassónak*, hanem mind máig *Krúnenak* mondják.

magában, hogy ezentúl ő is urasan fog beszélni. És mond is *drótot, francziát, frisset*, sőt *parádé* helyett is *prádét*, *Terézi* helyett is *Trézsit*, *Berettyó* helyett is *Brettyót*.^{*} Éppen olyan hamis analógia okozta tévedés ez, mint mikor a magyar parasztnak levélírás közben ott motoszkál a fejében, hogy gyermekkorában arra tanította a mester úr, hogy *ijen, ojan, juk, bogja*, stb. helyett azt kell írnia, hogy *ilyen, olyan, lyuk, boglya*, s azért jámbor igyekezetében *lyó* egészséget kíván és hasonló *lyókat*.

Kétségtelen, hogy az új »magyar hangtörvény« ezzel a szakemberek előtt régóta ismeretes magyarázattal romba dőlt és romjai alá temette a *Brassó* névnek jobb ügyre méltó buzgalommal felépített Fiók-féle etimológiáját is.

HORGER ANTAL.

A MAGYAR CONSECUTIO TEMPORUM.

Bocsánatot kérek, hogy elemi dolgokat fogok előre bocsátani.

Mint ismeretes, legművésziesebben a latinban van kifejlődve az idők illeszkedése, mit a nyelvitanok *consecutio temporum*-nak neveznek. Ez abban áll, hogy a mellékmondat igéje nem a beszédhez, hanem a főmondatához illeszkedik idő tekintetében. T. i. ha a főmondatban úgynevezett »főidőben« áll az ige, akkor a mellékmondat igéje is »főidőbe« jön; ha pedig úgynevezett »történeti idő« fordul elő a főmondatban, akkor a mellékmondatban is »történeti idő« kell. *Vides, ut alta stet nive candidum Soracte?* (Látod, mint fehérlik a magas hótól a Soracte hegye?): két jelen idő; ellenben: *Videbam, ut alta staret nive candidum Soracte?* (Láttam, mint fehérlett [latinul nem lehetne itt is: fehérlik] Soracte?): két mult idő. De a latin *consecutio temporum* kettős viszonyt tartalmaz, a *tempus*-okon kívül a cselekvés állapotának, az *actió*-nak viszonyát is, — és ebben a tekintetben is nem a beszédhez, hanem a főmondat cselekvéséhez viszonyítjuk,

^{*} Ha Fiók kétségtelenül ki tudja mutatni, hogy a *Krassó* alak csakugyan újabb a *Karassónál*, akkor annak keletkezése is csak ilyen módon magyarázható. Én e két alaknak egymáshoz való viszonyáról semmiféle határozott véleményt sem tudok magamnak alkotni, mert a brassói állami főreáliskolának koldus szegénységű tanári könyvtára, a mely soha alapfelszerelést se kapott, erre vonatkozólag semminemű forrással nem szolgál. S a kérdés a mi esetünkben talán mégsem olyan fontos, hogy külön e célból valamelyik budapesti vagy kolozsvári nyilvános könyvtárból hozassak le egy csomó könyvet, melynek postabérét is nekem kell megfizetnem — egy újabban felfedezett miniszteri rendelet értelmében, a melynek valószínűleg az a célja, hogy a vidéki tanároknak tudományos továbbképzését megkönnyébbítse.

alkalmazzuk a mellékmondat cselekvését. Ha a mellékmondat a főmondattal egyidejű, akkor az úgynev. *praesens*-tőből, vagyis folyamatos tőből képezzük a szükséges időt; ha pedig a mellékmondat előidejű, akkor a *perfectum* vagyis bevégzett tőből kell választanunk a megfelelő fő- vagy történeti idő alakját. A nyelv takarékoságánál fogva az utóidejű mellékmondat igéjét legtöbbször a folyamatos tőből, mint még be nem végzett tőből alkotja a latin, csak a participiumos szerkezetekben, vagy alakokban van az utóidejűsége külön *futurum*-tő. Legvilágosabban él az időilleszkedés az úgynev. függő beszédben, *oratio obliqua*-ban, midőn másnak, vagy magunknak máskori beszédét rövidítve, átalakítva ismétéljük.

Ez az időilleszkedés a mai nyelvekben is megvan, leginkább az olaszban, kisebb mértékben a francziában, németben és a szláv nyelvekben. A németben különösen az úgynev. *imperfectum*, vagyis történeti mult használata mutatja az illeszkedést: *Du weisst nicht, dass er es war. Du glaubtest nicht, dass er es wäre.*

Van-e a magyarban ilyen időilleszkedés?

Azt szokás mondani, hogy nincsen, mert a jelen a multtal keveredhetik: *Láttam, hogy bejön*; másrészt pedig a *-t* képzős végzett jelenből származó multat, tehát eredetileg végzettséget jelentő alakot is használjuk folyó mult gyanánt egyidejűség kifejezésére is: *Láttam, mikor bejött.* De én azt állítom, s a következőkkel be is fogom bizonyítani, hogy van a magyarban is bizonyos időilleszkedés a függő beszédben.

Már régen jegyezgettem imitt-amott példákat ez időilleszkedésre, de most egy könyvből oly bőségesen nyújthatok rá példát, hogy teljesen fölösleges régi, elszórt helyekről vett példáimat előkeresni melléjük. Ez a könyv Sienkiewicz Henrik *Quo Vadis* című regényének magyar fordítása Szekrényi Lajostól (Budapest 1903. 2. kiadás). Nagyon szépen van fordítva, s nemcsak egészen modern magyarsággal, hanem látnivaló, hogy a fordító tudatosan követi a Nyelvőr elveit. De egy kérdésben, épen a függő beszéd idő-szabályaiban hibás törvényt szabott magának, illetve valószínűleg félrecsalogatták az eredetinek illeszkedő mult idejű alakjai; s épen mivel a még ki nem mondott, illetőleg meg nem tanult nyelvtörvények meglétét csak akkor vesszük észre, mikor valaki megsérti őket, azért az ő hibái mutatják meg, mi az igeidők használatának szabálya a magyar függő beszédben. A példákban a helyes használatot ritkított, a hibás használatot *dült* betűvel fogom jelölni.

A szabály különben rövid és abban áll, hogy függő beszéd tárgyi vagy alanyi mellékmondataiban csak az előidejű mellékmondatok igéjét lehet *-t* képzős alakban használni, az egyidejű mellékmondat igéjében a folyó tőből való jelent kell megtartani, mert idő még nem terjeszkedett át a *-t* képzős alak mint folyó mult a folyó cselekvés tövéből képzett alaknak kiszorítására.

Példák a helyes szerkezetre:

Ugyan az a gondolat cikázott át agyán, hogy Ligiát akkor is hatalmában áll elvitetni, de érezte, hogy ezt nem szabad tennie — és képtelen reá. (1:223.) A Merkur jelmezében levő férfiak közül senki se tartotta szükségesnek a tüzes vassal megpróbálni, vajjon él-e még. (2:179.) Petronius egy pillanatig se kételkedett, hogy Nero igazat mond ebben a pillanatban és hogy a zene nemesebb érzelmeket ébreszt lelkében, mely rendesen a legvastagabb önzéssel, a legbűnösebb ösztönökkel volt eltelve, azért élénken felelé (2:50. A *volt*-ot ugyanis a szerző mondja, nem P. gondolja.) A kutyák érezték ugyan, hogy a vadállatok bőrei alatt emberek rejtőznek, de mivel egész mozdulatlanul maradtak, nem mertek tüstént reájuk rohanni. (2:83. *Maradtak* az író szava, nem a kutyák érzése.)

A *-t*-képzős alak csak az előidejű tárgyi mellékmondatokban, vagy a nem tárgyi mellékmondatokban van helye.

Példák az előidejű mellékmondatokra:

Vinicius és Ligia észre is vette azonnal, hogy [Péter] haja teljesen fehér lett, hogy termete meghajlott és gondtól barázdált arca bizonyosságot tett (? tesz?) arról, miképp szenvedett a szegény áldozatokkal, kiket Nero dühe és örült kegyetlensége tönkre tett. (2:270. Most már nincs áldozat, tehát csak *szenvedett* velük az áldozat idején; a bizonyoságtétel lehet az »észre vette« párja, vagyis a szerző szava és ekkor helyes, de ha az is az észrevétel tárgya, akkor rossz, mert egyidejű s ennél fogva jelen kellene: b. tesz.) De végre mégis belátta, hogy többé nem tépheti ki őt szívéből, hogy a reá való gondolat egy pillanatra se hagyta el s hogy az minden cselekedeténél, a jóknál és rosszaknál befolyásolja őt. (1:272.) Érezte, hogy befejezte művét és tudta már, hogy a tanítás, melynek egész életét szentelte, el fog terjedni, mint a hullám. (2:279.) Álmélkodva néztek a képre, mely előttük volt, mintha nem hinnék azt, ami szemök előtt *lejátszódott*. (2:259.)

Példák a nem tárgyi mondatokra:

És amint most oly tehetetlenül, sasra emlékeztető arccal látta ágyán, amint szemét szenvedélyesen esdve reá irányozva tartotta, amint így megsebesítve ereje dacára erőtlenül, telve alázattal, szerelemmel, telve csodálattal reá pillantva, előtte feküdt, mindannak megtestesülését látta benne, amit valaha álmaiban óhajtott. (1:248. Itt az egyidejű mondat igéje is *-t* képzős, mert nem tárgyi mondat.) De a halál új félelembe ejtő őket, mivel utánna mit se vártak többé, míg ez a ligiai óriás és ez a leány, aki virághoz hasonlított és most nyomorult szalmán börtönben feküdt, örömmel várta azt, mintha a boldogság kapuit nyitná meg számukra. (2:247. Ezek nem tárgyi mellékmondatok, azért lehet az egyidejű ige is *-t* képzős.) Petronius homloka rögtön elborult. Aggodalommal telve gondolt arra a veszélyre, mely Ligiát és Viniciust fenyegette, akik iránt szeretettel viseltetett. (2:117.)

Mint látjuk, a tárgyi mellékmondatban a magyar ige eredeti alakjában marad, vagyis a függő beszédben is olyan időben marad, a minőben volt az eredeti egyenes beszédben. Még pedig akár jelentő, akár feltételes, vagy felszólító mód kell a mellékmondatban, ez mind eredeti alakjában marad, mert csak így lehet épen olyan egyidejű a főigével, mint volt eredetileg a beszéd idejével; pl.:

Megparancsolta, hogy mindenkire vigyázzanak. (1:116.) A nép égett a türelmetlenségtől, hogy szíve megbizonyosodjék, vajjon... (2:182.) Még egyszer jött reá a kísértés, mely egész valóját fölháborította. Úgy van!... Ki volna képes Ligiát tőle elszakítani? (1:302.) Bizonyos volt felőle, hogy Ligia soha nem hagyja a keresztény hit egyetlen-egy parancsát se figyelmen kívül az ő kedvéért, még ha szeretné is őt. (1:198.)

Hogy a melléknévi igenevek (mind a három) pontosan fejezik ki a cselekvés állapotának viszonyát a főigéhez, az nagyon ismeretes része a magyar időilleszkedés törvényének: »Borzalom fogta el a jelenlevőket« (2:113), akkor, mikor még ott voltak; »Borzalom fogta el a jelen voltakát« annyi lenne, hogy akkor fogta el a borzalom, mikor már többé nem voltak ott. Eszerint a »participium praesens« a multban is egyidejűséget jelent.

A magyarban függő beszéd van mondást, továbbá az észrevevést (mint lát, hall, érez stb.), végre az akarást, parancsot jelentő igék mellett. Mindezen igék mellett akkor is, ha multban állanak, a tárgyi mellékmondat jelen idejét meg kell tartani, ha ezen igékkal egyszerre folyt le a cselekvésük, mert ilyenkor nem a beszéd idejéhez, hanem ezen igékhez igazodik a függő mondat. Ilyenkor a multat használni annyit tenne, mintha az illető ige cselekvése előtt lett volna már befejezve a függő mondat cselekvése s ez többnyire érthetlenséget szül. Mint látni fogjuk, a hibás példák így kiszakítva mind kétértelműek, vagy épen érthetetlenek, mindamellet, hogy lehető teljeségükben idézem a mondatokat:

A népet ámulat fogta el... Belátták, hogy ez a csapat nem kegyelmet kért, számukra nem létezett (?) cirkusz, nem léteztek szemlélők, se senátus, se császár. (2:183. Mintha a csapat előbb kért volna kegyelmet s azután került volna a nép elé; pedig nem így történt.) Ah, te »haragvó Ares«? Miért nem jöttél Beneventumba? Azt mondták, beteg voltál és arcod csakugyan megváltozott. (1:283. Mintha a B.-ba menetel előtt lett volna beteg.) Neki nem volt elég, hogy a leány tiszta maradt, hogy a szerelem hatalma elől menekülni akart, hogy neki mindent fájdalommal telt és bűnbánólag megvallott. (1:256. Tehát: akart, de nem sikerült; pedig tudjuk, hogy sikerült, és még mindig akar.) Elgondolta, hogy (Ligia) az előző éjjel az Ostriában volt, az egész nap őt ápolta, tehát nagyon

fáradtnak *kellett* lennie, és most, miután mindnyájan nyugalomra tértek, egyedül ő *virrasztott* ágyánál. Így nem *volt* csoda, hogy elfáradt, és tényleg mozdulatlanul, lehunyt szemmel ült ott. (1:238. *Kellett*: az előző éjjelre érthető; *virrasztott* már nem az »elgondolta« tárgya, hanem az író elbeszélése volna.)

Helytelen a jelen idő átváltoztatása múlttá s homályt okoz az itt jelentés szerint csoportosított igék mellett.

A) *Tudást* jelentő igék és szók:

Tudta, hogy a szándékolt lépés nagyon merész *volt*. (1:198. Pedig a lépést még nem tették meg!). A ligetben nem tudtam, hogy ő *volt* az, aki velem *beszélt*. (1:299. Ez csak az elválás után lenne helyes, pedig az illető úgy érti, hogy míg vele beszélt, nem tudta, hogy ő az.) De Petronius tudta, hogy a praetoriánusok mindenható praefektusa mily nagyon *gyűlölte* őt. (2:266. Pedig a gyűlölet még tartott.) A Palatinuson nagyon jól tudták, hogy Flavius, Domitilla, Pomponia Graecina, Cornelius Pudens és Vinicius Krisztus vallását *kövezték*. (2:144. Pedig ezek még éltek s nem hagyták el azta vallást.) — De az érzékek eme kábultságában is tudatával bírt annak, hogy ez a fő, mely föléje hajolt (?), drága *volt* neki. (1:244.) A legkülönbözőbb országokban tett vándorlásai közben mindig tudatára jött annak, hogy mindenütt Róma és az ő légiói *uralkodtak*, de az óriási, a császár személyében megtestesült hatalomról csak most szerzett valódi fogalmat. (2:23.) Petronius mindenekelőtt időt akart nyerni, mert azt *gondolta* magában, mihelyt a császár Achájába utazik, Tigellinus, aki nem *értett* a művészethez, ismét átengedi az első helyet. (1:296. Ez az író szava; mintha P. nem tudta volna, hogy T. nem ért a művészethez.) Végre azt *gondolván*, hogy ez *volt* az, ami őt elválasztja Ligiától, lelke tele lőn gyűlölettel iránta. (1:253.) Sokan ellenben azt *gondolták*, hogy az idézetekkel csak el akarja magát és másokat kábitani, míg lelkét félelem és rémület *töltötte* el. (2:301.) De annyi okossága még megmaradt, hogy azt *gondolta*, Péter imádsága többet ér, mint az övé. Péter neki *ígérte* Ligiát, Péter keresztele meg őt, Péter csodákat *tehetett*, tehát Péter nyújtson neki menekvést és segédelmet. (2:148.) És miért ne valósítsa meg ő [maga] ezt a tervet? Hiszen ő erélyesebb, tetszetősebb és fiatalabb *volt*, mint a többi augustiánusok. Nero ugyan harminc légió fölött *rendelkezett*, melyek a birodalom határain *álltak*, de nem *lehetett-e* föltételezni, hogy ezek a légiók Róma égésének, a templomok égésének hírére vezéreikkel együtt föllázadnak? És Vinicius ebben az esetben kivívhatná a császárságot. (2:67.) — Az a gondolat támadt agyában, ... hogy ez az aggastyán ... Ligiát csakugyan elrabolja és olyan utakra vezet, melyek idegenek *voltak* rá nézve. (1:235.) Az a gondolat villant meg agyában, hogy bizonyynyal ez az oka annak az ellenszenvnek, melyet az ő római lelke ama tanítás iránt *érezett*. (1:280.) Az a gondolat, hogy ezt a kedves, szent leányt elveszíti, hogy a halál előtt talán oly

kínokat kell szenvednie [e lénynek], melyek iszonyúbbak *voltak*, mint maga a halál, megfagyasztá a vért ereiben. (2:146.) Még egyszer jött reá a kísértés és egész valóját fölháborította. Úgy van!... Ha egyszer kedvesévé tette Ligiát, bizonynyal nem *maradt* más számára, mint hogy örökre az maradjon. Mit *törődött* aztán valamennyi tanítással! Mik *voltak* neki az összes keresztények irgalmasságukkal és komor tanításukkal? Nem *volt* itt az ideje, hogy mindezt lerázza? Nem *volt* itt az ideje, hogy oly életet kezdjen, minőt a többiek élnek. Neki aztán úgyis mindegy *volt*, mit tesz Ligia aztán, és miképp akarja, vagy tudja a megtörtént dolgot összhangzásba hozni a tanítással, amelyet *követett*. Mindezek a dolgok nem *jöttek* tekintetbe! A földolog az *volt*, hogy az övé legyen és pedig még ma. Az is kérdés *volt*, megállnak-e lelkében azok a tanítások, ha ezt a reá nézve új világot megismeri kísértéseivel, örömeivel, gyönyöreivel. (1:301—2. Ez vagy az író szava, vagy ha Viniciusé, akkor csak az elkövetett cselekedet után mintegy önnönmagát mentegetve mondhatta volna el, nem pedig előzetes töprenkedéskép.) És elégedetten távozott, mivel már most biztos *volt*, hogy Nero... nem *engedett* ilyen hálás tárgyat elrontatni. (2:267.) — De itt se *volt* senki. Vinicius meg *volt* győződve, hogy [ő a] Ligia cubiculumában *volt*. (2:70. Pedig még a cubiculumban áll!) Hogy ő maga is mennyire megváltozott, azzal még nem *volt* tisztában, mivel azelőtt minden embert és dolgot saját természete szerint ítélte meg, most pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy más emberek más szemmel *néztek*, más szívvel *éreztek* és hogy az igazságosság és a személyes előny nem *járt* mindig együtt. (1:270. Ez igazán érthetetlen. Ezelőtt *éreztek* és *néztek* másképp vagy most is, mikor erre gondolt?)

B) *Észrevevést* jelentő igék s kitételek:

Ligia nagyon jól észrevette, mi *ment* Viniciusban végbe, mint *küzdött* magával, miképp *lázadt föl* egész természete e tanítás ellen. (1:254. Pedig mindez a szeme előtt *ment* végbe és akkor látta, nem pedig mikor a változás már készen *volt*.) S mikor most észrevette, hogy lelke mélyén más érzelmek és vágyak *kezdték* támadni, nagy aggodalom és félelem fogta el. (1:249.) — A nézők azonnal fölfogták, hogy ez a nehéz, kovácsolt rézbe burkolt test azon *volt*, hogy a harcot egyetlen egy döféssel eldöntse. Eközben a hálövető majd felé ugrott, majd vissza. (2:177.) Mindig világosabb lőn előtte, hogy annál kedvesebb lőn neki, minél inkább *kerülte* őt. (1:250.) Egy csapásra világos lőn mindenki előtt, miképp ez nem áldozat, aki a halál elé *ment*, hanem győző, ki diadalát *ünnepelte*. (2:279.) Félreismerhetetlen *volt*, hogy mindnyájan valami rendkívülit, csodálatost *vártak*. (2:88.) Poppaea, a nő szépség ismerője, az első pillantásra fölismerte, hogy egész Rómában talán Ligia *volt* az egyetlen, aki szépségre *kiállta* vele (P.-val) a versenyt. (2:125.) És ebben az esetben ismeretes *volt*, hogy embereid felelősséggel *tartoztak*, hogy büntetés fenyegeti

őket, ha megbizatusuk meghiusul. (1:117.) — Menet közben fejét szakadatlanul mindkét oldalra fordította, szemét néha behúnyta, és aztán ismét arra a módra figyelt, amelyen a sokaság őt *üdvözölte*. (2:19. Ez is kétes, ha függő kérdés, akkor rossz, ha az író szava, akkor jó.) Egy férfi Charon jelmezében arra [a kapura] három pörölycsapást mért, mintegy azt jelezvén, hogy mindazok, kik mögötte *tartózkodtak*, a halál fiai. (2:176.) A görög érezte, mily nagyon nehéz *volt* az erszény és újra fölbátorodott. (1:199.) — Nero érezte, hogy a többieket mind önzés *vezette*, mikor verseit oly túlságosan *magasztalták*, csak ő [Petronius] *becsülte* a költészetet önmagáért, csak ő *birt* érzékkel iránta és csak oly verseket *dicsért* meg, amelyek *megérdemelték*. (2:135. Pedig P. még élt és jelen volt, mikor N. ezeket gondolta.) Igen, érezte, hogy az ifjú határtalanul *szerette, istenítet*te őt, érezte, hogy ez a hajthatatlan ember most az *övé volt*, testestől-lelkestől, rabszolgája *volt*, s alázatossága, valamint saját hatalmának tudata a boldogság érzetével tölté el őt. (1:248. Csak akkor volna helyes, ha többé nem lett volna mindez igaz, ha a helyzet már megváltozott volna.) Habár... nem említék Ligia nevét, Vinicius mégse tudott a reá való gondolattól szabadulni. Úgy érezte, hogy szemei mindenütt *követték* őt és ez az érzelem kényelmetlen érzést támasztott lelkében. (1:271.) Mind a ketten végtelenül boldogok valának ebben a pillanatban, mivel érezték, hogy nem csupán szerelmök, hanem egy fensőbb hatalom is édes, fölbonthatatlan kötelékkel *fűzte* őket együvé, hogy ők egymáséi, hogy szerelmök túléli a halált is. (2:34.) — Linust kínpadra vonták és meggyötörték, de mikor látták, hogy közel *volt* a halálhoz, szabadon bocsátották őt. (2:164.) Annál jobban láthatta, mi *volt* előtte. (2:72.) Petronius elbámult, mikor látta, hogy Vinicius arcán mindig nagyobb nyugalom, sőt sajátos vidámság *mutakozott*. (2:226.) — A fényvillanások, melyek gondolatait megvilágíták, csak azt az egyet *tüntették* föl előtte teljes világosságban: ha Ligia itt *volt* a temetőben, ha Krisztus vallását követi, azt *hallotta* s az *áthatotta* őt, akkor soha sem lesz az ő kedvese. (1:190—1. Így kiszakítva, nem is hinnők, hogy még ott is vannak a temetőben és hallgatják a prédikációt.) Eközben föltűnt neki, hogy az összes jelenlevők arcán ünnepies, meghatott kifejezés *volt*. (2:88.) Szótlán elragadtatásukban úgy tetszett, hogy a cipruszok, mirtuszbokrok és a kerti ház repkénye közt a szerelem kertjében *jártak*. (2:4. Pedig nekik tetszett úgy, nem másnak, és akkor, mikor még ott jártak.) E szavak nagy nyugtalanságba ejtették Petroniust, mivel úgy tetszett, hogy egyenest Ligiára *vonatkoztak*. (2:136.) Megtudta, hogy a börtönbe való bemenetel többé senkinek se *volt* megengedve s tudta, hogy Viniciust csak az arénában fogja viszontlátni. (2:163.) — Végre megértette, hogy veszélyes *volt* tovább is ellenállni követelésének. (2:262.) De mindketten megértették azt is, hogy senkinek se *volt* szabad magát a halál alól kivonnia, [tehát nekik sem!]. (2:270.) Megértette, hogy (Ligia) csupán hite folytán lett olyan, mint aminő *volt* (1:238.)

— Glaucus orvos kijelenté, hogy Ligia fölgögyul... Az öröket... *megnyerte*. Attys, a tetemhordozó csak a további parancsokra *várt*. (2:199.) De egyúttal azt is bizonyította [ez a körülmény], hogy őt szigorúbban *őrizték*, mint a többieket. (2:204.) Arra célzott Chilon, hogy azt az aggastyánt, aki az Apostolt *kísérte*, Glaucusnak tartja, habár kisebbnek *látszott*, mint ahogyan emlékszik reá. (1:202. Nem is mondanók, hogy az apostol és G. még előttük mennek.) Itt gondolatmenete hirtelen megakadt, mert azt kérdezte, vajjon helyesli-e majd Ligia az ő eljárását Chilon iránt? Hiszen a vallás, amelyet *követett*, azt *parancsolta*, hogy minden bántalmat meg kell bocsátani. (1:304.) Erre csak ez az egy felelet volt: hogy reá nézve nem *volt* se remény se menekvés. (1:254.) Chilon elsáppadt. A hideg határozottság Vinicius szép arcán semmi reményt nem nyújtott arra, hogy csak kegyetlen tréfát *űzött* vele. (1:303.) — A hír, hogy ő közelében van, hogy most csakhamar meglátja azt a lényt, aki neki legdrágább *volt* a világon, mélyen megrendíté őt. (2:104.) Eszökbbe jutott, hogy ő kezes *volt* és mint kezesnek szabadságában *állt* bármely istenséget tisztelni s így megbüntetése a népjog megsértését jelenti. (2:253.) Azt is megvallotta Ligiának, hogy el akarta feledni őt, de nem birta... Másoknak a Párkák *szabták* meg életöknek végét, de ő meg *volt* győződve, hogy az ő végét szerelmi fájdalom, kielégítetlen vágy idézi elő. (2:1.) Hasztalan küzdött ama vallomás ellen is, hogy alig *tudta* többé nélkülözni látását, hogy hangja naponkint kedvesebb *volt* előtte, hogy minden erejével küzdenie *kellett* ama vágy ellen, miképp ágyánál időzzön. (1:250.) — [Petronius] Most már tisztában volt azzal, hogy ő és Vinicius nem *értették* meg többé egymást. (1:295. Ez csak akkor lenne jó, ha a meg nem értésnek valami következése lett volna, vagy ha a megértésre már többé nem lett volna szükség.) Életében először kellett belátnia, hogy hatalma fölött még valami magasabb is *volt*, és álmélkodva kérdezte: mi az? (1:198.) Az Augustának nyilván hízelgett, hogy oly férfiak *hajtották* a csónakját, akik konzuli méltóságot viseltek, vagy ilyenek fiai voltak. (2:25. Pedig a csónakázás alatt érezte ezt a hizelgő körülményt.) Tigellinus elég okos volt arra, hogy tisztában legyen azzal, mi *hiányzott* nála, és mivel látta, hogy se Petroniusszal, se Lucanusszal, se másokkal nem versenyezhet... (1:289.) — Szíve hirtelen megdermedt kebelében. Azt hitte, hogy az istennőben, a félholddal fején, Ligiát ismerte föl... habár most látta, hogy a Diana nem Ligia *volt* és közelebről nézve nem is *hasonlított* hozzá, a túlságosan erős benyomás megbénítá erejét. (1:292.) Többé nem kételkedett, hogy Tarsusi Pált *látta* maga előtt. (1:257. Pedig Pál még előtte van.) És most kitűnt, hogy az új hit két feje még életben *volt*, a székvárosban *tartózkodtak*. (2:271.) — Ebben a pillanatban az egész gyülekezet számára nem létezett se Róma, sem örült császár... csak Krisztus létezett számukra, aki a szárazföldön és tengeren, a mennyen, az egész világon *uralkodott*. (1:194. A gondolatot jelentő fogalom a »gyülekezet szá-

mára» szavakban van.) Láttad-e... Athénben azt a híres szarmata páncélt, mely lópatákból *volt* készítve, vagy Euboeában Agamemnon hajóját és azt a csészt, mely Helena bal mellének formájára *van* öntve? (1:278.)

C) Akarást jelentő igék s kifejezések:

Fegyvertelenül állt ott, erősen el levén határozva, hogy békén és türelmesen néz a halál elé, mint a »Báránka« követőjéhez *illett*. (2:257.) Vinicius a kapu előtt állva maradt és *várt*, míg az elítélteket *kivezették*. Éjfél tájban végre kitérult a börtön kapuja... (2:228. A kivezetés még nem állt be a várás kezdetekor, tehát nem lehetne az igének végzett alakja.)

D) A felszólító és óhajtó módnak is a jelene kell az időilleszkedéssel járó igék mellett az egyidejűség kifejezésére s ezt többnyire helyes példákkal igazolhatom, mert e módok ellen alig egyszer-kétszer vét a fordító; a mi kifogás a lenti példákban előfordulhat, többnyire a jelentő módra esik:

Chilon eközben még a kertekben bolyongott anélkül, hogy tudná, merre forduljon. Csak most érezte ismét, hogy ő gyöngé, megtört aggastyán *volt*. (2:234.) Bámulva érezte, mily *ür választá* el őt ezektől az emberektől. Ugyan már réges-régen jól tudta, mit tartson felőlük. (2:129.) Ő pedig megérté, hogy a tömeg azt *követelte*, hogy adják vissza életét és szabadságát, de ő nem magára gondolt. (2:260.) Mindezt új támadással jutalmazza meg? Valóban mint rabszolgát húzza a cubiculumba hajánál fogva? Hogyan *tehetne volna* ezt, mikor nemcsak *kívánta*, hanem teljes lelkéből *szerette* őt és azért *szerette*, mivel olyan, amilyen *volt*? És hirtelen azt érezte, hogy nem elég neki... (1:302. Ez az író szavának látszik, holott a Viniciusé.) Csakhamar az a meggyőződés vert benne gyökeret, hogy ő csak játékszerűl *szolgált* ez emberek kezében és okosabban *tett volna*, ha nem mutatja, mennyire szíven *viselte* Ligia megszabadítását. (2:147. Pedig még a játéknak nem volt vége.) De Nero csak akkor kelt útra, mikor a lángok a »domus transitoriába« kaptak, akkor aztán sietett, hogy el ne mulassza azt a pillanatot, mikor a tűzvész legfelsőbb fokát *érte* el. (2:95.) Vinicius azt hitte, hogy most *ütött* Nero órája és a város romlásának e szörnyeteg, e gonosztevő bolond vesztét kell maga után vonnia. Ha *akadt* valami ember, akinek elég bátorsága *volt* arra, hogy a kétségbeesett népnek élére álljon, a fordulat néhány óra múlva bekövetkezik. (2:67.) Úgy tetszett neki, mintha azt, akiért oly forrón eped, hosszú távollét után ismét *fogadhatja*. (1:176. »fogadhatná« kellene.) Most egyszerre világossá lön előtte, hogy ez az új vallás olyan érzelmeket *támasztott* a lélekben, melyeket abban a világban, amelyben *élt*, nem *értettek* és bizonyos volt felőle, hogy Ligia soha nem hagyja a keresztény hit egyetlen-egy parancsát se figyelmen kívül az ő kedvéért, még ha *szeretné* is őt; hogy az ő örömei különbözők *voltak* azoktól az örömeiktől, amelyeknek ő, amelyeknek Petronius, a császár udvara és egész Róma *hódolt*. (1:198.) Rendkívüli jeleneteket

vártak s a nézők közt ellenséges hangulat uralkodott. Mi mindent nem követtek el ezek az emberek, akikre most *várhoztak*, ők tették tönkre Rómát... kis gyermekek vérére itták... Ezekért még a legkegyetlenebb kínzások se *voltak* elegendők és a nép égett a türelmetlenségtől, hogy szíve megbizonyosodjék, vajjon stb. (2:182. Ezért nincs a magyarban a felszólító módnak végzett alakja, mert ime, a leggyakrabban lehetséges felszólító módra az időilleszkedés szabálya szerint nincs szüksége.) Még egyszer jött reá a kísértés és egész valóját fölháborította. Úgy van! ez alkalom *volt* és még milyen biztos alkalom. Ki volna képes Ligiát tőle elragadni, ha egyszer nála *volt*? (1:301—2. Az első *volt* az író szavának látszik, pedig a Viniciusé; a második azt jelenti, hogy most ugyan nincs nála L., de az övé, mert már egyszer volt nála; pedig csak arra gondol V., hogy ha majd nála *lesz* L., akkor senki sem veheti el tőle.) Elég lelkiismeretes volt arra, hogy fölfogja, miképp ily eljárás alávalóság *lett volna*. (1:223. Azt hinnők, hogy az alkalom az ily eljárásra elmúlt, pedig éppen akkor volt még meg.)

E) Az *igenevek* ellen is szoktak véteni, főkép a folyó igenevet cserélik el befejezettel azért, mert a beszéd idejében már elmúlt a cselekvés, holott azt kellene tekintetbe venni, hogy az állítmány idejében még tartott. De megesik, hogy viszont a végzett igenév helyett alkalmaznak folyó igenevet, holott az állítmány idejében már nem foly a cselekvése:

Borzalom fogta el a jelenlevőket. Mindenki érezte, hogy a császár nem *tréfált* többé, s hogy végzetes pillanat előtt vannak. (2:113.) Örömtől ragyogó arccal figyelt Ligia e szavakra: Az összes jelenlevőknek már sokat kellett szenvedniök a zsidók üldözése miatt... A békés szicíliai utazás azonban mindeme nyugtalanságoknak véget vet és új, boldog kor virrad életökre. Ha Vinicius csupán Ligiát *akarta volna* megmenteni, nem hallgat szavaira, mert csak erőszakkal *távozott volna* Péter apostoltól és Linustól, de Vinicius azt mondja nekik: »Jertek velem! az én földem a ti földetek.« (2:106—7.) A tömeg elnémult, hogy annál feszültebb figyelemmel kísérje a *történeteket*. (2:183; helyesen a történőket.) Crispus fenyegető és kérlelhetetlen szavai után az összes *jelenvoltak* [helyesen: jelenlevők] szívére balzsamként hatottak Péter szavai. (2:90—91.) Először Pisót, az összeesküvés fejét végezték ki, utána következtek Seneca, Lucanus... a császáron egykor egész lélekkel *csüggő* [helyesen: csüggött] Subrius Flavius és Sulpicius Asper. (2:283.)

Ezek után világos a szabály: a mondást, észrevevést, akarást jelentő szók után az egyidejű mellékmondat (legtöbbször tárgyi, s rendesen *hogy*-kötőszós mondat) igéjének mindig a jelen időben kell megmaradnia; a melléknévi igenévnek pedig bármely ige mellett csak a »jelen«, folyó alakja fejezi ki az egyidejűséget.

Ez ugyan csekély körü illeszkedés, de mégis időilleszkedés.

KALMÁR ELEK.

IRODALMI KÖZNYELVÜNK SZÓKINCSE.

— Esmék és adatok irodalmi köznyelvünk megállapításához. —

Kevés nyelvfilozófiai axiománk van, de az az egy megdönt-hetetlen igazság, hogy minden új nyelvi forma az egyénből indul ki. Mint a tóba dobott kő körött a gyűrűző hullám, úgy terjed szét azután az egyénben keletkezett új nyelvi forma az egész nyelvi közösségben. De mi az egész köznyelv? Egy nagy sereg nyelvi egyén nyelvi működésének összessége. Midőn tehát a ma élő köznyelvet akarom megismerni, az egyéni nyelvjelenségekben kell kiindulnom. S minthogy egyelőre az egyéni nyelvjelenségeket csak az irodalom útján ismerhetjük meg, ott is csak a mélyen ható nyelvegyének — a nagy, népszerű, ható írók — nyelvi alkotásaiból kell kiindulnunk. Irodalmi köznyelvünk tudományos alapú meghatározása tehát nemcsak nemzeti, hanem tudományos feladatunk is. Nyelvünk teljesen önálló s minden más nyelvtől különböző helyzete kötelességünkbe teszi, hogy ez irányú munkálkodásunkban ne haladjunk idegen minták után. Különös helyzetünk a kutatás különös útjait követeli. Csetlenibotlani fogunk rajta, különösen addig, míg út nem törik a bozóton át. De a megtört úton haladva azután szép táj látása lesz ajándékunk: elébünk fog tárulni a magyar köznyelv gyönyörű panorámája, keleti színpompájában, melynek szűzi szépségét hosszú évszázadoknak ingerkedő csábításai sem ronták meg. Halaványra sápadt a volgamenti lovas unokájának olajbarna arcza; nyelvi készségébe is behatolt az európai kultúra. De nem ismeri az a néplélek történeti életét, a ki bűba borul emiatt. Minden élet történeti s minden történeti változó. Mért ne változhatnék hát a nyelv, melynek élete nem is egyéb, hanem folytonos változás? E folytonos változásnak különösen két külső forrása van. Két bőséges forrásból szedi manapság a beszélő magyar nyelvi egyén új nyelvi képzéseinek indítékait. E források: a nagy írók művei s az újságok hasábjai.

A ma élő és ható nagy írók új nyelvkincsének megállapítása s az élő nyelvre való hatásának kifejtése maradjon ezúttal vizsgálódásaink körén kívül. Nagy sor ez, róla való sok mondani valónk más kapcsolatban jut majd kifejezésre.

Ennél újszerűbb s érdekes az a megfigyelésünk, hogy az újságok nyelvi hatása mély s maradandó s rendszeres kifejtése kötelességünk. A sokszor megvetett, fáradt agyú, szegény újság-

író fiú, a mint éjnek idején hírt fogalmaz vagy tréfás rajzot (croquis) ír, mélyen belenyúl a nyelvi formák életébe. Írása, mint sokszor egész élete is, múló természetű, ma olvassuk, holnap elfeledjük. De az a dörgedelmes vezércikk, az a kis mókázó rajz a nyelvi hatás szempontjából csak látszólag vész el. Valamint-hogy a hangzó s a levegőbe szerteröppenő új nyelvi formák sem veszendők. Ezek is, amazok is analógiás alkotásokra sarkalják a hallgatót, illetve az olvasót. Óh hány magyar embernek egyetlen magyar olvasmánya a magyar újság! A napi- és hetilapok e tiszteletreméltó nyelvi hatásait figyelemmel kell kísérnie annak, a ki nem a teljes szótár képtelen eszméin andalog, hanem tudományos szempontból akarja látni maga előtt a nyelv életét.

És ez olyan munka, a melyhez nem kell valami szörnyű nagy tudás. A statisztikai anyag egybegyűjtéséhez minden magyarul író ért. Mindnyájan olvasunk újságot, sokan új könyveket. Olvasmányainkban mindnyájunknak tűntek már fel sajátos szavak és sajátos szóhasználatok. *A mint feltűntek, már hatottak nyelvi készségünkre, már szerepük van a magyar nyelv életében, már feljegyzésre méltók.*

Ez a mai írott köznyelv megállapításának első feladata. Nem a romba dőlő múlt csonka emlékeit, hanem a még élő jelen élő fejlődéseit vizsgáljuk! Csak akkor állunk biztos tudományos alapokon.

A nyelvemlékek csödjének korában élünk. Ha már nem kaphattunk egyebet a múltból, mint egy latin ködbe burkolt, halva született írott nyelvet, adjunk mi a jövőnek irodalmi köznyelvünk megállapításához élő alakokat. Mindnyájunknak kötelessége anyanyelvünknek művelése. Rendelkezésünkre áll a Nyelvőr, melynek tiszteletreméltó multja jórészt e nyelv művelésében telt el s hozzátehetjük: dicsőségesen, gyümölcsözően. *Irodalmi köznyelvünk kincsháza* címmel új rovat vár bennünket vendégszerető hasábjain. Gyerünk e vendégseregbe! Bizony kötelességet teljesítünk. És olyan könnyű, olyan kedves s oly fontos e kötelességnek teljesítése!*

* Természetesen nem *csak* újságokból kell gyűjteni. Míg a nagy írók rendszeres és nyilvános feldolgozása nem kezdődik meg, jegyezzünk minden olvasmányunkból. Itt közreadott kis gyűjteményem mintául szolgálhat a munkában. Legjobb a könyvben a különös kifejezést megjegyezni, a lapszámot felírni s az egész könyv elolvasása után a gyűjtést kiczédelázní. Minthogy régi szavak feléledése, tájszavak elterjedése a köznyelv életének igen fontos

Aggat: »Nem sokat aggattam, eddig se kutattam | Bizvást a mi tetszett tehetted miattam.« Baksay, Iliász: 20.

aggnő: »Hiszen elsoványodott emlője százesztendő aggnőnek is lehet« Eötvös K.: A nagy per 2:195.

aggul: »E párt vezére az agguló Deák Ferenc volt!« Eötvös K.: A nagy per 2:88.

áperzte: »Paulay áperzte kijelentette...« Váradi Antal, Uj Idők 10:25.

átlagember: »... ez már nagy dolog, ami megdöbbsenti a gyengeségek pépjével gyúrt átlagembert.« Mikszáth, Pesti Napló 54:284.

baggadoz: »A paraszt ember baggadozva megy egyik mondatról a másikig; a szavakat megrágja, a mondatok értelmét lassan emésztii.« Gárdonyi Géza: Pesti Hírlap 25:341.

bakafántoskodik: »A várakozás átkozottul föl volt csigázva, mint olyan darabbal szemben, amely már az Akadémiában is bakafántoskodott.« Váradi Antal, Emlékeim Uj Idők 10:26. [Itt a. m. lábatlanoskodott; de rendszeren a. m. adadékoskodik, makacsodik, kötekedik, így pl. Jókainál, Kis királyok 1:92., vö. MTsz.]

ballagdál: »Öreg honvéd, fakó panyókás ruhában | Ballagdál az utcán csöndes egymagában.« Gárdonyi Géza, Uj Idők 1903.

bávaság: »... ah! be szép kegyedtől az ilyen bávaság.« Szabó Endre, Dosztojevszki: A játékos naplója fordításában, (Magyar könyvtár) 38. l.

becserkel: »Valami kémjük lehetett a svalizséroknak, Borost becserkelték, megközelítették.« Eötvös K. Egyetértés, 1903 április 3.

behabzsol: »Behabzsolják az első reggelit« Ábrányi Emil, Budapesti Napló 9:17.

belekortyant: »Krasznolszka grófnő belekortyant a csészédbe, s mikor leteszi, rád nevetve mondja...« Kozma Andor, Az Ujság 2:141.

belekotnyeleskedik: »Fabatkát sem ér az, belekotnyeleskedni más emberek dolgába.« Herczeg Ferenc, Uj Idők 9:552.

benemérő: »... kis női kabát, veres-fehér fekete kockával.« »Felső testére felhúztak egy rongyos női kabátot, ugynevezett otthonkát vagy benemérőt.« Eötvös K.: A nagy per 1:252 és 2:7.

bicebóca: ».. melyet neki bölcsen | Szerzett Hephaisztosz bicebóca isten.« Baksay, Iliász 22.

bizony: »Ígérd meg hát kérlek s bizonyoddal ints rá.« »Jelt is adok róla, bizonyomat intem.« Baksay, Iliász 19.

bokkol: »Mindjárt hat héttel a lakodalmunk után bokkolni

jellemzői, a már szótárakban egyszer közzétett régi és tájszavak használatának megfigyelése is a mi tisztünk lesz. [Vö. Zolnai Gy. és Simonyi Zs. Tájszótárlózat Nyr. 22. 23. 24. k. Antibarbarus: Helyes szóalkotás Nyr. 9:505. König György: Nyelvünk változása Nyr. 32:20. Vasverő Rajmund: Hírlap-irodalmi adatok Nyr. 17:276. Kovács Márton: Mai irodalmunk szótárához Nyr. 33:283, 407.]

R. M.

kezdett.« És »Szóval: kiültem a bokkolást.« Herczeg Ferenc, Az Ujság 2:176.

bongor: »Bongorta tulokra tele-kézzel hinte.« Baksay, Iliász 17.

borzsák: »Óh te kutya-szemű, szarvas-szinű bor-zsák!« Uo. 9.

bumberdó: »A süteményes nénit fölrezzentette valamely bumberdó.« Ágai Adolf (Porzó) Budapesti Napló 8:243.

bumfordi: »Ah, istenem uram, milyen bumfordi!« Szabó Endre, Doszt. A ját. napl. M. könyvt. 74. l.

bundapálinka: »Gondolom magamban, ennek is beadott az a gyalázatos bundapálinka.« Kenedi Géza, Az Ujság 1:4.

csajkás: »A nemes csajkások közt neki volt a legszebb birtoka és a legnyalkább négyese.« Herczeg Ferencz, Az Ujság 2:176.

csemmment: »Csemmmentett a szájával, aztán újra kortyogott.« Gárdonyi Géza, Egyetértés 37:229.

cserepár: »Valami cserepár főhadnagy.« Eötvös K. Egyetértés 38:290.

csibellérez: »A repedező, omladozó falakból bokrok és viruló fü pezdült, a szemetes udvaron kis fekete malacok túrtak, kacsák hápogtak és csibék csibelleréztek.« Pesti Napló 55:198.

csillabizál: »Ment Péter, Mihály ellenben nekidült az asztalnak és az írással mulatozott. Megnézegette elülről-hátulról, az ablaknak tartotta, simítgatta, végre csillabizálni kezdte.« Szemere György, Az Ujság 2:195.

csutakol: »Kadocsa unokáit már réges-régen uralta ez a föld, mikor a magyar hadak még valahol Ázsiában csutakolták a paripáikat;« Herczeg Ferencz, Buda ébredése.

csirkeprókátor: »A közönség csirkeprókátornak vagy mezei prókátornak nevezte őket.« Eötvös K.: A nagy per 2:70.

dédősunoka: »A csendbiztos is híres kuruc hősnek, Vay Lászlónak dédősunokája.« Uo. 2:207.

dinnye-sipka: »Hol hátra, hol meg előre tolva tarkójában a dinnye-sipkát, tar homlokát sikálgatja.« Ágai Adolf az I. M. I. T. 1902. évkönyvében.

döglődik: »Nyomorultan vergődött a padlón, mint egy döglődő kutya.« Kozma Andor, Vasárnapi Ujság 50:827.

elhajlít: »Készületlen voltára való hivatkozással az ajánlatot köszönettel hajlítja el magától.« Ágai Adolf. I. M. I. T. 1902. évk.

elhéjáz: »S amint szeme elhéjáz az andalító jelenet fölött.« U. o.

elkőborol: »El se kőborolták phthiai telkemet.« Baksay, Iliász 6.

elkövetkezik: »A régi szakácsné s szobalány a család elutaztával vagy végkép elkövetkezik a háztól, vagy megállapodás szerint várományos állapotba kerül. Porzó: Budapesti Napló 8:226.

ellakik: »A szent férfiú falt mint a tűz és ivott mint a homok. Mikor már ellakott:...« I. M. I. T. 1902. évkönyve. Ágai Adolf.

elmeébresztő ötlet, Alexander Bernát. Fil. Írók Tár. 15:70.

előreereszt: »Előre kell még azt is eresztetni, hogy e miatt nincs a szivemben ugynevezett szent harag...« Kenedi Géza, Az Ujság 1:4.

előzködik: »Csillogó, vidám élet folyt, csupa kiskirályok voltak a képviselők. A hatalomért nem előzködött senki.« Mikszáth Kálmán: Vasárnapi Ujság 40:1903, 50. évf.

emberkedik: »Köztük erőm szerént én is emberkedtem.« Baksay, Iliász 10.

emlékrajz: »... mert változtatnom az emlékrajzon, vagy egyes részleteit elfojtanom nem volt szabad.« Ágai Adolf, I. M. I. T. 1902. évkönyve 68. l.

édenanya: »Ő akkor képviselő volt, édenanyja kevéssel előbb halt el...« Váradi Antal, Emlékeim, Új Idők 10:26.

faxnis: »Ej hát kérjen szimplán bocsánatot attul a faxnis kisasszonytul, oszt meglesz.« Szemere György. Az Ujság 2:183.

feleség: [asszony]: »Midőn még maga is leánysorban volt (most se feleség, csak asszony...«, Porzó, Budapesti Napló 8:226.

felhám: »... a bőrnek külső kérge, melynek tudós neve: epidermis, magyarul: felhám.« Eötvös Károly: A nagy per 1:254, 294.

finta: »Tanu most már igen vigyáz az illemre: abbahagyja a hazudozást, inkább tudományos fintákhöz folyamodik.« Szemere György: Az Ujság 2:195.

fölsemvevés: »Épen oly teljes fölsemvevéssel beszélt velem, ha találkoztunk...« Szabó Endre: Dosztojevszki: A játékos naplója 21. l.

fölvádol: »Im' benne van a levélben, amit kötének a szolgabíró előtt, hogy tizenegyedén fölvádoljuk részibe a képét...« Bud. Napló 9:182, 1.

fura: »Nagyon furán vagyok a képekkel.« Herczeg Ferencz, Új Idők 9:410.

gádor: »A bejáró gádornak tetejében nyulánk, szőke fiatal ur: a sebes hajónak gazdája...« Ágai Adolf, I. M. I. T. 1902. évk.

galléroz: »A belső házba való, a fiatalabb asszony a kis lánya szoknyáját fejtegette, hogy kitoldja, újra gallérozza, mert tavaly pünkösdtől óta kinőtte.« Móra István, Magyarország 2:128, 3. l.

hadarint: »No, ez bolond — kiáltott föl a babuska — kezével hadarintva.« Szabó Endre Doszt. A ját. napl. ford. 104. l.

handabanda: »Ezek az ő fényében vergődtek s nem bírva sem tudását sem ízlését: a népies fintort, a hazafias duhajkodást, az ízetlen, póre handabandát tették meg művészeti elvnek.« Endrődi Sándor Magyar Remekírók: 50.

hánytorgat: »A fiatal hallgatók temérdek vitában hánytorgatták a problémát a nagy Xenophanes előtt.« Kozma Andor, Vas. Ujság 50:826.

haótátul: »Arra az abodi bucsu való, haótátul óta, minden derék, helyre legény ott számoskodik le.« Egyetértés, 37:23.

hara: »nyakán nagy, veres rojtos hara kendő.« Eötvös K.: A nagy per 1:252.

hátal: »Mint juhnyájból a számár, úgy hátalt ki a kollégium a város házai közül.« Riedl Frigyes: Magyar Remekírók, 41:19.

hejjehejjáz: »Az ügyész persze faggatta, hogy miért nem szólalt

meg előbb a szíve, mikor a felesége még idegen emberekkel hejje-hujjázott.« Herczeg Ferencz, Az Ujság 2:24.

híréhes: »Ilyenkor a közönség híréhes.« Bartha Miklós, Magyarország 10:201.

hárol: »A többiek előtt úgyis örökkéig húrol, hogy a harcban én segíték nekik.« Baksay, Iliász 19.

igról-igre: »Igról-igre, a mint mondom, ott beszéld el.« Baksay, Iliász: 23.

imette: »Isten-jelenéssel volt dolgom imette.« Baksay, Iliász: 25.

inarogyott: »Te erős, egészséges férfi voltál, ez a metsző pedig ösztövé, kiéhezett, inarogyott...« Eötvös K.: A nagy per 2:243.

ítélet-idő: »De hát az ilyen ítélet-időben, ki merné megoldani hitvány csónakát?« Ágai Adolf, I. M. I. T. 1902. évf.

joház: »Héra szép szavára mind sorra joháznak.« Baksay-Iliász 23.

karicsálni tudsz, de kenyeret szerezni nem.« Gaal Mózes, Az Ujság 2:183.

kavalkád: »Ebédre visszatértem a gyerekekkel s egész kaval-káddal találkoztam...« Szabó Endre, Doszt. A ját. napl. 5. l.

kertel: »Húzódozott, kertelt, ingadozott ugyan a zsidó egy ideig.« Eötvös K.: A nagy per 2:17; »Ne kerteljen, feleljen!« Szemere György, Az Ujság, 2:195.

kiszeret: »Nem azért fogom megölni, mert kiszeretek belőle...« Szabó Endre, Doszt. A ját. napl. 41. l.

kiszínlik: »Agamemnonnak is akhivok kiszínlik az ékes Khryzeiszt.« Baksay, Iliász. 13.

kófic: »Óh, sárbeszédű kóficok! A fényen nem fog szopiszok.« Reviczky Gyula: Heliofókok.

kókós: »Ha senki se lesz a kuton, föl ne kapaszkodj a kávéra, hozzá ne nyulj az ostorfához, ugyse bírnál a vödörrel... De meg a kutban van a kókós, aki megrántana.« Móra István: Magyarország 2:128, 4.

konterfintereskedik: »Ne konterfintereskedjék az ur. Nyiltan ki vele: akar-e verekedni...?« »Dejszen — vágta ki a szerelmes tanácsos — most már ne konterfintereskedjenek az urak.« Az Ujság 2:183. Szemere György.

kóty: »Hát ez a sok poggyász! Kóty! Némber, nem ember!« Baksay, Iliász: 31.

kövez: »... ő látta..., hogy gyerekek kövezték az uton a kutyát.« Tömörkény István, Pesti Hírlap, 25:192.

közesközepe: »Mikor én, öt héttel ezelőtt, Budapestről elszöktem Norinbergába, nem gondoltam arra, hogy a germánság szívének eme közesközepén...« Magyar Nemzet 22:201. Kozma A. (Andronicus.)

közgyűlölet: »Reáomlik a közgyűlölet minden átka, ügyvédi munkáit se végezheti.« Eötvös K.: A nagy per 2:72 és 66.

kuka: »Látod, te kuka: — kiáltott a babuska.« Szabó Endre, Doszt. A ját. napl. 12. l.

kunéroz: [kuníroz]: »Lássá, mondta szemeit dörgölve, —

mért kunérozott annyit?« Szemere György, Az Ujság 2:183. »Egyik szabója egyszer már annyira »kunirozta«, hogy jó pajtása... kido-batta a szállából... D'Artagnan, Az Ujság, 2:189.

lafatyol: »Mit lafatyol össze-vissza?« Szemere György, Az Ujság 2:195.

lazsnak: »Lánccal, kötéllel, szíjjal, terhelővel, lazsnakkal stb. oda nem köthetik.« Eötvös K.: A nagy per 2:53.

leffen: »... elbámultomban *leleffent* a kezem.« Szabó E. Doszt. A ját. napl. 74. l.

létlen: »Amire fejemmel így adom a választ, létlenre, fonákra, meddőre se vál'az.« Baksay, Iliász, 19.

libuc: »Gólya, libuc, varju nyomát a falusi gyerek tisztán meg tudja különböztetni.« Eötvös K.: A nagy per: 265.

lőszinek: A magyar embernek százféle szava van a lőszinek jelzésére. Fekete, fehér, szürke, deres, vasderes, barna, fakó, sárga, aranyszörű, aranyalmás, téli szennyes, hóka, kesej, egérszínű, daru-szörű, vörös és pej s még néhány... De a pej is sokféle. Világos pej, sötét pej, sárga és piros pej. A sötét pejt gyakran fekete pej-nek is nevezik.« Eötvös K.: A nagy per 2:118.

lótóló: »Csufneve volt: a lőtőló.« Eötvös, A nagy per 2:116.

magarábírá: »S ha csak egy-két eszlári tanu akadt, aki egy évi képzelődés s magarábírá után kék szemről... beszél« Eötvös K.: A nagy per, 2:190.

magauralom: Alexander Bernát, Diderot, Fil. Ir. Tára 15:10. l.

megdalol: »S ha gyöngé szóval megdalollak«, versben, Bud. Napl. 8:228.

meggondolkozik: »Jobb tett előtt meggondolkozni, mintsem azután megbánni.« Sebestyén Károly: A görög gondolkodás kezdetei 191. l.

meggyalogol: »Éjjelenként maga is meggyalogolt a szobában egy-két stádiumnyit.« Kozma Andor, Vas. Ujs. 50:827.

megtorlík: »Lelkében megtorlott sötét szenvedéllyel.« Baksay, Iliász: 4.

mimikri: »A mimikri az alkalmazkodás, a hozzásimulás törvénye itt is bevált.« Ágai Adolf, I. M. I. T. évk. 1902:67.

mormolász: »Az agg imáját mormolássza, S nyugodni tér meg egyedül.« A Hét 15:390.

neszel: »En úgy neszelem, valamely reciprocitások muszáj van a dolog mögött.« Az Ujság, Kozma Andor 2:2.

nincsetlenség: »Annyi bizonyos, hogy valódi parasztember, családos parasztember, aki nincsetlenségbe jutott, csak egyetlenegy volt közöttük tavaly télen, az sem alamizsnát kért, hanem munkát.« Tömörkény István, Pesti Hírlap 8325. sz.

nyáras: »A birói jegyzőkönyv füzesnek nevezi ezt a helyet, az eszlári nép nyárasnak.« Eötvös K.: A nagy per 1:288.; »Hol eltűntek előlük a tutajok, amint a part és a parti füzesek, szilvások és nyárasok elfődték előttük a vizet...« U. o. 2:29.

olybá: »Minthogy pedig lehetetlen, hogy isten meg akarjon

csalni, az is bizonyos, hogy nem olybá adta nekem ama képességet, hogy, ha annak rendje szerint élek vele, valaha tévedhessek. Alexander: Descartes 86. l.

orv: »Mélyen vannak a föld alatt, nehéz volna az orvoknak odajutni.« Eötvös K.: A nagy per 2:130.

otthonka: »Felső testére felhúztak egy rongyos kabátot, ugynevezett otthonkát vagy benemérőt.« U. o. 2:7.

öcs: »Azután kihallgatják Braun Jozefát, az ő testvéröccse volt az eltűnt Amália.« U. o. 1:139.« Zsófi közel három évvel volt idősebb, mint Eszter öccse.« U. o. 1:285.

összetimporál: »Kell valami természetes erő, amely a természet ellenére összetimporált hatalmat összetartja.« Tóth Béla, Pesti Hirlap 25:222.

összerimáz: »A Jugend című szecessziós és — a maga állítása szerint — tréfás lap a múlt héten összerimázta Magyarországot.« Tóth Béla, Pesti Hirlap 25:224.

összevénbolondgazemberez: »Belépett, összevénbolondgazemberezte s levágta a kötélről.« Kozma Andor, Vas. Ujs. 50:827.

ödöng: »Sajt Mihály a szérüskertjében ödöngött.« Szemere György, Az Ujság, 2:195.

packáz: »Vajjon nem packáznak-e velünk ott is?« Eötvös K.: A nagy per 2:62.

rádium: »Mint, valami rádium, mely a vak embernek is fénylik.« Mikszáth Kálmán, Az Ujság 2:17.

recefice: »... Az a baj, hogy igen kába paraszt vagyok, nem igen értek az uri receficékhön.« Szemere György, Az Ujság 2:195.

rehül: »Már korhadozóban van hajóink szerfája; kötélünk rehülve.« Baksay, Iliász 27.

riogat: »Komor arcával s rekedt hangjával s káromló szavai-
val riogatta a makacs embert.« Eötvös K.: A nagy per, 2:216.

rútól: »Dühös rá az akhív, szidja is magában, de ő Agamem-
nont rútolja javában.« Baksay, Iliász 30.

semmi-ember: »Hitvány, semmi-ember volnék igazában.« U. o. 11.

semmifelé: Sötét a kép mindenfelé, semmi derengés semmifelé.« Eötvös Károly, Pesti Hirlap 26:148 (Vezércikk).

süvölvény: »... ifju kezdőnek érzi magát, huszonkét esztendő s süvölvénynek.« Herczeg Ferencz. Új Idők 9:317.

szatying: »Szalagot, bábút, gyerekjátékot, szatyingot, filléres gyűrűket, csillogó semmiségeket árult.« Eötvös K.: A nagy per 2:115.

szekál: »Keressen más perszónát a nagyságos ur, én nem szekáltatom magamat tovább.« Szemere György, Az Ujság 2:183.

szekatura: »Az apró szekaturákat, amelyeket el kell viselnie, szintén nem találjuk.« Ambrus Zoltán, Az Ujság 2:189; Kóbor Tamás: Az Ujság, 2:237.

szelemenfa: »A csárda tetejének szelemenfája volt a két vár-
megye határvonala.« Eötvös K. l. Tóth B. A magyar anekdota-
kincs, 5:201.

szerfa: »Már korhadozóban hajóink szerfája.« Baksay, Iliász: 27.

tekergődés: »S némi tekergődés után utóbb ez is nyíltan beismeri.« Eötvös K.: A nagy per, 2:38.

tempózik: »Ha sokat tempózik ked — fenyegetődzik Péter — kiszögelem a kapura.« Szemere György, Az Ujság 2:195.

tessék-lássék: »Tessék-lássék meséje, mindössze annyi...« Ambrus Zoltán, Az Ujság 2:189.

toklász: »Mert ha a tiszta buzának legfőlebb csak az üres toklása ragad az emberhez, a bogáncsnak azonban a magva is.« Kenedi Géza, Az Ujság 1:4.

toll-hurc: »A természet a himnek juttatá a való szépséget: oroszlánban a sörényt, pávában a csodás ragyogású toll-hurcot.« Agai Adolf, Porzó, Bud. Napl. 8:243.

törvényszékur: »Bimbicskó beszélte el, hogy ítéltek el őt esztendőre a miskolci törvényszékurak Konkolyt.« Egyetértés, 37:23.

tutyi-mutyi: »Ő megroskadt, tutyi-mutyi, piszkos vén ember volt már s napról-napra butább.« Kozma Andor, Vas. Ujs. 50:827.

türemlik: »A fölrázott hajnal lassan bontakozó világossága most türemlik át a vékony felhő-foltokon.« Homok, Pesti Hírlap, 25:28.

überciha: »Az a fiatal ember, a sárga übercihával...« Herczeg Ferencz, Uj Idők 9:317.

zargat: »Valami hosszú bottal ki is zargathatnám ugyan vissza az uccára...« Tömörkény István, Pesti Hírlap 25:198.

zurbol: »A csavar óraketyegésnél egyformábban zurbolta az esti tengervizet.« Tóth Béla, Pesti Hírlap 25:348.

zúpög: »Mi bajod, miért sírsz? A gyermek zúpögve felelte: Azért sírok, hogy...« Eötvös Károly: A nazarénusok, 38. l.

RUBINYI MÓZES.

ADATOK A KELETI SZÉKELYSÉG NYELVÉHEZ.

Czofalván, a háromszéki Szépmező egyik kis községében több népnyelvi sajátosságot figyeltem meg a nyáron; azokból kívánom itt az érdekesebbeket közölni.

Hangtan tekintetében azokon az általános népnyelvi sajátosságokon kívül, melyeknél fogva a keleti székelységet *é-ző* nyelvjárásterületnek mondjuk, több figyelemreméltó jelenséggel találkoztam. — Az irányhatározó szók *á*-ja többnyire *a*-vá rövidült: *hova* méssz?, tédd *rea* a fődöt! *hëzza* (hozzá)! Szintén *a* van az *ó*-n végződő szavakban az egyes 3. szem. birtokos személyrag előtt az *ó* helyén: *csitkó* — *csitkaja*. — Érdekes továbbá, hogy a köznyelvi *á* helyén *â*-t találunk a hangrövidítő szótövekben: »bizonyosan *börmadâr* volt« (bőregér). — A *be* igekötőt itt is, mint a keleti székelységben általában, rendszeren *é*-vel ejtik: *bétëtéd* az ajtót? — *bé*; *hajtsd bé* a csirkéket, *kerüljön* csak *bé*. Ez a kiejtés annyira rendes, hogy még a »Befordultam a konyhára...« dalt is ily kiejtéssel hallottam énekelni.

Kevesebb észrevételt tettem a mássalhangzók tekintetében. Íme egy-két különlegesség: *küzsd* küzd, *küsködik* küszködik, *csinyál* csinál, *kárinkodik* káromkodik.

A mi a névragozást illeti, a székely a *hol*, *hová* kérdésekre — a mint ez már régóta ismeretes — akkor szokott *hoz*, *höz* ragos határozókkal felelni, ha nem személyt említ. Ez utóbbi esetben sajátos *-nitt*, *-ni* ragos alakokat használ. Pl. Hol jártál? — *Balázséknitt* (Balázséknál), *a biztos úrnitt* (úrnál); hová méssz? — *Gergelyni* (Gergelyhez), *kovácsni* (a kovácshoz), stb. Ezt annyira kedveli a székely, hogy, ha *honnan* kérdésre kell felelnie, akkor is szereti a *-tól*, *-től* ragos kifejezést elkerülni s rendszeren így felel: *papnitt voltam*, pedig a kérdés az: *honnan jössz?*

Az *-ért* rag helyett rendszeren *étt* fordul elő: *métt* mért, *szénáétt* szénáért. A *-val*, *-vel* állandóan megtartja a *v-t*: ez instálom olyan érett, hogy csak *oltalomval* lehet vele bánni (a túlérte gabona aratásakor vigyázni kell, hogy ne hulljon ki sok szem). — Gyakori a *-t* képzős határozó: *járást*, *lépést*, *bizvást*. Ide tartozik ez is: *a világ szájára nézt*.

Az igeragozásban a befejezett cselekvésű igealakokat szeretik megrövidíteni a szótagok összevonása által. Pl. zabot *vettünk* a csirkéknek (vetettünk), sokat *ítt* az éjjel (ivott).

A tárgyas ragozásban a *-t* tövű igék valamennyi *j*-hangú alakja helyett a felszólító mód megfelelő alakjait használják: *tarcsa*, *lássuk*, stb. A falu »polgára«, ha valami oly rendeletet dobol ki, mely még bővebb útbaigazításra szorul, rendszeren így szokta befejezni a hirdetést: »Ha valaki akarja tudni, milyen formálag, — a kösségi bíró *megutasícsa*.«

A felszólító módban az ige mellől alig szokott hiányozni a *-sza*, *-sze* nyomatékosító szócska: *jőjjönsze*, *nézzesze*, *lássuksza*.

Az *esik eső* mindig iktelen: mikor nem *ess*, akkor terítsük ki a ruhákat; *esseni* kezdett.

A képzőkről. A keleti székely népnyelvnek sajátosága, hogy mindent kicsinyíteni szeret. Leggyakoribb kicsinyítő képző a köznyelvi *-cska*, *-cske*. Ennek azonban csak főnév mellett van igazi kicsinyítő értéke: hány *csirkecske* van?, csak öt *buglyacska* szénám lett, a *kásztrócskában* van az ételük, nézzen *kicsi macskácskákat*. Ha melléknévhez járul, inkább sajátoságos fokozó jelentése van: kiül-e istálom a jó *melegecskére*?, hosszú-e az út? — *hosszucska* biz'a.

Az igeképzők közül nagyon gyakori a *-gat* *-get* gyakorító képző: *csongorgat*, *megréteget*, *járogat* (sokat járogat hëzzánk), stb. — Nagyon kedvelik az *-ódik*, *-ődik* visszaható képzőt, szenvedő értelemmel is: a ruha ma nem *vevődik* számba (vétetik), az alszegben nem *hallatódik* felőle semmi (hallatszik); ahol ez nem *találtatódik*, megbüntettetik (bírói hirdetmény).

A mondattani szerkezetek közül figyelemre méltó: *inkább* több só legyen a levesben, *mintább* más baja legyen;

nem tudtam urasan beszélni, gondoltam: nem szólok, *mint*sább lássák a parasztságot. Az *inkább* analógiás hatással volt a *mintsem*-re. — Érdekes szórend: *nem bolond vagyok*, hogy elmenjek.

Tájszók.

avaték: kopott, avult dolog.

beleörökösödik: beleszárad, bele-
ragad.

bömbicsél: a megvert gyermek si-
ránkozására mondják; ne böm-
bicsélj!

csáppog: tova a bodzafa fele csáp-
pog az egyik csirke.

csongorgat: a cérnát befűzés előtt
csongorgatni szokták.

csurongál: gyakorító alak a *csurog*
mellett; pl. hogy csurongál (az
eső)!

eláncsorogni az időt: tétlenül el-
tölteni.

elbódorog: elkószál, elcsavarog.

elteremt: elvisz, eltisztít, eltávolít
vmit; pl. elteremtsd ezt innét,
mert nem kerülgetem örökké!

érdekes: érdemes, érdekében áll;
pl. érdekes volt lejönni, mert
később nagyon sötét lett volna.

féleszódik: feleszmél.

fitereg: izeg-mozog, matat.

fuzsitus: féleszű.

heprentyű: ringyó.

kolontos: féleszű.

lekacag: kinevet. Valami sületlent
szóljak s lekacagjanak?

lepcsegtet: lötyögtet. A gyorsan
menő nagymellű asszony lep-
csegteti a cicseit.

lerak: leszól, lehord. Leraktam én
azt úgy!...

matikál: kotorász, motoz.

májkáz: az anyja után siránkozó
kis gyermekről mondják; pl.
oh be csúful májkáznak. Való-
színűleg összefügg a *maica* oláh
szóval, jelentése: anya, mama.

megbenderész: a kakas meghágja a
tyúkot.

meqlötyt: meqlötytant, megle-
gyint; p. ahányszor hátrajövök,
örökké meqlötytentem a fejemet
avval a körtével (mely a fáról
igen lelógott).

megrekeszt: elzár, elrekeszt; pl.
megrekesztettem a tyúkot.

megrételet: összehajtogat, össze-
göngyölget.

megszakaszt: félbeszakít, abba-
hagy. Pl. most megszakasztot-
ták, de újra kezdenek tojni
(a tyúkok).

megutasít: az utasítást megadja.

mijesó: örlött só.

mismásol: diskurál, tereferél.

mulatéroz: gyakorító alakja a *mu-
lat*-nak; pl. elment egy ven-
déglobé s mulatérozott.

musztica: törmelékféle gaz. Pl. a
kutat tisztogató azt mondja
azoknak, kik a csebet fölfele
húzzák: »Teli van a cseber,
vigyázzatok, az a musztica
vissza ne jöjjön!«

nagyosodik: most is olyan, csak
egy kicsit nagyosodott az arca.

ónoz: ferdit, hazudik, csak ő is
ónozt.

pecenek szeg: apró szeg.

plátka: ingeken s könnyű női ru-
hákon a gallér és a hát köz-
é alkalmazott erősebb betét azzal
a rendeltetéssel, hogy bizto-
sítsa a tartósságot és a szabá-
lyos állást. Vállpaizsnek volna
nevezhető.

pötyögős: tötyögős.

rácsütörködik: ránehezedik vmire,
hogy lenyomja.

ráverekszik vmire: nagy nehezen
elér vmit, szert tesz vmire.

rételődik: alacsony helyre leül, le-
kucorodik.

rontsa ki a nyavalya.

serít: stíjt; pl. bárcsak serített
volna alapockája közé a lapáttal.

sodor: gyorsan beszél, hadar. Úgy
sodor, hogy alig érteni a szavát.

szakadék: így nevezi a székely azt
a vékony kisebb fajta darazsát,
mely nyáron száraz időben na-
gyobb mennyiségben jelenik
meg s pusztítja a gyümölcsö-
ket; — hihetőleg azért, mert
ennek a potroha alig függ

össze a test első részével, úgy,
hogy a két rész egymástól
elszakadni látszik.

tappog: topog; ni hogy tappog a
kicsi kosza (gólya).

tudakéroz: tudakol; vö. mulatéroz
(a *studéroz*, *egrecéroz*-féle igék
példájára).

változó: így nevezik a fehérműt,
inget és gatyát, a miket bizo-
nyos időközben változtatni szo-
kott az ember.

vicog: hangosan nevetgél; pl. mit
vicogtatok annyit a kertben?

SZEREMLEY CSÁSZÁR LÓRÁND.

IRODALOM.

Könyvészet.

Kelemen Béla. Magyar és német kézi szótár II. Magyar-német
rész (Athenaeum. 8 k 50 f.).

Katona Lajos. A Teleki-kódex legendái (akadémiai értekezés,
1'60 k).

Gróf Széchenyi István munkái II. sorozat 1 k. Hitel. Világ.
(Akadémia. Ára 10 k.) Függelék: Szójegyzék a Hitelhez és a
Világhoz, Szily Kálmántól.

Arany J. Toldi estéje. Magyarázta Lehr A. (Franklin. Ára 3'60 k.)

Egy. Philologiai Közlöny 9. sz. A Fiók-féle hangtörvény
(Schmidt József).

Literarisches Zentralblatt 45. sz. Ballagi Aladár, Régi m.
nyelvünk és a NySz. (Ism. Rubinyi M.)

Ethnographia 7. sz. Két népies szólásmód (Rexa Dezső).
Tövető kapa (Gönczy Miklós).

Századok 8. sz. Pótlások és javítások a Magyar Oklevél-Szó-
tárhoz (Szily Kálmán).

Természettudományi Közlöny 422. füz. A tarvarjú (Herman
Ottó; Kropf Lajosnak a Nyr. 33:354. l. közölt kifogásait is czáfolja).

Vikár Béla: Folklore és gyorsírás. *Gyorstrászati Lapok* 1904. évi
4. és 6. szám.

Hevesi János: Az iskolai könyvek magyarsága. *Polgári Iskolai
Közlöny* 1904. 4. szám.

Kalmár Antal dr.: A magyarság keletkezésének iskolai, nyelvi
és történelmi szempontból. *Szeged és vidéke*. 1904. V. 22.

Ung vármegye hivatalos helységneveinek jegyzéke. (Mell. a
Hivatalos Közlöny 24. számához).

Merker M. Az analógia szerepe a görög hangtanban és alak-
tanban. (Budapest, Stephaneum.)

Helmár A. Gouin nyelvtanítási módszere. (Stampfel, 60 f.)

A NYELVTÖRTÉNETI SZÓTÁRHOZ.

Nagy-nyavalya: morbus comitialis, epilepsia. Széljegyzet a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárának egy könyvében (Gabucinius, Hieronymus: De comitali morbo libri III. Venetiis, 1561.): »A' Szekeljek nagy nyavalianak hyák« (6. l.). A bejegyzés 1677 tájáról való, a könyv végére ugyanis ugyanazon kéz ezt jegyzi be: »Caepi euoluere hunc librum anno 1677 die 24. Martij« — A Székelyföldön ma is ismerik, nemcsak Háromszéken (L. MTsz.), hanem Udvarhely megyében is: »Ó hogy a nagy-nyavalya roncson ki!« (Tordátfalva, Medesér). A »Zapfenstreich« is azt mondja a székely bakának »Kis nyavalya, nagy nyavalya rontson ki.«

PÁLFI MÁRTON.

Sejt. (Nyr. 33:407). »Az erek eelő Istenre paranczolok mongyad meg myth seytez az Istennek annyarol ha eredeth bynben fogantatot avagy nem.« (ÉrdyC. 165.) Vagy talán rosszúl olvasom így: sejt esz?

KICSKA EMIL.

Kauté, kautés. A NySz. e két szóra három adatot közöl XVI. századbeli protestáns íróktól. Az első azt mondja a katolikus papoknak, hogy: jobb házasságban élni, mint fal mellett a *cautéval* járni. A második szerint: szent Pál azt mondja, hogy társ nélkül ne legyen a püspök, de nem rendelkezik arról, hogy a *cautéval* hogy járjon. A harmadikban végül azt olvassuk, hogy: a házasság ajándékát igen gyűlölik a *cautés* barátok és papok, mert azt tartják, hogy kisebb bűn a parázñaság, mint a házasság. — Azt ugyan bizonyára már a NySz. szerkesztői is sejtették, hogy itt a házassággal ellentétben álló paráználkodásról van szó, de a nyilvánvalóan idegen eredetű szó pontos jelentését meg nem állapíthatván, a magyarázat helyére csak kérdőjelet tettek.

A mikor a NySz. e három adata szemem elé került, azonnal eszembe jutott, a mit egyszer egy víg társaságban hallottam a katolikus papokról. Hogy állítólag fogadalmat tesznek arra, hogy élni fognak: caste; si non caste, *caute*. Igaz-e, nem igaz-e? — nem tudom. Egy pap barátom azt mondja, hogy csak ráfogás s nekem nincs okom szavában kételkedni. De az állítás igazsága vagy hamisága az ügyre nézve teljesen mellékes is. A lényeges csak az, hogy ez a latin szállóige, mely bizonyára nagyon régi keletű, teljesen megvilágítja a NySz. kérdéses adatait. Kétségtelen, hogy a protestáns írók erre czéloztak. A *kauté* mellett álló kérdőjel helyébe tehát most már odatehető: óvatos paráználkodás; a *kautés* mellé pedig: óvatosan paráználkodó.

HORGER ANTAL.

Eger város levelesházában jegyeztem ki rendezés közben a következő adatokat:

szűrmives: csapó (1796).

építő szék: tisztújító közgyűlés.

kusornyó: gizgazos szemétfészek.

ügyész: már egy 1812-iki aktában találtam; de nem ügyvédet, hanem alkalmasint perügyelőt jelentett.

hites ügy védő (1818).

kotymány: sárfenék, mocsaras, lápos terület.

leveles ház: levéltár (1819).

»Szabad vagyok, mint az budai varga« (1795).

böcsáros: kereskedő (1738 évbeli számlában) — egri születvény.

kuffantó: kofa.

füvellő: legelő.

kiflastromozni: kiflaszterozni.

tányír keszkenyők: asztalkendők.

vékony szabó: német szabó.

(Eger 1898.)

SAABÓ IGNÁZ.

NYELVMŰVELÉS.

Az artikulusz magyarjai. *Gyászmagyarjait* kell vala írnom, mert az »*artikulus magyarjai*« már más jelentésben foglalta le a Nyr. szeptemberi füzetében Réger Béla. Neki az artikulusz magyar nevet jelenti az *artikulus magyarja*. Nem szerencsés rövidítés, mert megtéveszti a jámbor olvasót: szó helyett embert gondoltat. Egyébként azonban nem éppen magyartalan. A mióta így beszélünk: »Mi ennek a magyarja?« »Ennek a szónak nincs magyarja« (= Hogy mondják ezt magyarul? Erre nincs magyar szó), azóta nem lehetünk nagyon válogatósak. A kifejezés idegenszerűségét úgy is inkább a szokatlan többes szám okozza.

De artikulusz ide, artikulusz oda, a baj nem itt van. Az artikulusz magyar neveivel még csak el leszünk valahogy, de mit csinálunk az artikulusz magyarjaival, mit csinálunk a »der, die, das« nyomán kisarjadzó fattyúhajtásokkal? »A Kür« meg »a Fedák« még csak hagyján. Ezekről menten lerí német voltuk, de ott a sok borjúsájas ingbe bújt germán: »a János« meg »a Pista«, »a Török« meg »a Kovács«. Ezeknek már polgárjoguk is van félig-meddig; a népieskedő írók s a népieskedésben tetszelgő nemírók (sit venia verbo!) használják (minthogy van vidék, a hol a nép is így beszél), s nem is sejtik, mekkora lekicsinylés és »lesajnálás« van abban, ha valakiről azt mondják: »Na, itt a Pista«. Se az irodalmi hagyomány, se a köznyelv, sőt a legtöbb nyelvjárás sem ismeri ezt a szemérmetlen megtisztelést. Jámbor szarvasmarha »a Pendzsi« meg »a Kati«, ne tegyük emberré, s Kati meg Pendzsi szegény, maradjon meg leánynak, a míg megérdemli. Az emberek rosszmájúsága úgy is elég könnyen csinál »a Pendzsi«-t belőle.*

Újabbán kezd lábra kapni az artikulusznak egy más germán

* Kérjük olvasóinkat, közöljék velünk, mely vidéken tesznek névelőt a személynevek elé.
A szerk.

izú használata. Terjedhet kedvére, mert senki sem bántja. A lapok és folyóiratok artikulussal megtámogatott neveit értem. Van belőlük bőven: *Az Ujság, A Hét, A Jog, A Főváros, A Czipész, A Kert, A Gólya, A Polgár, A Hitel, A Pinczér, A Természet, A Vendéglős, Az Időjárás, A Zenekar, Az Állatvédő* stb. stb.

Egytől-egyig szemenszedett németesség, utánzása, vagy méltó párja a nagyobbbrészt szintén nálunk termő: *Der Landbote, Der Volksfreund, Die Woche, Der Freimütige, Die Witzrakete, Der Vereinsbote, Der Storch, Die Posaune, Der Gewerbsmann, Der Friedensbote* stb. című, azaz nevű lapoknak.

A tulajdonnévként használt magyar főnév csak akkor szorul támasztékra, ha — hogy úgy mondjam — járni kezd, ha besorozódik a beszélő mondanivalói közé. Egyébként még a háznak sem »a ház« a neve. A Duna meg a Tisza sem »A Duna« meg »A Tisza« a világnak, semmiféle térképén, a Kutyakaparónak meg a Betekintsnek is csak »Kutyakaparó« meg »Betekints« a becsületes neve, sőt a könyvkereskedés is csak »Könyvkereskedés«. Az adóhivatal »Adóhivatal«, a népiskola »Népiskola«, az ev. ref. kollégium »Ev. Ref. Kollégium«. Minek »Az Ujság« hát az Ujság? Hiszen az a vastagbetűs szó vagy szócsoporthoz ott a lap homlokán éppen olyan név, sőt tulajdonnév, mint akár a szerkesztő neve. Igaz, hogy névnek akár-miféle szót választhatok. Ha nagyon öl a tréfa, akár *Isis*-nek, vagy éppen *A*-nak is keresztelhetek akármit, mint az »úrlovások« szokták »versenylovaikat«, de azt már mégsem tehetem, — akárhogy is öljön a tréfa — hogy álljak is meg menjek is, kereszteljek is meg ne is, adjak valaminek tulajdonnevet meg ne is, mint a mesebeli leány. Ha tulajdonnév, hát legyen tulajdonnév; ha nincs róla semmi mondanivalóm, kár úgy tenni az artikulussal odabiggyesztésével, mintha volna, s egészen fölösleges dolog támogatni azt, a mi nem szorult támogatásra. Másnak még lehetek »*Az Ujság*«, magamnak csak »*Ujság*« vagyok. Az Akadémia is *Akadémia* a homlokzatán s csak a képes levelezőlap alján »*Az Akadémia*«.

Erdély, Háromszék, Marosszék, Aranyosszék, Csík, Gyergyó, Bihar, Svájc előtt is magyartalan az artikulussal kitétele, pedig ebben még nyelvész-ember is meg-megbotlik. Viszont az Alföld, a Felvidék, a Bánát, a Barcaság stb. nem lehetnek el névmutató nélkül.

Egyéb hibás használatáról eleget beszélt a Nyr. Jó lesz emezeket is számon tartani.

PÁLFI MÁRTON.

Vállat vonít, nyitani, hajadonfejt. Balassa József, a H. Schlandt programértekezésének ismertetője a (Nyr. 32:227) az értekező rovására azt mondja, hogy *vállat vonítani* »elavult s ma már nem használt kifejezés«. — Tessék meghinni, hogy nem avult el: az egész országban minden rendű és rangú ember használja; kivüle használják még ezeket a vele rokon kifejezéseket és szokat is: *vállat von, vállát vonogatja, vállvonítás, vállvonogatás*. Ismétlem: *vállat vonítani* nem avult el.

Majd az érték ezöeknél, nyelvtan ellen való tévedésre mu-

tatván rá, azt is mondja az ismertető, hogy »nyelvtani hiba van« ezekben is: *nyítani* meg *hajadonfejt*. Igaz, hogy az egy mássalhangzón végződő legtöbbször igetűhöz kötőhangzó nélkül járul a főnévi igenév képzője; de az is igaz, hogy egy mássalhangzón végződő számos olyan igetűvünk is van, a melynek némely nyelvjárásban is, a köznyelvben is és bizony még az irodalmi nyelvben is egyszer kötőhangzó nélkül, máskor kötőhangzóval használatos a főnévi igeneve aszerint, a mint a beszélőnek a nyelvzslése vagy az egyiket vagy a másikat adja az ajakára. Így mondják: *tanít-ni* és *tanít-a-ni*, *szólít-ni* és *szólít-a-ni*, *szárít-ni* és *szárít-a-ni*, *fordít-ni* és *fordít-a-ni*, *számít-ni* és *számít-a-ni*, *szorít-ni* és *szorít-a-ni*, *merít-ni* és *merít-e-ni*, *nyerít-ni* és *nyerít-e-ni*, *kerít-ni* és *kerít-e-ni* stb. Jóformán ilyen használatú a *nyit* is, tehát kötőhangzós főnévi igeneve nyelvteni helyesség tekintetében sem nem jobb, sem nem rosszabb a felsorolatánál. [Vö. még *szék. nyitsa*, mint *tanítsa* stb.; Dunán túl *nyissa*, de *nyittani*. — A szerk.]

A mi a *hajadonfejt*-et illeti, tudvalevő, hogy ez, még pedig szokottabban így: *hajdonfejt*, az egész székelységeknek általánosan használt réges-régi szava. Ezt helyes választással és tudatosan Schlandt is ilyenül használta, tehát már ezért sem sorolható az értekezőnek nyelvtenilag hibás szavai közé. Egyébiránt is úgy hiszem, könnyű lenne kimutatni, hogy *hajadonfejt* (hajadon fővel) époly kevésbé hibás alak, mint *üres kézt* (üres kézzel).*

PAAL GYULA.

Révén. A magyar nyelvten-írók nem haladnak a korrál. Sorra vizsgáltam az új, újabb és legújabb nyelvtenokat s egyetlenegy sem találtam olyat, a melyben benne volna a névutók között a *révén*. — Mit, hát ez is névutó? kérdik elmaradt nyájas olvasóim. Bizony névutó; de nem olyan kopott régi névutó, mint az *alatt*, *előtt*, *után* meg a többi, hanem újdonság, s mint ilyennek napról-napra nagyobb a divatja. Valaki hallott beszélni arról, hogy az *által* használata németes. Hát igaz is, hogy németes — akkor, a mikor; s ilyenkor kerülni kell. De mikor? Hja persze, azt tudni kellene! Do ha nem tudja az ember? Akkor úgy segít magán, hogy ezt a gyanús németet egyszer s mindenkorra számkiveti. S úgy is történt. A szegény becsületes, tősgyökeres magyar *által* szóra kimondták az átkot, kizárták a magyar nyelvből. Hirlapíró most már a világ minden kincséért sem venné a tollára. Volt, nincs. De valamit mégis csak kellett a helyébe állítani, s kapóra jött a *révén*. Szegény jámbornak előbb meglehetősen szűk volt a szerepköre, de most hamarosan megsokasodott a dolga, mert az *által*-nak minden teendőjét reabízták. Sőt mihelyt észrevették, hogy nem roskad le a munka terhe alatt,

* Vö. Hajadonfőtt szaladt ki az udvarra (Jók: Eppur si m. 2:174). Hogy üres kézt haza ne menjen (32:48. Kisküküllő m.). Így *két kézt* e h. két kézzel (Szék.) és néhol *hajdon-fűnt* és *hajdon-fént*. Vö. MTsz. és MHatározók 1:351 és 354. — De az irodalmi nyelvben ritkábban fordulnak elő.

A szerk.

még többet raktak a vállára. Most már alig van olyan rag vagy névutó, a mely helyett ne használnák. Ha valaki nem tudja, milyen ragot vagy névutót használjon, akkor a *révén*-nel segít magán. Az mindegyre jó. Íme néhány példa:

»A tüzet reggel vették észre a járókelők a templomból kitóduló füst *révén*.« (Pesti Hírlap 1904. ápr. 2.)

»A közönség hozzászokott Dumas problémáihoz, jobban mondva: megbocsátotta neki tételeit egyéb ragyogó érdemei *révén*.« (Budapesti Hírlap 1903. okt. 24.)

»Kolozsvárt szánalmas vasuti összeköttetése *révén* kikapcsolták Európából.« (Pesti Hírlap 1904. jan. 22.)

»A 10 centet tehát csak azért követelik be, hogy a kiállított nyugtatványok *révén* a kalauz ellenőrizhető legyen.« (Budapesti Hírlap 1904. szept. 21.)

»A kávéházak ponyvás teraszán, vagy benn az árnyék *révén* hívősnak képzelt termekben oly kimerülten üldögéltek a vendégek, mintha...« (Budapesti Hírlap 1904. júl. 19.)

Valóban gyönyörű, szemenszedett magyarság! Ha így haladunk, nemsokára ilyeneket is olvashatunk majd: »Nagy Sándor a gordiusi csomót kardja *révén* kettévágta;« vagy: »A külföldi vendégek különvonat *révén* érkeztek meg;« avagy: »Az örült a nyitott ablak *révén* kiugrott az utcára«, stb.

Minek is az a tömérdek rag meg névutó, mikor valamennyit a sokoldalú *révén*-nel helyettesíthetjük! Remélem, hogy a legeslegújabb nyelvtanok nem lesznek oly maradiak, mint az újabbak és legújabbak, hanem ott fog bennük díszlelni ez a hasznos szó az őt megillető helyen: *a névutók révén!**

SZAMOSFALVI GERGELY.

Germanizmusok. Az áll ige hibás használata. Bármennyire is irtjuk a germanizmust, mégis úgy terem, mint a dudva. Csak egy-két pillantást vessünk egyes hírlapokba, máris garmadával találkozunk velük. A Pesti Hírlap aug. 6-i számában ilyen címet láttam a napi hírek között: »*Meghalasztott csecsemő*«; értsd rajta: olyan csecsemő, melynek halála hírét költötték. Ugyanezen hír végén pedig ez olvasható: »A kis Béla ugyancsak sokáig fog élni, mert őt az ország valamennyi lapja *meghalatta*«, — helyesen magyarul: mert róla azt írta az ország valamennyi lapja, hogy meghalt. A 11. lapon, ugyancsak ebben a számban ezeket olvashatjuk: »A fővárosban ugyanis egy idő óta több tifuszbetegedés *adja elő magát*« helyesen: *fordult elő*. Végül egy igen elterjedt germanizmusra óhajtanám figyelmeztetni e folyóirat olvasóit és ez az *áll* ige használata. Akárhányszor hallja az ember latin tanároktól, hogy a tanulóktól azt kérdik, hogy *ez az ige hol áll*, ahelyett hogy azt kérdenék: »*Milyen alak ez?*« Az *ál*

* Mintha csak az *alkot* új szerepköréről olvasnánk! A *képez* rossz a német *bilden* helyén, de az *alkot* jó. »A tanár a magyar kultúrának részét alkotja.« »Mint a kerék a gépnek részét alkotja...« A szerk.

igének e használata a német *stehen* ige fordítása szóról-szóra. *Wo steht diese Form?* Tankönyvekben lépten-nyomon találkozunk az *áll* ige ilyen hibás használatával. Lássunk csak egy-két igen elterjedt (és tegyük hozzá, igen jó) nyelvtant. Pírchala Latin nyelvtanának (1901.) 183. §-ban ez van: Dativus *áll* a következő melléknemek mellett. A 195. §-ban: Genitivus obiect. *áll* — 220. §. Genitivusban *áll* az állítmány kiegészítője — 203. §. Genitivusban *áll* a vádolást, elítélést, felmentést jelentő igék mellett, — és így tovább az egész mondatban. Az *áll* ige helyett itt a *van* vagy *használatos* szót kell alkalmazni. Mennyivel jobban hangzik a magyar fülnek, ha így volna: Genit. obiect. *van* vagy *használatos*. A 228. §. Abl. instrum. *áll* a következő igék mellett, e helyett: abl. instr. *használatos* vagy abl. instr.-t *használnunk*. — Ugyanígy Maywald: Görög nyelvtan 1900. 173. §. — 1. Mint alany *áll* az infinitívus. 2. Mint tárgy és egyúttal értelmi kiegészítő *áll* az infinitívus stb. Annaira meggyökeresedett már az *áll* igének ez a rossz használata, hogy unos-untalan halljuk, pedig egy kis vigyázattal elkerülhetnők. Minek ilyen németességet folyton használni, mikor van helyette elég jó magyar kifejezésünk?

(Beregszász.)

ENDREI GERZSON.

A mi e cikkkecske elején van mondva, ahhoz nem járulhatunk hozzá. Nem lehet azt mondani, hogy *meghalasztani* és *meghalatni* helytelenül volna magyarul. Az irodalomban szokatlan, de a népnyelvben éppenséggel nem. Már Kresznerics szótára említi: »Eleget halatták, pedig most is él: satis sparserunt eum moriturum pro certo, et tamen adhucdum vivit.« A Nyrben Veszprémből közölték: »Meghalt: már két hete halatták.« S a MTsz. hozzáteszi, hogy a Székelyföldön is mondják: Halatják a beteget; továbbá Halason: Má régóta halasztják, pedig esze ágába sincs möghâni. A műveltető képzésnek ugyanilyen pregnâns használatát mutatják még ezek: *hibáztat*, *származtat*; a fordító itt azt *mondatja* Horatiussal stb. — Az *elôadja magát* szintén nem lehet németes; a német azt mondja: *vorfallen*, *sich zutragen*, nem pedig *sich vorgeben*. — A szerk.

Férjhezment nők neve. A napi lapok Szerkesztői Üzenetek című rovata egy idő óta nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozik s nem egyszer talpraesett feleletben oktatja ki olvasóit, mit hogyan kell mondaniok. Buzgalmában azonban néha elveti a súlykot. Pl. »A magyar jogfelfogásban a nő a férje nevét viseli. Tehát ha születési nevét nem említjük (pl. Fehér Mártonné született Fekete Melanie), akkor így kell mondani: Fehér Melanie.« (Az Ujság, II. 272.) — Medicina peior morbo. A Nyr. már sokszor elmondta, hogy a nő férjének mind a két nevét örökli. Fehér Mártonné szül. Fekete Melanie sohasem lehet Fehér Melanie. Ilyen zagyva összevisszaságot nem ismer a magyar észjárás.

PÁLFI MÁRTON.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Sajátságos ragok a rábaközi nyelvjárásban. Igen érdekes, hogy a ritka *-int* módhatározó rag nyelvjárásunkban jóval gyakoribb, mint a köznyelvben s hogy teljes alakját megtartja nálunk is: *böketint* (= hegyével), *csapatint* (van a mir^űő), *fölösint* (= busásan, mértéken túl), *fültint* (hosszú *i*-vel, mert ebből ered: fültövint v. fültóint, pl. *fültint ütöttő jaz Antit*, az az: fültövön), *képesint* (= erejéhez mérten), *j^űőszérint* (= igazában, derekasan), *részint*, (e helyett azt is mondják: *részbe*'), *űőkömasint* (= alkalmasint, valószínűleg), *szérint*.

De még érdekesebb a következő jelenség, a melyből egészen világosan kitűnik, — úgy, hogy a laikus is első pillanatra beláthatja, — hogy a ragok, s a képzők is, önálló szókból keletkeznek. A *szám* szó ugyanis a mi nyelvjárásunkban határozó rag szerepét játssza s mint ilyent, igen sűrűn használják. Pl. »zsákszám loptyák a buzát; szek^űerszám horgyak el a fát; őlszám aggya el a fát; őlszám vüszí ja zökröknek a vetett kukoricát (itt az *őlszám* más értelmű, mint az előbbi mondatban); kosárszám, zsomporszám, mir^űőszám; vödörszám issza ja vizet; iceszám, pintszám, literszám, ak^űőszám, hekt^űőszám hordattya a bort; funtszám, kil^űőszám, mázsozám horgyak szill^űé (széjjel) ja hust; űóraszám, h^űétszám, h^űónapszám, esztend^űőszám; pl. h^űónapszám s^ű láthatom a szeret^űőmet; esztend^űőszám s^ű (j)iszik bort (= több év is elmúlik anélkül, hogy bort innék); százzsám, ez^űerszám vággyák ki (j)a fákot stb. stb. — A fölhozott példákból kitűnik, hogy a *szám* határozó ragot mérték-, mód-, idő- és számhatározókban használják a rábaköziek igen gyakran.*

A *rét* főnév nálunk természetesen *rét*-nek hangzik s ebben az alakban hol rag, hol képző szerepét játssza; de csak a tőszámnemekhez s egy pár határozatlan számnévhez szokott járulni: érrít, k^űétrít, háromrít, nígyrít, ötrít, hatrít, h^űétrít, ny^űócrit, stb. százzrít stb. sokrít... Pl. k^űétrít hajtotta ja pácikáját, m^űégs^ű törött *ű*é (= el); nígyrít hajtotta ja pakr^űőczot, ut tekert^ű ja d^űerékáro. Tovább képezve: érrítű, k^űétrítű, háromrítű, nígyrítű stb. S ezekből módhatározók erednek: érrítűven, k^űétrítűven, háromrítűven stb.

PATYI ISTVÁN.

Lopó. (33:43. 408.) Bajáról ismerem, igaz, hogy csak a gyermeknyelvből. Még emlékezetemben van az a versike, melyet arra a társunkra mondogattunk, a ki valaminket elvitte. Szól pedig így:

Lopó, lopó, loptató,
Kerék alá csúsztató,
Tűzláng — égető,
Veszett kutya — kergető!

A gyermeknyelvben a *lopós* is járja: *tű lopós!* Annak mondják, a kire már többször rábizonyult az apróbb csenegetés.

CSEFKÓ GYULA.

* L. a *számra* névutó tárgyalását MHatározók 2:239. A szerk.

Ez az. Nógrádban mindinkább elterjed ez a szólás. Ha valaki valamely nevetséges koholmányt komoly dolog gyanánt ujságol, vagy valamely jelentéktelen hírnek komoly fontosságot tulajdonít, vagy egyáltalában megtalálja szarva között a tőgyét: hallgatói rendszeren így válaszolnak: *Ez az!* — E szólásnak ez értelemben való alkalmazásának eredete igen érdekes. L. város vasúti állomásának főnöke egyszer vonalőröket (bakterokat) vizsgáztatott. Komoly méltósággal foglalta el az elnöki széket s imígyen kezdé meg a vizsgálatot: »Mit tenne maga, ha a nyílt pályán egy kocsi váratlanul elszabadulván, a vágányon visszafelé rohanna?« »Én kérem — felelt a kérdezett — rőzscesomókat raknék a kerekék alá.« »Nnnnem!« — felelt a főnök szakértelemmel. — »És maga?« kérdezte a másikat. »Én kérem azonnal társaimért szaladnék, hogy egyesült erővel igyekezzünk megállítani az elszabadult kocsit.« Nnnnem! És maga?« — kérdé a harmadikat. »Én! Én kérem alássan szaladnék, ahogy csak bírnék a tekintetes főnök úrhoz és jelenteném, hogy: Tekintetes főnök úrnak alássan jelentem, elszabadult egy kocsi.« »*Ez az!*« válaszolt az elnöki méltóságot viselő tekintes főnök úr meglegedetten.

KETSKÉS GRÖZÖ ZSIGMOND.

Tarvarjú. (Nyr. 33:411.) Ezt a madárnevet a néptől itten sohasem hallottam; a közmondás pedig itten így él: Láttam én még karón varjút, vagy: Én is láttam karón varjút. (Udvarhely megye. Bethlenfalva.)

PAAL GYULA.

Egy-két megjegyzés a Neveléstan ismertetésére. A 447. lapon közölt néhány ismertető sor írója azt sejtí, hogy Neveléstanom nincs minden plágium nélkül. Ezt a sejtelmét arra alapítja, hogy én egyik mondatban ezt mondtam: a magyar ember neveli a halmot, a másikban pedig ezt: neveli a füvet. Ez pedig csak úgy eshetett meg, hogy halom és fű (Halm és Gras) egy és ugyanaz a német eredetiben. Nem szólok a következtetés merészségéről, megelégszem azzal az állítással, hogy a magyar ember neveli a halmot is. Neveli, vagyis nagyobbítja; a német ellenben nem neveli, mert nála a nevelés szó ilyen értelmű nagyobbítást nem jelent... Különböztetesen szabad a bizonyítása annak, vajjon eredeti-e Neveléstanom, vagy nem? — A *társadalmulás* és *társadalmítás* szót nem az eredetiség vitte könyvembe, hanem az a törekvés, hogy a fogalmat minél találóbban nevezzem meg s hogy egy szót több különböző fogalom jelölésére használnom ne kelljen. Ha az »egyéni« és »egyéni« szavak kifogástalanok, nem rosszabbak az én »barbár hangzású« szavaim sem, csak éppen szokatlanok. — Végre azt, hogy könyvemet 14 éves gyermekeknek szántam, P. I. úr csak álmodhatta. Könyvem nem iskolai kézikönyv, ez külsején és belsején egyaránt szembeszökően meglátszik.

PERES SÁNDOR.

Az -ik személyrag. Horger Antal Székelyudvarhelytől Brassóig című nyelvjárási tanulmányában olvasom, hogy a Rika erdején túl levő Alsórákos, Felsőrákos s a tőlük keletre eső községek a többes 3. sz. birtokos személyragnak *-ok*, *-ök* alakját az *-ik* raggal cserélik fel, vagyis: *lovok*, *kezők*, *főgyők* helyett ezt mondják: *lovik*, *kezik*, *főgyik*. Az *-ok*, *ök* ragot a palócz is felcseréli *-ik*-kel, de csakis magashangú szókban; p. o. *keresettyők* helyett mondják: *keresettyik*; *tehenők* h. *tehenik*; *főgyők* h. *főgyik* stb., de *lovok* h. *lovik*-ot, *házok* helyett *házik*-ot, *kalapácsok* h. *kalapácsik*-ot itt sose hallottam.

BORSODI LÁSZLÓ.

Nyíl, béka. A Nyr. 32:115. és 390. lapján azt vitatja Balogh Dezső, hogy a *nyíl* szeget jelent és *húst*. És nem enged a 48-ból akkor sem, a mikor Ádám Imre (32:508) olyan szépen megmagyarázza, hogy bizony nem szeg, de nem is hús a *nyíl*. — Nálunk Kölesden (Tolna m.) a *nyíl* főnevet nem ismeri a nép, csakis a *megnyílallik* igét. — A ló patájának hátsó részén kiemelkedő nyílalakú részt *békának* mondják. Ez az egész körömállománynál puhább rész. Ezt nem is faragják patkoláskor, mert itt igen érzékeny a ló. Ha a patát jól megfigyeljük, látjuk, hogy a kerületével párhuzamosan 2—3 centiméternyire a köröm szélétől egy világosabb színű fehér csík húzódik. Ezt *fehér voná* (vonal)-nak nevezik. Ha a kovács ferdén veri be a szöget, hogy hegye a fehér vonalon belül hatol a körömbe, akkor *megnyílallik* a ló lába, még pedig a *békában*, ott, a hol az szétágazik. Békának nevezik még a ló első lábán belül a térdrel egy irányban lévő kis varszerű, tojásdadalakú szőrtelen részt is.

KORITSÁNSZKY OTTÓ.

Nyíl.* Igénytelen, csakúgy találomra kilőtt *nyílam* immár egész kis putsot idézett elő, mely a helyt, hogy dűlőre akarna jutni, mind bonyolultabbá válik. Ez oknál fogva szükségét látom, hogy a dologhoz pár szóval újból is hozzászóljak: hátha ezúttal sikerül fején találnom a szeget. Bővebben meghányva-vetve ugyanis az ügyet, arra jutottam: hogy a *nyír*, *nyíl* szó tulajdonkép eredetileg nem annyira sagittát, mint inkább az arcust (ívet, íjat, vö. *nyíl* igével) jelenté, a mint jelenti ezt ma is! Alapítom pedig ezt a föltevésemet azon körülményre, mely szerint a sagitta teljes neve tulajdonkép »nyílvesző«, tehát a *nyíl*, mint íj vesszeje lenne, midőn aztán a sagittát jelentő *nyíl* egyszerűen egygye ama alanyát vedlett retrograd fejletű szóinknak, melyek nyelvünkben bőven találhatók. S im, ezt a dolgot látom hivatva, hogy kérdésünk zárjához kulcs gyanánt szolgáljon. Tekintve ugyanis a pata körömháza »illetvéb« [így] »hordozó széle kerek-ívdad alakját«, okvetlen szemünkbe tűnik ennek (felajzott) íjhez való hasonlósága. S még

* Ezt a cikket a szerzőnek határozott kívánságára, sőt erélyes követelésére közöljük; minden úgyn. kommentárt fölöslegesnek tartunk.

A szerk.

inkább talál ez a hasonlat, ha az ily pata sarkas patkóval is ellátott. Nos, ha mármost látjuk, hogy ezen íjat is jelentő nyílban a *nyír*- (béka-) képében szépen elhelyezve bennfoglaltatik a *nyíl* mint vessző (ennek hegye) is, — ebben, egy félremagyarázhatlan szép és tanulságos képe áll előttünk nyelvköltő őseink ama gyakorlatának, mely szerint természetesen gondolkozván, a szókat: a ma már elhalványult metaforákat ily bölcs, szemléletes logikával alkossa. Ez az ősi szókép különben nem is áll magában. Itt a »nyelvöltés«, az ős mímelő beszédmód ez elpusztulhatlan csökevénye, mely obscen jelentése mellett bizonyára nyíllövést is kívánt volt utánozni. De tanuskodhatik ily föltevésünk mellett az az érdekes találkozás is, hogy nyelvünkben az *iv*-, vagy inkább *ij*-alakú száj — *ajk* — (vö. *ajz* és *új*), míg a nyíl- (tör- stb.) forma *lingva* a *nyelv* nevet viseli. Ezzel tehát, t. i. hogy a pata peremét ennek eleven részével együtt *nyír*-, *nyíl*-kép is nevezték volt, meg lenne oldva a »hus-e vagy szeg?« kérdés első része. Hátra még a második, hogy t. i. »szeg-e a nyíl?« A nyíl és szeg nyelvközi analógiájára már előbből (Nyr. 32 : 390.) rámutattam, midőn a »veihen« és »szegfű« (s »klinec«), s másrészt az *iv* szótövé *ivolya*-féle egyezésre (mit a szerkesztőség is kibővített) hivatkoztam. Itt még csupán arra a körülményre kívánok kiterjeszkedni, hogy úgy a nyíl, mint a szeg, s így az *ivolya* és *szegfűfélének* is az »ívség« vala jellegző fogalma. A *szeg*-re nézve kellőképp tanúsítja ezt a *zug*, *szeglet*, *sziget** stb. Sőt ebben látszik gyökerezni a villa fogalma is (L. *nyír* : furka ungulae, hufgabel),** mire nézve ismét a *szigony* (két-, háromágú, nyílhegyű,) szolgálhat bizonyáságul. Arra nézve különben, hogy az ős eszközök, fegyverek többnevűk valának, koronatanu az a körülmény, hogy a magyar *ár* (ebben *áru*, *árverés* stb.) teljesen egyez a német *pfeil*-lal (*wohlfeil* stb.), miből az következik, hogy az *ár* (pl. ebben *sugtár*) eredetileg szinte nyilat, illetvebb [így] nyilvesszőt jelentett volt. Ha ezekhez hozzáadjuk még, hogy a *nyílalás* *szegezés*-kép is járatos, bizony-bizony aligha be nem válik ama másik föltevéseim is, hogy a szeget *nyír*-, *nyíl*-nak is nevezhették vala . .

BALOGHY DEZSŐ.

EGYVELEG.

A méterrendszer műszavai. Az újkori méterrendszer műszavai külön erre a célra alkotott, tudományos elnevezések, melyek a francia nyelvkincsben különálló szócsoportot tesznek. A méterrendszernek új beosztásával előállott szükség teremtette meg őket; az, hogy a századokon át használt, megújíthatatlan régi neveket más, tisztán az új rendszer céljához alkalmazott nevekkal

* Innét az is kitűnik, hogy a *sziget* szó eredetileg félszigetet jelentett volt.

** Lásd különben a számos nyílhegy alakok között az osztják rokonok villás nyilait. S megjegyzem végül, hogy a *stylus* a kígyó (sárkány) nyelvét (L. »kígyónyelv-fű«) nyílalakúvá tette, holott az a természetben ellenkezőn villaszerű.

helyettesítsék. Az e célra kiválasztandó műszók megállapítását egy bizottságra bízta, mely föladatát önkényes módon teljesítette ugyan, de másképp nem is teljesíthette. A délkörhosszúság tizmilliomod részében megállapított egységnek a bizottság tárgyalásai folytán a görög μέτρον-ból alkotott *mètre* lett a neve (ehhez az egységhez igazodott nemcsak valamennyi hosszúság-, terület- és térfogatmérték, hanem a súlymérték is). Ez egység többszöröseinek jelölésére görög, hányszorosainak jelölésére pedig latin számneveket alkalmaztak: a tizszerest déca- (gör. δέκα), a százszorost hecto- (ἑκατον), az ezerszerest kilo- (χίλιοι), tízezerszerest myria- (μυρίας) előtagú összetétellel fejezték ki; a tizedrészt déci- (lat. decem), a századrészt centi- (centum), az ezredrészt milli- (mille) szóval jelölték. A területmértéknek egy tiz méteres oldalú négyzetben megszabott egységét a latin *area* szóból alkotott *are* névvel nevezték, a famértéknek egy köbméterben megállapított új egységét pedig a *stère* névvel, mely a görög στερεός (kemény, tömör, szilárd, köb-) szóból lett; az ürmérték új egységének, a köbdecziméternek jelölésére a *litre* szót fogadták el, melyet a körülbelül ugyanolyan nagyságú régi gabonamérték *litron* nevéből csináltak (talán kapcsolatban van az ür- és súlymérték-jelölő gör. λίτρα szóval is). Ezeket az új neveket törvényes kihirdetéssel és rendeletekkel iktatták be a francia nyelv szokásába.

(Zeitschrift für französische Sprache und Litteratur. 26: 103—4.

Fordította Nagy József.)

KURT GLASER.

Datum Kolosvárini. A latin iratok mostanában az Ó Felsége szentesítette *Claudiopolis* és származéka a *Claudiopolitanus* helyett, gyakran *Kolosvárt* és *Kolosváriensist* terjesztenek. Egyetemi városunk neve kétféle ortografiával használatos: *Kolosvár* és *Kolosvár*. *Kolosvár* (*Cologe-vár* írná a francia) a tájias, provinciális kiejtés írása s én a zala- és vasvármegyei származású férfiút *zs-ez* kiejtéséről (izs = is, vározs, porozs, vörözs stb.; ilyen a tájias Körözs, Marozs is* könnyen megismerem. A latin alfabétumnak *zs* betűje nincs, városunk neve latinositásakor tehát helyesebb az etimológiai szótövé (Kolosvár) forgalomba vinni s a külföldnek városunk neve leírását megkönnyíteni. Bél Mátyás Compendiolum... principatus Transsilvaniae geographicum 1779. 137. l. Kolosvár régi neve *Clus*, *Colus Óvár*, *Clusvár*, *Claudiopolis*. A külföld népe tapasztalásom szerint *zs*-és tulajdonneveinkkel nem boldogul; bold. *Hazslinszky*, érdemes férfiunk nevét mindenféleképpen, csak *zs* betűjével nem tudja helyesen írni. De külföldi leveleimből is mellékelhetnék egész halmazt, mely igazolja, hogy Kolosvár nevét a legfurcsábban ferdítik, ellenben a hogy én szoktatom őket, a *Kolosvár* nevet hibátlanul írják. Ideje volna már a kettős mássalhangzóinkat egyszerűvel föl-

* *Marozs is, porozs köpönyeg* — így sehol se beszélnék, ellenben *Marozsba, vározsba*, az ilyeneket minden magyar ember *zs*-vel mondja, az *s*-re következő lágy hang miatt. A zalai s vasmegyei csak annyiban megy messzebb, hogy *v* előtt is meglágyítja a kemény mássalhangzót: *itt izs van, id van, od vót, Vazz vármegye.*

A szerk.

cserélni, szinte borzad a hajam **Kreszezeneziusz** látásán. Addig is, míg erre a sor rákerül, tanácsosabb volna itthon, s a külföldön az etimológiai Kolosvárt a tájias Kolozsvár helyett gyakrabban plántálni. De bizonyos továbbá, hogy városunk latinositott alakjának, az Ő Felsége szentesítette *Claudiopolis* mellőzni akarásával *Kolosvarinum* (Kolosvárinum)-nak kell lennie s ekkor *datum Kolosvárini* ajánlatos.

BORBÁS VINCZE.

Szerkesztői izenet.* — M. Z. Nyelvészeti értekezéseket ebben a rovatban nem igen közlünk, kívánságára azonban készséggel válaszolunk. Abban csakugyan igaza van, hogy a magyar nyelv a múlt 19-ik század elején, illetőleg a 18-ik század végén igen sok szót vett át a francziából, ezeket azonban nem lehet igazi átvételeknek tartani, hanem afféle pillanatnyi kölcsönzéseknek, a melyeket a nyelvtisztaságra való törekvés csakhamar ki is küszöbölt. Egész más lapra tartoznak azok a szavak, a melyeket évszázadok előtt tényleg átvettünk, végkép megtartottunk s úgy átalakítottunk, hogy ma már senkinek se jut eszébe bennük franczia jövevényt keresni. Például ott van a *tilolás*, a hogy a kendertörést a nép is nevezi. Ezt a franczia *tillage*-nak mondja, a mi egészen ugyanaz a szó, csak a magyar egy kissé megtoldotta, mint a hogy eredeti magyar igetöket is szeret megtoldani. Nógrádban például e helyett: itt háltam, azt mondja a nép: itt *háláltam* stb. S ha némi kételkedéssel fogadná e szó magyarozatát és hajlandó lenne a hasonló hangzást a véletlen művének tartani, ajánljuk figyelmébe a következő szavakat. Vegyük például ezt a szót: *kocsonya* — nemde jó magyaros a hangzása? Nos hát ezt francziául *fromage de cochon*-nak nevezik. Hát a csókamadarat tudja-e hogy francziául *choucas*-nak hívják? A *harangirozás*-nak, azaz lármával való felizgatásnak a fogalma is közel áll a *harangozás* fogalmához, a *koma* is hasonlít a *com-mère*-hez, a hogy a komámasszonyt a franczia hívja. Az *aczélt* francziául *acier*-nek nevezik, az árva gyermeket *orphe*-lin-nek, az ólom fémet *colom*-bin-nek stb. De mindezeknél érdekesebb tudni, hogy a koporsó is tiszta franczia szó. Francziául ugyanis a szemfödelet *couvert-feu*-nek nevezik; a hol a *feu* nem tüzet, hanem halottat jelent. Már most elég arra gondolni, hogy a *couvertet* a magyar *kupertának*, illetőleg *kopertának* alakította át, egész kétségtelen tehát, hogy régi eleink a *couvert-feu*-t előbb *kupertfő*, majd *kopertfő*, végül *koporfónak* ejtették. A *koporfő* azután *koporsóvá* könnyen változott át, mert az *f* az *r* után önként alakul át *s* hanggá, ha hibátlan a beszélő szerv, a mely kiejti, a mint viszont a hibás az *s*-t ejti *f*-nek. Az sem lehetetlen, hogy a franczia *berceau* és a magyar *bölcső* közt van valami rokonság, mert e szót a Székelyföldön ma is *belcsőnek* ejtik, sőt állítólag néhol *bercsőnek* is.

* Az Egyetértés X. 19-i számából vesszük át ezt az ügyes tréfát, — legalább annak látszik, mert akarva se lehetne ügyesebben kifigurázni a nálunk dívó délibábos nyelvészkedést.

A Nyr. szerk.

NÉPNYELVI HAGYOMÁNYOK.

Tréfás találós mesék.

Aki ma páruul, mikor mos? A vasfazék feneke. (Az kormos.)

Mér szűrök még a tejet? Mer nem lehet megmosni.

Mi csinál az Isten, ha esik az eső? Sárt.

Négy lába, két válla, egy csucsos sapkája. Mi az? Csutora.

Isten sohase lát, királ ókor lát, paraszt ember mindég. Mi az? Isten sohase lát istent, me csak eggy van, királ csak találkozik ókor királlá, paraszt ember paraszttá mindig.

Meddig szalad a nyul az erdőbe? A közepiig. (Mer asztán kifelé szalad.)

Mijen fa van lektöbb az erdőn? Görbe.

Micsinál a bor az üvegbe? Nedvességet.

Hun huzták fő először a vászongatyát? A kenderfödön. (A kender úgy tépik tövestű.)

Mit eszik a nyúl húshagyókedden délbe? Ebédet.

Mikor kobak a kobak? Mikor maga van. (Mer ha kettő van, akkor má kobakok.)

Mikor veszti é a kobak a nevit? Mikor kapinyát csinának belüle. Ha a kobak ódalábu eggy darabot levágnak, meregető lesz belüle. Eszt híjják kapinyának.)

Mijjen szőr van lektöbb a lovon? Lószőr.

Mije nincs az istennek? Istene. (Mert összesen egy van.)

Hány nyelve van a csoknyai határnak? Hat. (Hat árnak).

Mindenképen ojan mind a disznó mégse az. Mi az? Malac.

Várda (Somogy m.)

GÁBOR ANDOR.

Tájszók.

ágyaz, mégágyaz: ágyat vet.

ájnye, ánye: ejnye!

álígaló, álogató: az a gyermek, a ki a tekészésnél a bábokat állítgatja.

árnyéka: arnica.

baje, szőlóbaje: szőlőkacs.

bandsa: kancsal.

bélateknyő: folyami kagyló.

bélégónia: pelargonium.

bika: sulyom (Trapa natans).

bilind: 1. csenevész szőlőfürt, 2.

a fürt egy része. Nincs ezen a tőkén egy bilind sē.

bolondító: Solanum nigrum.

boszorkánypille: éjjeli lepke.

bőri alma: bőrialma.

bőri egér: bőregér, denevér.

budi: árnyékszék.

bugyli bicska: fanyelű bicsak.

bumbár: szarvasbogár.

butika: lebúj, butik.

büzsög: nyüzösög. Annyi a nép, csakúgy büzsög.

cefet: cafat. Hogy vagy? — Cefetű!

céláz: céloz.

cimbál: cibál.

cincár: 1. pék, 2. cincér.

cipó: a rosszul kipattogott kukorica.

citrusfa: cédrus.

csamcsog: csámcsog.

csárma: lármás. Hallgas már, tē
csárma!

csármál: zajong, lármáz.

csempe: csorba.

csezte: érintette a labda játék-
közben valamelyik játékost.

Nem vót még, csak *csezte*!

csetres: mosogatlan konyhaedény.

csév: cső. Egy csév kukorica.

csevejde: 1. zaj, láрма, 2. lármás
gyermekhad. Má mégin itt vót
az egész *csevejde*.

csigra: csiga, gyermekjátékszer.

csigrázik: ostorral hajtja a csigát.

csikli: kis csónak, lélekvesztő.

csomiszól: szőlőt tör a csomiszóló-
val; — *csomiszoló*, *csomiszló*:
szőlőtörő, bunkósvégű farúd.

csosza: görbeszájú.

csömöge: szüretlen must.

csörgőfánk: csőrege.

csuma: az alma, a körte csutkája.

csumpi galamb: közönséges, hosszú-
csőrű galambfaj.

csupál: tép.

csurgás: az eresz csepegője.

csusztat: békáz, szűr, kacsáz; kis
szögben lapos kavicsot dob a víz
tükrére s az végigugrál rajta.

csücs: a korsó, kanta csöcse.

dencöl, *lédencöl*: ráfekszik a vetett
ágyra s összegyűri.

didák: farsangi álarcos.

döme: kövér ember.

dragacs: targonca.

elkőrmöl: ellap.

estike: árvácska.

ég: mennyezet a szentség fölött
körmenetek alkalmával.

fasina: rőzse.

fojósó: orbánc.

fosóka: aprószemű sárga szilva.

fröcstej, *föcstej*: a megborjazott
tehén teje.

futócska: kerti és mezei folyóka.

fütyülő: síp.

gebickél: evickél.

gēda: kecske.

glóngyó: nyakigláb, langaléta.

gombocska: százsorszép.

gömöle: egy gömöle tūró, marok-
kal ökölnagyságúra összenyomott
tūródarab; vö. *gomolya*.

grēbcsi: veréb.

guci: gumi.

guga, *gusa*: golyva.

gugás, *gusás*: golyvás.

gugsól: kuksol.

guriga: karika.

gyakni: közöösülni.

gyócsa: gyere vigyé *gyócsát*: végy
a hátadra!

gyorgyina, *gyurgyina*: georgina.

gyürke: a kenyér felhasadt része.

hazudós: hazug.

háci: hátszín, mészárosműszó.

hucsi: kis csikó.

humni: hunyni.

húrtisztító: béltisztító (vágóhídi
alkalmazott).

hüss: hűvös.

inderkédik: ingerkedik.

kács ki!: kacsahajtó szó.

kanáli: kanári.

kászolódik: lassan készülődik.

kehöl: köhécsel, köhög.

kéléráb, *kélérábi*: kalaráb.

kényésítő: kéneseő.

klapcsi: verébfióka (szl. *chlapci*).

klepa-fülű: lekonyult fülű disznó,
kutya.

koszvakaró: a borbély gúnyneve.

kotonyoz: kutat, keresgél.

köcsöge: kecsége.

könyék: könyök.

körmös csuka: a béka tréfás neve,

kőrösfa: köris.

körte: súly az ingaórán.

kréling: zöldike (ném. *Grünling*).

kuka: néma.

kukú(l) még: némulj meg!

kukumadár: kakuk.

kukulifánk: halbóditó.

kuszi: kis kutya.

kutyahal: ebihal.

lányok picirkéje: az olyan fiú, a ki a lányok között szeret tartózkodni, játszani, stb.

lárfa: álarc.

látó: csősz, mezei rendőr.

leveles: bűnös, hibás, részes, ludas.

Té is leveles vagy ebbe a dologba!

lukéc, lukédli: gyepmester segéd.

májusfa: jegenyefa.

makszi: mag, különösen szentjános-kenyérmag. (A diáknyelvben.)

málé, görheny, ganca, prósza: kukoricalisztből készült eledetek.

máléskodik: báméskodik.

maszka: maszk, álarcos.

matrica: levonó kép.

mégsszaporodott: gyereke született.

mélák: mamlasz.

misidör: keserűs.

miskárol: herél (disznót).

mula: ostoba, mafla.

nehésség: nyavalyatörés.

nëna: nagynéni, néne.

nyéhó: a csizmadiaák gúnyneve.

nyervog: nyávog.

nyesteni: nyezni. Mégnyestette afát.

nyihároz: nevetgél.

ócsál: ócsárol.

ocsmonda: ocsmány.

onoka: unokatestvér. Mink első onokák vagyunk egymással.

pacsa: tócsa. Egész pacsát csinát avvá a vizzé.

pazal: pazarol.

pécál: horgászik; (vö. *pëca, pice*).

pécáló: horgászóeszköz.

pempő: gyermekkása.

penészlës: penészes.

petrezsilom: petrezselyem.

picurka: piciny.

picsog: sír.

pílka: kavics.

pille: 1. lepke, 2. a megszegett kenyér levágott része.

pincike: játékszer; másutt: bige, pige, pilinke, pittty, címer, stb.

pipikendő: virágos piros kendő.

pityëre: árnyékszek.

pluttyogató: halcsalogató halász-eszköz; (vö. *kuttogató*.)

pokóvar: pokolvar.

posztás: kákabélú.

prigli: vékony tűzifa; (ném. *prügelholz*).

pucok: vakond.

púj!: kutyauszító szó.

pújgat: uszítja a kutyát.

rapos: himlőhelyes.

rëmunða: feslett életű nőszemely.

ré: rév.

seggburgenc: seggbukfenc, gyermekjáték.

serege: seregély.

sétáló: az óra ingája.

síkál: sikárol.

sing: 1. a kerék vaspántja, 2. vasúti sín.

sistat, sistak: lövőhely (*Schiessstatt*).

smátrál: tesz-vesz.

sörölesztő: sörélesztő.

suga: estenként, a játék végeztével, egyik játszó gyermek megüti a másikat s ezt mondja: *të* vagy a *suga!* Ez igyekszik visszaadni az ütést, vagy egy másik társát csapja meg, hogy a *sugaságát* annak adja át. A kit utoljára ütöttek meg, az marad másnap estig a *suga*, rajta marad a *sugaság*.

sunkalopó: pásztortáska (növény).

szemétlapicka: szemétlapát.

szívárványos kút: szivattyús kút.

tapogató: halászó eszköz; újabban *tapogató*-nak is mondják.

tapogatózik: halászik a *tapogató*-val. Mënjunk *tapogatózni!*

terëget: terítget (ruhát).

tëta: néni, nagynéni.

tégláz: vasal (ruhát).

téglázóvas: vasaló.

tokla: a toll töve.

tönkő: tönk.

<i>törökpaprika</i> : apró, csípős vörös paprika.	<i>vásál</i> : vásárol.
<i>turcsa orrú</i> : nagyon pisze orrú.	<i>vrácsál</i> : babonáz.
<i>unslóg, unslág</i> : kénrúd a boros hordók tisztogatására.	<i>zargat</i> : zavar, kerget.
(Baja.)	<i>zsdérál</i> : zabál.
	<i>zsubrik</i> : zsvány.

CSEFKÓ GYULA.

Takácmesterműszók.

(Szatmár m.)

A *szövőszék* (szőni) v. *esztováta* részei: *két oldal* hordja a szövőszék összes többi alkotórészét; az *alsó* és *felső régely* (2—2) tartja össze elől-hátul az oldalakat s alkotnak együttvéve olyan kockaformát, a melynek az élei vannak csak meg. *Mellfonál*-, *csúszó*- és *vászondorong*, hengeralakú fák, egyikre a fonál van felhajtvá, (feltekerve), a másikra a már megszőtt vászon csavarodik, a mell és csúszódorong pedig a vászon kifeszítését segíti elő a *szorító kerékel*, mely a vászondorong végére van erősítve. *Bordaláda*, járomalakú szerkezet, belejön a *borda* (hét pálca közé sűrűen egymás mellé ékelt nádlécecskék). *Négy nyüst*, a bordával együtt a fonalat választják szét páros szálanként. *Csigák* és *csigasztjak*, ezekkel mozognak le s fel a nyüstök, felváltva kettő-kettő s alkotnak így egy-egy nyílást, ezen fut aztán keresztül a *vetülő*, benne a *bélpálcával* s a *csóvel*, melyre fonál van gombolyítva. *Két lábitó*, a takács lábai ezen mozognak, a lábitók a *lábitóvassal*, végükön a *lábitófejbe* vannak foglalva. *Fesztítő* és *kölönc*, az előbbi a vásznat szélességében, az utóbbi pedig a *seftek* (vékony síma léclapok) segélyével a fonalat hosszában tartja kifeszítve.

Egyéb alkotórészek a szövőszéken: *kezdővászón*, *végző fa*, *fonalpálca*, *csütartó* (kis ládikó), *dörgölő*, mely a vászon simítására szolgál; *kenő- és síkárkefék*, az előbbi szőrből, az utóbbi gyökérből, a bolyhos fonalat simítják le velök a *kenő lé* (lisztből, krumpliból) segélyével. *Póc*, deszka az oldalfák felső részén átfektetve; *szicpad* (sitzen) ülőpad a takács részére. *Róf, ár-ak, tekerőfa, fogas*, a fonalnak a szövőszékre való feltevésekor ezzel osztják a fonalat részekre (tincsekre); *tekerő fa*.

A *csüllő* (csüvölő, csüvölőni) részei: *kerék*, *csüsláda*, *nagy és apró csü-k*, a nagyok fából, bodzából, az aprók nádból; *hajtó vas*, *motólla* rövid fonaldarabnak, *két kis kerék* hosszú fonalnak.

A *vető*, a már felcsüvölt fonalat ennek segélyével készítik el a szövőszékre; nagy motóllaalakú szerszám, olyan ringlispilforma, a mely épúgy forog egy *karó* körül, mint amaz. Részei: *kifesztítő fák*, *beszedő fa*, *vetőráma*, *drótok*.

Megemlítendő még a nyüstkészítéskor használatos *nyüstkötőszék*. Különböző *vászonnemek*: *kamuka*, rég kiment a divatból, ma már nem is készítik, bár igen szép vászon volt különféle mintákkal, rajzokkal, képsorozatokkal; ilyenféle a *sáhos* (vászon) is, szintén kiveszőben van, ma már csak a *síma vászon*, a közönséges vászon

divik, ebből készül a földmives és munkásember fehéreneműje, aztán az abrosza, törülközője; az utóbbiakban aztán *csík* piros, kék is szokott beléje kerülni (csikos vászon); a *csík többféle: szimpla, duppla, tarka, bársony* (tisztá vörös) csík.

Fonalelnvezések: felmenő (a mit a fonaldorongra tekernek), *beverő* (felcsülvölve), *vékony, vastag (zsák)* fonal; piros pamut (fejtő), fehér és kék pamut.

Különféle elnevezések: szőni, leszőni, feltekerni (feltenni a fonalat), *leereszteni* (szövéskor, kenéskor a fonalat a dorongról), *felkenni*.

Hányas borda? Hányas nyüst? Hány pászmás? Hány járás? Hány pisili? (Büschel: csomó, tincs.) (Az utóbbiak a vetésnél használatos kifejezések).

WINKLER JÓZSEF.

Adomák.

Egyes kösségekrül: *Átkáronn* egy gyereket [= fiút] lyánnak kérésztéltek, mer részeg vót ab bábá. Ágy gyerekiem mér rájtá máratt aly lyánneve, oszt úty hiták, hoty Pistá Rózsi. —

Át *táriják* annyi sog gombócot fésztek éccerre, hon nem birták mind megénnyi, oszt eltették máskorra. De-jás sog gombóc mind méppeniszédett. Kápták, mébborotváták, oszt úgy étték még. —

Át *tári* vesztt kossó: Belefújt ász szé, oszt süvített, át *táriják* még ász tutták, hogy mévveszett oszt ágyom verték. —

Rédénn ák ködmönt mékköszörüték: Lágzibá vót hívatálos ár rédeji embér, oszt zsíros vót ák ködmöne. Kimosnyi nem lehetét, káptá mékköszörüte. —

Áz *ádácsiák* ab bágont (waggon) belórú tolták. Aszonták, hogy ág gözös is út tolyá (úgy tolja). —

Szen-Jákábon (Zagyva-Szent-Jakab) jegybe jár át torony át templomvál (a torony a templom mellé, külön van építve). —

— Öreg vágyok ém mál lelkém, — mondja a cseresnyefán cseresnyét szedő asszony. — Dehogy á; iszém még áf fára j is fél tud kem másznyi. — Könnyű-j-illyem fára, ámellyiknek áv vége áf földöm vón! —

— Mi lét? gyerek? — Nem. — Ákkor lyán. — Á, ázé mer mémmontá váláki. —

Áz éccéri embér, mikor disznót ákárt ölynyi, ah hátrússó lábá közé szúrt ad disznónák, mer zákányos vót éty kicsit áf feje. Ászongyá neki áf felesége: »Mi csiná ked, embér? Áh hátrússó lábá közé szúrt ke?« — Hallgáss, asszony! Fáj az ánnák ott is. —

Ás sárgá cipót ázé horgyák, hoty pórollyák (spórol) ás subickot. (Gyöngyös-Halász. Heves m.)

NAGY JÓZSEF.

Kádár Kata.*

Öngedgye még édös anyám,
Hogy évégym Kádár Katát,
Zsellérömnnek szép leányát!

Nem öngedöm édös fíjam!
Van uraknak szép leánya.

Neköm nem kell ura gyermek,
De kell neköm Kádár Kata.

Émëhecc most Gyula Márton,
Kitagadlak, nem vagy fíjam,
Sem éccör, sem máccor.

Hozd ki kocsis a lovamat,
Hogy mönnyek é hosszú utra,
Mett az anyám kitagadott.

De ha jó meggondókoznék,
Tán mégis gyermeke lennék.

Elindula Márton diák,
Aszt meglássa Kádár Kata.

Óh ájjon meg Márton diák,
Aggyak én égy fejrúvát;
Mikó rúvám vérré válik,
Halálom akkó történik.

Elindula Márton diák,
Beléteként tørsolyába;
Hát a rúva vérré válék,
Halálo akkó történék.

Visszavágtot Gyula Márton,
Talájja a szőlő-pásztort.
Pásztor, pásztor, szőlő-pásztor,
A faluba' mi hír vagyton?

Semmi hír sincs a faluba,
Kádár Kata veszni foga,
Belé vették égy méj tóba.

Pásztor, pásztor, szőlő-pásztor
Vigy el engöm tó mártýará;
Neköd adom a lovamat,
Minden nyerög szerszámostó,
Csenos fékös kántárostó.

(Kadicsfalva, Udvarhely m.)

Elindula Márton diák,
Émënyen a tó mártýará.

Ész-é Kata, vaj mékhótá,
Vaj csak rólam gondókoztá?
Se nem élök, se nem halok,
Csak kiedrő gondózkodok.

Ára szóra belészöke,
Kádár Katát megölöte.

Hirit veszi Gyulainé,
Mind a kettőt kivéteté.

Az égyyiknek csénátatott
Sárga márvánkő-kopossót,
A másíknak csénátatott
Píros márvánkő-kopossót.

Az égyyiket temettette
Az ótárnak elejibe;
A másíkat temetteté
Az ótárnak háta mellé.

Az égyyikön neveködött
Párja nékü égy székfü szál;
A másíkon neveködött
Párja nékü rozmarint szál.

Addég, addég neveködött,
Amég összeüléközött.

Észrevötte Gyulainé,
Mind a kettőt kivéteté;
Kezi között addég tartá,
Mig azokat éhervasztá.

Átkozott vagy édös anyám!
Éltömbe se hagyta békít,
Hótom után se hacc békít.

Mosdó vized vérré vájon,
A könyered kővé vájon,
Kendő rúvád lángot vessön,
Viz előtted fëfakaggyon,
Sár utánad megáraggyon!

KORONCZY IMRE.

* A Vadrózsák balladájának változata.

Gúnynevek.

Gúnynevek családnevekkel. Festő (Kovács) János, Cirmes (Jakab) Samu, Haskó (Váncsa) Samu, Kukëlla (Fejér) János, Dulló (Fejér) Samu, Szőke (Szász) István, Jabranci (Kosztá) János, Palisor (Vajda) István, Kálé (Pál) Mihály, Puli (Pál) György, Berszán (Sára) István, Marha (Kosztá) György, Horgas Kajcsa (Kajcsa István), Keccérborbát (Kis) András, Örmester (Barkó) Mihály, Picula (Székely) Samu, Huszár (Sára) Mihály, Csorba (Balázs) Mihály, Pucu (Székely) András, Karika (Tót) Mihály, Misz (Kajcsa) Mihály.

(Hétfalu, Brassóm.)

CSEFKÓ GYULA.

Népetimológiák.

Egyik dunántúli községben a rektor arra kérte a prezbitériumot, hogy a törvénszabta korpótléket utalványozza ki a részére. — *Korpótlék!* Micsoda furcsa szó! Ugyan mi lehet? okoskodtak az atyafiak. A kérvény felolvasása után föláll aztán az egyik polgártárs és megszólal, amint következik: Én, tisztölt prezbitérium, egy szóval se vagyok elrontója annak, hogy a mi tisztölt rektor urunk *kortypótléket* kapjon; s mivelhogy az idén jó termésünk vót, ammondó vagyok, vessük ki a *kortypótléket*, a hogy Isten teremtette, természetben. Magam is adok hozzá vagy tíz litert a tavalyi termésből... Az indítványt egyhangúlag elfogadták.

(1904. 1:16.)

NÉPISKOLAI TANÜGY.

— Hová megy szomszéd?

— Menek a Faistenhe.

— Én meg az Uristenné vótam.

Hogy pedig senki ne gondolja, hogy itt két különböző Istent imádó mondja el hitének kegyes cselekedeteit, szükséges tudni, hogy Bercsik Mátyás uram Feuersteinhoz megy egy fenőkö végett, a mi kaszáláshoz, aratáshoz szükségeltetik. Ez csak Feuersteinnál kapható a faluban. De meg Fejes János uram se jön a templomból, ámbátor az Úristent is emlegette, hanem Ohrenstein úrnál járt, a hol be lehet szekurálni a lábon levő jószágot mindenféle istenverés ellen.

(Magyarság 1902. 9:24.)

KÁN JENŐ.

Vastengő, egy jámbor izraelita mellékeve, *Weinstengel* nevéből csavarva. (Hont-Füzes-Gyarmat.)

Ojtompörög, dülő v. helynév a szemeczi szőlőhegyen. Ha nem csalódom, a német Altenberg-ből magyarítva.

Makóca-domb. (Gr. Sztgyörgy.) *Makó-domb.* (Hont-Füzes-Gyarmat.) Halom a garam-szentgyörgyi határban. Nevét g-sztgyörgyi hagyomány szerint onnan vette, hogy egy magyar vezér azt üzente a halmon táborozó töröknek, mikor első felszólításra nem adta meg magát: »No, ma kóccá teszlek benneteket!«

SÁNDOR BENŐ.

IZENETEK.

M. Z. Kétérdésére a választ Egyveleg rovatunkban találja.

P. I. *A magyar nyelv* német kiadása még nem jelent meg, de készül.

Beérkezett kéziratok. Tolnai V. Adatok a χ hanghoz. — R. M. Mit csinálnak a németek. — Török I. Az orvosok nyelve. — Ketskés Gy. Zs. Egy nyelvtan hibái. — Rubinstein M. Javított szentírás-fordítást! — Sztrokay L. Helyreigazítások. Tréfás népies magyarázatok. — Borbás V. Magyar helyesírás. — Benkóczy E. Két szállóige stb. — Harmos S. Egyveleg. — Mihálik I. Tájszók. — Blanár J. Tájszók. — Korentsy S. K. Kutyanévek.

Válaszokat küldtek: Beke Ö. Belányi T. Berze Nagy J. Borbás F. Borsodi L. Gondán F. Gönczi M. Kriza S. Nagy J. Paal Gy. Révész E. Szegleti I. Sztrokay L. Teleky I. Török I.

Beküldött könyvek. Magyar könyvtár 390—1. Tábori R. Az élet folytatásokban. 392. I. P. Smith: Különös házasság. — Szabó L. Jókai élete és művei (Rákosi J. Bp. Hírlap ujságvállalata). — Sárói Szabó L. A hadsereg és a vöröskereszt-egylet (Márkus S.). — Fővárosi szính. műsora 192—195. Hennequin és Bilhaud: Csók-pirulák. Kampis J. Radnóthyé. — Olcsó könyvtár 1359—61. Manuel J. költeményeiből. Lechat H. A görög szobrászat. — Békefi A. A Dugonics-társaság jelentése az 1903. évről. — A Dugonics-társaság emlékünnepe 1904. III. 11. — Ókori Lexikon (utolsó füzet). — Bélteky K. A magyarság megerősítése Szabolcs vármegyében (Karczag és Bányász). — Ifj. Vutkovics S. Magyar Alkotmányjog. (Pozsony, Vigand). — Jókai Mór önmagáról, Beöthy Zsolt bevezetésével (Franklin). — Péterfy Jenő összegyűjtött munkái III. k. (Franklin, 1903. ára 5.50). — Lenkei H. Új versek (Pallas, 2.50). — Beniczkyé Bajza L. Végzetes tévedés (Lampel. Két kötet 4 K). — Dodel A. Mózes-e vagy Darwin. Ford. Tarczai L. (Bpest, Martos A. 1.80.) — Magyar Könyvtár 393—6: Szemelvények Priskos Rhetor töredékeiből. Jean Mariet: Áldozat. Radó A.: Firdúsi Sahnáméjából.

MAGYAR NYELVŐR.

Megjelenik minden hónap 15-én
a nagy szünetet kivéve.

Szerkeszti
SIMONYI ZSIGMOND

Szerkesztőség és kiadó-hivatal
Budapest IV. Ferencz-József-part 27.

A MAGYAR ŐSI RITMUS.

— Főlolvasás a Kisfaludy-társaság októberi ülésén. —

A kik Arany János óta a magyar nemzeti ritmus törvényeit kutatták, rendszerint beérték az újabb nép- és műköltészet különféle ritmus-formáinak osztályozásával, ahelyett hogy őstipusukat keresték volna legrégibb költői maradványainkban. Innen van, hogy régi költészetünk ritmusát még most is sűrű homály takarja, melyet az itt-ott megkoczkáztatott magyarázatok éppenséggel nem voltak képesek eloszlatni. Mindjárt a legrégibb fennmaradt magyar versnek, az ú. n. Königsbergi Töredéknek ritmusa sincs eddigelé elfogadható módon megállapítva. Mert az a ritmus, melyet Beöthy és Négyesy az ének utolsó két sorában vélnek feltalálni és mely azonos volna a Himfy-sor ritmusával:

Ez az isten | mint esmérjük | kit szeplő nem | illethet;
Mert ha isten | ő nem volna | benne binőt | lelhetnejk

az ének többi részére a legnagyobb erőltetéssel sem illeszthető rá. Hogy pedig »az emlék leírója — mint Beöthy mondja — nem érezte benne a verset s toldásokkal és változtatásokkal megrontotta«, az magyarázatnak nem elég, mert az igazi ritmust a toldások és változtatások alól is ki kellene éreznünk. Érthető tehát, hogy olyanok is akadtak, a kik az említett ritmusba, melynek gyors tempója amúgy sem illik az ének ájtatos hangjához, bele nem nyugodhatván, egyáltalán kétségbe vonták a Königsbergi Töredéknek vers voltát, — s ebben természetesen nem volt igazuk. Mert, hogy az emlék szavaival éljek: »Tudjuk, látjuk, hogy vers, de mi legyen ritmusa, azt nem tudhatjuk«. Vagy eddig legalább nem tudtuk.

Hogy mily ötletszerűen történt olykor régi költői maradványaink ritmusának megállapítása, annak legjellemzőbb példáját mutatja a »Szent László királyról való ének«. Valakitől azt kérdeznők, hogy mi ennek az éneknek ritmusa, menten rámon-

daná a legnagyobb határozottsággal, a mit verstanaink és irodalomtörténeti kézikönyveink évek óta tanítanak — ugyancsak a legnagyobb határozottsággal. A Szent László énekének ritmusa? Hiszen az napnál világosabb!

	Mikoron		méglen		gyermekded		volnál
	Ősödnek		nevén		László lón		neved
vagy:	Te arczul		teljes		szép piros		valál
	Testedben		tiszta		lelkedben		fényes

Nem illik-e rá tökéletesen a »Kis kacska | fürdik || fekete | tóba« ismeretes gyermekdal ritmusa?

Hát erre a négy sorra csakugyan ráillik, az tagadhatatlan. De vajjon a többire is? Ezt kellett volna valakinek megvizsgálni és akkor észrevehette volna, hogy e négy soron kívül, melyet Szilády Áron a Régi Magyar Költők Tárában és utána a többiek e ritmus bizonyító példájának idéznek, az egész nagy énekben még csak egyetlen egy sor akad, melyre ez a ritmus igazán ráilleszthető. Mert a ki az ilyen sorokat:

Nekünk szíletil
Mennyből adatál
Olaj származik stb.

a »Kis kacska fürdik« ritmusára akarja ütemezni, ekképpen:

Nekünk szi | letil
Mennyből a | datál
Olaj szár | mazik

az elárulja, hogy egy szikra ritmusérzéke sincsen. De még ha azt is megengedjük, hogy az ének minden tízszótagú sorára — ha törik ha szakad! — ráerőszakolják ezt a ritmust, még akkor is az a bibéje marad a dolognak, hogy az ének 72 sora közül összesen csak 30 ilyen tízszótagú sor akad, a többi 42 sorban, tehát az éneknek jóval nagyobb felében 8, 9, 11, 12 és 13 szótagú sorok váltakoznak a legszabálytalanabb összevisszaságban. És az ilyen félsorokat, melyek majd 6—7 szótagra nyúlnak, mint:

Idvezléggy kegyelmes
Kihozza Béla kerály
Templomot rakatál stb.

majd 4 szótagra zsugorodnak össze, mint:

Fénlik mint nap
Csak szépséged stb.

talán mégsem szabad a »Kis kacsa fürdik« ritmusának Prokrustes-ágyába szorítani!

Szilády erre azt a formulát találta: »Határozottan érezhető, hogy a 3 és 2 szótagú ütemekre osztás volt a szerző törekvése, ez azonban ritkán sikerült neki annyira, hogy a sormetszeteket is megtarthatta volna«. Nagyon kényelmes magyarázat, de valójában semmi értelme sincsen. Kézikönyveink pedig egyszerűen lenyomatják azokat a sorokat, melyek az a priori megállapított ritmus mellett bizonyítanak, a többit nem firtatják. Az ilyen módszerrel persze a zsoltárokból is hexameteres verselést lehetne kisütni!

Magamnak egy szerencsés véletlen adta kezembe az említett énekek ritmusának kulcsát, mely egyúttal a magyar ősi ritmus titkát is feltárja. Mikor néhány hónappal ezelőtt a régi magyar költői maradványokat forgattam, Eddafordításaim hatása alatt még a fülemből csengett az ősgermán éposz ritmusa. Ennek törvényei nagyjában ismeretesek. Tudjuk, hogy az eddai és egyáltalában az ó-germán versnek elemei: a hangsúlyos ritmus és az alliteráció. Egy eddai teljes verssor két rövid sorból áll, melyeknek mindegyikében *két-két hangsúlyos szótag emelkedik ki*, majd kisebb, majd nagyobb számú hangsúlytalan szótagok közül. A két rövid sort a hangsúlyos szótagok alliterálása köti össze egymással; és pedig ideális, de már az Eddában is csak ritkábban elért formája ennek az, ha az első sornak mindkét hangsúlyos szótagja, vagy mondjuk: iktusa csendül össze a második sornak egyik iktusával. Pl. o.

tha hafdi Helga
inn hugum stóra

vagy hogy fordításaimból idézzek:

hogy runákba rejti
rettenetes harcát.

Rendesen azonban elég, ha mindegyik sornak egy-egy hangsúlyos szótagja alliterál egymással. Két ilyen teljes sor (tehát négy rövid sor) tesz egy félstrófát; ez kétszer véve adja a teljes epikus strófát, melyet a skaldok a VII. században élt Starkadr nevű költő után Starkadarlagnak neveztek.

Az alliterációra nézve megjegyzendő, hogy magánhangzók is alliterálhatnak egymással, még pedig szigorú szabály szerint inkább különböző, mint egyenlő magánhangzók, mert hiszen az

alliterációt ilyenkor nem a magánhangzók egyenlősége, hanem a vokálisok kiejtését megelőző lágy hehezet (spiritus lenis) adja, pl.:

Ősrégi időkben,
mikor sasok énekeltek.

Ezek volnának nagyjában az ó-germán ritmus törvényei, illusztrálására ide iktatom az Eddának egy versszakát:

Skamt lét vîsi
vîgs at bîda
tha er fylkir var
fimtân vetra;

ok hann hardan lét
Hunding veginn,
than er lengi rêd
lôndum ok thegnum.

vagy fordításaimból:

De ideje hazatérnem
a hajnal ösvényén
És felhőkön futtatnom
fehér paripamat.

Túl kell haladnom
a tejút hídján,
mikor Valhall kakasa
a vitézeket költi.

A mint a Königsbergi Töredéket olvastam és általánosan elfogadott ritmusa iránt kétségem támadván, keresni kezdtem az igazit, — egyszerre szinte öntudatlanul erre az ó-skandináv ritmusra próbáltam az éneket ütemezni. És íme! Magam is meglepődtem, mikor láttam, milyen pompásan gördül rajta véges-végig. Az első pillanatban azt hittem, hogy a megszokott ritmus okozta káprázat űzi velem játékát. De mikor újra elskandáltam az éneket, majd hasonmását is szemügyre véve abban néhány eddig fel nem tűnt sajátságot vettem észre, melyek mind erre a ritmusra vallottak, akkor láttam, hogy jó nyomon járok.

A Königsbergi Töredék tehát — egészben véve három, későbbi toldásnak feltételezhető szó kiküszöbölése után — a következő kifogástalan ritmusú harmadfél strófát adja:

Wylagnoc kezdetuitul¹
ez nem lev't wala,
hug scuz lean
fiot sciulhessen,
scuzsegnek tukere
tîstan maradhassun
es nekunk hyrunc
benne ne leyessen.

Tudjuc latiuc evt
scuz leannac
qui vleben tart fiot,²
fûriscte musia,
etety ymlati,
ug hug ana sciuttet,
de qui legen³ atia,
azut nem tudhotiuc.

¹ A kéziratban: fugua rohtonc. — ² A kézír. chudaltus fiot. — ³ A'kézír. qui legen neky atia.

Ez oz ysten, mynt esmeriuc,
quit sceplev nem illethet,
mert ha ysten ev num uolna
benne bynut lelhetneyn.

Ezt a ritmust, melynek helyességét első hallásra is mindenki megérzi, az ének facsimiléjének fentemlítetttem sajátosságai még szembetűnőbben bizonyítják. Ilyenek először azok az eddig kellő figyelemre nem méltatott pontok, melyek az ének egyes mondatait — látszólag minden ok nélkül, sőt az értelem ellenére — ketté szakítják, pl. o.:

hug scuz lean • fiot sciulhessen • scuzsegneć tukere • tistan
maradhassun •

Most már értjük, hogy ezek a pontok az egyes verssorok végét jelzik az egyfolytában írt szövegben.

Épígy ritmusunkat bizonyítja az is, hogy az egész emléken csak három nagy betűvel kezdődő szó akad és ezeket éppen az imént nyert strófák kezdetén találjuk. Világos tehát, hogy az ének leírója, mikor a pergamennel takarékoskodni akarván a sorokat egyfolytában végig írta, az egyes strófák kezdetét nagy betűvel, a verssorok végét pedig ponttal jelölte.

De ha a Königsbergi Töredék ritmusa — mint kimutattuk — csakugyan teljesen összevág az ó-skandináv költészet ritmusával, nagyon kínálkozik az a gondolat, hogy eszerint a jelen esetben nem is eredeti magyar, hanem idegenből átvett ritmussal van dolgunk. Valószínűnek tetszik az a feltevés, hogy valamely barát, a ki az ó-germán ritmusú német vallásos énekeket, a milyen pl. a Muspilli vagy a Heliand, jól ismerhette, ezeknek ritmusára próbált magyar vallásos verset írni. De még az is lehetséges volna, hogy a Königsbergi Töredékben voltaképen csak átültetése maradt reánk valamely német éneknek, melynek fordítója az eredetinek ritmusát is utánozni igyekezett.

Mindezeket a lehetőségeket eleinte magam is meghánytam-vetettem. De azután más irányba terelte gondolataimat valami, a mi már Eddafordításaim közben is szeget ütött volt fejembe. Feltűnt ugyanis akkoriban, hogy az Edda ritmusa, mint fordításomban is kifejezésre iparkodtam juttatni, mennyire meg-egyezik a magyar nyelv természetével, úgyhogy akár tősgyökeres magyar ritmusnak gondolhatná valaki.

Hátha csakugyan az? Ez a gondolat villant most át agyamon. Hátha akkor, mikor az Edda ritmusát véltem nyelvünkbe

átültetni, voltaképen őseredeti magyar ritmust pengettem? Ha az alliteráció a magyar, illetve a finnugor nyelvekben époly ott-honos, mint a germán népek költészetében, mért ne lehetett volna maga az a ritmus, melynek erősítésére az alliteráció szolgál, a magyarnak is ősi ritmusa? Hiszen a magyar hangsúlyos ritmus, a milyennek Arany János óta ismerjük, lényegében amúgy is elég közel áll az ó-skandináv ritmushoz. Mind a kettő az ütem egy tagjának hangsúlyos kiemelésén alapszik. Csakhogy az ó-skandináv ritmusban *egy, sőt két hangsúlytalan szótag is megelőzheti a verssor első iktusát*, mintegy ütemelőzőt (*auftakt*-ot) képezve, a magyar ritmus pedig mindig lüktetővel kezdődik. Azután meg — okozati összefüggésben az előbbivel — a germán ritmusban *csak az iktusok, az emelkedések számítanak, a hozzájuk simuló hangsúlytalanok száma szabadon váltokozhatik*, holott a magyarban az ütemeknek e változatosságát az együvé tartozó sorok egyenlő hosszúsága korlátozza.

De az a kérdés, hogy mindig ilyen volt-e a magyar ritmus. Nem valószínűbb-e, hogy csak később, a rím hatása alatt vált ilyen egyenletessé? A rím megkövetelte a sorok egyenlő terjedelmét, tehát először is el kellett tüntetnie a majd rövidebb, majd hosszabb ütemelőzőket, úgyiszlén lenyesegetni a sor elején kiálló részeket, — azután pedig az ütemek hangsúlytalan szótagjainak számát kellett szabályos rendbe szorítania. De az ősi magyar ritmus, mely még nem volt a rím hámjába fogva, az ütemek zenei határain belül szabadon mozoghatott, époly szabadon, mint az Eddának fentjellemezett ritmusa. És akkor az ősi magyar ritmus tökéletesen összevágott az ó-skandináv ritmussal, bár attól egészen függetlenül fejlődött.

Ez a feltevés természetesen csak úgy tarthat számot elfogadásra, ha a Königsbergi Töredéken kívül még másutt is kimutathatók ennek a ritmusnak valamelyes nyomai. Ezeket kellett tehát keresnem, és régibb költői maradványaink gyér voltához képest aránylag elég ilyen nyomra akadtam. Mindjárt a Pannónia Megvételeéről szóló éneknek éppen azon részében, melyet már Arany János régibb szöveg maradványának tartott, egy kifogástalan szakát találtam ennek a ritmusnak:

Feldedet adtad
Fejér lovan,
És fivedet
Aranyas féken,

Duna vizit
Aranyas nyergen
Akkort való
Nagy szükségemben.

A regós énekek közül, melyeket Sebestyén Gyula oly csodálatos módon keltett új életre, éppen a legtipikusabb részek szintén világos jelét mutatják ennek a ritmusnak.

Ezek a sorok: Misemondó gyertya
gyujtatlan gyulladjon

szép mássalhangzós alliterációval, vagy:

adjon az úristen
ennek a gazdának

magánhangzós bötürímmel, bizonyítéknak ugyan még nem alkalmasak, mert közönséges alexandrinusoknak* is vehetjük. De már a következők:

egy hold földön
száz kereszt buzát
egy hold réten
száz szekér szénát,
egy ludja alatt
száz libafiat
egy tyuk alatt
száz csirkefiat.

annyi turót,
mint réten a turás;
annyi tejet,
mint tengerbe' a víz.

vagy: adjon az úristen
ennek a gazdának
hat szép ökröt,
három bérest stb. stb.

már az ütemek szótagbeli hosszának ama szabadságát mutatják, melyet a keresett ősi ritmus jellemző sajátosságának ismertünk fel.

De a legvilágosabban és minden kétséget kizáró módon mutatkozik ez a ritmus éppen abban az énekben, melynek eddig elfogadott ritmusát az imént annyira elfogadhatatlannak találtuk — értem a Szent László királyt dicsőítő éneket. Az első strófákban az ütemek hangsúlyát még az alliteráció is élesíti, ez azonban az ének további soraiban egyre ritkábban és bágyadtábban fordul elő, nem is csoda, hiszen az alliteráció e költemény keletkezésekor már hanyatlófélben lehetett. Hanem maga az a ritmus, melyet én ősi magyar ritmusnak hiszek, az egész éneken akadálytalanul pereg véges-végig:

*Idvezlég kegyelmes
szent László kerály!
Magyarországnak
édes oltalma,
Szent kerályok közt
drágalátus gyöngy,
csillagok között
fénességes csillag.*

*Szentháromságnak
vagy te szolgája,
Jézus Krisztusnak
nyomdoka követi;
Te szent léleknek
tisztá edénye,
Sztz Máriának
választott vitéze.*

* Vagyis tizenkettősnek.

A szerk.

Magyarországnak
vagy kerály magzattya,
Szent kerályoknak
fénes tüköre:

Teneked atyád
kegyes Béla kerály,
hogy hozzá képest
kegyes kerály lennél.

És így tovább az egész éneken végig egyetlenegy hibás sor nélkül.

De ez a ritmus, mely az éneknek minden sorában tisztán megcsendül, egyúttal magának az éneknek keletkezésére is világot vet. Eddig a Szent László királyról való éneket az ugyanazon kódexben ránk maradt »Salve benigne« kezdetű latin vers fordításának tartották. Most azonban, hogy tősgyökeres magyar ritmust sikerült benne kimutatnunk, holott a latin énekben sem a rímnek, sem a latin himnuszok valamely metrumának nyoma sincsen, kétségtelen, hogy *nem a latin ének az eredeti, hanem a magyar*, és így régebbi — amúgy is elég szegény — irodalmunk az ősi ritmus kutatása közben egy szép és igaz magyar érzéstől áthatott költeménynyel gazdagodott. Hiszen ez éppen az igazság kritériuma, hogy világánál újabb igazságot találhatunk!

A latin ének szövegének behatóbb vizsgálata közben azonban még egy újabb és nem kevésbé érdekes tényt sikerült felderítenem. A latin versnek rímtelen és semmiféle időmértékes verselésre nem alkalmazható sorai ugyanis szótagbeli terjedelemre is a legváltozatosabb képet mutatják. De hát mégis, mi lehet a ritmusa? kérdém magamtól és megpróbáltam a legkülönösebbeket és a legtávolabb esőket, míg végre ráakadtam az igazira — egészen közelben! A latin ének ritmusa t. i. teljesen azonos a magyar eredetinek imént megállapított ritmusával. Lássuk csak:

Salve benigne
rex Ladislae,
Unnicæ plebis
dulcis patrone,
regis regum
gemma praeclara,
siderum coeli
praefulgidum sidus.

Tu trinitatis
cultor fidelis,
Jesu Christi
vestigia terrens,
spiritus sancti
vas tu dilectum,
electe pugil
almae Mariae stb.

Látnivaló, hogy a deák-fordító akár zenei okokból, akár fordítói hűségből a magyar eredetinek ritmusát is átültette, noha az a latin nyelv hangsúlyának törvényeivel nem igen egyeztethető össze.

De még a hol csak szerét ejthette, a hangsúlyokat élesítő alliterációk megcsendítésére is törekedett, mint pl. o.

tu nobis natus —

quo nunc quiescis —

tu tartarorum

oleo sudat

terror eorum —

Sacrum Sepulcrum stb. stb.

Mindezekből tehát világosan megállapítható, hogy a Szent László királyról való énekekben eredeti magyar verset birunk, melynek ritmusa újabb, erős bizonyítéka a Königsbergi Töredékben és egybeült kimutatott ritmus őseredeti magyar voltának.

Ennek a ritmusnak gyökereit a finnugor költészetben és elágazását a későbbi magyar nép- és műköltészetben kimutatni — egy másik dolgozatomnak lesz a feladata.

Budapesten, 1904 október 20.

GÁBOR IGNÁCZ.

TÖRÖK JÖVEVÉNYSZAVAINK KÉRDÉSÉHEZ.

Közismert dolog, hogy a honfoglalás előtti magyarság műveltségében a 'török' fajfi népekkel való érintkezés milyen mély nyomokat hagyott. Ez érintkezés nyelvi emlékei, régi 'török' jövevényszavaink világosan bizonyítják, hogy mit köszönhettek ősünk a magasabb műveltségi fokon álló törökségnek. A török szomszédától tanulták el, — hogy egyebet ne említsek — a földművelést (árpa, buza, aratni, eke, kender, tilolni, szöszt stb.) az állattenyésztést (ökör, bika, borjú, tinó, üdő, csikó, disznó, agár stb.) sőt még a borivást is (bor, szőlő, seprő stb.) Az érintkezés tehát nem volt fölületes, s nagyon valószínű, hogy a nyelvi hatás mellett vérkeveredéssel is járt.

Már ennyiből is kétségtelen, hogy régi török jövevényszavaink módszeres tanulmányozása nem csak nyelvünk történetének, hanem őstörténetünknek s ethnológiánknak is egyik legfontosabb föladata. Pedig az igazat megvallva, ebben a kérdésben ma sem látunk tisztábban, mint vagy 30 évvel ezelőtt, mikor Budenz a Nyelvtud. Közlemények 10. kötetében Vámbéry Magyar-török szóegyeztetéseit bírálva, először utalt arra, hogy török jövevényszavaink jobbára csuvasos hangsajátságokat tüntetnek föl, s az átadó nyelvet, a melyből — véleménye szerint — a csuvas nép és nyelve maradt ránk, *ó-csuvasnak* nevezte el. Azóta a kimutatott török jövevényszavak száma — s ez főképen Munkácsi Bernát érdeme — majdnem megkétszereződött, de azok a hangtani nehézségek, a melyekre már Budenz is utalt, még ma is megoldatlanok.

Mert igaz ugyan, hogy 'török' jövevényszavaink olyan nyelvből valók, a mely sok hangsajátságra megegyezett a mai csuvas nyelvvel; megvolt benne — egyebek között — a rotacizmus ($z > r$) a mely a mai török nyelvek közül legnagyobb mértékben éppen a csuvasnak sajátsága (pl. *tenger*, *ökör*, *karó* stb.); megvolt benne, — legalább bizonyos fokig, a szókezdő $ks > xs$ (pl. *homok*) s a $tő$ szótagbeli $-a > -i$ - hangváltozás (*béka*, *tínó*) stb. stb., a melyek mind a csuvaszt is jellemzik: de másrészt az is kétségtelen, hogy 'török' jövevényszavaink nem egy hangsajátságra lényegesen eltérnek a mai csuvas nyelvtől. Hogy csak néhányat említsek, a csuvasban hiányzik a szókezdő zöngés b ; török jövevényszavaink, néhány kétes esetet nem tekintve, csak a zöngés b -t ismerik (pl. *bika*, *békó*, *báj*, *borjú* stb.). A csuvasban a szókezdő köztörök j -nek s - felel meg; török jövevényszavaink, — ismét három-négy esetet nem tekintve — gy -s szókezdetet tüntetnek föl (pl. *gyertya*, *gyümölcs*, *gyűrű*, *gyűszű*), ez pedig G -ből fejlődött) d -török előzményt föltételez. A csuvasban a köztörök $-ak$ $-ük$ szóvég helyett $-a$, $-ä$ -t találunk; török jövevényszavaink $-ó$, $-ö$, $-ü$, $-ü$ -je mindenképen $-ay$, $-äy$ vagy $-au$, $-äu$, vagy pedig $-ō$, $-ö$, $-ū$, $-ü$ szóvégre utal stb. Ha tehát a mellette és ellene szóló érveket kellő óvatossággal mérlegeljük, egyelőre alig állíthatunk többet, mint hogy az a 'török' nyelv, a melyből jövevényszavaink valók, több hangsajátságra egyezett meg a mai csuvas nyelvvel, mint a köztörök típussal.

Van azonban egyéb nehézség is. Már Bálint Gábor és Budenz, és újabban Munkácsi többször utalt arra, hogy néhány magyar szónak pontos mása a keleti altajiságban, a mongolban és mand-súban jelentkezik. Simonyi szerint ugyan (FUF. 1:127.) ki lehet mutatni, hogy az átvétel a legtöbb esetben nem a mongolból közvetlenül, hanem valamely török nyelv közvetítésével történt, mindamellett szerinte is van néhány eset, a mikor a mongol eredetet alig vonhatjuk kétségbe. Íme találomra néhány példa: magy. *ige* < mong. *üge* a szó, az *ige* | magy. *üld*- (vö. a régiségben *üldet*) *üldöz* < mong. *ülde*- *elde*- *üldözni*, kergetni | magy. *érdem* < mong. *erdem* mandsú *erdemu* ügyesség, tehetség, érdem, erény (a török nyelvek közül csak a kúnban meg az ujjurban *ärdäm*) stb. stb.

Török jövevényszavaink legfontosabb kérdése már most az, hogy az első csoport szavai — nevezzük röviden csuvas csoportnak — s a második, a mongol csoport szavai csakugyan

különböző időben, két különböző nyelvből kerültek-e a magyarság nyelvébe. Vannak-e kétségbevonhatatlan vagy legalább elfogadható hangtani okaink arra, hogy a két csoport szavait egymástól különválasszuk? S mivel ez a kérdés még egyelőre véglegesen eldöntve nincsen, vajjon nem időelőtti-e Munkácsi elmélete, a mely a mongol csoport szavait, vagy legalább egy részüket, ha közvetett úton is, a húnok nyelvéből származtatja?

NB.

Kétségtelennek tartom s az alább közölt néhány példával talán bizonyítanom is sikerül, hogy e fontos kérdések módszeres megoldását csak akkor remélhetjük, ha egyrészt a törökség viszonya a mongolsághoz, másrészt a csuvas viszonya a törökséghez és a mongolsághoz véglegesen tisztázva lesz. Hogy e téren eddig milyen kevés történt, köztudomású dolog s ez a kevés is milyen kétes értékű s milyen fölületes megfigyelés eredménye!

Pedig a részletekbe menő rendszeres kutatásnak két dolgot könnyű bizonyítania: 1. hogy a mongolság és a törökség sokkal szorosabb rokonságban tartoznak össze egymással, mintsem első pillanatra, fölületes vizsgálat után hinnők. 2. hogy ugyanazok vagy legalább nagyrészt ugyanazok a hangváltozások, a melyek a csuvaszt a köztörök típustól olyan élesen megkülönböztetik, ugyanazok a hangsajátságok jellemzik a mongolságot is a köztörök típussal szemben.

NB.

E tételek részletes igazolása természetesen nem lehet feladat e rövid cikk keretében; egyebütt úgy is lesz erre alkalmam. E néhány példán csak azt akarom bemutatni, hogy a mongol-török hangviszonyok helyes fölismerésének mennyiben lehet fontossága török jövevényszavaink kérdésében is.

Ismeretes dolog, hogy a köztörök típussal szemben a csuvaszt a *rotacizmus* mellett (-z > -r) egy sok tekintetben analóg hangváltozás, a *lamdaizmus* is jellemzi (-š > l). Ugyanez a lamdaizmus már most megvan az egész keleti altajiságban, a mongolban és a mandsúban is: eredeti szóközépi és szóvégi altaji *-š (vagy hogy a párhuzamosság a rotacizmussal teljes legyen *-ž) bizonyos hangtani helyzetben l-lé változik. Ime néhány példa:

Kölök, kölyök (*kölke-t*; a Kulcsár-kódexben *kelk*). Eredeti jelentése tudvalévőleg kutyakölök, catulus (vö. *ebadta kölke*) s általánosabban fiatal állat (pl. macskakölök stb.). A NySz. és az Oklsz. csak ezekben a jelentésekben ismeri. A *kölök* szó magyarázatával már többen megpróbálkoztak. Alig szorul czáfolatra Vámbéry egyeztetése (*kölök* = oszmanli *kelek* szőrtelen [éretlen] állapot

p. o. dinnyéről is mondható. Radloffnál *käläk* eine schlechte unreife Melone). Már Budenz is a látszatos egyezések közé sorolta. A MUSz. a *kölök* szót eredeti finnugor szónak tartja s a 'tojás' jelentésű zürjén *kol'k* szóval veti egybe. Továbbfejtí Budenz magyarázatát Munkácsi Bernát (ÁKE. 419—420). Szerinte mind a magyar, mind a zürjén szó jövevényszó az árjaság területéről. A főbb adatok, a melyekre hivatkozik, újpertzsa *kōdak* »kind, kleines; foetus, embryo«, pahlavi *kōtak* »gyermek«; a kaukázusi nyelvekből: kabardin *gedykhe* »Ei«, rutul *gūlūg, gulug* u. a. Ugyanott Munkácsi azt is megemlíti, hogy »messze keleten, a mongolban is találkozunk szorosan ide illő egyezéssel: *gūliye, gūliye* »un jeune chien, un petit« (Kow.) s szerinte »nagyon hihető, hogy a három külön irányban jelentkező *l* ejtés a közös eredeti dentális spirans ilyes fejleményt elősegítő (talán osztják *l*-féle) változatán alapszik«. Ha már most — egyelőre nem vizsgálva, hogy a zürjén *kol'k* csakugyan árja vagy kaukázusi jövevényszó-e, — figyelembe vesszük, hogy a magyar *kölök* alakra és jelentésre nézve egyaránt közel áll a mongol *gūliye*-hez s távolabb a zürjén és árja-kaukázusi alakoktól, önként fölmerül az a kérdés, hogy vajjon nem egyszerűbb és természetesebb-e az előbbi csoportot az utóbbtól különválasztani, s a magyar szót egyenesen a mongollal hozni kapcsolatba. Annál inkább meg kell ezt tennünk, mert a mongol *gūliye* nem árja jövevényszó és nem is áll egyedül az altajiságban. Ha szemmel tartjuk az imént mondottakat a mongolság lamdaizmusáról, nem lesz nehéz a pontos török megfelelőket megtalálni: oszmánli *kōšāk* ein Kameeljunge, ein junges Tier überhaupt; *kūčūk* der junge Hund | teleuti tatár *kūčūk* u. a.; *kūčūklā* 'kölykezni' | tobolszki tatár *kūžūk* kutya-kölök | kirgiz *kūšūk* die Jungen der Tiere; *kūšūktō* Junge werfen (Radloff). Ezek után alig vonhatjuk kétségbe, hogy *kölök* szavunk is régi »török-mongol« jövevényszavaink közé tartozik.

Dél (*dele-t*). Pontos másai, mint eddig is ismeretes volt, a keleti altajiságból: mongol *dūli*, közép, dél, éjjél; | mandsú-tunguz *dulin* 'közép'. A törökség ebben az esetben is megtartotta az eredetibb -š hangot; a mongol *dūli* szabályos megfelelői a köz-török *tūš, tōš* 'dél' (der Mittag, der Süden).

A mongol szókezdő *d*-nek a törökségben részint *t*-, (*d*-) részint *j*- és fejleményei (*ž*-, *ž*-, *s*-, *s*-) felelnek meg. Íme egy példa:

Tőgy szavunk Munkácsi szerint (KSz. 2:194, 196) régi török-mongol jövevényszó s megfelelői mongol *delen* Euter der

weiblichen Tiere | mandsú *deleñ* id. | teleuti, *telin* id. *Tögy* eredetibb alakja *tölgy*, a mi pontosan megfelelne a teleuti *telin* alapján kikövetkeztethető **tel(ɹ)χ* alaknak. Az említett hangtörvény segítségével ismét könnyű lesz a mongol *deley* stb. török másait megtalálnunk: csagataj, kún *jālin* 'Euter' | barabo *jūlin* id. | kazáni tatár *jülen* id. | baskir *jelen* | csuvas anatri *šilē* | virjali *šil'li* id. Világos ebből az is, hogy a Munkácsi idézte teleuti *telin* nem lehet eredeti török szó, hanem mongol jövevény s hogy a magyar *tögy* nem vonható ide, mert a mongol török alapalak *d*-vel, vagy *δ*-vel kezdődött, és semmiesetre sem *t*-vel.

Mégegyszer ismétlem: mielőtt régi török jövevényszavaink módszeres vizsgálatába fognánk, tisztáznunk kell a török-csuvas-mongol hangviszonyokat.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A BESZÉDRÉSZEK OSZTÁLYOZÁSA.

(Vége.)

III. Ige és névszó.*

Megkülönböztetik az igét a személyragok, az activum és passivum, a mód és időjelek. A személyragok szempontjából tehát a partic. s infin. nem tartoznak az igéhez. De a f. ugor nyelvekben ugyanezek a személyragok a névszóhoz is járulhatnak, sőt a mordvinban pl. egészen hasonló szerepléssel, pl. *at'a-n* öreg ember vagyok, *at'a-t* ö. e. vagy, *at'a-tama*, *-tada* ö. e. vagyunk, vagyunk; sőt esetragos névszókhoz is, pl. *oša* városban, *oša-n* városban vagyok, *ošaitama* városban vagyunk; mon *t'asan* én itt vagyok, min *t'asitama* mi itt vagyunk; a 3. személynél nem tesz ki a ragot, pl. *son at'a* ő öreg, plur. *šin at'at*.

Mondattani szerepében az ige rendszeren mint állítmány szerepel. De már teljes alakjában is nyerhet névszói szerepet. Lehet *alany*, pl. »Méltó azért, hogy kínos erővel ellene támadjunk, tőle elváljunk, ne talántán utoljára *a nem hagyhatom* legyen belőle Faludi SztE. 96. Ha pedig a *nem-adom* vagyon előttünk Fal. UdvE. 2:57. Addig csudáljuk az embert, a mig fennforog felőle *a meg nem foghatom* UdvE. 200. Es ha talán *a nem akarom* tovább bántaná Romanust Konst. I:4. Megtanít a jöszte = jövendő Vadr.

* Simonyi: Névszókul használt igealakok Nyr. 7:434.

1 ml
1 a
1 al
5

Majd lesz *ne mulass* Nép. Homályos beszédjéből nem egyéb hanem *a találd el* maradott reánk Fal. A másénak *nebántsd* a neve. A milyen a jó nap, olyan *a fogadj isten*. Ez az a vörös bor, kinek neve *bánom*. Kálmán Vadvirágok 173. A nem bánombúl lesz a *bánom*. Közm. Egy-két napi *dinom-dánom*, holtig tartó *szánom-bánom*. Közm. Többet ér egy *kérdezem száz keresemnél*. Közm. Nem is valami *mondom-mondom*. Póсахázi Nyr. 5:459. Sok *nincs* örzi a vagyont. Közm. *Motoz* van a fejibe Nyr. 1:324. Majd lesz *kapsz*. Buda már volt a mi, Etele a *lészen* Ar. BHal. Ejnye hát hol járhat most ez a *félsz* benne Ar. Toldi. A *félsz* kergetett Fal. Konst. V:3. Többet ölt meg a rendetlen *eszem-izsom*, hogysen a kard. SztE. 97.

2
1
1
1
5
Mondat tárgya: Megvette a *félszit* Vadr. 509. *Éljent* kiált. *Istenáldjont* se mondott. E nyelvet érté a lány s ezen viszonzá a *szeretleket* Ar. *Látszik*-ot nem ismerek Ar. Ada bátorságot, növelé a *merszet* Ar. BH.

Határozó: Megvallom in theoria azaz *gondolom szerint* szép dolog NemE 85. És mire való emberben az epe? Hanem hogy az ilyen alkalmatosságokban *haragszomra* fakadjon? NU 75. *Haragszomra* mutatnak a szívek. UdvE. 172. Oly *hiszemben* vagyok NemE. 98. Most is *csalból* és nem *félszből* lippene meg. Tompa Szuhaj M. Kettejök' e *merszen* ki tudja mi éri? Ar. TSz. 12:53. Adj egy kicsiny vizet *isten fizessébe* Nyr. 6:231. *Találomra* (mondta) Nyr. 5:58. A *voltra* a zsidó nem ád. Az erdélyi ember nem az *adomért* szolgál. Mikes. *Nem tudtom-mal* felelvén. Ráday naplója 1709. A *vanbul* nem tudott megélni, most a *nincsenbül* is muszáj Nyr. 4:277. Csak *aszongyákból* tudja. Nép.

Birtok: A lónak négy *botlik*-ja van, mégis meglábik Km. A kinek *merije* van, lépjen be. Abonyi: A mi nót. 3:143. Megengedem, hogy magad e kötelességről *különb hiszedben* légy, de emiatt senkit se kárhóztass Fal. 97 (Toldy) vö. hogyha nem mondott volna egyebet a *Credo a te hiszedmednél* uo. 212.

Ezek részben elvont nom. deverb. helyettesítői, részint az ellentét kifejezésére valók s megfelelő hiányzó névszók pótlói. Mind a kétféle per analogiam a nom. deverbale után jött létre. Másik részük viszont gyakori szólásmódok állítmánya s elliptikus pl. a *félsz*, *kapsz*, *mersz*, míg végre némelyik jelzőből ill. apposi-tióból lett főnévvé, valamint a melléknév szokta. (Sim. id. h.)

Ilyenek kivált a nagy számú gúnynevek mint: Pillancs, Huppancs (kövér ember), Toppancs (nehéz lépésű), Gebbencs (lomhán járó). Eredetükre vallanak a következő teljesebb jelzett szós kifejezések: Térgy meg Kati; Nebizdrá bácsi; Tódítsd Jakab; Reszket farkú; Tojás Miska.

Gyakoriak ugyanazon tárgyhöz vagy személyhez fűződő szólásmódokból, tehát lényegében szintén jelzőkből vált főnevek, az ilyenek: *Vess-ki*, a ki a kártyában a játékot kezdi; *Lebuj*, *Betekincs* (vö. *Nekeresdi csárda*), *bujjbele* v. *bujbeli* = ködmen; — gúnynevek: *Takaracs* (takaríts = fösvény), *Hallom* (a ki mindig ezt mondta) vö. *hallombeszéd*, *Mitugrász*, *Hunigyunk* (vö. pápai diáknév: *Tipiómen*, *Tiphagómen*). — Kutyanek: *Ugass*, *Vigyázz*, *Csipdmeg*, *Fogdmeg* (= pandúr is!), vö. *Nosza*, *Rajta*, *Után* szintén kutyanek névőző szókából. *Ebvagy*, *Fogsz*, *Hazudsz*, *Kivagy*, *Mitlátsz*, *Mivelélsz*, *Mitvissz*, kutyanek Krizánál; *Bujdos* lónév. Ide sorolandók ezek is: *rikkancs*, *rivancs*, *lappancs*, *puffancs*, *villancs*, *libbencs*, *nyiffancs*. A *neláncsvirág*, *nefelejcs*, *ne nyúlj* hozzám.

Szóval leggyakoribb (vagy talán ez az egyetlen módja), hogy először jelző, tehát melléknévi szerepben használta a nyelv az ilyen főnévvé vált igealakokat.

Könnyű is az átmenet az igeből a melléknévre, mint az igenév bizonyítja. Csak a momentán vagy ismétlődő cselekvést állandónak, huzamosnak vagyis a cselekvő személyhez állandóan v. többszörösen hozzáfűzve kell gondolnunk s megkapjuk a tulajdonság fogalmát. Viszont megmarad igei természete annyiban, hogy a) cselekvő s szenvedő értelemben állhat, pl. szántó ember ~ sz.-föld; b) megmarad igei természete a határozók vonzatában pl. égbe néző; nyállal folyó szitkai; c) mondatbeli szerepe szintén igei, pl. madár látta czipó; nyaka tekert beszéd; »sok nyeltem bűm miatt, nem lesz immár gondom« (Rimay); »add látnom derültem kívántam személyét« (uo.).

Hasonlókép a rokon nyelvekben pl. a vogulban a participiumot megelőző főnév lehet ennek alanya vagy tárgya, pl. *vör-mis-nāi vāns'ijim sa'iken* »hegyi tündér simogatta fűrtöcskéd« (alany) ~ *puŋkū xālēm por-nē* »fogavesztett boszorkány« (tárgy), mint a magyarban is: baromélő'mező ~ szavatartó; agyafűrt, istenadta ~ eszeveszett. (Vog. összet. NyK. 26:187.)

Tudvalévő továbbá, hogy az igenévből egészen közönségesen lesznek főnevek, épúgy s ugyanazon módon, mint a melléknévből;

2
1 gn
1 kn
1 km
3

2
1 gn
1 kn
1 km

2
3
5

2
3
1
6

de még ezek is megtartják igei természetüket, mert hol alany kíséri, pl. *csorda delelő*, hol tárgy: *isten tagadó*, sőt tárgyraggal: *istent felő* Czeglédi Jke. Jelen vadnak még az *áll lyukat ásók* is Com. Ján. 146. (még feltünőbb infinitívussal: ötet pohárnak-jának *innya adójának* tötte vala Szathm. cent. 200.). Határozóval: az *mi előttünc iaroc* Mon. Apol. 260. *úton állók* vö. *úton járó* Com. Vest. 52. (Könnye: Az ó, ö képzős igenév, Budenz Alb. 195 kv.).

Alkalmasint abból, hogy az igenév mint jelző is igei természetű maradhat, származhattak az olyan szólások, hogy valóságos ige is használtatik jelző gyanánt, pl. Faludiból: *Eszemizsom* bajnok NU. 118. A *nem tudom* mi kívánságok NA. 82. Az *eszem izsom* boldogság NA. 96. Merő *gondolom* kép NA. 58. A *magok-mondják-jóságokra* ösztönöznek NA. 15. Egy *nem-Bornemisza* Anglus NU. 116. Tilalmas mulatásra és *mondottam* mire osztja életét NU. 54. Ha mikor az *adom dolgában* vagyunk UdvE. 2:56. Az *elhiszem és elhitetem* dolgában vigyázva UdvE. 3:49. *Te tudod* mesterséggel Konst. IV. 3. Én fia nem vagyok a *te mondád* molnárnak TE. 198. Sok *temondád* közt lesz vesztére jutása. (Ebből a *temonda* már Mikesnél, vö. *temondafészek* Kriza, *temondál*, *temondároz* BSzabó D. I. Sim. i. h. 443). Ti pedig ezer hízkeléssel s *ti-tudjátok* mesterséggel ostromoljátok Faludi 92. (Toldy). Szerkesztett szavaink az *éppen most tárgyalók* viszonyon alapulnak (Brassai). Számos idevágó példát gyűjtött össze *Simonyi* említett értekezésében Nyr. 7:434. kv., pl. Csak úgy *hánd-el vesd-el* módra Nyr. 3:424. Olyan *tedd ide tedd oda* legény, Arany L. Népm. 163. *Tedd-ki-hadd-hüljön* legény Nyr. 6:268. *Eszem-izsom* törzsökéből származtak eleim (gúnydal), vö.: Többet öl meg a rendetlen *eszem-izsom*, mint a kard (Közm.). Hosszú *szánom-bánom* idő Jókai Tarka világ 58 (vö. mint főnév: Egy-két napi *dinom-dánom*, holtig tartó *szánom-bánom* Közm.). *Soha megadom* fejében, *vissza nem adom* fejében vitte el Erd. km. *Többsincs* nadrág, királyfi vö. *Jobbsincs* Kriza s Nyr. 4:431 tulajdonnév. Elfogyott a *türöm* olaja Nyr. 1:457 vö. Kösd be *tür-olajjal* Erd. közm. *Türömfü* Kriza 356. *Hallombeszéd* Nyr. 5:58. *Be nem szeretem* gyerek vagy Nyr. 6:367.

Mint láttuk, sokan az ilyen jelzőből főnévvé váltak s anynyira jutott némelyik, hogy névszói képzőt kapott: Nincs nagyobb baj a *nincsenségnél* Nyr. 2:420. *Vagyonság* = essentia Gel. Katona Corpus gramm. 318. vö. Fal. Lelked halhatatlan és az

ő vagyonsága véget nem ér 569 (Toldy) vö. mai *vanság*; *fejszbe*, félszbe Nyr. 5:330 = félénk.

Szólásokból váltak ki az ilyenek: *Istenhozzádot* mondani; *Jójezakát* lesz neki; Szája pedig ráment *egy hála istenre* (vö. Lehr) Arany I. 330. Olyan *mihasznák* Nyr. 5:267 vö. *Mihaszna* András. Ezt az isteni értelmet nem adá, hogy *semmi haszna* belénk zápujlon Arany, Haml. 113. Nem *hü-belé* módon kell választani Fal. 58 vö. *Hübele* Balázs; *Nosza rajta* formán hozzá részelkednek Fal. 71.

IV. Melléknév és adverbium.*

Az adverbium legközelebbi rokona a melléknévnek. Valamint amaz, úgy emez is jelző, még pedig az ige s a melléknév jelzője.

Formai különbség, hogy az adverbium nem volna ragozható, mivel máris ragos alak. Ez azonban nem teljesen megkülönböztető választék, mivel a melléknévi jelző is ragtalan marad a jelzett szó előtt a magyarban s a legtöbb rokon nyelvben, sőt a németben mint állítmány is. Viszont gyakran az adverbium is új ragot kap, mint alább meglátjuk.

1. Legérdekesebb az a szerepcsere, mely a melléknév s adverbium között jó létre. Ez abban áll, hogy a tulajdonság s a cselekvés jelzője gyanánt adverbium helyett melléknév használtatik. A nyelvben erre az első alkalom a nom. actionis s agentis-ből ered pl. *jó elbeszélő*; *szép író*; *okos, világos beszéd*; *jeles cselekedet*; *kitűnő kocsis* stb. Ezekben, minthogy a jelzett szók főnevek, formailag helyes a melléknévi jelző, de értelmileg ezek voltakép adverbiumok, mert a cselekvésnek módját jelölik meg. Megfordítva az -s, -talan képzős főnévvé vált melléknevek előtt formailag, vagy legalább kezdetben vagyis még mielőtt főnévvé váltak, az adverbiumi jelző volna a helyes, de tartalmilag a melléknévi igazolt, pl. *gonosz uzsorás*; *okos tanácsos*; *gyenge erőtelen*.

Különösen érdekes a melléknévi igenév szereplése, mivel ez hol önálló főnév, hol még valóságos igei természetű, úgy hogy némileg kétféleképp lehet jelzővel meghatározva, pl. *bő (s bőven) termő* Vör. Zal. III., *bő (bőven) költő* MNy. 6:318, *jó(l) iható* uo. 333, *kora (korán) kelő* stb. Ilyen módon könnyen zavarodás

* Simonyi: Önállósított határozók BudAlb. 48 kv. — Veress Ignác: A melléknév tanához Petőfiből Nyr. 9:307. — Simonyi: Ragvesztett határozók uo. 314. — P. Thewrewk E.: A magyar nominatívusról Phil. Közl. 1:9.

2
1 rag.
1 m. act.
1
5

2
2 - 2, talan
1 fog
5
2 + 1 min igen
2 min / adverb
1
6

történhetett, különösen ha ráadásul még a melléknév is alkalmat adott rá. Mert vannak melléknévek is, melyek inkább vagy félig adverbialis jelentésűek, pl. *késő, helyes, kicsiny, nagy, első, utolsó*; mert ezek külső tulajdonságot jelentenek, időt, helyet, módot vagy csak esetleges tulajdonságot, mint az -s és -i képzősek, pl. *vizes ruha, vö. üres beszéd; keserves kiabálás; eredeti alak; városi szokás* stb.

Érdekes ellentét s egyúttal e felfogás bizonyossága az, hogy gyakran az adverb. alakilag is melléknévvé válik, s hogy ez többnyire az -i, -s, -só képzőkkel történik, pl.

-i képzővel: a) ragos névszókából: *éjjeli, estveli, nappali, holvali, előbbeni* stb., *egyszeri, mikénti, városonki, földemi, legén-temi, leántai*;

b) határozó szókából: *itteni, közeli, távoli, rögtöni, hamari, ifjonti, éventi, tavali*;

c) névtűs főnevekből: *hegy-alatti, iskola körüli, szülők iránti, végnélküli, szószerinti, tegnapelőtti, tisztántúli, falun alóli*;

-s képzővel: *alantas, közöttes, fentes, oldaltos, vízszintes, belédes-beli, vö. telides-teli, végedes-végig, hamaros, rögtönös, nyil-vános, magános, ingyenes, szerintes, oldallagos, fölösleges, helyettes, visszás, viszontagos, ideiglenes, ismétés, megintés*;

-só képzővel: *belső, benső, alsó, előlső, alólsó, utolsó, hátulsó. középső, közbülső* stb.

Hasonlók f. *tuonainen, tuonain* »minapi«, *ajottain-en* »időnkénti«, *heti-nen* »rögtöni«, észt *sealne* »ottani«, *sit-ne* »itteni«, *itsenä-inen* »magános«, *erittäin-en* »különös«, *avona-inen* »nyílt, nyitott«, *edelli-nen, eštne* »elülső, előbbi«, *sisällinen, sēst-ne* »belső«, *keskell-inen, vahel-ne* »közbülső«, *päällinen, üleval-ne* »fölső. — Németben: *alleinig, hiesig, dortig, obig, jetzig* stb. (l. Sim. BALB., Paul Prinz. 342).

Viszont, mint láttuk, számos esetben a nom. act. s agentis mellett a melléknév tisztán határozói jelentésű. Ez is analógiául szolgálhatott.

2. Természetes, hogy a főnévvé vált melléknév jelzője gyakran lehet melléknév, pl. *nagy beteg; szegény vak; szegény gazdagok; irtóztató szörnyű; nagy sötétben jöttünk haza; oly széles vö. gonosz mostoha. A rendetlen élet leszedte az eleven pirost ábrázatjáról. Tengeri zöld NE. 171. ünneplő cifrával jelennek meg NA. 176. régi kölcsön NU. 81. nagy nagyba játszik NU. 132. Az óra jó későre jár Pet.*

Máskor meg a főnévvé vált melléknév jelzője is adverbium pl. *Nagyon keveset ér*; az áhétatosság *nagyon jókká* teszen bennünket; nem az tartatik *nagyon gazdagnak*, a kinek sok vagyon; vö. *nyilván beszéd*. Előtte kitarul *az örökkön élet*. Pesti Gábor. — Ismét ok arra, hogy a melléknév s határozó szerepe keveredjék.

3. Közös a két beszédrész szerepe abban is, hogy mind a kettő lehet állítmányi kiegészítő, ill. állítmány, pl. *Itt az idő*; *itt vagyok*; *oda vagyok*; *el innen*; *ki vele*; *csunyául* van. Sőt gyakran a melléknévi állítmány értelmileg ugyancsak adverbium, mert nem az alany tulajdonságát, hanem cselekvése módját jelenti, pl. Ez a ló *szörnyű sebes*; barátom *nagyon szíves*; ez az ember *nagyon csendes*.

Ilyen okokból történt, hogy a melléknév jelzője ismét melléknév adverbium helyett, pl. Petőfiből: *Jó hosszú bot*; *bámulatos szép világ*; *virító szép tavasz*; *vad hullámos élet*; *vad ifjú korom*; *egész nagy csillagok*. (Veress.)

Más az eset, midőn két melléknévből dvandva-összetétel lesz, mint péld. *szög-sárga*; *barna-piros*; *bodor-deres*; *dali-vörös*. Ezek módjára alakultak az ilyenek, a hol az egyik melléknév már jelzője az összetételbeli második melléknévnek, mint: *világoskék*; *haragoszöld*; *sötétzöld*; *hupikék*.

Vannak végre ú. n. erősítő melléknévi összetételek, mint: *teljes lehetetlen*; *ritka szép*; *szörnyű rút*; *szörnyű sebes*; *iszonyú keserű*; *nagy jó uram*; *jó nagy*.

Az ilyenek mintája részben az említett főnévvé vált melléknévek jelzős szerkezete, részben az olyan fajta összetételek, a melyek első tagja főnév, a második melléknév, pl. *aczel-tiszta tükör* Ar. *darázskarcsú a dereka* Erd. *galambösz fej* Ar. *halott sárga* Ar. *jéglüdeg* Pet. *vérpiros* Ar.

Ezek az összetételek hasonlóságon alapulnak. Az előtag nem teljes, hanem csak szűkebb jelentésben érvényesül, az utótaghoz alkalmazkodó váltakozó jelentésben. Sok van ilyen a németben: *blitz-schnell*; *hunds-dürr*; *kreuz-brav*; finnben: *lumi-valkea*; *tuli-punainen*.

Jelentésük szerint ezek a főnevek az idézett összetételek előtagjában valóságos adverbiumok. Másrészt azonban szoros kapcsolatban vannak az olyan összetételekkel, a melyeknek mind a két tagja főnév, de jelentésbeli kapcsolatuk szintén a hasonló-

adverb. áll 2
mm 2
adnom. + mell 2
adverb. + je 2
adverb. 6

mm + mm 2
st 2
fr + mm + mm 2
fr + adverb. 6

fr + mm + fr 3
fr + st 3
mm 6

ságon alapszik. Ilyenek pl. *csigalépcső*; *selyemhaj*. Igen gyakoriak s eredetiek a vogulban, pl. *jāyk-lū* »jégló, a. a. fehérszórú ló«; *nir-leipä* »vessző- a. a. vékony farkú« *sānsi-lili* »veréb- a. a. parányi lehelet«.

Ezek azok az analógiák, a mely folytán létrejött ez a szerkezet, hogy t. i. adverbium helyett melléknév a melléknévnek a jelzője. De volt ennek más következménye is. Az, hogy még az adverbium jelzőjének is megmaradhatott a melléknév. Mert ha elkezdtek mondani *szörnyű sebes*, természetesen mondhatták így is *szörnyű sebesen* Pet., ez után *komor sötét* így is *komor sötéten*. Így érthető a példák egy része, a melyeket Veress Ign. Petőfiből gyűjtött s Simonyi pótlással bővített, pl. Pet.-ből: *erőtelen mogorván néz*; *eltáplált volna gyöngéd gondosan*; *élt egy lányka olyan ifjú szépen*; *szép csendesen*. És ha egyszer ez a szokás megindult, határt neki csak az író ízlése szabhatott.

De terjeszthette ezt a nyelv szokást még másféle analógia is. Az adverbiumok t. i. ragos névszók. Viszont ismeretes, hogy ragok s képzők is gyakran csak egyszer tétetnek ki, midőn ismétlődnének, péld. *ága-bogát*; *für-faragnak*; *öt vagy haton való-nak*; én magamat látom egyre *dúltabb halványabban*. Vajda J. (Simonyi, Nyr. 9:319.) Közönségesek: *keserves fájdalom-s bujában*; *az élvezetek s gyönyöröktől tartózkodjatok*. Valószínűleg ősi szokás, mert a rokon nyelvekben is ismeretes, pl. oszt. *ñeda kēdet*, *ñeda kurodīvet āra seye* »négy keze s négy lábán feszítse keresztre« Patk. 158, 17. Zürj. *puöm pōžalōmnīmōs sojīsni* »főt-tünk sütetünket megették« Lytk. 41. Cser. *oš tuvēr jolašom či-at* »fehér ing(et) s nadrágot húz fel« G. 28.

Így magyarázhatók: *szíves örömet, édes örömet, kész örömet*. Továbbá így is alakulhattak az ilyesfélék: *tompa törötten*. Vör. Zalán III. úgy *puszta nyersen* feladva. Ar. *élénk vidáman* társalognak. Vajda J. beszéle oly édesen, *szelíd szemérmesen*. Vajda (Sim. i. h. '315). Pet.-ből *büszke durván*; *erőtelen mogorván néz*; *borong homályos szomorún* az őszi köd. (Veress i. h. 308).

Innen könnyű az átmenet az ilyen kifejezésekhez: a gálya ment *sebes haladva* Pet.; *kis vártatva* Nyr. 2:463 lebzsel *kész-akarva* Ar.; *kényes szörpölve* iszik. Jókai. Ha ezen gerund.-hoz hozzávesszük a f. e. *jeles beszéd*, *jó cselekedet*-féléket, midőn a nom. deverbale előtt értelmileg adverbium a melléknévi jelző, akkor megérthetjük az ilyet is: *rettentő megijedt*; *borzasztó megharagudott*. Annyival is inkább, mert amúgy is van elég határozó,

a mely már eredetileg ragtalanul lép föl az ilyen szerepében, pl. *És harmadnap feltámad.* Kat. Leg. *Rövid nap* lézen földben nyugovása. Erd. II. 247. Egész *három nap* tartott a lakodalom. Vadr. Nincs nyugta *egy óra*. Erd. I:119. (vö. Thewrewk i. h.) *Holnap*; *minap*; megy mendegél *ország világ*; *Tóthék* voltam; *Futóék* megyek; *szörnyű mód* megijedt; *egész magán kívül* volt; *óra szám* csavarog; *mezütláb, négykézláb*; *hanyatt-homlok*; *fömere-dek*; *ezen mód*; *részutt jár*, megy. (Sim. Nyr. 9:314.) (Gyalog, balog már elavult melléknevek vö. *gyalogos, hallgatag*.) Nem állítjuk, hogy mind ősrégi eredet, de elég belőle néhány is, hogy lehetővé tegye a ragtalan adverbium használatát. Hogy pedig ez ősi sajátosság maradéka a magyarban is, a rokon nyelvek bizonyítják. Nagyon elterjedt a vogulban (Vog. összet. 165 kv.) pl. *lēsij l'qy am ti min'eim* »vadászburkos ut(ra) megyek«; *sātā muj jojtēm xum* »hét vendégség(ből) érkezett férfi«; *tuji xq̄tēl* »nyári napon«; *jī-te khatēl* »éjjel nappal«; *sāt tāl, sāt taw* »hét télen, hét nyáron« s nemcsak hely- s időhatározók fordulnak elő ragtalanul.

A számos adatból álljon itt más nyelvekből: LappN. *mottōm aeiq* »egy ideig« Quigst. 9. *jugga* »minden éjjel« uo. 29. Pitel. *id'd'a-päivē* »éj(jel) nap(pal) Hal. 5:88. Cser. *šorčo pundaš šudem* »(auf) dem boden der krippe habe ich heu« P. 43. *ške šočmožo kečo* »a születése napjá(n)«, *kurok küzaš žöös, kurok βolaš asat* »hegy(re) mászni nehéz, hegy(ről) leszállani könnyű«. Zürj. *oj-vun* »éj(jel) nap(pal) Lytk. 35. *talun* »ma« uo. 41. Oszt. *tam luy* »ezen a nyár(on)« uo. 22. *tīdey ur jānxōt* »az élő vidék(be) ment« Patk. 66.

Nem egyéb továbbá mint szintén határozó jelzője a mellék-név az ilyenekben: *nagy néha*; *nagy előre*; *nagy be*; *nagy ritkán* stb.

Új mintákat szolgáltatott az analógiára az igekötős igékből alkotott főnév, pl. *általjárás, kimenet* stb. Ezeket könnyű úgy felfogni, hogy *ki járat* s így alakulhattak *által út* (sőt *általabb út*), *kiút, keresztülszalma, összemarok, átereszték, viszonyválasz, ellen-párt, rögtön törvény, fel-konty, le-konty*; *fönn* ill. *felszóval, felperes, felhangon*; kevésbé különböző *Dunán túl ország, belől betegség, oda ki újság, helyre legény*. Ez utóbbiak nyomán: *törve bab, lencse*; *borba körte, tejbe kása* (vö. *tálba főtt, leben főtt*).

Most következik egész csapat önálló adverbium s különféle eredetű: *itt, ott, hogyan, mint, azonnal, akkor, mikor* stb. név-másból; *közel, távol, hátul, keresztül, alatt, hanyatt, között, együtt,*

hiába, méltán stb. névszókából; *bent, fönt, rajt* ragok s ige-kötőkből.

Valamint vannak magyarázó összetételek, a melyben az utótag tulajdonképen felesleges, mivel a másik már magában foglalja ennek a fogalmát is, mint: *zűr-zavar, áros-kereskedő, kór-beteg, baj-viadal, bálvány-oszlop* (Vog. össz. 179 kv.), úgy emezeknél is ilyenek: *akkor nap, akkor héten, hajdan-kor, tél-túl-formán*, a melyekben az adverbiumok már mint jelzők szerepelnek.

Önállóak lévén legnagyobb részük újra ragozható: *távolba, kívülről; benek, kinek, fő(l)nek; errenek, idának* Göcsejben; *hozzámig, beig, máig, mostanáig; rögtönében; ingyenben* stb. (l. Sim. Bud. Alb. nagy példatárát). Sőt képzőket is kapnak gyakran: *távilka, távoldad, feljebbecske; mostani, máskori; másodszori; magános, hamaros, felső, belső; mostanság, aligság* stb. (l. Sim. uo.).

Másrészt, mivel önállóságuk mellett is valamely ki nem mondott hely, idő, mód képzete természetesen hozzájuk járul, könnyen jelzőként is szerepelhetnek: *a távol erdő; közel város; messze táj* stb., a mire különben is elég analógia a f. e. *által-út-félék*. Könnyű azután, hogy a fokragot is megkaphassák: *általabb út, távolabb vidék, közelebb forrás, vö. legalább; noha tudvalevőleg* ilyenkor gyakrabban az *i* képzővel szokták őket gyarapítani.

Ennek a kétkulacsosságnak köszönhetik azt is, hogy a fokozásban is melléknévi alakuk: *közelebb, távolabb, előbb, utóbb*, csak úgy mint: *kutyánál kutyább* s hasonlók. (Simonyi, Bud. Alb. 55. l.)

SZILASI MÓRICZ.

TÓT JÖVEVÉNYSZÓK.

A tótok régi lakói Felvidékünknek. Nyelvtörténeti bizonyítékok szerint (l. Melich J. cikkét a Nyelvt. Közl. XXXII.) már a XII. században laktak a Garam, Vág, Nyitra folyók vidékén. Balogh Pál ethnographiai kutatásai is arra az eredményre vezettek, hogy a tót nép multja »a honalapítás ideje felé messze visszanyúl.« (L. A népfajok Magyarországon, Bpest, 1902. 460. l.). Téves tehát a *Nagy Képes Világtörténet* IV. kötetének (530. l.) abbéli állítása, hogy a tótok a XV. század huszita mozgalmában bevándorolt cseheknek az utódai.

A magyarságnak érintkezése a tótsággal immár sok százados multra tekint vissza. E hosszú idő alatt kölcsönösen hatottak

egymásra. Kölcsönhatást találunk az élet minden vonatkozásában. E kölcsönhatásnak legszembeötlőbb bizonyítékai a jövevényszók, a melyeket itt összegyűjtöttem.

A tót szók bevándorlása nyelvjárásainkba még egyre tart, sőt növekszik s ennek többrendbeli oka van. Első helyen kell ezek között említeni a tótok magyarosodását, illetőleg a magyar nyelvismeretnek egyre fokozódó térfoglalását a tótok között az iskola, a katonaság, a hivatalok és egyéb tényezők által. Balogh Pál könyve ékesen tanuskodik a tótok magyarosodása mellett.

Az életviszonyok újabbkori megváltozása is előmozdítja a tót szók bevándorlását nyelvjárásainkba. A falvak lakói a városokba tódulnak. Az új városi lakosok között tetemes számot tesznek a tót iparosok, gyári és építő munkások, cselédek.

Sok tót jövevényszó honosul meg a tót mezőgazdasági munkások révén is, a kik kora tavasztól késő ősziig magyar vidéken lakván, elsajátítják a magyar nyelvet.

E megmagyarosodott vagy legalább magyarul is beszélő tótok hozzák forgalomba a tót jövevényszókat, a melyek a mindennapi érintkezésben, a magyar társalgásban is meghonosulnak.

Tót jövevényszavaink legnagyobb része újabb keletű és csupán helyi jelentőségű; rendszerint csak a nép ajkán használatos.

A meghonosult tót szók nemcsak tarkítják a nyelv szókincsét, hanem hangtani idegenszerűségeket is meghonosítanak benne. Egyes vidékeken már nem idegenkedik a magyarság a mássalhangzók torlódásától sem. A Rozsnyó vidékén lakó magyarság pl. ilyen szókat használ: *spleh*: pizsok, *sztrikog*: locsol, *sztrapacska*: krumplis tészta stb.

Minthogy a tót nyelv szókincsében tömérdek német és más idegen jövevényszó van, előfordul az az eset is, hogy ezek az eredetileg idegen szók tót közvetéssel kerültek nyelvjárásainkba. Az ilyen szavak természetesen a tót jövevényszók közé tartoznak. Oly szókról van itt szó, a melyek a tótban szélteben használatosak, míg a magyarban csak oly vegyesajkú vidékeken járatosak, ahol a németiség számaránya a tótság mellett elenyésző csekély. Tót közvetéssel kerültek a magyarba: *filpas*, *frajcamírka*, *frajerka*, *pelendrek*, *rajnyelka*, *surcák*, *svábel* s efféle újabb keletű jövevényszók.

Megjegyzések: 1. Azon magyar adatokra nézve, a melyek mellett nincs jelezve a vidék, a hol használatosak, — a Szinnyi-féle Magyar Tájszótár nyújt felvilágosítást.

2. A tót adatokat *Loos* (L.) *Jancsovcics* (J.) *Bernolák* (B.) szótáraiból és Záturczky A. P. *Slovenská príslovi porekadla a úslovi* cz. művéből merítettem. A tót szótárak hiányossága és elavultsága miatt kénytelen voltam itt-ott a tót népnyelvben jártas plébánosoknál is tudakozódni. Így hát a tót szótárakból hiányzó adatokért is kezességet vállalhatok.

abarlovik: mosogató dézsa (Ábauj m. Nyr. 25:240). — t. **obarlovik*?

ambrel: napernyő (Rozsnyó Nyr. 8:564). — t. *ambriel*, *ambrel*, köznyelvi szó a lat. *umbrella*-ból.

apatikár: gyógyszerész (Mátyusfölde Nyr. 7:41). — t. *apatikár*: ua.

babka: házfödélnek való fejes zsúp. — t. *babka*: ua. a népnyelvben.

bablona, *bablon*: gyapot. — t. *bablna*, *bavlna*: ua. (L.).

babra, *babra-munka*. — t. *babrat'*: piszkít igéből való elvonás. (L. Nyr. 27:122).

babros: ügyetlen, dologhátráltató (Nyr. 25:431). — t. *babroš*: ua. Az *š* mint denominális és deverbális képző magy. eredetű. Vö. *brid* > *bridoš*; *hlađ* > *hlađoš* (Zát. 161 l.); *krađnút'* > *krađoš* (L.).

bacsa, *baca*, *bacso*, *bácsó*: számadó juhász; *bacso-gazda* (Barkóság Nyr. 32:520). — t. *bača*: ua. A *bacso* alak diminutivum, mint *Fero*, *Jano* (Vö. Nyr. 22:75).

baláka: kísértet. — t. *baláchat'*: felriaszt, fellármáz (L.) igéből való elvonás, mint *csuszkál* > *csuszka* stb.

balamuta: baj, galiba, alkalmatlanság, kellemetlenség. — t. *balamuta*: ua. (L.). A magyarban csak vegyesajkú vidéken járatos, a tótban köznyelvi és családjai is van; pl. *balamutný*, *balamutstvo*.

ballá: mankó, hónaljmankó (Palóc vid. Nyr. 22:574). — t. *barla*: ua. (L.).

bánka: seborvosok köpölyöző ha-

rangja. — t. *baňka*: öblös edény; *baňky stavät'*: köpölyözni (L.). *barbora*: böggő. — t. *barbora*: ua. (L.).

běda: jaj! *No iszén, *běda* nekéd, ha elő nem lépsz!« (Palóc vid. Nyr. 22:574.). — t. *běda*: jaj!; *běda pre běda*: ó jaj! (L.).

bicál, *megbicál*: ver (Bars m. gyermeknyelven). — t. *biť*: ver, *bicat'*: ua.

biglajz: vasaló (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). — t. *piğlajz*, *piğlajzeň*: ua. (L.) a ném. *bügel-eisen*-ből. A tótban köznyelvi a *piğl'ovat'*: vasal igével együtt. *blizina*: disznó lépe. — t. *brzłina*: lép.

bobák: lencseszű (Palóc vid. Nyr. 22:572). — t. *bobák*: apró bogár, féreg a népnyelvben.

bobkár, *bopkáros*, *babkár*, *babkáros**: házaló tót (Fehér, Pest, Sopron m.) — t. **bobkár*?

bobo: kísértet (Palóc vid.) — t. *bobo*: ua. (L.).

bojnyik, *bojnyík*, *bonyik*; *bujnyik*, *bunyik*, *bunyík*, *zbunyik*: 1. zsi-vány, utonálló; 2. kuszált hajú és mogorva nézésű.

borovnyica: áfonya (Rozsnyó és vid. Nyr. 33:222). — t. *bo-rovnyica*: ua. (L.).

bótka: topánka. — t. *bótka*: kis csizma (L.).

botyka: petty (Palóc vid. Nyr. 23:42). — t. *bodka*, *pont* (B.) — miként összetételei mutatják petty j. is van. Vö. *bodkastý*, *bodkovanj*: pettyes, pontozott (L.).

bózsik: 1. pénzhordó madár (ijesztő szó); 2. *bózsik*: ujjnagyságú emberformájú lidérc, a mely pénzt hord (Palóc vid. Nyr. 22:42).

* Vö. »Nem vált a magyarból soha tyukász, olajkáros, babkáros, rongyász, tollszedő«. Jókai: Rab Ráby 2:13.

- t. *bôžik*, *bôžek*: bálvány, kis isten (L.). A szónak 2. jelentése az eredetibb és elterjedtebb. E mellett bizonyítanak a *díblík*, *černokňazník* tót mythikus lények, a melyek világos etymonjuknál fogva (diabol: ördög, čierny kňaz: fekete pap) emberi alakra emlékeztetnek. Hogy a *bôžik* apró lényt jelent, azt dimin. alakja mellett, vele rokon jelentésű *zmok*: manó, lidérc (L.) is megerősíti. A tótban egészen közönséges az ilyen hasonlat: »malý, jako zmok«. A *bôžsik* madárképzete onnan ered, hogy a nép képzelete a mythikus lényeket szárnyasoknak képzei. »Má škriatka, čo peniaze vláči« (Zát. 159. l.). t. szólás a mellett tanuskodik, hogy a házi isten, manó a t. mythologiaszerint is pénzt hord.
- bradavka*: szemölcs (Abaúj megye Nyr. 25:240). — t. *bradovka*, (népies); *bradavica*, *bradovica* (L.): ua.
- braterkinya*: olyan nő, ki az oltár-egyesület tagja (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *braterkña*: ua.
- bratyina*: rokonság csúfneve (Palóc vid. Nyr. 23:42). *bratina*: atyafiság. — t. *bratrina*: társaság, bruderschaft (L.). A *bratanec*-*bratranec* (L.) mellett él bizonyára **bratina* is. Vö. *baratina*: barátné (Békés m. Sárret).
- brëngács*: 1. keskeny szalag, melyel a leányok hajfonatjukat összekötik; 2. az a csokor, melyet a parasztlányok elül a pruszlin hordanak. — t. *brënkáč*: bongó, klirrer (L.). a *brnkat'*: zúg, bűg j. igéből.
- bridos*: piszkos. — t. *brydoš*: mocskos férfi gúnyneve. Előfordul *brydoška* (femininum) is. (Zát. 22 l.)
- brínkol*: cincog (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). — t. *brnkat'*: csörög, csörömpöl (L.) és cincog is a népnyelvben. Utóbbi jelentését támogatja a *brnkadlo*: cimbalom (L.) szó is.
- brizgál* (Kassa vid. Nyr. 17:482; Abaúj m. Nyr. 9:478); *brizgol* (Rozsnyó Nyr. 8:235): válogat, turkál; kelletlenül eszik, belebabrál vlmibe. — t. *brýzgat'* v. *brzgat'* sa (tájszó); pl. *nebrýzgaj sa v jedle*: ne babrálj az ételben: ua. Azonos vele a t. *prskat'*: fecskend, spritzen (L.), zerstreuen. Vö. *prëszmog*.
- brunclík*: kis ember. — t. *brunclík*, *prunclík*: ua.
- bruncsog*: morog, dörmög. — t. *brňat'*: zörög, zúg (L.); *brčat'*: bong (J.) *bručat'*: morog (L.)
- budár*, *budâr*: árnyékszék. — t. *budâr*: ua. (L.).
- buhnát*: ütés, hátbaütés, néha maga a hát (Palócság Nyr. 23:42). — t. *buchnát*: ua. (J.). Vö. *buhnátol*: hátba ver. A tótban: *Zasadil mu buchnát — obuchnát*. (Zát. 249 l.)
- bukta*: 1. kelt tésztából való sütemény ízzel töltve vagy a nélkül; 2. keményebb fánk; 3. kukorica-gombóc vagy inkább haluska. — t. *buchta*: tót tészta (J.)
- buviskál*: alszik (gyermeknyelven Nógrád m. Tolmács Nyr. 18:48; Heves m.). — t. *búvat'*, *buvičkat'*: ua. (becézőleg).
- cëvërna*: cérna (Nyitra vid. Nyr. 33:462). — t. *cverna*: ua. (L.).
- cimetrurka*: fahéjas csöves fánk (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). Az összetétel első fele a ném. *zimmet*, a mely a tótban *cimet* alakban sokkal elterjedtebb,

- mint a *škorica*: fahéj (L.); a második a t. *rúrka*: csövecske (L.) Vö. *rúra*.
- círka*: gyújtó (Nyitra m. Nyr. 28:496). — t. *sírka*: gyújtó (*síra* kénből kics.)
- cupka*: gyümölcsnek a szára (Hont m. Nyr. 14:575); ágcsomó Nyitra vid. Nyr. 33:463). — t. *cupka*: ua. (tájszó az irodalmi *stopka*, *stepka* mellett). Ismerek *Stupka* családnevet is.
- csapkál*: csapkod, babrál (Palóc vid. Nyr. 23:192). — t. *čapkať*: csepeg, nedvesít (L.) Az élőnyelvben sokkal tágabb a jelentése; pl. *načapkať jedlo do taniera z misy*: ételt kicsapkodni a tálból a tányérba; *nečapkať: neč'apkať* (*č'apkať*: lubickol L.) *tu vođu*: ne locsold, ne babráld a vizet.
- csecsetka*, *csacsatka*: kenderike, piros fejű kis madárka (Palóc vid. Nyr. 18:238). — t. *čečetka*: ua. A Felvidéken *Čečetka* mint tulajdonnév is ismeretes.
- cserpák*: rúdra erősített dézsa-féle faedény, mellyel a vizet a jószág számára a vízgyűjtő medencéből *kicserpálják* (Abaúj m. Nyr. 33:21). — t. *čerpak'*: merit; *črpák*: merőedény (L.)
- cséve*: sóska. — t. *št'ava*: ua. (L.), *ščava*: ua. (B.) Vö. *csávik*, *csávig* — cseh-tót *št'avík* (Sl. kalendár 1904. 69 l.), *štovík*: sóska, sósokának ennivaló szára.
- csevice*, *cěvice*, *csevice*: savanyúvíz, savanyúvízes kút. — t. *št'avica*: sauerbrunn (L.)
- csímény*, *csömény*: apró darázs, kecskedarázs, poszméh. — t. *čmel*: poszméh, vadméh (L.) Az *l*, *ly*, *ny* hangváltozásra nézve analogia: Bél, Bély, Bény helynév.
- csincsarara*: cinege (Palócság). — t. *činčarara* (hangutánzó szó) Z. *csipkáros*: vászonnal kereskedő tót (Abaúj m. Nyr. 31:350). — t. *čipkár*: ua. magyaros képzéssel, vö. *mészáros*.
- csiss*, *csissatok!*: csitt! csendben legyetek! (Abaúj m. Nyr. 33:21). — A *csitt* indulatszónak ezen ragos alakjaira befolyással lehetett a *čušať*: hallgatni, schweigen (L.) igének imperativusa: *čuš*, plur. *čušte*.
- csucskó*: lencse. — t. *čočka*: ua. (L.).
- csviringol*: cincog a cigány. — t. *čvirinkať*: ua. (L.).
- děvěrcě*: (Nyitra m. Nyr. 28:451); verecce, verice, vericě; verécke, verecke, verőcke: lécajtó, kertajtó v. kiskapu. — t. *dverce*, *dverce*: kis ajtó, diminutivum a *dvere*: ajtó szóból.
- dobre*: tót (Heves m. Nyr. 2:525). — t. *dobre*: jól, határozószó; a tót typus megjelölésére szolgál, mint pl. a tótban a *dade*, *more* cigányszók a »cigány« helyett.
- drancir*, *drancir*: zsaroló, nyúzó (a ki drágán fizetteti meg a portékáját). — t. *drancir*, *drancier*: fosztó, rabló (L.)
- dratyva*: a csizmadiák szurkos fonala (Esztergom). — t. *dratva*: ua. (L.)
- drémál*, *drêmál*: szunyókál. — t. *driemat'*: ua. (L.)
- drindálás*: a csárdásnak dalolva táncolása (Kassa vid. Nyr. 24:384). — t. *drndať*: csóvál, utána jár (L.) igének továbbképzése. A t. *drndačka*: maul-trommel (L.), doromb, a mellett bizonyít, hogy az alapige fogalmához hangképzet is társul.
- dringál*: lötyögtet (kis gyermeket, ölbe kapva); *drangál*: ráncigál,

t. *drgat'*, *drknút'*:lök, meg-lök. (L.).
drotár:drótos tót (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *drotár*:ua. (L.).
druzsba, drusba, druzsbà, duruzsba, dorosbà, dorosba, dorozsba: vő-fély. — t. *družba*:ua. (L.).
dub:méhkas (Nyitra m. Nyr. 28:495). — t. *dub*:tölgyfa (metonymia).
dudrál:magában dörmög. — t. *dudlat'*, *dudrat'*:morog (L.).
duncs:csomó, daganat (Barkóság Nyr. 32:521). — vő.t. *gundža*:csomó, fagörcs, dúc (tájszó), *dundel'*, *dundlik*:csomag, nyaláb, büschel (L.). Vő. *guncsá*.
dutka:búbos banka. — t. *dudok* (gen. acc. *dudka*):büdös, búbos banka (L.).
éjaj! indulatszó a méltatlankodás kifejezésére (Abaúj m. Nyr. 32:21). — t. *ejaj!*:ejnye-ejnye.
fajka:pipa (Palócság Nyr. 30:389). — t. *fajka*:ua. (L.).
ferkál:szétlocsol. — t. *fíkat'*:ua. (L.).
filpas, filkas, filkosár:fűzfából font kétfülű kosár (Hont m. Nyr. 29:331). — t. *filpas* (Zát. 290 l.):ua. E főképen tótlakta vidéken nem egyenesen a szász *felwes* átvétele, hanem tót közvetítéssel került a magyarba. A *filkas* alakban népetimológiával van dolgunk.
fajcamírka:szobalány, komorna (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *fajcimérka* (tájszó) a ném. *frauenzimmer*-ből.
frajerka:szerető (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *frajerka*:ua. (L.). Van hímnemű alakja is:

frajer; mindkettő köznyelvi a tótban. Vő. ném. freier.
frengál:prédál, pazarol (Vác Tsz.) — t. *frkat'*:hány, szór (L.) és népies *frngat'*, (rozfrngat' peniaze:pénzt pazarol, Garam-szentkereszt, Bars m.).
fricska:nassenstüber. — t. *frčka*:ua. (L.).
fúrik, furik:1. talicska, egykerekű kocsí; 2. kétkerekű kocsí. — t. *fúrik*:targonca (L. Vő. Nyr. 26:226).
gamba:ajak, alsó (kül.) a duzzadt ajak. — t. *gamba*:száj, ajak (L.). — *Gambács*:ajkas korsó. — t. *gambáč*:ua.
gëbulya, gebuja, gëbulà, gebula, gebulya:hal-maszlag. — t. *ge-bula*:halétek (L.). Ujabb szó.
getyelína:lóhere (Nyitra m. Nyr. 28:497). *gatyalina*:lucerna (Nyitra m. Nyr. 33:464). — t. *getelína*, d'atolina, jatolina:ua.
grënya:kis szán, melyet kisebb teher szállítására, talyiga gyanánt használnak. — t. *krne*, *krňačky*:ua.
gugyela:hosszúkás csomóba csavart len vagy kender, a megnyit egyszerre feltesznek a rokkára. — t. *kúdel'*:kóc, csepű. (L.) A tótban származékai is vannak:kúdelár, kúdelit'sa stb.
gula:labda (Nyitra vid. Nyr. 33:461). — t. *gul'a* (kiejtésben rendszerint csak *gula*):golyó, gömb (L.).*
gyezsepógyes:együgyű, ügyefogyott, bamba. — t. »*kde že pojdeš*»:hová mégysz kifejezés névszóul használva. Bizonyára a tót mezőgazdasági munkások gúnyneve volt ez eredetileg. Ilyen gúnynév lehetett

* Vő. »*hógulya*, alkalmasint hó-gura: guruló hó (lavina is)« Arany: TSz. Glossz. A szerk.

- a Félégyháza vidékén használatos *gyétvai* (Gyétva tót község) is, a mely itt a rokonhangzású *gyëtra*: gyarló, együgyű, élheterlen mellett általánosult.
- haluska*: galuska (Palócság Nyr. 22:35) stb. — t. *haluška*: ua. (L.).
- hambit*, *hambitus*: folyosó. — t. *hambit* közvetítésével a latin *ambitus*ból. A tóban *h-t* vesznek fel az effélék, mint *arrest* > *hárest*, *ampulla* > *hampulka* stb.
- hampulák*: tölcseres cserépedény. — t. *hampulák*: öblös edény közvetítésével a lat. *ampulla*.
- hancsa*: tenyeres - talpas szolgáló. — t. *Hanča*, *Anča*: Anna.
- handrikol*: hadarva beszél, hevesen veszekszik (Abaúj m.), (Ipoly völgye, Kovár vid. Nyr. 16:476). — t. *handrkovat'*, *handrbolit'*: ua. (L.).
- handrmaj*: hadarva beszélő. — t. *handrmaj*, *handrbulec* a németek gúnynéve.
- haukács*: szájhős (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222; nem *hankács*). — t. *haukáč*: szájaskodó a hangutánzó *haukat'*: ugat igéből. Analógiája a *brecháč*: ugató, kutya (L.) a *brechat'* igéből.
- hepela*: hóbortos (Bars m. Léva vid.). — t. *hepela*, *hapala* (gúnyszó).
- herlicska*: gerle, gerlice (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *hrdlička*: ua. (L.).
- hlapatol*: mohón fal (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). — A t. eredetű *hliptol* (*chliptat'*) módosulása a *lafatol* mintájára. Vö. *hliptol*. *hliptol*: habzsol, lafatol (a kutya, mikor iszik). — t. *chliptat'*: hörpöget, schlürfen (L.).
- hlyebárka*: kenyeres asszony (Abaúj m. Nyr. 25:240.) — t. *chle-bárka*: ua.
- hodi*: búcsú (Nyitra vid. Nyr. 33:463). — t. *hody* (plur. tantum): ua.
- homola*: rakás (Nyitra vid. Nyr. 33:464). — t. *homol'a*: kúp. (L.).
- ivicc*: elmeheletsz. — t. *idz*: eredj, menj! imperat. az *ist'*: menni igéből.
- jaszlicskár*: betlehemes (Kassa vid. Nyr. 25:384). — t. *jasličkár*: ua.
- jujok*: mérges növényfaj (Kassa vid. Nyr. 25:384). — t. *l'u-l'ok*: csucsor, maszlagos nadragulya.
- kaliskó* (Palócság): kis pohárka, kupica. — t. *kalíšok*, (gen. *kalíška*) diminutivum *kalich*, ném. *kelch*-ből.
- káplonka*: kis, szent képet tartalmazó, útfélen álló kápolnácska (Hont m. Nyr. 26:382). — t. *káplonka*, *kaplnka*: ua.
- kicke*: bojt. — t. *kycka*, plur. a népnyelvben: *kycke*: ua. (L.).
- kicska*, *kiska*: egy kötés szalma, a mellyel a háztetőkön a hézagot javítják (Abaúj m. Nyr. 31:350). — t. *kyčka*: házfödésre készített zsúpp (»Magyarország Vármegyéi...«: »Abaúj-Torna m...« 380 l.).
- kika*: tót asszony kontya. — t. *kyka*: ua. (tájszó); a köznyelvben *kyčka*, *kečka*: üstök. Vö. *kicska*.
- klapacska*: száj. — t. *klopačka*: kolomp, *klepačka*: kerepelő, zörgettyű (L.). A tóban is előforduló átvitt jelentése mellett szól a *trepáčka*: trécselő nő (L.) a *trepat'*: ver, fecseg j. igéből.
- kloka*: kotlós tyúk (Rozsnyó vid. Nyr. 33:22). t. *kloka*: ua. (L.)

klopka: lüktet. — t. *klopka*!',
klopa': kocog, kocogtat (L.).
kocar: nyomtatáskor használt szé-
 les szijestor. — t. *kocar*: ostor
 (L.).

kocur: kandúr, *kacúr* (Nyitra vid.
 Nyr. 33:464). — t. *kocúr*: ua.
 (L.).

kocska *kező*: béna *kezü* (Abaúj
 m. Nyr. 33:21). — t. *kočka*:
 macska, átvittén: béna, nyápicz;
 pl. »*to je len taká kočka*«: sat-
 nya, vézna.

kollár: kerékgyártó, bogárn. —
 t. *kolár*: ua. Van sok *Kollár*
 vezetéknev is.

kominár, kominyár: kéményseprő.
 — t. *kominár*: ua.

kopéc: rakás (Nyitra vid. Nyr.
 33:463). — t. *kopec*: domb,
 halom (L.).

kosztrunka: lefosztott tollszár. —
 t. *kostrnka*: kocsány, blattstiel.
 Előfordul: *kostruka*, *kostonka*
 is (L.).

kravicska: tehén. — t. *kravička*:
 kis tehén.

krisztár: épületállvány-készítő tót
 munkás (Nyr. 27:32). — t.
kristár: ua. Alapszava a ném.
 grüst, kiejtésben grüst >
 krist.

krityik: pénzfordó madár. — t.
škrítik. (tájszó) *škriátok*: házi-
 isten (L.). Vö. *Bózsik* cikkel.

kromka: a megszelt kenyérnek
 első falatja, kenyér sarka. —
 t. *chrumka*: kenyérvég a *chrú-*
mat': porcog (L.) igéből.

krucenyika: vlni téstás étel. —
 Alapszava: *krúti*': forgat, te-
 ker, fodorít. Származékai:
 *krútenik = krúcenik, krúte-
 nina: tekeres (L.).

kucsérácska: fodorminta. — t.
kučeračka: ua. (L.).

kulicska: ajtózár fafogója (Nyitra
 vid. Nyr. 28:497). — t. *kl'učka*:

ajtókilincs (L.). Az ugyanezen
 a vidéken használatos *kilűcke*
 a *kl'učka* és *kilincs* kombináci-
 ója.

kuna: menyét. — t. *kuna*: nyuszt,
 marder (L.).

kurmyk: tyúkol (Abaúj-Torna m.
 Nyr. 28). — t. *kurník*: ua.
 (Zát.).

kutács: tűzpiszkáló görbe vas —
 t. *kutáč*: ua. (L.).

kutyika, kútyika: 1. a száj szélé-
 nek kipállása; 2. fájós szájú. —
 t. *kútík*: ua. (L.).

la; csak *la*: hát csak azért (Barkó-
 ság Nyr. 32:521). — t. *hl'a*
 (kiejtésben *la*, *la*) az előbe-
 szédben sűrűn előforduló indu-
 latszó.

lapaj, lapáj: hórihorgas termetű s
 lompos járású tenyeres-talpas
 suhanc. — t. *lapaj*: fogdmeg;
 gazfickó és általában haszon-
 talan ember. A *lapaj* szósze-
 rint a. m. fogd meg! (*lapa*!
 igének imperat.) *Fogmek* alak-
 ban magyar jövevényszó a tót-
 ban.

leripál: ledörzsöl; pl. »*leripálik*
 az egész falat a gyerekek«.
 (Abaúj-Torna m. Nyr. 28.) —
 t. *rypat'*: turkál, piszkál (L.)
 és ledörzsöl; pl. »*sviňa vyrý-*
pala stenu«.

lezsák: semmirekellő, rongy-ember.
 — t. *ležák*: faulenzer (L.).

longár: léhűtő, dologkerülő (Barkó-
 ság Nyr. 32:523). A dolog-
 kerülőre a magyar azt is szokta
 mondani, hogy: *lógatja a lábát*.
 A cimbéli szóban is alighanem
 a m. *leng*, *lenget* (lóbál, lógat)
 alapszóval van dolgunk, amely
 a tótban is meghonosodott;
 pl. *na rukách lengala sa fej*
taška (Slovenské Pohl'ady 1901
 évf. 140 l.): kezén lengett a
 táska. A *lenget*: *lógat* alakok-

- ból könnyen képzelhető a t. -ár képzős *longár*. Megjegyzendő, hogy a t. *lengat'* tájszólásban *longat'* alakban is él (pl. *klepat'*, *klopat'*).
- macálni*: megnézni, lesz-e a tyúknak tojása; annyit is jelent, mint csöcsörézni (Abaúj m. Nyr. 33:23). — t. *macat'*: tapogat, tapint (L.). Másik jelentése is ismeretes a tótban.
- makovita*: bolondító (Kassa vid. Nyr. 25:384). — t. *makovica*: máklé (L.) az ákovita analógiájára.
- marmancs*: székfű (Losonc vid. Nyr. 30:301). — t. *marmančok*, *harmančok*: ua. diminutivum.
- maruncsek*: margitvirág (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). — t. *rumanček*: *matricaria chamomilla* (tájszó). Vö. *marmancs*.
- mazna*, *mázna*: 1. kényes, elkényeztetett, könnyen sírva fakadó gyerek; 2. vézna, nyápic (gyerek, ember). — t. *mazna*: elkényeztetett nőszemély; *maznák*: elkényeztetett ember (L.).
- mernyákol*: nyávog (a macska). — t. *mrňat'*: miákol (L.), frequent. *mrňákat'*.
- misalofka*: egérfogó (Abaúj m. Nyr. 25:240). — Összetett szó: *myš*: egér, *lovit'*: vadászni (L.). Ebből: **myšelovka*.
- miskáról*: kiherél. — t. *miškár*: herélő magyaros igeképzővel. A Tokajról közölt (Nyr. 24:96) *miskováló* a *miškovat'*: herél ige átvétele.
- morvány*, *morvány*, *mórvány*: finom fonott-kalács, melyet a násznép lakodalmass házhoz visz. — t. *mrvaň*: ua. (J. B.). Vö. *morványka*: pogácsa-féle sütemény (Abaúj m. Nyr. 33:23).
- mrauczog*: nyávog. — t. *mravčat'*: miákol (L.).
- mucsarka*: lisztes asszony (Abaúj m. Nyr. 25:240). — t. *mučarka*, *mučiarcka* (tájszó).
- murány*: maszatos, de e mivoltában is kedves gyerek megszólitása. — t. *murín*: szerecsen.
- ocsenás*: hitvány. — t. *Otře náš*: mi atyánk. Bizonyára a tót munkások gúnyneve, mint az e vidéken járatos *gyezsepógyes*.
- ofling*: pofon. — t. *oflinok*: ua. (L.). az *oflingovat'*: arculüt igéből.
- omácska*, *ómácska*: 1. főzelék, vastag étel; 2. mártás. — t. *omáčka*: mártás (L.).
- opálka*, *opálko*: vesszőből v. hársforgácsból font nagy abrakoló kosár. — t. *opálka*: ua. (L.).
- opatanca*: vastag metélt tészta, köleskásával meghintve és kendermagolajjal megöntözve. — t. *opatance*: hosszúra vágott metélt, rendesen nyers káposztával és olajjal (tájszó).
- opica*: majom. — t. *opica*: ua. (L.).
- ostyepka*: sárga, kemény kérgű, sajt (Felvidék). — t. *oštiepka*: ua.
- pampuska*: farsangi fánk. — t. *pampuška*, *pampúch*: ua. (L.).
- pancsuska*: 1. szőrből kallott vagy posztószélekből összefont bokáig érő téli lábbeli. — t. *pančuška*, *pančuha*: harisnya (L.).
- papanc*: kúszó, felfutó vagy a földön elterjedő gyom, gaz. — t. *pupenec*: folyófű (L.).
- papírnya*: pipirosgyár. — t. *papirňa*, *papierňa*: ua.
- papula*, *papulya*: 1. csunya, nagy száj (Kis-Kún-Halas Nyr. 15:333; 2. szájaskodó, nyelves (Nógrád m. Tolmács Nyr. 15:143), 3. ló vagy szarvasmarha szája (Kis-Kún-Halas

- Nyr. 23:239). — *papul'a*: ua. (L.).
- parázsol, prázsol*: ránt, beránt (levest, főzeléket). — t. *pražit'*: ua. (L.).
- paskorta*: torkos, nyalánk, kuktászkodó. — t. *paškrtá*: nyalánk-ság (L.).
- patríl*: gondoskodik vlkiről. — t. *opatrit'*: gondját viseli, eltart, ellát (L.). Az *o* gyöngye hangsúlya miatt veszett el, mint *tacska* szóban az *otácat'* igéből.
- pázsitka*: metélő hagyma. — t. *pažitka*: ua. (L.).
- pažsrák*: falánk. — t. *pažerák*: torok, átv. étvágy is; pl. »má dobrý pažerák.«
- pēc*: mészégető kemence; *pěcka*: pálinkafőző tűzhely (Nyitra m. Nyr. 28:497.). — t. *pec*: kemence, dim. *piecka*.
- pělendrék*: medvecukor (Barkóság Nyr. 32:524). — t. *pelendrek* tótságszerte elterjedt szó: ua. Vö. ném. bärendreck.
- pelény, pelieny*: polyvatartó kisebb csűr (Nyitra m. Nyr. 28:495). t. *plevín*, dimin. *plevienec* (L.): ua.
- perszcenkár*: rongyszedő v. gyűrűs tót (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *prscenkár, prstenkár* (L.): gyűrűs.
- pilkár*: favágó (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *pilkár* (pilka = fűrész + ár).
- piszk*: száj; *piszka*: madár vagy más állat szája. — t. *pysk*: ajk, csőr (L.).
- pluckár*: kőműves (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *plusk*: pocskolás, geplätscher (L.) továbbképezve, talán a tótban is e vidéken **pluskár*.
- pomosznik*: a konyhában segédkező nőszemély. — t. *pomocník*: segédkező, gehilfe (L.).
- potomok*: azon szolgálmányok, a melyeket a felesék és a haramdosok a gazdának a föld megmunkálásán kívül tartoznak teljesíteni. — t. *potomok*: maradék, utód (L.). Alapszava: *potom* határozószó: azután.
- povalacs, povalyacs*: naplopó, csavargó, csirkefogó. — t. *pova-l'at*: ua.
- povedál*: fecseg, sokat beszél. — t. *povedat'*: beszél (L.).
- prasnya* (prásnyá): ronda, undok, ocsmány. — t. *prašina*: rüh, kosz (L.). Mint feddő szó, pl. ty *prašina* (kiejtésben praššina) v. ty *praššina praššiva* a. j. mint: cudar, piszok. Vö. *pras-siva*.
- prassiva*: rossz viseletű, erkölcstelen. — t. *prašivá*, kiejtésben *praššivá* nőn. melléknév: rühes, koszos (L.) és mint feddő szó: gyalázatos, ronda, cudar. Vö. *prasnya* (prásnyá): 1. ronda; 2. rút, ocsmány, undok.
- pratál, pratál, pratol, prátol*: takarít, rendbe hoz, rakosgat. — t. *pratat'*: ua. (L.).
- presi*: eső (Esztergom vid.); pl. esik a presi (tréfásan). — t. *pršit* v. *dážď pršit*: esik, esik az eső.
- prěszmog* (az eső): 1. permetezik; 2. búsul, szomorkodik; *pršsmog*, *prěszmog*: 3. piszmog, kelletlenül dolgozik. — t. *prskat'*: fecskend, *prskavý*: spritzend (L.). (*brzgavý* alak is használatos; oly embert csúfolnak így, a ki beszédközben köpköd. *Brzgavý* Ó-Turán egy boltosnak a gúnyneve). A *prskat'* vagy *brzgat'*, miként a szláv breskati, briskati (Mikl. Etym. Wörterb.) »zerstreuen« jelen-tésben is használatos, pl. *brzga*

v. brýzga sa v dačom: koto-rász vlmiben, a mi azonos a *prěszmog* 3. jelentésével. A 2. jelentésben metaphora van. Vö. Nyr. 22:420. és *brizgál* cikkel.

prics [Szólás: *prics* vagyok]: végem van, vesztettem (Hajdú-Nánás Nyr. 27:94). — t. *už som preč v. prič*: már oda vagyok; végem van.

pripovedka: mese (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *poviedka* (L.), *pripoviedka*: ua.

prisztács: vőnek álló legény (Rozsnyó vid. Nyr. 33:222). — t. *pristat'*: beitreten (L.) igéből képzett *pristáč* a *pytač*: kérő (L.) mintájára.

ptackár: madarász (Nyr. 25:240). — t. *ptačkář, vtačkář*: ua. (L.).

pupácska: guba, tésztafaj (Nyitra vid. Nyr. 33:462). — t. *pupák*, diminutiv. *pupáčky* (plur.): ua.

pupenc: pattanás (Rozsnyó és vid.). — t. *pupenec*: pattanás, pörösenés (L.).

rabec: veréb. — t. *vrabec*: ua.

radušnyík: kalács, a melylyel a keresztelők lakomán a komákat és vendégeket megkínálják. (»Nyitra megye« 1911. »Magyarország vármegyéi... c. műben). — t. *radostník*: örömkalács (L.).

rajnyelka, rajnolka, rajnuska; kis lábas; *rajnol*: nagyobb fazék. — t. *rajnel, rajnica, rajnička*, dim. *rajnelka, ranjelka, randlák* tótságszerte használatos szók a ném. *reindl*-ből.

rajtár: szelelő rosta (Nyitra m. Nyr. 28:497.), *rajtárónyi*: tisztítani (gabonát, Nyitra vid. Nyr. 33:463) — t. *rajtar*: ua. (L.); *rajtarovat'*: rostálni. — Ném. die Reiter.

rapák: ragyás, ripacsos. — t. *rapa*: himlőhely, ragya (L.) to-

vább képzéssel, mint *trpák, vřivák* stb.

rážsgya (Gömör m. Tsz.) — t. *raždie*: rözse (L.).

rukallya: ingujj (Nyitra m. Nyr. 28:497). — t. *rukáv*: ingujj (L.) népetimológiával.

rúra, róra, rula, rura, lóra: takaréktűzhely sütője. — t. *rúra, rula*: ua. tót közvetítéssel a ném. *rohr, röhre*. Ez utóbbiból közvetlenül került a *rěrní* (Csallóköz), *rělní* (Érsekújvár). Vö. *rúrás*: vízvezeteki ember.

ruzsicska: nyoszolólány. — t. *družica*, dimin. *družička*: ua.

sagyibó: gézengúz, sehonnai, naplopó. — t. »*všade bol*«: ,mindeütt volt' kifejezés névszóul használva.

sarha, serha: 1. kutyapecér, gyepmester; 2. alávaló, hitvány; 3. bolondos. t. — *šarha*: kutyapecér, hőhérlegény (L.). Másik jelentése az 1.-ből fejlődött. Hogy 3. jelentése a tótban is feltételezhető, amellet szól a *jašo*:nyúzó, sintér (L.) szó, melynek hőbortos jelentését sokszor hallottam: »to je len taký jašo«: szeles, hőbortos emberre mondják.

sepdos: suttog. — t. *šepat, šepatat'*: ua.

sepleta, sepletár: hitvány, haszontalan, gyalázatos. — t. *šepleta*: hitványság, haszontalanság (L.); *šepletár*: haszontalanságot beszélő ember.

sifnyík: kőművesnek segédkező napszámos. — t. *šichník*: napszámos; *šichta* (tájszó): napszám.

sirány: bögre, csupor, fazék. — t. *širáň*: éjjeliedény (L.) és ket-tős fazék, a melyben a munkásoknak ételt hordanak. Nyitra m.-ben az ilyen edény: *nosák* néven ismeretes.

siska : 1. fánk; 2. gombóc, a melynek közepén íz van. — t. *šiška* : fánk: (L.). *Suska, siska* : tölg-fagubacs. — t. *šiška* (L.) *šuska* : fenyűtoboz.

skripog : csikorog (Barkóság Nyr. 33:222). — t. *škrípat'* : ua.

skrobál : kapar (Barkóság Nyr. 33:222). — t. *škrabat* : ua.

skulyít : sandít. — t. *škúlit'* : ua. (L.) Vö. *skuli, skulya* : kancsal, sanda és *skulyo*. Ez utóbbiban az *o* olyan, mint a tulajdonnevekben: Pepo, Fero stb.

smätrog : lassan ide-oda jár (öreg ember módjára). — t. *šmátrat'* : lábatlankodik, vánszorog (L.).

smurkál : pislogat (Kassa vid. Nyr. 25:384). — t. *žmurkat'* : hunyorgat (Loos).

somrog : dörmög, morog. — t. *šomrat'* : ua. (L.).

spehács : titkos háztűznézés. — t. *špehác* (B.) *špehűn* : fürkésző, kém. (L.). Vö. ném. spähen.

špikk : marhavelő (Gömör m.). — t. *špík* : ua. (L.). — *Špík* : takony; — *špikös* : taknyos, egyazon szó átvitt értelemben. Tréfásan a tót is mondja: »tvoje špiky«. (Oszvald R.)

špintol : haragit, bosszant; *špírtál* : piszkál. — t. *špintat'* : gyaláz, szid, piszkít (L.).

špira : fruska, fürge, hamis leánya; élénk gyerek; *šipirka* : élénk, életrevaló. — ? vö. cseh *špírek* (figliar) : kópé, spitzbube.

špirka : töpörtyű (Abauj m. Nyr. 9:478). — t. *šperka* : zsír, kövérség (tájszó). Az e-i hangváltozásra vö. kička, kečka.

šplek : piszok; *šplehös* : piszkos. — t. *šplech* főnév a *špechtat'*, *šplechatat'* : lubickol igéből (L.).

štira, csisirá, csira : 1. hermaphrodita; 2. meddő tehén. — t. *štira, skira* : hermaphroditus,

férfi-asszony (B.). A palócok a pendelben járó gyermeket tréfásan *csira*-nak nevezik, mert nem tudni: fiú-e vagy lány.

šurcik : köteny (Abauj m. Nyr. 25:240). t. *šurcik* : ua. a ném. *schurz*-ból.

susnyás : taknyos. — Alapszava a Dankovszkytól felhozott *susnya*; de e szónak semmi köze a *susog* igéhez, a mellyel Halász (Nyr. 12:11) rokonította. — t. *šusen* : megszáradt orrpiszok a népnyelvben.

sústya, sustya, sústyé : kukoricahéj. — t. *šústie, šústia* : ua.

švável : kénes gyújtó. — t. *švável*, (Zsolna vid.) *šváblík* (Szepes m.) *švibalka* (Zólyom, Bars m.): gyújtó, főleg kénes gy. Ez alakok a ném. *schwefel* változatai. Gyújtó jelentése a tótból került, a hol a *sírka* : kén, büdöskő (L.) szó is a köznyelvben gyújtót jelent. A ném. *zündholz, streichholz* mint vendégszó *cindla, helcla* alakokban él a t. nyelvjárásokban.

švandra, sándrá, sandra, csandra : 1. csunya, ocsmány, ronda, cudar; 2. ringyó. — t. *švandra* : ringyó, cudar (L.). Vö. *švandrit, sandrit*.

šžékács : bárd, hús-vágó bárd. — t. *šžekáč* : ua. (L.) Vö. *šžékács* : karkály- és vadgalambfajta.

šžinák : rossz fiú. — t. *šžynák, šžynek* : fiú, óh fiú!

šžítik : süt (a nap, hold) (Abauj m. Nyr. 33:23). — ? t. *šžietít'* : világít, (L.) nyelvjárásokban *šžítit'* is. A tótban: a nap, hold süt a. m. »slnko, mesiac svieti.«

šžlimácsék : csiga. — t. dím. *šžlimáček* : kis csiga.

šžmerkog, šžmerkog, šžrěpog : szíja az orrát, szortyog, szipákol. —

smrkat' : naribus ducere (B.).
szmúdul, (*meg-szmúdul* : megkozmásodik. — t. *smudnú'* : ua. (L.). *Szmúdos* : kozmás. — t. *smud* : brandgeruch (L.) továbbképezéssel.

szratyi; *szratyiba van* : szorultságban van. — t. *srat'*, *sra'ti* : (székelés) — magyaros képzéssel.

sztokrása : százsorszép (hol ?). — t. *stokrása* : ua.

sztopka : tolluszár (Abauj-Torna m. Nyr. 28). — t. *stopka* : halm, stingel. (L.).

sztrapacska : krumplis galuska. — t. *strapa'ka* a *strapít'* : szaggatigéből. [*Strapec* : foszlány; bojt].

sztrapka : szőlőfürtnek néhány szemből álló része, billeng. — *strap*, dim. *strapka* : szőlőgerezd, szőlőfürt.

sztrikog : fecskendez. — t. *striekat'*, *stríkat'* : ua.

szvorka : póráz, melyre a vadászok az ebeket fűzik. — t. *svorka* (tájszó, Zát.) : zsinór.

tacska : kendő, a melyben a kis gyermeket hordják. — *otá'ka* = *odiecka* : ua. (L. Nyr. 33:50.

tárál a világ : mindent össze-vissza fecsegnék (Gömör m. Nyr. 31:52). — t. *tárat'* : ua.

tíny : magasabb karóból készült kerítés. (Nyitra megye Nyr. 28:498). — t. *týň* : karó hasogatott deszkácskából, karóból való kerítés.

topoly, *topol*, *topolya* : fehér vagy jegenyenyárfa. — t. *topol* : nyárfa. (L.)

tracska : kötőszalag (Hegyalja vid. (Nyr. 22:243); *tratykos* : négy szögletén kötőszalaggal ellátott lepedő (Barkóság Nyr. 33:222). — t. *trakat'* : húz, cipel; *trak*, dimin. **traček* : hordósíj, nad-

rágheveder; *tra'ec* : nyakkötő (L.).

traktár : tölcser. — t. *trachtár* : ua. Vö. ném. trichter.

tranforc : tépés. — t. *franforec* : ua. és függelék (L.).

tréhany, *tréhány*, *tréhany*, *terhány* : 1. rendetlen, lompos, rongyos; 2. hitvány, haszontalan, alávaló. — t. *trhan* : rongyos ember, lumpe (L.). Ugyanezt jelenti a t. deverbális (*šklbat'*) *šklban* is.

trépál : beszél a világba. — t. *trepát'* : ua. (L.).

trepolkodik : vergődik, töri magát (vltová); *trepálkodik* : ua. (Léva vid.). — t. *trepát'sa* : ua.

trocka, *trozka* : 1. vas- v. szén-salak; *trocká* : 2. beteges disznó húsában található egészségtelen fehér csomók. — t. *troska* : salak (L.) és beteg csomók; pl. *troskavé* máso = borsókás hús.

trubu : kürt (Barkóság Nyr. 33:222). — t. *trúba* : trombita (L.).

trulyo, *truja* : oktondi, mamlasz, málészájú. — t. *trul'o* : ua. (L.).

valaska, *balaska* : rövid nyelű kis fejsze, faragó fejsze. — t. *valaský-á-é* melléknév femininuma, a mely kezdetben együtt járhatott főnévvel, t. i. *valaská sekera* : pásztori fokos, később pedig önállósult : pásztorfokos jelentésében. L. Nyr. 22:38. A v-b hangváltozásra vö. vrabec : brabec (L.).

värecska, *värečskó* : főzőkanál; *väreca* : rántó kanál (Nógr. Nyr. 33:302.) — t. *varečka* stb. ua. (L.).

varkocs, *vrékocs*, *vrökocs*, *vrkocs*, *vėrkocs*, *brėkocs* : hajfonat. — t. *vrkoč*, *brkoč* : ua. A v-b hangváltozásra vö. vrabec : brabec (L.).

verbuvál: toboroz. — t. *verbuvat'*: ua.

vínkó: silány, gyöngye bor. — t. *víno*, dimin. *vínko*: bor

virkolák: vad, szűrös szemű emberre mondják: »Úgy néz ki, mint a virkolák.« (Kassa vid. Nyr. 25:394). — t. *vkolak*: rémszőrny (L.).

viszip: fűrakás. — t. *vjsyp*: kiszórás, ausschüttung (L.).

vojascskinya: a katona szeretője (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *vojackina*: ua.

zámiska: kukoricaliszttól készült pépszerű eledel (Barkóság Nyr. 32:525). — t. *zámiska*, deverb. főnév a *zamísa* v. *zamíesat'*: kever (L.) igéből.

zapracska: rántás (Abauj m. Nyr. 25:240). — t. *zápraška*: ua. (L.).

zatracěna: tót atyafi (Nyr. 30:541). — t. *zatracený-á-é* melléknév: átkozott.

zavadzál, *zavacál*, *zavazzál*, stb.: 1. alkalmatlankodik, útban van, zavar, hátráltat; 2. *zavicál*: sürget, hajszol; 3. *zsavicál*: kérdésekkel zaklat. — t. *za-*

vadzat': ua. mint 1. A 2. 3. jel. a magyarban fejlődött. Vö. *zavadza* (*zâvadza*): akadály.

závoz: meredek út (Barkóság Nyr. 33:222). — t. *zavoz*: mély út (L.).

zmok: kis ördögfiú (manó), a ki pénzt hord. — t. *zmok*: ua. (L.).

zurvaj: tehetetlen, gyámoltalan. — t. *zurval*: schurke (L.) és durva, esetlen emberre is mondják.

zsaba: béka. — t. *žaba*: ua.

zsdérál: zabál (Baja Nyr. 33:532).

— t. *žrat'*: fal, eszik; *vyžierat'*: kieszik, lerág (L.).

zsert: nyomórúd. — t. *žrd'*: ua. (L.).

zsidrák: zsidó (csúfnév). — t. *židrák*: ua.

zsincica, *zsěngice*, (zsěndice, zsendice): fölforralt juhtejsavó v. (édes) juhtúró savóban fölfőzve. — t. *žincica*: ua. (L.).

zsorvál (zsorvâl): kunyorál, kunyorálva zsarol. — t. *žobrat'*: koldul, kunyorál (L.).

zsufán, *zsufánka*: vízmerő vaskanál. — t. *žufán*, dim. *žufánka*: ua. (L.).

Befejezem dolgozatomat azon magyar eredetű, a tótban meghonosult szónak felsorolásával, a melyekre anyaggyűjtésem alkalmával ráakadtam és a melyek eddig felemlítve még nem voltak:

at'amešter (*Slovenské Pohl'ady** 1901 évf. 141. l.): atyamester.

barátom, *barátočkám*: ua.

baltička: baltácska.

bantovat' (Záturcký: *Slov. príslovia* . . .** 132 l.): bántani.

barnavý (Besedy a Dumy 2:150): barna.

bát'á, *bát'ko* (Sl. Pohl'. 1899): bátya.

Béla (Loos): Béla.

bečelovat' (Zólyom m.), *bečl'ovat'*: becsülni.

cifroša: piperkőc, hiú asszonyra mondják (Bars m.): cifra.

cigán-pečeňa (Sl. Pohl'. 1901: 140): cigánypecsenye.

čiga (Turóc m.) csiga, forgócsiga.

čutka (Bars m.) csutka (gyümölcsé).

daráž (pl. *Rozpajedený je, akoby ho daráže štípaly*, Zát.): darázs.

dolomán (Loos): dolmány.

* Sl. Pohl'.

** Zát.

ebatta : teringettét (káromkodás,
Zát. 287 l.): ebadta.
felelovat' (felel): felel.
fiók (nadrágzseb): fiók, (ládafiók).
fogmek (gazfickó). Ugyane fogal-
omnak tót szava: *lapaj* a ma-
gyarban tót jövevényszó: fogd
· meg.
fojtás, fujtás (fegyvertöltésnél):
fojtás.
forgov (Zólyom m.): forgó.
gandžuvat' (Zát. 192 l.): gáncsol.
gul'áshús : gulyás.
halás : kocsiszín; (Zólyom m.):
· hálás.
hajov (Zólyom m.): hajó.
hamišnj (Tolna m.): hamis.
harangovat' : világba beszél (Sl.
Pohl'. 1899.): harangozni.
harmatanc : három a tánc.
husár (slanka-husár; vézna ember-
re mondják): huszár.
chason, chosen (Zát. 288 l.):
haszon.
kapoš (Zát. 289 l.): kapus.
kišasonka (Zát. 381 l.): kisasz-
szony.
koldoš (Zát. 12 l.): koldús.
komondor (Zát. 656 l.): rossz
viseletű komondor.
kopov : kopó.
kostoš (Zát. 25 l.): kosztos.
kulač, kulačok (Sladkovič: Spisy
Básn. 189 l.): kulacs.
lengat' (Sl. Pohl'. 1896.; pl. na
rukách lengala sa jej taška):
leng.

ludáš (Nyitra m.): lúdaprólék.
lušta, luštavj : lusta.
menta, plur. *mentieky* : mente.
mondóka (terefere, mendemonda):
mondóka.
moržovat' : kukoricát morzsol (Bars
m.): morzsolni.
mulatovat' (tréfásan): mulatni.
oldomáš (Zát. 78 l.), *odomáš* :
áldomás.
orsák (Sl. Pohl' XXI.): ország.
pántlika (Zólyom m.) pántlika.
parastka : (parasztasszony, gúnyo-
san, Bars m.): paraszt.
pipasár : pipaszár.
plebán : plébános.
radáš : ráadás.
rejteš (Sl. Pohl'. 1896): rétes.
rováš (má mnoho na rovási): ro-
vás (sok van a rovásán).
rum : pl. rumy hradu Beckovského,
Sl. Pohl' : rom, várrom. [?]
šanovat' : sajnálni.
*šišiak, šišaktarej** : sisak.
šor (Sl. Pohl'. 1896): sor.
sára (csizmaszár): szár.
sarkaláby : szarkaláb.
sokáš (Sl. Pohl'): szokás.
tábor : tábor.
tajtk : tajték.
terem (Besedy a Dumy 2:147):
terem.
teremtettovat' : teremtettség.
tešik (Vö. Nyr. 23:134): tessék.
úvoda (Bars m.): óvoda.
vojatuje sa (Zát. 98 l.): vajúdik.

Ide tartoznak végül a honvéd-katonai műszók, mint: *suroňšij*,
váltekerč, *hadnad'* stb. és egyes keresztnevek, mint:
Jánoš (mint vezetéknév: Jánošík).
Ferenc (mint vezetéknév: Ferienčík).
Sándor, Pišta, Árpád stb.

VALLÓ ALBERT.

* *Detvan* c. eposz (Sladkovič) 212 vers.

IRODALOM.

Ellentétre alapított analógia.

— Szily Kálmán értekezése, Akad. Értesítő 1904. nov. —

A nyelvi alakok fejlődésében rendkívül érdekes szerepe van annak a képzettársulásnak, a mely tudatunkban összeköti egymással az ellentétes fogalmakat. »Ha a két szó egymással ellentétes vagy egymással rokonjelentésű: akkor, ha az egyiket alkalmazzuk, a másik könnyen megpendül lelkünkben, mintegy fülünkbe csendül, úgyhogy könnyen jöhet nyelvünkre is ugyanabban a pillanatban, midőn társát kiejtjük«, — mondja Simonyi Zs. a kombináló szóalkotásról szóló értekezésében (8). Ennek bizonyítására fölhoz olyan kiejtésbeli botlásokat, minő pl. *déletön* < *délelőtt* × *délután*, *dursterig* < *durstig* × *hungerig* (9). Így magyarázza az ellentétes képzetek társulásából az efféle szóvegyüléseket: *rózan* < *józan* × *részeg* (17), *alatt-ból alatt* »a rokon *lent* s az ellentétes *fönt* kedveért« (21); »talán a *testület* adott alkalmat a *lelkület* képzésére« (28); »a *gyalogol* analógiája megmagyarázza ellentétét, a *lovagol* igét« (29).* — Az idegen példák közt idézi a következőket: »ital. *greve* [statt *grave*] ist eine Anbildung an seinem Gegensatz *leve* [nehéz—könnyű], *pria* mit seinem *a* an *poscia* [postea]« (Diez: Etym. Wb.); »a latin *meridionalis* helyett *meridialis*, *meridianus*, eszerint alakult: *septentrionalis*; az angol *female* 'nőnemű' a francia *femelle*-ből eszerint igazodott: *male* 'hímnemű'; *neither* e. h. *nother*, mert *either* (Nyrop dán nyelvész könyvéből)«. Végre az amerikai Wheeler értekezését ismertetve, fölemlíti az analógiás hatások főtényezői között: »IV. A jelentésnek ellentéte és az alaknak részbeli egyezése. Ellenkező jelentésű és részben egyező alakú szók párokká csoportosulnak, s ennek eredménye a külalak további hasonulása. — Már az előbbieknél idézett példákon kívül (ang. *female*, *neither*, olasz *greve*, *pria*, lat. *meridionalis*) idézi Osthoff magyarázatát, mely szerint a szabályos ión *μεῖζων* alakból *μετῖζων* az ellentétes *ὀλεῖζων* miatt lett (ered. **μεγυων*, Jen. Literaturzeitg. 1878. 476. czikk) stb.«

Szókombinálás és szóképzés cz. értekezésében említi még Simonyi ezt az ismeretes példát: »*Suisse romande* e. h. *romane*, a *Suisse allemande* kedveért«. (NyK. 24:134).

A magyar határozók cz. pályamunka bevezetésében (23—24) olyan példákat említ, a melyek világosan mutatják az ellentétek analógiájának hatását a határozói szerkezetek használatára:

»Külön kell emlitenünk az analógiának legérdekesebb faját: azt az analógiát, melylyel az *ellentétes gondolatok* kifejezései hatnak

* Vö. még: »Göcsejben a *közelebb* szó szülte ezt a közép fokot: *messzelebb* e h. *messzebb*. Szegeden a köznapra való v. hétköznapi ruhát *köznapló* ruhának is mondják az ünneplő ruha kedvéért.« (Nyr. 18:3.)

egymásra. Nem volna ez feltűnő, ha csak az *illik és illetlen, hasonlatos és hasonlatlan*-féle pároknál tapasztalnók, mert itt a melléknévkép-zőben ott van a *-hoz* ragban jelölt viszonynak tagadása (hasonlatlan hozzá' = nem ,hozzá hasonló'). De találunk egyes esetekben olyan egyezéseket is, minők pl. *bővelkedik benne* — *szűkölködik benne, rokon hozzá* — *idegen hozzá* (emez szabályosan: *idegen tőle*), *bőves vele* — *szűkös vele* (szab. *szűkös nála nélkül*). Itt tehát az ellentétes képzetek egymással asszociálva vannak s azért van a két szerkezet kiegyenlítője. — Az *infinitivus* természeténél fogva *irányhatározó* és alakjára nézve is *lativus*. Honnan van tehát, hogy az olyan igék mellett is használjuk, minők pl. a félést és tiltást jelentők, melyekben a távozás alapfogalma rejlik (vö. fél vkitől, tilt vmitől)? Itt is csak azt mondhatjuk, hogy az *akar, kíván, szeret, mer* stb. analógiájára vesznek maguk mellé infinitivust a *fél, retteg, szégyell, áttal, restell* igék s *hagy, enged, kész-félék* mintájára a *tilt. gátol* igék«.

Ugyanott idézi a szerző más nyelvészek munkáiból a következő érdekes részleteket:

»Wenn zwei vorstellungen auch nur das mit einander gemein haben, dass sie gegensätze sind, so reproducirt jede leicht die andere« — mondja Delbrück. Ehhez érdekes fejtegetést fűz Misteli, Zeitschr. f. Völkerpsych. X:156: »Solche verbindungen habe ich als folge mechanischer association der gegensätze gefasst, die... nur hie und da ein tatsächliches verhältnis wiedergibt, wie man beim unterscheiden *von* notwendig eine vergleichung *mit* anstellt« 158. — Hier mehr als anderwärts bewahrheitet sich der satz: die extreme berühren sich. Nomina und verba, trotzdem sie ihrer bed. nach logische gegensätze sind, beanspruchen meisthin ein und denselben casus. So steht im skr. der instrumental (sociativus) bei ausdrücken, die nicht eine freundliche, sondern eine feindliche verbindung enthalten (nach ,kämpfen' usw.), ganz wie im griech. u. deutschen der dativ bezw. die präp. *mit*.« Ziemer: Compar. 50. (Így magyarul is nemcsak *barátkozni, kibékülni* vkivel, hanem vkivel *ellenkezni, harcolni, összeveszni* stb. is.) — »Es ist eine eigentümlichkeit der lat. und griech. sprache, dass sie die construction der wörter einer art von begriffen auf die wörter des entgegengesetzten begriffes überträgt. So geht die construction der verba privandi et implendi, copiae et inopiae mit dem abl. separat. von den verbis privandi u. inopiae aus und wird auf die verba implendi u. copiae übertragen.« Lattmann-Müller: Lat. Schulgr. 45. § vég. — Talpraesett megjegyzést olvasunk egy francia munkában, Collin d'Ambly: De l'usage des Prépositions, az előszóban, a hol védi a viszonzókat az ellenük felhozott vádak ellen. La variété de leur usage et leur bizarrerie apparente, n'ont pas attiré moins de reproches à la langue française que l'usage de ses négatives... »Une même préposition devrait toujours exprimer le même rapport; mais presque toujours elle en exprime plusieurs autres différents et même *opposés*...; de exprime deux rapports opposés dans *s'approcher du feu* et *s'éloigner du feu*.

On dira avec autant de raison que le verbe faire a deux sens opposés dans faire don et faire refus.»

Most Szily Kálmán magyarázza igen érdekesen az ellentétek analógiájával az *alkalmatos*, *irgalmatos*, *állhatatos*-féle melléknév-képzéseket, melyeket régebben mindenféle föltevással próbáltak megfejtteni. Szily Kálmán értekezésének veleje a következő sorokban van kifejezve (Akad. Értesítő 1904. 503):

»Tudjuk, hogy a szók keletkezésében nagy szerepet játszik az analógia. A most említett különös jelenséget is csak ez úton magyarázhatjuk meg, de nem a *hasonlóságra* alapított, közönséges analógia, hanem éppen ellenkezőleg, az *ellentétre* alapított analógia útján.

»Az efféle melléknév-párok, mint *áhitatos*—*áhitatlan*, *fertőzetes*—*fertőzetlen*, *foganatos*—*foganatlan*, *ismeretes*—*ismeretlen*, *könyörületes*—*könyörületlen*, *tökéletes*—*tökéletlen* stb. oly gyakoriak nyelvünkben, hogy a mint ez ikrek egyikét halljuk, rögtön eszünkbe jut a másik is, sőt még akkor is keressük a hozzávaló párt, mikor valaképen nincs is párja. Íme például a Tihanyi-kódex írójának (NyEmlt. 6:197) az *invisibilist* a *visibilissel* kellett szembeállítani s azt következőképen fejezte ki: »hizők, hog' isten: mind az menei: mind az földi: mind *lathatatlan*: es mind *lathatatos* állatokat terömtött: csak az ő Jouotabol«. Nyilvánvaló, hogy az író a *lathatatlan*nak kereste az ellentétét s önkénytelenül is a *lathatatos* ötlött az agyába. Így járt Komjáthi is, mikor az *innocens* ellentétéképen a *nocivust* akarta lefordítani s az *ártatlan* ellentéteséül *ártatost* írt, s ez utóbbi, úgy hallom, Szentes vidékén ma is élő szó. *Tűrhetetlenség* a régi nyelvben *impatientiát* jelentett; ennek ellentétéképen Pázmány egy helyen *tűrhetetességet* ír. Így lett a *háláadni*-ből *háláadatlan*, utóbb *háláadatlan* s ennek ellentétéképen *háládatos*, mert a *háládat* főnévnek semmi nyoma régi irodalmunkban, csakis Sándor Istvánnál először. S így keletkezett a szabályos képzésű *állhatatlan*ból a rendellenes *állhatatos*.«

»Ugyanígy lett a főnévből szabályszerűen képzett *alkalmatlan* (*alkalm+atlan*) ellentétese: az *alkalmatos*, a *szemérmetlen* ellentétese: a *szemérmetes* stb. stb. Mikor így azután az *-atlanok*-kal szemben az *-atosok* gyökeret vertek, ott is támadhatott olyan *-atos* képzőjű melléknév, a hol *-atlan* nem is előzte meg. A NySz.-ban megvan az *irgalmatlan*, de nincs meg az *irgalmatos*, noha ma is él még; viszont megvan a *szerelmetes*, *szidalmatos*, de nincs meg a *szerelmetlen* és *szidalmatlan*.«

Ez a sikerült magyarázat is mutatja, mennyivel termékenyebb az újabb nyelvészeti módszer, mely a nyelv fejlődésében mindenütt az eleven tényezők hatásait, tehát a nyelvnek valósággal élettanát vizsgálja, holott a régi a nyelvi formákat, mint az anatómus, mindig csak ízekre bonczolta és sokszor nem tudta megmondani, az egyes ízek honnan kerültek és mi volt a létjoguk.* KESZTHELYI MIKLÓS.

* Érdekes lesz megjegyezni, hogy a *szorgalmatos*-félék magyarázatával már sokkal régebben foglalkozott nyelvészetünk. 1815-ben írja Beregszászi Nagy Pál az ő Dissertációjában (127): »*Szorgalmatos*, *alkalmatos*, *kellemetes*,

Könyvészet.

Simonyi Zs. A magyar nyelv. A M. T. Akadémia könyvkiadó bizottsága megbízásából. Második, átdolgozott kiadás két térképpel (a finnugor népek s a magyar nyelvjárások) s két külön melléklettel (a Halotti Beszéd hasonmásával s a hangok képzésének rajzával. — Athenaeum. Díszes vászonkötésben 10 K).

Simonyi Zs. Magyar Nyelvészet. A középiskolák legfelső osztályainak és tanítóképző intézeteknek. (Athenaeum. Ára 1 K.)

Zolnai-Szamota: Magyar oklevélszótár 11. f. (Ravasz—Szállás.)

Kazinczy F. levelezése. 14. k. (Akadémia. 10 K.)

Nyelvészeti Füzetek 15. sz. A NySz-ról. I. Bartha J., Melich J. és Szilasi M. közreműködésével írta Simonyi Zs. (Ára 1 K). — 16. sz. A hevesmegyei nyelvjárás. Írta Berze Nagy János. (150 K.)

Akadémiai Értesítő nov. Ellentétre alapított analógia (Szily K.) — A Szent-István-féle görög adománylevél eddig megfejtetlen szaváról (Gyomlay Gy.).

Hivatalos Közlöny 26. sz. mell. Máramaros vm. községei hivatalos neveinek jegyzéke.

Megrendelési fölhívás A magyar nyelv szerkezete, története és szótára cz. munkára. Pongrácz Sándor.

J. Popovici: Rumänische Dialekte I. Die Dialekte der Muntenī und Pădurenī im Hunyader Komitat (Halle 1905. Niemeyer). — Dialectele române (Szeben 1904. Érseki nyomda).

szerelmes, figyelmes ab obsoletis verbis *szorgalmik, alkalmik, kellemik, figyelmik.* S ez nem is volt olyan képtelenség, mert a **kellemik* igére a régi *kellemő* és *kellemet* alakokból is következtethetni (a *kellemetre* nézve vö. Elvonás 48. és 67. l.), a föltett **szorgalmik*-féle igealakok közül pedig egy csakugyan sokszor előfordul nyelvemlékeinkben: *félelmik, megfélelmik*, i. *félelmik* alatt a NySz.-ban. — Szily Kálmán magyarázatát mi is sikerültnek és meggyőzőnek tartjuk, de tkp. csak néhány ilyen melléknévet lehet a tagadó párja analógiájából magyarázni: *alkalmatos, szorgalmatos, szemérmes, irgalmas, kegyelmes*, ezek közül az utolsónak ellentéte, a *kegyelmetlen*, nagyon ritka, az *irgalmas* pedig a régi nyelvből nincs kimutatva, a *kegyelmes* is igen ritka (a *szorgalmatlan* is sokkal ritkább a *szorgalmatosnál*; *félelmetes* először Ball. 1872? és jelentésénél fogva nem is felel meg pontosan a *félelmetlennek*). Azt kellene tehát föltennünk, hogy már az *irgalmas* és *kegyelmes* is tkp. az *alkalmatos, szorgalmatos* és *szemérmes* mintájára, nem pedig a saját ellentétük analógiájára keletkezett. Ámde a *szemérmes* maga nemcsak az ellentétes *szemérmetlen*, hanem a rokonértelmű *alázatos* példájára is formálódhatott, és még inkább a *szerelmes* a régi *szeretetes* hatása alatt (*szerelmetlen* alig is kerül elő). — Vannak még más szabálytalan *-atos etes* végű melléknévek is. A kódexek *keservetes* szavát Schmidt Győző a régi *szenvedetes* analógiájából magyarázta (NyK. 24:213; vö. még *keserületes* NySz.), de hatással lehetett rá az ellentéte is, a régi *örömetes*. Emez viszont nem lehet közvetlen az *öröm* főnév származéka, hanem alkalmasint a rokon *örvend-et-es* példáját követte, sőt követhette a rokonértelmű *kellemetes*-t is. Ezekből magyarázódik a *gyönyörvetes* is (Pintér: Népmesék 71, 72) a palócz *gyönyörves* mellett. — Említsük még meg a *készületlen* példájára képzett *készületes*-t (MA. szava) s legújabb irodalmunkban a *kifogástalan* nemzette *kifogásos*-t. — Az *alkalmatos* analógiájának továbbterjedésével alakult az *alkalmaztat* ige helyett *alkalmaztat* egy 17. századi írónál, NySz.

A szerkesztőség.

MAGYARÁZATOK, HELYREIGAZÍTÁSOK.

Adatok a *ž* hanghoz. Gombocz Zoltán mutatott rá (Ny. K. 34:238), hogy hangjaink eddigi fejtegetéseiből, tehát a magyar hangok eddigi táblázataiból is hiányzik a *j* zöngétlen párja a *ž*, (görög *χ*, német *i-ch*, *e-ch*, *ö-ch*, *ü-ch*), mely a *k*, *p* végű igék felszólító módjának második személyében keletkezik előreható hasonulással a zöngés *j*-ből. Az említett *rakj*, *lopj* adatokat kívánom még a következőkkel kiegészíteni. Ilyen *k* végű igék *ž*-s alakjai: *bőkj*, *csukj*, *gyakj*, *lőkj*, *pőkj*, *rakj*; — *p* végűeké: *csapj*, *csípj*, *harapj*, *kapj*, *kopj*, *lepj*, *lépj*, *lopj*, *tépj*. — Ezekben az alakokban mindenütt *ž*-t ejtünk; mihelyt azonban a *j* szótagkezdővé lesz, az előtteálló zöngétlen hang hasonító hatása megszűnik: *csap-jon*, *lép-jen*. A *t* végű igékben a *t* a személyrag *j* hangjával vagy *ss*-be (*láss*, *vess*), vagy *cs*-be (*szács*, *tács*, *roncs*, *tanács*) olvad össze. Valószínű, hogy eredetileg itt is *tj* > *tž* > *ts* > *cs* vagy > *ss* volt a hangváltozás fejlődése. — Más esetekben a *t* + *j* mindég *ttž*-nek hangzik: *tanítja*: *tanítja*, *állítja*: *állítja*, *látja*: *látja*, *vetjük*: *vetjük*. — Még szembe-
tűnőbb a *rakja*, *apja*, *csapja*, *kapja* stb. némely dunántúli ejtésében: *raktya*, *aptya*, *csaptya*, *kaptya*; itt a *j* a zöngétlen *k*, *p* zárhangok hatása alatt kétszeresen hasonult. Először zöngétlenné lett: **apž*, **rakž*, azután a *ž*-hez legközelebb álló zárhanggal is bővült: *aptž*, *raktž*. — Az *-tt* igeképző is eredetibb *-oxt*, *-ēxt*, *-ōxt*-re utal (vö. TMNy. 392, 432, 465; Szinnyi NyK. 31:470). — Ugyanezt a *ž* hangot ejtjük *h* helyett ezekben: *ihlet*: *ižlet*; ? *enyh*: *enyž*; *bolyh*: *bolyž*. Mint egyéni kiejtést hallani gyakran az *eh*!: *ež*! *haj*!: *hajž*! *vajh*!: *vajž*! indulatszókban; még *j* helyett a *hja*!: *ža*! indulatszóban is. A kódexbeli *ehnyeit* (*ehneit* MünchC., *ehneyt* CornC., *ehnyt* ÉrdyC. MargL. Pesti: Fab.) is csak így hangozhatott: *ežnyeit*, *ežnyét*. — A zöngés gutturalis spirans *ɣ*-nek megfelelő zöngétlen *χ*-ra (német *a-ch*, *o-ch*, *u-ch*) mai nyelvünkben nem tudok példát; a régiségben talán *zoboducha*: *szabadocha* HB. és hasonló; vö. még Melich fejtegetésével NyK. 34:132.

TOLNAI VILMOS.

Pedig* E köztöszó kódexeinkben többnyire így van: *kedig*, *kedég*, s tulajdonképp ebből az időhatározóból rövidült: *ekkedig*, mely régi nyelvünkben a. m. eddig. Tehát pl. »az éj elmúlt, a nap kedég elközelgetett« (ÉrdyC. 3) = az éj elmúlt, a nap addig, vagyis azalatt elközelgetett (hasonló időhatározóból fejlődött az ellentétes *azonban* kötöszó, továbbá a német *indessen* s a francia *cependant*). De hogyan lett ebből a *kedig*-ből *pedig*? A *kedig*-től egészen függetlenül volt nyelvünknek egy 'csakhog' jelentésű szócskája: *penig*. Erről azt mondja Sylvester gramatikája: »Particula *penig* adverbium est optandi in nostro sermone, qua pro *autem*, *kedig* vel *kediglen* vulgus imperitum

* A Magyar Nyelv új kiadásából.

solet uti. Dicimus enim: opto quod adveneris: *penig el iúttel* etc. Neque enim est adverbium huius ordinis apud Latinos, quo nativam huius particulae significationem exprimere possis.» (Corp-Gram. 72). — Így olvassuk még Faludinál is: *Penig hogy* tudom, felén túl vagyunk a veszedelemnek, mikor előre megsajdítjuk (Fal. 15.; az olasz eredetiben: »*Benissimo; un pericolo preveduto e mezzo schivato*«). Úgy gondolám, hogy már gyomrába hordott a kemény orosz lány, *penig hogy* másként esett (uo. 715; mintegy: jól van hogy másként esett, v. csakhogy másként esett; vö. MKötőszók 1:141).

Mivel ez a *penig* mind jelentésben, mind pedig hangzásában némileg hasonlított a *kedig* kötőszóhoz, a 16. század elején — mint Sylvester bizonyítja — elkezdték a kettőt egymással fölcserélni. Ez a vegyes használat okozta azután, hogy ez a két szó a kiejtésben is kombinálódott, a hangjaik összekeveredtek s így keletkezett a mai *pedig* alak (*kedig* × *penig* > *pedig*).

SIMONYI ZSIGMOND.

Két szólás magyarázata. »*Kitették a szűrét.*« Az Alföldön régebben szokásban volt, hogy a házasulandó legény czifra szűrben, — mely elengedhetetlen volt — ment el »háztűznézni«. — A konyhában felakasztotta szűrét, s ő bement s beszélgetett a házbellekkel. Ha távozott s látta, hogy a szűr le van akasztva a szegről s künn van az eresz alatt, akkor oda többet be nem szabad volt mennie a legénynek. Innen: »*Kitették a szűrét.*« (Szentcs.)

Ez a mondás: »*Majd kifejlődik mint a Bodócs zsemleje*« Pest s Csongrád megyében igen el van terjedve (különösen Kecskeméten). Ez egy Bodócs nevű kereskedőnek volt a mondása, ki a hozzája járó vevőnek ha zsemlijét kicsinyelte, mindig azt mondta: »*Majd kifejlődik.*« Innen: *Majd kifejlődik m. a B. zsemleje.*

BENKÓCZY EMIL.

Úgy él, mint a Toldi Miklós lova. (33:243.) Ezt a Baja és Szekszárd vidékéről közölt szólást, úgy látszik, országszerte ismerik; hallottam a palócok közt is, Göcsejben is, meg a Kis-Kunságban is; legújabbán meg a Csallóközben. Merem állítani, egyik legrégebb magyar szokás-mondás. Bizonyosan egykorú a Toldi-mondával.

Uo. Átkozódások: *natrabula* egyen meg ... Ez *nadragulyát* jelent.

BELÁNYI TIVADAR.

Ezt a szóláshasonlatot Dugonicstól kezdve minden közmondás-gyűjtemény közli több változatban: »*Élődik, tengődik, mint T. M. lova a szeméten, az árokban; más szemeten él, mint a T. M. lova.*« Értelme, hogy nyomorog. A Toldi-hagyomány eddig ismert változatai nem igen magyarázzák eredetét.

A SZERK.

Konstanczinápoly, Konstantinápoly (Nyr. 33:112) párja a keresztyén és keresztény-nek. Az elsőket a reformátusok, az utolsókat a katolikusok használják. Konstanczinápolyt először Salamon Ferencztől 1874-ben hallottam.

LAUKÓ ALBERT.

Vö. *constancynapoly* ÉrsC. 361. s már régi forrásokban is. Pázmányból említi Bárdos R. Nyr. 21:303, Beöthy Zsolt munkáiból Bódiss J. 21:566. Bódiss ott már ezt is említi: »Lehetséges, hogy a *Konstancius* személynév v. a rövidített *Konstanc* városnév c-je mozdította elő a föntebbi kiejtést; mert az élő beszéd bizonyára nem vetett számot azzal, hogy *Constantino-polis* eredetű a görögök s később a törökök híres városának a neve.«

A SZERKESZTŐSÉG.

Várdán (Nyr. 33:369). Gyulai Pál ellenkezőleg úgy véli, hogy ez nem a német *Wardein*, hanem a *Petrus Vardanus* vagy *Varadinus* magyarosítása akar lenni (Katona J. és Bánk bánja 1883).

KROPF LAJOS.

Gyulai Pál csakugyan azt írja munkája 127. lapján, hogy »IV. Bélának egy 1237-ben kelt oklevele szerint . . . a pétervárad uradalom Péteré volt. Ez oklevélből azt is következtethetjük, hogy Pétervárad Pétertől vette nevét, s midőn Katona tragédiájában Bánk Pétert egy helyt *Várdánnak* szólítja, ez, ha nem a német *Wardein*, csak a *Petrus Vardanus* vagy *Varadinus* magyarosítása«. — Péterfy Jenő is azt mondja Bánkban-kiadása jegyzetében (60): »*Várdán* = *Petrus Waradinus*. Így idézi gyakran Katona I. Hist. crit.-ban.« — Ámde *Vardanusnak*, mint Gyulai állítja, aligha mondja Katona István. *Varadinus*ból pedig *várdánt* nem csinálhatott Katona.

SIMONYI ZSIGMOND.

Izzasztó, páhó. (33:415.) Tökéletesen igaza van Bérczinék, de — nekem is. Miért? Azért, mert csakugyan annak a hónaljba (ingnél), ülepbe (gatyánál) tett — Kemenesalján négyszélű — vászon-darabnak volt csupán eredetileg *páhó* a neve. De ma már a gumiból hónaljba való is *páhó*, de ez már *gumipáhó*. — Hogy hogyan lehet ez? Furcsább analógiával magyarázom meg. Éppen a *gatyáról* jut eszembe. Ugy-e bár, a gatyá csak férfiviselethez tartozik? Aztán mégis ráfogják a tollaslábú csirkére, galambra, hogy *bocskoros, gatyás*. A lábszáron levő tollra ráfogják, hogy *gatyá*, a lába ujjain levőre meg, hogy *bocskor*. Aztán az ilyen ráfogót még sem *páhóják* el azért az állításért . . . Pedig ez igazán *izzasztó* volna!

SZTROKAY LAJOS.

Brassó. Milyen messze esik Brassó a borvízforrásoktól? E kérdéssel foglalkozik a *Nyelvőr* legutóbbi számában Horger a

Brassó név etimológiájával kapcsolatban. Azon eredményre jut, hogy »a Brassóhoz legközelebb eső borvízforrások, Előpatak, Bodok és Zágón a táborkari térkép szerint mérve, légvonalban 23, 40 és 42 kilométernyire vannak tőle: elhihetem-e, hogy valamikor Brassót is ahhoz a vidékhez értették, a mely állítólag a **boros-jótól* kapta volna nevét?»

Legyen szabad ide írnom egyszerűen, minden megjegyzés nélkül *Evlia Cselebi* XVII. századbeli török utazó Magyarországi utazásainak (ford. dr. Karácson J. kiadta a M. Tud. Akadémia) e kérdést érintő adatát (145 lap): »... én szegény is elindultam Fogaras vára alól s 7 óráig menve a *Brassó folyó* partján állapodtunk meg. E folyó Bogdán és Erdély hegyeiből ered s Fogarashoz közel a nagy Olt folyóba ömlik. *E helyen Brassó nagy városa van...*»

Quid multa? Majd eldöntik az olvasók ennyiből is, hogy hány pénzt ér az a túlhajtott okvetetlenkedés!

FIÓK KÁROLY.

Evlia Cselebi uram, a kedves hazudozó (a ki Brassó városáról is azt füllenti, hogy hetven temploma van s mindenikben kétszáz ladika [oláh püspök] és érsek tartózkodik!) nyilván összetéveszti *Brassó* nevét a (nem borvizes) *Barcza* folyó nevével.

H. A.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

Kitétel. Mindenfelé, a Nyr.-ben is, gyakran találkoztam evvel a szóval. Nekem mindig idegenszerűnek tetszett. Igazam van-e?

F. Kitétel (kifejezés' értelmében) eddigi tudomásunk szerint először 1823-ban kerül elő Márton József szótárában és Verseggy hibáztatja (NyUSz). Nyilván a *kitesz* ige származéka, mert ez ugyanilyen jelentésben már előbb előfordul: »Kitenni magyarul. Hungarice exprimere, interpretari« (SL. 1808). »Nem tudom, mint teszi ki Wieland a pituita-t« (1810. Kaz:Levelez. 8:102). — Idegenszerűnek nem mondhatjuk, se a németben, se a latinban nincs olyan kifejezés, melynek szolgái utánzása volna (a latin *exponere* néha közel jár ugyan, de sohase egészen egyértékű az *exprimere* szóval).

Panaszkodni valamire. Helyes-e a *-ra, -re* raggal való kapcsolata a *panaszkodik* igének abban az értelemben, melyben Beöthy Zs. használja: Így történt, hogy ő (Erdélyi János) 1847-ben *A magyar népdalról* írt alapvető értekezésében panaszkodott a magyar népdal szegénységére« (Greguss és Beöthy: Magyar balladák, Jeles írók isk. tára, Franklin t., 22. l.)?

F. Igaz, rendesen csak emberre szoktunk panaszkodni, ellenben dologról. De azért valamire való panaszkodás is előfordul, igen jó írónál is, pl. Ennek parasztos együgyűségére panaszol és udvartalan erkölcsére (Gyöngy:Cupido 21). Egészségre folyvást

panaszskodik (Arany J. életéből 198). Talán valami árnyalati különbség is van a két kifejezésmód közt, a második minden esetre a 'valakire panaszkodik' analógiájára keletkezett. Hasonló eset az, hogy régente különbséget tettek a két szerkezet között: *valakitől*, de fél *valamin*; ma pedig az elsőnek hasonlóságára a másodikat is így mondjuk: fél *valamitől*.

A SZERKESZTŐSÉG.

VÁLASZOK A SZERKESZTŐSÉG KÉRDÉSEIRE.

(Nyr. 33:364.)

1. (Szók használata:) *Építlíkül*: elver Dereske; ellábal, elfut Borsos-Győr; *zsompor* kenyérszakajtó-kosár (az egész pápavidéki nyelv.); *zegérnyés üdűő* Vinár, Dereske, Nyárad, Lak, Nóráp, *zegérnye üdűő* Békás, Csót: zimankós, fergeteges, hófujásos idő; *tohonya*: lusta Marcaltő, Vinár, Békás, Dereske, Lak, Nóráp. (Pápa vidéke.) Beke Ödön. — Kemenesalján használatos: *ködlík*, rokon jelentésű a *ködöl*-l, de míg a *ködöl* alanyos használatú, a *ködlík* alanytalan, akárcsak villámlík, pl.: Juj, de nagyon *ködlík*; de: Uk-ködű a pipád, mind a Somló (hégység), mikor essűt érez. *Gyökcent*: zökkent és közösül. *Hérdál*: elpocsékol. *Szotyorodik*: mellé telepedik, még pedig szorosan, közel, a lábára ülve. *Cipákol*: szipákol. *Zsombor*: szalmából kötött kenyértészta kosár. *Zegérnyés*: zimankós (zegérnyés zimankós tehát egyet jelent), *dorozsmás*: nagyszemű darás, érdes meg haragos, morgóskedvű; *áporodott kedvű*: savanyú, kesernyés kedvű, *tohonya*: igen lusta; Komárom vidékén *pitlikül*: sokat beszél össze. Sztróka J. Lajos. — *Jeszteget* = megfélemlít, megijeszít. — *Herbál* = nyírbál, elnyírogat posztót v. papírost. — *Pitlikel*: elillan, eloson, észrevétlenül eltávozik. — *Dorozsmás* = reszelős. Dorozsmás a kéz, mikor vizesen kifujja a szél. (Belső-Somogy.) Török Istv. — Kisbér vidékén (Komárom m.) *cipákolni* szoktak, mikor pipára gyujtanak. A többi ott nem hallottam. Székely Artúr. — A *jeszteget* szót a göcseji nyelvjárás használja; a *gyökcent* formát nem, hanem rokonát használják Hontban a palócok a fejbólintás, fejbiccentés szinonimájaképen: »Még csak a fejit s *gyökintette* még.« (Nem köszönt.) A *cipákol szipákol* alakban jelent tubakolást is, meg dohányzást is: »... és lomhán *szipákol*.« (Petőfi: A pusztá télen.); *szotyorodik szontyorodik* alakban ismeretes Hontban, Barsban, meghunyászkodik, megjuhászkodik, megkompododik értelemben. Ez az utolsó csakis a *bika* vagy döfös ökör s tehén elcsendesedésére használatos. Ugyanott *teleivakodik* a vízbekerült tárgy, a mely átázik. *Dorozsmás* dorozsmás alakban a Göcsejben érdest, durvát jelent. Belányi Tivadar. — Új faedény használatba vételekor mondják: »Ne tarts benne sokáig vizet, mert tele *ivakodik*.« (Gödöllő.) Gönczi Miklós. — Egyedül a *pitliköl* szót ismerik: Né pitlikőj má! Jelentése: sok haszontalanságot vagy felesleges dolgot össze-

visszabeszél. (Zenta) Teleky István. — *Pitliköl*: ácsorog, vára-
kozik. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — *Ködlik* (inkább *ködöl-
lik*) az idő ősszel; vagy a hegy esős időben. Ködöllyik a Mátra,
esseő lössz hamarosan.* *Teleivakodik* helyett ezt mondják: *telesziva-
kodik* = víztől megdagad p. o. a szétszáradt faedény. Sose bántsd,
tëdd a vállóba, régvélyig ím teleszivakogyik. A többi ismeretlen.
(Felsőborsodi és mátraalji palócz.) Borsodi László. — »Jesztége-
tik a gyermekek egymást a cigánynyal, hogy elviszi.« (Homoród-
Almás.) — *Meggyám-bász*. Nagyajtán (Háromszék várm.) használják:
»Úgy meggyám-bászta a hajamot hogy!« megtépte. — *Áporodott kedvű*.
Árkoson (Háromszék várm.) használják, a. m. zavart, szórakozott,
bús. Mondják: »Mégáporodtál-ë, hogy aszt sëm tudod mit csinálsz,
v. beszélsz?« Kriza Sándor. — *Jesztéget* köznyelvi jelentésében
használatos; *gyökkent*, *gyökkenget*: 1. biccent, biccenget, libbent a
sánta, 2. ültében szundikálva bólingat; *cipákol* itt: *szipákol*: pipáz-
gat, az orrát fel-felszivogatja a gyermek, a náthás ember; *meggyám-
bász*: megtépász, meglökdös és megránczizál, leteper és meggyomroz;
(zegernyész nélkül) *zimankó*, *zimankós idő*: fergeteges havazó; *áporo-
dott* szokottabban *csámporodott kedvű*: savanyó, fanyar, rossz kedvű;
a többi itt ismeretlen. (Udvarhely m. Bethlenfalva) Paal Gyula.
— Használják ezeket: *pitlikel*, *elpitlikel* = odébáll, szégyenszemre
elpárolog; *dorozsmás* = érdes, reszelős felületű vmi; *áporodott*, de a
kedv jelzésére sohasem, hanem romlófélben levő élelmiszerre, tejre,
tojásra; *zimankós* = zivataros; *cipákol* h. szipákol (szutyakol), pipál;
herdál, *elherdál* = elprédál; *szontyorodik*, még inkább *elszontyorodik*,
kontyorodik = elszomorodik (kontyuru = szomorú); *tohonya* = lusta,
iromba, mohamed-ember. (Tolna m. Némedi.) Némedi Dezső.

2. (Szó k használata:) Kemenesalján mondják: *csirág*: a
szív-levelet magával hozó hajtás v. ág. A többit tudtommal nem. Sztró-
kay Lajos. — Kisbér vidékén (Komárom m.) nagyon közönséges és
nagyon gyakorta hallható szó az *ágylepedő*. A többit a nép szájából
nem hallottam. Székely Artúr. — *Ágylepedő* a. m. ágyterítő.
(Tolna m. Némedi.) Némedi Dezső. — *Sérvése* van az ódalán, a. m.
daganat van az ódalán. (Zenta.) Teleky István. — Az *ág-
lepedő* Hont és Bars palócai közt általános összetételi forma; *elle-
dés* elletés alakban ugyanott a szőlővesszők elültetésének munkáját
jelöli, sőt magát a fiatal szőlőterületet is, a mely e munka eredmé-
nye: »Az idén még nem szüretölünk, mer az a két kapás kis sző-
lőnk csak egy esztendő *elletés*.« Ebből az igealak *ellet* és nem *elle-
dik*. András ténnap egész nap *elletett* az Eresztvínyen (szőlőhegy
dülője). — A *sérv*-et Hontban *sérés*-nek hívják. Belányi Tiva-
dar. — *Ágylepedő* vagy csak *lepedő*: az a vászon lepedő, a melyet
a derekaljra teritenek. *Sérv* és *sérves* h. *sérés* és *séréses*. *Sérés*:
belső (lép, máj) daganat. *Séréses* az, a kinek ilyen belső daganata van.

* »De *ködlik* lelkemen mégis titkos bánat, Melyből majd fekete, nehéz
felleg támad.« Tompa Alföldi képek III. 1. A szerk.

(Felső-Borsod, Mátraalja.) Borsodi László. — A *lomb* szót nem használják, de mondják: *lombol* a tűz = csapkod, nagy lángot ereszt. (Besenyőtelek. Heves várm.) Berze Nagy János. — *Ágylepedő*. Homoródalmáson (Udvarhely várm.) Nagyajtán, Árkoson (Háromszék várm.) Kövenden, Várfalván (Torda-Aranyos vm.) az egész Székelyföldön használt elnevezése annak a lepedőnek, melylyel az »összevetett« ágyat vagy csak a »vetett« ágyat le szokták takarni. Az alvásra elkészített ágy »meg van vetve« ebben a dérekaljon használt *lepedő*: *ásólepedő*, a paplanon használt lepedő *paplanlepedő* elnevezéssel használatos. (Homoródalmás.) — Homoródalmáson (Udvarhely várm.) mondják: »Szegénynek sérvése van.« »*Szepe ló*.« Kövenden (Torda-Aranyos) mondják a nyugtalan, ijedős természetű ló felől. Kriza Sándor. — *Ágylepedő*, *ágyterítő*, *ágytakaró* névvel nevezik azt a színes szőtesből v. kartonból v. gyolcsból való nagy lepedőt, a melyet kizárólag a nagy-ágy v. vetett-ágy terítőjéül használnak. (Maros-Torda m. Maros-Keresztúr.) *Lomb*, *sejlik*, *segestye* és *segestye* (sacrarium), *sérv* helyett *sérvés*, *sérves* helyett *sérvéses*; a többi itt ismeretlen. (Udvarhely m. Bethlenfalva.) Paal Gyula.

3. *Gügyü* mindig hosszú hangzóval: *gügyü*. Jelentése csakis: házasságközvetítő. (Zenta.) Teleky István. — *Gügyü* ritkán használt szó, egyetlen jelentése: *gugyi*, pálinka, közönségesen rossz pálinka. (Maros-Vásárhely.) Paal Gyula.

4. *Könyék* Kemenesalján mind a két alak járja, de személyraggal csak a *könyök*, a többi raggal rendszerint a *könyék*, pl. *könyököm*, de *könyékbe*, *könyékre* stb. Sztrokay Lajos. — Többnyire *könyék*, de *könyököm*. (Tolna m. Némédi.) Némédi Dezső. — *Könyék*, de *könyököm* (Fehér m. Nagy-Perkáta). Baranyai Zoltán. — A *könyék* szót ejtik. Pl. *Könyéken ütötte*. (Gödöllő.) Gönczi M. — A *könyök* h. használják a *könyék* szót, de személyragozva így nem mondják. (Zenta.) Teleky István. — *Könyékre* fordított ház, mely sarkon épült két utcasorra. De: *könyök*, *könyököm* stb. (Bajmok, Bács m.) Révész Ernő. — Itt csak *könyök*-öt mondanak. (Udvarhely m. Bethlenfalva.) Paal Gyula.

5. *Törve bab*: erősen főzött s kanállal a főzőfazékban összetörött babfőzelék. Ténnap én is törve-babet csinátam. A többi nem használatos. (Felső-Borsod, Mátraalja.) Borsodi László. — *Törve bab* ismeretes. (Gyöngyös-Halász Heves m.) Nagy József. — A *törvebab*-ot egész Heves vármegyében használják és eszik. (Besenyőtelek. Heves várm.) Berze Nagy János. — *Törve-bab*, *nyitva-szemmel*, *halva-szerrel*-féléket itt nem mondanak, hanem nagyon ritkán igen ilyet: *unva-formán*, *sírva formán*, *kaczagva-formán*, gyakrabban így: *kelletlenül* v. *kénytelen-kelletlen* v. *immel-ámmal*, *síró-formán*, *kaczagó-formán*. (Udvarhely m. Bethlenfalva.) Paal Gyula.

6. Huszanegy. Mondják Homoródalmáson (Udvarhely várm.) »Huszanéggyeztünk« (kártyajáték). — »Régente a dulló (ma: szöga-

biró) meghuszanótította a tolvajokat, mostang megkoronázza» (Pénzbírsággal bünteti.) Kriza Sándor. — Mondanak *huszanegy*et is, *huszonegy*et is. (Udvarhely m. Bethlenfalva. Maros-Torda m. Kaál.) Paal Gyula.

7. *Kék, níz, típ, píz.* A *píz* a honti és barsi palócok közt kizárólag dívó ejtés. A *típ* még *tép* ejtéssel sem közkeletű szó ezeken a vidékeken; csakis a *tépés* szóban hallottam, ez persze itt is sebkötésre való. Belányi Tivadar. — Gyöngyös-Halászon (Heves m.) *píz*; *kék* és *kék* váltakozik, de *néz* és *tépáz*. Nagy József. — *Kék, níz, píz* Gyöngyösön járatos s a *kíkes* Besenyeiteken is. Berze Nagy János. — A *kék* és *pénz* szavakat mindig *kék*-nek és *píz*-nek ejtik. (Zenta) Teleky István. — Bajmokon (Bács m.) *kék, níz, típ, píz*: bár a nyelvjárás nemíző. Révész Ernő. — *Píz* (Gödöllő). Gönczy M. — Itt csupán a *kékes-szürke* szarvasmarhát meg *kecskét* mondják *kíkszőrű*-nek, minden egyéb *kék*, ha *kék*; *níz, típ, píz* itt nem járatos. (Udvarhely m. Bethlenfalva) Paal Gyula. — Tolna m. csak Sár-Szentlőrinczen hallani, de inkább csak az öregektől: *kék, níz, típ*. Némédi Dezső.

8. Aki. *Akki ide gyün szög, az a cságot'észeg.* — *Csak addig is nyissa ki a zajt'ót, hal lássom még, akki atyafjam it va*. (Pápa vid.) Beke Ödön. — Kemenesalján csak ezt az egy alakot hallottam: aki azon a szögön van gyűrű, a 'léssz a 'üejjé. Sztrokay Lajos. — A következő formát hallottam: Aki az úján vót gyűrű, azt vesztette el. (Zenta) Teleky István. — Az ilyen formán szerkesztett jelzőmondatok: Aki korán gyön fog, nem lessz állandó; akit tavaly ölteónk gyisznaót, két másán is feleő vaót benné — közhasználatuak. (Felső-Borsod, Mátraalja) Borsodi László. — Nálunk szokott szerkezetek: *Aki vót még papunk, mind rossz vót. Akit én láttam ökröt, az szép vót. Akit összetörté tojást, fizessz még!* (Heves m.) Berze Nagy J. — A rendes helyzetű jelzőmondatok mellett a székely tájnyelvben sem szokatlanok az ilyenforma jelzőmondatok. (Udvarhely m. Bethlenfalva) Paal Gyula. — Ez a szerkezet nagyon gyakori. (Tolna m.) Némédi Dezső.

9. A fűtermő helyek elnevezései: *rít, legellő, páskom* (közös legelő), *disznójárás, tehénjárás.* A *rítén* a kaszálni való fű terem. (Pápa vid.) Beke Ödön. — Kemenesalján: *kaszálló, rít, legellő, berék.* A *berék* nedves, vízjárta, lapos hely, a *rít* magasabb, dombos, szárazabb térség. *Kaszálló, legellő* van a *riten* is, *berékben* is, mert ahol csak kaszálnak az *kaszálló*, ahol legeltetnek, az *legellő*. Sztrokay Lajos. — Általánosságban csak így mondják különbség nélkül: a *kaszállóm*, vagy a *rétem*. — De a falu más-más részén levő fűtermő helyeknek következő elnevezésük van: *csörgető*, mert itt csörgő fű van, (így nevezik a jobb minőségű fűvet), *szóródomb* (itt szőrös fű van); a többi elnevezés már inkább az illető helynek sajátos neve, s nem függ össze azzal, hogy ott kaszálé

van: *egres* (nagy egerfák vannak rajta), *fisztó* (fűzfák vannak a réten), *fenék* (legalacsonyabb hely), *nyelvek* (hosszukás alakú rét), *gulács* (arra jár a gulya), *úrgetag*, *homórud*,* (dombos, hepehupás), *derma* (mocsaras). (Külső-Vath, Veszprém m.). Szegleti István. — *Fenyér* a gombos lóhere. (Tolna m.) Némédi Dezső. — A fütermő helynek *kaszálló* és *gyép* elnevezése ismeretes. *Rétnek* a Tisza mellett levő alacsony, vizenyős talajt nevezik. (Zenta) Teleky István. — Bajmokon (Bács m.) *kaszálló*, *sömlék*, *gyöp*. *Legelő*, ha nemcsak megterem rajta a fű, hanem állandóan rá járnak legeltetni. *Rét* = nádas, bár lehet a nád mellett fű is. A rét legelőnek nem alkalmas. Van a község alatt egy füves, nádas, kákás, vizenyős darab, *Livoda* a neve, de Bács megyében egyebütt is így hívják az efajta vizenyős földet. Révész Ernő. — Fütermő helyek: a réten szénát termelnek, azután *sarjút* (Hontban, Barsban serenget). *Kaszáló* az olyan fütermő hely, ahol a nyári takarmányozáshoz szükséges fűvet azon nyersen, mint zöld takarmányt (teszem a fejéshez) vágják és használják fel. A *legelőt* nem kaszálják, csak leetetik. A *pázsit*, *pást*, *paskom* (Hont-Bars) rendszerint a község közelében, a belső határban fönttartott füves hely libalegelőnek (olykor juhnak) szánva. *Ebes* bozótos, locsogós, zsombékos rétség. Belányi Tivadar. — *Rét*, *kaszáló*, *legelő*, *pázsit*. A tulajdonképpeni rét: a melyet kizárólag kaszálónak használnak. Első ízben szénát, másod ízben sarjút kaszálnak rajta. A második kaszálás után felszabadul legelőnek. A *savanyú rét*: vizenyős rét, a mely csekély értékű takarmányt terem. A palócz inkább *sémlyékés*- és *csincsás rétnak* nevezi. (Mátraalja, Felső-Borsod.) Borsodi László. — *Kaszáló*, *szénafű*, *kert*, *rét*, *berek*, *tanórok*, *gyep*, *pázsint*, *paré*; *láz*, *hóalj*, *szállás* (erdei kaszálók), *falufüve* (az egész falu közös, erdei kaszálója), *legelő*. (Az erdei legelő mindig kaszáló, néhol az a mezei is, de van kaszálóból és szántóból álló mezei legelő is: a hármashatár ugar része azaz a nyomáshatár.) A rét rendszeren falu közelében levő, soha föl nem szántott, minden évben dús fűvet termő, nagyobb kiterjedésű sík tér, a melyen évenként kétszer kaszálnak. (Udvarhely m. Bethlenfalva) Pál Gyula. — Homoródalmáson (Udvarhely): *kaszálló*, *pallag*, *sátés*, *sáss*, *szikonyos*, — *láz* (a hegylejtőknek téres és vizenyős fütermő) helyei. A hol évenként a széna után sarjút is termelnek, az nagy ritkán *rét*; a *kaszálló* és »pallagos hej» gyakoribb elnevezés. — Az erdők között fekvő, szénatermelésre használt tisztás helyek: *erdei kaszáló*, *avaros kaszáló*, *szőrfüves kaszáló*; — *régi kaszáló* kevés van nálunk. — »Savanyó rét«-et a székely nem ismer, de *csengőkórás*, *zászpás*, *vizényős*, *honsokos* (vakondturásos) rétet annál többet. Kriza Sándor.

Pótló válaszok. Nyr. 33:182. 1. Mi vidékünkön általában mindig így: 'én hoztam a legtöbb fát', 'ő viszi a legnagyobb szerepet a városban'; 'Hm bizony egy pár évvel előbb paraszt volt és

* *Homoród*? — A szerk.

most 3 tartja a legnagyobb puccot a városban' (így szóltak le egy jómódba jutott földmivest.) 2. Mondják gyakran, de mindig -ik-kel: *legfősből, legásóból, legszűbből* stb. 3. *Rozsan* általánosan használatos; többször ikesen is: 'Egyszer csak megrozsanik a fa a nagy friszelés közbe'... hallottam egy favágótól. *Züllik (zürlük)* sohse jelent: 1) erkölcsi és anyagi tönkremenést; ide tartozik ez a kifejezés is: 'elzüllik az apai háztól'; 2) jelent féktelen, különösen éjjeli, vagy több napra terjedő mulatást, tivornyázást: egész éjjel *züllöttünk*. 5. *Hasonlít* használatos 1) *tárgy nélkül*: *vlkihez* a. m. hasonló vlkihez, ráüt 'azt formázza', 2) *tárggyal*: *vlkit vlkihez* (comparare). — *Feltolni magát* jelenti a magasabb rangúak közé való befurakodást; gyakoribb a reflex. alakban: *föltolakodik* (érdekes kifejezés: *ide-, fölbe-*) *tolja a képét* a. m. szemtelenül ide (föl, be) mer jönni. — 6. Mondják mind a kétféleképen, de mindig rövid *ü*-vel: *gyüllik, fülük* v. *gyül, fül*; azonban *hüllik* sohse, hanem mindig *hül*: 'meghül az étel, kihül a kemence' stb. 'Meggyüllik a seb' kifejezésben mindig ikesen hallottam. *Elváll, betel* iktelenül nagyon használatos, de kettős *ll*-el: *elváll, betell*. 8. Sz.-Fehérváron használják a következőket: *cicoma, csőr* (tréfásan száj helyett is: ne járjon a *csőröd* e. h. n. j. a százd); *iszos* általános emellett: 'eszős' is: juj de *eszős* ez az ecet' e. h.: csipős), *verseny, vita*. 9. Sz.-Fehérváron használják a következőket: *éber, éhü* (a milyen nagy *éhü* most ez a tehén, megenné a vasszeget is'), *szomju* (föld), *méltó, nyugtalan*. (Székesfehérvár.) Gondán Felicián.

(32:290.) Nálunk *lakhatyk, dógozhatyk*, de nem általános. Egerben előttem történt a következő eset: A palóc káplár haptákat komandérozott a póttartalékos tanítóknak. Köztük egy nagyon szomorú lehetett, mert mindig a földre nézett. Nem nézhette már a káplár sokáig, rákiált: *Ugyan mit néz abba ja szomoró fődbe! ... lakhatyk néég benné!*

(32:398.) A *ták* szót a mi népünk ismeri *folt* értelemben. Nótája is van róla:

Hogyha tudtad, mé nem mondtad,

Hogy a bocskorom kilyukad!

Tákot tettem vóna bele,

Kiteleltem vóna benne.

— Az *őszinte* szót igen ritkán használják, magam is csak egy párszor hallottam. Egyszer levélben írták nekem: *őszintéjen* mondja meg!

(32:399.) A szerk. kérdéseinek 10. pontját illetőleg: az első példákban az igekötőt, a többiben pedig a *nem* szócskát hangsúlyozzák egész Heves és Borsod vármegyében. Erősen meg vagyok győződve, hogy a Belányi és Komoróczy ettől eltérő adatai teljességgel lehetetlenek. (32:519.)

(32:579.) 5. Az eső változatait így fejezik ki: *lajhá, csöpörög, szemetél, szitá, pörmetéz, csapkod, döll, zuhog, szakad, füstöl*. Van *csendősső, lassú esső, pásztás* (ha a faluban esik, de a határban nem), *essősűk* (leereszkedett vastag felhő), ebből van a *félyhőszakadás*, s van még *országos esső*. Ha minden percen várható az

esés, azt mondják: *csüng a lába*. — A hó: *lepkéd, szádok* (szállong), *havazik*. A megfagyott havat *borhanyó*-nak nevezik. Képes kifejezések a hóra: *Fejér lovonn gyött még Szent Örzsébet* = Sz. Ö. napjára hó esett. *Kiszakadt a menyasszony dunnája* = sűrűn esik a hó. 6. A *gombár* szót így nem használják, de régebben viseltek *gombáros* kalapot, melynek gomba alakja volt. — *Kétedet kivetheted*, így nem járatos. De azt mondják: *kivettem a kétségemét* = meggyőződöm valaminek az igazságáról, megbizonyosodik vmiben. 8. A *ténkremégy, ténkretész, ténkrejüt* nálunk érdekes etimologizálással jár. U. i. falunk tőszomszédjában van Pusztá-Ténk. Urasági birtokokon fekszik, lakosai földesurak és cselédek, meg egy tanító. Ez a Pusztá-Ténk nálunk arról híres, hogy a kinek a határában birtoka volt, még mind *ténkremént*, elpusztult. Egész névsort tudnék összeállítani ottan elpusztult földesurak neveiből. S így nem csuda, ha a besenyei ember a *ténkrejüt, ténkremégy* kifejezéseket a *Ténk* szóval etimologizálja és magyarázza. Mondják azonban úgy is: *kimént hegysre* = elpusztult. Ennek érdekes magyarázata van. A földbirtok, mely rendszerint □ alakú, örökös, és vagy eladás útján eldarabolódik, megvékonyul vagy hegyes lesz, ilyen alakú: △, s mikor már nagyon hegyes lesz, *kimégy hegysre*. akkor rendszerint a gazdája is *kimégy hegysre*.

(33:182.) *Züllött tej*-nek nevezik nálunk a tehén ellésekor kifejt tejet, mely már legalább is egy hónapig bentállott a tehén tőgyében. Máskép: romlott, állott tej. (Besenyőtelek, Heves várm.) Berze Nagy János.

Lódám. (33:179.) Mészáros K. említi, hogy gyakran hallani: »Beleüt, mint *Lódám*ba a mennykő«, s hogy ennek magyarázatát nem ismeri. Én is hallottam ezt a mondást, de nem úgy, hogy *beleüt*, hanem hogy *megy, dül bele, mint Ladány*ba a ménkü. Arról mondták, a ki nagyokat iszik, sűrű egymásutánban. Bars megyében *Vámos-Ladányról* szól ez, a hova állítólag gyakran beüt a villám, de nem gyújt, mert *vizes ménkü*. A Ladány nevet Lodánnak ejtik, s úgy hangzik, hogy *Lodám*ba. Egyébiránt több Ladány is van Magyarországon, máshol tán még egyéb változatát is tudják ennek a szokás-mondásnak. [L. e. szólásról Dézsi Lajos közleményét Nyr. 29:274.] Belányi Tivadar.

A Magyar Nyelvőr szerkesztősége (33:361) kérdi, mi a palócz *csurimuri, kankuri*. Előre kijelentem, hogy nem a palóczok eredeti szava, egyszerű kacagató szó. 10—12 esztendő lehettem, szülőfalumba komédiások jöttek, s a kocsmá *devernájában* (nagy ivóház) komédiáztak. A vándorkomédiások figurákat mutogattak, az egyik komédiás neve *Csurimuri*, egy másiké *Kankuri* volt, de pusztá hatás kedvéért *csurimurikankuri* szót is kiabáltak. Ezt a szót akkor először és pedig vándorkomédiástól hallottuk, de a komédia hatása után kacagatónak a falubeli fiatalság is, kivált míg feledésbe nem ment, gyakran hangoztatta. Így fészkelődött bele a palóczság beszédebe az idegen *csurimuri, kankuri*. Borbás Vincze.

IZENETEK.

K. M. A *szókinsz* szó tudunkra először 1844-ben fordul elő Sz[uppán] Zs[igmond] Magyar Nyelvtanában 1:14. Szótárban Ballaginál először csak 1874-ben, Német-m. Pótszótárában.

T. I. *Tud- és tapasztalatlan* az id. h. csak tréfából van így írva. A *dicsekhet* és *cselekhet*, melyet Széchenyiből idéz, a régi *fekhetik*, *alhatik*, *haraghatik*-félék mintájára van képezve (TMNy. 264. 272). — Azokat a színnéveket érdekes és érdemes lesz összegyűjteni.

K. Gy. J. *Nevel* azelőtt általában annyi volt, mint *növel* (s a népnyelvben néhol tán még most is dívik így). 1872-ben azt írja a Nyr. egyik jó nyelvértékű dolgozótársa (103. l.): »Ha én egy intézet alapjául leteszek 100 forintot s a kamatot mindaddig a tőkéhez csatolom, míg az egy bizonyos összegre nem növekszik, akkor *alapnevelő* vagyok«. Igaz viszont, hogy mai köznyelvünk állandóan megkülönbözteti ezt a két szóalakot.

T. M. A *zihál* ige eredetije úgy látszik a szlovén *zehati* 'ásítani'.

F. G. — Levelét a többi beérkezett hozzászólással és adalékkal együtt a jan. v. febr. számban kívánjuk közölni. Előre is megjegyezzük, hogy több pontban igaza van, így pl. abban, hogy az *édenanya* az id. h. csak sajtóhiba lehet *édesanya* helyett.

Beküldött kéziratok. Szabó K. A szóösszetételről. — Horger A. Táj-
szók. — Baranyai Z., Fejér G. és R. Klauber Teréz. Irodalmi köznyelvünk
szókinszéhez. — Trebitsch L. Diáknyelvi adatok. — Teleky I. Asztalfutó.
Szabad-e képzőt összevonni? — Némedi D. Annyi sok. Vállal. Szabóság. —
Vezér M. A magyar sportnyelvről. — Pálfi M. Tarlózás. — Gácsér Gy. és
Györkönyi. Névelő tulajdonnevek előtt. — Ketskés Gy. Zs. Peres S. nevelés-
tana stb. — Agárdi L. Három dal. — Viski K. A NySz.hoz. — Peisner I.
Nyelvészetünk régen és most. — Gálos R. Máriafi Frázeologyiája. (Vö. Nyr.
30:364!) — Erdős D. Az artikulusz magyarjai stb. — Bérczi F. Sódar, zsódér.

Beküldött könyvek. Zrinyi M. Válogatott munkái. Bevez. és jegy.
ellátta Négyesy L. — Garay J. válogatott költeményei. Kiadta és bevez. ell.
Angyal D. — A régi magyar költészet. Kiadta és bevez. ellátta Ferenczi Z.
Két kötet (Remekírók képes könyvtára, szerk. Radó A. Egy-egy k. díszk.
6 K.) — Sheehan: Delmege Lukács. Angolból átdolg. Cholnoky V. (Bpest,
az Egyházi Közlöny kiad. Ára 6 K.) — Magyar Könyvtár 398—400. Roger
mester siralmas éneke, ford. Turchányi T. — Anatole France: Crainquebille.
— Alexander Bernát: Shakespeare. — Makai Emil munkái. (Két kötet. Singer
és Wolfner.) — Mikszáth Almanachja 1905-re. (Singer és Wolfner.)

TARTALOM.

Értekezések.

	Lap
<i>Ásbóth Oszkár :</i>	Por és korhad 87
<i>Balassa József :</i>	Kazinczy Ferencz levelezése 94
<i>Baros Gyula :</i>	Jelentéstani jegyzetek Dessewffy József gróf munkáiban 102
<i>Borbás Vincze :</i>	Virág és nyílás 400
<i>Gábor Ignác :</i>	A magyar ősi ritmus 537
<i>Gombocz Zoltán :</i>	Török jövevényszavaink kérdéséhez 545
<i>Szeremlei Császár</i>	Adatok a keleti székelység nyelvéhez 513
<i>Lóránd :</i>	
<i>Haag Károly :</i>	A nyelvjárások tanulmányozásának egy új mód-szeréről 328
<i>Horger Antal :</i>	A -té képző 258
	Székelyudvarhelytől Brassóig 445
	A Brassó név és egy magyar hangtörvény 489
	A magyar consecutio temporum 495
	Két álláspont 373, 451
<i>Kalmár Elek :</i>	Két különös nyelvjárásról 221
<i>Kicska Emül :</i>	A tolnavármegyei Sárköz nyelvjárása 267, 338
<i>Komoróczy Miklós :</i>	Magyar nyelv művészek: Kármán József 1
<i>Kovách Aladár :</i>	Laikusok évada 121
<i>Kulcsár Endre :</i>	Ritus explorandae veritatis 305
<i>Melich János :</i>	A magyar kötőszókról 144, 200
<i>Misteli Ferencz :</i>	Népiskolai nyelvtanítás 398
<i>Oldal János :</i>	Az artikulus magyarjai 395
<i>Réger Béla :</i>	Közmondásaink történetéhez 34
<i>Rényi Ignác :</i>	A nyelvtisztaságról 82
<i>Révai Miklós :</i>	Verseghy 25
<i>Rubinyi Mózes :</i>	Irodalmi köznyelvünk szókincse 505
<i>Salgó Tarján :</i>	A Budapesti Hírlap helyesírása 458
<i>Simai Ödön :</i>	Baróti Szabó Dávid és a M. Nyelvújítás Szótára 271
<i>Simonyi Zsigmond :</i>	Bécs vagy Wien 6
	A Nyelvtörténeti Szótárról 65, 185
	Az elvonásról 134
	Jókai mint nyelv művész 249
	Rakva, rakvák 251
	Szómagyarazatok 369
	Hogy készülnek a nagy szótárak? 425
<i>Szemkő Aladár :</i>	Egy abaújmegyei ő-ző nyelvjárás 10
<i>Szilasi Mórincz :</i>	A beszédrészek osztályozása 481 549,
<i>Szücs István :</i>	A nyitravidéki palócz nyelvjárás 382, 401
<i>Tolnai Vilmos :</i>	A Debreczeni Grammatika és az elvonás 211

	Lap
<i>Tolnai Vilmos:</i> Adatok a NyÚSz.-hoz	339
<i>Valló Albert:</i> A ragadozó madarak magyar nevei	344
<i>Vértessy Dezső:</i> Tót jövevényszók	558
	Egyező kifejezések a magyar és a görög nyelvben 261

Irodalom.

Bernáth Lajos: Protestáns iskoladramák.	Balassa József: Kazinczy	
Ferencz: Tövises és virágok.	<i>Kovách Márton</i>	38
Csulak József: Góbéságok és székely adomák.	<i>Herrmann Antal</i>	39
Balassa Hangtana.	<i>Rubinyi Mózes</i>	279
Versegly, Révai, Kazinczy nyelvészete (Segédkönyvek a magy. ny. és irod. tanításához).	<i>Tolnai Vilmos</i>	348
Réthei Prikkel Marián: A nyelvészet.	<i>Rubinyi Mózes</i>	473
Peres Sándor Neveléstana. P. I.		474
Szily Kálmán: Ellentétre alapított analógia.	<i>Keszthelyi Miklós</i>	573
Könyvészet	40, 158, 223, 285, 349, 402, 475, 516, 576	

A Nyelvtörténeti Szótárhoz.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Adatok.	<i>Simonyi Zsigmond, Keszthelyi Miklós, Kiss Ernő, Szabó Ignác</i>	278, 518
Nagynyavalya.	<i>Pálfi Márton</i>	517
Sejt.	<i>Kicska Emil</i>	517
Kauté, kautés.	<i>Horger Antal</i>	517

A német-magyar szótárhoz.

Adatok.	<i>Hodács Ágost, Kovách Márton, Bérczi Fülöp, Sztrokay Lajos</i>	224
Adatok a szók jelentésánához: a ragadozó madarak nevei.	<i>Kimnach Ödön, Tolnai Vilmos</i>	343

Nyelvművelés.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

	Lap		Lap
Mondattani hibák.	<i>Székely Ábrahám</i>	40	Mai irodalmunk szótárához.
A mai irodalom.	<i>Mikszáth Kálmán</i>	42	<i>Kovács Márton</i>
Bealízmus.	<i>Hodács Ágost. A szerk.</i>	109	Új szók.
Mostkori. Közelfekvő.	<i>Kun Kálmán</i>	110	<i>Schön József</i>
Helyes mondat szerkesztés.	<i>Joanovics György</i>	159	A tengerészet mesterszavai.
Méltó K. B.		162	<i>Bárányai Zoltán, Radó Antal</i>
Színes tollak.	<i>Rovó Lajos</i>	225	Egy magyar királyi rendelet
Modern.	<i>Laukó Albert</i>	227	magyarossága.
Ültöncz.	<i>Kun Kálmán. A szerk.</i>	227	<i>Csokán Pál, Szabó Károly. A szerk.</i>
Átabota.	<i>Szabó József</i>	227	<i>Szabó József.</i>
Melyik magyarabb?	<i>Schön József</i>	227	Lapszemle.
			<i>Mészáros Kálmán.</i>
			<i>Csokán Pál</i>
			Bécs vagy Wien?
			Veres Pálné magasabb nőiskola.
			<i>Horger Antal. A szerk.</i>
			A hivatalos tartály.

Lap	Lap
Javitott szentírásfordítás. <i>C. F.</i> 406	Az artikululus magyarjai. <i>Pálfi</i>
A katekizmusok hibája. <i>Ketskés Győző</i> ... 407	<i>Márton</i> ... 518
Rezgőj. <i>Bérczi Fülöp. A szerk.</i> 408	Vállat vonít, nyitani, hajadonfejt.
Lopó. <i>Bérczi Fülöp. A szerk.</i> 408	<i>Paal Gyula</i> ... 519
Kiadós eredeti üveg. <i>Farkas Sándor</i> ... 409	Révén. <i>Szamosfalvi Gergely</i> ... 520
Németes szólások. <i>Keszthelyi Miklós</i> ... 409	Germanizmusok. <i>Endrei Gerzson A szerk.</i> ... 521
Idegen virág- és gyümölcsnevek 409	Férjhez ment nők neve. <i>Pálfi Márton</i> ... 522

Magyarázatok, helyreigazítások.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Arany Toldijához. <i>Veszprémi Bódog. Waldapfel János</i> ... 43, 168	Tisztázzuk az eszméket. <i>Szily K.</i> 229
Országhalom szumer szó? <i>Mahler Ede</i> ... 45	Félreigazítások. <i>Nagyszigethi Kálmán</i> ... 229
Adámi Mihály nyelvtanáról. <i>Tolnai Vilmos</i> ... 47	A paprika és a Paprika Jancsi. <i>Kropf Lajos, Tolnai Vilmos, Kertész Manó, Gálos Rezső</i> ... 231, 414
A magyar géniusz történetéhez. <i>Balassa József</i> ... 48	Anonymus írásmódjához. <i>Pongrácz Sándor</i> ... 231
Nyíl, béka, egér. <i>Wiklund K. B. Ádám Imre, Mészáros Kálmán, Kiss Ernő</i> ... 49, 232	A köröscsabai tót ejtése. <i>Badányi Mátyás</i> ... 232
Pajzán. <i>Akka</i> ... 49	Háztűznézni, leánynező. <i>Kovács Dezső, Mészáros Kálmán</i> 233, 295
Tacská. <i>Valló Albert</i> ... 50	Omsós. <i>Melich János</i> ... 233
Rendellenes hangzóilleszkedés. <i>Sztrókay Lajos. A szerk.</i> ... 50	A hétfői fölolvashoz. <i>Simonyi Zsigmond, Melich János</i> ... 234
Tájszokról. <i>Paal Gyula, Bérczi Fülöp, Szabó József, Csefkó Gyula, Simonyi Zsigmond, Sztrókay Lajos, Tolnai Vilmos, Horger Antal</i> ... 51, 115, 295	Mit jelent e helynév, <i>Ardó? Kovács Márton</i> ... 286
Lehr Albert népnyelvi csodái, a-si és -ányi képzőről. <i>Valló Albert, Tóth Károly, Hodács Ágost, Horger Antal, Nemedi Dezső, Kovács Aladár, Koritsánszky Ottó, László Géza</i> 110, 163, 228, 287	Körömszedés. <i>Paal Gyula</i> ... 289
Konstanczinápoly. <i>Beöthy Zsolt. A szerk.</i> ... 112	Dobverés. <i>Szily Kálmán, Simonyi Zsigmond</i> ... 291
Safarina. <i>Zolnai Gyula</i> ... 112	Ker, kör, kür, tūr. <i>Tolnai Vilmos</i> 293
A tizenkettedik órában. Kapuzárás előtt. <i>Tolnai Vilmos</i> ... 113	Pargamassa. <i>Szabó József</i> ... 295
Csináló (-ol), menő (-öl). <i>Csefkó Gyula</i> ... 114	Apróság. <i>Demek Győző</i> ... 295
Magyarok istene. <i>Thürv József</i> 115, 417	Drugárfa. <i>Balassa József</i> ... 350
Szanszkrit-magyar, olasz-magyar, török-magyar nyelvújítás. <i>Simonyi Zsigmond</i> ... 167	Melák. <i>Tolnai Vilmos</i> ... 351
A vagy o. <i>Nagy József</i> ... 170	Franczia eredetű magyar-tót szók. <i>Badányi Mátyás</i> ... 353
Ne tessék haragunni! <i>Nagyszigethi Kálmán, Simonyi Zsigmond</i> ... 170	A tarvarjú. <i>Kropf Lajos</i> ... 354, 410
	Suprika, suprikálás. <i>Csefkó Gyula</i> 354
	Az eke részei. <i>Tömörkény István</i> 411
	Igeképzés névszóból a rábaközi nyelvjárásban. <i>Patyi István. A szerk.</i> ... 413
	Rakottmány. <i>Simonyi Zsigmond</i> 413
	Part. <i>Laukó Albert</i> ... 415
	Izzasztó, páhó. <i>Bérczi Fülöp</i> ... 415
	Ugrifogja. <i>Bérczi Fülöp</i> ... 415
	Két közbe van. <i>Csefkó Gyula</i> ... 415
	Éjtszaka. <i>Endrei Gerzson. A szerk.</i> ... 475
	Szegények vagyunk, de jól élünk. <i>Magyar Nemzet</i> ... 476

	Lap		Lap
Pro dromo. <i>Sz. J.</i>	476	Pedig. <i>Simonyi Zsigmond</i>	577
Kérelem a Magyar Oklevélszótár		Kitették a szürét. Kifejlődik mint	
olvasóihoz. <i>Tolnai Gyula</i>	477	a Bodócs zsemlyéje. <i>Benkőczy</i>	
Sajátságos ragoka rábaközi nyelv-		<i>Emil</i>	578
járásban. <i>Patyi István</i>	523	Úgy él, mint a Toldi Miklós	
Lopó. <i>Csefkő Gyula</i>	523	lova. <i>Nadrabulya Belányi Ti-</i>	
Ez az. <i>Ketskés Győző Zsigmond</i>	524	<i>vadar. A szerk.</i>	578
Tarvarju. <i>Paal Gyula</i>	524	Konstancinápoly. <i>Laukó Albert.</i>	
Egy-két megjegyzés. <i>Peres Sán-</i>		<i>A szerk.</i>	579
<i>dor</i>	524	Várdán. <i>Kropf Lajos. Simonyi</i>	
Az -ik személyrag. <i>Borsodi László</i>	525	<i>Zsigmond</i>	579
Nyíl, béka. <i>Koritsánszky Ottó,</i>		Izzasztó, páhó. <i>Sztrókay Lajos.</i>	579
<i>Baloghy Dezső</i>	525	Brassó. <i>Fiók Károly. Horger An-</i>	
Adatok a <i>χ</i> hanghoz. <i>Tolnai V.</i>	577	<i>tal</i>	579

Kérdések és feleletek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Velál. <i>Hevesi János. A szerk.</i>	52	<i>A szerk.</i>	235
Kaptány. <i>A szerk.</i>	52	Czirák. Jovátol. <i>Sebestyén Károly.</i>	
Igeképzés. Régi szók. <i>A szerk.</i>	116	<i>A szerk.</i>	355
Kiegyenlítődik. <i>A szerk.</i>	234	Kitétel. Panaszkodik vmire. <i>A</i>	
Tárgyas és tárgyatlan ragozás.		<i>szerk.</i>	580

Egyveleg. Vegyesek.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Magyar Nyelvtudományi Társa-		Báli nevek. <i>Szabó József. Kolla-</i>	
ság	32	<i>rik Kálmán</i>	239, 297
Magyaren, Ungarn. <i>Tolnai Vil-</i>		Mikor a nép urasan beszél. <i>Sztro-</i>	
<i>mos</i>	53	<i>kay Lajos</i>	239
Egy adat a káromkodás történe-		A györek tragédiája. <i>Nádai Pál</i>	296
téhez. <i>Kropf Lajos</i>	53	Szógyűjtés. <i>Szabó József</i>	297
Az olvashatatlan recept. <i>Esti</i>		Bodnár-féle filozófia és Ballagi-	
<i>Újság</i>	54	féle nyelvtörténet	365
Exlex. <i>Pruzsinszky János</i>	54, 237	Új-Laputában. <i>Kropf Lajos</i>	367
A legifjabb bíróság	117	A helyesírás. <i>Kovács Márton</i>	417
Az évad halála	118	A francia helyesírás. <i>Budapesti</i>	
Valótlanságok. <i>Simonyi Zsig-</i>		<i>Hírlap</i>	417
<i>mond</i>	183	Régi fogadás. <i>Rezner Tibold</i>	418
Hogy importál és expedíál a nép.		A méterrendszer műszavai. <i>K.</i>	
<i>Sztrókay Lajos</i>	184	<i>Glaser</i>	526
Mi hasznát vettük a NySz.-nak?		Datum Kolosvarini. <i>Borbás Vin-</i>	
<i>Horger Antal, Radó Antal,</i>		<i>cze</i>	527
<i>Kalmár Elek, Melich János,</i>		Szerkesztői izenet. <i>Egyetértés</i>	528
<i>Molecz Béla, Tóth Béla</i>	151, 214	Izenetek 64, 120, 248, 304, 368,	
Tudományos erkölcs	235	424, 479, 536, 588	
Kempelen Farkas. <i>Balassa József</i>	236		

Nyelvújítási adatok.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

Adatok. <i>Kiss Ernő, Baranyai Zoltán, Löw Emánuel, Tolnai Vilmos,</i>	Lap
<i>Barcza János</i>	154, 339, 404

	Lap
Baróti Szabó Dávid és a NyÚSz. <i>Simai Ödön</i>	271
Adalék a nyelvújítás történetéhez. <i>Barcza János</i>	402

Válaszok a szerkesztőség kérdéseire.

(Az egyes szavakra vonatkozó adatok a szómutatóban.)

A szerkesztőség kérdései	182, 364
Válaszok (32 : 579)	172
Válaszok (33 : 182)	356
Válaszok (33 : 364)	581
Pótló válaszok (32 : 290, 398, 399, 579 ; 33 : 182, 179, 361)	586

Népnyelv hagyományok.

(Vö. még a válaszok rovatát.)

	Lap		Lap
Adomák	533	Keresztnevek	479
Állathívó és üző szavak, állathan-		Madárnevek	344
gok	62	Növénynevek	63, 478
Átkozódások	243	Nyelvjárástanulmányok 10, 60,	
Beszélgetések	477	221, 328, 333, 445, 461, 513	
Elbeszélések	58	Nyelvsajátságok	60, 445
Esküdözések	243	Szólások 34, 119, 242, 419, 421, 467	
Hasonlatok és szólások	34	Tájszók 21, 51, 57, 115, 183,	
Káromkodások	243	244, 295, 301, 415, 421, 461,	
Közmondások	34, 119, 242	478, 515, 529	
Mesék	58, 240, 297	Találós mesék	529
Mesterszók	55, 56, 354, 532	A szélmalom és eke részei. <i>Tömör-</i>	
Népetimológiák	535	<i>kény István</i>	55, 354
Népies költemények	534	A golyózás műszavai. <i>Csefkó</i>	
N e v e k : Családnevek	304, 423	<i>Gyula</i>	303
Gúnynevek	535	Takácsmesterműszók. <i>Winkler</i>	
Helynevek	63	<i>József</i>	532

SZÓMUTATÓ.

(Nincsenek felvéve a következő czikkek szavai: Simonyi Zsigmond: A Nyelv-történeti Szótárról. — A Nyelvjárástanulmányok szójegyzékei és a népnyelv-hagyományok egyes szavai.)

aba-lé 137	átlagember 507	béka 49, 232, 525	bókol 273
abár-lé 137	átmérő 339	békit, békül 339	bonc-z-kés 138
abarlovik 560	átvádol 180, 248,	békülékeny 339	bonzos 143
ablak-óra 284	295, 364	bel- és összetéte-	bongor 508
adomák 533	átvált 180	lei 273	borisza, bornem-
aggaszt 141	azonság 339	belekortyant 507	isza 171
aggat 507		belekotnyeleske-	Borosnyó 491
aggó 507		dik 507	borovnyica 560
aggúl 507		-beli 480	Borsod 129, 311
agyarog 140	babka 560	benemérő 507	boru 177
ágylepedő 582	babkár-os 560	bentül 166	borúl 177
áhitatlan: áhíta-	bablona 560	berek 584	borzanat 141
tos 575	babra-munka 137	berendezkedik	borzaz 144
alap 229	560	157	borzsák 508
Albert ragozása	babros 560	bérma-apa, -anya	boszongás 140
424	bacsa, bacsó 560	stb. 137	Both 315, 325
aligna 277	baggadoz 507	bese 346	bótká 560
alkalmatos: al-	bagoly 343	beszélgetések (né-	botlékony 154
kalmatlan 575	bajnok 560	pies) 477	botor 177
alkony 212	bakafántoskodik	be-tét 173	botyka 560
alkonyodik 155	507	bibale 116	bózsik 560
alkot (németesen)	Bakos = Bacchus	bíbel 136	bölcsel 136
521	118	bíbor 336, 337	bőlőmbika 138
áll (németesen)	baláka 560	bicál 560	bőröndő 341
522	balamuta 560	bicebóca 507	böstörög 140
államgazdász 155	balga 157, 273	Bihar 321	bradavka 560
állathangok 62	balla 560	biglajz 560	Brassó 489, 579
állatias 157	ballagdál 507	bilingérez 140	bratërkínya 561
álmital 272	balvélekedés 157	billentyű 259	bratyina 561
ambrél 560	banka 560	bitó 273	bregács 561
anyakönyves 155	barbora 560	bitság 144	bridos 561
apatikár 560	basa 326	bizony 507	brinkol 561
áperte 507	bátorgat 142	bizonygat 142	brizgál 561
áporodott (kedvű)	bávaság 507	biztos 339	brundlig 561
582	Bécs, a bécs 6,	blizina 560	bruncsog 561
arány 106	349	bobák 560	buda, budár 561
arányos 272	be-cserkel 507	bobkár-os 560	Buga 325
arcz 273	becsmérés 143	bobo 560	buhnát 561
Ardó 286	béda 560	Boct, Boctu 315	bujnik 560
árnyékóra 157	Beel 320	bojnik 560	bukik 339
artikulus 395, 518	be-ér 339	Bojt 315, 325	bukta 561
átabota 227	begyeskedő 106	Bokc 315	bumberdó 508
átkozódások 243	behabzsol 507	bokkol 507	bumfordi 508
	behajóz 284		

- bundapálinka 508
 burkol 177, 273
 bútor 339
 búsz 337
 buviskál 561
 buzgólkodik 273

Chakan 320
 Cheka 315
 Cholo 316
 cucus 316

csahos 143
 csajkás 508
 családlnevek 204, 423
 csalit 273
 csalitos 154
 csáp 364
 csapkál 562
 csápol 364
 csarnok 273
 csatapiarcz 341
 csátés, sátés 585
 csavaros 155
 csecsetka 562
 Cseka, Cseke 315
 csemment 508
 csengőkórés rét 585
 csepellérezik 140
 cserepár 508
 cserpák 562
 cséve 562
 csevice 562
 csibellérez 508
 csikle 336
 csikordúl 141
 csillabizál 508
 csimény 562
 csináló (2. szem.) 114
 csincsara 562
 csinosgat 142
 csipkáros 562
 csira 569
 csirág 339, 582
 csirák 355
 csirkeprókátor 508
 csiss! csissatok 562
 csisza-kő 137
 csitúl 142
 csókdos 140
 csokréta 360
 csorpák 562
 csőd 212
 csómény 562

 csőr 361, 586
 esőrgető 584
 csörögő 337
 csucsko 562
 csucsor-ajk 138
 csuri-muri 360 587
 csúr-víz 138
 csutakol 508
 csviringol 562

czévérna 561
 cziczoma 360
 czim 277
 czimerlet 157
 czimetrurka 561
 czipákol 581, 582
 czirák 355
 czirka 562
 czivillista 304
 czohor 340
 czupka 562

 darázsölyv 343
 dédel 341
 dédösunoka 508
 dél 548
 délszaki 273
 derék (főnév) 51
 derü 177
 derül 177
 deverce 562
 diadal 274
 dícs 212
 dícs (összetételei) 139
 dicső 154
 dinnye 278
 dinnye-sapka 508
 dísz 212
 divatol, zik 172
 divatlan-úl 173
 divatos 172
 dívik 172
 dobaj 135
 dobre 562
 dolgozóház, do-logház 55
 dombormű 139
 dorozsmás 581
 döböntő 106
 döccös 144
 düglődik 508
 dőrej 259
 drancír 562
 dratya 562
 drémál 562
 dretva 562

 drindál 562
 dringál 562
 drotár 563
 druzsba 563
 drugár-fa 350
 dú-méh, -vad 137 362
 dub 563
 dudrál 563
 duncs 563
 dutka 563

 éber 361
 ebes 585
 édenanya 508 588
 édesget 142
 édetlen 142
 egér 232
 eger, egercsél 135, 360
 egres 585
 egyed 212
 egyén 212
 egyenget 142
 éhetlen 142
 éh-kopp 139
 éhű 586
 éjaj 563
 éjtszaka 475
 ék [-esség] 274
 eke és részei 411
 ékesget 142
 ékesszólás 105
 eladósulás 155
 elbénül 278
 elbeszélések (nép.) 58
 elegy 339
 elemült 140
 élelg 154
 életképes 157
 eleve-idő 104
 elhajlit 508
 elhéláz 508
 elkóborol 508
 elkövetkezik 505
 ellakik 508
 elledés 582
 ellenindítvány 157
 ellenet = ellentét 105
 ellenkezőség 155
 ellenőrség 155
 ellenpróba 157
 elletés 582
 elmeébresztő 508
 elmegyógyász 157

 elmél 136
 elnézet 155
 elnököl 230
 elő- 104
 előadja magát 521
 előfizetés 157
 előhozódik 278
 előidéz 155
 előmozdítás 274
 előre ereszt 508
 előzködik 509
 elsarkalás 284
 elszigetelt 107
 eltökélet-ség 154
 ember 278
 emberkedik 509
 emésztet 155
 emlék- (összetételei) 138, 154, 155, 509
 Enech 321
 eny, enyh 111, 166
 érdeklétes 156
 érdem 546
 érdempénz 156
 érelem 274
 ereszték 334
 erőszakadás 407
 érték 339
 eseng 140
 esik eső és rokon kif. 176, 586
 esküdözések 243
 Esküllő 125, 308
 estély 339
 eszelőz 144
 eszmerokonság 155
 eszős 586
 évad 118
 eviczkel 178
 evőház 156
 exlex 54, 237
 expediál 183
 ez az 524

 fagyaszt, fagylat 141
 fagylat 341
 fagypont 156
 -fája, -fájú 51
 fajka 563
 -fajta 295
 falámol 212
 falnyílás, -üveg 106
 fanyarú 274
 faradék 144

- fattyú gyermek 102
 faxnis 509
 fegyház 139
 fegyverszünet 339
 fejlík 142
 feleség 509
 felhám 509
 fellázít 275
 felporhol 88
 felszimatol 274
 feltetsző 106
 fenék 585
 fennkölt 156, 341
 fennlét 275
 fenyér 585
 fénypont 156
 fércz-munka 138
 ferde 177
 férellenyi 167
 férjfi-nemű 156
 férjfiúsodik 154
 ferkál 563
 feszes 143
 filkas, filpas 563
 finta 509
 firkant 141
 firkász 144
 firogat 141
 físzto 585
 fitos 143
 fogékony 154
 foglal kozik 274
 fojlik 142
 fold-aní 134
 földabrosz 274
 fölfogás 157
 föl ismer 157
 föl lekesít 157
 fölsemvevés 509
 föltolja magát 358
 föl vádol 509
 föntül 166, 175
 frajcamirka 563
 frajerka 563
 francziai 156, 278
 frengál 563
 fricska 563
 fura 509
 fúrik 563
 fuvas 339
 független 339
 fül-ik 359
 fűrgencz 274
 fűszer-es 274
 fűtermő helyek neve 584
 fűzér 274
 gádor 509
 galléroz 509
 galuska 564
 gamba 563
 ganaj, -éj 259
 gara 346
 gazdaskodás 156
 gatyásölyv 343
 gébulya 417, 563
 Geica, Geyza 316
 génusz 48
 getyelina 563
 gili 339
 gombár 177
 gomoly -og, -ít, -ag 274
 görbe 93
 gözszekér 156
 grénnya 563
 grifmadár 345
 gugyela 563
 gula 563
 gulács 585
 gúnynyevek 535
 gúnyor 274
 gügyü 115, 583
 gyámangyal 154
 gyámbász 582
 gyár 212
 gyarmat 212
 gyene? 278
 gyér 274
 gyezsepőgyes 563
 gyógy-szer 138
 gyomlás 143
 gyökkent 581
 gyönyörít 342
 gyűlik 359
 gyűlpont 155
 hábor 213
 hadarint 509
 hadinézés 154
 hajadonfejt 520
 hajdokol 140
 hájfejű 175
 hajjágat 277
 hajlat 274
 hajlékony 277
 haluska 564
 ham(a)ran 277
 hambut 564
 hampulák 564
 hamzsa 564
 handabanda 509
 handrikol 564
 handrmaj 564
 hangos, -lat, -úl 278
 hangyállik 283
 hánytorgat 509
 haótától 509
 hara 509
 harczi 156
 harmadidei 278
 harzsol 278
 hasmánt 120
 hason- 213
 hasonlatok 34
 hasonlatlan 278
 hasonlít 358
 hátal 509
 haukács 564
 hazafi 157
 háztűznézni 233, 294
 háztájlátni 233
 hegyközi 156
 héja 343
 hejjehujjáz 509
 héjjő 346
 helyesítés 106, 417, 458
 helynevek 63
 hengerbőcz, -buczkáz 138
 hentel 143
 hepela 564
 herdál 581
 herjóka 347
 herlicska 564
 heven 213
 hiányol 286
 hiedelem 199
 hímezget 142
 hintaszék 156
 híréhes 510
 hiszékeny 171
 hiszeltet 171
 hisző 170
 hízeleg 140
 hlapatol 564
 hliptol 564
 hodi 564
 hogylét 173
 hójad 144
 homola 564
 Homoród, homo-rúd 585
 hómosó-ér 123, 307
 hon 274
 honorál 156
 honpolgár 155
 hozzálat = láto-gat 278
 hőmérő 156
 hősdal 156
 hujjágat 277
 huszanegy 583
 húrol 510
 hül 359
 hús 275
 i mellékn.-képző 424
 iddogat 141
 idomtalan 156
 időtlen 142
 igazgatónő 157
 ige 546
 igényez 154
 igről-igre 510
 ijedelem 198
 ijenetes 141
 ikes igék 182, 363, 424
 -ik szem-rag 525 586
 illan 275
 illeg 135
 ill-ni 135
 imette 510
 importál 183
 inarogyott 510
 incseleg 140
 ind-ok 138
 inad-ni 134
 ingerledik 156
 inó? 278
 intézetek czíme 405
 ipar 156
 iram 342
 iramít 142
 irató 360
 irom-járó 138
 iromló 138
 irint, iront 178
 írvágy 157
 isten 115
 istenáldás 278
 istáros 126, 308
 iszontalan 177
 iszony 213
 iszos, iszós 171, 360
 iszteni 358
 ítéletidő 510
 ittlét 275
 ivakodik 581
 izzasztó 225, 415 579
 járulat 339
 járvány 342

- járványbetegség 156
 jaszlicskár 564
 játszós szín 156
 jelenlét 275
 jellemtelen 120
 Jenő 321
 jeszteget 581
 joccerydech 321
 jófájú 51
 jóház 510
 jólét 173
 jóvától 355
 juhádk 176
 juk 564
Ű hang 577
- kaba 347
 kacsó 275
 kacaj, kaczéj 259
 kaczér 106
 kacúr 565
 kakas 234, 316
 kaliskó 564
 kaluz 316
 kanafória 296
 kanakúc 347
 kanászodik 176
 kandalló 275
 kankuri 587
 kantéroz 152
 kánya 343
 káplonka 564
 Kaplony 167, 324
 kaptány 52
 kapuzárás előtt 113
 kara 346
 karaj, karéj 259
 karasia 116
 karicsál 510
 karoly, karul 346
 káromkodás 53, 138
 káromkodások 243
 károm-szó 138
 karvaly 343
 karzat 339
 kászolít 142
 kauté, kautés 517
 kavalkád 510
 kedég, kedig 577
 kedüses 278
 kegyed 107
 kéj 342
 kék, kík 584
 kicke 564
- keletkezik 416
 kellemetlen 142
 kelme 342
 Kempelen Farkas 236
 kén 213
 kényszer 213
 képez (némete-
 sen) 521
 kép(e)zet 275
 ker (ige) 293
 kerecsen, kere-
 cset 318, 347
 keredék 144
 kerek-ók 334
 kérendzik 116
 kereszt-apa-anya
 stb. 137
 keresztnevek 479
 keringél 358
 kerra 346
 kertel 510
 keselyű 343
 készlel 141
 kesztyű 259
 kétközbe 415
 két(-ség) 178, 586
 kétszínűség 156
 kiadós 409
 kiállítvány 155
 kicke 564
 kicska 564
 kiegyenlítődik
 234
 kigyászolyv 343
 kihajóz 285
 kihallgatás 157
 kík, kék 584
 kika 564
 kila 175
 kimutató tábla
 155
 kina-tál 137
 kinéz 217
 kirándul 275
 kiseret 510
 kiszínlik 510
 kiszípolyoz 371
 kitétel 580
 kivégez 295
 kivét 174
 kivisz vmit 339
 klapacska 564
 kloka 564
 klopkal 565
 kóholyg 141
 kocar 565
 kocúr 565
 kocska 565
 kodak 304
- kóficz 510
 kók 179
 kókáz 115
 kókó 115
 kókós 510
 kollár 565
 Kolozsvár 527
 kominár 565
 konászodik 176
 kondálló 275
 Konstancziná-
 poly 112, 579
 konterfintereske-
 dik 510
 kopéc 565
 kopp-semmi 139
 kora, korán 181,
 363
 korcsmárol, -oz
 144
 korh 92
 korhad 87
 korhadék 92
 kórjelenség 155
 kormányhű 157
 kosztrunka 565
 kóty 510
 ködlik 581, 582
 kögít 407
 köhécsel 275
 köl(y)ök 547
 költ 104
 könyék, könyök
 583
 könyör 213
 könyör -(összeté-
 telei) 138
 kör (ige) 293
 körny, -ös 275
 környék 156
 könnyít 275
 körömszedés 289
 Körös 232
 körtér 342
 körüllet 156
 köszörülődik 278
 köt-vall 278
 kövez 510
 köz- és összeté-
 telei 157
 közbe 415
 közeledik 275
 közelfekvő 110
 közeli 157
 közös-közepe 510
 közgyűlölet 510
 közmondások 34,
 119, 242
 köztársaság 340
 kravicska 565
- krisztár 565
 krityík 565
 kromka 565
 krucenyika 565
 kucserácska 565
 kuka 510
 kulicska 565
 kuna 565
 kunéroz 510
 kúp 167
 kupol(ya) 167
 kurhéja 346
 kurnyik 565
 kutács 565
 kutyika 565
 külemtan 286
 kür (ige) 293
 kutyü 115
- la 565
 lábpisz 295
 lábrakap 278
 lafatyol 511
 lakhely 278
 lamdaizmus 547
 lánynező 294
 lap 275
 lapaj 565
 Lapincs 128, 310
 látó pohár 278
 láttatmány 275
 láz 340, 585
 láz-ing 275
 lázit 275
 lazsnak 511
 leánynéző 233
 lebel 342
 lebírhatalan 407
 lebonyolít 157
 leendőség 154
 leffen 511
 leg- 356, 585, 586
 legelő 584
 légkör 156
 legyőz 275
 Lengeij, Lengeü
 316
 lenne 64
 leripál 565
 Lesen 317
 let- (= leg) 356
 -lét 173, 275
 létére 120
 létlen 511
 levelező 340
 levelhordó posta
 340
 lezsák 565
 libucz 511

- likacsozik 144
 livoda 585
 -ll igeképző 412
 loeskál 140
 lódam 179, 587
 lom 342, 583
 lomb 342, 583
 longár 565
 lopó 408, 523
 lopódzik 275
 Loponsu 128, 310
 lószínek 511
 lótoló 511
 löböz 178
 Lucy, lúczy 122,
 ludfi 279 [306
 lukas óra 284
- macál 566
 madárnevek 344
 maga 107
 magánított 107
 magántanító 155
 magarábírási 511
 magasztani 135
 magasztos 143
 magauralom 511
 magonez 227
 magyar génius 48
 Magyar 53
 magyarok istene 115, 417
 makovita 566
 marcsona 275
 maricskál, -kol,
 -zsgat 140
 marmancs 566
 martalék 144
 maruncsek 566
 mázgál 140
 mazna 566
 megakadályít 279
 megadalol 511
 megdöbentő 106
 meggondolkozik 511
 meggyalogol 511
 meghalaszt, -ha-
 lat 521
 meghárompál-
 czáz 279
 meghisz vkit 279
 megkanászodik 176
 megmenni 416
 megtorlik 511
 megy (tárgyasan) 416
- Melák 351
 meleng 136
 méltánylani 154
 -méltó 162, 361
 menő (2. szem.) 114
 menni tárggyal 416
 merén 279
 mernyákol 566
 mérsék 154
 mesék 58, 240, 297
 mesterszók 55, 56, 354, 532
 Meszes kapu 131
 messzellem, mesz-
 szillem 166
 méterrendszer
 műszavai 526
 mettől 362
 miatánkat, -ot 170
 mimikai 511
 minthogy 179
 misalofka 566
 miskáról 566
 modern 227
 moraj 259
 mormolás 511
 morvány 566
 Mosony 311
 mostkori 110
 motoz (főn.) 550
 mraucsoz 566
 mucsarka 566
 muriny 563
 Musun 129, 311, 319
 mutatóvány 342
- nagynyavalya 517
 napló 342
 natrabulya 578
 ne, nem 103
 nehezen hisz 170
 nemtő 340
 népetimologia 535
 népies költemé-
 nyek 534
 nesz 511
 nevedék 275
 nevek 63, 304, 423, 478, 479, 535
 nevel 588
 nevelő 395
 néz, níz 584
- nincsetlenség 511
 nőnemű 156
 nővel 588
 növénynevek 63, 478
 Nueclen, Nuetlen 317
- nyáras 511
 nyelvjárások 10, 60, 221, 328, 333, 445, 461, 513
 nyelvsajátosságok 60, 445
 nyelvtan 340
 nyikordul 141
 nyál 49, 525
 nyílás 400
 nyirettyű 275
 nyitani 520
 nyomtatvány 275
 nyugtalan 361
- ocsenás 566
 Odus 315
 ojlík, ólók 142
 olybá 511
 omácska 566
 Omsós 125, 233
 opálka 566
 opatanca 566
 opica 566
 Ordó 287
 országhalom 45
 orv 512
 Ostoros 126, 308
 ostyepka 566
 osztóru 335
 otthonka 512
 óvatlan 283
- ődöng 512
 őcs 512
 ölyv 343
 őltő 342
 őmled 134
 őmlík 142
 őn 107
 önkény 276
 őrhely 340
 őrit, őrijt 142
 őrjüng 340
 őshajdan 156
 őskor 156
 őszinte 586
 összefüggéstelen 157
 összes 480
 össze igekötő 512
- paczkáz 512
 páhó 225, 415, 579
 pajzán 49
 pampuska 566
 panaszkodik
 vmire 580
 pancsuka 566
 pandur 279
 papanc 566
 papírnya 566
 paprika 230, 414
 Paprika Jancsi 230, 414
 papula 566
 paré 585
 paraj, paráj 259
 parancsszó 138
 paraszt (ruhán) 50
 parázsol 567
 pargamassza 295
 pároszat 142
 part 415
 páskom 584, 585
 paskorta 567
 pást 585
 paszpa 415
 patrill 567
 pazár 342
 pázsit, pázsitka 567, 584
 pazsrák 567
 péc 567
 pedig 577
 péléndrök 567
 pelény 567
 penig 577
 Pentec, Penter 317
 percz-enet 181
 permesz-tűz 139
 perszcenkár 567
 perzs-bűz 138
 pész, píz 584
 pilkár 567
 pingász 144
 piron-szó 138
 pirúlat 276
 piszk 567
 piszkint 141
 piszkos, piszok 416
 pitiikel 581
 pityerdül 141
 píz, pész 584
 pluckár 567
 poggyász 276
 pókász 283
 pókhas 361
 pomoszni 567

- pontoz 276
 por 87
 porhad, porhanyó 87
 Porozlou 325
 porka 90
 posztpász 415
 potomok 567
 poter 177
 povalacs 567
 povedál 567
 pöffesz-pulyka 139
 prasnya 567
 prassiva 567
 pratál 567
 presi 567
 prészmog 567
 prics 568
 pripovecska 568
 prisztács 568
 prustya 335
 ptacskár 568
 puhatos 143
 pukhas 361
 papácska 568
 pupenc 568
 purgamál 279
 rabéc 568
 rabtárs 340
 rádium 512
 rag 213
 rajnelka, rajnol 568
 rajtár 568
 rakodmány 276
 rakottmány 413
 rakva, rakvák 251
 rándít 141
 ráng-ani 135
 rapák 568
 ráró 343
 rázsgya 568
 realizmus 109
 recefice 512
 régidő 156
 rehül 512
 rejlik 142
 rém 177
 reményel 279
 rémletes 156
 rémlik 276
 rémzet 154
 rendbe hoz 279
 részvét 173
 rét, rit 584
 réteg 340
 rétiheja 343
 rétisas 343
 réván 520
 rezgőrz 408
 rezzentő 106
 riasz-módra 139
 ricsak-os 360
 rigolya 283, 368
 rihan 358
 rikkancs 276
 rim (rém) 177
 rimánság 144
 ring-ani 135
 ringál 140
 ringat 139
 riog, -at 135, 358, 512
 riskó 361
 rit, rét 584
 ritak 360
 rokonsági szavak 363
 rongáz, rongol 139
 rosszátlódik 416
 rotacizmus 547
 rótat 279
 rovatlap 155
 rozzan-t 276, 357 586
 rögeszme 138
 röpke 342
 rúra 568
 rútól 512
 ruzsicska 568
 safarina 112
 sagyibó 568
 sandít 276
 sápkór 139
 sarha 568
 sarkantyú 259
 sas, saskeselyű 343
 sáss 585
 sátés, csátés 585
 savanyú rét 585
 Scilac 324
 se, sem 103
 Sebes, Sebus 320
 segestye 583
 sejlik 142, 407 583
 sejt 517
 Sekur 324
 semmi ember 512
 semmi-felé 512
 semmis-ít, -edik, semmit 276
 sepdos 568
 sepleta 568
 sérés 582
 sér-ni 136
 sérv-és 582
 séta-, sétálóhely 105, 138
 -si 111 163, 228, 287
 sífníyk 568
 síkár-fű, -kefe 137
 siker 276
 sirány 568
 siska 569
 skripog 569
 skrobál 569
 skolyít 569
 smatrog 569
 smurkál 569
 sólyom 343
 somfordál 139
 somrog 569
 sórjáz 413
 sorvaszt 276
 sömlék 585
 sövényzet 276
 spehács 569
 spekula 179
 spikk 569
 spintol 569
 spira 569
 spirka 569
 splek 569
 stira 569
 sugárlat 276
 sűgő-bűgő 279
 sunkalopó 295
 suprika -álás 354
 surcók 569
 suska 569
 susnyás 569
 sustorékol 140
 sústya 569
 sűkér 276
 sűvölvény 512
 svábel 569
 svandra 569
 szab 358
 szabad-jon, -na 64
 szakat 141
 szakúl 142
 szálvon-áz 336
 -számba 295
 számuka 64
 szaporgat 142
 szatying 512
 szegények va-
 gyunk, de . . . 476
 szégyenget 141
 székács 569
 szekál, szekatúra 140, 512
 Szekcső 130, 234, 313
 szelemenfa 512
 szelídget 142
 széltelen 142
 szemel 276
 személy 216
 szemérmes: sze-
 mérmetlen 575
 szemkőr 276
 szemle-cső 138
 szender 342
 szennyül, -ít 276
 szepe 583
 szerel 340
 Szerencs 131, 313
 szerény 107
 szerba 512
 szerkeszt 136
 szikonyos 585
 színák 569
 színezés 155
 szinte, szintén 104
 szipákol 581
 szipoly 371
 szítik 569
 szivárog 140
 szlimácsék 569
 szmerkog 569
 szmúdúl 570
 szobor 340
 szókinsz 588
 szólások 34, 119, 242, 419, 421, 467, 578
 szomjú 586
 szontyolodik, szontyorodik 581
 szorgalmatos: szorgalmatlan 576
 szorítkozik 276
 szoros 143
 szopogál 139
 szósólás 105
 szotyorodik 581
 szőnye 51
 szórdomb 584
 szörmelék 178
 szörny-eteg 178, 276
 szövethet 404
 szratyi 570
 szröpog 570
 szókrása 570
 sztopka 570
 sztrapacska 570

- sztrapka 570
sztrikog 570
szundikál, -dít
273, 276
szürkület 276
szűrét kitették
578
szűzies 157
szvorka 570
- tacska 50, 570
tagadja hogy
(nem) 159
tájész 177
tájésók 21, 51, 57,
115, 183, 244,
295, 301, 415,
421, 461, 478,
515, 529
ták 181, 586
találós mesék 529
tálca 167
talpa alja 279
támpont 139
tan 213, 340
tanhely 138
tanórok 585
tányi, -tényi, 52,
111, 163, 228,
287
tapacsol 178
tapintatos 157
taraj, taréj 259
tárál 570
tárgyas és tár-
gyatlan iger.
235
tárgylagos 157
tartály 405
tarvarjú 354, 410,
524
távoilét 275
-té = tyú 258
tekerőzés 513
televény 340
telik 360
temető 277
tempózik 513
tenyészállat 139
tép, típ 584
terep 213
termés 400
természetes 277
tessék-lássék 513
testállás 277
testgyakorlat 370
-tét 173
teténke 152
tévelyít 142
- tév- (hit, -tan
stb.) 193
tiltja hogy (ne)
159
tíny 570
típ, tép 584
tipoly 372
tiszteleg 140
tisztogál 139
tizenkettedik órá-
ban 113
tohonya 581
toklász 513
Toldi Miklós lova
578
tollhurec 513
topoly (fa) 570
torna, -áz stb.
370
tögy 548
tömény 277
tönk-re tesz stb.
179, 343, 587
történész 343
törvebab 583
törvényszékúr 513
törzsök 309
tőss 152
tővik 152
tracska 570
traktár 570
tranforc 570
tréhány 570
trépál 570
trepolkodik 570
trocka 570
truba 570
trulyo 570
túlengedékeny
155
Tursoc 127, 309
tutyimutyi 513
túr-be 293
türem, tőrömolaj
178
türemlik 513
-tyú: té 258
- ugránd 134
ugrifogja 415
úgy 248
uhég 320
újdón 277
újság 157
Umusouer 124,
307
Ungarn 53
uszúl 142
utca 368
utókor 157
- übereziha 513
üdv 157, 230
ügyész 277
üld-eni 136, 546
ültöncz 227
üredék 144
üresget 142
ürgetag 585
- va-ve, vák-vék
251
vád(-olás) 178
vagyonosság 155
vagyjárás 343
Vajas 127
valál 52
valaska 570
válasz-út, -fal
139
választó 279
vállat vonít 519
vállik 360
-való 162
-ván -vén 159
várdán 369, 579
varécska 570
varjú 354
varkocs 570
várna 167
Vaszoly, Vazul
313
védangyal 154
vég(e)zet 155
velál 51
véradó 155
verbuvál 571
vércse 343
verseng 360
vérszipó 372
veszedelmeztetés
279
veszekedés, vesző-
dés 102
-vést 173
vetekeedés 102
vetemít 142
vetény 277
vezetékény 277
vidor 340
vigályos 362
viganó 340
vigasz 139
Vilalmus, Vilman
317
villány, villo-
mány 107
vinkó 571
virág 400
virkolák 571
viszip 571
- viszonoz 358
viszhang 277
vita 360
vizenyős 585
Vmsoer 124
vojacsiknya 571
volna 64
vonít (vállat) 519
vordán 369
völgy 319
Voyos 127, 309
- Wacil, Wazil 131,
313
Wien 6, 349
- Ystoros 308
- zabgyerek 102
zajda 407
zákányos 178
zámiska 571
zapracska 571
zargat 513
zászpás rét 585
zatracéna 571
zavadzál 571
závoz 571
zegernyész 581
Zecuseu 130, 312
zeke 102
zézzur 102
zihál 588
Zilóc 324
zimankós 582
zmok 571
zördít, zörget 102
zuhaj, zuhej 259
zuhos 143
zurbol 513
zurvaj 571
zúz-ni 277
züllik 357, 586
587
züpög 513
zürlik 357
- zsaba 571
zsderál 571
zsémbelődés 102
zsendice 571
zsért 571
zsidrák 571
zsincica 571
zsompor 581
zsovál 571
zsörtös 143
zsufán(ka) 571
zsupán 319

